

СЕРІЯ: ЕПІСТОЛЯРНІ ДЖЕРЕЛА
ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА

ТОМ IV

ЛИСТУВАННЯ
МИХАЙЛА
ГРУШЕВСЬКОГО

2008

ЛИСТУВАННЯ
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

THE CORRESPONDENCE
OF MYKHAILO HRUSHEVS'KYI

UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
M.HRUSHEVS'KYI'S INSTITUTE
FOR ARCHEOGRAPHY AND SOURCE STUDIES
HISTORICAL-MEMORIAL MUSEUM OF M.HRUSHEVS'KYI
CENTRAL STATE HISTORICAL ARCHIVES OF UKRAINE, KYIV

SERIES: EPISTOLARY SOURCES TO HRUSHEVS'KYI STUDIES
VOLUME 4

THE CORRESPONDENCE OF MYKHAILO HRUSHEVS'KYI

THE CORRESPONDENCE OF MYKHAILO HRUSHEVS'KYI WITH IVAN DZHYDZHORA

Lubomyr Wynar, Pavlo Sokhan', Ihor Hyrych, Editors
Svitlana Pan'kova, Volodymyr Pryshliak, Compilers

2008

KYIV – NEW YORK – PARIS – L'VIV – TORONTO

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ
ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ім. М.ГРУШЕВСЬКОГО
ІСТОРИКО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ АРХІВ УКРАЇНИ, м. КИЇВ

СЕРІЯ: ЕПІСТОЛЯРНІ ДЖЕРЕЛА ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА
ТОМ 4

ЛИСТУВАННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

ЛИСТУВАННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ТА ІВАНА ДЖИДЖОРИ

Редактори Любомир Винар, Павло Сохань, Ігор Гирич

Упорядники Світлана Панькова, Володимир Пришляк

2008

КИЇВ – НЬЮ-ЙОРК – ПАРИЖ – ЛЬВІВ – ТОРОНТО

СЕРІЯ: "ЕПІСТОЛЯРНІ ДЖЕРЕЛА ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА": ТОМ 4

Засновник і редактор: Любомир Винар

ЛИСТУВАННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Редколегія 4 тому:

Головні редактори: Любомир Винар, Павло Сохань

Науковий редактор: Ігор Гирич

Редколегія: Галина Бурлака, Дмитро Бурім, Олександр Маврін

Упорядники, автори передмов і коментаря:

Світлана Панькова, Володимир Пришляк

До тому увійшло листування М.Грушевського та його учня і приятеля І.Джиджори – один з найбільших збережених корпусів взаємного епістолярію видатного українського історика. 248 листів 1904–1914 рр. віддзеркалюють широкий спектр діяльності історичної школи Михайла Грушевського, розкривають взаємини учителя і учня, важливі проблеми національного наукового, культурного та суспільно-політичного життя початку ХХ ст.

Видання розраховане на науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

Наукове дослідження виконано в рамках цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України "Моделі соціальних та соціокультурних трансформацій українського суспільства в перехідні періоди"

Затверджено Президією Українського історичного товариства
та Вченою радою Інституту української археографії
та джерелознавства ім.М.С.Грушевського НАН України

На першій сторінці – зображення медалі Михайла Грушевського (автор Яніс Струпуліс), яка щорічно присвоюється Науковим товариством ім. Шевченка у Львові визначним діячам науки і культури.

Листування Михайла Грушевського. Т. 4: Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори / Упоряд.: С. Панькова, В. Пришляк; ред. Л. Винар, П. Сохань, І. Гирич. – Київ–Нью-Йорк: УІТ, ВД "Простір", 2008. – 552 с.

ISBN 1-879070-13-8

ISBN 978-966-2068-12-2

© Українське Історичне Товариство (УІТ),
ІУАД ім. М.Грушевського НАН України,
ІММГ, 2008

© Вступне слово. Л. Винар, 2008

© Упорядкування, коментар, передмова.
С. Панькова, В. Пришляк, 2008

© Видавничий дім "Простір", 2008

**ЛИСТУВАННЯ
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
ТА ІВАНА ДЖИДЖОРИ**

Wm. J. Hall

H. Deussen.

ЕПІСТОЛЯРНІ ДЖЕРЕЛА ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА: до історії видання

У 2001 році в передмові до другого тому “Епістолярних джерел грушевськознавства”, я писав, що розглядаємо можливість “видання листування І.Джиджори, одного з найближчих співробітників і учнів історика”¹. При дослідженні протягом довгих років діяльності М.Грушевського як голови НТШ у Львові та його львівської історичної школи ми зауважили, що постать і діяльність д-ра Івана Джиджори, одного зі здібних учнів, найближчих молодих приятелів та довірених осіб Михайла Сергійовича, заслуговує на обширне джерельне дослідження. Листування Грушевського і Джиджори є унікальним джерелом до реконструкції й аналізу наукової діяльності Михайла Сергійовича до 1914 року, історії НТШ даного періоду і до висвітлення діяльності львівської історичної школи Грушевського. Зокрема, листування важливе для висвітлення конфлікту М.Грушевського з НТШ у 1913 році, внаслідок якого він зрештитував з головування у Товаристві. Це унікальний матеріал, і саме тому вже довгий час ми планували видати листування М.Грушевського з І.Джиджорою. У 2003 році ми видрукували 4 листи І.Джиджори до М.Грушевського з 1911–1913 років у сьомому томі “Грушевськіяни”². Проте задум видання повного збереженого листування М.Грушевського та І.Джиджори реалізуємо тепер, з виданням четвертого тому нашої серії з відповідною археографічною передмовою Світлани Панькової, директора Історико-меморіального музею М.Грушевського в Києві, та вступною статтею про взаємини і співпрацю М.Грушевського з І.Джиджорою кандидата історичних наук Володимира Пришляка, докторанта з Волинського національного університету ім. Лесі Українки (Луцьк). Цей том включає 248 листів істориків 1904–1914 років. Він, як і попередні, заповнює велику прогалину в історії наукового життя України початку ХХ століття і рівночасно поширює джерельну основу грушевськознавства.

Наше серійне видання має свою “передісторію” і коротку історію... Як засновник і редактор серії “Епістолярні джерела грушевськознавства”, вважаю за потрібне коротко висвітлити генезу й недовгу історію цього видання.

¹ *Винар Л.* Епістолярні джерела грушевськознавства: рік 2001 // Листування Михайла Грушевського. – Т. 2. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2001. – С. 10.

² *Грушевський Михайло.* Наша політика. Матеріяли до історії конфлікту в НТШ 1913 року / Упоряд. Любомира Винара і Євгена Пшеничного. – Серія “Грушевськіяни”. – Т. 7. – Нью-Йорк; Дрогобич: Вид-во “Коло”, 2003. – С. 223–231.

Гене́за видання листування Грушевського безпосередньо пов'язана з журналом "Український історик" і діяльністю УІТ. У 1966 році з нагоди 100-ліття народин М.Грушевського на сторінках "Українського історика" народилася наука грушевськознавства. Ми звернули спеціальну увагу на друкування листів Грушевського і до нього. На сторінках журналу видруковано листування В.Антоновича, листи Г.Чуприкки, Дмитра Дорошенка, В.Липинського, листи М.Грушевського до Василя Кузіва, Кирила Студинського, Т.Починка, В.Вишпиченка, М.Коцюбинського та інших діячів³. Ми вважали, що видання епістолярію М.Грушевського є одним з основних завдань грушевськознавства. Це стосувалося перш за все листування М.Грушевського з його учнями і співробітниками.

У 1996 році, у зв'язку з відзначенням 130-ліття від дня народження М.Грушевського, Управа УІТ вирішила започаткувати систематичне видання джерельних архівних матеріалів грушевськіяни. Коли в цьому році до мене звернувся акад. М.Жулинський, директор Інституту літератури ім. Т.Шевченка, з пропозицією спільно видати творчу спадщину Грушевського, це повністю збігалося з видавничими планами УІТ. Співробітниця інституту кандидат філологічних наук Галина Бурлака стала упорядником, а я – редактором листування М.Грушевського. Так було започатковано нове серійне видання УІТ "Епістолярні джерела грушевськознавства". Перший том цієї серії з численними листами історика до його сучасників з'явився завдяки співпраці між Інститутом літератури ім. Т.Шевченка в Києві і Українським Історичним Товариством в Америці (Листування Михайла Грушевського / Упоряд. Галина Бурлака, ред. Любомир Винар. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997. – 398 с.).

У передмові до першого тому серії я писав, що його видання – це "перша спроба публікації повного комплексу листування М.Грушевського, що зберігається в різних архівах України. Віримо, що в майбутньому з'являться дальші томи нами запланованої серії, у співпраці з різними науковими установами"⁴. Так і сталося. Я запросив до співпраці Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського, зокрема директора інституту проф. П.Соханя і грушевськознавця кандидата історичних наук Ігоря Гирича. Другий том "Епістолярних джерел" вийшов друком уже при співпраці Інституту української археографії (Листування Михайла Грушевського. – Т. 2 / Ред. Любомир Винар. Упоряд. Раїса Майборода, Всеволод Наулко, Галина Бурлака, Ігор Гирич. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2001. – 410 с.). Корпус цього тому складають 382 листи взаємного листування Грушевського з видатними діячами культури Ф.Вовком, М.Біляшівським, В.Дорошенком та іншими. Ми писали в передмові до цього тому, що УІТ планує щорічно готувати один том листування М.Грушевського у співпраці з різними науковими установами. Також ми мали домовленості щодо підготовки до видання чергових томів серії з листуван-

³ Див.: Бібліографія грушевськіяни в журналі "Український історик" // Український історик. – 2006–2007. – Т. 43–44. – Ч. 172–174. – С. 406–423. Там подано точний опис друкованих матеріалів.

⁴ Винар Л. Епістолярні джерела грушевськознавства: Передмова // Листування Михайла Грушевського. – Т. 1. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто. – С. 8.

ням Михайла й Олександра Грушевських, листуванням з Мироном Кордубою⁵. На жаль, з незалежних від нас причин ці томи дотепер не з'явилися. Із запланованого в 2001 році у співпраці з Інститутом літератури ім. Т. Шевченка було опубліковано листи-відповіді письменників, літераторів і співробітників М. Грушевського як третій том "Листування Михайла Грушевського" (Ред. Любомир Винар. Упоряд. Галина Бурлака, Наталка Лисенко. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2006. – 716 с.). Отже, перший (де розміщені листи М. Грушевського до сучасників) і третій (відповіді) том творять одну цілість.

Побіч видання 50-томного зібрання творів М. Грушевського, серія "Епістолярні джерела грушевськознавства" становить одне з найважливіших видань спадщини Михайла Грушевського і грушевськознавства. В нашій серії ми завжди наголошували на потребі і важливості публікації листів самого Грушевського та відповідей на них його адресатів. Цього принципу додержуємося до сьогодні.

Четвертий том "Епістолярних джерел грушевськознавства" з листуванням М. Грушевського та І. Джиджори, з'являється у співпраці з Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Історико-меморіальним музеєм Михайла Грушевського у Києві та Центральним державним історичним архівом України в Києві. Цей том заповнює поважну прогалину в грушевськознавстві та історії України. Сподіваємося, що у співпраці з українськими науковими установами будуть виходити у світ і наступні томи.

*Любомир ВИНАР,
редактор серії "Епістолярні джерела грушевськознавства",
президент Українського Історичного Товариства*

⁵ Див.: Винар Л. Епістолярні джерела грушевськознавства: рік 2001. – С. 10.

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ТА ІВАН ДЖИДЖОРА: учитель і учень у світлі взаємного листування

Всесвіт людських взаємин у домодерну добу чи не найліпше відтворюють епістолярні джерела. Листування між людьми віддзеркалює епоху, через окремі, на перший погляд, дрібні деталі вирізняє головне, зрештою, барвистими мазками вимальовує портрет особистості та її оточення, життєвого середовища, а отже – і суспільства, соціуму загалом.

На сьогодні вже достатньо написано про історичну школу Михайла Грушевського – від риторичного “чи була школа Грушевського?”¹ і до провокаційного “чи експлуатував Михайло Грушевський своїх учнів?”². Але якою вона була, ця школа, і як Грушевський “експлуатував” одного зі своїх улюблених учнів – маємо нагоду довідатися з перших уст – діалогу професора М. Грушевського і студента-докторанта-доктора І. Джиджори. Перед нами наживо постають сюжети їхніх взаємин та співпраці, спільні турботи на одному українському полі. Власне, цей епістолярний корпус є найяскравішим і найдетальнішим джерелом до вивчення життєвого шляху та наукового доробку представника історичної школи Михайла Грушевського львівського періоду – Івана Джиджори (1880–1919). Листування чітко фіксує рік за роком, місяць за місяцем, день за днем хроніку їхніх тривалих взаємин. Серед двох десятків молодих людей, що входили до складу історичної школи Грушевського, виокремлюється улюбленець й навіть протеже професора, який пізніше називав його не інакше, як “мій ученик і приятель”³, – Іван Джиджора⁴.

¹ Грицак Я. Чи була школа Грушевського? // Михайло Грушевський і львівська історична школа: Львівські історичні праці. Матеріали засідань і конференцій. – Нью-Йорк; Львів, 1995. – Вип. 1. – С. 138–152 (передрук: Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали конференцій / За ред. Я. Грицака, Я. Дашкевича. – Львів, 1999. – С. 162–171.

² Юркова О. Чи експлуатував Михайло Грушевський своїх учнів // Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності: Зб. наук. праць. – К., 2002. – С. 117–121.

³ Грушевський М. Спомини / Підгот. тексту і примітки С. Білоконя // Київ. – 1989. – № 10. – С. 127.

⁴ Детальніше спробу реконструкції наукової біографії див.: Пришляк В. Іван Джиджора: життєвий шлях та наукова спадщина // Михайло Грушевський і львівська історична школа: Львівські історичні праці. – С. 196–205 (передрук: Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали конференцій. – Львів, 1999. – С. 193–199); Його ж. Джиджора Іван // Енциклопедія історії України. – К., 2004. – Т. 2: Г–Д. – С. 375; Його ж. Український історик Іван Джиджора // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 2006. – № 6 (471). – С. 56–77 та ін.

Наукова школа М.Грушевського мала взаємопов'язану дворівневу структуру, яка органічно поєднувала в одне ціле: Львівський університет та Історично-філософичну секцію НТШ. Це була перша, основана на кращих традиціях київської документалістики В.Антоновича, академічна школа в новітній національній історіографії, яка послідовно сповідувала головну концептуальну тезу М.Грушевського про окремішність, а також безперервність і нерозривність українського історичного процесу від ранньої доби, через середньовіччя й аж до новітнього періоду історії України⁵.

В інавгураційній лекції 30 вересня 1894 р. М.Грушевський визначав своє кредо у науці як “неперестанний скептицизм. Не той недужий немощний, що застається при самім аналізі, при самій руйнації, а той здоровий, плодотворящий скепсис, що веде за собою слідом роботу синтетичну. Через те всякий догматизм у своїй науці я вважаю непотрібним, всяке *juratio in verba magistri* [посилання на чужу думку (*латин.*)] – неможливим. Того духу висліді й критицизму хотів би я і в своїх співробітниках – слухачах – якпайбільше і бажав би щиро, щоб з ним вони перш за все приймали й моє слово нехитре”⁶. Саме сюди, у цю трохи зреформовану першими інтелектуальними зусиллями молодого професора з Великої України атмосферу, в 1902 р. прийшов випускник Бучацької гімназії Іван Джиджора.

Іван Джиджора народився 9 лютого 1880 р. в с. Заставцях Підгаєцького повіту (нині – Монастириський р-н Тернопільської обл.) у селянській родині Миколи й Павлини Джиджор⁷. Тимотей Бордуляк, який тримав парафію у сусідньому селі Голгочах і вчителював тоді там та в Заставцях⁸, помітив здібності й тягу до знань у хлопця, що добре вчився в місцевого дяка й навіть згодом допомагав йому на криласі під час церковних служб. Сільська громада з ініціативи пароха й письменника-початківця, що підписував свої перші твори літературним псевдонімом “Т.Бондаришин”, відрекомендувала Івана в 1895 р. до школи отців василіян, на базі якої якраз тоді постала Бучацька державна гімназія. Блискуче (з відзнакою) закінчивши гімназію, у 1902 р. з невеличкою стипендією від міста Бучача Іван Джиджора записався на зимове півріччя 1902/03 навчального року в історичну групу філософського факультету Львівського університету⁹.

* * *

Йдучи безпосередньо рядок за рядком взаємного листування за одне десятиліття – 1904–1914 рр. – спробуємо за допомогою окремих ключових

⁵ *Винар Л.* Михайло Грушевський: історик і будівничий нації (Статті і матеріали). – Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995. – С. 31.

⁶ *Грушевський М.* Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у Львівськім університеті 30 вересня 1894 р. // *Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Львів, 2002. – Т. 1: Серія “Суспільно-політичні твори (1894–1907)”. – С. 74.

⁷ *Джиджора І.* Curriculum vitae [1910 р.] // Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України, відділ рукописів (далі – ЛНБ, ВР), ф. НТШ, спр. 781/1, арк. 1; Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 26, оп. 15, спр. 607, арк. 28.

⁸ Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології (далі – ІЛ, ВР), ф. 59, спр. 578, арк. 3, 5; *Бордуляк Т.* Твори / Упор. О.Засенко. – К., 1958. – С. 458, 462.

⁹ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 607, арк. 28.

фраз з листів М.Грушевського, винесених у заголовки, окреслити перші кроки І.Джиджори в науці, проаналізувати історичні та археографічні студії, громадсько-політичну працю і таким чином створити його історико-психологічний портрет.

“В таких молодих літах чоловік повинен старатися заробити собі репутацію солідності й словности...”

Уже в перших роках навчання І.Джиджора слухав лекції М.Грушевського (“Історія України-Руси”, “З історії Східної Європи XI в.”, “Суспільно-політичний устрій Литви”, “Історія унії Литви й Польщі”, “Вибрані питання з історії Східної Європи”, “Церковні відносини Східної Європи”, “Суспільно-політичні й економічні відносини українських земель”)¹⁰. На рік вступу І.Джиджори до університету М.Грушевський готував до друку черговий (IV-й) том “Історії України-Руси” і, завантажений видавничими справами, інколи на лекціях просто читав своїм студентам коректу чергового тому своєї праці. Тому аудиторія не завжди із захопленням сприймала такі позитивістські лекційні курси (загалом їх було 32 – за весь час професорства у Львівському університеті). Та незважаючи на всі дрібні вади, за кафедрою все ж стояв Михайло Грушевський, і з цим не можна було не рахуватись.

Своєрідною компенсацією за якість університетської лектури був дидактичний семінар під назвою “Історичні вправи”, під час якого пріоритету набували не лекційні, а семінарсько-індивідуальні заняття – так звані “privatissima”¹¹ з невеликою кількістю зацікавлених у науці студентів. І.Крип’якевич, згадуючи осінь 1904 р., відзначав у мемуарах, що “дуже цінний був його (проф. М.Грушевського) семінар «Історичні вправи», як це звалось офіційно, бо справжнього семінару Грушевському не дозволено. Тут старші студенти читали свої роботи й над ними ведено дискусію. Студентів було до 20”, серед них – і Джиджора¹². На цей семінар М.Грушевський покладав особливу надію. Уже тоді голова Наукового товариства імені Шевченка, керівник його Історично-філософічної секції та Археографічної комісії, редактор “Записок НТШ” та “Літературно-наукового вісника” намагався залучити найздібніших слухачів, яких іменував не інакше як “пане товаришу”, до самостійних наукових пошуків. Реферати про прочитані наукові праці, які готували студенти, ними ж і виголошувались, а рецензу-

¹⁰ Там само, спр. 608, арк. 27; спр. 609, арк. 40; спр. 610, арк. 41; спр. 611, арк. 39.

¹¹ *Грушевський М.* Автобіографія / Друк. як рукопис. – К., 1926. – С. 13.

¹² Прізвище “Джиджора”, подібно до “Гарасимчука / Герасимчука”, інколи не зовсім точно вживали через “с” – у варіанті “Джеджора”. Див., напр.: ДАЛО, ф. 296, оп. 1, спр. 57, арк. 4. Етимологія прізвища, імовірно, походить від гуцульської назви рослини тирлич жовтий (*Gentiana*) – “джінджора”. Див.: Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я.Закревська. – Львів, 1997. – С. 58. У неопублікованих мемуарах з родинного архіву І. Крип’якевича прізвище вживалося саме у варіанті “Джеджора”. Опубл.: *Крип’якевич І.* Спогади (Автобіографія) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 8: Іван Крип’якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – Львів, 2001. – С. 89. Див. також: Архів Івана Крип’якевича. Інвентарний опис / Упор. Я.Федорук. – Київ; Львів, 2005. – С. 168.

валися професором і колегами ровесниками по семінару. Без сумніву, такий спосіб навчання сприяв виробленню самостійного мислення, допомагав формувати власний погляд. Найкращі розвідки отримували право друкуватися на сторінках “Записок НТШ”¹³.

Наукове товариство імені Шевченка в дійсності було тією національною інституцією, яка з честю й до кінця виконувала важливий обов’язок надійного підгрунтя для поступу української науки. “Хоч як скупі фонди товариства, то все ж воно не спускало з ока сього, щоби прийти хоч із невеликими підмогами в поміч тим людям, що працюють науково або бодай показали охоту до наукової праці”¹⁴, — зазначалось у звіті НТШ за 1903 р. Своїм професійним становленням багато майбутніх істориків завдячували справжній батьківській опіці товариства. І.Джиджора, певно, надавався до наукової роботи, бо з перших курсів університету з огляду на “зладжені” ним праці отримував фінансову “підмогу на наукові цілі” від товариства, спочатку за копіювання архівних документів. Збереглися розписки І.Джиджори про отримання 25 травня 1903 р. “запомоги від В[исоко]п[оважаного] М.Грушевського” та 11 грудня того ж року з НТШ “за переписання актів”¹⁵. Аналогічні допомоги одержували і його однолітки — також студенти історичної групи філософського факультету¹⁶.

М.Грушевський пишався такими учнями, які були основою його історичної школи, що поставала за непростих умов. Недарма в березні 1906 р. в “Автобіографії” він писав про свої наукові заняття зі студентами, з жалем зауважуючи про несприятливі умови для цієї перспективної праці: “Хоч галицькі обставини зводили в значній мірі сю роботу до роботи Данаїд, бо підховані молоді адепти історичної науки мусили потім іти в глуху провінцію, і часто якраз наукові надії, які вони подавали, служили мотивом для предержажих властей держати їх в чорнім тілі, все-таки з мого семінара і з тих *privatissima* повиходило чимало людей, які полишили деякий, а часом і досить значний слід в науковій роботі, а деякі роблять науково й далі, не вважаючи на тяжкі обставини”. Далі професор перелічив їхні імена: Омелян Терлецький, Денис Коренець, Мирон Кордуба, Степан Томашівський, Степан Рудницький, Олег Целевич, Юрій Кміт, Зенон Кузеля, Осип Чайківський, Василь Герасимчук, Олександр Сушко, Федір Голійчук, Іван Джиджора, Іван Кревецький, Іван Крип’якевич та ін.¹⁷

Дебютом молодого науковця-початківця І.Джиджори стала надрукована на сторінках “Записок НТШ” рецензія на третій том “Опису старої Малоросії: Полк Прилуцький”, що побачив світ 1902 р. у Києві, останню велику археографічну публікацію О.Лазаревського¹⁸.

¹³ *Винар Л.* Галицька доба М.Грушевського // Український історик. — 1967. — Ч. 1-2 (13-14). — С. 13-14.

¹⁴ Хроніка українсько-руського Наукового товариства імені Шевченка (далі — Хроніка НТШ). — Львів, 1904. — Ч. 17. — С. 4.

¹⁵ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі — ЦДІАК України), ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 4, 5.

¹⁶ Хроніка НТШ. — Львів, 1902. — Ч. 12. — С. 3; Там само. — Львів, 1905. — Ч. 21. — С. 3.

¹⁷ *Грушевський М.С.* Автобіографія. — С. 13.

¹⁸ *Джиджора І.* [Рец.] // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі — ЗНТШ). — Львів, 1904. — Т. LVIII. — Кн. II. — С. 12-23.

За завданням М.Грушевського І.Джиджора опрацював певдовзі 14 великих нововиданих томів архівних джерел – протоколів, журналів та указів Верховної таємної ради 1726–1730 рр. та документів Кабінету міністрів імператриці Анни Іоанівни за 1731–1740 рр., які опублікувало імператорське Російське історичне товариство. На цих матеріалах І.Джиджора написав свою першу самостійну працю, яка заслуговувала без зайвих слів найвищої похвали – публікації в “Записках НТШ”.

24 травня 1904 р. на засіданні Історично-філософичної секції професор М.Грушевський сам представив цю працю 24-річного студента з попередньою назвою “Нові причинки до історії московсько-українських відносин 1726–37 рр.”, яку ухвалено друкувати в “Записках НТШ”¹⁹. І надалі університетський професор і голова НТШ рідко відступав від цієї традиції – особисто реферувати новий науковий доробок своїх учнів і, звичайно, Івана Джиджори²⁰. У примітці на початку першої друкованої студії молодий автор відзначав: “Ся праця написана була спочатку для семінара проф. Грушевського на львівським університеті, на предложену ним тему, а тут друкується в переробленій формі, по вказівкам, зробленим в[исоко]п[оважаним] п. професором на семінарі”²¹. Піддавши реконструкції картину поетапної ліквідації Російською імперією засад української автономії, автор дійшов висновку, що “так як це робило російське правительство на Україні, поступають держави в підбитих провінціях, котрих не сподіваються при собі на дальше удержати, отже, користаючи з часу, визискують їх усякими можливими способами”²². Розвідка майже відразу була залучена до наукового обігу. Вдалі вирази І.Джиджори з приводу урядових санкцій Кабінету міністрів Анни Іоанівни щодо України навіть зачитував у своїй статті на сторінках листопадово-грудневого числа “Киевской старины” В.Пархоменко²³.

Восени 1904 р. І.Джиджору мобілізували до австрійського війська, тому він пропустив один семестр 1904/05 навчального року. Служив у “регіменті інфантерії” (піхота) в Триєсті, на узбережжі Адріатичного моря, але наукових студій не полишав. У листі зі служби до М.Грушевського від 9 жовтня 1904 р., з якого, власне, і розпочинається листування, скрушно парікав на брак часу й пояснював, що рецензію на “Еварницького не зробив ще тим більше, що тов. Голійчук не прислав мені Косто[маро]ва «Мазепи»”²⁴.

Проте незабаром на сторінках 67-го тому “Записок” з’явився огляд двотомника джерел до “Історії запорозьких козаків” Д.Яворницького,

¹⁹ Хроніка НТШ. – Львів, 1904. – Ч. 19. – С. 17.

²⁰ Пришляк В. Михайло Грушевський та Іван Джиджора // Михайло Грушевський і Західна Україна / До 100-річчя від початку діяльності М.Грушевського у Львівському університеті: Доповіді й повідомлення наук. конференції. – Львів, 1995. – С. 55.

²¹ Джиджора І. Нові причинки до історії відносин російського правительства до України в 1720-х і 1730-х рр. // ЗНТШ. – Львів, 1904. – Т. LXI. – Кн. V. – С. 1.

²² Там само. – С. 40.

²³ П[архомен]ко В. Конец старой Малороссии (1733–1788 годы в истории левобережной Украины) // Киевская старина. – 1905. – Т. 91. – № 11/12. – С. 344.

²⁴ Див. лист № 2 у цьому томі. (далі – Лист №...).

зроблений І.Джиджорою як дослідником-початківцем, за словами вчителя, “з чисто бенедиктинською мікроскопічністю”²⁵. Поряд із цим оглядом було вміщено другу бліц-рецензію І.Джиджори – на статтю В.Модзалевського “Чутки про призначення Кантакузіна гетьманом Малоросії (1718 р.)”, надруковану в шостому числі “Киевской старины” за 1904 р.²⁶. У наступному томі “Записок НТШ” І.Джиджора опублікував відгук на книгу петербурзького професора С.Платонова “Лекции по русской истории” (СПб., 1904. – Вып. IV)²⁷. Він критикував автора за прихильність до старої концептуальної схеми “русской истории”. На той час М.Грушевський у статті “Звичайна схема «русской» історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства” (1904 р.) обґрунтував потребу відмовитися від неї й створити нову – схему власне української історіографії.

М.Грушевський, продовжуючи працю над своєю “Історією України-Руси”, водночас зніціював укладання корпусу документів до історії козацько-гетьманської доби²⁸. Проект підготовки документальних збірок здобув підтримку НТШ. Навесні 1905 р. з ініціативи професора поновила свою роботу Археографічна комісія НТШ. А вже влітку цього ж року від її імені були організовані наукові експедиції-відрядження до архівів та рукописних відділів бібліотек Харкова, Москви, Петербурга, Кракова й Варшави. Молоді археографи з семінару М.Грушевського розподілили між собою окремі малодосліджені періоди в історії козащини й розпочали систематичне збирання нових архівних джерел для публікацій у збірниках²⁹.

В.Герасимчук ще 1903 р. їздив до Кракова, підбираючи джерела з історії Руїни за 1657–1665 рр.³⁰. Тепер із ним поїхали зі Львова І.Крип’якевич та співробітник бібліотеки НТШ І.Кревецький. І.Джиджорі випадала дорога до Харкова й Москви. Коло його зацікавлень замикалося на конкретному хронологічному відтинку: “Часи між Мазепою й Розумовським – перший ліквідаційний період, розділений короткою передишкою часів Апостола”³¹. Гетьманщина 1720–1740 рр. стала об’єктом його археографічних пошуків та наукових розвідок, і він “з усім запалом своєї глибокої, небуденної натури”³² віддався обраній темі. Серед досліджень, якими мали б займатися історики Наддніпрянщини, вона залишалась відкритою й, на жаль, не знаходила охочих у Великій Україні. Лише в особі молодого галицького історика ця тема знайшла свого завзятого та відданого дослідника. М.Грушевський із гордістю писав через багато літ про наукову сміливість свого учня: “Джиджора – тоді ще зовсім молодий науковий

²⁵ Грушевський М. Передмова // Джиджора І. Україна в першій половині XVIII віку: Розвідки і замітки. – К., 1930. – С. V.

²⁶ ЗНТШ. – Львів, 1905. – Т. LXVII. – Кн. V. – С. 33–36.

²⁷ Там само. – Т. LXVIII. – Кн. VI. – С. 28–31.

²⁸ Гирич І.Б. Організація М.С.Грушевським археографічної роботи у львівський період життя й діяльності (1894–1914 рр.) // УІЖ. – 1997. – № 1. – С. 73.

²⁹ Грушевський М.С. Автобіографія. – С. 23.

³⁰ Про В.Герасимчука та його наукову спадщину див.: Герасимчук В. Матеріали до історії козащини XVII в. / Василь Герасимчук: життя і творчість (1880–1944) / Упор. Я.Федорук. – Львів, 1994. – Львівські історичні праці. Джерела. Вип. 1.

³¹ Грушевський М. Передмова. – С. V.

³² Там само.

робітник, що ледви тільки сховався з університетської лавки, взяв своїм завданням освітити історію ліквідації державного життя козацької України – централістичну політику російського уряду – у зв'язку з економікою, ліквідацію політичних прав України в зв'язку з змаганнями російської буржуазії зробити Україну ареною російського капіталу. [...] Се дійсно було чергове наукове завдання”³³.

Як видно з листів, у серпні–вересні 1905 р. І.Джиджора здійснив першу археографічну подорож до архівосховищ Харкова та до Москви³⁴. На той час ще не було чітко налагодженої системи допуску до архівів Російської імперії дослідників з півдавстрійської України. Однією із суттєвих вимог було чітке формулювання теми дослідження для архівних пошуків³⁵, з якою І.Джиджора на той час лише визначався. Вдалося виявити текст прохання (на чернетці) студента Львівського університету І.Джиджори про дозвіл працювати в Московському архіві Міністерства юстиції, датоване 23 липня 1905 р.³⁶. Цілком можливо, що тоді ж – у 1905 р. – І.Джиджора все-таки доїхав до Москви, але, очевидно, не отримавши відповідного дозволу, працював лише в бібліотеках. Переконливими аргументами такого твердження можуть служити ті факти, що, по-перше, після цього не було жодних його публікацій із залученням московських, передовсім архівних, матеріалів. Уперше вони з'являються лише внаслідок його наукового відрядження 1908 р. По-друге, в автобіографії І.Джиджора чітко називає свою архівну подорож до Москви 1910 р. другою³⁷. Натомість перший з архівів у найпершій археографічній подорожі – Історичний архів при Харківському університеті, в якому за рекомендацією М.Грушевського І.Джиджорою опікувався Д.Багалій³⁸, давав змогу зосередитись на діяльності Малоросійської колегії в Україні.

На основі зібраного тоді великого фактичного матеріалу³⁹ молодий дослідник підготував кілька цікавих наукових статей. 28 листопада 1905 р. І.Джиджора прочитав в університеті свій реферат⁴⁰, а в січні наступного року він подав на суд Історично-філософської секції НТШ свою розвідку “Реформи Малоросійської колегії на Україні в роках 1722–1723”, яку схвалили до друку⁴¹. У цьому дослідженні, що ґрунтувалося переважно на документах із фондів Харківського історичного архіву, простежувався хід

³³ Там само. – С. IV.

³⁴ Лист № 5.

³⁵ “Прошу принять уверение в совершенном почтении и преданности”: Письма А.С.Лаппо-Данилевского М.С.Грушевскому. 1905–1914 гг. / Публ. И.Б.Матяш // Исторический архив: Россия и Украина XVI–XX вв. – 2002. – № 4. – С. 142.

³⁶ Центральний державний історичний архів України в м. Львові (далі – ЦДІАЛ України), ф. 309, оп. 1, спр. 2493, арк. 31.

³⁷ ЛНБ, ВР, ф. НТШ–781/1, арк. 1.

³⁸ Там само.

³⁹ Виписки 1905 р., зроблені рукою І. Джиджори з “Архива бывшей Малороссийской Коллегии” в Харкові, див.: ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2496, арк. 67–78.

⁴⁰ *Грушевський М. Щоденник / Гирич І., Тодійчук О.* Михайло Грушевський в 1904–1905 роках (За його щоденником) // Український історик. – 2006–2007. – Ч. 4 (172) / 1–2 (173–174). – С. 70.

⁴¹ Хроніка НТШ. – Львів, 1906. – Ч. 25. – С. 8–9.

реформ Петра I у козацько-гетьманській державі, які обмежували українську автономію. І.Джиджора підкреслив той факт, як Петро I хитро протиставив козацькій старшині нижчі верстви суспільства, підступно обіцяючи посполитим оборону від панських утисків у ході проведення реформи. “Оная (Малороссийский коллегия) учинена не для чего иного, токмо для того, дабы малороссийский народ ни от кого как неправедными судами, так от старшины налогами утесняем не был”⁴² – демагогічне обґрунтування змін, що насправді принесли тільки погіршення становища тому ж таки “малоросійському народові”. Докладно розглянувши програму цих реформ – т. зв. “пункты Вельяминова”, – автор розвідки зробив висновок, що в ній з обіцяних пововедень для оборони населення перед старшинськими зловживаннями не лишилося й сліду, оскільки ці реформи, затвержені царським указом 1723 р., забезпечували дедалі більші фіскальні інтереси російського самодержавства, яке ніяк не могло змиритися з “якоюсь автономією” в складі свого царства, що вже переростало в імперію. Символічно, що ця перша джерельна студія І.Джиджори увійшла до виданого 1906 р. ювілейного “Наукового збірника, присвяченого професорови Михайлови Грушевському учениками і прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904)”.

Того ж, 1906 р., розвідками, рецензіями й повідомленнями І.Джиджори зарясніли “Записки НТШ”. Не минуло й місяця, як на засіданні Історично-філософічної секції він представив нову розвідку – “Україна в першій половині 1738 р.”. “Праця ся була читана на історичнім семінари проф. Грушевського, а тут друкується з деякими змінами, відповідно до заміток, пороблених в[исоко]п[оважаним] п. професором”⁴³, – готуючи розвідку до публікації, відзначав у рукописі автор. На підставі опублікованих у 120-му томі збірника імператорського Російського історичного товариства документів Кабінету міністрів І.Джиджора показав становище України 1738 р., під час російсько-турецької війни 1735–1739 рр. “Війна ся далась взнаки цілій Російській імперії, – відзначав І.Джиджора, – а для України, яка була операційною базою для обох російських армій (фельдмаршалів Мініха й Лессі), була просто руїною. Україна мусіла брати у війні, яка пітрохи не була в її інтересах ведена, пасивний і активний уділ”⁴⁴. Утримання російської армії, що перебувала на території Гетьманщини, на “вінтерквартирах”, лягало непосильним тягарем на селян і козаків, яких брали в рекрути й безжално гнали на “лінійні роботи”. Усе це стало причиною справжньої економічної руїни. Таке тривале перебування великої маси війська дало змогу самодержавній Росії вrostи своїми закоренілими бюрократичними порядками, а ще більше – безпорядками, в український суспільно-політичний організм. Цілком справедливо зауважував І.Джиджора, що козацька старшина зазнавала політичної деморалізації, часто

⁴² Джиджора І. Реформи Малоросійської колегії на Україні в 1722–3 рр. // Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками і прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). – Львів, 1906. – С. 353–354.

⁴³ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 163 зв.

⁴⁴ Там само, арк. 163.

підпадала під чужий вплив, втратила почуття національної гідності, заподливо переймаючи хоча й споріднену, але чужу мову, звичаї та побут – фактично денационалізувалася. Підсумовуючи, І.Джиджора назвав основну причину того, що Гетьманщина так швидко втрачала риси незалежності – брак внутрішньої організації в українському суспільстві, безгетьманство та інші важливі політичні чишки, що визначали в той період суверенне обличчя держави й народу⁴⁵.

Відгук наукового метра на розвідку був коротким і однозначним: “Тим посвідчаю, що слухач філософії Іван Джиджора предложив на історичних вправах працю під титулом: «Україна в першій половині р. 1738», оперту на матеріалах друкованих і недрукованих, зроблену вповні самостійно й науково”⁴⁶. У наступному томі “Записок НТШ” під рубрикою “Miscellanea” [з латин.: різне, всячина, повідомлення] було надруковано нову працю І.Джиджори, присвячену соціальному статусові українського селянства у 1720-х рр.⁴⁷.

Тоді ж, у травні, на засіданні Історично-філософичної секції НТШ І.Джиджора подав на розгляд ученої громади критичну студію, в якій проаналізував видане 1905 р. в Санкт-Петербурзі двотомне дослідження Олександри Єфименко “Южная Русь: очерки, исследования и заметки”. Незабаром стаття вийшла друком⁴⁸. Про неї схвально відгукнувся М.Грушевський, наголосивши, що ця історіографічна студія написана з “добрим переглядом матеріалу, уповні науково й методично”⁴⁹.

Так, в активній дослідницькій праці минули його студентські літа⁵⁰. В одному з перших листів, який зберігся за цей період, зокрема за вересень 1906 р., М.Грушевський картав І.Джиджору за невчасне виконання своїх обіцянок: “В таких молодих літах чоловік повинен старатися заробити собі репутацію солідности й словности, а Ви робите навпаки!”⁵¹. Вимогливий до себе – М.Грушевський був таким же і до своїх “пупелів” (вихованців). Безперечно, ця вимогливість давала свої плоди. Випускник Львівського університету І.Джиджора мав у науковому доробку до півсотні публікацій, серед них шість самостійних історичних студій. М.Грушевський розгледів талант свого учня і поставив перед ним чергове завдання – докторат. Підготовка дисертаційної роботи на здобуття ступеня доктора стає у 1908–1912 рр. однією з головних тем листовного діалогу.

⁴⁵ Джиджора І. Україна в першій половині 1738 р. // ЗНТШ. – Львів, 1906. – Т. LXIX. – Кн. I. – С. 82–83.

⁴⁶ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2196, арк. 4.

⁴⁷ Джиджора І. До питання про свободний перехід посполитих на Україні в 20-х рр. XVIII в. // ЗНТШ. – Львів, 1906. – Т. LXX. – Кн. II. – С. 168–170.

⁴⁸ Джиджора І. З новішої української історіографії // ЗНТШ. – Львів, 1906. – Т. LXXI. – Кн. III. – С. 134–157.

⁴⁹ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2196, арк. 3.

⁵⁰ Про цей період життя історика детальніше див.: Пришляк В. Студентські роки Івана Джиджори (1902–1907) // На службі Клію: Зб. наук. праць на пошану Любомира Романа Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – Київ; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. – С. 380–392.

⁵¹ Лист № 10.

“...Не дайте протягатися справі з докторатом”

Історичні студії не можуть розвиватися без залучення нових джерел. Епістолярні матеріали даного корпусу дають змогу відтворити цілісну картину архівних пошуків молодого дослідника та прослідкувати шлях його докторату. Праця І.Джиджори як експедиційного археографа від НТШ в харківських та київських архівах розпочалася фактично ще із серпня 1905 р.⁵²

Щоб полегшити доступ до архівних фондів за кордоном, НТШ зробило спеціальне клопотання до імператорської Академії наук про надання дозволу працювати в московських архівах вихованцям М.Грушевського І.Джиджорі, І.Крип'якевичу та іншим⁵³.

Російський академік О.Лаппо-Данилевський безпосередньо сприяв організації архівних пошуків І.Джиджори. До листа, відправленого 14 листопада 1907 р. із Санкт-Петербурга, він долучив виписку з протоколу Історико-філологічного відділення імператорської Академії наук. У ній йшлося, що проф. М.Грушевський зі Львова звернувся з проханням дозволити Івану Миколайовичу Джиджорі, який вивчає “лад і управління Малоросії” з часів Скоропадського до Апостола, роботу в Головному архіві Міністерства іноземних справ у Москві, Московському архіві Міністерства юстиції, Київському центральному архіві та Харківському історичному архіві (архів Малоросійської колегії)⁵⁴. На підставі відповідного відношення Академії 28 лютого 1908 р. І.Джиджора отримав дозвіл працювати лише у Московському архіві Міністерства юстиції⁵⁵. Так само, як і М.Кордуба, 1908 р. І.Джиджора здійснив довготривале археографічне відрядження до Москви, де протягом квітня–липня в уже згаданому архіві Міністерства юстиції та Рум'янцевському музеї шукав документи з історії Гетьманщини за доби Данила Апостола⁵⁶. Власне, історична постать гетьмана та його правління розглядалися на перших порах як головна дисертаційна тема І.Джиджорі⁵⁷.

Його перші враження та скрушні розчарування з приводу роботи московських архівів були досить яскравими. У листі з Москви до М.Грушевського від 24 (11) травня 1908 р. І.Джиджора відзначав, що “матеріалу тут є доволі, хоч він дуже порозкиданий й шукати приходиться більш навгад. Поки що я обмежений на Архів юстиції і Рум[’янцевський] музей, бо до

⁵² Лист № 5.

⁵³ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 42, арк. 66 зв., 70; спр. 154, арк. 9, 10.

⁵⁴ “Прошу принять уверение в совершенном почтении и преданности”: Письма А.С.Лаппо-Данилевского М.С.Грушевскому. 1905–1914 гг. – С. 142, 143–144.

⁵⁵ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 154, арк. 9.

⁵⁶ Лист № 88, 93, 94, 95, 102, 104, 107.

⁵⁷ *Пришляк В.* Історія гетьманства Данила Апостола у висвітленні Івана Джиджори // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: 36. наук. праць. – Львів, 2006–2007. – Вип. 15: CONFRATERNITAS: Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. – С. 753; *Його ж.* Гетьманська Україна першої половини XVIII століття у листуванні Михайла Грушевського та Івана Джиджори (1908–1914 рр.) // III Міжнар. науковий конгрес “Українська історична наука на шляху творчого поступу”. Луцьк, 17–19 травня 2006 р.: Доповіді та повідомлення: В 3 т. – Луцьк, 2008. – Т. 3. – С. 108.

Архіву заграничних справ в мене ще нема дозволу. Найпоганійше в моїх роботах те, що якраз для наших справ нема описий ані індексів, а ті, що вже надруковані, нікуди не годяться. [...] Скільки можу тепер бачити, то моя робота виходила б далеко більшою, ніж я початково думав, бо я на лихо собі зачав всю ту історію від батька Апостола, замість обмежитися самим тільки гетьманованнем, хоч се власне гетьманованне найменше інтересний період з життя Апостола, який поза тим представляється дуже цікавою фігурою”⁵⁸.

У наступному листі за 31 (18) травня 1908 р. І. Джиджора писав про виявлену ним збірку донесень Апостола за його власноручним підписом до уряду, з якої б можна сформувавши том матеріалів⁵⁹. 4 червня (22 травня) того ж року дослідник ділився з професором своїми вдалими архівними знахідками, зокрема, що натрапив “на всенародні подяки, висловлювані Петру II за повернення гетьманства – все те в оригіналах! з власноручними підписами старшин – очевидно, хто вмів писати, – і козаків”⁶⁰. У листі з Москви від 15 (2) червня 1908 р. І. Джиджора уже більш конкретно, в деталях розповідав М. Грушевському, що “матеріалу я вичерпати не годен – на се треба років. Я через те обмежився на політичних і, так сказати, державно-правних відносинах російського правительства до України і відносини українського суспільства до Гетьманщини. Для сього, як крім того, про що вже писав, знайшов масу документів, які освітлюють закулісну роботу російських інстанцій (резидента, Колегії [и]ностр[анных] дел і Верх[овного] т[айного] совета), якої результатом була конституція, т. зв. рішительні пункти, і боротьбу Апостола проти тих обмежень”⁶¹. Крім того, зазначав, що віднайшов неопублікований матеріал про землеволодіння 1731 р. Полтавського полку та інші цікаві документи⁶². І. Джиджора також листовно запитував у професора, чи нема вже дозволу на доступ до архіву Міністерства закордонних справ, де, за його відомостями, збереглася збірка листів за 1720–1727 рр. Д. Апостола до О. Д. Меншикова⁶³. Через місяць архівних пошуків, 17 (4) липня 1908 р., він знову ділився з учителем, що знайшов добірки гетьманських листів, які свідчать, що “гетьманованне Апостола – дуже велика тема; про саме, так сказати, уконституванне гетьманства (липень 1727–серпень 1728, до видання «рішительних пунктів») можна б написати дисертацію”⁶⁴. На ці та інші повідомлення М. Грушевський відповідав, що “Книгу коресп[онденції] Апостола, розуміється, треба всю списати”, і запитував, чи немає там матеріалів “Генерального слідства про маєтності”,

⁵⁸ Лист № 93.

⁵⁹ Лист № 94. Нині ці матеріали зберігаються у: Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА), ф. 248, оп. 41, д. 3568, л. 1–327.

⁶⁰ Лист № 96.

⁶¹ Лист № 99.

⁶² Там само; РГАДА, ф. 248, оп. 41, д. 3569, л. 57–69; *Эйнгорн В.* К материалам для истории Полтавского полка // Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете (ЧОИДР). – М., 1909. – Кн. 1 (228). – С. 1–29.

⁶³ Лист № 99; РГАДА, ф. 198, оп. 1, д. 1083, л. 1–86 об.; ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2491, арк. 1–94.

⁶⁴ Лист № 102; РГАДА, ф. 248, оп. 41, д. 3570, л. 1–313.

принагідно уточнюючи, що деякі вже опубліковані⁶⁵. За рекомендацією М. Грушевського усі виявлені та відібрані документи у московському архіві для І. Джиджори копіювала Марія Шуйська⁶⁶. Ймовірно, давні акти, які тримав у руках дослідник, викликали певні асоціації. У листі до Н. Навроцької наприкінці червня І. Джиджора писав, осуджуючи Російську імперію та її символіку: “Напротив мого маленького вікна тільки й видно дахи, комини і аж ген дальше торчать верхи Кремлевських башт, закінчені двоголовими орлами, знаком тієї сили, яка нас вгнала в крайню нищету, яка зруйнувала силу індивідуального щастя багатьох людей”⁶⁷.

На основі опрацьованих документів з-під пера історика вийшла стаття під назвою “Матеріяли московського «Архива Министерства юстиции» до історії гетьманщини”, яка відразу потрапила на сторінки чергового тому “Записок НТШ”. На початку своєї розвідки автор слушно відзначав, що “з-поміж усіх частин пошматованої України історія лівобережа, докладніше кажучи – історія гетьманщини, найменше оброблена, а спеціально в деяких питаннях – просто *tabula rasa* [чиста дошка (*латин.*)]. А прецінь гетьманщина се одинока часть України, де український народ найдовше жив у виробленім ним самим державно-автономістичнім устрою, а через те саме жив і релятивно пайповніше своїм національно-культурним життем, без огляду на се, де були центри тієї культури. І власне дякуючи довшому, чим деінде, існуванню державно-автономічної окремішности в масі могло сильніше вкорінитися се почуванне національно-культурної окремішности, так що могло переховатися через пізніші безпросвітні часи аж до порога ХІХ ст. і послужити зародком національного відродження. Ясно, що гетьманщина повинна бути центром нашої історії в ХVІІ і ХVІІІ ст.”⁶⁸.

Таким чином, політична та економічна історія козацького Гетьманату стала головним предметом студій молодого галицького історика, який намагався не користуватися наперед заданими тезами, а до всього доходив самостійно, ґрунтуючи свої висновки на скрупульозному опрацюванні передусім архівних джерел. Це особливо добре видно з його першої історичної оцінки гетьмана Д. Апостола, якого у своїй ранній студії “Нові причинки до історії відносин російського правительства до України в 1720-х і 1730-х рр.” І. Джиджора охарактеризував як “чоловіка слабкої енергії”, що виступав піби виключно з тіні “світлішого князя” О. Д. Меншикова⁶⁹. У пізніших публікаціях, опертих на архівні першоджерела, комплексно проникнувши в суть дослідницької проблематики, І. Джиджора вже заперечував свої попередні покваліливі та дещо нерозважливі висновки, дійшов

⁶⁵ Лист № 97.

⁶⁶ ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 847, арк. 108; ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2491, арк. 1–94; спр. 2495, арк. 5–15.

⁶⁷ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2317, арк. 71.

⁶⁸ Джиджора І. Матеріяли московського “Архива Министерства Юстиции” до історії гетьманщини // ЗНТШ. – Львів, 1908. – Т. LXXXVI. – Кн. VI. – С. 59.

⁶⁹ Джиджора І. Нові причинки до історії відносин російського правительства до України в 1720-х і 1730-х рр. – С. 32–33. Див. також: Пришляк В. Гетьманат доби Данила Апостола: спроба відновлення козацької автономії // Матеріали V конгресу Міжнар. асоціації українців. Історія: 36. наук. ст. – Чернівці, 2004. – Ч. 2. – С. 34.

слушної думки, що “сам старий Апостол, один із кращих історичних українських діячів, а при тім рішучий автопоміст” і тому однозначно визнав, що він є “остапій гетьман – козак козацької України”⁷⁰.

11 квітня (29 березня) 1908 р. І. Джиджора писав з Москви до майбутньої дружини, трохи бідкаючись та з певним романтичним пієтетом водночас: “Таких, як тут, архівів, з огляду на величину й багатство поміщених в них матеріалів, особливо для нашої рідної дорогої історії, не знайдеш у цілій Європі. Горе тільки, що вони не гаразд упорядковані, та і в декотрих з них (архів министерства юстиції) сидять люди, не скажу не дуже-то ввічливі, але скорше нетямущі в таких справах – отже, чоловікови чужому, свіжому тяжко приходиться орієнтуватися в такій масі матеріялу. Адже ж тут (в архиве ми[истерства] иностр[анных] дел и юстиції) числяться на міліони, розумієш, на міліони ріжних рукописів, павіть досі не розібраних! Тут би сидіти чоловікови літами, а не тижнями – от тоді би що-небудь путнього вийшло. А признаюся, я сидів би Бог зна, доки, тільки біда, що грошей ніяк ні-звідки не добудеш на таке сидженне. [...] Тут тобі так, наче в сні, пересувається перед очима давня-древня старовина! Так і стають перед тобою всі оті Володимирі, Ярославі, Богдані, Апостоли й т. и. кармазинові панове. А тут за ними тягнеться цілий ряд малого люда, усіх отих «значкових» та значних військових товаришів та простих рядових, що за славних геройських часів по тюрмах турецьких гнили та просилися «на ясні зорі й тихі води, у край веселий та мир хрещений», а дальше більш прозаїчно свої голови клали, будуючи московські кріпости, сушачи болота, копаючи невські канали та сиплючи вали від Дніпра аж до Дону. Ще більша маса таких простих собі «посполитих», що ліси в Брянську рубали, сплавляли їх по Дніпрі аж до Чорного моря, на підводах своїх возили московські гармати та інше знарядде воєнне, не щадячи – з мусу – «живота свого», а в пагороду за се попадали під кормигу якому-небудь пану сотникові новомлинському, котрий решту соків, не витягнених із них московськими поручиками, витягав. І все те робилося для добра й слави «милої отчизни України», над якою так бідкався літописець Величко. Та, з другої сторони, виринають інші образи далеко не такої гарної краски. Ну та що тут багато й говорити, усього було доволі, тільки нікому все те на світ Божий витягати та змальовувати, як слід, зрештою ні для кого, бо ніхто сього не розуміє й не хоче розуміти. Ох, тягне мене усіма невидимими ланцюгами до отсеї нашої старовини, і ніяк не могу їх порвати, а не маю змоги знова сидіти, обклавши себе тими документами”⁷¹.

Ці ж “невидимі ланцюги” потягнули І. Джиджору до багатющих московських збірок і 1910 р. У Curriculum vitae 1910 р. І. Джиджора зазначав: “Другу подорож до архівів в Харкові і в Москві відбув підписаний щойно в 1910 р. в цілі зібрання матеріалів до історії Гетьманщини, головно для історії гетьманування Данила Апостола (1727–1734)”⁷². Спочатку І. Джи-

⁷⁰ Джиджора І. Матеріяли московського “Архива Министерства Юстиції” до історії гетьманщини. – С. 81.

⁷¹ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2317, арк. 48–49 зв.

⁷² ЛНБ, ВР, ф. НТШ, спр. 781/1, арк. 1.

джора працював у харківському архіві, зокрема над діаріушем Генеральної військової канцелярії за 1732 р.⁷³. Він зробив з нього численні виписки, на які потім посилався у своїй докторській дисертації⁷⁴, але так і не підготував до видання в цілому, мотивуючи це у листі до М. Грушевського надто великим обсягом джерела⁷⁵. Після пошуків у харківському архіві він знову поїхав до Москви – працювати в архіві Міністерства юстиції. Напередодні в одному з листів з-під Харкова (з хутора Федорівщина – маєтку місцевого поміщика і симпатика українства Миколи Павлова) він нагадував дружині: “Я збираю матеріал для першої половини XVIII в. по історії Гетьманщини, а спеціально для гетьмановання Апостола (1727–1734 рр.)”⁷⁶. У вересні (22 серпня ст. ст.) 1910 р. І. Джиджора ділився враженнями з дружиною Наталею: “Вже скоро буде три тижні, як я сиджу в «Третьюму Римі», як свого часу називали Москву московські «міністри», пророкуючи, що звідсіля вийде «нове слово» для цілого світа – одним словом, оновлення всего людства. Минули віки, а пророцтво поки що не сповнилося і навряд чи коли-небудь сповниться”⁷⁷.

Ще з 1908 р. І. Джиджора вишукував у Москві, а з 1910 р. і у Харкові архівні документи з історії єврейської торгівлі включно до 1729 р. Відомо, що 1728 р. під час поїздки до Москви гетьман Данило Апостол отримав дозвіл на пропуск на заставах євреїв, які приїжджали з-за кордону на ярмарки Гетьманщини⁷⁸. У листі від 12 квітня (30 березня) 1910 р. з Харкова І. Джиджора зауважував, що це питання слід розглядати у зв'язку “з поглядами українського правительства на тодішню жидівську «квестію», на їх (жидів) роль в тодішніх заграничних торгах (через Польщу) українських купців, шинкарський промисл на Україні, якому жида головню віддавалися, що кидає деяке світло на тодішні ціни ріжних напиктків і т. д., то ся справа не дуже знов буде виглядати такою екзотичною. Недаром же Апостол в 15 точці своїх «пунктів» (“Пунктів статейних про нужди Малоросії”. – *В.П.*), поданих російському правительству, присвятив доволі місця жидівській справі: вона обходила дуже тодішню старшину”⁷⁹.

У листах М. Грушевського до І. Джиджори за 1910 р. завжди присутні його слушні зауваги до “жидівської” теми. Наприклад, у листі від 19 (6) квітня 1910 р. він наголошував: “Не закопуйте дуже в сю жидівську історію, виберіть найважніше до видання, решту використайте до праці (котру було б бажано дістати від Вас ще з Росії) і беріться до головного, до чого Ви приділені – загальних справ по-мазепинських часів”⁸⁰. Відомо, що після відрядження до Москви, на засіданні Історично-філософичної секції

⁷³ Нині зберігається у ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19249, арк. 1–297.

⁷⁴ *Джиджора І.* Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. // ЗНТШ. – Львів, 1910. – Т. ХCVIII. – Кн. VI. – С. 59.

⁷⁵ Лист № 139.

⁷⁶ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп.1, спр. 2317, арк. 104 зв.

⁷⁷ Там само, арк. 126.

⁷⁸ Материалы для отечественной истории / Изд. М. Судиенко: В 2 т. – К., 1853. – Т. 1. – С. 194.

⁷⁹ Лист № 133.

⁸⁰ Лист № 132.

НТШ 28 жовтня 1910 р. І.Джиджора прочитав доповідь на тему “Жидівське питання в Гетьманщині в зв’язку з її економічним станом”, а професор М.Грушевський зreferував її⁸¹. Єврейська торгівля не могла не зацікавити І.Джиджору з огляду на те, що у міжрегіональній та міжнародній транзитній торгівлі того періоду, яким він займався, зростала питома вага єврейських торговців, значна частина яких традиційно була кредиторамиліхварями. Друкована “Хроніка НТШ”, яка містила інформацію про те ж саме засідання 28 жовтня 1910 р., подала цю назву студії І.Джиджори у іншому варіанті. Власне, під впливом консультацій та порад М.Грушевського вона отримала концептуальнішу і ширшу назву “Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр.”⁸² й стала основою для докторату І.Джиджори. У листі з Москви від 5 жовтня (22 вересня) 1910 р. він відзначав: “Уваги, які подали мені П. Професор щодо тої теми, заставили мене її значно розширити, так, аби вона вийшла якнайменше «жидівська», а мала загальніше значінне. Я назвав свою роботу «Жиди в Гетьманщині в зв’язку з торговельними інтересами Гетьманщини». Значить, тут говориться коротко про торговельний рух з загроюницею (через Польщу), змагання Петра I на рівні з політичною автономією знищити Гетьманщину як самостійну економічно-господарську одиницю. Отже, заборона вивозити безпосередно за границю цілий ряд продуктів, зміна торговельних шляхів, підданне торгівлі під російську тарифу і т. д., результатом чого, по-моєму, було підірванне торгівлі й енергії українських купців і т. д., а се звабило сюда жидів; дальше вже йде жидівська історія, яка становити буде заледво половину праці. Таке розширення змусило мене втягнути сюди багато иншого матеріялу для характеристики російської торговельної політики супроти України, а крім того, теж і літературу в сій справі. Через те написанне приволоклося, до сеї хвилі в мене є написаного на три друковані аркуші, на скільки можна виміркувати, а ще буде стільки”⁸³.

Саме під назвою “Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр.” цю працю було надруковано у чотирьох томах “Записок НТШ” за 1910–1911 рр.⁸⁴. Того ж року студія вийшла окремим відбитком. Це розлоге дослідження ґрунтувалося, в основному, на детальному вивченні недрукованих матеріалів з Харківського історичного архіву, Московського архіву Міністерства юстиції та Рум’янцевського музею. Висновки роботи стосувалися передусім вивчення торгівлі в Гетьманщині у контексті меркантилістської політики Російської імперії періоду Петра I та його наступників, де наростали тенденції до автаркії. Це спричинило економічну блокаду козацької автономії – цілу низку обмежень для української торгівлі у вигляді системи “заповідних товарів”, пе-

⁸¹ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 42, арк. 103 зв.

⁸² Хроніка НТШ. – Львів, 1910. – Ч. 44. – С. 6–7.

⁸³ Лист № 142.

⁸⁴ Джиджора І. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. // ЗНТШ. – Львів, 1910. – Т. ХСVIII. – Кн. VI. – С. 55–74; Львів, 1911. – Т. CI. – Кн. I. – С. 63–100; Львів, 1911. – Т. CIII. – Кн. III. – С. 54–97; Львів, 1911. – Т. CV. – Кн. V. – С. 50–91. Передрук: Джиджора І. Україна в першій половині XVIII віку: Розвідки і замітки / З передм. акад. М.Грушевського. – К., 1930. – С. 1–96.

реорієнтації торговельних шляхів на північні ярмарки і порти (що вело до поступової ліквідації традиційних: вроцлавського, гданського і кенігсберзького напрямків української зовнішньої торгівлі), регламентації міжрегіональних та міждержавних торговельних контактів, дискримінації щодо окремих категорій купців, зокрема євреїв, протиставленні російського і українського купецтва тощо. Така проколоніальна економічна політика російського абсолютизму, на думку І. Джиджори, не лише півелювала господарську самостійність Гетьманщини, а й була спрямована на остаточний занепад її політичної автономії⁸⁵. Далеко не відходячи від своєї першої теми докторату, дослідник також подав у цій праці блискучу характеристику гетьмана: “Сам незвичайно пильний і запопадливий хозяїн, як зрештою майже вся тодішня старшина, якій поза тим мало що лишалося до роботи, купець-експортер і промисловець Апостол” не лише активно продовжував торгувати волами, маслом та іншими вітчизняними товарами за рубезем, а й ревно захищав інтереси української закордонної торгівлі. Гетьман патрунував купців, які “свої гендлі [гапдель, гендель (пол., нім.) – торгівля] до Шліонська і Гданська провадять і по ярмарках з товарами їздять”, став ініціатором скликання 1728 р. у Глухові наради купецтва з найбільших українських міст (Києва, Чернігова, Ніжина і Полтави), проводив послідовну митну політику, всіляко домагався від російського уряду відміни системи “заповідних товарів” та знижки індуктного збору. “В голові такого інтелігентного і навченого довгим досвідом чоловіка, що сам пережив ганебну ростиць українського суспільства в часі боротьби Полуботка за автономію, у такого чоловіка мусіла витворитися думка, що для живучости гетьманства і автономії України треба, щоби та автономія давала певні реальні користи суспільству”⁸⁶, – слушно відзначав дослідник.

Йдучи слідами археографічних відряджень І. Джиджори, у теперішньому відомчому Архіві зовнішньої політики Російської імперії Історико-документального департаменту Міністерства закордонних справ Російської Федерації у Москві на старій обкладинці архівної справи, в якій йдеться про клопотання 1722–1723 рр. цісарського надзвичайного посланника в Москві графа Ф. Кінського про відновлення Бреславської комерції (торгівлі із Сілезією, або Шлезьком, важливої для Гетьманщини), вдалося виявити автограф І. Джиджори: “И. Джиджора. окт[ябрь] 1910 г.”⁸⁷. Аналогічний автограф “Джиджора, 1910, окт[ябрь]” зберігся також в архівній справі з фонду “Малоросійські справи”, датованій 2 жовтня 1727 р., під назвою “Доношение тайного советника Наумова о избрании 1 окт[ября] в гетманы миргородского полковника Даниила Апостола с приложением подлинной его присяги”⁸⁸. Там само у Москві виявлено ще одну архівну справу, датовану 22 серпня 1728 р., під назвою “Челобитье Гетмана Даниила Апостола

⁸⁵ Джиджора І. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. // Записки НТШ. – Львів, 1911. – Т. CV. – Кн. V. – С. 88–89.

⁸⁶ Там само. – С. 59, 61, 63, 66, 73.

⁸⁷ Архив внешней политики Российской империи Историко-документального департамента МИД Российской Федерации (далі – АВПРИ), ф. 32: Сношения с Австрией, оп. 32/1, 1722–1723 гг., д. 6.

⁸⁸ Там само, ф. 124: Малороссийские дела, оп. 124/1, 1727 г, д. 21.

именем Малороссии о подтверждении Малороссийских прав, порядков, и волностей Войсковых на основании бывшем при гетмане Хмелницком, тут же и ответ на восемь Гетманских Статей”, на обкладинці якої зазначені прізвиська лише двох попередніх дослідників: “И.Джиджора, 1910 окт[ябрь]” і “К.В.Харлампович 1913, VI”⁸⁹.

Тема закордонної торгівлі козацького Гетьманату постійно цікавила І.Джиджору, і ще перебуваючи в Москві, він звертався за консультацією до свого вчителя. У жовтні 1910 р. І.Джиджора просив професора віднайти у польських виданнях текст торговельного трактату 19 квітня 1727 р. між Польщею і Австрією у справі української торгівлі із Сілезією⁹⁰. Пізніше, у докторській праці, він написав про спроби переговорів 1728 р. австрійського посла при російському дворі графа Франца Карла фон Вратислава з гетьманом Данилом Апостолом, який саме тоді перебував у Москві, у справі відновлення торгівлі Гетьманщини зі Шлезьком⁹¹. Загалом, листування І.Джиджори і М.Грушевського, особливо за 1908–1910 рр., що публікується у цьому виданні, дає змогу простежити, як дослідник за порадами свого наукового керівника скрупульозно реконструює цілісну історичну картину політики і суспільства козацької України першої половини XVIII ст. У ній можна не лише відносно чітко простежити взаємовідносини між окраїнами і центром новопосталої Російської імперії, а й побачити, як традиційна козацька автономія в цей складний період ще мала сили і з перемінним успіхом могла протистояти поступовій, але неухильній інтеграції з боку російського абсолютизму.

Докторат залишається центральною темою в листах 1910–1910 рр. У 1912 р. І.Джиджора підготував до захисту свою дисертацію. Вона отримала позитивну рецензію наукового керівника – професора М.Грушевського – на сторінках травневої книжки “Літературно-наукового вістника”⁹² та схвальний офіційний відгук⁹³. “Написана строго науково й документально, – писав учитель і керівник, – вона розгортає одначе таку цікаву сторінку з життя нашого народу, кидає таке яскраве світло на процес задавлення життя старої Гетьманщини російським централізмом, що має високий інтерес для всіх, хто цікавиться нашим життям – причинами упадку українського національного життя й пасивності нашого громадянства перед офіційним обрусінням”⁹⁴. 11 липня 1912 р. в екзаменаторів М.Грушевського й Л.Фінкеля він блискуче склав одногодинний кваліфікаційний іспит із давньої й австрійської історії⁹⁵, а на грудень готувався до наступного такого ж екзамену з філософії.

⁸⁹ Там само, 1728 г., д. 41, 19 л.

⁹⁰ Лист № 142.

⁹¹ *Джиджора І.* Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. // ЗНТШ. – Львів, 1911. – Т. CV. – Кн. V. – С. 54–55; АВПРИ, ф. 32, оп. 32/1, 1728 г., д. 8, л. 2–45; 1729 г., д. 8, л. 1–2.

⁹² *Грушевський М.* [Рец.] // ЛНВ. – 1912. – Т. LVII. – Кн. V. – С. 391–392.

⁹³ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 727, арк. 156.

⁹⁴ *Грушевський М.* [Рец.] // ЛНВ. – 1912. – Т. LVII. – Кн. V. – С. 391.

⁹⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 727, арк. 187.

І раптом як грім серед ясного неба в жовтневому числі львівської газети “Діло” з’явилася розгромна рецензія колеги по цеху – доктора Мирона Кордуби⁹⁶. Рубрика “З нашої наукової літератури” в газеті “Діло”, якою тоді керував як “одвічальний редактор” Володимир Бачинський, була досить популярною серед читачів часопису, що в серці Галичини виконував роль своєрідного політичного барометра, лакмусового папірця й рупора одночасно. У своїй рецензії М. Кордуба закидав авторіві, що при такому багатстві джерельної бази для XVIII ст. його здогади й висновки вибудовані “на доривочних, зовсім випадкових датах”, з яких не можна зробити жодних висновків. М. Кордуба прямо критикував його за: 1) невикористання митних рахунків з архіву придворної комори (Hofkammer) у Відні та міських реєстрів Гданська; 2) відсутність обґрунтування особливостей української торгівлі в конкуренції з російською. Рецензент доводив, що укази про “заповідні товари”, власноруч підписані Петром I, ґрунтувалися на його політиці меркантилізму, що тоді цілком панував у країнах Західної Європи. Тут же М. Кордуба писав і про економічний світогляд Жана-Батиста Кольбера⁹⁷, першого міністра фінансів королівської Франції в 1661–1683 рр. за правління Людовика XIV. Ж.-Б. Кольбер став активним провідником політики протекціонізму, за допомогою якої намагався подолати соціально-економічну відсталість країни. М. Кордуба вважав меркантилістську політику Петра I саме запозиченням і наслідуванням кольбертизму. Піддано уїдливі критичні різночитання між вступом і висновками студії, де на початку декларація значного розвитку торгівлі козацького Гетьманату входила в суперечність із негативними наслідками торговельної регламентації під час реформ Петра I. М. Кордуба розкритикував також висновок автора про страшні репресії післямазепинської доби як каталізатор пожвавлення власне економічного життя Гетьманщини.

Рецензія М. Кордуби з’явилася в “Ділі” за 12 жовтня 1912 р. Рівно за десять днів – 22 жовтня – по свіжих слідах, у певній емоційній напрузі І. Джиджора підготував відповідь, яку планував надрукувати у згаданій рубриці газети. В оригіналі “Відповіді” на берегах архівної справи є приписка: “Призначено до друку в “Ділі”, але туди не ввійшло”⁹⁸. І. Джиджора щиро сподівався, що газета, де інколи друкувалися і його історичні замітки, хоча б про анафему гетьманові І. Мазепі⁹⁹, усе ж таки надрукує “Відповідь д[окто]рови М. Кордубі на його рецензію моєї розвідки”, але цього не сталося.

⁹⁶ Кордуба М. Рец. на публ.: Джиджора І. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710 до 1730 рр. Львів, 1912 (Відбитка із Записок наук. тов. ім. Шевченка. ТТ. ХСVIII, CI, CIII, CV) // Діло. – 1912. – 12 жовтня. – Ч. 230. – С. 1–3; Пришляк В. Мирон Кордуба та Іван Джиджора: рецензент і автор // До джерел: Зб. наук. праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Київ; Львів, 2004. – Т. II. – С. 535–538.

⁹⁷ Kameron R. A Consise Economic History of the World from Paleolithic Times to the Present. – New York, 1993. – P. 182–186; Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). – Львів, 2002. – С. 205.

⁹⁸ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 1301, арк. 1.

⁹⁹ Джиджора І. “Анафема” // Діло. – 1909. – 10 липня. – Ч. 149. – С. 1–2.

У цій розлогій відповіді рецензентові І.Джиджора зробив спробу аргументовано й емоційно заперечити цілу низку несправедливих, як на його погляд, закидів щодо змісту, інтерпретації окремих фактів та висновків у тексті своєї студії¹⁰⁰. У відповіді рецензентові стосовно розвитку торгівлі Гетьманщини І.Джиджора, зокрема, намагався “показати, як завдяки російській політиці (яка далеко не вичерпувалася самими заборонними указами щодо заграничного ввозу і вивозу) ся торгівля переходила з рук українських Якимовичів, Кричевців, Козляниць і т.д. в руки не тільки російських Меншикових, але і Строганових, Михайлових, Бриндових, ін. московських, калужських і т.д. купців. А хиба торгівля на Україні в руках чужих купців може називатися українською? Отсе-то власне і було, що спричинило упадок української торгівлі, занепад української міщанської верстви і т.д.”¹⁰¹.

У листопаді 1912 р. І.Джиджорі з Лейпцига надіслав листа і Микола Залізняк – давній приятель, публіцист і перекладач, громадсько-політичний діяч, працівник музею НТШ, який також колись копіював документи в московських архівах для Археографічної комісії НТШ. М.Залізняк піддав сумніву “підозрілу й малопереконливу” рецензію М.Кордуби, а також повідомляв про позитивну оцінку праці І. Джиджори С.Єфремовим¹⁰².

Зрозуміти справжню причину конфлікту й полеміки між двома учнями М.Грушевського надзвичайно складно. М.Кордуба по-своєму мав рацію, коли слушно зауважував у рецензії про російський варіант кольбертизму як елемент звичної системи меркантилізму, а не цілеспрямованої централізаторської політики, що мала на меті виключно економічне зруйнування української автономії, як це намагався довести І.Джиджора¹⁰³. Тому автора “Економічної політики...” було за що критикувати, передусім за недостатню обґрунтованість та доказовість окремих висновків, але чому в такій різкій формі? У цій ситуації, можливо, ще й додалися та “заграли” амбіції М.Кордуби, елементарна заздрість, що не залишився у Львові, як Джиджора, а змушений був учителювати в гімназії у Чернівцях. Виникає більше запитань, ніж відповідей. Залишається невідомим, чому “Діло” не вмістило на своїх шпальтах розлогої відповіді І.Джиджори. Чи не тому, що автор – найближчий співробітник, улюблений учень, “протеже” й права рука М.Грушевського в НТШ, проти якого в тій же газеті зовсім недавно, у грудні 1911 р., друкував свої “гльосси”, як згодом виявилось, його ж таки колишній учень С.Томашівський¹⁰⁴?

В основі дискусії, яка фактично тоді не відбулася, очевидно, було прагнення використовувати різні дослідницькі методи й практики, що, незважаючи на враження особистого суперництва двох учнів одного вчителя, а тоді вже – цілком самостійних дослідників, об’єктивно сприяло роз-

¹⁰⁰ Пришляк В. Мирон Кордуба та Іван Джиджора: рецензент і автор. – С. 538–542.

¹⁰¹ Там само. – С. 542.

¹⁰² ЦДІАЛ України, ф. 309, оп.1, спр. 2316, арк. 35.

¹⁰³ Кордуба М. [Рец.] // Діло. – 1912. – 12 жовтня. – Ч. 230. – С. 2; Пришляк В. Мирон Кордуба та Іван Джиджора: рецензент і автор. – С. 537.

¹⁰⁴ Наша політика (Гльосси до брошури проф. М.Грушевського) // Діло. – 1911. – 9 грудня – 16 грудня. – Ч. 273–279. – С. 1–2.

виткові української історіографії. До речі, М.Василенко, який загалом позитивно у своїй рецензії 1914 р. оцінював роботу І.Джиджори, також вважав його думку про економічну політику помилковою, мотивуючи тим, що заборонні укази Петра I проти закордонної української торгівлі виходили з меркантилізму¹⁰⁵. З цього приводу М.Грушевський невдовзі стверджував, що все-таки “се був не меркантилізм, а політика”¹⁰⁶, і пропонував учневі написати з цього питання окрему статтю. Вочевидь під впливом цих постанов М.Грушевського, висловлюваних, мабуть, і раніше, ця теза стала однією із ключових у докторській дисертації І.Джиджори. На цьому науковий керівник наголосив і у своїй рецензії на сторінках “Літературно-наукового вістника”¹⁰⁷. Втім, сама назва дисертації І.Джиджори “Економічна політика російського правительства супроти України” говорила сама за себе.

Дискусійні моменти з цього приводу полягають у неоднозначності оцінки суперечливих подій та явищ в українсько-російських відносинах першої половини XVIII ст.: – здебільшого, в російській редакції це й тепер трактується як “чистої води” меркантилізм, в українській – як свідомо імперська політика руйнування засад національної економіки. Без зайвої для науки політичної заангажованості та ідеологем, об’єктивно можна твердити: наявні поєднання, взаємопов’язаність та взаємообумовленість політики як засобу для досягнення певної мети з меркантилізмом та через меркантилізм¹⁰⁸. Зрештою, в усі часи політика залишалася найбільш концентрованим виявом економіки.

Упродовж 1908–1912 рр. М.Грушевський без кінця звертався в листах до свого учня з проханням не затягувати справи з дисертацією: “Не дайте <протягтися> справі докторату”¹⁰⁹. Нарешті 18 (5) грудня 1912 р. “се историческое событие скоїлося”: І.Джиджора склав у В.Брухнальського та Л.Фінкеля кваліфікаційний іспит з філософії на “задовільно”¹¹⁰. “Покорно доношу, – писав І.Джиджора, – що я нарешті покінчив з докторатом” і дякував пану професорові за увагу до його “докторатської історії”¹¹¹. Відомо, що ніякого прилюдного, публічного захисту дисертації тоді не практикували. Здобувач наукового ступеня передовсім мав опублікувати текст

¹⁰⁵ Василенко М. [Рец.] // Україна. – К., 1914. – Кн. I. – С. 135.

¹⁰⁶ Лист № 231.

¹⁰⁷ ЛНВ. – К., 1912. – Т. LVII. – Кн. V. – Май. – С. 391–392.

¹⁰⁸ Сучасний погляд на цю проблему під зваженим кутом зору концепції про абсолютистську “добре керовану” державу епохи Просвітництва, яка цілеспрямовано уніфікувала життя своїх національних окраїн, найґрунтовніше викладено у: *Kohut Z.E. Russian Centralism and Ukrainian Autonomy. Imperial Absorption of the Hetmanate, 1760s – 1830s.* – Cambridge, Mass., 1988. – P. 282; *Kozym Z. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760–1830* / Пер. з англ. – К., 1996. – С. 259; у рец. на цю публ.: *Яковенко Н. Гетьманська Україна під колесами просвітницьких ідеалів* // Сучасність. – 1997. – № 9. – С. 146; *Kannepel A. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад* / Перекл. з нім. – Львів, 2005. – С. 56, а також: *Krawchenko B. Petrine Mercantilist Economic Policies toward the Ukraine* // *Ukrainian Economic History: Interpretive Essays* / Ed. I.S. Koropeckyj. – Cambridge, Mass., 1991. – P. 186–209 etc.

¹⁰⁹ Лист № 170.

¹¹⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 727, арк. 187, 211.

¹¹¹ Лист № 182.

своїєї дисертації, отримати у друкованих органах відповідні рецензії, а потім скласти кваліфікаційні іспити на докторську габілітацію з історії та філософії (своєрідний “кандидатський мінімум”, говорячи сучасною мовою); і лише після цього від університету отримував диплом доктора. Такий докторський диплом Львівського університету 21 грудня 1912 р. був виданий і Іванові Джиджорі¹¹².

Підготовка дисертації та її захист зайняли багато часу, однак на сторінках “Записок НТШ” за 1912 р. І. Джиджора встиг опублікувати свою нову розвідку “До історії Генеральної військової канцелярії”¹¹³, яку в “Ділі” за 23 листопада прорецензував разом зі статтею М. Василенка в рубриці “З нашої наукової літератури” В. Щурат¹¹⁴. М. Грушевський час від часу стимулював наукові пошуки свого учня, а тепер уже доктора, як-от у листі з Києва від 24 (11) грудня 1912 р. – із побажаннями поживити наукову роботу¹¹⁵.

***“...Отже, треба зробити щось з матеріалами
Архива юстиції – вибрати збірку до «Жерел»”***

Ще влітку 1908 р. М. Грушевський писав І. Джиджорі до Москви: “Дорогий Іван Миколаєвич! Все, Вами згадане, розуміється, треба копіювати, треба тільки виробити погляд, що вйде в найперший том того збірника, і то копіювати найскорше”¹¹⁶. Таким чином він ставив перед своїм вихованцем його першорядні завдання, а саме: “вибрати збірку до «Жерел», статейку для «Записок» і написати дисертацію”¹¹⁷. Відповідаючи на цей лист, І. Джиджора захоплено відписував професорові: “Матеріалу найшов я велику масу, що може дати скільки вгодно томів – самі донесення Апостола дадуть зо два, тільки часу багато треба, щоб те все перечитати і переглянути. Бачу тепер, що гетьманованне Апостола дуже велика тема”¹¹⁸. Тоді ж М. Грушевський зауважував про необхідність копіювання виявлених матеріалів до тому “Жерел”¹¹⁹. Восени 1908 р. І. Джиджора звітував з цього приводу професорові: “Результати мої подорожі такі: збірка матеріалу для відновлення гетьманства аж до 1729 р., збірка матеріалу про жидів”¹²⁰. Наприкінці грудня 1909 р. на засіданні Археографічної комісії професор М. Грушевський повідомив, що І. Джиджора та інші її члени готують до друку “збірки матеріалів”, що вийдуть окремими томами серійно-

¹¹² ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 1348, арк. 493.

¹¹³ Рукопис праці: ЦДАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 1301, арк. 33–43; *Джиджора І. До історії Генеральної Військової Канцелярії // ЗНТШ. – Львів, 1912. – Т. CVII. – Кн. I. – С. 39–51.*

¹¹⁴ *Щурат В. Рец. на публ.: Джиджора І. До історії Генеральної Військової Канцелярії (ЗНТШ. Львів, 1912. Т. CVII. Кн. I. С. 39–51) // Діло. – 1912. – 23 листопада. – Ч. 264. – С. 1.*

¹¹⁵ Лист № 183.

¹¹⁶ Лист № 100.

¹¹⁷ Лист № 101.

¹¹⁸ Лист № 102.

¹¹⁹ Лист № 103.

¹²⁰ Лист № 107.

го видання НТШ – “Жерела до історії України-Руси”. Тоді ж було призначено кредит на копіювання актів і кошти на археографічну експедицію для І. Джиджори і С. Томашівського¹²¹. 20 листопада 1910 р. на Археографічній комісії І. Джиджора зreferував свою збірку під первісною назвою “Матеріали до політичної історії Гетьманщини 1727–1734 рр.”¹²². Було “ухвалено просити автора прийти на одно з найближчих засідань комісії з докладним реєстром всіх документів”¹²³.

Підводячи підсумки наукової діяльності за 1912 р., Виділ НТШ відзначав, що “д[окто]р Іван Джиджора виготовив до друку збірку матеріалів до історії гетьманства Апостола”¹²⁴. Відомо, що свою збірку, яка отримала назву “Акти до історії гетьманського правління 1727–1734 рр.”, молодий доктор представив 13 лютого 1913 р. на засіданні Історично-філософічної секції НТШ¹²⁵. За змістом вона складалася з двох частин: першу частину становили документи, що стосувалися становища Українського Гетьманату як автономної одиниці Російської імперії (особливо у 1728 р. до видання “Рішительних пунктів” та відразу після смерті гетьмана Д. Апостола у 1734 р.); друга ж обіймала документи з історії внутрішнього життя козацької автономії. Про подальшу роботу над томом актів свідчить і той факт, що ще перед самою Першою світовою війною, 11 червня 1914 р., доктор І. Джиджора писав до Виділу НТШ про свої плани на відпустку – поїхати ще раз до Москви, щоб у тамтешніх архівах доукомплектувати зібрані документи ще двома новими, без яких він не хотів би публікувати уже “поза тим готової до друку” своєї збірки¹²⁶.

Відомо, що заявлена збірка надрукована не була, а потім, як вважали, і зовсім загубилася у воєнне лихоліття. У передмові 1930 р. М. Грушевський відзначав, що І. Джиджора “заразом обробляв до друку свою збірку актів, яка, на жаль, дощенту згинула потім у воєнній бурі (не міг я навіть вияснити – чи в Тов[аристві] Шевченка, чи на руках у небіжчика)”¹²⁷. Ці слова академіка М. Грушевського ніколи не піддавалися сумніву, а тому раніше ніхто не вдавався до активних пошуків слідів нібито втраченого тому джерел. Може, тому доля збірки виглядала досить загадковою.

Власне, підготовка листування М. Грушевського та І. Джиджори спонукала до пошуків втраченої збірки джерел. Її явні сліди знаходимо у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові в теці вцілілих копій документів, які І. Джиджора в 1908–1910 рр. виявив у Московському архіві Міністерства юстиції та архіві Міністерства закордонних справ. Здебільшого, ці копії архівних документів були переписані

¹²¹ Хроніка НТШ. – Львів, 1909. – Ч. 40. – Вип. IV. – С. 17–18.

¹²² ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 42, арк. 13.

¹²³ Там само, арк. 105.

¹²⁴ Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Ч. 53. – С. 8.

¹²⁵ Там само. – Ч. 54. – С. 5.

¹²⁶ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2317, арк. 238.

¹²⁷ *Грушевський М.* Передмова. – С. VI. Подібна, хоч і не зовсім, історія сталася з колекцією матеріалів В. Герасимчука, яку просто загубили у Києві. Див.: *Федорук Я.* Василь Герасимчук та його невидані “Матеріали до історії козащини XVII віку” // *Герасимчук В.* Матеріали до історії козащини XVII віку / Василь Герасимчук: життя і творчість (1880–1944). – С. 25.

рукою Марії Шуйської¹²⁸. У “Теці Івана Джиджори”, дбайливо переглянутій у липні 1932 р. Теофілом Кострубою, засвідчено його ж рукою, що в окремих копіях, зокрема зі справ архіву Сенату, “бракує багато карток”¹²⁹. Виникало закономірне питання: чи довів до логічного завершення свій том “Жерел до історії України-Руси” І.Джиджора, який загалом, порівняно з іншими учнями М.Грушевського – С.Томашівським, М.Кордубою та І.Крип’якевичем – очевидно, був менш організованим як археограф-публікатор?

Очевидно, що під час своєї археографічної експедиції 1910 р. до Москви І.Джиджора визначився з документами, які б мали увійти до його археографічної публікації. Восени 1910 р. у листі до професора він підсумовував: “З Москвою для видання документів справа стоїть краще. З тим, що я раніш зібрав, тепер переписане і що перепише в найблизшій часі Шуйска, буде документів на оден том, що заледво становить третину того, що я намітив для видання в найблизшій часі; напр., з донесень Апостола правительству може, побіч зібраного, вже увійти в одну книжку тільки незначна частина”¹³⁰.

У другій половині жовтня 1911 р. Марія Шуйська почала переписувати для І.Джиджори листи Д.Апостола¹³¹, насамперед із сенатської книги № 3568 за 1728–1729 рр.¹³², що, найвірогідніше, мали скласти основний зміст для збірки. Загалом із цієї сенатської книги М.Шуйська скопіювала до півсотні найцікавіших документів, передовсім гетьманських листів¹³³. Крім того, вона вибірково переписала для І.Джиджори документи з інших сенатських книг, насамперед зі справ “Правительствующего сената по малороссийской экспедиции”¹³⁴. Уже ці копії документів (разом близько 60), не враховуючи копій документів з Головного архіву Міністерства закордонних справ у Москві, після відповідного упорядкування вповні могли скласти окремий том “Жерел”.

Можна гіпотетично припустити, що М.Грушевський робив спроби через НТШ у Львові або ж через удову, Наталю Джиджору, віднайти цю збірку джерел до історії доби Д.Апостола, і лише після марних пошуків вирішив просто видати вибрані історичні студії свого учня. Зрештою, вихід ВУАНівської збірки розвідок І.Джиджори у 1930 р. міг стати вагомим стимулом та причиною пошуків її пошуків. Бо саме 8 липня 1932 р. Т.Коструба завершив упорядкування “Теки Івана Джиджори”. Серед розсипу архівних матеріалів: особистих паперів, чернеток друкованих та недрукованих праць, зшитків із виписками, матеріалами до розвідок та числен-

¹²⁸ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп.1, спр. 2491, арк. 1–94; спр. 2495, арк. 1–157.

¹²⁹ Там само, спр. 2495, арк. 1.

¹³⁰ Лист № 142.

¹³¹ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 122.

¹³² Сенатська справа № 3568 – перша підбірка так званих “Гетьманських листів”, датованих у хронологічному відтинку від 7 листопада 1727 р. до 12 липня 1730 р. з Московського архіву Міністерства юстиції (МАМЮ), які копіювала для І.Джиджори М.Шуйська, – нині знаходиться у РГАДА, ф. 248, оп. 41, д. 3568, 328 л.

¹³³ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2493: Виписки з документів архіву “Правительствующего сената по малороссийским делам” за 1689–1729 рр., зібрані Джиджорою І., т. II, арк. 54–165 зв.; спр. 2595, т. IV, арк. 14–157-а.

¹³⁴ Там само, спр. 2316, арк. 119, 119 зв., 121.

них копій, він, ймовірно, не ставив собі за мету знайти збірку “Актив до історії гетьманського правління 1727–1734 рр.” й тому не міг відразу зорієнтуватися та розгледіти її цілісну, а тим паче готову до друку¹³⁵. Та, можливо, цілісної, завершеної повністю до друку збірки і не було. Не було, очевидно, і часу її завершити як слід. У 1912 р. І.Джиджора закінчував докторат, наступного – з колії вибив конфлікт у НТШ, а 1914 р. у Львові і в НТШ вже не було М.Грушевського, який би, як і раніше, спонукав до завершення археографічного проекту. Знаючи реальну практику підготовки подібних публікацій в НТШ, пині можна сміливо констатувати, що том джерел фактично був підготовлений до видання (хоча і не в остаточній редакції). Переконливим доказом цього служать основні матеріали до цієї збірки актових документів до “Жерел”, які були на руках у автора й дотепер зберігаються у згаданій “Теці Івана Джиджори” львівського архіву, яка на сьогодні складає декілька справ.

“Докличте, притисніть *Ignotus-a*”

М.Грушевський мав двох “хрещених” батьків: у науці – В.Антоновича, у громадському житті – О.Кониського. Активний у громадсько-політичному житті Галичини і згодом Наддніпрянщини, М.Грушевський залучав у його горнило і своїх учнів. Для своїх вихованців, і насамперед для І.Джиджори, він був “хрещеним батьком” в одній особі – і в історії, і в суспільно-політичному житті.

Громадська активність завжди була характерною ознакою львівського студентства. На зламі ХІХ–ХХ ст. львівські студенти мали свої організації, серед яких провідне місце посідало товариство “Академічна громада”. Воно виникло 1896 р. в результаті об’єднання “Академічного братства” й студентського товариства “Ватра” та діяло до 1921 р. Це справжнє вогнище громадського життя мало свої фахові наукові гуртки, організовувало лекції з української та зарубіжних літератур, проводило тематичні вечори, видавало книги, брошури й часописи¹³⁶. Джиджора разом із Гринюком працювали бібліотекарями “Академічної громади” з березня 1903 р.¹³⁷. Товариство згуртувало цілу плеяду ліпшого львівського студентства. У 1903–1904 рр. списки товариства та кореспонденційні книги поряд із І.Джиджорою фіксують тут перебування й суспільно-культурну працю Федора Голійчука, Олега Целевича, Івана Крип’якевича, Михайла Возняка, Осипа Назарука, Івана Кревецького, Василя Герасимчука, Олександра Сушка, Степана Томашівського, Сидора Голубовича та ін.¹³⁸

Головним осередком не лише наукової, а й громадянської активності І.Джиджори все ж залишалось НТШ на чолі з М.Грушевським. Від 1906 р. його обирали на різні посади в НТШ¹³⁹. 25 лютого 1906 р. на засіданні

¹³⁵ Там само, спр. 2495, т. IV, арк. 1.

¹³⁶ *Трегуб М.М.* Українські студентські товариства у Львові другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст. (Огляд архівних документів) // *Записки Львів. наук. бібліотеки ім. В.Стефанька.* – К., 1993. – Вип. 1 (1992). – С. 28–29.

¹³⁷ ДАЛО, ф. 296, оп. 1, спр. 57, арк. 4.

¹³⁸ Там само, арк. 3, 4, 8, 9, 19, 20, 21, 22; ЛНБ, ВР, ф. 119, спр. 9 а, арк. 41, 184, 309.

¹³⁹ *Хроніка НТШ.* – Львів, 1907. – Ч. 31. – С. 7.

Археографічної комісії І.Джиджору разом з В.Герасимчуком, І.Крип'якевичем, І.Кревецьким та Д.Коренцем прийняли в члени цієї поважної комісії НТШ¹⁴⁰. З метою підтримки здібного студента філософії у травні 1906 р. І.Джиджору ухвалили прийняти з 1 червня на вакантне місце бібліотекаря товариства¹⁴¹. Відтоді словосполучення “Джиджора і бібліотекар НТШ” злилися воедино, створюючи нерозривну органічну цілісність. Дбаючи про забезпечення для І.Джиджори посади в бібліотеці, про що не раз йдеться в листах, М.Грушевський тим самим прагнув не лише матеріально підтримати учня, але насамперед дати змогу залишитися у Львові – центрі наукового і громадського життя Галичини, забезпечити можливість археографічних експедицій за допомогою НТШ для вихованця, який мав дані “на ученого дослідника високої марки”, бо “виявляв гарне методичне виконання, здібності до ширшого синтезу – і zarazом темперамент совісного, скрупульозного дослідника”¹⁴². А можливо і цілком ймовірно – М.Грушевський подумував і про майбутню професуру самостійного українського університету в княжому Львові, за який стільки років боровся. У жовтні 1909 р., коли у зв'язку з одруженням І.Джиджора подумував про переїзд зі Львова, професор занепокоєно зауважував: “Кидати ж наукові роботи, доктор etc. і йти на провінцію – було б не тільки прикро, а й не гарно. І мині Ви, розуміється, теж потрібні – хоч я, розуміється, і не маю права, і не хочу, щоб се в'язало Вас у Ваших замірах”¹⁴³. А у 1911 р. тодішній фінансовий директор НТШ Всеволод Козловський писав до “високоповажаного” Івана Миколайовича в Голгочі, що професор М.Грушевський у кореспонденціях постійно запитує, чи вже не приїхав Джиджора до Львова, дорукає його викликати. “Приїздіть якнайскорше, – просив В.Козловський, – (коли засипано Підгаєцьку лінію, то можна вибратися на Монастирська самому без жінки і доньки), бо Кревецький не може дати собі ради в бібліотеці, Томашівський хорий і лежить, Гнатюка Господь Бог не може вже ісцілити; а затим в товаристві хоч голову собі розбий – нема нікого ні до проводу, ні до поради”¹⁴⁴. В лютому 1913 р. І.Джиджора став дійсним членом Історично-філософічної секції Товариства¹⁴⁵. В останній рік перед Першою світовою війною він активно працював не лише як бібліотекар НТШ, а й як секретар Археографічної комісії¹⁴⁶.

У квітні 1910 р. І.Джиджора від НТШ виголосив прощальне слово на похороні Марка Кропивницького в Харкові¹⁴⁷. Його розлога промова від імені галичан була сприйнята як один із найщиріших виявів подяки й пам'яті за талант, присвячений рідному народові¹⁴⁸. Виголошуючи її, І.Джи-

¹⁴⁰ Там само. – Львів, 1906. – Ч. 25. – С. 15.

¹⁴¹ Там само. – Ч. 27. – С. 2.

¹⁴² *Грушевський М.* Передмова. – С. VII.

¹⁴³ Лист № 123.

¹⁴⁴ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 45.

¹⁴⁵ Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Ч. 54. – С. 3.

¹⁴⁶ Діло. – 1912. – 9 липня. – Ч. 153. – С. 7.

¹⁴⁷ Хроніка НТШ. – Львів, 1910. – Ч. 43. – С. 1.

¹⁴⁸ К похоронам Кропивницького: Речь И.Н. Джиджоры из Львова, из Украины австрийской // Утро. – 1910. – 15 апреля. – № 1017. – С. 2; *Паньківський С.* Образ учителя // Спогади про М. Кропивницького: 36. – К., 1990. С. 122; *Новиков А.*

джора, зокрема, справедливо підкреслив, що М.Кропивницький уперше показав, “якою повинна бути українська національна сцена і яке зачарування може викликати у людській душі національний театр”¹⁴⁹.

Під час сумнозвісного конфлікту 1913 р. в НТШ І.Джиджора був одним із перших (слідом за І.Франком), хто виступив на боці свого вчителя¹⁵⁰. Коли розгорівся конфлікт навколо виданої у Львові 1911 р. брошури М.Грушевського “Наша політика”, І.Джиджора як вірний представник нової “фамілії” (так називали тоді найближчих помічників М.Грушевського – його колишніх студентів другого покоління) разом із М.Мочульським, О.Роздольським та ін. став на захист навчителя. У відповідь на чергову анонімну брошуру “Перед загальними зборами Наукового товариства ім. Шевченка” вони опублікували в співавторстві брошуру “В обороні правди”¹⁵¹, де на основі звітів Товариства спростовувалися несправедливі закиди на адресу М.Грушевського. Проаналізувавши в архівних документах ключові моменти відомого конфлікту 1913 р., Світлаца Панькова висловила слушну думку, що автором тексту брошури від третьої особи міг бути сам М.Грушевський, а О.Роздольський, М.Мочульський та І.Джиджора зібрали до неї матеріали з офіційних документів НТШ, відредагували та видали її¹⁵².

Ще у травні 1907 р. І.Джиджору було обрано дійсним членом Українського наукового товариства у Києві, де він з першого засідання Історичної секції разом з А.Яковлевим секретарював у ній¹⁵³. У листопаді головою секції став М.Грушевський. 16 березня 1908 р. на загальному науковому зібранні УНТ, присвяченому пам’яті В.Антоновича, І.Джиджора виголосив доповідь “Історичні праці Антоновича”¹⁵⁴. З цього приводу в листі до нареченої зауважував: “І мені власне й доручено, бо нікому було за такий короткий час взятися за се – щось 3-2 днів – зробити реферат про найважливіші і численніші його праці, а власне історичні”¹⁵⁵. Перспективного галицького дослідника запрошували і на засідання Історичного товариства Нестора-літописця, що діяло в Університеті св. Володимира в Києві¹⁵⁶.

З 1906 р. погляди М.Грушевського щораз більше зверталися до Києва. Після революції 1905 р., коли з’явилися ознаки послаблення цензурно-

Марко Кропивницький і Харківщина: Розвідки, гіпотези, документи. – Харків, 2000. – С. 132–133.

¹⁴⁹ К похоронам Кропивницького: Речь И.Н.Джиджоры из Львова, из Украины австрийской. – С. 2.

¹⁵⁰ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2276, арк. 7 зв.

¹⁵¹ Михайло Грушевський. Наша політика: Матеріали до історії конфлікту в НТШ 1913 року / Упор. Л.Винар, Є.Пшеничний. – Нью-Йорк; Дрогобич, 2003. – С. 223–231 (опубліковано чотири листи І.Джиджори до М.Грушевського за 1911–1913 рр., підготовлені до друку Світланою Паньковою); Чикаленко Є. Щоденник: У 2 т. – К., 2000. – Т. I (1907–1917). – С. 295.

¹⁵² Панькова С. Хто був автором брошури “В обороні правди”? // Український історик. – 2006–2007. – Ч. 4 (172) / 1–2 (173–174). – С. 267–274.

¹⁵³ Записки УНТ в Києві. – К., 1908. – Кн. I. – С. 150; Зайцева З. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 2006. – С. 223.

¹⁵⁴ Записки УНТ в Києві. – К., 1909. – Кн. IV. – С. 155.

¹⁵⁵ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2317, арк. 55 зв.

¹⁵⁶ ЛНБ, ВР, ф. НТШ, спр. 781/3, арк. 1.

го тиску, а з українського друкованого слова у Великій Україні було знято заборону, він наполегливо пропонував перенести до Києва редакцію провідного часопису – “Літературно-наукового вістника”, відкрити там відділ львівської книгарні НТШ та налагодити видання газети “Рада”. Цю великої ваги соборницьку справу мали здійснити молоді галицькі науковці й публіцисти – учні та сподвижники М.Грушевського. У 1907 р. життєвий шлях І.Джиджори проліг до золотоверхого Києва. Як співробітник тепер уже київського відділення редакції “Літературно-наукового вістника”, він із головою поринув у нову адміністративну роботу. І йому, не завжди вдало та безпрограшно для спільної справи, доводилося поєднувати наукову й організаційно-редакційну діяльність.

М.Грушевський робив усе, щоб “удари обох українських крил в могутнім національним леті, – як визначав вчений Галичину і Наддніпрянщину, – були ритмічними і гармонійними”¹⁵⁷. У січні 1907 р. в листі до майбутньої дружини Наталі Навроцької її “фільсоф” І.Джиджора писав: “Я попав саме в найбільший розгар роботи, а власне, коли ЛНВістник на гвалт друкується. [...] Сяк-так поставилося “Раду” на ноги, й вона починає набирати значіння серйозної часописі, а тим самим єднає коло себе серйозний гурт серйозних читачів, а се вже багато значить при браку якої би то не було політичної організації”¹⁵⁸. Інше, цікаве для ілюстрації епохи, спостереження у тому ж листі: після нечуваних січневих морозів “друге київське лихо – се чорносотенці, яких тут видимо й невидимо, Київ взагалі набіч Одеси найбільше чорносотенне гніздо на усю соборну Україну”¹⁵⁹.

Окрім адміністративної роботи в київській редакції ЛНВ, І.Джиджора активно співробітничав у газеті “Рада”, що так само було дорученням М.Грушевського. У цій першій щоденній наддніпрянській українській газеті впродовж січня–липня 1907 р., інколи під псевдонімом “І.Нотин” чи криптонімом “Ф-ф” (Фільсоф), І.Джиджора опублікував 29 статей та оглядів “З наукового, літературного та артистичного життя”. Серед них актуальна історична публіцистика¹⁶⁰. Його критичні політичні огляди знаходили місце і на сторінках “Літературно-наукового вістника”, в якому він часто виступав під псевдонімом “Ignotus” [з латин. – незнайомец, невідомий, простого походження]. Ще у 1906 р. І.Джиджора рецензував тут твори І.Франка, Е.Цеклера, студію І.Кревецького¹⁶¹, у 1907 р. – сім актуальних політологічних статей М.Грушевського¹⁶², а також зміст “Записок НТШ”¹⁶³. Постать Ignotus-а найбільш рельєфно постає саме за рядками численних листів, у яких він постійно інформував професора про стан редакційних справ у

¹⁵⁷ *Грушевський М.* Галицько-українські взаємини. Урочисте засідання Історичної секції з Академічною Комісією Західної України 7 жовтня 1927 р. Вступне слово, сказане на початку засідання // Україна. – К., 1928. – Кн. 2 (27). – С. 3.

¹⁵⁸ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2317, арк. 13–13 зв.

¹⁵⁹ Там само, арк. 14.

¹⁶⁰ *Джиджора І.* Український вертеп // Рада. – 1907. – 9 січня. – № 6. – С. 2–3; *Його ж.* Таки діждались! (З приводу повного видання “Кобзаря”) // Там само. – 1 березня. – № 50. – С. 2; *Його ж.* В 250-літні роковини // Там само. – 28 липня. – № 171. – С. 2.

¹⁶¹ ЛНВ. – 1906. – Т. XXXIV. – С. 202–203; 596–597; Т. XXXVI. – С. 333–334.

¹⁶² Там само. – 1907. – Т. XXXIX. – С. 451–452.

¹⁶³ Там само. – С. 156–158, 445–446; Т. XL. – С. 362–363.

Києві¹⁶⁴. У цей період взаємне листування М.Грушевського й І.Джиджори позбавилося, 1907 р. виявився особливо плідним на кореспонденцію (75 взаємних листів): лаконічні листи М.Грушевського, розлогі, з описом численних редакційних справ, проблем і, не без того, з київськими плітками — І.Джиджори.

І якщо листи з Києва до професора відзначалися переважно діловим і стриманим стилем, то листи до коханої дівчини по вінця переповнені емоціями. Про постійну зайнятість справами І.Джиджора у червні 1907 р. писав до Н.Навроцької: “І ціла машинерія, передовсім чисто технічна, станула, і от мені приходиться усе те надробляти, не рахуючи сповнювання цілої купи ріжних поручень загальнішого характеру, яких мені надавав Грушевський, що не міг сам тепер виїхати до Росії. Ну, як маеш на голові редакцію “Вістника”, адміністрацію, співробітництво в “Раді”, Наукове Товариство і т. д., то не так-то легко будеш могли ще й з дівчатами”¹⁶⁵. Про своє захоплення містом у серпні того ж року відзначав у другому листі: “Київ хоч чудове місто, і коли б вийти в одну із славних київських ночей на гору над Дніпро і глянути кругом, то се просто виглядає як місто богів, хоч, кажу, таке гарне місто, та мені не конче легко живеться, бо цілим[и] днями приходиться серед спеки сидіти в хаті заваленим ріжнородною роботою — я просто фізично марнуюся. Мало того, мене вже за той час трусили, арештували і саджали в участок по підозрінню, що я готовив якийсь замах чи що”¹⁶⁶.

У тогочасній українській публіцистиці І.Джиджора—“Ignotus” мав своє обличчя, хоча в дискусіях, які викликали його публіцистичні виступи, його погляди ототожнювали з поглядами М.Грушевського. Окремі листи І.Джиджори до М.Грушевського, особливо 1909 р. (17 (4) лютого, 12–14 червня (30 травня — 1 червня), 3 жовтня (20 вересня))¹⁶⁷ нагадують публіцистичні статті, які з відомих причин конфіденційності не могли бути закінчені, а тим паче — опубліковані. Вони освітлюють закулісне життя тогочасного галицького політикуму, рясніють деталями, важливими для вивчення політичної історії початку ХХ ст. Вбачаючи і за цими листами публіцистичний талант свого учня, М.Грушевський всіляко спонукав його до активної участі в ЛНВ. У квітні 1913 р. професор писав: “Пожудьте Ignotus-a, щоб статю до V кн[ижки] прислав”¹⁶⁸. У лютому наступного року М.Грушевський також вимагав: “Докличте, притисніть Ignotus-a, аби прислав статю”¹⁶⁹. Останній збережений датований лист цього корпусу (20 (7) квітня 1914 р.) — це привітання від М.Грушевського з Великоднем, а водночас чергове нагадування про публіцистичний “борг”: “Нагадайте Ign[otus-y] про статтю — доконче потрібна до IV книжки”¹⁷⁰.

¹⁶⁴ ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 22–115 та ін.

¹⁶⁵ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп.1, спр. 2317, арк. 22 зв.

¹⁶⁶ Там само, арк. 24 зв.—25.

¹⁶⁷ Листи №№ 111, 116, 122.

¹⁶⁸ Лист № 198.

¹⁶⁹ Лист № 230.

¹⁷⁰ Лист № 239.

Перебуваючи в археографічних експедиціях, І.Джиджора завжди намагався налагодити творчі стосунки з місцевими періодичними виданнями: “Утром” у Харкові, “Московским еженедельником” у Москві, “Киевскими вестями” у Києві. Він прагнув не випускати з поля зору всі найважливіші суспільно-політичні події, які знаходили віддзеркалення у пресі. Під час наукового відрядження 1910 р. до Москви він отримав листа від Ю.Тищенко (Сірого), в якому, зокрема, йшлося: “Дуже шкода, що Ви вчасно не подали адреси своєї, щоб ми могли вислати Вам до Москви принаймні ЛНВ і “Село”, а то й справді сидіти за мурами Китай-города і почувати себе відрізнаним від життя рідного досить тяжко”¹⁷¹.

У тодішній реальній політиці І.Джиджора мав спільні зі своїм науковим керівником погляди, які неодноразово викликали певне незадоволення в амбітних керманичів “українського П’ємонт”¹⁷². Богдан Лепкий, наприклад, у листі до Олександра Барвінського від 5 квітня 1908 р. роздратовано заявляв, що “з Джиджорами не сядемо до одного стола”¹⁷³. Як свідчать епістолярні джерела, І.Джиджора чудово орієнтувався в заплутаних лабіринтах галицької політики, був далеко не другорядною фігурою у тому її крилі, яке представляв М.Грушевський. Листи доносять чимало цінної, а деколи й рідкісної, інформації про участь та роль І.Джиджори у Крайовому шкільному союзі¹⁷⁴ та Народному комітеті¹⁷⁵, але ці сюжети його громадсько-політичної біографії ще чекають на своїх сумлінних дослідників.

**“Тяжкий Ви чоловік, Іван Николаєвич,
і – Боже – який тяжкий!”**

У поєднанні з іншими джерелами опрацьоване листування дає змогу створити історико-психологічний портрет Івана Джиджори з його особливою вдачею, яка не завжди відповідала вимогам навіть найближчих людей. Навіть М.Грушевський часом “зітхав” у листах, називаючи його “тяжким чоловіком” або “комічною фігурою”. З цього комплексу вимальовується цілісний і надзвичайно цікавий образ людини зі своїми сильними і слабкими рисами характеру, зі своїми перевагами та недоліками, звичками і навіть дивацтвами у поведінці – отож виникає (за З.Фрейдом) психобіографія, що ґрунтується на психоаналізі¹⁷⁶. Уявний та явний портрет І.Джиджори постає з перших рядків взаємного листування з М.Грушевським та істотно посилюється мемуаристикою сучасників і очевидців.

У травні 1908 р. М.Грушевський писав у листі до І.Джиджори: “Дорогий товаришу! [...] Знов Ви виїхали з Києва – наче камінь у воду –

¹⁷¹ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 56 зв.

¹⁷² *Грушевський М.* Український П’ємонт // Український вестник. – 1906. – № 2. – С. 104; *Його ж.* Галичина і Україна // ЛНВ. – 1906. – Т. XXXVI. – Кн. XII. – С. 489–496.

¹⁷³ Журавлі повертаються...: З епістолярної спадщини Богдана Лепкого / Упоряд. В. Качкан. – Львів, 2001. – С. 93.

¹⁷⁴ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 98.

¹⁷⁵ Там само, арк. 64, 66.

¹⁷⁶ *Чижко В.* Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. – К., 1996. – С. 13.

нічого не чути про Вас”¹⁷⁷. А 12 липня 1908 р., коли той зволював із відповіддю, професор скрушно зауважував на початку свого листа: “Тяжкий Ви чоловік, Іван Николаєвич, і – Боже – який тяжкий!”¹⁷⁸. Або ж ще один, уже з іншим відтінком, фрагмент із листа М.Грушевського, де він просив І.Джиджору “безпроволочно а) надіслати мені Ваш реферат про Антоновича, бо треба сими днями зачати складати книжку “Записок”, присвячену Антоновичу”¹⁷⁹. У листі за грудень 1912 р. майже наказовим тоном: “Тепер, упоравшись з докторатом, Ви мусите: написати статтю до ЛНВ про ситуацію, безпремінно, і потім розвідку до “Записок” до кінця січня, на одну з тих тем, що ми з Вами намітили – щось з устрою державности в Гетьманщині чи що, Ви мали такий документик. Чи буде се, напишіть зараз, і взагалі напишіть про все”¹⁸⁰.

Про темперамент І.Джиджори замолоду згадував безпосередній учасник семінару М.Грушевського – “Історичні вправи” – І.Крип’якевич. Він запотував, що серед його товаришів – студентів історичної групи філософського університету – “найбільш імпульсивним був Джиджора, що студіював історію Гетьманщини”¹⁸¹. І.Крип’якевич також зазначав, що “з молодих дуже живо і з жаром реферував Джиджора свої статті про економічні відносини Гетьманщини”¹⁸².

Юрій Тищенко (Сірий) залишив цікаві спомини про співробітників київської редакції “Літературно-наукового вістника” (вул. Прорізна, 20), і зокрема про зовнішність І.Джиджори: “Був це доволі високого зросту пан. Голова довгаста, укрита чорним шорстким чубом, зачесаним угору під “їжачок”. На вигляд мав він не більше тридцяти літ і то, мабуть, тільки тому, що запустив бороду. Може, це зробив для того, щоб наслідувати професора, бо ж, звичайно, у Львові рідко коли зустрічав я молоду людину з бородою, та ще такою довгою...”. Ще одне цікава заувага-спостереження стосується також його зовнішнього вигляду, Ю.Тищенко (Сірий) упевнений, що “далекий предок пана Джиджори явно походив із монголів”¹⁸³. Є.Чикаленко ж у своєму “Щоденнику” за 1912 р., пишучи про проблеми “Ради”, відзначав, що якби М. Грушевський взявся підтримати газету, то “посадив би за редактора Сірого, викликав би Джиджору, який, як кажуть галичани, вчиться на Грушевського і вже навчився закусювати бороду так, як пан професор”¹⁸⁴.

Перебуваючи тривалий час у дорозі, далеких відрядженнях до архівів у Харкові, Москві, справах ЛНВ – у Києві, далеко від рідного краю, І.Джиджора інколи асоціював себе з алегоричним персонажем середньовічної

¹⁷⁷ Лист № 95.

¹⁷⁸ Лист № 101.

¹⁷⁹ Листування Михайла Грушевського (Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства). – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997. – Т. 1 / Упоряд. Г.Бурлака; ред. Л.Винар – № 296. – С. 219.

¹⁸⁰ Лист № 183.

¹⁸¹ Крип’якевич І. Спогади (Автобіографія). – С. 90.

¹⁸² Там само. – С. 98.

¹⁸³ Тищенко (Сірий) Ю. З моїх зустрічей. Спогади / Упоряд. О.Сидоренко та Н.Сидоренко. Передм. М.Шудрі. – К., 1997. – С. 12–13, 17.

¹⁸⁴ Чикаленко Є. Щоденник. – С. 210.

християнської легенди “Вічним жидом” – Агасфером, який за те, що нібито штовхнув Христа, коли того вели на розп’яття, був приречений на вічне блукання по світу, в чужих краях, – писав у листі до Н.Навроцької з Москви у травні 1908 р., що він: “наче той вічний жид”¹⁸⁵. Як і багато хто з його оточення, І.Джиджора – натура романтична та поетична – десь у тих часах показав чи надіслав у рукописі поетичну збірку (36 ліричних віршів) із виразними декадентськими мотивами (“Чому я не трачу надії...”, “Коли б...”, “Я їду, їду в світ широкий” та ін.) під псевдонімом “Ignotus” на розсуд Івана Франка, яка збереглася донині в його фонді¹⁸⁶. До речі, наприкінці лютого 1908 р., під час загострення хвороби І.Франка, І.Джиджора та його друг Михайло Мочульський відвідували письменника, потім одразу зайшли до М.Грушевського, що мешкав поряд – “і того вечора всі три ми журилися Франком”¹⁸⁷.

7 листопада 1909 р. в церкві св. Косми і Дем’яна (1887) в Голгочах – сусідньому з рідними Заставцями селі – Іван Джиджора взяв шлюб із донькою місцевого священика Івана Навроцького Наталею¹⁸⁸. Згодом у них народилося двоє дітей – Ліда й Анатолій¹⁸⁹. Як показує листування, І.Джиджора не поспішав утаємничувати професора у свої родинні справи, про що свідчить короткий лист професора: “Дорогий Іван Миколаевич! Приклад впливає як зараза, як бачу – і Ви окружили своє оженення найбільшим секретом. Прийміть, отже, моє поздоровлення ex post [заднім числом (*латин.*)] і приїздіть скоріше до Львова, щоб спільними силами подумати, як його урядити, щоб Ваше оженення не вибило Вас із наукової колії. Щиро прихильний М.Груш[евський]”¹⁹⁰.

Контакти й взаємини учителя і учня були доволі тісними, про що свідчать не лише листи, але й щоденники М.Грушевського¹⁹¹. Саме ці щоденникові записи професора додають чимало яскравих штрихів до портрета його учня. Деколи, коли І.Джиджора не займався конкретною справою, або просто “випадав” із поля зору метра, останній називав його “необчислимою людиною!”¹⁹². У щоденнику за 8–10 листопада 1907 р. М.Грушевський занотував: “Джиджора якийсь як заєць на барабані, я дуже його сварив, що марнує час”¹⁹³. 7 березня 1910 р. М.Грушевський записав, наприклад: “Казали, що бачили під фірткою Джиджору, але не з’явився; він весь сей час, від свят не подавав ніяких вістей про себе, хоч обіцяв на Йордан уже бути в Києві; і я лишив його в спокою”¹⁹⁴. Або ж другий, вже вересневий

¹⁸⁵ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 57 зв.

¹⁸⁶ *Ignotus*. Поезії // ІЛ, ВР, ф. 3, № 3278, арк.1–22.

¹⁸⁷ *Мочульський М.* З останніх десятиліть життя Франка 1896–1916. Спогади і причинки // За сто літ. – К., 1928. – Кн. 3. – С. 272.

¹⁸⁸ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 162 зв.

¹⁸⁹ Там само, арк. 174, 175, 176.

¹⁹⁰ Лист № 125.

¹⁹¹ Щоденники М.С.Грушевського (1904–1910 рр.) / Публ. та комент. І.Гирича // Київська старовина. – 1995. – №1 (310). – С. 18–19, 21, 23, 24, 25.

¹⁹² ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 152.

¹⁹³ Там само, арк. 165.

¹⁹⁴ *Грушевський М.* Щоденник / *Гирич І., Тодійчук О.* Щоденник Михайла Грушевського за 1910 рік // Український історик. – 2002. – Ч. 1–4 (152–155). – С. 108.

лист до Москви: “Пишу Вам на ура, дорогий Іван Миколаєвич! Згинули Ви, і слід за Вами загубився – а пощо таке робити?!”¹⁹⁵.

Чимало сучасників, як відомо, твердили, що І.Джиджора – здібний учень і протеже М.Грушевського – здобув собі довіру тим, що “до огиди підлезується до Грушевського”. З цього приводу добру ясність вносять ті ж самі спогади Ю.Тищенка (Сірого) з часів київської редакції “Літературно-наукового вістника”. Він згадував: “Джиджора виявив себе надзвичайно добрим співбесідником. Оповідав мені про різні речі як із галицького, так і тутешнього життя. Видно було в ньому надзвичайну спостережливість і вміння подати образ того, про що розповідає. Він ознайомив мене трохи із життям професора Грушевського. Я переконався, що ця людина цілком віддана своєму професорові, – не тільки шанує, а то навіть і обожнює його. За цю відданість пізніше доводилось не раз чути від декого, що Джиджора просто підлабузнюється до професора, що він робить це у своїх корисливих цілях, аби швидше дістати докторат, а потім доцентуру, що він до огиди підлезується до Грушевського й по-лакейськи гнеться перед ним”¹⁹⁶. “Не знаю, – писав далі Ю.Тищенко (Сірий), – чи мав Джиджора у своїх взаєминах якісь особисті приховані інтереси. Думаю, що ні, бо він був надзвичайно здібною людиною. Навіть зі своїми лінощами, а мав таки їх досить, міг би легко осягти докторат і доцентуру без особливих поклонів перед паном професором. Я не раз був свідком його розмов із М.С.Грушевським і ніколи не помічав, щоб він, в угоду професорові, сприймав без заперечень усе, що професор скаже. Був я свідком і досить-таки гарячих дебатів між ними, в яких Джиджора відверто боронив свої позиції. Щоправда, у своєму поводженні з професором, а особливо в присутності сторонніх, він здавався надзвичайно солодавим, навіть іноді улесливим. Не знаю, чому це приписати. Думаю, що бажанню підкреслити прилюдно величність постаті. Особисто це не подобалось мені в ньому, як ті наслідування в руках та висловах, властивих професорові. Само собою, поважаючи професора Грушевського, будучи йому відданим і служачи з ним одній справі, Джиджора не міг щось ховати від нього, але нічого в тому донощицького, як то доводилось чути, не було”¹⁹⁷. Щира пошана до свого професора – це ще один важливий штрих до портрета І.Джиджори. В одному з листів 1908 р. до нареченої Наталі Навроцької він називав М.Грушевського “великим печальником нашого народа” і справедливо обурювався з приводу необрання за конкурсом на кафедру Київського університету його, “чоловіка, котрий, давши частинку гілки свого таланту, міг би їх всі[x] поробити розумними людьми, а частину свого характеру – зробив би їх благородними”¹⁹⁸. Тому, вітаючи з іменинами, дружина мала усі підстави у 1914 р. бажати чоловікові “чверть слави Твого великого учителя та приятеля”¹⁹⁹.

¹⁹⁵ Лист № 141.

¹⁹⁶ *Сірий Ю.* Київ (Уривок з споминів) // Літературно-науковий збірник. – Ганновер, 1946. – С. 52; *Винар Л.* Михайло Грушевський і Наукове товариство імені Тараса Шевченка: 1892–1930. – Мюнхен, 1970. – С. 48.

¹⁹⁷ *Тищенко (Сірий) Ю.* З моїх зустрічей: Спогади. – С. 18–19.

¹⁹⁸ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2317, арк. 58.

¹⁹⁹ Там само, арк. 216.

* * *

Перша світова війна заскочила І.Джиджору на літньому відпочинку в рідному селі. Вільно володіючи російською мовою та знаючи російські звичаї, заставецький “Джиджорів Іван” (тоді вже “пан зі Львова” і зять голгочанського священика) намагався захистити односельців від нещастя воєнної пори: арештів, заслань, грабунків і реквізицій. Фактично він виступав посередником між місцевими мешканцями й окупаційною владою. Брав участь у зібраннях сільських війтів, застерігаючи їх від тимчасового москвофільства, активно боронив людей від нападів російських козаків і протиправних дій поліції, за що навіть зазнав арешту, проте за кілька днів був звільнений. Саме завдяки йому розпорядження російської військової влади виходили українською мовою²⁰⁰. Аматорську світлину І.Джиджори (в капелюсі) було вилучено під час обшуку 10 грудня 1914 р. на віллі М.Грушевського у Львові²⁰¹. У секретному агентурному повідомленні (12 липня 1915 р.) до товариша міністра внутрішніх справ про колишнього студента Львівського університету, члена “мазепинської організації” Галичини І.Джиджору, який нібито знаходився тоді в Києві, йшлося, що “він був “правою рукою” професора Грушевського в його мазепинській роботі та й взагалі”²⁰². Харківське жандармське управління теж мало довідку щодо “Української революційної організації” зі справ Київського жандармського управління від 18 серпня 1915 р. “про діяльність відомого мазепинського діяча І.М.Джиджори”²⁰³. 28 листопада 1914 р. в Києві було обшукано, заарештовано, а відтак вислано до Сибіряка “ідейного керівника мазепинського руху”, професора Львівського університету М.Грушевського. Серед матеріалів, вилучених під час обшуку, знайдено фотокартки 15 осіб – “визначних діячів українського нелегального руху”, серед яких і світлина І.Джиджори²⁰⁴. Коли російська армія відступила з Галичини, його мобілізували до австрійського війська, де він служив референтом торгово-промислових справ при окружній команді в Любліні.

Після проголошення ЗУНР, в умовах українсько-польської війни 1918–1919 рр. І.Джиджору було призначено військовим комендантом Рави-Руської²⁰⁵. Син українського письменника Андрія Чайковського Микола (згодом відомий математик) у своїй “Автобіографії” згадував про “нашого коменданта міста, д[окто]ра Івана Джиджору, історика, члена НТШ, у чині четаря (лейтенанта)” і його рішучість під час вимушеної евакуації під натиском поляків на Равському фронті, коли він, погрожуючи начальникові податкового уряду міста Панькевичу револьвером, домігся відправки

²⁰⁰ *Дорошенко В.* Д-р Іван Джиджора // *Життя і мистецтво.* – Львів, 1920. – Ч. 2. – С. 62.

²⁰¹ ЦДІАК України, ф. 274, оп. 1, спр. 3320, арк. 114 (конверт), XV, XVI, 210.

²⁰² Там само, ф. 365, оп. 2, спр. 56, арк. 74.

²⁰³ Там само, ф. 336, оп. 4, спр. 20, арк. 127; З цього приводу див. публікацію матеріалів: Щоденник Михайла Грушевського 1910–1914 років у купюрах Київського губернського жандармського управління / Вступ. стаття, публ., прим. С. Панькової // ЗНТШ. – Львів, 2006. – Т. ССЛІ: Праці Історично-філософської секції. – С. 614.

²⁰⁴ ЦДІАК України, ф. 336, оп. 4, спр. 20, арк. 120 зв.

²⁰⁵ Хроніка НТШ. – Львів, 1918. – Ч. 60–62. – С. 22, 42; *Козак І.* Присяга: Спомин // Український скиталець. – Відень, 1923. – 15 березня. – Ч. 6. – С. 18.

всіх грошей із Рави-Руської наприкінці листопада 1918 р.²⁰⁶ Ця адміністративна служба, як свідчив В.Дорошенко, дуже сподобалася І.Джиджорі – “він чув себе покликаним до такого рода роботи й мріяв, поздоровівши, цілком їй віддатися, полишаючи свою давнішу працю”²⁰⁷.

Однак давня спадкова хвороба легенів змусила І.Джиджору залишити цю посаду в грудні 1918 р. – тяжко хворий, через Сокаль і Тернопіль, він повернувся на рідну Підгаєччину. М.Грушевський надсилав телеграми з Праги, викликаючи туди свого молодшого приятеля на лікування, однак було вже запізно – вони надійшли за кілька днів до його смерті. Бракувало потрібних ліків, та й важка весна виснажила останні сили. І.Джиджора помер 22 квітня 1919 р. у 39-літньому віці в селі Голгочах, де й був похований із почестями на сільському цвинтарі, з козацькою шаблею при боці та вкритий червоною китайкою²⁰⁸.

У невеликій статті-некролозі в “Хроніці НТШ” (1920 р.) ішлося: “Дня 22 цвітня 1919 р. помер у Голгочах дійсний член і бібліотекар товариства д[окто]р. Іван Джиджора”²⁰⁹. Володимир Дорошенко згадував, що знав І.Джиджору особисто, в останні роки досить близько з ним зійшовся, “цінячи в нім чоловіка освіченого, з широкими поглядами й широго всеукраїнця. Цілою душею належав він до Великої України і в противність до інших наддністрянців чувся на нашій Сході, як у себе вдома, серед своїх”²¹⁰. У “Листах до молоді”, які М.Грушевський опублікував на шпальтах першого числа (серпень 1921 р.) неперіодичного органу соціалістичної української молоді “Наш стяг” у Відні, містилася присвята: “Пам’яті найдорогих учеників і друзів: Івана Джиджори і Миколи Федюшки-Євшана”²¹¹. У листі до В.Кузіва 1922 р. М.Грушевський із сумом зауважував, що “війна забрала як раз найблизших “дітей по духу”, котрих виховав в попередніх часах. Був то Ів.Джиджора і Микола Федюшка-Євшан, найщиріші мої приятелі і найблизші духом ученики. Позіставались менш близькі, а найбільше – з категорії Юд-предателів [...]”²¹². На звістку про смерть І.Джиджори скорботно відреагували згадками календар Товариства “Просвіта” і “Літературно-науковий вістник”²¹³. Не оминув цієї сумної події на своїх сторінках друкований орган Історичної секції ВУАН – “Україна”, що виходив за редакції М.Грушевського. У вміщеному тут некролозі зазначало-

²⁰⁶ Чайковський М. Автобіографія // Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б.Якимович. – Львів, 2002. – Т. 3. – С. 74–75.

²⁰⁷ Дорошенко В. Д-р Іван Джиджора. – С. 63.

²⁰⁸ Пришляк В. “...Визначна була се людина” // Тернопіль. – 1992. – № 2 (6). – С. 40 (передрук у зб.: Віночок тернових доль / Упоряд. В.Савчук. – Бережани, 1994. – Вип. 2. – С. 13).

²⁰⁹ Хроніка НТШ. – Львів, 1920. – Ч. 63–64. – С. 54.

²¹⁰ Дорошенко В. Д-р Іван Джиджора. – С. 62.

²¹¹ Грушевський М. Листи до молоді // Наш стяг. – Відень, 1921. – Ч. 1 (серпень). – С. 15.

²¹² ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 266, арк. 272.

²¹³ Народній календар товариства “Просвіта” з літературним збірником на звичайний рік 1921 [Ред. С. Шах]. – Львів, 1920. – Річн. 43. – С. 15; Товариство “Просвіта” у Львові: Показчик видань (1868–1939) / Укл.: О. Бербека, Л. Головата. – Львів, 1996. – С. 247; ЛНВ. – 1922. – Т. LXXVI. – Кн. II. – С. 96.

ся, що І.Джиджора – “талантовитий український історик, на жаль, страчений так передчасно. Селянський син, він доволі пізно пройшов середню й вищу школу і, зайнявши місце при бібліотеці Науков[ого] тов[ариства] ім. Шевченка, спеціалізувавсь на історії України під московською зверхністю [...] Ширшу характеристику його як дослідника і громадського діяча сподіваємось подати пізніш”²¹⁴. Згодом і Д.Дорошенко у відомому огляді історіографії вмістив згадку про І.Джиджору та його праці²¹⁵. Оцінюючи доробок галицької школи істориків України й НТШ, Д.Багалій в історіографічному вступі до свого нарису 1928 р. нагадував “про І.Джиджору, що писав майже виключно з історії Лівобічної України на підставі архівних джерел Москви й України”²¹⁶.

М.Грушевський опікувався сім’єю І.Джиджори. У листі до К.Студинського з Києва від 27 січня 1928 р. він просив його знайти для вдови, Наталії Джиджори, сталий заробіток та задля гонорару для неї надіслати її письмову згоду на видання творів чоловіка, “що був моїм найближчим учеником і приятелем”²¹⁷. Того ж року він таки домігся виплати Н. Джиджорі 65 доларів²¹⁸.

У березні 1930 р. з ініціативи М.Грушевського в Києві відбулося засідання Комісії Західної України ВУАН для вшанування пам’яті І.Джиджори у зв’язку з 50-літтям від дня його народження та 10-ми роковинами з дня смерті²¹⁹. Із цієї нагоди Історична секція ВУАН упорядкувала й ще встигла видати окремим, 36-м, томом збірку його історичних праць під назвою “Україна в першій половині XVIII віку. Розвідки і замітки” (“як вінець на його могилу, на знак вдячності і вираз глибокого смутку [...] від сеї втрати”)²²⁰. Передмову до цього тому написав його “науковий батько” – академік М.Грушевський, який розпочав її такими словами: “В дослідженню історії Гетьманщини займають поважніше місце праці покійного Івана Джиджори, неважаючи, що це були праці молодого, початкуючого історика і він мав змогу працювати над сею темою всього кілька літ [...]. Рідка і визначна була се людина [...]. Як людина визначався чесним і витривалим характером, живим громадським інстинктом, широким світоглядом і об’єктивністю. Як дослідник – виявляв гарне методичне виконання, здібности до ширшого синтезу – і zarazом темперамент совісного, скрупульозного дослідника [...]. Він заглядав глибоко в сучасне громадське й політичне життя і в минуле, вмів досвідом і обсервацією сучасного помагати собі в орієнтації серед фактів минулого. Був патріотом в кращім розумінню сло-

²¹⁴ Некрологи // Україна. – К., 1924. – Кн. 3. – С. 182.

²¹⁵ *Дорошенко Д.* Огляд української історіографії. – Прага, 1923. – С. 40, 171, 197.

²¹⁶ *Багалій Д. І.* Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті. – К., 1928. – Т. 1. – С. 43.

²¹⁷ Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.) / Упоряд. Г.Сварник. – Львів; Нью-Йорк, 1998. – С. 219.

²¹⁸ Там само. – С. 230–231.

²¹⁹ *Павлик О.* Засідання Комісії Західної України для вшанування пам’яті Івана Джиджори // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. X, од. зб. 17895, арк. 1–2.

²²⁰ Там само, арк. 2; *Джиджора І.* Збірник праць про Гетьманщину // Там само, од. зб. 14829, арк. 1–258.

ва, глибоко відданим інтересам мас, свобідним від всякої національної виключності; завсіди орієнтувався на широкі вселюдські перспективи і енергійно поборював всякий провінціалізм, «патріотизм своєї дзвіниці»²²¹. У 1933 р. Д.Дорошенко на шпальтах німецькомовного «Часопису із східноєвропейської історії» прорецензував цю київську збірку ВУАН²²².

Упродовж десятиліть радянського періоду горезвісні ярлики «націоналістичного псевдовченого», «представника так званої школи Грушевського», часто-густо як вимушені кліше спеціально для цензури, усували з української історіографії Івана Джиджору. Хіба що українські історики з діаспори цілком справедливо не переставали заносити його до всіх енциклопедичних та інших видань з історії України²²³. На Батьківщину ж чесне ім'я вченого й патріота повернулося лише на хвилі національно-державного відродження кінця 1980-х – початку 1990-х рр.²²⁴. На Провідну неділю, 22 квітня 1990 р., на старому цвинтарі в с. Голгочах тоді ще Бережанського (нині – Підгаєцького) району Тернопільської області відбулися освячення відновленої могили, панахида й ушанування пам'яті похованого тут земляка – історика Івана Джиджори. Зачинателем цієї благородної справи став місцевий осередок Народного руху України і безпосередньо вчитель історії місцевої школи Тарас Колодчин. Поруч з могилами Івана Джиджори та його тестя, священника Івана Навроцького, за декілька років звели, а в листопаді 2008 р. урочисто відкрили та посвятили новий православний храм архістратиґа Михаїла²²⁵.

Упродовж 1904–1914 рр. – лише за одне десятиліття – І.Джиджора підготував 10 історичних праць, 50 рецензій (30 з них – на історичні монографії та збірки документів), 40 оглядів та публіцистичних статей. Загалом, І.Джиджора був одним із перших дослідників, хто на виявлених ним архівних джерелах проаналізував маловивчений період між гетьмануванням І.Мазепи й К.Розумовського, звернувши особливу увагу на постої російських військ в Україні в роки Північної війни й прояви жорстокості, пов'язані з цим, демагогічну агітацію царського уряду проти гетьмана й козацької старшини та витончений фіскальний грабіж періоду Першої Малоросійської колегії й російсько-турецької війни 1735–1739 рр., здійснив

²²¹ *Грушевський М.* Передмова. – С. V, VII.

²²² *Dorošenko D.* [Rez.] // Zeitschrift für osteuropäische Geschichte. – Berlin, 1933. – В. VII (n.f. В. III). – S. 116–119.

²²³ Енциклопедія українознавства / Ред. В.Кубійович. – Париж; Нью-Йорк, 1956. – Т. 2. – С. 507; *Ukraine. A Concise Encyclopedia* / Ed. by V.Kubijovuč. – Toronto, 1963. – Vol. I. – P. 567; *Грушевський М.* Іван Джиджора – історик Гетьманщини / Підгаєцька земля: Історично-мемуарний зб. / НТШ, Український архів. – Т. XXIV / Гол. ред. Т.Гунчак. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1980. – С. 105–109; *Encyclopedia of Ukraine* / Ed. by V.Kubijovuč. – Toronto; Buffalo; London, 1984. – Vol. I: A–F. – P. 777 etc.

²²⁴ *Колодчин Т., Пришляк В., Савчук В.* «...Визначна була се людина» // Нове життя (Бережани). – 1989. – 20 квітня. – № 49. – С. 2; *Пришляк В.* Україна першої половини XVIII століття в історичних розвідках І.М.Джиджори // Екологія культури: історія, традиції, сучасність: Тези доп. та повідомл. молодіжн. наук. конф. – Львів, 1990. – С. 106–107.

²²⁵ *Максимишин О.* Церква, яку збудували на століття... // Свобода (Тернопіль). – 2008. – 3 грудня. – № 97. – С. 12.

історичну реконструкцію економічної політики російського централізму, направленої проти української автономії, показав розвиток торгівлі, визначив соціальний статус українського селянства, розкрив політичну пасивність і деморалізацію козацької старшини під впливом терору та інкорпораційних заходів російського уряду в першій половині XVIII ст.

Він був лише одним із плеяди учнів М.Грушевського, які становили ядро його історичної школи й авангард новітньої української історіографії. Вдале поєднання мудрих порад наукового метра з великою працелюбністю й талантом молодих істориків дали унікальну можливість його учням написати й видрукувати низку вартісних праць, які не тільки залишаються пам'ятками історичної думки тієї епохи, а й становлять справжній скарб як національної, так і загальноєвропейської наукової спадщини з української історії. Саме ця наукова школа стала благодатним ґрунтом для зростання національної духовної еліти, сприяла появи на початку XX ст. особливої категорії науковців – ученого й патріота в єдиній іпостасі. В одному з листів 1908 р. І.Джиджора щиро зізнавався, що М.Грушевський для нього “є найкращим носителем нашої рідної справи”²²⁶. Рядок за рядком цього унікального за змістом, насиченого за інформацією листування вчителя та учня зайвий раз переконує у традиційній складності української політичної справи, незважаючи на те, чи це перші десятиліття XX ст., чи ціле століття потому.

Упродовж усього львівського періоду життя й діяльності М.Грушевського професор та його учень були добрими співробітниками й друзями. Очевидно, цьому сприяли принаймні два чинники. По-перше, М.Грушевському – “материковому” українцеві з глибини генеалогічним корінням із Центральної, Наддніпрянської України, безперечно, імпонувало, що галицький українець – його учень займався історією саме Гетьманщини, козацької України. По-друге, тут, ймовірно, не останню роль відіграли особисті, суто людські, симпатії університетського професора і науковця до здібного студента, який на очах ставав його вірним помічником і одностудентом у національно-визвольних змаганнях за Україну. Історія їхніх взаємин тісно переплетена із хронікою їхнього життя, з літописом відродження нації.

Іван Джиджора був одним із найближчих співпрацівників М.Грушевського серед оточення “високоповажаного пана професора” у Львові – спершу його студентом, згодом істориком, який крок за кроком услід за своїм учителем і науковим керівником вдумливо переосмислював рідну минувшину, своїми студіями, публіцистикою і громадською працею послідовно відстоював історичну правду і тим самим наближав торжество історичної справедливості, твердо вірячи у те, що “Ukraina fara da se! Україна своє осягне...”²²⁷.

Володимир ПРИШЛЯК

²²⁶ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2317, арк. 39.

²²⁷ *Грушевський М.* На українські теми: Грім – та не з тучі... // *Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Львів, 2005. – Т. 2: Серія “Суспільно-політичні твори (1907–1914)”. – С. 49.

АРХЕОГРАФІЧНА ПЕРЕДМОВА

Вартісний для науки і значущий для громадськості археографічний проєкт видання повної епістолярної спадщини патріарха інтелектуальної України Михайла Грушевського, започаткований з ідеї та ініціативи Українського Історичного Товариства у США та Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, вилився у серійне видання “Епістолярні джерела грушевськознавства”¹ та низку окремих публікацій², зокрема листування М.Грушевського зі своїми учнями³.

- ¹ Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997. – Т. I / Упоряд. Г.Бурлака; ред. Л.Винар; 2001. – Т. II / Упоряд.: Р.Майборода, В.Наулко, Г.Бурлака, І.Гирич; ред. Л.Винар; 2006. – Т. III / Упоряд.: Г.Бурлака, Н.Лисенко; ред. Л.Винар.
- ² Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.) / Упоряд. Г.Сварник. – Львів; Нью-Йорк, 1998; Листи Михайла Грушевського до Михайла Мочульського (1901–1933) / Упоряд. Р.Дзюбан. – Львів, 2004; Листування Степана Рудницького / Упоряд. П.Штойко. – Львів, 2006. – С. 48–71 (листування з М.Грушевським) та ін.
- ³ *Гирич І., Самсоник Н.* Листи В.Герасимчука до М.Грушевського // *Герасимчук В.* Матеріали до історії козаччини XVII в. / Василь Герасимчук: життя і творчість (1880–1944) / Упоряд. Я.Федорук. – Львів, 1994. – С. 48–95; *Купчинський О.* З листів Мирона Кордуби до Михайла Грушевського // На службі Кліо: Зб. наукових праць на пошану Любомира Романа Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – Київ; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. – С. 288–302; Листи Мирона Кордуби до Михайла Грушевського і Федора Вовка / Упоряд. В.Наулко, В.Старков. – Запоріжжя, 2005. – Серія “Старожитності Південної України”. – Вип. 14; *Крип’якевич Р.* Михайло Грушевський та Іван Крип’якевич (За матеріалами неопублікованого листування й мемуарів); *Горинь В.* Листи Івана Крип’якевича до Михайла Грушевського // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 8: Іван Крип’якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 331–378; Листи Зенона Кузеля до Михайла Грушевського / Упоряд. В.Наулко, В.Старков. – Запоріжжя, 2005. – Серія “Старожитності Південної України”. – Вип. 11. Див. також огляди листів: *Купчинський О.* Листи Мирона Кордуби до Михайла Грушевського: питання творчих взаємин і співпраці учня і вчителя // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевському. – Львів, 1999. – С. 177–185; *Стеблій Ф.* Листування М.Грушевського з І.Кревецьким // III Міжнар. науковий конгрес українських істориків “Українська історична наука на шляху творчого поступу”. Луцьк, 17–19 травня 2006 р.: Доповіді та повідомлення: В 3 т. – Луцьк, 2007. – Т. 1. – С. 346–349; *Пришляк В.* Гетьманська Україна першої половини XVIII століття у листуванні Михайла Грушевського та Івана Джиджори (1908–1914 рр.) // Там само. – Луцьк, 2008. – Т. 3. – С. 107–112. Відомості про збережене листування з іншими учнями див.: Рукописи, документи і матеріали Михайла Грушевського у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові: Каталог / Упоряд. О.Мартиненко; ред. Г.Сварник; наук. ред. Я.Дашкевич. – Львів, 2005; Епістолярна спадщина Михайла Грушевського (Покажчик до фонду № 1235 у ЦДІА України у м. Києві) / Упоряд. І.Гирич. – К., 1996.

У передмові до другого тому епістолярію Михайла Грушевського фундатор проекту Любомир Винар спеціально зазначав можливість видання листування Івана Джиджори, одного з найближчих співробітників і учнів історика⁴. Така можливість нині стала реальністю.

Епістолярний діалог М.Грушевського з І.Джиджорою, який презентується у цьому виданні, має особливе звучання у величезному джерелознавчому корпусі листування видатного українського історика. Його унікальність полягає в тому, що він є поодиноким цілісним найповнішим корпусом збереженого **взаємного** листування професора Грушевського зі своїми учнями. За кількістю листів переважає хіба що листування М.Грушевського з С.Томашівським⁵ та зі своїм братом, О.Грушевським⁶, який офіційно належав до школи В.Антоновича, але фактично був вихованцем старшого брата.

Перечитуючи листи Михайла Грушевського та Івана Джиджори, ми ніби зазираємо до лабораторії творення нашої новітньої минувшини. З їхнього змісту вимальовуються дві постаті – учитель і учень, обидва – історики, співвітчизники, патріоти. Архівний епістолярний корпус дає змогу простежити та реконструювати творчі взаємини знаного історика з молодим адептом української історичної науки, прислухатись до порад, настанов, критичних зауваг учителя, пройтися слідами архівних пошуків учня, відчутти його захват від нових знахідок до історії Українського козацького Гетьманату першої половини XVIII ст., доторкнутися (реально!) до тих унікальних документів, з якими працював І.Джиджора у 1908–1910 рр., про що залишив свої короткі підписи дослідника. Листування містить численні цікаві сюжети суспільно-політичного життя України в перші десятиліття XX ст. Завдяки організаторському хисту М.Грушевського, його улюблений та відданий учень став безпосередньо причетним до вирішення численних соціокультурних проблем тогочасного українства, які докладно обговорюються в кореспонденціях: становлення всеукраїнського часопису “Літературно-науковий вістник” після перенесення його редакції до Києва, заснування українських книгарень у Наддніпрянській Україні, розбудова бібліотеки та музею НТШ, задум створення наукових інституцій українства, діяльність товариства “Просвіта” у Києві та Львові, книговидавничий рух тощо.

Вшановуючи пам’ять свого учня і приятеля, у 1930 р. М.Грушевський упорядкував збірку його вибраних історичних студій⁷. У передмові до неї він відзначав, що варто видати також публіцистичні праці І.Джиджо-

⁴ *Винар Л.* Епістолярні джерела грушевськознавства: рік 2001 // Листування Михайла Грушевського. – Т. II. – С. 10.

⁵ Збереглося: 38 листів М.Грушевського до С.Томашівського (ЦДІАЛ України, ф. 368, оп. 1, спр. 163; ф. 684, оп. 1, спр. 446) та 210 листів С.Томашівського до М.Грушевського (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 792; спр. 874).

⁶ Збереглося: близько 300 листів М.Грушевського до О.Грушевського (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 1285, 258); понад 400 листів О.Грушевського до М.Грушевського (Там само, спр. 280, 281, 873, 874, 277, 278). Окремі з них опубліковано: *Гирич І., Гирич В.* Листи Михайла Грушевського до Олександра Грушевського (До проблеми взаємин двох братів) // Український історик. – 1991–1992. – Ч. 3–4; 1–4. – С. 416–432.

⁷ *Джиджора І.* Україна в першій половині XVIII віку. Розвідки і замітки. – К., 1930.

ри, зібрати та оприлюднити спогади про нього⁸. Взявшись до упорядкування даного корпусу, ми послугоувалися цими словами як заповітом, щиро вірячи, що введення до наукового обігу цього листування є, певною мірою, своєрідним виконанням цієї настанови. Окрім того, у часі його підготування вдалося виявити і зібрати численні суспільно-політичні праці І.Джиджори, зокрема і невідому до цього часу дослідникам його публіцистику. Цей проект, заповіданий учителем, чекає на окреме дослідження і видання.

Даний епістолярний корпус включає 247 листів і 1 телеграму, з них 103 адресовані М.Грушевським своєму учневі, 145 – Іваном Джиджорою своєму вчителю. Усі листи, за винятком листів І.Джиджори від 12 вересня (30 серпня) 1908 р.⁹, 27 (14) грудня 1911 р., 19 (6) січня 1912 р., 25 (12) та 26 (13) листопада 1913 р.¹⁰ публікуються вперше.

Основний корпус листів М.Грушевського зберігається в ЦДІАК України (ф. 1235, оп. 1, спр. 265). Листи цієї архівної справи адресовані на ім'я І.Джиджори, за винятком одного, зверненого одночасно до І.Джиджори та І.Кревецького (лист кінця січня (н. ст.) 1911 р.) та двох, звернених до І.Джиджори та М.Федюшки (Євшана) (листи від 17 (4) грудня та 22 (9) грудня 1913 р.). Окрім того, листи вченого виявлено в інших архівних справах та установах:

- 1) ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 939, с. 4: лист від 30 (17) березня 1912 р. дописано до листа дружини, Марії Сильвестрівни Грушевської, до Івана Миколайовича Джиджори;
- 2) Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології, ф. 122, од. зб. 7: лист від 12 вересня (30 серпня) 1908 р.;
- 3) ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316: листи від 20 (7) червня 1908 р. (арк. 128–129); 24 (11) липня 1908 р. (арк. 165–166 зв.); 4 серпня (22 липня) 1909 р. (арк. 17–17 зв.); 29 (16) грудня 1911 р. (арк. 184–185 зв.); 24 (11) грудня 1912 р. (арк. 164–164-а зв.). Відомості про ці листи, окрім кореспонденції від 20 (7) червня 1908 р., внесено до каталогу: *Рукописи, документи і матеріали Михайла Грушевського у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові: Каталог / Упоряд. О.Мартиненко; ред. Г.Сварник; наук. ред. Я.Дашкевич. – Львів, 2005. – С. 106.* Помилкове датування у каталозі уточнено при коментуванні листів;
- 4) ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 988: листи 1907 р. від 29 (16) січня (арк. 21–21 зв.); 1 лютого (19 січня) (арк. 32); 5 лютого (23 січня) (арк. 5–5 зв.); 8 лютого (26 січня) (арк. 6–6 зв.) та 11 лютого (29 січня) (арк. 7–7 зв.). Усі ці 5 листів зберігаються у справі епістоляріїв М.Грушевського до І.Кревецького, адресовані

⁸ *Грушевський М.* Передмова // Там само. – С. VIII.

⁹ Оpubліковано у вид.: *Листування Михайла Грушевського.* – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997. – Т. I / Упоряд. Г.Бурлака; ред. Л.Винар. – С. 219–220.

¹⁰ Оpubліковано у вид.: *Михайло Грушевський. Наша політика: Матеріали до історії конфлікту в НТШ 1913 р.* / Упоряд. Л.Винар, Є.Пшеничний. – Нью-Йорк; Дрогобич, 2003. – С. 223–231. Публікація С.Панькової.

вони одночасно І.Джиджорі та І.Кревецькому, які з перенесенням “Літературно-наукового вістника” до Києва на початку 1907 р. були направлені М.Грушевським для налагодження роботи київської редакції. Оскільки обидва учні виконували спільне завдання, редактор ЛНВ адресував їм так само спільні листи, звертаючись “Дорогі товариші!”. Після від’їзду 7 лютого (ст. ст.) 1907 р. І.Кревецького до Львова М.Грушевський уже писав безпосередньо І.Джиджорі. Для реконструкції становлення київської редакції ЛНВ вважаємо за доцільне включити ці документи до даного тому.

Основний корпус листів І.Джиджори зберігається так само в ЦДІАК України (ф. 1235, оп. 1, спр. 447). Окрім того, декілька листів виявлено в інших справах архіву:

- 1) ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 567, с. 18: лист від 31 (18 січня) 1907 р., який є додатком до листа І.Кревецького до М.Грушевського, зберігається в архівній справі листів І.Кревецького до М.Грушевського;
- 2) ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 446: вітальні листівки від 1 січня 1914 р. (19 грудня 1913 р.) (арк. 2–2 зв.); 22 (9) лютого 1914 р. (арк. 5–5 зв.); 29 (16) березня 1914 р. (арк. 6–6 зв.). Листівки написані рукою І.Джиджори, разом з ним підписані “приятелями і учениками”, які після конфлікту в НТШ 1913 р. залишилися з М.Грушевським: М.Залізником, М.Мочульським, В.Дорошенком, А.Дермалем, М. Федюшкою (Євшаном), В.Герасимчуком, О.Роздольським. Зберігається в архівній справі листів А.Дермаля до М.Грушевського.

Хронологічно епістолярні джерела охоплюють період від 26 (13) вересня 1904 р. до 20 (7) квітня 1914 р. Загальна статистика листів виглядає таким чином:

Роки	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	Недатовані
М.Грушевський	–	–	1	11	10	10	8	11	12	24	7	9
І.Джиджора	3	5	3	64	10	11	10	7	8	17	7	
Всього листів за даний рік	3	5	4	75	20	21	18	18	20	41	14	9

Зміст багатьох листів засвідчує, що чимало кореспонденцій не збереглося. Найбільше втрат зазнав найінтенсивніший період листування, 1907 р., коли М.Грушевський довірив своєму учневі відповідальну місію – становлення ЛНВ за нових умов, у Києві. З того року збереглося лише 11 кореспонденцій М.Грушевського: 5 – за січень – початок лютого, 6 – за серпень – початок вересня. Додатковим аргументом щодо втрат листів Михайла Сергійовича від 1907 р. служать відомості самого Івана Джиджори, подані ним у листі до нареченої, Наталії Навроцької. Так, 19 (6) серпня 1907 р., нарікаючи на мовчанку коханої, він писав: “А тим часом Грушевський – спасибі йому – хоч і чужа людина, хоч на його голові тільки спочиває клопотів і робот, якими можна обділити сотню розумних людей і ще було б для них заобогато – тим часом, кажу, той самий Грушевський за час твоєї

мовчанки вспів написати мені 24 (двайцять чотири) листів і 4 открытки, разом 88 (вісімдесят вісім) битих сторін, що коли б надруковано, то вийшла б чимала книжка”¹¹. П’ять листів М.Грушевського за січень 1907 р. збереглося в архівній справі І.Кревецького, перший збережений літній лист датується 18 (5) серпня 1907 р. Порівнюючи ці факти з наведеними словами І.Джиджори, можна стверджувати, що власне всі 24 листи і 4 листівки, про які він пише до Наталки, не збереглися. І це, ймовірно, далеко не всі тогочасні втрати.

Ще прикрішими є сучасні втрати. З 248 виявлених, 247 кореспонденцій подаються за збереженими автографами, і лише одна – за мікрофільмованою копією. Йдеться про листівку, адресовану М.Грушевським з Криворівні 4 серпня 1909 р., з коротким лаконічним проханням: “Високоповажаний Добродію! На всяк випадок іще отсею рекомендованою карткою прошу Вас зараз відіслати міні сюди мою статтю, вислану Вам 10 (23) VII зі Львова”. Ця листівка до сумнозвісного для збірок Центрального державного історичного архіву України у Львові 2004 року зберігалася у фонді НТШ (спр. 2316: листи до І.Джиджори), а під час масштабних крадіжок потрапила до рук злодіїв. Принагідно хотілося б запитати: що може вона повідати тим нечистим рукам? Маємо великий сумнів, що нові власники зуміють її по-справжньому прочитати й поцінувати. Але ж як багато це одне коротке речення сказало нам! Виходячи за стриманий жанр археографічної передмови, дозволимо собі прокоментувати лаконічний зміст цього документа.

Як свідчать щоденникові записи М.Грушевського, влітку 1909 р., перед від’їздом на відпочинок до Криворівні, вчений вирішив написати суспільно-політичну працю до традиційного свого циклу в ЛНВ “На українські теми”. У ній він мав намір подати свій критичний погляд на угоду політику галицьких парламентаріїв за останні роки. Стаття отримала назву “Два роки галицької політики”. Впродовж 1–7 липня (ст. ст.) 1909 р. М.Грушевський майже щодня бачився з І.Джиджорою, обговорював з ним зміст свого публіцистичного виступу, а перед від’їздом учня на вакації дав йому переглянути першу частину¹². Надто дразливою була тема, яку порушував М.Грушевський, і тому він довірився молодшому колезі по перу, який досить добре орієнтувався у тогочасних політичних обставинах “українського П’ємонту”. 10 липня (ст. ст.), вже перед своїм виїздом на Гуцульщину, вчений закінчив статтю і, вірогідно, за його дорученням її друга частина була відправлена на батьківщину І.Джиджори, в Заставці. У Криворівні, працюючи над упорядкуванням чергової книжки ЛНВ, М.Грушевський нагадав І.Джиджорі цією карткою про повернення статті. 23–25 липня (ст. ст.) вчений занотував у щоденнику: “Замкнув був зовсім VIII кн[ижку], а це над сподіванне прислав Джиджора кінець моєї статі, протримавши щось більше 10 днів; спізниться ЛНВ, але що ж; післав. Трохи було неприємно подумати, що стаття викличе гніви, бо дуже за сей час призвичаївся до святого спокою”¹³. Разом зі статтею вчителя, І.Джиджора прислав і свої

¹¹ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2317, арк. 24 зв.–25.

¹² ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 281 зв.–284 зв.

¹³ Там само, арк. 288–288 зв.

зауваги, виклавши їх у розложеному листі¹⁴. Якщо М.Грушевський і погоджувався з якимись застереженнями учня, то змінити щось у статті вже не мав часу. На полях цієї другої частини автографа зберігся поспішний напис: “Докінчене статі “На українські теми”. Зараз вискладайте і пришліть коректу”¹⁵. У 1911 р. “Два роки галицької політики” було вміщено у збірці “Наша політика”¹⁶, яка поклала початок конфлікту в НТШ 1913 р.¹⁷. Такі цікаві подробиці про написання однієї з публіцистичних праць М.Грушевського, про його довіру до свого вихованця повідала нам ця листівка, зміст якої зберігся в архівній збірці лише у вигляді мікрофільмованої копії, котрою і довелося скористатися при упорядкуванні цієї епістолярної збірки.

Унікальність даного корпусу, про що вже не раз заявлялося, полягає і в тому, що саме зміст листів І.Джиджори дозволив визначити час написання, іноді до дня, листів М.Грушевського, який через своє завантаження та велику кількість кореспонденцій, писаних щодня, не завжди вказував дату та місце. Датувати окремі листи дають змогу також щоденникові записи вченого¹⁸, вони ж допомагають зорієнтуватися та прокоментувати ті чи інші події й сюжети, які обговорюються у даному епістолярному діалозі. Особлива увага при підготовці коментарів приділялася також опрацюванню листів, про які повідомляється у даному корпусі: вони пересилалися, коротко переказувалися тощо (понад 100 кореспондентів М.Грушевського). Ця робота дала результат, якого можна було сподіватися, але який водночас вразив: усі згадані листи, адресовані М.Грушевському, збереглися, переважно в його родинному фонді (ЦДІАК України, ф. 1235). Винятком є згадане у листі Івана Джиджори від 26 (13) листопада 1912 р. звернення-прохання письменниці Євгенії Бохенської до Михайла Грушевського: допомогти хворому Іванові Франку. Цей лист від 21–22 листопада (н. ст.) 1912 р. вдалося виявити у фонді І.Франка¹⁹.

Не менш важливим джерелом для розкриття змісту тих чи інших подій стали і збережені листи кореспондентів І.Джиджори²⁰, а також його емоційні та водночас надзвичайно інформативні послання до нареченої, а згодом дружини Наталії Навроцької²¹. Саме вони наче випромінюють захоплення молодого дослідника від його перших архівних експедицій до Моск-

¹⁴ Лист № 119.

¹⁵ ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 169, арк. 100–143 зв.; друга частина: арк. 122–143 зв. Статтю опубліковано у виданні: ЛНВ. – 1909. – Т. XLVII. – Кн. VIII. – С. 340–355.

¹⁶ *Грушевський М.* Наша політика. – Львів, 1911. – С. 17–39 (передрук: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Львів, 2005. – Т. 2. – С. 261–275).

¹⁷ Михайло Грушевський. Наша політика: Матеріали до історії конфлікту в НТШ 1913 р. / Упоряд. Л.Винар, Є.Пшеничний. – Нью-Йорк; Дрогобич, 2003.

¹⁸ ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25; Щоденник М.Грушевського за 1910 р. / Вступ, публ. та прим. І.Гирича, О.Тодійчук // Український історик. – 2002. – Ч. 1–4. – С. 96–127; Щоденник Михайла Грушевського 1910–1914 рр. у купюрах Київського губернського жандармського управління / Вступ. ст., публ. та прим. С.Панькової // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2006. – Т. ССLI. Праці Історично-філософської секції. – С. 607–633.

¹⁹ ІЛ, ВР, ф. 3, од. зб. 2508.

²⁰ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316.

²¹ Там само, спр. 2317.

ви, від розмаїття джерел до історії Гетьманщини, саме в них описані враження від перших цинічних обшуків і арештів провідників українства у Києві в січні 1907 р. тощо. Дослідження офіційних протоколів та документів фонду Наукового товариства ім. Шевченка у Львові²² дало змогу простежити діяльність І.Джиджори у цій першій нетитулованій українській академії наук, його наукові здобутки; виявити, врешті, матеріали до збірки “Акти до історії гетьманського правління 1727–1734 рр.”, яку він готував упродовж 1908–1914 рр. і яка вважалася втраченою. Нові штрихи до біографії улюбленого учня М.Грушевського вдалося виявити при опрацюванні періодичних видань. Його листи послужили ключем до вивчення надзвичайно цікавого і невідомого досі епізоду його короткої, але надзвичайно продуктивної співпраці з газетою “Рада”, на сторінках якої у 1907 р. він опублікував щонайменше 29 публіцистичних статей і оглядів. Власне, самі листи і спроби їх наукового коментаря дають можливість висвітлити правдивий образ одного з вихованців школи Грушевського, бо лише досліджений і розкритий науковий потенціал кожного учня допоможе досягнути це унікальне явище – ІСТОРИЧНА ШКОЛА ГРУШЕВСЬКОГО. Сподіваємось, що цей том спонукає дослідників до опрацювання та видання наступних корпусів епістолярних джерел Михайла Грушевського та його учнів.

У цілому даний корпус листування та його науковий апарат складається з розвідки “Михайло Грушевський та Іван Джиджора: учитель і учень у світлі взаємного листування”, археографічної передмови, текстів листів, коментаря, бібліографічного покажчика праць І.Джиджори, покажчиків імен, назв періодичних та продовжуваних видань, товариств та видавництв, географічного покажчика, словника маловживаних та іншомовних слів, списку скорочень.

Листи розміщено за принципом лист – відповідь, а тому хронологію в окремих випадках довелося порушити, оскільки адресати іноді не мали відомостей про точне місце перебування один одного і писали листи, ще не отримавши відповіді, часом в один день тощо. В кінці хронологічного ряду подано 9 коротких листів М.Грушевського, зміст та контекст яких не дає змоги їх точно датувати. Авторські дати подаються у тому ж написанні і на тому самому місці, де вони стоять у листі. Редакційні вказівки на місце і дату написання подаються незалежно від наявності авторської дати та місця над текстом праворуч курсивом, у квадратні дужки береться дата чи місце, встановлене упорядниками. Враховуючи, що адресат і кореспондент мешкали або перебували, зрозуміло, не лише у різних містах, а переважно у містах сусідніх держав із різними стилями календаря, одним з важливих засадничих принципів є обов’язкове редакційне датування за двома, новим і старим, стилями. Такий підхід виправданий: він дав змогу правильно визначити час написання окремих листів. Так, прибувши 1907 р. зі Львова до Києва, свою першу кореспонденцію І.Джиджора за звичкою датує за новим стилем: 31 січня 1907 р. І лише зміст листа (зокрема, згаданий арешт Є.Чикаленка) дозволив достовірно встановити дату: 31 (18) січня 1907 р. Так само, під час археографічних експедицій у Москві молодий

²² Там само, спр. 42, 54, 406, 966, 1301, 2491–2495.

історик вживав стиль залежно від того, куди адресував свої листи: до Києва – за старим стилем, до Львова – за новим.

Нумерація листів – редакційна, наскрізна. Відповідно пронумеровано і коментарі. У коментарі до кожного листа дублюється дата і місце написання, вказується джерело, за яким публікується лист (вихідні дані, де зберігається автограф), подається інформація про першодруки окремих епістоляріїв, обґрунтовується при необхідності датування, розкривається зміст подій, окремих сюжетів та фактів. У текстах листів ці прокоментовані фрази відзначені астериском (*).

Усі тексти подано за автографами (окрім відзначеного випадку передачі тексту за мікрофільмованою копією). При передачі текстів максимально збережено мову оригіналу, надзвичайно багату і цікаву лексику авторів, не змінено часто вживані галицизми, полонізми чи русизми, характерні слововиди (*муні та мені, богато та багато, инші та инші*). Збережено авторські варіанти написання прізвищ (*Ліпінський, Кістяковський, Джівілегов, Хренніков, Старжинський* та ін.). Уніфіковано ті прізвища, які подано непослідовно (до однієї, наближеної до сучасної, форми зведено такі варіанти як *Семиренко, Семеренко, Симиренко* (залишаємо *Симиренко*); *Шуйска – Шуйська* (залишаємо *Шуйська*); *Барський – Барський* (залишаємо *Барський*), *Бобжинський – Бобжинський* (залишаємо *Бобжинський*), *Колеса – Колесса* (залишаємо *Колесса*), *Крипякевич – Крип'якевич* (залишаємо *Крип'якевич*), *Бруевич – Бруевич* (залишаємо *Бруевич*) і т. д.). Авторські підкреслення передаються без застереження упорядників. Не відзначаються переважно несуттєві авторські закреслення. Щоб уникнути численних розширень, залишаємо за авторськими скороченнями звернення “Вп. П. Проф.”, “П. Проф.”, “Вп. П. Професор” та інші його варіанти.

За сучасними правописними нормами без застереження поправлено пунктуацію, написання складних слів (*як би на якби, що й но на щойно, о скільки на оскільки* і т. д.), вживання великої літери, апострофа, галицьку правописну традицію написання окремо частки *-ся (-сь)* та пом'якшеного “і” замість “и” тощо. Вирази російською мовою у текстах передано виключно за сучасними правилами російського правопису.

Передача назв періодичних видань, товариств тощо уніфікована: абрєвіатури, незалежно від авторського варіанта, передано без лапок (*ЛНВ, НТШ, УНТ*), назви видань, повні назви установ тощо в лапках (“*Дністер*”, “*Рада*”, “*Просвіта*”), відкореговано і написання в них слів з великої та малої літери (“*Киевская Мысль*” на “*Киевская мысль*”, “*Киевская Старина*” на “*Киевская старина*” і т. д.). У квадратних дужках подано авторські скорочення, редакторські доповнення пропущених слів або окремих літер. Непрочитані слова позначаються в ламаних дужках <нерозбірл.>, так само в ламаних дужках пишуться всі слова, прочитання яких сумнівне.

Переклади іншомовних слів та виразів, якими насичені всі листи, подано у коментарі до відповідного документа. Авторські підписи розширені та, незалежно від їх місця за авторським варіантом, подані внизу праворуч.

Упорядники видання з приємністю висловлюють щире подяку всім, хто своєю допомогою, науковими консультаціями і порадами спричинився

до його виходу в світ: працівникам Центрального державного історичного архіву України у Києві (директорів Ользі Музичук та заступників директора Людмилі Демченко); Центрального державного історичного архіву України у Львові (заступників директора Олесі Стефаник), Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, професорів, голові Українського історичного товариства (США) Любомирові Винару, лауреату Національної премії ім. Тараса Шевченка, доктору історичних наук Сергієві Білоконю, кандидатів історичних наук, завідувачеві відділу Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України Ігореві Гиричу, старшим науковим співробітникам інституту кандидатів історичних наук Інні Старовойтенко, Варварі Шульзі та Володимирові Кравченку, кандидатів філологічних наук, завідувачеві відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України Галині Бурлаці, науковим працівникам Історико-меморіального музею Михайла Грушевського Юлії Черняк, Любові Поліщук, Ользі Мельник, Миколі Кучеренку, перекладачеві Ользі Сенюк, кандидату історичних наук Володимирові Маслійчуку, кандидатів філологічних наук Мирославові Трофимуку та своїм рідним за їхнє розуміння і підтримку.

Світлана ПАНЬКОВА

ЛИСТИ

1904 рік

№ 1

Заставці, п. Голгочі, 26 (13) вересня [1904 р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Коли я в останнє сього року був у П. Професора, П. Професор були ласкаві обіцяти мені свою поміч в справі мого увільнення від війська. Тепер справді є вигляди на користне поалагоджене сеї справи, лишень потреба мені двох річий: грошей і посьвідки від когось, що дає мені у себе заняте під час моїх студий і платить мені за се стільки*, що я можу помогати іще моїй матери. Таку посьвідку (на степли) могли б мені виставити Вп. П. Професор, наприклад, за переписуване старих документів в архіві, за переписуване до друку праць П. Професора, коректу і т. д. з платнею 80 або 100 к[орон] місячно. Така посьвідка є конечно потрібна як алегат до реклямації, яку я вношу. Сего мені потреба найдальше до 29 с[ього] м[ісяця]. Дуже перепрашаю за клопіт, але находжусь в такім положеню, що нігде не можу сього дістати, лишень у Вп. П. Професора. Також, наколи б Вп. П. Професор були ласкаві пожичити мені кілька можна гроший, попрошу з тією посьвідкою прислати також формуляр скрипту довір-ного до підпису.

Який оборот возьме ся справа – я зараз Вп. П. Професорови донесу.

В надії, що Вп. П. Професор не відкажуть моїй просьбі, остаюсь з глибоким поважаннем

Іван Джиджора
с[тудент] ф[ілософії]

Заставці
п. Голгочі (Hołhocze)
Заставці, 26/9

№ 2

Трієст, 9 жовтня (26 вересня) 1904 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Перепрашаю дуже за те, що доси я нічо Вп. П. Професорови не відповів і не подякував за посьвідчення та присилку гроший. Се ста-

лось просто тому, що не мав на се часу, бо мене зараз після листу Вп. П. Проф. покликали до війська — до Триєсту (Infanterie regiment AC 97. E. Fr. Schule). Я уявляв собі військову службу в досить чорних барвах, але дійсність переходить всяке сподіване. Досить сказати, що аж нині по 5 днях служби найшов я трохи вільного часу (нині неділя) і відписую Вп. П. Професорови.

Передусім дякую за посьвідчене і гроші. Я вправді тепер поки що мушу служити, але є надія, що найдалше по 2[-х] місяцях мене увільнять на підставі реклямації, яку я ще перед моїм від'їздом вніс. Політичні власти залагодили мою реклямацію прихильно (дістали за те лапівку), а щодо військових властей — то вони, на мою думку, не можуть піднести жадного закиду щодо реклямації ані з формального, ані з фактичного боку. Трохи пізніше я буду мав трохи більше часу, так що буду міг читати дещо, а навіть написати яку-небудь рецензію. Еварницького не зробив ще*, тим більше що тов. Голійчук не прислав мені Косто[ма]р[ов]а “Мазепи”*. Якби можна трохи з тим почекати, то я сю роботу скінчу, а если треба зараз — то прошу написати (адреса висше), а я відішлю книжки куди треба, хотя й бажав бим дуже, щоб я міг сю статю викінчити.

З глибоким поважанем

Іван Джиджора

Триєст, 9/X.904

№ 3

[Триєст, 2 листопада (20 жовтня) 1904 р.]

Вп. П. Професор!

Не знаю, чи не буде запізно до “Записок”, але мені робили військові власти різні перепони, заки дозволили підіслати. Перепрашаю за проволоку.

1905 рік

№ 4

Триєст, 4 січня 1905 р. (22 грудня 1904 р.)

Високоповажаний Пане Професор!

Пригадуючись ласкавій пам'яті, складаю Вп. П. Професорови бажаня “Веселих съвят”.

З глибоким поважанем

Іван Джиджора

Триєст, 4.I.905

№ 5

Харків, 8 серпня (26 липня) 1905 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Від вчора, т. є. 7.VIII, я в Харкові. В Києві я не міг на кілька днів задержуватись, бо інакше мій білет до Харкова тратив свою вартість. Я всьпів лишень навідатись до Василенка, котрого однак не застав, бо як сказали мені в редакції "Киев[ских] откл[и]к[ов]", він "на одпуску" до першої половини серпня. Був я також в австрійсько-го конзуля з моїми просьбами, та він тільки страшенно здивувався, що я надіюсь в той спосіб від російської бюрократії в такому короткім часі одержати яку-небудь відповідь. Дальше заявив, що моїх подань не може прийняти і передати, так як Москва, де я маю працювати, не лежить в його районі. В кінці порадив мені, щоб я в Москві звернувся до генер[ального] конзуляту і попросив о "інтервенцію" тамошнього конзуля, котрий, по його словам, в разі потреби може звернутись до дотичних властей навіть телеграфічно з проською о дозвіл. Навіть подав мені адресу секретаря моск[овського] конз[уля], якогось Бухгартовського, як сказав, доброго свого знаомого, котрий після його запевнень зробить усе можливе, щоб мені допо[мо]гли. Притім сказав, що було б добре, наколи б я мав яку рекомендацію від політичних властей, прим[іром] від намісництва, як д[окто]р Щурат, котрий тепер на Волини шукає за чимось там. Я гадаю, що Товариство могло б постаратись в намісництві о таку рекомендацію, котру можна б мені тут прислати. В Харкові пішло мені надсподівано гладко. Якраз нині приїхав з "дачі" тутешній архівар п. Іванов, котрий мене дуже чемно прийняв і дозволив приходити навіть в суботи і неділі, коли архів властиво замкнений. Я вже всьпів дещо переглянути в катальогу, наразі нічо не надібав дальше 1723 р. назад*. Що я дотепер переглянув (в катальогу) — то або універсали на маестности ріжним особам, або процеси о землю і о "обыды и разорения" на старшину. В архіві страшенний непорядок, а про катальог вже нема що і говорити. Досить сказати, що то ще катальог такий, яким був в Чернигові, звідки передано сюди архів*; про упорядковане так в архіві, як і в катальогу документів після змісту або щонайменше після років, нема і бесіди. Прийдеся весь опис переглядати так, як він є.

Адресувати прошу як було умовлено в "Главн[ую] почт[овую] конт[ору]."

З глибоким поваж[аннем]

Іван Джиджора

Харк[ів], 8.VIII.905

№ 6

Харків, 17 (4) серпня 1905 р.

[...му] лиху кімнату в досить поганенькій гостинниці “Англія”) при ул. Рождественській приходиться мені плати[ти] по рублю на добу, не числячи світла. Таньше нігде нема, а принаймій мені не удалось найти.

Ще одно: боюсь, що я не багато в короткім такім часі потрафлю відписати, бо я не дуже-то добре розбираю усі почерки. Переписчика тут жадного нема. П. Іванов казав, що архівальний слуга міг би в свобіднім часі дещо переписати, так як він досить з письмом обізнаний. Все-таки радив мені, наколи б я тому слузі поручив що переписати — дуже пильно порівнувати переписане з оригіналом. Я спробую, чи вийде що з тієї помочи.

Если я в чім провинивсь або зробив що не так як треба, то прошу мені написати. Я роблю як лишень можу. Дотепер, здається мені, я виписав все, що можна було до вибраного мною предмету, очевидно виписуючи теж і інші документи, котрі мені видавались чому-небудь особливо інтересними. В кожному разі я однак поза 1730 рік не йшов, бо при такій масі різнородних документів не можна в так короткім часі зібрати якої-небудь цілості.

Прошу також написати, коли маю їхати в Москву.

З глибоким поваж[аннем]

Іван Джиджора

Харк[ів], 17.VIII.05

Адр[еса]: Хар[ь]к[овская] главн[ая] почт[овая] контора
post. rest. Ив.Дж[иджора]

№ 7

Харків, 26 (13) серпня 1905 р.

Х[арків], 26.VIII.05

Високоповажаний Пане Професор!

Документи, винотовані мною, дають справді якусь цілість, тільки ж виписати їх в такім короткім часі я не в силі. Нині їду до Москви*. Ввиду того, що П. Професор виїздить, прошу позіставити відповідні вказівки в Товаристві, щоб я міг одержати гроші, так як вони мені будуть незадовго потрібні. Може б, П. Професор ще перед своїм від'їздом приказали мені їх вислати в Москву. Теж post. rest. Если ж так не можна, то прошу мене повідомити (в Москву) — я подам свою адресу.

З глуб[оким] поваж[аннем]

Іван Джидж[ора]

№ 8

*Заставці, 26 (13) жовтня 1905 р.
Заставці, 26/X.0V*

Високоповажаний Пане Професор!

В сих днях, скоро тільки зможу дістатися до залізниці, приїзжаю до Львова і зараз зголошуся до Вп. П. Професора. Все, що за мною, привезу.

З глибоким поважанням

Іван Джиджора

1906 рік

№ 9

Заставці, п. Голгочі, 16 (3) вересня 1906 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Будучи у Львові, просив я о продовжене мені для звісних причин урльопу як бібліотекареви*. А що П. Професор на власну руку не могли мені дати продовження, тому тепер прошу листовно, щоби накопи сее буде великих трудностей, П. Професор були ласкаві вистаратися о се на Виділі. Конечно мені потреба лишитися дома.

Переклад статі Перетца зараз також висилаю*.

З глибоким поважанням

Ів. Джиджора

16.IX.06

Заставці, п. Голгочі

№ 10

[Львів, перед 27 (14) вересня 1906 р.]

“Записки” мали вийти в суботу, а від Вас ані огляду часописей*, ані рецензій! Прикро міні дуже, що Ви так легко берете свої зобов'язання і так мало можна спуститися на Ваше слово. В таких молодих літах чоловік повинен старатися заробити собі репутацію солідности й словности, а Ви робите навпаки! Чого надіятися від “чужих”, коли “свої” беруть так легко свої обов'язки!

Дуже міні се гірко!

Щиро Вам прихиль[ний]

М.Груш[евський]

№ 11

Заставці, 27 (14) вересня 1906 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Здається мені, що Вп. Професорови рідко траплялося дізнавати такої прикрости — зізнати заводу від одного з своїх учеників — а вже не говорю про те, яке се має значіне, що якраз така історія трафилася зі мною. З свого боку Вп. П. Професор мають повну рацію, закидуючи мені несолідність і неслівність. Я хіба міг би додати на своє оправдане, що в сім випадку я не міг додержати слова і виповнити свої зобов'язання. А що се знова, т. є. причини, які мене оправдували би, нічим не допоможуть самій річі — і тому не мають для Вп. П. професора жадного значіння — тому я їх не подаю.

Я тільки прошу вибачення за сю прикрість тому, що я скорше не повідомив Вп. П. Професора про те, що я не буду зробити того, що належало — бо я все-таки сподівався мимо усього дотичну роботу зробити.

Якщо можна без великих перешкод зачекати з випущенем “Записок” — то я ще й тепер міг би се зробити. На всякі ж зарядження Вп. П. Професора щодо мого положення безусловно годжуся. На будуче, оскільки Вп. П. Професор на се згодяться, то буду робив, скільки се буде для мене можливе. Десь коло 1 жовтня я буду в військовім шпитали у Львові.

Просячи ще раз вибачення за зізнаний завід, остаю
З поважанем
щиро відданий

Ів. Джиджора

Заставці, 27.IX.06

№ 12

Львів, 19 (6) жовтня 1906 р.

Високоповажаний Пане Професор!

З причини запаленя склепіня у ніг мушу по наказу лікаря, зрештою просто тому, що не можу ходити, сидіти якийсь час в хаті. Дуже перепрошаю, що за той час не буду в бібліотеці, але інакше не можна. Якби що було треба зробити, то прошу передати мені через друкарню.

До сього долучаю свідоцтво від д[окто]ра Кобринського.

Л[ьвів], 19.X.06.

З глyб[оким] поважанем

Ів. Джиджора

1907 рік

№ 13

[Львів, 29 (16) січня 1907 р.]

Дорогі товариші!

Пишіть — по можності щодня, кидаючи до скриньки перед 4-ою. Як передплата, як відносини у “Раді” etc. Скажіть Чикаленку, взявши на бік, що докір “галицьких слів” у рец[ензії] Пахаревського зробив тут немиле вражіння*. Скажіть Сидоряку*, що 1-[ш]у коректу “Історії”*, починаючи від ст[орінки] 25, Ви будете читати в Києві — аби Вам давав, а міні 2-гу посилав. Здоровлю Вас

М. Г[рушевський]

№ 14

[Київ, 31 (18) січня 1907 р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Я до донесення т. Кр[евецького]* додаю тільки одно. Як ми не хочемо себе наразити на великі клопоти, а чого доброго й на закриті ЛНВістника, то прошу написати д. Чикаленкови чи кому иньшому, щоби ред[акція] “Ради” якнайшвидше перебралася куди-інде*. Вони мають у нас сидіти ще яких 2 тижні, а до “Ради” очевидно зачинають придератися. Тим часом під час ревізії у ЛНВістника поліцейський виразно заявив, що ревізія і в нас мусить бути, бо оба льокалі (“Ради” і ЛНВ) від себе невідграничені.

З глибоким поваж[аннем]

І. Джиджора

№ 15

Київ, 31 (18) січня 1907 р.

Київ, 31/І.07

Високоповажаний Пане Професор!

Отсе вже нині третій лист пишемо до П. Професора — “останні вісти”. Щойно (4 год. по пол[удні]) був д. Павловський в цензурі в справі “Ради” — спитати, чи можна видавати її далше без підпису видавця, якого арештовано. Цензура на видання “Ради” дозволила, але при тій нагоді Сидоров натякнув, що справа з ЛНВістником стоїть “непрочно”*, а се не з причини самого журналу, проти котрого вони нічого не мають, але головно з причини наміреного видання книжок Спілки і книгарні, яка евентуально заложиться. Чи не добре було б ради ЛНВ з тими річами поки що задержатися?

І в справі дальшого існування “Ради”, де всі з причини арештовання Чикаленка потратили голови, і в справі наших видань була б дуже потрібна, а навіть необхідна, присутність П. Професора в Києві. Одначе з другого боку, коли П. Професор думають, що і П. Пр. грозило б арештованне, а воно, мабуть, так є, то в таким випадку прошу не приїздити, а тільки дати нам інструкції, а ми по змозі будемо самі робити, що треба, як напр., чи до кого піти, чи що — і якось самі будемо давати собі раду. Повторяю ще раз: самому ЛНВ як такому нічого не грозить. Їх тільки непо[ко]їть те, що ми, так сказати, відразу з “цілим крамом” переносимося до Києва. Завтра хтось з нас або навіть оба підемо до поліції по рукописи. Мабуть, добудемо.

Зрештою, я гадаю, нема чим так надто вже непокоїтися, бо отсі звістки так лячно виглядають по свіжих арештованнях, притім же конкретної небезпеки поза такими звістками нема.

Просимо отже дати нам інструкції.

З глибоким поважанем

Ів.Джиджора
Іван Кривецький

P.S. В тій хвилі довідуюся (5 год.), що Чикаленка вже випустили.

№16

[Львів, 1 лютого (19 січня) 1907 р.]

А що з тою статею, що мав написати п. Джиджора про голоси преси про україніз[ацію] Галичини?

Дорогі Товариші!

Телеграми Ваші вчора одержав*, спасибі за звістку. Напишіть докладнійше, з чого пішло. Які рукописи забрали — окрім старих? Може, й Білоусенко був між ними*, й які книжки? Се наука на будуще — не тримати рукописей в редакції й книжок теж. Розвідайтеся, де ті книжки й рукописи, й поробіть старання, щоб їх звернули — просіть помогти в тім Чикаленка, а також і пані Черняхівська може в тім помогти. Зрештою не беріть того всього трагічно.

Чи редакція “Ради” вже вернулася до свого локалю? Коли у себе може робити, то добре, аби се зробили.

Як передплата?

Хто арештований досі з тих, що були трушені?

Щиро прихильний

М.Груш[евський]

№ 17

Київ, 2 лютого (20 січня) 1907 р.
Київ, 20/І.1907

Високоповажаний Пане Професор!

Посилаємо новий рукопис, аби не залежувався у нас та не попав коли знова в руки поліції. Щодо позавччерашних ревізій та арештовань, то скільки можна міркувати, не була се якась така плянова, на дальшу мету обдумана нагінка, а скорше якийсь, так сказати, нервовий випадок охрани. Про се можна здогадуватися по деяким, просто навіть і на російську поліцію безглуздим, арештованням* (напр. старої Драгоманихи, Лисенка т. д.) й по тім, що майже всіх арештованих випущено на волю, а деяких навіть в кіль[ка]найцять годин по їх арештованю, як напр., Чикаленка. До річи. Оповідав Чикаленко, що як його арештовано — не казав нічого, але як його випустили в короткім часі — то страшно обурився. Зрештою я просив Чикаленка написати про сю справу П. Професорови*, а він се потрафить ліпше вияснити, як я. Сьогодні піде наш відповідальний редактор (Красицький, що теж був арештований)* в поліцію за рукописами.

Передплата йде досить добре, на день пересічно 4–5 “оповісток”, так що разом (з даровими примірн[иками]) буде коло 300.

Приїздити сюди тепер, на мою думку, нема потреби. Досі ще не маємо жадної відповіді на наші телеграми й листи до Вп. Пана Професора.

З глибоким поважанем

Іван Джиджора

P.S. Приходив до нас представник фірми “Люкс” — бюро оголошень і передплати журналів — з запитанням: на яких умовах ми можемо давати йому оголошення про наш журнал і який процент можемо йому дати за збирання пренумерати. На се останнє ми годимося, щоб дати йому 5%, а про перше запитуємо власне П. Професора.

№ 18

Львів, 5 лютого (23 січня) 1907 р.

“Не затримуйте корект — вертайте скоро! які були у Вас?”

Львів, 5/ІІ.1907

Дорогі Товариші!

Листи Ваші дістав, числом 4, останній з 20.1. Пишете, спасибі Вам, все ще про арештованя, а не пишете про иньші справи. Що Ви робите і що робиться в редакції. “Ради” ч. 10–13 не маю; кажіть прислати зараз. Тому не знаю, чи було докінчене статі про вертеп*. Не бачу і статі п. Кривецького про науковий рух: чи її не містять, чи її ще не дали досі. Не дістав досі і статі п. Джиджори про голоси преси

про українізацію Галичини*, хоч мав зараз по моїм виїзді її писати. Взагалі мало бачу Вас в “Раді”. Новинки з всесвітнього літературно-наукового життя в ч. 16 трохи односторонно дібрані* — сама Італія, треба мішати з ріжних країв і ріжних сфер — природних так же.

Не пишете нічого про видання Спілки, посилені відси: чи контролюєте їх, чи правильно доходять (д[окто]р Лукіянович мав посилати при кожній висилці картку з означенем, скільки опасок іде, а на внутрішній стороні кожної опаски, яка книжка в тій опасці)? Чи передаєте їх зараз Степаненку, чи зраховуєтеся з ним і як стоїть рахунок з ним?

У кого були?

Пишіть.

°Цілую Вас. М.Грушевськ[ий]

Сей листок передайте Павловському. Я прошу його довірочно перенести скорше редакцію “Раді” до свого локалю^а.

№ 19

[Львів, 8 лютого (26 січня) 1907 р.]

Дорогі Товариші! Ви прислали мені коректу 2-го аркуша “Історії”, а не прислали оригінала; пришліть зараз і на потім вже оригінали присилайте. Рукописей взагалі у себе не держіть; котрі треба сюди, то зараз відсилайте, а котрі до друкарні, то зараз давайте туди. Чи справді був арештований наш редактор і як се приняв? Скажіть в конторі, аби прислали мені XII книжку “Нової громади” — я не дістав. Я хотів би приїхати трохи пізнійше, хиба би щось наглого було, в таким разі дайте мені знати. Пишіть щодня.

°Ваш М.Груш[евський]

Статю Франка чи переписано вже, котру Вам з друкарні дали? Не затримуйте у себе. Будьте взагалі обережні, особливо не дайте чимсь причини цензору^а.

№ 20

Львів, 11 лютого (29 січня) 1907 р.

Львів, 11/II.1907

Дорогі Товариші!

По телеграмі п. Кревецького про заборону* я ждав листа з ближшими поясненнями (н[а]пр., не знаю, чи заборона прийшла формально на письмі)*. Я писав до Чик[аленка], просячи висондувати справу*. З того буде видно, чи замість “Вістника” можна буде видавати журнал під иньшим іменем, чи переносити його до Петербурга, чи вернути до Львова*. Відповідно до того, що він Вам скаже — якби

вийшло, що в Києві журналу не буде — то треба б спинити складане “Віст[ника]”, а Сидоряк в такому разі нехай складає “Історію”. Виплату за папір зволікайте, а дерева купіть ½ сажня — через управляючого домом або можна се зробити через Синицького*.

Ви не пишете мені на запитання, і я досі не знаю, чи дістаєте посилки з виданнями Спілки і т. д. Взагалі занадто мало пишете про справи. Мені самому приїхати в тій хвилі ненаручно, волів би трохи пізніше.

Здоровлю!

Ваш М. Груш[евський]^а

№ 21

Київ, 15 (2) лютого 1907 р.

Київ, 2/II.907

Високоповажаний Пане Професор!

Знесення воєнного стану в Києві прийшло для нас дуже впору*. ЛНВістник може виходити далі. Вчора був в Сидорова д. Синицький в справі власне нашого журналу, і Сидоров сказав, що “Вістник” може далі виходити без перешкоди.

А до нас щойно нині принесено повідомлення про попередню заборону*. Та все-таки я думаю — на всякий випадок, треба застати-ся в яку другу концесію на видавання іншого журналу, бо як самі П. Професор знають, адміністрація має звичай деякі свої зарядження продовжувати й на час побільшеної охорони. Те вже почасти зроблено нині і в Києві.

Передплата напливає далі. Всіх передплатників (з тими, котрі ще не заплатили, але мають заплатити, і без дарових) є вже поперех 400 — докладно ще не обчислено. На почті вже видають нам гроші без усякої перешкоди, а труднощі перед тим робив нам урядник на власну руку. Та я з Цимбалом (дуже нам прихильна людина) ходили на пошту по вяснення в тій справі, і урядник дав спокій.

Редакція “Ради” сидить в нас й досі й напевне не відомо, коли вибереться від нас, хоч говорять, що вже в понеділок. Страшно нам не вигідно і робити нічого не можна, бо просто нема де: цілий день усі кімнати зайняті, а крім сього ще й вечором (7–9 год.) приходять різні люде на газети.

Просимо, щоб П. Професор інтервенювали в канцелярії Спілки в справі висилки книжок. Вони там Бог знає що роблять й по якому висилають книжки, бо ані книгарня, ані ми їх не маємо*. Тим часом по куп на книжки Вид[авничої] спілки великий, і кожда посилка за раз же розходиться, а потім вже нема що продавати. Через те книгарня відсилає людей до нас за книжками, а ми знова до книгарні і т. д., чим тільки непотрібно викликається невдоволення. Особливо дуже на се жалується Степаненко*.

“Україна” (журн[ал]) підняла хрестовий похід на Галичину, а власне на галицьку мову в виданнях Н[аукового] т[овариства] ім. Ш[евченка] і Вид[авничої] спілки. В тій справі власне Іван Семенович пише величезну статтю в “Україні”*, не знаю, чи П. Проф. вже мають “Укр[аїну]” в себе. Щось конечно треба робити, аби тому зарадити, бо він готов дуже багато публіки відстрашити від наших видань. Стаття дуже нетактовно писана. Ми, з нашого боку, як лише можемо, еднаємо собі прихильників. З фільольогів за нами стоїть поки що Тимченко, і я власне просив його, щоби він, де лишень зможе, виступив проти такого роз’єдинення.

З глибоким поважанем

Ів. Джиджора

№ 22

Київ, 14 (1) березня 1907 р.

Київ, 1/III.07

Високоповажаний Пане Професор!

Досі я нічого не писав, бо просто не було про що такого. Тепер теж нічого такого важного не сталося — самі звичайні річи. Передплата на ЛНВістник ще таки йде — пересічно 3–4 нових передплатників — а решта то присилають другу рату.

Нині давали знати з цензури, що треба б там “підмазати”, аби допускали книжки Вид[авничої] спілки до Росії — а то стануть завертати. Кільки їм дати? Нині післано П. Професорови дальшу коректу з “Вістника”. Сидоряк каже, що до суботи буде зложено коло 6 аркушів, а на другий тиждень то вже не буде що складати, коли з Львова не пришлють. “Здобуте Єрусалима”* і “Марі”* вже в друкарни. З “Єрусалима” перекладена ціла перша частина.

В редакції “Ради” вже настав сякий-такий спокій, але звичайної конференції в середу чомусь не було — не можу довідатись, чому саме. Але мені біда з Квасницьким*; експедицію то він з тяжкою бідою скінчив, але корект не хоче робити, так що усі коректи, з виїм[ком] 2[-х] сторін, мусів я сам робити, і коли додати ще і коректу з “Історії”, то я не дам собі ради. А про бібліотеку й нічого говорити. Так само зачинає він на чимраз коротший час приходити до контори і виходити собі, коли хоче, і то в часі від 2–5 год., навіть коли мене нема в хаті і коли я звичайно зайнятий в “Раді”. Від якогось часу зачинає він заходити до Грінченка і ще кудись по тій компанії і зачинається придирати до дечого — з чого повстають суперечки. Так нині мало до сварки не прийшло — за “Нову громаду”. Чому, мовляв, такий гарний журнал галичане навмисне ігнорували* — так начеб його навмисне хотіли вбити. Се очевидно визвало з моєї сторони відповідь — так що просто неприємно зачинає бути. Та головне, щоби робив коректи, а то мені дуже трудно буде. З рецензією на Грінченка

трудно буде, бо про се хоче писати і Квасницький, і Дорошенко: хіба їх упередити, чи як?

З рештою поки що все в порядку.

З глибоким поважанем

Ів. Джиджора

№ 23

Київ, 16 (3) березня 1907 р.

Київ, 3/III.07

Високоповажаний Пане Професор!

В нас поки що усе в порядку, з виїмком хіба того, що Квасницький дуже неохоче береться за конторські і коректорські роботи. Боюсь, чи П. Професор не зробили лихого вибору. Але може те все якось уладиться. Я думаю, що на нього в сьому тижні так некористно відбилася “масниця”: все кудись заходить, через що не має часу довго просиджувати в конторі. Недавно прийшла до нас пачка поезій Самійленка*, її передано в книгарню. Чи ще чого більш не вислано з Львова — невідомо, бо нам не прислано спису. Вчора (п'ятниця) і нині ЛНВ не складають, бо складачі усі святкують ту нещасливу “масницю”. Тому не можна було вислати 2-ої коректи, бо не переломана. Що було — те вислано.

Прошу разом з коректами ЛНВ прислати також 113 стор. рукопису “Історії”, бо вона приходить далше, ніж там, де зазначено (113) — тепер її треба буде. В редакції спокій — тільки Крижановський ще вічно “робить революцію”, лаючи усе можливе: мову, напрям газети і т. д. Нині сильно озлобився за те, що йому не прийняли статі, в котрій він “виступає” проти парламентаризма взагалі, а в Росії зокрема. Лозинський тішить, що з'єднав одного прихильника — але поруч з тим має дуже kwasну міну. Василенко так і не помістив чомусь його статі.

До нашої редакції прислав Грінченко свої книжки (3) до рецензії — чи будемо давати на них рецензії?* Третя книжка — то збірничок казок для дітей. До Києва приїхав Ол[ександр] Серг[ієвич] і приходив до нас, але я на той час був в “Раді”, тож і не бачився.

Вийшла “Україна”, і Ів[ан] Сем[єнович] далі немилосердно “істребляє” галицьку мову.

Передплата на “Вістник” все-таки йде.

Вчора писав Єфремов до Квасн[ицького], що статі так скоро не дасть*, бо не сподівався, що книжка так скоро має вийти. Ся звісточка якось так неясно стилізована, що можна б вносити, що він взагалі до сеї книжки не дасть статі. Проте прошу приготувитися й на таку евентуальність і про запас постаратися за яку иньшу статю. Він повинен приїхати в понеділок, тоді я вже напевне дізнаюся, як справа стоїть. Я з свого боку прошу за скору висилку решти рукописей, які звідтам мають прийти.

Не приходять сюда жадні галицькі газети, проте я неспокійний, як там у Львові. Чи вже спокійно?

З глибоким поважанем

Ів. Джиджора

№ 24

Київ, 18 (5) березня 1907 р.

Київ, 5/III.07

Високоповажаний Пане Професор!

Я вже два рази писав за той час до П. Професора — коли ж Вп. П. Професор не дістали тих листів, то хиба попропали чи що. А що я день в день не пишу — се правда, тільки ж не було про що писати щодня.

З Квасницьким ми ще-таки годимося, думаю, що й надалше піде с'як-так справа; коли б тільки він більше хотів робити коректи. Нині дістав я статтю — поки що без кінця — від Матушевського*, і по справленю правопису й деяких незначних гострих уступів (за порозумінням з автором й порадою Синицького) здав в друкарню. Нині ми одержали від П. Професора Кернеренка* й статі д[окто]ра Франка*, а бібліографії, про котру П. Професор пишуть, що вислали, нема. Чи вона вислана окремо? Нині віддав теж Лозинський “З австр[ійської] Укр[аїни]” і закордонний огляд (Розділ держави від церкви у Франції)*. Так що нема тільки статі Єф[ре]мова, про котру я вже писав, що не знати, чи буде. Решта, крім вичислених річей, зложена — і я власне висилаю те, що зложено, до Львова разом з двома оповіданнями, які надіслано до редакції. Тільки прошу зарядити, щоб там скорше робили коректи й прислали сюди — то “Вістник” на другий тиждень буде готов*.

Але ще одна справа.

Разом з коректами висилаю також статтю Л[озинсько]го “З австр[ійської] Укр[аїни]”, через те, що, на мою думку, її ніяк не можна давати до друку, а принаймні в такій формі, як вона є тепер. Чоловік просто захорював на мегальоманію й просто собі усе ігнорує, пишучи статі на коліні, а се тому, що йому хочеться виїзжати, а перед тим ще по Києві походити. На мою думку — а не тільки на мою, а й Кв[асницько]го, з котрим я потім читав на спілку сю статтю — стаття дрантивна й щодо змісту глупа і сьмішна, а щодо форми, то просто в деяких місцях розібрати не можна. Коли ж зайшов до контори сам автор і я його попросив в дуже делікатний спосіб не як якийсь критик, а просто читач, щоби він прочитав деякі місця й змінив по можливості, бо, на нашу думку, ті місця важко трохи читати — так він нас ще й погано вилаяв: “Що написав — то написав, а редактори задурні, щоби могли які уваги робити”. Розуміється, що се йому не перешкодило по двох мінутах попросити о аванс — і я рад не рад мусів йому

дати 10 карб[ованців]. Вертаючи до статі — то після мене її жадним способом не можна пустити, а як переробити, то хіба так, що з давнішого й сліду не стане — а так краще иньшу написати, бо вона із, так сказати, з тактичного боку не годиться. Зрештою самі П. Професор побачать. По нараді з Кв[асницьк]им я рішив вислати її до Львова й прошу за се не гніватися; коли стаття буде признана доброю, то прошу прислати назад, а зате 2-ої коректи не треба буде вислати до Львова. Значить, на часі нічого не буде страчено.

Передплатників у нас 536 (525 таких, що заплатили вже, а 11 таких, які певно заплатять), а з даровими, і обмінними, і непевними прим. висилається 552. Передплата все-таки йде: нема такого дня, щоб не прийшло 3–4 нових передплатників.

В редакції спокій. Десь тепер виступає з “Ради” Людмила Михайловна з причини слабого здоровля. На її місце форсують ес-деки когось з своїх. За се обурюється Квасн[ицьк]ий й пропонує себе: чи не заогото буде на нього? Дорошенко ще про ЛНВ не написав фелетона до “К[иевского] гол[оса]”, хоч я йому щодня пригадую, проте <ось> [до] Вас[илена]ка нічого і йти.

Прочу прислати окладинку для тома, бо там, мабуть, буде дещо змінене, а Сид[оряк] хотів би в вільній хвилині сам зложити.

Чи не добре б було друкувати зміст тома петітом, як зложено оголошення “Русс[кой] мысли”?

З пов[ажаннем]

І. Джиджор[а]

№ 25

Київ, 20 (7) березня 1907 р.

Київ, 7/III.07

Високоповажаний Пане Професор!

Вчорашня висилка 2-ої коректи спізнилася через те, що з друкарні її не прислано на час. Пішла аж нині. Матушевський статтю вже дав — трохи предовга* вийде: 37 писаних сторінок. Тепер вже можна бачити, що призначений для сеї книжки матеріал не зміститься в 12 арк[ушів], тим більше, що прийдеться дати більше оголошень. І так: мусимо дати оголошення “Вестника иностр[анной] литерат[уры]”, який прислав нам свої книжки і в 2-ій книжці дав наш анонс. Такий же анонс дала і “Україна”, через що і її оголошення, може, треба буде дати. Прочу прислати вже усталений порядок статей для книжки, бо прийдеться 3-ий аркуш друкувати скорше як 2-ий. Се тому, що 2[-ий] аркуш через Волевачівну* спізниться, і коли б чекати на нього з третим, то вийде загальне спізнення для цілої книжки. Зрештою, як П. Професор скажуть, тільки ж на сім настає теж і Сидоряк.

Перший аркуш “Історії” в порівнянні з дальшими виходить не гарно; може, таки передрукувати його? Склад поки що заховується.

“Марі” дасть стільки ж сторінок, скільки “Єрусалим”*. До редакції “Ради” прийнято ес-дека Степанківського. Василенка нема в Києві — проте не можна дізнатися, що буде з фелетоном про ЛНВ. Нам не стало “переводів”, а треба. Чи взяти частину з книгарні “К[іевської] ст[арини]”, чи дати новий наклад? Попередній (1500 ф[ормулярів]) коштував 7 руб.

Фотій Степанович одержав дозвіл на склад книжок* і переказував ціні через Дмитра. Я ще дозволу не бачив.

З глуб[оким] поважанем

Ів. Джиджора

№ 26

Київ, 22 (9) березня 1907 р.

Київ, 9/III.07

Високоповажаний Пане Професор!

Що будемо робити з книжкою? Вже тепер напевне можна сказати, що матеріал, для неї призначений, не поміститься. Особливо довга випала стаття Матушевського — щонайменше аркуш друку. Він давав усе частинами, а я знов передавав в друкарню, і вийшло таке, що першої частини не можна було скорочувати, не знаючи, кільки даліше випаде, а потім останньої теж не можна було скоротити, бо була б страшенно нерівна стаття. А як на огляд — то аркуш друку все-таки забагато. Прийдеться щось викидати, тільки щоби не з того, що вже зложено, бо через те книжка значно припізниться. Нині Сидоряк напише, кільки зложено, а кільки місця ще остається. Менше-більше виходить 40 ст[орін] на “Укр[аїнські] теми”*, “З австр[ійської] України”*, бібліографію, оголошення і т. д.

Про контору нема що багато писати; прошу тільки натиснуть на п. Квасницького, щоби вже раз вислав переклади і оголошення до передплатників “Н[ової] гр[омади]”, бо я ніяк не можу допроситися. А сам за коректами не маю часу. Зрештою не знаю, як П. Професор на се дивляться, бо ще П. Професор мені нічого не сказали на попередні мої листи в тій справі.

Єфремов огляду вже не дасть, а Євген Харлампович про другу його статтю “Тиждень серед запасних”* не дуже похвально висказався. Каже — нудна, а до того ще й деякі місця треба вичеркнути. Може б, її до сеї книжки не давати? Ї так місця нема.

Передплата йде, а крім того зачинають до нас зголошуватися за книжками, а одеська “Просвіта”, впоминаючися за книжками, які давніше замовили і те замовлення послано давно до Львова, — пише, що попит на галицькі книжки великий.

Українські “посідаючі класи”, як ось пани та підпанки, дуже невдоволені “Радою”, котра, на їх думку, стала підпірати тільки “голоти” (так і сказано), а не тих, котрі, дякуючи свому матеріальному

положенню, тільки одні можуть піддержувати українську культуру, науку і т. д., а через напрямок “Ради” не хотять розв’язувати своїх “кошельків”. Через те вони хотіли б закладати свою часопись і не поскупились би грішми. Їх є багато — тільки нема кому стати на чолі тих капіталістів та дати їм організацію й команду. От вони хотіли б, щоб Проф. Грушевський взявся за сю справу, бо другого нема на Україні, хто би міг се зробити. Таке мені детально виловив в “імени многих” панів лівобічної Укр[аїни], які його і вислали в тій справі до Києва — sui generis український чорносотенець (як мені говорено) Шелухін, управитель Музея Тарновського. За плечима Шелухіна стоїть головню його дядько чи що, Демченко... * Я очевидно признав йому, що організатора поза Проф. Груш[евським] вони не мають, але про думки П. Проф. в сій справі і т. д. не вважав потрібним що-будь говорити. Relata referro.

Ів. Джиджора

№ 27

Київ, 24 (11) березня 1907 р.

Київ, 11/ІІІ.07

Високоповажаний Пане Професор!

Разом з тим листом висилаю П. Професорови деякі рукописи (Франка* і Виноградової*) і також третій аркуш “Історії” — один справлений, другий чистий. Справлений посилаю тому, щоби П. Професор випадком не робили того, що вже зроблено, а власне на 39 і 40 ст[оронах] зачеркнено всі і, які невідомим способом попали сюди і при перших коректах остались незаміченими.

Боюсь, що П. Професор не так зрозуміли мої листи, як я їх розумів. Коли я писав, що Кв[асницький] не робить корект і не пильнує контори, і на мене спадає те, що він повинен зробити — то я писав не для того, щоб, так сказати, вимогти більший гонорар чи що, а просто тому, що я сам не можу справитися — і зрештою він від чогось є. Найгірше те, що ще дотепер не вислали усім передплатникам “Н[ової] громади” переводів, так само й тим, котрі першу книжку дістали, а не прислали грошей. Наші переклади, які ми вислали з П-ою кн[ижкою], вертаються, але по більшій частині скористали з них таки самі передплатники, присилаючи 2-гу рату, хоч вже прийшло і кілька нових передплат на наших перекладах, а се теж щось значить. Взагалі всупереч пророкуванню Євгена Харламповича не показала досі тенденція упадку числа передплатників, бо надсилають дальші рати. Крім сього таки, хоч поволі, йдуть нові.

Всіх вписаних у нашу книжку є 583 передп[латників]; з них 539 заплатило вже, а 10 таких, що певно заплатять, а решта або не певна, або обмінні і дарові. Сюди не входять повістки з останніх двох днів, де буде до 6–7 нових.

До Львова тепер я не маю великої охоти їхати і нема по що, але як треба, то поїду — тільки я просив би, щоб на короткий час.

Євген Харлампович пригноблений і придумує, як би замкнути інтерес*: каже, що не йде передплата на “Раду”. А своєю дорогою всі вони балагури і не вміють вести справи, як слід.

Склад ЛНВ до середини має бути готовий — коби тільки коректи скоро з Львова вертали, то, може, дало б ся випустити книжку в сьому тижни. Богато, як побачать П. Професор, прийдеться викинути, бо нема місця.

Чи дійшов лист до П. Професора від т[оварист]ва “Общ[ественная] польза”, який я вислав таки в старій коверті?

З глибоким поваж[аннем]

І. Джиджора

№ 28

Київ, 28 (15) березня 1907 р.

Київ, 15/III.07

Високоповажаний Пане Професор!

З ЛНВ я нині приладив до друкування 2[-й] і 4-й аркуші; нині вони й повинні бути надруковані. Сидоряк не вспів переломити бібліографії, через що її буде можна вислати аж завтра (п'ятниця). Я вже доносив П. Професорови, що в нас єсть офіціальний дозвіл на книгарню* — тільки П. Проф. ще не написали, що з тим дальше робити. Я думаю, що зараз таки [треба] приступити до отворення такої книгарні, а адміністрації В[идавничої] спілки прошу дати наказ, щоби зачала присилати книжки, але головно оригінальні й переклади з західньої літератури, особливо Шекспіра. Пишуть нам з одеської “Просвіти”, що попит на галицькі книжки великий. Вертаючи до справи отворення книгарні, гадаю, що було б добре надрукувати про се відповідну оповістку і розіслати її разом з книжками ЛНВ. Якщо П. Професор на се годяться, то прошу зараз написати, аби можна було се долучити до 3-ої кн[ижки]. Може, П. Професорови переслати дотичний дозвіл, хоч тут нема нічого такого спеціального?

Розов передав свою розвідку про діалекти* — досить велика, з на два друк[овані] аркуші. Що з нею робити — чи дати до перекладу, чи післати до Львова?

Перетц обіцяв дати кінець статі найскорше в суботу (17 с[ього] м[ісяця])* . Д[окто]ру Лукіяновичу ми нічого не відписували, бо самі донедавна нічого не дістали відтам, аж тими днями одержали ми 7 пачок з кн[ижками] і вчора дістала “Киев[ская] стар[ина]” — але скільки, ще не було часу справитися. Я казав Кв[асницько]му написати до адміністрації, скільки чого одержано. Передплата йде, хоч поволійше, дотягаємо до 600, зате з “Радою” навпаки діється, і Євген Харлампович думає над ліквідацією. Вже друкується тільки в 2000 екз[емплярів].

Коли Вп. П. Професор приїздять до Києва? Я чув, що від неділі за тиждень. Чи се правда?

З поважанем

Ів. Джиджора

P.S. Прошу присилати коректи.

№ 29

Київ, 1 квітня (19 березня) 1907 р.

Київ, 19/III.07

Високоповажаний Пане Професор!

Посилаю (не реком[ендовано]) 5[-й] і 6[-й] аркуш видрукований. Нині йде дальших два на машину. Якщо зміст у Львові не задержиться, то сподіюся, що в середу книжка буде готова. З "Єрусалима" прийдеться викинути 4 сторінки або три, хоч се буде дуже незручно, бо в сій книжці якраз мала скінчиться I частина роману. Не знаю, що робити з магазином, бо П. Професор нічого мені про се не написа[ли].

Багато П. Професорови не пишу, бо раз, нема нічого такого цікавого, друге, що не маю часу, бо власне тепер приходиться мені більшу частину дня пересиджувати в друкарні — інакше затягається вихід книжки, коли не стояти їм над карком.

Так само мушу робити сам 3[-тю] коректу й ревізію. Мені здається, що друк добре вийшов — зрештою самі П. Проф. побачать на аркушах.

Тут всі дуже нетерпляче очікують П. Професора, почавши від Євгена Харламповича, а скінчивши на останнім співробітнику "Ради". "Рада" упадає.

Прошу мені докладно написати, коли я повинен їхати з ЛНВ і як довго маю задержатися у Львові.

Передплата все ще поволі йде. Докладне дам у Львові. Статя Перетца перекладена і йде до друкарні.

З глибоким поважанем

Ів. Джиджора

P.S. Дуже багато я мав клопоту з статями, зложеними широким корпусом; майже усі і були з иньших писем — так що було і троякого рода.

№ 30

Київ, 3 квітня (21 березня) 1907 р.

Київ, 21/III.07

Високоповажаний Пане Професор!

Я, здається, через помилку послав П. Професору замість 6[-го] і 7[-го] друкованого аркуша два 7-ого. Досі ми вже надрукували 9 аркушів, і нині посилаю 9[-й], а може, встию ще й 10-ий послати. Якби вчора була прийшла бібліографія, може б, було вдалося нині

видрукувати цілу книжку. Великого клопоту наробив 9[-й] аркуш, бо треба було з “Єрусалиму” урвати або аж 4 стор[они], або нічого: й так, і так було зле, бо чотири було заобгато, а 3 цілих не можна, бо треба було перервати в середині розділу. Я рішився урвати 2 і ½, але що через те лишалася більша частина сторони пустою, то я самовільно казав дати на порожнє місце вірш Чернигівця “Королева”*. Може, воно й зле і П. Професор будуть гніватися, але я не міг нічого кращого придумати, а чекати, поки П. Проф. не скажуть, що робити — не можна було, бо книжка задержувалася на який тиждень. Як воно виглядає — П. Професор побачать. З оголошень даю тільки 2 стор[они]: “Рідн[ий] край” і “Україна”, “Вестн[ик] иностр[анной] лит[ератури]” і “Киев[ський] голос”*. “Подолию”, “Народн[ий] учит[ель]” я викинув, і “Русс[кую] мысль”, тим більше, що ся остання ані нам книжки не прислала, ані дала свого змісту, а вдруге те саме передруковувати не випадає. Невідомо теж, чи вона дала наше оголошення.

Цілу коректу я сам веду, бо К[васницьк]ий щось хоруге і рідко приходить в контору, через що я мушу і контору вести. Ще одно. Сидоряк не міг сам дати собі ради, й треба було дати йому допомоги в коректі — коректа до тепер виносить 8 нецілих рубл[ів]. З усякими виплатами я чекаю на приїзд П. Професора.

Прошу написати кілька прим. ЛНВ я маю забрати до Львова — 800 чи 900?

По моїй думці, Бердяєв в своїй рецензії на ЛНВ (П. Проф. певно дістали дотичний № “Киев[ського] гол[оса]”) понаписував багато зайвих річей, а чого доброго, то й дурниць. Я гадаю, що краще давати на будуче статі інспіровані, ніж покладатися на редакції, які дають не раз писати статі ріжним істерикам. Зрештою не моє діло.

Заходив до нас Садовський, і я, користаючи з того, нудив його, аби дав свої “театральні” спомини для ЛНВ* (частина у нього вже написана). Він згодився, і при крихті волі можна б у нього ту частину видерти, а решту він вже буде змушений писати. Але я поки що не настаю так сильно, бо, може, се не лежить в інтенції П. Професора? Я гадаю, що спомини ті варто дістати, й для ЛНВ було б се корисним, бо Сад[овськ]ий цікаво пише. Се могло б послужити реклямою.

“Україна” дотягає до 400 передпл[атників], як каже Д[орошен]ко, що став тепер там секретарем. Нам дуже заздростять, хоч нема чого.

З глибоким поважанем

Ів. Джиджора

P.S. Сподіюся, що коректа досить старанна.

№ 31

[Київ, 21 (8) червня 1907 р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Щойно дістався до редакції*, бо, приїхавши з двірця, не застав нікого; Дмитро, користаючи з свободи, кудись був поплівся. Я ще не

мав просто часу перед 4 год. розглянутися; ось що можна бачити, то цілковитий нелад: коректи не пороблені, бо кілька корект забрано при арештованню з Квасницьким, каса десь знаходиться у Сидоряка*, але в ній буде, мабуть, не більш як 10 карб[ованців]. Як тільки дістану її від Сидоряка, то переведу.

Тепер у Києві дуже вже налягли на пресу: ось “Раду” оштрафовано на 300 карб[ованців]*: Через те деякі статі з “Вістника”, як “Студента” Винниченка і вірш Карманського, приходиться посилати вдруге до цензури*, що вже нині зроблено. Приходив до мене Котик і просив конечне якої роботи, бо, каже, формально гине з голоду*. Обіцяється все робити, що треба. Воно робота тепер знайшлась би, особливо поки приїде Скрипчук. От хоч би коректа, але як і що, по якій нормі йому платити. Я поки що дав йому своїх 2 карб[ованці]. Прошу мені дати інструкцію в тій справі. Матушевський ще не дав статі до VI кн[ижки]*. Значить, кн[ижку] VI випустити тільки на 11 аркушів? В такому випадку треба буде, мабуть, викинути цілого “Єрусалима”*.

“Вістникови” поки що ще нічого не грозить. Олександра Сергієвича нема тут в Києві*, а лист для нього від видавця Ступіна вже чекає кілька днів.

Більше сам нічого не знаю, завтра напишу більше.

Зараз йду до Чикаленка, який мене просив нині до себе, то і поговорю що треба.

З глибоким поваж[аннем]

І. Джиджора

на другій стор[оні]

Ага! От що мені трапилося на границі. Книжки П. Проф. по довгих короводах пустили, але ротмістр жандармів задержав у себе дозвід, дарма що хотів книжки назад відслати, а дозвіл взяти з собою. Він каже, що се для того, аби міг виказатися, коли його начальство запитає: чому він книжки пускає. Зате, казав, можна тепер книжки перевозити, відкликуючись до сього власне дозволу, що лежатиме стало в жандармській канцелярії в Радзівілові. Дістати дозвіл можна буде назад, коли конзуль дасть йому иньше потвердження того дозволу. Чи дуже зле сталося?

№ 32

Київ, 24 (11) червня 1907 р.
К., 11/VI.07

Високоповажаний Пане Професор!

“Студент” ще не вернув з цензури, через те не знаю, чи піде, чи ні. Наколи б не пустили (я думаю взагалі, що найкраще було б його таки не поміщати) — то треба буде дати на перше місце “Шум”*, бо з оповіданням Іванчука нема коли возитися*, а зрештою матеріалу й

так забагато на 11 арк[ушів]. Через весь той час роблю 3[-тю] і 4[-ту] коректи з цілого “Вістника” і буду з ними на завтра готовий. Статя Федора Пав[лови]ча не піде, бо ще її досі нема*.

Книжок П. Професора, крім тих, які Пан Проф. бачили, ще будучи в Києві, — з Петербурга ніяких нема*.

З Чикаленком я бачився; в справі Квасницького—Залізняка він твердо стоїть при своїм*: мовляв, не може ламати свого слова — і коли тільки їх випустять з тюрми, так зараз стають співробітниками “Ради”.

Управляючий друкарні впоминається за якісь гроші, на які він мав прислати рахунок; нічого про те не знаю, через те не плачу, поки П. Професор не напишуть.

Сидоряк просить з контори “форшусів” на виплати, не знаю, на якії комбінації — чи дати йому. Крім сього, робить міну невдоволеного та покривдженого чоловіка і каже, що йому мало дають платні, а тут аби вижити — треба півтора раза стільки брати (чи мати) як у Львові.

Ходить чутка між тутешніми українцями (а походить вона від Леонтовича), що правительство за найбільш небезпечний для Росії рух уважає.. українство! Чи се правда — не знаю, але “Н[овое] время” стало веде тепер кампанію проти укр[аїнства], а й “Киевл[янин]” зачав містити статті грубшого калібру*. Дотичний № “Киевл[янина]” посилаю. Пророкують, що належить сподіватися репресій — але поки що ще нічого нема грізного для “Віст[ника]”. Посилаю коректу 3[-го] аркуша з 4[-го] т[ому] “Історії”.

Я ще цілком не ввійшов в хід адміністраційних справ, бо просто нема кому сказати де про що. Ось тепер довідуюся, що якісь гроші Кв[асницьк]ий кудись позичив, мабуть, комусь з “Ради”, завтра напевне буду знати і тоді напишу про решту.

З великим поважанн[ем]

Ів. Джиджора

№ 33

Київ, 27 (14) червня 1907 р.
К., 14/VI.07

Високоповажаний Пане Професор!

“Студента” цензура так посчеркувала, що не можна було його містити: нічого не виходило. На перше місце пішов “Шум”, бо оповіданне Іванчука не було вже коли складати, запізнилась би книжка, і “Україна” готується нас випередити. Через те я вже статі Лозин[сько]го* і бібліографі[ї] не посилаю до Львова, хіба що П. Професор зажадають; в таким разі прошу се зараз же написати. Місця лишається (по викиненню “Єрусалима”) з 4[-и] сторінки. Якщо бібліографією не можна замінити, то прийдеться дати оголошення або в відповідних місцях якісь вірші.

Ту нападають на мене з різних боків за грішми, а головню друкарня конечно хоче на завтра на виплату грошей за V кн[ижку]. Прийдеться хіба якусь частину дати, а тут нема грошей тепер в касі. Я маю копію рахунку друкарні, а у П. Проф. єсть оригінал — чи рахунок вірний? Видруковано нині “Про мову”* , та біда в тім, що на окладку нема такого паперу, якого хотять П. Проф. Приходиться давати иньший, аби не задержувати книжку. Нині друкується 1-ий аркуш IV тома “Історії”. Видрукований 1-ий арк[уш] “Вістника” посилаю. Як рахунки стоять з Скрипчуком?* Він теж домагається грошей; як бути?

Тепер буду форсувати “Історію” по виході книжки, але мудрим змієм щодо коректи не зразу потрафлю бути, поки Котик не навчиться чого. Чи[кален]ко, як я дізнався, форсує тому Квасн[ицько]го, що той знов переіменив шкіру і вступив до радикальної партії, а навіть є в її заряді.

Я написав статю в “Раді” “Рутенська політика”* — чи добре?

П. Проф. не відповіли мені, чи дуже зле сталося, що дозвіл на “Історію” задержано.

Брошур П. Проф. як не було, так нема.

З глибоким поваж[аннем]

І. Джиджора

№ 34

[Київ, близько 28–30 (15–17) червня 1907 р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Посилаю 29 арк[уш] і 2-ий IV тома “Історії”. Перший поки що здержано для окладки, котру теж посилаю. Ходить про те, чи вірш “Жите економічне, культурне...” через помилку додано, чи так треба? Я, не знаючи, наскільки змінено 2-ге вид[ання], теж нічого певного не можу сказати. При тій нагоді прошу при найближшій висилці коректи або рукопису всередині прислати букву Д, котрої через похибку не додано.

В книжку таки ввійде “Єрусалим”, бо лишалося не 4, а 8 порожніх сторінок. Через те я мусів знова урвати статі Франка* і Ко[шов]го* і 2 рецензії.

Вчера я виплатив 150 карб[ованців] друкарні на рахунок V кн[ижки], инакше не можна було. Далі впоминається друкарня решти грошей за ЛНВ і каже упр[авляющий], що властитель писатиме по гроші за “Історію”*. Взяти мені грошей на решту нівідки, бо хоч передплата і йде (навіть кількох нових), але дуже поволи.

Вчера я переговорював з Леонтовичем, стрінувшись з ним в “Раді” — при тім був і Чи[кален]ко, котрого Леонтович попросив. Леонтович нібито дуже радий друкарні*, та несподівано заявив, що справа по справедливости беручи формально не рішена, бо на 9 комі-

тетових на засіданню було тільки 4. Однак сказав, що він, мовляв, постарасться у Смиренка, і я, розуміється, кільки міг, тільки його гласкав. Але все-таки вражине маю, що йому не дуже хочеться того. Через те, аби паралізувати його евентуальні заходи contra, я просив Чи[кален]ка зайти до Ант[онови]ча і його вислати до Смиренка. Ан[тонов]ич має бути прихильний. Леонтович просив мене до себе, а про результат обіцяв сповістити мене зараз, як тільки Смиренко дасть дефінітивну відповідь.

Переговорив я також і [з] Олександром Сергієвичем і передав йому банкового листа (на його ім'я).

В "Раді" я маю досить вже впливу на Павловського, і, може, вдасться мені не пустити того, чого не треба буде. Ага, "Раді" грозить замкнення за по-дурному переповіджену кореспонденцію "Слова" ("нашого") про зав'язанне "С[оюза] и[стинно]-рус[ських] люд[ей]" в Каменці-Под[ільському] чи в Могилеві. Але в понеділок їде П[авловський] до губернатора, і, може, дасться се залагодити.

З глибокою пошаною

І. Джиджора

№ 35

Київ, 1 липня (18 червня) 1907р.

Київ, 18/VI.907

Високоповажаний Пане Професор!

Посилаю дальший (6[-й]) аркуш ЛНВ разом з недільним № "Киевлянина", де знова є стаття про українські катедри*. Оповідання Іванчука я дати не міг, бо раз, не було коли вже, а друге, великий клопіт з браком письма. Поки що друкарня, замість побільшити скількість письма, домагається на гвалт грошей і за "Вістник", і "Історію", грозячи, що коли до вторка не буде заплачено, то застанеться дальший друк ЛНВістника. З тих причин я боявсь гатити книжки складанням нового оповідання, тим більше, що не хочу, аби "Україна" нас випередила. Леонтович ще й досі не дав ніякої відповіді, через те я ще нині зайду до нього, щоб перед виїздом з Києва Чи[кален]ка (післязавтра виїздить) знати напевне, як справа стоїть. В редакцію "Ради" зголошується б[ув]ший ветеринар Корольов, не знаю чи П. П[ро]фесор його знають. Чи[кален]ко каже, що се нічого собі чоловік. Дальше радить Чи[кален]ко прийняти в контору Тарасенка, бо він тепер шукає роботи, а має бути добрим робітником — бувший посол і сільський писар. Тепер поки що є Котик і Скрипчук — як же бути з Тарасенком?

Нині пішов на машину дальший аркуш "Історії", і я буду старався "Історію" якмога найбільш посувати наперед, хоч се тяжко йде. Ось я ще добре вирозумію, в чім тут вина: чи на Сидоряку, чи на

друкарні. Сид[оря]к все складає на друкарню, але своєю дорогою він робить вражінне з тим цілим наріканнем та підношенням своїх заслуг — як би се було з його сторони щось в роді “пасивного опору”. Як тільки добре освідомлюсь, то напишу про се, аби вже раз рішити дефінітивно, як бути, бо так, як тепер — то потягнуло б друк “Історії” до 1908 року, а до сього допустити не можна. Я в “Раді” пишу, та се користне тільки, так сказати, з “морального боку”, а заробити нічого не мож, бо платить тільки по копійці. Прошу написати, що робити з друкарнею.

Остаю з глуб[оким] поважанням

Ів. Джиджора

№ 36

Київ, 4 липня (21 червня) 1907 р.

Київ, 21/VI.907

Високоповажаний Пане Професор!

Прошу вибачити мої маніпуляції з VI кн[ижкою] ЛНВістника* (непісланне статі Лоз[инсько]го, непоміщенне оповідання Іванчука і зміни в бібліографії). З статею Лоз[инсько]го я зробив так ще між иншим й через те, що вона вже була у львівській рецензії — але се, розуміється, факту мого самоуправства не змінє. Прошу прийняти запевнення, що більш на власну руку ніколи в жаднім випадку нічого не зроблю.

Щодо статі в “Раді” про “Руслана” — то вона справді моя*. Я й сам бачив, що воно, може, недобре, але тут мене почасти оправдує ся обставина, що ельокубрації “Руслана” хотіли дехто в “редакції” помістити в відділі “газет і журналів” з менш або більш дотепними увагами, вроді “Ось воно як!” і т. д. Через те я волів взяти се в окрему замітку з своїми увагами, як видно, теж, мабуть, не дуже дотепними.

Тепер про иньші справи маю честь донести ось що.

Нині вийшла книжка “Вістника”*. Статі Кош[ово]го і Мат[ушевсько]го вернули з цензури сильно посчеркувані і то так, що трудно було потім зліпити се добре. Якщо вийде деяка блідість або неясність — то не наша вина. Ми всі тепер зайняті експедицією, а тим часом значна ча[с]ть дальшої книжки вже вискладана (опов[ідання] Юркевича вже вернуло з цензури* майже не порушене) і передрук “Шуму” вже зроблений* (разом з заголовною карткою, котрої я відповідно до вказівок П. Професора не послав). Брошура “Про мову” вийшла і тепер в цензурі. Як верне — зроблю так, як П. Проф. доручили зробити.

Щодо Опатовського*. Я в нього ще не був, а то через те, що Сишицький, котрого я просив улєкшити мені сю візиту й познайомити мене з Опатов[ськи]м, ріж[и]ми способами старався мене здержати і не хотів мене познайомити, і дальше через те, що 1-ий акт Винни-

ченка ще не скінчений в друкарні*. Як тільки його складуть (1-ий акт тільки) — а се, мабуть, буде завтра — то я тоді, незважаючи на Син[ицько]го, піду сам куди треба і про все, що П. Проф. доручили, вивідаюсь. Що ж до цензурних відносин взагалі, то ситуація така тепер в Києві: є дві цензури; перша — то “Комитет”*, котрий пильнує того, що й давніше, і друга — особний чиновник, хоч неофіційно, який пильнує виключно звісних губернаторських “обов’язуючих постанов”*. Через те властива цензура не хоче тепер давати жадних гваранцій, зсилаючись на те, що хоч і вона що пустить, то невідомо, чи той таємничий чиновник не причепиться до того, як се, напр., було з “Радою”. Тут цензура присягалася, що вона нічого не винна. Одначе все те відноситься майже виключно до газет, а з журналами і книжками все по-старому. Я гадаю, що з збірником статей П. Проф. можна буде порадити*.

В друкарні я настаю головно на “Історію” і сподіюсь, що завтра буде висланий П. Проф. дальший арк[уш] IV т[ому] до коректи. Письма все-таки бракує.

“Рада” свій конфлікт з адміністрацією залагодила поки що. В самій ред[акції] недобре. Чика[лен]ко виїхав на село, Петлюра нічого не робить, бо від 1/VII йде, а на його місце, як я вже доносив, хотят взяти Корольова на секретаря, поки Кв[асницьк]ий вийде з тюрми. Додаю, що я через неувагу якомсь досі не відповів, що з Ч[икален]ком про Кв[асницько]го говорив я в тім змислі, що в ред[акції] зберуться два ворожі табори і через те будуть неустанно різні “трєнія”, а коли прийде діло з видавцями, то вони ще й до того зроблять бльок і т. д., навіть я натякнув на різні компанії. Чи[кален]ко, як сказано, стоїть при своїм.

Кореспонденції, з виїмком відомого листа від Ступіна, ані для Вп. П. Проф., ані Олександра Сер[гїєви]ча більш ніякої не було, а то я був би зараз же переслав.

Я тепер інвентую книжки з Дмитром і справозданне небавом здам.

Котика буду мусів уживати більш до коректи, як до рахунків, бо він в тому небагато тямить.

Нарешті в справі друкарні* позволю собі донести ось що.

Позавчера був я у Леонтовича, і якраз тоді був там і Ч[икален]ко, і ми зробили втрійку конференцію. Зі справоздання Леонтовича з авдієнції у “дяді” виходить, що справа все-таки почасти на деревляній дорозі. Передусім всі з тутешних “комітетових” зовсім тим не інтересуються і цілковито про се забули. Умови Си[мирен]ка такі: 1) друкарня як капітал і надалше належить до звісної суми грошей; 2) доходи з неї йдуть на близше неозначені “громадські цілі”; 3) куди має йти дохід — про се рішає звісний “комітет”; 4) капітал, вкладений в друкарню, має давати minimum 6%.

Все те має бути на випадок, якщо закладати друкарню. Коли я при другій точці хотів так легенько ближше натякнути, куди би могли йти доходи, то Леонтович (головно через “Раду”, на котру він по виході Чи[кален]ка жалувався) хотів — буцімто для порозуміння з Сим[ирен]ком — відсунути справи заложення друкарні геть на пізнійше. Тоді я настояв на тім, аби дефенітивно рішено закласти її. І се прийнято, але ніхто не хотів взяти на себе ініціятиви, через те Леон[тови]ч і Ч[икален]ко доручили мені зайнятися тим-то — значить постарати о докладний плян її і т. д. Який дохід буде і які роботи запевнені друкарні — без такого докладу Си[мирен]ко, як кажуть, не хоче згодитися.

До 4[-ої] точки таке пояснення: Си[мирен]ко не годиться дати грошей готівкою, а паперами. Оскільки я дізнався, то тих 40500 р[уб]. льоковані: 8000 в паперах “Полт[авського] земського банка” (курс 80), а решта в київських міських (докладно не знаю в яких саме) з курсом 70. Перші 5%-тові, другі 4%-тові. Коли скомбінувати се разом, то вийде вартість 75 з 4 ½ %-тами.

Коли возьметься половину цілої тої суми (втім усі папери полтавські), то при зреалізованню тратиться коло 5000. А Си[мирен]ко сам не хоче перебирати на себе реалізації. Звідти-то і ходить о той 6% доходу, який рівняється 4 ½ %-товому доходу з номінальної вартости тих паперів. Аби друкарню висвободити з тої “процесової суми”, а коли вже на те пішло, залатати ту діру іншими грішми — на те С[имирен]ко, а здається, Л[еонтови]ч, не годяться. Але все-таки Л[еонтови]ч “сю справу доложуть дяді”.

Отсе есть фактичний стан справи. Жадних уваг не додаю, бо Вп. П. Проф. краще знають, що далі робити. Одно лиш скажу, що справа стоїть так, що вона тепер залежить від В. П. Професора (бо там ті люде без ініціятиви і взагалі тим не займаються, а тим менше не будуть могли входити у веденне друкарні); а друге те, що Л[еонтови]ч поза своїми інтересами Вп. П. Проф., так сказати, прихильний і з ним можна сторгуватися.

Остаточно чекаю докладної інструкції. Якщо я в чім схибив, то прошу вибачити і мені се вказати.

Остаю з глибоким поважаннем

Іван Джиджора

№ 37

Київ, 7 липня (24 червня) 1907 р.
Київ, 24/VI.907

Високоповажаний Пане Професор!

До мого пояснення в попередньому листі в справі самовільних змін в VI книжці я додаю ще те, що се не була з мого боку претензія на якусь “самостійність”, а виключно тільки спричинило зменшення

книжки в останній стадії друку на 11 аркушів і справа “Студента” в цензурі. При тім повторяю, що не вважаю сього за повне оправданне мого поступка. В справі редакції прошу бути певним, що я собі на будуче на ніякі зміни не позволю. Прошу вибачити, що вже инакше не вмію виправдатися, а тим менше направити своєї вини.

Дальше щодо друку VII книжки доношу ось що.

Відповідно до провізоричних порядків статей, поданих мені в листі Вп. П. Професора, всі статі, які були в мене під рукою, а які мали увійти в книжку, дав я до друку, і тепер більша частина книжки вже вискладана з виїмком Кош[ово]го*, “Економії”*, віршів, бібліографії і Лозинського*, якого в мене нема.

Єфремов обіцяв дати свою статю перед першим липня (ст. ст.)*.

Частину “Єрусалима” я теж дав складати, не знаючи, що він не піде тепер, завтра скажу здержати його складання, а дам дальшу часть Лиманського*. Як відомо Вп. П. Професору, попередня хроніка Матушевського з поручення Вп. П. Проф. не увійшла, а тут треба й дальше давати хроніку, аби надто не спізнатися. А що отся власне хроніка говорить про Українську думську громаду і з’їзди, отже, становить для себе окрему цілість, через те я просив автора, аби він запропонував Вп. П. Професору пустити се як окрему статю*, бо, на мою думку, давати її разом з тим, що він тепер напише, трудно було б — вийшла б хроніка українська на яких 2 аркуші. Чи Мат[ушевськ]ий про се писав — не знаю.

Драма Винниченка 1[-й] акт зложений* і ціла післана в цензуру, а я маю піти туди завтра.

Книжку до Львова всилаю завтра (понеділок), бо на суботу не вспіли зброшурувати, скільки треба.

“Історії” IV тома 6[-й] і 7[-й] аркуш в коректі, а VI тома 11-ий на машині.

Гроші з книгарні за книжки я відібрав попереднього тижня (138 руб.) і заплатив, як я вже писав, частину належності за V кн[ижку] (150 руб.). Рахунок у мене є. Докладне справозданне про фінансовий стан контори подам в тих днях.

Про Котика я вже писав, що він хиба на коректора буде добрий, а до чого здав би ся Тарасенко — не знаю і не можу довідатися.

За 4[-й] аркуш IV тома перепрашаю, але я не знав, що він перед тим був вже у Вп. П. Професора, а коректу на одній відбитці я казав зробити, не знаючи, що сей спосіб вже змінено.

Сьогодні разом з листом Вп. П. Проф. прийшов лист до Ол[ександра] Сергієвича від Карбасникова. Зараз віднесу. Так само прийшов фрахт на книжки Вп. П. Професора, післані “Общественною пользою”, а тих книжок, як написано з тамтешньої контори, є:

500 прим. “Сборника”*

500 — “” — “Из польск[о]-укр[аинских] отн[ошений]”

200 — “” — “Кафедры”

500 — “” — “Укр[аинский] вопрос”

300 пр[им]. "Автоном[ия]"

300 - " - "Движение"

300 - " - "Единство"

Пересилка коштуватиме 9 р[уб]. 96 коп.; як тільки прийдуть — відберу.

Жадних устних жадань друкарні я не приймаю і виплат теж не роблю. При сім посилаю рахунок за IV книжку і "Про мову".

З глибоким поважанням

Іван Джиджора

№ 38

Київ, 8 липня (25 червня) 1907 р.

Київ, 25/VI.1907

Високоповажаний Пане Професор!

Посилаю нині цілу купу рукописів давніших і таких, що недавно прийшли. Може, між давнішими є й такі, які вже Вп. П. Професор читали під час свого побуту, тільки ж я, на жаль, не знаю, котрі се саме; а тут тим часом автори домагаються відповіді, чи будуть їх твори поміщені, чи ні. Через те я й посилаю. Між тими, які просять сповістити їх про їх твори, є і Леся Укр[аїнка], яка післала, як каже, драму*. Разом з тим посилаю присланий з Петербурга на ім'я Вп. П. Професора проект автономії. Під час моєї неприсутности коверту розпечатав Скрипчук з Котиком, за що я Вп. Проф. перепрашаю. А на будуче я випросив собі те, аби вони щось подібного [не] робили.

В окремій бандеролі післано також недільний № "Киевлянина"* і нинішній "Киев[ских] вестей", де є фейлетон за ЛНВістника*. Окремо на адресу друкарні післано фрахт на VI кн[ижку] "Вістника". На фрахті я подав, що се "печатное произведение". Чи, може, краще подавати, що се книжки? Бо між одним а другим є якась різниця.

Не знаю, чому Сидоряк питається Вп. Проф. кілька разів про одні і ті самі річи, за які мені вже писано, але я йому завсіди дуже докладно що треба подаю, відчитуючи дотичні місця з листів.

Тут ще одна справа. Сидоряк домагається в мене грошей то по 10, то по 20 коп. на кореспон[денцію] з Вп. П. Проф., яку буцімто він оплатив, а жадає звороту. Я вже кілька разів йому давав, але остаточно не знаю, як бути, бо як сконтролювати, що він дійсно гроші ті обертає на кореспонденцію з Вп. Професором?

Прошу теж написати, що буде з статтями Матушевського*, бо було б бажаним, аби він, якщо його попередний огляд піде окремою статєю, чим скорше зладив дальший огляд до сеї кн[ижки], а без відповіді в тій справі Вп. П. Професора він не хоче писати. Так само не знаю, чи давати статю Порша до складання*, чи ні.

З глибоким поважанням

Іван Джиджора

№ 39

Київ, 9 липня (26 червня) 1907 р.
Київ, 26/VI.907

Високоповажаний Пане Професор!

Посилаю перший аркуш відбитки “В[еликого] шуму”* і один примірник “Про мову”. Щодо сього останнього, то прошу звернути увагу на поганий друк взагалі, а особливо на титуловій картці. Я вже робив представлення управляючому, а Сидоряк ходив до самого Барського*. Вони оба справді полаяли машиніста (котрому зрештою ще в часі друку звертано на се увагу) — але властиво справа на тім нічого не виграла. Я через те заквестіонував цілий наклад аж до децизії Вп. П. професора: чи приймати так як є, чи казати на їх кошт наново передрукувати?

Така сама історія і з “Шумом”, а відбитка, яку я посилаю, виїмково добра. Тут, мабуть, ходить машиністу о зарібок на фарбі.

Нині фірма Пирожкова прислала для Вп. П. Професора за книжки 64 руб. 52 коп. За які саме книжки — написано на купоні — котрого я тут же долучую. Що робити з тими грішми — чи посилати їх до Львова, чи лишити тут, і куди їх записати?

Книжок з Петербурга ще на двірці нема; як будуть, то зроблю з ним[и], як доручено. Фейлетони до “Ради” про “Вістник” Дорошенко nadalше задержав собі* — так що я не буду писати.

Прошу теж написати, чи маю давати статю Порша до складання, чи поки що ні, а в такім разі просив би прислати хоч частину бібліографії, бо не буде що давати до складання.

З глибоким поважанням

Іван Джиджора

№ 40

Київ, 18 (5) липня 1907 р.
Київ, 5/VII.07

Високоповажаний Пане Професор!

Великі неприємности я маю з ЛНВістником, а найбільше з боку авторів, яких бажань ніяк не можна погодити з розмірами книжок і з термінами їх виходу; Винниченко лається, що ціла драма не буде поміщена в VII кн[ижці]*, Матушевський теж гнівається, що обі статі не підуть в сю книжку*, а навіть було загрозив, що стрічки більше не дасть для ЛНВістника. Розуміється, всіх претензій заспокоїти не можна. Я, розуміється, старався їх всякими способами задобрити, хоч прошу бути певним — нічого не сказав такого, щоб переходило мою компетенцію або принаймні натякало, що я тут який-будь рознорядчик або повновластник редакції. Я просив їх, аби вони з усім зверта-

лись до Вп. П. Професора. Чи зробили вони так (між іншими і Порш) — не знаю. Та найприкрийше очевидно для мене те, що я не зміг відповідати вимогам Вп. Професора і викликую невдоволення.

Про давніші річі я вже писав, а тепер в останньому листі Вп. П. Професор згадують про невідповідне розміщення віршів. Я, власне кажучи, не знаю, в чім похибив, але листи Вп. Проф. дуже уважно читаю і головню дав такі вірші, які Вп. Проф. призначили. Коли ж ввійшли сюди ще й інші і не так точно, як було треба, то причиною сьому було нічого більше, як тільки уривання статей, де треба було лічитися з змістом, і, розуміється, стаття не всюди уривалася там, де з огляду на місце було б потрібне. Дякуючи тому і вірші були відновлено до величини місця поміщені. Щодо сеї книжки, то вже майже весь матеріал післаний, а решту небавом дішлю, то прошу вже заздалегідь позначити, де яка стаття уривається і який вірш де приходить. Так само з непотрібно зложеними статтями. Я мав два порядки і, не знаючи, котрий з них буде остаточно прийнятий, давав матеріал в друкарню, який був в мене під рукою, і входив в котрий-небудь з тих порядків, бо хотів, щоб книжка не спізнилася. Вони, не маючи там в друкарні наразі роботи, відразу забралися до складання, так що я не міг вже скористати з наказів Вп. П. Проф. в пізнійших листах і деякі статі в рукописах відложити, бо вони вже або в цілості, або в більшій частині були вискладані. Ну і се також випало зле, бо письмо непотрібно заангажовано. Заки Вп. Проф. будуть могли тут краще уладитися, я буду робити, що зможу, держатись строго вказівок, а поки що сам шукаю, а властиво випитую, чи не знайшлась би яка тямуща людина для редакції і контори на управителя. Наразі нема нікого такого, якщо буде, то я донесу Вп. П. Професору.

Великий клопіт маю з друкарнею. Все, а головню "Історія", йде помалу, а склад і зецерська коректа так в "Історії", як і в "Вістнику" просто горендальний. Особливо від якогось часу завелись великі пропуски в складі. І я не можу собі дати ради, бо Сидоряк якби навмисне подавно противиться і все складає на нас, замись на зецерів, мовляв, рукописи "Історії" і "Вістника" такі погані, що жаден зецер не хоче складати або домагається більшої платні*. Він твердить, що навіть у Львові за такі рукописи платиться надвичайні додатки і т. д. Словом, як я завважив, то він зовсім стоїть за інтересами зецерів, і я боюсь, чи він так буцімто незаметно не росповідає таких історій за рукописи між зецерами, бо попередно коректа теж не була дуже добра, але таких скандальних пропусків, як, напр., в IV томі, не бувало.

Так само не зважає на мої уваги, щоб нездалих зецерів нагнати. Ось недавно тому знов один з них був помішав письмо бодай чи не напіваркуша (в VI кн[ижці]). Я казав, щоб він зладив рахунок за коректу сього, а я се при загальнім рахунку буду старався потрутити друкарні. Він, розуміється, мене не послухав. Я тільки лишень неустанними сварками добився, що в останніх часах трохи "Історія" посунулась наперед.

Як знають Вп. П. Професор, драма В[инничен]ка в цензурі і там її не поскубли, хіба поодинокі слова, як “барбоси” тощо. Чи, може, післати рукопис до перегляду? Чи посилати свою рецензію в рукописи Вп. Проф., чи ні?*

В попередній книжці цензура почеркала статтю Я[ковле]ва*, а коли я написав, що Ко[шово]го, то се помилка була. При тім счеркуванню я держусь такої тактики, що дрібні речення або слова, а навіть якісь такі факти, що їх можна затямити, викидую, коли їх зачеркнено, але більші уступи з загальнішою фразеологією, в котрих цензор добачає тільки якогось там “духа”, то зовсім ігнорую. І воно виходить добре, я вже впевнився. Цензура каже, що проти “Вістника” нічого не має, тільки часом в віршах трапляється “такий, знаєте, дух”. Він певно, може, мав на думці вірш Карманського, який, одначе, був теж йому разом з “Студентом” посланий. На цензурі я зробив малу ощадність. Посилаючи драму, я за прочитанне її і за VI кн[ижку] замість 20 руб. дав тільки разом 15, теж нічого.

Книжки Вп. П. Проф., як я доносив, прийшли (і та мала пачка), і вже розіслано їх по книгарням, так само брошуру “Про мову”. “К[иевская] стар[ина]” взяла усього тільки 100 пр[им.] на коміс[ію], 25% опусту, а готівкою не хотіла. Не знаю, чи з Ідзіковського буде яка користь, бо він, як мені говорено, дуже лихий за “Польско-укр[аинские] отнош[ения]”*.

Я тепер заходжусь коло рецензій або, коли вдасться, статей з приводу збірника і “Про мову”*. Дуже дякую за прислання мені рецензії Геча, вона тепер мені придасться. Тільки аби поки що хоч в “Раді” помістили, бо треба знати, що, як я завважав, Чи[кален]ко холодний, а може, навіть потрохи гнівається на Вп. П. Проф., мабуть, за те, що Вп. П. Проф. йому нічого не писали*. Його тепер нема, але можна йому написати через редакцію “Ради”, а він коло 15[-го] буде. Той холод дався відчутти і мені. Мені під час його кількаденевого побуту тепер в Києві редакція забракувала 3 статі* — навіть не читаючи їх, через те я боюсь, чи стануть вони мені містити що-небудь иншого.

Атаками “Киевлянина” і К° тутешні українці як слід сконстерновані; “біда буде”, — кажуть. Крім “Ради”* ще відповідали на ті напади “Киевск[ие] вести” статтю Єфр[емо]ва “Киевлянинская гречка”* — нічого такого мудрого, хоч мудрійшого від незручної статі М.Левицького в “Раді”. Але що ж, я не міг сього справити, бо, як кажу, тепер холодно до нас відносяться.

В конторі тепер кінчається перевод на асигнатки і в сім тижні буде скінчений. Робить се Скрипчук, бо Котик не вміє. Через таке примітивне попереднє ведення багато дечого не записаного, так що може вийти дефіцит, що ми з Кревецьким будем мусіли покрити. Як скінчаться рахунки — пішлю докладний білянс. Подаю на особний картці інвентар книжок.

В справі друкарні більш нічого не чути, і я нічого відповідно до вказівок не роблю в тій справі. На рахунок VI кн[ижки] заплачено друкарні 150 р[уб]. Ургенси післано довжникам. Я в бібліотеку ходжу, але вона тільки через 3 дні отворена. Ол[ександр] Сергієвич десь зник, і листів не можу йому віддати.

З глибоким поваж[аннем]

І. Джиджора

Є ще в конторі книжок ЛНВістника:

I — 200

II — 297

III — 328

IV — 368

V — 436

VI — 478

Книжки Вп. П. Проф.:

“За укр[аїнський] маслак”* — 470

“Українство в Рос[сії]”* — 173

“Справа укр[аїнських] кат[едр]”* — 731

“Очерк истории”* — 58

Кільки прийшло з друкарні “Про катедри” — Дмитро не знає, він зсилається на Вп. П. Проф.

Передплатники:

Усіх передпл[атників] — 722, без тих 15-ти, які нічого не заплатили і яким післано тільки книжку.

Цілу передплату заплатило — 300

2 руб. — “” — 40

3 — “” — “” — 152

Обмін 10

безплатно 10*)

заплатять пізніше 9

Решта поплавили 3,25 р[уб]. — 4, 5 р[уб].

*) Між тими даровими є такі, котрим вже потім, як я був, П. Проф. казали після Скрипчука даром посилати. Між ними є, напр., Виноградова. Дальше я знайшов такого передплатника в адресовій книжці, який не був ніде вписаний.

№ 41

Київ, 19 (6) липня 1907 р.

Київ, 6/VII.07

Високоповажаний Пане Професор!

Ми тут непокоїмося тим, що з Львова ще не вернула ані одна коректа ЛНВістника, хоч майже ціла книжка туди вже давно післана. Нині досилаю решту. Прошу написати, як і що буде з VII книж-

кою; передовсім ходить о дефінітивний порядок статей і віршів, аби при кінці не треба було змінити.

Я позволю собі запропонувати більшу скількість оголошень різних журналів, ніж було їх в попередній книжці; треба буде дати знова оповістку “України”, “Перевала”, який в останньому н[оме]рі дав нашу оповістку. Так само запропонував нам обміну оголошеннями і виданнями журнал “Новая книга”, який виходить у Петербурзі і прислав сюди книжку. Я думаю, що на першу пропозицію можна пристати, бо чому ми не маємо дозволити собі на більшу скількість оповісток різних журналів (а можна ще й з іншими ввійти в зносини) і тим самим пореклямувати більше і наш журнал? Тут і так неустанно товчуть різні “прихильники”, що ми надто надриваємося змістом, а замало реклямуємо себе, не поміщаючи оповісток, не говорячи вже про платні, в різних тутешних журналах.

Доношу Вп. П. Професору про одну досить інтересну річ і прошу о вказівки в тій справі. Я відповідно до поручення Вп. П. Професора підтримую дуже приятельські зносини з Леонтовичем. В зв'язку з справою закладення друкарні говорю про роботу Вп. П. Професора “для української справи й науки”, про великі задачі й значінне ЛНВістника, запрошуючи Леонтовича разом до співробітництва, вказуючи на те, що ми заздалегідь надіялись на його поміч, як се видно хоч би з перших оповісток, де він поміщений між ближшими співробітниками. Він загалом дуже прихильно відноситься до “Вістника”, і ті запрошення, оскільки я завважав, дуже взяли його “за серце”. Чоловік очевидно хоче як-небудь вийти з становища тільки поміщика і яку-небудь ролю відіграти, хоч би як громадський та літературний діяч. Він і звинявся, що досі нічого для “Вістника” не зробив, бо “міркуючи по тім, як з ним деякі гурти поступили (“Гром[адська] думка”)*, він думав, що він людина для громадської справи непридатна, і через те взяв на себе иншу роботу (будує собі дім) — але тепер він бачить, що правдиво великі люде таки добачають в його скромній особі деякі користи для народньої справи (себто Вп. Проф. просять його в співробітники), він буде старатись, він дуже вдячний за ласкаву увагу і т. д.”.

От, як кажу, вчора серед такої розмови знова про “Вістник”, його доволі трудне положення і т. д. він сказав, що “заки з друкарнею діло наладиться, то прецінь ЛНВістнику з матеріального боку можна зараз прийти в поміч*. Ви тільки скажіть”. Я, очевидно не знаючи в першій хвилі, що з тим фантом зробити, і не знаючи думки Вп. П. Професора в сій справі, якось так незначно бесіду розводнив так, що конкретного нічого ані так, ані инакше не сказав. Що Вп. П. Професор скажуть на таку пропозицію? Чи не можна б, очевидно не беручи жадних зобов'язань щодо ведення журналу і не допускаючи до жадного впливу Леонтовича на ведення, скористати? Пропозицію сю він так зробив, що не можна було вносити, аби він хотів за те мати

який-небудь голос. Прошу написати, як бути. Як кажу, тут поки що ані на міліметр я не заангажувався, аби треба було від чого-небудь відпекуватися.

З глибоким поважанням

Ів. Джиджора

№ 42

Київ, 20 (7) липня 1907 р.

Київ, 7/VII.907

Високоповажаний Пане Професор!

Гніваються П. Проф. в нинішньому листі, що з VII книжкою вийшла неприємна путаниця з різними неприємними наслідками. Я й сам бачу, що воно так, але чим же я тут завинив? Подали мені П. Професор провізоричний порядок книжки в листі з 16/VI — так я й дав матеріал для складання; дав навіть такий, про який непевно було, чи піде, а се через те, щоби на випадок здержання Вин[ничен]ка все при кінці не збилося на купу, а чого й самі П. Проф. боялися. В міру того, як що було вискладано — а складано менш-більш в порядку книжки — я зараз же, ані хвилі не передержуючи в конторі, посилав коректи Вп. П. Професору, аби Вп. П. Проф. мали докладний образ того, як робота поступає, і могли при тім самі матеріал порядкувати, як треба було. Так само робив і з "Історією".

Щодо статей Матушевського*. Я дуже добре тямлю, що мені Вп. П. Проф. писали про VI кн[ижку], напр., про статю Лозинського*, а зрештою й без того знаю моє місце й через те абсолютно без наказу Вп. П. Проф. нікому нічого не говорю ані не раю, які коли статі писати абощо. Так само я нічого не говорив Матушевському. Написав він статю до VI кн[ижки] — Вп. П. Проф. не казали пускати, бо пізно було і не було місця. Я не пустив. Написано було, щоб до дальшої книжки зладжену ним статю дати. Я дав. А що він написав другу статю, то се його річ; на його думку, ми все щонайменше о місяць в своїй хроніці йдем позаду життя. Те він мені і говорив. Я, пам'ятаючи на сказане мені, аби я жадних устних жалоб і жадань не приймав, бо зрештою все одно полагодити їх не маю ані спромоги, ані права — сказав йому, аби він з своїми домаганнями удався до Вп. П. Професора. Він так, очевидно, і зробив, і тепер приходиться нам давати його обі статі — та що ж я тому винен?

Щодо драми Вин[ничен]ка*. Казали мені П. Професор дати її Оpatовському. Я так і зробив. Поза тим, хоч Вп. П. Проф. нетерпляче питали, що з нею діється, то що ж я більше міг зробити або написати, як те, що я написав, а власне, що я дав в цензуру. Не сила моя була і не мав я на те способів, аби приспішити її розгляданне Оpatовським, який і так вже невдоволений, що йому дається читати руко-

писи, до того недбало писані, як він каже. Я за весь той час серед запитів в тій справі П. Проф. сидів, як на вуглях, але що ж я більше міг написати. Я зробив тільки одно. Чуваючи від тих, що драму читали, а між іншими від такого осторожного Чикаленка, що драму, здається, пустять, я сказав на другій відбитці зробити коректу, а так само і в друкарні, аби потім на се не гаяти часу. І як тільки в понеділок раненько драма вернула з цензури — я, замість писати про се, сказав переломати її, і в три години по тім драма була послана Вп. П. Професору як найліпший доказ, що її пущено, а лист, розуміється, був би прийшов разом з нею, бо, як кажу, скорше ніж вона з цензури прийшла — годі було довідатися, як справа стоїть. Правда, можливо було про надруковану частину довідатися днем або двома днями скорше — тільки ж я думав, що тут ходить відразу о цілу драму, бо ану ж би дальші її розділи були неможливо посчеркувані. Що ж [до] того, чи можна робити відбитку, чи ні, то я, признаюсь, не тямлю вже, чи Вп. П. наказали мені спеціально про се запитатися, але в листах про се не сказано — мабуть, ще у Львові доручено мені се. Я однак питався — можна. Що з драмою так було — то прошу поспитати кого-небудь з контори чи Сидоряка. Щодо нещасливого розкладу віршів, то я вже писав, а щодо Кошового, то я на цілу сторону урвав більше, ніж се з потреби місця виходило, а то через те, що там власне мені видавалося ще найзручніше. Ну а воно вийшло навпаки. На те вже, розуміється, жадного оправдання не маю.

Всякі великі рахунки до виплати — то все посилав у Львів, тільки ще не послав рахунки за папір (175 руб.). Що ж до конторських, то писав Вп. П. Проф., що вони робляться, значить, переводяться на асигнатки, і при тім кожда позиція в книжці порівнюється з квітками. І коли се справді буде зроблене, тоді вже буде можна зіставити правдиво вірний білянс, і я обіцяв се зробити. Та що ж — Квасницький в своїм часі небогато зробив, а й то, як каже Скрипчук (я сам сього не роблю), не зовсім добре, через те він мусів переводити се наново. В останнім часі досить було коректи з “Історії”, як Вп. П. Професор бачать, от через те він не вспів скінчити (він не так-то дуже надривається), а я через те не міг перевірити і вислати докладного зіставлення Вп. П. Проф. Та коли Вп. П. Проф. сього домагаються, то я сам засяду і тільки по книжці зроблю рахунки і пішлю, хоч се не буде вірне зведенне, бо, як я вже писав, діловодство досі досить було примітивне. Та на тім проволіканню справа рахунків поки що не потерпіла.

Тільки я мав написати, коли не на оправданне, то бодай на виясненне справи. Може бути, що мені тільки здається, що тут моєї вини мало, а може, я тільки з чисто формального боку не винен, та в кождім разі я нічого сього не зробив з недбальства або легкодушности.

Я просто в розпучі, що ані одна річ не зроблена добре і я тільки викликаю невдоволенне у Вп. П. Професора. Якщо я не сповнив надій, покладаних Вп. П. Професором, то хіба тільки через нездатність

до сеї справи, бо я й сам хоч не сподівався ідеального ведення мною діла, то ніколи не припускав, аби воно мало бути аж гірше, як за Квасницького і Скрипчука. Та прошу ласкаво звернути увагу при тім і на се, що тепер справа ведення "Вістника" далеко більш, ніж перед тим, залежить від посторонніх чинників; при останніх двох книжках ми попали в далеко більшу, ніж коли-небудь, залежність від цензури, і значна частина книжки мусить перед тим туди йти, а тут очевидно не можна так собі легко дати раду, бо не від мене залежить. А се ж прецінь дуже впливає на путаницю і повільність книжки, не говорячи вже про неприємність виставкування перед дверми пана Опатовського.

Я прошу тільки одно Вп. П. Професора: я очевидно не надаюсь для ведення контори, проте прошу не робити зі мною найменших церемоній і сказати передати сю справу кому іншому, от хоч би наразі Скрипчуку, а буду, де П. Проф. велять: чи тут остануся, чи до Львова виїду, очевидно вірівнявши всякі зобов'язання. Я все ж таки за той час навчивсь розуміти хоч одно: а власне, що сама справа важнійша, чим чоловік. Я се прекрасно розумію, що годі, аби для моїх гарних очей терпіла справа, і нерви, і здоровле Вп. П. Професора. Зрештою й сам я тими часами терплю на біль голови, а [до] того цілком тепер спутався, через що хиба буду лишень шкодити.

З глибоким поважанем

Іван Джиджора

№ 43

Київ, 25 (12) липня 1907 р.

Київ, 12/VII.1907

Високоповажаний Пане Професор!

Про тутешні редакційні, конторські справи маю честь донести ось що.

В минулому тижні я писав до Вп. П. Професора два листи; один був адресований ще у Львів, бо не знав, що Вп. П. Професор вже звідти виїхали, а другий в Криворівню. Тепер же я не знаю, чи турбувати П. Професора на літнім відпочинку коректами ЛНВістника, чи посилати тільки "Історію", а "Вістник" до Львова? Не знаю, що сталось з оригіналом 7[-го] аркуша IV тома, бо я його, як і завсіди, післав рекомендовано до Львова. Коли Вп. П. Професор його не одержали, то я зарекаюся його по поchtі: у мене єсть квітанція. Досі надруковано вже два аркуші ЛНВ і пороблено відбитки з драми і літератури.

Жадного тут гніву між мною, і помічниками, і Сидоряком нема. Бо я не знаю, для чого би я мав робити якісь непорозуміння або інтриги, щоби наслідком сего мало тут що-небудь робитися на злість. Те, що я писав про Сидоряка, то не зо гніву, а просто тому, що я мав

таке вражінне про його роботу і що стверджується поганими коректами. Про деталі коректи з “Історії” і брак вставок в одному аркуші я теж нічого не знав, бо я не роблю коректи з “Історії”. Я довідався про те тільки з дописки Вп. П. Професора на коректі. Через те я й казав Скрипчуку оправдатися і при тім виписати рахунок*, який я тут же посилаю. Від мая ми вже платимо за хату тільки 25 руб. В касі у мене є тепер 90 руб. разом з грішми Вп. П. Професора. А треба тепер конечно заплатити за папір 175 руб., а я тепер знова замовив 30 стоп на VII кн[ижку].

“Історії” IV т[ома] доси вискладано 10 арк[ушів], а VI — 13. Се останне складає сам Сидоряк, бо каже, що Запорожця нема, а ніхто інший по такій ціні не хоче складати. Піснячевського цензор не хотів читати*, бо рукопись в самій річі дуже погана; каже, прочитає в коректі. Через те я просив Матушевського, який її вже читав і дещо нецензурного позачеркував, аби він ті небезпечні уступи переробив, і рукопис здаю в друкарню. Не знаю, чи добре я поступив, але іншого виходу я не бачив. А тут вже загалом говорять (навіть Синицький), що ми вже надто зробили себе залежними від цензури, а не потрібно, бо, напр., драма В[инничен]ка в дальших частях нерушена.

Вертаю ще раз до коректи “Історії”. Робить її тільки Скрипчук, і чому він не написав про ті вставки — не знаю. Знаю тільки те, що мені ніколи не приходила і певно не прийде думка гратися з Вп. П. Професором у піжмурки. Все, що важного знайде, я доношу. Я ще раз тільки повторю мою просьбу з попереднього листа.

Від тижня дається завважати між передплатниками якийсь живійший рух, який був з початком мого побуту зовсім завмер. Довжники (ті, що поплатили тільки по 2 руб. і не відзивалися на ургенси) зачинають надсилати дальші рати, а й нових в останім тижні прибуло 8, і то майже всі з цілою передплатою. Йдуть потрохи і книжки. Брошур Вп. П. Професора продано вже 10, а збірника — 2 книжки; кільки в книгарнях — не знаю.

Вже від якогось часу я завважав “некого в сером”, як крутився коло нашої хати, а вчора о 12 год. вночі, коли я вертав з театру, мене несподівно схопила (буквально) на Хрещатику поліція і потягла в участок*. Тут мене зревізовано і, розуміється, нічого не знайдено. Мене продержали тут до досвітку, а потім разом зі мною пішли в редакцію і зробили ревізію. Нічого не знайшли, і нічого не взяли, і мене пустили. Я, упевнившись, що се не пошкодить ЛНВ, подав жалобу через конзулят за брутальне арештованне, бо воно в самій річі було дуже брутальне.

З глибоким поважаннем

Ів. Джиджора

№ 44

Київ, 27 (14) липня 1907 р.
Київ, 14/VII.907

Високоповажаний Пане Професор!

Рахунок нині післано Вп. П. Професору. З того тільки поки що зроблено прихід добре, розхід тільки по книжці. З ЛНВістником все благополучно; нізвідки нічого йому не грозить. Як я вже писав, тепер вже починається деякий рух між передплатниками, і є надія, що на осінь ще більше нових прийде; так можна принаймні ворожити з сього руху і з того, що кажуть тутешні люде. “Історії” IV тома зложено вже 11-ий аркуш і складається дальший. Нині прийшло з Львова 200 руб. Я заплачу решту за VI кн[ижку], і ще лишиться (у мене тепер в касі 295 руб.). Чи платити за папір, чи самі П. Проф. заплатять, як прийдуть? До річи, про гроші. Виноградова дуже просить авансу; каже, що зі Львова її писали, що її вірші будуть друковані. Чи дати її? Її, видно, дуже тепер треба, через те в разі згоди прошу мені написати про се в найблизшій листі.

В “Вістнику”, як на біду, абсолютно нема порожних місць на вірші, так що прийдеться в відповідних місцях призначити з окремі сторони на вірші, чи як П. Проф. скажуть? Манжура піде по “Студіях”*, Граб — по “Новинах”*, а Капельгородський і Черкасенко (більше не можна) де?* П. Проф. ще вспіють відповісти. У Франковій статі в “Новинах” вступ, на мою думку, непотрібний: при чім тут мова про портрет авторки і висновки з сього приводу?* Адже вже раз була історія з приводу портрета.

Про Чикаленка я зараз написав П. Проф., як тільки помітив якесь невдоволенне; він же тільки рідко приїздив. Ніякої шкоди з того не вийшло, бо як же би міг до того допускати, аби він так і остався. Я, розуміється, вдаючи, що навіть не годуюся, про що річ, все говорив, що П. Проф. мене все запитують, де Євген Харлампович, де йому можна писати і т. д. А щодо завалення П. Проф. роботою, то він і сам знає, а я до того додав бодай більш чи не півсотні ріжних екзаменів, а врешті натякнув, що при його переїздах хто зна, чи так безпечно писати, листи переловлюють і т. д. Се я тому, бо завважав, що він дуже любить про се говорити, як то листи до нього і від нього перехопують. От він зовсім добрий і писав вже до П. Проф., як казав, а нині вдруге написав листа* та ще і зарекомендував, щоб не перехоплено, “бо, мовляв, його письмо знають”. Йі з мною теж дуже добрий і перепрошував, що моїх статей не поміщено, а за ним звинявся і Павловський*. В справі друкарні він все тепер тільки і говорить, що “як Михайло Сергієвич рішить, так і буде, в нього і на те голова”. Так от, я з ним завсіди дбаю удержати якнайкращі відносини. Як знову Леонтовичеви, не маючи чого ліпшого казати, все раджу, аби він кандидував. Тут одно те, що йому не є неприємним, а друге те, що в самій річи богато конкретного не можна

мені поки що йому пропонувати. П. Проф. не відповіли мені нічого на його пропозицію щодо матеріальної помочи, а щодо літературної, то я теж дуже обережно говорю від часу. Як сказав, що тепер поза іншою роботою критики жодної не може дати, а хіба свої "рефлексії та обсервації на суспільні теми". Бо треба знати, що він тепер усякі політичні, суспільні і т. д. квестії розв'язує "гроссбауером", а говорячи хоч би з Чи[кален]ком про загальну деморалізацію "масс", виявляє се "пищеннем рядом літ старих богів, поки нових нема". Тому я не настаю на його статі, щоби він чого доброго не поставив "Вістника" "на панську ногу", а волю дождити, що П. Проф. на се скажуть.

Справа мого арештовання, а властиво нападу на мене, була зроблена на власну руку поліцією, а властиво відомим тут загально організатором погромів приставом Пирожковим. "Вістник" тут ні причім. Се зробило між тутешніми українцями сенсацію, бо ще ніхто з них "не удостоївся" бути тим способом арештованим. Бородай постановив був ні менше ні більше тільки з сього приводу викликати міжнародний конфлікт, а власне при помочи своїх, як він каже, приятелів — англійського і американського консулів, скликати нараду всіх консулів в справі протеста генерального проти сього. Та я, щоб не допустити до загальноєвропейської війни, ледво його вгамував, говорячи, що я вже подав жалобу через свого конзуля. Я в самій річі всіми силами старався не допустити, з огляду на "Вістник", до розголосу.

Щойно був тут Піснячевський, питав за свою статю* і дещо оповідав про думські справи, казав, що добре, що П. Проф. не попали на сам час розпуску Думи, бо тоді вже не було часу, а друге, могли бути деякі неприємности, бо послали селяни в своїх розмовах з іншими політиками подавали П. Проф. за свого лідера, на якого вони тільки й чекають з різними справами.

Котик робить коректу з "Вістника", а Скрипчук з "Історії" і З[-тю] з "Вістника", а я ревізію. Якийсь зсильний просить посилати йому даром книжки, що з ним робити?

Ага, був тут Лисенко; він як "комітетовий" стоїть цілковито по стороні П. Проф., хоч, розуміється, користи з сього мало.

Управляючий друкарні якимсь способом зачув, що в нас має бути друкарня, я казав заперечувати, аби він не робив нам збитків.

З глибоким поваж[аннем]

І. Джиджора

№ 45

Київ, 29 (16) липня 1907 р.

Київ, 16/VII.907

Високоповажаний Пане Професор!

З Леонтовичем я так менше-більше роблю, як П. Проф. пишуть. Щодо статі за прохачів, то, як я вже писав, її не можна тепер

добитися, бо Леонтович чим иньшим зайнятий і хиба казав, що дасть пізнійше. Що ж до “рефлексій”, то справа непевна. В справу друкарні я, відповідно до вказівок П. Проф., не дуже запускаюся, але моя думка така, що її конечно, хоч би при найбільшій форсі, треба закласти. Чи “Рада” (така, як вона тепер є — бо очевидно може бути щось иншого) нерозривно зв’язана з ЛНВістником? В тім випадку будуть труднощі чималі.

З “Історією” вийшла в останніх двох днях немила пригода; а власне — крайна машина (на котрій тепер “Історія” стало друкується) поспувалася і вже два дні стоїть, і два дні стоїть в рамках 8-ий аркуш IV тома. Решта машин неустанно друкує виборчі листи. Я щодня заходжу в друкарню з жаданням, аби друкували; нині я загрозив, що коли завтра не пустять, то зараз же телеграфую про се до П. Проф. Так мені запевнив управляючий, що завтра напевно піде. Решта складається; Запорожець вже є, а крім того, складає і сам Сидоряк.

Щодо сього останнього, то я якось не вирозумів добре, як П. Проф. кажуть в останньому листі поступати з ним. Може бути, що з попередніх моїх листів П. Проф. побрали переконання, що я з ним “жеруся” і тим знеохочую його чи що. Так воно не є. Я з ним завсіди чемно поводився, навіть досить часто давав йому “короткотермінові” позички, хоч не мав до сього жадних поручень, але в часі, коли “Історія” залягала, а він усе находив якісь ріжні оправдання, я кілька разів з ним сильно перемовився (очевидно не лайкою) і загалом сильно на нього натискав. Словом, я не став дальше йому “надскакувати”, як се роблено давнійше, і се, мені бодай так здається, допомгло трохи. І я думаю, що “надскакуючою” тактикою з ним тяжше справитися. Тепер П. Проф. радять знов перейти до давнішого, чи як? Тільки ж я кажу, що я з ним все був чемний, але натискати на нього треба. VI кн[ижки] надруковано досі 3 аркуші, але не стає нам для матеріялу яких 4–6 стор[ін]. Прийдеться знова урвати “Середніх віків”*, бо чого иншого не можна. На вірші призначено 3 сторони, бо порожних ніде нема; значить, піде Манжура по “Економії”*, Капельгородський і Черкасенко по “Укр[аїнській] громадї” (так я пляную, може, П. Проф. схотять як инакше) і по “Новинах” Граб*.

Разом з тим посилаю П. Проф. книжки, тільки я просив би, коли можна, потім сюди прислати їх назад, як також Тена “Происхожд[ение] совр[еменной] Фр[анции]”, бо бібліотека редакції через те бідніє, а таких книжок не раз треба!

Олександрю Сергієвичу книжки вже видано. Дуже набивав Павловський на збірник (петербур[зький])* , буцімто купити його хотів, я знов буцімто продав його йому, поки що не взявши грошей, а якось ніяково, а дарувати, розуміється, не посьмів, бо не маю жадного уповажнення. Як зробити? Так само, який процент давати за ті книжки П. Проф. провінціяльним книгарням. От, напр., книгарня Маркевича замовила на 8 руб. тих книжок, так я післав наложн[им]

платеж[ем], давши їм 25% — а пересилка їх коштом. Книжки я подав всім книгарням, котрим сказано було дати, та вони дістали їх і з Петербурга. Оглобліну продано 10 прим. “Про мову” (25%). Більше візьме казав, коли буде треба. А “Киев[ской] стар[ине]” дав усього по 100 прим. в комісію на 25%. За готівку не хотів Степаненко взяти. Книжки П. Проф. починають розходитися і в конторі. Ось нині я продав на 4 руб. кілька брошур, а також і “Очерк”. Про “Україн[н]-ський сборн[ик]” я пишу тепер довшу статтю*, а заки що даю в “Раді” оповістки про сі книжки.

Коцюбинський взяв гонорар за I і IV кн[ижки] 18 руб. 81 коп. (18/V). Вишниченко у нас в тутешній конторі взяв усього 95 руб.: з того 35 припадає за “Дим”*, а решта — аванс (27/IV — 40 руб.; 12/V — 20 руб.). Кошти передруку “Диму” виносять 15 руб. 50 коп., значить по надрукованню драми в найліпшій для него разі припаде йому ще 64 руб., а в найгіршій — 30 руб. А кошти передруку драми чий? Наші чи його, і чия се буде власність? Недавно дав я Матушевському авансом 20 руб. Тепер за ним є наших 39 руб., але в сій книжці він їх відробить. Йому я дав аванс ще й для того, бо він тепер записався в мальконтенти і ремствує не на нас, а загалом на українську літературу і грозить, що покине її і піде в російську, бо одно те, що йому замало тут платять, а друге те, що, каже, по російськи лекше йому писати і через те заробіток лекший і красший. Але здається, що се не так ще серйозне, але принаймні так він говорив раз в “Раді” при Чикаленку і міні.

Тепер у мене в касі є 160 руб., а треба буде заплатити, як я вже писав, за папір 175 руб., а з папером для VII [книжки] 325 руб., за брошуру “Про мову” 59 р[уб]. На те крім того, що в касі маємо, ще в книгарні “К[иевской] ст[арины]” коло 50 р[уб].

В конторі все добре. Про Котика можу сказати, що як дотепер, то він дуже точно приходиться сюди і сидить через цілий день, працюючий, а головне, слухняний — що йому сказати, те й робить. Шкода тільки, що не визнається на рахунках, але коли б підовчився, то був би з нього лепський конторщик. Я уважаю, що краще для нас, аби він і надалі жив поза конторою, бо все-таки він живе за чужим пашпортом і під чужим іменем, а біда все-таки може трафитися.

Тепер ще одна справа. Садовський прислав знова дальшу частину “Споминів”* — інтересні. Я їх читав з Чикаленком, бо він багато з того знає, що там пишеться, і через те він позачеркував деякі місця, яких, по його думці, не слід пускати. Се ті місця, які відносяться до Кропивницького, і Чи[кален]ко говорить, що тут грає роль особиста анімозія. Те саме він зробив і з попередньою частиною, та тільки тепер сказав, й тому я не звернув на се уваги П. Професора. Може, ще переглянути? А сю часть я посилаю до перегляду П. Проф.

Забув я теж в своїм часі донести, що недавно тому адміністрація через щось зажадала статутів Наукового товариства тутешнього*,

і ті статuti, розуміється, послано. Поки що невідомо, чи з того вийде яка історія, чи просто так собі.

Чи се вже дефінітивно рішено, що дальші дві книжки ЛНВістника мають вийти разом? Воно то якось не конче так добре — здається мені.

Скрипчук каже, що через місяць вертає в Галичину. Треба би в таким разі заздалегідь оглянутись за наступником. Може би, кого з тутешних? Чи[кален]ко радить все-таки Тарасенка, а Синицький якось знова бывшего офіцера, якому за “неблагонадеждность” дали одставку.

Чи роблять П. Проф. які прогульки куди подальше за Криворівню?

Ів. Джиджора

№ 46

[Київ,] 30 (17) липня 1907 р.
17/VII.907

Високоповажаний Пане Професор!

Сьогодні послано П. Професору надрукований 8-ий аркуш рукописи і жаданні книжки. Завтра друкується 9-ий аркуш і 4[-ий] і 5-ий аркуш ЛНВістника. Також послано в книгарню до Львова 90 прим. “Про мову”. Як там вони мають продавати, який % і т. д. — то вже прошу написати в книгарню, бо я нічого туди не писав, бо сам не знаю, як і що.

Діла в конторі зачинають краще йти; от і нині контора разом з передплатою (між тим є один новий, а від часу, як я писав про се, прибуло 3) вторгувала 24 руб., з чого 9 руб. на рахунок П. Проф. за книжки, а між ними I і II і 1 часть V тому “Історії”. До річи. У нас нема вже навіть комплекту “Історії”, а є тільки II т[ом], 5 прим. 2-ої части V-того і 1 прим. 1-ої части. Тим часом люде зачинають заходити в контору за “Історією”. Через те треба нам хоч два комплекти або і більше, так я не знаю, чи самому написати в книгарню, чи П. Проф. доручать їм прислати сюди хоч по 2 комплекти. Я не пишу, бо боюсь, щоб не було якого непорозуміння, бо, може, П. Проф. у себе мають якусь часть. Додати треба, що той панок, якого П. Проф. поручили, вже купив привезений мною комплект.

Приємно, що люде зачинають заходити в контору за книжками, а то з початку то було і пес не гавкне. От я думаю, що треба давати частійше оповістки з контори в “Раді”, аби заманити сюди публику замість до книгарні. Погані прислуги робить нам книгарня “К[иевской] ст[арины]”. Одно те, що дуже в’яло заходиться коло наших книжок, а друге, привчає людей до процентів і, як я чув, говорить покупцям, що ми повинні давати їм проценти, бо у нас властиво тільки склад, а не книгарня, отже, менші видатки і т. д. З того приводу в нас

домагаються процентів. От нині власне чоловік якийсь купив згадані томи “Історії”, уперто домагався на тій підставі 10%, бо, мовляв, бідний, а купує на 9 руб., а там, мовляв, дають % і т. д. Так я, щоб його не одігнати (а се був полячок-українофіл-дневникар), дав йому 10% і про те сповіщаю. Якщо зле зроблено, то я верну, але прошу написати, як бути надалі: чи давати %, коли хтось більше купує? Все ж воно менше виносить 10%, ніж 25%, які даємо книгарні. Воно б можна так і написати в оповістці.

В касі є тепер 175 руб., а на почті з Львова 286 р[уб]. Інших виплат, крім паперу, тепер не маю.

Про свій арешт і ревізію я до газет на подав, бо я держусь тактики, що краще з огляду на ЛНВістник не розголошувати таких річий. Та про ревізію звідкись дізналися “Київ[ские] весті”*, тільки ж тут було подано просто, що зроблено ревізію у Ів. Ник. Джиджори — про “Вістник” не згадано й ще подано фальшиву мою адресу. Тільки “Рада” “справила”* сю останню похибку, та й ще нащось конечно причепила мені ярлика “австрійський підданець”. Але про арешт я просив не згадувати, то й не згадано. При ревізії нічого не найшли, бо нічого такого не могло бути. Сам я певно ніколи нічого такого не принесу, та й не допущу, аби хтось інший поклав в нашу хату яке зозулине яйце. Я все від часу до часу перелюструю хату.

В нинішніх “Київ[ских] вестях”, які я послав, вичитають П. Проф. звістку про зав’язанне нового видавництва “Дзвін”*, коло котрого гуртуються найвидніші письменники. Я постарався так обережно поговорити про се з одним з “лідерів” того кружка, Личком. Люде, як можна думати, соблазнилися поведженням “Сборника “Знання”” й задумали собі ж щось в роді того видавати. До “Вістника”, як сказано мені глибокоумно, буде “Дзвін” відноситися “критично”, але й по-приятельськи, а письменники з того кружка думають і надалі брати участь в ЛНВістнику, як, напр., Винниченко, Личко, що дав навіть нам драму (не знаю, чи П. Проф. її одержали) і т. д. Капітал в тім підприємстві представляє Лозинський, який свого часу видавав “Шершня”, поки Стешенко, Федорченко і К° не “накрили” його. Завдяки тому капіталови його і поміщено між письменниками. Загалом же “Дзвін” — то ес-децький кружок, продовженне під іншою назвою і трошки зміненою формою “Вільної України”, в яку вони втопили свого часу коло 10 000 карб[ованців]. Ініціаторами сього й провідниками — Личко і Винниченко. “Дзвін” матиме відділ белетристичний, політично-публіцистичний і літературно-критичний. Усе те матиме марку ес-децьку, і до національно[го] питання “Дзвін” підходитиме “з іншого боку”, з якого саме — докладно не сказано. Хоч се й діло ес-децьке, та не всі ес-деки навіть будуть сюди належати. “Дзвін”, наскільки я вирозумів, досить холодно буде відноситись до кружка Порш — Петлюра з їх “Словом”, які, просто кажучи, опинилися за “бортом” — мабуть, забагато було б лідерів. Та і в “Дзвоні”,

який він і тепер є, публіка страшно ріжношерстна, та, як я дізнався, організації в них жадної нема. Все те, я думаю, треба мати на увазі. Яким чином попав туди от хоч би Коцюбинський — Бог його знає*. Тепер, значить, реєстер кружків та видавництв такий: 1) “Вік” з Єфремовим і К°; 2) “Слово”: Порш, Петлюра; 3) “Дзвін”: Личко-Винниченко, ну і — *sit venia verbo* — 4) “Ранок”: Федорченко, Коваленко. Відносини між ними досить поплутані і холодні, коли не ворожі, “Вістник” менш-більш з усіма добрий і усюди має своїх прихильників. Значить, можна буде завсіди дати собі раду і користати з чого треба. Бо, як кажу, всіми признається його супрематія. Дела!

Може бути, що я даром все те пишу, а може, хибно все те собі представляю. Ну але мені, скільки я вспів дізнатися, так все те видається, тому, хоч, може, П. Проф. мають кращі інформації, я все-таки доношу. Треба буде дати більшої форси, і через те конечно треба закласти друкарню. Рад би я знати, що П. Проф. про все те думають — а власне про сю історію з “Дзвоном” і т. д.

В кінці до попередніх фактичних річий додаю ще й пльотки, чи як се назвати. Як П. Проф. знають, поляки “Rusi i Sibury”, невдоволені з народових демократів, заклали собі окрему партію, яка зачинає дуже ворогувати з вшехпольською політикою, отже, серед тих тутешних поляків, які ще й групуються коло “Kresów” (часопись) і хочуть заходитися з нами “угодово”, в ціли еднання проти спільного ворога “Москви” (?), курсують предавні історії про П. Професора. Насамперед те, що П. Проф. мають дуже велику силу в Петербурзі у правительства, котре, знаючи, що за П. Проф. ціла Україна, боїться. Тому-то, коли П. Проф. приїздили до Петербурга (коли?) в справі уладження ріжних політичних справ і переговорів з ріжними партіями, то Столипін наказав Дмовському піти з повинною до П. Проф. буцім за те, що його партія дуже наброїла супроти українців і тим самим дуже розпалила національні спори. Коли ж я запитав, чому Д[мовськ]ий послухався Столипіна, то мені відповіли, що Д[овськ]ий — се простий агент і шпіцель рос[ийського] правительства і мусить слухати, і що вони мають на се докази (що він агент і шпіцель). Потім Д[овськ]ий, з пімсти за те упокоренне, як кажуть одні, або знова з наказу Столипіна, як твердять другі, написав на українців звісну пасквільну статю в “Gazecie Polskiej” (котру так дуже радо був передрукував “Киевлянин”). Словом, якась така чепуха, що чорт її не розбере. А оповідав мені про се зовсім серъозно польський публіцист Tokarzewicz (помесь породи українсько-білорусько-польської) — бувший фактичний (номінальний Пільц) редактор “Кражу” петербурського, а тепер редактор “Kresów”. Отсе-то й він тепер на гвалт знайомиться з укр[аїнським] питанням, купив “Історію”, “Очерк”, “Сборник” і т. д.

Коли б час, можна було б чогось розумнійшого дізнати, бо се, як кажу, якась така вже баламутна історія, що мені совісно про ню

писати, і я перепрашаю за те, тільки ж я все, що відноситься до П. Проф., збираю. Притім, зрештою, фактом є, що такі історії існують і їх серйозно беруть.

З глибоким поваж[аннем]

Ів. Джиджора

№ 47

[Київ,] 31 (18) липня 1907 р.
18/VII.907

Високоповажаний Пане Професор!

“Історії” VI тома зложено вже 14 аркушів. Як тільки прийде 12-ий від П. Професора, будемо друкувати, і дякуючи тому, що вже є Запорожець, треба буде сильно підігнати VI т[ом], який не так скоро тепер йшов. Коби тільки вертала скоро коректа, то справа напевно швидко посунеся вперед, тим більше, що можна буде приставити почасті до складання Сидоряка, віддавши значну часть ріжного ломання Постоеви. В кон[то]рі коректа йде скоро, й ніколи нема найменших залежостей.

Нині я заплатив друкарні з присланих мені 300 руб. на рахунок VI тома 200 руб. — значить, менше-більше заплачено за зроблену вже роботу, а властиво друкарні ще належало б ся 31 руб. Можна б було дати йому наперед ще й тих 100 руб., та П. Проф. мені нічого про се не писали, кільки друкарні заплатити, і я тільки з коротенької уваги Беднарського дізнався, що гроші прислані на VI том. Через те волів бути обережним і заплатити тільки, кільки менш-більше належить, зажадавши при тім збільшення скількості письма. Якщо можна дати йому решту, то прошу мені про се написати.

Письма додати управитель приобіцяв.

В касі є тепер разом з тими 100 руб. 285 р[уб]. з копійками. Виплат більших не було жадних, тільки Виноградовій, яка вже дуже просила грошей і впевняла мене, що, як її сповіщено з Львова, її вірші будуть поміщені, дав я на “собственный риск и страх” 5 руб. авансом, не діждавшись вказівки в сій справі від П. Професора. Вона ж мало не щодня приходила сюди довідуватись. Матеріялу ніяким чином не можна було зібгати в 11 аркушів, через те прийшлося знова урвати з “Середніх віків”* аж 6 сторін, і то, може, на 2[-i] стороні більше навіть (ще докладно не можна знати, бо Піснячевський не вискладаний цілий), а то через те, що не було відповідного місця в дальших сторонах, де би можна було урвати. В редакцію поспішив прислати вірш свій Олесь*.

Піснячевський задумав був видати збірничок деяких промов українських депутатів та деякі передруки статей з “Рідної справи”. Та я, міркуючи по тім, що він оповідав про сформованне Укр[аїн-

ської] громади в Думі, про різні погляди послів і вплив на них, порадив йому дати можливо докладну історію того всього. Як кажу, міркуючи по тім, що він оповідав й про що я вже згадував в одному з моїх листів, річ була б інтересна й користна, коли він в тому ж дусі напише, як говорить.

Десь там у П. Проф. є спомини актора українських труп Пяковського. Він приходив до мене справлятися, як справа стоїть. Він теж оповідає цікаві річи про корифеїв укр[аїнської] сцени — Тобілевичів, одначе, скільки можна думати, найменш прихильно відносить-ся до Садовського. Ми готові викли[ка]ти цілий потоп театральних споминів. Що ж, була б інтересна література, коли все те буде з талантом написане, й для “Вістника” було б добре.

З глибоким поважанням

Ів. Джиджора

№ 48

[Київ,] 1 серпня (19 липня) 1907 р.
19/VII.907

Високоповажаний Пане Професор!

Нині нічого більше такого хоч трохи інтересного не могу донести. От хіба тільки те, що вплинуло до каси 38 руб. З того передплати на 36 р[уб]. і 25 [коп.], а втім знов 24 р[уб]. від нових, яких нині прибуло 4 з повною передплатою, а один ще вписаний на поруку Богуславського з Катеринослава, горячого сторонника ЛНВістника, якому-то власне він тих 4-ох передплатників навербував. Продано знова 1 ч[астину] V тома “Історії”, а я при сій нагоді прошу наказати кому треба прислати нам сюди кілька комплетів, бо є всего-на-всього т[ом] II-й і 6 прим. т[ому] V першої часті.

Я регулярно буду давати в “Раді” партіями спис книжок, які у нас в конторі, “яка всілякі закази з провінції полагоджує відвортною поштою”, можна дістати.

Посилаю до перегляду деякі вірші кращого сорта, бо щодо гірших, то від них просто відбою нема, я просто прію, читаючи все те та відписуючи авторам, що вже заздальгідь домагаються гонорара. Просто розпука з такою плодовитістю та й годі. Та зате, з другого боку, не доходять та в останнім часі загалом немає ніяких скарг на ані на самого “Вістника”, ані на адміністрацію, з виїмком тих бажань різних авторів, про що я вже писав, та ради від одного провінціального патріота. “Тільки, — каже, — не давайте отого “ся” окремо, а причіпляйте його до слова, то скількість передплатників щонайменше зараз вдвоє зросте”.

Справа “Дзвона”, як довідуюся, ще не зовсім на гладкій дорозі; Лозинський тільки почасті дався заангажувати, а головну час-

тину капітала має дати якась пані (про фамілію поки що не вспів дізнатись), яка продає свій маєток (але ще не продала) і має вложити туди 20 000 р[уб]. Тим часом головні ініціатори вже поназначували собі товсті гонорарі від сторони — minimum 2–2 ½ р[уб]. Через те дехто з тутешних не сподівається, щоб се довше удержалось.

Виноградова передає до перегляду переклад драми з жидівського, переклад поки що в бруліоні, бо не хоче переписувати, не знаючи, чи буде поміщений. Переклад зроблений з рукопису і друкував би ся у нас рівночасно з таким же російським перекладом. Я гадаю, що нам нема потреби так часто давати драми та ще й перекладені, але все-таки посилаю. Трудно буде читати, нечиткий.

В Києві тепер нікого нема, всі кудись повиїздили; тому й скучно, та зате розбої і експропріяції зросли до нечуваних розмірів. “Перевала” я ще не післав, бо не було коли дістати від Ол[ександра] Сергієвича — незручно, дуже далеко.

В касі є тепер — по заплаченому Котикови і й податку (квартирний налог — 3 р[уб]. 64 коп.) — є 297 руб. Ладиться 10[-й] арк[уш] IV т[ому] до друку, а 12[-го] все-таки нема ще.

Ів. Джиджора

№ 49

[Київ,] 2 серпня (20 липня) 1907 р.
20/VII.907

Високоповажаний Пане Професор!

Чи сталася в “Студіях” помилка* — не знаю, бо невідомо, яку помилку помітили П. Професор на 185 с[тороні]; ся сторона в 12[-ому] аркуші, а його ще в нас немає. Зрештою, “Студії” вже видрукувані.

Статю Матушевського “З українського життя” цензура немилосер[д]но посчеркувала*, а притім так безглуздо і такі невинні річі, що просто не знати, що про се думати. Дотична коректа буде П. Проф. послана.

Через статю Піснячевського “Вістник” значно спізниться*; не ставало на нього письма і через те треба було перед тим друкувати. Завтра пішлються П. Професору дальші два аркуші коректи з “Історії” — по одному з обох томів, а мабуть, і один надрукований.

Книжок П. Проф. Ідзіковський взяв з кожної брошури по 25 прим.: разом 200 — в коміс[ію], а Оглоблін, як я вже писав, взяв тільки “Про мову” 10 прим. за готівку, скидка 20 %; Розов не взяв нічого. “Киев[ская] стар[ина]”, як я вже здається писав, взяла усього по 100 прим. В нас йдуть книжки П. Проф. і “Науковий збірник”*, сей через книгарні; ось нині взяли 4 прим., які нам щойно вчера прийшли. Питають теж за “Акордами”*, котрих в нас нема, хоч контора вже три рази писала, щоб прислали. Є багато таких людей, що

купували б книжки безпосередно у нас, а купують в книгарни, бо там мають кредит. Книгарня ж (“К[иевская] ст[арина]”) веде діло якось дуже недбало.

Нині виплачено гонорар Яковлеву (13 р[уб]. 70 коп.), також Квасницький зажадав плати за 4 дні червня, і йому я мусів виплатити (5 р[уб]. 33 коп.).

Задуманого “Дзвона” дуже лають Порш–Петлюра; погнівалися, що до редакції не запрохано “одинок, — як каже Петлюра, — до сього спосібного чоловіка, Порша”.

“Рада” зовсім пустилася на пси і здуру зачала давати портрети навіть другорядних “звїзд сцени”, як от Ліницької*, виписуючи при тім досить нещасливі панегірики там, де би треба виляти. Користає з ріжних бенефісів. Нічого на те не можна порадити, бо такий напрям дав Чикаленко, який, пробуваючи недавно через кілька днів самотно в Києві, попав в такий артистичний настрій. Нині знов має він приїхати на короткий час до Києва, задля якихсь переговорів з Богуславським*, що теж для сього приїхав сюди. Що за переговори, для яких Чи[кален]ка визвано телеграмою, поки що не знаю.

Може, П. Професор мають що замітити щодо ведення продажі книжок, то я просив би ті замітки зараз поробити, аби коли що робиться невідповідно — не продовжати сього.

З поважаннем

Ів. Джиджора

№ 50

[Київ,] 4 серпня (22 липня) 1907 р.
22/VII.907

Високоповажаний Пане Професор!

Щодо поганої коректи 11[-го] аркуша IV тома, то наші коректори зовсім не винні; я зараз же порівняв коректу П. Професора з першою коректою Скрипчука, і показало[ся], що всі непідхожі букви були ним підчеркнені. Тільки ж зецер зовсім зігнував. Я ходив з тим до управляючого і показував йому, як зецери роблять коректи. Він теж нібито вдався в сю справу, прикликав дотичного зецера і т. д. На доказ пішло П. Професору першу коректу. Я не винен тому, що таку коректу післано П. Професору, бо, не роблячи коректи, не знаю, що там посилається. Я сказав Скрипчуку, аби він перед кожною посылкою ще раз переглянув, чи коректа зроблена, а також ще раз просив Сидоряка, аби він звертав на зецерів більшу увагу.

Сидоряк досить грубо помилявся щодо видатності письма Піснячевського, якого статя замість 9–10 ст[орін], як він казав, дасть мало не аркуш. Через те не знаю, чи можна буде дати всі оголошення, які треба б було дати.

Гайденвурцель впоминається за гроші за папір, бо каже, що йому треба, і просив написати про се до П. Професора. Як же, чи платити йому, чи ні, а так само чи дати друкарні тих 100 руб., які мені осталися з львівських грошей. Управляючий говорить, що П. Проф. писали йому про 300 руб., тільки ж я нічого про се не знав, скільки саме йому дати, і дав 200 р[уб]. Так я прошу дати мені в тих справах вказівки.

Приїздив тут на один день Євген Харлампович, як я вже писав, з Богуславським вони умовлялися над способами вербування передплати. Треба знати, що той Богуславський (зелізничий урядник в Катеринославі) назбирав передплати для “Ради” на 900 руб., а й нам пригнув 4 нових передплатників. Я просив його і надаліше робити се.

“Вістник” спізниться, не було медіявалю для дальшого складання останніх статей і бібліографії. Останні статі будуть послані П. Проф. в понеділок, а тим часом я скажу робити коректу другу і т. д., так що потім, коли вернеться коректа від П. Проф. (П. Проф. тільки може переглянуть щодо змісту) — то по увз[г]лядненню евентуальних поправок П. Проф. зараз видрукується, так що перед кінцем місяця сподіюсь напевне випустити книжку, коби лишень коректа довго не забавила.

Вийшло непорозумінне; я постановив щоденно в “Раді” давати партіями оповістки про книжки, які має контора, а тут показується, що П. Проф. від себе того рода оголошення післали в контору “Ради”. Через те мені приходиться свої оповістки брати назад, а їх був трохи инакше уклав, як П. Професор.

Чув я, що Єфремов невдоволений на “Вістника” за відкиненне статі*, та він співчутя не находить у Чикаленка, бо сей теж з ним не в ладах.

В нас в конторі спокійно. Надруковано 10-ий аркуш IV тома. Налягаю на “Історію” і сподіваюся її тепер значно підігнати.

“Перевал” завтра пішлю, сьогодні йду до Ол[ександра] Сергієвича на кілька годин, бо тут в Київі часами страшно вже скучно.

Ів. Джиджора

№ 51

[Київ,] 5 серпня (23 липня) [1907 р.]
23/VII

Високоповажаний Пане Професор!

Посилаю дальшу коректу “Історії”, решта коректи VI тому (14 аркуш), для перерібки для “Вістника” буде післана завтра. В сім тижни надрукуємо два дальші аркуші, так що нарешті друк VI тому посунеся вперед.

В касі є зараз 278 р[уб]. Завтра заплачу Гайденвурцлеви 175 і ще можу заплатити 100 р[уб]. книгарні, коли П. Проф. скажуть заплатити. Як тільки верне Матушевський від П. Проф. *, зараз друкуватимем дальше ЛНВістника.

Тут видається “Український ратай”. Є се плакат, на якому будуть поміщені різні оповістки видавництва і фірм і т. д. Видає його якийсь Перехрестов, і крім того, що він заплатив адміністрації за концесію, якийсь процент з того має йти на урядові добродійні товариства. Зате той плакат буде офіційально з генерал-губернаторської канцелярії розісланий по всім містам і селам Київського генер[ал]-губернаторства і там теж з наказу уряду має бути прибитий на стінах чи на дверях, словом, де прибивають всякі урядові оповістки. Першорядне місце (прямокутник) на тому плакаті стоїть 20 р[уб]. В редакцію приходив агент з питаннем, чи ми не дамо туди своєї оповістки. А що се було треба зараз рішити, аби хто не зайняв вигідного місця, то я замовив таке місце за 18 р[уб]. (скидка 10%), не маючи коли запитати о дозвіл П. Професора. “Рада” також замовила. Але я не дав грошей, а сказав, що дам, коли з генерал-губернаторської канцелярії будемо офіційально повідомлені, що наша оповістка буде поміщена. Значить, з формального боку ніякої страти ми не можемо мати. Але коли П. Проф. думають, що сей інтерес не стоїть 18 руб. (шкоди ніякої не може бути), то я, коли не можна буде замовлення взяти назад, покрию своїми грішми сей видаток. Як кажу, зробив се на власну руку, бо не мав часу П. Проф. перед тим запитати о дозвіл. Треба ще додати, що таке оголошення буде висіло через цілий рік, а про всякі зміни чи в адресі, чи в яких умовах треба повідомляти, і сі зміни чи доповнення будуть тою ж офіційальною дорогою розсилатися, а місцеві влади з обов’язку мають на своїх блянкетах се наклеювати. На тім плакаті будуть поміщені самі приличні фірми і видавництва, ось як книгарня Ідзіковського, “Київ[ської] стар[ини]”, “Рада” й інші часописи. На мою думку, все ж таке розповсюдження оголошення має якусь вартість. Шахрайства ж жадного не може бути, бо не буде се поміщено і розіслано, то не дасться гроший.

Знов прийшло 3 нових передплатників, а 4 “патріотам”, про яких я дізнався, що вони з обов’язку передплачують укр[аїнські] видавництва, а тільки тепер чомусь притаїлися, я казав післати оповістки і переклади. На них вказав мені згаданий в попередніх листах Богуславський, який був сильно здивований, що їх нема між передплатниками.

Завтра буде післана решта корект ЛНВістника.

З глибоким поважаннем

Ів. Джиджора

P.S. Рахунки в конторі ведуться як треба.

№ 52

[Київ,] 8 серпня (26 липня) 1907 р.
26/VII.907

Високоповажаний Пане Професор!

Не писав я П. Професору через два дні через те, що нічого такого інтересного нема. По-друге, якось так випало, що не було відповідної хвили. Незвичайно прикро, що ЛНВістник спізниться*, крім попередних причин була ще й та, що через два дні Погребной (зецер) не приходив до друкарні, заслаб чи впився, а він якраз мав робити коректу з останніх частин книжки, бо він складав се.

Піснячевський в цензурі*. Він зайняв тільки місця, що ніде було помістити більше рецензій, крім “Записок”*. Сьогодні послана остання коректа і 11[-й] аркуш “Історії”, який вже другий день друкується. Машина погана, і погано вийшли були перші відбитки, через те треба було підліплювати і т. д. Я боюся, чи зовсім вірно складено текст на стороні 11 арк[уша] з дописками. Того, що післано П. Проф. для перерібки, на статю ЛНВістника, здається, вистарчить, зрештою там кінчиться розділ. Якби ще треба було, то прошу написати в найближшій листі. Я гадаю, що для прискорення “Історії” справді конечно треба більше заангажувати Сидоряка до складання, а ломанне дати Постоєви, хоч Сидоряку не конче се подобається, як бачу; йому здається, що буцімто він через те спадає з “управляючого” до ролі простого зецера, і він вдає з себе знеохоченого, утомленого і т. д., а між тим все випитується, як справа стоїть з друкарнею, бо, мовляв, в тій він дальше не може видержати. Раджу з ним, як можу, і мимо сього, гадаю, можна і треба його запрягти до “Історії”. Щодо комплетів “Історії”, то дуже незручно мені ждати до приїзду П. Професора. Ось вчора я, сподіючися, що прийдуть книжки, продав цілий комплет, якого, розуміється, в нас нема, значить, взяв гроші, обіцяючи незабавом прислати поштою. Я гадаю позичити (а не взяти) на час в книгарні потрібний комплет, який потім звернеться книгарні. Продаю без всякого опусту разом з “Сборником” і “Про мову”.

В касі у мене зараз 585 руб. з копійками. З більших виплат було: Сидоряку на рах[унок] ЛНВ 50 р[уб]. і друкарні 100 руб. за VI том “Історії”. З друкарнею по виході книжки зроблю, як П. Проф. казали, і постараюся їх завстидати, тільки ж мені здається, що ми в тім випадку уподобимося “Новому времени”, яке хотіло покарати Францію одноразовим зворотом всіх довгів.

В конторі все йде сяк-так, рахунки робляться, і коректа не залягала ще дотепер. Лихо мені тільки з помічниками, що вони чи то з нудьги, чи що охляли так, що аж хорують і боюсь, аби Скрипчук перед часом не втік з Києва. Все просить авансів, і я вже дав йому (мусів) аж 15 руб. за серпень.

З кружком “Дзвона” я, розуміється, піддержую добрі зносини, хоч вже всі тепер говорять, що з нього нічого не буде, одно те, що несерйозні люде взялися за діло, як от Личко, котрого Чикаленко називає нікчемним (в тутешнім значінню) чоловіком, а друге те, що з матеріяльного боку їм все ще таки не вдається забезпечити себе. Зате дуже зачинає коло нас ласитися кружок “Слова”. Порш з Петлюрою зачинають мені робити візити, хвалять ЛНВістник, а найпаче за статі П. Професора з “Економії”* і дивуються, чому Матушевський не вчиться на “Темах з укр[аїнського] житя”, як повинно робитися інтересні огляди. Видно, на всякий можливий випадок теж хочать мати пристановище. Я, розуміється, і з ними держу себе приязно — здається. Загалом же тепер, чим більше зближається термін приїзду П. Професора, тим більше і частійше чую довкола себе питання: “А коли приїде П. Професор і т. д.”. Більшість має, розуміється, якісь інтереси, інтересики, просьби о пораду — і сі найдокучливіші, а дехто просто, як по нім видно, хоче так собі поговорити, подивитись чи що. Словом, гарячі часи будуть П. Проф. мали зараз по приїзді, бо, як кажу, дуже багато інтересів і інтересантів. Між останніми є і Марко Грушевський, який кілька раз сюди заходив і розвиває преріжні пляни з національним фронтом і т. и. і теж где з тим на П. Професора. Не знаю, чи П. Проф. що з того відомо.

Кандидатів до контори добре б було випробувати, але як його зробити? В Києві вони не перебувають, треба, значить, їх спроваджувати на півмісяця — дуже незручно, бо за кілька днів нічого виміркувати не можна, а тим часом на другого півмісяця приходилось би виписувати заздальгідь другого. Та й поки є Скрипчук — теж недобре давати когось третього; хоч би роботи трохи більше було — бо знов некористно зразу призвичаювати їх до малої скількості годин роботи. Та, може, се дасться якось уладити. А Котика, міркуючи по дотеперішнім його поведенню, я радив би таки лишити при конторі. Що головне — то те, що він слухняний і розуміє досить дисципліну (про котру я зразу ж менш-більш йому говорив). Тільки щоб не жив він в конторі — се безпечнійше. Я гадаю, що можна було б за якийсь час трошки йому підвисшити платню — він бере 20 руб. в місяць.

Ревізію з “Вістника” всю, а часами й коректу, я роблю.

Копію статута (оригінал, як я писав, забрав Шульгин, щоб післяти адміністрації) Н[аукового] тов[ариства] я посилаю*. Прошу написати, про що се я маю зладити реферат?

Про ревізію я, видно, хибно думав, та зараз про ню написати нема як, бо вже минуло спору часу, хіба, може, що-небудь конзулят скаже мені в справі моєї скарги, а тоді, може, якось дасться нав'язати замітки в “Раді”. Ага! В “Раді”, хоч там сидить Залізняк з Квасницьким, не можна ніякого підозрілого впливу завважати; Залізняка навіть лають за галицьку мову, за котрою (а властиво за деякими словами) він стоїть і все приходиться до мене жалуватися на такі гоненія. Якби

таки на нім або Квасницькім показався який чужий вплив (а оба вони тепер приятелі) — то можна собі дати раду; Зал[ізня]к не конче міцно сидить на співробітницькім стільчику, бо знов Мат[ушевськ]ий, який все-таки має деякий вплив на Чикаленка, невдоволений веденем відділу Зал[ізня]ка (“З газет і жур[налів]”) і кілька разів говорив, що там багато “ерунди”. Секретар Корольов дуже м’яка людина й працювати до того, а хоч він і сидить в “Просвіті”, то теж поки що нічого не можна у цього завважати. Я з ним буваю досить часто.

І ще одно. Може, від редакції треба буде дати яку оповістку, що дальша книжка вийде за дві в побільшенім об’ємі? В таких разі прошу зробити дописку на коректі.

З глибоким поважаннем

Ів. Джиджора

№ 53

[Київ,] 9 серпня (27 липня) 1907 р.
27/VII.907

Дорогий Пане Професор!

Я дуже вдячний П. Професору за присланне мені листа Сидоряка*, дякуючи чому я буду міг бодай дещо відповісти на закиди, там пороблені. Все тут сказане зводиться до того, що ми робимо шкоду ЛНВістникови (а також “Історії”) через несправлюванне рукописів і недбалі перші коректи, з чого також виходить спізненне роботи, а Сидоряк, значить, ні в чім не винен. Правди в тім всім є тут стільки, що першого рукопису Матушевського* в самій річі через забуте не справлено, і 3-тя коректа вийшла велика ще й тому, що першу робив Котик в початках своєї конторської кар’єри. Та притім цитатів з “Ради” і в 3-тій коректі не справлювано — значить, тут вона була невелика. Що ж до справлювання рукописів взагалі, то се з боку Сидоряка, легко говорячи, видумка, буцімто ціле справлюванне обмежується на счеркненню “ъ”, що, як він остроумно виразився, є “патиком на драбині”. Рукопис “Старе гніздо”* справляю я сам і можу запевнити, що не обмежуюсь на викиненні самого “ъ”, а на доказ пішлю рукопис, як тільки буде зроблена з того коректа. Також стою при тім, що перша коректа так з ЛВН, як з “Історії” робиться в конторі добре з зазначенням чужих букв, а на доказ сього знова посилаю коректу з 11[-го] арк[уша], де в першій коректі дуже докладно були підчеркнені чужі букви, які, дякуючи недоглядови Сидоряка, П. Проф. були змушені вдруге підчеркувати. Зате Сидоряк, коли йому звертається на те увагу, не тільки ніколи таких корект не хоче показати управителеви, але навіть не хоче назвати зецера, який се складав. Прикладом, як роблять зецери коректу, може послужити моя рецензія на “Записки”*, де вона вийшла по коректі гірша, ніж була попереду. Я се зараз Сидоряку

показував, а він ще й кривиться, коли з тим йти до управителя: се йому псує приятельські відносини до зецерів. Всі ті добрі ради, які він дає, — нічого нового, я сам се добре знаю, і певно, коли що недобре діється, то не затаю сього перед П. Проф., хоч би я сам завинив, а вже ніяк не став би я покривати своїх помічників на шкоду “Вістника”. Все те ставить мене в глупе положення, бо відтепер я рішучо не можу наглядати над друкарнею і Сидоряком і писати про се П. Проф., бо виходило б, що я знова з злоти стараюсь його очернити, а П. Проф. мали б добре понятє про всіх нас. Проте прошу, щоб П. Проф. самі давали вказівки Сидоряку і ждали від нього пояснень, а контори я певно вже припильную. Проти справедливих замітів я, розуміється, нічого не можу мати, але ложні закиди і складанне своєї вини на других мусить мене озлоблювати. Щодо справлявання правопису в скриптах тутешніх авторів, то, поминувши виїмковий випадок з Матушевським, контора придержується розпорядження П. Професора.

З почерканою цензурою статєю Матушевського я зробив так, що перечитав її ще раз з автором, і гострі слова й речення, без яких можна було обійтися, вичеркнено, а більші уступи (се було все подано свого часу в “Раді”) полишено, подавши докладну зсилку на дотичний №, де се було надруковано. До сього хіба вже не вчепляться.

Нині одночасно з листом прийшов 12[-й] аркуш від П. Проф. і завтра піде на машину, хоч не знаю, чи встиємо видрукувати і завтра таки П. Проф. післати.

Рецензій на різні українські другорядні видавня нам не забракне; Залізняк, Гехтер і т. д. досить охоче до сього беруться, і я вже післав П. Проф. кілька таких. На видання П. Проф. я дам сам до VIII кн[ижки]* — в сій не було вже місця.

“Середніх віків” мусілося тільки урвати, а вірша під ними я не давав тому, бо вірші по віршах давати видавалося мені незручним. Матушевський говорив мені, що хроніки “З українського життя” не дасть, бо нема про що писати, борше можна дати “З російського життя”*. Я просив його, аби він про те написав П. Проф. Чи зробив він се — не знаю.

Передплатників маємо разом з обмінами і даровими без тих, що нічого не дали, 735, з чого 322 заплатило цілу передплату.

Сьогодні послано П. Проф. рахунки, і поледва чи Скрипчук не писав, щоби йому дозволено скорше виїхати, він дуже скучає і невдоволений*. Я гадаю, що перед приїздом сюди П. Проф. не можна дозволити йому на виїзд.

Не винен я, що Виноградова дала такий рукопис, посилаю те, що мені дають, хоч я упереджав П. Проф. про вартість тої річи, наскільки вона мені була знапа.

Нарешті рушив VI том, сьогодні післано 12-ий видрукуваний аркуш.

Жаль, що більш яких-небудь інтересніших звісток не маю; ніде я останніми часами не був, та зрештою нічого такого не сталося ніде, бо нікого тепер нема тут.

З глибоким поважанням

Ів. Джиджора

P.S. Посилаю лист до П. Проф., де просять о пораду, як заізнатися з історіє[ю] України. Хиба, думаю, порадити йому, аби купив “Історію” й читав, може, попереду “Очерк”.

№ 54

[Київ,] 10 серпня (28 липня) 1907 р.

28/VII.907

Дорогий Пане Професор!

Сьогодні заплатив я нарешті за папір. З початку було не хотіли нам дати 4% скидки — а тільки 3%, бо, мовляв, вже запізно, та потім таки згодились. Значить, заплачено 168 руб. Тепер вже жадних довгів за нами нема, а в касі маємо 410 руб., а на почті з нинішнім днем 19 руб. Отже, книжку буде можна зараз по виході оплатити в друкарни.

В друкарни кінчається склад 16-го арк[уша] IV тома. Сидоряк говорить, що VI тома складати тепер не може, бо має багато ломання. Коби він хотів держати наших зецерів в крипах, то можна б — а навіть в ціли прискорення друку “Історії” се конечно — взяти ще третього зецера на наш кошт, щоб помогав Постоєви робити коректу і ломати, зате Сидоряк з Запорожцем могли б складати. Тільки ж, як кажу, треба над ними мати добрий нагляд, аби вони робили і дармованнем нас не ошукували.

Книжки для П. Професора я вже давно післав, а якщо їх ще нема, то прошу написати, я зареклямую, бо шкода, аби пропали.

Був тут сьогодні Садовський і сказав, що через недостачу часу ніяк не може продовжати своїх споминів*, хиба колись пізнійше, може, навіть аж на другий рік. Я, похваливши його спомини, якими, мовляв, читачі дуже любуються і дуже нетерпляче очікують щораз дальших частин, сказав йому, що редакція не може прийняти до відома його заяви. Він з тим і поїхав. Просив дуже П. Професора заїхати до нього Дніпром в Катеринослав, де він перебуває з своєю трупкою. Личко попросив у мене адреси П. Проф., видно, щось хоче написати*.

Ще про “Дзвін”. Може, я вже П. Проф. ним надоїв, але П. Проф. певне знають, що я ним інтересуюся тому, бо йде про те, щоби така дурниця не пошкодила “Вістникови” і не відтягнула від нього літературних сил, хоч “Дзвін” все одно нічого для справи не зробив би. Поки що капіталу вони мають всего на 700 руб., які позістали ще з 1904 року з уладженого якогось концерту чи аматорського представлення, не знаю вже добре. Гроші ті переховувались у Лесі

Українки і за них мав в [1]905 році вийти альманах “Громада”, мабуть — та тоді, теж через таку кумпанію, нічого з того не вийшло. Лозинський поки що не дався ще зловити. Є ще другий чоловічок, на котрого вони полювали, якийсь молодий ще (30 літ) півміліоновий панок, Вовк, чи як*. Жив він досі в Петербурзі, де скінчив щойно університет, а тепер має переїхати до Київа. Се має бути якась доволі обломовська фігура. З тим Личкови не повелося, бо, мабуть, чи він його не натягнув вже в Петербурзі. На отсего то пана має апетит теж Садовський, який, розуміється, хоче тільки пожичити в нього грошей, аби міг дістати з трупою до Петербурга і там поправити свої діла, бо він тепер сильно “вишастався” — в Полтаві зборів не було. От Садовський теж знає того пана, але каже, що в нього грошей звичайному чоловікови трудно дістати, хиба послати до нього сильного авторитета, і тому Садовський рад би, аби приїхали сюди П. Проф. і той згаданий панок. Осе цікаво було б, якби з того панка можна що потягнути, тільки, певно, на що іншого. Яку штуку на ес-децькім з’їзді вистроїв Винниченкови Порш, так що Винниченко пристав до Личка, то П. Проф. певно вже знають. Тепер же Порш з своїм кружком те й робить, що всюди старається В[инничен]ка здіскредитувати, переносючи се ес-децьким звичаєм і на літературну його діяльність. Тут він, розуміється, нічого не зробить, та зате, я думаю, В[инничен]ко, маючи все-таки досить сьмілих ворогів, може, трохи спустить з свого авторитетного тону і стане все-таки шукати де-небудь опори. Се теж було б не зле.

Личко тепер возиться з своєю драмою; пропонував її Саксаганському, та той чемно відмовився, а тепер заходився коло Садовського. Всі вони одмовляються тим, що попа не можна на сцену виводити, бо йому навіть в театрі бути не дозволено, та автор сю справу досить просто розв’язує: можна, каже, всадити туди попа католицького або навіть уніятського. Заки що він думав би свою драму дати в перший випуск “Дзвона”. Тільки всего можна сказати про “Дзвін”, і коли кого з сьвідомих запитати про се, то він тільки відповість, що “автори вже пишуть”.

Ще щодо згаданого панка, то се має бути, як сказано, людина інертна і нікуди носа сувати не може, бо не вміє, а через те можна собі його затямити. Я, розуміється, нічого тут не фантазую, але знати про те ніколи не зашкодить.

Леонтовича зараз нема в Київі, Чикаленка, розуміється, теж.

Чи звернули П. Проф. увагу на статі Рузина (Гехтера) в “Раді”, особливо на нинішну*. Вони, на мою думку, не тільки неправдиві, але ще й до того дуже нетактовні і чисто ес-децькі. Адже ж там становив ще звістної “Спілки”! Дальше статя ще гірша з того боку, і я ремонстрував проти неї, не знаю, чи пустять. Я просив би написати, що П. Проф. про се думають, бо, може, мій погляд хибний.

З глибоким поважаннем

Ів. Джиджора

№ 55

*[Київ,] 12 серпня (30 липня) 1907 р.
30/VII.907*

Дорогий Пане Професор!

Нині послано П. Професору дальший аркуш коректи з IV тома “Історії”, а до нас прийшли “Студії”. Винниченка складено вже 2-ий розділ. Разом з коректою посилаємо статю Сумцова*, прислану для ЛНВістника, не знаю тільки, куди її примістити можна буде. То все-таки цікаво, що така стара кавалерія вступає в співробітники ЛНВістника. Може би, ще кого притягнути, хоч користи небагато буде, та бодай в оповістках “Вістника” можна буде зібрати більшу скількість імен співробітників. Все-таки декорація.

В конторі все по-старому, все йде своїм порядком, тільки Скрипчук надто вже бере “форшуси”; з його пенсії за серпень лишається йому побрати тільки 10 руб., а не давати йому годі, бо не має нічого.

Сьогодні приїхав до Київа Чикаленко, а завтра знова їде на село. Писав до нього Єфремов, що за відкиненне йому статі більш ані стрічки не напише для “Вістника”*, а тим часом згадану статю хотів би помістити в “Раді”. Чи додержить він своєї постанови, то ще не знати, бо писати йому нема де, хіба притулиться в “Україні”, де він, як на лихо, за собою мости попалив. Дуже льояльно поступив Чикаленко, написавши до Пана Професора, чи можна сю статю в “Раді” містити, чи ні*. Загалом він тепер з великою реверенцією для П. Професора. Сьогодні в редакції “Ради” якось ми зговорилися про Франка з приводу власне згаданої статі Єфремова, і Чикаленко дуже нападався загалом на Франка, називаючи його людиною без усякого характеру. При тім Чикаленко сказав, що се ще одна з великих заслуг П. Професора, що взяли таку будь-що-будь велику літературну силу в свої руки і ужили її як треба, з чого вийшла користь і для нашої літератури, і для Франка, який хто знає, як був би скінчив і чи був би став тим, чим він тепер є. Може, се для П. Проф. не новина — сей погляд Чикаленка, але мені все було приємно почути таке ясне і докладне сформулювання сеї справи тут власне, де здається про нього, Франка, мали усталений погляд инший і [т]ракували його окрему самостійну силу. Може, як кажу, П. Проф. про сей погляд вже знають, та я нотую се, так сказати, з хронікарського обов’язку.

Що ж до поміщення статі Єфремова, то я її не читав і через те не знаю, чи вона дуже зачіпає “Вістника”. Якщо не дуже, то поміщення її можна зробити залежним від того, як там у Львові стоять діла, і від того, чи і наскільки належало б присмирити Єфремова.

Коли вже в попередньому листі написав я непотрібно про того поміщика, то тепер вже для повноти хіба мушу додати, що називається він Волик* і має свій маєток в Херсонській губернії.

Гехтер таки добився поміщення своєї статі, хоч, щоправда, з доданою редакційною приміткою*. Тепер він стає знова сталим співробітником "Ради" і буде вести відділ з польських газет і заграничний. Коли приглянутися, як він проворно сюди втиснувся і зачав грати визначну роллю в газеті, "перешварцовуючи" сюди свої погляди, навіть не згодні з поглядами редакції, то по неволі згодишся з антисемітами, які вказують на те, як так жида всюди вміють проникнути. До того ж Гехтер ще потрафив зачарувати Чикаленка.

Неприємну штуку зробила мені редакція, давши мою статю в фейлетон*, хоч вона туди абсолютно не годиться. Та вже пропало.

Прошу вибачити, що листи виходять страшно нецікаві. Та що ж, коли тепер така тут всюди <мертавячина>, що просто нічого не діється, так і нічого інтересного нема.

З глибоким поважанням

Ів.Джиджора

№ 56

[Київ,] 14 (1) серпня 1907 р.
1/VIII.907

Високоповажаний Пане Професор!

В редакції є такі рецензії, крім рецензії П. Проф. на Чикаленка* і Франкової*: 1) Панейка на Копачове "Думане"*; 2) Залізняка на Ачадова "Взгляды соц[иалистических] партий на общественное самоуправление"*; 3) Треймана на Сумцова "Леонардо да Вінчі"*; 4) Ярошевського на Черкасенка "Старе гніздо"*.

Про агентуру я нічого не писав, бо ще не було про що. Поки що я зробив в тій [справі] те, що міг, а власне замовив місце на оповістку в "Ратаю", про що я вже писав. Щодо бюр оповісток, то мені наразі відоме тільки одно "Люкс", про яке П. Проф. знають, мабуть. Воно спеціально займається оголошення[ми] часописів і журналів й приймає передплату. Хиба ввійти з ними в переговори.

Про Шап[ов]алова* я тільки й те знаю, що від П. Професора, а хто він такий, де живе, і що за чоловік, і чи має охоту стати у нас конторщиком — то про те я поки що не міг ні від кого дізнатись, бо тут його не знають, а принаймні кого я про него випитував. Може ще найду таку людину, котра мені дасть які-небудь інформації, а бодай скаже, де він тепер перебуває. Чи, може, він що писав до П. Професора? В усякім разі, він не є тим, кого пропонував Синицький. Сей називається Богацький, а Синицький, який подає його за свого товариша і приятеля, навіть не знає його імени і цілу рекомендацію зводить до того, що се "дуже порядочний чоловік". Я гадаю, що Богацького нема що брати під увагу, хоч би для того, що він "приятелем" Синицького, а через него і ще може чийм приятелем бути.

Та взагалі з панами бувшими офіцерами не знаю, чи поладнаємо, але, може, про Шаповалова я довідаюсь щось певнішого. Остається наразі Тарасенко, якого можна буде спровадити. Тим часом Скрипчук конечно хоче виїздити якнайскорше і неустанно мені нудить, аби я писав про се П. Професору*. Я, розуміється, кажу, що мені просто ніяково про се писати, та й для него се не дуже гарно виходить.

Матушевський не ходив до цензури, раз через те, що коли П. Професор про се написали, то вже було запізно, а друге, що хоч би не було пізно, то вдаватись до нього з такою пропозицією, де він на чужому журналі “храбре” і кривиться на “залежність” від цензури — як кажу, посилати його в цензуру незручно. Я зроблю так само, як і з статьею Кошового в VI [книжці]: значить, обійшовся поправками в “термінології”, а в інших місцях подав докладно ч. “Ради”, звідки се взято. Так само, відповідно до вказівок П. Професора, зроблю з Піснячевським, вичеркнувши хиба те, що цензор може докладно згадати, що він се перечеркнув. В статі Матушевського фактичних змін ніяких не зайшло.

Про нових піврічних передплатників я не писав, бо таких поки що нема. Всі, які тепер приступають, платять цілу передплату згори. Про дотичну зміну в оповістці щодо передплати на другий піврік — як се П. Проф. писали — тямлю, і зроблю її на окладці. Старі передплатники, які заплатили тільки 3 руб., поволі звертають, зате дуже мало з тих, що дали тільки 2 руб., присилає дальшу рату. На щасте їх не дуже багато, щось коло 40. Та, мабуть, дехто з них відпаде-таки.

Книжку випускаємо післязавтра. Чи не ліпше було б “Богданові роковини” дати на першому місці*, але тільки щоб не посилати вже П. Проф. коректи? Я би її сам коригував у всіх коректах.

При сій книжці усім довжникам пошлеться переводи. Оповідок ЛНВістника лишилося дуже мало, і справді треба дати другий наклад.

На окладках дам оповістки “України” і “Новой книги”, а про комплекти ЛНВ і “Записок” для браку місця викину, про се, зрештою, сказано в інших оголошеннях, а треба, аби різні журнали давали наші.

З глибоким поважанням

Ів. Джиджора

№ 57

[Київ,] 15 (2) серпня 1907 р.
2/VIII.907

Високоповажаний Пане Професор!

Сталося велике лихо для книжки ЛНВістника, яке, крім клопоту, певно накличе велику біду на мою голову. Нарешті цензор вернув

статю Піснячевського, але її не пустив цілком*. То значить, просто написав на коректі “Ета статья не пройдет”, що П. Професор можуть побачити на коректі, яку zarazом посилаю. Я зараз же таки ходив до нього, до Опатовського, значить. І він просто сказав, що дивується, що ми хочемо такі статі серед теперішніх обставинах поміщати. Йому самому прикро, що ми маємо такі неприємности, але тут нічого не поробиш; крім звисних “обязательных постановлений”* останніми часами цензура одержала ще два телеграфічні циркулярі, де наказано найбільш пильнувати і “робити вжиток” з таких річей, про які власне говориться в статі Піснячевського. Циркулярі ті він мені і показував.

Він позачеркував тільки зпочатку, а далі навіть того не робив, уважаючи цілу статю за неможливу до поміщення. Сказав, що переробити її не можна, бо коли зробити з неї статю, можливу до поміщення, то просто вийшла би несенітниця, а коли б її “легко” справили, то в найліпшим разі ждала б нас кара 300 р[уб]. і арешт книжки. До того знова нагадав мені про окремих “цензорів” при генерал-губернаторі.

Що мені було робити? Статя має 13 ст[орін], значить, пустити книжку без неї — лишається понад 10 арк[ушів] ще 3 сторони, доскладувати ще тих 13 сторін до повних 11 аркушів — треба вперед писати до П. Професора, а вже потім складати: значить, забрала б ся історія яких два тижні часу. А тут книжку треба було на гвалт випустити, бо і так спізнилися вже дуже. А тут ще наступає два дні сьвят. Через те я на власну руку розпорядився так: книжку випускаю завтра (в п’ятницю) в 10 ½ аркуша*. То значить, до тих 3[-х] сторін з книжками П. Проф., які лишались понад 10 арк[ушів], я дав вискладати рецензію П. Проф. на Чикаленка і Франка [на] Борусовського*, що дали 2 сторони = разом 5, а до того ще помістив проспект “Історії” П. Проф. з брошури “Про мову”* — разом 8. Оголошення на окладинці лишаються такі, про які я писав в попередньому листі. Рецензії згадані давав я через те, що раз, більше буде рецензій, а друге, міг я від біди хоч і без дозволу П. Проф. вже не посилати їх до Львова. Я знаю, що П. Проф. будуть за се гніватися, але я нічого кращого не міг придумати, а стояв на тім, що книжку конче треба зараз-таки випустити, щоби ще в суботу надати 900 прим. до Львова. Воля П. Професора — тільки ж я, як кажу, не міг знайти нічого ліпшого. Се моє якесь спеціальне нещасте, що мені завсіди трапляються такі історії, де я при одинюкім моїм бажанню робити тільки так, як П. Професор велять, змушений, або, може, мені так здається, робити на власну руку ріжні розпорядження. Я хіба можу тільки повторити мою давнішу просьбу — дати на моє місце когось иншого.

Під “Шумом”, як і Садовським*, лишаються місця на вірші по 12 стрічок. Значить, можна підходячі вірші дати туди? Через ті сьвята то П. Проф., може, ще встигнуть докладно відповісти мені на се питання.

Доклад П. Проф. загальним зборам Н[аукового] тов[ариства] надрукований в 121[-му] н[оме]рі “Ради”*, котрий тут же пересилаю, чи, може, конечно-таки треба прислати рукопис, який лежить на дні архіва “Ради”? А може, тут розходиться не о сей власне доклад? Статут друкувався, але чи надрукований — невідомо, бо ніде його нема, і нема також Шульгина.

Збірник українських статей можна сьміло випустити*, говорив се мені Опатовський. Може, П. Проф. зараз пришлють до складання, він тепер дуже на часі.

Скрипчук бунтується і хоче виїздити найпізнійше і в найгіршім разі, як каже, з кінцем серпня н. ст., а тепер задумує на кілька днів зробити собі кудись прогульку, очевидно, кидаючи роботу. Я поки що обмежусь на тім, що не дам йому ані копійки більше поза те, що він взяв як платню за серпень.

Мені здавалося, що я писав про те, що книжки з жандармерії я дістав, але рукописів жадних, а між ними і археології*.

Кланяюсь.

Ів. Джиджора

№ 58

[Київ,] 16 (3) серпня 1907 р.
3/VIII.907

Високоповажаний Пане Професор!

Сьогодні вислано П. Професору останні півтора аркуша ЛНВістника і окладинку. Книжка вийшла сьогодні по полудни; а завтра буде вислано у Львів 900 прим.*, а окладинку окремо, щоби можна було на час зложити її, заки книжка прийде. Останніми днями якось передплата не надходила, а в касі по ріжних виплатах, як платні конторщикам, осталося ще 410 руб., з яких я завтра заплачу [за] VII кн[ижку] — але під тою умовою, що завтра невідмінно буде вислано 900 прим. до Львова, инакше годі було б чого-небудь добитися від них. А також заплачу цензору 10 руб.

В тих днях знова двох наших зецерів чомусь не прийшли до друкарні (Забіяка і Зайцев), через що задержався 17-ий аркуш IV тома і коректа. Говорив я про сю історію з управителем, і він на них наложив за се кару, а заявив готовість прийняти на їх місце двох нових. Може, те трохи полякає зецерів інших, але Зайцева, може, треба буде лишити, бо він досить добре складає. Докладне справозданне з друкарських робіт казав щині дати Сидоряку; не знаю, чи він се зробив. Сподіюсь, що IV том дасть випустити на означений термін. На мою думку, головна хиба в наших ділах друкарняних в тім, що ми надто вже зв'язали їх з особистим інтересом Сидоряка, а власне в тім, що він хоче сам усе ломати із-за надбавки, яка йому за се дістається.

ся. Коли сказати йому що-небудь в тім роді, щоби він, напр., таке або инше ломанне доручив кому иншому, так зараз же говорить: “Не можна, бо я на тім трачу”. Ось я питаю його, чи можливо було б тепер складати збірник П. Проф., щоб випустити його на осінь, то він зараз заявився проти того, бо, мовляв, йому ніколи було б ломати, а кому иншому не можна дати, бо він багато стратив би через те. Я гадаю, що нашої видавничої роботи не можна регулювати такими інтересами Сидоряка і робити її виключно від тих інтересів залежною. Тут доконечно треба би поставити якісь границі між одним а другим і загалом сю справу роз’яснити.

Сьогодні в “Раді” замалим не подали статі Богдана Барвінського з “Руслана”, де він, сповіщаючи про задумане видання Археографічною петерб[урзькою] комісією корпусу Литовсько-руських літописей, розсипав свою ерудіцію, з деякими “критичними” увагами про д[е]які праці з того обсягу. Так я, дізнавшись про се, казав подати тільки звістку про нове видання* і пояснив, що передруковувати чужі статі “Раді” незручно. Се тим більше незручно, бо Барв[інський] по своїм симпатіям порозписував похвали польським ученим.

Сьогодні приходив Перетц і при тій нагоді дуже обурювався на відому статю Єфремова. З Єфремовим я теж бачився, дуже kwasна в нього міна, хоч був дуже чемний. Обіцяв зайти до мене, бо в нього, як казав, є якесь діло до мене. Як буде, то напишу. Заходить ту[т] часто Залізняк і дуже вздыхає за тим, аби П. Проф. могли перебраться в Київ, тоді, каже, українство стало б на ноги. Притім, одначе, жалується дуже, що в “Раді” Грінченка зовсім ігнорують, не подаючи ніколи найменшої звістки ані про нього, ані про його твори. Не можу поки що виміркувати, чи він, Залізняк, ще такий “несвідомий зла і добра”, чи тільки таким прикидується.

Зрештою нічого більш нового нема.

Я на хвилю не можу забути тої поганої історії з ЛНВістником. Дальших статей до сеї книжки нині з Львова (“Середні віки”, Лозинський)*, ані тутешних поки що не прислано, а тим часом їх треба, бо в тім тижни надрукуємо 2–3 аркуші і треба дальше складати.

Вчора післав я 3 н[оме]ри “Киевлянина”*. Прошу вибачити, що трохи пізно, тільки ж я не встигаю часом рівночасно слідити за ріжними газетами. Вчорашнє “Новое время” помістило довгу статю про націоналізацію школи* для всіх 102 народностей; чи в тім числі і нашої — не знати, бо про се не говориться нічого в тій статі.

З поважаннем

Ів. Джиджора

№ 59

[Київ,] 17 (4) серпня 1907 р.
4/VIII.907

Ага! Прийшла стаття Лозинського про Гарібальді*. Що робити з нею і де, в котрім місці дати її?

Високоповажаний Пане Професор!

Книжка до Львова вислана і також розіслано місцевим передплатникам. Друкарні заплачено 256 р[уб]. 80 коп. Був тут Єфремов, звернув решту побраного авансу (по відтрусенню гонорара в сумі 58 р[уб]. 86 коп.), 41 р[уб]. 14 [коп.], і разом зложив передплату на ЛНВістник. Жалувався, розуміється, на ЛНВістник, який мимо того, що приобіцяв бути всеукраїнським журналом, таким не є, бо не допускає в рівній мірі різних гадок, як напр., його статі і т. д. Я, розуміється, йому відповів, як треба. На тім справа поки що покінчена, але видно було по нім, що він не доконче радий, що порвав з ЛНВістником. Матушевський взяв решту гонорара і авансу на 7 р[уб]. 50 коп. Клопіт з тим Матушевським; хоч П. Професор йому, “змученому”, писали, аби “відпочив”, а він таки не захотів спочити, а написав статю, яку завтра має принести*. Не знаю, про що написав, бо перед тим говорив, що нема про що писати, тому певно стаття не особлива — написав, очевидно, аби була. Що мені з нею робити? Дати, мабуть, не буде де, а придержати, то знов потім вийде комедія, як при сій книжці.

Змордували мене в останніх часах мої найблизші співробітники. Переконаюся, що вони недалеко відбігли від тутешніх. Народ страшно в претенсіях. Скрипчук з Сидоряком тільки про те говорять, що вони поробили з себе жертви, кривда їм діється, а без них, мовляв, діло жадним способом не пішло б. Щодо “Історії” П. Проф., то просто-таки говорять, що на цілім світі тільки вони потраплять дати собі раду з рукопису, якого всякий инший зецер чи коректор не втне. Скрипчук таки збирається виїхати на 15 с[ього] м[ісяця] (ст. ст.), а Сидоряк знова говорить, що “Історії” не можна посунути, бо VI тома ніхто не годен складати. Значить виходило б, що треба переписувати, причім треба плати, на їх думку, бодай чи не по 5 руб. від аркуша, бо таки ніхто не прочитає. Казав я Сидоряку самому написати, як він хоче, до П. Проф., як з “Історією” треба поступати, бо я жадних жалоб ані бажань не можу приймати, а тим менше доносити їх П. Професору. Щодо Сидоряка, то стало приходить до друкарні коло 3[-ої] години, значить, годину пізнійше, як повинен. Я кілька разів заходив нібито по ділу в друкарню й ствердив се, крім того, що довідався иншими доречами. Я ще йому нічого не казав, але що з тим робити? Рукописи справляю сам і багато инших річей роблю сам, бо мушу. Скрипчук заслонюється тим тепер, що він тільки до “Історії”, а вже ласку робить, що помагає вести рахунки. Нових помічників я

буду тепер брати, як Котика, на умовах роботи, що треба буде. Поки що найкоректніше з них веде себе Котик, але і його такі балачки готові попусувати, та я його маю в руках.

Рецензія Фр[анка] на Алчевську*, як і можна було сподіватися, викликала не дуже-то користні уваги завдяки тій історії з портретом; трактують се як щось дуже несерйозного, а навіть сьмішного. Кілька сильно неприємних уваг на сю тему зробила мені між іншими Леся Українка, яка свої погляди, мабуть, дальше ширить*. Щасте, що завтра виїздить з Києва*.

“Русск[ую] мысль” (VII кн[ижку]) і блянкети пришлю; якое я забув прислати їх П. Професору.

Пишуть П. Проф. про долучений взірець на оголошення, але його не прислано, чи, може, де пропав.

В касі маю ще 156 руб. Крім того ще є в книгарни гроші за книжки В[идавничої] сп[ільки]. З адресами буду робити, як П. Проф. велить. А як Скрипчук жадає грошей на дорогу і авансу — чи дати йому? Гадаю, що ні.

Прийшло 2 прим. I т[ому] “Історії” і по одному II і III тома. Все було б сьак-так, і книжки поволі йдуть, але в конторі загалом панує якийсь дуже пригноблений настрій.

З глибоким поважанням

Ів. Джиджора

№ 60

[Криворівня, 18 (5) серпня 1907 р.]

Прошу міні скоренько прислати (для де[.] тилітнього хлопця) кілька зовсі[м] легких книжочок (Товариства педагогічного або інших), вартости 50–60 к[о]р[он].

З поважанням

М. Грушев[ський]

№ 61

Криворівня, 21 (8) серпня 1907 р.

Кривор[івня,] 8/VIII ст. ст. 907

Довірно

Дорогий Товаришу!

Залучаю лист офіційно, який покажете Скрипчукови (йому особно не пишу). На всякі його нарікання маєте виткнути йому, що зробив прикий завід, сам зголосившись — на два роки — і тепер кидаючи. Більше нікого на мешканне до контори, мабуть, не треба брати. До авансів Скрипчуку немає ніяких підстав, і якби що давали, то дайте в формі позички особисто від себе.

З Сидоряком супроти тих деморалізаційних його говорень належить поступати гречно, але твердо: сказати, що жертв ні від кого не хочемо, і коли йому не в лад, то нехай зголосить завчасу міні свій виїзд, а я під час свого приїзду залагожу справу. Виткніть йому теж, що не додержує урядових годин. Думаю, що се зробить на нього вплив. А як ні, то справді можемо обійтись без нього. Щодо мого письма скажіть, що видко в петербурзьких друкарнях зецери ліпші, коли читають мої скрипти, а і в друкарні “Ради” дають собі раду, і що в друк[арні] Шевченка не бракує зецерів, коли без грімас мое письмо читають. Все те одначе гречно, хоч і рішучо. Зрештою прочитайте мій лист до нього, що посилаю в залученню.

До грошевих кар на зецерів прошу не доводити, і зроблені грошеві кари *ex post* кажіть їм вирівняти, немов нагороду за поправлення. Бо з тих кар користає тільки адміністрація друкарні, а по нашій стороні лишається прикрість.

Міні дуже неприємно, що Ви пишете, що самі поправляете скрипти. Належить в отсі роботи вправити Котика. Ми повинні самі робити якнайменше, аби мати час і на наукову роботу, і на загальний нагляд. Чи спровадили Тарасенка чи кого там?

На грімаси Лесі й ин[ше] не треба вважати. Воша має анимозію до Франка й чіпається*.

Матушевському я пишу, що стаття може йти як огляд, і в такім разі огляду на сю книжку не потрібно*.

Франко тепер тут. Дуже з ним тяжко. Як я виїхав зі Львова, то робив все, що хотів, але не для ЛНВ., а тепер тут відпочиває; “Середніх віків” дальше не має, зробить, як вернеться до Львова*. І я думаю, що встигне. Отже, коли не маєте запасу на цілий аркуш, то порядок буде*:

“Шум”

Садовський

“Роковини”

Вишниченко (скільки дано? в друку?)

Кошовий

Лиманський (скільки дасть? в друку?)

“Студії”

Вірші на 1 стор[ону] (Будяка?)

Порш

“Єрусалим” (не забудьте, що казав постягати куці рядки).

Як ще “Середніх віків” стане хоч на 15 сторін, то дати їх по “Студіях”, а вірші на 1 стор[ону] дати після Порша. Про переписування “Історії” не може бути мови.

Цілую Вас!

М.Г[рушевський]

Ви не зовсім розумієте відносини наші до Сидоряка. Він дістає від нас доплату до того, що дістає в друкарні, аж до висоти 80 руб. В

наших інтересах, аби він заробляв від друкарні якнайбільше — бо тоді менше доплачуємо. Отже, як він каже “я трачу”, то се властиво ми¹.

*) Тому, що ломанне високо платиться друкарнею, то в нашій інтересі, щоб ломив той, хто стоїть на нашій місячній платні: Сидоряк, Постой або той другий помічник, якого я кажу взяти.

№ 62

[Київ,] 19 (6) серпня 1907 р.
6/VIII.907

Високоповажаний Пане Професор!

Вертаю ще раз до статі Піснячевського*; шкода, аби вона так і осталась ненадрукована. Першої частини, розуміється, не можна врахувати, та чи не далось би зробити що з другою частиною, яка, на мою думку, важніша за першу, а менш “небезпечна”. Я підозріваю, що Опатовському по таким вступі просто не хотілося вже читати дальшої частини, де він, певно, думав, що там ще “гірше” і просто збрехав, буцімто він її читав. Так чи не було б вказане поїхати мені з нею ще раз до Опатовського та відвоювати її і в дальшій книжці помістити з відповідним переробленням та доробленням вступу. Наколи б П. Професор вважали се добрим, то прошу мені дати потрібні вказівки і прислати назад цензорську коректуру. Надзвичайно гризе мене отся ціла справа, тим більше, що не знаю, як П. Професор подивляться на пороблені мною зміни в сій книжці.

Щодо критики на “Дісгармонію”*, то я б радив завернути “редакційну примітку” до статі Стешенка Франку назад з дорученням доконче таки написати паралельну статтю про згадану книжку. А то пускаючи тільки саму статтю Стешенка, ми або будем стояли на едецькім становищі, або будем давали неустанно на поміщені в нашій журналі статі — голословні застереження чи що. Одно і друге дуже незручно, бо виходить якось, буцімто керма, так сказати, відділу критики висувається редакції з рук, яка тільки й зазначує себе примітками. Часу, думаю, ще стане, тільки хай би Франко зразу прислав свою статтю до прочитання П. Професору, а тоді, коли б вже було запізно, не присилалось би її П. Професору в коректі.

Чом се не присилають дальших статей для сеї книжки ЛНВістника? Напр., “Середніх віків” ще й досі нема. Матушевський вже приніс свою статтю “З російського життя”* — на 30 сторін. Зміст її: Акт 3 червня в світлі інших актів (порівнянне указу про розпуск 2-ої Думи з таким же про розпуск 1-ої. В таборі переможців і переможених: історичні документи (Про акт обжалування порт-артурців). Так я прошу дати розпорядження щодо тої статі і статі Лоз[инського] про

¹ Далі слово прочитати неможливо через втрату фрагмента аркуша. — Упоряд.

Гарібальді. Розуміється, що Матушевському я нічогосінько не говорив, а сам він написав *grorgio motu*.

Котик показується поки що працьовитим, але поправляти мови він бодай зараз не може, замало знає в тім напрямі. Через те мушу такі річі робити сам, тим більше, що Скрипчук держиться, як звичайно, “на відлеті”.

Що робити з “Історією”? Чи спрваджувати ще одного зецера або, може, тільки лякати тим Сидоряка, який дуже боїться конкуренції з того боку, а рукопис дати до переписання, очевидно скинувши надбавку за складання оригіналу і тою надбавкою з чимось ще оплачувати переписчика. Може би, у Львові можна знайти якого тямущого (може, Козловський міг би по вечерам?) — а П. Проф. могли б на місци переглянути і вже готовий пересилати. А то дуже трудно приходиться підганяти. А випустити книжки доконче треба восени.

Прошу вибачити — тут під час моєї неприсутности післали П. Професору здуру кілька дурниць, присланих для “Вістника”. Шкода їх читати. Дуже погано влізло нам тих два дни съвят і спрвадило застій в друкарни, так що П. Проф. через цілий тиждень, мабуть, нічого не будуть мали до коректи.

З поважаннем

Ів. Джиджора

№ 63

Криворівня, 23 (10) серпня 1907 р.

Криворівня, 10/VIII.907

Дорогий Товаришу!

Посилаю картку Сидоряка — може б, Ви пішли до Барського самого (бо я, виткнувши всі їх непорядки супроти нас, не хочу більше до нього удаватись)* і піднесли то все, жадали збільшення письма і щоб з машиною не протягали. Зрештою не попадайте в унініє, підганяйте скільки можна і пригадуйте Сидоряку, що його властиво прислано для VI тому і що в крайности ломанне зовсім передається кому иньшому, а його поставиться до самого складання — се може вплинути на нього. Другого зецера попри нього з Львова я не можу брати.

Статю Піснячевського Вам вишлю, попробуйте провести*. Коли не пройде, то треба, щоб Матушевський на початку своєї статі в заміні статі Піснячевського сказав щось трохи про розв’язанне Думи*.

Котик нехай правопись тим часом справляє — н[а]пр., у Матушевського, у Лиманського*.

Доманицький писав, що не дістав від Вас курсу Антоновича* (Ви мені нічого не написали — посилали чи ні — се було в стадії Вашого мовчання). Чи Ви не знайшли їх? Рукописний переклад (Тимченка) археольогії й літографовані курси (в полотно зашиті) я пам’ятаю, що бачив в тильнім покою в цвітні, отже, їх не забрали при

ревізії. Відшукайте. Доманицький писав, що дістав амністію й їде незадовго до Києва. Постарайтесь з ним бачитися, спізнувати, якого духа єсть він, і позондуйте, чи не схотів би взяти місце при редакції ЛНВ? Бо треба чоловіка до правлення рукописей й иньшого — щоб Вас не засипати.

Сидоряк виймає ті колюмни приміток IV тому, які тепер не складаються, й листки з приписками. Нехай він то все відошле міні, що відложив, скоренько, бо мушу тут упорядкувати остаточно до друку примітки.

Здоровлю!

Ваш М.Г[рушевський]

№ 64

[Київ,] 20 (7) серпня 1907 р.
7/VIII.907

Високоповажаний Пане Професор!

Разом з рукописом — літературною спадщиною покійного Плюща — посилаю все потрібне П. Професору (стаття Гнатюка, не послана через забуте. і копія статута й блянкети). Великі клопоти маємо з друкарнею — страшенний непорядок вже тут розвівся, а головне лихо в тому, що невідомо, хто властиво її веде: чи властитель, чи управляючий, чи врешті машиніст — ніхто ні над ким не має жадної сили, і коли звертатися до кого-небудь з них, то все один на одного складає. Особливо від якогось часу між машинами пішла мода псуватися, через що деякі річи, як, напр., 14 арк[уш] “Історії” ще від суботи на машині, а не друкується, і щойно завтра буде. Я, звісно, не мовчу, але було б добре, коли б П. Професор написали грізного листа до друкарні.

Друга справа. Я й не знав, на який час договорено помешканне редакції, і аж тепер дізнався, що термін винайму кінчиться з 12 серпня. Треба, значить, його відновити, і коли П. Проф. не встигнуть мені написати, як надалі, то я буду мусів сам се зробити, бо сього жадає наш хазяїн камениці. Я відновлю контракт до кінця року.

Нічого певного не можна довідатись про Шаповалова, бо його ніхто тут добре не знає, а так само і його теперішної адреси. Кажуть, що се добра людина й доволі жвава, тільки ж знова всі ті неприємности, які він переходив, теж мали потрохи відбитися на нім, так що він навіть якийсь [час] попав був в цілковитий духовий розстрій. Тарасенко знова чоловік тихий і теж працьовитий, як кажуть, та зате повільний. Як до 15-го не дізнаюся, де тепер Шаповалов, щоб від його зачати пробу, то візьму Тарасенка, котрий, щоправда, теж невідомо де тепер перебуває.

Гроші з книгарні я відібрав, і тепер у мене є 247 руб. в касі. Піврічних передплатників у нас поки що немає, хто приступає, то з

цілорічною передплатою. Тих славних адрес Степаненкових тепер вже в книгарни нема, а забрав їх до Петербурга — так принаймні говорить Степаненко — Доманицький для “Рідної справи”. Тяжко буде звідтіля дістати.

Є ще така справа. Незабаром книгарня розсилатиме свій катальог, а в кождий такий катальог можна би вложити нашу оповістку, тільки треба, щоб сі оповістки були малі і на дуже тонкому папері надруковані — таке бажанне опять-таки Степаненка. Можна б так зробити або дати й такі звичайні, так у всякому разі треба їх надрукувати дуже багато. Степаненко хоч і каже, що він не має ані одної адреси, а все-таки катальог буде розсилати в 15 000, як каже. Значить, тільки оповісток, а властиво ще більше, треба надрукувати. А чи не можна б порозсилати запрошень до участі в журналі ріжним українським письменникам, професорам тощо і вже в отсій оповістці помістити їх як наших співробітників, розуміється, без огляду на се, чи вони фактично зараз що-небудь дадуть до “Вістника”, чи ні.

“Богданові роковини”* — вискладана і буде завтра післана П. Професору.

Панні — хоч яка вже там вона панна, в неї є чоловік — Косач треба писати на таку адресу: г. Ялта, Тавр[ическая] губ., Горный проспект, дача Розанова, пансион Деникс, Л. П. Косач-Квитка.

В неділю (5/VIII) був тут, мабуть, якийсь з'їзд чи тільки маленька якась конференція, на якій був Шраг, Матушевський, лікар Орловський, а чи ще хто був — не можна дізнатися, так само як про те, що се властиво було. Збиралися вони на Фундуклеївській, 19, в квартирі якогось Коковського. Може, се й справді що було і, може, я як довідаюсь щось більше про се.

Конкурс на тутешню катедру по історії розписано на 3-місячний термін*, починаючи з 10/VIII. По найновійшій постанові, як знають П. Проф., вибирає факультет, а Совет затверджує. Перетц хвалиться, що має 8 голосів про, а 7 contra на факультеті.

Непотрібна примітка в останньому аркуші “Історії” початково не була вискладана, а дописав її в коректі Скри[пчу]к, як каже, через те, що вона була зачеркнена червоним, а не синим олівцем. З того вийшла задержка, бо треба чекати аж на дальший аркуш.

З глиб[оким] поважаннем

Ів. Джиджора

№ 65

[Київ,] 21 (8) серпня 1907 р.

8/VIII.907

Високоповажаний Пане Професор!

Коли я просив П. Професора замінити мене кимсь іншим, то між іншим головню через те, що за весь [час] моєї, так сказати, упра-

ви діла ані разу не могли вдовольнити П. Проф. Хоча я, здається, роблю що можу, щоб воно по змозі виходило якнайкраще, а воно все виходить погано — не ладиться та й годі. Ось і зараз П. Проф. пишуть, що техніка ЛНВістника не паладжена, хоч я добре не знаю, в чім саме її хиба. Правда, справно не йде, але все те таки через “незалежні від мене обставини”; то приходиться змінити вже досить пізно порядок книжки, то цензура і т. д., а врешті-таки багато лихого діється через отсю подлу друкарню. Що божого дня приходиться мені з ними лаятись, часами навіть до останніх можливих границь, бо ж до якої-небудь більш рішучої погрози чи навіть демонстрації я не маю жадного уповажнення, а до того ж їх ще ані разу не покарано, напр., відкиненням зле надрукованої річі абощо. Ось щойно вчора я писав про друкарняні митарства, а сьогодні знова вистроїли мені неабияку штуку; під час друку ось того 15-го аркуша не звернули уваги, чи не хотіли просто звертати її на те, що на одній з сторінок повилітали крайні букви з рядків, і досить споро таких аркушів надрукували. Тут вже нічого було робити, і я казав зостановити і по справленню друкувати наново. Та таки дві сторінки видрукували заблідо — звикли, бо се їм безкарно уходить. Теж не хотіли мені на час доставити потрібного числа книжок, бо, мовляв, одразу стільки не можна. І аж тоді схамнувся управитель, коли в зв'язку вже з таким друком аркуша заповів, що зараз скажу Сидоряку здати йому усю роботу і йти собі геть, а сам теж всякі зносини перериваю з друкарнею, і хай тоді собі управляючий робить, що хоче, й сам за такі непорядки і роботу відповідає. Щоправда, зараз зачали друкувати і книжки принесли, але через отсю історію з тим аркушем знова вийде задержка з “Історією”, бо аж о два дні пізнійше будуть могли ужити шрифту до складання. Барського нема, а управитель подлец, і його зрештою ніхто не слушає, так що нікуди в даний момент звернутись, а се потім відбивається на роботі. Приходиться просто за все сидіти їм над карком. Така ж історія і з оголошенням про вихід “Вістника”. Синицькому оголошення я дав кілька днів наперед, та його зараз не дали. Синицький потім звинявся, що се, мовляв, вийшло через непослух метранпажа, та що мені з того, коли справа через те не поліпшала. Так діється і з оповістками, про котрі П. Проф. йому писали. Мені дуже прикро клопотати тим голову П. Професора, тільки ж представляю фактичний стан річей і прошу теж тим <так> не займатися, я буду робить, що зможу, але все-таки не завсіди вина по моїм боці. Хоч, розуміється, се не змінє того стану річей, що справа йде погано.

Імени того офіцера я не назвав, бо сам не знав його, а Синицький теж не хотів перед тим називати його, мабуть, сподіючись, що той його приятель знайде якесь краще місце. А коли я дізнався, то й зараз написав. З тим панком я вже говорив — не для нас.

“Богданові роковини”* я післав, і само собою розуміється, що я б не міг змінити порядку книжки, я тільки так був запропонував.

Рецензії посилаю. Прикро, що не потрапив з оголошенням і замість Спілки дав проспект, та мені се видавалось важнішим, а друга те, що катальог Спілки ще треба було переробляти, а часу не було. Та вже пропало. Таки краще вже буде, як я сам візьму на все на себе зносини з Опатовським. Він, розжалобившись тим, що не пішла стаття, каже, що він і в рукописі читатиме. Виходить, що або він бреше, або Синицький нас надув, кажучи, що Опатовський не хоче читати в рукописі, бо я відповідно до того, що П. Проф. по Винниченку казали дальше пертракувати через Син[ицько]го, йому сю статю дав. Поки що я тої справи не розмазував, бо хтось з них обох може явно попастися на брехні і потім за те шкодити. Так я сам буду тепер ходити в цензуру.

Було б добре, коли П. Проф. не встигли ще писати до Мат[ушевсько]го за статєю. Статя, як я писав, є, і через те краще гадаю прийняти се буцімто мовчки до відома і зробивши міну, що та стаття так нам і не дуже-то потрібна, ніж його спеціально просити за те. Се видно найкраще по тім, що він, злякавшись, аби справді П. Проф. не дали йому “відпочинку”, так скоренько написав мимо “втомлення” і так вчасно дав, як ніколи досі. Й сам тепер спокійненький і стаття його така ж, так що з цензурою діла, я думаю, не буде ніякого. Як з ними не дуже так церемонитись, то вони зараз нижше підуть, бо лишень тут вони можуть як-небудь виплисти, а самі що вони годні зробити?

Тепер П. Проф. мають тут велику силу. От я ще в Івані Матвієвичу — хоч він і пише в “Україні” — пізнав великого, може, тільки на сей час, приверженця П. Проф. Я на Спаса з полудня дав собі маленький урльоп і пішов до Китаєва, куди мене Лисенко запрошував. Там зібралось декільки людей, головно просвітян, і був тут теж якийсь Комарь, ученик Антоновича. Серед балачки отсей власне Комарь з’їхав на історію і зачався уносити над Антоновичем, що буцімто він зробив нашу історію, а П. Проф. тільки розширили. Так тільки я зачав відповідати, а Стешенко зараз вступив навіть в дивно, як на його фігуру, горячу полеміку і скінчив на тім, що бідного Комара висьміяв, а Антоновича навіть вилаяв за його якесь двузначне становище, а сказав, що історія наша зроблена тільки П. Проф. При тім дісталось ріжним українофілам (між ними і Науменку). В шановнім зібранню не знайшлось ані одного опонента. Я кажу тільки те, що було, а зовсім не вдаюсь в те, для чого Стешенко тепер так різко висказує такі погляди.

Сьогодні написав Кошовий, що статі не дасть, от і знов морока, прийдеться хіба давати 9 сторін.

“Середніх віків” і досі нема. Решта статей в друкарни вже. Нічого П. Проф. не написали мені про вірші, так я не знаю, які давати під “Шум” і Садовського.

Експедиція полагоджена, до книжок долучено переводи.

З глибоким поважанн[ем]

Ів. Джиджора

Р. S. Познайомився я з фейлетоністом “К[иевских] вестей”, і він обіцяв писати про “Вістник”, я й книжку йому дав, Василенкову, який збираєсь відсиджувати свій рік кріпости*.

№ 66

[Київ,] 22 (9) серпня 1907 р.
9/VIII.907

Високоповажаний Пане Професор!

Поспішаю донести, що я передав Сидоряку вказівки П. Професора щодо 15-го аркуша, а з 14 [-го] я переведу ревізію і зроблю поправку на с. 224.

“Середніх віків” вискладано на 9 сторінок, а є ще 5 сторінок в рукописі — разом буде 13 сторінок. Справа з сею статєю для мене не вповні ясна; я з останньої картки зрозумів так, що коли не вийде того, що в нас зараз є, на аркуш, то вона має йти аж на кінець книжки по Поршу. По старому порядку “Середні віки” мали кінчитися в сій книжці і йшли по Лиманським (7[-ме], а властиво 8[-ме] місце). Тепер, значить, порядок змінений?

Далі ще така справа. В присланих сюди, не знаю з якого складу, двох комплетах “Історії” третій том попсований, перегнів, чи затік, чи що. Я не зважився б для такої дрібниці турбувати П. Професора, але, може, на тому складі є більша скількість видання, то як би воно там не понишилось, бо, може, недобре поміщено абощо. Я прошу звернути на се увагу і написати куди треба, аби в те вглянено.

По оплаченню цензури (10 [руб.] і почти за розсилку (32 р[уб].) лишилося в касі ще 210 руб. з копійками, а на почті є ще 7 руб. — значить, поки що вистачить, бо більших оплат зараз нема ніяких, хиба за помешканне.

Всі рукописи, які мають йти до книжки, в друкарні складаються, з виїмком тих, розуміється, що їх ще не прислано (“Середніх віків” дальше нема і огляду Лоз[инсько]го), і Мат[ушевсько]го, й про Гарібальді*, щодо яких не маю ще жадних поручень. “Історії” IV т[ом] вискладано на 17 арк[ушів] і вже зроблена коректа, тільки ще не переломаний з VI т[ому] 15[-й].

Підвів нас Дорошенко, який взяв на себе монополь писати про “Вістник”, а ще й досі не написав*, хоч я в редакції щодня пригадую, і їм самим вже совістно.

Може, до сеї книжки випадало б дати некрольоґ Марка Вовчка?* Я гадаю, що в некрольоґу нема що хвалити дуже його, бо ж се певно, що не вона писала, а зрештою потім махнула рукою на українське письменство й саме українство. Але подати некрольоґ все-таки випадало б. Тільки щоб скорше.

Степаненку варто би якось пригрозити або бодай показати якесь невдоволення; він якось дуже слабо заходиться коло книжок П. Професора.

До річи, про книжки. На чий рахунок записувати “Науковий збірник”?* Хто властиво є його формальним властителем?

В “Ради” “нечого підозрительнаго не обнаружено” — всі ведуть себе доволі добре.

Як робити з статєю Піснячевського: розкидати її чи ні? Посилаю теж другу його статю “Од села до села”, передану мені з “Ради”, бо для них вона, як кажуть, завелика. Не знаю, чи пригодиться.

В Київі нікого з усяких “тузів” нема; Чикаленко не знати коли приїде, Єфремов з гризоти пише до “Ради” досить бліді фейлетони, кажуть, а й по нім можна бачити, що почуває себе досить ніяково, бо звідусіль відбився.

З глибоким поважанням

Ів. Джиджора

№ 67

[Київ,] 23 (10) серпня 1907 р.
10/VIII.907

Високоповажаний Пане Професор!

З Тарасенком я вже говорив про те, чи не став би він у нас за конторщика, допомагаючи притім робити коректу, словом робити, що треба буде. Він згоден, та й роботи не боїться, тільки ж нова трудність виходить: він знає якесь місце в “общественном собрании” і там платять йому, як він каже, 35 руб., а друге те, що він просто заявив, що до коректи не знати чи придасться, бо “граматики не вміє”. Се останнє ще не велика біда, правопись він сяк-так знає, а зрештою підучив би ся, а притім робив би тільки першу коректу після рукопису, до чого граматики не так-то доконче й треба, але що робити з тою пенсією — 35 руб., якої він жадає. Чи дати йому тільки, чи ні і шукати когось дешевшого? Зрештою Тарасенко поза тим неприличним жаданням 35 рублів показує велику охоту вступити до нас на службу і то на довший час; се, як каже, було б йому по душі. Прошу рішити сю справу, бо я не міг самовільно назначати більшу платню, як було призначено.

“Раду” оштрафовано знова на 100 руб. за статю “Ще пояснення” (Гехтера) в 174 н[оме]рі*, а поледва чи не влетить їй ще що за статю про “професіональні союзи”. Принаймні губернатор сердився за ню і казав дати докази на те, що там написано (теж Гехтером) — Павловському, який ходив проситися, щоб кару відмінено або бодай зменшено. Якщо Гехтер потрапить фактами доказати те, про що писано в статі за “проф[есіональні] спілки”, то, може, і за сю статю кара буде зменшена. Зрештою і ся статя, як показалось, не має фактичної

підстави. Як показується, то циркулярі, показувані мені Опатовським, дають себе знова знати і підживляють “обязательныя постановления”, бо одночасно з “Радою” оштрафовано і “К[иевскую] мысль” на 300 руб. Треба, значить, пильнуватися.

Сьогодні післано П. Проф. між иншим “Киевскую искру”, — прошу звернути увагу на ілюстрацію “Проф. Грушевский и киевлянинские охранители”*. Сам факт поміщення ілюстрації, композиція і слова добрі, тільки, так сказати, портрет П. Проф. невдатний. Тут тим тішаться, а ще й добродушна втіха — розуміється, така невинна собі втіха підначальних — що, мовляв, і “самого” намалювали. Бо треба знати, що в “Раді” в редакційному жаргоні П. Професора не називають ані по імені, ані професором, а тільки “сам” — в значінню найвисшого начальства. Перепрашаю за сю дурницю, але я так випадково навів се для характеристики настрою редакційного кружка.

Зрештою нічого на разі цікавішого не можу подати, бо нічого в тім часі не сталося.

В сій книжці “України” має появилися дуже остра, навіть чи не лайлива рецензія Петлюри на Грінченка “Перед широким світом”*.

По Марковичці осталась якась літературна спадщина*, і, мабуть, є дещо на українській мові. Я так принаймні чув. Її чоловік писав до Науменка чи, властиво, в редакцію “Киевской старины”, бо Науменка він не знає навіть, що треба постаратися, аби українське громадянство (а сам він Stock-москаль) постаралося, щоби покійницю поховано біля могили Шевченка. Претензії..

Очікую відповіді П. Проф., що робити з статєю Матушевського і Лозинського.

З глибоким поважаннем

Ів. Джиджора

№ 68

[Київ,] 25 (12) серпня 1907 р.
12/VIII.907

Високоповажаний Пане Професор!

Кільки у нас є “Середніх віків”* — про те я вже писав. А що П. Професор подають надію, що Франко евентуально може ще прислати дальшу частину тої статі, що знов би змінило новий порядок, значить, привернуло б перший, то я прошу написати, до якого найдальшого терміну я маю з тою можливістю числитися?

На жаль, поки що не можу подати П. Професору, скільки сторін друку дасть драма Винниченка і Лиманського, бо хоч вони вискладані і коректи вже пороблені, то ще їх не переломано, з виїмком 2-го розд[ілу] “Молоха”, який дав 29 ст[орін], а всього сподіємося буде до 50 ст[орін] друку. Як тільки буде переломане, то зараз напишу.

За VI кн[ижку] паперу ще не заплатив, бо досі вони не впоминалися ані навіть не прислали рахунку. Для сеї книжки я знов сьогодні замовив 30 стоп і думаю, що вистане, бо з попереднього замовлення осталося ще на 3 аркуші.

Неприємна історія з Добриніним*; наслідком постанови каменичників всюди підвищують чинш, і він нам підвищає о 20% річно — значить, 480 р[уб]. На випадок, коли б ми не згодилися, то він зажадав, щоб ми випровалилися. Я виміг те, що з відновленням контракту він почекає до приїзду П. Професора. Значить, справа в завішенню.

Наші відносини до Сидоряка з платнею я знаю. Коли він говорив, а я передав про його “страту”, то се розумілося в той спосіб, що чим більше помічників, тим менше для нього лекшої роботи, котра в додатку краще платиться. Та й поганець же той Сидоряк. Коли він знова зачав говорити про свою “кривду”, а я категорично зажадав, аби відразу сказав, чи хоче дальше бути без усяких з його сторони “жертв”, чи ні, то він почав викручуватися ріжними способами, а вкінці договорився, що він, так сказати, з мусу мусить бути вдоволений, бо він стратив попереднє місце, а П. Проф. визискують перевагу отсю над ним. А цілий його гнів і комедії, які він нам робить, походять звідси, що він, піславши, як каже, дуже вигідні рахунки, де показується, що він більше заробив, ніж дістає, сподівався побільшення платні принаймні на яких 10 руб. А тим часом П. Проф. “навіть словом не обізвалися про сі рахунки”. Боюсь, аби він не зачав робити нам збитків, коли буде мусів прийняти ще одного, що для нього є осоружне. Скрипчук і він зробили обструкційний пакт, щоб утруднювати легальним способом діло, а Скрипчук дуже нерадо тепер береться за роботу. Котик знова має багато корект, так що я мушу теж робити: і коректи часами, ревізію завсіди, і всі рукописи справляти.

Які будуть рецензії для сеї книжки; чи я знов маю писати про “Записки”, чи, може, хто иньший пише?

А що П. Проф. мають незадовго виїхати до Львова, то прошу мене задалегідь сповістити, щоби я випадково вже по від’їзді П. Проф. з Криворівні не послав туди листів і корект.

Кошовий своєї статі додому не забирав, а тільки маленько дуже осталося з попередньої книжки — стільки, кілько П. Проф. послано — а дальше він не написав. Значить не буде на 18 сторін. Чи давати стільки, кілько є, і чи порядок книжки через те не зміниться?

В Києві нічого нового поза компанією “Киевлянина”.

З глибоким поважаннем

Ів. Джиджора

№ 69

[Київ,] 26 (13) серпня 1907 р.
13/VIII.907

Дорогий Пане Професор!

Деяких змін, вказаних П. Професором, не можна в книжці по-робити, бо вже, як П. Професор самі бачать, 2 аркуші надруковано і під “Шумом” поміщено вірш Маритчака*. Тепер можна хіба під Садовським не дати вірша, а під “Роковинами”, притім замість Семенченка*, який евентуально мав тільки йти, можна краще дати Олеся, бо зрештою на нього місця тут більше, а чи далше де трапиться таке, невідомо. Кошовий, розуміється, не йде. У всякім разі прошу, якщо треба, всякі зміни подати зараз же, бо хочу на гвалт видрукувати першу половину книжки, раз через те, аби не спізнитися, а по-друге, щоби визволити медіаваль, якого дуже багато заангажовано в сій книжці, для складання кінцевих статей і бібліографії.

Скільки дадуть драми Винниченка і Лиманського — таки сьогодні ще не можу сказати, бо не переломано. Прийшли тут “Українські теми”, та П. Професор не написали, де їх помістити, щоби потім не вийшло яке непорозумінне. Матушевського і Лиманського я вже давно справив, і Лиманський складений, а Мат[ушевський] складається.

Літографовані виклади Антоновича є, та не можна знайти археології*, а я вже її не застав, ще раз перешукаю цілий книжний магазин, може, знайдеться. Не могла би вона сама собою пропасти. Скрипчук їде в п’ятницю і не має за що, хоче взяти в мене 10 руб., прийдеться таки йому дати.

Ех, клопіт буде тепер, коректора не буде для “Історії”, бо Котик ще гаразд не підучився, а тут і коректи багато, бо книжка подвійна. Треба буде самому взятись за діло. Не знаю, що П. Проф. скажуть про Тарасенка. Сидоряк робить фронду і не приходить в контору інформувати, як робота йде. Він перед тим числив собі той час, коли по 6-ій заходив в контору, до урядових годин й через те, як каже, приходив “пізнійше” до друкарні. З таким толкованнем довго-ти робучого дня я, розуміється, не міг згодитись, а він на злість перестав заходити, і мені приходить ся забігати в друкарню, аби знати, як діла. Якщо він далі робитиме збитки, то з ним треба буде поступити круто і відставити його тільки для “Історії” і давати собі раду з Постоем, а тоді, може, він облагородиться. Я з ним поступаю все-таки дуже чемно.

Про продовженне конкурсу я знав напевно, а инакше був би так і написав, що як чув, або що, тільки ж я знав, а властиво сподівався, що П. Проф. будуть мали сумніви що[до] правдивости моєї звістки, бо ж я не належу до академічних київських сфер. Тому-то я навмисне їздив до Перетца і просив його поінформувати П. Проф. в сій справі,

і він в самий річи написав листа до П. Професора, і я сього листа нині ж вислав*. Не знаю, що він там поза інформаціями написав, і П. Професор ліпше знають Перетца, але моя думка така. Перетц, на мою думку, людина доволі слаба і хитка, а притім вже дуже він джентельменський, і на університеті він задля того джентельменства рішуче супроти жадної сторони не може поставитися. І ось виходить таке, що надовго перед якимсь рішаючим моментом він хоробрий, з незвичайно смілими і рожевими перспективами виступає, а в міру приближення рішаючих моментів все більше стає боязливим, а коли прийде до діла — то зовсім не вміє поставитися як треба. Дальше ще теж не вияснена докладно справа, чи в нього українська справа (а між тим і на Київському університеті) вже überwindener standpunkt в нашому розумінню. Нарешті ще одно. Скільки я можу судити, то в нього є ще, крім того, свого рода ідея, навіть дуже заманчива, стати “родоначальником” української науки по літературі, теж хто його знає в якому розумінню. До того в нього в тім дусі є ще “баба-нашептуха” — чи як би се сказати — теж ніжний такий культурник Тимченко, і він підбиває Перетца і піддержує його в тих думках, не знаю, чи по щирости, чи, може, через те, що йому прийдеться у Перетца здавати екзамени по літературі.

Словом, кінцевий вивід такий, що, на мою думку, в справі університетській можна брати під увагу тільки інформації Перетца, а менше вже руководитись його конклюдзіями і радами (хоба, може, тепер вони більш конкретні і рішучі), і рішучі кроки робити “по своєму усмотрению”. На жаль, Перетц має більший вплив і більше поінформований в справах Жіночих курсів, ніж в університетських “Совете”. Ось власне він нічого не знає, яка штучка криється в тім продовженню ректором речинця конкурсу. Я просив його, аби він постарався дізнатись про се дещо більше. Чи вдасться йому — не знаю. Та притім він дуже пожиточна людина тут в Києві. По-перше, він з великим поважаннем для П. Професора, перед ким він “клониться”, як каже, а що головне — з сим це криється. А притім він для тутешних київських наших “зубрів” (термін популярний і влучний від часу з’їзду земців в Москві) все-таки виходить європейською людиною на київському ґрунті і людиною з деяким авторитетом. А що він стоїть по нашій стороні, а їх, напр., кружок “України”, лає, отже, користо значить. Може, все те дурниці, але я собі виробив таку опінію про те все і вважав за обов’язок написати про се П. Професору.

З згадки про Доманицького я міркую, що П. Проф. хочать перевести якусь реформу в редакції. Воно треба б щось зробити, бо я, сидючи тут, так як зараз, дуже мало маю змоги робити своє діло в бібліотеці і взагалі приготовлятися до екзамена. Моя думка була одначе така, що для контори перш за усе треба-таки, так сказати б, чорноробочих, бо редакцію ведуть самі-таки П. Проф. і гадаю, що так дальше буде. Отже, поки “Вістник” ще не сильно стоїть з мате-

ріяльного боку, то такі більш панські співробітники що будуть тут робити? А платити треба їм ліпше, ніж тим звичайним робітникам. Справлюванне рукописів можна робити і у Львові, бо і там же є від чогось ріжні редактори і т. д.

А за Доманицьким притім все-таки треба мати “наблюдение”. Я одначе зроблю так, як П. Проф. казали, тільки я не знаю, яку саме пропозицію і на яких умовах я маю йому зробити? Я прошу написати мені конкретні умови, які треба йому запропонувати. Щоб він не являвся, сказати б, люксомом в редакції ЛНВістника, то, може б, йому доручити ще який постійний огляд в книжці абощо.

З глибоким поважаннем

Ів. Д[жиджора]

№ 70

[Київ,] 27 (14) серпня 1907 р.
14/VIII.907

Дорогий Пане Професор!

Наші діла йдуть сяк-так — доволі ще добре. “Історії” IV тома вискладано вже на 19 аркушів, а 18[-й] переломано і післано П. Професору. Сидоряк скорився і запобігає ласки, побачив, що з ним не дуже-то церемоняться. Каже, що знайшов третого складача для VI тома (а се найважнійше), і вже якось нічого не говорить про нечиткий манускрипт. Непокоїть мене, що П. Професор не дістали післаних мною два перших аркушів ЛНВістника, які я післав ще в минулому тижні. З того виходить, що до останнього порядку П. Професора не можна застосуватися. Ще тільки міг я зробити, що під Садовським не дав вірша, а під “Роковинами” поміщу Олесь*. Останній лист і картка прийшли разом, і через те дальший порядок мені не зовсім ясний: я спутався. З листа виходить, що [по] Винниченку йде на цілу сторону вірш, а потім Лиманський, а з картки знова, що потім йдуть “Студії”, а вже по них Лиманський. Сей останний я вважаю зручнійшим, і оскільки не наступить нове розпорядження — я буду його держатися. З Кошовим трапилась така історія. Його повідомлено досить вчасно, що треба дати дальшу часть статі. Вчаснійше не можна було, бо його не було дома. Він по службі і перед тим, і тепер їздить по губернії по ділу пожарів; як показується, селяне показують поміщикам “червоного когута”. Він на кілька днів приїхав, і я поставився його розшукати і просив його конечно написати, щоб вистало на аркуш. Він взяв на себе сю справу, але не міг запевнити, чи до 18-го напише. Якби написав, то я пропоную дати його статю по Лиманським (перед якою йдуть “Студії”). Прошу подати дальший порядок з огляду на “Українські теми”, про котрі я все-таки нічого не знаю, де вони мають йти.

Погано, що Скрипчук від'їздить, і він до того не тільки не звернув грошей за 10 днів, а ще в мене позичив 10 руб. на дорогу. Найгірше, що коректи з "Історії" не буде кому робити, і поки що я буду мусів.

Драма Винниченка дала 53 повних сторін, кілька дасть Лиманський — поки що невідомо.

Примітки з "Історії" П. Професору вислано позавчера, "Економічні студії" також, повинні П. Професор їх давно вже мати.

Перший том великої "Історії" вже розійшовся: нема його ані в книгарни, ані в нас, останній прим. я позичив книгарни. Прошу розпорядитися, аби вислано нам і книгарни потрібну скількість.

В справі катедри прошу, крім поданих інформацій, звернути увагу на роз'яснення Міністерства просвіти Одеському університетови. Се було подане в одному № "Киев[ських] вестей", і я се зачеркнув.

В касі зараз є 221 руб. з коп[ійками]. Я замовив знов на сю книжку 30 стоп паперу.

З Залізняком я вже віддавна стараюся жити по-приятельски.

З глибоким поважаннем

Ів. Д[жиджора]

№ 71

[Київ,] 28 (15) серпня 1907 р.
15/VIII.907

Дорогий Пане Професор!

Так і є, як пророковано з початком року, що як діло ЛНВістника піде на лад, то звісна група виявить охоту й собі ж щось видавати. Дізнався я, що Грінченко, Єфремов, Дурдуковський, Квасницький і К° задумують видавати "Вік", знову ж таки "збірниками"* , досить часто, та поки що не періодично. Зміст має бути такий, який буває по журналам. Ну й публіка ж — доложу я. Щойно затихли чутки про "Дзвона", а тут тобі знова така сама історія. Квасницький вже й Осінський вже заходили так здалека збирати у мене інформації, нібито невинні собі: як справа стоїть з ЛНВістником, кілько у нього передплатників, в що обходиться аркуш і т. д. Просто безличність та й край! Розуміється, чорта лисого скористають вони від мене, а тільки звернули мені мимоволі увагу, що щось гейбито наклеюється. Я почав тоді уважніше слідити за сим й дізнався про сю історію. Грошей то в них теж Біг дасть, от вони задумали таку операцію. Хотять власне свої книжки продати книгарні "К[иевской] ст[арини]" за готівку, уступаючи щось 60%, і за виручені тим способом гроші вести поки що діло. Тим часом Єфремов, заки що буде, хоче видати звісну свою статтю окремош[н]ою брошурою, "перероблену"* . Се, розуміється, дурниця: і йому за се можна буде дати по пальцях. Але що найдивніше, що в сю компанію влазить Лотоцький (мабуть, той "наш", бо не знаю,

чи ще є який другий)*. На се теж прошу звернути увагу. Як би воно там не було, а все-таки думаю взяти “меры пресечения”. І так, належало б в першій лінії, я думаю, через Чикаленка (а може б, при тій нагоді і вступити в спілку “Киев[скої] старины” — книгарні пв.), аби книгарня не дуже спішилась входити в таку операцію з книжками. Далі можна б під яким “благовидным предлогом” — так собі, на здогад буряків, розвести кампанію (напр., в “Раді”) проти всяких імпотентних <критиків> чи як там — словом, якісь “гріхи наші”. Притім, розуміється, реклямувати скільки мога “Вістника”, може, я що напишу якось на сю тему. Притім я би таки стояв за свою думку звернутись до різних людей з запросинами до участі в “Вістнику” і подати їх імена в оповістці. А то інакше вони готові се зробити, а наші люде, звісно ж, люблять фігурувати, чи напишуть що, чи ні. Розуміється, таким, що могли б що написати, можна заздалегідь точніше зазначити, чого від них хочеться, аби вони випадково не бралися за не свої річи, як, напр., Леонтович хотів на суспільні теми писати. Така моя думка принаймні, бо я не знаю мотивів, для чого П. Професор не уважають відповідним писати запрошення en masse, хоч я так не розумів, аби писати до всіх і вся.

П. Професор, може, скажуть, що я надто вже легковірний і виписую всякі непотрібні алярми. Я й сам знаю, що воно, принаймні як натепер, нічого серйозного не представляє, але все-таки вважаю потрібним написати П. Професору заздалегідь про те, що знаю. П. Професор можуть на моє донесення подивитися, як будуть уважали за відповідним. Я тим часом буду мати на них око і якщо більше дізнаюся, то зараз дам знати.

Стешенко майже напевно остає в Київі, а то було з ним круто.

В конторі і друкарні нічого нового, бо сьвято.

З глибоким поважаннем

Ів. Д[жиджора]

P.S. Поки що в Київі про сі замисли ніяка публіка не знає.

№ 72

[Київ,] 29 (16) серпня 1907 р.
16/VIII.907

Дорогий Пане Професор!

Пишу ще сього листа в Криворівню, хоч не знаю, чи він там ще П. Проф. застане, б[о] як відомо мені з листа до Чикаленка, 18 с[ьо-го] м[ісяця] мали П. Проф. вже виїздити. Останніми днями я не мав жадного розпорядження дотично ЛНВістника, хоч я навмисне, розуміється, уладивши так, аби на тім не терпіла робота, задержався з друкуванням 3-го аркуша книжки в надії, що останні вказівки П. Проф. попередять друк і зроблять можливим їх сповнення. “Історії” IV тома вже переломано і послано 19-ий аркуш, а 20-ий складається,

з VI т[ома] 16-го склад на укінченню. Завтра друкуватиметься 16-ий IV тома, і наколи завтра дістанемо коректу 15-го VI тома, то й його в сім тижни (в суботу) видрукуємо.

Сьогодні дав я Винниченку авансом (бо ще ж не видруковано його драми) 35 руб. А можна йому й більше давати дальше, понад те навіть, що він заробив. Обіцяв (я таки при нагоді згадую йому про те — не знаю, чи воно добре) на 11-ту книжку дати нам знов щось нового. Стараюся дискредитувати так осторожно нове задумане видавництво “Вік”, і відомі видавничі кружки, хоч самі, щоправда, нічого не мають, зачинають ворожо насторожуватись. Хай собі.

Може, П. Проф. вже відомо, що Стебницький, приславши своїх 1000 р[уб]. на “Раду”, при тій нагоді старається “сіяти смуту”*, піддаючи різні проекти: перенести “Раду” в Петербург і перемінити її на тижнівник, який би мав заступати місце “Рідної справи”, що, мабуть, вже не буде виходити при третій Думі. Чи[кален]ко не піддається на ці проекти, а зрештою він нічого тепер не рішає без П. Проф., але все-таки треба вважати на таку агітацію, безперечно шкідливу. Стебницькому, мабуть, не дуже хочеться платити за “Раду”.

Як П. Проф. знають, 29[-го] чи 30[-го] має відбутися тут з'їзд Радикальної партії*, а притім має бути і обговорена справа “Ради”. Добре, якби П. Проф. могли на той час приїхати. Чи[кален]ко, мабуть, хоче тут же і виступити з справою друкарні*, против чого, я гадаю, треба одразу застерегтися. Що має діла з'їзд Радик[альної] партії і загалом “ширший круг діячів” з друкарнею? Хиба тільки що багато набалакали б, виявили, чого доброго, які претензії, ну і взяли б на себе славу ініціаторів. Тим часом, на мою думку, нема найменшої рації, а притім і шкідливо було б втягати багато людей в сю справу, які притім ще готові виробити собі опінію, що про наші видавництва не треба вже зовсім журитися, бо їх піддержуватиме друкарня. Зрештою, словом — се було б не політично.

Сьогодні приїхав Доманицький, та з ним поки що шкода про що-небудь й говорити, бо він післязавтра назад вертає в Петербург і не зараз звідтам верне, бо там в нього є робота, між иншим друкується таки його “Історія” під “псевдонімом Аркаса”*.

Скрипчук завтра їде, і я лишаюсь поки що тільки з Котиком, бо про Тарасенка П. Проф. мені нічого не написали. Та й зрештою хоч його і візьметься, то коректу “Історії” він, а також навіть Котик, не так-то ще скоро будуть могли зробити.

В Одесі на просвітянськім горізонті появился, як кажуть, доволі жвавий чоловічок, притім навіть не українець (!), Панченко, який дуже ревно займається в характері містоголови справами просвіти: уладжує відчити, забави з фінансовими цілями і т. д. Чи би не звернуться до нього, аби він зайнявся пропагандою “Вістника” в Одесі?

З глибоким поважаннем

Ів. Д[жиджора]

№ 73

[Київ,] 30 (17) серпня 1907 р.
17/VIII.907

Високоповажаний Пане Професор!

Нині знова я мусів зробити велику авантуру в друкарні; ранком сповіщено мене, що на машину не хочуть взяти ані готового аркуша (3[-го]) ЛНВ, ані “Історії”, через те мусів зробити бучу, аж врешті хопився “репресій”, а власне казав з суботи перервати всякі роботи, бо така проволочка грозила спровадити 4-дневний застій. Притім я потерпав, що справді прийдеться ввести в жите сю погрозу, та управляючий теж налякався і зараз же наказав взяти на машину наші аркуші. Тим способом і діло пішло, і ми вийшли “з гонором”, хоч се, розуміється, мені не дуже-то приємно, та що з ними робити.

Скрипчук вже виїхав і тим скандально підвів нас, і загалом досить неприємний досвід ми з ним зробили. Між тим я не маю ніякої звістки від П. Професора, що робити з Тарасенком, а головно ж, я просив би о остаточний порядок книжки з можливими евентуальностями значить: і статєю Кошового* (яку він, може, до завтра дасть), і без неї, так само з Піснячевським, про якого я буду мати певні звістки в понеділок, і без него. Теж не знаю, куди мають йти “Українські теми”. Не знаю, чи П. Проф. дістали два перші надруковані аркуші. Прошу не думати, що я виступаю з якимись претензіями, я прошу тільки о інформації і вказівки в справах, яких я сам не можу рішати, щоби не вийшло потім зле. Не знаю теж, як стоїть діло з “Середніми віками”. Драма Лиманського ще не переломана, але 3 вискладаних розділи дасть коло 53-4 сторін — отже, багато більше понад назначену норму до 40 сторін. Коли знов дати тільки 2 розд[іли], то буде замало, а крім того, й так багато лишається ще рукопису, що в дальших 3-х книжках дуже тяжко буде можна їх змістити. Словом, по приблизному обчисленню для поміщення усього пропонованого в сю книжку матеріалу буде потреба коло 18 аркушів — не менше. Сидоряк успокоївся, але страшенно таки не хочеться йому забиратись до “чорної” роботи, складання самому “Історії”; вишукав навіть, як я згадував, другого складача для VI тому і думає тим вратувати своє теперішнє становище, хоч я гадаю *et haec facienda et haec non omittenda*, значить, добре, що новий зецер є, але треба, аби і Сидоряк більше складав. Сильно доїли мені деякі з тутешних людців. Напр., Матушевський вже надто розпустився (не знаю, чи не в зв’язку з задуманим виданням “Віку” і тим, що П. Проф. часто до нього звертаються) і лається, що ми даємо драпте в ЛНВістнику, як, напр., “Дора”*, і крутить носом, що, мовляв, йому навіть ніяково (!) брати участь в журналі поруч з Жуками і Федорченками. Щоправда, “Дора” оповідання не мудре, але звідки Мат[ушевськ]ий має якісь претензії до загального нагляду над “Вістником” і ще до того свої ті погляди

голосить *ugbi et ogbi*. Як би не знати яка фігура! До нього теж би взятися якось трохи острійше.

Мені дуже прикро писати П. Проф. про самі такі неприємні річи, але вони, на жаль, є, і мені доводиться мати з ними різні перепалки, в котрих я не знаю, як бути, бо не знаю, як П. Проф. ставляться до деяких людей.

Зате Вин[ничен]ко обіцяє постійне співробітництво мимо “Дзвона”, куди він виладив, сказати б, “сифілісову” драму* й куди менш-більш уся того рода література має йти. “Вістникови” пока що нема за чим заз[д]ростити “Дзвоні” — нам вони можуть що иншого давати. Головну атаку, як я дізнався (а я стараюсь з ними, головно з В[инничен]ком, близько жити), “дзвонарі” задумують повести на Грінченка і на Гоголівську улицю, яких вони вважають “полудою” на розвою українства взагалі, а письменства спеціально. На нас же не вдоволені, що ми з Грінченком і К^о “церемонимося” і дозволяємо їм спокійно існувати. Я гадаю, що не станєся велике лихо, коли ми себе дамо упередити в атаці на той гурт “дзвонарям”, хоч і нам не завадило б дещо в тій справі сказати.

Та й дранте ж тутешні українці (се відносить головно до “Ради”): в справі університету абсолютно нічого не знають і не особливо тим цікавляться. Так що я поки що ніяк не зміг нічого близше дізнатися про історію продовження конкурсу. Зате ся справа і кандидатура П. Проф. заінтересувала чужі нам круги. Ось, напр., я нині був в цензурі, і там зараз зі мною про те заговорили, менш-більш зі знанням справи. Опатовський сказав, що се було б “очень хорошо и с большой пользой” для піднесення тутешнього університета, коли б він міг завербувати до себе П. Професора. Загалом, як кажу, з виїмком “радян” тут дуже тим займаються. Треба б конечно енергічнійше зайнятися сею справою.

Прошу мені задалегідь написати, коли П. Проф. думають вернути до Львова, аби я не посилав в Криворівню корект і листів.

З щирим поважаннем

Ів. Джиджора

№ 74

[Криворівня, кінець серпня (н. ст.) 1907 р.]

[...] складати “Історію”, і можна було розпочати иньші видання — збірник моїх статей etc.

Чи нагледіли якогось помічника? А може б, зі Львова когонебудь взяти — наприклад, Підручного або кого? Бо ж Доманицького нема що числити.

Шкода, що Ви не маєте часу робити <пером>. Треба конче урядити так, аби Ви мали час.

Здоровлю Вас!

М. Г[рушевський]

№ 75

[Київ,] 31 (18) серпня 1907 р.
18/VIII.907

Дорогий Пане Професор!

Нині посилаю надрукований 16-ий арк[уш] IV тома і 3-ий ЛНВістника. Картка Пана Професора знова спізнилась, я спішу з друком, бо боюсь дуже спізнити, а книжка велика. Пише мені Кошовий, що статю дасть на понеділок* (20 с[ього] м[ісяця]), куди його дати? Лиманський дав 50 сторін, і, може, ще помістити вірш під текстом. Коли б взяти тільки 2 частині, то було б лишень 32 неповних сторін тої драми. Давати її цілу? П. Проф. первісно призначили на ню 40 стор[ін], а дуже знов ще багато лишається. Прошу дати сталий порядок, бо я друкую аркуш за аркушом. В понеділок друкується 17-ий арк[уш] IV тома. Буду старався нагнати і VI том. "Студії" ще не прийшли, як також і посланий скрипт VI тома. Статі Лоз[инсько]го (огляд) ще теж нема. На статю "Від села до села", розуміється, місця нема в сій книжці. Може, П. Проф. не вдоволені, що я спішу з друком і не можу потім робити змін, про які пізніше дізнаюсь, але я держусь даної перед тим вказівки щодо скорости друку, а се ще не відмінено.

Попри відповідь Чи[кален]ку на його лист в справі приїзду П. Проф.* прошу також мене повідомити, бо можливо, що його в тім часі не буде тут, коли прийде лист. Отже, він просив, аби П. Проф. і мене повідомили, коли що-небудь зараз треба буде зробити.

Агітував я у Чикаленка проти "Віка"*, він з тої рації постановив відібрати у них 600 руб., які він давніше був дав на видання творів Грінченка (!). Сьогодні вечером заходив до мене Леонтович і сидів щось через дві години, балакаючи про ріжноту; він показує себе дуже прихильним і обіцяє співробітництво, коли тільки покінчить з своїми роботами. Тепер виїжджає на якийсь час до Стеблева до Симиренка і просив сповістити його про приїзд П. Професора. Щойно він, як "учредитель" акціонерного цукроварного товариства, дістав концесію. Цікаво було б знати, кільки грошей він на сю історію взяв у Симиренка. Ага, дуже ворожо він настроений проти Грінченка і Єфремова, причім дуже злобно кпив собі з сього останнього з нагоди поміщення його портрету в "К[иевской] искре"*, так, "по-кумовству", як каже, Єфремова з редакторами.

"Дзвонарі" ладять спеціальну статю про Грінченка, в відомому дусі писану*.

Як натепер, наші відносини до ріжних людей і груп (Чи[кален]ко, Леонтович, "Дзвін") дуже солідно забезпечені супроти групи "Віка". Тепер би можна дати собі деяку волю, а й Матушевському накивати, бо він вже надто туди хилиться. Останніми днями співробітники "Ради" пробують бунтуватися (Квасницький, Пахаревський)

проти видавців, та Чикаленко твердо поставився і не згодився на скликання такої офіційної конференції, як було колись, а чого головно вони на перший раз домагалися. Через те Чи[кален]ко починає бути невдоволеним своїми давніми пупілями. Отсе йому й наука. Зачинає підозрівати в тому вплив Грінченка, якого він сьогодні при одній нагоді в редакції при Синицьким і других назвав “прямолиїним дураком”.

В конторі нічого нового. В касі зараз 160 руб. Про Тарасенка я нічого не знаю, що з ним робити; П. Проф. нічого мені не сказали: чи згодитися на його умови (35 руб.), чи шукати кого иншого. Гайден-вурцель ще не прислав жадних рахунків, починаючи від VI кн[ижки]. До Олександра Сергієвича був лист від Ступіна, московського видавця, я вже передав того листа.

З глибоким поважанням

Ів. Джиджора

№ 76

[Київ,] 2 вересня (20 серпня) 1907 р.
20/VIII.907

Дорогий Пане Професор!

Я боюся, що з приводу порядку в надрукованих дотепер (5-х) аркушах статей знов вийде історія і П. Професор гніватимуться на мое самоуправство, тим часом, коли все так виходило, що вказівки П. Професора приходили вже по надрукованню дотичних аркушів. Ось так і з віршом Олеся*: не можна його дати ані по Винниченку, ані по Порші, бо він вже поміщений по “Роковинах”, заки П. Проф. встигли призначити його куди-інде.

Я ж при укладанню перед тим руководився поки що порядком віршів, поданих мені в листі П. Проф. з 23/VII ст. ст., очевидно заховуючи сей порядок остільки точно, скільки позволяла на се величина призначених на вірші місць. І так Олеся я повинен був властиво помістити першим, та місце було замале, через те я дав Марітчака по “Шумі”, а Олеся по “Роковинах” ще й для того, щоби, так сказати, до важної статі допасувати вірш значнішого поета і т. д. Потім П. Проф. дали инший порядок, та вже запізно було. Тепер приходится по Винниченку дати Будяка на цілу сторону (він якраз і вийде на цілу сторону), а по Лиманським, може, Семенченка, а по Порші хіба Николаїва. Грабовського, може б, дати знова на окрему сторону по “Темах”, перед оглядом з Галичини або перед “Темами” по “Єрусалимі”. Значить, з Грабовським було б в сій книжці б віршів. Але щодо того дальшого порядку, то П. Професор ще встигнуть написати. А з друком треба конечно спішитися, бо й так книжка не вийде до 25-го, а спізниться, і письма треба. Поки що про складання X книжки нема що думати, бо зараз роботи є на всі руки, навіть оповістки ЛНВ

нема кому складати, все зайняте “Історіє[ю]” і ЛНВістником. Як справа стоїть з Лиманським — про те я написав в останньому свої[о]му листі, а що перед тим не написав, то не з недбалости, а через те, що сам не знав, скільки сторін буде, бо до того часу не були переломали. Щоб дати доказ, що я пам’ятаю про поручення написати про се, я в кожному листі згадував, що не пишу, бо не знаю. Переломано його аж по вискладанню 3[-х] розділів, бо не було кому ломати, були зайняті ломанням Винниченка. Тепер П. Проф. знають докладно, як справа стоїть, тож прошу написати зараз, чи піде 3-ий розділ, чи ні. Кажу тільки, що ще багато осталося, що зрештою самі П. Проф. побачать, бо висилаю решту до справлення.

“Історії” IV тома видруковано 17 аркушів, а вискладано 20 аркушів, а VI — 16, і 16-ий сподіюся завтра вислати П. Проф. до коректи. Зецерів маємо мало, ось що. До того, як на лихо, знова один з наших, а власне Погребной, захорював і поїхав кудись. Дуже здав би ся хоч один ще, таки з львівських, хоч на 2–3 місяці, аби підігнати VI том. Я як можу налягаю і на другий тиждень сподіюся, що буде вискладено 20 аркушів.

Сьогодні Кошовий дав таки дальшу частину статі; мабуть, дотягне до первісної норми — 18 сторін; чи посилати П. Професору до коректи? Цензор вернув нині статю Піснячевського; друга частина слабо зачіплена, але з першої таки, мабуть, неможливо буде щось зробити. Зрештою посилаю її П. Професору ще раз, а на своїй відбитці вичеркую усі зазначені цензором місця. Може, тим часом можна дати кому до переробки. А найліпше хіба довший якийсь загальний вступець — напр., резюме з першої частини — помістити [в] другу. Не знаю тільки, чи автор на се згодиться.

Скрипти, післані П. Професором, я одержав; тільки ж в “В[еликім] шумі” між тою частиною V розд[ілу], яка вже була в конторі, а щойно присланою, бракує 4[-ри] сторони — 75–78 [сторін] включно. Про се сповіщаю заздалегідь. А що вони не в нас пропали, то доказом сього служать помітки П. Проф. на останній стороні давньої частини і на першій отсеї, а між тим я не пригадую собі, аби ще коли-небудь прислано було сюди окремо 4 сторінки.

П. Проф. пишуть, що прийдуть сюди аж по першим, але, на мою думку, було б конечно потрібним приїхати ще таки на той з’їзд*. По-перше, тоді будуть ту[т] позамісцеві члени комітета сподкоємців, а по-друге, таки належало б бути на самім з’їзді. Невідомо поки що, як віднесуться до нього Грінченко і К°, чи візьмуть участь, чи [ні], але дехто з них, як, напр., Матушевський, напевно буде. При таких окаязях, я гадаю, треба бути ще й тому, аби берегти від усяких можливих впливів деяких потрібних людей, як, напр., Чикаленка. А на всяких таких з’їздах, як звісно, ріжно буває, і все-таки безпечнійше мати людей під безпосереднім доглядом і кермуванням. Зрештою П. Проф. краще видно, як треба поступити.

Багато дуже неприємних річий приходитьсь мені вислухувати від ріжних людей за оту кляту “Дору”*, а далі гірше стало; вже і з провінції зачинають від передплатників приходити листи з лайками і обуреннями за поміщанне сього оповідання. Поки що, на щастє, в мене є тільки один такий лист, може більше не буде, хоч те, що тут написано, менш-більш годиться з тим, що мені з ріжних боків устно говорено про се. Зате автор листа, якийсь Маненко, майже грозить агітацією проти “Вістника”. Сам він з Полтавщини. Зовсім не здивуюсь, як напише ще що в сій справі Жебуньов — він теж “критик”. А Маненкови хиба треба буде що відписати, чи як?

Котик держиться дуже солідно, поки що не видно на нім деморалізуючого впливу Сидоряка і Скрипчука, і [я] вповні з нього вдоволеній. Сидоряк, як я писав, спокірнів трохи і вже більше нічого подібного не говорить. Коби тільки складав “Історію”, а то страшенно йому сього не хочеться. Я щодня товчу йому, що треба головню як можна найбільше налягати на VI том. Якось би то треба контролювати його рахунки, а власне про його самого роботу і коректи, тільки як? Може б, якось ввійти в конфіденцію з Постоем? Я нині знова виплатив Сидоряку 50 руб. В касі осталось тільки 106 руб., а сьогодні Гайденвурцель прислав рахунок за папір на VI книжку, але ще грошей не впоминався. Гроші вже би можна прислати, бо знов назбирається ціла купа рахунків.

Завтра друкую 6-ий аркуш “Вістника” з Будяком, иншої ради нема — хиба що завтра прийде лист зі змінами.

З глибоким поважаннем

Ів.Джиджора

№ 77

*Криворівня, [4 вересня (22 серпня) 1907 р.]
Криворівня, 22/VI[II]*

[До] рогий Товаришу! Дістав Ваш [...]. Трохи мене непокоїть, що ще не [...] скрипту IV глави т[ому] VI-го. Донесіть — чи дістали. [...]ю решту “Середніх віків”*, більше в VIII кн[ижку] не піде. Пошліть Фр[ан]ку коректу, але якби не дістали на час, то друкуйте, не чекаючи.

За Кошового я Вам писав, що з того, що він додасть, міні не треба посилати в коректі. Ага — Сидоряк, м[а]б[уть], з кінцем серпня схоче грошей, може, дати, але не більше як 30 р[уб]., мотивуючи, що його залеглість повинна не зрос[тати], а зменьшатись; і спитайте, чи має замір лишатися далі, коли хоче Vorschuss-у.

Що до моїх бажань до Чикаленка, то лише се, аби нараду т. зв. комітету спадкоємців в справі [...] [ві]дложено до мого приїзду, [...]в[а]тися справа друкарні. За вісти [...] дякую. Се мій останній лист з Кр[и]ворівні — завтра ідемо до Львова*.

З друком VIII кн[ижки] Ви поступаєте зовсім добре і по моїй думці. Замішання, справлені “Студентом” з Кошовим, не пошкодили остаточно нічого. Отже, по Винниченку даєте вірш Будяка? (повна сторона? Як неповна, то Николаєва), “Студії”, потім 32 стор[они] Лиманського, на неповній стороні Николаєва або Семенченка, потім Кошового, “Середні віки”, Порша, вірш, Гарібальді etc.

Чи дістали мій лист, де питаю, може б когось з Львова взяти до помочи — солідного і вірного чоловіка, П[ідру]чного або кого? Може б, Ви скореспондувалися з кимсь?

Прихильний Вам

М. Гру[шевський]

№ 78

[Київ,] 3 вересня (21 серпня) 1907 р.
21/VIII.907

Дорогий Пане Професор!

Висилаю 6-й аркуш ЛНВістника і другу половину 16-ого аркуша VI тома “Історії”. Завтра робимо передрук “Молоха”*, а далі знову піде аркуш за аркушом ЛНВістника. Дуже багато в сім місяці роботи в друкарні, так що не мож з усім встигнути на час. До складання ще можна б найти робітників, та до ломання і коректи рішучо мало. В конторі я поки що мушу собі давати раду з Котиком, бо про Тарасенка я не маю жадної звістки від П. Проф. Коби хоч від вересня наладити діло в конторі, щоб я міг виключно вже тоді засісти в бібліотеці за свою роботу, що тепер для мене майже неможливо. Про Доманицького я вже писав, що він назад повернув в Петербург і не зараз звідтіля поверне, через те про його поміч нема що й говорити.

Зладженне показчика взяв на себе Котик, розуміється, в часі поза роботою в “Вістнику”. Тільки, на мою думку, при виладженню показчика зовсім не треба в’язатися попереднім виданням, порівнянням сторін і т. д., бо се може ввести часами плутаницю, а головно, не дає ніякої певности, що робота справді вірно зроблена. Найкраще, я думаю, зачати читання з першої ж сторони й дотичні імена і назви винотувати під дотичними буквами, а пізніше, по перейденню цілого тома, імена під кожною буквою укласти в алфаветнім порядку і край. Потім, очевидно, ще можна порівняти новий показчик з старим.

Неприємну рецензію на нас написав Дорошенко в “Раді”*. Я читав її в рукописі і відповідні місця, так сказати, опротестував, але, як П. Проф. самі знають, мені рішучо спротивитися поміщенню їх незручно було, виходило б, що ми <сильно> давимо “свобідну критику”. Якби сама редакція вважала відповідним не містити сього, то друге діло. Я тільки зробив, що не пустив-таки порівняння “Вістника” з погляду белетристики з “Н[овою] громадою”, де ся остання

виходила куди краще за “Вістник”. Можна написати контр-статю, де можна полаяти саму “критику”, бо вона в самій річі доволі дрантива, а при тім реабілітувати скритиковані статі і т. д.

Дмитро як служачий — слухняний і добрий, хоч дуже повільний, але призвичаїти його до почасті конторської роботи не вдається; задурний на се і якийсь безмисний. З Залізняком, а тим більше з Квасницьким, в ніяки умови ввійти не можна, бо раз, вони не згодяться взяти урльоп з “Ради” і неможливо для них навіть, а друге, особливо з Квасницьким, з інших причин не можна.

В конторі нічого нового, а в друкарни йде сяк-так. Подаю жалобу до П. Професора, а навіть готов внести таку ж офіціяльну жалобу до дирекції Спілки на адміністрацію Спілки. Вони там просто кплять собі з нас чи що. Вже цілий місяць благаю прислати відповідні книжки для магазину, аби щохвиля не компромітуватися перед покупцями, що в нас нема потрібних книжок В[идавничої] сп[ілки] і Т[оварист]ва — а вони хоч би оком моргнули. Контора опинилася в положенню діда, який балакав з образом. Що вони там роблять, сплять чи пороз’їздилися? Дякуючи тому, ми маємо багато неприємностей, а головно терпить на тім справа книжок і репутація магазину.

З глибоким поважанням

Ів. Джиджора

№ 79

[Київ,] 4 вересня (22 серпня) 1907 р.
22/VIII.907

Дорогий Пане Професор!

Бібліографії я ще не дістав, свою ж незабаром пришло. “Записок” ані сам не можу рецензувати, ані кому иньшому дати* з тої простої причини, що книжки в нас нема — не прислали. Не знаю, через що в Галичині так пізно дістали VII кн[ижку] ЛНВістника, бо її зараз вислано на другий день по виході, я сам її, як і усі інші, подав на станцію, бо на друкарню я не покладаюсь. Треба буде доко-нечно довідатись, від кого залежить скорше чи пізніше пустити сей багаж на тягаровий поїзд, і поробити у того чоловіка старання, аби книжки якнайкраще висилали. Нам же на тім залежить, бо ми все будемо мусіли посилати “Вістника” в Галичину, і якщо ся історія не дорого коштуватиме, то можна і треба зробити відповідну “сделку”.

Кошовому я про статю говорив. Він заявив, що його статя не може ще закінчитися в одній книжці, а хіба в двох*. Значить вийде доволі велика. Супроти сього треба, я думаю, дати її і в X кн[ижці], аби в XI скінчити, бо при зводженню річних рахунків в XII кн[ижці], хто знає, чи буде місце.

П. Професор, певне, мусіли дуже погласкати Кулішуху, бо вона розніжилась і шле оповідання за оповіданням*; сього дня знова при-

слала якесь оповідання “старої бабусі”. Як так дальше піде, то буде біда.

Прийшла стаття Лозинського “Закордонний огляд”*. Хотів би я знати напевно докладний термін виїзду Франка у Львів, значить, до якого часу можна йому в Криворівню посилати коректу.

Справа видання “Віка” поки що ні кроком не рушила наперед. Головне те, що грошей в них нема; книгарня й грошей не має на закуплення книжок, а головню Чикаленко вже тепер не тільки що не відноситься неприхильно, а ще, як я писав, свої гроші відбирає. Друге те, що і співробітників у них мало: Грінченко, Єфремов і, мабуть, Матушевський. Тепер, власне, у них на столі лоскотливе питання: чи розсилати запросини до співробітництва, чи ні. Лихо в тім, що ніде не мають вони прихильників, й до того менш-більш все, що пише, заангажоване деінде. Я поки що маю ту бодай сатисфакцію, що скорше дізнався, ніж хто другий, і тепер приходять до мене тутешні за інформаціями в тій справі, які я даю з відповідними коментаріями, скільки вважаю потрібним. І так приходив Петлюра від “України”, Винниченко від “Дзвона”, а навіть “міжпартійний” Дорошенко. “Українцям” і “дзвонарям” страшенно не подобається задумане видавництво, особливо першим, і вони вже заздалегідь остряють зуби і вже воюють, хоть ще нема проти кого. Тільки Дорошенко віднісся до сього доволі “сочувствено”. Інтересно, що всі вони хотіли б мати “Вістника” в союзниках проти сього. Чудеса!

Ага! “Грінченківці” й “гоголівці” серіозно налякані, аби П. Проф. не перейшли до Києва. Стараються впоїти в опінію, що П. Проф. здалека “ідейно” далеко більше можуть вплинути на розвиток українства, ніж зблизька. Мовляв, “великі люде здалека при помочи писань більше роблять вражінне і т. д.”. Теж чудеса!

Невідомо мені, чи П. Проф. знають, яка історія не так-то дуже давно трафилась “Україні”. Ще з кінцем минулого року, як тільки Науменко і К° дізналися, що “Вістник” має перейти в Київ, тоді власне повстала в них думка зробити з “України” “Былое”, щоб побити “Вістника”. В першій лінії задумали виступити з листами Драгоманова. Через те постановили вдатися до головного і єдиного шафаря драгоманівських таємниць — Павлика*. Щоб його відповідно настроїти для себе, то запроектували — мабуть-таки Науменко (сам він нічого, розуміється, не дав) — зробити для нього складку, як буцімто “пострадавшего некоторым образом” за ідею, а ролю збирача складки взяв на себе Дорошенко. Складало 5 осіб: Дорошенко-таки, Леся Українка, Сергій Шемет, а про двох не знаю ще. В марті послали йому 60 руб., а з початком мая 55 — разом 115 руб., і врешті попросили його о згадані листи, приобіцявши добрий гонорар, і, мабуть-таки, натякнули досить виразно про “Вістник”. Словом, благослови. Отут Павлик з охотою “поблагословив їх мощними руками і дав їм” — 284 битих карток листів... своїх-таки до Драгоманова і інших, а Драгоманова

— ані одного, мовляв, затратилися. Тут Науменко, що вже солідний чоловік, а й він вилаявся на всі заставки і поручив відписати, що “Україна” хоч з великим жалем, а не може тих листів друкувати, хоч би тому, що се зайняло б цілий річник. Ну та й дав же їм Павлик за такий завід в цілім ряді листів, вони ж за те зостановили йому посилку грошей. Се сталось з початком червня. Тільки ж вони передчасом погнівалися, бо якраз тепер треба їм матеріалів для статі про Ковалевського з нагоди десятилітя чи що його смерти, а про се може їх поінформувати Павлик. Ось історія. Через те є в пляні подорож Дорошенка в Галичину, котрому якщо не вдасться переблагати Павлика, то він готов звернутися куди-інде, хоч там теж бодай чи не попалено листів. Я розумію тут Франка. Якщо П. Професор вважають потрібним про Ковалевського і те, що з ним в’яжеться, дати в “Вістнику”*, то, розуміється, треба б заздалегідь дати відповідне поручення, щоби нас не випередили. Я перепрашаю, що займаю час П. Проф. такими дурницями, але, може, се на щось придасться. Зрештою, коли такі всякі річі не потрібні, то прошу мені се виразно написати, щоби на будуче я таких річей не подавав. Додаю, що в тій афері і складці менш-більш прихильні нам люде не брали участі, як от Чи[кален]ко і інші. Зрештою більше нічого нового мені не відомо.

В конторі теж нічого нового — правимо з Котиком коректи, лихо тільки, що я останніми часами не здоров, груди мене болять і голова, але се не важно, може пройде, я прошу тільки не дуже з мене “взыскивать”, як може що не завсіди добре справлюсь.

Сьогодні знов я мусів сваритися в друкарні — зецерів брак до складання “Вістника”, обіцяв, що дасть завтра, а треба хоч двох. Завтра друкуємо “Студії” і кінчимо передрук Винниченка. Кошового, значить, не посилати П. Проф. Чи дати однако ж усе, що він написав? Буде коло 17-18 сторін.

З глибоким поважаннем

Ів. Д[жиджора]

Прийшло знов 3 нових передплатників.

№ 80

[Київ,] 5 вересня (23 серпня) 1907 р.
23/VIII.1907

Дорогий Пане Професор!

Нині одержав я рукописи — бібліографію і 4 сторінки “В[еликого] шуму”*. Надруковано 15-ий аркуш VI тома, а завтра друкується 18-ий IV тома. Завтра теж кінчиться передрук “Молоха” — лишається 3 порожніх сторінки до повного 5[-го] аркуша, треба дати оголошення “Вістника” і “Записок”. Чи передрук буде власністю Винниченка? І чи він нам має назначити ціну книжки? Сьогодні я знов

дав Винниченку аванс — щоправда невеликий, бо тільки 8 руб. Крім того, йому ще належало 6 ся 12 руб., але коли порахується кошти передруку, то за ним останеться ще довг коло 20 руб. Я мимо того дав йому аванс, бо, на мою думку, його треба якнайбільш ангажувати, він дуже прихильно ставиться до нас і обіцяє постійне співробітництво. Ось і на осінь, може, навіть з початком вересня, щось дасть. Проте я прошу написати, чи можна йому дати більше. Ага, не знаю, як бути з коштами за передрук “Дима”*, бо ж він не вийшов, так хто се повинен платити?

В друкарні терпимо на хронічний брак зецерів; Зайцев і Погребной хорують, і через те не було кому складати “Вістника”. Я з тяжкою бідою виміг, що нині дав двох інших до “Вістника”, а треба для сеї книжки хоч третього ще. Наші роботи в друкарні так розрослись, що з такою кількістю зецерів, як зараз маємо, рішучо не можна собі буде дати ради. Тим більше, як П. Проф. сюди приїдуть і робота йтиме дуже скорим темпом.

Франка “Середніх віків” знов тепер вийде за богато, коли ще навіть більше має ся прислати. А що робити з оглядом Лозинського, то хто його знає — не помістимося. Страшенно вже він довгий буде, як ми з Сидоряком міркуємо — коло 2-х аркушів.

Дебют нового складача VI тома випав добре, коректа зовсім не гірша, як Запорожця, який останніми часами яюсь складає досить ліниво — помалу.

“Записок” ми все-таки не маємо — не прислали нам з Львова. З глибоким поважаннем

Ів. Джиджора

№ 81

[Київ,] 7 вересня (25 серпня) 1907 р.
25/VIII.907

Високоповажаний Пане Професор!

Нині дістав разом оба листи П. Проф. Листа, про котрий П. Проф. згадують, де було сказано про Тарасенка, я справді не дістав ще, певно, в дорозі затратився. Скрипт “Історії” я дістав, тільки яюсь забув про се П. Проф. донести. Не знаю, чи писав я, що Сидоряку, на жаль, вже виплатив 50 р[уб]. і то за вересень вже. Щодо скликання т. зв. комітету спадкоємців трохи пізніше трудність в тім, що члени з провінції (Шраг і Комаров) будуть тільки могли взяти участь під час свого побуту на з’їзді*, а пізніше трудно їх буде скликати до Київа, особливо Комарова. Хиба, може, що їх не доконче треба. До Львова я напишу за Підручним, тільки чи він там зараз є, а коли ні, то де саме — не знаю. По Лиманським* трудно, а властиво неможливо таки даки дати вірша, бо місця нема. Помічника до коректи не брав, бо раз, поки що нема такого, а друге, страшенно

мені незручно робити такі прецеденси з найманнем від часу до часу побічних помічників для коректи, і то ще назначаючи за різні роди коректи докладну платню. Зрештою, коли П. Проф. кажуть, то пошукаю, хоч мені се дуже не подобається з огляду на дисципліну в конторі.

Піснячевського з цензури я післав П. Проф. і прошу відписати, що з тим можна зробити.

“Історії” IV т[ома] надруковано 18[-ий] арк[уш], а 21-ий і 17[-ий] VI т[ома] буде десь в понеділок післаний П Проф. до коректи. Відколи захорувало наших добрих двох зецерів, дуже великий брак дається відчувати в силах, латаємо, як можемо, іншими зецерами, тільки ж ті дуже погано складають. Зате для “Історії” VI тома найшовся, як я писав, доволі добрий зецер Каменюк — коректа від него мала, принаймні дотепер так було.

Шульгину могли б П. Проф. дати, як кажуть, “носа”. Показується, що статут давніше надрукований і лежить в него, а він навіть не післав його голові Товариства*. Збори Т[овариств]ва не зараз можна буде скликати*, бо ще ані думають друкувати останнього справоздання, а сього домагаються члени, як я чув, головно річей П. Проф. Може бути, що декому потрібне се для полеміки. Ага! Довідався я, що Вовк буде робити опозицію П. Проф.; не подобається йому приділення етнографії до дотичної секції в проекті П. Проф.*. Коли П. Проф. думають, що се варто і треба відстояти, то я власне доношу про се заздальгідь.

Рекомендована пересилка II-гого тома “Історії” коштуватиме 53 коп.

Я просив П. Проф. подати мені напевно термін, до якого я можу вислати Франкови коректу в Криворівню. “Середніх віків” десь так менш-більш випаде коло 20 стор[ін].

Більш поки що не пишу, бо не знаю напевне, куди сей лист посилати. В однім з сьогоднішніх листів П. Проф. пишуть, щоби до Криворівні посилати до вівторка, а в другому, що завтра (маб[уть], в середу, яка минула) виїзджають до Львова. Через те я й посилаю сього листа до Львова, може, завтра довідаюсь напевне.

З глибоким поважаннем

Ів. Джиджора

№ 82

Львів, 9 вересня (27 серпня) 1907 р.

Львів, 27/VIII ст. ст. 907

Дорогий Товаришу!

Посилаю коректу т[ому] VI арк[уш] 16[-й], що нині дістав з Криворівні*. Шкода тих кількох страчених днів — через посилання до Криворівні. Вас, очевидно, не виню: видно мій лист пропав. Щось сталося з листами !

Про Тарасенка писав трічі, аби взяти на 35, коли не згодиться взяти на початок 30, і досі Ви не дістали! Смутить мене, що Ви нездорові.

Коли “Рада” ще не друкувала рецензії Д[орошен]ка*, то зверніть на се увагу Чикаленка, бо буде прикро, як прийдеться в ЛНВ виляяти і Д[орошен]ка, і “Раду” з ним разом. Він боронить інтересів “України” чи, може, торує дорогу “Віку”, але “Раді” що за неволя? Поставтеся енергічно.

Новини Ваші дуже інтересні, і я дуже завсіди їх цію.

Показчик до IV т[ому] треба скоро — до 25/IX с[т.] с[т.] найдальше, тому я подав той спосіб яко скорший. Як Котик має енергії, то нехай зробить Вашим рецептом.*) Але щоб поспів на час.

Спільці <нерозбірл.>, за “Записки” etc. — теж. Але Ви взагалі пильнуйте, аби був запас книжок — заздалегідь.

Кошового, як можна добре перервати*, то ліпше б десь на 15[-й] стороні, бо треба місця — Франко дав ліричну статю ще про Вовчка*. Він ще в Криворівні*.

Цілую Вас!

Ваш М. Г[рушевський]

“Взыскивать” з Вас мені ані в голові. Коби сьте здорові.

*) Тоді імена треба писати на картках.

На 5–6/IX, себто на мій приїзд, Сидоряк має приготовати багато зецерів, багато корпусу (приміток etc. буде аркушів на 5), і тоді форсовно буде складатися IV том, поки я буду в Києві яких 3 тижні, щоб його скінчити й випустити*. Упередіть його.

№ 83

[Київ,] 10 вересня (28 серпня) [1907 р.]
28/VIII

Високоповажаний Пане Професор!

Листи і коректи, а між ними і 2-гу частину 20-го аркуша, я посилав як перед тим регулярно, тільки ж я посилав їх до Криворівні, куди П. Проф. казали посилати собі до понеділка, т. є. до вчора (27 с[ього] м[ісяця]). Одержавши в п'ятницю оба рекомандовані листи, де сказано було, що П. Проф. виїжджають в середу у Львів, я післав вже туди останнього листа і друкований аркуш ЛНВ. Досі вже надруковано 9 аркушів, а решта, крім бібліографії, складається. Се через те, що останніми часами дуже багато роботи, й багато письма зайнято, й зецерів. Нині висилаю до коректи деякі статі, 17-ий арк[уш] VI тома “Історії”. От 16-го ще нема, а я хотів його видрукувати ще перед приїздом П. Професора. Сьогодні друкується 19-ий IV тома, і теж, мабуть, сьогодні можна буде вислати його. Рецензію на збірник статей я пропонував Павловському, та він не мав часу і не хотів його

брати, сам пишу*, а скорше не можна було, бо з “Історією”, з “Вістником” і з друкарнею доволі роботи.

Чикаленко вже приїхав, каже, що пізнійше не можна або трудно буде скликати конференцію т. зв. комітету спадкоємців, а власне Комаря, Шрага й Стебницького. Та коли вони не конче потрібні, то обійдеться без них.

Післав я теж свого часу статтю Піснячевського, не знаю, чи П. Проф. її одержали. А вже треба раз з нею так чи инакше поступити: або друкувати, то в сій же таки книжці, або розкидати. А за попередні листи й коректи я боюсь, чи вони там в Криворівні не пропадуть, може б, там попросити Волянського, аби прислав.

Довідався я, що Стебницький і Лотоцький запрошені до участі в “Віку”, і вони, мабуть, склонні взяти участь в сім видавництві. Може б, що зробити з тим, аби туди їх не пустити. “Вік” хоче їхати на “суспільній економіці і т. д.”, через те і просить їх, головне ж Лотоцького*, все ж таки як-не-як посередного “начальника” “гоголівців”. Тим часом нам би теж здалися такі економічні по аграрному питанню статі.

Завтра має відбутися з’їзд Радикальної партії в льокалі редакції “Ради”. Буде на ній і Чикаленко як делегат київської “Громади”.

З глибоким поважанням

Ів. Джиджора

№ 84

[Київ,] 12 вересня (30 серпня) 1907 р.
30/VIII.907

Дорогий Пане Професор!

Листи П. Проф. з виїмком одного чи може двох доходять, так що дальше рекомендувати не треба, се був очевидно випадок тільки. Порядок книжки я знаю, а статі деякі вже післав, а дещо пішлю завтра (Матушевського і заграничну хроніку)*. Ось що забув написати. Я б думав, що в “Українських темах” належало б вичеркнути лайки “Киевлянина” як от “мнимі учені” і т. д.* Нащо її розпросторювати? Й так досадно читати в “Киевл[янине]”, а нащо се здалося читачам “Вістника” про таку лайку знати?

З друкарнею все-таки маю щоденні неприємності: поки не пошварися й сам не допильнуеш, поти вони то або на машину не дадуть, або письма і зецерів не стане і т. д. Найприкрійша одначе справа з тим помічником; Тарасенко кудись знов запропастився, а до того страшенно мені не хотіло б ся давати йому зразу 35 руб. Головна його хиба в тім, що він при коректі мало буде помічний, а саме головню розходить ся о коректорську силу на час побуту П. Проф. в Києві. Та, мабуть, треба таки його взяти.

Як рахувати Винниченку “Дим”*, коли книжка не вийшла?

Шульгин приніс мені доклад П. Проф. з просьбою дати його до друкарні. Але се тільки сам доклад, бо нема ріжних поправок, пороблених на зборах, і нізвідки їх дістати, як цілого протоколу, бо невідомо, де зараз є Олександр Сергієвич; і Шульгин, і я питали-блукали, та не знайшли. Так що ж робити з докладом: чи друкувати його, чи ні?

Кошовий твердить, що його стаття ніяк не дасться перервати, а повинно б піти усе, що він дав, а се вийде коло 17–18 стор[ін].

Леонтовича тепер в Києві нема, може, написати до нього (він сам просив о се), щоби приїхав на 6 вересня, чи П. Проф. аж самі напишуть?

“Вік” таки ладиться виходити, запрошення порозписувано, в першій лінії до петербуржців, про що я вже згадував. Зрештою старша генерація — не так старша, як знані вже люде — не прихилються, проте “Вік” задумує робити собі головно з починаючими. Мабуть, Шерстюк годиться брати участь (сей ще не з “зорієтованих”). Якийсь Сердюк, Толжин (?), чи як, з Харкова — поки що не страшно. “Направление” — суспільно-аграрно-економічне, щось в тім роді. Мають, мабуть, щось коло 3000 р[уб]. готівки. Книжки продали б, навіть не жадаючи відразу всіх грошей.

Редактор “Киев[скої] мысли” Кугель (жид-вихрист) каже, що приймав би дуже радо статі П. Професора. А що від інших не приймав, то поясняє се тим, що вони, як оті Матушевський і Єфремов — “мелкие журналисты”.

Доскладується 22-ий аркуш IV тома і 18-ий VI, 19-ий IV тома друкується віднині з полудня, і завтра я його висилаю П. Професору. Видруковано 7[-ий] і 8-ий аркуш відбитки “Гнізда”, завтра кінчиться складання Кошового, котрого рукопись треба було переписувати, бо складати було неможливо, так була попутана.

Часть посилки Козловського я щойно вчера дістав, і про се його зараз же сповіщено. Чому він не сповіщає нас заздалегідь, що посилає, а то потім невідомо, чи все одібрано, чи ні.

Відбитка “Вел[икого] молоха” готова.

З глибоким поважанням

Ів. Джиджора

№ 85

[Київ,] 14 (1) вересня 1907 р.
1/IX.907

Високоповажаний Пане Професор!

Сегодня видруковано 20-ий аркуш IV тома і післано. Досі вискладано 22[-ий] арк[уш] IV, і 18-ий (вже скориговано), і половина 19-го VI тома. У вівторок буде надрукований 16-ий VI тома. Нині також післав я до коректи “Середні віки” Франкови*.

Не знаю, про які книжки П. Проф. запитують, чи я їх одібрав. Про книжки В[идавничої] спілки і т. д., вислані Козловським, і “Історію” вже повідомлено Козловського, а коли се мають бути журнали, забрані з нашої редакції, а тепер одіслані, то їх я ще не дістав. До річи, про книжки. Може б, П. Проф. могли з собою взяти 2–3 комплети “Історії”, щоб не платити за почту.

Статі про Вовчка і Піснячевського ще в мене нема. В такім разі як поміститися в 17-ти аркушах? Австрійський огляд дасть 23–24 ст[орони], так що ніяк його переривати, а так само стоїть справа з Кошовим, про що я писав — буде 17 ст[орін] і теж не можна уривати 2 сторони.

Помилки в коректі “Вістника” трапляються — тільки ж я не можу за всім докладно наглядати, а головну увагу звертаю на “Історію” і сподіюся, що там таких помилок нема.

З Тарасенком біда — має добре місце з 40 руб. платні і не похочує йти до нас на службу.

Як довідуюсь, Науменко заявив “Громаді”, що звиває з кінцем року “Україну”*, бо дальше буцімто за “недосужностию” не може вести видавництва — треба з того скористати відповідно. Заява серйозна.

“Вік” вже встиг зробити нам пакість; як я дізнався, “Вік” перехопив інтересну, як кажуть, статю Стебницького про аграрні питання, первісно призначену для ЛНВістника*. Прошу звернути увагу загалом на Петербург, про що я теж вже перед тим доносив. Стараються теж перетягнути на свій бок Матушевського, та поки що він дуже загнуваний на них, особливо на “діктатуру” Єфремова. Річ в тому, що вони, задумуючи видавати “Вік”, не запросили його на нараду* і рішили без него. Але він на всякий випадок не гадає зривати з “Вістником”.

З’їзд Радикальної партії відбувся, а при тій нагоді і сама партія розбилася. Значна частина опустила зібранне (молодші), а потім і Чикаленко (але з інших мотивів) виступив з партії. Сварка вийшла не через що іншого, як тільки через назви, а було пропонувано ні менше ні більше тільки 7 (сім) назв партії, і сторонники одної ніяк не могли згодитися з сторонниками інших назв. Докладніше П. Проф. довідаються по своїм приїзді — шкода писати.

В справі розпоряджень П. Професора щодо друкарні, зецерів і т. д. на час побуту П. Проф. в Києві я поробив потрібні заходи.

Не маю жадної відомости від Підручного, про котрого П. Проф. пишуть, що хорий, а він дуже здав би ся. Може, він є у Львові, так прошу через кого передати йому, щоби їхав сюди.

Котик веде себе дуже солідно — робить кілька можна і зовсім не ремствує, хоч роботи багато.

З глибоким поважаннем

Ів. Джиджора

№ 86

Скала, 30 (17) жовтня 1907 р.
Скала, 30/X.907

Дорогий Пане Професор!

Здаю справу з моєї дотеперішної експедиції*. В Чернівцях я мусів задержатися аж до вторка, звідки просто поїхав сюда. На лихо, не можу досі похвалитися особливими результатами моїх заходів в справі перевозу книжок. Діло в тім, що за останні 2 роки контрабанда книжок підупала, а то навіть зовсім устала, і через те пірвалися всякі зносини і розв'язалися зорганізовані постійні підприємства перевозу книжок. Друге те, що наша справа має зовсім інший характер, а власне, що вона комерційна, так що надзвичайно важко так діло наладити, аби перевіз книжок контрабандою оплачувався. Ані Модест Левицький, ані тим менше Лукіянович мені нічого не помогли. Лукіянович мене в додатку ще старався відмовити від сеї справи, твердячи, що жиди, які поки що для мене *ultimum refugium*, напевно мене видадуть в руки властей, хоч я тому не зовсім вірю. Одначе все-таки мені далось дещо нав'язати: а власне урядник "Руської каси" в Чернівцях, Гаврило Гордий (ул. Петровича, 2), котрий зрозумів вагу справи, а перед тим займався контрабандою [е]с-ерівської літератури при помочи селян свого родинного села, занявся [б] організацією перевозу наших книжок, причім се все-таки було б значно дешевше як цло. Далеко краще, хоч з більшим трудом, повелася мені друга справа — з Мільковичем*. Мені вдалося між тамошними академіками і трохи старшою від них генерацією збудити інтерес в відповіднім напрямі для сеї справи, але також зробити збори в т[оварист]ві "Січ", де ухвалено гострі резолюції проти Мі[лькови]ча і візвано його публично, щоб він виправдався з свого поступовання, яке приносить нечесть академічній гідности. Резолюції мають бути поміщені в черновецьких часописах. Се, розуміється, зроблено так, якби се походило з місцевої ініціативи. Притім мав я в "Січи" два відчити: оден про відносини російські, а другий — реферат про книжку "Освобожд[е]ние] России и укр[аинский] вопрос"* . Зате в Скалі пішло фатально, ані думати не можна, щоб сюди перевозити книжки; т. є. перевезти можна, але се обійшлося би далеко дорожше, ніж цло виносить. Тепер їду в Підволочиськ і буду там пробувати, а в Києві буду ждати, що зроблять Чернівці, і через Цимбала, який теж служить в таможні, буду пробував, чи не можна порозумітися з яким урядником. Дуже прикро, що не вигоріло.

З глибоким поважаннем

Ів. Джиджора

№ 87

Богданівка, 31(18) жовтня 1907 р.

Богданівка, 31/X.07

Дорогий Пане Професор!

Сьогодні виїхав я зі Скали до Підволочиськ[а], звідки приїхав в Богданівку і веду переговори з жидками. В Скалі я нічого наразі позитивного не зробив, однак все-таки про дещо умовився з тим жидом, до якого в тій самій справі писав зі Львова Кранц. Жид сей називається Leib Wolf, сам він не багато для себе жадав би, ходить ту[т] головню о пограничних мужиків, які привикли до добрих заробків за велику небезпеку з перевозу революційної літератури, жадають також і за наші книжки менш-більш високої оплати. Проте прошу доручити, щоб Козловський на адресу: Leib Wolf, Скала н[ад] Збр[учем] післав кілька наших книжок, щоб згаданий жид міг ті примірники дати дотичним селянам, і піти з ними по різних книгарнях, і тим способом їх переконати, що книжки легальні. Так, на слова, вони не вірять. Тоді, я сподіюся, діло уладиться, і ми будем мали кілька граничних пунктів до розпорядження, бо все я сильно надіюся на Чернівці, гесте на Новоселицю. Тепер мені ходить головню о Підволочиськ, а найбільше про те, щоб можна переправити отсі книжки куди треба, але здається, що мені самому прийдеться переходити з ними границю. Я ще маю на приміті село Рожиска коло Тарноруди, де в мене є знайомий піп, та тепер не маю часу туди їздити.

В усякім разі, я робив, що міг, а коли мені не багато вдалося зробити, то між иншим причина в тому, що в сій справі зовсім homo novus і не знаю ні обставин, ані людей, а повторяю — діло зовсім нове і незвичайне: перепачковувати легальні книжки, щоб на них ще заробити. Для того так тяжко йде. Наколи б мені вдалося дістатись до Києва, то буду звітам старався нав'язати зносини з чиновниками.

З глибок[им] поваж[аннем]

Джиджора

1908 рік

№ 88

Київ, 23 (10) квітня 1908 р.

Київ, 10/IV.908

Дорогий Пане Професор!

Вчера вечером вернув я з Москви*, де матеріялу для своєї дисертації знайшов доволі багато, особливо познаходив досі незнані матеріяли для біографії батька Данила Апостола, Павла*. Тільки страшен-

не мало часу було для зайняття в самім архіві, а перед святами не міг користати з помочи Шуйської*, бо вона кінчала якісь інші пильні роботи. Зате багато я за той час в Рум'янцевській бібліотеці підчитав літератури*, якої я не то в Львові, але в Києві не зміг би дістати. Наколи по святах мені можна б було поїхати в Москву і там якийсь час посидіти, то я гадаю, що вийшла б праця не тільки для дисертації, але і druckfähig*. Головне те, що чую, що відти мав я тепер arbeitsfähigkeit. В Києві діла добре йдуть; всі наші приятелі держаться по-старому, а нових ворогів не знайшлося. Старі навіть притихли, бо зрештою повинаюди собі нові суперечки і лаються з другими — такими, як самі. Ось, напр., із-за історії Садовського здорово вилаяв ("Слово") Порш Єфремова*, на що сей очевидно стане відповідати, а тим часом сам знов вилаяв Коваленка за літературну крадіж*, за те знова Коваленко висміяв Грінченка, а з Єфремовим збирається те саме зробити в дальшій н[оме]рі "Хрину", який через два дні по-явиться. Се має бути ніби "сатирично-гумористичний" часопис, зате знова і т. д. і т. д. Характер отих "полемік" і "критик" зовсім відповідає характерам тієї славної кумпанії, яка з собою счепилася — ну і тепер піде тіпанина! На здоровле.

Але тепер инша важніша справа. Пану Проф. напевно відомо, що зараз у Львові діється. Університет закритий. Треба подумати про справу повороту. Не знаю я, що там у Львові діється поза те, що писано в тутешній пресі. Але я гадаю, що було б добре поїхати до Львова і розглянути, що і як. Доходили до мене звістки, що там поляки відгрожуються загалом. Воно, розуміється, дурниці, але все-таки варто знати, що і як.

Я просив би написати, що П. Професор думають про се, а мені все-таки бажалось би на два дні поїхати в Львів і все виміркувати.

Бажаю Пану Професорови, і Пані, і малій Катрусі веселих свят. Так по-галицьки.

З глибоким поважанне[m]

І. Джиджора

№ 89

Київ, 8 травня (25 квітня) 1908 р.

Київ, 25/IV. ст. ст. 08

Високоповажаний Пане Професор!

З Москви я виїхав в половині страстного тижня, через те що мені нічого було там робити, а жити в Москві дорого коштує: усі архіви і бібліотеки в страстнім і великоднім тижни були закриті і відчиняються щойно по Фоминій неділі*. Те саме було і в Києві. З огляду на се і на події в Галичині я не міг здержатись, щоб не поїхати на час свят в Галичину, де я перебув свята, приглядаючись тим часом станови річий в Галичині. Тут я задержався (у Львові) два дні більше,

ніби як се виходило з мого розкладу часу, а через що — я скажу низше. Я виїхав до Києва, щоби відповідно до доручення П. Професора допильнувати виходу V кн[ижки] ЛНВістника, а потім знова виїхати в Москву. Але що коректи всі у П. Професора і конторі нічого невідомо про те, хто має випустити V кн[ижку], проте я хвилюю лишився “за штатом” і прошу в сій справі скорої резолюції, якої я очікуватиму в Києві, заходячи тим часом в університетську бібліотеку.

Про ситуацію маю честь доложити ось що. Зачинаю від Галичини. Приїхавши сюди, я одібрав вражінне, що в Наук[овому] товаристві в часі неприсутности П. Професора дехто зачав самовільно розпоряжатися, користаючи чи радше з нагоди хороби Франка. Мені принаймні не було відомо, чи усі ті заходи і відозва іменем Т[овариств]ва робились з відома П. Професора. Я власне через те два дні лишився у Львові, що через два дні мало відбутися quasi засіданне Виділу, скликане д[окто]ром Томашівським, на яким я хотів бути, а перед тим заявив Козловському, що коли се справді буде засіданне, то я запротестую, бо воно неформально скликане (не головою, ані заступником, якого нема). Засіданне вправді відбулося, але тільки в формі приватної наради, проти чого я очевидно нічого не міг сказати. Але на все те, що тут діялося за той час, на будуче, по моїй думці, треба звернути увагу і не допускати ніколи до такої можливости того рода автономії.

Політична ситуація така. Націонал-демократи (т. е. управа і Клуб) im grossen und ganzen вдоволені з переміни намісника*. Крім того, що він настановлений на правах звичайного намісника, а без спеціальної повновласти, як се було з Потоцьким, він мусів згодитися на такі умови, предложені йому Беком: 1) не має бути ніяких репресій за те, що сталося; 2) реформа адміністрації, що має головню проявитися в напрямі я[к]найбільшої контролі місцевих властей; 3) “мирна політика” в українсько-польських відносинах; 4) підписанне і перейняте до виконання — оскільки се в його компетенції — пакту відомого, зробленого між Беком а Клубом*; і нарешті 5) зазначенне перших 3-х точок, особливо 2-ої, в вступній промові намісника до урядників. Зараз будуть П. Професор могли сконтролювати тільки останню точку, прочитавши текст промови, яка в тих днях має бути виголошена. За те наша преса має здержатися від атак на намісника, “щоб не утруднювати порозуміння” чи, як дипломатично говорить, “щоби не давати намісникови оружя в руки до викрутів, що, мовляв, самі русини утруднюють і т. д.”. З тої самої причини “преса” (“Діло”) не нападає і на Шептицького за його “казане”, яке мало на меті “протерти дорогу” до нового курсу. Одначе отсе, як сказано, вдоволенне новим намісником спочиває головню на тій надії і переконанню, що він не буде підпирати москвофілів. Але тут-то власне “зарьта собака” щодо дальшої політики.

Річ ось в чім. Москвофілів Бобжинський підпирати, мабуть, не буде, що навіть трохи вже і проявилось, як можна знати з голосів

москвофільської преси і інших жерел (невдала авдієнція москвофілів у Бобж[инського]). Тільки ж нашим політикам з добрим нюхом, а зрештою з “опиту і прахтики”, відомо, що Бобжинський славний майстер від вишукування серед “суспільности” “порядочних елементів” і творення з них “партій”. Зрештою Барвінський відразу зачав брати штурмом <Кавки>. Отже, цілий Нар[одний] комітет разом з Клубом cum gaга unanimitate вдарив “в поєднавчий” тон політики супроти намісництва, якої зміст замикається в словах: не даймося випередити Барвінському і йому подібним. Се зрештою не моя видумка; се було ясно сказане на останньому засіданню Нар[одного] ком[ітету] (2.V.), тільки, може, не тими самими словами. Я, розуміється, з свого боку протестував проти такого ставлення справи. Звідсіля походить і директива Нар[одного] комітету, щоб усі наші культурно-просвітні товариства йшли представлятися новому наміснику. Все те я докладаю П. Професору через те, щоб П. Професор звернули на се особливу увагу ось через що. Того рода політика безумовно погана, і коли наразі вона деякі користи, якісь “концесії” принесе, то зате супроти загального інтересу, а головне настрою, ставить Комітет і загалом усіх “провідників” в доволі незручне положення. І П. Професор, коли будуть уважали за потрібне, можуть не ангажуватися, коли не хочуть дуже в активну політику, стоячи на принципі сильно шахувати Комітет і т. д. і тим способом держати його в деяких “границях “почтительности”” чи чого треба буде. З обіцянок, пороблених правительством, є досі зреалізована одна, як, може, П. Проф. відомо — банк з 20-мільоновим закладним капіталом. Але се поки з огляду на фінансові кон’юнктури держиться в тайні.

В теперішнім критичнім положенню правительства Клуб рішився піддержувати його в заміну за концесію еміграційного бюра. Далі ще така справа. 14 н. ст. мая, скільки здається, мають бути загальні збори “Дністра”. 6 членів надзираючої ради уступає; і з них, скільки я маю звістки, тільки 4 наново буде вибрано, а на 2-х значить вакансія. Чи не варто було б подбати, щоб П. Професор туди увійшли? На університеті має бути спокій, бо поляки, боячись, що[б] не замкнено університету, постановили здержуватись від усяких провокацій, а навіть не дати себе спровокувати.

Може бути, що мої звістки спізнені і П. Професор мають їх з иншого жерела — тоді вони принаймні не зашкодять. В усякім разі вони походять з добрих жерел. Про тутешні справи напишу в другім листі. Зрештою тут усе менш-більш добре. “Рада” з 74 [-го] № змінила свій напрям*, наскільки його мала перед тим — а власне стала “націоналістичною” газетою. Одно не гарно, що Єфремов занадто сюди вліз, причім дякуючи йому, між ним і редакцією а Коваленком Ол[ексою] вийшов скандал*, так що сього останнього викинули з льокалю “Ради”. Євген Харлампович держиться добре, Леонтович теж. До речі, Леонтовича я на власну руку просив написати про “Тер-

новий вінок” і другу частину Кримського “Пальмового гилля”*, яке щойно вийшло. Я вважав, що таке становище до Леонтовича загалом лежить в інтенціях П. Професора. Коли ж в сьому випадку я зле зробив, то прошу написати и перепрошу його. Поки що *ceterum senso*, що П. Професору треба “Радї” і т. д. як-небудь дати себе знати, бо П. Проф. давно вже тут інтер[ес]ували. Хай люде не відвикають.

З глибоким поважаннем

І. Джиджора

№ 90

[Львів, 11 травня (28 квітня) 1908 р.]

Хотіли Ви в Львові бути, м[іж] ин[шим], щоб і мене поінформувати, але нічого ні про київські, ні про львівські спостереження не пишете. Напишіть, і взагалі вже раз позбудьтесь своєї звички писати тільки з якогось спеціального натхнення, а пишть регулярно.

Я писав давно в ЛНВ, що випущу книжку (себто, щоб коректи міні прислали), а Вам писав на Ваш лист до Київа, щоб не гаяли часу і використовували його для архивальних занять — їдьте в М[оск]ву*, не сидіть непотрібно в Київі і дайте свій моск[овський] адрес та пишть регулярно і докладно.

Цілую.

М. Г[рушевський]

№ 91

[Львів, 12 травня (29 квітня) 1908 р.]

Виславши свою картку*, дістав Ваш лист*, дякую за вісти й прошу дальших.

Чи Ви не дістали мого листу з Риму (на Ваш)*, щоб не чекали в Київі, а їхали до М[оск]ви, бо я сам зроблю коректи?

З Том[ашівським] мав учора досить неприємну розмову* — він все більше за реальною політикою (щоб Т[оварист]во пішло теж представитись Боб[жинському]).

Чи з контори післали ЛНВ, IV кн[ижку], ще 100 до Львова, бо казали, що вистане 900, а тепер забракло. Вишлю нині свою статю про атентат*. Її, мабуть, треба буде дати Оп[атов]ському*, бо не знаю, що тепер можна.

Цілую Вас.

М. Г[рушевський]

Отже, їдете як борше до М[оск]ви й працюєте. Виладьте статю про А[нтонови]ча*.

А що з оглядами?*

№ 92

Київ, 13 травня (30 квітня) 1908 р.
Київ, 30/IV. ст. ст. 908

Високоповажаний Пане Професор!

З останньої картки П. Професора я не можу докладно вирокувати, чи П. Професор одержали мій останній лист, чи ні, бо П. Професор дають мені деякі вказівки (щодо виїзду), про які я просив в своїм листі, а з другого боку П. Професор корять мене за те, що я нічого не написав ані про Львів, ані про Київ. Тим часом я в останньому (висланім, мабуть, в п'ятницю) написав коли не все, то в усякім разі все, що знав про Львів* — про справи в Т[оварист]ві, політичні й ин[ші], так що про деякі з них писати тепер вже запізно.

Все ж таки я повторю те, що написав, коли П. Проф. виразно напишуть, що листа не одержали. Про Київ обіцяв я написати в другім листі, хоч загалом про що-небудь такого дуже вже конкретного мало що можна написати. Так про Київ маю честь доложити таке.

Про хід роботи в сій книжці пише однозначно зі мною Лаврів*. Що ж до контори, то теперішні справи в ній не дуже мені подобаються. Оба наші конторщики, Лаврів і Котик, люди гарні, особливо перший, тільки ж тепер вони переживають якісь свої особливі кризи. Лаврів наслідком непорозумінь з жінкою страшенно журився* й журиє досі, через що вишукує собі різні роботи (як, напр., тепер фотографії), яким віддається з деякою навіть пристрасстю. Ну та се, розуміється, ще не дуже відбивається на конторі, хоч краще було б, аби він свою пристрассть направив в сей бік. Зате Котик цілковито здурів: жениться. Тільки ж через те, що не має потрібних документів і не може знайти попа, який би йому дав шлюб, то він пропадає не раз на дуже довгий час, шукаючи попів, тощо. Через те останніми часами трохи терпить на тім коректа, що я мушу за нього робити, а почасти і Лаврів. Та сьогодні він якось "оженився", то, може, діло піде краще. Я, розуміється, пишу тільки з свого обов'язку для відома П. Професора і прошу з сього ужитку ніякого не робити, ані не давати йому пізнати, що П. Проф. знають про се, бо я уважаю се за стан переходовий. Коли б так не було, то я б тоді і написав про се. Котику я зробив "внушение" і гадаю, що вистарчить. Зрештою все йде с'як-так.

В констеляції тутешніх приятельських і ворожих сил, симпатій і антипатій ніякої зміни нема; Чикаленко і Леонтович держаться по-давньому. Допустив Чикаленко неприємну, навіть скандальну полеміку в "Раді", за що сам тепер кається, а власне, що дав голос Єфремову*. Я й користаю з сього настрою, щоб с'як-так обмежити співробітництво Єфремова. Леонтович виставляє на вид, що з відомою справою, для якої закладено Т[оварист]во підпирання укр[аїнської] науки, трудно що-небудь починати, мовляв, замало грошей: 4000 річно (4% від 100000 р[уб.] кап[італу]) і знов тільки в цінних паперах.

П. Професор, значить, мають тепер сю справу рішити. Від Ковалевського поки що нема ніякої звістки, але, по словам Бородая, він відноситься прихильно. Соціал-демократи геть чисто розплювалися; то попереду тільки Винниченко і Порш–Петлюра, а тепер Гехтер і Порш, який вилаяв Гехтера за рецензію “Автономії” Порша*, на що знова Гехтер відповів коротенькою, але доволі остроумною заміткою*, поміщеною в передостанньому н[оме]рі “Ради”. Було зібранне Укр[аїнського] клубу* — доволі многолюдне (98 люда), куди зійшлася уся “буржуазія” — особливо дуже багато платонічних українців, а між ними всі гласні город[ської] Думи, які себе почувають українцями, як: Щитковський, Бурчак і т. д. Не прийшла тільки гвардія Науменка: він сам, Трегубов, Орест Левицький; Грінченко і хтось з його сателітів старалися попасти в раду Т[оварист]ва. Я був при скрутинії і бачив, що всі вони підставали по 5–7 голосів (Єфремов, Квасницький і Грінченко), ну та нікого з них, розуміється, не вибрано навіть в заступники, з виїмком Синицького, за яким агітував Жебуньов. Се, мабуть, була остання проба дістатися куди-небудь. Здорово зчепилися й посварилися на зборах Грінченко з Стешенком, що мило аж було слухати. Пчілка просить мене допомогти їй закласти жіноче Т[оварист]во в роді нашої спілки “Труд”. Довідався я, що Г. Барвінок нападається на П. Професора в приватних листах до різних людей за історію з своїми споминами*; Пан Проф. мали публично десь їх читати, а в друк не оддали. Скільки знаю, то вона дізналася про се від Грінченка. В двох випадках, де мені відомо було про такі листи, я інтервенію і дав належне пояснення сеї справи. Так, значить, дещо маємо в Києві згуртованого, отже, *ceterum senso*, що П. Професорови невідмінно потреба дати себе чути в Києві: і в Т[оварист]вах, в “сферах”, і в “Раді”, щоби випадково не запускала коріння “автономія”.

Прошу передать мій поклін Пані.

З глибоким поважаннем

Ів. Джиджора

№ 93

Москва, 24 (11) травня 1908 р.

Москва, 11/V. ст. ст. 908

Високоповажаний Пане Професор!

Про все, що по моїй думці представляло який-небудь інтерес, я писав П. Професору ще з Києва. Сидячи в Москві, я нічогосінько не знаю про наші справи в Києві і т. д. Проте і нічого мені писати. З загальноросійських справ теж нема нічого такого, що мало б для нас якесь спеціальне значінне. Тут загалом тепер тільки й мови про поєдинок Гучкова з Мілюковим*, який, одначе, не відбувся, як відомо, і про побите Мілюкова двома співробітниками “Руси” за те, що “Речь”

закинула “Руси” шантажі на різних банках*. Про історію з Київським університетом* — про яку мені неприємно згадувати — писала, як П. Проф. певне відомо, крім київських газет також “Речь”, розуміється, не в користь київських чорносотенців. Поза тим була ще коротенька замітка в “Новом времени”, яка обмежилася більш тільки до самої передачі факту, висказавши мимоходом втіху, що Київський університет дав “отпор” “українофільству”. Вся біда тут в Москві в тім, що нема тут ніяких наших людей, які помогли б мені чи кому іншому пристроїтися чи радше познакомитися з різними редакціями, де можна б було хоч деколи що-небудь написати про наші справи. Я зараз по убийстві намісника написав статейку про галицькі справи, та ніде було її помістити.

Щодо моїх зайнятть в архіві, то справа так стоїть. Матеріалу тут є доволі, хоч він дуже порозкиданий й шукати приходиться більш навгад. Поки що я обмежений на Архів юстиції* і Рум[’янцевський] музей, бо до Архіву заграничних справ* в мене ще нема дозволу. Найпоганійше в моїх роботах те, що якраз для наших справ нема описий ані індексів, а ті, що вже надруковані, нікуди не годяться. Про се я вже переконався кілька разів, заглянувши до кількох сто[в]пців Білгородського стола, де по описи не повинно нічого бути для [моєї теми], а там, власне, знайшлися цікаві звістки про батька Апостола і його самого, і то ще з 1659 р.! Шуйська зараз занята іншими роботами і мені наразі не може допомогти, а власне переписка забирає мені найбільше часу. А все ж таки признаюсь, тут в Москві умови для роботи найкращі, дякуючи не тільки архівам, але і Рум’янцевській бібліотеці. Де-як-де, а тут варто би мати Т[оварист]ву свого кореспондента чи як там. Скільки можу тепер бачити, то моя робота виходила б далеко більшою, ніж я початково думав, бо я на лихо собі зачав всю ту історію від батька Апостола, замість обмежитися самим тільки гетьманованнем, хоч се власне гетьманованне пайменше інтересний період з життя Апостола, який поза тим представляється дуже цікавою фігурою. Наколи б мав змогу тут сидіти довше, то я відрік би ся і вакацій. В міру поступу роботи, яка тепер все-таки більш того, що збиранне матеріалу, я буду докладно про те доносити П. Професору.

Огляд ЛНВістника я пришлю незабаром, я ж не знав, що по моїм несподіваним виїзді з Львова його нікому іншому не доручено.

Угодова політика Том[ашівського], про яку П. Професор писали, в сім спеціально випадку мене більш ніж дивує. Адже я пригадую собі, що коли в часі съязт у Львові я йому легко натякнув, що в деяких кругах балакають про те, що наші Т[оварист]ва повинні йти до намісника, то він страшенно обурився, чи, може, тільки вдавав обуренне?

В усякім разі при теперішніх обставинах така зміна погляду дає багато до думання і наказує бути обережним.

З глибоким поважаннем

Ів. Джиджора

Адр[еса]:

Воздвиженка ул., Меблир[ованные] комн[аты]
“Петергоф”, кв. 121. Ів. Джиджоре

№ 94

Москва, 31 (18) травня 1908 р.

Москва, 18/V.908

Високоповажаний Пане Професор!

В Архіві міністерства юстиції випадково між ділами Правит[ельствующего] сената натрапив я на преінтересну річ: збірку (здається, комплет) урядових донесень Апостола за його власноручним підписом до правительства про різні справи в рр. 1730[-х] аж до його смерті*. Збірка дуже велика — 326 карток великого folium-а*. До сього додані в формі алегатів різні слідства, справоздання гетьману різних комісарів тощо. Ся сама збірка могла б дати том матеріалів. Може бути, що вдасться знайти таку збірку за попередні роки*. Я про те прошу написати мені, чи зарядити відпис тих документів, чи ні. Я сам боюсь на власну руку се робити, бо переписанне буде та коштувати. На мою думку, переписати треба було, а головно для мене сей матеріал необхідний. Коли ж користуватися з него так, без переписання, то се займе дуже багато часу, який треба б пересидіти в Москві. Ще одно: сей матеріал, скільки мені відомо, мав в своїх руках Ейнгорн*, та він ладить матеріал для історії землеволодіння Полтавського полку*, і се має появитися в виданню тамошньої Архівної комісії*. Значить, він коли і використав, то в малій часті і в иншім напрямку. Я тепер ясно бачу, що з моєї роботи прийдеться зовсім виключити справу землеволодіння і инших зв'язаних з тим питань, бо се предмет сам по собі величезний і потребує окремих студій. Як показується, для сеї справи по всім усюдам заховалася велика маса матеріалу, а не обмежується тільки на Рум'янцевській описи, як досі говорено.

Для внутрішніх відносин на Україні найбільше і найкращого, по мойй думці, матеріалу заховалася в Рум'янцевськім музею, та друкованої описи його нема*.

В Архіві мін[істерства] юст[иції] служить Щербак — якщо П. Професор про нього чували, бо він молодший від П. Проф. яких 2–3 роки і разом ходив з П. Проф. на університет. Отсей самий Щербак “теж молоросс”, хотів би вписатися в члени Н[аукового] т[овариства] ім. Шевченка, щоби могли получати “Записки”. На мою думку, перешкод до того нема. Чи можна йому зголоситися? Він мені в дечім допомагає. Архів жалується, що наше Т[овариство]во не присилає йому своїх видань.

Відколи я тут, то ще не получив з Київа ані найменшої звістки, загалом нізвідки, так що не маю найменшого поняття, що де діється і що, хто, про що пише. А мені хотілося написати дещо про “славянський тиждень”*, який зробив цілковите фіаско. Й матеріял зібрав для сього. Але не знаю, чи хто інший про се не пише.

З глибоким поважаннем

Іван Джиджора

№ 95

*[Київ,] 31 травня – 1 червня (18–19 травня) 1908 р.
18–19 ст.[ст.] мая 1908*

Дорогий товаришу! Знов Ви виїхали з Київа — наче камінь у воду* — нічого не чути про Вас. Як Ваші роботи і т. п.? Зараз напишіть міні до Львова (я завтра виїду)*, і може б уже раз перестали бути таким непоправним.

Леонтович, здається, утік від мене, забарикадував Симиренка* — хоч я лиш з тим і їхав, щоб прискорити введення в жите початків Наук[ового] інст[итуту]*.

У Вас мій реферат про Антоновича?* Пришліть міні його зараз (і властиво, пощо Ви його завезли з собою?). Треба їх друкувати, і Ви мусите невдовзі прислати свій (до контори ЛНВ); тут єсть брульон* — не знаю, чи він Вам потрібний, напишіть до контори, якщо треба. І не будьте таким необчислимим.

Сьогодні будемо рішати справу участі в Чернігівськiм з'їзді*. Страшенно крута справа.

Цілую Вас!

М. Груш[евський]

Участі в з'їзді не беремо.

№ 96

*Москва, 4 червня (22 травня) 1908 р.
Москва, 22/V.908*

Високоповажаний Пане Професор!

Сердечно дякую за лист*, а то я був вже попав в крайне “уныние”, не получаючи ні від кого, а найпаче від П. Професора, ніякої відповіді. П. Професор пишуть мені, що я пропав, наче камінь у воду, а тим часом я, не знаючи нічого про те, що П. Проф. виїхали в Київ, писав до Львова і послав туди 2 листи*, котрих певно П. Професор не встиг одержати перед своїм виїздом.

Заки більше дещо скажу на сю тему, відповім насамперед на конкретні питання П. Проф. в останньому листі. Про свої заняття я писав в останньому листі до П. Професора. Тепер додаю ще одно.

Дотично донесень Апостола, про які я запитував, то я дізнався, що їх ще в 1896 р. задумало видати “Общ[ество] ист[ории] и древностей”* і, передержавши той план рівно 11 років, постановило їх, на мое лихо, видати в цьому році десь в падолисті або грудні. Я щодо цього опинився просто в глупій ситуації: переписувати їх вже не стоїть, а тим часом — се зрозуміло — для мене вони необхідні. Прийдеться робити з них виписки (до речі, “Общ[ество] и[стории] и древ[ностей]” видає тільки матеріал, а студії ніхто не пише), а тим часом не знаю, чи наше Т[овариство] дасть мені кредит, щоби я міг довше посидіти тут. Загалом справа стоїть так, що я тепер доволі вже зорієнтувався в матеріялі архіва і бачу, що богатство його величезне, беручи хоч би тільки Арх[ів] м[іністерства] юст[иції] і Рум[’янецьський] музей, без Арх[ива] ин[остранних] дел, і сенатського в Петербурзі, і архіва Археографічної комісії — так що, щиро говорячи, я його в таким короткім часі ніяк не опаную. П. Професор мають про мене переконання — я се знаю — що я лінуюсь і трачу час, але прошу мені вірити, що я весь доступний для роботи час добросовістно, т. є. як тільки можу, використовую. Се, зрештою, можуть посвідчити чиновники архівів. Але прошу взяти під увагу, що я маю до розпорядження тільки 4 години денно, і коли взяти під увагу численні свята, суботи, коли архіви закриті, брак описей — про се П. Проф. самі знають, бо занималися в тутешнім архіві, і зрештою се можна сконтролювати, поглянувши на те, що архівом було видано, і я мушу переглядати “дело” за “делом”, чи не знайду чого — то хіба ж можна в розмірно короткім часі дати собі раду? А мені все-таки хочеться дати хоч як-так приличну працю. Може бути, що хто інший якось скорше міг би справитися, — я ні. І коли П. Професор вважають се знаком моєї неспосібности — може, воно так справді, — то прошу написати мені се без всяких церемоній, а я постараюся побрану стипендію звернути Т[овариству]. Але в усякім разі я раджу в тім випадку вислати сюди когось іншого, бо оскільки я бачу, то поволі зачинає витворюватися певний гурток людей, які задумують зайнятися нашою історією, очевидно трактуючи її не так, як ми, чим очевидно вирвуть, сказати б, монополь в українців і спортять нашу історію. До того йде Ейнгорн, Модзалевський, який задумав видати історію про 140 “малоросейских фамилий”*, Полтавська архівна комісія* і т. д.

Я, як писав вже, з своєї роботи мушу наразі виключити деякі справи, а займаюсь головню політичним боком справи, до того у мене є цікавий матеріал, як тайні інструкц[і]ї резидентам при гетьмані*, протоколи Верх[овного] тайн[ого] сов[ет]а, які навіть не ввійшли в “Сборник Истор[ического] общ[ества]”, бо Філіпов про них, видно, не знав*. Далі я натрапив на всенародні подяки, висловлювані Петру II за повернення гетьманства* — все те в оригіналах! з власноручними підписами старшин — очевидно, хто вмів писати, — і козаків. Одно-

го поки що ніяк не дійду, а власне ніяк не можу папасти на якісь конкретні вказівки, хто головню наставав на привернення гетьманства в 1727 р.* Але, може, ще пощастить знайти.

Я[к]що П. Проф. найдуть вдовольняючим моє поясненне, то прошу зарядити присланне мені грошей і для мене, і на заплоченне коштів копійованя, бо матеріялу переписаного вже доволі зібралося. З своєю дисертацією я сподіюся на осінь бути готовим і предложити її факультетови.

Не знаю, хто сказав П. Професорови, що я забрав з собою реферат П. Професора*. Він любісенько лежить в конторі, а я тільки його прочитав. Я й свій забув взяти з собою. Хай вони там пошукають, то певно знайдуть.

Вертаюся ще раз до того, через що я рідко пишу. Річ проста: поки я був в Києві або в Галичині і що-небудь знав про курс справ, поти я писав П. Професору. Коли я переїхав в Москву, то тим самим відтяв себе від нашого світа, нічого не знав, то і не було про що писати. Про свої справи я просто не насмілювався писати що-небудь з огляду на се, що як мені здавалося, міркуючи по тім, як П. Професор зі мною попрощалися, виїздячи з Київва, — П. Проф. не бажають собі того. А я, здається мені, свого часу навіть писав се чи говорив, поклав собі свято, що як не здамся П. Професорови ні на що (не зі злої волі), то по крайній мірі ніколи не допушу, щоб П. Професор тяготилися мною. От і все.

З листу П. Проф. я не вповні здаю собі справу, які заходи робили П. Проф. в Києві, але я не згоден з тим, щоб на Київ можна махнути рукою. Не знаю також, як П. Проф. думають уладити справу — конкретно — з Науковим інститутом, одначе наскільки я знаю, то тих 100 000 у Леонтовича все-таки можна буде видерти. Але, як кажу, не знаю, ані що П. Професор з Леонтовичем говорили, ані що він казав, — нічого близше не можу в сій справі сказати. Ceterum senso — Київ повинен бути головним центром уваги.

З глибоким поважаннем

Іван Джиджора

№ 97

[Львів, не пізніше 5–6 червня (23–24 травня) 1908 р.]

Книгу коресп[онденцій] Апостола, розуміється, треба всю списати й видати* (“Следствия о маетностях” там нема?* Деякі части його видані).

Коли треба грошей на се <нерозбірл.>, напишіть.

Скільки вибрали Ви з підмоги?*

Статю про “славян[ський] тиждень”* треба було відразу міні прислати, то була б пішла в VI кн[ижку], а тепер, м[а]б[уть], лише в сему, хто ж міг угадати, що Ви про се схочете написати. Пришліть

міні ЛНВ, кн[ижку] V, тут конфісковано за статю мою і Лозинського*. Тут взагалі погано. Присилайте огляди і статі про Антоновича (мою і Вашу)*.

Ваш М.Г[рушевський]

Пишіть до Львова.

№ 98

[Львів, 14 (1) червня 1908 р.]

Дорогий Іван Миколаєвич!

Отже все-таки, як буде з Вашою статею про Антоновича — Ви ж маєте її розширити й переробити до друку! І пощо ж Ви її не взяли з собою? І з оглядами як буде, коли Ви пришлете огляди ЛНВ і “України”? (Виїздячи до Київа, Ви казали, що лишаєте за собою, а тепер — робите міну, що ніби й не знаєтеся до того). З Київом я зовсім не розриваю, не знаю звідки Ви се прочитали, а писав Вам тільки, що Леонтович якраз на час мого приїзду виїхав і вернувся вже по від'їзді.

Тут Солік міні докучає за Ваше футро*, я заплатив йому 100 кор[он], вернете, як розживетеся, а дальше вже сплачуйте, не доводячи до нових напастей на мене.

Ваш М.Г[рушевський]

№ 99

*Москва, 15 (2) червня 1908 р.
Москва, 2(15).VI.908*

Високоповажаний Дорогий Пане Професор!

Сердечно дякую за картки — дуже я ними заспокоєний і підбадьорений. Я в тім неприємнім положенню, що я саме в такому періоді роботи, що хоч багато писав і пишу зараз про неї в листах до П. Професора, але як П. Професор завважали, се справді не є ніякий конкретний результат, яким можна б про його externo зараз ту роботу виказати. Що ж я на се пораджу? Я вишукую, намічую і виписую архівний матеріал і стягаю, наскільки стає часу, літературу дотичну, наскільки вона існує. Щодо сього останнього, то, виключаючи Б[антиша]-Каменського* і глупі фантастичні видумки Маркевича*, то нема ніяких праць про Апостола як про гетьмана, та і взагалі про гетьманство в тих часах. Зате доволі багато всяких коротких статей або заміток, де с'як чи так згадується про Апостола (Лазарев[сько]го*, Васильчикова*, Григоровича* і других), хоч писаних на інші теми і порозкиданих по найріжнородніших виданнях. Загалом Апостол рішучо задовго жив. Ось ніяк не можу дійти, коли саме він родився. Дотепер принята дата 1658 р. ніяк не годиться* з тим, що мені вдало-

ся пайти (там, де ніхто не сподівався — в столб[цах] Белгород[ского] стола), — а власне документну звістку, що Апостол Данило був вже в 1659 р. з своїм батьком в Москві. Хоч тут знов та сама особа раз називається Данилом, то знов Василем. Та зрештою се не так важно.

Я сам добре бачу, що, як П. Проф. пишуть, матеріялу я вичерпати не годен — на се треба років. Я через те обмежився на політичних і, так сказати, державно-правних відносинах російського правительства до України і відносини українського суспільства до Гетьманщини. Для сього, як крім того, про що вже писав, знайшов масу документів, які освітлюють закулісну роботу російських інстанцій (резидента, Колегії [и]ностр[анных] дел* і Верх[овного] т[айного] совета*), якої результатом була конституція, т. зв. рішительні пункти*, і боротьбу Апостола проти тих обмежень. Дальше я знайшов теж подяки від усіх полків з 1728 р. за затвердження А[посто]ла гетьманом (се не ті, про котрі я писав — то були подяки за обіцянку превертання гетьманства). Ті подяки, зо одного боку, інтересні своїм змістом (зазначенне своєї державно-правної окремішности) і підписами всіх старшин аж до вйтів включно (се все оригінали і підписи власноручні — очевидно тих, хто вмів писати), а з другого боку цікаві як документ, що тодішнє наше правительство уміло робити “Slimmung — vox populi”. На мою думку се теж треба переписати і видати. Правда, тут $\frac{3}{4}$ займуть самі підписи, але по-моєму се один з аргументів рго. Зрештою, як П. Проф. скажуть. Так само натрафив я на донесення А[посто]ла правительству за першу половину його гетьманства, хоч се не комплет. Щодо другої, про котру я писав, то, як видно з останнього справоздання “Чтений”, там ніхто сього не думає видавати ані переписувати. Мене очевидно щодо того стараються збити з толку тутешні архівні чиповники, які, як я завважав, дуже нерадо дивляться на наш науковий рух і нерадо бачили б солідні видання наші цікавого матеріялу. Через те я думаю-таки переписати відповідно до поручення П. Професора.

Щодо “Следствия о маетностях”, то, крім виданого в “Харьк[овском] сборн[ике]”, в київських “Чтениях”, Василенком — здається, в Полтаві в 1892 р. — скільки тямлю, Гадяцького полка, то тут я найшов “Следствие” Полтавського полку, але власне се Ейнгорн і хоче видати. Дальше я патрафив на один дуже цікавий документ — оригінальний універсал Хмельницького з 1654 р.* з його власноручним підписом і військовою печаткою, де накладається мито на заграничних купців і доволі подробно сказано, скільки і з чого брати. Я щось собі не пригадую, щоб сей універсал був де-небудь виданий. Зрештою ще наведу справки. Може, П. Проф. знають докладно сю історію? Коли ся річ не знана, то шкода було б се давати в Miscellanea, а лучше було б, зібравши ще дещо, написати статейку. До внутрішнього устрою, не тільки щодо землеволодіння і “землепользования”, але і для адміністрації, судівництва, статистики, торгівлі і т. д., як я вже писав, дуже багато матеріялу в Рум[’янцевському] музею. Чи ще нема

для мене дозволу на вступ до Архіву Мин[истерства] иностр[анных] дел? Ту[т] нічого про се не знають. А мені доконче треба туди пійти. Там, між иншим, в ділах Меншикова є збірка листів Апостола до Мен[шикова]*. Стільки паразі про мої роботи.

Я “власними силами” зачав робити знайомства, тільки ж, на лихо, все тепер роз’їжджається на дачі. Між иншим, я познайомився з Кистяковським. На мою думку, коли вибити з нього кадетство (а се можна), то його можна б повернути чи радше охрестити в нашій вірі. Тут закладають Славянське товариство*, до якого запрохуватимуть членів. Я хоч знаю, що се ні на що, але все-таки подав Кистяковському деяких кандидатів, але таких, котрі, розуміється, як не треба, то не вступають (як, напр., Ол[ександра] Сергієвича). А П. Професору Кистяковський боїться посилати запрошення, щоб не получить різкого одказу, тим більше, що інші ініціатори запрошують туди Флоринського, на що я вказував як на скандал. Кистяковський обіцяв всіми силами протівитися тому.

Я очевидно маю свій погляд на сю справу з славянством, і П. Проф. його знають, але мені все-таки хотілося, щоб взагалі запрохано декого, а до П. Проф., може, одважаться післати. Се нічого. Погодін розкався за свої відомі статі, жалує за своє “легкомыслие”, як каже в листі до Кистяковського (з котрим він зовсім не знайомий, а дізнався про його в статі в “Моск[овском] ежен[е]дельнике”), — і в своїй найближшій праці про “Розвій словянства” в XIX в. обіцяє держатися більш поглядів П. Проф.* Чи так зробіть — не знаю і не ручаюся.

Я, на жаль, не знаю, в яким напрямі має йти зміна статута “Просвіти”*, але, міркуючи по тих глупих звістках про дискусію на загальних зборах, мабуть чи не хотять наполягти на “просвітній бік”? Так само не знаю, як би до сього ставилися П. Професор. Але коли б так було, і коли б П. Проф. наразі не вважали потрібним активно зайнятися “Просвітою”, то моя думка була б така, щоби власне стояти більше за економічну діяльність, бо тепер відомо, в яких руках “Просвіта”, то, певно, в бажаному нам напрямі не поведе “просвіти”. Нам же доконче треба вести просвіту в відомім напрямі, і се можна, і се все мав на думці, та, на жаль “за недосужностию времени і иншими ділами”, — як каже Возний, нічого ще не зробив. П. Проф. певно знають, о що мені тут йде. Може, нам вдасться тим часом або своє щось закласти, або таки в “Просвіту” ввійти, от тоді ми і благословившись... А з їх боку “економічна” діяльність все-таки менше шкідлива, чим “просвітна”. Варто би теж змінити чи власне зменшити роком час урядовання виділу. Вони вже надто се “запетріфікували”. Все те, зрештою, мої здогади, бо я ніяких звісток про те не маю. Нарешті хай мені вільно буде поздоровити П. Професора з почесним членством, хоч трохи неприємно оте trio. Виділом П. Проф. певно не вдоволені. А Т[омашівсько]го П. Професор форсували? Як би воно нарешті не того...

В Москві дуже погано. Вже три тижні слота, сиро і холодно, від чого мене зуби скажено болять, так що цілими ночами приходиться не спати.

Якщо пропустив такого, про що треба би було написати, то зараз доповню в другім листі. А П. Проф. прошу дати мені вказівки що[до] переписки документів, про котрі я згадував.

Пані прошу передати мій поклін.

З глибоким поважаннем

Іван Джиджора

№ 100

Львів, 20 (7) червня 1908 р.

Львів, 20 ()/VI. н. ст. 908

Дорогий Іван Миколаевич!

Все, Вами згадане, розуміється, треба копіювати; треба тільки виробити погляд, що вийде в найперший том того збірника, і то копіювати найскорше.

Документ з ранішних часів давайте зараз до Miscell[anea], нехай хоч то буде testim[onium] diligentia; зробіть передмову до унів[ерсалу] Хмельницького й пришліть скорше.

Саме як прийшов Ваш лист, я прочитав в “Раді”*, що Кистяковський в статі в “Моск[овском] ежен[едельнике]” відізвався про мої статі легковажно, як про “националистическия” (=шовинистичні). Я побрав вражіння, що треба б реагувати. Б[удь] л[аска], пришліть міні той номер або принаймні виписку дотичного місця. Або Кистяк[овський] сам дасть міні сатисфакцію, або я візвув його відкритим листом, щоб пояснив, в чім націоналізм мій.

Мусите йому пояснити, що я, навпаки, виступав все проти україн[ського] шовінізму (Н[ародна] у[країнська] п[артія]* і праве українство) — коли він се bona fide, взглядно через <перек[она]нне> пише. Жду від Вас пояснень в сій справі.

З “Просвітою” нічого важного. Том[ашівсько]го виставили в ргоргію мапу. Реформа статуту буде дана ще на анкету.

Що з оглядами Вашими?

Про Архів іностр[анних] дел нема нічого. Напишіть від себе в Академію до “непременного секретаря”, що от Ви сидите в М[оск]ві і чекаєте вступу до Арх[іву] іностр[анних] дел — щоб вони б[ули] л[аскаві] приспішити.

Ваш щирій

М.Г[рушевський]

Від жінки поклін.

* Так у тексті. — Упоряд.

№ 101

[Львів, 12 липня (29 червня) 1908 р.]
 “Львів, 12/VII. н. с. 908 (дата поштової стампіль)”¹

Тяжкий Ви чоловік, Іван Николаевич, і — Боже — який тяжкий! Чекаю від Вас оглядів часописей, до котрих Ви й книжки звідси позабирали, так що нема комплекту “України”; чекаю своєї статі про А[нтонови]ча, котрої таки в конторі нема і по словам контористів мусить бути у Вас; читаю² “Моск[овського] еженедельника”, про к[от]рий Вас просив — нічого нема, замовк Ів[ан] Ник[олаевич]! Збираюсь писати, питати, що сталося — припадком довідаюсь, що се Солік унеможливив Вам зо мною кореспонденцію. Маєш. А якби припадком не довідався, то вже, мабуть, і не дочекався відповіді і взагалі ані слова від Вас. І охота Вам робити з себе таку капризну даму і вишукувати історії, де їх нема. Се ж дрібниця з Соліком, а Ви мене вміли впровадити в правдиву фурію, давши отак нурка й замовчавши, коли я чекав від Вас відомостей. Об’яснявся Вам в любови неоднократно — що все-таки люблю Вас з отою ростріпанністю і необчислимістю, к[от]рою Ви так неможливо шкодите й собі, й роботі. Та що ж — по часі знову Ви підозріваєте, що я на Вас щось маю, що відносини між нами розірвані etc. etc. Дайте вже раз тому спокій. Ані не гнівався, ані не гніваюсь.

Вступу до Іностр[анних] дел, коли Ви досі не дістали, то й не дістанете, видно, так скоро, отже, треба зробити щось з матер[іалами] Архива юст[иції] — вибрати збірку документів для “Жерел”, статейку для “Записок” і написати дісертацію. Се маєте й зробити. Грошей з Київа я просив Вас не брати*, але Ви не послухали, хоч се дуже плутає рахунки, й ніхто, м[а]б[уть], тепер не знає, як стоять Ваші рахунки з Т[оварист]вом; напишіть їх раз докладно і пришліть хоч Козловському, хоч міні. Я казав післати звідси 50 р[уб].* на рах[унок] Археограф[ічної] ком[ісії]* і за місяць знову. Якби треба понад то було — напишіть міні. Я ще у Львові, але виїзжаю до Криворівні за 3 дні*. Напишіть про свої занятя і пришліть огляди якнайборше.

Цілую Вас!

Ваш М. Г[рушевський]

¹ Написано рукою Івана Джиджори синім олівцем. — Упоряд.

² Вгорі над цим словом рукою Івана Джиджори виправлено “мб. чекаю”. — Упоряд.

№ 102

Москва, 17 (4) липня 1908 р.
Москва, 4.VI[1].908

Високоповажаний Пане Професор!

Я просто нещасливим почуваю себе через те, що я такий фатальний на руку в робленню П. Професору ріжного огірчень, бажаючи якраз чогось противного. Так вийшло діло і з моєю мовчанкою в останнім часі. Се вірно, що сталося те наслідком тої афери з Соліком, котрого я просив подождати, чого він, як показалося, не зробив. Тепер же, хто би що не казав, а я знаю дуже добре, що справа ся для мене дуже паскудна; се виходить на просте надування — одним словом, Рубиновщина якась. Я, прочитавши картку П. Професора, просто не мав <чого> поки що писати, тим більше, що при тій нагоді передо мною стали ще й давнійше пороблені у П. Професора довги. П. Професор ласкаво назвали се дрібницею, та воно, на жаль, так не є, між тим, коли мені менше всего бажалось би, щоб того рода справи в мене були з Паном Професором. Притім, розуміється, в мене не було глупої думки вбити все те цілковитою мовчанкою; я тільки думав, чи не вдасться мені якмога скорше сю справу фактично полагодити — звернути гроші і тим способом хоч трохи направити мою вину. Тільки ж усюди, куди я звертався за позичкою грошей, мені добути не вдалось, бо ті, що радо мені вигодили б, самі не мали. До того ж я попросив значнійшої суми на дальший мій побут в Москві, щоб не висіти на шиї П. Професора і Т[оварист]ва і могли восени приїхати сюди назад. Як я сказав, нічого не вийшло — і моя репутація остається такою, як досі. Дуже паскудна справа, що й казати. Я знаю, що, дякуючи тій репутації, що би я не казав, то все-таки якось так виходить, що я затратив рукопис П. Професора, хоч я не знаю, на чім опираються конторщики, говорячи, що я його з собою забрав, тим часом, коли я навіть свій реферат лишив був в Києві. Я певен, що він там мусить бути, а для певности хай вони пішлють до Данилеви́ча, може, через помилку йому послано разом з його рефератом. З Кистяковським я не міг переговорити, бо його зараз нема в Москві; він виїхав в Великі Сорочинці Полт[авської] губ., хоч і там постійно не буде сидіти. Він трохи на Львів і загалом на Галичину криво дивиться головно за “нападки” на нього за передмову до Др[агоман]ова*. Він, скільки міркую, підозріває, що се йде від П. Проф.

А треба знати, як мені напевно відомо, що Павлик за весь останній час (десь від [1]903-го чи що) акуратно писав йому деталічно про всі відомі львівські сплетні, одним словом, все те, на що хорувало тоді Т[оварист]во і що видумував сам Павлик, очевидно даючи сьому відповідне освітлення, домагаючись при тім, щоби Кистяковський використав сей “матеріал”, як він писав, для передмови до згаданого видання. Ну, на щастє, Кист[яковський]ий не був настільки

дурний, аби послухати Павлика — і *inde igrae* у сього останнього на Кист[яковськ]ого і фелетони в “Ділі”. Я й скористав з сього для характеристики того чоловіка, тільки ж, як я писав, у Кист[яковськ]ого був я всего раз — день перед його від’їздом — і не мав часу багато говорити, бо ще тоді поприходили другі його знайомі прощатися.

Такі кореспонденції того пана є ще в кругах бувшої “Киев[скої] старины”, а бодай чи і в Петербурзі сього нема. Сего вже напевно не знаю, але, може, з часом удасться як-небудь дістати бодай для прочитання ті “матеріяли”. “Москов[ський] еженедельник” посилаю.

Щодо грошей, то я перший раз не знав, що мені їх не з Київа брати, а на останній місяць я мусів звідтіля поки що взяти — знова-таки в довг — бо не мав чим жити, а головне хати не було чим заплатити, і так сидів 5 днів без копійки і без їди. На місяць мені випадало досі по 30 руб., тільки ж як на Москву — то се не така велика сума. Прошу мені вірити, що я грішми не розкидаю; головне пожирає квартира, а дальше треба оплачуватися архівним служачим, бо не зроби я сього, то буду годинами ждати, поки мені потрібну книжку принесуть, вони звикли, на се — нема ради; сам я, скільки можу, обмежую видатки на себе і за останній місяць на харч і на все видав всего 8 р[уб]. 73 к[оп].* Сума, як на столичну дорожнечу — невелика. Сьогодні прислано мені з Львова 50 руб., з чого зараз 18 я післав Шуйській за переписку. Матеріялу найшов я велику масу, що може дати скільки вгодно томів — самі донесення Апостола дадуть зо два, тільки часу багато треба, щоб те все перечитати і переглянути. Бачу тепер, що гетьманованне Апостола — дуже велика тема*; про саме, так сказати, уконституванне гетьманства (липень 1727 — серпень 1728, до видання “рішительних пунктів”) можна б написати дисертацію, і, мабуть, прийдеться так зробити, бо я, принаймні в короткім часі, не годен вичерпати сяк-так цілої теми — а писати так лиш поверховно якомсь не приходиться, коли знаєш і бачив багатий матеріал. Крім того є в мене збілочка документів про жидів в Гетьманщині, почавши від 1727 р., коли, як відомо, вийшов указ про висилку їх за границі Гетьманщини*, аж до 1736 [р.], коли повторено той указ. В мене відомости за 1736 р. з 6-ох полків: кілька там жидів, чим займаються і звідки прийшли. Коли П. Проф. думають, що се чого-небудь варте, то можна б написати статю для “Записок”.

Найгірше те, що я так легкодушно вибрав такий неможливий час для роботи. Передовсім нема переписчиків, бо усі чисто роз’їхались, а мені одиноких 4 години, які я маю щоденно, з виїмком суботи, уживати на переписку — дуже непродуктивно. Та й клімат в літі тут дуже поганий, мене неустанно зуби болять, та се ще байка, але найгірше те, що я вже півтора місяця не сплю через тутешні “білі ночі” і ніяк себе не можу перемогти через зденервованне.

Однак саме головне те, що я, сидячи в Москві, та ще й тоді, коли нікого тут нема, не маю спромоги хоч би яку-небудь користь

приносити, хоч чим-небудь прийти в поміч справі: ані звісток ніяких не можу присилати, бо нема звідки їх взяти, ані нав'язати жадних зносин, бо нема з ким. І се мене дуже журить, бо ж я дуже добре розумію, що в таким разі я тільки інвалід і розслаблений, якому ні за чим даром існувати і забирати місце.

З глибоким поважаннем

Іван Джиджора

№ 103

[Криворівня, 24 (11) липня 1908 р.]

Дорогий Іван Миколаевич!

Я дістав Ваш лист, писаний — на жаль — в майже звичайнім Вашім ереміаднім тоні. Ще раз повторяю, що Солікова справа цілком дурна, бо я ж знаю, що Ви якихось великих доходів і не маєте. Що Кистяковський виїхав, я теж знаю. Найважніше питання, чи Вам лишатися далі тепер, чи з огляду, що Ви розстроїлися — виїхати й вернутися в другій половині с[т.] с[т.] серпня. Се полишаю на Вашу децизію, бо з боку трудно се обсудити.

Пишете так, як би я Вам докоряв марнотратство або хотів, щоб Ви голодували. Знаєте, прецінь, що є стала норма діет для археограф[ічних] подорожей, досить висока*, і Вам треба було прислати до Львова рахунок — дорога стільки й стільки, днів (в М[оск]ві) стільки, за переписку виплатив стільки etc. — і жадати грошей.*¹ Нема тут ніякої ласки для Вас. Тільки допровадити треба до чогось. Ви писали за той митний унів[ерсал] Хмельницького — але чомусь уже не згадуєте тепер.

Розвідці про жидів (зі збіркою актів?)` буду дуже рад, рівно ж і тому універсалу. Треба, як писав Вам, дати *testimonium diligentia*. А огляди?

Розуміється, самим Вам переписувати весь матеріал до тому "Жерел" — <шкода>, але працю могли би сьте писати? А зрештою обсудить самі, бо боюся знову щось невпадат задецидувати.

Ваш щирий М.Гр[ушевський]

Маю різні пляни, але трудно писати. Поговоримо при побаченні. Пляни загальні, то значить, Вас особисто не дотичать переважно. Хочу, аби Ви попрацювали науково, не відриваючись, і довели до чогось відповідного і до Ваших здібностей, і до моїх надій на Вас.

Ваш М.Г[рушевський]

"Моск[овський] ежепед[ельник]" дістав, дякую дуже!

P.S. 11 (24) VII. Сей лист перележав у мене на бюрку, замішавшись під папери. Здоровлю Вас сердечно і прошу бути "в добрих

мислях”. Переглянув статтю Кистяковського і не можу рішитися — чи писати лист до нього, жадаючи, аби відкликав свій несправедливий відзив про мій “націоналістичний” напрям, чи написати на сю тему отвертий лист = статю в “Моск[овский] еженедельник”?

) Коли лишається в М[оск]ві, то пришліть такий рахунок на мої руки: і скільки взято на conto того (взглядно — скільки перебрали понад те, що ухвалено було з Товариства (500 кор[он] сього року, а торік?), і скільки взято з Київа, а скільки зі Львова?).

№ 104

Москва, 11 серпня (29 липня) 1908 р.

Москва, 29.VII.908

Високоповажаний Пане Професор!

Робота моя йде як звичайно; власне кажучи, посувається тепер слабо, бо не маю переписчика. Шуйська верне аж в вересні. Універсал, згадуваний мною, є в мене переписаний і короткий малозначний вступець до його. Не посилав його тому, що все сподівався напасти на збірку універсалів інших гетьманів в справі індукти. На се є деякі натяки, що така збірка повинна бути. Тільки, хто знає, де. Через те я, вже не очікуючи на гіпотетичну нахідку, універсал пішлю. А на яких недільки-дві я би дуже радо виїхав звідсіля, коли б тільки була маленька бодай можливість.

З Кистяковським можна пождати до його повороту з вакацій. Хотів я теж бачитися з редактором “Моск[овского] ежен[е]дельника”*, та його теж зараз немає. Вертаючи до Кистяковського, то я вже в попереднім листі згадував про деякі причини його “невдоволення” галицьким українством, яке (невдоволенне) він аж надто різко зазначив в часі своєї візити в конторі ЛНВістника, про що П. Професор певно знають. Я забув написати ще про одну річ, яка його загалом дуже песимістично настроїла, а се, власне, оба видання писань Драгоманова — парижське і московське*, які його посадили, як кажуть, “в калашу”. Як відомо, на перше видання він дістав від українців 600 р[уб.], а воно коштувало 2000 з лишком, котрі дала пані Струве, покладаючися на слова Кистяковського, що “воно піде”. Тим часом його не розійшлося навіть 100 примірників, і К[истяковськ]ий опинився в дуже незручнім положенню супроти видавця. Так само мається діло і з московським виданням, яке і не викликало найменшого інтересу і також не йде, так що К[истяковськ]ий заявив, що воно і скінчиться на першій томі. Стараючися викликати інтерес, він даром роздав 50 примірників ріжним людям, і се не помогло. Тільки дякуючи його особистій просьбі до його знайомих, появилось досі в пресі дві замітки про се видання (“Слово” № 454 Нестора Котляревського і “Речь” [№]№ десь 170-ті, докладно не тямлю, того жидка Ізгоева)

і один фелетон в “Русс[ких] ведомостях” № 159 молодого Житецького*. Се останнє остільки цікаве, що більше пише про українство — за що треба його вилаяти, — чим про Драгоманова. І так сього видання теж не більше з даровими як 100 примірників [розійшлося]. Се я знаю докладно по більшій часті від самого-таки Кистяковського. Я раджу з ним, поки можна, трохи попанькатися, а то для двох причин: раз, він не любить дуже відомої київської кліки, а спеціально Єфремова, котрого він просто-напросто уважає дурнем і з великим гумором розповідає про те, як Є[фремо]в дістався між діячів українських, попросивши “по-кумовству” помістити свій портрет в “Киев[ських] вестях” побіч П. Професора і Др[агоман]ова*, а друге, що він все-таки має знайомства в тутешніх кругах, то може допомогти нав’язати деякі зносини, головно з пресою і ще де з ким, тим більше, що він якось втерся в університет Шанявського*; а тут, як відомо, групується весь московський “прогресс”. А коли виясниться, що з нього нічого не вдасться виробити, а відносини, може, вдасться нав’язати без него, то можна буде поступити з ним по заслuzі. Тільки ж сього раніше осени зробити не можна, бо, як кажу, тепер усе віддиhaє кудись sub Jove — і статі тепер шкода поміщати, бо нема кому звернути на неї уваги як слід. Зрештою, як П. Професор вважають.

Дуже дякую П. Професору за “милостивое слово”, як казали бояре. Що ж до того, що П. Професор полишають на мою децизію — чи виїхати на якийсь час, чи ні — то я скажу, що хоч двонедільний відпуск я вважав би щастем і значно підкріпив свої нерви. Але як се зробити? Звичайно, за саму децизію не поїдеш, а грошей — все те саме — на поїздку нема. Я, проте, здаю се знова на децизію П. Професора.

Грошей досі я взяв 400 руб., з чого на Київ припадає 90. Навіть коли не рахувати цвітня, в котрім я тільки тиждень був в Москві по причині вакацій — а брати кругло тільки 4 місяці, то мені після ухвали Арх[еографічної] комісії належало би ся 432. З тих 400 я заплатив дорогу, на що кладу 30 руб., і за переписку 20 — то вийде мені ще 82 руб. Я не рахую того, що я сам переписав, а переписав я доволі багато документів. Заки одержу відповідь П. Професора, сподіюся скопіювати усі документи для своєї статі про жидів.

З [г]либоким поважаннем

Іван Джиджора

№ 105

[Криворівня, 17 (4) серпня 1908 р.]

Лист Ваш дістав; чому скорше не написали, і скільки грошей Вам треба? Я писав у Львів, щоб післали Вам 50 руб. Коли се мало, жадайте від них телеграфічно, вони вишлють. Можете поїхати. Я звідси за тиждень, мабуть, поїду до Львова*, в Київі буду в 1-ій пол[овині] вересня*, отже, десь побачусь з Вами. В Київі постарайтеся відшукати мій реферат про А[нтонови]ча, може, з повороту.

Не маю часу написати більше. Про К[истяковсько]го годжуся зо всім.

В Київі бушує тепер Піснячевський*.

№ 106

[Київ, 12 вересня (30 серпня) 1908 р.]

В[исоко]поваж[ани]й Іван Миколаєвич!

Тільки що довідався, що Ви проїздили через Київ*. Прошу Вас безпроволочно: а) надіслати мені реферат про Антоновича, бо треба сим днями зачати складати книжку "Записок", присвячену Антоновичу;

б) повідомити, чи Ви зробите огляди ЛНВ і "України", чи маю комусь иншому поручити? Я потрібую їх до кінця вересня н. ст., і коли Ви не маєте їх дати до того часу, прошу мене повідомити, бо вже далі зволікати не можна ніяк.

Здоровлю Вас!

Ваш М.Гр[ушевський]

Павло Фил[ипович] згадував, що Ви хочете від мене <діспорцій> надалі. Не можу дати, не знаючи ближше Ваших плянів і результатів.

№ 107

Заставці, 14 (1) жовтня 1908 р.

Заставці, 14.X.08

Високоповажаний Пане Професор!

Подужавши трохи, щойно тепер можу відповісти на лист Вп. П. Професора. Погано сталося, що через недугу не міг я на час дати оглядів ані двох Miscellane-й до "Записок"*. Miscellanei можу зараз вислати, а огляди певно хтось инший вже зробив, коли ні, то можу зробити і я.

Результати мої подорожі такі: збірка матеріялу для відновлення гетьманства аж до 1729 р.*, збірка матеріялу про жидів*. Решту до сього останнього дописує Шуйська в Москві*; менше-більше в сім часі мала скінчити. Коли роздобуду грошей, то зараз пішлю до Москви. Для сеї справи є ще дещо в Харкові, куди я писав про се, та мені нічого не відповіли. Через те я буду мусів обмежитися на те, що маю в руках. До Львова приїду*, скоро тільки напитаю місце яке або зайняте, і тоді складу перед секцією докладне справозданне*. Пишу се через те, що припускаю, що Вп. П. Професор махнули на мене рукою, причім, зрештою, усі можливі місця при Товаристві зайняті.

З глибоким поважаннем

Ів. Джиджора

1909 рік

№ 108

[Київ, 3 січня 1909 р. (21 грудня 1908 р.)]

Дорогий Іван Миколаєвич!

Сьогодні посилається Ваша стаття до друкарні*, прочитав її дорогою і хвалю. Вповні добра. Тільки хочеться, аби по кількох таких більше програмних статей як скорше появилася котрась більша Ваша робота. Не багато сидить дома, опереджуйте час і скорше ладьте працю про жидів*. Напишіть Шуйській, які копії для тої роботи треба, і зараз приступайте до неї.

А огляди, чи вже віддали до друкарні?

Чую, що “Буковина”, що раз у раз містить статі <нерозбірл.> на ЛНВ, знов умістила якусь інвективу. Чи не вважали Ви “за одвітце” дати відправу тим інвективам, як прочитаєте сю статю. Напишіть міні про се.

І напишіть про львівські настрої.

Тут іще мало що цікавого чую. Лише що Клюб став ареною баталій звісної компанії з неправомислящими.

Ваш щирий М.Г[рушевський]

Залізняка скажіть, аби зладив як скорше рецензію на LXXXVI кн.* — нехай забере аркуші з друкарні або і в коректі перегляне. Однаково йому не треба ані “Наук[ової] хроніки”, ані “Бібліографії”.

№ 109

[Київ, після 3 січня 1909 р. (21 грудня 1908 р.)]

Дорогий Іван Миколайович!

Якийсь з моїх приятелів поручив Козловському переслати число “Буковини” з тою статтею, про яку я Вам писав. Прочитавши її — чого одначе жалую — переконався, що реагувати на неї не варто зовсім (се, м[а]б[уть], Луцький під маскою зводить рахунки за останню статю). Тільки скажіть п. Гнатиюку, щоб ЛНВ більше до “Буковини” не посилав. Та думаю і до “Діла” можна б не посилати?

Що нового?

Ваш М.Г[рушевський]

№ 110

Львів, 6 лютого (24 січня) 1909 р.

Дорогий Пане Професор!

Прошу мені вибачити ласкаво сю мою не непоправність, але в сім випадку грубіянство, що я не відписав на листи П. Професора. Принаймні щастє, що з того не вийшла ніяка шкода, якої не можна було б направити. Перед святами я не встиг відписати, а потім сподівався, що П. Професор леда-день вернуть до Львова, щоби взяти участь в конгресі “Просвіти”* і при тій нагоді переговорити з деякими людьми в справі організації опозиції. Новин чи радше змін в львівськїм житю є трохи, хоч трудно котру-небудь з них назвати “bahnbrechend”. І так, починаючи з politica і не секретних [новин]: маємо в Народнїм комітеті, а з тим і в Клубі, зміну курсу угодової політики на “принципiallyно-опозиційну”. Нар[одному] ком[ітетові] зараз на однім з перших своїх засідань постановлено пригадати їх залежність від краювої політичної управи, а дальше взяти курс опозиційний. Розуміється, що се все теж було дуже на руку К. Левицькому, що дуже за сим побивався, бо се було йому потрібне проти Олесницького. Одночасно з нагоди нарад над новим острійшим регуляміном Клубу* агітував він за опозиційним напрямком серед послів у Відні і при нагоді поновного вибору президії парламентарного Клубу загнав Олесницького в “тупик”, всадивши його до президії на другого містоголову (першим лишився Василько), а сам зате увійшов до парламентарної комісії. Тим способом зв’язав Ол[есницького] “по рукам і ногам”, бо, як відомо, президія, скільки ходить про всякі “переговори” і т. д., спочиває виключно в руках Василька, який нікого не допустить совати туди свого носа; сам же К. Лев[ицький] має вільні руки для контактів як голова парламентарної комісії. Се post festum прекрасно зрозумів і сам Ол[есницький], ремонструючи проти сього вибору в президію, і навіть заявив, що через те буде змушений зложити оба мандати (се вже секрет), тільки ж “опозиціонери” сеї грізби не налякалися як звичайно, і справа ся тепер так стоїть, що Ол[есницький] публично (в “Ділі”) зрікся містоголовства*, а Клуб знова не прийняв сього до відома. Як скінчиться се — не знати поки що, бо се сталося недавно, а сьогодні через чеську обструкцію парламентарну сесію замкнено. Положенне Ол[есницького] доволі-таки безвиглядне, бо головний його протектор, намісник, сам ледво держиться, а крім того, а може, власне через те, дуже холодно зачав відноситися до наших; ехемплум справа Народн[ого] дому, де всі його обіцянки скінчилися лишень на простім відкиненню рекурсу “Управ[ляющего] совета”, внесеного проти “фундації” ще перед двадцяти роками, через що справа ся стоїть якраз так, як перед двадцяти роками. Нар[одний] комітет уконституувався так, що К. Лев[ицького] пб. вибрано головою, містоголовами Охримовича і Стефановича, секретарями

Бачинського і, мимо агітації і опору сього останнього, — мене, касієром остався дальше Говикович. В найбільшій секреті постановлено переговорювати з Весоловським, щоб він згодився обняти редакцію “Діла”*, а дальше постановлено закупити, а коли не вдасться, то увійти принаймні в спілку з рішаючим голосом — “Народне слово”. Проти Весоловського, звичайно, нічого не можна мати, але ся друга справа — концентрація преси в руках Нар[одного] ком[ітету] — менше корисна. Нічого не можна було зробити, бо навіть не було приличного претексту виступати проти того. Дотеперішні власники (брата Кришталовичі*) не похочують цілком продавати (ціна 20,000 к[орон]!), але воліли би ввійти в спілку. Очевидно, що ся газетка на зверх лишилася би такою, як досі, і Нар[одний] комітет не давав би своєї фірми, а, розуміється, лишень напрям політичних статей. Справа дуже хитро придумана, бо “Нар[одне] слово” (3000 передп[латників], як передають) зачинає здобувати вплив головню по містах, куди партія направлятиме свої зусилля. Ініціатором того помислу (купна газети) — К.Лев[ицьк]ий, котрий і за гроші для сього старається; я тільки зміг, що поставлено справу так, що юридично купує (або входить в спілку) Народна рада, як Т[оварист]во. Се, правда, небагато, але все ж таки, думаю, ліпше се трохи, ніж би власником чи спільником мав виступити К.Лев[ицьк]ий буцімто в імені партії. Скрахувала і політика соймова, бо з того “здобутка”, яким мала бути ухвалена резолюція в справі гімназій, скористали тільки поляки, дістаючи знова дві гімназії: в Городку і Раві-Руській; для нас поки що нічого. Постановлено розвести вічеву агітацію проти польських, а за закладаннем руських гімназій. Сьогодні засідання Нар[одного] ком[ітету], може бути дещо цікаве з огляду на замкненне сесії парламенту. Завтра, коли що буде, напишу.

В Т[оварист]ві нічого особливого не трапилося, тільки хиба те, що Краевий виділ підніс субвенцію о 2000 к[орон] не тільки за сей ([1]909 р.), але і за минулий (1908) р., і Франко ні з сего, ні з того несподівано виїхав до Льоврано (1/II) і зараз сидить в Фіюмі, де пробуде з місяць. Передплата на ЛНВістник йде правильно, але ось що ладиться: я довідався — не знаю, чи П. Професору про се відомо, — що Щурат, Томашівський (який тепер ходить на паску Щурата), Раковський і Труш закладають новий журнал “висшого типа”, щось в роді давнішої варшавської “Prawdy” (Свентоховського), а теперішної “Polskiej Kultury”, де будуть статі по історії, культурі, соціології, критиці і штуці. Співробітництво приобіцяв теж Кревецький. Часопись має бути півмісячна (хоч се ще не рішено, чи буде періодична) в об’ємі 2 ½ арк[уша] друку. Підписувати буде Щурат і, мабуть, Томашівський, якого статя “Гадяч” має йти вже до першого №. Перша книжка повинна вийти з кінцем лютого.

Позиція наша загалом добра. І так, загальна опінія зміну політичного напрямку вважає наслідком впливу і сили П. Професора. На

секретнім з'їзді польських учених і політиків в Кракові в минулім році*, де широко обговорювано становище усеї Польщі до росіян і українців, прийшли до переконання, що найбільшу небезпеку для поляків в українсько-польській справі становить особа П. Професора.

Москвофіли, які тепер переходять дуже тяжку кризу, на останнім з'їзді (2/II) мужів довір'я прийшло щось ніби до розбиття партії*, бо всі посла, з виїмком Дудикевича і Маркова, сецесіювали, а до заряду партії при помочи “молодежі” вибрано самих “дудикевичівців” — отже, москвофіли (дотеперішна управа) переконані, що партію розбили П. Професор, пустивши якимось зручним способом отуманену “молодеж” на “стариков”. Се навіть було написано в “Галичанине” — тільки що не названо П. Професора по імені. Чудеса!

По деяких вичеркнених уступах з моїх оглядів міркую, що П. Професор невдоволені тими оглядами. Що ж, інакше я не міг. Дуже мене “смутила” звістка, що в “Вістнику” буде поміщено продовження “Щаблів життя”*. Чи се так?

Ага! На просвітнім конгресі П. Професора вибрано в колегію протекторів і почесних предсідателів.

З глибоким поважанням

Ів. Джиджора

Л[ьвів], 6/II.909

№ 111

Львів, 17 (4) лютого 1909 р.

Львів, 17. II. 909

Високоповажаний Пане Професор!

Знаючи, що Вп. П. Професор мають відпустку лиш до 14 с[ього] м[ісяця], я не писав вдруге, сподіючися, що П. Професор ледаяк вернуть. Не знаю теж, де зараз П. Професор перебувають*, проте пишу до Київа.

В Т[оварист]ві нічого нового за той час не сталося, хиба те, що дехто (як Ясеницький, а в части і Козловський, а може, ще хто — не знаю) трохи невдоволений розділом каси Т[оварист]ва. Се, мабуть, із співчуття до Беднарского, котрому здається, що через [це] обкроєно його сферу діяльності. Але се дрібниця — а так лишень. Гнатюк теж нічого, досить прихильно ставиться до ЛНВістника, і не чути від його жадних парікань — се вже щось. Зате Томашівський зовсім відбився і пристав активно до Т[оварист]ва Петра Могили* (з Раковським, Рудницьким і т. д.), де навіть в неділю (21[-го] н. ст.) читатиме виклад “Про понятє історії”, і пристає дальше з Щуратом, який, однак, не дався взяти Колессі до згаданого Т[оварист]ва, але зате як може, так боронить василіян перед атаками Чоловського. П. Професор, може, ще перед тим чували про охоту василіян* збурити монас-

тир і виставити новий. Тими днями вмер крилошанин Білінський, що не важно, а разом член до Ради шкільної, що знов має велике значінне, бо в справі його паступника вив'язалася боротьба. "Барвіншукки" уживають усього впливу, а[би] перефорсувати у Шептицького (бо се від його залежить) свого чоловічка, а власне Лициняка або Гузара — преобскурна барвіншуківська ультрамонтанська креатура, може, П. Проф. знають; а ми, себто Нар[одний] ком[ітет] (здається, перший раз!), хочемо туди можливо (розуміється) свого чоловіка вперти, котрий би, як сформуловано, в Раді шкільній остро обстоював наші справи, а головно заздалегідь секретно інформував Нар[одний] ком[ітет] про всякі недобрі замисли, які тоді б можна паралізувати у Відні. Тими "нашими" людьми мали б бути Лежогубський, др. Юрик або Філяк, за котрим обстоював Щурат з деякими духовними. Однак показалося, що замало у нас контакту з св. Юром, бо для сеї справи прийшлося телеграфічно викликувати Войнаровського. Чи що зробить, поки що не відомо. До речі, про контакт. Справа контакту з єпископами ексцеленціями (з виїмком Хомишина), скільки міркую, якось зачинає носитися в повітрі, хоч, щоправда, не скристалізована ще навіть в головах гіпотетичних ініціаторів — духовних послів. Але візиту Шептицького конгресови "Просвіти"* можна, як думаю, вважати певного рода "Versöhnungsfest-om" між ним а партією чи її деякими бодай чиновниками. Кость Левицький поки що держиться відпорно і, мабуть, сам ніколи на ближший контакт не піде, але, думаю, буде "толерантно" дивитися на заходи інших (Войнаровського, Онишкевича і Фолиса). Сам він навіть в приступі "щирости" зі мною хвалився, що коли б не мусів був під час присутности на конгресі митрополита від'їздити до Відня, то був би сказав в промові *rausa verba veritatis* Шеп[тицьк]ому. І противна сторона теж, мабуть, не від того, щоб зносили такі були нав'язані. Як відомо, правительство внесло було в парламент "язиковий закон", проти внесення якого і полагодження його парламентом, а не чеським сеймом, чехи публічно запротестували, але з-поза куліс відомо, що вони нічого не мали б проти такого полагодження, коли такий закон був би внесений для всіх країв, а не тільки для чехів. От власне чехи рішили "підсилати" своїх ріжних ексцеленцій до корони, щоби їй се нараїти. Про такий спосіб чехів пронюхав якось Онишкевич і по сконченій сесії, вступивши до Чеховича, піддав і "нашим ек[с]целенціям" сю гадку, зачепивши при тім, що добре б було, коли б "руські члени палати панів йшли заодно з руським клюбом". На се Чехович [сказав], що вони б (єпископи) се да те не раз зробили, тільки каже, жеби ви нас не ігнорували і з нами соприкасалися, а то ви до нас ніякого зауфанія не маєте і т. д. Значить, і ся сторона не від того, а з послів тепер зачинає в "сферах" пускати такі думки Фолис і Онишкевич. Та найінтереснійше маю для П. Професора ось що. В неділю пізним вечором був я в Гостипниці, де було багато ріжного важного і неважного люда тоді,

куди прийшов і Кость Лев[ицьк]ий і, сівши коло мене, зачав розповідати про різні політичні надії й сподівання, а далі, впадаючи щораз більше в “ширий” тон, почав розповідати про свої удачі в парламенті, знакомости, відносини з Білінським, який його, Костя, дуже високо цінить і веде різні плянові розмови, а нарешті якось зійшов на нашу політику і каже менше-більше так: “Я чоловік принципальний, стою за чесною народною політикою, не є за різними шушуканями і угодами. Одно слово того хочу і до того стремлю, що і проф. Грушевський. Одначе між нами якийсь злий дух вселив непорозумінне, і ми тільки через непорозумінне поборюємося обопільно. А нащо того. Чи не краще якось зробити так, аби сього між нами не було”. Се, признаюся, перший раз довелось мені чути, щоби він так де-небудь говорив (певно, з виїмком Фолиса, може, Січинського і ще кількох), і так без політики говорив, про Олесницького і інших послів, і про їх зделки, а далі в справі “непорозуміння” з П. Професором. Се як-не-як, а дуже цікаво, бо видно, що таки здорово боїться. Замах то він в Клубі зробив, але одна річ витворити якусь ситуацію, а друга — її утримати. І ще про одну ще цікавішу річ довідався я під найбільшим секретом, а власне, що Олесницький задумав у Львові отворити адвокатську канцелярію під своєю фірмою, але на спілку з Косом, що перед тим був у Відні. Я готов був покласти розмову Костя Лев[ицько]го в зв’язку з сею звісткою, тільки ж К.Лев[ицьк]ий говорив зі мною півтора тижня назад, коли ще думка Олес[ницько]го не була рішена, і звістка ся найсвіжішою дати. Але перечитися не буду — може бути, що К.Лев[ицьк]ий якимсь способом викомбінував такий замір свого антагоніста — хоч сумніваюся. Одначе, як би там не було, одно і друге для нас дуже користне, бо, на мою думку, між ними ніколи вже не може прийти до тісного, а тим менше щирого порозуміння, причім тут вмішується ще і конкуренція адвокатських канцелярій.

Політичне положення дуже непевне, і хто знає, чи не паступить розв’язання парламенту. Крім двох польських гімназій, грозить нам ще далеко гірша біда; поляки конечно хотять добитися, щоб держава “пустила в посесію” “краєви” домени, і тим способом вже мали б в своїх руках менше-більше все.

Тут за П. Професором дуже багато людей допитується, а між чогось Старосольський. Коли в тій справі, то треба бути дуже обережним. З Київа я теж радив би виїхати з Колонцею, бо чую, що там лютує тиф.

З глибоким поважанням

Ів. Джиджора

№ 112

Львів, 19 (6) лютого 1909 р.

Львів, 19.II.909

Високоповажаний Пане Професор!

Я чув, що П. Професор незадовго мають приїхати, але поки ще П. Проф. в Києві, хотів би ще про одну річ згадати, тільки прошу сього не брати мені за зле і вмішуванне не в свої справи. Може, П. Професору невідомо, що Пустошкін мусів забратися з Львова і вже більше сюди не верне. Поки що він в Росії. Не знаю, чи він полагодив ту справу з векселем, який йому П. Проф. підписали, і коли ні, то П. Професору, заки ще в Києві, було б лекше якось тому порадити. А то потім хто знає, куди його кинуть, і шукай тоді такого “задушевного приятеля”. Прошу вибачити, але мені здавалося на всякий випадок потрібним про се згадати.

Довідаюсь, що Фільольогічна секція за ініціативою пб. Павлика розпочинає якусь акцію, щоби Виділ призначив для неї якусь квоту грошей річно на її видавничі потреби, а дальше хоче добитися розділу “Записок” на історичні і фільольогічні* або принаймні відступити їй кілька книжок річно (напр., 3), які виходили б під редакцією якогось “фаховця” з секції. Причиною такого жадання має бути те, що фільольогічні праці буцімто “упосліджені” і відкладає їх редакція, що називається, “в довгий ящик”, а дальше й те, що деякі праці чи матеріали по фільольогії, поміщені в “Записках”, за браком потрібної інтеренції тих же “фаховців” не вповні відповідають “науковим вимогам” (як приклад наводжено статю Щурата про Кміцікевича* й інші того ж автора, в яких, здається, навіть інтервенював Студинський у П. Професора перед їх помещенням). Я навмисно заходив на останнє засіданне тої секції і дещо старався неутралізувати. Тільки всього.

Прошу передати мій поклін паням.

З глибоким поважаннем

Ів. Джиджора

№ 113

Львів, 6 квітня (24 березня) 1909 р.

Львів, 6/IV.09

Дорогий Пане Професор!

На мій превеликий жаль, не[має] в мене інтересного матеріалу для листа. Навіть на засіданню Народ[ного] комітету майже нічого такого не було, про що би ми раніше менше-більше не знали. Як з справоздання К. Левицького виходить і як се зрештою відомо, остання сесія в парламенті була, що називається, “песьою сесією” виключ-

но через міжнародне положення*. Усе скапітулювало перед правительством. Такою поганою сесією, особливо для наших послів, була вона через те, що правительство ні в кого нічого не мало потреби просити — отже, не було жадних “конференцій”, а наслідком такої “капітуляції” парламента й інциденту з Трильовським наш Клюб навіть не відважився класти намірених трьох наглих внесень (справа міністрів-земляків, української мови в судівництві і полонізації по школах — загалом шкільна справа). Внесення ті повинні бути поставлені на найближшій сесії. З самого початку минулої сесії Клюб мав дві пропозиції до злуки від “Славянської унії”, яка за те хотіла класти Романчука на президента! палати, очевидно з тою певністю, що перепаде і від христ[иян]-соціалів за віце-президента. Клюб увійшов в порозумінне з останніми. Таке “гарне” положення Клубу в парламенті попсув[ав] Трильовський, витворивши таку ситуацію, що через два дні потім кому-небудь з наших послів було небезечно забирати голос в парламенті, бо — як сказав К.Л[евецьк]ий — “міг би бути викинений з салі засідань”. Сяк-так вдалося се загладити аж по комунікаті Клубу, якого члени, крім того, через два дні “ходили по інших клубах з поясненнями”, і се уможливило Василькови забрати голос і тим його виступом поправити трохи вражінне. Найгірше (і то не в одній сій справі) ворожо ставляться в подібних випадках соціал-демократи.

Три[льовсько]го по його знаменитім “виясненню” в № Fg. Presse по цілоденнім засіданню Клубу хотіли виключити; тільки з огляду на решту радикалів рішено дати йому догану і заборонено через 6 місяців забирати голос. Однак Три[льовськи]й — треба думати, головно власне через ту заборону — сам виступив. Решта радикалів лишилася в Клубі і прекрасно себе тут почуває. Та не вважаючи на те все, “ми, — як говорили давніше — стратили гармати, та духа вратували”; словом, не стратили, принаймні не зовсім, нашої доброї репутації. Вже по виступі Трильовського — але се вже дуже великий секрет — Василько був у Еренталя на передвоєнних конференціях, і Еренталь нічого — не гнівався, а навіть говорив, “що наше опозиційне становище розуміє. Таке становище є наслідком нашого положення, котре буде розважане і, він, міністер, сподіється, буде корисно для нас полагожене”. Очевидно, така опінія дасть нашим послам змогу вести дальше принципіальну опозицію. Дискусії над посольським справозданнем не було задля браку часу. Порішено дефінітивно купити “Народне слово” чи радше ввійти в спілку з Кришталовичем, ми 75%, а він 25% в страхах чи зисках. (Підприємство з фінансового боку пасивне, 2850 примірни[ків], річний кошт — 32–34000 к[орон], а Кришталович стратив досі, по його словам, 41000 к[орон], а фактично 12–14000 к[орон]; видавництво і дальше приносить страти). Кришталович зажадав заплати 10000 к[орон] з огляду на те, що формально купує Нар[одна] рада, не маючи на се ніяких грошей, і на мое

питання в сій справі ніхто не дав вдоволяючої відповіді, я голосував проти покупки (зі мною ще Охримович і Стефанович), бо підозрюваю, що се купує К. Лев[ицьк]ий за свої гроші, аби мати свій орган. Вчора дізнався я, що вже куплено газету за 5000 кор[он] на згаданих умовах.

В Т[оварист]ві все поки що в порядку, а про яку-небудь мобілізацію “барвінщиків” поки теж нічого не чути. Стефаник задумав видати літературний альманах в користь Франка. Для відомости Пані подаю, що навіть “Музоки” вважають збірку Карманського слабенькою*, а передмову коли не глупу, то щонайменше нерозумно претенсіональною. Ой! Мало не забув! Пан Професор готові наскочити на евентуальну неприємність, або радше vice-versa: сьогодні нагло рішив Франко з цілою родиною поїхати в Київ* і вже був в поліції за паспортом, тільки ж йому сьогодні не дали, а казали прийти завтра. Я просив Козловського, щоб він сповістив про се Бандрівського, щоби той прийняв якісь міри; се ж в першій лінії небезпека для самого Франка. Може бути, що Б[андрівськ]ий не допустить до сього.

Прошу передати мій поклон Паням.

З великим поважанням

І. Джиджора

№ 114

Заставці, 9 квітня (27 березня) 1909 р.

Заставці, 9/IV.09

Дорогий Пане Професор!

Поздоровляю П. Професора, Паню і Колюню з праздником Воскресенія.

Сидячи на селі, я очевидно не маю нічого інтересного сказати. Пригадую тільки, чи я чого-небудь не пропустив в попереднім листі. Здається мені, що я нічого не написав про евентуальне святкування в Галичині, чи радше маніфестації, з приводу 200-літної річниці Полтавської битви*. З таким, власне, жаданням звернулася до Нар[одного] комітету одна з провінціальних організацій. Та Нар[одний] ком[ітет] рішенне сеї справи відложив на пізнійше через те, що, напр., я перший поки що не зорієнтувався, яко з огляду на російську Україну поступити в данім випадку, бо ся маніфестація має мати чисто політичний характер. Чи не подумают в Росії, що ми се уладжуємо, напр., на замовленне австрійського правительства. Нар[одний] ком[ітет] поки що став на тому, що уладженне таких маніфестацій або їх понеханне залежатиме від опінії П. Професора.

Як відомо, розправу Січинського відкладено до 15-го цвітня*. Довідався я від його оборонців, що він через те так себе веде спокійно ну і ... твердо, бо він певний, що його ні в яким разі не покарають

смертю. На всякі усовіщування відповідає сміхом, що його, мовляв, тільки так страшать.

Бажаючи П. Професорови доброго од Господа здоров'я, остаю
З глибоким поважаннем

Іван Джиджора

№ 115

[Київ, 13 червня (31 травня) 1909 р.]

Дорогий Іване Николаевич!

Хоч я переказав дещо через Гнатюка, але ще додам:

в “Ділі” нехай не дають нічого, що в київ[ському] клубі буде прийняте для екскурсії*, про се буде оповіщено аж *post festum*;

інформуючи тих екскурсантів, підчеркувати, що в принципі ми раді б згідному пожитю з поляками і жалуємо, що вони сіють ворожнечу своєю агресивною політикою; не неприхильні й славянському єднанню, але не можемо прикладатися, поки два слав[янські] народи — наші гнобителі; се нас змушує до абстиненції, а не огляданя [на] німців, і ми нічим не зв'язані з німцями і ніякої підмоги від них не маємо; розріжняємо великоросів, з котрими раді б жити в тіснім контакті, і москвофілів, к[от]рих побороємо, тому що ділають деструкційно на укр[аїнське] націон[альне] жите і підтинають в рішучий момент.

Обіцяли Ви, а нічого не написали й досі!

Чи віддали вже огляди?*

Гехтера з “Ради” висадили!

Ваш щирий

М.Гр[ушевський]

№ 116

Львів, 12–14 червня (30 травня – 1 червня) 1909 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Досі не писав я, бо фактично ні про що було ані в “товаристві”, ані в Товаристві, ані в політиці. Аж в останніх днях (почавши від четверга) нагрянули випадки один за другим — в політиці. Зачну від дрібніших, “внутрішних”. Як відомо П. Професору, “Нар[одне] слово” куплено вже дефінітивно і заплачено зараз же 5000 к[орон]. Та тут тільки почалося лихо. Показалося, що в касі дотеперішної адміністрації газети нема зломаного шелюга і відразу за кожний № треба платити готівкою, на що покупці, очевидно, не були приготовані. Зараз на третій день по підписанню контракту на Нар[одному] ком[ітеті] Бачинський виступив з внесенням, аби ухвалено “наглий” (поледва чи не в російськ[им] значінню) кредит 1000 к[орон], що викликало у тих, які підписали векслі, велику конфузю. Як обчислено,

поодиноке число газети коштує менше-більше 600 к[орон], а газета виходить 3 рази тижнево. Отже, коли так дальше піде — то буде доволі кепсько. Теж дуже кепсько стоїть справа з новою друкарнею. Заячківський аж плаче, щоби віддано сюди до друку календарь “Прогресу”, проти чого я “застерігся”, і нічого з того не буде. Озаркевич рад би дати сюди друк календаря, але сам сього не може зробити, а Кость Левицький не відважиться ломити пакту, особливо тепер, коли з ним самим доволі скрутно. Ось тут підходимо до важнішого. Як відомо, в парламенті тепер панує комплетне розбите, так що, властиво, нема з’організованої правительственої більшости (опозиційної теж, яка мала б скільки-небудь позитивну програму). І тільки таке безличне правительтво як Бінерт—Білінський може серед таких обставин сидіти на своїм місці. Значить тепер така ситуація, що не тільки в поодиноких комісіях, але і в повній палаті так або інакше рішає 1–2–3 голоси. Очевидно серед таких оставин наш Клюб може мати велике значінне, і справді обі сторони (бльок польско-німецький з одного боку, а з другого — “Славянська унія”) усіми силами старалися перетягнути його на свою сторону. Треба було тільки держатися проголошеної “строого прінціпіяльної опозиції”, і можна було отсе крайне для нас вороже правительтво повалити. Тим часом Клюб так скандально знайшовся, як навіть ніколи перед тим. Зачалося від бюджетової комісії, де рубрика міністерства справедливости перейшла тільки одним голосом, дякуючи навмисній абсенції (теж не вперше) наших трех членів комісії (Василько, Цеглинський, Олесницький). Через що так поступлено — ніхто не знав, і на інтерпеляцію на засіданню Нар[одного] ком[ітету] Кость Левицький, який в тім часі сидів у Львові, теж заслонився незнаннем. Остаточо всі припускали, що правительтво знова поробило якісь великі обіцянки. Ще сеї справи не роз’яснено, аж в кілька днів по тім перед самим голосованне[м] над внесенне[м] Шустершіца в справі аграрного босанського банку, від якого залежала дальша доля правительства, наступило в нашім Клубі розбите: вийшли з нього буковинці і утворили окремиий клуб*, що потім своїми голосами уратував правительтво (якраз 237 голосів було проти прав[ительства], а 242 — за). В офіційнім комунікаті було сказано, що виступленне буковинців викликано тим, що не позволено їм ухилитися від голосовання, а вони тим часом з огляду “на положенне русинів на Буковині” в тім випадку не могли йти проти правительства. Тим часом [справа] не така проста. Скільки відомо і скільки тепер видно, між абсенцією наших членів в бюджетовій комісії а виступленнем буковинців є зв’язь, і само виступленне є дуже хитрою штукаю, переведеною не без участі “консервативної” групи послів галицьких. Формальна причина була ся, що на Клубі тільки Василькови дозволено на абсенцію при голосованню над внесеннем Шустершіца — а решті буковинців ні. Василько скористав з того насамперед для того, аби голосувати за правительством, за що воно обіцяло підпер-

ти наших буковинців під час соймових виборів восени і тим способом дасть змогу їм даліше держати “автономічну управу” Буковини в своїх руках. Даліше такий крок Василька і зв'язаних з ним деяких наших послів (Олесницький і т. д.) мало служити демонстрацією в цілі присмирення ріжних опозиціоністів в Клюбі, які неустанно нападвали на Василька, і галицьких угодовців, які вже почали пускати звістки, що буковинців наша “опозиція” своїми інтригами і грубіянським поступованнем (внесенне на виключенне з Клубу Василька) змусила виступити; і через се, мовляв, сталося нещастє: упадок чисельности Клубу, брак “такого Василька” і т. д., як менше-більше навіть говорив Олесницький на Ширшім нар[однім] ком[ітеті] і, що-правда, не лишилося без певного ефекту і вражіння серед рутенської політичної публіки. Очевидно все те лишень справді дуже хитро задумана і виконана інтрига, бо Василькови хотілося в даний момент поратувати правительство, з одного боку, а з другого — підтягти “опозиціоністів” в Клюбі. На все він, очевидно, не думав творити окремого клубу і ним вдоволитися.

Він прекрасно знає, що Василько, який має за собою п'ять голосів, не значить те саме, що Василько, за яким стоїть Клуб з 25 голосів. Знаючи публіку, з якою має діло, він напевно міг сподіватися, що під вражіннем розпаду з ріжних боків будуть ся старатися, щоби знова наступила фузія обох клубів, і він тоді під відповідними умовами “дасть себе упросити”. Як зачувати, справді ведуться пертрактації в сім напрямі. Поки що найгірше вийшов на тій цілій афері Кость Левицький. “Перешпекулював”. Йому справді хотілося прикоротити Василька після того, як се почасти зробив з Олесницьким, але тепер якраз усе звернулося проти него: з одного [боку], “угодовці” звертаються проти нього, як одного з “опозиції”, що виїла Василька, а з другого боку, ще більші “опозиціоністи” з страху, аби Кость тепер не прибрав усіх до рук, ведуть проти його кампанію усіми можливими способами, закидуючи йому усе, почавши від злодійства, інтригантства і т. д. Та заки кождий з учасників тих усіх історій вспів використати так чи инакше результати своєї роботи чи ролі, яку відіграв, сталася така штука, якої і звідки вони найменше сподівалися. Річ в тім, що в п'ятницю (11 с[ього] м[ісяця]) прийшов на дневний порядок наглий внесок Костя Левицького в справі надужить язикових в галицьких судах. Ратуючи правительство в палаті, а зокрема міністра справедливости Гогенбургера, панове буковинці й галицькі члени будж[етної] комісії надіялися на його обіцянки, як відомого ворога поляків (таким його знали з давніших часів), що він до внесення буде ставитися прихильно, значить, що удача в сім випадку буде як не мож кращою апробатою тої політики. І справді, день перед тим на Ширш[ім] нар[однім] ком[ітеті] Олесницький на інтерпеляцію в справі згаданой абсенції в будж[етній] ком[ісії] при мотивованню свого поступку не міг нахвалитися Гогенбургера. Він найприхильнійший для

нас міністер, заклятий ворог поляків і їх судівництва в Галичині, Тхужницького лає останніми словами, обіцяв внесок підперти, покликати урядників русинів до центральної управи, не допустити, поки він буде міністром, до покарання смертю Січинського і т. д. Через те він, Олесницький, хоч би ще раз знайшовся в такій ситуації, не міг би взяти на себе відповідальности за поваленне такого міністра.

Все те було прийняте Ширшим нар[одним] ком[ітетом] з волеволенням до відома. І справді, як я довідався, Гогенбургер, крім спеціальних приречень Василькови, приобіцяв ще йому і нашій парламентарній комісії підперте згаданого внеску в справі язиковій і навіть приходив до Костя Левицького, про що йому (Лев[ицько]му) ходить: чи атаку на поляків, чи річевий бік питання. Той відповів, що, розуміється, річевий, за що міністер Клюб похвалив і умовився щодо відповіді. Справа була така певна, що і Кость Лев[ицьк]ий постарався її представити як результат і його заходів і роботи. Ще раз підчеркую, що удача в такім внесенню надзвичайно зміцняла Клюб і його дотеперішну політику перед опінією, ну і в Відні. Тим часом міністер під час дебати над тим внесенням несподівано (очевидно для наших послів) сказав таку подлу провокаційну промову, якої навіть Кляйн і інші попередні міністри не говорили. Се було таким ударом для тих, що були заангажовані в тих всіх комбінаціях, що вони попали насамперед в лють і зробили бучу, а дальше попали в формальну якусь прострацію. Навіть такий холодний, вирахований і джентельменський Василько вилетів з рівноваги і, вимахуючи до міністра кулаками, лаяв його за невдячність, за компромітацію його, Василька, перед цілою Австрією і грозив, що він ще їм всім (правительству) покаже, хто такий Василько, що він не дозволить з собою поступати, як з малим хлопцем. Коли йому завважав хтось в палаті, що він же сам виратував згаданого міністра, то в[і]дповів: “З кожного можна дурня зробити, зроблено ним і мене, але я віддячусь”. На що вже Кость Лев[ицьк]ий, що називається *gohes Wesen*, а й того так доняло, що, здаючи з сього справу на Комітеті, мало не плакав, бо се провалило усі його дотеперішні змагання і пляни. До речі, на з’їзді Шир[шого] нар[одного] ком[ітету] остаточно показалося повне банкру[тс]тво і соймової політики Олесницького, угової з краєвим правительством[м]. З усіх сторін від повітових організаторів піднесли жалоби на адміністраційну систему. По вислуханню того всього всі прийшли до висновку, що тепер гірше діється, а передовсім небезпечніше для нас, чим за Потоцького, остільки небезпечніше, що ми запізно спостереглися. Вертаю до попереднього. Кость постановив шукати ратунку в опертю на Комітеті. По засіданню Нар[одного] ком[ітету] з того горя, яке його постигло, вшився майже “до положення риз” і все висповідав, що до йоти. В листі трудно мені все те описувати, колись розповім. Скажу тільки, що признався, що боїться лишень двох людей, П. Професора і Олесницького. Жалувався, що його П. Профе-

сор поборювали, а то непорозумінне і т. д. Як тільки П. Професор вернуть, хоче конечно переговорити. Поки що кінчу і перепрошую за довгий лист.

Передав мені Козловський звістку про Погодіна*, але я з того нічого не розумію, як і що.

З глибоким поважанням

Ів. Джиджора

Л[ьвів], 12–14.VI.09

№ 117

[Київ, 17 (4) червня 1909 р.]

Четвер

Дорогий Іван Миколайович!

Передовсім дякую за лист, нині одержаний. Вчора погодінську екскурсію приймали в Укр[аїнському] клубі й показували їй Київ*. Нині виїздить. Погодін хоче захвати вигляди об'єктивності й сповіщає про свій приїзд поляків і москвофілів*. Перший день я рекомендував йому присвятити оглядинам. З укр[аїнських] інст[итуцій] треба показати Дім Академ[ічний], книгарню, може, й друкарню, "Просвіту", "Сокола", Ставропігію, Юр, приватну жіночу семінарію. Хотіли б побувати у митрополита (а як того нема, то у Василян можна би); Охримовичу я писав, щоб зробив баласт; крім того, треба їм зробити в неділю прогулку до якогось села, показати читальню, "Соколів" etc. Не знаю, наскільки тим займуться Охримович і К°, але просив би Вас приложити всяких старань, щоб екскурсія не мала причини нарікати на брак уваги галицьких укр[аїнців] в порівнянні з укр[аїнцями] київськими. До спровадження і компанії добре б приставити кількох молодих укр[аїнців] з Росії (Залізняка, може, Назарі[ї]ва, Козловського etc.). Говорити на банкеті, розуміється, по-українськи, хиба хто утяв [і]йськи], може б, Ви?

Цілую! Ваш М.Г[рушевський]

№ 118

Львів, 23 (10) червня 1909 р.

Львів, 23.VI.09

Високоповажаний Пане Професор!

Щойно випровадив я погодінську компанію на дворець і тепер заледво маю змогу і час бодай коротко донести про її побут у Львові*.

Від минулої середи аж до сьогодні я від рана аж до пізньої ночі був на ногах, водячи Погодіна по Львові, одним словом, находячись весь час в його товаристві, бо наші львовяне обмежилися на саму

тільки приємну річ — на банкет. Правду сказати — я вже не чую ніг, зате думаю, що Погодін буде вповні вдоволений з свого побуту*, що з того може вийти деяка — ну, користь чи що для нашої справи, а головню, що П. Професор будуть вдоволені, бо, як можу міркувати, Погодін виніс такі вражіння і понятє про тутешні відносини, головню становище П. Професора в нашій суспільности, яке повинен був виставити. Я, щоправда, робив і говорив все так, наздогад, в душі загальної інструкції, бо сам відношуся до всего того скептично і поки що в сім повороті нічого не розумію, а не розумію, бо нічого не знаю, що таке зайшло в Києві між П. Професором і Погодіним. Упереджаю П. Професора, щоб П. Професор не “смущалися” тим, що написано в “Ділі”, де властиво сказано тільки про банкет, а нічого більше про оглядини наших львівських інституцій. Се не від мене залежить. Та й не вважаю потрібним тут інтервеніювати — хай. Погодін, крім того, був два рази у Шептицького, що я теж упередив Погодіна відповідною характеристикою митрополіта, щоби Погодін не дав себе очарувати зручним тим паном. Про все подрібно росповім устно по повороті П. Професора до Львова, що певно незадовго наступить. Тепер тільки скажу, що коли Погодін нами трохи “заанімувався”, то се сталося в далеко висшій степені з нашою публікою супроти Погодіна. Я взагалі думаю, що наша публіка ще занадто “первобытная”, аби можна її без особистого проводу П. Професора виставляти на ріжного рода покуси, які мають марку якоїсь ширшої акції, що єсть може тільки псевдо-акцією, на котру все-таки треба мати певну дозу осторожности, а головню критики. Але повторяю — в сім випадку П. Професор можуть, як думаю, вповні бути вдоволеним.

В політиці в тім часі нічого нового не сталося, а властиво сталося тільки те, що правительство, побачивши дійсно велике роздраженне наших політиків, пустилося на випробування з ними спосіб і кличе їх на конференції, де з ними дуже чемно обходиться, вдає, що нібито згаданий член правительства “може трохи дальше зайшов в своїй бесіді, ніж мав уповаженне”. Одним словом, туманить їх безпардонно з добрим, як завсіди, успіхом. Думаю, що народ се безнадійний. Я зрештою, щиро кажучи, в сій хвилі таке саме думаю і про себе “во всех отношениях”, від якогось часу наче очумілий або в якімсь постійнім моральнім katzenjammer-i.

Та се зрештою не важно, а важно те, що ще раз верну до тієї [ек]скурсії. Погодіну його побут у Львові і те, як його прийнято, послужило мірилом значіння П. Професора, бо се ж уважається зробленим П. Професором, з огляду на попередне відношенне серед нашої суспільности і в нашій пресі до него і його заходів. Тут, скільки я дізнався, дуже невдовлена група “барвінщуків”, бо вони мимо своєї охоти цілковито були виєліміновані від усякої участі у сій справі.

В Товаристві нічого нового, тільки Гнатюк хоче їхати вже на вакації, а Кревецький через два дни йде на військові вправи.

Вдома у П. Професора усе гаразд.
 Прошу передати Пані мій поклін.
 З глибоким поважанням

Ів. Джиджора

P.S. На банкеті було звиш 60 осіб.

№ 119

Заставці, 3 серпня (21 липня) 1909 р.
 Заставці, 3.VIII.09

Високоповажаний Пане Професор!

Прошу дарувати за передержання статі*, яка мене не застала дома, бо я через п'ять днів був в іншій околиці, де мужики хотять купувати ліс у дідича.

Правду кажучи, я не вмю в сій статі робити яких-небудь важніших запитів, крім дрібніших, які відносяться скорше до форми вислову, "убрання", ніж до самої річі. Ті місця я зазначив на боці кривульками. Крім того, мені здається, що уступ про принципіальність редактора "Діла", за яку він нібито вилетів, належало б опустити, бо раз, він (редактор — Цег[ельськ]ий) на те не заслугоє, а друге, се не достроюється до ваги і значіння статі. Дальш щось подібного, може, належало б зробити і там, де говориться, що поляки з боязни перед компромітацією перед короною ніколи не можуть серіозно входити в союзи з москвофілами як такою буцімто небезпечною для Австрії ірредентською партією. І за богато чести москвофілам согат publico, і загалом якось не зручно так писати. Не знаю, чи приходитьсь подавати деякі деталі з ріжних засідань Ширш[ого] нар[одного] комітету — наскільки се не було публіковане, — але се менше важне. Так само вважив би я загалом кращим не уживати частійше ріжних таких висловів, які дуже часто уживає наша преса (як "кривда" абощо), а натомість якихсь поважних відповідно до статі більш технічних термінів, через що і кольорит, що так скажу, статі зміняється. Зате між мними успіхами наших послів в сеймовій сесії треба б згадати славетну резолюцію К.Лев[ицько]го, ухвалену сеймом, "щоби при закладанню нових гімназій узгляднено потреби обох народностей". Тим вони дуже хвалилися, а з чого потім вийшли польські гімназії і утраквістичні*. Се потім в дальшій части П. Професору буде потрібне.

Я відтепер буду постійно сидіти дома і обіцяю далеко більшу акуратність. Читаю "Історію".

Паням прошу передати поклін.

З глибоким поважанням

І. Джиджора

P.S. Вчера одержав "Записки" і через два дни напишу і пішлю рецензію*.

№ 120

[Криворівня, 4 серпня (22 липня) 1909 р.]

Високоповажний Добродію!

На всяк випадок ще отсею рекомендованою карткою прошу Вас зараз відіслати міні сюди мою статю, вислану Вам 10 (23) VII зі Львова*.

З поважаннем

М.Грушевський

№ 121

[Київ, 13 вересня (31 серпня) 1909 р.]

Коли їдете, дорог[ий] Ів[ане] Ник[олаєвичу], і куди? Я тут пробуду, м[а]б[уть], до кінця вересня ст. ст.* Ол[ександр] Серг[ієвич] їде коло 8-го до Москви*. Що у Львові нового буде, напишете. Тому що не прислали рец[ензії] на 88 т[ом] “Записок” і навіть не відписали міні, я був змушений просити Томашівського* написати. Тепер треба 89, пришліть скоро (будете мати змогу поговорити про статю Герасимчук[а]*). Але як не пришлете і не відозветесь до тижня, буду змушений просити кого иньшого. Ви застаєтеся непоправні вповні!

Ваш М.Г[рушевський]

№ 122

Львів, 3 жовтня (20 вересня) 1909 р.

Львів, 3.Х.09

Високоповажаний Пане Професор!

Статя про “Два роки галицької політики”* наробила тут багато галасу і викликала велике вражінне, обійшовши усю так польську, як українську пресу в Галичині — з виїм[ком] пв. “Діла”*, яке досі про неї нічого не сказало. Quasi обструкцію нашого Ключу в соймі опінія (газетна і устна) вважає власне результатом тієї статі. Можна собі уявити скільки труду завдають собі провідники нашого Ключу (ратуючи свою репутацію), щоби переконати польські політичні сфери, що так не є. Наскільки їм там вірять — невідомо, але серед нашої суспільности таке переконання загальне, а про статю говорять з великим поважаннем і вдовolenнем. На доказ можна подати от хоч би те, що навіть Павлик в своїм “Громадським голосі” передрукував її в цілості, заявляючи з висказаними там поглядами свою солідарність; те ж саме зробив Барвінський в “Руслані”, хитро ударяючи на консеквентність і принципіальність, яких статя вимагає від політики наших послів, про що, мовляв, “Руслан” усе говорив — не згадуючи, розуміється, в яку сторону та принципіальність повинна бути звернена.

Так само майже в цілості подала сю статю “Земля і Воля”, і сей спеціально № газети завзято кольпортували під час стрийської вистави. Очевидно, що ті органи не Бог знає які птиці, і я лишень подаю се як зверхні докази того, що я сказав — а зрештою інших органів у нас нема. Зате провідники Нар[одного] комітету і соймового Клубу (про парлям[ентарних] послів не знаю, бо ще ні з ким не стрічався) дуже лютяться, а мене в Комітеті дуже криво прийняли.

Тим часом, наколи б вони розумні і поза собою ще щось бачили, то повинні б тішитися з тої статі П. Професора, бо вона при теперішних переговорах станула б їм в пригоді. П. Професору певне вже відомо, що коли з одного боку наші послы почали були вести обструкцію (хоч якось теж так “роботящо”, що на зверх, особливо поза границями Галичини, се не виглядало на обструкцію), то з другого боку зачинає запоситися на якусь угоду і то “на краєвім ґрунті”. В першій тижни соймової сесії голови польських партій скликали конференцію, на котру запросили президію нашого Клубу. Туди прийшов був і Король, та його попросили, кажучи по-українськи, “на виступці”, бо се, мовляв, до нього не відноситься. На тій конференції (під проводом Гломбінського) запропоновано нашим політикам (Олесницькому і К. Левицькому) порозумінне, а для сього зажадали поляки, щоб їм предложено остаточно сформульовані наші постуляти. Згадані послы, не вдаючися в те, звідки полякам прийшла охота миритися, і неважаючи на те, що ніякої сатисфакції за надужитя адміністрації від сойму і правительства не дістали, дальше, що не сповнено обіцянок, пороблених в попередній сесії, а врешті, що угода на “краєвім ґрунті” противить зайнятому остаточно і всюди проголошуваному (особливо в Відни) становищу, згодилися на таке постановленне справи. Треба додати, що наші політичні штабовці вже заздалегідь були приготовані на се, бо перші кроки були в сій справі пороблені, мабуть, ще в Відни, а дальше на конференції у намістника перед соймовою сесією. На мою [думку,] найцікавійше тут те, для чого поляки ні з сього ні з того — бо ж, здавалось би, їм в Галичині з нашого боку теперішніми часами нічого не допікає — забажали згоди? Може П. Професору смішно буде, що я вдаюся в таку високу політику, але я собі міркую так. Вже по тім, серед якого настрою парлямент розійшовся, польські політики могли надіятися, що жаден сойм не буде правильно йти. І дійсно, в жоднім соймі, який тільки був скликаний (а скликано майже всі), не пішла гладко сесія через національну ворожнечу. Декотрі, як, напр., чеський, зірвано, а в інших йде обструкція “во всю” і то ще демонстраційно галаслива. А що в Австрії від літ уже ціла вага внутрішньої політики перенеслася властиво до соймів, в яких перебіг сесій є “міродатним” для парляменту, отже, полякам за всяку ціну йшло про те, щоби показати, що одиноко лишень в Галицькім соймі все спокійно, через що в Галичині ніяка ні звідки інтервенція не потрібна. Се мало б своє значінне і на той випадок, коли б прийшло до якої-небудь корінної реформи в справі пере-

строю Австрії, про що, як говорять, посяться з думками “відповідні чинники”. Але хоч би й не те, то полякам хочеться показати, що все те, що русини говорять у Відні — не серйозне, бо зовсім инакше поводяться вони на місци своїх “кривд”, де, так сказати, чують відповідальність за свою тактику. Словом, мають дві тактики — иншу для Відня, а иншу для Львова, значить, піякої прінціпіальної політики, себто програми. Очевидно Відень — не галицьке віче, і там такі справи вміють дуже добре оцінювати, звідти всі наші неповідження в парламенті. Отже, поляки, рахуючи на сю безпрінціпність політичну та боячися евентуальної сполуки нашого Клубу з “Славянскою унією”*, заінсценізували таку штуку з тими постулятами, яких вони очевидно не сповнять — аби лишень їм вдалося дотягнути до кінця сесії без усякого неспокою з боку наших послів.

І в самій річи скликано (ще до мого приїзду) нараду з соймових послів, Народного Комітету і членів редакції “Діла”, і на сім дивогляднім зібранню ухвалено предложити такі постуляти: 1) 40% послів до сойму при новій реформі; 2) в справі шкільництва: а) знесенне утравізму в середних школах (головно в уч[ительських] семінаріях); б) знесенне закона 1863 р., на підставі якого заложенне середної школи залежить від сойму; в) п’ять (5) гімназій (піби на перший раз); г) розділ Шкільної ради* на дві секції; д) відповідна скількість народних шкіл з укр[аїнською] викладовою мовою, причім школи для меншости (з відповід[ною] виклад[овою] мовою) закладаються тоді, коли для того єсть 80 дітей в “шкільнім віці”. Поставлене на тім зібранню внесенне, щоби між постуляти вставлено відданне нам (очевидно через відповідну зміну виборчої ординації) процентово належної скількості рад повітових, Олесницький відкинув, заявляючи з обуреннем, що не хоче себе виставляти на сміх перед поляками, виступаючи з подібним бажаннем. Тут прецінь справа трактується, мовляв, серйозно. Сі постуляти передав Олесницький і К. Левицький 28/9 полякам, котрі повинні були дати відповідь на них в минулу п’ятницю (1. X.), що, розуміється, не наступило, лишень, як зачувати, відбулася конференція голов польських клубів. Відповіді сподіються по приїзді сюда головного махера тих пертрактацій чи угоди, міністра Біліпського, який має прибути до Львова 5 с[ього] м[ісяця], а якому Дулемба, мабуть, повіз до Відня сі постуляти.

Щоправда, то на згаданім засіданню, на яким обговорювано ті умови до згоди, постановлено, і послаи на те згодилися, що поки не прийде відповідь, наш Клуб не змінє своєї тактики, себто веде дальше обструкцію, але з того нічого не вийшло. На дотичні інтерпеляції президія Клубу заявляє, що вона прецінь дальше держиться своєї тактики і вказує на се, що сойм не ухвалив досі жадного позитивного важнішого закона. Се теж правда, тільки, розуміється, се діється не через якусь обструкцію, котрої збоку не можна завважати, лишень через те, що нічого такого важного на порядку нема, з виїмком виборчої реформи, котру соймова більшість власне навмисно протягує, щоби

тільки діждатися кінця сесії, значить, 15–16 жовтня. Щодо того, яка се обструкція, просвідчить комічна історія між послами а “Ділом”. Не знаю, чи П. Професор читають “Діло” і чи знають статю з 28/9 “На переломі”. Отже, “Діло”, дарма що в теперішнім радикальним своїм складі так раболіпствує перед теперішню політичною управою, цілком несвідомо, bona fide в простоті духа, не можучи добачити обструкції, написало, що в усіх соймах йде завзята національна боротьба з виїмком галицького, в яким панує “тишь да гладь да Божья благодать”. З сього власне приводу на засіданню Нар[одного] комітету (1/Х) К.Лев[ицьк]ий мало не сказився зі злости і збив велику бучу, як “Діло” сміло щось подібного написати, коли послы ведуть обструкцію, і тут же почав доказувати, що воно так дійсно є. По довгих “субтельних” виводах добряча більшість Нар[одного] ком[ітету] справді переконалася про існування обструкції і, розшукавши винownika статі, порішила його виганьбити, а редакцію “Діла” передати остаточно в цілости надійному чоловікови — Весоловському.

Такий поки що історичний хід тої угоди. Опозиції на зверх поки що теж нема, бо раз, про се ніхто або мало хто знає, а друге, нема кому протестувати і нема де. “Русланови” се на руку, а “Гром[адський] голос” мовчить, бо радикали теж далися втягнути в сю аферу: я забув перед тим сказати, що на тім засіданню Нар[одного] ком[ітету] і послів була також управа радикальної партії в особі Левка Бачинського і Макуха. Зате, як довідуюся, піднесли заміти з иншого боку, але не так мериторичні, як радше формальної натури, мовляв: нас не було при тім. Такі претензії заявила власне парламентарна репрезентація русинів, як відомо, недавно зав’язана, а властиво тільки частина її, котра не належить до сойму, а між иншими, мабуть, головна і Шептицький, якого через щось поминено, а який на тім засіданню “руських парламентаристів” мав промовляти в дуже опозиційнім дусі, результатом чого бодай [є] чи не отсі переговори. “Парламентарна репрезентація” буде, мабуть, покликана, коли що до чого прийде або радше ні на чім скінчиться, як се буває завсіди. За тим, щоби втягнути в сю справу і парламентарний Клуб, були голоси і з боку опозиції в Нар[однім] комітеті, до якої належать тепер: Здерковський, Ганкевич (оба вийшли вже з канцелярії К.Левицького, куди прийшов Цегельський) і Січинський, ну і очевидно я, коли буду присутний. Отся опозиція сильно бідкається (принаймні Здерковський), що П. Професора нема, а П. Професор певно провалили б ті пляни.

Зате між Олесницьким а К.Левицьким помітне зближенне, а навіть солідарність, і вони оба головні махери тих пертракцій з поляками. Яким способом до того прийшло — трудно напевно сказати. Правда, що обструкцію з початку сесії розпочали головна з особистих мотивів, як обидва особисто скривджені намісником: Олесницький через невдачу його планів щодо віце-маршалківства, а потім віце-президентури в намісництві, а К.Лев[ицьк]ий, не знаю чим, але теж

як[и]йсь болочий удар дістав від намістника; а щодо інших причин тої згоди між ними, то се лишень мої комбінації.

Як я чув, на місце Кулачковського до “Дністра” має прийти Федак. І тут-то між Ол[есницьким] а Лев[ицьким] міг наступити тихий поділ, скажемо, роботи. І так Ол[есницький], отворивши канцелярію у Львові, заняв би ся сферою “діяльності” Федака, який будучи членом рад надзираючих в різних краєвих фінансових інституціях, робив незлі інтереси на галицькій автономії, виробляючи жидам позички, ведучи парцеляції тощо. Олесницькому було б ще вигідніше, бо ж він далеко ближший тої автономії. Власне минулого тижня на внесенне К.Лев[ицького] краєвий виділ взяв назад свою пропозицію вибрати до ради надзираючої 3-х членів поляків, щоби замість поляка дати сюди одного русина, і то мабуть Ол[есницько]го. І так Ол[есницький] мав би сі “автономічні” справи, plus дотеперішний політичний вплив, а К.Лев[ицький] краєвий союз и всі інші зв’язані з тим кооперативні, фінансові і т. д. інституції і те ж дотеперішне становище в політиці — головно віденській. Що зроблять з Охримовичем — того не розумію*; можливо, що він своїм поведенням трохи “перешпекулював”. А зрештою невідомо ще, як устроїться аграрний банк.

Тільки щодо політики.

В Товаристві теж нічого особливо нового, з виїмком хіба контракту з Дермалем, про котрий певно П. Професор знають. Я ні про які інші комбінації не знав. Та й друга ще справа: комісія для фонду Мордовця* курендою порішила дати підмогу Хоткевичеви. Яким способом се могло статися — просто не розумію по тім всім, що зайшло. За тим вставлявся головно Гнатюк. І ще одна справа. Наша київська книгарня (разом вже і контора ЛНВістника), recte її управителі, тішаються в кругах різних органів Т[овариств]ва (бібліотека, книгарня, канцелярія) великою непопулярністю*, через те що ніби не погоджують жадних препоручень, ані не відповідають, рахунків не дають і т. д. Дійшло до того, що евентуально на котрім-небудь з засідань Виділу може наступити загальна атака. Щоби до сього не допустити, то, може б, П. Професор ще в часі побуту в Києві наказали їм, аби на деякі листи чи що відповіли і т. д.

Про себе мені писати П. Професору прикро і ніяково. Мої особисті і домові справи так погано уложилися, що я й сам не знаю, чи не йти би мені де до якої приватної нашої гімназії на “посаду”, чи що, тим більше, що не знаю, чи міг би я П. Професору тепер на що здатися.

Кланяюсь В[исоко]п[оважаному] П. Професору і прошу передати мій поклін і поздоровлення паням.

Поздоровляю П. Професора з посвяченням свого дому і бажаю в нім щасливо і славно прожити.

З глибоким поважанням

І. Джиджора

P.S. Прошу вибачити довгий лист.

№ 123

Київ, 7–8 жовтня (24–25 вересня) 1909 р.
Київ, 7–8/X.09

Дорогий Іван Миколаєвич!

Дякую за лист — дуже інтересний! Але прикро, що Ви міні пишете, що думаєте іти на посаду*. Коли се виключно фінансове питання, то треба його *viribus unitis* розв'язати. Кидати ж наукові роботи, докторат* etc. і йти на провінцію — було б не тільки прикро, а й не гарно. І міні Ви, розуміється, теж потрібні — хоч я, розуміється, і не маю права, і не хочу, щоб се в'язало Вас у Ваших замірах. Прикро, що Ви ще й досі не вибралися до Москви*. Ол[ександр] Серг[ієвич] уже там давно і власне питає про Вас*. Може б, Ви зараз виїхали — то побачились би з Вами в Києві (я пробуду ще тиждень, до 1 (14), і потім до Львова їдемо)? “Записки” львівські, кн[игу] III за сей рік, я ще не замовив; зробіть зараз рец[ензію] для ЛНВ — Ви ж хотіли мати змогу сказати щось про Гарасимчука. В “Трудах” з'їздів єсть теж якась стаття для Вас, і в “Записках” Одеського істор[ичного] тов[ариства].

Дуже прикро, що против Лаврова єсть якась незадоволенне*. Старайтеся його розсіяти. Коли і є за ним якісь рестації, то треба вибачити: всі до нього звертаються, а він оден (і чи на Дермаля не скаржаться теж?), а ще й їздив кілька разів до Харкова, організуючи книгарню*, а помічника одного забрали в тюрму*. Піврічні рахунки він прислав, зовсім добрі.

Дім ще доперво докінчують, дуже затягли, і через се ми втратили сезон найму помешкань*, се досить попсувало міні крові.

Ваш М.Г[рушевський]

П. Джиджорі, пильне¹.

№ 124

Львів, 12 жовтня (29 вересня) 1909 р.
Львів, 12/X.09

Високоповажаний Пане Професор!

Довідуся, що якраз тепер по конференції польських голов клубів запропоновано нашим провідникам виділенне наших катедр на університеті в самостійну групу, як зав'язок нашого університету. Тільки всего я міг дізнатися; а які умови за се покладено, що з иншими постулятами [і] т. д. поки що не знаю, бо, мабуть, <навіть> кон-ф[еренція] ще не скінчилася. Коли дізнаюся що ближше, то напишу, коли П. Проф. ще будуть в Києві. Є багато ще й инших річий, але

¹ Дописано внизу олівцем. — Упоряд.

про се не маю часу писати, бо хочу зараз вислати лист. Було б добре, коли б П. Професор приїхали тепер.

Я зараз не можу їхати через різні мої особисті трудні перешкоди, котрих я не міг досі усунути.

З високим поважаннем

І. Джиджора

Перепрашаю за такий лист, бо пишу в кофейні.

№ 125

[Львів, 27 (14) листопада 1909 р.]

Дорогий Іван Миколаєвич!

Приклад впливає як зараза, як бачу — і Ви окружили своє ожененне* найбільшим секретом. Прийміть, отже, моє поздоровлення ех post і приїздіть скорійше до Львова, щоб спільними силами подумати, як його урядити, щоб Ваше ожененне не вибило Вас з наукової колії*.

Щиро прихильний

М. Груш[евський]

Наші поздоровляють теж!

№ 126

Голгочі, 7 грудня (24 листопада) 1909 р.

Голгочі, 7/XII.09

Високоповажаний Пане Професор!

З цілого серця дякую за ласкавий лист, котрого я не сподівався, чуючи себе кругом вишним перед П. Професором. Через що я так зробив — про се багато б говорити, одначе я думав і досі думаю, що, неважаючи на те все, я буду міг і надалі бути ехreditus до всего, чого буде потрібно. Наразі найгірше в сій справі те, що страчено дуже багато часу. В сих днях я приїзджаяю до Львова. Як П. Професор позволять, то зголошуся до П. Професора. Так маю заклопотану голову, що наразі на більше не можу здобутися, як лишень ще раз висказати мою вдячність за лист і бажання П. Професора і моє щире відданне, в якій би то справі не було.

Паням передаю мій поклін і поздоровлення.

З глибоким поважаннем

І. Джиджора

№ 127

*Львів, [9 грудня (26 листопада)] 1909 р.*Зі Львова
Грудень, 1909

Дорогий Іван Миколаєвич!

З огляду на політичну комплікацію доконче хотів би Вас мати у Львові, тепер зараз по можности.

Ваш М.Грушевсь[кий]

№ 128

[Львів, 25 (12) грудня 1909 р.]

Дорогий Іван Миколаєвич!

Тільки що довідався, що мене вибрано до Тіснійшого комітету*. Як се Ви мене не сповістили? Думаю, що сього маневра не можна так лишити. Коли в стилізації находите щось невідповідне, зателефонуйте (з Нар[одної] гостиниці або де), як ні, то так зараз дайте се до рук президії.

Ваш М.Груш[евський]

1910 рік

№ 129

Харків, 2 квітня (20 березня) 1910 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Маю честь донести, що я майже вже тиждень перебуваю в Харкові*. Переписати тут для мене не переписали нічого, з виїмком двох невеличких документів і то кепсько — з тої простої причини, що тут нема ніякого переписчика. Всі, дуже рідкі щоправда, відвідувачі тутешнього архіву мусять сами все їм потрібне переписувати, а більше того роблять виписки. В самій річі цікаво, що до сього архіву мало коли хто заглядає — так принаймні можна думати по записній книжці і по тім, що в часі мого першого побуту і тепер нікого більше, крім мене, нема, хоч, як я тепер думаю, архів сей для XVIII в. (тільки для XVIII в.) інтересний і московські архіви не у всім його можуть заступити — очевидно що[до] внутрішніх справ України. Та зате він справді, коли не в варварським, то в дуже примітивнім стані; описі чорт знає які і коли роблені — десь ще в початках XIX ст., одно слово: все попереплутане, перемішане. Найгірше все ж таки те, що нема переписувачів. Поки що я був в Багалія в його кабінеті в універ-

ситетським будинку. Приняв мене дуже чемно, а в архіві наказав держати мене на правах найбільшого упривілейовання. Для мене тут для моєї теми далеко більше і то цікавого матеріялу, ніж я думав, а то через те, що за першим разом я не звертав уваги на справу, котрою тепер займаюся. Боюся, що мені прийдеться тут довше посидіти, і все-таки не використаю усього, що можна було б. Був я у Міхновського, який просив мене на неділю на обід*. Нічого собі панок; живе у розкішній квартирі з якоюсь “небогою”, мабуть “вольно-определяющейся”, чи то пак “вольно-слушательницею” університета. При тім всім Міхновський — я боюся — лишень другий екземпляр мого приятеля Бородая. Я пробував про дещо говорити з ним, але сумніваюся, чи загалом можна з ним що-небудь зробити. Зате я познайомився з кількома молодшими, далеко кращими. Ага! Багалій тепер в клопотах: в тих днях студентська сходка винесла резолюцію з “порицаниєм” йому і решті начальства за те, що не реагував на нападки Пуришкевича. Як чути, Б[агалі]й носить з думкою резигнації з ректорства. Буваю часто в нашій книгарні, котра, до річи, знаходиться на не особливо відповідній улиці*, кажуть, що діло йде, а я сам бачу, що туди часто заходять люде за книжками, очевидно українці. Тутешній управитель жалується на київську книгарню, що дуже несправно посилає книжки, через що відбиває покупців від сеї книгарні. Мені навіть наводили кілька конкретних випадків, але, розуміється, не вдавався ближше в сю справу, не маючи ніякої повновласти, та й загалом я думаю, що ліпше було б, коли б в сю справу вглянув Павло Пилипович, бо скільки можна міркувати, управитель київської книгарні не всі жадання і заміри тутешньої книгарні доводить до відома Пав[ла] Пилип[овича].

Поза тим ніде більше не був ще і ні з ким більше не бачився.

Коли що буде — напишу.

Прошу передати мій поклін Пані.

З глибоким поважаннем

Ів. Джиджора

Х[арків], 20.III (3.IV)¹ 10.

Моя адр[еса]: Лопанский пер., д. № 11, кв. 15.

(меблир[ованные] комн[аты])

№ 130

[Львів, близько 7–8 квітня (25–26 березня) 1910 р.]

Майже разом дістав “звіт” від Вас, дорогий Ів[ане] Ник[олаевичу], і від Кульчицького Романа* (що працює вже в Архіві іностр[анних] дел (живе у д-ра Бродського, Старая Божедомская, Самарский

¹ Тут при визначенні нового стилю І. Джиджлора помиляється на один день. Вірно: 2 квітня. — Упоряд.

пер., д. № 22). В листі не пишете, до котрої теми так дає багато Вам харків[ський] архив. Коли до жидів, то не застрягайте дуже глибоко, а скільки треба, щоб зробити працю і найінтереснійше до видання, бо завсіди се тема другорядна, попутна, її зробити якнайскорше (під час екскурсії, щоб з Москви прислати вже) і братися до головного — загально-політичних відносин. Було б нераціонально меншоватися на таку другорядну річ і Вам, і Т[оварист]ву Шевченка.

Ваш М.Г[рушевський]

Пришліть 2–3 откритки, види Харкова, загальнійші, гарні (треба для “Лана”) — на київську адресу мою, і пишть про дальше.

Поклоніться Багалію і Сумцову.

№ 131

Харків, 8 квітня (26 березня) 1910 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Я ще не переглянув більшої частини описи (переглядаю опись і переписую документи), а вже в мене винотовано, крім попередного, 23 великих і малих “дел”, що відносяться безпосередно до моєї теми: се головно ріжні процеси, з одного боку, жидів між собою, а з другого — жидів з іншими людьми за грабежі майна (причім багато інтересних реєстрів заграблених річий і т. д.), за убийства і т. д. Що мені робити: чи переписувати — а се забере мені дуже багато часу, — чи лишень робити виписки і зміст? Се очевидно залежне і від того, як менше-більше мені можна буде лишитися в Росії, рахуючи сюди очевидно і побут в Москві.

Багалій просив мене вдатися до П. Професора з такою справою: чи Наукове товариство не підняло би ся видати другого тому писань Сковороди, досі ніде ніколи недрукованих*, найважніших, як він каже, без котрих, на його думку, не можна Сковороди зрозуміти й оцінити. Сей том власне (до 30 арк[ушів] друку з переднім словом Багалія) вже зовсім готовий до друку. Багалій сам поки що, очевидно з боязни перед відмовою, не вдався безпосередно до Т[оварист]ва. Я обіцявся йому написати до П. Професора, що власне роблю. Коли мені можна сказати мою думку, то я був би за виданням сього тома і з огляду на інтерес науковий, і з поглядів, так сказати, тактичних: сязкий-такий зв'язок з впливовими будь-що-будь людьми на тутешнім університеті і певного рода їх вдячність за те виданне, може, коли-небудь на що придасться.

Щодо мене, то я гадаю, що, пишучи я власне до П. Професора в сій справі, не поповнюю якої-небудь пельояльності супроти П. Професора, бо Багалій виразно просив мене передати його просьбу, хай що тільки пропозицію, П. Професорови. Наколи б принці[пі]яльно

була на се згода, то Багалій сам вдасть в переписку. Через те я про-
сив би відповісти мені, що маю йому сказати.

З глибоким поважанням

Ів. Джиджора

Харків, 8/IV.10

№ 132

[Львів, 19 (6) квітня 1910 р.]

Здається, Багалію я висловив уже принципіальну згоду на видан-
не невиданих творів Сковороди, і певний, що й тепер Т[оварист]во
Шевченка згодилося б (видало б в Росії). Тільки я щось зачував,
начеб ті невидані писання чи піднявся видавати, чи що Бруевич, що
видає сектантську літературу. А як грозить таке паралельне видання,
то розуміється, була б згода. На друге запитання вже маєте відповідь
в попереднім листі: не закопуйте дуже в сю жидівську історію,
виберіть найважніше до видання, решту використайте до праці (кот-
ру було б бажано дістати від Вас ще з Росії) і беріться до головного,
до чого Ви приділені — загальних справ по-мазепинських часів. Крім
тих 600 к[о]р[он], що дістали, по одержанню рахунку вишлють Вам
ще 300*. Постарайтесь використати сю подорож для занять архивних
і наукових, бо, повторюю, якби й сим разом скінчилося на яких-не-
будь дрібницях або пляхах, то більше не мав би я сміливости просити
яких-небудь кредитів для Вас.

Щиро здоровлю!

М. Г[рушевський]

№ 133

Харків, 12 квітня (30 березня) 1910 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Дуже дякую за картку*, яку я сьогодні одержав і спішу зараз
же відповісти. Завтра тиждень буде, як післав П. Професорови другого
листа* про різні справи ще на львівську адресу і не знаю, чи
П. Професор його отримали. Щодо поклону Багалію і Сумцову, то я
позволив собі передати його Багалію ще на самім початку без особли-
вого позволення, тільки ж я зробив се ad captandam benevolentiam
Багалія і думаю, що П. Професор не будуть за се гніватися.

Щодо моєї теперішньої теми, то се, положим, зовсім справедли-
во, що вона з другорядних і Т[оварист]ву нема рації на неї висилюва-
тися. Тільки що ж мені робити? Роботу мушу дати в можливо пайко-
ротшим часі, в сю тему я вже сяк-так вліз, а матеріялу є досить —
отже, стараюся дати щось такого, в чім би бодай можна зацитувати
більшу скількість недрукованого матеріялу. При[тім], на мою думку,

коли взяти сю річ з ширшого становища, себто коли роздивляти сю справу в зв'язку з поглядами українського правительства на тодішню жидівську “квестію”, на їх (жидів) роль в тодішніх заграничних торгах* (через Польщу) українських купців, шинкарський промисл на Україні, якому жиди головно віддавалися, що кидає деяке світло на тодішні ціни ріжних напнтків і т. д., то ся справа не дуже знов буде виглядати такою екзотичною. Недаром же Апостол в 15 точці своїх “пунктів”, поданих російському правительству, присвятив доволі місця жидівській справі: вона обходила дуже тодішню старшину. Зрештою я буду старався майже виключно брати сю справу зі згаданих висше поглядів. Само собою розуміється, що я се написав лишень на те, щоб оборонити хоч сяку-таку серйозність моєї теми, а дальше не буду влазити в решту документів — головно процесових. Розуміється, що тут єсть матеріал почасти і для дальшої моєї роботи, але головно до внутрішніх відносин. Я досі менше звертав на се увагу, бо боюсь зовсім розгубитися на ріжних справах, бо все менше-більше цікаве. Буду кінчав якнайскорше з Харковом, але куди мені на свята їхати? На Москву лишається всего тиждень.

Про інші справи покорнійше доношу таке. Я особисто і харків'яне, з котрими мені доводилося балакати, придаємо тутешній нашій книгарні велике значінне. В ній, як мені говорено, далеко краще йдуть галицькі книжки, ніж деінде, і то навіть, а може, головно, наукові. Біда тільки в тім, на що всі жалуються і “скрегочуть зубами”, що їх мало є, а майже ніколи тоді, коли їх жадають. Сильно нападають на київську книгарню, яка ігнорує те, що її звідсіля пишуть*. Перший з тих невдоволених — се номінальний властитель тутешньої книгарні Безкровний*, котрий, не вважаючи на його фамілію, є, на мою думку, гарною людиною. До речі сказати, позиція книгарні ще важна й тим, що се одинока проява зверхна українства в Харкові від часу замкнення адміністрацією перед тижнем укр[аїнського] клубу “Родина” (або “Родіна”, бо навмисне так назвали хитрі люде клуб, щоб можна всіляко читати, що зрештою нінащо не придалося). П. Професор певно вже знають, що в останніх часах адміністрація зачинає криво дивитися і на книгарню (губернатором тут відомий полтавський Катеринич). Недавно заходило якесь начальство, зробило щось в роді перегляду чи ревізії книгарні, а на відхіднім сказало, що се, мовляв, ви просили книгарні, а тим часом тут склад тільки “малоруских” книжок, так не може бути. Звичайно, зараз придбано і пару російських напоказ. Своєю дорогою тут може бути і якась провокація, яка вже була. Давній теж зайшло було якесь індивідуум в книгарню і зачало робити щось в роді ревізії. А наш Луценко* з ляку візьми здуру пару карбованців і в руку “начальству”, яке зараз же забралося. Тим часом по справкам показалося, що ніхто управнений не заходив. Тепер же Безкровний вчора чи сьогодні мав піти до інспектора книгарень запитати, що се таке, але я ще з ним не бачився.

Ледви я добився від М[іхновсько]го, що[б] написав декуди листи, головно до катеринославського Хрінникова, може б, що вда-лося видерти на газету абощо. У Хрін[ник]ова умер недавно батько, лишивши йому кілька мільонів, то, може б, він “по неопытности”, як молодий свіжий господар, щось дав. Хоч мала надія. Тутешні капіта-лісти з “малороссів”, як Ішенки (я знаю тільки старшого) — то гал-гани, нічого від них не можна вдерти. Остаточо на яку газету можна б навіть більшу суму, хоч би від такого Хрін[ник]ова і самого Міх[новськ]ого, але кождий зараз кладе неодмінно умову — гаран-туйте хоч 3000 передплатників. Ну як можна дати таку гарантію?

В Київі, як мені довелось де від кого чути, нічого не грозить — поки ті самі будуть особи. І ще дещо в Київі цікавого, але незручно писати.

Був я в Алчевської. Людина нічого собі. В Москві накладом Ситіна має вийти під ред[акцією] старої Алчевської (?) збірник ріжних матеріялів про права нашої мови. Се певно П. Проф. відомо. Куди тільки не ухитрюється знести зозулиного яйця — хто думали б, П. Професор? — Павлик! У Москві я натрафляв на се і тут, в Хар-кові. Між иншим завів переписку з Алчевською (розуміється, моло-дою): ні менше ні більше тільки про політики і дає “весьма ценныя” вказівки так галичанам, як і тутешнім, щось в роді того: або добути, або дома не бути, і то не дальше як до завтрішнього дня, що, на мою думку, не дуже остроумно. При сей верной оказии очевидно не забув і за Пана Професора, котрого учености і т. д. віддає “должную дань”, але щодо політики — де-де! — страшно невдоволений. На його лихо чи може щасте ті листи читає лишень дівчина Христя, складає аку-ратно в збірничок і може пожертвує Т[оварист]ву (тут есть й инші матеріяли), але з зачеркненем інкримінованих уступів з поважання для П. Професора.

Ще би можна про дещо, але одно, що незручно, а друге — й так вийшов задовгий лист, за що П. Професора перепрошаю.

Паням мій поклін.

З глибоким поважанням

Іван Джиджора

Х[арків], 30.III.10

№ 134

[Харків,] 21 (8) квітня [1910 р.]
21/IV

Покорнійше прошу написати мені, що я маю відповісти Бага-лієви на його пропозицію. А то він допитується часто, що з тим чува-ти. Я би написав лист, та напевне не знаю, чи П. Проф. у Київі, а лист то все ж тяжша річ.

З глибоким поважанням

Іван Джиджора

№ 135

[Київ, близько 23 (10 квітня) 1910 р.]

Дорогий Іван Миколаєвич!

В справі Багалія я зараз же відписав Вам, вже давно — що Тов[аристо] Шевченка без сумніву радо видасть недруковані писання Сковороди, коли не заноситься на видання їх кимсь другим — бо я щось зачував, що Бруевич в СПб., що видає сектанську літературу, чи задумував видати, чи навіть дістав (?) невидані писання Сков[ороди] для видання. Багалій се буде знати*. А друкували б ми їх, розуміється, в Росії.

Хренніков, наскільки знаю, на підмоги чоловік безнадійний*.

Наукової вартости розвідки про жидів не заперечую. Але щоб вона не ві[д]тягнула занадто Вас від головної теми, порученої Вам Арх[еографічною] комісією. Належить сю розвідку зробити, закінчити, але до чогось довести в сю екскурсію і по головній темі. Сидіть в Харкові, скільки будете вважати корисним, а потім поїдете в Москву. Я писав Вам, що крім тих грошей, що взяли, можете дістати ще 300 кор[он] на конци подорожі, та до того ще оплату за переписане Вами. З тим треба Вам сим разом допровадити до чогось позитивного, бо без того не міг би просити яких-небудь підмог чи кредитів для Вас.

Про книгарню — переважно говоренне. Жадають того і сього, а як книг спровадить і заплатить з кешені грубе мито — візьмуть або ні. Пав[ло] Фил[ипович] се каже і оповідає вже досить неприємні <нерозбірл.>. Він приїде туди по святах, мабуть.

Здоровлю щиро!

Ваш М.Г[рушевський]

Поздоровіть Багалія.

П[ані] Алчевській при нагоді скажіть, що Спілька не признала можливим видати пропонованої збірки писань Єфименка, бо не сподіється, щоб вона повернула кошти видання.

Веселих свят!

№ 136

[Харків,] 28 (15) квітня 1910 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Картка з Львова і лист з Київа* прийшли майже одночасно два дні тому назад, і я [б] був зараз відповів, коли б мені не перешкодив похорон Кропивницького*, причім ріжні наради і участь в похороні забрали мені чимало часу.

І так щодо першого і найважнішого. П. Професор, може, коли-небудь думають, що я не здаю собі докладно справи з мого положення, а власне, що, правду кажучи, вишу П. Професорови на шиї, по

більшій часті як зайвий непотрібний баласт. Я се дуже ясно розумію, і ся думка, що моїм матеріальним положенням я часто заставляв, так сказати, П. Професора себе не раз експонувати, наражати на різні неприємні ситуації і т. д. І ся власне думка за останні які три роки була найбільшою моєю гризотою, ніколи не давала мені спокою і просто пригноблювала мене, особливо тоді, коли я був за границею. Уявляючи собі, з одного боку, цифри, виписані в касовім квітари Т[оварист]ва, а з другого боку, те, кілька часу треба, щоб опанувати стільки-то матеріалу і показати якусь працю, котра б могла видаватися людям ським-таким еквівалентом тих цифр, я просто бився, хапався то за се, то за те, зібрав, здається, багато цікавого, а потім бачив, що з сього не вих[о]дить яка-небудь поважна цілість, що я через сю горячку не зміг сконцентрувати своєї уваги і роботи і т. д. Я був би щасливий, коли б я міг виїхати і жити за власні гроші і не думати про ті всі різні річи, а головно про різницю між короновою валютою а рублем. Так само, виїздячи тепер, я старався дістати якусь позичку більшу, котру б я міг сплачувати через довший час — ну і, розуміється, не вдалося. Теж писав в сій справі і звідси, бо конечно хотів побути в Москві хоч з 4 місяці, та боюся, що теж не вдасться, бо звичайно з мене кепська гіпотeka. В додатку в останніх часах ще й мої чисто особисті відносини скомплікувалися, так що хто його знає, як мені вилабудатися з сього, але розуміється, що Т[оварист]во нічого се не може обходити.

Щодо моїх тутешніх зайнять, то досі переглянув коло 60[-ти] №, які я почасті переписав, з деяких поробив виписки, а з декотрих лишень зміст і то не виключно до жидів. Порішив на свята лишитися тут, бо в Москву ні за чим мені було їхати на такий час і сидіти даром, а тут в мене буде змога в тім часі дещо робити, бо мені через протекцію можна було взяти з бібліотеки трохи книжок, а може, з архіва дадуть ще і документів додому. Загалом зі мною тут дуже гарно поводяться, дякуючи рекомендаціям П. Професора.

Щодо писань Сквороди, то про виданне їх Бруевичом напевне нічого не можна знати, бо рукописи переховуються в Рум[’янцевському] музеї, але Багалій, розуміється, навіть у своїм інтересі обіцяв про се докладно розвідатися. Зате в Росії видати їх не можна буде, бо цензура їх, як “атеїстичних”, ніяким чином не пустить. Навіть Шевченка, як П. Проф. певно знають, наново тепер вже не можна видати, як певним людям заявлено в московській і петербурській цензурі.

В Харкові на мое здивованне українців, може, навіть більше, ніж в Києві, де українство, можна сказати, має характер чисто літературний і товариський, може. Тут, навпаки, багато українців сидить на різних “реальних” і впливових позиціях, єсть і різні фінансові “дельцы”, так що, на мою думку, тут багато дечого можна зробити, тим більше, що серед тутешнього громадянства, виключаючи “шпіци” адміністрації, нема, як в Києві, витвореного ворожого українству та-

бора чи хоч би напругу. На днях тут засновано український “банк” (“Общество взаимного кредита”), причім на тісну організаційну раду я був запрошений. Якби П. Проф. ся справа ближше зацікавила, то можу докладніше написати як і що. Цікаве і те, що Харків тягне до Галичини, а П. Проф. тішаться тут найбільшою повагою. До речі, я тут попав на сліди ріжних сплетень і “гнуственостей”, які кольпортуються сюди з Галичини — всякі Павлики і Венгжини, ну і, розуміється, мені не трудно було дати собі з тим раду. Загалом кажучи, деякі галичане — то дуже поганій народ, може, ще поганійший від анальогічних українців.

Щодо мене, то, не хвалячися, я, не знаю за що, може, через те, що стою близько до П. Проф. — маю в Харкові деяку повагу, навіть щось в роді авторитета по всіх тутешніх гуртках, які не від того, щоб о[бо]пільно між собою часами не воювали. Я якось зміг з усіма стати в добрі відносини, навіть з українофілами, що не обижаються навіть ріжними “обличеннями”. Біда тільки, що, невважаючи на щоденні запрошення бувати то тут, то там, я не маю часу на се і рідко куди ходжу, хіба раз на тиждень до кого. А воно б важно було.

На похороні Кропивницького з Галичини нікого не було і не було до хвилі похорону жадної телеграми ані вінка. Не знаю, чи я добре зробив, але мені здавалося, що треба б від Галичини промовити*. Може, промова і немудра, але в кождім разі не гірша, як гадаю, від всіх інших, що були сказані. Вона менш-більш в цілости надрукована в “Утре” та через щось по-російськи*. Як кажу, я, щоб “не уронить свого достоїнства”, мусів говорити.

Бажаю Веселих свят!

З глибоким поважаннем

Іван Джиджора

15.IV.910

№ 137

Харків, 30 (17) квітня 1910 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Поздоровляю П. Професора, Паню і Катерину Михайловну з Великоднем і зичу од Господа доброго здоровля й всего найкращого.

Я в Харкові буду святкувати сам, бо мої найближші знайомі повиїздили кудись на свята. Останніми днями трапилася мені чимала неприємність: без мого дозволу надруковано в одній газеті мою промову по-російськи, та ще й з ріжними помилками і недокладностями, а в додатку проізвили мене в професори. Се тим гірше, що навіть незручно простувати те все, бо через те справа ще більше розмаже[ть]ся.

В тутешніх газетах (“Южный край” і “Утро”) останніми часами завелися невеличкі відділи з українського житя, чим тутешні

українці дуже пишуться, хоч наразі нема чим так дуже тішитися. Одначе я гадаю, що з сього може бути деяка користь, особливо коли впливати на тих людей, що пишуть в відповіднім напрямі. Тут вже дещо зроблено, а я сподіюся тих кореспондентів відповідно настроїти; один з них (пише в “Утре”) — се голова укр[аїнської] студ[ентської] громади Чепелянський*.

Був я на двох викладах Багалія на університеті, коли він якраз читав “Южно-русскую историю” і переходив ріжні теорії й погляди на повстанне і т. д. козаччини. Про П. Проф. говорив в самих суперлятивах, називаючи “Історію” (річ йшла про останній том) і “монументальною”, і “класичною”, а П. Професора між иншим “бенедиктуем (!) наших часів”. Я се, очевидно, лишень через те пишу, бо се говорено було в аудиторії перед слухачами. Як-не-як, а все-таки приємно, хоч би він се говорив з якоїсь хитрости. Своєю дорогою Б[агалій] дуже хитрий і так зручно себе веде, що й серед українців має симпатії і уважається українцем, і нікому, з другого боку, не наразився, так що в сій хвилі є одним з двох кандидатів на харківського попечителя наук[ового] округа*. (Другим якийсь Ісаєнков (!) — помічник московського попечителя).

Щодо Хреннікова, то я, розуміється, ніяких особливих надій на його не покладав, я лишень доносив, що робилося. Бачився я з ним в Харкові — дуже туга bestія; з ним хіба Шемети могли б щонебудь зробити.

Чи всі мої листи доходять до П. Професора?

З глибоким поважаннем

Іван Джиджора

X[арків], 17.IV.910

P.S. Забув. Чи П. Професор чули, що в Катеринославі має зашнуватися укр[аїнська] книгарня*, маб[уть], від “Київської старини”?

№ 138

Київ, 6 травня (23 квітня) 1910 р.

*В Києві пробуду ще 10 день**

23/IV.910

Дорогий Іван Миколаєвич!

Дякую за поздоровленне і Вас взаімно поздоровлюю за себе і за всіх. Листи Ваші дістаю, здається, всі (у Львові 2 чи 3, а тут 3) і дуже дякую за відомости. Багаліївських компліментів не треба перецінювати, може, говорив лише з огляду на Вашу присутність. Сквороду можна друкувати й за кордоном — тільки вислідити, чи не має вийти в Росії. Інтересу теми про жидів не заперечую, але не хочу, щоб Ви занадто в неї закопувалися — зробити лише те, що потрібно для надрукування праці й найпотрібніших алегорів (те, що виписа-

не, піде, а копайте — що найпотрібніше). П[авло] Фил[ипович] оповів, що у Вас лишилося тільки 50 р[уб]. Завтра пошлють Вам відси 80 руб., з ними їдьте до Москви, а туди наглядься Вам ще 300 корон, про які я казав — як Козловський не післав ще Вам їх до Харкова*. Що міні за Вас може бути піяково, сим не журіться, лише постарайтеся довести сим разом діло до результатів (може, пришлете працю про жидів?) та передо мною не таїться і не “бентежте” мене несподіванками.

Здоровлю Вас щиро!

Ваш М.Гр[ушевський]

№ 139

Харків, 13 травня (30 квітня) 1910 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Сердечно дякую за лист і за гроші. З неділі напевно вже їду до Москви, а тут останніми часами займався матеріалами для головної теми — головню переглядав “Діаріуш” Генер[альної] канцелярії за 1732–3 рр.* Отсі “Діаріуші” — се, власне кажучи, “книги исходящих” ріжних письм з Генер[альної] канцелярії так в полки, як і в Петербург з доволі докладним змістом згаданих письм. Особливо цікаві для внутрішньої управи і можуть почасти заступити і самі сі письма, які не знайшлися досі або затратилися вже давнійше. В Київі є такий же “Діаріуш” за 1727 і, здається, за 1729 р. в збірці Лазаревського*. На мою думку, їх доконче треба б колись видати, хоч сього так скоро не можна буде зробити, бо се величезні книги: одна (за 1732 р.) має 297 карток, а друга — 313 карт[ок]. Крім того, є тут ще за пізнійші роки (1743 і [174]7) оригінальні протоколи Генер[альної] канц[елярії], головню ріжні судові слідства, і книга протоколів генер[альних] підскарбіїв за 1732 р. Для мене паразі (для найближшої теми) небагато необхідного. В мене сильна постанова прислати з Москви статю про жидів, і я думаю, що пришлю, бо вже зачав оброблення зібраного матеріалу, тільки боюся, що статя, як на таку неповажну тему, вийде трохи довша, ніж би їй, може, належалося. Як би там не було, то коли буду здоров, гадаю, що на сей раз “не вдару чолом в грязь”. Одно мене затурбувало, що П. Професор написали, що я якимись несподіванками збентежив П. Професора. Я ніяк не могу додуматися, що я такого поганого в сім часі зробив. Я просив би написати мені про се, бо, може, справді я в чім-небудь поступив не так, як треба.

Щодо Багалі[ї]вських “компліментів”, як П. Професор кажуть, то я їх не переціновав, а написав те, що чув на власні уха. А чи він се щиро чи нещиро говорив, я в те не вдавався, і, по-мойому, в сім випадку се менше важно: факт, що він так очевидно мусів говорити в аудиторії, хай буде, що з огляду на мою присутність, але на пізнійших лекціях сих своїх слів не старався ослабити, бо я по кожній лекції

питає студентів, що Багалій говорив. Щодо видання Сковороди, то Баг[ал]ій обіцяв сам зайнятися і дізнатися, чи Бруевич видаватиме, чи ні. Не знаю, чи писав він вже що-небудь до П. Професора, бо я останніми часами з ним не бачився. “О здешних обрацениях”, як писали в давніх часах, я можу лишень potwierдити те, що писав раніше, так само і про відносини до П. Професора з тим додатком, що Харків в тих ріжних справах росте на моїх очах. Насамперед тут постановлено зайнятися поширенням преси і книжок (склавши для сього відповідний фонд — по змосі), а в першій лінії поставлено “Село”*. Докладнійше, як і що, незручно мені писати.

А тепер важніша справа: чи П. Професор лишаються в Києві аж до похорону Грінченка*, чи, може, виїдуть до Львова, що, на мою думку, треба б зробити (там вже — до річи — й виклади, певно, почалися). Річ в тому, що не тільки я, а єсть тут вже й інші з критичним менш-більш поглядом люди, які думають, що П. Професор повинні забирати голос — як мовляв Годунов — тільки в часах великої радости або найбільшого лиха, а тим часом, коли П. Професор лишається в Києві, то я дійсно не знаю, чи П. Професорови було б зручно не промовляти — а промовляти теж ... не того... Кажу ще раз, що я висловлю[ю] свою думку без ніяких рад; а думка ся не тільки в мене появилася, але вже двох людей зверталися в сій справі до мене (можу заручити, що не я спровокував такий погляд, нав'язуючи до сього конк[ре]тного випадку, а се є впливом загального, скорше, виробленого погляду; тут навіть не здавали собі перед тим справи про відносини небіжчика до Галичини, а не то що до особи П. Професора. Розуміється, про се останнє я ніколи тут піде [не] говорив і не говорю.

Тут є менше-більше дві українські групи, які з собою не можна сказати, щоб ворогували, але сильно конкурують. Наслідком сеї конкуренції є українські відділи в обидвох тутешніх прогресивних газетах, які теж ведуть конкуренцію. Я, наскільки стає часу, буваю тут і там. Осібною стоїть Алчевська, яку критикують обі групи, яка — до річи — написала доволі незручну допись в “Ділі” про похорон Кроп[ивницько]го, надаючи йому характер якої загальноросійської маніфестації — притім подала деякі річи, особливо промови, невірні.

Кінець кіпцем, незважаючи на деякі менше важні дрібниці — з Харкова може бути для українства потіха, а може, й поміч.

Тут кількох панів запрохувало мене на літо до себе то на хутір, то на село — мовляв, наберіть книжок і всякого там матеріялу і на селі пишть собі. Та, на жаль, в сім році буде, мабуть, неможливо для мене поїхати куди-небудь на село, хоч як би мені хотілося.

Згоральський, якому Т[оварист]во ухвалило дати підмогу* і з якого взяло реверс, не приславши досі грошей, просто плачеться і просить на милість Бога, щоб йому вже раз прислано ті гроші. Скільки знаю, то він здуру написав досить дурний лист до П. Професора*, та се “по глупости”. Я радив би, щоб йому вже раз вислати тих 200 к[орон] чи що; раз, для того, що він дійсно нічого не має, а друге, що

людина має дуже нескромний і недисциплінований язик і буде плескав по всім усюдам про “погані бюрократичні порядки в Т[оварист]ві”, що його надули, бо взяли реверс і т. д., що зрештою можна бачити з його листа, а й тут він вже зачинає дещо такого говорити. А се неприємно, бо тут дуже гарне понятє мають про Галичину.

Прошу передати мій поклін Паням.

З глибоким поважаннем

Ів. Джиджора

X[арків], 13 н. с[т]. V.(30.IV)1910

№ 140

[Львів, перша половина вересня 1910 р.]

І.Н. Джиджорі!

Дорогий Іван Миколаєвич!

Ви хочете бути вірні собі й не пишете нічого. Тим часом я вже вернувся з СПб. і цікав дещо знати. Нема й рецензії на 95[-ий] т[ом] “Записок”, яку Ви з Ів[аном] Ів[ановичем] обіцяли за кілька день дати — тому місяць. Як Ів[ан] Ів[анович] не зробив, то прошу Вас зараз же прислати.

Щиро здоровлю!

Ваш М.Гр[ушевський]

№ 141

[Львів, 30 (17) вересня 1910 р.]

Пишу Вам на ура, дорогий Іван Миколаєвич! Згинули Ви, і слід за Вами загубився — а пощо таке робити?! Напишіть — сюди до Львова, я ще пробуду тут довго.

Ваш М.Грушевс[ький]

Подайте докладно відомости про зроблене Вами й план дальшого. Здається, в Ваших інтересах буде тепер приїхати й зайнятися скоро докторатом. Докладнійше напишу по одержанню від Вас відомости.

№ 142

Москва, 5 жовтня (22 вересня) 1910 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Сердечно дякую за картку, тим більше, що наслідком довшої перерви в кореспонденції з П. Професором я кінець кінцем опинився в прикрім положенню, не знаючи, як її знова нав'язати. Мое curriculum vitae останніх місяців ось яке.

В Харкові я пробув до кінця мая і вже був надумав звідтіля виїхати до Москви. В тім часі один з моїх знайомих харків'ян*, виби-

раючись на літо до себе на хутір, запропонував мені перебраться на його квартиру (пб. безплатно). Я, розміркувавши, що трапляється нагода розмірно дешевим коштом продовжити зайняття в тамошнім архіві, згодився на сю пропозицію і лишився ще на деякий час. Потім той же пан попросив пересилитися до його на село (півтора години їзди з Харкова), і я теж на се згодився, раз, через те, що до Москви я право вибирався на самий глухий сезон, а по-друге, мені, правду сказати, хотілося побути на Україні на селі, де я ще ніколи не був; нарешті, тут теж грали, може, головну роллю мотиви фінансової натури: пробуваючи у знайомого в його хуторі, я не тратив грошей, призначених для Москви. Одначе я все-таки не був би дозволив собі на таку панську забавку, наколи б я не мав був змоги при тім всім все-таки далше дещо робити. Річ в тім, що харківський архівар дозволив мені скільки вгодно забирати з собою ріжних “дел” з архіва на село, і я сю привілегію, дякуючи маленькому віддаленню від Харкова, використовував скільки лишень міг. З початком серпня (ст. ст.) я приїхав до Москви, де сиджу досі вже другий місяць, значить. Не писав я до П. Професора через те що, раз, ні про що було писати, а друге, знаючи, що П. Професор неприхильно ставляться до продовжування мого побуту в Харкові, не наслідювався, все відкладаючи до часу, коли буду в Москві, і так воно і дотепер затягнулося.

Тепер про результати моїх зайнять. Дотично харківського архіва: поза тим, що я зібрав для моєї жидівської статі, зібрані інші звістки, виписки і т. д. (як, напр., перестудіюванне журналів Генер[альної] канцелярії*), в значіню якоїсь цілості невеликі, а для видання джерел — ніякі, хоч, як кажу, я переглянув значну скількість документів. Вони мають для мене вагу в дальших евенгуальних моїх роботах, а для політичної історії значінне їх більш помічне. В такім фрагментаричнім по свому складу і по роду документів архіві, як харківський, треба б щонайменше рік або більше сидіти, як, напр., Барвінський, щоб на підставі виключно його щось суцільного дати. Мені особисто ще в таких архівах, де багато цікавого, та без якоїсь суцільности, перешкоджає йти “простою дорого[ю]” певного рода плюшкінство чи що, через що я збираю всякі звістки, які не доконче мені зараз потрібні, але можуть і будуть потрібні пізнійше, тим більше, що хто знає, чи вдасться мені ще коли-небудь приїхати сюди і т. д. В результаті в мене назбиралася значна скількість ріжного рода документів, виписок і т. д., які я можу лишень при ріжних нагодах використовувати. З Москвою для видання документів справа стоїть краще. З тим, що я раніш зібрав, тепер переписане і що перепише в найблизшій часі Шуйська, буде документів на оден том, що заледво становить третину того, що я намітив для видання в найблизшій часі; напр., з донесень Апостола правительству може, побіч зібраного, вже увійти в одну книжку тільки незначна частина.

Щодо моєї статі, то зі встидом мушу признатися, що, обіцяючи її прислати ще з Москви, я, як показується, “хвалився на рать ідучи”.

Уваги, які подали мені П. Професор щодо тої теми, заставили мене її значно розширити, так, аби вона вийшла якнайменше “жидівська”, а мала загальніше значінне. Я назвав свою роботу “Жиди в Гетьманщині в зв’язку з торговельними інтересами Гетьманщини”. Значить тут говориться коротко про торговельний рух з загроюницею (через Польщу)*, змагання Петра I на рівні з політичною автономією знищити Гетьманщину як самостійну економічно-господарську одиницю. Отже, заборона вивозити безпосередно за границю цілий ряд продуктів, зміна торгівельних шляхів, підданне торгівлі під російську тарифу і т. д., результатом чого, по-мойому, було підірванне торгівлі й енергії українських купців і т. д., а се звабило сюда жидів; дальше вже йде жидівська історія, яка становити буде заледво половину праці. Таке розширення змусило мене втягнути сюди багато иншого матеріялу для характеристики російської торговельної політики супроти України, а крім того, теж і літературу в сій справі. Через те написанне приволоклося, до сеї хвилі в мене є написаного на три друковані аркуші, наскільки можна виміркувати, а ще буде стільки. При сій нагоді звертаюся до П. Професора з просьбою: чи де в яким польським виданню нема поміщеного трактату з 19/4 1727 р. між Польщею а Австрією в справі української торгівлі з Шлезком* (властиво транзит через Польщу); я знаю лишень копію його, радше переклад, в тутешнім архіві. Коли б таке де було, то просив би вказати мені се виданне, бо я польську наукову літературу знаю дуже слабо. Маю теж кілька невеликих рецензійок на деякі нові російські праці, в яких попадаються звістки і про українські справи — може, придатуться; чи прислати їх, чи пождати з ними до повороту з Москви?

Про свої пляни небагато можу сказати. Насамперед до листопада хочу скінчити статю, яку пишу зараз, за тим невелику напівстатю-напівреферат про 1738–40 рр. як продовженне давніших; досі вже вийшли 3 дальші томи “Бумаг Кабинета”*, а крім сього, в мене для сеї теми є дещо призбираного в Харкові. Потім, звичайно, про Апостола. Найважнійше, одначе, щоб мені де-небудь пристроїтися у Львові, щоб не бути змушеним виїжджати на село; в таким разі я покінчив би з тим докторатом в зимі, наколи моя статя буде принята.

В Москві, незважаючи на економію, більш не буду міг пробути як два тижні, а й то, хто знає, чи хватить мені грошей на дорогу. В таким разі прийдеться виїхати скорше. З тої причини не можу вже розширити більше предмету моєї статі, хоч матеріял для сього тут знайшов би ся.

Поза сим більш нічого не знаю, бо ніде ні до кого не ходжу поза архівом і Рум[’янцевським] музеєм — рівно ж не знаю, що діється в Галичині.

Прошу ласкаво пробачити мою мовчанку. Мій поклін Паням.
З глибоким поважаннем

Ів. Джиджора

№ 143

Львів, 8 жовтня (25 вересня) 1910 р.

Львів, 8/10.910

Одержав в Москві 17/10.[1]910*

Дорогий Іван Миколаєвич!

Ваше шестимісячне мовчання*, розуміється, нічим не оправдується і являється новим дивацтвом в роді інших¹, які мене серйозно тривожать як певний психопатичний прояв, а Вам шкодять, прискоряючи Вам репутацію комічної фігури² та служачи приводом до різних сплетень, мало бажаних. Довгий побут в Харкові не можу теж вважати нічим іншим в Вашім теперішнім положенню, як марнованнем часу. Стільки pro preterito. Тепер pro futuro. Прошу Вас безпроводочно вислати на мої руки які маєте рецензії і ту частину праці, яку вважаєте druckfähig. Далі прошу Вас самих, полагодивши що найпотрібніше, скоро вертатися до Львова. Вважаю се дуже потрібним для Вас з огляду на те, що Ваш побут поза Львовом дедалі все більше ослаблює права на Ваше місце при бібліотеці, захитані³ уже й без того довшою (не завсіди оправданою) неприсутністю у Львові, а я хотів би Вас устроїти при бібліотеці для продовження Ваших наукових зайнят^ь*. По-друге, треба доконче приступити до докторату з огляду на обіцяні міністеріальні стипендії, а для того надрукувати як скорше працю Вашу або бодай частину, яка могла б послужити докторською дисертацією*. По-третє, пожадана й Ваша присутність в Нар[однім] комітеті. Треба, щоб Ви мине добре застали ще у Львові, а я за кілька тижнів виїжджаю і то на довгий час (урльоп). Тому, полагодивши що найпотрібніше (розумію — потрібне, щоб друкувати працю, а по можности — почати й том документів*), приїздіть скоро.

Якщо, може, Вам потрібно грошей, посылаю лист — сума сто рублів максимальна, Ви візьміть, скільки Вам конче потрібно.

Здоровлю Вас і прошу вже здержатися від нових несподіванок.

Щиро Вам завсіди прихил[ьний]

М. Груш[евський]

25/IX.(8/X).910

¹ Фраза підкреслена синім олівцем рукою І. Джиджори (?), над фразою проставлено "?". — Упоряд.

² Фраза підкреслена синім олівцем рукою І. Джиджори (?). — Упоряд.

³ Слово підкреслено синім олівцем рукою І. Джиджори (?), над ним проставлено "?". — Упоряд.

№ 144

Москва, 18 (5) жовтня 1910 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Прошу вибачити, що я запізнив з відповідію; лист П. Професора прийшов в п'ятницю на Покрови*, коли архів був замкнений, а в суботу і неділю, розуміється, також, так що я відібрав лист аж вчора*.

Передана львівська атестація моєї особи до того мене оголомила, що я не то що, а навіть не спосібний в дальшій хвилі зміркувати, які саме мої дивацтва — поминувши мовчанку, яка ширшим кругам не могла бути відома, бо я жадним кругам, з виїмком Пана Професора, не був зобов'язаний ніякою кореспонденцією — викликали про мене того рода сплетні, що вони дійшли аж до відома Пана Професора, а мені придбали репутацію психопата і комічної фігури, очевидно, в тих кругах, в яких я досі обертався. Як кажу, поки що зовсім не здаю собі справи з того, яких таких вчинків я допустився, що порушували б общественну тишину, чи якісь загальніші інтереси, чи врешті колідували б з поняттями честности, моральности, чи не знаю вже чого. Все, що я можу тут зробити, то хіба те, що приїхавши до Львова, я розвідаю про ті сплетні, і коли вони основані на якихсь моїх некоректних чи що поступках, то я готов давати всякі пояснення і оправдуватися, а коли ж вони безпідставні або оперті на якихсь фактах з мого чисто приватного життя — хоч, по моїй думці, і тут нічого кари гідного, мабуть, що нема — то я своєю чергою зажадаю таких же пояснень від тих, хто ті сплетні розпускає, а коли нарешті сплетні й комізм моєї фігури заснова[ні] на фактах, що мають своє жерело в моїй психопатії — а починаю вірити, що так дійсно є, бо свідомо нічого негарного я не зробив, а принаймні думаю, що не зробив — тоді, розуміється, мені не судиться, а хіба лічитися чи ще що. Одначе, як би там не було, раз за мною установилася така репутація, що краще б не було ніякої, то другу частину листа П. Професора вважаю лишень як об'яв найдальше посуненої поблажливости і прихильности П. Професора до мене, за що я маю лишень почуте глибокої вдячности, не можучи в даний момент нічим реальнішим бодай в частині відповісти. Супроти сього вважаю не можливою і здіймаю мою бібліотечну кандидатуру, якої я ніколи не формулував як якесь мое право — так з огляду на Пана Професора, як і добро самої інституції. По щирости кажучи, сидіти у Львові і займати посаду в бібліотеці, знаючи, що мене вважають другі (певне, теж з кругів канцелярії Н[аукового] т[овариства]ва) комічною фігурою — на се не дозволяє мені й моя амбіція, котрої я ще не стратив, що б там про мене не говорили якісь незнані мої приятелі. Зрештою свідомість, що я нахожусь під якимсь ганебним стовпом і становлю ціль для різних насмішок, позбавляла би мене змоги що-небудь робити, до якої я сяк-так дійшов. Тим більшою неможливістю було б для мене сидіти в

Нар[однім] комітеті, раз, через те, що я не смів би туди показатися, а по-друге — яке ж я можу мати тепер значінне, наколи мене вважають психопатом і т. д.?

НВ. вважаю своїм обов'язком так чи инакше сповнити свої зобов'язання супр[от]и Т[оварист]ва і П. Професора. Гадаю, що навіть засівши де-небудь на селі, зможу скінчити свою роботу, бо вона в дальшій частині буде написана майже виключно на підставі документів, що в мене зібрані, як також пороблені найпотрібніші нотатки з літератури. Досі написаної частини моєї праці в такому вигляді, який вона тепер має, по-моєму, не можна друкувати, раз, через те, що вона не становить ніякої цілоти і для сього ще прийде з аркуш (т. є. до першої частини, що відноситься до торговельної політики), а по-друге, через те, що тут так з стилістичного, як і з редакційного боку (укладу) треба дещо поправити — викинути, додати і т. д., бо знайдений потім матеріал вимагає сього. Одначе посилаю її, лишивши трохи для себе, без чого я не міг би тут продовжати, — щоб П. Професор не подумали часом, що я збрехав, пишучи, буцімто в мене часть роботи написана. Посилаю теж 3 рецензії, а четверту про працю Строева "Бироновщина и Кабинет министров"* знова-таки лишив у себе, бо в тих днях вийшла дальша частина сеї роботи, якої я ще не вспів прочитати. Або пришлю її незабаром, або вже з собою привезу. Час мого побуту скорочу до необхідного мінімуму.

З глибоким поважаннем

Іван Джиджора

Москва, 18. X. 910

№ 145

[Львів, 22 (9) жовтня 1910 р.]

Ну, судитися зі мною, що різні несподіванки з Вашої сторони, дорогий Іван Миколаєвич, починаю вважати об'явами психопатії, — ще маєте час. Поки що справді приїздить якнайскорше, бо абсентеїзм Ваш шкодить і Вам, і взагалі всій роботі. Добре, що прислали рукопись — я предложу її на секцію як свідоцтво Вашої роботи і зголошу Вам поворот до бібліотеки. Приїхавши, першим ділом побувайте в мене; зрештою всі Ваші підозріння, що хтось Вас обмовляє, вважаю безпідставними; але треба Вашої присутности якнайскорше. Ваш щиро прихиль[ний]

М. Грушевський

Співка дає наклад на політичний тижневик, вчора нараджувалися ми в сій справі. І для неї теж треба Вашого приїзду.

№ 146

Москва, 26 (13) жовтня 1910 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Я вже справді не знаю, що мені з собою робити: хоч з моста та в воду. Я з П. Професором судитися? Де і коли я про таке говорив або писав? Та мені навіть в сні така божевільна думка не снилася ані не може приснитися, будь, коли вже так, хоч раз психопатом. Якщо мене з пам'яті не викинуло, то я пригадую, що я дійсно в попереднім листі такого слова ужив, але там виразно, по-моєму, було сказано, до кого се відноситься, а власне до тих, що про мене складають і пускають якісь негарні історії. А хто ті люде, я менше-більше догадуюся на підставі давніших досвідів і про се, здається, теж згадав. Досі, як мені здавалося, я принаймні на пункті не то що льояльності, але любови і почитання до П. Професора був без усяких підозрінь. Тим більш гірко для мене приходиться мені бачити, що П. Професор віднесли якимсь способом слово “суд” до себе, а тим самим запідозрили в мене якусь нельояльність чи зрештою я вже знаю що. На се я більш нічого не можу сказати, як те, що вже не раз говорив: як би зі мною не було, і як би П. Професор не ставилися до мене — мої почування не зміняться, а про якісь “суди” й говорити не приходиться. Чи П. Професор повірять моїм словам — не знаю, але на потвердження їх я в даний момент нічого більше привести не можу.

Щодо мого повороту, то думаю, що найпізніше з початком того тижня буду щонайменше в Києві, де, коли вдасться, думаю пробути день-два, а там до Львова. Побував я і в Архіві міні[істерства] заграничних справ, але поки що поробив витяги лишень для тої роботи, котру власне пишу. Більш не встиг і вже очевидно не встигну.

З глибоким поважанням

Іван Джиджора

М[осква], 26/X.910

1911 рік

№ 147

[Київ, кінець січня (н. ст.) 1911 р.]

В[исоко]пов[ажаний] І.Кревецький і І.Джиджора!

Вже минає й другий тиждень, як просив я Вас рец[ензії] на “Записки” т[ом] 97, і досі не маю*, а мушу випускати книгу. Прошу зараз прислати і на будуче, будьте ласкаві, як уже Вас прошу про щонебудь, то скорше справлятися. Прошу добути рец[ензію] на “Гаїв-

ки”* (“Мат[еріяли] до етнол[ьогії]”) — п. Гнатюк тоді казав, що дасть Людкевич, а вже минуло з того часу більше ½ року.

З пов[ажанням]

М.Г[рушевський]

№ 148

Львів, 21 (8) березня 1911 р.

Львів, 21.III.911

Високоповажаний Пане Професор!

Прошу вибачити, що досі не зібрався написати, бо, правду сказати, по першій зараз засіданню по від'їзді П. Професора ні про що було писати. Та й тепер не багато особливо інтересного. Скільки можна виміркувати по останніх засіданнях Н[ародного] к[омітету], то в президії пробивається аж надто ясна тенденція до якогось часу не допустити до скільки-небудь загальнішої політичної дискусії про теперішню політ[ичну] ситуацію. Звичайно на перші точки порядку йдуть біжучі справи, а далі різні внесення, між котрими попадаються такі, як, напр., суд в справі конфлікту між Т[оварист]вом педагогічним а Народною торгівлею (річ йде про купони), що звичайно забирає час до 10 години, наслідком чого відпадає “задля спізненої пори” справозданне, а тим самим дискусія над ним. Останнього разу справозданне було, а дискусію (тільки я був забрав голос) відложено до найблизшого разу. Коротко ситуація (по словам К.Лев[ицького]) представляється так. Передовсім в дел[егаціях] Цегл[инський] не голосував ані не промовляв за військ[овим] бюджетом — а тільки за бюджетом мін[істерства] загран[ичних] справ, до чого НВ. не мав уповажнення Клубу, а лишень на власну відповідальність “з огляду на становище і т. д.”. Як поставиться до сього Клуб — не знати, бо досі не було в сій справі засідання з браку комплекту — більша часть послів загалом не появляється тепер в парламентах. В п'ятницю (17 с[ього] м[ісяця]) К.Лев[ицький] конферував з Бін[ерт]ом і Штірком в університетській справі*, і після їх запевнень (recte К.Л[евицького]) в справі креовання університету запала прихильна ухвала ради міністрів, і для внесення відповідного законопроекту є вже т. зв. передвступна санкція цісаря. Щодо місця осідку, то про се нічого певного невідомо, хоч наші заявили, що без Львова не хотять університету. Додати треба, що Б[інерт] мимо “прихильного становища” все-таки старається склонити нашу репрезентацію, щоби доконче ввійшла в порозумінне з Колом. Про дальші дві відомі точки “постулятив”* має відбутися конференція в найблизшій часі. В самім Клубі (і Н[ароднім] к[омітеті]) загальне замішання і дізориєнтація — а наслідком сього, як я вже згадував, апатія і поголовна абсенція послів (на засіданнях парламенту буває максимум 8–10 послів). К.Лев[иць-

кий] справою універс[итету] хоче себе вратувати, а Ев.Лев[ицький], мабуть, хоче використати для себе справозданне над становищем Цегл[инського], проти чого знов праве крило борониться контактами з буковинцями. Що буде дальше — напишу, може, в неділю, хоч мені дуже незручно писати се в листах — особливо про деякі пікантніші річи.

Я знова просив би, коли можна загалом, щоб П. Проф. до суботи подали свій погляд, як відіб'ється зміна Кабінету там на польських і на наших справах.

У Львові викликало сензацію і претенсії до П. Проф., що Пан Проф. не взяли участи в Шевченківським святі, хоч були перед тим у Львові. Я пояснюю се різними нагальними справами в Києві; але що[до] других претенсій, чому Проф. з Колессою і з Дністр[янським] не занялися справою стипендій чи що, то я, не знаючи сеї справи, не знаю, як ставитися до сього.

“Діло” з Хоткевичом веде далі кампанію*. Наразі не знаючи, чи се по глупости, чи на wink von oben. Коли б так було, то я виступлю з Нар[одного] ком[ітету].

Паням прошу передати мій поклон.

З глибоким поважанем

Ів. Джиджора

№ 149

[Київ, близько 22–23 (9–10) березня 1911 р.]

Дорогий Іван Миколаєвич!

Хоч за Вашу неакуратність треба б рівно відвдячуватися неакуратністю, але попробую впли[н]ути а contra — via. Лист Ваш тільки що дістав, і щоб Ви дістали відповідь на суботу, мушу відписати в тій же хвилі.

Чи буде зміна Кабінету — ще не знати. Якби був — се саме по собі не значить іще зміни курсу. Але що останнім моментом у Століпіна був націоналізм і гоненіє на інородців*, то можливе деяке ослабленне курсу против українців і поляків etc.

За відомости дякую, прошу написати знову. Претенсії суспільности, чому я не стаю в кожній хвилі до услуг, коли її верховоди дають Wink-а своїм наймита[м] смарувати мене начорно, — звичайна наївність грубошкіра = рутенська. Виступати Вам з Комітету через те, що “Ділу” дали б (правдоподібно!) бефель против мене, — не бачу ніякої причини. Хіба виступити в Комітеті против такого поведення комітетського органу. Крім статей його, знаю від Павла Фил[іповича], що звідси був післаний протест для надрукування уже давно, але досі не надрукований.

Про стипендії нічого не знаю — знаєте, що Олесн[ицький] міні казав, що вставлена на те позиція, і я поручав добитися права реко-

мендації для Наук[ового] тов[ариства], але сей дезідерат прийнятий досить зимно. Ніякого скільки-небудь серйозного поручення міні ніхто не давав, а на таке говоренне, що котромусь послови <принесла слина> (але й того не пригадую), трудно робити якісь серйозні заходи.

Коли не дістану знову урльопу на літній семестр, мабуть, подамся на пенсію — занадто уїлися міні й чужі, й “свої”, старі й молоді.

Всього найкращого!

Ваш М. Г[рушевський]

№ 150

[Львів,] 29 (16) березня 1911 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Про тутешні справи маю честь донести ось що. В наших т. зв. політичних кругах стоїть усе під знаком нових виборів до парламенту. Як певно П. Проф. вже дізналися з телеграми, наслідком обструкції чехів правительство 27 с[ього] м[ісяця] парламент відрочило, після чого небавом має наступити розв'язанне і розписанне нових виборів*. Очевидно, що в Нар[однім] ком[ітеті] всякі інші справи пішли на бік, так що просто трудно одержати слово, коли не йде річ про найважнішу з погляду Н[ародного] к[омітету] справу: справу виборів. Треба сказати, що наше становище — і то не тільки становище Нац[іонально]-демократичної, але і Радикальної партії — для виборів* не особливо користне. Невдоволенне з політики Ключу — наскільки можна виміркувати з кореспонденцій до Н[ародного] к[омітету] — побільшилося становищем (безрезультатним) в делегаціях, а особливо грубіянською промовою Гогенбургера, яку можна вважати вислідом ігнорування чи там легковаження нашого Ключу наслідком безграничної його наївності в мнених “переговорах” з правительством. Тепер, розуміється, супроти розв'язання парламенту Бінерт не тільки фактично, але й формально вважає себе свобідним від усяких обіцянок, пороблених нашому Ключови. Як на лихо, на кілька днів перед тим наш Ключ, наколи б був не лишень маркував опозицію, міг був своїми голосами повалити правительство, якого порядок денний перейшов заледво 12-ма голосами, а з нашого Ключу під час голосування було заледви 3-х людей. Тим часом заслуга ціла припадає чеським партіям. І так, в нас доволі затрівожені виборами, тим більше, що сподіваємося виступлення нового чинника — “барвінщуків” — щонайменше з 4-ма кандидатами. Отже, для асекурації “нашого стану посідання” виринула думка (ініціатива з Ключу) бльоку з радикалами, які менше-більше вже годяться, бо теж нічим особливим перед виборцями не можуть похвалитися. Найблизше засіданне має бути посвячене справі бльоку і нових кандидатур. Все те, одначе, наразі не важно.

Найважнійше, про що я хотів насамперед писати, то звістка, якою П. Проф. закінчили свій лист. Під її вражінням я досі остаю і ніяк не можу прийти до себе, щоби могли спокійно вести дискусію над сею справою. Наразі одно лишень: коли моя просьба і відданше могли б коли-небудь мати яку крихту значіння у П. Проф. — то хай се буде тепер. Я благаю П. Проф. стримати з кроками в справі пенсіоновання, бо, по-мойому, се було б велике нещасте. Наразі мені не зовсім ясні мотиви сього евентуального постановлення; т. є. не то, щоб не ясні були, але скільки я собі тепер їх уявляю, то не досить важні і рішаючі для такого кроку. Положення, що тепер витворилося, лишень хвилеве — се ж ясне. Одно слово, думати про се не можу і не хочу. Досі я не відважився про се нікому говорити, з виїмком кількох найблизших людей — і на кожного се зробило таке пригнобляюче вражінне, як на мене. Пан Професор можуть мені вірити або ні, але, їй-Богу, запевняю, що не пишу сього з якоїсь лести абощо, але з любови і найглибшого переконання, що се для нашої справи було б фатально. А щоб про се судити — на те вважаю себе достаточо розумним і компетентним.

Прошу вірити, що наразі більше не можу писати — і кінчу до найблизшої суботи.

З глибоким поважанням

Іван Джиджора

29.III.911

№ 151

[Криворівня, 9 серпня (27 липня) 1911 р.]

Я не дістав від Вас досі ніяких відомостей, дорогий Іван Миколаєвич, і на моє запитання друкарня відповіла, що досі не має від Вас закінченне Вашої статі*. Се все дуже міні прикро. Постарайтеся прислати якомога скорше кінець статі до друкарні. Чи дістану статю до ЛНВ на 20/VIII н. с[т].*, як я просив?

Вам щирий М.Г[рушевський]

Не знаю, чи знайде ся картка Вас, тому у всякім разі зараз відпишіть сюди: о. п. Ясенів Горішний.

№ 152

[Криворівня, після 9 серпня (н. ст.) 1911 р.]

Не маю від Вас нічого, дорогий Іван Миколаєвич, хоч писав Вам. Чи здорові? Чи післана статя до Києва? Далі як до неділі не можна відкладати, бо треба б і коректу.

Ваш щирий М.Г[рушевський]

Від наших привіт. Чужих нікого, та й не знати, чи й буде хто.

№ 153

[Равенна, 28 (15) вересня 1911 р.]

Пробули три дні в Равенні, завтра коротко задержимось в Болонії й на ніч хочемо бути в Фльоренції. Погода в Венеції була кепська, тепер поправилася. Чи вислали пошту до Риму? Чи післали статтю до Києва?

Ваш М. Г[рушевський]

№ 154

[Піза, 2 жовтня (19 вересня) 1911 р.]

Нині лазили ми на сю вежу* і переконалися, що стоїть міцно. Чи були в університеті і зробили, що я Вас просив?

Ваш М. Гр[ушевський]

№ 155

[Львів,] 3 жовтня (20 вересня) 1911 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Насамперед доношу, що дома у П. Професора поки що все добре. Важнішу кореспонденцію вислав уже рекомандовано до Риму. Втім також і різні рахунки київських жидів і лист Кульженка*, бо сам не міг розібрати, хто там з них завинив в припиненню друку: чи Кульженко, чи Гайденвурцель. З того, що лишилося, здам коротко справу. І так: 1) найважніше: Карбасніков разом з листом, котрий є у П. Професора, прислав чек віденського ("Bank-vegein-u" на 1010 кор[он], який, поки П. Професор не напишуть, що з ним по остемпльованню зробити, переховується у мене; 2) Тайбнер прислав* 110 к[орон] і 2 сот[ика], які я передав Дермалеви; 3) Collega Зігель з Варшави замість інформацій прислав біографію Леонтовича*, написану учеником небіщика проф. Тарановським*, з якої користав і сам Зігель. Брошура є у П. Професора — Зігель просить повернути її по використанню назад йому, бо се авторський примірник; 4) о. Волянський пише, що в справі контракту з жидівкою він ніяк не може прийти до ладу*, бо "жидівка крутить", а тим часом пропонувала Миколі Савюкови з Бережниці, "щоби він у неї заполітковав весь ґрунт на пару літ". На увагу сього останнього, що ґрунт вже проданий, мала відповісти, "що преці[нь] може звернути подвійний задаток, зрештою додала, най він заполіткує, але щоби я (Волянський) та Ілько* нічого про се не знали, а вже якось то буде". О. Волянський обіцяв в листі небавом написати, як нарешті справу поладнано — і я власне через те, очікуючи того листа, спізнив трохи присилку кореспонденції; тим часом від о. Волянського дотепер нічого нема.

Разом з кореспонденцією післав я записочку Томашівського в справі камениці Любомирських*. Тим часом я знова говорив з нашими фінапсістами, а передовсім з Костем Левицьким, і мені при свідках обіцяли дати Т[оварист]ву грошей, кілька треба, а К. Лев[ицький] заявив готовість разом з уповноважненими Т[оварист]ва робити потрібні заходи в справі купна, т. є. таки купувати. Виходить ніби так, що Т[оварист]во повинно між іншими і його вибрати до тої комісії, яка буде сю справу вела. На мою думку — се трохи неприємно його туди перти, одначе, з другого боку, тим способом можна його зобов'язати, щоби він дійсно серіозно зайнявся тою справою, а тоді вже його річею було б дістати потрібні фонди, а потім виканючити субвенцію. Се тим більше, що він нас, себто Виділ, обвинувачував в “бездействи” (а не в неохоті до купна — так принаймні мені говорив, коли я його запитав в справі тої фальшивої опінії, яку він мав пускати про Виділ). Мені, крім того, давали до пізнання, що він має амбіцію в тім, щоби його Виділ до тої комісії запросив — инакше готов <нерозбірл.>, а принаймні нічого не робити, щоб потім знов звалити вину на Виділ. Додати треба, що деякі виділові страх паляться до сеї камениці.

В галицькій політиці в часі з'їзду Ш[иршого] н[ародного] ком[ітету] (29.IX) зробився Umschwung: ухвалено резолюцію, в якій стверджено, що звістки про укр[аїнсько]-польську угоду неправдиві і ніякої угоди при теперішних обставинах не може бути. Під час нарад бесідники в справі угоди оперували виключно аргументами П. Професора, та й резолюція така сама, яку колись П. Проф. були поставили.

В редакції “Діла” нарешті дійшло до кризи. Весоловський був змушений уступити з редакторства, натомість пертрактують з Кушніром.

Тим часом кончу, бо хочу ще сьогодні післати лист.

Папям прошу передати мій поклін.

З глибоким поважаннем

І. Джиджора

З.Х.911

№ 156

[Рим,] 6 жовтня (23 вересня) 1911 р.

6/Х. н. с[т]. 911

Дорогі Іван Миколаєвич!

Сьогодні одержав Ваш лист і переслану кореспонденцію, дуже дякую. За привіт Вам дякують дами і кланяються. У Дермаля є 75 кор[он] на домашні видатки, котрі звольте взяти і поступити по інструкціям моєї жінки.

Ваш щирый М.Г[рушевський]

Напишу докладнійше.

№ 157

[Рим, 10 жовтня (27 вересня) 1911 р.]

Дорогий Іван Миколаєвич!

З приводу Вашого листа — справа купна дому дуже пильна, і я не мав би нічого против того, щоб Левицького Комітет для купна кооптував. Але між нами кажучи, може йому розходитися не тільки про моральну сатисфакцію, але і про процент при купні (свого часу була голосна справа з купном дому “Просвіти”), і жінка моя боїться, щоб потім Левицький, закриваючи себе, не пустив якоїсь брехні на Виділ Тов[ариства] Шевченка.

Як *malum necessarium*, отже, я згодився, але належить можливо бути обережним з сею справою. Не знаю, чи зачекати до мого приїзду, чи, може б, Комітет, кооптувавши К. Лев[ицького]*), зачав справу і до мого приїзду; я думаю приїхати між 23 і 25; не знаю, чи Томаш[івський] ще буде у Львові — яко член Комітету; у Львові я пробуду потім до 15/XI тільки, отже, однаково при міні справа не скінчиться.

Прошу Вас зараз піти до унів[ерситету], відшукати славного Павелка з ком[ісії] екзамінаційної або й самого презеса Кручкєвича і сказати, що я 25 сподіюся бути у Львові, але для певности, на всякий випадок, коли маю давати теми для клявзури, то нехай скажуть, для кого, то я пришло заздалегідь. Усні іспити прошу визначити до 12/XI, бо потім, м[а]б[уть], виїду. Прошу теж вступити до подавчого протоколу філзоф[ічного] деканату і спитати, чи мій урльоп прийшов уже. І про се все напишіть міні не пізнійше 16/X н. с[т]. (поне-ділка себто). Міні: Venezia, Hôtel Bauer, M. Hruschewski. І які новини в листах, напишіть, але самих листів не пересилайте.

Чи дали докінченне своєї статі до “Записок”? Крайній час. Передайте отсі записки адресатам.

Всі Вам кланяються.

У Відні я віднайшов бувшого київського консула, він може бути дуже корисним.

Ваш М. Г[рушевський]

Чи Євшан ще у Львові*, чи вже поїхав? Коли маєте його віденську адресу — напишіть міні, може, я буду мати час його побачити. Нагадайте йому про рец[ензії] до ЛНВ і загран[ичну] політ[ику] — статю про англійську кризу*.

Кревецькому нагадайте про рец[ензію] на Ковалева*.

*) а може б, Виділ без мене зібрався в сій справі, коли дуже палиться.

№ 158

Львів, 15 (2) жовтня 1911 р.

Л[ьвів,] 15.X.911

Високоповажаний Пане Професор!

Сердечно дякую за картки* і за лист*, який вчора дістав. За час між старою а новою адресою П. Професора призбиралося трохи кореспонденції і чимало інших справ, про котрі треба б написати, так що не знаю навіть, з чого починати. Зачнемо від кореспонденції.

1) Найважніше те, що фірма Карбаснікова преслала новий чек того ж Bank-Verein-у на 1175 кор[он], який я, остеплювавши, переховую разом з його товаришем; крім того, фірма просить “выслать ордер на получение книг, просимых письмом 12/IX”, яке, здається, є у П. Професора; 2) Гайденвурцель оправдується з приводу якогось “промедления” в доставленню паперу, “срывы, образующиеся по вине фабрики из-за плохой упаковки, принимает на свой счет”, а нарешті сповіщає, що “почтенный заказ” П. Професора на ілюстрації чи що післав фабриці і буде старатися, щоби папір прийшов до Києва раніш двох місяців; 3) Г-н Волков Федір Кондратович відповідає* від “совещания редакторов изд[ания] «Украинский народ»”* на лист П. Професора, післаний на руки Ковалевського, таке: а) “совещание” згодилось з П. Професором, що економічний бок в життю укр[аїнського] народа повинен найти свое освітленне, що може бути зроблене в окремих статях про Галичину, Буковину і Угорщину, причім повинні найти освітленне теж політичні і суспільні справи. На все те “совещание” призначає 5 аркушів; б) жаліючи, що П. Професор відмовились писати ті статі, редактори видавництва просять найти відповідних авторів і вступити з ними в переговори*, від себе згадують лише про Стоцького; в) те саме просять зробити в справі статі чи статей про укр[аїнські] колонії, на що призначено 1 ½ арк. друку; г) щодо пропонованої П. Професором статі про культурний рух в останнім десятиліттю, то “совещание” лишило “этот вопрос открытым” наразі, бо думає, що ся тема повинна вийти в статю Єфремова; д) нарешті просять П. Професора дати вказівки в справі ілюстровання історичного відділу і сповістити, чи сей відділ вже вислано видавцям, а коли ні, то коли се буде зроблене; 4) Славінський пише*, що взяв на себе українську літературу для словаря Граната, але поки що написав лишень про Винниченка*, а поза тим немає ще навіть уложеного реєстра. Згоджується написати про Драгоманова* і “з великою охотою взяв би на себе Грушевського Михайла, коли він ще не взятий кимсь иньшим”*. Про термін ще нічого невідомо, бо Дживілегов десь аж в Ірландії, але “еще есть час”. Залишає поклін Марії Сільвестровні і Катерині Михайловні, що я в цілости сумлінно передаю; 5) Шахматов — з компліментом для Н[аукового] т[овариства] витає думку про Академію*, про яку буде “мечтать”, що буде колись перенесена “на

рідну Україну” і просить передати, куди слід, його опінію про Т[оварист]во. Статі Русова і Рудницького прийняті, і автори можуть получить аванс, літературний відділ, а втім статю Олександра Сергієвича передасть в жовтні*. З проекту союзу академій нічого не лишиться при спільній нараді; 6) Два неважні листи від Ярошевського в справі післаних ним до ЛНВістника поезій*; 7) Письмо від Дирекції поcht про підвищення оплати за телефон, на випадок незгоди — виповісти до 31.X; 8) Прошу вибачити — картка Карбаснікова з 12.IX. в мене. Просить замість, як доси, 2–3000 примірників “Первой учебной книги” вислати 5000. Останні посилки записали на старих умовах, т. є. 35%, і кошти пересилки, котра виносить більше 1%, записали на рахунок П. Професора.

Був у Павелка. Термін зголошень — до 20-го с[ього] м[ісяця]. Досі ніхто не зголосився, а Павелкови “приватно” відомо, що зголоситься Флюнт. П. Професор будуть мали час з темами і по своїм приїзді. Про урльоп не міг довідатися, бо вчора (суботу) два рази був в подавчій протоколі і не застав нікого. Піду завтра, може, встигну написати.

Щодо К.Левицького, то в справі участі його в купні дому Виділ менше-більше так ухвалив, як П. Професор собі уявляють: крім Комітету, з Виділу ухвалено запросити і його, почасти як комітетового, а почасти (і то головню) як правного заступника. Виконання ухвали, себто сповіщення його і т. д., здержано до апробати П. Професора, як і загалом цілу справу Виділ дефінітивно не порішив без П. Професора. Щодо мене, то я думаю, що якраз його треба б втягнути в сю справу, щоби не міг потім пускати брехонь про Виділ. Не думаю, щоб йому ходило о %, бо ж і для него вже тепер не ті часи, що при купні камениці “Просвіти”. Зрештою ми себе так легко не дамо натягнути; є і на него способи.

Виринула тут і друга справа — справа прагматики для урядників; що цікаве, якраз в неприсутности П. Професора прийшла “прагматична” комісія з тим на Виділ. Поки що обговорювано лишень проект контракту з Гнатьюком, який не має входити в евентуальний загальний status урядників Т[оварист]ва. Головні постанови такі: платня 408 к[орон] (місячно) з трієннями, а потім квінквеніями; дітям по смерті Гн[атью]ка забезпеченне до 20-го, евентуально до 24]-го] р. житя по 600 к[орон] річно (з виїмком дівчат, коли вийдуть скорше заміж); половину поліси на 10000 к[орон] як забезпеченне для жінки платить Т[оварист]во, але Гн[атью]к не має права обтяжувати її (себто полісу). Справу постановили були так, щоби проект ухвалити і потім предложити до апробати П. Професора. Одначе, щоби не поставили П. Професора в неприємне положенне супроти доконаного вже факту, я поставив внесенне, щоби остаточну дебатувати відложено до приїзду П. Професора, що перейшло, хоч розуміється, се невелика приємність займати в такій справі таке чи инше становище. Але по-

моєму все-таки ліпше брати участь в дискусії, ніж по неволі затверджувати або відкидати те, що інші ухвалили.

Всеволод Олександрович полишив велике розстройство в ділах Т[оварист]ва*: ані банкова рента, ані податки не були заплачені, через що приходили ексекutori, а ми заплатили проценти проволоки. Ще гірше з Академічним домом, де навіть нема книжки льокаторів, та[к] що не знати, хто заплатив, а хто ні і скільки. Гроша теж не було ніякого, що скрупилося на міні, бо цілий тягар вишукування і добування грошей впав на мене, супроти безрадности Гнатюка і Роздольського*. Та грошей я вже дістав, і все найконечнійше поплачено. Що далі буде — не знаю, але, може, лекше, бо страйк в переплетни вже скінчився.

Доношу П. Професорови, що в бюджет вставлено для Т[оварист]ва 4000 к[орон] більше, ніж в попереднім році, значить, буде (коли ухвалять) 22000 кор[он]*.

Томашівський виїхав вчора. Федюшка був тут десь в п'ятницю, ще перед приходом листа П. Професора, потім виїхав, і я через те не можу подати його адреси. В Відні П. Професор через Козловського дізнаються.

Дома у П. Професра все добре. Крім призначених 75 кор[он] я дав ще 39 кор[он], бо казала кухарка, що доконче треба. Вчора я провірював рахунки по книжочкам склеповим, але чогось певного дійти годі, бо я не був при ріжних закупах, між якими, на мою думку, було дещо зайве, але, розуміється, без уповажнення вдаватися в се не міг. З усіх грошей повинно у неї бути по вчерашній день ще 31 кор[она]. "Пенсія" виплачена. Вийшов "Вістник", а "Записки" ще ні.

Паня[м] прошу передати мій низький поклін.

Бажаю П. Професорови доброго від Господа здоровля і щасливого повороту.

З глибоким поважаннем

І.Джиджора

P.S. Панна Ольдзя* вибирається до Відня, до [неї] на дворець повинен вийти Козловський.

P.S. P.S. У нас по замаху священика на Хомишина*, чому-сьупіана на цілій лінії.

№ 159

[Львів,] 16 (3) жовтня 1911 р.

Високоповажаний Пане Професор!

До сьогодні (понеділок) ніхто ще не зголосився до іспиту. Але, як я вже писав, П. Професор з темами мають ще час і по своїм приїзді, бо письменний іспит відбуватися буде в днях 26–7–8 жовтня. Так

само нічого ще не прийшло в справі урльопу, і до сеї хвилі нема ніякої нової кореспонденції до П. Професора.

В політиці від часу з'їзду, на яким ухвалено опозиційні резолюції, між иншим <нерозбірл.> в справі угоди, що було стверджено ще і подібною ухвалою Клубу, не зайшла ніяка зміна. Зате й досі ще не було заповідженої конференції між президією Клубу і Гавчем, з виїмком коротенької візити К.Левицького в президента міністрів, так лишень, “на стоячки”, в часі якої Гавч оправдувався, що наслідком ріжних клопотів з парламентом, де правительство ніяк не збере потрібної більшости. Отже, конференція має відбутися невідклично в середу (18 с[ього] м[ісяця])* , очевидно, коли знова не вирине який новий клопіт. Все ж таки Гавч дав по своїй міні пізнати, що він теж “прихильний”. Тим часом зачинають ходити ріжні слухи, про які певно П. Професорови відомо, що Еренталь в зв'язку з італьо-турецькою війною має уступити, що на мою думку готово моментально зарізати цілу опозиційність нашої репрезентації. Бо треба знати, що одним з головних мотивів для таких резолюцій Ш[иршого] народного комітету то власне було заінтересованне нами в відомих кругах і певність, що “вони” не допустять “до нашої кривди”, чим головню оперували перед Комітетом деякі бесідники, як Будзиновський і Цегельський. Тим часом між поляками вариться з приводу проекту (Старжинського) виборчої реформи* і в зв'язку з тим українсько-польської угоди. В тих днях відбуваються з'їзди і конференції польських клубів і репрезентацій то у Львові, то Відні, куди частенько навідується намісник. Головна актуальна причина такої біганини — сойм. Не знати, що з тим зробити: скликувати не мож, хоч треба, розв'язувати також бояться. Се все викликало дуже трівожний та полохливий настрій. “Згідливу” промову мав Фінкель в часі інавгурації; згідливу, дякуючи уступови, в яким порушено справу нашого університету в тім дусі, що “певно небавом прийде розв'язка сеї справи” і що поляки нічого не мають проти нашого університету, а навіть “беруть на себе обов'язок підковувати для нього доцентів”. Як я вже згадав, з приводу, що священик Камінський кинувся з ножем на єпископа Хомишина за його переслідування, ціла преса зняла великий гвалт. Сей момент стараються визискати для звалення єпископа, і на останнім засіданню Н[ародного] ком[ітету] порішено вжити для сього всяких способів: політична репрезентація ріжних представлень правительству, а духовні перед духовними властями, не виключаючи евентуальних масових петицій до Риму.

Тепер річ найменше приємна.

Не могу не признатися, що в справі нового тижневичка я попав в крайний песимізм; на мою думку, тепер неможлива се річ. Причина — матеріяльний бік справи. Такий страх нагнало на мене “Народне слово”, яке тепер прийдеться зліквідувати з 35–36000 к[оронами] дефіциту! Треба би яких 3000 передплатників і то відразу, а де ми їх

зразу тільки будемо мати? До річи, Томашівський вже розтрубив по цілім Львові про намір видавати газету. В кождім разі з 2-тисячним капіталом зачинати се діло — мабуть, неможливо.

Забув: в “Просвіті” вибухла президіяльна криза, Кивелюк зрікся головства, чого, одначе, виділ поки що не приймав до відома, а Кивелюк знов не являється на засіданнях. Причина, між іншими, як, напр., не економна господарка, переголосовання голови виділом і т. д., з одного, а грубість голови, з другого боку — так знана П. Професорови статя Жука.

З глибоким поважаннем

І. Джиджора

16.X.911

№ 160

[Київ, друга половина листопада 1911 р.]

Дорогий Іван Миколаєвич!

Не маю [від] Вас ні вісти, ні кореспонденції. Відізвіться, бо далі виїду до СПб-гу, і перешліть, якщо єсть. Статей про “гетман” і “гетм[анст]во” не ладьте, бо з словарем, м[а]б[уть], розіб’ється. І Кривецькому скажіть, щоб про Головацького не ладив*. І на милость божу докінчіть Вашу статю*, бо знов книжка “Записок” <готова> не вийти на час. Я досі не маю вістей, чи Ви дали.

Ваш М.Г[рушевський]

Газети тепер нема що зачинати — безгрошів’є небувале.

№ 161

[Київ, друга половина листопада 1911 р.]

Що з Вами сталося, дорогий Іван Миколаєвич, що досі не маю від Вас ні слова, ані кореспонденції міні не посилаєте? Неможливо ж, щоб там ніщо не приходило до мене?! Невже поновляєте знов торішню мовчанку?

Кінець скрипту Вашого до друк[арні] теж не передан[и]й ще, і “Записки” стоять через Вас. Зле — не тільки супроти мене, і Вам самим то все шкодить дуже і паралізує потім всі заходи.

Пришліть зараз до Києва яка там єсть почта — крім непотрібного, розуміється.

Ваш М.[Грушевський]

№ 162

Львів, 4 грудня (21 листопада) 1911 р.

Високоповажаний Пане Професор!

З сердечною радістю насамперед поздоровляю П. Професора з вибором в члени Чеської академії наук*. Роблю се з тим більшою вітхою, що сей вибір є почасти відповіддю на питання, які останніми [часами] П. Професора мучили: чи не замовчують випадково нашої науки і її репрезентанта. Посилаю при тім дотичний лист Кадлеца, бо в нім є порушені ще й інші справи, як, напр., рецензія на "Історію".

Посилаю також якусь від когось в якійсь справі кореспондентку, бо нічого з неї не розумію. Іншої кореспонденції, не вчисляючи картки Славінського з повідомленням про виїзд з Петербурга* (Leysin-village, Les Frènes, 5) і листа того маніяка з Коломиї Рибчука*, що просить П. Професора вступити з ним разом в боротьбу проти Шкільного союзу — нема ніякої, через те не було що висилати. З місячної платні П. Проф. вже я заплатив 300 к[орон] а conto рахунку (весь рахунок 913 к[орон] 40 с[отиків], заплачено дотепер 500 к[орон], лишається 413 к[орон] 40 с[отиків], на домові видатки поки що 100 к[орон], а решту розділимо з П[ан]ною Ольдзею "смотря по обстоятельства[м]". Завтра (вівторок) даю кінець статі. Дома і в Т[овариств]і поки що усе благополучно. De politicis нічого особливо нового; було пару (дві) конференції з президією польського Коґа, одначе вони ні до чого не доведуть, Сойм скликаний буде на 12 січня 1912 р., і потім зараз сподіються його розв'язання. У "нас" робляться вже приготування до виборів.

В[исоко]п[оважаним] Марії Сильвестровні і Катерині Михайловні теж поздоровлення з вибором П. Професора і мій поклін. Посилаю при тім лист, який я посовістився отвирати.

З глибоким поважанням

Іван Джиджора

У Львові 4. XII. 911

P.S. Думаю, що добре буде дати завтра звістку в "Ділі".

№ 163

[Львів,] 27 (14) грудня 1911 р.

Високоповажний Пане Професор!

Прошу вибачити, що довгий час нічого не писав; не було просто про що і ніякої кореспонденції не було, крім листа проф. (?) Артура Зеліба, який, хочаки устроїти цілий ряд рефератів про Україну, просить книжок ріжних і ілюстрацій для міоптікона, а також грошей, коли можливо. Зрештою, може, П. Проф. його собі пригадують, бо він якийсь час був у Львові та й родом він з Галичини. Зрештою, коли треба, то я пришлю його лист.

Щоправда, то мені прикро було писати ще й тому, що просто тяжко було згадувати про доволі хамсько написані фейлетони в “Ділі” п[ід] з[аголовком] “Наша політика. Гльосси з приводу брошури проф. Грушевського”* — де, крім різних інсинуацій, пущено і кілька замальованих клевет. Відповіді в “Ділі” не хочуть очевидно прийняти, прийдеться хіба відповідати окремою брошурою. Мої ремонстрації в Народ[нім] комітеті, де я був навіть поставив відповідне внесення, не помогли... “Діло” піддержав Охримович і Бачинський, через яких руки ся стаття переходила (вони її і замовили, мабуть). Я через те і виступив з Комітету, заявивши, що вибору більше не прийму. Щодо самої статі, то вона не підписана, і її так секретно проводили, що давали перед складанням переписувати рукопис, так що з редакції знають автора лишень Кушнір і Панейко, який до річи, як мені відомо, напевно додав до бочки дьогтю і своїх кілька ложок. Кушнір оправдувався, що “мусів помістити”. Є дані, по котрим напевно майже можна сказати, що автором тих фейлетонів є — і се власне найприкрийше в тій цілій справі — Томашівський. На всякий випадок я постараюся його здемаскувати, після чого буде можна відповісти.

Щодо політики, то стан досі незмін[н]ий; переговори розбиті і в соймі прийде до обструкції, мабуть, після чого будуть нові вибори. Поза кулісами можна сконстатувати тісну сполуку між нац[іонально]-демократ[ичними] лагерами і Шептицьким, до чого прийшло за посередництвом Войнаровського і Олесницького, який відбув з Шептицьким кілька конференцій і виладив для нього меморіал в справі москвофілів, з чим Шепт[ицький] на новім році поїде до Відня. Завдяки такій злуці зроблено на Хомишина натиск, користаючи з відомої афери з Камінським, через що Хомишин притих, а зате раптом урвалися на його атаки в “Ділі” — в результаті того всего акції християнсько-суспільних дуже упали. Таким чином забезпечують себе нац[іонально]-демократ[ичні] ватажки на всі боки під час виборів. Одно, що може їм трохи поплутати рахунки й пляни, се строптивість радикалів, які мимо всіх заходів і обіцянок ніяк не хочуть з’єднатися в одноцільний клуб.

Нарешті треба згадати про тісне порозуміння між Олесницьким і К. Левицьким, які перейняли на себе видавання “Народного слова”, що має виходити під назвою “Нове слово”* і з часом має бути перемінене на щоденник. Говорив зі мною про видавання нашої газети Цегельський, який, одначе, є тої думки, що тижневик нінащо не здався, а коли видавати, так теж щоденник. До річи, чутка про намірене видавання газети і була причиною згаданої напасти в “Ділі” на П. Професора.

Щодо різних приватних справ, то в справі п. Левицького* я нічого не можу зробити; в теперішній ситуації для мене органічно неможливо навіть переговорювати з Кульчицьким*. Щодо о. Вояковського*, то я вже говорив і ще можу говорити з Войнаровським*, з котрим у мене відносини і дотепер добрі.

Ще одно. Я просив би П. Професора, чи П. Проф. не дали б бодай мовчливої згоди на се, щоби хоч тимчасово ввійти до комітету Шкільного союзу. Се потрібне для того, щоби для сатисфакції можна було вибрати П. Проф. головою, хоч би навіть потім П. Проф. зре-зигнували. Сю думку підпирає також Ваньо, Раковський і інші. Відповідь просив би я дати до неділі, бо в понеділок вибори нової управи.

Поза тим — все по-старому.

27.XII.911

З глибоким поважанням

Іван Джиджора

№ 164

[Київ, 29 (16) грудня 1911 р.]

Дорогий Іван Миколаєвич!

Лист з 27/XII, котрим закінчилася Ваша прикра мовчанка, тільки що одержав і спішу відписати з огляду на поставлене Вами запитання. “Мовчазну згоду”, коли вважаєте, що се на щось придасться, можу дати, хоч не знаю, чи зможу справді засідати з ріжними панамі з Нац[іонально]-демокр[атичної] партії. Що уступили з Комітету — думаю, що зробили добре під теперішню хвилю, і не жалуйте за сим, використайте час, котрий матимете *procul negotiis*, щоб скорше скінчити докторат, приступити до дальших студій академічного стажу і взагалі інтензивнійше працювати в науці. Не спізниться з свят* до своїх бібліотекарських обов'язків і взагалі займайтеся справами Товариства. Між иньшим — Гнатюк писав, що Окун[евський] питався за пляном амортизації дома, я просив Гнатюка порозумітися з Вами; не знаю, чи в теперішніх обставинах схочете конферувати з К.Левицьким — хоч думаю, що сі ріжні річи можна відділяти від себе. Щодо звісного пляну Смирєнка — конференції почнуться на другий тиждень*. Щодо М.Левицького, то жінка не обстає нітрохи при своїм прошенню.

Чи Раковському теж звісні підозріння щодо автора “Гльосс”? Я їх досі, по правді кажучи, не читав, <ощаджуючи> сеї огиди. Чи думаете, що міні випадало б відповідати?

Газету, як бачу, нема з ким видавати. Залізник навіть до ЛНВ і “Записок” давно обіцяних і розпочатих статей не годен докінчити.

Не мовчіть, а пишіть.

Ваш М.Г[рушевський]

Чи подання про докторат внесли?

Примірник праці пошлїть проф. університета Фирсову в Каз[ань], я бачився з ним, і він обіцяв рецензію.

Чи на Нар[однім] з'їзді не ремонстрував ніхто против поведєн-ня “Дїла”?

1912 рік

№ 165

Львів, 19 (6) січня 1912 р.
Львів, 19.І.912

Високоповажаний Пане Професор!

Не знаючи, чи П. Професор скоро приїдуть, посилаю повідомлення, що міністерство признало П. Професорови 500 к[орон] підмоги*. Коли П. Професор схотять підняти ці гроші, то прошу написати квіт, який потім піде до деканату, звідси до намісництва, яке видасть асигнати до каси.

Так принаймні представив сей *modus procedendi* педель. Кореспонденції, крім поздоровлень з святами, нема. З тих поздоровлень важний тільки лист відомого пана з Відня. Він просить подавати йому звістки, а з свого боку заявляє готовість для всяких услуг. Просить писати до його по-українськи. Листа, розуміється, не пересилаю. Зелібови, що потім ще два рази писав, я відповів, що П. Професора нема у Львові.

Дома у П. Професора все по-старому. Пенсія за грудень розійшлася уся, а за січень — 405 кор[он]. Докладний рахунок здам хоч по приїзді, хоч зараз, наколи сього треба. Вальдман, переглянувши рахунок Пйотровского, сказав, що можна жадати від його 10% опусту. Пйотровський згоджується дати такий опуст тільки від першої позиції — загальних робіт, себто від суми 535 кор[он], а від решти — ні. А що ціла сума виносить 913 кор[он], отже, різниця між тим, що радить Вальдман, і між тим, на що годиться Пйотр[овський], виносить коло 40 к[орон]. Через те, не хотячи сам рішати, я виплатив Пйотр[овському] тільки 200 к[орон], а 213 ще лишилося. Інших рахунків, про які мені П. Професор не згадували перед від'їздом, як напр.: ювелірови Ціпперови (423' 80 к[орон]) — не плачу, хай почекають до приїзду П. Професора.

Гнатюк хорий від свят ще*, Пежанський виїхав лічитися ще перед святами, Томашівського ще нема, так що лишився я і Роздольський, ну і Раковський, який дуже порядно себе веде. Як певно П. Професор знають, вибрано П. Професора до Кр[аєвого] шк[ільного] союзу* мимо інтриг і підкопів львівського гуртка. Тепер ми (я, Раковський і Вань) перевели ухвалу в Союзі, якою спростовано офіційно в "Ділі" одну з клевет, яку в відомім фейлетоні кинено на П. Професора*. Щодо автора того фейлетона* знова починають ходити різні версії. Між иншим говорять і про Охримовича. Одно певне таки, що в тій роботі приймав активну участь Панейко.

Пригадую собі, що П. Професор в попереднім листі радили мені не жалувати, що я вийшов з Н[ародного] ком[ітету]. Не знаю,

по чім П. Професор міркують, що я жалую. Ані-трохи, а навіть добре себе почуваю, що не потрібую з тою шайкою стрічатися. Одна маленька недогода, що мало маю ріжних інформацій і через те не можу ними служити П. Професорови. Знаю лише, що під впливом переговорів, які ведуть поляки з президією нашого Клубу*, зачинає проявлятися певного рода хитанне in puncto тактики, себто обструкції. На останнім засіданню Н[ародного] ком[ітету] мали прийти до переконання, що галаслива обструкція мало користна, бо, мовляв, не перепинює ухвал сойму. Яку нову штуку придумують — поки що не знати. Можливо, що буде можна дещо виміркувати з найблизшого (другого) засідання сойму завтра (в суботу).

Чи П. Професор знають, що засуджених в університетській справі relegовано, а між ними Залізняка на завсіди*.

Ага! Прошу прислати теми своїх викладанів в літнім семестрі хоч на мої руки, хоч до канцелярії факультету.

Паням прошу передати мій поклін.

З глибоким поважаннем

Іван Джиджора

P.S. Подаю до відома П. Професора, що до Львова я приїхав в свій час.

№ 166

[Київ, близько 21–22 (8–9) січня 1912 р.]

Дорогий Іван Миколаєвич!

Тільки що одержав Ваш лист, яким мене утішили — що Ви вже на місці. Я від Вас не мав вістей давно і, не знаючи, коли вертаєте, пробував иньшими способами заладити справи*, в котрих був би удався до Вас, якби був певний, що Ви вже у Львові. М[іж] ин[шим] писав Дермалеви про новорічне для слуг наших (з вілі) — 30 кор[он]; не знаю, чи він передав, як ні — то прошу зробити. З решти за січень прошу заплатити решту Пйотровському — як не упускав, то так, як він каже, і Соліку — скільки зістанеться (слугам на прожиток теж щось дати).

По-друге, поручив я вчора Михайлу Романову* довідатися у Павелка, коли клявзура і устні, і чи хто сідає у мене*. Я хочу в зв'язку з сим приїхати на 2–3 тижні до Львова, з початком лютого. Посилаю ще лист Дорошенка*. Неприємно, що в Т[оварист]ві таке замішанне, котре, мабуть, беруть на язика і роздувають усякі людці (і Лукіянович писав, що у Львові кажуть, що Т[оварист]во “осиротіло” і в розстрою)*.

Чи рахунки доведені а Jouг — Спілки і Тов[ариства] Шевч[енка]*? Чи Угрин береться до річного замкнення? Чи з справою купна

дому гесте “пляну сфінансовання” робиться щось? Які книжки “Записок” не обраховані? Прошу їх прислати міні разом з цінником новим. Про иньше потім.

Ваш М.Г[рушевський]

№ 167

[Київ, близько 23–24 (10–11) січня 1912 р.]

Дорогий Іван Миколаєвич!

Посилаю разом з отсим на Вашу адресу (Супіньського, 21)

1) програму викладів, к[от]ру прошу передати в канцел[ярію] унів[ерситету];

2) дві свої статі, к[отр]і прошу післати панови з Відня*) (адресу, мабуть, він написав)* з заміткою, що посилаєте се на мое поручення, що я в Києві, приїду за 2 тижні й тоді напишу.

Енсен, к[от]рого я 2 місяці тому поздоровив з вибором*, тепер з певною трівого[ю] пише, що він досі не дістав офіціального повідомлення*.

Грошей ЛНВістнику сюди не треба посилати поки що, а от щоб Дермаль післав книгарні: бо й винен, і замовив на велику [суму], з чого київ[ська] книгарня мусить багато купувати за готівку.

Досі не мав з університету Вашої дисертації до оцінки*. Чи вони чомусь стримують, чи, може, Ви чомусь не подалися досі до докторату?

За Вами кілька рец[ензій] до “Записок”* — треба б їх зробити тепер.

Дорошенку писав, щоб скоренько прислав рец[ензію] до ЛНВ на III т[ом] бібліогр[афії] Ів[ана] Ем[еляновича] Левицького*, що мав тепер саме вийти, чомусь не присилає!! (Крип'якевича просив рец[ензію] на том Кордуби — теж не прислав досі*).

Релегація студентів мене страшенно здивувала. Якби здибали Колессу — може б, нам, професорам, внести якийсь протест против сього? Від Залізняка весь час не мав ніяких вістей*, не прислав він докінчення розпочатих в ЛНВ статей*, і не знаю, що вже тут з ним робить.

Напишіть.

М.Г[рушевський]

Рахунки Спілки і Тов[ариства] <нерозбірл.> наша довела а Jouг? Чи одержали субвенції*?

*) разом з копією меморіалу, котру теж посилаю.

№ 168

[Київ, близько 2–3 лютого (20–21 січня) 1912 р.]

П. Ів. Джиджорі

Дорогий Іван Миколаєвич!

Писав Вам тому вже 10 день і питався про всячину, і досі не маю відповіді. Взагалі щось зле — не дістаю ні статей обіцяних, ні рецензій. Залізник не присилає*, ні Крип'якевич*, ні Цегельський*, ні Раковський (докінчення своєї статі)*. Трудно вести діло. Екзамени визначені пізнійш, ніж я думав, і я приїду, мабуть, десь 10 лютого н. ст.

При нагоді поступіть в тих днях до Кручкєвича і скажіть, що я приїду на іспити і просив би мої устні іспити визначити зпочатку, десь 20–23 лютого (почнуться 19/II н. с[т.], се вірно?*)

А що з Вашим докторатом

— і всім иньшим?

Напишіть.

Ваш М. Г[рушевський]

№ 169

[Львів,] 4–5 лютого (22–23 січня) 1912 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Дома у П. Професора все по-старому з тою хиба відміною, що прибувають нові рахунки, як от від ("Spółki stolarzy") на 824 к[орон], яких я очевидно не полагаджую. На сей місяць ще нікому нічого не платив з виїмком дрібніших склепових рахунків і платні кухарці за минулий місяць — разом 49 к[орон]. Солікови теж нічого, бо і перед тим я безпосередно йому не платив — зрештою не вминається.

Кореспонденції теж особливої за той час нема. Деяку важнійшу подаю. І так: Карбасніков (СПб.) просить послати йому 5 примірників "Історії" (I, II, III, IV і VII тт.) з допискою — з якою уступкою (%). В. Ластоўскі (Вільно, Завальная ул., № 7, ред[акція] "Наша ніва"), який працює над історією Білоруси, просить комплекту "Історії"* і вказівок жерел і літератури предмету. Д. Затиркевич питається, що стало з його автографом Шевченка, який він зрештою готов уступити "за приличное вознаграждение"*, а крім сього просить гонорару за твори його батька*. Нарешті якась Зінаїда Сулковська питається, що чувати з її працею [про] укр[аїнську] драму до Котляревського* (адр[еса]: Каменец-Подольск, Польские фольварки). Посилаю замовлення Черніг[івської] зем[ської] управи ну і легітимацію, яка придається в часі повороту до Львова. До екзамену зголосився Ставничий*, клявзуровий 16 лютого, а щодо устного, то я ще не мав часу бути у Кручкєвича, одначе в кождім разі і без того екзамен відбудеться десь в бажанім терміні.

Рахунки Т[оварист]ва і досі ще не вияснені, і нема ніякої змоги добитися цього, хоч я вже багато разів говорив Роздольському, щоб він домагався цього в Угриня. До намісництва вже більш як тиждень тому внесено подання в справі виплати субвенції, але досі ще нема нічого з того.

Гнатюк хорий дотепер.

На завтра (понеділок) скликаємо засідання Виділу в справі купна каменіці*, хоч комісія не предложила ніякого фінансового плану, але зате з'явився новий посередник в особі Полошиновича, знаного з якихсь непевних маніпуляцій з одним дідичем. Очевидно, що на тім засіданню не прийде ні до яких дефінітивних рішень.

З моїм докторатом справа поки що ніяк не стоїть; подане маю готове, але чекаю на відповідь Фінкля, якому я дав до перегляду свою книжку*. Як тільки він мені скаже прихильну відповідь — в тій хвили внесу подання.

Про політику не пишу, бо нічого такого нового не сталося в тім часі, зрештою П. Професор незадовго будуть тут. Одно лишень хіба нове, що вчора Н[ародний] комітет всупереч К.Левицькому, що хотів за всяку ціну дійти до угоди, ухвалив йти до розбиття переговорів*. Одначе між послами можна замітити великий упадок духа.

Одного доручення П. Професора не виконав — панови з Відня не післав статей. Се тому, що я боявся, аби тим способом не викликати у його сумнівів, наколи я, йому досі не знаний, ні з цього ні з того явлюсь таким, що знає про його зносини з П. Професором.

Наколи б П. Професор приїхали 10–11 н. с[т.] лютого, то мене готові не застати у Львові, бо я, користаючи з двох днів свят, хочу поїхати додому, бо в мене хора дитина на шкарлятину.

Паням прошу передати мій поклін.

З глибоким поважаннем

Іван Джиджора

4–5. II. 912

№ 170

[Київ,] 7 лютого (25 січня) 1912 р.

Дорогий Іван Миколаєвич!

Дуже дякую за легітимацію і все. Я приїду, м[а]б[уть], в середу, 14/II*, але прошу тим не в'язатися, коли треба поїхати до фамілії; дуже жалую, що маєте гризоту; жичу щасливого закінчення сеї афери.

Шкода, що не післали пану з Відня, тепер уже нехай, я сам вишлю, положіть міні до бюрку.

Просив Гнатюка, щоб міні з відступами 2–3 дні посилали невеликими реком[ендованими] опасками “Записки” й иньші вид[ання], окрім математичних, від р. 1907 на мою київську адресу. Прошу дати відповідні розпорядження Михайлу*, як д. Гнатюк все ще хорий.

Кручковичу <ище> можливо все-таки скажіть, бо я боюсь, що він відложить устний іспит Ставничого на пізнійше, а я довго не можу пробути в Львові.

Сердечно здоровлю!

Ваш М. Г[рушевський]

Зайдіть до Фінкля, не дайте <протягатися> справі докторату*. Зробіть рецензії до "Записок".

Скажіть Михайлу Романову, щоб виходив огляд від Цегельського* — досі не маю.

Гнатюку скажіть, що ЛНВ І пішов до Львова вчора.

25/І(7/ІІ).912

№ 171

[Київ, близько 12–13 березня (27–28 лютого) 1912 р.]

Дуже не гарно з Вашої сторони, дорогий Іван Миколаєвич, що Ви нічого міні досі не написали — а вже 2 тижні. Не знаю, що діється з каменицею ні з іншими справами.

Посилаю Вам лист Лукіяновича*. Коли можна щось зробити — в границі відповідного — добре, зробіть.

Долучені листи прошу роздати. До листу до Пані Черняхівської треба прибити печатку Спілки і дати підпис секретаря* — прислати можуть на мої руки, я передам.

№ 172

[Київ, перед 24 (11) березня 1912 р.]

Дорогий Ів[ане] М[иколаєвичу]!

Прошу зараз донести, чи одержали Ви передані через п. Олю Вояковську* листи і записки, чи розіслали і роздали (був там вексель на 20 тис. etc., лист, який в Спілці мали скріпити печаткою і прислати на мої руки в справі переходу ЛНВ до п. Черняхівської*). Попросіть поглянути в протоколи і напишіть, скільки було ухвалено Коцюбинському за "Дебют"* і чи була ухвала про висоту гонорару Чернявському* (давнійше, десь 1909 р.).

Зле, що не пишите.

Ваш М. Г[рушевський]

№ 173

[Львів,] 24 (11) березня 1912 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Прислані П. Профес[о]ром листи я передав і післав по адресам, хоч з значним опізненням наслідком того, що мені їх прислано майже тиждень пізніше*. У нас наразі нічого нового; про каменицю нічого не чути, значить, справа стоїть, як стояла: нові власники камениці досі не зголошувалися до нас, а за іншою ніхто не шукає. Тим часом Окуневський в листі до П. Професора пише, що говорив про евентуальну підмогу для нашого музею* з міністром просвіти і з міністром скарбу, і обидва вони поставилися прихильно до сього, заявивши, що одержанне такої підмоги можливе.

В Т[оварист]ві теж поки що спокій і не чувати нічого про якісь нові міни і підходи — зрештою дотепер не було ані одного засідання Виділу по виїзді П. Професора*, отже, можливо, що власне через те маємо спокій. Було тільки засідання Комісії для прагматики, де справа забезпечення урядників провалилася: постановлено творити окремий фонд, не вважаючи на те, що така постанова була вже в 1905 чи навіть в 1902 р., на підставі якої Виділ повинен був річно відкладати по 2000 к[орон] на емеритальний фонд. Досі, як відомо, не зложено навіть 20 сот[иків], через те саме відпадає всяка дискусія над листом Лукіяновича.

Дома у П. Професора теж усе по-старому. Одно тільки: зачинається весна, а П. Професор не полишили ніяких інструкцій щодо робіт в городі і т. д. Хоч зима напевно ще верне, але все-таки, може, є такі роботи, які треба б і можна вже тепер зробити. Я буду у Львові до середи перед святами включно, проте до того часу можна розпорядитися.

Кореспонденції, крім згаданого листа Окуневського і того, що посилаю, ніякої нема.

Паням прошу передати мій поклін.

З глибоким поважанням

Іван Джиджора

24.III.1912

P.S. Кузеля прислав рецензії*. Чи посилати їх П. Професорови?

№ 174

[Київ, 30 (17) березня 1912 р.]

Лист Ваш дістав, дякую; проте ще не написали міні, чи відіслали лист тому панови з Відня, коли вийшла II кн[ижка] ЛНВ etc. Здоровлю Вас і всіх!

М.Г[рушевський]

Рецензій Кузелі й ли[ст] можна не посилати.

№ 175

[Львів,] 3 квітня (21 березня) 1912 р.

Ясневелможный М[ос]це Пане Профессор, мой милостивый патроне и добродию!

Всемирным и всерадостным праздником воскресшего Христа Господа Вашу Вельможность премилостивейшего патрона и добродия всенижайше веншую, усердно желая, да сий от мертвых востанием своим воздвигнув[ш]ий падшого человека, подаст Вашей Панской Ясневелможности силу, здравие долгоденственное и крепость к содержанию всеи Украины правления и ко приобретению чести и достоинства, ежечасно од сили в силу и од славы во славу Ясневелможности Вашей и всей Панской фамилии приумножаемого.

Тут ще раз поторяю, що всі листи, а між ними і відомому панови, я зараз повисилав, як тільки їх дістав. Так само виконав усе те, про що було писано в останнім листі Марії Сильвестровни*, з виїмком того, що дотичить робіт в городі, бо якраз сьогодні вночі впав страшений сніг і паде цілий день — не знати, коли все те скінчиться.

Про гонорарі Коцюбинського і Чернявського, не маючи сам змоги через Гнатука, просив розвідати і написати Залізнякави. Чи зробив се — не знаю, а тепер і не можу дізнатися, бо Залізняк від 1 с[ього] м[ісяця] сів в криміналі відбувати кару (3 місяці)*. ЛНВістник вийшов тиждень тому назад, спізнившись трохи ще й через те, що з ним трапилася пригода на залізници: промочили оливою щось 250 примірників*. Будемо жадати відшкодування.

Я своє подання вніс, статтю віддав. Дома у П. Професора нічого нового, кореспонденції ніякої. Я завтра, наколи не стане залізниця, що дуже правдоподібно, думаю поїхати на свята додому. Федюшку зробили урядником Спільки на час неприсутности Зал[ізняка]*. Було одно засідання Виділу, але полагоджено тільки біжучі справи*.

З глибоким поваженням

Іван Джиджора

3.IV.912

№ 176

[Київ, відразу після 3 квітня (21 березня) 1912 р.]

Тільки що одержав Ваш лист. Дякую і поздоровляємо Вас усі навзаєм. Тут також пакосна погода, але не сніг.

Ваш М.Г[рушевський]

№ 177

[Київ, 22 (9) квітня 1912 р.]

Дорогий Іван Миколаєвич

Сподіваємося приїхати в середу

Ваш М. Груш[евський]

№ 178

[Голгоці, 13 вересня (31 серпня) 1912 р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Мій урльоп кончиться в понеділок, і я в понеділок рано вже буду в бібліотеці. Приїду до Львова в неділю вечером. Через те прошу відложити засідання В[идавничої] с[пілки], тільки не знаю, чи моя картка встигне на час, бо щойно сьогодні (п'ятниця) я одержав картку П. Професора.

З глибоким поважанням

І. Джиджора

№ 179

[Київ, 23 (10) листопада 1912 р.]

Дорогий Іван Миколаєвич!

Переїхав, хоча і не без пригод, бо книги витягли, і я казав їх відіслати до Львова. Бачив Леонтовича, він досі сидить в карантині з приводу шкарлятини своєї доньки, справа рішиться після 20-го*, і, значить, я тепер не приїду, вівторок рано скажіть повісити оголошення (або і в понеділок по полудні).

Можливо, що приїду на другий тиждень — можете казати, як будуть питати, що приїду, мабуть, у вівторок, 4/XII.

Про війну — відомости маю заспокоюючі*.

Шухевич пускав тут різні поголоски проти ЛНВ*.

Ваш М. Г[рушевський]

Записки прошу зараз роздати.

Дорошенко нехай не пише рецензії на "Вінок" Комарова, бо є аж дві*. А нехай напише на X т[ом] київських "Записок"* і на нове видання Сковороди* — для ЛНВ.

Чи післані статі Дорошенка про Кульчицького* і Чекіна*?

№ 180

Львів, 26 (13) листопада 1912 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Сердечно дякую за лист. “Записки” пороздавав і що кому треба було переказати — переказав. Так само оповістка про здержанне викладів на час прибита. Тут у нас дома поки що все в порядку, а в Т[оварист]ві наразі також спокій і нічого нового, може, тому, що Гнатюк все ще хорий і не приходить до канцелярії, яка тепер світить пустками, бо і Роздольський захорував. Томашівський далше дуже приємний і минулої неділі навіть запросив мене на нараду (були тут також Крип’якевич з Кривецьким) в справі видання коротенької “Історії України” для “орієнтації чужих”, тим більше, що по-німецьки вийшов поки що перший лишень том “Історії” П. Професора*, яку “дуже пильно студіюють віденські відомі сфери”. Своєю дорогою, що було б дуже бажано, [треба] приспішити як лише можна німецьке видання. Зате в Галичині і загалом в державі хвиля незвичайно непевна, мобілізація майже в цілості переведена, а в останніх часах роблять се, майже зовсім не криючись. Думаю, що не завадило б для призбирання матеріялів для 8-го тому подумати про поїздку до Москви або Петербурга, тим більше, що П. Проф. давно вже там не були. Одначе на се, по-моєму, все ще трохи є часу.

У внутрішній політиці nihil novi — з бюджетом діло непевне, і правительство грозить 14 §.

За той час прийшла деяка кореспонденція, яку тут нотую.

1) Поздоровлення з іменинами від завсіди вірного Яцкевича*, пп. Левицьких з Чернівців* і від о. Застирця разом з копією одного документу* і з просьбою примістити де-небудь в “Історії” одного з його антепатів, Грицька Застирця, особливо при обговорюванні “справ млинарських”, бо така була професія сего нарочитого мужа.

2) Окуневський виказує своє вдоволенне* з того, що П. Професор “хоть трохи довольні” вставленими позиціями в бюджет, а при тім ехидно, як йому здається, просить “о скромну пораду*: як тут видержувати лінію принципіальної опозиції і розбивання нарад в бюджетовій комісії і zarazом старатися о підвишене або хоть затримане субвенцій?” Якби П. Проф. хотіли йому відповідати, то, може б, порадили йому, щоби звернувся, напр., до чехів з запитанням, як вони се робили в часі опозиції і чи їх інституції одержували в тім часі субвенції чи ні?

3) Kurzer Sinn листа Могилянського зводяться до того, що бажав би мати велику “Історію”, але зразу не годен заплатити цілої ціни*; просив інтервенції в книгарні, щоби йому дала на виплат. Чи се не на здогад буряків?

4) Нарешті листи від Гайденвурцеля і Залізняка посилаю тому, що перший діловий, а на другий, може, схотять П. Проф. відповісти. Згадані в листі Залізняка рецензії поки що затримую тут*.

5) Якась п. Євгенія Бохенська з Перегінська* написала лист з найбільшими комплементами, яких висновком просьба зайнятися “опущеним” Франком, чого з виїмком П. Професора ніхто не в силі належно зробити, бо всі інші наші люде “си я мизерні і незарадні”.

6) Прийшло також 2 примірника “Первой учебн[ой] книги церк[овно]-слав[янського] язика”* і подвійний 20-й аркуш російської “Історії”*, мабуть, для порівняння якості паперу, про що сказано в листі Гайденвурцеля.

З віддаванням кореспонденції теж вийшли труднощі. На другий день по від'їзді П. Проф. приніс листonos до книгарні лист П. Проф. до Дирекції пошти і формуляр з допискою, що тільки на підставі нотаріально легалізованої заяви на згаданім формулярі дирекція буде передавати до книгарні рекомендовані посилки — інакше ні. Я вже був попросив Мочульського, щоб він виповнив формуляр, який я хотів післати до підпису, тим часом вчора знова листonos забрав назад і лист П. Проф. і формуляр, а на відібране кореспонденції, яка вже лежала на пошті (але тільки сеї — про futuro не знати, як буде), назначив мені листonos спеціальну годину в мешканню. Справа тепер стоїть ні сак ні так.

Які книжки і через що не пустили до Київа? Чи через мито?

Покірно прошу спитати від мене Пані про здоровле і передати мій поклін.

З глибоким поважаннем

І. Джиджора

Львів, 26. XI. 1912

№ 181

[Київ,] 30 (17) листопада 1912 р.
Субота, 17(30). XI. 912

Дорогий Іван Миколаєвич

Тільки що одержав Ваш лист, дякую дуже. Жалую, що поробив стільки заколоту з поштою. Залучаю отсей лист, вишліть його до Дир[екції] пошт (як не думаєте, що він ще більш зашкодить), може, се поправить справу. Я з дня на день чекаю відомости про гроші, і, може, справді приїду з кінцем тижня, якщо їх дістану. Тут зрештою все спокійно, останні відомости звучать успокоюючо, і я думаю, що зброєння Ваші мають на меті прохолодити запал деяких сфер в Росії — що, може, їм і потрібно. До Москви поїду — коли не поїду до Львова.

Неділя.

Тільки що був Леонтович. Ордер на виплату він має вже, але ще різне оформлення*. Я сподіваюся приїхати в понеділок (до Львова). Але, може, краще буде ще тепер відписати на дурний лист Окуневського*. Долучаю — коли думаєте, що він пасує до моменту, відшліть йому. Не думав я, що він усмалить таку дурницю.

Ваш щирий М.Г[рушевський]

Дійсно жаль, з огляду на теперішню хвилю, що я не виладив досі пімецького видання “Очерка”, на котрий ухвалило дати наклад Т[оварист]во Шевченка ще в 1911 р.* — в зв’язку з тодішньою конференцією.

На СХІ кн[игу] “Записок” прошу дати дату — закінчено 31/X.912.

№ 182

[Львів,] 18 (5) грудня 1912 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Покорно доношу, що я нарешті покінчив з докторатом. Се историческое событие скоїлося сьогодні (в середу) між 8–9 год. рано*. Пішло добре. Я одначе, признатися, особливої приємности не відчув, хиба остільки, що нарешті ся скучна історія скінчилася. Надто вже “по-штубацки” виглядав сей останній екзамен, і він, як такий, не стоїть в ніякій пропорції до вложеної праці. Та я тільки се П. Професорови говорю, дякуючи ще раз за ласку і інтерес, з якими П. Професор відносилися до моєї докторатської історії.

Був я за одним замахом в Фінкля в справі стипендії, і він мені повів таку штуку: одинокий фонд, з якого міністерство дає підмоги — се т. зв. фонд будущих доцентів. Для одержання такої підмоги пожадана і потрібна відповідна конкомітація факультету. Щодо него, Фінкля, то він мене, розуміється, підопре, одначе так сам собою не може моєї справи реферувати через те, що моя “діяльність”, наукові інтереси, предмет зайнять і т.д. як не його ученика, яким був, напр., в своїм часі Томашівський — не докладно йому знані, з виїмком останньої роботи, оціненої ним на “celuясо”. Через те все тут залежить від П. Професора. Себто найкраще було б, коли б П. Проф. на факультеті реферували. Одначе з огляду на се, що П. Проф. не так скоро будуть у Львові, дальше, з огляду на trudności językowe (?), найліпше було б, коли б П. Професор написали такий рефератик* понімецьки найліпше, знова ж таки з огляду на ті якісь trudności językowe, а я щоби сю оцінку дав як алегат до подання. Сей реферат не повинен бути дуже загально держаний, а детальнійше, а що головне — на скільки я вирозумів і що було підчеркнено — повинна там бути, так сказати, індивідуалізація, себто якийсь спеціальнійший напрям чи

предмет в історичній науці, для якого я маю готуватися. Напр., в роді того становища, яке займає Шельонговский. Тим більше, як він сказав, “*że to na przyjazność do niczego nie obowiązuje*”, а краще виглядає і має значінне для міністерства. Се ще й тому, що для будучого університету вже є П. Професор і Томашівський. Все те по змозі докладно передані слова Фінкля.

В справі нашого університету піднявся знова страшенний гвалт між поляками, спеціально між вшехполяками, точнісенко такий же, як минулої зими, себто як завсіди, коли в сій справі робляться переговори. При тій нагоді, теж як звичайно, піднявся на ноги цілий сенат, так що ректор і Твардовський безнастанно їздять до Відня, і знов настав ворожий дух до нас. Спеціально розходиться тут, щоби в цісарським письмі зараз же запевнено “польський характер” університету, не ждучи, аж повстане наш.

Більше не знаю нічого, бо не вспів ще розглянутися.

Пересилаю лист Ліпінського* і передаю запитання Людкевича, чи з його статі про Лисенка в ЛНВістнику можна буде зробити 100 прим. відбитки*.

Паням прошу передати мій поклін і Павлу Пилип[овичу] по-здоровлення.

Дома все гаразд.

З глибоким поважанне[м]

І. Джиджора

18. XII. 1912

P.S. Якби П. Проф. мали писати до мене, то прошу на адр[есу]:
Понінського, 6.

№ 183

[Київ,] 24 (11) грудня [1912 р.]

Второк, 11(24). XII

Посилаю Вам проєкт записки моєї до мін[істерства]*. Дечого я не міг з пам'яті написати і лишив місце, Ви доповніть, а можете і змінити відповідно до того, що Вам казав Фінкель, а може, й підете з сим проєктом до нього і прочитаєте йому — чи не треба ще чого. І потім або просто передайте Роздольському перекласти, або — коли ще багато чого треба дописати — пришліть ще мині, я зараз відошлю.

Чи додасте се до подання? Чи зробили вже і другу візиту, про котру ми говорили і котра відай мусить попередити внесенне подання.

Тут вчора з'явився автор*, *Vox et praeterea nihil*, був в “Раді”, Клубі etc. Каже, що приїхав пошукати кореспондентів і поїде за ними далі; заговорював про нав'язанне ближших відносин з політич[ними] кругами, пробував інспірувати, напр., що я не інтересуюсь спра-

вою камениці*, що все К.Левицький — він добув позику для сього дому etc. Коли Чик[аленко] дорікнув йому за поведенне “Діла”*, він запевняв, що се було при попередніх редакторах, а він незвичайно багато міні завдячує і ніколи не дозволив би собі виступити против мене. З сеї розмови Ч[икаленка] з ним вияснилося напевно, що Томаш[івський] був автором статей. Автор Vox тільки сконстатував, що не він се відкрив (бо Чик[аленко] почав з того, що назвав його автором), але сказав, що Том[ашівський] не криється з сим і при новім виданню брошюри обіцяв поставити на ній своє ім'я (Чик[аленко] і Павлов[ський] знали з того, що він прислав комусь відбитку, підписавши на ній своє ім'я). Ч[икаленко] каже, що він (Ч[икаленко]) досить сильно відізався про поведенне Том[ашівського] і наговорив взагалі дусерів “Ділу”, к[от]ре недавно піднесло статейку “Ради”.

Хоткевич оголосив, що буде видавати місячник; перед тим пропонував Чик[аленку], щоб вийти в спілку — для передпл[атників] “Ради” по зменьшеній ціні, запевняючи, що “Діло” вже пристало на се, а “Ділу” запевняв, що “Рада” пристала на се. І дістав ніби відмову там і тут. Ну та досить сього. Залізняка женуть з Німеччини!* А Охримович не може добитись, щоб К.Лев[ицький] сказав за нього слово Бобжинському*.

Тепер, упоравшись з докторатом, Ви мусите написати статю до ЛНВ про ситуацію*, безпремінно, і потім розвідку до “Записок” до кінця січня на одну з тих тем, що ми з Вами намітили* — щось з устрою державности в Гетьманщині* чи що, Ви мали такий документ. Чи буде се, напишіть зараз, і взагалі напишіть про все.

Людкевичу відповісте, що ЛНВ дає відбитки без зміни пагінації, можна дати штук 50, не більше, і нехай він се на своїй рукописи напише. Нехай Євшан нагадає Ф.Колессі й йому, щоб скорше прислали статі до ЛНВ*: Ф.Колесса щоб дав статейку про Лис[ен]ка до “Записок” скоро*, а Михайло Романів нагадував Цегельському за огляд*.

№ 184

[Львів,] 29 (16) грудня 1912 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Передовсім доношу, що в нас дома все гаразд. Кореспонденції за той час дуже мало назбиралося. І так:

1) фірма Карбаснікова* сповіщає, що продала 17 прим. “Киевской Руси”* і 25 “Ілюстрованої історії”*. Заразом прислала чек на 171'30 к[орон] — який я до дальшої вказівки задержую.

2) Лист від Курської зем[ської] управи і від Іречека* посилаю, бо П. Професор напевно схотять відповісти.

Автор Vox* вже назад приїхав до Львова і виїздив звідси, скільки відомо, головню через те, що не хотів — а властиво боявся ставати на Народнім з'їзді і відповідати на евентуальні закиди проти “Діла”, проти котрого підношені сильні закиди, що воно драгтивне і т. д. Загалом люди сильно розчарувалися в редакторських і інших здібностях сього пана, і його становище (що зрештою було відоме давнійше) захитане. Одна біда: ніде не можуть знайти редактора* — а на з'їзді були такі наївні люди (провінціяли), котрі старалися наклонити до редакторства... Охримовича.

Infandum jubes renovare dolorem — пригадали Пан Професор другого фрукта і його мерзенні вчинки. Прийшлося йому скрутно тепер, що немає куди притулитися. Поки що лишилася йому одинока sit venia verbo, інституція, де він має голос — а то Ювильейний комітет Франка, де він тимчасово головою. Не треба одначе думати, що він покинув свою роботу — се ж прецінь його друга натура. Жде тільки нагоди та компанії. От перед кількома днями прийшов до мене поговорити “довірочно” в такій справі: Ювильейний комітет задумує утворити род якоїсь постійної ренти для Франка, щоби він не був дальше тягарем для суспільности, а передовсім для Т[оварист]ва, головню ж, щоби не потребуючи писати для заробітку — “не компромітував нас”. Все те гарно. Одне такому плянови (постійної ренти) в значній мірі стоїть на перешкоді — Проф. Грушевський, який, як видно з того, як він помістив відозву свого часу в ЛНВістнику*, де подано інші місця збирання жертв, а дальше з його становища в справі, куди обернути ухвалені Спілкою і Т[оварист]вом гроші — веде якусь свою окрему лінію, не знати з яких мотивів. А ся лінія наслідком авторітетности П. Проф. грозить захитати той спасенний фонд. Через те він, Томашівський, і загалом комітет мусять сю справу піднести публично — очевидно своїм способом. З другого ж боку — *dubius belli eventus* — таке піднесенне справи знова може зашкодити самому фондови, і через те він удається до мене “як до чоловіка, котрий одинокий може держитися професора не за страх, а за совість” (*ipsissima verba*), чи би сеї справи (себто понехання тої якоїсь “лінії”) не вдалося поладнати мирною дорогою і т. д. Я передовсім подякував за те, що він мене так користно і почесно виріжнив “з-поміж числа інших учеників”, а потім вийшов у нас “крупный разговор”, переповіданне якого зайняло б дуже багато місця, а який я устно передам. Скінчилося на тім, що він відступив від “публичного порушення сеї справи”, і поки що на тім стало. А навів я се як доказ, що хай тільки зайшли б якінебудь “сприяючі обставини”, він знова взявся би за своє. Що ж до другого видання брошури — то я сумніваюся, чи воно наступить, а в кождім разі він не підписав би ся, се не вигідно для него.

По асоціації ідей хочу пригадати П. Професорови иншу справу. Варто би, щоби П. Проф., будучи в Києві, полагодили справу

повновластей тамошніх членів на загальні збори Т[оварист]ва, бо се найкраще зробити скільки можна усно. В усякім разі, з простої обсервації можна бачити, що завдяки “позиції” ситуація незвичайно гарна*, а позиція сильна — варто, проте, скільки можна, використати се.

Сердечно дякую за реферат*. Я особисто наразі не вмію сказати, чим і як можна би його доповнити, себто значно доповнити. Фінкля не можу порадитися, бо його тепер хвиливе нема у Львові, по-друге, правду мовити, не хочеться мені зачасто до него ходити, щоби не взяв сього за влізливість, та воно й неприємно. Був зате в декана нібито з візитою з подякою за промоцію, і він перший мене зачепив, що я певно думаю про габілітацію і що він в справі стипендії з свого боку мене підопре. Іншої візити досі не робив, бо треба її тоді зложити, коли внесене буде поданне. Конкомітацію по перекладі мушу назад відіслати П. Професорови бодай до підпису, бо не знаю напевно, чи її треба власноручно П. Професорови писати.

Щодо статей, то для “Записок” постараюся написати*. В ЛНВістнику — не знаю до котрої книжки, се раз, по-друге, властиво ніякої ситуації нема — одно баламутство якесь, з котрого ніхто нічого не розуміє, що показалося і на з’їзді. До річи, випав незвичайно мізерно — про властиву політику не було й бесіди.

Статю Людкевича я сам виекзеквував, і вона вже післана. Він вдовольниться 50 прим. відбитки і годиться, щоби зроблено на його кошт. Колесі я теж нагадував, і він обіцяв дати два дні тому. Чи дав — не знаю.

Бачився з Бальковським в справі доступу до дому через парк. Гремієм магістрату полагодило справу корисно — ся ухвала піде тепер на затверджене президії (котра заступає раду).

Посилаю вирізку з “Sł[owa] P[olskiego]” в справі нашого університету.

Окладинки до Тартарена не можу ніяким чином знайти*; може, П. Проф. пригадують собі, куди її поклали.

Я в суботу (4 н. с[т.] січня) їду додому і буду там тиждень. Адреса — Голгочі. До суботи одначе я ще раз напишу до П. Професора.

Паням прошу передати мій поклін. Може, будуть які “святочні” розпорядження?

З глибоким поважаннем

Ів. Джиджора

29. XII. 1912

1913 рік**№ 185***[Київ, 1 січня 1913 р. (19 грудня 1912 р.)]*

Дорогий Іван Миколаєвич!

Виславши вчора лист до Вас*, дістав сьогодні від Вас. Дуже Вам дякую за новини і алеґори. Дуже прикро, що нема кліше; починаю непокоїтися, чи десь не затратилися.

Марія Сильвестровна осібно пише про домові справи*. Про заступства тямлю, але на се буде час в другім побуті моім в Києві.

Статю до ЛНВ я дуже б просив — се було б для кн[ижки] II-ої*, прислати її треба до ЗО/І суди, а властиво ще скорше — аби Вам дати ще коректу, бо письмо Ваше эле читають, або я вспів прочитати — статю загальну: про настрої і ту дізорієнтацію нашої суспільности; могли би <сьте> пов'язати до своїх статей з виборів.

Бажаю сердечно веселих свят.

Напишіть, чи свій реферат маю по підписанню післати на Ваши руки, чи просто до деканату?

Ваш щирий М.Г[рушевський]

№ 186*[Львів, 3 січня 1913 р. (21 грудня 1912 р.)]*

Високоповажаний і Дорогий Пане Професор!

По давньому звичаю — як перейняв від батьків, так і держу — передовсім складаю якнайщирійші бажання з приводу свят і Нового року: Вп. П. Професорови і найблизши[м] многих літ, доброго здоровля і на всякий час, і на всякое время доброї думки.

Тепер же про справи.

Лист я написав і вислав разом з Федюшкою*, не знаю, чому ще П. Проф. його не мають. Є там про усе, про що П. Проф. питають. Тільки чека не вислав, а дав до переховання в книгарню. Коли ж П. Проф. кажуть його вислати — то вишлю, хоч не знаю, чи можна буде його там зреалізувати, бо він платний тут і остепльований. Також висилаю книжки — а окладинки Тартарена не можу знайти*.

Щодо політичної “угоди”* — небагато більше понад те, що П. Проф. знають, можна додати. Загалом наша президія в парламенті згодилася на такі умови в університетській справі, як вони представлені в ухвалі (Koła p[olskiego])* , з виїмком певних деталей більш декоративно-редакційного характеру, як, напр., ствердження, що “дотепер університет був польський”. Несподівано, одначе, люди з нашого боку зорієнтувалися, що таке полагодженне справи з якимсь неозначеним і незапевненим Studium ruthenum — фатальне. З огляду на сю

депресію політики, користаючи з тих польських додатків з одного боку, з другого — з крику, який підняли вшехполяки (котрі, як звичайно, ратують нас), роблять відворот в сій справі і домагаються якоїсь ліпшої гарантії для зреалізованя тої Hochschulanstalt, а дальше відпекуються iunctim з реформою до сойму — а як зачувати, були мовчки згодилися на таке iunctim. Так справа і стала на газетних перепалках. Що буде дальше — напишу.

Від комісії екзамін[аційної] прийшла до оцінки праця Підлужного*. Чи може почекаати до повороту П. Професора, чи післати її до Києва? Пересилаю назад стару легітимацію, якої значінне продовжено до 31/I; так само фотографію до підпису; хоч фотографія давнійша, одначе новійшої не мож роздобути.

Дуже жалую, але Безкровного я вже не діждуся у Львові, бо, як я писав, їду завтра раненько додому — а не знаю, коли він буде вертати назад.

Дома і в Т[оварист]ві все поки що добре, тільки Лукіянович зачинає гніватися на Спілку, що досі не полагодила рахунків з ним, а се можна буде зробити тільки на засіданню.

З глибоким поважаннем

Іван Джиджора

3.I.1913

№ 187

[Львів, 10-ті числа березня (н. ст.) 1913 р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Брошури одержав і дякую. З свого боку посилаю лист Дживілегова* і картку Славінського*, а разом з тим і прислану ним коректу — припускаю, що її треба зараз, так само як і дотичні аркуші "Історії". Все те йде в окремих рекомендованих пакетах. Тут же і так нетерпляче очікуваний лист від Шрефля*. Прошу також звернути увагу на 4-ту сторону того листа. Ми з Роздольським урадили написати (і написано вже) до рекомендованого Бікля, що пропозицію приймаємо і просимо його подати свої умови. Написали ми тому без сповіщення П. Професора, що не бачили ніякого иншого виходу, а крім того, не хотіли проволікати справи, бо вже й так довго проволік її Шрефль. Зрештою, коли б П. Професор не годилися і мали кого иншого на приміті, то можна Біклеви відмовити, не приставши на його умови, які він подасть.

Тут нового стільки, що, здається, нарешті прийшло до згоди в справі виборчої реформи*. Кажу здається, бо є певні вигляди, хоч дуже слабі, що подоляки і вшехполяки, не втягнені наразі до переговорів, будуть старалися не допустити до "уступок". Як тепер справа стоїть, то на тім тижни (18[-го] н. с[т]. с[ього] м[ісяця]) буде склика-

ний сойм для полагодження реформи. Стало на тім, що нам дають 62 мандати (27%), а вибори до повітових рад (через які недавно розбилася конференція) будуть відбуватися не через делегатів громадських рад, а через виборців, вибраних оподаткованими в селі. Так я до сойму. “Заступництво інтересів” і “неможливість майоризації” одних груп другими — лишається. Супроти того всего боюсь, чи моя статя не буде анахронізмом*.

Черевики, щітку і т. д. хиба перешлю через Бойчука, який, одначе, ще не проявився ніде. Не знати, чи вернув, і чи поїде.

Дома все добре, а погода у Львові доволі погана, як звичайно.

На просьбу М. Возняка посилаю “Руслана”, де поміщено напади на видані “Писання” Шашкевича*. Своєю дорогою з боку Студинського дуже нельояльно містити в своїм органі таке на виданне Т[оварист]ва, а в додатку Фільольогічної секції. Очевидно “Руслан” йде за прикладом “Діла”. Гнатюк підбунтував Коваліва домагатися в В[идавничій] с[пілці] гонорара за свої книжки*, і сей жадає 900 к[орон], за котрі хоче видати свою останню книжку, яку ми принципіально були вже прийняли.

Прошу ласкаво передати мій поклін і щире поздоровлення Паням. З глибоким поважаннем

Ів. Джиджора

№ 188

[Київ, близько 17 (4) березня 1913 р.]

Дорогий Іван Миколаєвич!

Я з дороги післав Вам кілька карток, між иньшого сповіщав, що Тартарен знайшовся, а просив післати до друкарні обкладинку ЛНВ, II, що лишив на конторці — проставити в ній титул Данька* “На ближнім і далекім сході” і ще щось там. Вичеркнути Житецького, а поставити Ор[еста] Левицького “Превелебний сват, волинське оповідання”*. Чи віддали його до друку?

Чи статя Ignotus-а вже готова?* Нехай би не відкладав, а скінчив.

Сьогодні телеграма з Відня про укр[аїнсько]-польське порозуміння*. Що в тім?

Вадиму Льв[овичу] Модзалевському (Чернигов, дом Чернигов[ського] дворянства) треба післати а conto 100 р[уб.]*.

Чи Залізник прислав переклад Віндельбанда?* Тих 200 к[орон] а conto, м[а]буть, треба післати йому в кождім разі?

Я післав Вам відбитку Мякотина і просив, щоб якнайскорше прислали рец[ензію] на нього разом з Барвінським*.

Напишіть скоро.

Ваш М.Г[рушевський]

Що з Бойчуком?

Не забудьте — легітимацію
черевики мої

Кулюніни — сі останні нехай добре сховає, якщо буде брати,
бо беруть цло дуже люто.

№ 189

[Львів, близько 22 (9) березня 1913 р.]

Високоповажаний Пане Професор!

В хвилі, коли я дістав лист П. Професора, окладка ЛНВістника була вже видрукувана і не можна вже було поробити вказаних вставок і перемін*, яких не було в попередніх двох картках, згідно яких П. Проф. самі не зробили на окладці.

Посилаю цілу копицю листів, між ними і Василенка*, хоч дивно мені, що він нічого не знає про побут П. Професора в Києві. Прислав теж друковані аркуші “Следствия”*. Як з листа Кадлеца видно, всюди, де тільки вмішається якийсь братушка — особливо з модних тепер південних — виходить одна пакість.

Залізник Віндельбанда не прислав.

Євшана, як певно П. Професор знають, “забрили”*. Поки що він доволі з успіхом старається не показати огірчення і в середу (26.III.) здає бухгалтерийний екзамен*.

В Т[оварист]ві все йде своїм порядком, і не чути ні про які новинки. Модзалевському післано 100 руб. Статя Ignotusa скоро буде вислана* — не знаю тільки, про що я вже писав, чи попередна здасться на що-небудь*. З реформою, як теж вже писав, справа полагоджена. Не знати тільки, чи відомі польські групи не будуть робити серйозних перепон. В сій хвилі нічого ще не можна напевно сказати, бо сойм по двох засіданнях відрочено на по-свята. Тон нашої преси незвичайно угодний супроти “збльокованих” партій і намісника — а крайно ворожий супроти польських опозиційних груп і москвофілів: подоляки, мовляв, і вшехполяки забраталися з москвофілами, щоби “в інтересах Росії” не допустити до українсько-польської згоди! Таке відкритте зробило “Діло”.

З Бойчуком ніяк не могу порозумітися, бо ніде не могу його піймати — так таємничо держить себе.

Пригадав собі: садівничий заклад в Заліщиках питається*, чи має прислати замовлені восени якісь деревця чи що. Що йому відповісти? Чи, може, П. Проф. самі напишуть?

Паням прошу передати мій поклін.

З глибоким поважаннем

Ів. Джиджора

Р.С. Мик[ола] Осипович перепрошає, що не написав, але дійсно тепер дуже занятий.

№ 190

[Київ, близько 23 (10) березня 1913 р.]

Дорогий Іван Миколаєвич!

Тільки що одержав Ваш лист, дякую. Статю *Ignotusa* переглянув, легенько в однім місці справив і думаю, що не буде анахронізмом*.

Страшенно шкода Євшана. Чи надовго він буде в службі?

Чому не відповідаєте на питання — чи внесли подання, чи передали рец[ензію] до “Записок”?*

Марія Сильв[естровна] дякує за поклін, просить написати до Заліщик, щоб щепи прислали <ts>, а Вас просить посадити їх “по усмотрению”; коло кухні зісталося трохи гною, що здається до посадки.

Не знаєте, як тепер з ЛНВ: чи Євшан урядив так, що його служба не відіб’ється на його експедиції.

Страшенно прикро, що Бойчук не приїздить.

Книгарня дала згоду на Шніцлера і Франса*; чи не маєте нічого против, щоб видати його одноактівки і оповідання Франса під фірмою Тов[ариства] підмоги?

Цікавий момент переживаєте.

Ваш щирий М.Г[рушевський]

Ще: я зіставив у Львові чвертку паперу білого, писану на машині — виказ помешкань для школи, і 2 чвертки папери, писані рукою Рудницького — виказ підручників географії. Постарайтеся їх знайти і мині прислати.

З окладинкою ЛНВ нічого <злого>, що так; як я первісно написав — я не був певний, чи Ви її відіслали до друкарні, бо Ви не написали про се.

№ 191

Львів, 23 (10) березня 1913 р.

[...] з своїм перекладом — навіть з чорнила — *Arbeitszimmer* німецького шкільного словесника. Для читання одної коректи Роздольський міг би пошукати якогось тутешнього германіста, напр., Боберського. Я був би за другою евентуальністю, коли можливо, а проти першої.

При читанню коректи прошу відріжнювати поправки Роздольського від Біклевих*, бо тоді найліпше буде видна вартість коректи сього останнього. Не знаю тільки, чи всюди зможуть се П. Професор зробити.

Нарешті бачився я з Бойчуком і при тій нагоді передав йому лист від П. Проф. і виплатив йому на рахунок ухваленої Виділом позички — 100 к[орон]. Казав, що подав до військових властей просьбу

о дозволенне видати йому паспорт, та досі ще нема відповіді. Він, одначе, сподіється виїхати в сім тижни. В такому випадку, розуміється, були б передані через него забуті річи.

Горе нам з музеєм та музейниками! Сьогодні (в неділю), зайшовши до канцелярії Т[оварист]ва, застав на столі просьбу Залізняка до Виділу*, щоби “з причини її виїзду зі Львова звільнити її на один місяць від занять в музею”. Се в тім часі, коли вона мала зайнятися викінченням спису предметів для предложення министерству. Тепер що хоч роби: Назаріїв цілком відбився від рук і загалом нічого собі ні з чого не робить* — а сій забаглося виїхати. І поїде, очевидно, навіть без усякого дозволу, якого зрештою нікому дати, бо Виділу не буде, а референта нема. Що в таким разі робити з місячною пенсією для Залізняка?*

У нас через останні три дні установилася дуже гарна-гарна погода. Тепло і сонічно. Корчі в саді (порічки) вже починають розвиватися. Чого доброго, наступає вже весна, хоч без снігу, і то здорового, напевно не обійдеться. Та все-таки, я думаю, час би дати ріжні розпорядження щодо роботи в саді.

Дома все гаразд. Кореспонденції нема ніякої, то й нічого посилати. З Т[оварист]ва видання П. Професорови посилаються. В політиці, як писав, “святочний” застій. Одначе хто знає, чи реформа не буде знова захитана, незважаючи на наші уступки і далеко ідучі запевнення “спільної органічної праці для краю” на будуче. Вшехполяки і подоляки роблять дуже здецидовану міну і вспіли порядком декого налякати. Так, напр., ніхто не хотів піднятися реферату виб[орчої] реформи в соймі, і цілий ряд людей, вибраних вже для сього — зрікся.

Нарешті вибрано молодого Бадені, хоч невідомо, чи й він прийме. Кількох послів, як Стефчик (псевдо Людовець) і Незабітовський, один з важніших консерватистів, позрікалися мандатів. Сього останнього змусили виборці — дідичі (Самбірщина), які причислюють себе до т. зв. клубу центра — різновидности подоляків.

Паням прошу передати мій поклін і спитати про здоровля.
З глибоким поважаннем

Ів. Джиджора

Л[ьвів,] 23.ІІІ.1913

№ 192

[Львів,] 24 (11) березня 1913 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Щойно вислав лист, коли мені принесли з друкарні записку П. Професора, з якої бачу, що короткою звісткою про “забритте” Евшана викликав непорозумінне і неспокій. Спішу пояснити сю справу.

Євшана справді “асентерували”, і дійсно шкода його, але наразі се нічого ні в чім не пошкодить, бо до служби він піде щойно 1 жовтня с[ього] р., а то аж на другий рік в тім же часі, наколи дістане т. зв. Aufschub — відрочення служби на рік. Служити йому по закону прийдеться цілий рік, коли не викрутиться яким способом. Друга книжка ЛНВ, розуміється, вислана вже. Через те про ЛНВ і інші справи, ведені Євшаном, П. Проф. можуть бути зовсім спокійні — а там, може, щось видумаємо, як бути далі.

Подання я вже вніс, рецензію до “Записок” дам хіба иншу, як зрештою я говорив, бо сеї так скоро не годен зробити.

Марії Сильвестровні мій поклін і щире бажання гарної весняної погоди в Київі і подяка за довір'є в справі посадження щеп. Тільки ж я все-таки просив би вказати бодай приблизно місце, де се має бути, бо я на тім пункті слабше орієнтуюся і загалом не знаюся на тім.

Виказ мешкань і подручників до географії передам через Бойчука або так пришлю, коби тільки Бог поміг мені знайти все те.

Якраз Євшан виладив адреси для розсилки “Історії”, то й посилаю їх з сим листом.

Залізничка поїхала таки, як дізнаюся, до чоловіка. Спис предметів по етнографії трохи продовжила — решта дасть біг. Я передам друкарні для вискладання те, що є, і пішлеться до міністерства.

Решта все як написано в попереднім листі.

З глибоким поважанням

Ів. Джиджора

24.III.1913

P.S. З видавничими плянами, розумієть[ся], годжуся вповні.

№ 193

[Київ, після 24 (11) березня 1913 р.]

Дорогий Іван Миколаєвич! Дякую за листи і звістки; коли можна — допильнуйте витранспортувати сюди Бойчука. Щодо щеп, то їм треба знайти місце в околиці більш-менш круглої лавки під грушею. Щодо городу — Марія Сильв[естровна] посилає інструкції Юльці, котрі звольте перечитати і потім їй передати. Щодо нещасливого нашого музею, то поступайте як уважатимете краще, міні звідси дуже трудно давати якісь розпорядження. Щодо нещасливої німецької коректи, то зовсім годжуся, що краще буде, як Роздольський, може, на спілку з якимсь германістом, самі поведуть її, бо того рода шульмейстери, як сей Бікель, тільки будуть завертати голову своїми поправками, а тих 15 м[арок] йому зараз пошліть.

Редакц[ійний] комітет ЛНВ* хоче IV кн[ижку] випустити 1/ IV; не знаю, чи се їм удасться, але в кождім разі треба, щоб львівські співробітники їм того не загальмували. Тому треба, щоб статя Ignotus[a]

не пізніше 1/IV н. с[т]. була вислана*, так само статі Євшана, ре-
ц[ензія] його і Дорошенка*.

Бікля коректи не треба міні посилати, я вповні здаюся на Роз-
дольського і Вас.

Коли схочете відписати, то зараз, бо інакше лист уже не заста-
не мене тут.

Ваш щирий М. Груш[евський]

На сю книжку “Записок” уже не йде Ваша рецензія, зладьте
кілька на II-гу, завчасу*.

Щодо висилки 200 кор[он] — здаю на Вас і на інших дирек-
торів Спілки*.

№ 194

[Львів,] 9 квітня (27 березня) 1913 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Посилаю кореспонденцію, якої сам не можу поладити — особ-
ливо замовлення на церк[овно]-слав[янську] книжку, і тішуся, що
замовлено таку значну скількість.

Дома все добре. Звичайні роботи в саді, як підчищення дерев і
т.д., вже пороблено; поки що коштує се 18 кор[он]. Замовлені з Залі-
щик щепи ще досі не прийшли, а вже й так трохи пізновато.

В Т[оварист]ві все спокійно, коли не вважати за певного рода
“неспокій” постанову язикової комісії разом зі словарем Шевченка —
властиво інвентарем слів в Шевченкових творах — передрукувати
текст цілого “Кобзаря”*. Се ніби для “вигоди” при студіях — а в
самій річі для того, для чого бажали б видавати всякого рода “корпу-
си”. В сім випадку се мав би бути звичайний передрук видання Дома-
ницького*. Не знаю, як се покажеться П. Професорови, а мені здається,
що се зайва трата грошей, а крім того, і конкуренція недавно видано-
му Т[оварист]вом “Кобзареві”*. Зрештою, справа мусить перейти
через Фільольогічну секцію, а потім прийти на Виділ. Словар робить
Гнатюк.

В політиці, як я вже писав, явище в Галичині небувале. Україн-
ський клуб і намісників “бльок” і їх преса утворили солідарну “крає-
ву” більшість і безпощадно громлять польську (ну і москвофільську —
хоч ся без значіння) опозицію і її пресу в інтересах виборчої реформи
і “згідного житя обидвох народів в краю”. Наші політики і преса
просто роспинаються за дотичним проектом. Діло реформи поступає
доволі скоро наперед* в комісії для реформи. Подоляки і вшехполя-
ки з Пінінським і Гломбінським на чолі роблять розпучливі зусилля,
щоби не допустити до ухвалення, польські біскупи демонстративно
заявилися проти такої реформи* — словом, опозиція грозить крайни-
ми способами. Та, по-моєму, реформа буде-таки ухвалена, бо опози-
ція до крайностей не дійде. Не дійде тому, бо сойм в таким разі був би

розв'язаний, а при нових виборах Бобжинський, якого становище незвичайно поправилося, змів би опозиційні партії з лица землі, принаймні з т. зв. “політичної арени”. Поки що, як зачувати, польські біскупи мали дістати з Відня здорову адмоніцію, і хто знає, чи при найближшій нагоді дехто з них не піде “на покой”. Нам лишається хіба одна потіха, що не тільки нас, але також і поляків здеморалізував Бобжинський до решти, з тою хіба ріжницею, що з наших політиків зробив один, коли ужити сього означення, здеморалізований табор, а польські партії і групи просто затомізував. Досить сказати, що, напр., табор польських консерватистів, т. зв. “правицю”, розбив щось аж на чотири групи, що себе обопільно поборюють. Наслідком такої тактики польських партій тепер натворилося без ліку, так що трудно зорієнтуватися.

Майстер та й годі.

Щодо самого проекту, то про нього багато би треба писати. Постараюся дістати його і пішлю П. Професорови, якщо се П. Проф. цікавить.

Бойчук нарешті має дістати пашпорт і небавом виїде. Зате Федюшка не може ніяк дістати. Чую, що Залізняка поїхали до Італії. Зрештою нічого такого, про що варто б писати.

Чи Марія Сильвестровна в Києві?

З глибоким поважанням

Ів. Джиджора

9.IV.1913

№ 195

[Київ, 13 квітня (31 березня) 1913 р.]

Тільки що, вже на виїзді до Москви, дістав я Ваш лист і кореспонденцію. Дуже дякую. Марія Сильв[естровна], м[а]буть, приїде до Москви з Кулюнею, а десь в середу виїдемо до Києва. Бойчук як не поїде — пішлїть легітимацію до Києва. По святах збираюся до Львова. Якби щось треба — Москва, гост[иница] “Метрополь”.

Ваш М.Г[рушевський]

№ 196

[Москва, 17 (4) квітня 1913 р.]

Скоропис нарікає, що досі не одержав грошей*, що я просив йому післати а conto його гонорара з Товариства. Коли не післали досі, то пошлїть зараз уже не 76.20 кор[он], як я просив, а вже 127 кор[он]*, а як []:

[...] дошлїть решту.

[...] Марія Сильв[естровна],

[...] нів і пробуде
[...] Бойчуку нехай
[...] чора був у Маркових

М. Г[рушевський]

№ 197

[Львів,] 22 (9) квітня 1913 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Не знаю коли, а передовсім чи скоро виїде Бойчук, котрому хоч і обіцяли, але все-таки не дали ще пашпорта. Проте посилаю легітимацію і замовленне Ступіна*. Більше нема нічого. Дома все гаразд. Роботи в саду вже менш-більш пороблені, щепи посаджені; не посаджено ще тільки трускавок і то тому, що Клімович радив ще почекати з ними, поки він не скаже садити.

В Т[оварист]ві теж спокійно. Усердіє в роботі показала було Язикова комісія, надумавши видати відомий інвентар слів “Кобзаря”, а разом з тим і текст передрукувати. Тільки вчора Фільольогічна секція наразі всі ті проекти провалила*.

З німецькою “Історією” спішимо як тільки можна — та все-таки справа йде доволі туго; робимо безліч корект. Досі видрукувано 2 аркуші, до приїзду П. Проф. видрукуємо ще 3-ий, а вискладали вже 4-ий. Співкоректором для Німеччини — Боберський. Здається я забув попросити у П. Проф. звороту Біклевого листа, а там є його адреса, котру Роздольський забув собі відписати.

В політиці в сій хвилі найстрашніше змішанне: викликали його польські біскупи, сконфузивши своїм виступом частину західних *zawsze oddanych* консерватистів. Через те, незважаючи на велику більшість за собою серед послів, виборча реформа наразі упала, а щонайменше повисла. В Відні ведуться під патронатом правительства нові переговори, бо упадок реформи загрожує фінансовому плянови в парламенті. Бобжинський подався до димісії*, при якій обстоює ніби з огляду на се, що сойм буде, маб[уть], розв'язаний, а він, як говорила мені одна особа, не хоче переводити нових виборів, які, на його думку, “будуть кроваві”. Зрештою, наскільки можна судити, то Боб[жинський] думає про висщу кар'єру міністерську, яка і більше гонорова і не дає стільки клопотів (*vide* Білінський). Зрештою, нема такого польського політика, котрий би не думав про міністерство. В найглупішій положенню опинилися наші політики, бо упала, а щонайменше сильно загрожена, реформа, на котру дали себе підвести і котра мала бути по переведенню їх найголовнішим атутом і “запевненим станом посідання”; по-друге, йде з посади їх патрон Бобжинський, за котрого плечима чули себе безпечними: вже він, мовляв, щось видумає. Від самостийної політики і тактики відвикли зовсім за той час, а тепер роби, що хочеш, при такій заплутаній ситуації. Як

чую, в Нар[однім] ком[ітеті] і в Клубі велика констернація. Боюся, що скінчиться все те на нових уступках в користь поляків, особливо в справі скількості членів краевого виділу (з 7[-и] на 8 хочуть піднести при наших 2-х), в справі повітових рад і міських курій (поляки опозиціоністи домагаються в одній і другій справі заведення пропорційності “для забезпечення польських меншостей”). Хто буде намісником — не знати*; нема відповідного кандидата, хоч говорять про багато кандидатур урядничих, як: шефа секції Клеберга, віце-презид[ента] намісництва Гродзіцького, Федоровича, делегата намісництва в Кракові (рід віце-намісника). Все те кандидати дуже слабкі, і кождий з них мав би бути хіба тимчасовим намісником спеціально для переведення нових виборів. Найбільше має шанс Клеберг, котрий хоч і не благоволить подолякам, зате, кажуть, sui generis москвофіл. Що буде дальше — напишу. Але як на тепер — то в усіх повна дезорієнтація.

Ще одна справа, котрої рішення домагаються сторони, а котрої без П. Проф. не можна рішати. Відомий Волощак знайшов десь там значний зільник, дуже цін[н]ий, як каже, і хотів би, щоб ми купили. Зрештою позволю собі переслати його лист, писаний до його свояка, суд[ового] радника Яценя*, який передав його мені, домагаючись скорої відповіді. Тут же додаю лист Рудницького, котрого я питав про його думку в сій справі*. Може, П. Проф. схотять прочитати і сказати як відповісти. Прошу вибачити мені ласкаво, що турбую П. Проф. аж за границею такими справами, але що ж зроблю: все відбивається о мене, а нема кого порадитися, зрештою воно і недобре радитися кого-небудь, краще самим рішати в справах Т[оварист]ва. Якби П. Проф. хотіли щось мені поручити в сій справі, то просив би написати на адресу до Голгіч, куди я їду в четвер.

У Франка горе. Сьогодні раптом нагло вмер від епілептичного атакую його найстарший син Андрій.

Прошу покірно пригадати мене ласкавій пам'яті Марії Сильвестровни і Катерини Михайловни і передати їм мій поклін.

З глибоким поважаннем

Іван Джиджора

22.IV.1913

P.S. Скорописови післано.

№ 198

[Київ, після 22 (9) квітня 1913 р.]

Сердечно дякую за вісти. М[арія] С[ильвестровна], і Кулюня, і я — всі витаємо Вас з святами і бажаємо всього добра Вам і Вашим. Дякую за легітимацію. Ми вчора приїхали. Думаю, що зільника Вол[ощака] в тепер[ішньому] стані музею не варто купувати — особливо з огляду на опінію Рудницького.

Пожудьте Ignotus-a, щоб статю до V кн[ижки] прислав на час*, не дальше 23/IV ст. ст. аби вислав.*) Адрес Бікля посилаю Роздольському разом з сим (листа його не маю, м[а]буть, відіслав Р[оздольсько]му).

Ваш М.Г[рушевський]

Яка спекуляція на мазепинство!

*) Дуже прикро, що він надув з IV-ою книгою.

№ 199

Львів, 24 (11) квітня 1913 р.

Дорогий Пане Професор!

По старому звичаю з приводу свята Воскре[сі]ння складаю П. Професорови і всій Родині найщиріші бажання всего найліпшого: багатьох літ, доброго здоровля, передовсім же повного успіху в усім, що П. Професор задумують і роблять.

З глибоким поважанням

Іван Джиджора

У Львові, 24.IV.1913

№ 200

[Львів,] 8 травня (25 квітня) 1913 р.

Високоповажаний Пане Професор!

На університеті на гвалт домагаються титулу викладів. Не знаючи, коли П. Професор вернуть, на всякий випадок посилаю блянокет з просьбою вислати його відворотно.

Тут поки що все спокійно.

При сій нагоді посилаю теж жидівське замовлення на церк[овно]-слав[янську] книжку.

Боюся тільки, щоби не розминулося в дорозі.

З глибоким поважанням

Іван Джиджора

8.V.1913

№ 201

*[Київ,] 10 травня (27 квітня) 1913 р.
27/IV.(10/V)913*

Дорогий Іван Миколаєвич

Відворотною поштою відсилаю програму. Занесіть її педелеви і скажіть, що салі не пам'ятав напевно, нехай поставить ту, в якій я викладав — здається сая 1, може, Ви самі поставите?

Через конференцію з кадетами в справі законопроекта в укр[аїнських] справах я мусів ще зістатися. Декану, по умові, дав я знати (що хорий), а сподіюся приїхати в четвер, а як ні — то в п'ятницю.

Чи післали статю Ignotus-a? Дуже неприємно було, що IV кн[ижка] пішла без неї*, і ще неприємнійше буде, коли і V піде без неї, а до неї ще стаття могла б поспіти, якби її післати найдалі в середу-четвер.

Ваш щирий М.Гр[ушевський]

Модзалевському приставте 250 р[уб.]*, я зараз се внесу на Виділ — його можна б зібрати на п'ятницю. Том Марковича вже кінчиться.

Чи приготовили рецензії до "Записок"?

№ 202

[Київ, 13 травня (30 квітня) 1913 р.]

Ще виникла перешкода, і я не сподіваюся виїхати в середу, не знаю чи і в четвер, тому ризиковно скликати Виділ.

Ваш М.Г[рушевський]

Чи післано статю Ignotus-a?

№ 203

[Львів,] 7 червня (25 травня) 1913 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Зараз по від'їзді П. Професора прийшли отсі листи, які зараз же посилаю, головно лист Бігнера*, на котрий певно зараз треба відповісти. Здається, що жидок хоче підійти П. Професора, хочачи титулу "И[л]люстр[ированной] Укр[аины]"*, і, по-моєму, все-таки дає мало. Можна б, може, при деяких його нових домаганнях з ним поторгуватися за ціну. За той час нічого нового не сталося.

Кінчу, щоб рано вислати лист.

Прошу передати мій поклін Паням.

З глибоким поважанням

Ів. Джиджора

7.VI.913

№ 204

[Київ,] 10 червня (28 травня) 1913 р.

Второк, 28/V.(10/VI)913, пополудні

Дорогий Іван Николаевич!

Сьогодні о год. 2 ½ я подписав контракт купна і заставу сусідньої реальности (не виторгував майже нічого і заплатив досить доро-

го — але “межа в межу”)*. В четверг має бути паспорт для мене. Але я роздумав, що властиво задля терміну скликання зборів нема чого скликати Виділу і прошу Вас і секретаріат скликати заг[альні] збори на 29, або краще, може, на 1/VII н. с[т].* — як там надумаете. Порядок як звичайно. Чи прийшло справозданне від Гнатюка, взаглядно — чи почали писати справозданне незалежно від нього?

З огляду на обставину замість тижня можна буде розіслати справозд[анне] члена[м] за тиждень перед зборами, але все ж треба не дальше вторка дати його до друкарні в останній формі.

Я приїду в усякім разі не пізнійше вторка і міг би по полудні перечитати скрипт для друку (Марія Сильв[єстровна] з Кулюнею власне їдуть в понеділок, і я б приїхав з ними).

Дякую за прислані листи. Бітнер трохи зміняє умови, але я хочу згодитися — вже зі Львова.

Тут страшенна спека. Мабуть, і в Криворівні тепер тепло.

Ваш М.Г[рушевський]

Всі Вас витають і нашу Олзю.

Я відіслав Вас до “Записок”, нехай їх ладять до виходу. Дату скінчення поставити 15/V с[т]. с[т].

Статю Ignotus[a], кажуть в двох <нерозбірл.> відбитках, післали — пам’ятаєте: одну одіслати до Цегельського і понудити Ignotus[a], щоб конче написав зараз третю*.

№ 205

[Львів,] 12 червня (30 травня) 1913 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Поздоровляю з купном. Хоч тисяча друга, може, і дорого трохи — то се менше важно, а що “межа в межу” — се ґрунт, а головню тепер не прийдеться жалувати, що комусь іншому дісталосся.

Назбиралосся тут дещо кореспонденції — та я не посилав, боячись, що розминеться в дорозі. Тепер посилаю, бо, може, дещо з того можна і треба буде полагодити таки ще в Києві. Напр., замовленне Чернігівського земства. При тій нагоді посилаю і менше важне.

Повновласти, які прислали Леонтович, Ол[ександр] Сергієвич, Василенко, переховуються тут. З ворожих повновластей від Ів[ана] Нечуя-Лев[ицького] прислана Трушови. Про більше не чувати. Говорив я в наших справах з Залізняком, і він вповні пристає. Через те я розпорядився написати до Єфремова по повновласти для Залізняка, а до Сумцова для Франка — для приличности. Гнатюк “Хрон[іку]” не прислав до сьогодні рано (четвер), і прийдеться писати нам. Збори будуть розписані на 29 с[ього] м[ісяця]* на 5[-ту] год. по полудни, може, заскоро? Хоч на 6-ту, здається, трошки буцімто пізно. Поки що ні про які ворожі заходи не чувати, боюся тільки, чи зберемо потрібний комплет.

Тут ще одна справа. Магістрат годиться доповодити канал і покрити половину коштів, які будуть виносити щось 4 400 к[орон]. Другу половину мають дати власники реальностей. На П. Проф. випаді 700 к[орон], так принаймні говорив Павловський — пв. коли П. Проф. згодяться на се. Я думаю, що треба згодитися.

Та про се вже нема що відписувати, бо лист може прийти хіба в день приїзду. До того ж я задумав поїхати на 2 дні додому (зел[ені] свята), аби мої домашні собі дуже не кривдували, що мене дуже рідко бачать.

Тут дома все добре. В Т[оварист]ві — також поки що. Субвенцію 30000 вже поділили*, і грошей мало що лишилося.

З “Записок” ще досі мені нічого не дали. З некрольога одно місце з тактичних мотив можна б трохи змягчити*, але “Записки” і так не вспіють вийти до вторка. Паням кланяюся.

З глибоким поважаннем

Ів. Джиджора

12.VI.913

№ 206

[Криворівня, 18 (5) липня 1913 р.]

Доношу Вам, дорогий Ів[ане] Миколаєвичу, що ми доїхали “не зле”, себто дощ нас поливав тільки 20 минут, і візок хоч розтряс нас (фіакр не міг виїхати, бо зірвало міст), але не перевернувся ніде. Тут потік пішов на наш ґрунт і зорвав плоти, і орендар смущає мою душу, представляючи потребу поставлення “кашиці”; і не знати, чи говорить в нім бажання заробити, чи добра рада. Я ще не зовсім вилизався, признаюсь. Гостей ще немає.

Чи пішла статейка до Київа? Конче, аби не спізнити. Вам привіти.

Ваш М.Г[рушевський]

Коли б мали охоти, коли зібралися б приїхати — були б ми дуже раді. Але на се ще час!

Дістав лист від Колесси, пише, що ще захопив міністра і поговорив, про що було умовлено*.

№ 207

[Криворівня, після 22 (9) липня 1913 р.]

Дорогий Іван Миколаєвич! З Київа знов нагадують про статю Ignotus[a]* — ЛНВ готовий, чекає статі, і не можна пустити знову без галицької політики. Чистий сором, що ЛНВ дає до тої міри мало уваги галицьким справам — лишає себе за скобками попросту. Повідоміть мене, посилаючи.

Ваш М.Г[рушевський]

Дістав листи від Перетца, Василенка і Чикаленка з приводу брошури*, котру вони дістали.

№ 208

[Львів, 31 (18) серпня 1913 р.]

Так VIII кн[ижка] ЛНВ вийшла без статі з Галичини, сором! Принаймні хоч на IX щоб поспіла*. Уже майже все одіслано. Коли б не спізнився Ign[otus]. Ми вернулися до Львова в четвер з великою бідой через зірвані дороги. Незадовго виберемося до Києва.

Ваш М.Г[рушевський]

№ 209

[Львів,] 7 жовтня (24 вересня) 1913 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Посилаю всю кореспонденцію, котрої сам не можу полагодити ані переповісти, бо я не в курсі сих справ. Крім того, прийшли коректи з Петербурга статей для “Укр[аїнського] народа”* — ціла пачка того, а найважніше — 375 руб. від “Вестника знания” як гонорар. Гроші у мене — що з ними і з коректою робити? Чи післати П. Професорови?

Поза тим, чи радше крім того, все по-старому. Статю зараз вишлю. Досі ще не перейшов жити до вілі, бо мої ще не поїхали, але заходжу щоденно туди. Робітник <нерозбірл.> ще не приходив.

Прощу передати мій поклін Паням.

З глибоким поважанням

Іван Джиджора

7.X.1913

№ 210

[Київ, 15 (2) жовтня 1913 р.]

Дорогий Іван Миколаєвич!

Жду звістки про виклади.

Телеграфуйте.

Ваш М.Гр[ушевський]

№ 211

[Львів,] 16 (3) жовтня 1913 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Посилаю знова кореспонденцію, що назбиралася за сей час. Крім того, що тут посилаю, прийшло ще повідомлення від екзамінаційної

комісії, що міністер іменував П. Професора членом екзамінаційної комісії і екзаменатором історії для кандидаток женских ліцеїв. Дальше: почтмайстриня з Ясенева дякує за <присланне> винограду чи що.

А що П. Професор не писали нічого про коректу і гроші, то міркую, що все те має лишитися до приїзду.

Заходив на університет; деякі виклади вже зачалися, більша часть розпочнеться 17–18 с[ього] м[ісяця] (н. ст.), але є й такі, що мають розпочатися 24–25 с[ього] м[ісяця], а навіть з початком листопада. З огляду на се думаю, що П. Професор можуть приїхати по 20-м жовтня.

Щодо відомостей, то наразі нема таких, з якими би не можна почекати до приїзду. В суботу збирається наше товариство на сходини. Ми постановили написати брошуру від членів попередного Виділу*, і ся справа дефінітивно буде порішена на згаданих сходинах. Дістав ляконічний листок від Чикаленка власне в справі такої брошури*, але нічого з того не розумію, себто не знаю нічого про мотиви, а воно-то й цікаво.

Прошу вибачити, що трохи спізнився з писаннем, але я щойно встав з ліжка — був хорий і кілька днів нікуди не виходив, навіть до бібліотеки.

Дома усе гаразд.

Прошу передати мій поклін Паням.

З глибоким поважаннем

Іван Джиджора

16.X.1913

P.S. Тут великого галасу наробила афера Яцків–Панейко. П. Професор певно вже знають про побите останнього першим за розбійничий коментарець до передруку статі Василька. Своєю дорогою “Рада” загалом глупо веде себе.

№ 212

[Львів, 17 (4) жовтня 1913 р.]

Niczoho pilnoho lyst pislano Dzydzora.

№ 213

[Київ, 21 (8) листопада 1913 р.]

Що значить, дорогий Іван Миколаєвич, що від Вас досі нема тексту? Тут він потрібний теж. І нічого не пишете. Тут плян розіслати за кілька день перед зборами друковану відозву до галицьких членів від тутешніх членів*. Як думаєте?

Vertatur.

М.Г[рушевський]

Пришліть скоренько статтю Кузелі.

Ваш М.Г[рушевський]

Марія Сильв[естровна] просить вложити Юльці на книжечку платню за жовтень (24 к[орони]) і вкладати за дальші місяці.

№ 214

[Київ, після 23 (10) листопада 1913 р.]

Дорогий Іване Миколаєвич!

Що значить, що досі від Вас нема ні тексту, ні яких-небудь відомостей. Тутешні члени раді б знати, що діється, а ні від Вас, ні Євшана ніяких вістей. Прошу доконче зараз написати.

Матеріалом, що міститься в Вашім тексті, здається, треба б Вам тепер же поділитися з Студинським і Лукіяновичем, щоб вони були в курсі.

Я виїздив на кілька днів до Полтави* і не був на зборах членів Тов[ариства] Шевченка, де вони приймали проект обіжника до членів в Галичині. Як думаєте, чи щоб посилали всім? (вони хочуть перед самими зборами).

Що з “Записками”, і чи т[ому] 114 вже скінчені коректури?

Про тутешнє Наук[ове] товариство пишу в листку до Дорошенка. Будьте ласкаві, коли принесуть Вам мою пенсію, занесіть 200 к[орон] Р.Зубіку на Галицькій ул., візьміть від нього рахунок і пришліть сюди; Соліку теж дайте 200 к[орон] і теж візьміть рахунок, й скажіть заплатити решту м'яса і в Нар[одній] торгівлі довг, теж, розуміється, склепик, і молоко, і всяку всячину*); як будуть зіставитися щось більше грошей — напишіть, то Марія Сильв[естровна] скаже, куди заплатити. Вам привіт від усіх.

Ваш М.Грушев[ський]

Чи вислали міні статтю Кузелі, як я просив?

*) на книжку Юльці вложіть платню 24 кор[они].

№ 215

[Київ, перед 25 (12) листопада 1913 р.]

Дорогий Іван Миколаєвич!

Я ще не післав відповіді Виділу*, ждучи від Вас відомости, але далі трудно відкладати, напишіть зараз.

Кілька день дістав письмо секції* (Кревецького), що секція “рішила не приймати до відома уступлення і просити взяти його назад”, а “коли б ся просьба лишилася без успіху” — просить подати мотиви резігнації.

Що нового у Вас? Що зроблено? Чи буде стаття Ignotus-а до ХІ кн[ижки]?* Ще тиждень часу є. Як ні, то завчасу треба для ХІІ, котру будуть старатися випустити на перші числа грудня.

Чи не було чого з кореспонде[н]ції?

Ваш М.Г[рушевський]

Разом з сим відсилаю останні коректи “Записок”; допилюйте по змозі, щоб скоро випустили.

№ 216

[Львів,] 25 (12) листопада 1913 р.

Дорогий Пане Професор!

Прошу ласкаво вибачити, що так довго не писав. Нічого такого особливо важного не було, а зрештою, правду сказати, я якийсь час по виїзді П. Професора був в такім пригнобленім настрою, що тяжко було попросту здобутися на писання листа. І то, розуміється, знов не через те, щоби щось нового маркантного сталося, а старі відомі річи, те безнастанне розрануванне, як то кажуть, старих ран, завдяки ріжним розмовам, переговорам з ріжними людьми і т. д. Нарешті і тут наступила реакція, і я ось пишу, стараючись по змозі все по порядку розповісти. Неприємно трохи тільки одно, що завдяки тому я перетримав трохи один лист з ред[акції] “Голоса минувшего”*.

І так: дома все благополучно. Кореспонденції мало, та й то по більшій часті не важна. Найважнійше, що посилаю — се квитанція № 24456 Московской конторы Государственного банка на суму 682 руб. 90 коп., котру переказує в Київ для П. Професора Торговый Дом Бр[атъев] Башмаковых*. Дальше лист з ред[акції] “Гол[оса] мину[вшего]”, а нарешті лист Заклинського, з котрим не знаю, що робити, і теж посилаю.

Рибіцький в присланім листі заявляє*, що магістрат рішив приступити до копання каналу і просить “безпроводочено” зложити 550 к[орон] — хоч на його руки, хоч на Павловського. Що їм відповісти, і що зробити? Нарешті — але се вже глупость — якийсь Антіп Добрянський*, комісар скарбу з Дрогобича, питається, який його герб і як йому його доступити.

З нашою брошурою справа йде туго, тим більше, що усі наші — опановані страхом перед шпiонством противної сторони — настають на те, щоби брошура появилася по змозі перед зборами незадовго, а збори, як чую, відбудуться щойно з кінцем грудня. Все ж таки думаю, що з кінцем тижня або з початком другого буду міг її післати П. Професорови. Збори відбудуться тому так пізно, що відомі панове мають почувати себе доволі непевно і чекають, чи як-небудь ситуація не проясниться на їх користь, бо останніми часами дістали при нагоді відповідей в справі статута* кілька дуже лайливих листів за їх посту-

пок з П. Професором (скільки знаю, м[іж] и[ншими] від Луки Гарматія, Теод[ора] Савойки, Ясеницького). Тим часом тепер починають вписувати своїх членів* — а наших почали відкидати. Все те, по-моєму, з мотивів, про які скажу пізніше, і не так для нас важно. Правда, чекають зі зборами ще й для того, щоби перед тим вспіти випустити подвійну книжку “Записок”. Тут нова редакція (тимчасова: Томаш[івський] і Щурат) дуже хитро собі підгадала і як подвійний том “Записок” випустять... Збірник в честь Франка!* Ось і буде на перший раз матеріал готовий, за ним піде знова така подвійна книжка з Шевченківським матеріалом* — а далі як Бог дасть.

В тій цілій прозі побіч нашого гуртка як певна, навіть дуже зорганізована і здецидована сила, появився на горизонті кружок Студинського — себто залежні від него професори. Студинський останніми часами так дуже воевничо настроєний і так безоглядно стоїть за П. Проф., що аж мені трохи дивно. Тут, очевидно, передовсім грає ролю зненавиджена для нього фігура Том[ашівсько]го, проти якого Студ[инський] на всіх розворотах і перед усякого чина і звання людьми держить огністі філіпіки. Зі мною навіть мав конференцію в цілі спільної організації для повалення тієї шайки. Тут вияснилося, що він дуже радо зайняв би місце містоголови Т[оварист]ва, але під умовою, що П. Професор будуть головою. При сій нагоді вияснилася, себто не вияснилася власне, а вийшла наверх, незрозуміла мені досі позиція Лукіяновича. Показується, що Лукіянович ніби по нашій стороні — але всюди твердить, що П. Професор ліквідують цілу свою діяльність в Галичині, і з тої рації він іменем нашого кружка, хоч не уповноважений, робив Студинському пропозицію стати головою Т[оварист]ва при нашій підмозі. Не знаю, для чого се Лукіянович робить: чи для заспокоєння ворогів, чи для з'єднання нам приятелів. Студ[инський], одначе, рішучо — як мені заявив — відмовився від такої пропозиції і задля браку часу і сил, бо, на його думку, П. Проф. одинокий чоловік, що може дати собі раду з управою такої інституції. Щоби скінчити вже раз з Студинським, скажу, що в відомій комісії, котра все ще дотепер властиво не зорієнтувалася, що має робити, Студ[инський], Бандрівський і Федак — рішучі наші прихильники, Мудрак і Щурат відомо як ставлять, а Копач і Білецький поки що хитаються. Далі Студ[инський] через мене радиться П. Професора, чи було б добре, якби він про ту цілу аферу написав статтю до “Ради”* (одначе без свого підпису) и навіть заявляє охоту поїхати в сій справі до Києва для порозуміння з тамошніми членами. Щодо статі, то годиться на цензуру П. Професора. Думаю, що під такими умовами може робити одно і друге: і написати, і поїхати.

Щодо того, як П. Проф. мають відповісти Виділови і секції* — то я за той час нічого більше не придумав понад те, що говорив перед від'їздом П. Проф. Питав декого з наших — вони теж такої думки, що в деталі нема що вдаватися. Конкретно відповідь я представляю

собі менш-більш так: “На письмо... маю честь відповісти: з огляду на атмосферу, яка останніми часами запанувала в Т[оварист]ві, не можучи тут працювати, а тим самим брати відповідальності за діяльність Т[оварист]ва і її результати, я приневолений зректися і т. д.”. Одно слово, в тім роді — за <нерозбірл.> слова я, розуміється, не ручу, чи вони найліпші. Але се найліпше зробити в найкоротшім часі, щоби ся справа прийшла на загальні збори. Щодо відозви, котру тамошні громадяне мали би видати до тутешніх членів Т[оварист]ва, то думаю, що се було би як не мож ліпше. Очевидно тут, по-мойому, крім самого факту видання такої відозви від українців, котрі все ще таки тим самим, що вони закордонні українці, отже, не “підроблені” (як тутешні), імпонують найбільш забитим галичанам — крім того, кажу, не менше важною річею — спосіб зредаговання відозви. Гадаю теж, що найліпше було б се розіслати (ми могли б тим зайнятися) коротко перед зборами, щоб не було часу на полеміку.

Велику констернацію, але також озлобленне, викликав фейлетон Єфремова* — незвичайно болючий удар для компанії Т[омашівськ]ого. Зачуваю, що відбуваються наради, як би се відпарувати, але конкретно ще нічого не відомо.

Полеміка з приводу статі Ignotusa, підігріта немудрим аляборатом Кревецького*, розгорілася наново між “Ділом” і “Нов[им] словом” — причім участь взяли в тім і польські газети. Властиво в meritum сим разом вдалися тільки сі останні — натомість для “Слова” ся статя послужила приводом до атаки на “Діло”, котре під покришкою полеміки зводить особисті рахунки з П. Професором. “Діло”, розумієть[ся], відповіло “Слову” кріпкою лайкою, а се знова теж не остало в довгу — так що кінець кінцем “Діло” мусіло вдарити в мінорний тон ... і виправдуватися, що воно, мовляв, ніколи не робило особистих нападів на П. Професора! Говорив я з Цегельським в тих справах, обіцяє свою поміч і ще одну відповідь “Ділови”. Ся полеміка, думаю, надається до того, щоби Ignotus ще раз сю справу порушив — ніби як відповідь на се все. При тій нагоді можна б дещо ліпше ще розвинути.

Хотячи ще сьогодні вислати лист разом з кореспонденцією — мушу його на сім урвати. Продовженне буду писати завтра — прошу вибачити.

Паням прошу передати мій поклін.

Щиро відданий

Іван Джиджора

25.XI.1913

P.S. Просив би П. Професора знова удатися до Академії за дозволом* для мене працювати в обидвох московських архівах і на всякий випадок в Петербурзькому Государственном архиве.

№ 217

[Львів,] 26 (13) листопада 1913 р.

Дорогий Професор!

Щойно вислав лист, коли прийшовши до хати — застав знов квитанцію Моск[овской] конт[оры] Госуд[арственного] банка № 24753, через яку фірма Башмакових переказує суму 83 руб. 22 коп. Хоч сим разом сума невелика, то все-таки писав би щодня, коли б міг кождий лист від такої квитанції зачинати. Разом з квитанцією посилаю і комісовий розрахунок.

Та дальше йде менш приємна річ, про яку попередно не вспів згадати. Роза Гертнер з Жабя прислала здоровий рахунок на суму 128 к[орон] 35 сот[иків], з чого такса від контракту з Миколою Готичом* виносить 76 к[орон] 80 с[отиків]; решта — 51 к[орона] 55 с[отиків] — за побрані товари, між котрими на велику досаду найбільшу позицію займає “мілька”. Як “оправдані” документи прислано potwierдження окружної дирекції скарбу на таксу, а на товари — цілу копицю записочок П. Проф. і Марії Сильвестровни до склепу, що ще не значить, що цифри за товари вірні. Чи прислати рахунок до провірки, чи заплатити без того?

Вертаю тепер до того, про що я вже згадував в попереднім листі, а власне, що з огляду на наші найблизші задачі в відносинах до Т[оварист]ва я зачинаю рівнодушно ставитися до приймання теперішнім — з позволення сказати — Виділом своїх членів, бо загалом така обосторонна фабрикація членів ні до чого не доведе, і се мало б вигляд, що тут йде річ виключно про захоплення Т[оварист]ва в свої руки.

Тим часом наші змагання й задачі, по-моєму, повинні йти в такім порядку: 1) найважнійша річ — се вийти з тої плюгавої афери чистими і одержати сатисфакцію; 2) на другім місці поставити поваленне тієї шайки в інтересі самого Т[оварист]ва, а без огляду на се, хто потім безпосередно візьме Т[оварист]во в свої руки; 3) щойно на кінці кладу евентуальність повороту до Т[оварист]ва, та й то з великими сумнівами, бо, вступивши на місце, де тарився паршивий кінь, можна заразитися поганими лишаями. Яким чином осягнути першу ціль і підготовати другу? Самої нашої брошури мало супроти постійно і тепер ще систематично підпольними дорогами ширеної клевети, що “з Т[оварист]вом зле”, “над берегом пропасти” і т. д., і супроти бездонної безкритичности публіки. Що говорити про звичайних собі членів, коли, напр., Студинський був дуже приємно здивований (з рації прихильности до нас), коли я йому вказав на те, що, напр., умова з Вид[авничою] спілкою* була аж трома наворотами подана до загального відома, а м[іж] и[ншим] П. Професор присвятили цілий успуп вступної промови на загальних зборах (1909 р.) сій справі. А преціньте, він і кождий инший міг любісенько переконатися про се

з “Хроніки”, де сказано, що збори сю умову разом зі справозданнем Виділу прийняли до відома одноголосно. Для того, особливо коли б ореченне комісії випало по думці засади “вовк ситий і коза ціла”, треба на найблизших зборах dokonче викликати дискусію над діяльністю попередньою зглядно ще давніших Виділів і станом Т[оварист]ва; і хай тоді пасквілянти доказують правдивість своїх закидів. Але се все думки відомі і не нові для П. Професора. Тепер йде щось нового. Отже, коли би ся банда так зорганізувала свій табір, що його не можна було проняти жадними річевими аргументами, а клеветники стояли би при своїм всупереч очевидній правді — в таких разі хтось з наших бувших виділових, напр., я, повинен поставити внесенне, щоби анулювати абсолюторію попередньому Виділови, що потягає за собою уступленне тих, що з попередного ввійшли до нового Виділу — аж до часу, поки ті, що чують себе ображеними, не розправляться судово з клеветниками, себто з тими, що в такій ролі виступили би в часі дискусії на зборах. І без огляду, чи збори приймуть таке внесенне, чи ні, але коли під впливом тої погрози не дадуть належної сатисфакції — сю погрозу таки виконати. Що ж в самій річі? Наше діло чисте і нам нема чого боятися суду — хай переглядає всякі книги, документи і т. д., хай переслухає цілий ряд свідків, отже, всіх виділових від 1901 р., членів контрольної комісії і т. д. Хотять скандального процесу — будуть його мати; тоді побачимо, хто вийде скомпромітований, в яким світлі покажеться, напр., наш контрольор Охримович, що сидить собі в теперішнім Виділі так, буцімто його не найбільше дотикає клевета. Щоправда, остатна то річ — тягатися по судах людям, які, хвалити Бога, з судом досі нічого не мали. Але що ж робити з такими цинічними розбійниками і шантажистами. В тім, власне, весь секрет їх удачі, що вони, завдяки своїй нахабности і безличности, представляють силу активну, коли порядні і коректні люди з боязни скандалу — сила пасивна. Одначе думаю, що перспектива такого процесу нікому з них теж не усміхається, особливо коли їх переконати, що судова скарга не пуста погроза. В тім цілім пляні для мене найважнійша річ, яким би чином виелімінувати з такого евентуального процесу П. Професора. Може би, як “захорувати” або виїхати куди на той час — і справа могла б обійтися без П. Проф., коли кількох з нас, як сами покривдені, і від свого імени виступили би зі скаргою.

Що з такими суб’єктами найскорше можна собі порадити офензивою, доказує останне засіданне Історичної секції. Я собі теж дозволив безцеремонно заатакувати Том[ашівсько]го і, закинувши йому клевету на П. Професора, зажадав з свого боку, щоби секція зайняла якесь становище супроти того. Тут він так сконфузився, що зпочатку язика забув, а далі став оправдуватися, що він ніякої клевети не кидав, а лиш, так сказати, просив у секції оборони проти ріжних слухів і ствердження, що він не виступав проти кандидатури Бар[вінсько]го; він, мовляв, ту справу розслідить, звідки таке пішло і т. д.

Коли ж я йому дав репліку, пригадавши його слова, то на поміч йому прийшов Охримович, піддавши думку, “що тут певно якась інтрига” зі сторони “довірених” людей, а Том[ашівськ]ий все-таки має здати справу з тієї інтриги. Я, розуміється, знова сю справу пригадаю — так легко з того він не виве[р]неться. Своєю дорогою і для мене він після сього ладить якусь більшу пакість, бо потім дуже чемно витався зі мною — видно, чести не має вже ніякої. Але се кепський знак. Ну та побачимо.

Поки що кінчу з просьбою до П. Професора висказати свій погляд на порушений плян. Прошу вибачити, що лист вийшов такий довгий.

Щиро відданий.

Іван Джиджора

26.XI.1913

№ 218

[Київ, 27 (14) листопада 1913 р.]

Дорогий Ів[ане] М[иколаєвичу]!

Тільки що принесли два Ваші листи*. Дякую за відомости, шкода, що з дечим проволікли. Гертнерці треба зараз післати гроші по тому рахунку. За канал, з огляду на мою неприсутність, можете тепер не платити — аж 1 січня, думаю. Торгівлі заплатите, як будуть свободні гроші. Про Ваш проєкт про суд поговорю з тутешніми членами, рівно ж і про статю Студинського. Лист до Академії вишлю, поясненне мотивів теж — мабуть, з Москви, куди їду тепер. Лист Ваш потверджує, здається, мою гадку, що Ст[удинсько]му треба закомунікувати матеріали, Вами зібрані для брошури*.

Ваш М.Г[рушевський]

Статя Ignotus[a] пожадана скоро* — до 10–12 найдалше, добре справді в ній відповісти на полеміку.

№ 219

Москва, 5 грудня (22 листопада) 1913 р.

22/XI.1913

Москва

Дорогий Іван Миколаєвич!

Я дістав Ваш лист в перериві між двома подорожами — до Полтави* і до Москви* — і тому дечого не міг полагодити зараз.

Вчора післав письмо до Академії наук*.

Щодо пропозиції Студинського говорив у Києві з Чик[аленком] — він думає, що непідписана статя не мала б вартости, а приїзд до

Київа тепер особливої ціли не мав би, бо щодо інцидента настроїв київ[ських] кругів, котрі ним інтересуються, досить ясний. Мотивованне резігнації до Виділу*) я вислав тиждень тому, до секції — вчора.

Франко упоминається про гроші* — долучаю листа*, поста-райтесь полагодити якнайкраще.

Ваш щирий М.Г[рушевський]

До Київа вертаю в середу.

Пишіть!

Про судову дорогу ще буде час подумати.

*) в тім дусі, як я говорив, і Ви теж писали.

№ 220

[Москва, перед 11 грудня (28 листопада) 1913 р.]

Гранати хвилюються, мовляв якась коректа у мене лежить.

Чи не було якоїсь коректи (з Петербурга)? Пришліть до Києва, і може якась цікава кореспонденція.

Та й текст пришліть, нарешті. В четвер 28 (11) я сподіюся бути вже дома — білет купив. Привіт усім.

Ваш М.Г[рушевський]

№ 221

[Київ,] 12 грудня (29 листопада) 1913 р.

29/XI.(12/XII)913

Дорогий Іван Миколаєвич!

Сподівався, що, може, застану від Вас у Київі листа, але не застав нічого. Не було і статі Ignotus[-a], котрої конче вже сій книжці потрібно. Ані статі Кузелі, котру лишив, як відомо Вам, в шуфляді в столику коло печі і просив — тому 2 тижні — прислати, бо вона тут потрібна. Взагалі нема ні від кого статей для ЛНВ, що ставить його в досить ніякове становище перед тутешніми людьми. Франко написав мині грубіального листа, що йому грошей за Данта не платять*. Застав лист від Виділу Т[овариства] Шевч[енка]* — він не бачить причини, чому б я не міг працювати в теперішніх обставинах; коли я зволю назвати перешкоди, Виділ буде старатись їх усунути. Думаю, що відповідати на се нема чого?!

Напишіть, як розпорядили пенсією.

Чи нема чого важного в кореспо[н]денції.

Конче треба статі Ignotusa.

Ваш М.Г[рушевський]

З подорожи до Москви я дуже вдоволений: в архіві зробив чимало, з'їзд удався дуже добре*.

Чому не присилаєте текста?

Нині посилаю Мостицькому програму викладів і легітимацію до прольонгати.

Б[удь] л[аска], допильнуйте, аби Франкови гроші за Данта (я про[по]нував 400 кор[он]) виплатили зараз*.

№ 222

[Львів,] 15 (2) грудня 1913 р.

[...] свій кредит Т[оварист]ву, яке тепер не хоче віддати нам грошей, зглядно сплатити наші векслі, щоб ми могли знов позичити. В один час справа так стояла кепсько, що я мусів дати свої гроші на експедицію 10-ої кн[ижки] ЛНВ. Для Франка, може, я тим часом видобуду від Дермаля, а з Т[оварист]вом хоч процесуєся.

Поки що кінчу, щоби перед полуднем вислати лист.

З глибоким поважаннем

Щиро відданий

Іван Джиджора

15.XII.913

№ 223

[Київ,] 17 (4) грудня 1913 р.

4.(17)XII.913

Дорогі Іван Миколаєвич і Микола Осипович!

Вчора я одержав Ваш лист з іменами членів* перед самим засіданням тутешніх членів і передав їм. Вони розібрали між себе, хто кого повідомить*, тільки про Шаповала просили, аби Євшан сам до нього удався, бо у тутешніх з ним відносини не найкращі.

Дуже мині жаль Вас, беручи з листу, що Ви дуже нервуєтеся! Розумію Вас, але кінець кінцем не хвилюйтеся занадто. Кінець кінцем — се все ж тільки епізод! Тутешні члени беруть справу теж серіозно. Їхати беруться Чикаленко, В.Леонтович, може, Василенко і В.Шемет*, котрий зголосився в члени* і в крайности, хоч як гость, хоче виступити. Вони повезуть з собою декларацію київ[ських] членів: на випадок, коли заг[альні] збори не дадуть сатисфакції — про виступлення з Т[оварист]ва їх. Чикаленко хоче приїхати вже в середу і в той день зійтися з Вашим кружком, щоб бути в курсі, а другого дня повідати декого з сторонніх. Заїхати хоче до Нар[одної] гостини[ці].

Дуже зле, що Ви не прислали досі проекта чи текста записки бувшого Виділу. Її чекали, їй надають вагу, і вона потрібна справді як для тих, що мають вести полеміку, як і тих, що поїдуть на збори — аби чули себе на твердім ґрунті супроти всяких можливих випадів і закидів.

Тому я би дуже настоював, щоб Ви прислали сюди зараз копію на мої руки, щоб вона встигла ще попасти в руки делегатів, з котрих деякі, може, поспіють просто з потягу на збори.

Можливо, що у Львові тоді буде і Лаврів, може здатися якись інформаціями, але дуже експонувати його не треба*.

Дуже сумно, що Ви пишете про брак грошей у Спілки. Тут припинено все — крім Віндельбанда, ніщо не друкується*. Для Франка конче треба — хоч позичити, а виплатити*. 400 р[уб.] з Тов[ариства] підмоги йому післано на книжечку “Дністра”.

Чикаленко привезе повновласти членам, Виділови посилають безпосередню.

Здоровлю Вас! Дай Боже побачитися в кращих часах. Я, розуміється, на зборах не буду.

Ваш М.Грушев[ський]

Нині їздив з поручення земляків до город[ського] голови, відволив петицію, щоб Дума взяла на себе святкування Шевченк[ового] юбилею. Заноситься на велику парадку.

Про поставл[ення] справи — чому нема справи резігнації і вибору голови — хочуть говорити і тутешні, і вважаю се раціональним. Умовитися, хто виступить перший.

Лист до галицьких членів по виході останнього проекту Стату-та приходиться цілком переробляти, займеться сим Єфремов*, хочуть в понеділок розіслати.

Повідомлень про збори через половину не одержали, в тім і я, і Марія Силь[єстровна].

Вам привіт!

Чи полагоджено з почт[овою] щадницею — підписи Спілки?

№ 224

[Київ,] 22 (9) грудня 1913 р.

9/XII.913

Дорогі!

В преддень виїзду Чикаленка тільки що одержав примірники “В обороні правди”*. Жалко, що Ви не прислали на перегляд перед друком, як я Вас просив! Ну та вже пропало! В виступах Ваших на заг[альних] зборах порозумівайтесь з Чикаленком і координуйтеся з його лінією. Я вважав би за краще, щоб Ви, Іване Миколаєвичу, і Мик[ола] Осипович виступали на зборах як інформатори, коли ходить о фактичне вяснення якоїсь справи, а більш програмні виступлення вели иньші люде.

Познайомте Чикаленка й ин[ших] д[обродіїв] з справами Спілки, Акад[емічного] дома і Тов[ариства] прихильників. Лаврів, як, може, Ви знаєте, виїздить*, на його місце посилають Сироїда*.

Ваш М.Грушев[ський]

Михайлу Хоркавому прошу сказати, що я його лист дістав*, але не можу словнити його просьби (він просив позичити грошей, але Ви про се йому не дорікайте нічого).

№ 225

[Київ,] 23 (10) грудня 1913 р.
10/XII.913, вечір

Дорогий Іван Миколаєвич!

Я все ждав відомостей про своє сальдо гонорарів etc. Тим часом зближається річне замкнення. Долучаю отсей лист*, котрий — коли не сталося чогось, що робило б се небажаним — я прошу Вас передати в друкарню, щоб вони се зробили.

Ваш М.Грушев[ський]

1914 рік

№ 226

[Львів,] 1 січня 1914 р. (19 грудня 1913 р.)
1/1.1914

Поклін і щире поздоровлення посилає кружок приятелів і учеників

Іван Джиджора
Мик.Залізник
Мих.Мочульський
Волод.Дорошенко
Дермаль
М.Федюш[ка]
В.Герасимчук

№ 227

[Київ, перед 24 (11) січня 1914 р.]

Дорогий Іван Миколаєвич!

Велить Теклі*, починаючи з 11 [-го] (24 [-го]) палити в кабінеті, а почавши з 12 [-го] (25 [-го]) — в спальні, а 13 [-го] (26 [-го]) — і в передпокої моїм. Я приїду 14 [-го] (27 [-го]) і рад би 15 [-го] (28 [-го]) побачитися з знайомими. Ваш щирий

М.Гру[шевський]

Ignotus-ови скажіть, щоб ладив статю доконче*, а Вам для І кн[ижки] "України"* треба доконче дати щось — найдалі 4/II н. с[т].

№ 228

[Львів,] 24 (11) січня 1914 р.

Дорогий Пане Професор!

Тішуся дуже, що П. Професор приїжджають нарешті до нас. Тут усе менш-більш добре. З огляду на близький приїзд посилаю тільки лист Шуйської*, на котрий певно треба зараз відповісти. Решта може бути полагоджена вже тут. Є се лист від Кадлеца з трохи неприємною новиною*, а зате від Нідерле* і від Král[ovská] Česk[á] Spol[ečnost] Naúk приємна* — очевидно сатисфакція за першу.

Для Пань прошу передати мій поклін.

Щиро відданий

Ів. Джиджора

24.I.1914

№ 229

[Львів,] 22 (9) лютого 1914 р.
22/II.14

Зібрана компанія засилає сердечний привіт і запевнення вірності. Бажаємо в тяжких часах там певности. Мар[ії] Сильв[естровні] наш поклін.

Джиджора
В.Герасимчук
Дермаль
<Мик.Залізник>
Волод.Дорошенко
Мих.Мочульський
Осип Роздольський

№ 230

[Київ,] 23 (10) лютого 1914 р.
10(23).II.914

Дорогий Іван Миколаєвич!

Дістав картку шановної компанії й прошу поклонитися їй від нас і подякувати за пам'ять. Ми поки що тут не тратимо анімусу. Навпаки, вся ся серія заборон* видимо підіймає дух і настрої, а не навпаки...

Я занятий І кн[ижкою] "України", котру хочу випустити перед Шевченковським днем. Василенко пише для неї рецензію на Вашу книгу* і дуже хвалить; в розмові порівнював її з книгою Максимовича*, за котру той дістав отсе степень магістра, і признавав Вашу без порівняння кращою. Коби Ви тільки працювали більш регулярно, систематично і продуктивно!.. Часто я гризуся Вами.

Лаппо-Данилевський відповів міні запискою, з котрої бачу, що з Академії післано міні до Львова повідомлення про відповіді Арх[іву] загранич[них] справ і Государственного* (між листами, присланими міні з Львова Євшаном, я його не знайшов — може, він передав просто Вам?), а Архив юстиції не відповів ще, і вони вдруге його запитують. Зараз відпишіть — як там нема того листу, то я запитаю знову.

Докличте, притисніть Ignotus-a, аби прислав статю, — ще час, коли зараз присяде фалди.

Про деякі інші справи — Спілки, книгарні etc. — пишу в листі до Євшана.

На першого прошу заплатити решту по рахункам Соліка і Зубіка, і по книжечці Торговлі, котра лежить на конторці, і до фотографії Тшемеського 14 к[орон] (рахунок там же). Мабуть, прийшла вже пригадка “Дністра” про асекурацію, котрий час кінчиться десь в 20-х днях лютого; коли нема, то я просив би спитати телефоном і довідатися про термін асекурації і скільки треба виплатити.

Ваш щирий М. Груш[евський]

Скільки разів забув Вам нагадати: Полівка запитував мене, що сталося з його статєю*, що він післав на збірник Франка*) — нехай би Кревецький відписав йому.

*) чи будуть друкувати в чеськім оригіналі чи перекладі?

№ 231

[Київ,] 3 березня (18 лютого) 1914 р.
18/II.914

Бійтеся Бога, дорогий Іван Миколаєвич, досі нема статі до ЛНВ. Пришліть же, се чистий скандал, як і в сій книжці не буде.

Не прислали нічого і до “України”: І кн[ижка] вже замкнена. Ладьте бодай на другу. Я б просив статю на ту тему про понятє права Гетьманщини* чи що, про яку ми говорили (меморіал Генерального судії?).

Думаю, що прийдеться Вам писати статю на тему умисности економічної політики Петра (що се був не меркантілізм, а політика)*.

Ваш М. Г[рушевський]

Напишіть, що там дома.

№ 232

[Львів,] 18 (5) березня 1914 р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Передовсім маю честь донести, що дома у П. Професора все поки що в порядку — зрештою Федюшка, котрий там часто буває, певно про се теж писав*. Пенсію я взяв ісправно і позаплачував усе

відповідно до доручення П. Професора. З 802'56 к[орон] в мене лишилося всего-на-всього 80'68 к[орон], бо на дім пішло 172'88 к[орон], а купцям — 549 к[орон]. На окремій картці посилаю докладний список видатків, на котрі в мене є поквітовання.

В Т[оварист]ві йде по-давньому: розлад чимраз даліше поступає, що недавно показало на засіданні Фільольогічної секції. Через дві години секція ніяк не могла уконститууватися, сім раз повторялося голосування, поки нарешті не вибрали головою... Стоцького, як чоловіка схильного до партії теперішнього Виділу*. На засіданні Історичної секції вибрано П. Професора поновно головою, а заступниками Томаш[івсько]го і Дністрянського*.

Ювілейні свята в Галичині, себто у Львові, випали дуже мізерно і без найменшого під'єму* — зовсім не те, що в Києві. Цікаво знати би, які будуть безпосередні наслідки. Ось ще новина: наша компанія, користаючи з пореформового katzenjammer-у, порішила приступити до видавання тижневика, від 15 цвітня почавши. Се тим більше потрібне, що в сім році повинні відбутися вибори до сойму. Всі в один голос кажуть, що такого часу, як сей рік, мовчки пропустити не можна — інакше хиба ніколи, як не тепер. Тільки поки що нема між нами повного порозуміння щодо введення в жите і дальшого технічного ведення сього “підприємства”. Я був за тим, щоби власниками газети і редакторами були ми, а адміністраційну сторону, евентуально “зиски”, доручити одному свого рода підприємцеві — зрештою зовсім порядному чоловікови Нискокклопови*, що веде тепер “Нове слово”*. Сього я хотів тому, що, на мою думку, між нами нема в сій хвилі чоловіка, котрий міг би зайнятися адміністраційно-фінансовою стороною. Та на останній нараді виступив з своєю офертою Федюшка*, але я маю сумніви, чи зможе він се діло повести і чи матиме час.

Передавав мені для відома П. Професорови Ко[лесс]а, що він нібито має інформації з офіціального жерела, що там проти П. Проф. щось таке ніби задумується. По змісту се виходило те саме, про що було в газетах, як ось відома резолюція, котру, як я думаю, просто списано і подано як свої інформації. Через те я не придаю сьому особливої ваги, але вважаю все своїм обов'язком П. Проф. про се сьак-так сповістити. Се, розуміється, “під секретом”.

Мої справи стоять так: вже два тижні подав я просьбу о відпустку, одначе справи досі не полагоджено ні сьак ні так, а віддано до реферату Кривецькому. Він же досі про те не сказав мені ані слова: видно, не співчуває тому. Навряд чи дадуть ще перед святами, тим більше, що від 15 цвітня Кривецького кличуть на військові вправи. В таким разі, якби дали, то я поїхав би на весну до Москви, а на зимовий семестр, якби добув грошей, може кудись за иншу “границю”. Тепер пробую зі знаного документу Генерального суді зробити статю, тільки якось ніяково на підставі одного документу, а більше ніякого матеріялу для сеї теми не знаю. Не зовсім ясно розумію тему,

яку мені П. Професор дали в останнім своїм листі про політику Петра, а не меркантилізм, і для чого я маю писати сю статю для “України”? І на підставі зібраного вже матеріялу, тільки инакше використавши його, чи підшукати ще відповідний?

І так покїрно просив би написати мені, коли можна, про сі справи, а також висловити свою думку про газету. Своєю дорогою П. Професор певно скептично ставляться до сеї справи. У нас тут ведеться скандальний процес проти Бендасюка і компанії* — одна компромітація більше.

Чи “Україна” вже вийшла?

Марії Сильвестровні і Катерині Мих[айловні] низько кланяюся.
З глибоким поважаннем

Іван Джиджора

№ 233

[Київ, 19 (6) березня 1914 р.]

Дорогий Ів[ане] М[иколаєвичу]!

Прошу зараз написати міні адресу “Zeitschr[ift] für osteurop[äische] Geschichte”* — куди посилати обмінні прим[ірники] для редакції (на часописи єсть).

Чи пишете статю про суд Гетьманш[ини]? Чому не пишете взагалі міні?

Ваш М. Г[рушевський]

Що в Спільці — нічого не можу дізнатися: скільки післано, що в касі. Тут рах[унки] не заплачені. Книгарня не може платити. Писав Дермалю. Як з “Лисом Микитою”?* Чи відіслати рисунки для кліше?

№ 234

[Київ, близько 20–21 (7–8) березня 1914 р.]

Спасибі, дорогий Іван Миколаєвич, за труд і клопіт Вам у виплатах. З пенсії 1/IV я мав на гадці виплатити 550 кор[он] на каналізацію. Але наперед — як Вам казав уже — треба б розвідати у Бальковського, як стоїть справа — чи дійсно на мене припадає 550 кор[он], чому вони кажуть платити не до міської каси, а на руки Рибіцького. І коли є які сумніви, то здержатися з виплатою. Міні не спішно з сим.

Заплатить решту Зубіку.

Тиждень тому я післав до Виділу лист, де просив переказати заг[альним] зборам подяку за признанне і жаль, що я не міг словн[и]ти їх бажання — вернутися до проводу в Т[оварист]ві*.

Тут живемо дуже живим і богатим житем, і я з певним страхом подумую, що за 6 тижнів мушу бути ві Львові, дихати галицькою атмосферою інсинуацій і пльоток. За кілька день їду до СПб-га* — до Великодня (адреса — Лиговский переулоч, № 4).

Щодо Ваших плянів тижневика, то трудно міні щось казати. З одного боку бачучи, як трудно від Вас добути статю для ЛНВ, не маю, як знаєте, надій, щоб Ви змогли його вести. З другого боку — як Вам сей плян не дає спокою, то, може, добре було б колись спробувати раз. Тільки ж не удача б дуже понизила б Вашу репутацію серед гал[ицького] громадянства — хоч певно не маєте чим дуже дорожити. Адміністрацію, певно, краще б віддати, але 50 кор[он] на тиждень — чи се не переходить Ваші сили? Зрештою — передплата Ваша чи його?

Прикро, що Вам урльоп затягається. *Periculum in mora*, хоч би з огляду на моє спенсіонованне — мабуть не далеке. Заінтригував нас Ваш вираз загадковий, “що там проти П. Проф. щось таке ніби задумується”; де “там”? і про яку резолюцію думаєте? — чи Київ і київ[ських] націоналістів?

Я певен, що Ви зробите добру статю про Гетьманський суд і на підставі тої записки, і нетерпляче чекаю її до II кн[ижки] “України”, котру замкну по приїзді з СПб-га — отже, [не] спізниться з нею!

Дуже бажано і статю до ЛНВ дати без перерви, до IV кн[и]ж-ки*. Щодо меркантилізма в політ[иці] Петра*, то я ширше виясню Вам мою гадку устно; я думав, що Василенко розвине її ширше в рец[ензії], а він ледве натякнув.

Марія Сильв[естровна] і Кулюня дуже Вам дякують за домові клопоти і шлють поклони і привіт.

Вам щирий М.Груш[евський]

Якби Герасимчук скоро прислав рецензії!

№ 235

*[Санкт-Петербург,
не раніше 19 (6) березня — не пізніше 14 (1) квітня 1914 р.]*

[Пр]ивіт з Петербургу. Буду сими днями у Лаппо-Данилевського. Тут дуже переломовий настрій — в різних сферах. Що ж стаття про суд? Дуже потрібна.

Вернувшись, треба буде замикати II кн[ижку]. Передплата йде зовсім не зле.

Поклін усім!

Ваш М.Г[рушевський]

№ 236

[Львів, 29 (16) березня 1914 р.]

Щиро тішимося, що П. Проф. так гарно себе почувують. Бажаємо, щоб так завсіди було. Паням наше поздоровлення і поклін.

Джиджора
Дермаль
Осип Роздольський

Мих. Мочульський
 В. Герасим[чук]
 В. Дорош[енко]
 Мик. Залізняк
 М. Федюшк[а]

№ 237

[Львів,] 1 квітня (19 березня) 1914 р.
 1.IV.1914

Дорогий Пане Професор!

При всякій нагоді, коли ми тільки збираємося, першим ділом звертаємо свою увагу в сторону В[исоко]п[оважаного] П. Професора. В[исоко]п[оважаного] П. Професора завжди уважаємо не тільки патроном верховним нашої тіснішої компанії, але і загалом усього того, що в нас на соборній Україні доброго діється і буде діятися. Таким чином і в сій хвилі звертаємося з глибоким поклоном і з бажаннем усього найкращого до П. Професора.

Мик. Залізняк
 Іван Джиджора
 Михайло Мочульськи[й]
 В. Гарасимчук
 Осип Роздольський
 В. Дорошенко
 М. Федюшк[а]
 Дermalь

№ 238

[Львів,] 14 (1) квітня 1914 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Маю честь донести, що дома в П. Професора все гаразд. Тут вже весна, і тому я хоч не мав ніякого доручення, казав робітникови поробити звичайні весняні порядки в саді. Що понад те треба зробити, прошу написати. Через те, що Євшана нема тепер у Львові, бо поїхав на етнографічну експедицію з Роздольським, посилаю теж листи, які в тім часі прийшли, між тим замовленне на церк[овну] книгу, з чим не можна було чекати до його повороту. Всі рахунки, про які мені було відомо, я поплатив, і спис розходів даю тут на окремій картці. Справа з каналом десь знова застрягла, принайменше не чути, щоби в найближшій часі мали приступати до його будови. Мабуть, П. Професорови самому по приїзді прийдеться мати з тим діло.

Новин особливих тут нема ніяких. В Т[оварист]ві чимраз більший розлад. Не вважаючи на поміч Стоцького, що майже весь час пересиджує у Львові, Фільольогічна секція почала війну з Виділом*.

Правда, забув додати, що Возняк, нагнівавшись на “Україну” за те, що його не поміщено в списі співробітників* (в чім бачить мою інтригу), приступив до виділової партії і наново все буде, як каже, друкувати в виданнях Н[аукового] т[оварист]ва. Чи довго там побуде — не відомо. Поза тим, одначе, наша справа в кругах Т[оварист]ва стоїть не зле, принайменше не гірше, як в грудни м[инулого] року. Видаюся доволі часто з Колессою, і то він мені подав був ту звістку, яку я мусів так неясно П. Професорови передати. Мова була про відносини на Україні.

Тут усі, з ким не стрінешся, кричать за опозиційною газетою. Ціна таким жаданням (як Колесси і йому подібним), розуміється, невелика. Я се брав тільки як симптом важний, особливо в такій доволі переломовій хвилі, як виборчий рік по новій реформі. П. Професор мене зовсім розхо[ло]дили, хоч, по-моєму, діло тут не в редакції, а в грошах. Щодо сього, то дійсно справа стоїть дуже кепсько, і я з цілої компанії на сю справу дивлюся найбільш песимістично. Доложити більш як дві тисячі на рік ми не годні — а се, на мій погляд, рішучо замало. Є тут, правда, один добродій (Брик), що хоче дати 1000 к[орон], але зв’язуватися з ним — то значить цілу справу вбити. Він, по всій правдоподібности, хоче кандидувати і хотів би мати для себе орган, ну а закладати газету для Брика було б щонайменше нерозумно. Я не зовсім добре розумію того, що П. Професор сказали про евентуальну втрату моєї репутації через газету з додатком, що зрештою не маю чим дорожити. Яку і в кого репутацію стра[ти]в би я? І загалом: через сам факт видавання чи наслідком дуже зрештою правдоподібного упадку газети? А все-таки варто би спробувати, але головна річ — гроші.

Справа з моїм урльопом стоїть дуже непевно. Кревецький на Виділі заявився з цілою рішучістю проти. Виділ, одначе, не зважився просто відмовити, але, користаючи з того, що Крев[ецьк]ий має йти тепер на військові виправи, — справу моєї відпустки відложив аж до часу повороту Крев[ецько]го, бо, мовляв, нема на кого здати бібліотеки. Щось певного буде постановлено щойно в другій половині мая. Сам знаю, що *regiculum in toga*, але Виділ відложив справу під таким благовидним претекстом, що на разі нічого не можу зробити. Тим часом я вже вніс поданне з просьбою виплатити мені стипендію.

З приводу Воскресення складаю П. Професорови і цілому домови бажання веселих свят.

З глибоким поважанням

Іван Джиджора

14.IV.1914

№ 239

[Київ, 20 (7) квітня 1914 р.]

Христос воскрес! дорогий Іван Миколаєвич! Дякую за лист і вісти. Десь п’ятого дня Юльця їде до Львова* і там буде порядкувати.

Нагадайте Ign[otus-y] про статю — доконче потрібна до IV книжки* — аби десь 15 [-го] (28 [-го]). IV післав. Пишу Вам сюди, бо не знаю куди.

Ваш М.Г[рушевський]

Коли будете у Львові?

Листи недатовані

№ 240

[Київ, б/д]

Дорогий Іван Миколаєвич!

Я післав Вам сьогодні телеграму і ще сим листом додаю, щоб доконче прислали коротку (ст. 5–6) статейку до ЛНВ про політичну ситуацію, не відмовляйтеся, і не затримайте, бо книга на укінченню, вишліть найдалше в середу, доконче.

Ваш М.Г[рушевський]

№ 241

[Київ, б/д]

Ів. Джиджорі

Не порушив Вас ні лист, ні телеграма, дорогий Ів[ане] Мик[олаєвичу], і випускаю книгу ЛНВ без статі про ситуацію! Як так вести, то краще покинути. Нині відсилаю коректу Вашої статі, к[от]ра знов задержала “Записки”. Дуже зле, що Ви не ділите статю на глави, се позбавляє перегляду і страшенно рідко стрічається а соріте — се теж утрудняє читанне.

З рецензій, про які Вас просив, теж нічого не одержав. Так, видно, час міні ліквідувати свої редакторські обов’язки!

Ваш М.Г[рушевський]

№ 242

[Львів, б/д]

Пишу з двірця. Якщо Ви вернули самі, то може б заквартирували у нас для ободрення жіночого сословія, що боїться злодіїв; тоді, розуміється, Михайлового Борка не треба. Але як не самі, то, розуміється, о тім нема мови, щоб Вас розлучати. Про иньше напишемо потім.

М.Г[рушевський]

№ 243

[Криворієня, б/д]

Не маю від Вас нічого, дорогий Іван Миколаєвич, хоч писав Вам. Чи здорові?

Чи післана стаття до Київа? Далі як до неділі не можна відкла-дати, бо треба б і коректу.

Ваш щирий М.Г[рушевський]

Від наших привіт. Чужих нікого, та й не знати, чи й буде хто.

№ 244

[Львів, б/д]

Дорогий Ів[ане] Ник[олаєвичу]! Знову ні Вас ні від Вас якої звістки. Приїздіть безпроводочно.

Ваш М.Груш[евський]

№ 245

[б/м, б/д]

Дорогий Іван Миколаєвич!

Щось не маю листа від Вас. Чи знов будете непоправні?

Ваш М.Г[рушевський]

№ 246

[Львів, б/д]

Поміркуйте на свободі, чи є що на тім, чи чиста інтрига.

№ 247

[Львів, б/д]

Д[октору]ру Джиджорі.

Прийдіть на обід.

М.Г[рушевський]

Неділя.

№ 248

[Львів, б/д]

Герасимчук не сповнив обіцянки і не був сьогодні в деканаті. Прошу йому сказати, щоб доконче порозумівся зо мною телефоном чи инакше, нині, бо наробив плутанини.

Второк.

М.Г[рушевський]

1904 рік

№ 1 *Заставці, п. Голгочі, 26 (13) вересня [1904 р.]*

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 331–332).

Рік написання встановлено за наступним листом І.Джиджори від 9 жовтня (26 вересня) 1904 р. Уточнено за біографічними відомостями, поданими Іваном Джиджорою в *curriculum vitae* (зберігся чорновий автограф, ймовірно, 1910 р., без кінця: “Підписаний родився в Заставцях пов. Підгаєцького 9 лютого 1880 р. В рр. 1895–1902 укінчив I–VIII кл[аси] в ц[ісарсько]-к[оролівській] гімназії в Бучачі і в 1902 р. на зимовий семестр вписався на філософічний відділ Львівського університету, вибравши для студій групу історичних наук. На університеті пробув *jure* – [...] до 1907 р.”). Восени 1904 р. Івана Джиджору мобілізували до австрійського війська, тому він пропустив один семестр 1904/1905 навчального року. Служив у полку піхоти у Трієсті на узбережжі Адріатичного моря (на той час його поштова адреса: *Johann Dzydzora in Triest Infanterie regiment AC 97. E. Fr. Schule* (ЛІНБ, ВР, ф. НТШ–781/1, арк. 1). В архівній справі “Особисті документи Джиджори Івана, студента філософського факультету” збереглася його військова карта, видана в Бережанах 12 жовтня 1905 р., з якої довідуємося про зріст – 170 см (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2196, арк. 1). Детально див.: *Пришляк В.* Студентські роки Івана Джиджори (1902–1907) // На службі Кліо: 36. наук. пр. на пошану Любомира Романа Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – Київ; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. – С. 386.

...грошей і посьвідки від когось, що дає мені у себе занятє під час моїх студий і платить мені за се стільки... – Збереглися документи, які засвідчують, що ще 1903 р. М.Грушевський та НТШ надавали допомогу І.Джиджорі. Так, 25 травня 1903 р. він отримав 25 корон “запомоги” від професора (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 5). 11 грудня 1903 р. Іван звітувався перед НТШ про одержані 80 корон за копіювання 30 аркушів документів. Його посвідку засвідчив М.Грушевський, зазначивши вищу суму: “Рахунок аркушів стверджую: по три корони за аркуш – належить, отже, дев’ятьдесят корон за відписанне” (Там само, арк. 4). Крім того, не без участі М.Грушевського, у 1903 р. І.Джиджора отримав з фонду А.Бончевського 200 кор[он] (*Зайцева З.* Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – К., 2006. – С. 305). Пам’ятаючи це, І.Джиджора дозволив собі у скрутний час знову звернутися до професора по допомогу.

№ 2 *Трієст, 9 жовтня (26 вересня) 1904 р.*

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 6–7 зв.).

...Еварницького не зробив ще... – Йдеться про рецензію, яку І.Джиджора мав підготувати для розділу бібліографії (рецензії й справоздання) в “Записках НТШ”, на нову публікацію Дмитра Яворницького: *Еварницький Д.И.* *Источники для истории*

запорожских козаков. – Владимир-на-Клязьме, 1904. – Т. I–II // ЗНТШ. – Львів, 1905. – Т. LXVII. – Кн. V. – С. 22–23.

...*Костомар[ов]а “Мазепи”*. – Йдеться про історичну працю: *Костомаров Н.И. Мазепа: Историческая монография // Русская мысль. – 1882. – Кн. 1–4, 8–12.* Окреме видання вийшло в Москві того ж року. Разом із його ж студією “Мазепинці” (*Русская мысль. – 1884. – Кн. 1–4*) ця монографія склала 16-й том “Исторических монографий” (СПб., 1885), а також увійшла до видання: *Костомаров Н.И. Мазепа и Мазепинцы // Костомаров Н.И. Собрание сочинений: Исторические монографии и исследования. – СПб., 1905. – Кн. 6. – Т. 16.* Перевидана у Львові у серії “Руська історична бібліотека” (Львів, 1895). Перше сучасне перевидання праці Костомарова (з передмовою Бориса Литвака у традиційному руслі оцінки історичної постаті гетьмана старою російською та радянською історіографіями під назвою, взятою з поеми О.С.Пушкіна “Полтава” – “Гетман-злодей”) див.: *Костомаров Н.И. Мазепа / Под ред. Б.Г.Литвака. – М., 1992.* Див. також: *Костомаров Н.И. Руина. Мазепа. Мазепинцы: Исторические монографии и исследования. – М., 1995* (Серия “Актуальная история России”). Детально див.: *Пинчук Ю.А. Исторические взгляды Н.И.Костомарова (Критический очерк). – К., 1984. – С. 139.*

Infanterie regiment (*нім.*) – піхотний підрозділ
Schüle (*нім.*) – школа

№ 3 [Трієст, 2 листопада (20 жовтня) 1904 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 333–333 зв.). Записка на поштовому бланку зі зворотною адресою: “Johann Dzydzora in Triest, Inf. Reg. 97 E.F. Schüle. Inf[anterie] R[egiment] 97. E. Fr.” Штемпель: Triest (2.11.04).

Місце та дату написання встановлено за поштовим штемпелем.

1905 рік

№ 4 Трієст, 4 січня 1905 р. (22 грудня 1904 р.)

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 8).

№ 5 Харків, 8 серпня (26 липня) 1905 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 10–11 зв.).

Лист датовано І.Джиджорою за новим стилем.

Я всіє всьнів децо переглянути в катальогу, наразі нічо не надибав дальше 1723 р. назад. – У серпні–вересні 1905 р. Джиджора здійснив першу археографічну подорож до архівосховищ Харкова. Історичний архів при університеті у Харкові, в якому за рекомендацією М.Грушевського І.Джиджорою опікувався Д.Багалій, давав змогу зосередитись на діяльності Першої Малоросійської колегії в Україні 1722–1727 рр. Див.: *Ефименко П.С. Архив Малороссийской Коллегии при Харьковском университете // Киевская старина. – 1882. – № 1 (Январь). – С. 193–198.* Витяги з “Архива бывшей Малороссийской Коллегии” в Харкові за 1722–1726 рр., зроблені рукою І.Джиджори і датовані 7 серпня (ст. ст.) 1905 р., виявлено в ЦДІАЛ України (ф. 309, оп. 1, спр. 2496, арк. 67–78). Оригінали та копії цих документів нині зберігаються: ЦДІАК України, ф. 53: Перша Малоросійська колегія. На основі зібраного тоді великого фактичного матеріалу молодий учений підготував кілька цікавих наукових статей. Зокрема, в січні наступного року він подав на суд Виділу – верховного органу управління НТШ – свою розвідку “Реформи Малоросійської колегії на Україні в роках 1722–3 рр.”, яку схвалили до друку. У цьому дослідженні, що ґрунтува-

лося переважно на документах із фондів Харківського історичного архіву, простежувався хід петрівських реформ у Гетьманській Україні, які обмежували українську автономію. І.Джиджора підкреслив те, що Петро I хитро протиставив козацькій старшині нижчі верстви суспільства, підступно обіцяючи посполитим оборону від панських утисків у ході проведення реформи. “Оная (Малороссийская коллегия) учинена не для чего иного, токмо для того, дабы малороссийский народ ни от кого как неправедными судами, так от старшины налогами утесняем не был” – демагогічне обґрунтування змін, що насправді принесли тільки погіршення становища тому ж таки “малоросійському народові”. Ця робота опублікована: *Джиджора І. Реформи Малоросійської колегії на Україні в 1722–3 рр.* // Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками і прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). – Львів, 1906. – С. 353–354. Посилання на цю працю див.: *Франко І. Пісня про Правду і Неправду* // ЗНТШ. – Львів, 1906. – Т. LXX. – Кн. II. – С. 13. У сучасній українській історіографії період Першої Малоросійської колегії вичерпно розкрито в кандидатській дисертації В.Горобця “Малоросійська колегія та реформа державного устрою України: 1722–1727 рр.” та його ж монографії “Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I” (К., 1998). В історіографічному огляді, між іншим, автор критично зазначив і внесок І.Джиджори в дослідження цього питання (С. 28).

*...каталог такий, яким був в Чернигові, звідки передано сюди архів... – Йдеться про актові джерела з т. зв. “Чернігівського архіву”, передані 1890 р. до Харківського історичного архіву: насамперед, матеріали Малоросійської колегії, а також Чернігівської полкової канцелярії і полкового суду, Чернігівського земського і міського судів, Чернігівського намісницького правління, Канцелярії чернігівського губернатора. Див.: *Плохинский М. Архивы Черниговской губернии.* – М., 1899; *Граховецкий Д. Документи, якими користувався Бантиш-Каменський для своїх історичних праць* // Україна. – 1930. – Кн. 43. – Вересень. – С. 55–57; *Іванов Є. Центральний історичний у Харкові (1886–1924 рр.)* // Архівна справа. – 1925. – Кн. I. – С. 119–143; *Московченко Н.П. Організація Харківського історичного архіву* // Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І.Матяш та К. Климової. – К., 2002. – С. 236–237.*

№ 6 Харків, 17 (4) серпня 1905 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 12–12 зв.). Лист без початку. Початок листа у справі не виявлено.

Лист датовано І.Джиджорою за новим стилем.

№ 7 Харків, 26 (13) серпня 1905 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 13–13 зв.). Поштова картка. Адресована: “В г. Львов, Австрия, ул. Понинского, 6. Профессору Университета Михаилу Сергеевичу Грушевскому”. Штемпелі Харкова (14.8.05) та Львова (29.08.05).

Лист датовано І.Джиджорою за новим стилем.

Нині їду до Москви. – У ЦДІАЛ України (ф. 309, оп.1, спр. 2493, арк. 31) вдалося виявити текст прохання (чернетку) студента Львівського університету І.Джиджори про дозвіл працювати в Московському архіві Міністерства юстиції, датований 23 липня 1905 р.: “Его Превосходительству Господину / министру юстиции / австрийско-подданого, студента Львовского университета / Ивана Джиджоры / Прошение: Занимаясь изучением Малороссии в конце XVII и в начале XVIII вв., покорно прошу допустить меня к занятиям в Московском Главном Архиве министр[ерства] юстиции. Разрешение покорно прошу сообщить в Австрийское консульство в Москве. Киев дня 23 юля 1905 г. Иван Джиджора”.

Цілком можливо, що тоді ж, у 1905 р., І.Джиджора все-таки доїхав до Москви, але, очевидно, не працював у архівах, а лише в бібліотеках. Аргументами такого твердження можуть служити ті факти, що, по-перше, після цього не було жодних його публікацій із залученням московських, передовсім архівних, матеріалів. Уперше вони з'являються лише внаслідок археографічної експедиції до Москви 1908 р. По-друге, в *curriculum vitae* у 1910 р. І.Джиджора зазначав: "Другу подорож до архівів в Харкові і в Москві відбув підписаний щойно в 1910 р. в цілі зібрання матеріалів до історії Гетьманщини, головно для історії гетьманування Данила Апостола (1727–1734)" (ЛНБ, ВР, ф. НТШ–781/1, арк. 1). Перша, документально підтверджена, археографічна експедиція І.Джиджори до московських архівів відбулася у 1908 р.

№ 8 *Заставці*, 26 (13) жовтня 1905 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 163).

1906 рік

№ 9 *Заставці*, п. *Голгоці*, 16 (3) вересня 1906 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 15–15 зв.).

...*урлюку як бібліотекареви*. – Іван Джиджора розпочав роботу в бібліотеці НТШ у 1906 р. (Хроніка НТШ. – Львів, 1907. – Ч. 29. – С. 29). Продовжував працювати там і в наступні роки. Так, у справозданнях за 1909–1911 рр. серед працівників бібліотеки НТШ І.Джиджора зазначений як І аплікат (тобто стажист) (Там само. – Львів, 1910. – Ч. 41. – С. 42; Львів, 1911. – Ч. 45. – С. 36). На засіданні Виділу НТШ 28 травня 1911 р. "заіменовано д. Івана Джиджору заступником бібліотекаря з платнею 120 кор[он]" (Там само. – Ч. 47. – С. 2).

Переклад статі Перетця зараз також висилаю. – Див.: *Перетц В.* Кияне в світлі єзуїтських донесень. Рец. на публ.: Письма и донесения иезуитов о России конца XVII и начала XVIII вв. – СПб., 1904. – 382 + 11 с. Рукопис переклав І.Джиджора // ЗНТШ. – Львів, 1907. – Т. LXV. – Кн. I. – С. 104–116.

№ 10 [Львів, перед 27 (14) вересня 1906 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 126).

Місце і дату написання встановлено за змістом та відповіддю І.Джиджори від 27 (14) вересня 1908 р. на цей лист.

"*Записки*" мали вийти в суботу, а від Вас ані огляду часописей... – У загальному "Огляді часописей за р. 1905. Часописи українські" І.Джиджора подав огляд "Літературно-наукового вістника" (ЗНТШ. – Львів, 1906. – Т. LXXIII. – Кн. V. – С. 166–175). У хроніці "Часописи за р. 1905" [Продовження] І.Джиджора разом з В.Гнатюком подали огляд "Киевской старины" (ЗНТШ. – Львів, 1906. – Кн. VI. – С. 150–164).

...*ані рецензій!* – До кінця 1906 р. в ЗНШТ не було видруковано жодної рецензії І.Джиджори.

№ 11 *Заставці*, 27 (14) вересня 1906 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 16–17).

№ 12 Львів, 19 (6) жовтня 1906 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 14). Лист на бланку Бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка у Львові.

1907 рік

№ 13 [Львів, 29 (16) січня 1907 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 988, арк. 21–21 зв.). Поштова картка. Адресована: “В главную контору Літерат[урно]-Наукового Вістника, Киев, Россия, Прорезная, 20”. Штемпелі: Львова (29.І.1907) та Києва (18.І.1907). Лист адресований одночасно до Івана Кривецького та Івана Джиджори, які у січні – на початку лютого 1907 р. разом працювали в київській конторі ЛНВ. Зберігається в архівній справі листів М.Грушевського до І.Кривецького в ЦДІАЛ України (Там само).

Місце та дату написання встановлено за поштовим штемпелем Львова.

...докір “галицьких слів” у рецензії Пахаревського зробив тут немиле вразіння. – Йдеться про рецензію: П-ський Л. [Пахаревський Л.]. Оповідання про Вука Караджіча. Написав А.Веретельник. Благотв. о[бщест]во издания общепольных и дешевых книг. СПб., 1906. 31 стор., ціна 5 коп. Застереження М.Грушевського викликали слова, що популярна книга для народу про творчість відомого сербського письменника видана дуже важкою незрозумілою мовою, “раз по раз уквітчаною спеціально галицькими та московськими словами, цілими виразами і взагалі дуже непопулярним складом” // Рада. – 1907. – 12 січня. – № 9. – С. 4.

Скажіть Сидоряку... – Йдеться про складача Юрія Сидоряка, направленою на початку 1907 р. зі Львова для складання IV та VI томів “Історії України-Руси” М.Грушевського та організації цієї роботи спільно з київськими друкарями. Як відзначав Ю.Сидоряк у своїх листах до М.Грушевського, він мав двадцятилітній досвід у друкарстві, перед виїздом до Києва працював зецером у львівській газеті “Діло” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 741, с. 80). У листопаді 1906 р. відвідав М.Грушевського і зголосився поїхати до Києва (Там само, спр. 25, арк. 135). У своїх листах до професора з Києва він докладно інформував про підготовку томів до друку, подавав фінансові звіти, описував умови праці, зокрема незадовільну роботу київських складачів, які не знали української мови і допускалися численних помилок, котрі доводилося виправляти львівському майстрові. Окрім “Історії України-Руси” він виконував також роботу зі складання книжок ЛНВ (Там само, спр. 741). За листами М.Грушевського та І.Джиджори, щоденником вченого (“В Сидоряку я рішучо розчарувався і рішив його вернути” (Там само, спр. 25, арк. 160 зв.; запис за 3–30 вересня 1907 р.)) зрозуміло, що з часом виникає незадоволення роботою Ю.Сидоряка, який на початку грудня 1907 р. передав справу київським складачам та повернувся до Львова. З від’їздом досвідченого друкаря проблем з підготовкою до видання VI тому “Історії України-Руси” та ЛНВ стало ще більше, і М.Грушевський пошкодував, що відкликав Ю.Сидоряка (Там само, арк. 169 зв.; запис від 8–10 грудня 1907 р.). Після повернення до Львова Сидоряк намагався отримати попереднє місце в газеті “Діло”, в чому просив підтримки М.Грушевського (Там само, спр. 741, арк. 74, 77, 82).

“Історії”... – Разом з ЛНВ М.Грушевський переніс до Києва друк томів своєї “Історії України-Руси”. Упродовж 1907 р. накладом автора з друкарні П.Барського вийшли IV та VI томи.

№ 14 [Київ, 31 (18 січня) 1907 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 567, с. 18). Лист є додатком до листа І.Кревецького до М.Грушевського, датованого 18 січня (ст. ст.) 1907 р., зберігається в архівній справі листів І.Кревецького до М.Грушевського.

Місце написання встановлено за змістом, дату – за датою листа І.Кревецького до М.Грушевського.

...до донесення т. Кр[е]в[е]цького)... – Йдеться про два листи І.Кревецького від 18 січня (ст. ст.) 1907 р. І.Кревецький разом з І.Джиджорою на початку січня 1907 р. прибули до Києва для організації роботи редакції та контори ЛНВ, співпраці з газетою “Рада”. І.Кревецький пробув у Києві до 7 лютого (ст. ст.) 1907 р., після від’їзду до Львова М.Грушевський запросив на його місце досвідченого київського журналіста Ю.Квасницького. Зважаючи на важливість інформації, поданої в згаданих листах, до історії київської редакції ЛНВ, подаємо їх тексти повністю.

У Києві 18/І.907

Високоповажаний Пане Професор!

Доношу не конче присмну звістку: нині 18 (четвер) між год. 1 ¼ – 5 рано відбулася поліційна ревізія рівночасно в конторі “Ради” на Підвальної ул., в редакції “Ради” і конторі “Літ[ературно]-н[аукового] вістника” у нас на Прорізній, в ред[акції] д. М.Павловського, д. Синицького (якого заарештовано) й, може, ще у кого иньшого (пишу сей лист рано перед приходом усіх співробітників – тому всього ще не знаю). У нас перешукали всі комнати, забрали рукописи й коресп[онденції] “Ради” й “Літ[ературно]-н[аукового] вістника” (старі коректи, вискладані скрипти, а також всі статі й рецензії, що лишилися до 2-ої книжки), 21 книжок з Видавн[ичої] спілки, “Історію Укр[аїни]-Руси” і “Науковий збірник”. Також перекинули наші ліжка. Взагалі переводили ревізію у всіх трьох комнатах мимо того, що я кілька разів заявляв, що дві останні комнати належать до “Літ[ературно]-н[аукового] вістника”. Відповідю на се було: “Это ничего! Всеравно!” По списаню протоколу, в яким зазначили, що не знайшли ні в ред[акції] “Ради”, ні “Літ[ературно]-н[аукового] вістника” – нічого не-легального – відійшли о год. 5 рано. Як справа піде дальше – якнайскорше напишу.

З глибоким поважанням

Іван Кревецький

Там само, с. 16–17.

У Києві 18/І. 907

Високоповажаний Пане Професор!

В доповненє до телеграми додаю, що зроблено ревізії й арештовано ще: М.Лисенка, В.Степаненка (з книгарні), Гр.Коваленка (Сьогобічного), Пахаревського, К.Стеценка. Крім того трушено ще сеї ночі у Гулака, Федорченка, О.Шликевич, Сергія Шемета.

Завтра–позавтра піду на поліцію за нашими рукописями, – чи видру їх, не знаю. Тут загальна констернація, сподіємося закритя “Ради” нині – завтра. Коби хоч ЛНВістник вийшов ціло. Про цілу аферу подаємо допись до “Діла”.

З глибоким поважанням

Іван Кревецький

Там само, с. 15. Опубліковано: Мицик Ю. З листів Михайла Грушевського // Український історик. – 2002. – Ч. 1–4. – С. 490.

...щоби ред[акція] “Ради” якнайшвидше перебралася куди-инде. – У зв’язку з пожежею в конторі газети “Рада” (вул. Велика Підвальна, 6) її редакція на час ремонту тимчасово перебралася до контори ЛНВ (вул. Прорізна, 20, помешкання 3).

Загроза закриття “Ради” викликала занепокоєння працівників київської редакції ЛНВ І.Кревецького та І.Джиджори, тому вони і зверталися з цим проханням. Про помешкання редакції та контори ЛНВ у Києві детально див.: *Панькова С.* Адреси київської редакції, контори та книгарні “Літературно-наукового вістника” (1907–1919 рр.) // Київ і кияни: Матеріали щорічної науково-практ. конф. (Музей історії міста Києва). – К., 2007. – Вип. 7. – С. 118–136.

№ 15 Київ, 31 (18) січня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 20–21). Лист написаний рукою І.Джиджори. Це був 3-й лист І.Кревецького та І.Джиджори, написаний 31 (18) січня 1907 р. до М.Грушевського. Звикши до нового стилю, за яким жили у Галичині, відповідно датують й цього листа. Уточнити це дозволила згадка про відомий факт з арештом та звільненням в той же день, 18 січня (ст. ст.), Є.Чикаленка, та лист І.Джиджори до нареченої, Наталки Навроцької, датований 18 січня (ст. ст.) 1907 р. (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2317, арк. 51–51 зв.). У ньому він так описує пережитий трус в редакції ЛНВ: “[...] вночі переведено у мене (заразом в редакції ЛНВістника) трус. Я сеї ночі досить пізно положився спати – мабуть, десь по першій годині. Я щойно заснув, коли чую кризь сон енергічне дзвонене – раз, другий, третій, поки я, не розбудившись, не побіг до дверей. Питаю через двері, хто є – за дверима чути веселий гамір і сьміхи і кілька голосів відповідає: “Поскорте, поскорте – “свои”!!! Так я зараз догадався, що то за “свої”. Відчиняю, і в хату ввалюється пристав, агент, чотири “окологочних надзирателів” і щось з п’ятнайцять городових (поліціантів). В тій хвилі ціле ся “сволочи” розсипалося по цілім мешканню і давай бушувать да трусить усе, що тільки попало під руки. Перешукали навіть постіль і валізу і забрали книжки, які були, рукописи, призначені для другої книжки ЛНВістника, так само і усі папери “Ради”, котрої редакція із-за ремонту в її власнім льокалю перенеслася на кілька днів до нашого редакційного льокалю”.

...*Сидоров натякнув, що справа з ЛНВістником стоїть “непрочно”...* – У листі від 22 січня (ст. ст.) 1907 р., підписаному І.Кревецьким та І.Джиджорою, учні М.Грушевського ще раз наголошували: “В ході дальшої розмови Сидоров сказав, що одно з українських видань повинно бути закрите; на питанні д. Синицького, чи не грозить се “Раді” – Сидоров відповів, що “Рада” не має сепаратистичного характеру, а більше культурно-просвітній, отже, сі слова не відносяться до неї. Супроти того – видаванне “Вістника” у Києві висить вже на волоску, і була б дуже потрібною присутність тут Пана Професора” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 567, с. 22–24).

№ 16 [Львів, 1 лютого (19 січня) 1907 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 988, арк. 32). Лист адресований одночасно до Івана Кревецького та Івана Джиджори, які у січні – на початку лютого 1907 р. разом працювали в київській конторі ЛНВ. Зберігається в архівній справі листів М.Грушевського до І.Кревецького в ЦДІАЛ України (Там само).

Місце написання встановлено за змістом, дату – за згадкою про телеграми, які разом з двома листами 31 (18) січня 1907 р. відправив Іван Кревецький Михайлові Грушевському до Львова (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 567, с. 15, 16–17, 85, 86). Одна телеграма (про труси в редакції та арешти українських діячів у Києві) та один з листів опубліковані: *Мицик Ю.* З листів Михайла Грушевського // Український історик. – 2002. – Ч. 1–4. – С. 490.

Телеграми Ваші вчора одержав... – Збереглося дві телеграми І.Кревецького від 18 січня (ст. ст.) 1907 р. (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 567, с. 85, с. 86). У першій сповіщалося про нічні труси в “Раді”, ЛНВ, у М.Павловського, Є.Чика-

ленка, Б.Грінченка, Л.Драгоманової, Косачів, Б.Ярошевського, М.Синицького, арешти всіх названих осіб, окрім Павловського, арешти рукописів “Ради” і “Вістника”. Опублікована: *Мицик Ю.* 3 листів Михайла Грушевського. – С. 490. Друга телеграма лаконічна: “Чикаленка випустили”.

Мозісе й Білоусенко був між ними... – Йдеться про статтю: *Білоусенко О.* [Лотоцький О.] Аграрне законодавство в Росії минулого року // ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVII. – Кн. II. – С. 306–315). Її рукопис було дійсно забрано під час трусу, про що повідомляв І.Кревецький 21 січня (ст. ст.) 1907 р. (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 567, с. 22–24). 29 січня (ст. ст.) 1907 р. разом з іншими редакційними матеріалами забраний з “жандармської охрани” (Там само, с. 32–33).

№ 17 Київ, 2 лютого (20 січня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 18–19).

...по деяким, просто навіть і на російську поліцію безглуздим, арештованням... – У досить гумористичному тоні ці арешти описує Є.Чикаленко (*Чикаленко Є.* Щоденник: У 2 т. – К., 2004. – Т. I (1907–1917). – С. 11–14). Детально про арешти і труси у Києві 18 січня 1907 р. сповіщала газета “Рада” (Рада. – 1907. – 19 січня. – № 15. – С. 3; 20 січня. – № 16. – С. 3–4; 21 січня. – № 17. – С. 3).

...я просив Чикаленка написати про сю справу П. Професорови... – 19 січня (ст. ст.) 1907 р. Є.Чикаленко написав листа, в якому власне підтвердив думку І.Джиджори та І.Кревецького про безглуздість арештів: “Це якесь глумління: позаарештовували найвизначніших людей, щоб другого дня випустити! Значить, у їх ніяких основаній не було для арешту, а прямо на “авось”, може, найдуть нитки якоїсь організації” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 822, арк. 90–91 зв.).

...наш відповідальний редактор (Красицький, що теж був арештований)... – Згідно із дозволом київського губернатора від 11 грудня 1906 р. право видавця “Літературно-наукового вістника” отримав М.Грушевський, редактора – Ф.Красицький (Там само, ф. 295, оп. 1, спр. 64, арк. 1–2). У довідці про “малорусскую печать”, направленої 5 травня 1908 р. під грифом “секретно” до Головного управління у справах друку в Петербурзі, видавець ЛНВ М.Грушевський характеризувався як “известный украинофил”, а відповідальний редактор Ф.Красицький як “подставное лицо, фактический Грушевский” (Там само, спр. 139, арк. 116–116 зв.).

№ 18 Львів, 5 лютого (23 січня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 988, арк. 5–5 зв.). Лист адресований одночасно до Івана Кревецького та Івана Джиджори, які у січні – на початку лютого 1907 р. разом працювали в київській конторі ЛНВ. Зберігається у справі листів М.Грушевського до І.Кревецького в ЦДІАЛ України (Там само). Лист написаний рукою Марії Грушевської. Дописки вгорі та в кінці – рукою Михайла Грушевського (тексти дописок позначені з обох боків літерою “а”).

Лист є відповіддю на 2 листи Івана Кревецького (від 31 (18) січня 1907 р.) та два листи Івана Джиджори (від 31 (18) січня та 2 лютого (20 січня) 1907 р.).

...чи було докінчене статі про вертеп. – Йдеться про статтю: *Джиджора Ів.* Український вертеп // Рада. – 1907. – 9 січня. – № 7. – С. 2–3. Приводом до короткого нарису історії найпопулярнішої форми українського театру стала вистава у Києві 3 і 4 січня (ст. ст.) 1907 р. заходами І.Стешенка старовинного вертепу. Продовження статті опубліковано, а ймовірно, і написано, не було. На сьогодні виявлено 29 статей та оглядів “з наукового, літературного та артистичного життя”, поданих І.Джиджорою впродовж січня–липня 1907 р. у першій щоденній наддніпрянській українській

газеті (див. бібліографічний покажчик праць І.Джиджори у цьому томі). Лише 7 з них підписані “І.Джиджора”, авторство решти встановлено за архівним примірником “Ради” та листами І.Джиджори (окремі публікації подані під криптонімами та псевдонімами: Нотин І.; Ф-ф.; Д-ра І.).

Не дістав доси і статі п. Джиджори про голоси преси про українізацію Галичини... – Згаданої статті І.Джиджори не виявлено.

Новинки з всесвітнього літературно-наукового життя в ч. 16 трохи одно-сторонньо дібрані... – Див.: [Кревецький І.] З наукового, літературного та артистичного життя: Музей різьби Мікель Анджела. Знаменитий “Тайній вечері” Леонарда да Вінчі – грозить руїна!.. Видання не друкованих творів Леопарді. К. де-Мезер – Кость Лірник // Рада. – 1907. – 20 січня. – № 16. – С. 4. У січні 1907 р. зазначену рубрику вів переважно І.Кревецький, після його від’їзду до Львова її перейняв І.Джиджора.

№ 19 [Львів, 8 лютого (26 січня) 1907 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 988, арк. 6–6 зв.). Поштова картка. Адресована: “Івану Івановичу Кревецькому, Россия, Киев, Прорезная, 20, кв. 3”. Штемпелі: Львова (8.II.1907) та Києва (28.I.1907). Лист адресований одночасно до Івана Кревецького та Івана Джиджори, які у січні – на початку лютого 1907 р. разом працювали в київській конторі ЛНВ. Зберігається в архівній справі листів М.Грушевського до І.Кревецького в ЦДІАЛ України (Там само). Лист написаний рукою Марії Грушевської. Підпис, дописка в кінці – рукою Михайла Грушевського (позначені з обох боків літерою “а”).

Місце та дату написання встановлено за поштовим штемпелем Львова.

Чи справді був арештований наш редактор і як се приняв? – Відповідь на це запитання дав у своєму листі від 28 січня (ст. ст.) 1907 р. І.Кревецький: “Питають В[исоко]п[оважний] П. Професор, яке вражінне зробило арештованне на д. Красицького? Сказати б правду, трохи неприємне; боїться трохи, щоб з його редакторства у “Вістнику” не викували против нього збруї в тім чорносотеннім “духовнім училищі”, де він дає лекції рисунків. Поза тим – нічого!” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 567, с. 28–31, 55).

№ 20 Львів, 11 лютого (29 січня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 988, арк. 7–7 зв.). Лист адресований одночасно до Івана Кревецького та Івана Джиджори, які у січні – на початку лютого 1907 р. разом працювали в київській конторі ЛНВ. Зберігаються в архівній справі листів М.Грушевського до І.Кревецького в ЦДІАЛ України (Там само). Лист написаний рукою Марії Грушевської. Підпис – рукою Михайла Грушевського (позначений з обох боків літерою “а”).

По телеграмі п. Кревецького про заборону... – Отримавши цю телеграму від 24 січня (ст. ст.) 1907 р., М.Грушевський записав у щоденнику: “[...] в п’ятницю пополудні прийшла телеграма про заборону ЛНВ і наче затроїла мене. Три дні ходжу сам не свій” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 141 зв.; запис від 26 січня 1907 р.). Телеграма зберігається у справі листів І.Кревецького до М.Грушевського: “WISTNYK ZAKRYTYJ ZA WREDNOJE NAPRAWLENJE KNYZKA NE SKONFISKOWANA. KREWESKYJ” (Там само, спр. 567, с. 84). Слідом за телеграмою, 28 січня (ст. ст.), І.Кревецький відправив листа, в якому докладно описував причини заборони: “Як В[исоко]п[оважний] П. Професор вже знають певно з нашої телеграми, “ЛНВістник” закритий з поручення канцелярії генерал-губерн[атора] на час воєнного стану; найпершу звістку про се закритє подав “Києвлянин” зі своїм коментарем (який посилаю), з якого й ми довідалися. Зараз, отже, пішов в

цензуру д. Синицький, і тут Сидоров потвердив сю звістку (закрито за вредное направление), додаючи zarazom: “одно з двох українських видань у Києві мусіло вмерти; та Ви маєте дозвіл на видавання “Нової громади”, який ще не вигас, – видавайте від лютото “Нову громаду”. Зрештою ще бажав він бачитися з В[исоко]п[оважаним] П. Професором і зазначив се кілька разів зараз тоді, а також знов вчора; здається, чи не було б можна ще лихо направити, бо й так ціла справа, поминувши потвердження Сидорова, досить неясна і загадкова – ще донині не дістали офіційного повідомлення про закриття ні ми, ні д. Красицький, ні друкарня (яка про се нічого й не знає, бо крім “Киевлянина” повторив ще сю звістку “Киев[ський] голос”, тим часом “Рада” і “Киев[ская] мысль” промовчали її). Перша книжка одначе не сконфіскована” (Там само, с. 28–31, 55).

...чи заборона прийшла формально на письмі. – Ще 14 січня (ст. ст.) 1907 р. з канцелярії київського, подільського та волинського генерал-губернатора до Київського тимчасового комітету у справах друку надійшов лист з грифом “секретно” з дорученням вести спостереження за ЛНВ, який перенесено до Києва “с целью подяга агитацию против единства малороссов с русским народом” (Там само, ф. 295, оп. 1, спр. 20, арк. 3–3 зв.). Ознайомившись з першою книжкою ЛНВ, 24 січня (ст. ст.) 1907 р. київський, подільський та волинський генерал-губернатор видав постанову про призупинення видання “Вістника” на час воєнного стану в Києві та губернії, “принимая во внимание вредное и тенденциозное направление такого номера” (Там само, арк. 5–8).

Я писав до Чик[аленка], просячи висондувати справу. – Згаданий лист М.Грушевського не зберігся, але у листі Є.Чикаленка від 29 січня (ст. ст.) 1907 р. підтверджено відомості, подані І.Кревецьким: “Сегодня я приїхав з Херсонщини саме в день виборів; боявся раніше приїздити, щоб знов не взяли до Іванової хати. Після виборів побіг в редакцію і довідався, що нібито заборонено ЛНВ, але офіційно ні редакція, ні друкарня не сповіщені. Зараз я кинувся до Сініцького, і виявилось, що його кликав Сидорка і сказав, що якби був тут проф. Грушевський, то можна було б ще залагодити справу. [...] Роспитавшись у Джиджори, що Вам дано телеграму, я все-таки, на всякий випадок, пишу Вам про все це, може, Ви ще не зараз вийдете. Мені здається, що Вам треба зараз приїхати сюди, щоб як-небудь улаштувати справу з “Вістником”, основуючись на словах Сидорки. [...] Рукописи сьогодні вернули, ходив за ними Павловський, а за “Вістниковими” – Джиджора” (Там само, ф. 1235, оп. 1, спр. 822, арк. 88–89 зв.).

...чи замість “Вістника” можна буде видавати журнал під иньшим іменем, чи переносити його до Петербурга, чи вернути до Львова. – За листами І.Кревецького, Є.Чикаленка, щоденником М.Грушевського відомо, що в разі закриття ЛНВ розглядався варіант видання “Нової громади”, дозвіл на яку залишався чинним (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 988, арк. 42). 30 січня (ст. ст.) 1907 р. І.Кревецький інформував, що Є.Чикаленко подав заяву на видання нового журналу під назвою “Новий вістник”, підписавши себе видавцем (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 567, с. 34–35). На той час справа про закриття “Вістника” ще не була остаточно вирішена, і в Києві чекали на приїзд М.Грушевського для її поладження. Скасування воєнного стану вирішило проблему: ЛНВ було дозволено видавати далі.

...через Синицького. – Не маючи можливості постійно перебувати у Києві та вести всі справи ЛНВ як юридична особа, 10 січня 1907 р. видавець журналу М.Грушевський передоручив ці права М.Синицькому. У завіреному нотаріусом дорученні визначалися такі позиції: вирішення справ у цензурі та адміністративних органах, подання різних прохань та скарг, отримання довідок, адресованої на ім’я видавця офіційної кореспонденції, грошових переказів, ведення справ у судових інстанціях тощо (Там само, спр. 39).

№ 21 Київ, 15 (2) лютого 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 22–23 зв.).

Знесення воєнного стану в Києві прийшло для нас дуже в пору – Отримавши цю звістку, М.Грушевський за декілька днів виїхав до Києва, поселився у брата Олександра “тайнообразующе”, на випадок, коли б був наказ про арешт (Там само, спр. 25, арк. 142 зв.; запис від 5–6 лютого (ст. ст.) 1907 р.). Тут він займався підготовкою до друку П книжки ЛНВ, яка вийшла 21 лютого.

...повідомлення про попередню заборону. – Див. коментар до листа М.Грушевського від 11 лютого (29 січня) 1907 р.

...ані книгарня, ані ми їх не маємо. – Після перенесення ЛНВ до Києва М.Грушевський мав намір одночасно відкрити також і книгарню. Вирішення справи Української книгарні ЛНВ у Києві як філії книгарні НТШ у Львові, Виділ товариства на своєму засіданні 20 березня 1907 р. доручив М.Грушевському (Хроніка НТШ. – Львів, 1907. – Ч. 30. – С. 4). Майже рік знадобився для офіційного рішення про відкриття книготоргівлі у Києві, а спочатку книжки ЛНВ та інші видання Видавничої спілки та НТШ, отримані зі Львова, працівники контори передавали на реалізацію до Української книгарні колишньої редакції “Киевской старины”, керівником якої був В.Степаненко. Одночасно частина видань продавалася і в самій конторі на Прорізній, 20, про що читачі дізнавалися з оголошень у самому ЛНВ, “Раді” та інших періодичних виданнях. Офіційно Українська книгарня “Літературно-наукового вістника” у Києві була відкрита 8 січня 1908 р. Детально див.: Панькова С. Адреси київської редакції, контори та книгарні “Літературно-наукового вістника” (1907–1919 рр.) // Київ і кияни. Матеріали щорічної науково-практ. конф. (Музей історії міста Києва). – К., 2007. – Вип. 7. – С. 118–136.

Особливо дууже на се згадується Степаненко. – Про діяльність відомого київського книгаря, завідувача Української книгарні (колишньої редакції “Киевской старины”; вул. Безаківська, 8) Василя Пилиповича Степаненка детально див.: Тищенко (Сірий) Ю. З моїх зустрічей. Спогади / Упоряд. О. та Н. Сидоренко, підгот. до друку та передм. М.Шудри. – К., 1997. – С. 27–31. З М.Грушевським В.Степаненко підтримував взаємини щонайменше від 1901 р. Виконував замовлення львівського професора та книгарні НТШ на придбання різноманітних видань через книгарні Києва, Петербурга, Москви, Варшави та ін. міст. Приймав на комісію на продаж у власній книгарні “Історію України-Руси” М.Грушевського та інші видання НТШ та Видавничої спілки. Особливо пошавилися контакти після 1906 р. Так, у листі від 22 жовтня 1906 р. він писав до Львова: “Повірте, що ніколи не помічалось такого страшного попиту на українські книжки, як тепер. [...] Ваших книжок майже немає. Шліть зараз” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 771, с. 36–37).

...Леван Семенович пише величезну статтю в “Україні”... – Йдеться про статтю І.Нечуя-Левицького “Сьогочасна часописна мова на Україні” (Україна. – 1907. – Т. I. – Кн. 1. – Част. 1. – С. 1–49; Кн. 2. – Част. 1. – С. 183–237; Кн. 3. – Част. 1. – С. 280–331). У ній визначний письменник виступав непримиреним противником галицького варіанта української літературної мови та, зокрема, правопису, офіційно прийнятого в Галичині 1893 р. (так званої желяхівки або фонетичного правопису). Цікавий факт. аналізуючи статті, опубліковані в ЗНТШ 1906 р., І.Нечуй-Левицький відзначив праці І.Джиджори та М.Зубрицького як такі, що “написані доволі чистою мовою”, але які “можуть читати наші націоналісти, але не широка публіка” (Там само. – Кн. 1. – Част. 1. – С. 46). На захист “галицького” правопису від нападок І.Нечуя-Левицького виступив І.Франко у своїй рецензії на перший номер журналу “Україна” “Новини нашої літератури” (ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVIII. – Кн. VI. –

С. 506–512) та С.Єфремов у статті “Відгуки з життя і письменства (Ще про філологію І.Левицького)” (ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVIII. – Кн. VI. – С. 333).

№ 22 Київ, 14 (1) березня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 24–25).

У даному листі та всіх листах за березень (ст. ст.) 1907 р. переважно обговорюються питання підготовки до друку III книжки ЛНВ.

“Здобуте Єрусалима”... – Йдеться про роман Міріяма Гаррі “Здобутте Єрусалима” (переклад Наталії Романович). Опубліковано: ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVII. – Кн. II. – С. 268–284 (початок); Кн. III. – С. 506–526 (йдеться про цю частину). Продовження та закінчення роману друкувалося впродовж 1907 р.: Т. XXXVIII. – Кн. IV, VI; Т. XXXIX. – Кн. VII; Т. XL. – Кн. X, XI, XII.

...“Марі”... – Йдеться про роман Б’єрнстєрне Б’єрнсона “Марі” (переклад М.Лозинського). Опубліковано: ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVII. – Кн. I. – С. 118–134; (початок); Кн. II. – С. 293–305; Кн. III. – С. 474–494 (йдеться про цю частину); Т. XXXVIII. – Кн. I–III; Т. XXXIX. – Кн. I.

Але мені біда з Квасницьким... – Ю.Квасницького М.Грушевський взяв до редакції ЛНВ відразу після від’їзду 7 лютого (ст. ст.) 1907 р. І.Кревецького до Львова, сподіваючись на його журналістський досвід. Отримавши цього листа І.Джиджори, М.Грушевський з прикрістю відзначив факт, що Квасницький “відтягується від роботи” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 145 зв.; запис від 5 березня (1907 р.). Пізніше І.Джиджора не раз нарікав на Ю.Квасницького; у червні 1907 р. той перейшов до редакції “Ради”.

Чому, мовляв, такий гарний журнал галичане навмисне ігнорували... – Детально цю проблему розкрито у студії: Гирич І. М.Грушевський і С.Єфремов на тлі українського суспільно-політичного життя кінця XIX – 20-х рр. XX ст. // Український історик. – 1996. – Ч. 1–4. – С. 150–160.

№ 23 Київ, 16 (3) березня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 26–27).

Недавно прийшла до нас пачка поезій Самійленка. – Йдеться про видання: Самійленко В. Україні. Збірник поезій 1885–1906 рр. Видано заходом М.Мочульського, з передмовою Ів. Франка (Літературно-наукова бібліотека. Серія I, ч. 106). – Львів, 1906. Наклад Укр[аїнсько]-руської видавничої спілки (Ціна 1 кор[она] 60 сот[иків] (в оправі 2 кор[они])).

До нашої редакції прислав Грінченко свої книжки (3) до рецензії – чи буде давати на них рецензії? – За рубрикою “Книжки, надіслані до редакції”, вміщеною у березневій книжці ЛНВ (1907. – Т. XXXVII. – Кн. III. – С. 569), встановлено, що йдеться про видання: Грінченко Б. На розпутті. Повесть. – Видання 2-ге. – К., 1907; Його ж. Перед широким світом. – К., 1907; Українські казки для дітей / Упорядкував Б.Грінченко. З малюнками (Бібліотека “Молодість”, т. II). – К., 1907. Рецензію на “Українські народні казки” подав В.Коховський (ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVIII. – Кн. V. – С. 373–375).

Вчора писав Єфремов до Квасницького, що статі так скоро не дасть... – 1906 р. С.Єфремов у редакційній ним “Новій громаді” подав серію публіцистичних оглядів “Відгуки з життя і письменства”. З кінцем року, коли журнал перестав виходити, М.Грушевський запросив літературознавця продовжити “Відгуки” як постійну рубрику в ЛНВ. 21 (8) березня 1907 р. С.Єфремов повідомив М.Грушев-

ському про підготовлений перший нарис, який привіз до Києва, але не зважився пускати без узгодження з професором через “кілька слів” у ньому на адресу І.Нечужа-Левицького за критику останнім галицького правопису в “Україні” та на рецензію І.Франка на “Нову громаду” (Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2006. – Т. 3 / Ред. Л.Винар; упоряд. Г.Бурлака, Н.Лисенко. – С. 233). М.Грушевський висловив жаль з приводу затримки огляду, просив його подати до IV книжки, а надалі писати кожного місяця (Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997. – Т. 1 / Ред. Л.Винар; упоряд. Г.Бурлака. – С. 167). Невдовзі два нариси С.Єфремова із циклу “Відгуки з життя і письменства” були видрукувані: ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVIII. – Кн. IV. – С. 142–154; Кн. V. – С. 331–339. Третій підготовлений нарис містив різку критику ЛНВ. Пропозиції М.Грушевського зредагувати його С.Єфремов не прийняв, і цей черговий “відгук” в ЛНВ надруковано не було. *Див. також коментар до листа І.Джиджори від 4 серпня (22 липня) 1907 р.*

№ 24 Київ, 18 (5) березня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 28–29 зв.).

Нині дістає я статтю – поки що без кінця – від Матушевського... – Йдеться про огляд: Матушевський Ф. З російського життя // ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVII. – Кн. III. – С. 537–551.

...Кернеренка... – Творів Григорія Кернера (Грицька Кернеренка) у 1907 р. в ЛНВ опубліковано не було.

...й статі д[окто]ра Франка... – У безрезневій (III-й) книжці ЛНВ за 1907 р. була опублікована некрологічна замітка І.Франка “Джоузе Кардуччі” (С. 493–494) та початок його студії “Середні віки та їх поет” (С. 493–461). Вірогідно, йдеться про ці матеріали або один з них.

Нині віддає теж Лозинський “З австр[ійської] Укр[аїни]” і закордонний огляд (Розділ держави від церкви у Франції). – Див.: Лозинський М. З австрійської України. З боротьби за український університет у Львові // ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVII. – Кн. III. – С. 527–536; *Закордонний [Лозинський М.]. За границею // Там само. – С. 552–555.*

“Вістник” на другий тиждень буде готов. – У редакційній примітці до II книжки ЛНВ зазначалося, що III книжка вийде не пізніше 15 березня (ст. ст.) 1907 р. За відомостями, які подавалися до київського інспектора друкарень, літографій та книжкової торгівлі в м. Києві, ця книжка вийшла 29 березня 1907 р. (ДАК, ф. 287, оп. 1, спр. 58, арк. 11).

№ 25 Київ, 20 (7) березня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 30–31).

У даному листі та листах І.Джиджори від 22 (9) березня, 24 (11) березня, 28 (15) березня, 1 квітня (19 березня), 3 квітня (21 березня) йдеться про підготовку до друку третьої книжки ЛНВ (Т. XXXVII). За даними інспектора друкарень, літографій та книжкової торгівлі в м. Києві книжка вийшла 29 березня (ст. ст.) 1907 р. (ДАК, ф. 287, оп. 1, спр. 58, арк. 11).

Матушевський статтю вже дав – трохи предовга... – Див. коментар до листа І.Джиджори від 18 (5) березня 1907 р.

...через Волевачівну... – Йдеться про публікацію: *Волевачівна Маруся*. Споми-ни української селянки (Моє дитяче життя) // ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVII. – Кн. III. –

С. 392–404 (продовження; початок див.: Там само. – Кн. II. – С. 208–212; закінчення див.: Там само. – Т. XXXVIII. – Кн. IV. – С. 12–21). Перший розділ цих споминів друкувався в ЛНВ за січень і лютий 1906 р.

“Марі” дасть стільки ж сторінок, скільки “Єрусалим”. – Див. коментар до листа І.Джиджори від 14 (1) березня 1907 р.

Фотій Степанович одержав дозвіл на склад книжок... – Переносячи до Києва видання ЛНВ та друк видань Українсько-руської видавничої спілки, М.Грушевський, безперечно, передбачав і відкриття книгарні. Тому ще наприкінці грудня 1906 р. він мав зустріч у Києві з офіційним редактором журналу Ф.Красицьким, який “згодивсь дати свою фірму на книгарню, і другого дня, 21 грудня, умовилися поїхати з ним до канц[елярії] губерн[атора], що й зробили” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 936, арк. 1–16). 10 березня (ст. ст.) 1907 р. Ф.С.Красицький повідомив М.Грушевського: “7 сього березня поліція уручила мені “Свидетельство на открытие книжного и художественного магазина”, о времени открытия такового должно быть заявлено инспектора типографий” и т. д. З приводу сього прошу зробити Ваш розгляд. Бажаю найкращого успіху в сій справі” (Там само, спр. 565, с. 6).

№ 26 Київ, (22) 9 березня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 32–33 зв.).

...“Українські теми”... – Йдеться про публікацію М.Грушевського “На українські теми. “О любви к отечеству и народной гордости” (ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVII. – Кн. III. – С. 497–505).

...“З австрійської України”... – Йдеться про огляд М.Лозинського “З австрійської України. З боротьби за український університет у Львові” (Там само. – С. 527–536).

Євген Харламович про другу його статтю “Тиждень серед запасних”... – Незважаючи на думку Є.Чикаленка, ця стаття, а власне спомини С.Єфремова, була опублікована в ЛНВ під назвою “З недавнього минулого” (Там само. – Т. XXXVIII. – Кн. V. – С. 206–224).

За плечима Шелухіна стоїть головно його дядько чи що, Демченко... – Найвірогідніше, йдеться про громадського діяча-українофіла, дядька братів Сергія та Андрія Шелухіних Демченка Якова Григоровича. За його листуванням з небожем Сергієм Шелухіним встановлено, що він підготував низку статей та брошур публіцистичного характеру, зокрема “Правда об украинофильстве”, в якій подав “доказательства старшинства малорусского наречия перед великорусским”. Ймовірно, думка про видання газети, згаданої у даному листі І.Джиджори, панувала в колі оточення Якова Григоровича. Так, один невідомий кореспондент звертався до нього: “Сергій казав, що “Рада” на той год уже не буде виходить через банкрутство. Чи не взявся б ти за газету с консервативним направлением” (ІР НБУВ, ф. XI, № 3621). Ця нереалізована ідея, певно, не полишала Я.Демченка, і пізніше він підкидає її небожу, Сергієві Шелухіну: “Велика потреба нам видавати монархичеську (праву) газету, хоть недильну, по-українськи и по-руськи, а то укр[аїнським] консерваторам нікуди прыгнутись, а таких, певно, буде бильше, як демократов. Може бы, ты згодьвсь выдавать недильну газету” (ІР НБУВ, ф. XI, № 901; лист від 5 січня 1912 р.). Відомі також факти звернення до Я.Демченка за коштами на видання українських та ліберальних російських газет.

Relata referto (латин.) – передаю, що чув

sui generis (латин.) – своєрідний, особливий

№ 27 Київ, 24 (11) березня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 34–35 зв.).

...*деякі рукописи (Франка... – Ймовірно, йдеться про праці, вміщені у III книжці ЛНВ. Див. коментар до листа І.Джиджори від 18 (5) березня 1907 р.*

...*і Виноградової... – Йдеться про поезію Марії Виноградової (Коваленко) “Не гнівайся!”, опубліковану у III книжці ЛНВ (С. 428) під псевдонімом “Козачка”.*

Євген Харлампович пригноблений і придумує, як би замкнути інтерес... – У той же день, 11 березня (ст. ст.) 1907 р., Євген Чикаленко писав М.Грушевському: “Покинуть справу, закрить “лавочку” – рука не піднімається, це ж для нас буде гірше Берестечка! Тоді історія буде розбирать, хто в тому винен: чи Богдан, чи жінка зрадниця, чи татари, чи болото і проч., а факт зостанеться фактом” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 822, арк. 82). Такий же настрої звучить і в його листі до П.Стебницького від 15 березня (ст. ст.) 1907 р. (Євген Чикаленко і Петро Стебницький: Листування 1901–1922 роки / Упоряд. Н.Миронець, І.Старовойтенко, О.Степченко. – К., 2008. – С. 50–51).

№ 28 Київ, 28 (15) березня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 36–37).

...*що в нас єсть офіційльний дозвіл на книгарню... – Див. коментарі до листів І.Джиджори від 15 (2) лютого та 20 (7) березня 1907 р. Див. також: Панькова С. Адреси київської редакції, контори та книгарні “Літературно-наукового вістника” (1907–1919 рр.) // Київ і кияни: Матеріали щорічної науково-практ. конф. (Музей історії міста Києва). – К., 2007. – Вип. 7. – С. 118–136.*

Розов передав свою розвідку про діалекти... – Стаття опублікована: Розов В. До старо-руської діалектології. Іще до питання про галицько-волинське наріччє. Переклад рукопису І.Кревецького // ЗНТШ. – 1907. – Т. LXXVII. – Кн. III. – С. 5–34.

Перетц обіцяє дати кінець статі найскорше в суботу (17 с[ь]ого) м[і]сяця). – Йдеться про публікацію (єдину в ЛНВ) В.Перетца “Українські думи” (1907. – Т. XXXVII. – Кн. IV. – С. 22–30).

№ 29 Київ, 1 квітня (19 березня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 38–39).

№ 30 Київ, 3 квітня (21 березня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 40–41 зв.).

...*вірш Чернігівця “Королева”. – На с. 526, де закінчується частина роману Міріяма Гаррі “Здобутте Єрусалима”, подано поезію Чернігівця “Королева” (ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVII. – Кн. III).*

“Рідн[ий] край” і “Україна”, “Вестн[ик] иностр[анной] лит[ератури]” і “Києв[ский] голос”. – Дійсно, лише оголошення цих чотирьох видань було вміщено у III книжці ЛНВ.

Заходив до нас Садовський, і я, користаючи з того, нудив його, аби дав свої “театральні” спомини для ЛНВ... – Див.: Садовський М. Мої театральні згадки // ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVIII. – Кн. VI. – С. 403–413. В кінці: 1906.16/.VIII. Хутір Зелений клин (Далі буде); продовження: Там само. – Т. XL. – Кн. XII. – С. 402–417. Як свідчать листи Ю.Квасницького, М.Грушевський ознайомився зі спогадами ще до друку, бо, на думку працівника київської редакції, в них “богато небезпечних місць” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 522, с. 7).

№ 31 [Київ, 21 (8) червня 1907 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 322–323 зв.).

Місце написання встановлено за змістом, дату – за щоденником М.Грушевського, записи в якому свідчать, що 20 (7) червня 1907 р. І.Джиджора виїхав зі Львова до Києва (Там само, спр. 25, арк. 151).

Щойно дістався до редакції... – За щоденниковими записами М.Грушевського відомо, що І.Джиджора приїхав до Львова близько 28 (15) травня, де перебував до 20 (7) червня 1907 р. (Там само, арк. 149, 151; записи від 17 травня та 7 червня 1907 р.). На час його відсутності редакційні справи ЛНВ у Києві вів Ю.Квасницький, докладно інформуючи професора Грушевського про всі проблеми (Там само, спр. 522, с. 11–29). Отримавши 19 (6) червня відомості про арешт Ю.Квасницького, Михайло Сергійович “хотів відразу змобілізувати Дж[иджору], але не могли знайти”, вирядив його до Києва 20 (7) червня 1907 р.

...кілька корект забрано при арештованню з Квасницьким, каса десь знаходиться у Сидоряка... – Сповідуючи про арешт працівника редакції ЛНВ Ю.Квасницького, Ю.Сидоряк у листі від 18 (5) червня 1907 р. писав М.Грушевському, що за порадою С.Чикаленка він забрав з редакції до друкарні всі рукописи, а також взяв “у переховане” готівку в сумі 17 руб. 51 коп. (Там само, спр. 741, с. 28–29). 27 (14) червня він повідомив, що всі рукописи та готівку передав І.Джиджорі (Там само, с. 37–40).

...ось “Раду” оштрафовано на 300 карб[ованців]. – Повідомлення про цей штраф було вміщено в самій “Раді” (рубрика “По Україні”): “Редактора “Ради” М.І.Павловського оштрафовано на 300 карб[ованців] за порушення обов’язкової постанови вик[онувача] об[ов’язків] київського губернатора щодо друку з 2 июня 1907 р.” (Рада. – 1907. – 8 червня. – № 130. – С. 3). За яку саме публікацію було накладено штраф – в газеті не повідомлялося. І надалі редактор газети М.Павловський неодноразово піддавався штрафам. За відомостями Київського тимчасового комітету у справах друку, лише упродовж серпня–грудня 1907 р. Павловського М.І. 7 разів було оштрафовано на 100 руб., один раз – на 200 руб. (ЦДІАК України, ф. 295, оп. 1, спр. 51, арк. 11–26 зв.).

...як “Студента” Винниченка і вірш Карманського, приходиться посилати вдруге до цензури... – Першу спробу дістати дозвіл на друк твору В.Винниченка здійснив за відсутності І.Джиджори Ю.Квасницький. 14 (1) червня 1907 р. він писав, що отримав з цензури рукопис, в якому “дуже багато повикреслювано” (Там само, ф. 1235, оп. 1, спр. 522, с. 32). Після арешту Квасницького, “Студента” послав до цензури Ю.Сидоряк: там знову викреслили ті самі місця, що і першого разу, які автор “повитирав – і воно остало” (Там само, спр. 741, с. 30–35, 37–40). Через значні цензурні купюри, про що йдеться в наступних листах І.Джиджори та Ю.Сидоряка, згаданий твір В.Винниченка у VI книжці (червень) ЛНВ опубліковано не було; він вийшов друком лише у листопаді 1907 р. (Т. LX. – Кн. XI. – С. 228–234). Вірш П.Карманського “Прийму на себе хрест недолі” видруковано: ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVIII. – Кн. VI. – С. 413.

Приходить до мене Котик і просив конечне якої роботи, бо, каже, формально гине з голоду. – Ще раніше, 31 травня 1907 р., Михайло Котик звернувся до М.Грушевського: “Даруйте і простіть, що осміляюсь писати Вам цього листа. Прося яку роботу в конторі “Л.Н.В.”, пр[иміром]: коректу, експедицію абощо за маленьку плату. До цього часу був я в книгарні “Україна”, а що зараз літо, книжки не так багато ідуть на провінцію – нема роботи. Надіюсь, що будете ласкаві і добрі відписать” (Мельник О. Листи Леопольда Будая як джерело до вивчення науково-

організаційної та видавничої діяльності Михайла Грушевського (1907–1912) // Український археографічний збірник. – Нова серія. – К., 2006. – Вип. 10/11. – С. 602).

Матушевський ще не дав статі до VI книжки]. – Обставини підготовки статей та оглядів для червневої (VI книжки) ЛНВ докладно обговорювалися в листах Ф.Матушевського до М.Грушевського (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 634, с. 49–59). Врешті, в червневій (VI книжці) ЛНВ, про підготовку якої йдеться у даному листі І.Джиджори до М.Грушевського, було опубліковано огляд Ф.Матушевського “З російського життя” (ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVIII. – Кн. VI. – С. 537–546). *Див. коментар до листів І.Джиджори від 24 (11) червня 1907 р. та 7 липня (24 червня) 1907 р.*

В такім випадку треба буде, мабуть, викинути цілого “Єрусалима”. – У VI книжці (Т. XXXVIII) ЛНВ продовження роману Міріяма Гаррі “Здобуття Єрусалима” все ж було надруковано (С. 513–526; початок див.: ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVII. – Кн. II, III; Т. XXXVIII. – Кн. IV).

Олександра Сергійовича нема тут в Києві... – Йдеться про Олександра Сергійовича Грушевського, який на той час викладав у Новоросійському університеті (Одеса).

№ 32 Київ, 24 (11) червня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 42–43 зв.).

...дати на перше місце “Шум”... – Дійсно, першою у змісті червневої книжки ЛНВ йшла публікація: *Франко І. Великий шум* // ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVIII. – Кн. VI. – С. 385–402; продовження; початок: Т. XXXVIII. – Кн. V. – С. 193–205. Повість І.Франка продовжували друкувати ще у 4-х подачах у XXXIX та XL томах ЛНВ за 1907 р.

...бо з оповіданням Іванчука нема коли возитися... – Твори Олекси Іванчука публікувалися в ЛНВ у 1905–1906 рр. та 1908 р. У 1907 р. його оповідання не друкувалися.

Стаття Федора Пав[лови]ча не піде, бо ще її досі нема. – Традиційно до ЛНВ Ф.Матушевський подавав огляди “З українського життя” та “З російського життя”. До червневої книжки Федір Павлович мав написати огляд українського життя, але через родинні обставини (народження молодшого сина) подав його невчасно у вигляді статті про українську фракцію II Державної думи Росії, про що повідомив М.Грушевського (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 634, с. 49; листи від 23 червня та 2 липня (ст. ст.) 1907 р.). Як свідчить лист І.Джиджори до М.Грушевського від 7 липня (24 серпня) 1907 р., саме Михайло Сергійович прийняв рішення цей огляд (чи, точніше, статтю) не друкувати у VI книжці. Зібраний доопрацьований матеріал (стаття про українську фракцію та огляд українського життя) Ф.Матушевського було опубліковано у VII книжці. VI книжка ЛНВ подала лише раніше підготовлений огляд Ф.Матушевського “З російського життя” (ЛНВ. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VI. – С. 537–546). *Див. листи І.Джиджори від 21(8) червня, 7 липня (24 червня), 8 липня (25 червня), 20 (7 липня) 1907 р.*

Книзок П. Професора... з Петербурга ніяких нема. – Йдеться про збірку “Освобождение России и украинский вопрос” та окремі статті з неї, видані брошурами 1907 р. у Петербурзі книговидавничим товариством “Общественная польза”. *Див. коментар до листа І.Джиджори від 7 липня (24 червня) 1907 р.*

З Чикаленком я бачився; в справі Квасницького–Залізняка він твердо стоїть при своїм... – Йдеться про перехід Ю.Квасницького з посади працівника контори ЛНВ на секретаря редакції “Ради”. На час отримання листа М.Грушевський

вже знав про це з листа самого Ю.Квасницького. Він обґрунтовував своє рішення втомуто та значним обсягом роботи в ЛНВ, тому запрошення до “Ради” сприймав з охотою, оскільки вона “не одніматиме у мене цілого дня і частини ночі” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 522, с. 7–10; лист від 17 (4) червня 1907 р.). З цього приводу М.Грушевський висловив своє незадоволення видавцеві “Ради” Є.Чикаленкові в листі від 19 (6) червня 1907 р.: “Сьогодні одержав я лист від Квасницького, що чує себе утомленим і хотів виїхати на село, але що Ви запропонували йому роботу від 1 липня в “Ради”, то він переходить туди і скидається роботи в ЛНВ. від 1/VII. Не в гнів і не в образу Вам кажучи, досить се мене здивувало, раз, що контора остається без чоловіка в такий глухий час, коли я не можу до Києва приїхати, а по-друге, щодо переходу Квасн[ицького] до “Ради”. Може, собі пригадуєте, я від самого початку мав сумніви щодо прийняття Квасн[ицького] до “Ради”, як чоловіка хоч і хорошого, але сильно кружкового. Тепер же, коли в редакції опинився його брат і його приятель Зелізняк, мої сумніви могли б тільки збільшитися” (*Тодійчук О.В.* Листи М.С.Грушевського до Є.Х.Чикаленка // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий науковий збірник. – К., 2001. – Вип. 4: Студії на пошану Руслана Пирого. – С. 149). За цим листом простежується стурбованість М.Грушевського як справами ЛНВ, так і “Ради”, концепцію якої він визначав на той час.

... “*Києвл[янин]*” *зачав містити статті грубого калібру* – Див.: *Т.Ф. [Флоринський Т]. “Українці” і кровавіє вибори // Києвл[янин]. – 1907. – 31 мая. – № 149. – С. 1; Його ж.* Толки об “автономии Украины” // Там само. – 10 июня. – № 159. – С. 2. Це останнє число “Києвл[янина” І.Джиджора і посилав М.Грушевському. Провідником ідеї української автономії, “верховным вождем” українства Т.Флоринський називав М.Грушевського, “так много поработавшего в пользу “украинского” сепаратизма в Галиции и теперь перенесший свою деятельность в пределы нашей Малороссии. Он громче и настойчивее многих своих товарищей требует автономии Украины”. Далі автор докладно аналізує публіцистичні виступи М.Грушевського (“Наши требования”, “Украинство в России, его запросы и нужды”, “Трихи наши”) і дозволяє собі підсумувати, що українська автономія не потрібна ні українському народові, ні українській інтелігенції, а залишається лише “голками”. Щире бажання М.Грушевського пробудити та активізувати українську інтелігенцію, висловлене ним у статті “Трихи наши”, Т.Флоринський розлого цитує і врешті використовує для своїх висновків. Отримавши газету, М.Грушевський записав у щоденнику: ““Києвл[янин]” розпочав на мене атаки, але вони мене досить слабо діймають” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 151 зв.; запис від 11–17 червня 1907 р.). На цю публікацію “Києвл[янина”, як і на попередні, відгукнулася “Рада”. У своїй статті “Історія повторюється” М.Пилипович зауважував: “Нема потреби обороняти професора Грушевського від лайки “Києвл[янина””: обороняти треба було б тоді, коли б ця газета, не дай Боже, почала хвалити його” (Рада. – 1907. – 15 червня. – № 135. – С. 1).

№ 33 Київ, 27 (14) червня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 44–45 зв.).

...*статі Лозин[сько]го...* – Йдеться про статтю М.Лозинського “Вибори в Австрії” (ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVIII. – Кн. VI. – С. 527–536).

Видруковано нині “Про мову”... – Йдеться про збірку: *Грушевський М.* Про українську мову й українську справу: Статті й замітки. – К.: Друкарня П.Барського, 1907. До збірки увійшли статті, вперше видруковані під назвою “Про мову” (у шести частинах) на сторінках газети “Рада” (1907 р., № 6 (9 січня), № 8 (11 січня), № 31 (7 лютого), № 51 (2 березня), № 59 (11 березня), № 83 (8 квітня), № 89 (15 квітня)).

Як рахунки стоять з Скрипчуком? – Йдеться про Василя Скрипчука, який разом з І.М.Джиджорою, І.І.Кревецьким у 1907 р. був направлений зі Львова для роботи в київській редакції ЛНВ. Збережені листи В.Скрипчука до М.Грушевського (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 751; березень–серпень 1907 р.) засвідчують, що він виконував обов'язки скарбника редакції (укладав докладні фінансові звіти), займався експедицією, коректою ЛНВ та другого розширеного видання IV тому “Історії України-Руси” М.Грушевського, що готувалося до друку в Києві. 5 квітня 1907 р. М.Грушевський записав у щоденнику про своє задоволення роботою Скрипчука (Там само, спр. 25, арк. 12 зв.). Але, мабуть, покладені на нього обов'язки виявилися достатньо складними, тому у листах від 14, 26 липня та 3 серпня (ст. ст.) 1907 р. В.Скрипчук наполегливо порушує питання про повернення до Львова. 16 (3) серпня 1907 р. він повідомив про те, що 31 (18) серпня виїжджає з Києва, щоб скористатися можливістю вчасно “записатися” в університет.

Я написав статтю в “Ради” “Рутенська політика”... – Див.: [Джиджора І.] Рутенська політика // Рада. – 1907. – 14 червня. – № 134. – С. 1. Стаття видрукувана без підпису. Оскільки в архівному примірнику “Ради” за цей період не розписані імена анонімних авторів, ця згадка є єдиною підставою для встановлення авторства.

№ 34 [Київ, близько 28–30 (15–17) червня 1907 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 334–335 зв.).

Місце написання встановлено за змістом, дату – орієнтовно за попереднім та наступним листом І.Джиджори до М.Грушевського (від 27 (14) червня та 1 липня (18 червня) 1907 р.).

...знова уврвати статі Франка... – Йдеться про продовження публікації праці Івана Франка “Середні віки і їх поет” (глава IV. Божественна комедія), розпочатої у книжках III, IV, V за 1907 р. Названа глава праці І.Франка продовжувала друкуватися у книжках VII, VIII–IX, X, XI, закінчена у книжці XII за 1907 р.

...і Ко[шово]го... – Йдеться про працю В.Кошового (опублікована під криптонімом “В.Ко-ий”) “Національно-територіальні межі України і території інших областей Росії”, розпочату публікацією у червневій книжці (ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVIII. – Кн. VI. – С. 468–477), а закінчену у книжках VIII–IX, XI, XII за 1907 р.

...впоминається друкарня решти грошей за ЛНВ, і казіє упр[авляющий], що властитель писатиме по гроші за “Історію”. – Про вимоги друкарні щодо виплат декілька разів писав М.Грушевському Ю.Сидоряк. Повідомляючи про завершення друку VI книжки ЛНВ, 3 липня (20 червня) 1907 р. складач писав, що управитель друкарні довірочно передав йому незадоволення власника друкарні К.Григоровича-Барського затримкою оплати. В разі непогашення заборгованості впродовж 3-х днів він наказав призупинити складання наступної книжки ЛНВ, тому Ю.Сидоряк передає прохання управителя прислати хоча б 200 руб., бо “Барський любить додержати слова” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 741, с. 42). 18 (5) липня 1907 р. вже сам власник друкарні К.Григорович-Барський листовно звернувся в цій справі до М.Грушевського. Він просив прислати 300 руб. в рахунок видрукуваних 17-ти аркушів IV та VI томів “Історії України-Руси” та 173 руб. 17 коп., недоплачені за XXXVIII том (Кн. VI) ЛНВ. Наприкінці листа нагадував, що всі роботи друкарня виконує виключно за готівку, про що було попереджено при розміщенні замовлення (Там само, спр. 97, арк. 11). У відповідь М.Грушевський повідомив про свої розпорядження щодо згаданих виплат, але водночас висловив здивування вимогам власника друкарні (Там само, арк. 21).

Леонтович нібито дуже радий друкарні... – Ще за життя В.Ф.Симиренко склав заповіт, за яким усе майно, що оцінювалося у 10 млн руб., після смерті його дружини повинно було перейти на потреби української культури. Спадкоємцями та виконавцями заповіту В.Симиренко призначив В.Антоновича, М.Лисенка, М.Комарова, В.Науменка, В.Леонтовича, М.Грушевського, І.Шрага, П.Стебницького, С.Єфремова, С.Чикаленка (невдовзі В.Науменка виключив сам В.Симиренко). Цей гурт українських діячів, який звався “комітетом спадкоємців”, за погодженням з меценатом та його довіреною особою, небожем дружини Володимиром Леонтовичем, прагнув закласти низку українських інституцій, зокрема українську друкарню, інститут українознавства тощо. Нагальною потребою після 1906 р. була власна українська друкарня. Це добре розуміли видавці українських газет, а особливо М.Грушевський, який переніс до Києва ЛНВ, друк окремих видань Українсько-руської видавничої спілки, власних праць. Справа закладання друкарні обговорювалася у листах С.Чикаленка до М.Грушевського. Так, 14 липня (ст. ст.) 1907 р. він писав про вимоги В.Леонтовича, щоб друкарня давала комітетові 6% зиску, що викликало сумніви щодо доцільності справи (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 822, арк. 76–76 зв.). 17 серпня (ст. ст.) 1907 р. Євген Харлампович пропонував комітетові зібратися у Києві 29 серпня (ст. ст.) 1907 р., коли там на з’їзді Української радикально-демократичної партії мали бути М.Комаров, І.Шрага, П.Стебницький: “Я гадаю, що Вам треба бути. З Антоновичем ми вже радились неоднократно, варто було б порадитись і з іншими, а їх на другий час не зберете. Варто б скористатись нагодою, що вони будуть в Києві 29-го, а може, до того часу й Антонович приїде та Вас[иль] Федорович, бо він вже давненько виїхав в Сидоровку” (Там само, арк. 107 зв.). Проект реалізований не був, але відомості, подані в даному та інших листах І.Джиджори, є важливим джерелом до відтворення діяльності “комітету спадкоємців”.

№ 35 Київ, 1 липня (18 червня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 46–46 зв.). Перша сторінка листа написана на бланку “Літературно-наукового вістника”. Лист частково пошкоджений (втрачено верхній правий кут, окремі літери за змістом відтворено у квадратних дужках).

...разом з недільним № “Киевлянина”, де знова є стаття про українські катедри. – Йдеться про статтю: Т.Ф. [Флоринський Т.] Нужны ли “украинские кафедры” // Киевлянин. – 1907. – 17 июня. – № 165. – С. 2. Продовження цієї статті опубліковано через 5 днів (22 июня. – № 170. – С. 1–2).

№ 36 Київ, 4 липня (21 червня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 47–50 зв.).

Прошу вибачити мої маніпуляції з VI кн[изскою] ЛНВістника... – Ймовірно, це незадоволення М.Грушевський висловлював у своїх листах до І.Джиджори, які не збереглися. Зберігся проте запис у щоденнику професора: “З Києва Дж[иджора] дає вісти досить спокійні. Але занадто самовільно поступає” (Там само, спр. 25, арк. 151 зв.; запис від 11–17 червня 1907 р.).

Щодо статі в “Раді” про “Руслана” – то вона справді моя. – Див.: Ф-ф. [Джиджора І.] Теж “голоси” // Рада. – 1907. – 17 червня. – № 137. – С. 1. У перших своїх листах 1904 р. до нареченої, Наталки Навроцької, І.Джиджора іменував себе “Фільософ” (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2317, арк. 8 зв.). Вірогідно, від цього походить і даний криптонім. Архівний примірник “Ради” за цей період не містить розписаних імен авторів, що друкувалися під псевдонімами та криптонімами, тому цей лист є єдиною підставою для встановлення авторства даної статті. Приводом до

її написання послужив передрук в газеті “Руслан” статті М.Грушевського “Теть з рутенством”, опублікованої в “Ділі” у зв’язку зі створенням спільного з москвофілами Українського парламентського клубу.

Нині вийшла книжка “Вістника”. – За даними, що надходили інспекторові друкарень, літографій та книжкової торгівлі, книжка VI ЛНВ за 1907 р. вийшла 23 червня 1907 р. (ДАК, ф. 287, оп. 1, спр. 58, арк. 127).

...оповідання] Юркевича вже вернуло з цензури... – Згадане оповідання О.Юркевича “І так буває” опубліковано: ЛНВ. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VII. – С. 39–42.

...передрук “Шуму” вже зроблений... – Йдеться про повість І. Франка “Великий шум”, яка друкувалася в ЛНВ у 1907 р. (Т. XXXVIII–XL), зокрема про її продовження, що передбачалося подати у VII книжці ЛНВ (Т. XXXIX), підготовка до друку якої обговорювалося у даному листі. Ця частина твору вийшла у VIII–IX книжці.

Щодо Опатовського. – Йдеться про секретаря Київського тимчасового комітету у справах друку Михайла Степановича Опатовського. Ім’я М.Опатовського неодноразово зустрічається у листах та спогадах завідувача київської редакції та книгарні ЛНВ, видавничих справ М.Грушевського у Києві Ю.Тищенка (Сірого) (П.П.Лаврова). Він згадував, що М.Опатовський “мав певні симпатії до всього українського, а не раз приходив і на допомогу своїми порадами, хоч і за певну оплату”, а при зустрічах для узгодження видавничих справ та проблем торгівлі українською книгою спілкувався виключно українською мовою (Тищенко Ю. Книгарні “Літературно-наукового вісника” на Наддніпрянщині в 1907–13 рр. // Науковий збірник (Українська Вільна Академія Наук у США). – Нью-Йорк, 1953. – С. 119; Тищенко (Сірий) Ю. У Києві біля “Літературно-наукового вісника” // Його ж. З моїх зустрічей: Спогади / Упоряд. О.Сидоренко, Н.Сидоренко. Передм. М.Шудрі. – К., 1997. – С. 39).

...I-ий акт Винниченка ще не скінчений в друкарні. – Йдеться про п’єсу на III дії В.Винниченка “Великий молох”. Її початок було опубліковано: ЛНВ. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VII. – С. 1–24. Закінчення подано: Там само. – Кн. VIII–IX. – С. 213–263.

...перша – то “Комитет”... – Йдеться про Київський тимчасовий комітет у справах друку, створений 12 травня 1906 р. на підставі розпорядження Міністерства внутрішніх справ Російської імперії, заступивши Канцелярію київського окремого цензора. Очоловляли комітет О.О.Сидоров (1906–1909), Т.Д.Флоринський (1909–1917). Фонд комітету з унікальними відомостями щодо історії преси зберігається у ЦДДАК України (ф. 295).

...“обов’язуючих постанов”. – Йдеться про обов’язкові постанови київського губернатора Ігнат’єва від 2 червня 1907 р. (Рада. – 1907. – 9 червня. – № 131. – С. 1) та київського, подільського і волинського генерал-губернатора В.Сухомлинова від 5 червня 1907 р. (Киевлянин. – 1907. – 9 юнія. – № 158. – С. 1). Постанови стосувалися заборон щодо поширення в пресі відомостей, творів, оповіщень, що “підбурюватимуть проти правительства” та визначали покарання у вигляді адміністративних штрафів до 500 руб. та арештів до 3-х місяців.

Я гадаю, що з збірником статей П. Проф. можна буде порадити. – Вірогідно, йдеться про збірку М.Грушевського “З біжучої хвилі: Статі й замітки на теми дня 1905–6 р. – К.: З друкарні С.В.Кульженка, 1907 (на обкладинці зазначено 1906 р.). Збірка вийшла 1907 р. (передмову автора датовано серпнем 1907 р.), до неї увійшли статті, друковані в ЛНВ 1905–1906 р. Передрук див.: Грушевський М. Твори: У 50 т. – Львів, 2002. – Т. 1. – С. 287–382.

Нарешті в справі друкарні... – Див. коментар до листа І.Джиджори, відправленого з Києва близько 28–30 (15–17) червня 1907 р.

№ 37 Київ, 7 липня (24 червня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 51–52 зв.)

...частина книжки вже вискладана з виїмком Кош[ово]го... – Див. коментар до листа І.Джиджори, відправленого з Києва близько 28–30 (15–17) червня 1907 р.

...“Економії”... – Йдеться про продовження праці М.Грушевського “Студії з економічної історії України” // ЛНВ. – Т. XXXIX. – Кн. VII. – С. 43–60.

...Лозинського... – Йдеться про огляд: Лозинський М. З австрійської України (Науки з останніх виборів. Організація українських послів у парламенті // Там само. – С. 143–155.

Єфремов обіцяє дати свою статтю перед першим липня (ст. ст.). – Йдеться про першу статтю С.Єфремова із циклу “Відгуки з життя і письменства”, яка була видрукувана: Там само. – Т. XXXVIII. – Кн. IV. – С. 142–154; друга стаття із циклу опублікована: Там само. – Кн. V. – С. 331–339.

...дам дальшу часть Лиманського... – Йдеться про продовження публікації п’єси Василя Мови (Лиманського) “Старе гніздо й молоді птахи”: Драматичні образи. Її друк розпочато у IV, V та VI книжках ЛНВ за 1907 р. У VII книжці, зміст якої обговорюється у цьому листі, продовження п’єси не було вміщено. Друк її було завершено у книжках VIII–IX, X, XI, XII “Літературно-наукового вістника” за 1907 р.

...я просив автора, аби він запропонував Вп. П. Професору пустити се як окрему статтю... – Обгрунтовуючи необхідність подачі своїх публікацій у VII книжці ЛНВ, Ф.Матушевський у своїх листах до М.Грушевського від 23 червня та 2 липня (ст. ст.) 1907 р. докладно змалював обставини підготовки огляду з українського життя та окремої статті про українську думську фракцію, призначені ще до VI книжки. Так, 23 червня 1907 р. він повідомляв: “Річ в тім, що, заходившись писати огляд до VI кн[ижки], я вийшов з зазначених рамок. Матеріалу сили набралася. Я, бачучи, що в одну книжку його не вбгаєш, постановив написати тільки про українську фракцію чи громаду і три з’їзди. Але мені сказано було в редакції, що більш як 10 сторінок мені не дадуть, а в мене в той час вже було на 12 стор[інок] написано тільки про одну громаду. Тоді я рішив написати монографійку тільки лише про саму одну громаду і для того поповнив значно те, що написано було раніше, щоб читач мав повний і докладний образ укр[аїнськ]ої громади в другій Думі. Вийшла ся монографійка на аркуш друку. Чи піде вона до VII кн[ижки], чи ні? Якщо піде, то чи треба Вам ще загальний огляд українського життя, – чи не треба. Якщо треба, то чи знайдеться йому місце у VII кн[ижці], чи ні? Вдаюся до Вас з сим запитанням, бо в редакції мені на се відповіді не можуть дати без Вас, а писати навмання, – немає рації” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 634, с. 49–50). У відповідь М.Грушевський повідомляв, що у VII книжці буде видрукувана тільки українська хроніка, до якої слід умістити все, приготовлене до попередньої книжки (лист від 27 червня 1907 р. зберігається у приватній збірці С. Білоконя). Відповідаючи М.Грушевському 2 липня 1907 р., Ф.Матушевський наполягає на необхідності подачі у липневій книжці як його статті про українську думську фракцію, так і окремого огляду з українського життя: “А Ви все ж таки не дали відповіді на моє запитання. Річ в тім, що до VI кн[ижки] я замість загального огляду з українського життя дав монографічну статтю про одну лише парламентську громаду. Але сю статтю не пушено до VI кн[ижки], бо забракло місця. Тепер же я, окрім того, написав і вже в суботу здав до редакції загальний огляд українського життя. Але мені в редакції сьогодні сказано, що з сих двох статей може піти тільки лише одна, – правдоподібно, що монографія про громаду, а огляд загальний лишиться до дальшої, аж VIII книжки. Се страшенно незручно. Гадаю, що Ви згодитесь зо мною, що такі речі, як огляди, не можуть залежуватися, бо втрачають

свій резон, а з другого боку, се паралізує охоту до писання їх. Я бачу, що я занадто довго даю, але то в мене така вдача – коротенько абищо і як-небудь я не можу писати. Одже, розв'яжіть сю справу” (Там само, с. 52–53). Як свідчать листи І.Джиджори до М.Грушевського від 18 (5) та 20 (7) липня 1907 р. (листи М.Грушевського з відповідними розпорядженнями не збереглися), фактичний редактор ЛНВ розв'язав цю справу на користь Федора Павловича, цінуючи його талант та постійне співробітництво в журналі, а також важливість постійних рубрик “З українського життя” та “З російського життя”, які впродовж 1907 р. забезпечував матеріалом Ф.Матушевський. Проте поведінкою свого учня, який, за словами Матушевського, висловив думку про можливість опублікувати у VII книжці лише один його матеріал, М.Грушевський був незадоволений (*див. лист І.Джиджори до М.Грушевського від 20 (7) липня 1907 р.*). У VII книжці ЛНВ були опубліковані стаття Ф.Матушевського “Українська громада в другій державній думі” (ЛНВ. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VII. – С. 78–99) та його огляд “З українського життя” (Там само. – С. 124–142)

Драма Винниченка I[-й] акт злозсений... – Йдеться про п'єсу “Великий молох”. *Див. коментар до листа І.Джиджори від 4 липня (21 червня) 1907 р.*

“Сборника”... – Йдеться про збірку публіцистичних праць М.Грушевського, видрукувану 1907 р. петербурзьким товариством “Общественная польза”. До збірки під назвою “Освобождение России и украинский вопрос: Статьи и заметки” автор включив статті, видрукувані у періодичних виданнях у 1905–1906 рр. Паралельно 7 статей з цієї збірки те саме товариство видало окремими брошурами: “Из польско-украинских отношений Галиции. Несколько иллюстраций к вопросу: автономия областная или национально-территориальная”, “Вопрос об украинских кафедрах и нужды украинской науки”, “Украинский вопрос”, “Национальный вопрос и автономия”, “Движение политической и общественной мысли в XIX столетии”, “Единство или распадение России?”, “Украинский Пьемонт”. Перші шість з них і називаються у даному листі. Як свідчить листування друкарні з автором, збірка та брошури були готові на кінець травня–початок червня 1907 р., оскільки 15 червня (ст. ст.) з Петербурга були надіслані рахунки за їх друк (*Грушевський М. Твори: У 50 т. – Львів, 2002. – Т. 1. – С. 559–561*).

№ 38 Київ, 8 липня (25 червня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 53–54).

...є і Леся Укр[аїнка], яка післала, як каже, драму. – Йдеться про драматичну поему “Касандра”, опубліковану в ЛНВ (1908. – Т. XLI. – С. 76–97; С. 241–281). Проблеми друку драми обговорювалися у листах письменниці й редактора. *Див.: Одарченко П. Михайло Грушевський і Леся Українка // Український історик. – 1991–1992. – Ч. 3–4; 1–4. – С. 301–305.*

...недільний № “Киевлянина”... – Йдеться про № 172 “Киевлянина” за 24 червня (ст. ст.) 1907 р., де були вміщені матеріали про автономію в університетах.

...нинішній “Киевских вестей”, де є фейлетон за ЛНВістника. – *Див.: С.О-вич. Наши украинские журналы. “Литературно-научовый вистнык”. “Украина” // Киевские вести. – 1907. – 25 июня. – № 14. – С. 2.*

...що буде з статтями Матушевського... – *Див. коментар до листа І.Джиджори від 7 липня (24 червня) 1907 р.*

...чи давати статю Порша до складання... – Йдеться про статтю М.Порша “До питання про автономію”. У VII книжці ЛНВ, зміст якої обговорюється у цьому листі, згадана стаття опублікована не була. Вона увійшла до наступної подвійної книжки (ЛНВ. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VIII–IX. – С. 344–359).

№ 39 Київ, 9 липня (26 червня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 55–56).

...відбитки “В[еликого] шуму”... – Йдеться про повість І.Франка, продовження якої готувалося до друку у VII книжці ЛНВ (Т. XXXIX), вийшло у книжці VIII–IX (С. 169–190).

Я всіє робив представлення управляющому, а Сидоряк ходив до самого Барського. – Детально ці непорозуміння з друкарнею описує у своєму листі від 10 липня (27) червня 1907 р. Ю.Сидоряк: “[...] не знаю, чи він має який зиск з фарби, наколи менше з’ужне чи що, бо не могу зрозуміти, чому наумисно псує – чи, може, хоче, щоб еще особно йому платили. При “Шумі” я пішов на скаргу аж до Барського – він віззав його і сказав, що так не можна пускати. “Се совершенно сіро”, – сказав Барський, а машиніст на те, що се есть добре і що инакше “нельзя”. Се сказав до властителя при мені і управителю – бачу, що на дальше я нічо щодо друку не вдію” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 741, с. 48). Після перенесення “Літературно-наукового вістника” до Києва на початку 1907 р. в “Друкарні Петра Барського” (за бланком: “Петр Барский в Киеве. Главная контора. Типография, литография. Фабрика конторских книг. Словолития. Фирма существует с 1723 года”) друкувалися книжки ЛНВ, що було зазначено у свідоцтві про видання журналу (Там само, ф. 295, оп. 1, спр. 20, арк. 1–2), видання Українсько-руської видавничої спілки, “Історія України-Руси” та інші праці М.Грушевського. Друкарня містилася за адресою: Хрещатик, 40 (будинок не зберігся). На той час власником друкарні був Костянтин Петрович Григорович-Барський. Після самогубства улюбленого старшого сина Олександра його батько, Петро Олександрович Григорович-Барський (1822–1907), “впал в помешательство”, відійшов від справ і їх успадував молодший син Костянтин. Окрім друкарні, йому належав також найбільший паперовий магазин у Києві.

Фейлетони до “Ради” про “Вістник” Дорошенко надальше задерсав собі.

– Упродовж лютого–серпня 1907 р. Д.Дорошенко опублікував серію оглядів “Літературно-наукового вістника” (Книжка I–VII) під загальною рубрикою “3 українських журналів” (Рада. – 1907. – 6 лютого. – № 30. – С. 2–3; 30 березня. – № 75. – С. 2–3; 27 квітня. – № 97. – С. 2–3; 9 червня. – № 131. – С. 2–3; 21 серпня. – № 189. – С. 2–3).

№ 40 Київ, 18 (5) липня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 57–59 зв., 70–70 зв., 60–60 зв.).

Винниченко лається, що ціла драма не буде поміщена в VII кн[ижці]... – Йдеться про п’єсу на три розділи В.Винниченка “Великий молох”, яка була опублікована у двох подачах (ЛНВ. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VII. – С. 1–24; Кн. VIII–IX. – С. 213–263).

Матушевський теж гнівається, що обі статі не підуть в сю книжку... – Див. коментар до листа І.Джиджори від 7 липня (24 червня) 1907 р.

...мовля, рукописи “Історії” і “Вістника” такі погані, що жсаден зецер не хоче складати або домагається більшої платні. – Щодо почерку М.Грушевського багаторічний завідувач видавничих справ вченого у Києві Ю.Тищенко (Сірий) згадував: “Найтяжче виходило з працями самого професора Грушевського. Він писав так нерозбірливо, що треба було великого навику, щоб читати його письмо. Часто доводилось бігти на виклик до друкарні лише для того, щоб прочитати складачеві незрозумілі слова” (Тищенко (Сірий) Ю. У Києві біля “Літературно-наукового вістника” // Його ж. З моїх зустрічей: Спогади / Упоряд. О.Сидоренко, Н.Сидоренко. Передм. М.Шудрі. – К., 1997. – С. 33). Ці слова стосувалися працівників друкарні

П.Барського, які не мали досвіду складати українською. Саме тому для підготовки до друку “Історії України-Руси” М.Грушевського до Києва був направлений досвідчений складач зі Львова Ю.Сидоряк, якому доводилося постійно виправляти помилки за київськими складачами.

Чи посилати свою рецензію в рукописи Вп. Проф., чи ні? – Йдеться про рецензію І.Джиджори на “Записки Наукового товариства ім. Шевченка” (Т. LXXII), що була надрукована у липневій (VII) книжці ЛНВ (С. 156–158).

...статтю Я[ковле]ва... – Йдеться про закінчення публікації статті Андрія Яковлева “Як витрачаються в Росії народні гроші?” (ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVIII. – Кн. VI. – С. 478–487). Початок друкувався у V книжці ЛНВ за 1907 р. (С. 290–297).

...дуже лихий за “Польско-укр[аинские] отнош[ения]”. – Йдеться про публіцистичну працю М.Грушевського “Из польско-украинских отношений Галиции. Несколько иллюстраций к вопросу: автономия областная или национально-территориальная”. Вперше стаття друкувалася в газеті “Киевские отклики” (1905. – №№ 141, 148, 161, 189, 201, 207). Паралельно друкувалася в “Киевской старине”, того ж року вийшла у Києві окремою брошурою. 1907 р. увійшла до збірника “Освобождение России и украинский вопрос” (СПб., 1907), тоді ж вийшло друге видання окремої брошури.

Я тепер заходжусь коло рецензій або, коли вдасться, статей з приводу збірника і “Про мову”. – У XXXIX томі ЛНВ (Кн. VIII–IX. – С. 451–452) було вміщено рецензію І.Джиджори на праці М.Грушевського, що увійшли до збірки “Освобождение России и украинский вопрос” (СПб., 1907) та паралельно видавалися окремими брошурами: “Из польско-украинских отношений Галиции. Несколько иллюстраций к вопросу: автономия областная или национально-территориальная”, “Вопрос об украинских кафедрах и нужды украинской науки”, “Украинский вопрос”, “Национальный вопрос и автономия”, “Движение политической и общественной мысли в XIX столетии”, “Единство или распадение России?”. Пізніше в “Раді” І.Джиджора опублікував статтю “Українська справа на тлі сучасного визвольного руху” з приводу виходу збірки М.Грушевського “Освобождение России и украинский вопрос” (Рада. – 1907. – 16 вересня. – № 209. – С. 2–3).

Чи[кален]ко холодний, а може, навіть потрохи гнівається на Вп. П. Проф., мабуть, за те, що Вп. П. Проф. йому нічого не писали. – Ця звістка зачепила М.Грушевського, і він записав у щоденнику: “Ввечері нарешті аж два листи від Джидж[ори], з виправданнями з того, чого не закидав, але чого не писав – про те не каже. М[іж] и[н]шим – що Чик[аленко] щось холодний і гнівний на мене, бо не пишу. Біда, страшно народ став гнівний; денервованне з причини нашої неможливої ситуації проявляється от у такій гризні всередині. “Самі себе їмо і тим ситі буваємо” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк 154; запис від 9 липня 1907 р.).

Мені під час його кількаденного побуту тепер в Київі редакція забракувала 3 статі... – Після цієї скарги учня М.Грушевський звернувся за поясненнями до видавця “Ради”, Є.Чикаленка, який 23 липня (ст. ст.) 1907 р. відповідав: “Іван Миколаєвич, очевидно, чистокровний українець. Діло ось як було. Поки І[ван] М[иколаєвич] писав на галицькі теми, то статті його були зовсім відповідні, а коли він взявся писати на російські теми, то одну статтю забраковано з мою санкцією, а другу забракував М[ефодій] І[ванович] без мене, а більше І[ван] М[иколаєвич] нічого не давав, як се виявилось на “очной ставке” його з Меф[одієм] Івановичем” (Там само, спр. 822, арк. 70 зв., 72). Врешті І.Джиджора порозумівся з редакцією “Ради”, бо вже 17 серпня (ст. ст.) 1907 р. Є.Чикаленко писав М.Грушевському: “З Джиджорою нічого особливого не сталося, я йому казав, що відписав Вам на його скаргу на “Раду”. Посміялись трохи з “чистокровности”, та й уже, здається, відносини межі нами добрі” (Там само, арк. 106 зв.).

Крім “Ради”... – Кожна стаття Т.Флоринського в “Киевлянин”, спрямована проти українства та його провідника М.Грушевського, знаходила відгук у “Раді”. Див.: 3 газет та журналів // Рада. – 13 червня. – № 133. – С. 1–2; *Пилипович М.* Історія повторюється // Там само. – 15 червня. – № 135. – С. 1; 3 газет та журналів // Там само. – 19 червня. – № 138. – С. 1–2; 20 червня. – № 139. – С. 1–2; 23 червня. – № 142. – С. 2; *Пилипович М.* Може таки Бог не попустить! // Там само. – 27 червня. – № 145. – С. 1.

...ще відповідали на ті напади “Киевск[іе] весті” статтею Єфремова “Киевлянинская гречка”... – Див.: *Єфремов С.* О киевлянинской “гречке” // Киевские весті. – 1907. – 19 июня. – № 8. – С. 1–2. Наступного дня в “Раді” було подано огляд цієї публікації С.Єфремова (3 газет та журналів // Рада. – 1907. – 20 червня. – № 139. – С. 1).

“За укр[аїнський] маслак”... – Див.: *Грушевський М.* За український маслак (В справі Холмщини). – К.: Друкарня П.Барського, 1907.

“Українство в Рос[сії]”... – Див.: *Грушевський М.* Українство в России, его запросы и нужды (Глава из “Очерка истории украинского народа”). – СПб.: “Общественная польза”, 1906.

“Справа укр[аїнських] кат[едр]”... – Див.: *Грушевський М.* Справа українських катедр і наші наукові потреби. – К.: Друкарня П.Барського, 1907.

“Очерк истории”... – Див.: *Грушевський М.* Очерк истории украинского народа. – 2 изд., доп. – СПб.: “Общественная польза”, 1906.

№ 41 Київ, 19 (6) липня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 71–72 зв.).

...“міркуючи по тім, як з ним деякі гурти поступили (“Гром[адська] думка”)... – Ці жалі В.Леонтович, видавець “Громадської думки”, свого часу висловлював у листі до П.Стебницького. Див.: *Леонтович В. М.* Зібрання творів: У 4 т. – К., 2006. – Т. 4. – С. 376–378; лист від 14 травня 1906 р.

...то прецінь ЛНВістнику з матеріального боку можна зараз прийти в поміч. – Отримавши цю звістку, М.Грушевський занотував у щоденнику: “Від Джиджори – про готовість Леонтовича на субсидію. Відпишу, що се чув, але не дуже поохочую” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 154; запис від 11 липня 1907 р.).

№ 42 Київ, 20 (7) липня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 73–76 зв.).

...Щодо статей Матушевського. – Див. листи І.Джиджори від 21 (8) червня, 24 (11) червня, 7 липня (24 червня), 8 липня (25 червня), 20 (7 липня) 1907 р. та коментарі до них. У VII книжці ЛНВ було опубліковано статтю Ф.Матушевського “Українська громада в другій державній думі” та огляд “З українського життя”.

...напр., про статтю Лозинського... – Йдеться про статтю: *Лозинський М.* Вибори в Австрії // ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVIII. – Кн. VI. – С. 527–536.

Щодо драми Вин[ничен]ка. – Йдеться про п’єсу В.Винниченка “Великий молох”. Її перша частина опублікована у липневій книжці ЛНВ (Т. XXXIX. – Кн. VII), друга – у подвійній книжці за серпень–вересень (Т. XXXIX. – Кн. VIII–IX).

№ 43 Київ, 25 (12) липня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 77–78 зв.).

Через те я й казав Скрипчуку оправдатися і при тім виписати рахунок... – Лист В.Скрипчука від 26 липня (ст. ст.) 1907 р. з докладними обрахунками зберігається: Там само, спр. 751, с. 9–10.

Піснячевського цензор не хотів читати... – Проблеми зі статтею В.Піснячевського “На думські теми”, яку наприкінці червня 1907 р. М.Грушевський переслав до київської контори ЛНВ, упродовж липня–серпня 1907 р. стали предметом обговорення у листуванні історика з І.Джиджорою та Ф.Матушевським. 27 червня (ст. ст.) 1907 р. М.Грушевський звернувся до Ф.Матушевського з проханням переглянути цю статтю разом з І.Джиджорою та визначити, чи може вона бути допущена цензурою до друку, адже після розпуску II Державної думи подібні теми були під особливим наглядом (лист зберігається у приватній збірці С.Білокона). Вже 2 липня (ст. ст.) 1907 р. Федір Павлович повідомляв: “Статтю Піснячевського я перечитав. На мою думку, її можна пускати і треба пустити, покоротивши трохи і полагодивши з цензурного боку” (Там само, спр. 634, с. 53). Як свідчать подальші листи І.Джиджори до М.Грушевського, цензура не допустила її до друку у VII книжці. Оpubлікована була в наступному спареному числі за серпень–вересень 1907 р.: *Піснячевський В. На думські теми // ЛНВ. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VIII–IX. – С. 414–424.*

... мене несподівно схопила (буквально) на Хрещатику поліція і потягла в участок. – На ранок міська преса повідомила: “Вночі на 11-е юлія поліцією, по предписанню охрального відділення, произведені следующие обыски: Ив. Ник. Джиджора (Прорезная, № 3). Ничего противозаконного не найдено, никто не арестован” (Киевские вести. – 1907. – 21 июля. – № 31. – С. 3). Наступного дня про цю подію сповістила і “Рада”: “Під 11 юлія поліція, з наказу охранны, зробила знов кілька трусів та арештів. Було потрушено Ів. Джиджору, австрійського підданця (Прорізна, № 20, кв. 3)”. *Див. також лист І.Джиджори від 30 (17) липня 1907 р.*

№ 44 Київ, 27 (14) липня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 79–81 зв.).

Манджура піде по “Студіях”... – Йдеться про публікацію: *Манджура І.* 3 недрукованих поезій. Уривок // ЛНВ. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VII. – С. 61. Оpubліковано після праці М.Грушевського “Студії з економічної історії України” (С. 43–60).

...Граб – по “Новинах”... – Йдеться про публікацію: 3 переспівів Павла Граба [Грабовського]. Із поезій Ганни Амброзіус // ЛНВ. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VII. – С. 123. Оpubліковано після огляду: *Франко Ів., Шерстюк Г.* Новини нашої літератури (С. 115–122).

...а Капельгородський і Черкасенко (більше не можна) де? – Згадані вірші опубліковані після статті Ф.Матушевського “Українська громада в другій державній думі”: *Капельгородський П.* Пісня женців (Там само. – С. 100); *Черкасенко С.* Немає сил (Там само).

У Франковій статті в “Новинах” вступ, на мою думку, непотрібний: причім тут мова про портрет авторки і висновки з цього приводу? – Йдеться про початок огляду Івана Франка “Новини нашої літератури. Поезії Христі Алчевської. Туга за сонцем. Типографія І.Д.Сьтина. Москва, 1907 г.”, який звучить у редакції: “Авторка не названа в титулі, тільки аж у присвяті книжки Х.Д.Алчевській, де й підписана авторкою Христя Алчевська. Перед тою присвятою портрет авторки – гарної дівчини в народнім строю, і від усеї збірки пахне молодістю, дівочою грацією та несвідомою кокетерією. Авторка якось так природно, мимовільно рисує перед нами свою вдачу, трохи тужливу, трохи мелянхолійну, та в основі більше веселу й артистичну” (Там само. – С. 115).

От він зовсім добрий, і писав вже до П. Проф., як казав, а нині вдруге написав листа... – У корпусі листів Є.Чикаленка до М.Грушевського збереглося лише 2 листи за липень 1907 р.: від 14 липня (ст. ст.) (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1,

спр. 822, арк. 75–76 зв.) та 23 липня (ст. ст.) (Там само, арк. 70–70 зв., 72–72 зв., 71–71 зв.). Ймовірно, перший згаданий лист або не був написаний, або не зберігся, а другий написаний в один день з І.Джиджорою, 14 липня (ст. ст.) 1907 р.

Й з мною теж дуже добрий і перепрошував, що моїх статей не поміщено, а за ним звинявся і Павловський. – Див. коментар до листа І.Джиджори від 18 (5) липня 1907 р.

Щойно був тут Піснячевський, питав за свою статтю... – Йдеться про статтю “На думські теми”, заборонену цензурою до друку у VII книжці ЛНВ, опубліковану лише у книжці VIII–IX. Див. коментар до листа від 25 (12) липня 1907 р.

№ 45 Київ, 29 (16) липня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 82–85 зв.).

Прийдеться знова уврати “Середніх віків”... – Йдеться про продовження студії І.Франка “Середні віки та їх поет”, опублікованої у VII книжці ЛНВ за 1907 р.

...Манісура по “Економії”... по “Новинах” Граб. – Див. коментар до листа І.Джиджори від 27 (14) липня 1907 р.

Дуже набивав Павловський на збірник (петербур[зкий])... – Йдеться про збірку: Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос: Статьи и заметки. – СПб., 1907.

Про “Україн[н]ський сборник” я пишу тепер довшу статтю... – Див.: Джиджора І. Українська справа на тлі сучасного визвольного руху. Проф. Мих. Грушевський. Освобождение России и украинский вопрос. СПб., 1907 // Рада. – 1907. – 16 вересня. – № 209. – С. 2–3.

...за “Дим”... – Йдеться про твір В.Винниченка “Дим: різдвяна казка” (ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVII. – Кн. I. – С. 7–24).

Садовський прислав знова дальшу частину “Споминів”... – Йдеться про продовження “Моїх театральних згадок” М.Садовського. Опубліковано: Там само. – Т. XL. – Кн. XII. – С. 402–417. Початок опубліковано: Там само. – Т. XXXVIII. – Кн. VI. – С. 403–413.

...адміністрація через щось зажадала статутів Наукового товариства тутешнього... – Статут Українського наукового товариства у Києві, поданий на затвердження за підписами В.Антоновича, І.Лучицького, П.Житецького та В.Науменка, був зареєстрований Київським губернським “по делам об обществах Присутствием” 9 грудня 1906 р. (ЦДІАК України, ф. 442, оп. 636, спр. 647, ч. 2, арк. 12–15; ф. 1235, оп. 1, спр. 80, арк. 1; ф. 275, оп. 1, спр. 2193, арк. 22). Статут було опубліковано у Києві російською та українською мовами, окремі витяги з нього подано у виданні: Записки УНТ в Києві. – 1908. – Кн. 1. – С. 156–159. Детально див.: Зайцева З. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 2006. – С. 201–219.

№ 46 [Київ.] 30 (17 липня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 86–89 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Та про ревізію звідкись дізналися “Киевские] весті”... – Див. коментар до листа І.Джиджори від 25 (12) липня 1907 р.

Тільки “Рада” “справила”... – Див. коментар до листа І.Джиджори від 25 (12) липня 1907 р.

...звітку про зав'язання нового видавництва "Дзвін"... – Йдеться про кооперативно-пайове видавництво, засноване київськими соціал-демократами 1907 р. з ініціативи В.Винниченка, І.Личка та П.Понятенка для видання антологічних збірників та збірок творів окремих письменників. Наприкінці 1907 р. вийшло перше видання товариства – однойменний збірник "Дзвін". Рецензії на нього див.: *Леонтович В.* Збірник "Дзвін" // ЛНВ. – 1908. – Т. XLI. – Кн. III. – С. 606–618; *Гехтер М.* Новини нашої літератури. "Дзвін". Збірник I // Рада. – 1908. – 23 січня. – № 19. Через брак коштів та матеріалів анонсований другий збірник не побачив світу. Видання відновлено 1913 р. заходами В.Винниченка, Ю.Тищенко (Сірого), Л.Юркевича. Див.: *Мельник О.* Видавниче товариство "Дзвін": між Києвом та Віднем // Київ і кияни. Матеріали щорічної науково-практ. конф. (Музей історії міста Києва). – К., 2007. – Вип. 7. – С. 118–136.

Згадане оголошення про нове українське видавництво було подано в газеті "Киевские вести" (1907. – 17 юлія. – № 35. – С. 2). Повідомила про "Дзвін" і "Рада" (1907. – 17 липня. – № 161. – С. 4). У останньому повідомленні, зокрема, інформувалося, що видавництво засноване групою українських письменників, які не могли з різних причин широко користуватись існуючими українськими видавництвами. До участі у новому видавничому проєкті зголосилися В.Винниченко, М.Гехтер, М.Коцюбинський, Леся Українка, М.Лозинський, В.Степанківський та ін. *Відомості про заснування видавництва "Дзвін" І.Джиджора подає неодноразово у листах від 1 серпня (14 липня), 2 серпня (20 липня), 8 серпня (26 липня), 10 серпня (28 липня) 1907 р.*

Яким чином попав туди от хоч би Коцюбинський – Бог його знає. – До участі у видавництві "Дзвін" М.Коцюбинського залучив В.Винниченко. 23 липня (ст. ст.) 1907 р. Володимир Кирилович писав до Чернігова про започатковане видання неперіодичних збірників і запрошував до участі: "Напря́м цих збірників не партійний, але неприхильний до сучасного капіталістичного ладу. Міститимуться твори публіцистичні й белетристичні. Гонорар 32 руб. за аркуш прози і 5 коп. за рядок поезії" (Листи до Михайла Коцюбинського. – К., 2002. – Т. I / Упоряд. та комент. В.Мазного. – С. 109). М.Коцюбинський згодився, і вже в першому збірнику вийшло його оповідання "В дорозі". У одному з наступних листів В.Винниченко скаржився, що "нас ніхто з "старих" не хоче підтримувати, і все, що стоїть не лівіше "Ради", ставиться неприхильно. Ви і Леся У[країнка], власне, повинні почувати себе ріднішими до нас і не дати загинути на цвіту молодому літературному підприємству" (Там само. – С. 113; лист від 16 жовтня 1907 р.).

sit venia verbo (латин.) – з дозволу сказати, вибачте на слові

№ 47 [Київ.] 31 (18 липня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 90–90 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

...*прийшлося знова урвати з "Середніх віків"...* – Йдеться про продовження студії І.Франка "Середні віки і їх поет", опублікованої у VII книжці ЛНВ за 1907 р.

В редакцію поспішиє прислати вірш свій Олесь. – Поезія О.Олеся "Моїй матері" опублікована у VIII–IX книжці ЛНВ (Т. XXXIX).

№ 48 [Київ.] 1 серпня (19 липня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 91–91 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

№ 49 [Київ,] 2 серпня (20 липня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 92–92 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Чи сталася в “Студіях” помилка... – Йдеться про продовження праці М.Грушевського “Студії з економічної історії України”, опублікованої у VII книжці ЛНВ (Т. XXXIX) за 1907 р. Початок подано у Т. XXXVIII, закінчення – Т. LX.

Статтю Матушевського “З українського життя” цензура немилосер[д]но посчеркувала... – Отримавши цього листа І.Джиджори та обіцяну коректу огляду Ф.Матушевського, М.Грушевський писав до Федора Павловича: “З контори писали мені, що цензура дуже сильно позчеркувала сей огляд, хоч я не можу собі представити, до чого б вони могли причепитись. Очевидно вони чепляються до Вас. Я писав Джиджорі, аби попросив Вас піти до цензури і оборонити статтю, але можливо, що вони, спізнівшись з книжкою, вже не будуть мати можності правдуватись з цензурою. Властиво і не треба було того огяду посилати, якби не звісна Вам погроза щодо Ваших статей, висловлена ще в маю Синицькому. Може б, користаючи з сих абсурдних придирок до огляду українського життя, Ви трохи б їм утерли носа, пішовши особисто, аби більше до Ваших статей не чеплялись” (лист від 26 липня (ст. ст.) 1907 р.; зберігається у приватній збірці С.Білоконя). Як свідчать наступні листи, Федір Павлович до цензора не ходив. Окрім офіційної цензури, стаття зазнала певних уточнень і зі сторони фактичного редактора, М.Грушевського, який у вищезитованому листі писав: “В Вашім українським огляді я дозволив собі дещо додати і розвинути в своїм пляні організації наукового товариства, тому що мій доклад був читаний без мене і я не міг його пояснити, дещо, як бачу, не було відповідно поняте, і через се я дозволив собі дещо додати в Вашім огляді; сподіюсь, що Ви не будете мати нічого протв того”.

Через статтю Піснячевського “Вістник” значно спізниться... – Йдеться про статтю “На думські теми”, подану до VII книжки ЛНВ. Проте через заборону цензури її опубліковано лише у VIII–IX книжці (Т. XXXIX).

...“Науковий збірник”... – Йдеться про видання: Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками і прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині 1894–1904. – Львів, 1906.

Питають теж за “Акордами”... – Йдеться про видання: Акорди: Антологія української лірики: Від смерті Шевченка / Уложив І.Я.Франко, І.Ю.Панькевич. – Львів: Накладом Українсько-руської видавничої спілки. Друкарня НТШ, 1903. В “Акордах” вміщено поезії 88 українських письменників 2-ї половини XIX – початку XX ст., вперше надруковано поезію М.Грушевського “І знов мене самотність огорнула...” і повторно – “Не журись! За зимою весна...” (під псевдонімом “М. Козак”). Видання оздоблювалося оригінальними ілюстраціями на українські мотиви, видавалося на дорогому папері. У 1907 р. його ціна складала 3 руб. 50 коп.

“Рада” зовсім пустилася на пси і здуру зачала давати портрети навіть другорядних “звїзд сцени”, як от Ліницької... – Йдеться про портрет української актриси трупи П.Саксаганського Л.П.Ліницької в ролі Гандзі (Рада. – 1907. – 20 липня. – № 164. – С. 1). Того ж дня відбувся бенефіс актриси, про що також сповіщалося в газеті (Театр і музика. Л.П.Ліницька (До сьогоднішнього бенефісу)).

...задля якихсь переговорів з Богуславським... – Як повідомляв І.Джиджора у наступному листі, ця зустріч відбулася з метою вироблення програми залучення передплатників для газети “Рада”. Сам С.Чикаленко у листі від 23 липня (ст. ст.) 1907 р. до С.Єфремова писав про свої враження: “Написав я Вам сумну одкрітку про становище “Ради”, а отсе побачився в Києві з Богуславським, то забув про всі

пригоди. Коли на Україні знайдеться таких 10 передплатників, то варто хоч тільки для їх видавати газету. Він влив мені стільки “целительного” бальзаму в душу, що знов захопилась моя душа: продам ще з сотню десятин, а таки буду тягнути газету. Отакі люде, як Богуславський (по правді кажучи – дрібненькі) творять життя, а гетьмани Куліши та Кулешики тільки руйнують його, хоч з поверхового боку здається, що вони-то й єсть творці” (ІР НБУВ, ф. 317, № 1454). Таку ж саму характеристику дав С.Чикаленко М.Богуславському і в листі до М.Грушевського (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 822, арк. 72 зв.; лист від 23 липня (ст. ст.) 1907 р.

№ 50 [Київ.] 4 серпня (22 липня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 93–94 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Чув я, що Єфремов невдоволений на “Вістника” за відкинення статі... – Надрукувавши два “Відгуки з життя і письменства” у IV та V книжці ЛНВ, С.Єфремов надіслав черговий, у якому висловив різкі критичні зауваження щодо редакторської політики ЛНВ. Без відома М.Грушевського статтю не наважилися друкувати і відправили її до Львова. “Прийшла стаття Єфремова contra “Вістника”, виглядає на зачіпку до розриву”, – записав вчений у щоденнику (Там само, спр. 25, арк. 152 (запис за 2 липня 1907 р.)). Редактор і автор обмінялися листами з цього приводу. М.Грушевський пропонував “упустити” першу частину статті з критикою ЛНВ і “галичан”, а розвинути другу (Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997. – Т. 1 / Ред. Л.Винар; упоряд. Г.Бурлака. – С. 168). Автор у розлоному листі не погодився “викинути” першу половину “Відгуків” і забрав свою статтю, завершивши тим свою багатолітню співпрацю з ЛНВ: “Думаю, що мені остається тільки одно, щоб не плодити надалі непорозуміннів – подякувати редакції за дотеперішній притулок і надалі зректися взятих на себе щодо “Вістника” обов’язків” (Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2006. – Т. 3 / Ред. Л.Винар; упоряд. Г.Бурлака, Н.Лисенко. – С. 235–236). Після невдалої спроби розмістити свою статтю в “Раді” С.Єфремов таки виплеснув своє роздратування на “Вістник” і М.Грушевського у статті “Украинская жизнь и литература в 1907 г.” (Киевские вести. – 1908. – № 1). На ці закиди М.Грушевський відповів статтею “На українські теми. Ще одна повість про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем” (ЛНВ. – 1908. – Т. XLI. – Кн. I. – С. 188–193). Детально див.: *Гирич І.* М.Грушевський і С.Єфремов на тлі українського суспільно-політичного життя кінця XIX – початку XX ст. // Український історик. – 1996. – Ч. 1–4. – С. 142–187.

№ 51 [Київ.] 5 серпня (23 липня) [1907 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 95–96 зв.).

Місце і рік написання встановлено за змістом.

Як тільки верне Матушевський від П. Проф.... – Йдеться про огляд “З українського життя”, опублікований у VII книжці ЛНВ (Т. XXXIX).

№ 52 [Київ.] 8 серпня (26 липня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 97–100 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Незвичайно прикро, що ЛНВістник спізниться... – VII книжка ЛНВ вийшла 4 серпня (ст. ст.) 1907 р. (ДАК, ф. 287, оп. 1, спр. 58, арк. 129).

Піснячевський в цензурі. – Йдеться про статтю: В.Піснячевського “На думські теми” (ЛНВ. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VIII–IX. – С. 414–424). *Див. також коментар до листа І.Джиджори від 15 (2) серпня 1907 р.*

Він зайняв тільки місця, що ніде було помістити більше рецензій, крім “Записок”. – На той час І.Джиджора не знав, що цензура заборонить друкувати статтю В.Піснячевського, тому обмежив бібліографію згаданою рецензією: *Джиджора Ів.* Записки Наукового Товариства імени Шевченка: наукова часопись, присвячена передовсім історії, фіольогії й етнографії, виходить у Львові що два місяці під редакцією Михайла Грушевського. Рік XVI. Т. LXXII. 1907, кн. III, ст. 242 // Там само. – Кн. VII. – С. 156–158. Після “ви року” цензури щодо статті В.Піснячевського І.Джиджорі довелося розширити бібліографічний відділ та внести додаткові оголошення до VII книжки. Про це він повідомляв у листі від 15 (2) серпня 1907 р.

...а найпаче за статі П. Професора з “Економії”... – Йдеться про працю М.Грушевського “Студії з економічної історії України”, яка друкувалася в ЛНВ у 1907 р. (Т. XXXVIII–XL. – Кн. V. – С. 225–237; Кн. VI. – С. 414–428; Кн. VII. – С. 43–61; Кн. VIII–IX. – С. 265–283; Кн. X. – С. 24–38). Розлога стаття М.Грушевського про розвиток економічної політики на українських землях у XV–XVI ст., що друкувалася в ЛНВ, була скороченою редакцією окремих параграфів VI тому “Історії України-Руси”, що вийшов друком того ж року.

Копію статута (оригінал, як я писав, забрав Шульгин, щоб післати адміністрації) Н[аукового] тов[ариства] я посилаю. – *Див. коментар до листа І.Джиджори від 29 (16) липня 1907 р.*

№ 53 [Київ.] 9 серпня (27 липня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 101–103 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Я дуже вдячний П. Професору за прислання мені листа Сидоряка... – Йдеться про лист Ю.Сидоряка від 19 липня (ст. ст.) 1907 р., в якому він насамперед докладно інформував про проблеми, що виникли при складанні та друці IV та VI томів “Історії України-Руси”. Але поряд з тим він скаржить на контору ЛНВ, яка подавала до складання недобре вчитані коректи, що значно сповільнювало друкарський набір. Тому Юрій звертався до професора з проханням дати розпорядження, “щоб рукописи письменників російських могли бути перед складом докладно поправлені, бо се потім відбивається на самих нас в коректах”. Особливо наголошував на якості першої коректи, яка повинна в конторі читатися найдокладніше, просив закликати всіх, хто бере участь у підготовці ЛНВ до видання, до сумлінного виконання своїх обов’язків. Звичайно, що ця частина закидів стосувалася працівників контори ЛНВ і, зокрема, І.Джиджори. Знаючи про непорозуміння, які часто виникали між І.Джиджорою та Ю.Сидоряком, та не бажаючи переказувати всі закиди і скарги останнього, М.Грушевський переслав його листа до Києва. Лист Ю.Сидоряка зберігається: Там само, спр. 41, с. 50–53.

...що першого рукопису Матушевського... – Йдеться про огляд Ф.Матушевського “З українського життя”, вміщений у VII книжці ЛНВ.

...“Старе гніздо”... – *Див.: Мова (Лиманський) Василь.* Старе гніздо й молоді птахи. Драматичні образи // ЛНВ. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VIII–IX. – С. 283–314.

Прикладом, як роблять зецери коректу, може послужити моя рецензія на “Записки”... – Йдеться про рецензію Ів. Джиджори на “Записки Наукового Товариства імени Шевченка” (1907. – Т. LXXII. – Кн. III), опубліковану в VII книжці ЛНВ.

На видання П. Проф. я дам сам до VIII книжки... – У VIII–IX книжці ЛНВ І.Джиджора подав рецензію на праці М.Грушевського, видані 1907 р. окреми-

ми брошурами петербурзьким книговидавничим товариством “Общественная польза”: “Вопрос об украинских кафедрах и нужды украинской науки”; “Движение политической и общественной мысли в XIX столетии”; “Единство или распадение России”; “Из польско-украинских отношений Галиции”; “Национальный вопрос и автономия”; “Украинский вопрос” (С. 451–452). У VII книжці відомості про ці видання подано в рубриці “Книжки, надіслані до редакції” (С. 163–164).

Матушевський говорив мені, що хроніки “З українського життя” не дасть, бо нема про що писати, борше можна дати “З російського життя”. – З цього приводу 25 липня (ст. ст.) 1907 р. Ф.Матушевський писав до М.Грушевського: “Одібрав я від Вас картку, В[исоко]п[оважаний] Михайле Сергієвичу, в якій Ви пишете про огляд до нової книжки журналу. Заходився я потроху підготовляти матеріал, та бачу, що огляду українського життя не спроможуся написати, бо хоча й є матеріал, а тільки ж я так страшенно виснажився щоденною газетярською роботою, що я його до путя тепер не напишу. Легче міні буде на сей раз дати коротенький огляд російського життя” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 634, с. 54–55). Отримавши цього листа, Грушевський негайно відправляє відповідь, де називає огляд російського життя до VIII–IX книжки “роскош” і пропонує Федору Павловичу перепочити (лист М.Грушевського від 31 липня (ст. ст.) 1907 р. зберігається у приватній збірці С.Білоконя). Лист прийшов до Боярки, коли Ф.Матушевський вже закінчив огляд “З російського життя” і передав його І.Джиджорі, про що і повідомив Грушевському, додаючи: “Захожуватися зараз коло другого огляду в мене немає снаги” (Там само, с. 56–57; лист від 6 серпня (ст. ст.) 1907 р.). Поміж цим листовним узгодженням між автором і редактором М.Грушевський 2 серпня (ст. ст.) 1907 р. отримав повідомлення від І.Джиджори про заборону цензурою статті В.Піснячевського, і тут хроніка Ф.Матушевського “З російського життя” стала у пригоді. З цією інформацією М.Грушевський посилав декілька листів Федору Павловичу, зокрема пропонує додати до зданого огляду інформацію про розпуск II Думи, про що йшлося в забороненій статті В.Піснячевського (листи М.Грушевського до Ф.Матушевського від 6 серпня та 9 серпня (ст. ст.) 1907 р. зберігаються у приватній збірці С.Білоконя). Про це доповнення професор пише і до І.Джиджори в листі від 10 серпня 1907 р. Врешті, у VIII–IX книжці ЛНВ було опубліковано огляд “З російського життя (Акт 3 червня в світлі інших актів. В таборі переможців. В таборі переможених. Історичні документи)” Ф.Матушевського (ЛНВ. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VIII–IX. – С. 425–437). Перед ним йшла “визволена” на той час із цензури стаття В.Піснячевського “На думські теми” (ЛНВ. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VIII–IX. – С. 414–424).

...чи Скрипчук не писав, щоби йому дозволено скорше виїхати, він дуже скучає і невдоволений. – Це повідомлення В.Скрипчук подав у листі до М.Грушевського від 26 липня (ст. ст.) 1907 р. (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 751, с. 9–10). Своє прохання він обґрунтував ослабленим здоров’ям та бажанням записатися в університет. У наступному листі від 16 (6) серпня він сповіщав, що 31 (18) серпня 1907 р. виїжджає до Львова (Там само, с. 11–12).

№ 54 [Київ,] 10 серпня (28 липня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 104–106 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Був тут сьогодні Садовський і сказав, що через недостачу часу ніяк не може продовжити своїх споминів... – “Мої театральні згадки” М.Садовського, написані у 1906 р., були опубліковані в ЛНВ у двох подачах (1907. – Т. XXXVIII. – Кн. VI. – С. 403–413.; Т. XL. – Кн. XII. – С. 402–417). Див. листи І.Джиджори від 3 квітня

(21 березня) та 29 (16) липня 1907 р. Їхнього продовження дійсно на сторінках ЛНВ не друкувалося.

Личко попросив у мене адреси П. Проф., видно, щось хоче написати. – У згаданому листі І.Личко просить висловити думку про його драму “В руїнах”, яка була надіслана М.Грушевському. У разі, якщо твір не буде надруковано в ЛНВ, просить повернути рукопис, написаний у в’язниці в єдиному примірнику. Відповіді М.Грушевського не збереглося, але у щоденнику він записав: “Читав драму Личка – з інтересом, але не можна друкувати” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 154; запис від 15 липня 1907 р.). У ЛНВ п’єсу надруковано не було.

...півміліоновий панок, Вовк, чи як. – Тут І.Джиджора неправильно називає прізвище Федора Волика, почувши його вперше. У наступному листі він уточнює його. Насправді йдеться про театрального мецената і аматора Федора Волика – чоловіка небоги Марії Костянтинівни Заньковецької, Наталії Олександрівни Адасовської. У 1903 р. підтримував гастролі М.Заньковецької у Петербурзі. З травня 1903 р. – антрепренер трупи. З трупю Ф.Волика у 1903–1904 рр. М.Заньковецька виступала на сценах Самари, Ростова-на-Дону, Харкова, Полтави, Миргорода, Лохвиці, Одеси. Спогади Ф.Волика про ці гастролі зберігаються в Державному музеї театрального, музичного і кіномистецтва України.

...статі Рузина (Гехтера) в “Раді”, особливо на нинішну. – Йдеться про серію публікацій М.Рузина [М.Гехтера] “Національне питання і політичні партії”, зокрема її розділ VI (“Національне питання і українська народня партія”), розпочатий у № 171 (28 липня) та закінчений у № 173 за 31 липня 1907 р.

№ 55 [Київ.] 12 серпня (30 липня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 107–108 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

...посилаємо статтю Сумцова. – Статей М.Сумцова у 1907 р. в ЛНВ опубліковано не було. Не друкувалися його праці цього року і у ЗНТШ. Встановити, про яку статтю йдеться, не вдалося.

Писав до нього Єфремов, що за відкинення йому статі більш ані стрічки не напише для “Вістника”... – Даний лист написаний з приводу чергового огляду “Відгуки з життя і письменства”, підготовленого для ЛНВ, але відхиленого М.Грушевським за критику редакційної політики журналу. Див. коментар до листа І.Джиджори від 4 серпня (22 липня) 1907 р. У згаданому листі до Є.Чикаленка С.Єфремов зокрема писав: “Діло в тім, що я одібрав од М[ихайла] С[єргієвича] свою статтю з пропозицією половину (про Франка) викинути, а половину (про Флоринського) переробити. Але я ні викидати, ні переробляти не хочу, а через те до “Вістника” більш не писатиму. Чи не схоче скористуватися з цієї статі “Рада”?” (ІР НБУВ., ф. 44, № 376; лист від 19 липня (ст. ст.) 1907 р.). Євген Харлампович відразу відповів молодому колезі: “Боюсь я, аби через оті “Відгуки” не попрощались Ви і з “Радою”. Не можна, Сергію Олександровичу, із-за дрібниць прощатись з ділом, якому ми всі служимо і думали служить все життя. Не переходьте Ви на тих гетманів Сьогобічної, Тогобічної України, Галичини і Буковини, що держаться принципу: “як не по-моєму, то я й хатку розвалю!”” (Гирич І. М.Грушевський і С.Єфремов на тлі українського суспільно-політичного життя кінця XIX – початку XX ст. // Український історик. – 1996. – Ч. 1–4. – С. 157; лист від 23 липня (ст. ст.) 1907 р.; зберігається: ІР НБУВ, ф. 317, № 1454). Збереглася і “розгнівана” відповідь Сергія Євгену Харламповичу. Лист недатований, чернетка, очевидно, не був відправлений. У ньому автор обгрунтовує свою позицію, різко висловлюючи свої жалі щодо М.Грушевського, ЛНВ, галицької політики (Там само, № 121).

Дуже льояльно поступив Чикаленко, написавши до Пана Професора, чи можна сю статтю в "Раді" містити, чи ні. – У згаданому листі від 23 липня (ст. ст.) 1907 р. Є.Чикаленко повідомив про отриманий від С.Єфремова лист з пропозиціями щодо публікації "Відгуків" в "Раді" і зауважив, що без згоди М.Грушевського друкувати їх не буде (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 822, арк. 70–70 зв.). Пізніше, 17 серпня (ст. ст.) 1907 р., він продовжував цю тему: "Єфремова не бачив, бо він був в Києві тоді, як я був в Херсонщині. Статтю він мені не лишив; може, лист мій його засоромив, бо, кажуть, він поводився в редакції "Ради" лагідненько і обіцяв писати. Очевидно, він не буде настоювати, аби ми помістили його статтю, одкинуту "Вістником" (Там само, арк. 106).

... він Волик... – Див. коментар до листа І.Джиджори від 10 серпня (28 липня) 1907 р.

Гехтер таки добився поміщення своєї статі, хоч, щоправда, з доданою редакційною приміткою. – Цю інформацію І.Джиджора подав напередодні виходу статті М.Гехтера: *Рузин М.* Національне питання і політичні партії. VI. Національне питання і українська народня партія (Кінець) // Рада. – 1907. – № 173. – С. 1. Стаття вийшла з редакційною приміткою: "Не поділяючи всіх думок автора цієї статі, редакція друкує її, сподіваючись, що вона викличе обмін думок, які освітять справу з усіх боків".

Неприємну штуку зробила мені редакція, давши мою статтю в фейлстон... – Згадану статтю І.Джиджори з нагоди 250-их роковин смерті Богдана Хмельницького під назвою "В 250 літні роковини" опубліковано: Там само. – 28 липня. – № 171. – С. 2.

№ 56 [Київ.] 14 (1) серпня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 115–116 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

...крім рецензії П. Проф. на Чикаленка... – Див.: *Грушевський М.* Є.Чикаленко. Розмова про мову. К., 1907 // ЛНВ. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VII. – С. 158.

...і Франкової... – Див.: *Франко І.* Іван Борусовський. Мефістофель в Гетовім Фавсті і Люцифер в Байроновім Каїні. Проба їх еволюції і характеристика. Тернопіль, 1907 (Звіт дирекції ц. к. гімназії Франц-Йосифа I в Тернополі за рік шкільний 1906, стор. 1–48) // Там само. – С. 158–159..

...1) Панейка на Копачове "Думане"... – Йдеться про рецензію В.Панейка на видання: Копач Іван. Що таке людське думане? Відбитка з "Учителя". – Львів, 1906. Рецензія опублікована: Там само. – Т. XL. – Кн. XII. – С. 548–551.

...2) Залізняка на Ачадова "Взгляды соцуалистических партий на общественное самоуправление"... – Див.: *Залізняка М.* Ачадов. Взгляды социалистических партий на общественное самоуправление. М., 1906. Библиотека "Самоуправление" № 1 // ЛНВ. – 1907. – Т. XL. – Кн. X. – С. 173–174.

...3) Треймана на Сумцова "Леонардо да Вінчі"... – Йдеться про рецензію Г.Треймана [Квасницького Г.] на видання: Леонардо з Винчи / Зложив М.Сумцов. 3 20 малюнками. Харків., 1907. Опубліковано: Там само. – Т. XXXIX. – Кн. VIII–IX. – С. 448.

...4) Ярошевського на Черкасенка "Старе гніздо". – Див.: *Б.Я. [Богдан Ярошевський].* С.Черкасенко. В старім гнізді. Драматичний нарис у 4-х діях. Полтава, 1902 // Там само. – Т. XL. – Кн. X. – С. 170–172.

Про Шап[ов]алова... – Йдеться про Микиту Шаповала.

...Скрипчук конечно хоче виїздити якнайскорше і неустанно мені нудить, аби я писав про се П. Професору. – Врешті, 16 (3) серпня 1907 р. Василь Скрипчук

сам написав листа до М.Грушевського. У ньому він так обгрунтовував своє остаточне рішення: “Змушений обставинами, осміляюся повідомити Пана Професора, що 31 н. с[т.], а 18 ст. ст. (VIII) виїжджаю з Києва, а разом дякую за місце, яке я дотепер займаю при ЛНВ. Між иньшими причинами найважніша ся, що перед записом на університеті мушу оглянутися за місцем у Львові, аби прожити і докінчити курсу на університеті. Тоді, в вересні, пора найвідповідніша чи то зайняти яку діурну, або лекцію. Опісля, себто в жовтні, було б запізно, бо до сього часу вже всякі посади будуть позанімані. По-друге, мушу вистаратися гроші на запис и взглядно десь заробити, а в Києві се немислима річ для мене. Я вправді думав, що буду, може, міг здавати коллоквиї, але весь майже час я зайнятий в конторі. Се були б найважніші причини, не говорячи о иньших моральних” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 751, с. 11–12). Подальший зміст листа свідчить і про певні непорозуміння з керівником київської редакції ЛНВ І.Джиджорою, що також підштовхнуло Скрипчука залишити роботу в Києві. Для виконання його обов’язків, а згодом і обов’язків І.Джиджори восени 1907 р. М.Грушевський направляє до Києва Ю.Тищенко (Сірого) під ім’ям Павла Пилиповича Лаврова, який завідував конторою та книгарнею ЛНВ, а також всіма видавничими проектами історика до кінця 1913 р. Див.: *Тищенко (Сірий) Ю.* У Києві біля “Літературно-наукового вісника” // *Його ж.* З моїх зустрічей: Спогади / Упоряд. О.Сидоренко, Н.Сидоренко. Передм. М.Шудрі. – К., 1997. – С. 11–48; *Тищенко Ю.* Книгарні “Літературно-наукового вісника” на Наддніпрянщині в 1907–13 рр. // Науковий збірник (Українська Вільна Академія Наук у США). – Нью-Йорк, 1953. – С. 115–126.

Чи не ліпше було б “Богданові роковини” дати на першому місці. – Йдеться про зміст VIII–IX книжки. Див. коментар до листа М.Грушевського від 21 (8) серпня 1907 р.

№ 57 [Київ.] 15 (2) серпня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 109–110 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Нарешті цензор вернув статтю Піснячевського, але її не пустив цілком. – Отримавши листа, М.Грушевський занотував у щоденнику: “Джиджора пише, що цензура з’їла статтю Пісняч[евського], і ЛНВ спізниться” (Там само, спр. 25, арк. 156 зв.; запис від 5 серпня 1907 р.). І все ж згадана стаття була опублікована: *Піснячевський В.* На думські теми // ЛНВ. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VIII–IX. – С. 414–424.

...крім звісних “обязательных постановлений”... – Див. коментар до листа І.Джиджори від 4 липня (21 червня) 1907 р.

...книжиску випускаю завтра (в п’ятницю) в 10 ½ аркуша. – VII книжка ЛНВ (Т. XXXIX) вийшла 4 серпня (ст. ст.) 1907 р. (ДАК, ф. 287, оп. 1, спр. 58, арк. 129).

...а дав вискладати рецензію П. Проф. на Чикаленка і Франка [на] Боровського... – Див. коментар до листа І.Джиджори від 14 (1) серпня 1907 р.

...ще помістив проспект “Історії” П. Проф. з брошури “Про мову”... – Йдеться про зміст I–VI томів “Історії України-Руси” М.Грушевського (ЛНВ. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VII. – С. 165–167 (без пагінації)), передрукований з видання: *Грушевський М.* Про українську мову й українську справу: Статті й замітки. – К., 1907.

Під “Шумом” як і Садовським... – Йдеться про зміст книжки VIII–IX. Див. коментар до листа М.Грушевського від 21 (8) серпня 1907 р.

Доклад П. Проф. загальним зборам Н[аукового] тов[ариства] надрукований в 121[-му] н[оме]рі “Ради”... – Див.: *Грушевський М.* Доклад зборам “Українського наукового товариства” в Києві, в справі організації наукової роботи // Рада. –

1907. – 27 травня. – № 121. – С. 1. Опублікований реферат був пересланий М.Грушевським зі Львова і зачитаний на других зборах УНТ 25 травня 1907 р. У ньому визначалися завдання, основні напрями діяльності та організаційна структура Товариства. На цих же других зборах, 25 травня, дійсним членом УНТ обрали І.Джиджору. Протокол другого зібрання був зачитаний на третіх зборах УНТ 15 вересня 1907 р. Доповідь М.Грушевського на других зборах, подану в “Раді” (№ 121), автор включив до ширшої програмної статті, опублікованої під заголовком “Українське наукове товариство в Києві й його наукове видавництво” (Записки УНТ. – 1908. – Кн. 1. – С. 3–15).

Збірник українських статей можна сміло випустити... – Йдеться про збірку М.Грушевського “З біжучої хвилі. Статі й замітки на теми дня 1905–6 р.” (К.: 3 друкарні С.В.Кульженка, 1907 (на обкладинці зазначено 1906 р.)). Збірка вийшла 1907 р. (передмову автора датовано серпнем 1907 р.), до неї увійшли статті, друковані у ЛНВ 1905–1906 рр. під спільною назвою “З біжучої хвилі”. Передрук див.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Львів, 2002. – Т. 1. – С. 287–382.

...а між ними і археології. – Йдеться про конспекти лекцій В.Антоновича. Див. коментар до листа М.Грушевського від 23 (10) серпня 1907 р.

№ 58 [Київ.] 16 (3) серпня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 111–112 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

...завтра буде вислано у Львів 900 прим... – Щомісяця інспектору друкарень, літографій та книжкової торгівлі подавалися відомості про дату виходу книжок ЛНВ та кількість примірників, які посилалися до Львова. Так, І книжки було відправлено 800 примірників; II – 1000; III – 900; IV–VI – по 2000; VII і VIII–IX – по 900 (ДАК, ф. 287, оп. 1, спр. 58, арк. 100–130).

...казав подати тільки звістку про нове видання... – Інформацію про видання корпусу “Полное собрание русских летописей” було подано у традиційній рубриці “Раді” – “З наукового, літературного та артистичного життя” (1907. – 4 серпня. – № 177. – С. 4).

“Середні віки”, Лозинський... – Йдеться про зміст VIII–IX книжки ЛНВ. Див. коментар до листа М.Грушевського від 21 (8) серпня 1907 р.

Вчора післав я 3 н[оме]ри “Киевлянина”. – Ця чергова (липнева) “порція” публікацій Т.Флоринського, спрямованих проти М.Грушевського та українства (№ 193, № 203, № 206), поклала край терпінню вченого і послужила поштовхом до написання статті “На українські теми. Грім та не з тучі...” (ЛНВ. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VIII–IX. – С. 385–391). Див. коментар до листа І.Джиджори від 12 вересня (30 серпня) 1907 р.

Вчорашнє “Новое время” помістило дозву статтю про націоналізацію школи... – Див.: Антонович А. Принципы русской национальной школы // Новое время. – 1907. – № 11273.

№ 59 [Київ.] 17 (4) серпня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 113–114 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Прийшла стаття Лозинського про Гарібальді. – Йдеться про зміст VIII–IX книжки ЛНВ. Див. коментар до листа М.Грушевського від 21 (8) серпня 1907 р.

...а написав статтю, яку завтра має принести. – Йдеться про огляд Ф.Ма-тушевського “З російського життя”, опублікований у VIII–IX книжці ЛНВ. Див. коментар до листа І.Джиджори від 9 серпня (27 липня) 1907 р.

Рецензія Франка на Алчевську... – Див.: Франко Ів. Новини нашої літератури. Поезії Христі Алчевської. Туга за сонцем. Типографія І.Д.Сытина. Москва, 1907 г. // ЛНВ. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VII. – С. 115. Див. коментар до листа І.Джиджори від 27 (14) липня 1907 р.

Кілька сильно неприємних уваг на сю тему зробила мені мізіс иншими Леся Українка, яка свої погляди, мабуть, дальше ширить. – За листом Лесі Українки до сестри Ольги від 15 (2 серпня) 1907 р. відомо, що 13 серпня (31 липня) письменниця була на зборах київської “Просвіти” (*Леся Українка*. Зібрання творів: У 12 т. – К., 1979. – Т. 12: Листи (1903–1913). – С. 211–212). Найвірогідніше, саме там і відбулася її розмова з І.Джиджорою.

Щастє, що завтра виїжджає з Києва. – 25 липня (ст. ст.) 1907 р. Леся Українка вінчалася з Климентом Квіткою. 8 серпня (ст. ст.) подружжя вирушило в Крим, де К.Квітка отримав посаду в суді.

№ 60 [*Криворівня, 18 (5) серпня 1907 р.*]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 19–19 зв.). Поштова картка. Адресована: “Хв. Книгарня Н[аукового] товариства ім. Шевченка у Львові, ул. Чарнецького, 26”. Штемпелі Львова (19/VIII) та Ясенева Горішнього (18/VIII). Картка частково пошкоджена дірколомом, у квадратні дужки внесено прочитання за контекстом.

Місце та дату (число, місяць) написання встановлено за поштовим штемпелем, рік – за змістом.

№ 61 [*Криворівня, 21 (8) серпня 1907 р.*]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 3–4 зв.). Ліворуч вгорі над листом невідомою рукою текст: “М.Грушевський до Ів. Джиджори”.

Це відповідь на лист І.Джиджори від 17 (4) серпня 1907 р.

Вона має анімозію до Франка й чіпається. – Дослідники взаємин Івана Франка та Лесі Українки не відзначають особистих несимпатій між двома діячами української культури. Дискусія між ними у формі публіцистичного діалогу, що виплеснулася 1897 р. на сторінки журналу “Житє і слово”, носила політичний характер і не стала приводом до особистих непорозумінь чи конфліктів. Детально див.: *Горинь В.* Іван Франко і Леся Українка: Відомий епізод “непорозуміння між своїми”. – Львів, 1998.

Матушевському я пишу, що стаття може йти як огляд, і в такім разі огляду на сю книжку не потрібно. – В той же день, 21 (8) серпня 1907 р., М.Грушевський дійсно відправив листа до Боярки Ф.Матушевському, в якому запитував про зміст статті і пропонував дати її як огляд українського життя, а огляд російського життя перенести на дальшу книжку (лист зберігається у приватній збірці С.Білоконя). Через цензурні проблеми з оглядом В.Піснячевського “На думські теми” було прийнято рішення пустити подану Ф.Матушевським хроніку “З російського життя” (Кн. VIII–IX. – С. 425–437). Див. коментар до листів І.Джиджори від 9 серпня (27 липня) 1907 р. та 17 (4) серпня 1907 р.

...“Середніх віків” дальше не має, зробить, як вернеться до Львова. – Йдеться про продовження праці І.Франка про поезію Данте “Середні віки і їх поет. IV. Божественна комедія”; опубліковано: ЛНВ. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VIII–IX. – С. 332–343. У своїх листах до Івана Франка М.Грушевський у серпні 1907 р. неодноразово нагадував про необхідність надіслати до Києва свої праці до VIII–IX книжки (Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997. – Т. I / Ред. Л.Винар; упоряд. Г.Бурлака. – С. 99). 3 серпня (н. ст.) 1907 р. Іван Якович

відповів, що сідає “за Данта та за “Вел[икий] шум” (Листування Михайла Грушевського. — Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2006. — Т. III / Ред. Л.Винар; упоряд. Г.Бурлака, Н. Лисенко. — С. 309).

...*то порядок буде...* — Йдеться про зміст ЛНВ (1907. — Т. XXXIX. — Кн. VIII–IX), який постійно обговорюється у листах за серпень 1907 р. Книжка вийшла 17 вересня 1907 р. (ДАК, ф. 287, оп. 1, спр. 58, арк. 130), хоча “Рада” вже 16 вересня 1907 р. повідомила про її вихід (Рада. — 1907. — 16 вересня. — № 209. — С. 1). В остаточному варіанті зміст книжки був розширений з внесенням незначних змін до запропонованого порядку і виглядав так:

І.Франко. Великий шум (Продовження). — С. 169–190.

Ол. Маритчак. “Я прозрів у дивну хвилю...”. — С. 190.

М. Садовський. Мої театральні згадки (Продовження). — С. 191–206.

М.Грушевський. Богданові роковини. — С. 207–212.

Олесь О. Моїй матері. — С. 212.

В.Винниченко. Великий молох: П’єса на три розділи (Закінчення). — С. 213–263.

Ю.Будяк. “Прокляття й стогін обнялись...”. — С. 264.

М.Грушевський. Студії з економічної історії України. (Продовження). — С. 265–282.

Василь Мова (Лиманський). Старе гніздо й молоді птахи: Драматичні образи. — С. 283–314.

В.Ко-ий [Кошовий]. Національно-територіальні межі України і території інших областей Росії (Продовження). — С. 315–331.

І.Франко. Середні віки і їх поет. IV. Божественна комедія. — С. 332–343.

М.Порш. До питання про автономію. — С. 344–359.

М.Приймак. “Тебе немає. Самому сумно...”. — С. 359.

М.Лозинський. Герой з’єдинення Італії (В соті роковини уродин Джузеппе Гарібальді). — С. 360–366.

Маріям Гаррі. Здобутте Єрусалима: Роман (Закінчення). — С. 367–380.

І.Франко. Марія Маркович (Марко Вовчок). Посмертна згадка. — С. 381–384.

М.Грушевський. На українські теми. Грім — та не з тучі... — С. 385–391.

М.Лозинський. З австрійської України. — С. 392–413.

В.Піснячевський. На думські теми. — С. 414–424.

Ф.Матушевський. З російського життя. — С. 425–437.

Закордонний [М.Лозинський]. За границею. — С. 438–443.

Книжки, надіслані до редакції. — С. 443–444.

Бібліографія. — С. 445–452 (у цьому розділі опубліковано два огляди-рецензії І.Джиджори: на Т. LXXVIII ЗНТШ за 1907 р. та на публіцистичні праці М.Грушевського, що вийшли 1907 р. у Петербурзі окремими брошурами).

№ 62 [Київ,] 19 (6) серпня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 117–118 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Вертаю ще раз до статі Піснячевського... — Тут і далі у даному листі при згадках авторів, назв творів, статей чи оглядів, які готувалися до друку у VIII–IX книжці ЛНВ, див. коментар до листа М.Грушевського від 21 (8) серпня 1907 р., де подано зміст книжки.

Щодо критики на “Дісгармонію”... — Йдеться про критичну статтю І.Стешенка на видання: Винниченко В. Дісгармонія. Драматичні картини на 4 дії. — К., 1907 р. На прохання М.Грушевського І.Франко переглянув статтю (“наївну, і школярську”) і подав до неї замітку від редакції. Ще не отримавши даного листа

І.Джиджори, М.Грушевський висловив таку саму думку І.Франкові: “Щодо Вин[н]-иченка, то я думаю, що Ви дасте паралельну до Стешенка статтю, коли ж се йде як редакційна замітка, то я позволю собі її трохи змінити” (Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997. – Т. I / Ред. Л.Винар; упоряд. Г.Бурлака. – С. 99; лист від 12 серпня (30 липня) 1907 р.). Рецензійна стаття І.Стешенка опублікована: *С-ко Ів. Художня дізгармонія* (з приводу п’єси д. Винниченка) // ЛНВ. – 1907. – Т. XL. – Кн. X. – С. 116–121. Редакційна примітка І.Франка була замінена на ще одну рецензію: *Крушельницький Антін. Життєва дізгармонія й гармонія* // Там само. – С. 109–115.

Матушевський вкпе приніс свою статю “З російського життя”... – Див. листи І.Джиджори від 9 серпня (27 липня) та 17 (4) серпня 1907 р., лист М.Грушевського від 21 (8) серпня 1907 р. та коментарі до них.

progrgio motu (латин.) – з власної ініціативи

№ 63 Криворівня, 23 (10) серпня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 5–6). Це відповідь на лист І.Джиджори від 19 (6) серпня 1907 р.

...бо я, виткнувши всі їх непорядки супроти нас, не хочу більше до нього даватися... – Ці “непорядки” стосувалися неякісного складання, друку та зволіканням з друком. Київські складальники причисляли українську до іноземних мов і вимагали значного підвищення оплати у порівнянні зі складанням російських текстів, на що скаржився у листі до М.Грушевського направлений зі Львова складач Ю.Сидоряк (Там само, спр. 741, арк. 18; лист від 9 березня 1907 р.). На занадто високі рахунки нарікав пізніше і Ю.Тищенко (Сірий). Пізніше стала відома ще одна форма “непорядків” – друк понад визначений наклад зайвих примірників видань, зокрема IV та VI томів “Історії України-Руси”, для реалізації їх без відома представників замовника. Про це повідомляв у своїх листах Ю.Сидоряк, який займався складанням томів і мав точні відомості про реальний наклад (2075 примірників IV тому замість 2000, та 2060 примірників VI тому замість 2000) (Там само, арк. 73; лист від 9 жовтня 1907 р.). З цього приводу завідувач видавничих справ М.Грушевського у Києві Ю.Тищенко (Сірий) мав намір навіть провести розслідування, чим ділився з Грушевським: “У всякім разі я не попустию того, щоб яким би то побитом книги пішли поза нашу контору. На се у мене є свій спосіб. Я піду по книгарням і яко купець дізнаюся про все, бо крім “К[иевской] ст[арины]” ніхто з книг[арень] не може давати “Історію”” (Цит. за: Мельник О. Листи Леопольда Будая як джерело до вивчення науково-організаційної та видавничої діяльності Михайла Грушевського (1907–1912) // Український археографічний щорічник. – Нова серія. – К., 2006. – Вип. 10/11. – С. 616). Власник друкарні, зі свого боку, нарікав на несвоєчасну сплату рахунків. Всі ці непорозуміння спричинилися до розірвання угоди, про що К.Григорович-Барський повідомив М.Грушевського: “В силу нашего условия, настоящим предупреждаю Вас, что издаваемый “Литературно-Науковый Вестник” я печатаю больше не буду, поэтому эту работу, с 1 января 1908 года, прошу передать другой типографии” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 97, арк. 12; лист від 23 листопада 1907 р.). Наприкінці січня 1908 р. М.Грушевський подав до київського губернатора заяву про перенесення друку ЛНВ до друкарні Першої київської артілі друкарської справи (Там само, ф. 295, оп. 1, спр. 20, арк. 9–10). Проте черговий (VII) том “Історії України-Руси” після переговорів Ю.Тищенка (Сірого) з управителем друкарні П.Михайловським та письмового звернення останнього до М.Грушевського вийшов з “Друкарні П.Барського” (Там само, ф. 1235, оп. 1, спр. 582, с. 133–134; спр. 97, арк. 16).

За Центральної Ради популярні брошури М.Грушевського так само виходили з друкарні Акціонерного товариства “Петро Барський”, яка містилася за старою адресою (Хрещатик, 40).

Статтю Піснячевського Вам вишлю, попробуйте провести. – За декілька днів до написання цього листа, 5 серпня (ст. ст.) 1907 р., М.Грушевський занотував у щоденнику: “Джиджора пише, що цензура з’їла статтю Пісняч[евського], і ЛНВ спізнився, неприємно” (Там само, спр. 25, арк. 156 зв.). І все ж вдалося відстояти цю публікацію, оскільки у ЛНВ за серпень–вересень 1907 р. з’явилася стаття В.Піснячевського “На думські теми” (С. 414–424).

...щоб Матушевський на початку своєї статі в заміну статі Піснячевського сказав щось трохи про розв’язання Думи. – Статті обох авторів були опубліковані в ЛНВ (1907. – Т. XXXIX. – Кн. VIII–IX): *Матушевський Ф.* З російського життя (Акт 3 червня в світлі інших актів. В таборі переможців. В таборі переможених. Історичні документи) (С. 425–437); *Піснячевський В.* На думські теми (С. 414–424). Обидва автори розпочинають свої статті рефлексіями на розпуск II Державної думи.

...у Лиманського. – Йдеться про публікацію: *Мова (Лиманський) Василь.* Старе гніздо й молоді птахи: Драматичні образи // ЛНВ. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VIII–IX. – С. 283–314.

Доманицький пише, що не дістав від Вас курсу Антоновича... – Згаданий лист В.Доманицького до М.Грушевського серед збереженого та опублікованого епістолярію не значиться. Проте лист В.Доманицького до М.Грушевського від 21 (8) вересня 1907 р. свідчить, що він отримав згадані конспекти лекцій В.Антоновича (“по археології, по Домонгольськ[ій] Русі, Литві і “Козаччину””) в перекладі Є.Тимченка (Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2006. – Т. III / Ред. Л.Винар; упоряд. Г.Бурлака, Н.Лисенко. – С. 358).

Про задум видати курси лекцій В.Б.Антоновича, читані ним у Київському університеті та на приватних курсах перед гуртком патріотично налаштованої молоді, сповістив на початку 1907 р. І.Джиджора: “Видання курсів професора В.Б.Антоновича” (рубрика “З наукового, літературного та артистичного життя”) // Рада. – 1907. – 13 січня. – № 10. – С. 4. У замітці повідомлялося про відсутність видання повного зведеного курсу лекцій, читаних офіційно російською мовою та приватно українською. Свого часу тексти були видрукувані слухачами за їхніми записами літографованим способом зі значними помилками (російською мовою). 1898 р. у Чернівцях було видано курс історії козаччини під назвою “Бесіди про козацькі часи на Україні” (без зазначення автора). Про це видання див.: *Антонович Д.* Дещо про “Виклади про козацькі часи на Україні” та про історичні погляди проф. Антоновича // *Антонович В.* Про козацькі часи на Україні. – К., 1991. – С. 12–16. Рецензію на нього подав М.Грушевський: Примітки до історії козаччини з приводу книжки “Бесіди про часи козацькі на Україні” // ЗНТШ. – Львів, 1898. – Т. XXII. – Кн. II. – С. 1–14; передрук див.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Львів, 2004. – Т. 6. – С. 558–568.

У своєму повідомленні І.Джиджора подав концепцію проекту, зрозуміло, розроблену М.Грушевським. Йшлося по спільну редакцію офіційного і приватного курсу: “З огляду на те, що ці курси, незалежно від вартості їх чисто наукових поглядів в розвою української історіографії, мають велике значіння через визначне становище В.Б.Антоновича в українській науці, задумав тепер кружок прихильників шановного професора видати повне видання його лекцій. В це видання увійдуть повний курс археології, оброблений здебільшого самим Антоновичем, а текст дальших частин буде уложений з його власноручного конспекта й з записів, пороблених його слухачами. Для цього треба, щоб колишні слухачі Антоновича, у кого такі записи

його лекцій єсть, прислали їх до видання на адресу: Київ, Прорізна, 20, в редакцію “Літературно-наукового вістника”. По використанню, записи будуть звернені. Курси будуть видані на українській мові. Редакцію сього видання будуть вести проф. М.Грушевський і В.Н.Доманицький”.

Вірогідно, на оголошення відгукнулися колишні слухачі. З листа І.Кревецького до М.Грушевського достеменно відомо, що виклади “Історії Руси в домо-нг[ольськім] періоді” (з рр. 1882–1883), “Історії Литви” та “Церковної унії” (з рр. 1883–1884), “Історії українського козацтва” (з р. 1884) прислав А.Заліський з Петрова (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 567, с. 19–21; лист від 21 січня (ст. ст.) 1907 р.). Відомо також з листа Є.Чикаленка до М.Грушевського, що покрити видатки видання обіцяв В.Симиренко (Там само, спр. 822, арк. 151–151 зв.; лист від 7 грудня (ст. ст.) 1908 р.). Робота з підготовки лекцій до видання тривала впродовж 1908 р. Над перекладами текстів працював В.Доманицький. У листі до М.Грушевського працівник київської контори ЛНВ М.Котик (Л.Будай) повідомляв, що з курсу “Історії домонгольської Руси” було зроблено дві коректи. Водночас він інформував, що К.Мельник-Антонович, яка опікувалася виданням після смерті чоловіка, “окрім дописок справляє ще правопис по-своєму” (Там само, спр. 561, с. 74–75; лист від 18 листопада (ст. ст.) 1908 р.). Ймовірно, через правописні, а можливо, і інші непорозуміння з К.Мельник-Антонович задуманий проект реалізовано не було.

№ 64 [Київ.] 20 (7) серпня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 119–120 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Я й не знав, на який час договорено помешканнє редакції, і азис тепер дізнав-ся, що термін винайму кінчиться з 12 серпня. – Отримавши 11 грудня 1906 р. від київського губернатора офіційний дозвіл на видання у Києві ЛНВ (Там само, ф. 295, оп. 1, спр. 20, арк. 1–2), Михайло Сергійович подбав насамперед про приміщення для редакції. Довірена особа Андрій Литвиненко 12 грудня 1906 р. сповіщав: “Помешкання для “Вістника” я знайшов, але ж не знаю, чи воно Вам подобається: дуже невеличке, три кімнатки і кухня; зате недалеко від редакції “Ради” і трохи ще ближче до Хрещатика (Прорізна, 20). Ціна невелика – 400 карб[ованців] на рік. Наняв его до августа міс[яця] і дав задатку 40 карб., але ж договора ще не робив з власником будинка. Вам задля цього треба прибути до Києва до 20-го сего міс[яця], бо власник дому не хоче дальше чекать без договору. Другого же помешкання нигде немає, і ми, щоб не зостатись зовсім без него, мусим на се соглашатись” (Там само, ф. 1235, оп. 1, спр. 308, арк. 40–40 зв.). Власником будинку була родина Добриніних, зокрема М.С.Добринін, якого Ю.Тищенко називав “заїлим чорносотенцем” (Тищенко Ю. Книгарні “Літературно-наукового вісника” на Наддніпрянщині в 1907–13 рр. // Науковий збірник (Українська Вільна Академія Наук). – Нью-Йорк, 1953. – Ч. II. – С. 115). У цьому приміщенні редакція та контора ЛНВ пробули до серпня 1908 р., згодом перебралися на Володимирську, 28. Детально див.: Панькова С. Адреси київської редакції, контори та книгарні “Літературно-наукового вістника” (1907–1919 рр.) // Київ і кияни: Матеріали щорічної науково-практ. конф. (Музей історії міста Києва). – К., 2007. – Вип. 7. – С. 118–136.

“Богданові роковини”... – Див. коментар до листа М.Грушевського від 21 (8) серпня 1907 р.

Конкурс на тутешню катедру по історії розписано на 3-місячний термін... – Див. коментар до листа І.Джиджори від 26 (13) серпня 1907 р.

№ 65 [Київ.] 21 (8) серпня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 121–123 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

“Богданові роковини”... – Тут і далі у даному листі при згадках авторів, назв творів, статей чи оглядів, які готувалися до друку у VIII–IX книжці ЛНВ, див. коментар до листа М.Грушевського від 21 (8) серпня 1907 р., де подано зміст книжки.

...Василенкову, який збираєсь відсиджувати свій рік кріпости. – Після розгрому газети “Киевские отклики”, відповідальним редактором якої був М.П.Василенко, його судили і в січні 1907 р. засудили до однорічного ув’язнення в фортеці. Покарання відбував з 11 жовтня 1908 р. по 8 липня (ст. ст.) 1909 р. в петербурзьких “Крестах”. Детально див.: *Василенко М.П. Две недели в Лукьяновской тюрьме (из воспоминаний); Його ж. Отрывок из воспоминаний. История моего приват-доцентства // Василенко Микола Прокопович. Вибрані твори: У 3 т. – К., 2008. – Т. 3. Спогади. Щоденники. Листування / Упоряд. І.Б.Усенко, Т.І.Бондарук, А.Ю.Іванова, Є.В.Ро-мінський. – С. 283–301; С. 302–307.*

№ 66 [Київ.] 22 (9) серпня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 124–125).

Місце написання встановлено за змістом.

...“Середніх віків” дальше нема і огляду Лоз[инсько]го, і Мат[ушевсько]го, й про Гарібальді... – Тут і далі у даному листі при згадках авторів, назв творів, статей чи оглядів, які готувалися до друку у VIII–IX книжці ЛНВ, див. коментар до листа М.Грушевського від 21 (8) серпня 1907 р., де подано зміст книжки.

Підвів нас Дорошенко, який взяв на себе монополію писати про “Вістник”, а ще й досі не написав... – 21 серпня, 1907 р. в газеті “Рада” (№ 189) з’явився черговий огляд Д.Дорошенка: “З українських журналів. Літературно-науковий вістник. Книжка VII”. Упродовж лютого–серпня він подав у “Раді” огляди I–VI книжок ЛНВ та рецензійні статті на окремі праці М.Грушевського.

Може, до сеї книзиски випадало б дати некрольог Марка Вовчка? – Некрологічна замітка І.Франка була вміщена у VIII–IX книжці. Див. коментар до листа М.Грушевського від 9 вересня (27 серпня) 1907 р.

...“Науковий збірник”? – Йдеться про видання: Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками і прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині 1894–1904. – Львів, 1906.

№ 67 [Київ.] 23 (10) серпня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 126–127 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

“Раду” оштрафовано знова на 100 руб. за статтю “Ще пояснення” (Гехтера) в 174 н[оме]рі... – Копія постанови київського губернатора Ігнат’єва від 7 серпня (ст. ст.) 1907 р. про штраф зберігається: Там само, ф. 295, оп. 1, спр. 51, арк. 12–12 зв. Стаття М.Гехтера “Ще одно “пояснення”” опублікована 1 серпня 1907 р. (без підпису). У статті йшлося про “пояснення”, дане Міністерством внутрішніх справ міському голові Москви, за яким практично всі московські робітники (бл. 40 000) позбавлялися виборчого права, оскільки не мали майнового цензу, який згідно зі статтею 42 “Положення про вибори в Державну думу” це право забезпечував.

Сьогодні післано П. Проф. між иншим “Киевскую искру”, – прошу звернути увагу на ілюстрацію “Проф. Грушевский и киевлянинские охранители”. – Карикатура на М.Грушевського опублікована в рубриці “Киевская жизнь в шаржах и карикатурах” (Киевская искра. – 1907. – 9 августа. – № 18. – С. 137). На карикатурі ліворуч зображено чоловіка в капелюсі з люлькою та книжкою під назвою “Історія України-Руси”, праворуч – собаку буду з написом “Киевлянин” та трьома псами і трьома кістками (“крамола”, “польский вопрос”, “еврейский вопрос”) поруч. Під карикатурою підпис: “Быть маленьким и нападать на большого – это имеет свою приятность” (Из Виктора Гюго). Вміщення карикатури в ліберальній газеті “Киевская искра” стало своєрідною відповіддю на злостиві нападки “Киевлянина” на М.Грушевського та український рух, про які постійно інформував професора І.Джиджора.

В сій книжці “України” має появитися дуже остра, навіть чи не лайлива рецензія Петлюри на Грінченка “Перед широким світом”. – Див.: Петлюра С. Грінченко Б. Перед широким світом. У Києві. 1907. стор. 317 // Україна. – 1907. – Т. III. – Кн. 1–2. – С. 237–246.

По Марковичці осталась якась літературна спадщина... – Після смерті Марка Вовчка (10 серпня (н. ст.) 1907 р.) її син, Б.Маркович, довірив В.Доманицькому упорядкувати архів покійної матері. На основі рукописів письменниці літературознавець здійснив низку публікацій її творів, не виданих за життя, та підготував ґрунтовні дослідження, які поклали край спекуляціям про авторство “Народних оповідань” Марка Вовчка. Див.: Доманицький В. Марія Олександрівна Маркович – авторка “Народних оповідань” // ЛНВ. – 1908. – Т. XLI. – С. 48–75; Його ж. Авторство Марка Вовчка // ЗНТШ. – 1908. – Т. LXXXIV. – Кн. IV. – С. 111–171. Питання підготовки творів до друку обговорювалося у листуванні М.Грушевського з В.Доманицьким (Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997. – Т. I / Ред. Л.Винар; упоряд. Г.Бурлака. – С. 205–212; Там само. – Т. III / Ред. Л.Винар; упоряд. Г.Бурлака, Н. Лисенко. – С. 359–391).

Stock (нім.) – цілковитий, абсолютний

№ 68 [Київ.] 25 (12) серпня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 128–129 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Кільки у нас є “Середніх віків”... – Тут і далі у даному листі при згадках авторів, назв творів, статей чи оглядів, які готувалися до друку у VIII–IX книжці ЛНВ, див. коментар до листа М.Грушевського від 21 (8) серпня 1907 р., де подано зміст книжки.

Неприємна історія з Добриніним... – Йдеться про власника будинку на Прорізній, 20, де орендувалося приміщення для редакції та контори ЛНВ. Див. коментар до листа І.Джиджора від 20 (7) серпня 1907 р.

№ 69 [Київ.] 26 (13) серпня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 130–133). Над початком листа ремарки рукою М.Грушевського щодо впорядкування книжки ЛНВ. Читаються лише окремі прізвища та фрази (Сидоряку, Кошовий – в X кн.; Семенченко), решту жирно закреслено.

Місце написання встановлено за змістом.

...вірш Маритчака. – Тут і далі у даному листі при згадках авторів, назв творів, статей чи оглядів, які готувалися до друку у VIII–IX книжці ЛНВ, див. коментар до листа М.Грушевського від 21 (8) серпня 1907 р., де подано зміст книжки.

...замість Семенченка... – Вірш селянина з Харківщини Д.Семенченка “Блідий місяць із за хмари...” був надрукований пізніше (ЛНВ. – 1907. – Т. XL. – Кн. XI. – С. 238).

Літографовані виклади Антоновича є, та не можна знайти археології...
– Див. коментар до листа М.Грушевського від 23 (10) серпня 1907 р.

...і він в самий річи написав листа до П. Професора, і я сього листа нині *ліс вислав*. – Цей лист був пов’язаний з продовженням конкурсу на заміщення другої кафедри історії Росії, який був оголошений в Університеті св. Володимира після смерті професора П.Голубовського. Як тільки стало відомо, що М.Грушевський має наміри подати свою кандидатуру, Б.Юзефович в газеті “Закон і правда” опублікував статтю з грубими нападками на вченого. Естафету Юзефовича підхопив “Киевлянин”. На захист львівського професора виступив М.Василенко в “Киевском голосе”, на що знову відповідав Б.Юзефович. Справа дійшла до суду, який спочатку визнав наклепника винним, але згодом виправдав його. Детально див.: К вопросу о кандидатуре на кафедру русской истории в Университете Св. Владимира профессора Львовского университета Михаила Грушевского. – К., 1908. У статтях Б.Юзефовича відзначалося, що кандидатуру М.Грушевського буде підтримувати В.Перетц. Збережені листи професора Перетца підтверджують це і дають можливість простежити за всім перебігом конкурсу (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 687). Він постійно інформував М.Грушевського про можливі кандидатури, відзначаючи: “Конечно, при конкурсе – если бы Вы пожелали принять в нем участие – солиднее Вас не было бы никого” (Там само, арк. 29–30 зв.; лист від 30 березня (ст. ст.) 1907 р.). На початку серпня з’ясувалося, що весняне подання факультету про оголошення конкурсу ректор “положил под сукно”, а з дозволу міністра освіти конкурс оголошено з 10 серпня до 10 листопада 1907 р. Це стало відомо І.Джиджорі, тому він і звернувся до В.Перетца за докладним роз’ясненням, яке той і подав у листі до М.Грушевського від 11 серпня (ст. ст.) 1907 р. (Там само, арк. 50–51 зв.). Передбачаючи, що може з’явитися кілька претендентів, Володимир Миколайович був упевнений, що Грушевський залишиться єдиним солідним кандидатом. Далі, з одного боку, він запевняв львівського професора у підтримці його кандидатури деканом факультету Бубновим, з іншого, висловлював побоювання, що чорносотенці “будут стараться никого не пропустит, дабы с заднего крыльца прошел “союзник” их”, тобто був призначений міністром. Отримавши цього листа, М.Грушевський записав у щоденнику: “Прийшло від Перетца пояснення в справі конкурсного терміну, отже, можна відложити від “їзд” (Там само, спр. 25, арк. 157 зв.; запис від 16 серпня (ст. ст.) 1907 р.). Під час вересневого перебування у Києві М.Грушевський відбув низку візитів до професорів університету, декана Бубнова. Документи на конкурс подав лише 9 листопада 1907 р. (Там само, арк. 166). Окрім згаданого листа В.Перетца, збереглося ще декілька листів, в яких він докладно інформував про результати роботи комісії, засідання факультету, відгук про конкурсантів (офіційно у конкурсі взяли участь М.Грушевський та В.Савва). Повідомив він і про результати голосування на засіданні факультету, яке відбулося 24 квітня (ст. ст.) 1907 р.: “Ни Вы, ни он – не избраны. Он получил все же +7 и –7, Вы +6, – 8, т. е. ни один абсолютного большинства. Мы лишились Вас – м[ожет] б[ыть] навсегда, м[ожет] б[ыть] на долгое время” (Там само, спр. 687, арк. 8–9 зв.). Див. також лист І.Джиджорі від 24 (11) травня 1908 р. та коментар до нього.

überwindener standpunkt (нім.) – переважати академічні засади

№ 70 [Київ.] 27 (14) серпня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 134–135 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

...що під Садовським не дав вірша, а під “Роковинами” поміщу Олесь. – Тут і далі у даному листі при згадках авторів, назв творів, статей чи оглядів, які готувалися до друку у VIII–IX книжці ЛНВ, див. коментар до листа М.Грушевського від 21 (8) серпня 1907 р., де подано зміст книжки.

№ 71 [Київ,] 28 (15) серпня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 136–137 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Дізнався я, що Грінченко, Єфремов, Дурдуковський, Квасницький і К^о задумують видавати “Вік”, знову як таки “збірниками”... – Проект С.Єфремова створення власного друкованого органу не мав стабільного фінансового забезпечення, а тому реалізований не був. Детально див.: *Гирич І. М.Грушевський і С.Єфремов на тлі українського суспільно-політичного життя кінця XIX – 20-х рр. XX ст. // Український історик. – 1996. – Ч. 1–4. – С. 157–161. Проблема заснування неперіодичних збірників “Вік” порушувалася у наступних листах І.Джиджори, у яких він докладно інформував професора про ставлення до них різних діячів українського руху, майбутніх авторів тощо.*

Тим часом Єфремов, заки що буде, хоче видати звісну свою статтю окремош[н]ою брошурою, “перероблену”. – Див. листи І.Джиджори від 4 серпня (22 липня), 12 серпня (30 липня) 1907 р. та коментарі до них. Детально див.: Гирич І. М.Грушевський і С.Єфремов на тлі українського суспільно-політичного життя кінця XIX – 20-х рр. XX ст. – С. 158–161.

...що в сю компанію влязть Лотоцький (мабуть, той “наш”, бо не знаю, чи ще є який другий). – Як один зі співзасновників видавництва “Вік” (1895), О.Лотоцький безперечно підтримав і цю ініціативу своїх друзів. Так, у листі прихильника цього проекту Ю.Квасницького до С.Єфремова детально обговорюється коло авторів та тематика статей першого збірника. Серед них називаються Шпориш (О.Лотоцький), Вітер (В.Доманицький), Шпонька (Ф.Матушевський) та ін. Щодо тематики матеріалів О.Лотоцького Ю.Квасницький писав: “Шпоришеві треба дати якусь економічну: характер землеволодіння та землекористування на Україні (тепер), або розвиток і сучасне становище промисловости на Україні, або щось інше, але з цифрами та відповідними висновками. А яку дати тему Вітрові? Якби він зміг щось історичне про землю (володіння абощо), то це було б саме якраз. (Пишу усе про землю, бо у нас нічого не зроблено з цього). А може, щось “од Кобзаря”? Взагалі, Вітер каже, що треба, щоб Ви написали їм у Пітер про це ще й од себе; тоді вони можуть умовитися щодо самих статей. [...] О.Лотоцький міг би написати ще про “Вік” “з пережитого лихоліття” або щось інше. Чи не варт було б видрукувати в 1 збірникові” (ІР НБУВ, ф. 317, № 500; лист від 18 серпня (ст. ст.) 1907 р.).

№ 72 [Київ,] 29 (16) серпня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 138–139 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Моїсе, П. Проф. вже відомо, що Стебницький, приславши своїх 1000 р[уб]. на “Раду”, при тій нагоді старається “сіяти смуту”... – Ще наприкінці липня Є.Чикаленко просив М.Грушевського нагадати П.Стебницькому про обіцяні 1000 руб. для “Ради”. У тому ж листі він повідомив, що “тут був Піснячевський і казав, що в Петербурзі з нетерпінням хочуть смерті “Ради”, щоб на її трупі воскресити

“Рідну справу”. Я сказав, що вони не дїждуть сього” (Там само, спр. 822, арк. 72 зв.). Після нагадування М.Грушевського П.Стебницький відправив свій пай на видання “Ради” у сумі 1000 руб. Паралельно в листі від 6 серпня (ст. ст.) 1907 р. співзвучно В.Піснячевському він обґрунтував думку про перенесення “Ради” до Петербурга та наближення її характеру до колишнього органу Української фракції II Державної думи – газети “Рідна справа”. За його підрахунками такий часопис, призначений не для інтелігенції, а для селянства, давав би близько 3000 передплатників і потребував менших видатків (Євген Чикаленко і Петро Стебницький: Листування 1901–1922 роки /Упоряд. Н.Миронець, І.Старовойтенко, О.Степченко. – К., 2008. – С. 53–54). Про плани П.Стебницького Є.Чикаленко відразу повідомив М.Грушевському (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 822, арк. 109).

...29[-20] чи 30[-20] має відбутися тут з'їзд Радикальної партії... – Йдеться про з'їзд Української радикально-демократичної партії.

Чи[кален]ко, мабуть, хоче тут же і виступити з справою друкарні... – Цю думку висловив Є.Чикаленко у листі до М.Грушевського (Там само, спр. 822, арк. 107 зв.; лист від 17 серпня (ст. ст.) 1907 р.). Див. також коментар до листа І.Джиджори, відправленого з Києва близько 28–30 (15–17) червня 1907 р. та його лист від 4 липня (21 червня) 1907 р.

...друкується таки його “Історія” під “псевдонімом Аркаса”. – Так іронічно І.Джиджора називає “Історію України-Русі” М.Аркаса, яка вийшла наприкінці 1907 р. у Петербурзі під редакцією В.Доманицького. Детально історіографію проблеми див.: *Старовойтенко І.* Листи Василя Доманицького до Миколи Аркаса (1907–1908 роки) // Український археографічний щорічник. – Нова серія. – К., 2006. – Вип. 10/11. – С. 515–592. Див. також: *Її ж.* Листи Євгена Чикаленка до Миколи Аркаса // Праці Центру пам'яткознавства. – К., 2005. – Вип. 8. – С. 238–260; *Її ж.* Євген Чикаленко і Василь Доманицький у короткому епістолярному діалозі (1908–1910) // Сіверянський літопис. – 2006. – № 6. – С. 3–16.

№ 73 [Київ.] 30 (17) серпня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 140–142 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

...статтю Кошового... – Тут і далі у даному листі при згадках авторів, назв творів, статей чи оглядів, які готувалися до друку у VIII–IX книжці ЛНВ, див. коментар до листа М.Грушевського від 21 (8) серпня 1907 р., де подано зміст книжки.

...що ми даємо драгте в ЛНВістнику, як, напр., “Дора”... – Оповідання М.Жука “Дора” (ЛНВ. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VII. – С. 62–65), так само як і “Хиба?!” І.Федорченка (Там само. – Т. XXXVII. – Кн. III. – С. 419–428), викликало обурення читачької аудиторії та полеміку критиків ЛНВ. Проти друку оповідань, подібних “Хиба?!” і “Дора”, “котрих, може, й не один член самої редакції не дав би, прим[іром], власним дітям”, заперечував у своєму огляді “Літературно-науковий вістник”, всеукраїнський журнал” І.Копач (Діло. – 1908. – 1 лютого (19 січня). – № 24; 3 лютого (21 січня). – № 25). І.Копачеві відповів М.Лозинський: “ЛНВістник не є ані виданням для дітей, ані для “підостаючої молодіжї”, ані для родин, тільки літературно-науковим журналом, значить, в його програму входить все, що так чи інакше відноситься до літератури і науки, без огляду на те, чи добре його давати читати дітям, чи ні” (Лозинський М. Проф. д-ру Іванови Копачеві – кілька пояснень // Там само. – 4 лютого (22 січня). – № 26).

...куди він виладив, сказати б, “сифілісову” драму... – Йдеться про драму В.Винниченка “Щаблі життя”, опубліковану у першому збірнику “Дзвін”, що вий-

шов наприкінці 1907 р. П'єса викликала одноставне обурення і, як писав сам В. Винниченко, лайки. Докладну рецензію на п'єсу подав В. Леонтович (ЛНВ. – 1908. – Т. ХІІ. – Кн. ІІІ. – С. 606–616). “Грос-скандалем в нашій літературі” назвав цей твір Є. Чикаленко у листі до М. Грушевського (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 822, арк. 150; лист від 11 грудня (ст. ст.) 1907 р.), а у своєму щоденнику записав, що дуже хотілося відвернути талановитого белетриста від подібної творчості (Чикаленко Є. Щоденник: У 2 т. – Київ, 2004. – Т. І (1907–1917). – С. 18).

et haec facienda et haec non omittenda (латин.) – це слід зробити, і цього не уникнути

urbī et orbī (латин.) – всьому світу

№ 74 [Криворівня, кінець серпня (н. ст.) 1907 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 133). Лист без початку.

Місце та дату написання встановлено за змістом листа М. Грушевського від 4 вересня (22 серпня) 1907 р., в якому згадується про помічника зі Львова Підручного.

№ 75 [Київ.] 31 (18 серпня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 143–144 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Пише мені Кошовий, що статтю дасть на понеділок... – Тут і далі у даному листі при згадках авторів, назв творів, статей чи оглядів, які готувалися до друку у VIII–IX книжці ЛНВ, див. коментар до листа М. Грушевського від 21 (8) серпня 1907 р., де подано зміст книжки.

Попри відповідь Чи[кален]ку на його лист в справі приїзду П. Проф. – Йдеться про відповідь М. Грушевського на лист Є. Чикаленка від 17 серпня (ст. ст.) 1907 р. (Там само, спр. 822, арк. 106–109 зв.), яким останній запрошував професора прийти до Києва на час роботи чергового з'їзду Української демократично-радикальної партії (29–30 серпня (ст. ст.)) для участі у нараді “комітету спадкоємців” та вирішення питання про закладання української друкарні. На з'їзд М. Грушевський не приїхав, а у листі до І. Джиджори від 4 вересня (22 серпня) 1907 р. просив переказати, щоб нараду “комітету спадкоємців” у справі друкарні відклали до його приїзду. До Києва професор прибув 5 вересня (ст. ст.) 1907 р.

Агітував я у Чикаленка проти “Віка”... – Лист Є. Чикаленка до М. Грушевського від 23 жовтня (ст. ст.) 1907 р. засвідчує, що і сам видавець проводив роботу з молодими колегами заради консолідації літературних сил і власне українського руху: “Сими днями мав я по щирості розмову з Єфремовим та Матушевським. Я доказував їм, що бажанно, аби українці брали якнайтіснішу участь в ЛНВістнику – єдиному журналі на Україні. Я казав їм, що Ви раз у раз бажали, аби вони обидва стали близьке до журналу, але, на жаль, не так вийшло і тепер “Вік” намагається стати конкурентним журналом. Що я бачу в сьому потайні заходи Грінченка, який, поборовши гегемонію українофіла Науменка, думав стат на чолі укр[аїнського] руху, але несподівано вернувся на Україну Грушевський і збив всі його сподіванки. Матушевський згодився зо мною навіть в найдрібніших деталях, а С[ергій] А[лександрович] почав доводити, що “Вік” і не думає стати журналом, що Грінченко ніякої боротьби проти Грушевського не веде. Ф[едір]Павлович на се зауважив, що С[ергій] А[лександрович] зовсім засліплений впливом Г[рінчен]ка і не бачить сього. С[ергій] А[лександрович] доводив, що він зовсім не під впливом Г[рінчен]ка, а сам Грушевський одштовхнув його од ЛНВ, бо не дав йому висловлюватись вільно і проч.

Взагалі розмова було “по-щирости”, але не привела нас до роз’єднання, а навпаки. Він признався, що атмосфера у Г[рінчен]ка ворожа ЛНВ і “Раді”, але він тепер наче хоче докзати, що се на його не впливає, і охоче пише у газеті. Думаю, що коли й Ви зробите якийсь крок до зближення, то він охоче вернеться” (Там само, арк. 184—186 зв.).

...злбно кпив собі з сього останнього з нагоди поміщення його портрету в “К[иевской] искре”... – Портрет С.Єфремова поруч з М.Драгомановим та М.Грушевським було вміщено в журналі “Киевская искра” (1907. – 15 августа. – С. 144; рубрика “Украинские писатели”). Цей ілюстрований часопис виходив з 27 березня 1907 р. як додаток до газети “Киевский голос”, з 9 серпня як додаток до газети “Киевские вести”.

“Дзвонарі” ладять спеціальну статтю про Грінченка, в відомому дусі писану. – Окрім белегристичних творів у першому збірнику “Дзвону” було подано три публіцистичні статті: В.Левинський. “Національне питання в Австрії і соціаль-демократія”; Д.Сергієнко. “До питання про аграрну програму”; В.Степанківський. “Українська політика”. У даному листі, безперечно, йдеться про останню статтю, в якій автор зачіпав і самого М.Грушевського та всіх поступових діячів за перебільшення значення історичних традицій і ролі інтелігенції в розвитку українського руху та недооцінку “дрібнобуржуазного селянства”.

№ 76 [Київ.] 2 вересня (20 серпня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 145–146 зв., 152–152 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Ось так і з віршом Олесь... – Тут і далі у даному листі при згадках авторів, назв творів, статей чи оглядів, які готувалися до друку у VIII–IX книжці ЛНВ, див. коментар до листа М.Грушевського від 21 (8) серпня 1907 р., де подано зміст книжки.

П. Проф. пишуть, що прийдуть сюди аж по першій, але, на мою думку, було б конечно потрібним приїхати ще таки на той з’їзд. – На з’їзд Української радикально-демократичної партії М.Грушевський не приїхав. Він прибув до Києва 5 вересня (ст. ст.) 1907 р. Див. коментар до листа М.Грушевського від 9 вересня (27 серпня) 1907 р.

...за оту клятву “Дору”... – Див. коментар до листа І.Джиджори від 30 (17) серпня 1907 р.

№ 77 Криворівня, [4 вересня (22 серпня) 1907 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 85–85 зв.) Лист значно пошкоджений, папір зім’ятий, верхні лівий і правий кути втрачені. Квадратними дужками відзначено втрачені фрагменти тексту, окремі відтворено за контекстом.

Рік та місяць написання встановлено за листами І.Джиджори від 18 та 20 серпня (ст. ст.) 1907 р., на які цією кореспонденцією відповідає М.Грушевський. На цей лист І.Джиджора відповідає 25 серпня (ст. ст.) 1907 р.

“Середніх віків”... – Тут і далі у даному листі при згадках авторів, назв творів, статей чи оглядів, які готувалися до друку у VIII–IX книжці ЛНВ, див. коментар до листа М.Грушевського від 21 (8) серпня 1907 р., де подано зміст книжки.

Се мій останній лист з Кр[и]ворівні – завтра їдемо до Львова. – Через дощ, який лив “як з відра”, 23 серпня (ст. ст.) М.Грушевський не зміг виїхати з Криворівні. Виїхав на другий день, 24 серпня (Там само, спр. 25, арк. 158 зв.).

Vorschuss (нім.) – аванс, задаток

№ 78 [Київ.] 3 вересня (21 серпня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 148–149 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Завтра робимо передрук “Молоха”... – Йдеться про п'єсу В. Винниченка, опубліковану у VIII–IX книжці ЛНВ.

Неприємну рецензію на нас написав Дорошенко в “Раді”. – Йдеться про огляд-рецензію: М. Ж. [Д. Дорошенко]. З українських журналів. Літературно-науковий вістник, книжки VI та VII // Рада. – 1907. – 21 серпня. – № 189. – С. 2–3.

№ 79 [Київ.] 4 вересня (22 серпня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 150–151 зв, 147–147 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

“Записок” ані сам не можу рецензувати, ані кому иньшому дати... – У VII–IX книжці ЛНВ було опубліковано рецензію І. Джиджори на LXXXVIII том (кн. IV) ЗНТШ (С. 445–446).

Він заявив, що його стаття не може ще закінчитися в одній книжці, а хіба в двох. – Йдеться про закінчення праці українського статистика В. Кошового “Національно-територіальні межі України і території інших областей Росії”. Початок опубліковано 1907 р. в ЛНВ за підписом “В. Ко-ий” у двох подачах: Т. XXXVIII. – Кн. VI. – С. 456–466; Т. XXXIX. – Кн. VIII–IX. – С. 315–331. Підготовка до друку перших частин узгоджувалася листовно І. Джиджорою з М. Грушевським. У даному листі І. Джиджори йдеться про закінчення студії (опубліковано: ЛНВ. – 1907. – Т. XL. – Кн. XI. – С. 213–225; Кн. XII. – С. 456–470). Цю частину В. Кошовий особисто вручив працівникам київської контори ЛНВ лише в жовтні 1907 р., про що повідомив М. Грушевського Ю. Тищенко (Сірий) (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 582, с. 5–6; лист від 16 жовтня (ст. ст.) 1907 р.), а також сам автор. У листі він вибачався за великий обсяг роботи та докладно характеризував особливості її змісту: “І ся праця, що друкується у Вашому для всіх бажаному журналі, примусила і примушує робити чимало виборок і притому більш детальних, аніж робота, напр., Порша в “Україні”, який поціюпив із “свода готовые итоги” по губерніях і не потурбувався переглянути частини губерній (бо се треба багато праці), і з легким серцем признав українськими тільки 8 губ[ерній], одкинувши з легкою душею більше 4 мільйонів українців (у Воронежчині, Кубані, Донщині, Таврії, Курщині, Ставропольщині, Бесарабії, Гродненщині і Холмщині). Дуже просив би Вас, щоб в 11 книжці помістили усю рукопис” (Там само, спр. 303, с. 360; лист від 23 жовтня 1907 р.). Наприкінці листа він висловив побажання стати членом Українського наукового товариства у Києві та звернувся з проханням до М. Грушевського дати рекомендацію на підставі згаданої праці. З грудня 1908 р. В. Кошовий став також членом НТШ. У своїх публіцистичних працях М. Грушевський неодноразово посилався на статистичні відомості, подані у студії В. Кошового.

II. Професор певне мусіли дуже погласкати Кулішиху, бо вона розніжцалась і шле оповідання за оповіданням... – Відомо 5 листів Олександри Куліш (Ганни Барвінок) до М. Грушевського за 1907 р. (3 квітня, 29 квітня, 8 травня, 20 травня, 16 серпня (ст. ст.)), в яких вона порушує питання про публікацію надісланих творів (Мицик Ю., Чепела Ю., Шолудько І. Листи Ганни Барвінок (Олександри Куліш) до М. Грушевського // Сіверянський літопис. – 2006. – № 2. – С. 31–34). У 1907 р. її твори на сторінках ЛНВ не друкувалися.

Прийшла стаття Лозинського “Закордонний огляд”. – Тут і далі у даному листі при згадках авторів, назв творів, статей чи оглядів, які готувалися до друку

у VIII–IX книжці ЛНВ, див. коментар до листа М.Грушевського від 21 (8) серпня 1907 р., де подано зміст книжки. Даний огляд опубліковано під псевдонімом “За-кордонний”.

Через те постановили вдатися до головного і єдиного шафаря драгоманівських таємниць – Павлика. – У 1905–1912 рр. М.Павлик підготував низку видань листування Михайла Драгоманова з діячами українського руху. Зокрема, у 1910–1912 рр. в Чернівцях вийшло 8 томів “Переписки Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом”. До видання увійшли листи М.Драгоманова до різних осіб, а також кореспонденції до нього, виявлені у приватних збірках та отримані з Софії.

Якщо П. Професор вважають потрібним про Ковалевського і те, що з ним в’язється, дати в “Вістнику”... – У цій справі М.Грушевський, вірогідно, звернувся до І.Франка. 7 січня (н. ст.) 1908 р. Іван Якович писав: “Посилаю Вам статтю про Ковалевського. Листів його у мене знайшлося небагато, але те, що знайшлося, – дуже цікаве. Прошу Вас прочитати статтю, там є дуже дразливі речі, з якими я довго міркував, чи друкувати їх чи ні. Я би був остаточно за тим, аби надрукувати, нехай проковтнуть падлюки” (Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2006. – Т. III / Ред. Л.Винар; упоряд. Г.Бурлака, Н.Лисенко. – С. 312). Статтю І.Франка “Микола Васильович Ковалевський (Кілька споминок і листів на пам’ять десятиліття його смерті)” опубліковано: ЛНВ. – 1908. – Т. XLI. – Кн. I. – С. 124–138.

№ 80 [Київ.] 5 вересня (23 серпня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 153–154).

Місце написання встановлено за змістом.

...“В[еликого] шуму”... – Тут і далі у даному листі при згадках авторів, назв творів, статей чи оглядів, які готувалися до друку у VIII–IX книжці ЛНВ, див. коментар до листа М.Грушевського від 21 (8) серпня 1907 р., де подано зміст книжки.

...за передрук “Дима”... – Йдеться про твір В.Винниченка “Дим: різдвяна казка” (ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVII. – Кн. I. – С. 7–24).

№ 81 [Київ.] 7 вересня (25 серпня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 155–156 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Щодо скликання т. зв. комітету спадкоємців трохи пізніше трудність в тім, що члени з провінції (Шраг і Комаров) будуть тільки могли взяти участь під час свого побуту на з’їзді... – Те ж саме писав М.Грушевському Є.Чикаленко (Там само, спр. 822, арк. 107 зв.; лист від 17 серпня (ст. ст.) 1907 р.).

По Лиманськїм... – Тут і далі у даному листі при згадках авторів, назв творів, статей чи оглядів, які готувалися до друку у VIII–IX книжці ЛНВ, див. коментар до листа М.Грушевського від 21 (8) серпня 1907 р., де подано зміст книжки.

...статут давніше надрукований і лежить в него, а він навіть не післав його голові Товариства. – Головою УНТ у Києві М.Грушевський був обраний на перших загальних зборах Товариства 29 квітня 1907 р. Див. також лист І.Джиджори від 29 (16) липня 1907 р. та коментар до нього.

Збори Т[овариств]а не зараз можна буде скликати... – Треті збори Українського наукового товариства у Києві відбулися 15 вересня (ст. ст.) 1908 р. Детально див.: Зайцева З. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 2006. – С. 201–219.

...не подобається йому приділення етнографії до дотичної секції в проєкті П. Проф. – Основні напрями діяльності та структуру УНТ у Києві було подано в надісланому зі Львова та зачитаному на других загальних зборах Товариства 25 травня (ст. ст.) 1907 р. рефераті М.Грушевського. Під назвою “Доклад зборам “Українського наукового товариства” в Києві, в справі організації наукової роботи” його було опубліковано: Рада. – 1907. – 27 травня. – № 121. – С. 1. У доповіді М.Грушевський подав проєкт організації трьох секцій Товариства: історичної (“з помічними науками археології, етнології, історії права, історії штуки”), філологічної, математично-природничої. Саме таке визначення М.Грушевським змісту історичної секції і викликало незадоволення Ф.Вовка. На третіх загальних зборах УНТ 15 вересня (ст. ст.) 1907 р. було ухвалено заснування названих секцій. У другій половині вересня 1907 р. почала організаційно формуватися історична секція Товариства, секретарем якої було обрано І.Джиджору. Див.: *Грушевський М. Українське наукове товариство в Києві й його наукове видавництво // Записки УНТ. – 1908. – Кн. 1. – С. 3–15.*

№ 82 Львів, 9 вересня (27 серпня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 7–8).

...нині дістав з Криворівні. – У Криворівні М.Грушевський відпочивав з 5 липня до 24 серпня (ст. ст.) 1907 р. (Там само, спр. 25, арк. 153–158 зв.).

Коли “Рада” ще не друкувала рецензії Д[орошен]ка... – Див. лист І.Джиджори від 3 вересня (21 серпня) 1907 р. та коментар до нього.

Кошового, як можна добре перервати... – Йдеться про частину праці українського статистика В.Кошового “Національно-територіяльні межі України і території інших областей Росії”, подану у спареній книжці за серпень–вересень 1907 р. (Т. XXXIX. – Кн. VIII–IX. – С. 315–331). Закінчення статті подано: ЛНВ. – 1907. – Т. XL. – Кн. XI. – С. 213–225; Кн. XII. – 456–470. Див. коментар до листа І.Джиджори від 4 вересня (22 серпня) 1907 р.

...Франко дав ліричну статтю ще про Вовчка. – Йдеться про замітку “Марія Маркович (Марко Вовчок). Посмертна згадка” (ЛНВ. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VIII–IX. – С. 381–384). 7 вересня (н. ст.) І.Франко переслав М.Грушевському свій “ескіз чи посмертну споминку” про Марка Вовчка з проханням поправити або доповнити (Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2006. – Т. III / Ред. Л.Винар; упоряд. Г.Бурлака, Н.Лисенко. – С. 309–310; лист від 7 вересня (н. ст.) 1907 р.). З приводу цих поправок М.Грушевський писав: “Статтю про Марковичку прийшлося сильно змінити – в фактах. Зате гіпотеза, що Вилинські були українці, знайшла передучора повне потвердження” (Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997. – Т. I / Ред. Л.Винар; упоряд. Г.Бурлака. – С. 99–100).

Він ще в Криворівні. – 20 серпня (ст. ст.) 1907 р., за декілька днів перед від’їздом з Криворівні, М.Грушевський занотував у щоденнику: “Був Франко перед полуднем – більш приємний, ніж перед учора” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 158 зв.).

...поки я буду в Києві яких 3 тижні, щоб його скінчити й випустити. – Про цей приїзд М.Грушевського до Києва повідомляла газета “Рада”: “5-го сентября з Львова прибув до Києва проф. Михайло Сергійович Грушевський і пробує в Києві всього кілька тижнів” (Рада. – 1907. – 7 вересня. – № 203. – С. 3). За щоденниковими нотатками встановлено, що М.Грушевський виїхав зі Львова 4 вересня (ст. ст.) і пробув у Києві до 4 жовтня 1907 р. Перебування тут він використав для проведення загальних зборів (14 вересня) та наукового засідання (16 вересня) Українського

наукового товариства, полагодження виходу ЛНВ, численних зустрічей (з В.Перетцом, В.Іконниковим, Г.Павлуцьким, В.Данилевичем, І.Джиджорою, В.Винниченком, М.Залізняком та ін.). Залишив історик у щоденнику і розлогий запис про головну мету візиту – підготовку до друку “Історії України-Руси”: “[...] зачали форсувати IV том, та застрягли за браком корпусу. Відносини з друкарнею Барського взагалі скисли й так і не вийшли з тої кислоти аж до самого мого виїзду: управляючий намовляв лишитись, потім скисли, тому що я з іншими друкарнями переговорював. Барський в неділю 30 [вересня] був у мене з управ[ляючим], і ми ніби договорились, але відкрилось, що управ[ляючий] в переддень лискував і се знову окислило. В Сидоряку я рішучо розчарувався й рішив його вернути. Переговорював з Кульженком і ин[шими]” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 159 зв.–164 зв.; записи від 3 вересня – 4 жовтня 1907 р.). Проте сподівання, що “може, IV том вийде при мині”, не справдилися. Історик виїхав з Києва, так і не дочекавшись виходу тому, який побачив світ невдовзі, не пізніше 12 жовтня 1907 р. (див.: Рада. – 1907. – 12 жовтня. – № 230. – С. 1).

№ 83 [Київ.] 10 вересня (28 серпня) [1907 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 157–158 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Рецензію на збірник статей я пропонував Павловському, та він не мав часу і не хотів його брати, сам пишу... – Див.: Джиджора І. Українська справа на тлі сучасного визвольного руху. Проф. Мих. Грушевський. Освобождение России и украинский вопрос. – СПб., 1907 // Рада. – 1907. – 16 вересня. – № 209. – С. 2–3.

“Вік” хоче їхати на “суспільній економіці і т. д.”, через те і просить їх, головне зс Лотоцького... – Див. лист І.Джиджори від 28 (15) серпня 1907 р. та коментар до нього.

№ 84 [Київ.] 12 вересня (30 серпня) 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 159–160 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Матушевського і заграничну хроніку... – Тут і далі у даному листі при згадках авторів, назв творів, статей чи оглядів, які готувалися до друку у VIII–IX книжці ЛНВ, див. коментар до листа М.Грушевського від 21 (8) серпня 1907 р., де подано зміст книжки.

Я б думав, що в “Українських темах” належало б вичеркнуті лайки “Киевлянина” як от “мнимі учені” і т. д. – Йдеться про зміст статті М.Грушевського “На українські теми. Грім – та не з тучі...” (ЛНВ. – 1907. ЇТ. XXXIX. – Кн. VIII–IX. – С. 385–391). Мотивом до написання праці послужив черговий похід на українство та особисто М.Грушевського, розгорнутий на сторінках російських газет “Киевлянин” та “Новое время”. Кожний виступ “невтомного” Т.Флоринського в “Киевлянині” І.Джиджора відправляв професорові, тим самим створюючи “джерельну базу” для його публікації. Статтю “Грім – та не з тучі...” написано під час відпочинку в Криворівні 2 серпня (ст. ст.) 1907 р., про що свідчить щоденниковий запис: “Написав статейку на Україн[ські] теми – теж з смаком і дуже скоро, за день оден” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 156). Відповідаючи багатолітньому опонентові українства, М.Грушевський розпочинав свою статтю словами: “На мертвого собаки не брешуть. Видко, чується в українстві сила, рух, життя, коли страшаться ним”, а закінчував знаменитою фразою “Ukraina fara da se! Україна своє осягне...”. Вірогід-

но, М.Грушевський прислухався до думки учня і зняв “києвлянинские лайки”, оскільки згадані фрази у тексті відсутні.

Як рахувати Винниченку “Дим”... – Ймовірно, йдеться про окреме видання твору В.Винниченка “Дим: різдвяна казка”, опублікованого в ЛНВ (1907. – Т. XXXVII. – Кн. I. – С. 7–24).

Шульгин приніс мені доклад П. Проф. з просьбою дати його до друкарні. – Ймовірно, готуючись до третіх загальних зборів УНТ (15 вересня (ст. ст.)) та володіючи інформацією про зауваження щодо положень його доповіді, зачитаної на других зборах (25 травня (ст. ст.)), М.Грушевський мав намір видрукувати її окремо. Під назвою “Доклад зборам “Українського наукового товариства” в Києві, в справі організації наукової роботи” доповідь друкувалася в “Раді” ще 27 травня 1907 р.

№ 85 [Київ.] 14 (1) вересня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 161–162 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

“Середні віки” Франкови. – Тут і далі у даному листі при згадках авторів, назв творів, статей чи оглядів, які готувалися до друку у VIII–IX книжці ЛНВ, див. коментар до листа М.Грушевського від 21 (8) серпня 1907 р., де подано зміст книжки.

Науменко заявив “Громаді”, що звиває з кінцем року “Україну”... – Ймовірно, це була одна з перших заяв В.Науменка щодо закриття видання. Як свідчить лист Є.Чикаленка до М.Грушевського від 23 жовтня (ст. ст.) 1907 р., остаточно це питання було вирішено 20 жовтня: “В суботу Науменко зібрав громаду, яка мала рішити долю “України”. Після довгих дебатів рішено “Україну” з нового року закрити. Протестував найбільше Стешенко, але Науменко і К^о очевидно зараня рішили, що вже годі, бо дуже були задоволені, що велика більшість згодилась закрити “Україну”. Рішено всю енергію вжити на видання словаря, щоб швидче його скінчить. Сегодня Черняхівська принесли в редакцію “Ради” таку звістку” (Там само, спр. 822, арк. 184 зв.–185). Як повідомляв далі Євген Харлампович, на тому ж зібранні О.Левицький виступив з ініціативою звернутися до видавця “України” з пропозицією передати видання Українському науковому товариству у Києві (УНТ), яке буде видавати його під назвою “Записок” УНТ. Після обговорень в кулуарах це питання було винесене на загальні збори, що відбулися 27 жовтня. Детально про невдалі спроби перетворити “Україну” на титульне видання Українського наукового товариства у Києві, опір М.Грушевського та його аргументи див.: *Зайцева* З. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 2006. – С. 203–205, 240–243.

В огляді “України” І.Джиджора подав свій, а водночас і насамперед свого вчителя, критичний погляд на її зміст і концепцію: “Приглянувшись цілорічному доробкові “України”, мусимо сказати, що весь той доробок був досить убогий, і хто знає, чи вартий він був заходів, які в нього вложено. Ті, хто видавали “Україну”, видно не зорієнтувалися як слід в нових обставинах серед українського життя, відчули, що “Киевская старина” в нових обставинах не може існувати, проте заклали новий журнал на... старих підвалинах його попередника. Редакція висловила в своїй останній заяві надію, що видавництво перейме на себе нова інституція, Українське наукове товариство в Києві, значить, товариство було би повторило помилку редакції “України”. Так не сталося, і Товариство заклали свій окремий орган на нових підставах” (*І.Д.* Огляд часописей за р. 1907. Літературно-науковий вістник. Україна // ЗНТШ. – Львів, 1908. – Т. LXXXVI. – Кн. VI. – С. 168).

...“Вік” *перехопив інтересну, як кажуть, статтю Стебницького про аграрні питання, первісно призначену для ЛНВістника*. — Про цю статтю писав також у листі до С.Єфремова Ю.Квасницький: “Стебницький сидить над матеріялами для земельного питання на Україні і, певне, зможе дати статтю. Я порадив дати до першого збірника статтю на тему — велике і дрібне сільське господарство на Україні (з цифрами показати, чи розвивається яке з них, чи зникає). Така стаття — з фактичним матеріялом щодо України — була б дуже доброю для збірника нашого” (ІР НБУВ, ф. 317, № 500; лист від 18 серпня (ст. ст.) 1907 р.).

Річ в тому, що вони, задумуючи видавати “Вік”, не запросили його на нараду... — Цю саму інформацію подав також у листі до ініціатора видання С.Єфремова Ю.Квасницький: “Вернувся Шпонька [Матушевський. — Упоряд.]. Балакав з ним про збірника... Якесь чудне вражіння зробив на мене Шпонька. Він наче образився, що не Ви до нього звернулися в цій справі, або що не ждали його, або не порадилися з ним... Не буду твердити це, але так мені здалося і розмова моя була прикра. Принципіально він згожується писати, але до першого збірника він напевне (?) нічого не дасть, треба порадитись, треба скликати редакційні збори, виробити теми і т. д.” (ІР НБУВ, ф. 317, № 500; лист від 18 серпня (ст. ст.) 1907 р.).

На 1907–1908 рр. припадає найактивніший період співпраці Ф.Матушевського з ЛНВ. Остаточо публіцист розірвав з журналом наприкінці 1908 р., докладно обґрунтувавши свою позицію у листі до М.Грушевського від 20 листопада та від 7 грудня (ст. ст.) 1908 р. Останньою краплею для прийняття цього рішення стала рецензія М.Грушевського на “Історію України-Русі” М.Аркаса, редактором якої був друг Федора Павловича Василь Доманицький Листи Ф.Матушевського зберігаються: ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 634, с. 64–70; 71–74; опубліковані: *Гирич І. Ще до проблеми “Аркас і Грушевський” // Історія, історіософія, джерелознавство: Історичний збірник*. — К., 1996. — С. 221–231). Чернетка відповіді М.Грушевського на лист Ф.Матушевського від 20 листопада 1908 р. зберігається: ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 275, арк. 141–142 (опублікована: *Гирич І. Ще до проблеми “Аркас і Грушевський”*... — С. 221–231); оригінал: у в приватній збірці С.Білоконя.

№ 86 Скала, 30 (17) жовтня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 164, 164 зв., 164 зв.).

Здаю справу з моєї дотеперішньої експедиції. — За щоденниковими нотатками М.Грушевського відомо, що ще на початку жовтня (ст. ст.) 1907 р. історик відправив І.Джиджору до Буковини з метою з’ясування можливостей нелегального постачання в міста і містечка краю українських видань. 12–13 жовтня Іван “повернувся ні з чим” і невдовзі був направлений вдруге, зосередившись на Чернівцях (Там само, спр. 25, арк. 162 зв.). Вірогідно, ці поїздки не дали результату, бо надалі не без участі М.Грушевського було здійснено спробу офіційно відкрити українську книгарню у Чернівцях. З такою ініціативою звернувся до голови НТШ Іван Прийма (Там само, спр. 305, с. 49–50; лист від 13 грудня 1908 р.). Нарікаючи на брак української літератури у місцевих книгарнях, він просив вирішити на Виділі НТШ справу закладання філії книгарні Товариства у Чернівцях, обіцяючи забезпечити відповідне приміщення. Впродовж 3-х років ця ідея так і не була реалізована. У справозданні Виділу за 1911 р. було відзначено, що НТШ дістало відмову міністерства торгівлі на своє подання щодо відкриття філії книгарні у Чернівцях, “через що та справа наразі вбита” (Хроніка НТШ. — Львів, 1912. — Ч. 49. — С. 3). Секретар НТШ В.Гнатюк у своєму нарисі до історії Товариства називав ще одну перешкоду: “буковинське краєве правительство не признало її, заслоняючись тим, що у статуті Товариства не зазначено,

що воно може отворити книгарні на Буковині” (*Гнатюк В.* Наукове Товариство імені Шевченка у Львові (Історичний нарис першого 50-річчя – 1873–1923). – 2 вид. – Мюнхен; Париж, 1984. – С. 103).

...*повелася мені друга справа – з Мільковичем.* – Згадана справа була пов’язана зі спробою І.Джиджори нейтралізувати скандальну полеміку, розв’язану професором Чернівецького університету В.Мільковичем у зв’язку з виходом німецькомовного видання першого тому “Історії України–Руси” М.Грушевського (Лейпціг, 1906). Вже в перших відгуках на це видання, зокрема у “Киевской старине”, відзначалося, що “Європа вперше познайомилася так як треба з історією українського народу”. На працю М.Грушевського розлогими рецензіями відгукнулися представники польської, чеської, румунської та німецької науки. Поза тим, найнеприхильнішу рецензію написав дослідник історії Східної Європи українець Володимир Мількович. Він розмістив її у авторитетному німецькому часописі “Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung” (Innsbruck, 1907. – Band XXVIII. – S. 527–535). Як відзначає сучасний дослідник полеміки В.Тельвак, у згаданій рецензії впадає у вічі недоречно в академічній рецензії різкість виразів, відчувається значне роздратування автора. Гостро-критичний виступ В.Мільковича підхопили ідейні опоненти М.Грушевського в Галичині. Особливо активно популяризували критичні оцінки газети “Руслан” та “Галичанин”. На захист праці М.Грушевського виступили С.Томашівський та І.Франко, їм відповідав В.Мількович. Наприкінці жовтня і сам М.Грушевський підготував відповідь німецькою мовою під назвою “Чи вже написана історія русинського народу, чи ще ні?”, яка була опублікована у тому ж німецькому виданні (1908. – Band XXIX. – S. 201–215). Детально див.: *Тельвак В.* Михайло Грушевський *contra* Володимир Мількович (до проблеми формування дискусійного поля української історіографії початку ХХ ст.) // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий збірник наукових праць. – К., 2005. – С. 255–269; *Його ж.* Малознана німецькомовна праця Михайла Грушевського // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2006. – Вип. Х. – С. 681–687).

...*реферат про книжку “Освобождение России и украинский вопрос”.* – Йдеться про збірку М.Грушевського, видану у Петербурзі 1907 р. Огляд-рецензію на неї І.Джиджора перед тим подав у “Раді”: *Джиджора І.* Українська справа на тлі сучасного визвольного руху. Проф. Мих. Грушевський. “Освобождение России и украинский вопрос. СПб. 1907 // Рада. – 1907. – 16 вересня. – № 209. – С. 2–3.

ultimum refugium (латин.) – останній притулок

№ 87 Богданівка, 31(18) жовтня 1907 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 165–166 зв.).

recte (латин.) – а насправді

homo novus (латин.) – нова людина

1908 рік

№ 88 Київ, 23 (10) квітня 1908 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 167–168 зв.).

Вчера вечером вернул я з Москви... – На засіданні Виділу НТШ 20 березня (н. ст.) 1908 р. було “признано д. Ів. Джиджорі відпустку для праці в московських архівах, до яких виїднано йому доступ за посередництвом Академії Наук, а на його

місце поручено ведене бібліотеки д. Ол. Назареву”. На тому ж засіданні прийнято рішення надати “підмоги д. Ів. Джиджори в сумі 300 кор[он] з фондів Товариства на наукову екскурсію по архівах” (Хроніка НТШ. – Львів, 1908. – Ч. 34. – С. 3–4; 1909. – Ч. 37. – С. 8). Про дозвіл на працю І. Джиджори в російських архівах клопотався М. Грушевський за сприяння російського академіка О. Лаппо-Данилевського. Разом з листом від 14 листопада 1907 р. останній надіслав голові НТШ виписку з протоколу Історико-філологічного відділення імператорської Академії наук, у якій зазначалося: “А. С. Лаппо-Данилевский довел до сведения Отделения, что так как проф. М. С. Грушевский из Львова сообщил ему, что Иван Николаевич Джиджора изучает “устройство и управление Малороссии” со времени Скоропадского до Апостола, то он просил бы Отделение ходатайствовать о допущении г. Джиджоры в архивы: Главный архив Министерства иностранных дел в Москве; Московский архив Министерства юстиции; Киевский центральный архив и Харьковский исторический архив (архив Малороссийской коллегии). Положено сделать соответствующее отношение” (“Прошу принять уверение в совершенном почтении и преданности”: Письма А. С. Лаппо-Данилевского М. С. Грушевскому. 1905–1914 гг. / Публ. И. Б. Матяш // Исторический архив. – 2002. – № 4. – С. 143–144). Офіційний дозвіл на роботу в Московському архіві Міністерства юстиції І. Джиджора отримав лише 28 лютого 1908 р. (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 154, арк. 9). У цьому архіві і були зосереджені його пошуки у квітні–серпні (н. ст.) 1908 р.

Як свідчать листи Івана Джиджори до своєї нареченої Наталії Навроцької, 22 (9 березня) 1908 р. він виїхав на похорон В. Б. Антоновича (найвірогідніше разом з М. Грушевським). 29 (16) березня він узяв участь у засіданні Українського наукового товариства у Києві, присвяченого пам’яті В. Антоновича. 2 квітня (20 березня) 1908 р. він написав Наталіці: “Я, Натя, завтра їду в Москву” (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2317, арк. 54–56 зв.). Але, вірогідно, обставини не дозволили йому виїхати в призначений день. Як повідомив М. Грушевському співробітник київської контори ЛНВ М. Котик, І. Джиджора виїхав лише 8 квітня (26 березня) (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 561, с. 49). Власне цей лист дає змогу уточнити початок першої археографічної експедиції І. Джиджори в Москву. 11 квітня (29 березня) 1908 р. він написав Наталіці розлогого листа про свої враження від розмаїття джерел, з якими розпочав роботу (див.: *Пришляк В.* Український історик Іван Джиджора // УІЖ. – 2006. – № 2. – С. 63–65). За відомостями, які містять даний і наступні листи І. Джиджори до М. Грушевського, у період від 22 (9) квітня – не пізніше до 24 (11) травня він перервав свої заняття через свята, перебував у Києві, на короткий час виїжджав в Галичину. Повернувся до Москви близько 24 (11) травня 1908 р.

...досі незнані матеріали для біографії батька Данила Апостола, Павла.
– У стовпцях (рукописних описах XVIII–XIX ст. документів, які згруповані за повітами) Білгородського стола серед документів Розрядного приказу – одного з фондів Московського архіву Міністерства юстиції – І. Джиджора віднайшов матеріали за 1668–1677 рр. про батька гетьмана – певний час гадяцького, а згодом і миргородського полковника Павла Апостола. Серед них чолобитні 1668–1670 рр. недригайлівця Протопопова про виміну із полону його дружини і дітей на дружину гадяцького полковника Павла Апостола; згадки про повстання в Малоросії (Гетьманщині) проти Івана Брюховецького у 1668 р., під час якого відбувся набіг Андрія Дорошенка і Павла Апостола на містечко Кам’яну; вистовий лист 1677 р. миргородського полковника Павла Апостола у Путивль до стольника Федора Хрушова-молодшого. Реєстр цих документів на той час уже було опубліковано: Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском Архиве Министерства Юстиции. – М., 1903. – Кн. XIII. – С. 93, 97, 252–253. Нині ці документи знаходяться у фонді Розрядного

приказу Російського державного архіву давніх актів у Москві (РГАДА, ф. 210, оп. 12, ч. 1: Столбцы Белгородского стола (1599–1706 гг.); ч. 2: Столбцы Белгородского стола (1638–1696 гг.); ч. 3: Столбцы Белгородского стола (1621–1701 гг.).

Про окремі сторінки із життєпису батька гетьмана – П.Апостола-Катаржи див.: *Die Europäische Fama*. – Leipzig, 1728. – Т. 315. – С. 218–219; *Nachricht von der Wahl des neues Feldherrn der Kosacken Daniel Apostel, nebst dessen kurzgefasster Lebenserzählung aus dem Russischen gezogen*. – Berlin, 1728. – С. 3; спеціальну розвідку: *Крупницький Б.* Миргородський полковник Павло Апостол (1618–1678) // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага, 1944. – Т. 5. – С. 42–46; а також *Крупницький Б.* Біографія гетьмана Данила Апостола в німецькому журналі за 1728 р. // *Наук. зб. Українського вільного університету в Празі*. – Прага, 1942. – Т. 3. – С. 211, 213; *Крупницький Б.* Гетьман Данило Апостол і його доба (1727–1734). – Авсбург, 1948. – С. 3–5; сучасне перевидання: *Крупницький Б.* Гетьман Данило Апостол і його доба / Передм. В.Горобця. – К., 2004. – С. 15–17.

...користати з помочи Шуйської... – Йдеться про Шуйську Марію Миколаївну – російського архівіста, співробітницю Московського архіву Міністерства юстиції. Копіювала документи для М.Грушевського ще з його університетських часів, згодом допомагала в цьому членам Археографічної комісії НТШ. Збереглися листи М.Шуйської до М.Грушевського (1892–1913 рр.; з перервами: ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 847) та до І.Джиджори (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 119–125; 1908–1911 рр.). Ці листи є важливим джерелом реконструкції архівних студій І.Джиджори. Вони дають можливість визначити коло архівних корпусів та документів, з якими працював молодий дослідник у московських архівах, а згодом використовував у своїй науковій роботі. Див. також: *Гирич І.Б.* Організація М.С.Грушевським археографічної роботи у львівський період життя й діяльності (1894–1914 рр.) // *УДЖ*. – 1997. – № 1. – С. 81–82).

У 1908 р. вона допомагала І.Джиджорі в копіюванні матеріалів Московського архіву Міністерства юстиції про єврейську торгівлю за 1727–1736 рр. (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 167–168, 197). У листі з Москви від 25 листопада (ст. ст.) 1908 р. М.Шуйська писала до М.Грушевського: “Работу Джиджоры вышлю на Ваше имя, т[а]к к[а]к его адреса не знаю, но если это не удобно, то сообщите, пожалуйста, его адрес. Узнав теперь от Вас, что он жив и здоров, могу продолжать его переписку [с]покойно, а то меня смущала неизвестность – нужно ли переписывать и не напрасно ли я трачу время. Прошу передать ему мой привет” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 847, арк. 103). У листі з Москви від 9 грудня 1908 р. М.Шуйська писала вже до І. Джиджори: “Милостивый государь Иван Николаевич. 5 дек[абря] послала заказн[ой] бандеролью на имя М.С.Грушевского (т. как не знала Вашего адреса) копии документов из сенат[ских] книг № 104/1831 и № 116/1849 и № 53/1780; из последней книги не успела еще выписать л. 584–635 [...]. Дела Сената № 3568 Вы не дали списка, что выписывать, и потому до получения его не могу переписывать” (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 119–119 зв.). Сенатська справа № 3568 – це перша підбірка так званих “Гетьманських листів”, датованих у хронологічному відтинку від 7 листопада 1727 р. до 12 липня 1730 р., що зберігалися в Московському архіві Міністерства юстиції (МАМЮ). Нині знаходяться: Російський державний архів давніх актів (РГАДА): ф. 248, оп. 41, д. 3568, 328 л.

М.Шуйська копіювала також документи з Архіву закордонних справ та Московського архіву Міністерства юстиції й у наступних роках: як свідчать листи від 17 та 29 жовтня 1911 р. із того ж фонду Сенату – книги 107/1834 на загальну суму 38 р. 03 коп. (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 121–122, 124). 29 листопада 1911 р. М. Шуйська писала до НТШ, що “переписано в Моск[овском] Архиве Юсти-

ции: для г. И.Н.Джиджора: Дела Сената до раздела на деп[артамен]ты № 3568, лл. 63, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 89, 90 = 12 ¼ л – 8 р[уб.] 76 к[оп.]” (Там само, арк. 125). Усі ці копії документів з архіву Сенату, зроблені рукою М.Шуйської, у 1932 р. укомплектував у окрему “Теку Івана Джиджори” Теофіл Коструба: нині вони зберігаються у Львові (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2492: Виписки з документів Правительствующего сената по малороссийским делам за 1689–1726 pp., зібрані Джиджорою І., т. I, 79 арк.; там само, спр. 2493, т. II, 165 арк.; там само, спр. 2494, т. III, 187 арк.; там само, спр. 2495, т. IV, 157 арк.). На одній із копій документів із сенатської книги за 1728 р. зберігся її припис: “Г[осподину]. И.Н. Джиджоре” (Там само, спр. 2493, арк. 81). Копії документів з архіву Міністерства закордонних справ, зроблені рукою М. Шуйської, зокрема листи миргородського полковника Данила Апостола до князя Меншикова за 1720–1727 pp., також виявлені у ЦДІАЛ України: ф. 309, оп. 1, спр. 2491, арк. 1–94. Частина документів, скопійованих М.Шуйською, була використана І.Джиджорою для комплектування збірки актів доби Д.Апостола.

Зате богато я за той час в Рум'янецьській бібліотеці підчитав літератури... – Назва Рум'янецької бібліотеки походить від імені М.П.Рум'янцева. Микола Петрович Рум'янець (1754–1826) – граф, державний канцлер Росії, сенатор, голова Державної ради, міністр закордонних справ, почесний член багатьох академій, син російського полководця фельдмаршала П.О.Рум'янцева-Задунайського, який у 1764–1786 pp. за указом Катерини II очолював Другу Малоросійську колегію в Україні. М.П.Рум'янець заснував у Санкт-Петербурзі унікальний за колекцією приватний музей, присвячений історії Росії, який заповів “на пользу Отечеству и благое просвещение”. У 1828 р. за указом імператора Миколи I “музеум” з бібліотекою в його складі став іменуватися Рум'янецьським і отримав статус державного: саме з цього року веде свою історію Рум'янецьська бібліотека. У 1862 р. після переїзду із Санкт-Петербурга розпочався московський період її розвитку. З 1922 р. бібліотека Державного Рум'янецьського музею – головна бібліотека СРСР, а з 1925 р. – Державна бібліотека СРСР ім. В.І.Леніна (у просторіччі – “Ленінка”). З 1992 р. – Російська державна бібліотека. На сьогодні це одна з найбільших національних бібліотек світу. І.Джиджора працював у бібліотеці Рум'янецьського музею з книгами, але передусім з матеріалами колекції Миколи Маркевича (1804–1860). Нині це фонд 159 (Колекція документальних матеріалів і рукописних книг, зібраних М.А.Маркевичем) Науководослідного відділу рукописів Російської державної бібліотеки (Москва, Ваганьківський пров., 16, “Дом Пашкова”). Див. також: Собрание И.Я.Лукашевича и Н.А.Маркевича: Описание / Сост. Я.Н.Щапов. Под ред. И.М.Кудрявцева. – М., 1959.

...вийшла б праця не тільки для дисертації, але і druckfähig. – Наслідком цієї наукової подорожі на основі опрацьованих документів архіву вийшла ґрунтовна стаття, що відразу потрапила на сторінки чергового тому “Записок НТШ” у 1908 р. “Хроніка” НТШ зафіксувала, що 9 грудня 1908 р. “Д. Ів. Джиджора предложив статью п[ід] н[азвою] “Матеріяли московського “Архива Министерства юстиции” до історії гетьманщини”, яку ухвалено друкувати в “Записках”” (Джиджора І. Матеріяли московського “Архива Министерства юстиции” до історії гетьманщини // ЗНТШ. – Львів, 1908. – Т. LXXXVI. – Кн. VI. – С. 59–81. Передрук: Джиджора І. Україна в першій половині XVIII віку: Розвідки і замітки / З передм. М.Грушевського. – К., 1930. – С. 119–133).

Реферуючи статтю, автор відзначав: “З усіх частин української землі найменше оброблена історія лівобережної гетьманщини, хоч для цього є дуже багатий матеріал, на жаль, досі мало використаний. Одним з найбагатших збірників документального матеріалу для історії гетьманщини є московський “Архив Министерства

юстиції”, в яким найбільші групи матеріялу для української історії творять відділи: “Дела Малороссийского приказа”, “Дела правительствующего сената по малороссийской экспедиции”, “Дела Белгородского стола”, полишаючи вже на боці менші партії того ж матеріялу, розкинені по всім відділам архіва. Отсей власне матеріял дає змогу висвітлити недокладно досі виявлені питання про правно-державне становище гетьманщини до російської імперії в першій пол[овині] XVIII ст., погляди й становище української суспільності до автономії України і відносини її до російського уряду в сій справі. На підставі згаданого матеріялу автор приходиться до таких висновків, що не тільки в українській старшини, але і в низших верствах української людності було сильне прив’язане до своєї політичної автономії й національної окремішності, чого ся людність давала докази як у часі управи Україною Малоросійської колегії (1722–1727), так і в часі гетьманованя Данила Апостола” (Хроніка НТШ. — Львів, 1908. — Ч. 36. — Вип. IV. — С. 12–13). Про це див. також: *Пришляк В.* Гетьманщина в українській історіографії 1910–1930-х рр.: студії політики і суспільства // Міжнародний Науковий Конгрес “Українська історична наука на порозі XXI століття”: Доповіді та повідомлення. — Чернівці, 2001. — Т. 4. — С. 47–48.

Ось, напр., із-за історії Садовського здорово вилаяє (“Слово”) Порш Єфремова... — Ця затяжна полеміка розпочалася ще на початку лютого 1908 р. із серії публікацій С.Петлюри “Про життя українських акторів” (Слово. — 1908. — № 6, 8), в яких він, зокрема, писав, що акторів трупи М.Садовського перевозять під час гастролей у товарних (“скотських”) вагонах. Проти цієї публічної образи виступили актори трупи і просили надрукувати їхній протест у “Слові”. Проте С.Петлюра, як редактор і автор, не надрукував його, а подав лише приватного листа до нього М.Садовського, написаного в досить категоричному тоні. Корифея українського театру вимагав: або спростування, або “я змию з себе вашу інсинуацію вашою ж мазкою з носа”. Цього листа підхопила і російська преса, засуджуючи тональність листа М.Садовського. А далі в “Раді” і “Слові” з’явилася низка публікацій: “Моя відповідь акторам з трупи д. Садовського”, подана С.Петлюрою (Слово. — 1908. — 9 березня. — № 10); лист-відповідь М.Садовського (Рада. — 1908. — 25 березня. — № 71. — С. 3); лист до С.Петлюри М.Вільшанського (антрепренера трупи з поясненнями обставин, за яких частина акторів за власним бажанням проїхала товарним вагоном одну зупинку задля економії часу) (Там само. — С. 3–4). Врешті в полеміку вступає безкомпромісний С.Єфремов, докладно пояснюючи читачам суть конфлікту, вину за який він покладав на редактора “Слова” за оприлюднення неправдивої звістки та відмову надрукувати поправку (*Єфремов С.* Досить // Рада. — 1908. — 27 березня. — № 72. — С. 2–3). Йому відповідає С.Петлюра (“Д. Єфремов розсудив” // Слово. — 1908. — № 14. — 6 квітня. — С. 7–10). С.Єфремов не змовчав, з’являються його “Ведмежі танці” (Рада. — 1908. — 12 квітня. — № 86. — С. 3). Останнє слово, про яке пише в даному листі до М.Грушевського І.Джиджора, було за С.Петлюрою (“Ще раз про д. Єфремова” // Слово. — 20 квітня. — № 16. — С. 9–11).

...а тим часом сам знов вилаяє Коваленка за літературну крадіжк... — 9 квітня (ст. ст.) 1908 р. С.Єфремов від імені видавництва “Вік” надрукував у “Раді” “Лист до редактора “Української Музи” д. Олекси Коваленка”. У ньому він різко критикував перший випуск поетичної антології “Українська Муза” (К., 1908) за передрук у ній без посилання літературних творів та біографічних відомостей з історичної хрестоматії “Вік” (1902). О.Коваленко у своїй відповіді називав звинувачення в літературній крадіжці безпідставними і на прикладах використаних джерел обгрунтував новизну свого видання (“Одповідь д. Сергію Єфремову” // Рада. — 1908. — 24 квітня. — № 94. — С. 3–4). С.Єфремов у цьому ж числі відстоює свою критику, обіцяючи вдатися до судових інстанцій в разі повторення подібного “мародерства”

“Редактор в стилі *moderne*” // Там само). Якими були насправді аргументи О.Коваленка, напевно вже не відновити. Як повідомила редакція “Ради” в наступному номері (№ 95 від 25 квітня), вночі О.Коваленко пробрався в друкарню і, ознайомившись із статтею С.Єфремова, проставив у своїй коректі інші джерела, з яких брав матеріал для “Української Музи”. Редакція сповіщала про цей вчинок, щоб пояснити неузгодження між фактами обох статей. Пізніше з цього приводу обурювався і видавець “Ради” (Євген Чикаленко і Петро Стебницький. Листування: 1901–1922 роки / Упоряд. Н.Миронець, І.Старовойтенко, О.Степченко. – К., 2008. – С. 105). *Див. також листи І.Джиджори від 8 травня (25 квітня) та 13 травня (30 квітня) 1908 р.*

druckfähig (нім.) – готовий до видання

die Arbeitsfähigkeit (нім.) – працездатність

№ 89 Київ, 8 травня (25 квітня) 1908 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 169–174).

...по Фоминій неділі. – У листі з Москви від 11 квітня (29 березня) 1908 р. до нареченої, Наталі Навроцької, Іван Джиджора писав: “Я в Москві пробуду до страсного тижня, коли виїжджаю в Київ, бо тут в тім часі усі архіви і бібліотеки будуть закриті. Через те мені нічого тут даром сидіти. Воно то і не було б даром, робота знайшлась би, тільки тут страшенно дорого мене коштує, головню готель, в якому мушу жити” (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2317, арк. 50). Традиційно на час великих християнських свят, так само у вихідні дні, московські архіви та бібліотеки не працювали. Про розпорядок і специфіку роботи московських архівів 2 жовтня 1907 р. один з учнів М.Грушевського М.Кордуба ділився своїми враженнями у листі до С.Томашівського: “Як я довго буду в Москві, сего напевно сказати годі, однак надіюся упоратися з роботою до початку грудня. Тут робота йде – дуже звільна, архів отворений лише 11–3, але часто доперва ½ 12 приносять ключі від шаф. В суботу він все замкнений, се звичай з давних часів, так сказати б, національна традиція, бо в суботу кожний москвич іде до парні купати своє грішне тіло. До того тут множество ріжних свят, яких у нас зовсім не обходять – відколи я тут, себто від початку н. ст. нашого вересня не було тижня без сьвята. Через се число робучих днів в тиждни редукуєся з 6-ти на 4 або 3. Тому тут постулят 8-годинної праці немислимий до переведеня – се кажу отверто мимо своїх ес-декских переконань. По обіді йду до бібліотеки Рум’янцевського музея, котра отворена до 8-ої, але часом годі дістати місце, так все запхано. Зітхаю за вигідними умовами научної роботи, якими користувався чоловік у Відни, але дарма” (ЦДІАЛ України, ф. 368, оп. 1, спр. 170, арк. 15–16; *Пришляк В.* Мирон Кордуба та Іван Джиджора: рецензент і автор // До джерел. Зб. наук. пр. на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-ліття. – Київ; Львів, 2004. – Т. II. – С. 529).

...з переміни намісника. – Після вбивства А.Потоцького намісником Галичини було призначено М.Бобжинського (номінація відбулася 28 квітня 1908 р.). Вирішальну роль у його призначенні відіграли зовнішньополітичні інтереси Габсбурзької монархії, яка саме тоді виношувала плани інкорпорації Боснії, а відтак потребувала польсько-українського союзу, скерованого проти Росії. Окрім того, Відень прагнув стабілізувати ситуацію в Галичині. М.Бобжинський став восьмим керівником політичного уряду краю від початку автономічного періоду. Детально див.: *Аркуша О.* Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 168–206.

...пакту відомого, зробленого між Беком а клубам... – Після парламентських виборів в Австро-Угорщині 1907 р., які були проведені на підставі нового ви-

борчого закону, зміцнилося українське парламентське представництво (28 осіб). Новообрані українські парламентарі відразу представили австрійському прем'єру Максимиліану Беку меморіал, у якому виклали основні вимоги українців. У меморіалі йшлося про: припинення виборчих зловживань, негайне проведення виборчої реформи до Галицького сейму на основі загального виборчого права, використання української мови як урядової нарівні з польською, запровадження в Галицькому намісництві окремої української секції, заснування українського університету у Львові та нових середніх шкіл, субсидії українським культурно-просвітнім та економічним інституціям тощо. Ця угода поклала початок тому затяжному процесу боротьби за проведення сеймової виборчої реформи та заснування самостійного українського університету, який обговорюється у листуванні М.Грушевського з І.Джиджорою та висвітлюється у публіцистичних працях учителя і учня.

“Рада” з 74[-го] № змінила свій напрям... – Про необхідність зміни напряму писав у листі до П.Стебницького видавець газети С.Чикаленко: “рішили ми мінять потрохи курс: покинуть загальнорос[ійські] теми і переходити на національні та на спеціально українські, т. е. заповнювать той пробіл, який єсть в рос[ійській] пресі. Рішили ми зробити “Раду” українською не тільки по мові, а й по змісту. Головним чином писать про те, що рос[ійська] преса замовчує свідомо чи несвідомо. Загальний голос наших передплатників давно про се висловлювався, але ми боялись докорів в шовінізмі, боялись одступити од рос[ійського] шаблону, до якого звикли, на якому виховались. Нарешті рішились і, як бачите, зо два тижні пишем переважно на українські теми” (Євген Чикаленко і Петро Стебницький. Листування: 1901–1922 роки / Упоряд. Н.Миронець, І.Старовойтенко, О.Степченко. – К., 2008. – С. 89; лист від 12 квітня (ст. ст.) 1908 р.). Ніяких заяв у № 74 “Ради” від 29 березня (11 квітня) 1908 р. вміщено не було. Не змінилися і традиційні рубрики газети та тематика (переважно на українські теми, як було і в попередніх числах).

...Єфремов занадто сюди вліз, причім дякуючи йому, між ним і редакцією а Коваленком Ол[ексо]вийшов скандал... – Див. коментар до листа І.Джиджори від 23 (10) квітня 1908 р.

Леонтовича я на власну руку просив написати про “Терновий вінок” і другу частину Кримського “Пальмового гілля”... – Йдеться про видання: *Кримський А. Пальмови гілля: Екзотичні поезії.* – М., 1908. – Ч. II (1903–1908); *Терновий вінок: Літературно-артистичний альманах / Під ред. Олексі Коваленка.* – К., 1908. Рецензій В.Леонтовича на ці видання в ЛНВ опубліковано не було. На обидві частини поезій та поетичних перекладів А.Кримського “Пальмове гілля” подав рецензію М.Євшан (ЛНВ. – 1909. – Т. XLVIII. – Кн. XII. – С. 570–576).

quasi (латин.) – немов, наче, нібито, псевдо
im Grossen und Ganzen (нім.) – загалом і вцілому
cum rara unanimitate (латин.) – з рідкісною однотайністю
ceterum senso (латин.) – втім, на мою думку, вважаю

№ 90 [Львів, 11 травня (28 квітня) 1908 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 9–9 зв.). Поштова картка. Адресована: “В Контору ЛНВ для Ів.Н.Джиджори. Киев, Россия, Прорезная, 20, кв. 3”. Штемпелі Львова (11.5.08) та Києва (29.04.08). Місце та дату написання встановлено за поштовим штемпелем.

Цей лист М.Грушевський написав, не отримавши ще листа Івана Джиджори від 8 травня (25 квітня) 1908 р. І.Джиджора відповідає на нього 13 травня (30 квітня) 1908 р.

...*їдте в М[оск]ву...* – 22 (9) квітня 1908 р. І.Джиджора перервав свої архівні студії через свята. Перебував у Києві та на короткий час виїжджав у Галичину. Не пізніше 24 (11) травня він повернувся до Москви, де працював до середини серпня. Нагадування про від'їзд до Москви М.Грушевський повторював і в наступних листах.

№ 91 [Львів, 12 травня (29 квітня) 1908 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 10–10 зв.). Поштова картка. Адресована: “В[исоко]п[оважаному] Д[оброд]ию Івану Николаевичу Джиджоре, Киев, Россия, Прорезная, 20, кв. 3. Контора ЛНВістника”. Штемпелі Києва (1.5.08) та Львова (12.5.08).

Місце і дату написання встановлено за поштовим штемпелем Львова. Це відповідь на лист І. Джиджори від 8 травня (25 квітня) 1908 р.

Виславиши свою картку... – Від 11 травня (28 квітня) 1908 р.

...дістав Ваш лист... – Від 8 травня (25 квітня) 1908 р.

...мого листу з Риму (на Ваш)... – За щоденниковими записами встановлено, що від 22 березня до 19 квітня (ст. ст.) 1908 р. М.Грушевський з родиною перебували на відпочинку у Римі, згодом, до 27 квітня, – у Венеції та Відні (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 184 зв.–186; записи від 28 березня по 27 квітня). Своїми подорожніми враженнями М.Грушевський поділився з читачами ЛНВ, опублікувавши у 1908–1909 рр. серію з восьми есе “По світу”. Згодом він задумав видати збірку під однойменною назвою, доповнену новими творами, написаними після поїздок 1911–1912 рр. Збірка з правками автора опублікованих нарисів та автографами нових зберігається в ЦДІАК України (ф. 1235, оп. 1, спр. 264). Опублікована: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Львів, 2008. – Т. 11: Серія “Літературно-критичні та художні твори”: Літературно-критичні праці (1883–1931); По світу. – С. 331–466.

З Том[ашівським] мав учора досить неприємну розмову... – Відомість про цю зустріч М.Грушевський відразу зафіксував у щоденнику: “Був Томашівський – переговорювалися з ним в питанні про депутацію до намісника” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 186; запис від 28 квітня 1908 р.). На зустрічі обговорювалося питання про представлення депутації НТШ у нового намісника Галичини М.Бобжинського.

Вишлю нині свою статтю про атентат. – Йдеться про статтю: *Грушевський М.* Кров // ЛНВ. – 1908. – Т. XLII. – Кн. V. – С. 380–385. (передрук та коментар див.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Львів, 2005. – Т. 2. – С. 363–367). За щоденниковими записами встановлено, що статтю написано 29 квітня (ст. ст.) 1908 р. (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 186). У ті дні краєвий суд Галичини вирішував долю студента філософського факультету Львівського університету Мирослава Січинського. 12 квітня (30 березня) 1908 р. під час аудієнції він убив намісника Галичини графа Анджея Потоцького. Це вбивство було названо першим актом політичного терору в конституційній Австрії. Мотивами убивства студент назвав антиукраїнську політику намісника. Збереглося два листи М.Січинського до М.Грушевського за 1908 і 1909 рр. (Там само, спр. 748, с. 10–15; спр. 871, арк. 268–269). У листах, написаних під час слідства, він повідомляв не лише про політичні, а й про особисті мотиви, що спонукали до вбивства. Одночасно зі статтею М.Грушевського на сторінках ЛНВ було детально висвітлено цю подію у репортажі М.Лозинського “З австрійської України: Вбивство галицького намісника” (ЛНВ. – 1908. – Т. XLII. – Кн. V. – С. 396–404).

...дати Оп[атов]ському... – Йдеться про узгодження статті із секретарем Київського Тимчасового комітету в справах друку Михайлом Степановичем Опатовським. Спочатку в київській конторі вирішили, що цим займеться І.Джиджора

(ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 582, с. 49; лист від 15 (2) травня 1908 р.). Але врешті ця справа випала Ю.Тищенко (Сірому). 19 (6) травня 1908 р. він повідомляв М.Грушевському: “Коли одержали рукопись Вашу “Кров”, зараз дали її вискладати і дали прочитати Євг[ену] Харламп[овичу]. З його погляду стаття не цензурна, і він радив понести її до цензури. Сьогодні зараз я повернув від Опатовського. Спочатку він крутив носом, а потім згодився з тим, що стаття нічого “предсудительного” не має, і сказав, що цілком сміло можна її друкувати за винятком частини, обкреслен[ої] червоним олівцем. В тому клаптику він баче нібито “поріцаніє” російських порядків і просить його змінити або цілком викреслити. Позаяк сьогодні пізно вже було і наборщики не змогли встигнути до вечора виправити скориговану статтю, ми, щоб поспішити, послаємо Вам зараз ту одбитку, що принесли з цензури, а завтра перед 12 рано пішлемо скориговану (після 1-шої коректи). Опатов[ському] більш установленої норми [йдеться про встановлену цензурою “таксу” за підпис статей до друку. – Упоряд.] звичайно я нічого не даю. Коли я запитав його, в чому він бачить небезпечність, то він сказав прямо, що стаття цілком цензурна і ніхто не може до неї прискіпатись, хоть би й хотів” (Там само, спр. 583, с. 226–227).

Владьте статтю про Антоновича. – 16 (29) березня 1908 р. відбулося засідання Українського наукового товариства у Києві, присвячене пам’яті В.Антоновича. На ньому було зачитано 6 доповідей: *М.Грушевський*. Провідні ідеї творчості Вол. Антоновича; *Г.Павлуцький*. В.Антонович як археолог; *І.Джиджора*. Історичні праці Антоновича; *А.Лобода*. Праці В.Антоновича по етнографії і літературі; *В.Данилевич*. Антонович як професор; *І.Стешенко*. В.Антонович як суспільний діяч. Третя книга “Записок Українського наукового товариства у Києві” (К., 1909) вийшла з посвятою: “Незабутнім заслугам Володимира Антоновича свого дійсного члена присвячує сей том Українське Наукове Товариство в Києві”. З виголошених доповідей опубліковано: *Грушевський М.* Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності” (С. 5–14); *Павлуцький Г.* В.Антонович як археолог (С. 15–22); *Лобода А.* Праці Антоновича по етнографії та літературі (С. 23–28); *Стешенко І.* В.Антонович як суспільний діяч (С. 29–32).

З приводу підготовки свого реферату І.Джиджора писав у листі до нареченої, Наталії Навроцької: “В Києві знова несподівано впало на мене багато клопотів, а передовсім роботи; може, тобі відомо, що в неділю зробило тутешнє наукове Товариство урочисте засідання в пам’ять Антоновича з відповідними рефератами, в яких розглядало різні частини діяльності покійного історика, значить його наукову діяльність на різних полях, як археологія, література, педагогія, історія і т. д. і громадська діяльність. І мені власне й доручено, бо нікому було за такий короткий час, взятися за се: щось 3–2 днів зробити реферат про найважливіші і численніші його праці, а власне історичні” (ЦДІАК України, ф. 309, оп. 1, спр. 2317, арк. 54–56 зв.).

Упродовж травня–серпня 1908 р. М.Грушевський неодноразово звертається до І.Джиджори з проханням подати статтю про В.Антоновича на підставі виголошеного реферату. Вірогідно, написана вона не була. Хоча відомо, що за декілька днів після засідання УНТ І.Джиджора подав публікацію під заголовком “Исторические труды В.Б.Антоновича” в газеті “Киевские вестн” (1908. – 18 марта. – № 76. – С. 2–3). Передрук витягу з неї у викладі Івана Огієнка див.: Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3 т. / Упоряд. В.Короткий, В.Ульяновський. – К., 1997. – Т. 2. – С. 240). *Згадки про підготовку цієї статті див. у листах: М.Грушевського до І.Джиджори від 31 травня–1 червня (18–19 травня); не пізніше 5–6 червня (23–24 травня); 14 (1) червня; 12 вересня (30 серпня); у листі І.Джиджори від 17 (4) липня 1908 р.*

А що з оглядами? – Про ці огляди М.Грушевський так само звертався до І.Джиджори неодноразово (див. листи не пізніше 5–6 червня (23–24 травня); від 14

(1 червня; 12 липня (29 червня); 12 вересня (30 серпня)). У відповідь І.Джиджора не раз обіцяв їх надіслати (див. його листи від 24 (11) травня та 14 (1) жовтня). Огляд опубліковано: *Д[жиджора] І[ван]*. Літературно-науковий вістник. Україна // ЗНТШ. — 1908. — Т. LXXXVI. — Кн VI. — С. 150–168.

№ 92 Київ, 13 травня (30 квітня) 1908 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 184–185 зв.). Лист написано на двох бланках ЛНВ з адресами київської редакції та контори (Прорізна, 20) та львівської (Чарнецького, 26).

З останньої картки П. Професора... — Йдеться про картку від 11 травня (28 квітня) 1908 р.

Тим часом я в останньому (висланім, мабуть, в п'ятницю) написав коли не все, то в усякім разі все, що знав про Львів... — Див. лист І.Джиджори від 8 травня (25 квітня) 1908 р.

...лише однозначно зі мною Лаврів. — Йдеться про лист Ю.Тищенка (Сірого) (П.П.Лаврова) від 30 квітня (ст. ст.) 1908 р., в якому він докладно інформує про підготовку до друку V книжки ЛНВ та інші редакційні проблеми. В кінці листа, окрім підпису П.Лаврова, власноручний підпис І.Джиджори (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 582, с. 39–40).

...особливо перший... — Між І.Джиджорою та Ю.Тищенком (Сірим), який заступив його на посаді завідувача київської контори ЛНВ, від першого знайомства встановилися теплі стосунки. З симпатією описує Ю.Тищенко (Сірий) молодого адепта української історії у своїх спогадах: “Я переконався, що ця людина цілком віддана своєму професорові, — не тільки шанує, а то навіть і обожає його. За цю відданість пізніше доводилось не раз чути від декого, що Джиджора просто підлабузнюється до професора, що він робить це у своїх корисливих цілях, аби швидше дістати докторат, а потім доцентуру, що він до огиди підлещується до Грушевського й по-лакейському гнеться перед ним. [...] Але мушу тут, в ім'я правди, ствердити, що здебільшого, все це наклепи. Джиджора давно вже лежить у сирій землі й не може обороняти себе перед тим, що час від часу з'являється в друкові про його стосунки з Грушевським, а тому я вважав за свій святий обов'язок згадати про це. Не знаю, чи мав Джиджора у своїх взаєминах якісь особисті приховані інтереси. Думаю, що ні, бо він був надзвичайно здібною людиною. Навіть зі своїми лінощами, а мав таки їх досить, міг би легко осягти докторат і доцентуру без особливих поклонів перед паном професором” (Тищенко (Сірий) Ю. З моїх зустрічей: Спогади / Упоряд. О.Сидоренко, Н.Сидоренко. Передм. М.Шудрі. — К., 1997. — С. 16–19). Збереглося декілька листів Ю.Тищенка (Сірого) до І.Джиджори, які так само свідчать про велику повагу і симпатії (ЦДІАК України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 56–57 зв.; Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка, ф. 122, од. зб. 7).

Лаврів наслідком непорозумінь з жінкою страшенно журився... — За даними дослідниці життєвого та творчого шляху Ю.Тищенка (Сірого) О.Мельник, влітку 1906 р. Ю.Тищенко (Сірий) взяв шлюб з учителькою народної школи при залізничній станції Долгінцеве на Катеринославщині Вірою фон Ротріх. У 1907 р. в них народився син Борис. У листі до М.Грушевського від 9 квітня (27 березня) 1908 р. Юрій писав: “Все, що було в житті найкращого, в що я вірив, для чого жив — розбито і зруйновано. Нема в мене сем'ї. Час розлуки зробив своє, і я втіряв дружину. Був там, розійшовся як найкраще і зівстався сам. Вибачте, що ділюся своїм горем. Се була причина того, що я хотів лишити все на світі, а тепер одумався і буду жити для діла”. Перебуваючи на еміграції, Ю.Тищенку (Сірому) вдалося переправити сина Бориса до Праги. (Мельник О. Щоденник Юрія Тищенка (Сірого) (1919–1924) // Український

археографічний щорічник. – Нова серія. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 657). Отже, на час написання цього листа І.Джиджори М.Грушевський вже знав про настрій завідувача київської контори ЛНВ.

Допустив Чикаленко неприємну, навіть скандальну полеміку в “Раді”, за що сам тепер кається, а власне, що дав голос Єфремову. – Див. коментар до листа І.Джиджори від 23 (10) квітня 1908 р.

...Гехтера за рецензію “Автономії” Порша... – Йдеться про працю: Порш М. Про автономію України. – К.: Видавництво “Знаття – то сила”, 1908 (того ж року праця друкувалася на сторінках тижневика “Слово”). Рецензія: Гехтер М. Про автономію України // Рада. – 1908. – 19 квітня. – № 90. – С. 2–3.

*Гехтер відповів коротенькою, але доволі остроумною заміткою... – У своєму “Листі до читачів” М.Гехтер дослівно писав: “В ч. 90 “Ради” я висловив свою думку про брошуру д. Порша “Про автономію України”. У відповідь на це д. Порш в останнім (17) числі “Слова” висловив свою думку про мою особу. З цього очевидно, що способи висловлювання своїх думок і об’єкти критики в нас з д. Поршем занадто різні, щоб був хоч найменший *raison d’être* вести дальшу полеміку. Тому, бажаючи д. Поршеві зажити ще більшої слави на полі “чтения в сердцах”, а читачам “Слова” – знайти в дальшій числі цього органу ще пікантніші подробиці про мою особу, – я назаважде лишаю поле битви з д. Поршем” (Рада. – 1908. – 29 квітня. – № 98. – С. 4).*

Ук[раїнського] клубу... – Установчі збори Українського клубу (літературно-мистецького громадського зібрання) відбулися 27 квітня (ст. ст.) 1908 р. у приміщенні Київського громадського зібрання. На порядок денний було винесено вибори старшини і ревізійної комісії. На старшину обрано 12 осіб: Л.Жебуньов, М.Лисенко, М.Страдомський, О.Юркевич, В.Бублик, О.Пчілка, М.Старицька, І.Ігнатівич, М.Галин, О.Черняхівський, В.Леонтович, М.Синицький. Кандидатами до старшин обрано В.Лозинського, І.Стешенка, Л.Старицьку-Черняхівську, М.Біляшівського, О.Мишугу. На установчих зборах обговорювалося важливе питання набуття приміщення для зібрань. Пропозицію засідати в одному помешканні з “Просвітою” було відкинуто. Невдовзі Український клуб зайняв частину цокольного поверху будинку на вул. Володимирській, 42. Там також відбувалися прилюдні засідання та лекції Українського наукового товариства у Києві. Незмінним головою старшин клубу був М.Лисенко. Клуб закрито царською адміністрацією 11 жовтня 1912 р. Його наступником став український клуб “Родина”.

Г.Барвінок нападається на П. Професора в приватних листах до різних людей за історію з своїми споминами... – Після смерті Марка Вовчка Ганна Барвінок подала до ЛНВ свої спомини про неї. У них було багато особистого і суб’єктивного, тому М.Грушевський відмовився їх друкувати. Це роздратувало письменницю, яка висловила своє незадоволення в листах до І.Шрага, а також до редактора ЛНВ М.Грушевського. Так, у листі від 12 лютого (ст. ст.) 1908 р. вона просила повернути її рукопис та нарікала на посилення на факти зі спогадів, що поширюються серед українських письменників (Мицик Ю., Чепела Ю., Шолудько І. Листи Ганни Барвінок (Олександри Куліш) до Михайла Грушевського // Сіверянський літопис. – Чернігів, 2006. – № 2. – С. 35). З подібним проханням звертається письменниця і в листі від 20 березня (ст. ст.) 1908 р.: “Прошло уже почти полгода, как Вам передал так доверчиво г. Шраг мою рукопись “Воспоминания о Марке Вовчке”, я же Вам писала, как и прежде во Львов, что если рукопись вам не понравится, то прошу возвратить ее обратно. И в этом обиды быть не могло. Но здесь Вы и публично читали сами, и давали другим читать публично, так что уже и восстановился и взгляд на мою рукопись, и г. Гринченко делал ссылки на факты из моей рукописи (Ганны Барвинок). Теперь Вы ее до сих пор (выеденного яйца) не возвращаете” (Там само).

У листі від 24 квітня (ст. ст.) Олександра Михайлівна повідомила, що рукопис свій, “даже исправленный”, отримала (Там само). Так що на час написання даного листа І.Джиджори цю справу вже була полагоджено, проте плітки ходили ще довго.

ceterum censeo (латин.) – втім, на мою думку, вважаю

№ 93 Москва, 24 (11) травня 1908 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 175–177 зв.).

Це відповідь на картку М.Грушевського від 12 травня (29 квітня) 1908 р.

Не знаючи про місце перебування професора, І.Джиджора відправив цього, а також наступного листа від 31(18) травня 1908 р. до Львова (див. лист І.Джиджори від 4 червня (22 травня) 1908 р.). М.Грушевський в цей час був у Києві і не мав змоги прочитати їх, тому 31 травня–1 червня (18–19 травня) висловлює здивування, що його ученя не дає про себе знати. Власне, у всіх листах М.Грушевського та І.Джиджори за період від 23 (10) квітня по 15 (2) червня 1908 р. висловлюються взаємні непорозуміння щодо відправлених один одному кореспонденцій. Листи за цей час розміщені за хронологією написання, але засадничий принцип “лист–відповідь” порушено через неможливість адресатів вчасно ознайомитися зі змістом листів та відповідно затримку з відповідями.

...*тепер тільки й мови про поєдинок Гучкова з Мілюковим*... – Як повідомляли тогочасні газети, конфлікт між депутатами III Державної думи Росії розпочався 2 травня (ст. ст.) 1908 р. Під час своєї доповіді О.Гучков, звертаючись до лівих, сказав, що деякі депутати і навіть окремі партії зацікавлені в тому, щоб робота Думи не закінчилася успішним розглядом бюджету. Після цього лідер фракції кадетів та думської опозиції П.Мілюков з трибуни тричі назвав слова Гучкова “неправдой”. Через дві години О.Гучков, вважаючи себе публічно ображеним, передав через голову Думи М.Родзянка виклик П.Мілюкову на дуель. П’ять днів тривали перемовини представників обох сторін, у результаті яких П.Мілюков вибачився. Це вибачення задовольнило лідера партії октябристів, на чому конфлікт вичерпався, притім набувши широкого розголосу в тогочасній пресі.

...*і про побитє Мілюкова двома співробітниками “Руси” за те, що “Речь” закинула “Руси” шантажіє на різнєх банках*. – Полеміка між газетами розгорнулася на початку травня 1908 р. через публікацію в “Речи” статті, в якій йшлося про журналістське розслідування та шантаж співробітниками “Руси” М.Поповим та В.Климковим київських банків. Названі співробітники вважали замітку наклепом, а відповідальним за її публікацію – фактичного редактора “Речи”, депутата Державної думи П.Мілюкова. 9 травня (ст. ст.) 1908 р. вони прибули на його квартиру з вимогами дати роз’яснення та назвати джерело інформації. Не отримавши бажаних пояснень, М.Попов вдарив П.Мілюкова. Цей інцидент широко висвітлювався на сторінках центральних російських газет. Представники думського бюро преси та поступових груп Думи висловили співчуття відомому політичному діячеві, інтерпретуючи цей акт як насильницький. М.Попов та В.Климков взяли на себе відповідальність за вчинок, опублікувавши листа у пресі, але водночас заявили про вихід з газети.

Про історію з Київським університетом... – Йдеться про останній етап конкурсу на заміщення другої кафедри історії Росії Університету св. Володимира, на який ще у 1907 р. подав документи М.Грушевський. 26 квітня 1908 р. на засіданні Ради історично-філософського факультету відбулося голосування. М.Грушевський отримав 6 голосів “за” і 8 – “проти”, інший претендент, В.Савва, 7 “за” і 7 – “проти”. У результаті такого голосування кафедра не була заміщена аж до 1914 р. Газета “Рада” відгукнулася на цю подію публікацією “Нова пляма на київському університеті”.

У ній наголошувалося, що такий результат стосовно М.Грушевського є образою не лише української науки, а й усієї української нації (Рада. — 1908. — 1 (14) травня. — № 100). Обурювався з цього приводу і І.Джиджора у листі до нареченої, Наталії Навроцької: “А ту бач, якийсь гурток обскурих невіж, просто ідіотів з темної інституції, що називається Київським університетом, судить кого? — чоловіка, котрий, давши частинку гілки свого таланту, міг би їх всі[х] поробити розумними людьми, а частину свого характеру — зробив би їх благородними” (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2317, арк. 58; лист від 22 (9) травня 1908 р.).

Поки що я обмежений на Архів юстиції... — Московський архів Міністерства юстиції (ММЮ) був утворений у 1852 р. як історичний архів шляхом об'єднання трьох самостійних установ, що діяли при московських департаментах Сенату: Розрядно-Сенатського архіву, Московського державного архіву старих справ і Архіву колишніх вотчинних справ. У 1886 р. за проектом талановитого архітектора Абрама Івановича Тихобразова (1824—1897) на Дівочому полі — на той час великому пустирі — було споруджено будівлю з елементами візантійського декору в зовнішньому оформленні як спеціальне приміщення для зберігання старих документів та рукописів ММЮ з доволі просторим читальним залом на другому поверсі (нині вул. Велика Пироговська, 17). У ММЮ було проведено велику роботу із систематизації та публікації архівних джерел. Найбільшою популярністю користувалося систематичне видання “Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции” (СПб.; М., 1869—1921. — Т. 1—21), в якому містилися історичні довідки про установи, огляди, описи документів, дослідницькі статті. У 1890 р. побачив світ путівник “Памятная книжка Московского архива Министерства юстиции” (М., 1890. — 235 с.), що містив бібліографію опублікованих описів фондів, яким, ймовірно, неодноразово користувався і І.Джиджора. Див. також: *Шохин Л.И.* Московский архив Министерства юстиции и русская историческая наука: Архивисты и историки во второй половине XIX — начале XX века. — М., 1999; Центральный государственный архив древних актов СССР: Путеводитель: В 4 т. / Сост. Е.Ф.Желоховцева, М.В.Бабич, Ю.М.Эскин / ЦГАДА СССР. — 2-е, стереотип. изд. — М., 2000. — Т. 1. — С. 25—29. Нині це Російський державний архів давніх актів (РГАДА).

...до Архіву заграничних справ... — Йдеться про старий Московський головний архів Міністерства закордонних справ (МГАМИД). Саме у його фондах І.Джиджора виявив листи миргородського полковника Д.Апостола до князя О.Д.Меншикова за 1720—1727 рр., які для нього скопіювала М.М.Шуйська. У 1940-ві—1950-ті рр. колекції Московського головного архіву Міністерства закордонних справ були розділені. Документи до 1720 р. увійшли до складу теперішнього Російського державного архіву давніх актів (РГАДА). Документи після 1720 р. було переміщено до фондів відомчого Архіву зовнішньої політики Міністерства закордонних справ СРСР, нині Архів зовнішньої політики Російської імперії Історико-документального департаменту Міністерства закордонних справ Російської Федерації (АВПРИ) у Москві (сучасна адреса: вул. Велика Серпуховська, 15).

№ 94 Москва, 31 (18) травня 1908 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 178—179 зв.).

...збірку (здається, комплект) урядових донесень Апостола за його власноручним підписом до правительства про різні справи в рр. 1730[-х] аж до його смерті. — Збірка гетьманських листів Данила Апостола, що містить датовані документи у хронологічному відтинку від 16 грудня 1730 р. до 29 грудня 1733 р., нині

зберігається у Москві в Російському державному архіві давніх актів (РГАДА, ф. 248, оп. 41, д. 3569, 327 л.). Копії 1732 р. з листів гетьмана Д.Апостола за період з 31 січня 1731 р. до 26 березня 1732 р., які відповідають за змістом і датуванням цій справі у РГАДА, нині зберігаються також у відомчій архівній установі: Архив внешней политики Российской империи Историко-документального департамента МИД Российской Федерации (АВПРИ): ф. 124, оп. 124/1, 1732 г., д. 2: Списки с грамот гетмана Апостола в Иностранную Коллегию о малороссийских делах, л. 1–27 об.

...*326 карток великого folium-a.* – Розмір цих документів 60×42 см та 65×42 (нині зберігаються у РГАДА: ф. 248, оп. 41, д. 3569, 327 л.).

Може бути, що вдасться знайти таку збірку за попередні роки. – Найраїша збірка гетьманських листів Данила Апостола, в якій збереглися датовані документи від 7 листопада 1727 р. до 12 липня 1730 р., також зберігається у РГАДА (ф. 248: Сенат и сенатские учреждения (Дела Правительствующего Сената до разделения на департаменты), оп. 41, д. 3568, 328 л.). Там само зберігаються і листи гетьмана та Правління гетьманського уряду за наступні періоди: ф. 248, оп. 41, д. 3570, 313 л. (за період від 20 грудня 1733 р. до 1741 р.); д. 3571, 382 л. (з 1741 р. до 1744 р.). Саме документи з цих справ, як і зі справи 3569 (за роки 1730–1733), мали скласти основу збірки “Акти до історії гетьманського правління 1727–1734 рр.”, яку готував І.Джиджора. Відібрані дослідником матеріали були скопійовані М.Шуйською, нині зберігаються в ЦДІАЛ України (ф. 309, оп. 1, спр. 2405, арк. 94–157 зв.). Див. *коментар до листа І.Джиджори від 23 (10) квітня 1908 р.* Див. також: *Пришляк В.* Гетьманська Україна першої половини XVIII століття у листуванні Михайла Грушевського та Івана Джиджори (1908–1914 рр.) // III Міжнар. науковий конгрес “Українська історична наука на шляху творчого поступу”. Луцьк, 17–19 травня 2006 р.: Доповіді та повідомлення: В 3 т. – Луцьк, 2008. – Т. 3. – С. 108.

...*має в своїх руках Ейнгорн...* – Йдеться про російського історика Ейнгорна Віталія Осиповича. Студював історію України XVII ст., зокрема питання економіки, гетьманського та воєводського управління, церковної історії, літератури і шкільництва, впливу української культури на російську. Фундаментальну працю В.Ейнгорна “Очерки из истории Малороссии в XVII в. Сношения малороссийского духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича” (М.: Университетская типография, 1899. – 1104 с.) відзначила імператорська Академія наук Уваровською премією, імператорське Товариство історії та старожитностей російських при Московському університеті – престижною премією Г.Ф.Карпова. Вартісною була також його студія: *Эйнгорн В.* К истории иноземцев в Старой Малороссии (Памяти А.М.Лазаревского). – М., 1908. – 53 с. Про нього див. також: *Митрофанов М. В.* Ейнгорн – історик і архівіст // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – К., 1965. – № 2 (70). – С. 49–53.

...*ладить матеріал для історії землеволодіння Полтавського полку...* – Свого часу О.Лазаревський підготував, але не встиг завершити перед смертю рукопис студії про землеволодіння у Полтавському полку: Исторический очерк маенности, составившей Полтавский полк (Неоконченная рукопись А.М.Лазаревского // Киевская старина. – 1903. – Т. XXXI. – Кн. 4. – С. 97–107. Справу О.Лазаревського продовжив В.Ейнгорн. Див.: *Эйнгорн В.* К материалам для истории Полтавского полка // Чтения в Обществе истории и древностей российских при Московском университете (ЧОИДР). – М., 1909. – Кн. 1 (228). – С. 1–29. Публікацію склали документи: “Опис Полтавського полку ріки Орелі” і “Донесення Малоросійського гетьмана Данила Апостола Сенату, 1731 року квітня 20 дня”. У короткій передмові В.Ейнгорн зазначав, що публікація актів присвячена пам’яті покійного О.М.Лазаревського (1834–1902) і є одним із пунктів виконання його археографічної програми щодо видання

документів маловідомої епохи, яку деякі дослідники називали “кінцем Старої Малоросії” (С. 2). Про цю публікацію В.Ейнгорна див.: *Тодийчук О.В.* Україна XVI–XVIII вв. в трудах Общества истории и древностей российских. – К., 1989. – С. 81. Оригінали документів, опублікованих В.Ейнгорном, зберігаються: РГАДА, ф. 248, оп. 41, д. 3569, л. 57–69.

...в виданню тамошньої Архівної комісії. – Ймовірно, мається на увазі видання “Летопись занятий императорской Археографической комиссии”. І.Джиджора рецензував декілька випусків цього видання: *Джиджора І.* Рец.: Летопись занятий императорской Археографической комиссии [за 1902–1904 гг.]. – СПб., 1905. – Вып. XV; Вып. XVI; СПб., 1907. – Вып. XVII // Записки НТШ. – Львів, 1908. – Т. LXXXI. – Кн. I. – С. 201–203.

...захавалося в Рум'янцевському музею, та друкованої описі його нема. – Сучасного друкованого опису фонду 159 (Колекція документальних матеріалів і рукописних книг, зібраних М.А.Маркевичем) – одного з найповніших корпусів джерел із соціальної історії козацької України, що зберігається в Науково-дослідному відділі рукописів Російської державної бібліотеки в Москві, немає й досі. Видано лише: *Собрание И.Я.Лукашевича и Н.А.Маркевича: Описание / Сост. Я.Н.Щапов.* Под ред. И.М.Кудрявцева. – М., 1959.

...мені хотілося написати децjo про “славянський тиждень”... – “Слов’янським тижнем” або “слов’янськими днями” називали наради представників слов’янських народів, які відбулися з 26 по 30 травня 1908 р. в Петербурзі. Скликані для обговорення питання про майбутній всеслов’янський з’їзд у Празі. На наради з представниками консервативного російського слов’янофільства прибули і члени організаційного комітету з підготовки з’їзду, створеного в 1907 р. слов’янськими послами віденського парламенту: Карел Крамарж (чех), Іван Грібар (словенець), Микола Глібовицький (галицький українець). Вони мали низку зустрічей з лідерами російських політичних партій, прем’єр-міністром П.Століпіним. На нараді у Петербурзі було прийнято рішення про проведення 28–29 червня 1908 р. конференції у Празі за участю 60 делегатів від росіян, поляків, сербів, болгар та ін. народів для вироблення програми з’їзду. Небажання неославістів визнати національні інтереси українського народу підтвердилося тим, що на всеслов’янський з’їзд, який мав відбутися у Празі 13–17 липня 1908 р., були запрошені українці тільки з Галичини. Після переговорів між політичними діячами Галичини і Наддніпрянщини було вирішено не брати участі у з’їзді. Позиція українців була викладена у “Заяві русинів в справі слов’янської конференції в Празі”, опублікованій в газеті “Діло” за 13 липня 1908 р. “За уповажненем поступових українців в Росії” заяву підписав М.Грушевський. Не знаючи про намір свого учня, погляд на ці події подав сам М.Грушевський: *Грушевський М.* Українство і всеслов’янство // ЛНВ. – 1908. – Т. XLII. – Кн. VI. – С. 540–547. Повертався до цієї проблеми М.Грушевський і у статті “На новий рік” (ЛНВ – 1909. – Т. XLV. – Кн. I. – С. 115–126).

folium (латин.) – тут: формат

№ 95 [Київ.] 31 травня–1 червня (18–19 травня) 1908 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 12–12 зв.). На конверті від цього листа (арк. 11–11 зв.) адреса: “Его Высоко[благоро]дню Ивану Николаевичу Джиджоре в г. Москву, Воздвиженка, меблир[ованные] комнаты, “Петергоф””. Штемпелі Києва (19.5.08) та Москви (два) (21.05.08).

Місце написання встановлено за змістом.

Цей лист М.Грушевський написав, не отримавши листа І.Джиджори від 31(18) травня 1908 р.

Знов Ви виїхали з Києва – наче камінь у воду... – І.Джиджора виїхав з Києва не пізніше 24 (11) травня 1908 р.

Зараз напишіть міні до Львова (я завтра виїду)... – За щоденниковими записами встановлено, що М.Грушевський від 12 до 20 травня (ст. ст.) перебував у Києві. До Львова прибув 20 травня (ст. ст.) 1908 р. (Там само, спр. 25, арк. 190 зв.).

Леонтович, здається, утік від мене, забарикадував Симиренко... – Докладним коментарем до цього сюжету може послугувати запис у щоденнику М.Грушевського 15 травня (ст. ст.) 1908 р.: “З Леонтовичем виходить анекдот скверний. Він дістав мій лист, де я його повідомляв про день приїзда й зазначав ті питання, к[от]рі треба б розв’язати (м[іж] ин[шим] виділення капіталу для Наук[ового] Інституту), і виїхав, мабуть, [у] вівторок же, а пробуде весь час, поки я буду в Києві. Я написав до Симиренка, посилаючися на те, що Л[еонтови]ча вже не побачу, мабуть, – там сказали, що листів не приймають, тільки з пошти – хоч карточку мою прийняли. Я післав по пошті” (Там само, арк. 188–188 зв.).

... хоч я лиш з тим і їхав, щоб прискорити введення в життя початків Нау[кового] інст[итуту]. – Йдеться про Науковий інститут українознавства, проект якого М.Грушевський розробив та оприлюднив наприкінці 1907 р. у своїй статті “Чи не спроможемось?” (ЛНВ. – 1907. – Т. XL. – Кн. XII. – С. 418–425). Передрук див.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Львів, 2005. – Т. 2. – С. 347–352. Докладно перебіг подій, пов’язаний з вирішенням фінансової сторони справи, описує у своєму щоденнику Є.Чикаленко (запис від 4 вересня 1908 р.): “В.Леонтович не раз висловлювався, що В.Ф.Симиренко вважає свій масток громадською власністю і по смерті хотів би його вжити на якусь велике громадське діло. [...] Грушевському й прийшла думка, що добре було б заснувати нам Інститут українознавства, проект якого він виложив в “Л[ітературно]-н[ауковому] віснику” 1907 р., № 12. Коли ми пішли до Леонтовича і Грушевський розказав свій проект, то Леонтович почав всі свої доводи викладати проти цієї думки. Але Грушевський спокійно доводив вагу такого інституту – доводив, що він матиме незрівнянно більшу вагу, ніж українська гімназія, про заснування якої говорив торік Леонтович. Ми просили улаштувати нам побачення з В.Ф.Симиренком, в надії, що на цю мету той зараз дасть з мільйон рублів. Нарешті Леонтович обіцяв нас звести з В.Ф.Симиренком, але так і зима минула, а ми й не бачили його. Покійний Антонович обіцяв теж побалакати з В.Ф.Симиренком, але обидва вони не виходили цілу зиму з хати і теж не бачились, так Антонович і вмер, не сказавши йому. Весною 1908 року, коли приїхав Грушевський і зробив докір Леонтовичу, що він не виконав обіцянки, то він засоромився і обіцяв зробити цими днями. Нарешті він нам сказав, що В.Ф.Симиренко хворий, не може нас прийняти, що він цілком спочуває думці заснувати Інститут українознавства, але таких великих грошей не дасть, а дасть 100 тисяч руб., щоб тільки користуватися % з них. [...] Рішили ми, що найкраще заснувати таке товариство, яке б розпоряджало цими грошми” (*Чикаленко Є.* Щоденник: У 2 т. – К., 2004. –Т. 1 (1907–1917). – С. 23–24). Так у Києві постало “Товариство підмоги українській літературі, науці і штуці” на вірєць львівського, а до ідеї заснування інституту повернулася вже після смерті В.Симиренка його дружина. У своїй духівниці 1916 р. вона доручала продати масток і завод у Сидорівці та вкласти виручені кошти у заснування у Києві Народного університету імені В.Ф.Симиренка, проте революційні події стали на перешкоді реалізації цього задуму (див.: *Ковалинський В.* Заповіти Симиренків // *Його ж.* Київські мініатюри. – К., 2004. – Кн. 3. – С. 362–375).

У Вас мій реферат про Антоновича? – Йдеться про реферат, зачитаний М.Грушевським 29 (16) березня 1908 р. на засіданні Українського наукового товариства у Києві пам’яті В.Антоновича. У примітці до своєї студії “Володимир Антоно-

вич, основні ідеї його творчості і діяльності” (Записки Українського наукового товариства в Києві. — 1908. — Кн. 3. — С. 3–12) М.Грушевський писав: “В тім виді, як тут друкується вона, ся стаття тільки в приближенно віддає зміст читаного мною на поминальнім засіданню Українського Наукового Товариства 16 (29) марта: рукопись моя загубилася, і я відтворюю її по пам’яті і по заміткам справоздань, користуючи заразом з деяких нових матеріалів для пізнання індивідуальності і поглядів пок[і]йного нашого історика, в його автобіографічних записках і споминах близьких людей” (Там само. — С. 3). Саме про цей рукопис реферату М.Грушевський неодноразово запитує у І.Джиджори (див. листи від 5–6 червня (23–24 травня); 12 липня (29 червня); 17 (4) серпня 1908 р.; див. також листи І.Джиджори від 4 червня (22 травня) та 17 (4) серпня) 1908 р.). Невідомо, коли і хто відшукав реферат М.Грушевського, але на сьогодні він зберігається серед автографів праць історика в ЦДІАК України (ф. 1235, оп. 1, спр. 194, арк. 3–11 зв.). Там же зберігається і рукопис опублікованої студії (Там само, арк. 12–25).

...і Ви мушите невдовзі прислати свій (до контори ЛНВ); тут єсть брульон... — Див. коментар до листа М.Грушевського від 12 травня (29 квітня) 1908 р.

Сьогодні будемо рішати справу участі в Чернігівськїм з’їзді. — Справу участі в роботі XIV археологічного з’їзду в Чернігові було розглянуто 14 травня (ст. ст.) 1908 р. на засіданні Історичної секції, 18 травня — на загальних зборах УНТ у Києві. Підставою для цього зібрання став лист Московського археологічного товариства від 19 грудня 1907 р., в якому висловлювалися сумніви щодо досвіду археологічних студій УНТ у Києві. Збори ухвалили відмовитися від участі в з’їзді. Пізніше і НТШ прийняло відповідне рішення. Позицію українських вчених М.Грушевський обгрунтував у статті “Не пора” (ЛНВ. — 1908. — Т. XLIII. — Кн. VII. — С. 130–140).

№ 96 Москва, 4 червня (22 травня) 1908 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 180–183).

Сердечно дякую за лист... — Йдеться про лист М.Грушевського від 31 травня — 1 червня (18–19 травня) 1908 р.

...писав до Львова і послав туди 2 листи... — Див. листи І.Джиджори від 24 (11 травня) 1908 р. та від 31 (18) травня 1908 р.

Дотично донесень Апостола, про які я запитував, то я дізнався, що їх ще в 1896 р. задумало видати “Общ[ество] ист[ории] и древностей”... — Мається на увазі перше наукове історичне товариство в Росії — “Общество истории и древностей российских”. Засноване 1804 р. при Московському університеті з метою вивчення та видання документів з російської історії, насамперед літописів та давніх актів. Об’єднувало архівістів, археографів, істориків. Видавало збірники: “Русские достопамятности”, “Записки и труды”, “Русский исторический сборник”, “Временник ОИДР”, на сторінках яких було видруковано низку документів з історії України. Періодичним виданням були “Чтения в Обществе истории и древностей российских при Московском университете” (ЧОИДР). Виходили у 1846–1848 рр., 1858–1918 рр. Їх засновником і першим редактором був О.М.Бодянский, згодом — Є.В.Барсов (1881–1907 рр.), М.К.Любавський (1907–1916 рр.) та ін. Про документи та сюжети з історії Гетьманщини на сторінках ЧОИДР детальніше див.: *Тодийчук О.В.* Україна XVI–XVIII вв. в трудах Общества истории и древностей российских. — К., 1989. — С. 78–83. Згадані донесення гетьмана Д.Апостола тут так і не були опубліковані.

Модзалевський, який задумав видати історію про 140 “малоросейских фамилий”... — Якраз тоді, у 1908–1914 рр., Вадим Модзалевський видавав перший цілісний генеалогічний довідник українських козацько-старшинських родів “Мало-

российский родословник” (т. 1–4, т. 5 – залишився у рукописі), а у співавторстві з В.Лукомським та малюнками Г.Нарбута – “Малороссийский гербовник” (СПб., 1914).

Полтавська архівна комісія... – Йдеться про Полтавську губернську вчену архівну комісію – науково-архівний осередок у Полтавській губернії – що діяла у 1903–1919 рр. У 1912 р. комісія здійснила видання: *Барвинский В.* Генеральное следствие о маетностях Миргородского полка // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Полтава, 1912. – Вып. IX. Відомості про діяльність комісії див.: *Семергей О.* Діяльність губернських вчених архівних комісій в Україні (кінець XIX–початок XX ст.) – Полтава, 1995; *Калакура Я.С., Войцехівська І.Н.* Діяльність губернських учених архівних комісій // Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І.Матяш та К.Климової. – К., 2002. – С. 307–308.

...як тайні інструкції резидентам при гетьмані... – Таємні письмові та усні розпорядження, що надавалися царським міністрам для контролю над “Малоросією”. З 18 вересня 1727 р., напередодні елекції новопризначеного гетьмана Д.Апостола у Глухові, тодішній гетьманській столиці, розпочалася таємна місія царського радника і свіжопризначеного міністра при гетьмані Федора Васильовича Наумова. “По высочайшем Вашего Императорского величества определению и указу прибывши в Малую Россию вашего Императорского величества тайный советник и министр Г[ос]п[од]и[н] Наумов для Елекции Гетманской в Глухов” (РГАДА, ф. 248, оп. 29, д. 1793, л. 631) мав таємну інструкцію – “особливые секретные пункты”. Від Верховної таємної ради йому наказувалося “предостерегать и путь к тому предуготовить, чтоб, конечно, его, Данила Апостола, а не иного кого в гетманы народ избрал”. Він же оголосив і текст царської грамоти від 12 травня 1727 р. про дозвіл на гетьманські вибори (ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 2249, арк. 24; спр. 2253, арк. 5). Див. також: *Горобець В.М.* До питання про еволюцію гетьманської влади у першій третині XVIII ст. [з публікацією документа під назвою “Пункты секретные тайному советнику Федору Наумову”] // УІЖ. – 1993. – № 2, 3. – С. 70–75). “По инструкции... да сверх инструкции” Ф.Наумову було наказано не лише стежити за виборами й усіма кроками гетьмана, а й “по избрании гетмана выбрать правильно кандидатов в генеральную старшину” (РГАДА, ф. 248, оп. 29, д. 1793, л. 605–607 об.), а також регулярно доносити в Колегію іноземних справ “с приложением своего мнения” (Там само, л. 608). Із Глухова він надсилав свої донесення до січня 1729 р. (Там само, л. 318). Ф.Наумов не був єдиним резидентом при гетьмані. З червня 1729 р. до Д.Апостола був приставлений інший резидент – князь Олексій Шаховський. Відомо про його “репорти” в Колегію іноземних справ за 1729–1731 рр. (Там само, л. 320, 321, 324–324 об., 336, 347, 359). З 1733 р. свої донесення про справи в Гетьманаті уже слав у своїх “репортах” і “екстрактах” новий резидент Семен Нарішкін (Там само, л. 380, 381, 388, 390). 30 липня 1733 р. нова імператриця Анна Іоанівна визначала “нашему генералу Семену Нарышкину” “по-прежнему о сем в нашу Коллегию Иностранных дел писать” (Там само, л. 387). За підписом канцлера, графа Григорія Головікіна, Василя Степанова і Петра Курбатова 14 травня 1733 р. йому були надані шість “пунктов секретных” (Там само, л. 618–618 об., 619). У другому пункті, зокрема, наголошувалося, щоби “усматривать ему заранее чтоб в чины верные и доброжелательные ея императорскому величеству и природные тех малороссийских городов люди произведены были. И о том доносить наперед” (Там само, л. 618). Над цими документами І.Джиджора працював і у 1910 р., зокрема над оригіналом “Доношення Тайного Советника Наумова о избрании 1 Октяб[ря] в Гетмаңы миргородского полковника Даниила Апостола с приложением подлинной его присяги” від 2 жовтня 1727 р. (про це свідчить його власноручний автограф “Джиджора, 1910, окт[ябрь]” на обкладинці архівної справи (АВПРІ, ф. 124, оп. 124/1, 1727 г., д. 21,

л. 1–4)). А також, можливо, міг працювати над двома іншими архівними справами з 1728 р. Перша, датована 21 січня 1728 р. – це копія “Отпусков указов из Иностранной Коллегии к находящемуся при гетмане тайному советнику Федору Наумову, с доношениями от него” (Там само, оп. 124/1, 1728 г., д. 4, л. 1–3). Друга справа – “О донесениях гетмана Даниила Апостола на тайного советника Наумова”, в яких є протоколи допитів Наумова від 21 серпня 1728 р. про зловживання (РГАДА, ф. 13, оп. 1, д. 15, 75 л.). У цій справі містяться також копії документів від 23 червня 1727 р., а саме грамоти про вибори гетьмана, інструкції таємному радникові Ф.Наумову, згадані секретні пункти та формуляр присяги (Там само, л. 52–75 об.).

...протоколи Верх[овного] тайн[ого] сов[ет]я, які навіть не ввійшли в “Сборник Исторического общества”, бо Філіпов про них, видно, не знав. – Йдеться про неопубліковані протоколи Верховної таємної ради, які І.Джиджора виявив у фондах Московського архіву Міністерства юстиції (ММЮ). Аналогічні документи вже друкувалися у “Сборнике императорского Русского исторического общества” – археографічному виданні Товариства у 1867–1916 рр., що виходило у Санкт-Петербурзі та Юр’єві (Дерпті). Про збірники та РІО детальніше див.: Никитин С.А. Императорское Русское историческое общество // Вопросы истории. – 2007. – № 3. – С. 3–19). Редактором збірника на той час був відомий історик права, ординарний професор Юр’євського (Дерптського) університету Олександр Микитович Філіпов (1853–1927).

Опубліковані раніше на сторінках “Сборника” РІО протоколи Верховної таємної ради вже були одним із основних джерел для першої критичної розвідки І.Джиджори ще у 1904 р. (*Джиджора І.* Нові причинки до історії відносин російського правительства до України в 1720-х і 1730-х рр. Рец. на публ.: Протоколы, журналы и указы Верховного Тайного Совета, 1726–1730 гг. (Сборник Императорского русского исторического общества. – 1886–1898. – Т. 55, 63, 69, 79, 84, 94, 101); Бумаги кабинета министров императрицы Анны Иоанновны 1731–1740 гг. (Сборник Императорского русского исторического общества. – 1898–1904. – Т. 104, 106, 108, 111, 114, 117 // ЗНТШ. – Львів, 1904. – Т. LXI. – Кн. V. – С. 1–40). У 1910 р. І.Джиджора опублікував рецензію на книгу російського історика, князя Б.Л.Вяземського про Верховну таємну раду: *Джиджора І.* Рец. на публ.: Вяземский Б.Л., кн. Верховный Тайный Совет. – СПб., 1909. – 423 с. // ЗНТШ. – Львів, 1910. – Т. ХСVII. – Кн. V. – С. 208–209. В архівних нотатках І.Джиджори зберігся короткий запис-конспект цього видання (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2194, арк. 182–182 зв.). Цікаву розвідку про протоколи Верховної таємної ради як джерело для української історії свого часу опублікував М.Василенко (*Василенко Н.П.* Протоколы Верховного Тайного Совета, как материал для истории Малороссии XVIII в. // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца (ЧИОНЛ). – К., 1888. – Кн. II. – Отд. I. – С. 17–21). Нині окремі протоколи Верховної таємної ради, з якими міг у 1908 р. в Москві працювати І.Джиджора, зберігаються у РГАДА: ф. 176, оп. 2, д. 50: Протоколы за январь–февраль 1730 г.

Далі я натрапив на всенародні подяки, висловлювані Петру II за превертненне гетьманства... – Власне цього документа у РГАДА виявити поки що не вдалося. Натомість виявлено оригінал прохання з Глухова від 14 травня 1729 р. з власноручними підписами гетьмана Данила Апостола та усієї козацької старшини, в якому йдеться про необхідність перенесення гетьманської резиденції з Глухова до Батурина (Там само, ф. 248, оп. 1, д. 3568, л. 179).

...хто головню наставив на привертненне гетьманства в 1727 р. – Одним із головних промоторів відновлення інституту гетьманату став “світліїший князь” і тінювий правитель Росії, фельд-маршал О.Д.Меншиков. Він мав якось віддячитись

українцям за політичні послуги у просуванні до влади і особливо миргородському полковнику, тому і дав йому “зелене світло” на шляху до гетьманської булави. Приятельство з О.Меншиковим тягнулося ще з часів довголітнього полковниківання Д.Апостола. Наприклад, у травні 1720 р. Д.Апостол з корогами, трубами, литаврами і почтом під звуки салюту з гармат зустрів О.Меншикова в родовому маєтку Сорочинцях, а потім проводжав його з Гадяча, де були маєтки “світлішого” (Юрнал 1720 року // Труды и дни Александра Меншикова. Повседневные записки делам А.Д.Меншикова 1716–1720, 1726–1727 гг. / Публ. С.Р.Долговой и Т.А.Лаптевой. – М., 2004. – С. 364). З цього періоду, за 1720–1727 рр., збереглися “Письма к князю Меншикову от Данила Апостола миргородского полковника”, які у 1908 р. виявив І.Джиджора (тепер вони зберігаються у РГАДА: ф. 198, оп. 1, д. 1083, л. 1–86 об.; копії – у ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2491, арк. 1–94). Про тісні стосунки О.Меншикова з Апостолами красномовно свідчать також досить детальні франкомовні щоденники гетьманіча Петра Апостола. Значну роль у тому, що “людина Меншикова”, як тоді вважали при імператорському дворі – Д.Апостол – стала єдиним і безперечним претендентом у гетьмани, відіграла майстерна політика любівання. Реставрація “прежней формы правления” у вигляді гетьманату була не просто великодушним і добрим жестом першої особи в оточенні юного російського правителя Петра II. О.Д.Меншиков прагнув також зайняти та утримати унікальне місце в господарстві козацького Гетьманату: подаровані й майбутні набуті маєтки, передусім у північних полках, мали функціонувати за російським зразком, на що новоспечений генералісімус дуже розраховував. Ще однією важливою причиною такої неочікувано-поспішної лібералізації урядової політики стосовно України була немінучість нового російсько-турецького конфлікту, у вирішенні якого без українського козацтва годі було б надалі обійтися. Враховуючи неспокійну зовнішньополітичну ситуацію, 16 (27) червня 1727 р. Верховна таємна рада ухвалила рішення про перенесення українських справ із Сенату до Колегії іноземних справ (ІР НБУВ, ф. 160, спр. 1123, арк. 1–1 зв.). Про це з Глухова 8 жовтня 1727 р. Д.Апостол писав Петрові II, що “вся Малороссия и все малороссийские дела с высокого Сената в Г[осу]дарственную Иностранную дел коллегию взяты ныне по-прежнему” (РГАДА, ф. 248, оп. 29, д. 1793, л. 632). Сюди ж 18 (29) серпня 1727 р. були перенесені справи із Синоду. Так із переплетіння загальнодержавних і приватних чинників випливило “соизволение быть гетманом миргородскому полковнику Данилу Апостолу” Таким чином, саме О.Д.Меншиков посприяв тимчасовому і формальному відновленню давніх прав і вольностей у “Малоросії”.

Не знаю, хто сказав П. Професорови, що я забрав з собою реферат П. Професора. – Про це М.Грушевському повідомили працівники київської контори ЛНВ ще під час його перебування у Києві 12–19 травня (ст. ст.) 1908 р. Після заперечення І.Джиджори у цьому листі професор знову звернувся до Ю.Тищенка (Сірого), на що той відповів, що в конторі ЛНВ є лише стаття І.Джиджори, а реферат М.Грушевського, можливо, він перекидав у невідоме місце (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 583, с. 275–276; лист від 17 (4) червня 1908 р.). Але і на цьому пошуки реферату М.Грушевського про В.Антоновича не закінчилися. Київські працівники ЛНВ і далі запевняли М.Грушевського, що його забрав з собою І.Джиджора (Там само, спр. 582, с. 133–134; лист від 5 серпня (23 липня) 1908 р.). *Див. також коментар до листа М.Грушевського від 31 травня – 1 червня (18–19 травня) 1908 р.*

setegum senso (латин.) – втім, на мою думку, вважаю

№ 97 [Львів, не пізніше 5–6 червня (23–24 травня) 1908 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 13–13 зв.). Поштова картка. Адресована: “Его В[ысокоблагоро]дню Ивану Ни-

кол[аевичу]. Джиджоре, Россия, в г. Москву, Воздвиженка, мебл[ированные] комн[аты] “Петергоф”, № 121”. Штемпель Москви (27.V.1908), інший штемпель нерозбірливий.

Місце написання встановлено за щоденником М.Грушевського (19 травня за ст. ст. 1908 р. він виїхав з Кисва до Львова). Дату написання встановлено орієнтовно за поштовим штампелем Москви, куди був адресований цей лист (зі Львова до Москви листи доходили за 4–5 днів). Це відповідь на лист І.Джиджори від 31(18) травня 1908 р.

Книгу кореспонденцій] Апостола, розуміється, треба всю списати й видати... – Мова ведеться про листи гетьмана Данила Апостола за 1730–1733 рр. (РГАДА, ф. 248, оп. 1, д. 3569, 327 л.). Того ж року І.Джиджора виявив гетьманські листи за попередній період: 1727–1730 рр. (Там само, д. 3568, 328 л.), які були скопійовані М.М.Шуйською у 1911 р. (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2495).

“Следствия о маетностях” там нема? – Оригінал рукопису “Генерального слідства про маетності” 1729–1730 рр. з усіх десяти полків Гетьманщини (Гадяцького, Київського, Лубенського, Миргородського, Ніжинського, Переяславського, Полтавського, Прилуцького, Стародубського і Чернігівського) насправді зберігався там, у фондах Московського архіву Міністерства юстиції (ММЮ), (нині – у РГАДА: ф. 248, оп. 1, спр. 1808–1814; мікрокопія з оригіналу – у ЦДІАК України, ф. КМФ-7, оп. 2, спр. 1–41).

Ініціатором видання корпусу “Генерального слідства про маетності” по полках став О.М.Лазаревський (*Лазаревский А.* Описание Старой Малороссии. – К., 1888. – Т. I: Полк Стародубский. – С. IX). Саме він зумів заохотити до підготовки і видання цієї пам’ятки молодих істориків М.П.Василенка та В.О.Мякотіна. На той час саме вони, поряд із О.М.Лазаревським, здійснили перші археографічні публікації “Генерального слідства про маетності” по окремих полках:

Василенко Н.П. Генеральное следствие о маетностях Киевского полка 1729–1730 гг. // ЧИОНЛ. – К., 1892. – Кн. VI. – К., 1893. – Кн. VII. – Отд. III. – С. 29–68; Рецензія: *Мякотин В.* // Киевская старина. – 1894. – Т. XLV. – Кн. 4. – С. 176–186;

Генеральное следствие о маетностях Гадяцкого полка 1729–1730 гг. / Подгот. Н.П.Василенко / Изд. Полтавского губернского статистического комитета. – Полтава, 1893. – 45 с; Рецензія: *Мякотин В.* // Киевская старина. – 1894. – Т. XLV. – Кн. 4. – С. 176–186;

Мякотин В. Генеральное следствие о маетностях Переяславского полка (1729–1731 г.) // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1895. – Т. VIII. – С. 244–288;

Генеральное следствие о маетностях Прилуцкого полка (1729–1731 гг.) / Сообщ. В.Мякотин // ЧИОНЛ. – К., 1896. – Кн. XI. – Отд. III. – С. 3–38;

Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка, 1729–1730 / Под ред. Н.П.Василенко // Черниговские губернские ведомости. – 1900. – Кн. II–VIII, X–XII й окремо у “Земском сборнике Черниговской губернии”: Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка, 1729–1730 / Под ред. Н.П.Василенко // Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта старой Малороссии. – Чернигов, 1901. – Вып. I. – IX+417 с.

Першу частину “Генерального слідства про маетності Чернігівського полку” (без документів) ще у 1892 р. опублікував О.М.Лазаревський: Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка (1729–30 гг.) / Под. А.Лазаревский // Черниговские губернские ведомости. – 1892. Рецензія: *М[якотин] В.* // Киевская старина. – 1893. – Т. XLII. – Кн. 8. – С. 309–318. Другу, основну частину публікації завершив

М.П.Василенко: Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка (1729–1730) // Земский сборник Черниговской губернии. – Чернигов, 1902. – Кн. V–IX. Див. також: Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка. 1729–1730 / Под ред. Н.П.Василенко // Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта старой Малороссии. – Чернигов, 1908. – Вып. III. – 109 с.

Після 1908 р. було опубліковано: *Барвинский В.* Генеральное следствие о маетностях Миргородского полка // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Полтава, 1912. – Вып. IX.

Свого часу О.Лазаревський виявив “Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку”, над яким ще до Першої світової війни працював М.Василенко. На засіданні Археографічної комісії НТШ 21 лютого 1912 р. М.Грушевський зreferував справу видання “Генерального слідства про маєтності Стародубського полку”, а 21 травня 1914 р. його ухвалено друкувати його як 26-й том “Жерел” (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 42, арк. 119 зв., 128 зв.–129, 132 зв.). Його публікацію за чернеткою, оригіналом та копією з оригіналу здійснила уже донька О.Лазаревського Катерина: *Лазаревська К.* Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку // Український архів. – К., 1929. – Т. I. – 576 с. З переднім словом М.Грушевського (С. III–IV).

Вона ж опублікувала і наступний документ: *Лазаревська К.* Генеральне слідство про маєтності Лубенського полку // Український архів. – К., 1931. – Т. IV.

Останніми були опубліковані матеріали про “Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку” (РГАДА, ф. 248, оп. 58, д. 1809, л. 1–111; ЦДІАК України, ф. КМФ-7, оп. 2, спр. 7, 8). Матеріали про Полтавський полк ще в середині 1990-х рр. зібрав і підготував до друку І.Л.Бутич (1919–2007): *Бутич І.* Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку 1729–1731 рр. // Історія України: Маловідомі імена, події, факти (36 статей). – К., 2001. – Вип. 12. – С. 399–406. З його передмовою воно нещодавно побачило світ: Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку 1729–1730 / Упор. І.Бутич. – Полтава, 2007. – 175 с.

Скільки вибрали Ви з підмоги? – На засіданні Виділу НТШ 20 березня 1908 р. І.Джиджори була призначена “підмога” в сумі 300 кор[он] з фондів Товариства для роботи в архівах (Хроніка НТШ. – Львів, 1908. – Ч. 34. – С. 4).

Стаття про “славян[ський] тиждень”... – Див. коментар до листа І.Джиджори від 31 (18) травня 1908 р.

Пришліть міні ЛНВ, кн[ижку] V, тут конфісковано за статтю мою і Лозинського. – Йдеться про статтю М.Грушевського “Кров” (ЛНВ. – Т. XLII. – Кн. V. – С. 380–385), у якій аналізуються події, пов’язані зі вбивством намісника Галичини Анджея Потоцького, скоєним 12 квітня (30 березня) 1908 р. студентом Львівського університету Мирославом Січинським. У цій же книжці було опубліковано огляд М.Лозинського: “3 австрійської України (Убивство галицького намісника)” (С. 396–404). При передруці статті М.Грушевського в газеті “Діло” (1908. – 27 (14) червня. – Ч. 142) подано редакційну примітку: “На 96-ім засіданню XVIII сесії австр[ійсько]го парламенту з дня 26-го червня 1908-го вніс п. В.Стефанік і тов. інтерпеляцію в справі задержаної львівською прокураторією конфіскати отсеї статті, поміщеної в V-ій кн[ижці] XI-го річника “Літ[ературно]-наук[ового] вістника” за місяць май 1908”. Передрук статті див.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Львів, 2005. – Т. 2. – С. 363–367.

Присилайте огляди і статі про Антоновича (мою і Вашу). – Див. коментар до листів М.Грушевського від 12 травня (29 квітня) 1908 р. та 31 травня – 1 червня (18–19 травня) 1908 р. та листа І.Джиджори від 4 червня (22 травня) 1908 р.

№ 98 [Львів, 14 (1) червня 1908 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 14–14 зв.). Поштова картка. Адресована: “Его Высоко[благородию] Ив. Ник. Джиджоре в г. Москву, Россия, Воздвиженка, гост[инница] “Петергоф”, № 121”. Штемпелі Москви (два) (4.VI.1908) та Львова (14.VI).

Місце та дату написання встановлено за поштовим штемпелем.

...*Тут Солік міні докучає за Ваше футро...* – До цього інциденту з власником львівської майстерні хутра М.Грушевський та І.Джиджора не раз поверталися у своїх листах. Так, у листі від 12 липня (29 червня) 1908 р. М.Грушевський дивувався, що “се Солік унеможливив Вам зо мною кореспонденцію”. Певне світло на цю історію проливає лист В.Козловського до І.Джиджори від 12 липня (н. ст.) 1908 р.: “Тепер щодо футра, то не думаю, щоби 120 корон за него дали <нерозбірл.>. На таку ціну треба було би шукати купця, оголошуючи в газетах або віддавши футро для продажу до магазину. Але в літі такого купця не знайдете, а хиба аж восени. Але й се не ратує ситуації, бо гроші потрібні власне тепер, а восени, коли Ви будете у Львові, можна буде правдоподібно знайти інший вихід. До того ж продавати за 120 або й 140 корон річ, за котру рік перед тим заплачено два рази стілько, жаль” (ЦДІАК України, ф. 309, спр. 2316, арк. 39).

№ 99 Москва, 15 (2) червня 1908 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 186–189 зв.).

...*виключаючи Б[антиша]-Каменського...* – Йдеться про історичні праці та археографічні публікації українського та російського історика, археографа, письменника та державного діяча Дмитра Бантиша-Каменського. Перше, московське 1822 р., видання “Истории Малой России” Дмитра Бантиша-Каменського І.Джиджора використав як одне із друкованих джерел у своїй першій публікації, “Нові причинки до історії відносин російського правительства до України в 1720-х і 1730-х рр.” (ЗНТШ. – Львів, 1904. – Т. LXI. – Кн. V. – С. 11). На третє, 1903 р., видання цієї праці він зробив посилання у своїй головній студії: *Джиджора І. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр.* // ЗНТШ. – Львів, 1911. – Т. CV. – Кн. V. – С. 86. Користувався він й іншими публікаціями Д.Бантиша-Каменського, в яких згадується постать українського гетьмана Данила Апостола: *Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства: В 3 ч. – К., 1903; Допрос миргородскому полковнику Данилу Апостолу, бывшему в измене с Мазепой // Источники малороссийской истории: В 2 ч. / Собр. Д.Н.Бантыш-Каменский; изд. О Бодянский. – М., 1858. – Ч. II (1691–1722). – С. 214.*

...*і глупі фантастичні видумки Маркевича...* – Йдеться насамперед про напівкомпілятивну п’ятитомну працю Миколи Маркевича (1804–1860), зокрема “Историю Малороссии: Том второй. Николая Маркевича” (М., 1842), де було чимало помилок, перекручень та безпідставних вигадок. Стосовно доби Данила Апостола, якій М.Маркевич присвятив окрему “Главу LIII: Апостол”, то в ході розповіді про “Рішительні пункти” 1728 р. автор не навів текст документа, а довільно переказав його зміст, припускаючись численних неточностей та пропусків (С. 591–613). Див. сучасне перевидання: *Маркевич М. История Малороссии / Відп. ред. Ю.С.Шемшученко; примітки О.В.Кресіна. – К., 2003. – С. 579–591, 658.* Ім’я Д.Апостола згадується і в іншому томі його “Истории Малороссии” (М., 1843. – Т. 5. – С. 152). У 1908–1910 рр. І.Джиджора мав змогу працювати з багатою архівною збіркою Миколи Маркевича у бібліотеці Рум’янцевського музею. Нині це фонд 159 (Колекція документальних

матеріалів і рукописних книг, зібраних М.А.Маркевичем) у Науково-дослідному відділі рукописів Російської державної бібліотеки у Москві. Про М.Маркевича див.: *Косачевская Е.М.* Н.А.Маркевич, 1804–1860. – Л., 1987. – 286 с.

...*Лазарев[сько]го...* – Йдеться про вартісні ґрунтовні розвідки Олександра Лазаревського, зміст яких висвітлював період гетьманування та постать Д.Апостола: *Лазаревский А.* Очерки малороссийских фамилий: Материалы для истории общества XVII–XVIII вв. Апостолы // *Русский архив.* – 1875. – Т. I. – С. 1–91; *Л[азаревский] А.* Посылка гетмана Апостола в Москву за лекарством // *Киевская старина.* – 1889. – Т. XXIV. – Кн. III. – С. 739; *Дневник Павла Даниловича Апостола (май 1725 г. – май 1727 г.)* / Публ. А.Лазаревського // *Киевская старина.* – 1895. – Т. L. – Кн. VII–VIII. – С. 100–155; *Лазаревский А.* Ходагайство гетмана Апостола о назначении в Глухов второго доктора // *Там само.* – 1902. – Т. LXXVI. – Кн. II. – С. 88–89 та ін. *І.Джиджора*, до речі, рецензував один із томів О.Лазаревського в “Записках НТШ”: *Джиджора І.* Рец.: Лазаревський А. Описание Старой Малороссии: Материалы для истории заселения, землевладения и управления. – К., 1902. – Т. III: Полк Прилуцкий // *ЗНТШ.* — Львів, 1904. – Т. LVIII. – Кн. II. – С. 12–23. Про внесок О.Лазаревського в українську археографію та історіографію див.: *Герасименко Н.О.* Подвижник історичної науки О.М.Лазаревський // *УДЖ.* – 2004. – № 4. – С. 90–102; № 5. – С. 16–35.

...*Васильчикова...* – Йдеться про незакінчений історичний твір придворного історика О.О.Васильчикова “Семейство Разумовских”: В 5 т. – СПб., 1880, в якому подано епоху Російської імперії другої чверті XVIII ст.

...*Григоровича...* – Йдеться про двотомну працю російського архівіста та історика М.І.Григоровича, в якій теж, особливо у першому томі, висвітлено історичні умови розвитку Російської імперії першої половини XVIII ст.: *Григорович Н.И.* Канцлер князь Александр Андреевич Безбородко в связи с событиями его времени: В 2 т. – СПб., 1879–1881. Праця була відзначена Академією наук.

Дотепер принята дата 1658 р. ніяк не годиться... – Д.Апостол правдоподібно народився 4 грудня 1654 р. Детальніше про це: *Die Europäische Fama.* – Leipzig, 1728. – Т. 315. – S. 219; *Nachricht von der Wahl des neues Feldhern der Kosacken Daniel Apostel, nebst dessen kurzgefasster Lebenserzählung aus dem Russischen gezogen.* – Berlin, 1728. – S. 3; спеціальні розвідки: *Модзалевский В.Л.* К родословной гетмана Данила Апостола // *Киевская старина.* – 1904. – Кн. 12. – Отд. 2. – С. 140–141; *Модзалевский В.Л.* Малороссийский родословник. – К., 1908. – Т. I. – С. 6; *Крупницький Б.* Біографія гетьмана Данила Апостола в німецькому журналі за 1728 р. // *Наук. зб. Українського вільного університету в Празі.* – Прага, 1942. – Т. 3. – С. 214; *Крупницький Б.* Гетьман Данило Апостол і його доба (1727–1734). – Авсбург, 1948. – С. 5; сучасне перевид.: *Крупницький Б.* Гетьман Данило Апостол і його доба / Передм. В.Горобця. – К., 2004. – С. 17; *Герасименко Н.О.* Данило Апостол – гетьман Лівобережної України (1727–1734 рр.) // *УДЖ.* – 1992. – № 3. – С. 93; *Горобець В.* Данило Апостол // *Історія України в особах: Козаччина.* – К., 2000. – С. 226; *Мицик Ю.А.* Апостол Данило Павлович // *Українське козацтво: Мала енциклопедія.* – К.; Запоріжжя, 2002. – С. 18; *Бутич І.* Гетьман Данило Апостол – захисник вольностей козацьких // *Україна – козацька держава: Ілюстр. історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах* / Упор. В.Недяк. – К., 2004. – С. 466 та ін.

...*Колегії [и]ностр[анных] дел...* – Колегія іноземних справ (Іноземна колегія) (1720–1832) була центральною установою новопосталої Російської імперії, що видала її зовнішню політику. Утворена в 1717–1720 рр. в ході колезької реформи Петра I замість Посольського приказу. Займалася організацією зовнішніх відносин з іноземними державами, а також з уральськими козаками, калмиками і управлінням Україною (в 1727–1734 рр. і у 1749–1756 рр.), поштовою справою (до 1782 р.). Підпо-

рядковувалась імператорам, оминаючи Сенат, а в окремі періоди – Верховній таємній раді та Кабінету міністрів. У другій чверті XVIII ст., за часів гетьманування Д.Апостола, сюди із Сенату були якраз передані “малоросійські справи”. На той час президентами Колегії іноземних справ по чергово були Г.І.Головкін та А.І.Остерман. На адресу Колегії іноземних справ безпосередньо писали свої донесення і грамоти гетьман Д.Апостол (РГАДА, ф. 248, оп. 29, д. 1793, л. 272, 611, 614, 616; оп. 1, д. 3569, л. 156–168; копії з цих грамот гетьмана за 1731–1732 рр. зберігаються в АВПРИ: ф. 124/1, 1732 г., д. 2, л. 1–27 об.), “репорти” і “екстракти” – російські резиденти при гетьманові Ф.В.Наумов (РГАДА, ф. 248, оп. 29, д. 1793, л. 318), С.К.Наришкін (Там само, л. 380, 381, 388, 390, 462 об.), О.І.Шаховський (Там само, л. 320, 321, 324–324 об., 341–341 об., 347, 359). Збереглися також листи Д.Апостола до канцлера Г.І.Головкіна, датовані 1728–1729 рр. (Там само, л. 642, 645), Г.І.Головкіна – до Д.Апостола (Там само, л. 640–641, 634–635), лист О.І.Шаховського до канцлера Г.І.Головкіна з Глухова, датований 21 серпня 1729 р. (Там само, л. 647–650) та ін. Усі ці матеріали з архівної книги під № 66/1793 (Дела Правительствующего Сената по малороссийской экспедиции с 1728 по 1738 гг.), з якою у 1908–1910 рр. якраз працював І.Джиджора у Московському архіві Міністерства юстиції (МАМЮ). Див. посилання на ці та інші джерела у його публікації: *Джиджора І.* Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. // ЗНТШ. – Львів, 1910. – Т. ХCVIII. – Кн. VI. – С. 61.

З архівними матеріалами Колегії іноземних справ І.Джиджора працював, зокрема, і у жовтні 1910 р. – у Московському Головному архіві Міністерства закордонних справ (МГАМИД), передовсім із документами фонду “Австрійські справи”. На обкладинках справ виявлені автографи І.Джиджори. Нині усі вони зберігаються у фонді 32: “Сношения России с Австрией” Архіву зовнішньої політики Російської імперії Історико-документального департаменту Міністерства закордонних справ Російської Федерації (АВПРИ) у Москві (*Пришляк В.* Гетьманська Україна першої половини XVIII століття у листуванні Михайла Грушевського та Івана Джиджори (1908–1914 рр.) // III Міжнар. науковий конгрес “Українська історична наука на шляху творчого поступу”. Луцьк, 17–19 травня 2006 р.: Доповіді та повідомлення: В 3 т. – Луцьк, 2008. – Т. 3. – С. 110).

...*Верх[овного] т[айного] совета...* – Верховна таємна рада (1726–1730) – вищий орган виконавчої влади тодішньої Російської імперії, створена іменним указом імператриці Катерини I від 8 лютого 1726 р. Збиралася у складі впливових персон, а саме: канцлера графа Г.І.Головкіна, фельдмаршала князя О.Д.Меншикова, генерал-адмірала графа Ф.М.Апраксина, дійсного таємного радника графа П.А.Толстого, князя Д.М.Голіцина і графа, барона А.І.Остермана (*Павленко Н.И.* Катерина I. – М., 2004. – С. 77–78). Організована як дорадчий орган при імператриці вона функціонувала фактично як верховна установа держави, під контролем якої перебував Сенат і весь апарат центрального управління. 11 (22) лютого 1726 р. Верховна таємна рада запропонувала проект контрреформ в Україні. Як свідчать записи у протоколах її засідань тоді ж було вирішено: “1-е. Прежде войны с Турками, приласкать Малороссиан, позволив им выбрать из себя в Гетманы. 2-е. Подати с них собираемые отменить, а поступать во разсуждении сборов на жалование и содержание войск как бывало прежде при Гетманах. 3-е. Суд и расправу производить им самим, и одни апелляционные дела отправлять в Малороссийскую Коллегию” (Протоколы Верховного Тайного Совета (1726–1730 года). – [СПб.,] 1880. – С. 2). Імператорським маніфестом Анни Іоанівни від 4 березня 1730 р. Верховна таємна рада була ліквідована. Цікаву розвідку про протоколи Верховної таємної ради як джерело для української історії свого часу опублікував М.Василенко (*Василенко Н.П.* Протоколы Верховного Тай-

ного Совета, как материал для истории Малороссии XVIII в. // ЧИОНЛ. – К., 1888. – Кн. II. – Отд. I. – С. 17–21). Нині окремі протоколи Верховної таємної ради, з якими міг у 1908 р. в Москві працювати І.Джиджора, зберігаються: РГАДА, ф. 176: Верховный тайный совет (1726–1730), оп. 2, д. 50: Протоколы за январь–февраль 1730 г., 222 л.

...*конституція, т. зв. рішительні пункти...* – “Рішительні пункти” 1728 р. – резолюція верховної влади, яка регулювала внутрішнє життя Гетьманщини як автономної одиниці у складі Російської імперії. Склалися з 20 пунктів і були відповіддю на “Просительные статейные пункты” Д.Апостола, в яких йшлося “про нужды Малороссии”. Уперше за всю практику українсько-російських відносин після Переяслава 1654 р. не було підписано традиційні статті між гетьманом, який вступає на посаду, і царським урядом, а видано спеціальний звід правових норм, що свідчило про послаблення централізаторського курсу російського уряду і певний дипломатичний успіх нового гетьмана. В Архіві зовнішньої політики Російської імперії виявлено архівну справу, датовану 22 серпня 1728 р., під назвою “Челобитье Гетмана Даниила Апостола именем Малороссии о подтверждении Малороссийских прав, порядков, и волностей Войсковых на основании бывшем при гетмане Хмельницком, тут же и ответ на восемь Гетманских Статей”, на обкладинці якої зазначені прізвища дослідників: “И.Джиджора, 1910 окт[ябрь]”, “К.В.Харлампович 1913, VI” (АВПРИ, ф. 124, оп. 124/1, 1728 г., д. 41, 19 л.). “Рішительні пункти” опубл.: Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – СПб., 1831. – Т. VIII (1728–1732). – № 5324. – С. 75–82; *Рігельман О.І.* Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. – К., 1994. – С. 625–633.

В історичній літературі “Рішительні пункти” потрактовані як своєрідна основна конституція козацького Гетьманату, що діяла до самого кінця його існування. Одним з перших в українській історіографії на початку ХХ ст. це зробив М.Грушевський, який назвав “Рішительні пункти” резолюцією уряду на петиції гетьмана, яка встановлювала “точні підвалини нової української конституції” (*Грушевский М.С.* Очерк истории украинского народа. – К., 1991. – 2-е изд. – С. 256). Власне тому І.Джиджора у цьому листі зазначає про них як про конституцію. На думку О.Єфименко, за своїм змістом “Рішительні пункти” більше нагадували милостивий маніфест, аніж договірні статті попередніх гетьманів (*Єфименко А.Я.* История украинского народа. – К., 1990. – С. 311). “Рішительні (конфірмовані, тобто затверджені) пункти” пізніше іменував основною конституцією до кінця самого існування Гетьманщини Д.Дорошенко (*Дорошенко Д. І.* Нарис історії України. – Львів, 1991. – Т. II. – С. 410). На думку А.Яковліва, саме в “Рішительних пунктах” набула свого завершення заміна традиційної двосторонньої договірної форми легітимації українсько-російських відносин указною формою (*Яковлів А.* Українсько-московські договори в XVII–XVIII віках // Праці Українського наукового інституту. – Варшава, 1934. – Т. XIX. – Серія правнича, кн. 3. – С. 159), яку вперше випробував Петро I в “Решетиливських статтях” з гетьманом Іваном Скоропадським у 1709 р., коли договір, що ґрунтувався на “Березневих статтях” 1654 р., вперше складався з двох частин: прохання гетьмана і “Рішительного указу” Петра I (*Гуржій О.* Гетьман Іван Скоропадський. – К., 1998. – С. 59–60). Б.Крупницький слушно показав “Рішительні пункти” у світлі “свого роду конституційної гарантії державного існування Гетьманщини після відновлення гетьманату” (*Крупницький Б.* Гетьман Данило Апостол та його доба (1727–1734). – Авсбург, 1948. – С. 60; *Крупницький В.* Geschichte der Ukraine von den Anfängen bis zum Jahre 1917. – Wiesbaden, 1963. – S. 181; *Крупницький Б.* До історії “Решительных пунктов 1728 р.” // Архів УВУ, ф. 5, № 50, арк. 1–15 (стаття неопублікована)). “Указом” царського уряду гетьманові, в яких зовсім не згадується про договір Украї-

ни з російським урядом, назвала їх Н.Полонська-Василенко (*Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. – К., 1992. – Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року. – С. 86*). Про “Рішительні пункти” 1728 р. див. також: *Пришляк В. Українська автономія і російський централізм на початку гетьманування Данила Апостола (“Пункти статейні” про нужди Малоросії та “Рішительні пункти” 1728 р.) // П Міжнар. науковий конгрес українських істориків “Українська історична наука на сучасному етапі розвитку”. Кам’янець-Подільський, 17–18 вересня 2003 р. Доповіді та повідомлення. – Кам’янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог, 2007. – Т. 3. – С. 171–176.*

Так само натрафив я на донесення А[посто]ла правительству за першу половину його гетьманства... – Див коментар до листа І.Джиджори від 31 (18) травня 1908 р.

*...оригінальний універсал Хмельницького з 1654 р. – Йдеться про гетьманський універсал Богдана Хмельницького, даний у Чигирині 28 квітня (8 травня) 1654 р. екзактору (митнику) Генеральної скарбової канцелярії Остафієві Стаматаєнку на збирання податків з іноземних купців: “[...] далисмо екзакцію скарбовую од купцов чужоземських, то ест от греков, ормяннов и турков, Естафієви Стаматієнкови, которую повинен вибирати и отдавати до скарбу нашего воинского”. І.Джиджора розшукав цей універсал серед Малоросійських справ у фонді Посольського приказу. Нині його копії зберігаються: РГАДА: ф. 124: Посольский приказ. Малороссийские дела, 1654, оп. 1, д. 3, л. 1–2; Научно-исторический архив Санкт-Петербургского Института истории Российской академии наук (Архив СПбИИ РАН), ф. 68: Киевская казенная палата, № 10; IP НБУВ, Ф. П: Збірка В. Антоновича; Там само: Ф. I: Збірка О. Лазаревського, № 70, арк. 227–227 зв.; фотокопії: ЦДІАК України, ф. 1407: Колекції грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 213, арк. 2–4, 10–12; Там само, ф. КМФ-9, оп. 3, спр. 10; На 1908 р. цей універсал гетьмана Богдана Хмельницького був уже опублікований: Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (Акты ЮЗР). – СПб., 1861. – Т. III. – № 344. – С. 507–508 (помилково датовано 21 квітня 1654 р.). Пізніші републікації: *Василенко Н.П.* Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII–XVIII вв. // Український археографічний збірник. – К., 1926. – Т. I. – С. 60–61; *Документи Богдана Хмельницького. 1648–1657 / Упор. І.П.Крип’якевич, І.Л.Бутич. – К., 1961. – С. 343–344; Універсали Богдана Хмельницького. 1648–1657 / Упор. І.Крип’якевич, І.Бутич (Матеріали до українського дипломатарію. Серія I: Універсали українських гетьманів). – К., 1998. – С. 142–144 (документ № 75). Про цей універсал згадку з посиланням на публікацію у збірці М.Василенка див. у студії: *Барвінський В.О.* До питання про індукту та евекту в Гетьманщині // Наукові записки Науково-дослідчої катедри історії української культури. – Харків, 1927. – № 6. – С. 441.**

...в ділах Меншикова є збірка листів Апостола до Мен[шико]ва. – Нині зберігається в архівній збірці “Писма к князю Меншикову от малороссийских и слободских полков старшин” у РГАДА: ф. 198: Меншиков А.Д., оп. 1, д. 1083, л. 1–86 об. Копії, зроблені рукою М.Шуйської: ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2491: Документи архіву Міністерства закордонних справ за 1720–1727 рр., зібрані І.Джиджорою. Копії, 94 арк.

Тут закладають Славянське товариство... – Товариство слов’янської культури, засноване в Москві 28 березня 1908 р., стало центром об’єднання поступових кіл російського неославізму. Серед членів-фундаторів були Ф.Корш, В.Вернадський, А.Кримський, О.Шахматов, Ф.Вовк, М.Ковалевський, Б.Кістяківський, О.Погодін та ін. Голова – Ф.Корш. Провідною ознакою політичної платформи товариства була тенденція протистояння реакційним засадам панславізму, заперечення політичної гегемонії Росії, визнання самобутності і рівності слов’янських народів. Члени това-

риства відмежовувалися від принципів старого консервативного слов'янофільства, прихильно ставилися до українського руху. Товариство видавало свої "Известия". У грудні 1910 р. Ф. Корш повідомив М. Грушевського, що за його пропозицією у товаристві створено українську секцію на чолі з С. Хвостовим, розпочато роботу з організації у Москві передплати українських видань. До президії української секції ввійшли А. Кримський, М. Грушевський, М. Янчук, О. Новицький. Членами секції були Б. Кістяківський, С. Петлюва (секретар), О. Саліковський та ін. Наприкінці 1911 р. зусиллями О. Новицького в українській секції було організовано підсекцію науки, на базі якої передбачалося утворити Українське наукове товариство у Москві (проект реалізувати не вдалося). Одним з важливих кроків Товариства слав'янської культури щодо розвитку українства стало рішення про видання журналу "Украинская жизнь". Через товариство М. Грушевський прагнув піднести в Думі та російській пресі питання щодо українського шкільництва та зменшення мита на українські книги (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 86, арк. 30–30 зв.).

...в своїй найближчій праці про "Розвій словянства" в XIX в. обіцяє дерзатися більш поглядів П. Проф. – Йдеться про статтю, в якій найвиразніше виявилися поступові погляди відомого російського ліберала і неославіста професора О. Погодіна щодо розвитку національного, і зокрема українського, питання: "О некоторых национальных проблемах России" (Вестник Европы. – СПб., 1909. – Кн. 6. – С. 708–718). У ній наголошувалося, що серед першочергових національних проблем Росії стоїть українське питання. У своїй роботі автор посиляється на історичні праці М. Грушевського, літературознавчі О. Грушевського. Підсумовуючи, О. Погодін підкреслював, що "лишь широкая децентрализация спасет Россию от новых бед, к которым приведут ее национальные трения, если национальные проблемы не будут решены скоро и разумно". Про підготовку цієї статті петербурзький професор писав 26 березня (ст. ст.) 1909 р. у листі до М. Грушевського: "Я надеюсь за весенние месяцы приготовитъ статью о малороссийском движении для "Вестника Европы" и надеюсь, что Вы будете ею довольны" (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 700, с. 1–2). Право українського народу на національно-культурне самовизначення О. Погодін відстоював і на з'їзді слов'янських товариств, який розпочав свою роботу у квітні 1909 р. в Петербурзі. Під час роботи Софійського всеслов'янського з'їзду, який відбувся у липні 1910 р., О. Погодін підняв гост за "наших дорогих братьев-украинцев", що викликало "бешенство" лідерів консервативного крила російської делегації (Там само, с. 15–16). Після гострих суперечок професор заявив про вихід з російської делегації. Високо цінував наукову та суспільно-політичну діяльність М. Грушевського: "Ваша славная деятельность пробуждения народного самосознания в массах и распространения в них идей права и свободы уже увековечила Ваше имя" (Там само, с. 14).

...в якій напрямі має йти зміна статуту "Просвіти"... – Йдеться про дискусію з приводу реформи статуту (1891 р.) товариства "Просвіта" (четвертого після 1868, 1870, 1877 рр.). Про свою участь у цих подіях М. Грушевський занотував 26 травня (ст. ст.) 1908 р. у щоденнику: "Писав статью зрана, потім поїхав на "Просвіту", довідавшись (телефонував вчора Цегельський), що буде зміна статуту. Виділ одначе згодивсь прийняти мої поправки, й дякував навіть. Для сього – теж і для виділу – поїхали пополудню знову (я був в комісії), несподівано зовсім стріла мене овація, дуже тепла. Допильнував, щоб реформу зняли з порядку" (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 190 зв.). До реформування свого статуту "Просвіта" поверталася і 1910 р. Активний учасник дискусій, М. Грушевський публічно висловив свою думку у статті "Ще до реформи "Просвіти" (Діло. – 1910. – 25 (12) червня. – Ч. 139. – С. 1–2). Але ні 1908, ні 1910 р. зміни статуту не відбулося. Новий статут "Просвіти" було прийнято лише 7 січня 1913 р. Детально див.: *Гарат Р.* Діяльність

товариства “Просвіта” в Галичині (1868–1921 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Чернівці, 2004; *Лозинський М.* Сорок літ діяльності “Просвіти” (В 40-літній Ювілей Товариства). – Львів, 1908; *Нарис історії “Просвіти”.* – Львів; Краків; Париж, 1993; Товариство “Просвіта” у Львові. Статути / Упоряд., авт. вступ. ст. В.Пашук, наук. ред. Ф.Стеблій. – Львів, 1999.

pro foro externo (латин.) – попередньо, заочно, екстерном
“Slimmung (нім.) – вох рорупі” (латин.) – опінія – голос народу

№ 100 Львів, 20 (7)червня 1908 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 128–129). На конверті від цього листа (арк. 130–130 зв.) адреса: “Россия, Москва, Воздвиженка, гост. “Петергоф”, № 121. Его В[исокоблагоро]дню И.Н.Джиджоре”. Штемпелі Львова (дата нерозбірливо) та Москви (два) (11.VI.1908). Лист не зафіксовано у виданні: *Рукописи, документи і матеріали Михайла Грушевського у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові: Каталог.* – Львів, 2005. – С. 106. Це відповідь М.Грушевського на лист І.Джиджори від 15 (2) червня 1908 р.

...я прочитав в “Ради”... – Йдеться про статтю “Тверезий голос в російській пресі про українські справи” (Рада. – 1908. – 4 (17) червня. – С. 1). З приводу цієї публікації М.Грушевський писав видавцеві “Ради” Є.Чикаленкові: “Із становища загальнішого прикрій сей телячий восторг від статі Кістяковського, котрий пошив в “націоналісти” не тільки мене, а, здається, і взагалі новіше українство. На сім пункті – драгоманівської формули українства, рекомендуємої К[істяковськи]м, треба б бути осторожнішими, я Вам казав, що ще рос[ійські] ліберали будуть дуже товкти українців по голові “драгоманівським евангелієм” і тому остерігав, щоб не канонізували його передчасом” (*Тодійчук О.* Листи М.С.Грушевського до Є.Х.Чикаленка // *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Міжвід. зб. наук. пр.* – К., 2001. – Вип. 4: Студії на пошану Руслана Пирога. – С. 156–157).

...Кістяковський в статі в “Моск[овском] ежен[едельнике]” відізвався про мої статі легковажно... – Так М.Грушевський відреагував на публікацію: *Кістяковський Б.* Холмщина и Украина // *Московский еженедельник.* – 1908. – № 19 (13 мая). – С. 32–46; № 20 (20 мая). – С. 17–28. У своїй статті Б.Кістяківський полемізує з польським професором М.Здзеховським та петербурзьким неославістом професором О.Погодіним з приводу виділення Холмщини з Царства Польського в окрему губернію. Він закидає останньому, що той мало обізнаний з характером українського руху й посилається лише на книжку “ярого українофила” М.Грушевського “Освобождение России и украинский вопрос”, у якій зібрані його “националистические статьи”. Власне, саме ця оцінка публіцистичних праць лідера українського руху, на якій було зроблено акцент у газеті “Рада”, і викликала негативну реакцію М.Грушевського та бажання відповісти Б.Кістяківському. Ймовірно, отримавши повний текст статті, вчений не став опротестовувати тезу про характер його суспільно-політичних праць.

Н[ародна] у[країнська] п[артія]... – Йдеться про Українську народну партію, сформовану М.Міхновським у 1902 р. із національно-радикальних елементів. Основними засадами УНП були вимоги самостійності України. С.Петлюра свого часу відзначав, що УНП виявила себе у своїх “програмових партійних виданнях як партія націоналістів з усіма негативними шовіністичними рисами національної обмеженості і вузькості”.

testimonium diligentia (латин.) – свідчення старанності
proprio manu, manu proprio (латин.) – власноручно
bona fide (латин.) – щиросердно, добросовісно

№ 101 [Львів, 12 липня (29 червня) 1908 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 16–17). На конверті від цього листа (арк. 15–15 зв.) адреса: “Его Высоко[благородию] Ивану Николаевичу Джиджоре в г. Москву, Воздвиженка, гост[инница] “Петергоф”, № 121”. Штемпель на лицевій стороні втрачено разом з утраченим фрагментом конверта. На звороті конверта 2 штемпелі Москви (2.VII.1908).

Місце та дату написання встановлено за написом над початком листа, зробленим найвірогідніше І. Джиджорою.

На цей лист І.Джиджора відповідає 17 (4) липня 1908 р., у датуванні відповіді припустився механічної помилки, вказавши: “Москва 4.VI.908”. Саме цей лист М.Грушевського дає змогу правильно датувати і згадану відповідь учня.

Грошей з Києва я прошу Вас не брати... – Відомості про пересилку грошей “акуратно” повідомляв М.Грушевському Ю.Тищенко (Сірий). Так, 4 червня (ст. ст.) 1908 р. він звітувався, що послав Івану Миколайовичу 30 руб., “бо він писав, що грошей зовсім не має” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 583, с. 275–276). Наступного разу, 23 липня (ст. ст.) 1908 р., писав, що відправив також 30 руб. на телеграфічне прохання І. Джиджори (Там само, спр. 582, с. 133–134).

Я казав післати звідси 50 р[уб]. ... – Ці кошти за розпорядженням М.Грушевського переслав І.Джиджорі В.Козловський. У своєму листі він повідомляв колегу, що на наступний місяць “Грушевський сказав вислати ще 50 руб.”, і він зробить це 1 серпня, а на бажання І.Джиджори і раніше (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 39–40).

...Археограф[ічної] комісії)... – Йдеться про Археографічну комісію НТШ, засновану 15 січня 1896 р. на спільному зібранні Історично-філософської та Філологічних секцій Товариства. Незмінним головою секції у 1896–1913 рр. був М.Грушевський, заступником – Іван Франко, секретарями: Кирило Студинський (1896–1900), Степан Томашівський (1900–1902), Олег Целевич (1902–1911), Іван Джиджора (1911–1913). Від 1906 р. І.Джиджора був членом комісії. Комісія видавала дві серії: “Жерела до історії України-Руси” (1895–1913; вийшло 10 томів зі значними пропусками: Т. 1–2, 4–8, 12, 16, 22) та “Пам’ятки українсько-руської мови і літератури” (1896–1930; Т. 1–8). На засіданні комісії 2 листопада 1904 р. М.Грушевський подав проект видання корпусу архівних джерел з історії козаччини. Від 1905 р. по його реалізації почали активно працювати в архівах Варшави, Кракова, Петербурга, Москви, Харкова В.Герасимчук, І.Крип’якевич, І.Кревецький, І.Джиджора, М.Кордуба та ін. Детально про діяльність комісії див.: *Гирич І.* Організація М.Грушевським археографічної роботи у львівській період життя й діяльності (1894–1914) // УГЖ.– 1997. – № 1. – С. 72–86; *Капраль М.* Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (нарис історії діяльності) // Український археографічний щорічник. – Нова серія. – К., 1999. – Вип. 3/4. – С. 56–76.

Я ще у Львові, але виїзжаю до Криворівні за 3 дні. – За щоденниковими записами на час написання листа М. Грушевський перебував у Львові, виїхав до Криворівні 2 липня (ст. ст.) 1908 р. (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 196–196 зв.; записи від 29 червня, 2 липня 1908 р.).

№ 102 Москва, 17(4) липня 1908 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 190–193 зв.)

При датуванні цього листа І.Джиджора припустився помилки, неправильно вказавши місяць: “VT”. Уточнити дату (17 (4) липня 1908 р.) дає змогу лист М.Грушевського від 12 липня (29 червня) 1908 р., на який цією кореспонденцією відповідає І.Джиджора, а також наступний лист М.Грушевського від 24 (11 липня) 1908 р.

...на Галичину криво дивиться головно за “нападки” на нього за передмовою до Драгоманова. – Йдеться про передмову Б.Кістяківського “Политические взгляды, литературная деятельность и жизнь М.П.Драгоманова”, яка відкривала видання: Драгоманов М.П. Политические сочинения / Под ред. И.М.Гревса и Б.А.Кістяковско-го. – М.: Тип[ография] тов[арищества] И.Д.Сытина, 1908. – Т. I: Центр и окраины.

...обмежую видатки на себе і за останній місяць на харч і на все видає всього 8 р[уб]. 73 к[оп]. – Через багато років М.Грушевський у своїй передмові до збірки праць І.Джиджори писав: “Скупі були сі відрядження, бо Товариство ім.Шевченка не розпоряджало для сього достатніми фондами, небіжчикові приходилося працювати в трудних матеріальних обставинах, але він працював енергічно, запопадливо і приготував до друку велику збірку документів з по-мазепиних часів” (Грушевський М. Передмова // Джиджора І. Україна в першій половині XVII віку: Розвідки і замітки. – К., 1930. – С. VI). Про розміри грошових витрат Археографічної комісії та звіти інших її членів див.: Гирич І. Організація М.С.Грушевським археографічної роботи у львівський період життя і діяльності (1894–1914 рр.) // УДЖ. – 1997. – № 1. – С. 74–75.

...гетьманованне Апостола – дуже велика тема... – На перших порах ця проблема розглядалася як головна тема дисертаційної роботи І.Джиджори. В історії козацького Гетьманату оцінювалась як “коротка передишка” у першому ліквідаційному періоді між Мазепою і Розумовським (Грушевський М. Передмова // Джиджора І. Україна в першій половині XVIII віку: Розвідки і замітки. – С. V.). Д.Апостола іменували також “одним із останніх представників кращих часів старих поколінь автономістів, які ще не зневірилися у можливості принципової політики” (Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа. – К., 1991. – 2-е изд. – С. 255). Неповних сім років правління (від 1 жовтня 1727 р. до 17 січня 1734 р.) поважного у літах, майже 80-літнього гетьмана, з огляду на велику і ще не зовсім розібрану до кінця джерельну базу, спонукали І.Джиджору до наголошення та вирішення безлічі питань, відповіді на які допомогли б реконструювати наближену до історичної дійсності цілісну картину політики і суспільства козацької України в перше десятиріччя другої чверті XVIII ст. Незважаючи на досить короткий термін свого гетьманування, Д.Апостол зумів добитися позитивних зрушень у справі відновлення козацької автономії. Завдяки практиці лобювання стосовно російського політикуму та доволі енергійній діяльності гетьмана вдалося – бодай на деякий час – втримати ті права і свободи, які українці ще мали. Після смерті цього “останнього гетьмана-козака козацької України” надалі процес інкорпорації Гетьманщини до структур російського абсолютизму пішов прискореними темпами.

Історіографія: Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол та його доба (1727–1734). – Авгсбург, 1948; Герасименко Н.О. Данило Апостол – гетьман Лівобережної України (1727–1734 рр.) // УДЖ. – 1992. – № 3. – С. 92 – 102; Горобець В.М. Реставрація гетьманської форми правління (1727 р.): причини та результати (До питання про інкорпорацію Гетьманщини) // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку / Матеріали Третіх Всеукраїнських історичних читань. – К.; Черкаси, 1993. – С. 104–108; Горобець В. Данило Апостол // Історія України в особах: Козаччина. – К., 2000. – С. 225–234; Горобець В. “Волимо царя східного...”: Український Гетьманат і російська династія до і після Переяслава. – К., 2007. – С. 409–422; Пришляк В. Гетьманат доби Данила Апостола: спроба відновлення козацької автономії // Матеріали V конгресу Міжнарод. асоціації українців. Історія: 36. наук. статей. – Чернівці, 2004. – Ч. 2. – С. 33–38; Пришляк В. Історія гетьманства Данила Апостола у висвітленні Івана Джиджори // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2006–2007. – Вип. 15: CONFRATERNITAS. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. – С. 749–760 та ін.

...указ про висилку їх за ґраниці Гетьманщини... – Йдеться про заборонні санкції російського уряду стосовно єврейських мешканців. 26 квітня 1727 р. російська імператриця Катерина I підписала іменний указ, згідно з яким усі євреї, що мешкали в “Малій Росії”, мали бути виселені за кордон, причому їм було заборонено вивозити із собою золоту та срібну монету, або ж вона зразу мала бути обмінена на мідну російську монету. Приводом для цього нібито послужили численні скарги місцевих мешканців на зловживання єврейських орендарів та торговців. У руслі цієї урядової антисемітської кампанії в Російській імперії другої чверті XVIII ст. стає зрозумілим універсал гетьмана Данила Апостола від 27 жовтня 1727 р., на початку якого йшлося, що “Гетман, напоминая о Высочайшем указе, повелевающем всех евреев из пределов Малороссии выслать и ни под каким видом впредь их не пускать”, віддав наказ полковникові Ніжинського полку якнайшвидше вислати звітлія решту євреїв за кордон, бо, як виявилось, не всі євреї були вигнані, а також повідомити про місце їх проживання, у тому числі й тих із них, яких доведеться залишити на деякий час для того, щоб вони могли стягнути борги з тих, хто їм відшкодував за кредити і влаштування інших справ (Материалы для отечественной истории / Изд. М. Судиенко: В 2 т. – К., 1853. – Т. 1. – С. 11; Регесты и надписи. Свод материалов для истории евреев в России. – СПб., 1910. – Т. II: 1671–1739 гг. – № 1688. – С. 281; Каманин И. Евреи в Левобережной Украине в XVIII в. // ЧИОНЛ. – 1891. – Кн. V. – С. 39–41). В архівних нотатках І.Джиджори збереглися записи, зроблені ним “в Харківськiм архiвi Малорос[ійської] колeгiї”, “про висилку жидів за ґраницю в 1729 р.” (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2194, арк. 187).

inde irae (латин.) – звідси гнів

№ 103 [Криворівня, 24 (11 липня) [1908 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 165–166 зв.).

Число та місяць написання встановлено за допискою: 11(24).VII, рік – за попереднім листом І.Джиджори від 17(4) липня 1908 р., місце – за щоденником М.Грушевського (з 2 липня по 16 серпня (ст. ст.) 1908 р. М.Грушевський перебував на літніх вакаціях у Криворівні (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 196 зв.–205 зв.). Лист зафіксовано у виданні: Рукописи, документи і матеріали Михайла Грушевського у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові: Каталог. – Львів, 2005. – С. 106 (місце та рік написання упорядниками вказано неправильно: Київ, 1913).

Цей лист є відповіддю на лист І.Джиджори з Москви від 17 (4) липня 1908 р.

...що є стала норма діет для археографічних] подорожей, досить висока... – На засіданні Археографічної комісії 25 лютого 1906 р. були затверджені добові – 5 корон в Галичині і 9 корон – за кордоном (див.: *Капраль М.* Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (Нарис історії діяльності) // Український археографічний щорічник. – Нова серія. – К., 1999. – Вип. 3 / 4. – С. 62).

...що ухвалено було з Товариства (500 кор[он]. сього року, а торік?), і скільки взято з Кієва, а скільки зі Львова?). – На засіданні Віділу НТШ 20 березня 1908 р. І.Джиджори на наукову експедицію було виділено допомогу в сумі 300 корон (Хроніка НТШ. – Львів, 1908. – Ч. 34. – С. 4). Одночасно йому було визначено кредит у розмірі 300 корон на придбання в Москві книг для бібліотеки. Окрім того, на час експедиції призначалися добові та кошти на інші витрати (зокрема копіювання документів). Це не дає змоги визначити загальну суму, витрачену І.Джиджорою на археографічну експедицію до Москви 1908 р.

testimonium diligentia (латин.) – свідчення старанності

№ 104 Москва, 11 серпня (29 липня) 1908 р

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 194–196 зв.).

Отримавши цього листа, М.Грушевський записав у щоденнику: “Дж[иджора] пише інтересні річі, що писання Драг[оманова], як я казав Пісн[яч] [евському] – а той не вірив, не матимуть ніякого резонансу телер” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 203 зв; запис від 4 серпня (ст. ст.) 1908 р.).

...з редактором “Моск[овського] ежен[е]дельника”... – Редакторами–видавцями часопису були князі Є.М. та Г.М. Трубецькі. “Московский еженедельник” заснований 1906 р. як друкований орган “Союза мирного обновления” російським філософом, публіцистом та громадським діячем Євгеном Миколайовичем Трубецьким. Сучасники називали журнал “органом об'єднання всіх конституціоналістів”.

...а се, власне, оба видання писань Драгоманова – парижське і московське... – Див.: Драгоманов М. Собрание политических сочинений. – Paris: Изд[ание] ред[акции] “Освобождение”, 1905–1906. – Т. 1–2; Драгоманов М. Политические сочинения / Под ред. И.М.Гревса и Б.А.Кистяковского. – М.: Тип[ография] тов[ариществ]а И.Д.Сытина, 1908. – Т. I: Центр и окраины.

...один фелетон в “Русск[их] ведомостях” № 159 молодого Житецького. – Див.: Житецький Изг.. М.П. Драгоманов // Русские ведомости (Москва). – 1908. – 10 июля. – № 159. – С. 2–3. Лише на початку свого розлогого нариса автор дає коротку анотацію нового видання: Драгоманов М. Политические сочинения / Под ред. И.М.Гревса и Б.А.Кистяковского. – М., 1908. Головний зміст присвячений розвитку українського руху.

...як Є[фрема]в дістався міз діачів українських, попросивши “по кумовству” помістити свій портрет в “Киевск[их] вестях” побіч П. Професора і Драгоманова... – Насправді портрет С.Єфремова поруч з М. Драгомановим та М. Грушевським було вміщено в журналі “Киевская искра” (1907. – 15 августа. – С. 144; рубрика “Украинские писатели”). Цей ілюстрований часопис виходив з 27 березня 1907 р. як додаток до газети “Киевский голос”, з 9 серпня як додаток до газети “Киевские вести”. Ймовірно, тому і був ототожнений Б. Кістяківським з “Киевскими вестями”.

...університет Шанявського... – Йдеться про Московський народний університет ім. А.Л. Шанявського. Заснований з ініціативи та на кошти генерал-майора А.Л. Шанявського 1908 р. Всі організаційні заходи щодо відкриття університету після смерті А.Л. Шанявського (у 1905 р.) взяла на себе його дружина, Л.О. Шанявська. Ухвалене Державною радою положення про Московський народний університет ім. А.Л. Шанявського було затверджене Миколою II 26 червня 1908 р. Урочисте відкриття відбулося 1 жовтня 1908 р. До Піклувальної ради університету увійшли брати М.В. та С.В. Сабашникови, К.А. Тимірязєв, О.М. Реформатський, С.А. Муромцев, М.М. Ковалевський, В.К. Рот, М.В. Сперанський. Ректор – В.К. Рот. Мав два відділення: науково-популярне і академічне. На першому семестрі до університету було зараховано 400 слухачів, у 1915/16 навчальному році там навчалося близько 4500 студентів, з них близько 70% жінок. У 1919 р. академічне відділення університету влилося в Московський державний університет. За заповітом С.І. Симиренка, дружини відомого українського мецената В.Ф. Симиренка, кошти з продажу маєтку і цукрового заводу в Сидорівці після її смерті мали бути використані на заснування у Києві Народного університету імені В.Ф. Симиренка на взірць університету імені А.Л. Шанявського.

sub Jove (латин.) – під Юпітером

№ 105 [Криворівня, 17 (4) серпня 1908 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 18–18 зв.). Поштова картка. Адресована: “Его В[ысокоблагоро]дию Ивану Ник. Джиджоре, Москва, Россия, Воздвиженка, гост[иница] “Петергоф”, № 121”. Штемпелі Москви (9.VIII.1908) та Ясенева Горішнього (17.VIII).

Місце та дату написання встановлено за поштовими штемпелями.

Це відповідь на лист І. Джиджори від 29 липня (11 серпня) 1908 р.

...*Я звідси за тиждень, мабуть, поїду до Львова...* – У Криворівні М.Грушевський перебував на відпочинку від 2 липня до 16 серпня (ст. ст.) 1908 р. включно (Там само, спр. 25, арк. 196 зв., 205 зв.).

...*в Києві буду в 1-ій пол[овині] вересня...* – До Києва М.Грушевський виїхав 23 серпня (ст. ст.) 1908 р. і пробув там до 4 жовтня (ст. ст.) 1908 р., опікуючись справами проєкту спорудження прибуткового будинку на Паньківській, 9 (Там само, арк. 207).

В Києві бушує тепер Піснячевський. – Перебуваючи на відпочинку у Криворівні М.Грушевський того літа багато спілкувався з В.Доманицьким. Вірогідно від нього мав інформації про В.Піснячевського, бо у листі до Є.Чикаленка писав: “Чую, що народжуються дві нові газети в Києві, одна Піснячевського і К°, друга Ол[екси] Коваленка і К°. Може попаду на христини котроїсь” (*Тодійчук О.* Листи М.С.Грушевського до Є.Х.Чикаленка // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий зб. наук. пр. – К., 2001. – Вип. 4. Студії на пошану Руслана Пирога. – С. 150). В середині серпня 1908 р. додали “масла в вогонь” до настрою В.Піснячевського опубліковані в ЛНВ рецензії В.Липинського та М.Грушевського на “Історію України-Русі” М.Аркаса (*Липинський В.* М.Аркас. Історія України-Русі. С.-Петербург, 1908 (Рец.) // ЛНВ. – 1908. – Т. XLIII. – Кн. VIII. – С. 307–318; *Грушевський М.* До рецензії д. Липинського // Там само. – С. 318–323). У своєму відгуці на них публіцист писав, що автори “накинулись на творця і на редактора історії України-Руси мокрим рядном за ділетантські грішки, за брак наукової системи” (*Піснячевський В.* Маленький фельетон. З хвиль життя // Рада. – 1908. – 4 вересня (22 серпня). – № 192. – С. 2–3). Критична рецензія М.Грушевського була сприйнята неоднозначно і іншими діячами українського руху, жваво обговорювалася у листуванні, спричинила відхід від ЛНВ його постійних оглядачів В.Піснячевського та Ф.Матушевського. Так, у жовтні 1908 р. Віктор Піснячевський писав М.Грушевському: “[...] щиро дякую за честь бути співробітником Вашого журналу, але мушу ще раз повторити то, що я Вам казав на Вашій віллі у Львові – писать у “Вістникові” далі я не можу, як Ви і самі добре це розумієте. І не можу не тільки через те, що не поділяю Вашого сredo – “коли хочеш добитися чогось, треба вміти бажати ні на що не вважаючи” – а головно через те, що ще після літньої розмови з Вами, а потім після “всестороннього и основательного” ознайомлення з українськими генералами всякої масти в Києві, рішив отрясти прах од ног своїх і засісти вкінєць за свою медицину” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 697, с. 27). Історіографічний огляд проблеми див.: *Старовойтенко І.* Листи Василя Доманицького до Миколи Аркаса (1907–1908 роки) // Український археографічний щорічник. – Нова серія. – К., 2006. – Вип. 10/11. – С. 515–592.

№ 106 [Київ, 12 вересня (30 серпня) 1908 р.]

Вперше опубліковано: Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997. – Т. 1 / Упоряд. Г.Бурлака, ред. Л.Винар. – С. 219–220. Публікується за автографом (Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології, ф. 122, од. зб. 7). Лист на бланку “Літературно-наукового вістника”.

Місце та дату написання встановлено за листом Ю.Тищенка (Сірого) до І.Джиджори (Київ, 30/VIII.1908 р.), написаним на звороті цього листа М.Грушевського до І.Джиджори.

...що Ви проїздили через Київ. – Про це М.Грушевський довідався від Ю.Тищенка (Сірого). Про це свідчить і лист останнього на звороті даного листа М.Грушевського до І.Джиджори. У ньому він зокрема писав: “З розмови Мих. Сергієвича видно, що він увіходить в Ваше становище. Трохи турбувався, що не лишилися Ви на який день в Києві. Згадував про Ваш реферат; ми його надіслали Вам до Москви по Вашій просьбі. [...] Шкода, дорогий Іван Миколаєвич, що не лишилися Ви на який час у нас в Києві. Могли ми поговорити докладно про Москву, Ваші вражіння і взагалі побути разом. Міні подобаються Ваші оповідання про минуле, бо вони дуже яскраво нагадують дитячі і власне найкращі вражіння” (Там само).

№ 107 *Заставці, 14 (1) жовтня 1908 р.*

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 197–197 зв.).

...ані двох Miscellane-й до “Записок”. – Одну з них подано: *Джиджора І. Пригода сумських козаків у Львові з єпископом Шумлянським (1685 р.)* // ЗНТШ. – Львів, 1909. – Т. LXXXVII. – Кн. I. – С. 92–96 (розділ “Miscellanea”).

...збірка матеріалу для відновлення гетьманства азс до 1729 р. ... – Йдеться, очевидно, про найпершу збірку гетьманських листів Данила Апостола, в якій збереглися датовані документи у хронологічному проміжку від 7 листопада 1727 р. до 12 липня 1730 р. (Московський архів Міністерства юстиції, нині – РГАДА, ф. 248, оп. 41, д. 3568, 328 л.). Копії, зроблені М.Шуйською у 1911 р., зберігаються в ЦДІАЛ України (ф. 309, оп. 1, спр. 2493, 2495: Виписки з документів “Правительствующего сената по малороссийским делам” за 1689–1729 рр., зібрані Джиджорою І., (Т. II, арк. 54–165 зв.; Т. IV, арк. 14–157-а). Саме ці документи мали скласти основу тому “Акти до історії гетьманського правління 1727–1734 рр.”, який готував І.Джиджора у серійному виданні НТШ – “Жерела до історії України-Руси”.

...збірка матеріалу про жидів... – Ймовірно, йдеться не про окрему збірку, яка мала готуватися до друку, а про добірку матеріалів, виявлених І.Джиджорою в Московському архіві Міністерства юстиції та згодом скопійованих М.Шуйською. Ці документи були використані у ґрунтовній студії “Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр.”, яка первісно задумувалася І.Джиджорою як розвідка “Жидівське питання в Гетьманщині в зв’язку з її економічним станом”.

Решту до сього останнього дописує Шуйська в Москві... – 25 листопада (ст. ст.) 1908 р. М.Шуйська повідомляла М.Грушевському, що, не маючи відомостей про І.Джиджору, вона призупинила копіювання для нього документів у Московському архіві Міністерства юстиції. Отримавши підтвердження замовлення, вона продовжила роботу (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 847, с. 101–103) і вже 5 грудня (ст. ст.) 1908 р. відправила частину скопійованих документів з сенатських книг (№ 104/1831, № 116/183, № 53/1780) на ім’я М.Грушевського (Там само, с. 104), про що повідомила також і І.Джиджору (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 119–119 зв.). Ці документи дослідник широко використав у науковій праці “Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр.”

До Львова приїду... – Ще 5 листопада (ст. ст.) 1908 р. М.Грушевський писав у щоденнику, що “Джиджори все ще нема” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25,

арк. 224 зв.). 21 (8) листопада, дізнавшись про приїзд Івана до Львова, професор запросив його на обід і “об’яснився з ним – чуло”; 29 (16) листопада на львівській віллі М.Грушевського відбулася чергова зустріч, на якій обговорювалися плани наукової роботи в цілому та дисертації І.Джиджори (Там само, арк. 225). Впродовж першої половини грудня І.Джиджора часто зустрічався з професором, обговорюючи різні політичні проблеми (Там само, арк. 224 зв.–231).

...*складу перед секцією докладне справозданнє.* – 9 грудня 1908 р. на засіданні Археографічної комісії НТШ І.Джиджора подав звіт про свої студії в московських архівах (Хроніка НТШ. – Львів, 1908. – Ч. 36. – С. 19). Того ж дня на засіданні Історично-філософської секції він зreferував статтю “Матеріали московського “Архива Міністерства юстиції” до історії Гетьманщини” (Там само. – С. 12–13), яку було ухвалено видрукувати в ЗНТШ (див.: ЗНТШ. – 1908. – Т. LXXXVI. – Кн. VI. – С. 59–81).

1909 рік

№ 108 [Київ, 3 січня 1909 р. (21 грудня 1908 р.)]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 130–130 зв.).

Місце написання встановлено за щоденником М.Грушевського (з 15 грудня (ст. ст.) 1908 р. до 19 січня (ст. ст.) 1909 р. вчений перебував у Києві, 19 січня виїхав до Петербурга (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 231 зв.–239). Датовано за відповідним змісту листа щоденниковим записом за 19–21 грудня (ст. ст.) 1908 р.: “Прислали міні номерок “Буковини” з мерзкою статтю Луцького – мерзость, а все-таки обридливо” (Там само, арк. 233). Датування уточнюється за поштовими штемпелями Києва (21.12.08) та Львова (4.1.09) збереженого конверта від цього листа (Там само, спр. 265, арк. 21–21 зв.). На конверті адреса: “Високоповажн[ий] Пан Іван Джиджора у Львові, Lemberg, Австрія, ул. Супінського, 17, Академічний дім”.

Сьогодні посилається Ваша стаття до друкарні... – Йдеться про статтю: *Джиджора І.* Матеріали московського “Архива Міністерства Юстиції” до історії Гетьманщини // ЗНТШ. – 1908. – Т. LXXXVI. – Кн. VI. – С. 59–81.

...*скорше ладьте працю про жидів.* – Статтю І.Джиджора підготував лише у 1910 р. З первісного задуму самостійної студії “Жиди в Гетьманщині в зв’язку з торговельними інтересами Гетьманщини” вийшла серія публікацій під назвою “Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр.”, на підставі якої історик здобув у 1912 р. ступінь доктора. *Див. його лист від 5 жовтня (22 вересня) 1910 р. та коментар до листа М.Грушевського від 8 жовтня (25 вересня) 1910 р.*

Залізняка скажіть, аби зладив як скорше рецензію на LXXXVI кн. – Рецензія М.Залізняка на LXXXVI том (1908, кн. 5) ЗНТШ опублікована у виданні: ЛНВ. – 1909. – Т. XLV. – Кн. I. – С. 231–233.

№ 109 [Київ, після 3 січня 1909 р. (21 грудня 1908 р.)].

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 89).

Дата написання встановлена за змістом даного і попереднього листа. Місце – за щоденником М.Грушевського (з 15 грудня (ст. ст.) 1908 р. до 19 січня (ст. ст.) 1909 р. вчений перебував у Києві: ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 231 зв.–239).

№ 110 Львів, 6 лютого (24 січня) 1909 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 200-203 зв.).

...щоби взяти участь в конгресі “Просвіти”... – Йдеться про Перший всеукраїнський просвітньо-економічний конгрес з нагоди 40-ліття існування та діяльності “Просвіти”. Конгрес відкрився 1 лютого 1909 р. загальним засіданням, на якому Є.Олесницький зачитав реферат “Історичний огляд 40-літньої діяльності “Просвіти” і його пляни на будуче”. На другий день роботи конгресу працювали секції, 3 лютого на представленні в міському театрі виступив з промовою К.Левицький. Того ж дня відбулося святкове прийняття делегатів з підросійської України. Всі виступи, промови, реферати, виголошені на конгресі, зібрані у виданні: Перший український просвітньо-економічний конгрес, уладжений Товариством “Просьвіти” в сококаліге заснованя у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року: Протоколи і реферати / Зредагував Іван Брик і Михайло Коцюба. – Львів: Коштом і накладом Т-ва “Просьвіти”. Друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, 1910.

...при нагоді поновного вибору президії парламентарного Клубу... – Йдеться про нараду від 23 січня 1909 р., на якій було прийнято новий регламент, згідно з яким управа Клубу мала поновлюватися щороку. Того ж дня було обрано президію Клубу та парламентські комісії. Головою обрано Ю.Романчука, заступниками Є.Олесницького та М.Василька. До складу парламентських комісій увійшли К.Левицький, Л.Бачинський та Є.Левицький.

...Ол[есницький] публично (в “Ділі”) зрікся містоголовства... – На нараді Українського парламентського клубу 23 січня 1909 р. Є.Олесницький був обраний заступником голови Клубу замість Григорія Цеглинського. За офіційним повідомленням, це обрання мало виключно політичні мотиви – бажання більшості бачити голову Українського сеймового клубу Є.Олесницького у президії Українського парламентського клубу. Проте вже наступного дня Є.Олесницький подав офіційну заяву про відмову від обрання. Її повний текст видрукувало “Діло”: “Донесенє про вибір нової президії парламентарного клубу прошу доповнити занотованем, що я не приняв вибору на заступника голови клубу, роблячи се з чисто особистих, а абсолютно не з політичних мотивів, так що з сього факту не можна абсолютно додумуватися якогось диссонансу в нашім клубі. Відень. 24.І.1909” (Діло. – 1909. – 26 (13) січня. – С. 2).

В найбільшій секреті постановлено переговорювати з Весоловським, щоб він згодився обняти редакцію “Діла”... – У 1908 р. та 1909 р. (січень–початок травня) видавцем і відповідальним редактором “Діла” був Олександр Борковський. З 9 травня 1909 р. відповідальний редактор – Володимир Бачинський. Ним він залишався у 1910–1913 рр.

...брата Кришталовичі... – Йдеться про видавців та відповідальних редакторів газети “Народне слово” А.Кришталовича та Г.Кришталовича. Після того, як газету викупила Народна рада, її видавцем став А.Говикович (1909–1911).

На секретнім з’їзді польських учених і політиків в Кракові в минулім році... – Пригадалися ці слова М.Грушевському після червневих зборів НТШ 1913 р., чим він ділився у листі до Є.Чикаленка: “Можна б згадати і се, що кінець кінцем се сповнюється воля польських верховодів, Бобжинського і К°, що кілька літ тому на своїм з’їзді в Кракові постановили, що я являюсь головною перешкодою для “угоди”. І от як я тепер бачу, се оден ланцюг – і ріжні прикрости від поліції, які я маю в останніх часах, і проба викурити мене, піднявши питанне (торік), що я мушу зріктися російського підданства – і от ся кампанія, щоб вибити мене з Т[оварист]ва, а заразом – очевидно – і сприкрити міні так Галичину, щоб я справді плюнув на все і втік з неї без оглядки” (Тодійчук О. Листи М.С.Грушевського до Є.Х.Чикаленка // Архівознав-

ство. Археографія. Джерелознавство. Міжвідомчий збірник наукових праць. – К., 2001. – Вип. 4. Студії на пошану Руслана Пирого. – С. 157; лист від 5 серпня (23 липня) 1913 р.).

...на останнім з'їзді (2/II) мужів довір'я прийшло щось ніби до розбиття партій... – На з'їзді “мужів довір'я” “Русской народной партии” відбувся остаточний розкол москвофілів на “старо”- і “новокурсників”. Протестуючи проти запрошених на власну руку В.Дудикевичем та Д.Марковим осіб, зал засідання покинула більшість парламентських і сеймових послів русофільської орієнтації: В.Давидяк, М.Король, М.Глібовицький, В.Курилович та інші (“старокурсники”). Вони заперечували проти “повного з'єднання з російством”, не поривали з народною мовою і декларували свою лояльність до Австрії. Управа партії перейшла до рук проросійськи налаштованих молодих реформаторів (“новокурсників”), де ключову роль відігравали В.Дудикевич і Д.Марков. Вони повністю орієнтувалися на монархічну Росію та заперечували права національного розвитку українського народу. “Старі” зберегли за собою газету “Галичанин” та тижневик “Русское слово”. “Молоді” започаткували видання проросійської газети “Прикарпатская Русь” та тижневика “Голос народа”. Детально див.: Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині ХІХ – на початку ХХ ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 231–268.

Дуже мене “смутила” звістка, що в “Вістнику” буде поміщено продовження “Щаблі життя”. – Чотири розділи п'єси В.Винниченка “Щаблі життя” були вміщені у збірнику “Дзвін”, що вийшов у Києві у 1907 р. Критичну рецензію на твір подав в ЛНВ В.Леонтович (ЛНВ. – 1908. – Т. ХЛІ. – Кн. ІІІ. – С. 606–618). У ЛНВ продовження п'єси не друкувалося.

bahnbrechend (нім.) – переломна

post festum (латин.) – після свят

exemplum (латин.) – приклад

№ 111 Львів, 17 (4) лютого 1909 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 204–207 зв.).

Не знаю теж, де зараз П. Професор перебувають... – 3 20 січня по 12 лютого (ст. ст.) 1909 р. М.Грушевський перебував у Петербурзі, де працював у архівах, бібліотеках, мав численні зустрічі з науковцями, видавцями, громадськими діячами (Там само, спр. 25, арк. 240–249). 12 лютого через Вільну він виїхав до Львова. Прибувши до Львова, 13 лютого відразу “закликав Джиджору на справозданне” (Там само, арк. 250).

...до [Товариств] Петра Могили... – Йдеться про Товариство українських наукових викладів ім. Петра Могили, засноване 1909 р. у Львові заходами О.Колесси на основі статуту, затвердженого 1906 р. Метою товариства було поширення і популяризація знань, головним чином шляхом організації загальнодоступних наукових і науково-популярних лекцій, доповідей. Мало філії в інших містах Галичини.

...Василіян... – Йдеться про ченців уніатського ордену (орден отців василіян), заснованого на західноукраїнських та західнобілоруських землях після Брестської унії 1569 р. з метою поширення уніатства.

...візиту Шептицького конгресови “Просвіти”... – Йдеться про Перший всеукраїнський просвітньо-економічний конгрес з нагоди 40-ліття існування та діяльності “Просвіти”, який відбувся у Львові 1–3 лютого 1909 р.

Versöhnungsfest (нім.) – свято, день примирення, єднання

pausa verba veritatis (латин.) – без зайвих слів істинних

№ 112 Львів, 19 (6) лютого 1909 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 208–209 зв.).

Фільольогічна секція... хоче добитися розділу "Записок" на історичні і фільольогічні... – Ці вимоги до Виділу члени Філологічної секції ініціювали і пізніше, у 1914 р. *Див. коментар до листа І. Джиджори від 14 (1) квітня 1914 р.*

...наводжено статтю Шурата про Кмицікевича... – Йдеться про публікацію: *Шурат В[асиль]*. Азбучна стаття Миколи Кмицикевича з 1831 р. [Додаток у тексті: оригінальний текст статті] // ЗНТШ. – Львів, 1908. – Т. LXXXI. – Кн. I. – С. 134–144.

№ 113 Львів, 6 квітня (24 березня) 1909 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 210–212 зв.).

...остання сесія в парламенті була, що називається, "песью сесією" виключно через міжнародне положення. – Йдеться про сесію, яка відкрилася 10 березня 1909 р. В умовах загрози війни, перед якою стояла Європа, питання про збільшення контингенту рекрутів стало центральним на порядку денному. Від імені української репрезентації виступив К.Трильовський, який заявив, що українці не підтримують лінії на збільшення кількості військових. Тим самим Клуб продемонстрував своє незадоволення політикою мілітаризації.

...навіть "Музоки" вважали збірку Карманського слабенькою... – Ймовірно, йдеться про думку, поширену серед членів об'єднання письменників-модерністів "Молода муза", організованого у Львові 1906 р. Видавництво "молодомузівців" видавало збірки поезій, новел-мініатюр, літературні альманахи, журнал "Світ". Ця думка стосується збірки поезій: *Карманський П. Пливем... по морі тьми / Вступна ст. автора.* – Львів: Накладом автора. Друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, 1909. Рецензію на збірку подав М.Федюшка (Євшан): *Євшан М.* Петро Карманський; з нагоди нової збірки творів ["Пливем по морі тьми...", Львів, 1909]. (Рецензія) // ЛНВ. – 1909. – Т. XLVI. – Кн. VI. – С. 537–543.

...сьогодня нагло рішиє Франко з цілою родиною поїхати в Київ... – У своєму щоденнику Є.Чикаленко емоційно-лаконічно описав цей візит: "Несподівано приїхав до Києва славнозвісний Іван Франко і оселився у мене. Сумно дивитись, як такий великий і глибокий розум помутився. Про все він говорить, як здорова людина, а коли заїде мова про його паралізовані руки, то тут і виявляється його божевілля: він запевняє зовсім серйозно, що то Драгоманов покрутив йому руки і що й тепер їх крутить. [...] Прожив у нас Франко днів з десяток і наморочив нас усіх немало, бо руками він не може нічого робити – його треба роздягати, одягати, вмивати й годувати. Дивно, як він сам зі Львова приїхав сюди. Тут він багато ходив сам по знайомих та на Поділ, де купував собі багато раритетних книжок. [...] Додому не хотів їхати, поки син не приїхав і не забрав його" (*Чикаленко Є.* Щоденник: У 2 т. – К., 2004. – Т. I (1907–1917). – С. 57–58; запис від 10 квітня 1909 р.).

vice-versa (латин.) – навпаки

№ 114 Заставці, 9 квітня (27 березня) 1909 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 213–214 зв.).

...з приводу 200-літньої річниці Полтавської битви. – 8 травня 1909 р. відбулося засідання Народного комітету, на якому обговорювалося питання відзначення роковин Полтавського бою. Запрошення М.Грушевському на ці збори зберігається:

Там само, спр. 32, арк. 37. Завдання НТШ та своє власне М.Грушевський вбачав у підготовці історичних студій, які б правдиво висвітлювали події 200-річної давнини. Так з'явилася його праця "Виговський і Мазепа" (ЛНВ. – 1909. – Т. XLVI. – Кн. – С. 417–428), названа "снопом проміння, киненим істориком у глиб минулого". Так само на кінець року з ініціативи голови НТШ було випущено тематичний том "Записок" НТШ (Т. ХСІІ. – Кн. VI), в якому були зібрані виключно статті та матеріали, пов'язані з подіями 1709 р. У передмові до тому М.Грушевський відзначав недостатню розробку джерельного матеріалу за темою, "без котрого неможливе відповідне освітлення тодішнього перелому українського життя, і супроти ваги і дражливости тих центральних питань історіографічна робота, зовсім натурально, обминає їх в надії підійти згодом до їх рішення з більшим запасом матеріалу і кращими шансами наукового розсліду". Відкривала том студія М.Грушевського концептуального характеру "Шведсько-український союз 1708 р." (С. 7–20). На противагу гучному святкуванню за участю царя, що відбувалося в Полтаві, Галичина відзначала "сумні роковини" низкою публіцистичних праць. Іван Джиджора опублікував у "Ділі" статтю "Анафема" (Діло. – 1909. – 10 липня. – № 149. – С. 1–2). У саркастичному тоні подало "Діло" огляд "Полтавське свято" (Там само. – 14 липня. – № 151. – С. 2), а на противагу описаним подіям видрукувало поруч "Протест українців в Бельгії проти святкування 200-літньої річниці погрому України Московію на українській землі" (Там само.). Авторство цих двох останніх публікацій необгрунтовано приписано І.Джиджорі (Качкан В. Іван Джиджора – оглядач львівських видань, публіцист // Українська періодика: історія і сучасність: Доповіді та повідомлення п'ятої Всеукр. науково-практ. конф. 27–28 листопада 1998 р. – Львів, 1999. – С. 25–29). Чітко визначили своє ставлення до подій і інші галицькі публіцисти. Невиголошену промову з приводу 200-ліття Полтавського бою та пропозиції щодо способів пошанування пам'яті гетьмана І.Мазепи подав В.Пачовський у своїх публікаціях під назвою "Сумні роковини" (Будучність. – 1909. – Ч. 5. – С. 73–76; Руслан. – 1909. – Ч. 141).

...*росправу Січинського відкладено до 15-го цвітня.* – Йдеться про покарання студента філософського факультету Львівського університету Мирослава Січинського, який 12 квітня (30 березня) 1908 р. під час аудієнції убив намісника Галичини графа Андрея Потоцького. Це вбивство було названо першим актом політичного терору в конституційній Австрії. Мотивами убивства студент назвав антиукраїнську політику намісника. Більше року львівський карний суд розглядав судову справу М.Січинського. Двічі він був засуджений до смертної кари через повішення. Завдяки зусиллям адвокатів К.Левицького, В.Старосольського та ін. спочатку найвищим касаційним трибуналом, згодом цісарським помилюванням смертну кару було замінено на 20 років ув'язнення. При допомозі Д.Вітовського та М.Цеглинського у 1911 р. Мирославі вдалося втекти зі Станіславівської в'язниці "Діброва" (докладно див.: Фантастична втеча Мирослава Січинського. – Сідней – Аделаїда, 1987). Проживав у Швеції, Австрії, з 1914 р. – у США, де став одним із провідних українських політичних діячів. Збереглося два листи М.Січинського до М.Грушевського за 1908 і 1909 рр. (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 748, с. 10–15; спр. 871, арк. 268–269). У листах, написаних під час слідства, він повідомляв не лише про політичні, а й особисті мотиви, що спонукали до вбивства. З контексту листів зрозуміло, що історик відповідав М.Січинському. Пізніше, перебуваючи в еміграції, М.Грушевський налагодив зв'язки з українськими діячами в Америці, зокрема з М.Січинським. Один з листів ученого до нього було опубліковано в американських часописах (Див.: *Винар Л.* Лист М.Грушевського до Мирослава Січинського з 1919 року // Український історик. – 1978. – Ч. 1–3. – С. 160–162). Накладом М.Січинського у 1918 р. в Нью-Йорку вийшла брошура М.Грушевського "Про батька козацького Богдана Хмельницького".

№ 115 [Київ, 13 червня (31 травня) 1909 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 22–22 зв.). На конверті (арк. 23) від цього листа адреса: “Австрія, Львів, Lemberg, Супінського, 17, Акад[емічний] дім. Високоповажн[ий] Пан Іван Джиджора”. Два штемпелі Києва (31.5.09).

Місце і дату написання встановлено за поштовим штемпелем на конверті. Місце написання підтверджується і щоденниковими записами М.Грушевського про його перебування в цей час у Києві.

...в київ[ському] клубі буде прийняте для екскурсій... – Йдеться про екскурсію, організовану професором Петербурзького університету О.Л.Погодіним для своїх студентів для ознайомлення з діяльністю всіх політичних та культурно-просвітніх інституцій у слов'янських містах підросійської України, Галичини, Польщі. *Див. коментар до листа М.Грушевського від 17 (4) червня 1909 р. та листа І.Джиджори від 23 (10) червня 1909 р.*

Чи віддали вже огляди? – У рубриці “Наукова хроніка” в загальному огляді часописів за 1908 р. І.Джиджора подав огляди “Записок Українського наукового товариства в Києві” та “Літературно-наукового вістника” (ЗНТШ. – Львів, 1909. – Т. LXXXIX. – Кн. III. – С. 160–173).

post festum (латин.) – після свята

№ 116 Львів, 12–14 червня (30 травня – 1 червня) 1909 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 215–215 зв., 217–218 зв., 216–216 зв., 219–220 зв.).

...в нашій Клубі розбите: вийшли з нього буковинці і утворили окремий клуб... – Посли від Буковини Микола Василько, Єртей Пігуляк, Ілля Семака, Антін Лукасевич та Микола Спинул, які від червня 1907 р. складали з послами від Галичини спільний Український парламентський клуб, з червня 1909 р. утворили окремий клуб. Співзвучне зі словами І.Джиджори пояснення щодо виходу буковинських послів із Клубу дає у своєму огляді і Л.Цегельський: “Причиною цієї сецесії було заострене опозиції українського клубу против “коаліційного (німецько-чесько-польського) правительства Бінерта, а буковинські русини боялися прогнати правительство” (Цегельський Л. З австрійської України // ЛНВ. – 1909. – Т. XLVIII. – Кн. XII. – С. 603–604).

...звістку про Погодіна... – *Див. коментар до листа М.Грушевського від 17 (4) червня 1909 р. та листа І.Джиджори від 23 (10) червня 1909 р.*

rohes Wesen (нім.) – груба істота

№ 117 [Київ, 17 (4) червня 1909 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 82–82 зв., 84). На конверті (арк. 83) від цього листа адреса: “Високоповажан[ий] Пан Іван Миколаєвич Джиджора у Львові, ул. Супінського, 17, Акад[емічний] Дім”. Без поштового штемпеля.

Місце та дату написання встановлено за щоденником М.Грушевського. 4 червня (ст. ст.) 1909 р., в день від'їзду О.Погодіна до Львова, М.Грушевський занотував у щоденнику “[...] вислав на двірєць лист до Джиджори з інструкціями, аби Погодіні йому передав” (Там само, спр. 25, арк. 274 зв.).

Вчора погодінську екскурсію приймали в Укр[аїнському] клубі й показували їй Київ. – Про задум екскурсії по слов'янських містах (Київ, Львів, Краків) петербурзький професор, представник прогресивного кола російського неославізму

О.Л.Погодін повідомляв М.Грушевського ще в березні 1909 р. Він також висловлював подяку за згоду прийняти екскурсію та сприяти їй у всьому (Там само, спр. 700, с. 1–6). У листі від 15 травня (ст. ст.) 1909 р. О.Погодін інформував про намір приїхати до Києва 3 червня 1909 р. зранку. (Там само, с. 5). Гості відвідали міський музей, з експозицією якого їх ознайомив директор М.Біляшівський. Після відвідин музею було організовано екскурсію по місту, яку на прохання М.Грушевського провів знавець пам'яток Києва Орест Левицький. Про свою згоду він повідомив листовно, а також передав вкладку на банкет з нагоди прийняття О.Погодіна та його студентів у розмірі 3 руб. від В.Науменка (Там само, спр. 598, арк. 1; лист від 2 червня (ст. ст.) 1909 р.). Екскурсанти побачили розкопки Десятинної церкви, Лавру та інші пам'ятні місця. Увечері, о 22-й годині, в Українському клубі відбувся банкет за участю українських, польських і російських громад, який відкрив вітальною промовою голова клубу М.Лисенко. Головував на банкеті М.Грушевський. З промовами виступили Л.Жебуньов, В.Перетц, І.Стешенко, Л.Старицька-Черняхівська, О.Погодін та ін. Банкет закінчився вітальним словом М.Грушевського. Через газету "Рада" О.Погодін висловив щире подяку українській громаді Києва за гостинне прийняття. Наступного дня, 4 червня, гості оглядали ще Київ, а ввечері виїхали до Львова. Детально перебування О.Погодіна та його студентів у Києві висвітлювала газета "Рада" (Рада. – 1909. – 5 червня. – № 126. – С. 2; 6 червня. – № 127. – С. 2). Описує ці події у своєму щоденнику і М.Грушевський (Там само, спр. 25, арк. 274–274 зв.).

Погодін хоче заховати вигляди об'єктивності й сповіщає про свій приїзд поляків і москвофілів. – Як повідомляв О.Погодін у своїх листах до М.Грушевського, у Львові він мав намір ознайомити своїх студентів з усіма партійними організаціями (українськими, старорусинськими, польськими): "Поляки убеждают меня не ехать во Львов, но именно потому я и хочу ехать к Вам. Мне хочется, чтобы наша молодежь совершенно объективно присмотрелась к Вашей деятельности (партийной), и к полякам, и к старорусской партии. Поэтому мы должны будем соблюсти полный нейтралитет. [...] Вместе с тем я очень надеюсь на то, что и Вы лично, и Ваши товарищи по работе помогут нам познакомиться основательно с сущностью украинского движения в Галиции, с Вашими учреждениями и изданиями" (Там само, спр. 700, с. 3–5).

№ 118 Львів, 23 (10) червня 1909 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 221–223).

...маю змогу і час бодай коротко донести про її побут у Львові. – У Львові екскурсанти оглянули університет і політехніку, українські культурні установи. 20 (7) червня вони взяли участь у освяченні бурси Педагогічного товариства, збудованої на пожертви українського громадянства. Освячував бурсу митрополит Шептицький. Після освячення та оглядин приміщення відбулося знайомство митрополита з О.Погодіним та гостями з Петербурга. Того ж дня Володимир Шухевич ознайомив екскурсантів зі збірками в музеї Дзедушицьких. На завершення у французькому ресторані відбулася спільна вечеря українців з гостями з Петербурга.

...Погодін буде вповні вдоволений з свого побуту... – У листі до М.Грушевського вже після подорожі О.Погодін передавав щирі вітання І.Джиджорі, що свідчить про особливу увагу учня Грушевського до гостей (Там само, спр. 700, с. 8; лист від 12 жовтня (ст. ст.) 1909 р.).

katzenjammer (нім.) – похмілля

№ 119 *Заставці, 3 серпня (21 липня) 1909 р.*

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 224–225 зв., 349).

Цей лист І.Джиджора написав, випереджаючи нагадування М.Грушевського про повернення його статті “Два роки галицької політики”, висловлене у листі від 4 серпня (22 липня) 1909 р.

Прошу дарувати за передержання статті... – Див. коментар до листа М.Грушевського від 4 серпня (22 липня) 1909 р.

...а з чого потім вийшли польські гімназії і утравквістичні. – На 1909 р. в Галичині було 6 українських гімназій (не рахуючи приватних) та дві утравквістичні, польсько-українські паралелі, при польських гімназіях у Бережанах та Стрию.

Читаю “Історію”. – Йдеться про “Історію України-Руси” М.Грушевського (Т. VII: Козацькі часи до р. 1625. – Київ; Львів: Друкарня П.Барського, 1909), яка, як писав сам автор Є.Чикаленкові, “вийшла перед вакаціями” (Тодійчук О. Листи М.С.Грушевського до Є.Х.Чикаленка // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Міжвідомчий збірник наукових праць. – К., 2001. – Вип. 4. Студії на пошану Руслана Пирога. – С. 152).

Вчора одержав “Записки” і через два дні напишу і пішлю рецензію. – Найвірогідніше, як свідчить лист М.Грушевського від 13 вересня (31 серпня) 1909 р., йдеться про рецензію для ЛНВ на “Записки” НТШ (Т. LXXXVIII. – Кн. II), яку І.Джиджора не підготував (її подав С.Томашівський).

coram publico (coram populo) (латин.) – публічно, відкрито

№ 120 [Криворівня, 4 серпня (22 липня) 1909 р.]

Публікується за мікрофільмованою копією автографа (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 17–17 зв.). Оригінал листа на час підготовки видання було викрадено. Поштова картка. Адресована: “Високоповажаний Іван Джиджора в Заставцях, о. п. Голгочі”. Поштовий штампель на мікрофільмованій копії не прочитується. За даними видання: Рукописи, документи і матеріали Михайла Грушевського у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові: Каталог. – Львів, 2005. – С. 106, яке готувалося ще за наявності оригіналу, на штампелі дата: 4 серпня 1909 р. За ним і подається дата написання. Місце написання встановлено за щоденником М.Грушевського (на той час він перебував на літніх вакаціях у Криворівні (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 283).

За день до цього листа, 3 серпня (21 липня) 1909 р., І.Джиджора написав М.Грушевському листа з вибаченнями за затримку статті професора та своїми думками з приводу її змісту (див. лист).

...відіслати міні сюди мою статтю, вислану Вам 10 (23) VII зі Львова. – Йдеться про статтю М.Грушевського “Два роки галицької політики”, яку він розпочав писати на початку липня (ст. ст.) 1909 р. після делікатного нагадування І.Джиджори, що того року в ЛНВ не було публікацій професора із циклу “На українські теми”. Впродовж 1–7 липня (ст. ст.) М.Грушевський майже щодня бачився з І.Джиджорою, обговорював з ним зміст статті, а перед від’їздом учня на вакації дав йому переглянути першу частину. 10 липня (ст. ст.), вже перед своїм виїздом до Криворівні, М.Грушевський закінчив “Два роки галицької політики” і, вірогідно, за його дорученням друга частина була відправлена в Заставці. Вже в Криворівні, працюючи над упорядкуванням чергової книжки ЛНВ, М.Грушевський нагадав І.Джиджорі цією карткою про повернення статті. 23–25 липня (ст. ст.) вчений занотував у щоденнику: “Замкнув був зовсім VIII кн[ижку], а це над сподіванне прислав Джиджора кінець моєї статі, протримавши щось більше 10 днів; спізнився ЛНВ, але що ж; післав”

(Там само, спр. 25, арк. 288). Якщо М.Грушевський і погоджувався з якимись заувагами учня, висловленими у листі від 3 серпня (21 липня) 1909 р., то змінити щось у статті не мав часу. На полях цієї другої частини автографа напис: “Докінчене статі “На Українські теми”. Зараз вискладайте і пришліть коректу” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 169, арк. 100–143 зв.; друга частина: арк. 122–143 зв.). “Два роки галицької політики” було опубліковано під рубрикою “На українські теми” у виданні: ЛНВ. – 1909. – Т. XLVII. – Кн. VIII. – С. 340–355. Пізніше автор включив статтю до збірки: *Грушевський М. Наша політика*. – Львів, 1911. – С. 17–39 (передрук: *Грушевський М. Твори: У 50 т.* – Львів, 2005. – Т. 2. – С. 261–275). Основний зміст її – це критичний аналіз діяльності найвпливовішої в Галичині Української національно-демократичної партії та її провідників, парламентських та сеймових послів, розкриття їхньої безпринципності, схильності до угодовства з польською владою. Стаття поклала початок конфлікту в НТШ 1913 р.

№ 121 [Київ, 13 вересня (31 серпня) 1909 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 24–24 зв.). Поштова картка. Адресована: “Австрія, Галичина, В[исоко]пов[ажаний] Іван Джиджора в Заставцях, о. п. Голгоці”. Штемпель Києва (31.8.09).

Місце і дату написання встановлено за поштовим штемпелем.

Я тут пробуду, м[а]б[уть], до кінця вересня ст. ст. – 23 серпня (ст. ст.) 1909 р. М.Грушевський виїхав зі Львова до Києва. Пробув у Києві до 7 жовтня 1909 р. Опікувався завершенням спорудження прибуткового будинку на Паньківській, 9 (Там само, спр. 25, арк. 302–302 зв.).

Ол[ександр] Серг[ієвич] їде коло 8-го до Москви. – 11 вересня (ст. ст.) 1909 р. М.Грушевський записав у щоденнику: “Поїхав Саша” (Там само, арк. 298).

...не прислали рецензії на 88 т[ом] “Записок”... я був змушений просити Томашівського... – Див. *Томашівський С. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. LXXXVIII, кн. II, Львів, 1909 (Рецензія) // ЛНВ. – 1909. – Т. XLVII. – Кн. IX. – С. 577–578.*

... (будете мати змогу поговорити про статтю Герасимчук[а]). – Див.: *Джиджора І. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Наукова часопись, присвячена передовсім українській історії, фіольології й етнографії, виходить у Львові що два місяці під редакцією Михайла Грушевського. Т. LXXXIX, 1909 р., кн. 3, ст. 239 (ЛНВ. – 1909. – Т. XLVIII. – Кн. XI. – С. 406–407). Головну увагу у цій рецензії І.Джиджора дійсно приділив студії В.Герасимчука (*Герасимчук В. Виговщина і Гадяцький трактат [Продовження]: IV: Гадяцький трактат [Додаток: оригінальний текст Гадяцького трактату] // ЗНТШ. – 1909. – Т. LXXXIX. – Кн. III. – С. 46–90*): “З історичних статей в сій книжці “Записок” маємо передовсім останню частину інтересної монографії В.Герасимчука: “Виговщина і Гадяцький трактат” – власне частину, присвячену самому трактатові чи радше обставинам, що сей трактат попередили і, по думці автора, викликали. Маючи нарешті перед собою цілу сю працю, можна дати оцінку її. Студія передовсім інтересна тим, що молодий історик з школи проф. Грушевського трактує сей період з погляду цілості історії українського народу; інтересна вона подекуди й новим незнаним досі актовим матеріалом, особливо в останній своїй частині. Зате не можна погодитися з деякими твердженнями й висновками автора і способом оброблення речі. Зачнемо від того, що ми підтримуємо закид рецензента попередньої книжки ЛНВістника щодо певного хаотичного укладу праці д. Герасимчука. На нашу думку, ся хаотичність походить звідси, що автор не зміг як слід опанувати – не скажемо матеріялу, але думок чи радше рефлексій, викликаних у його студіями над згаданими часами і їх значінням. Звідси маємо тут*

багато непорозумінь і суперечних поглядів не тільки чужим, раніше деінде висказаним поглядам, але і власним авторовим, висловленим в тій самій праці. Взяти хоч би перше непорозуміння в заголовку: що таке “Виговщина”? Навіть з монографії д. Герасимчука не можна набрати переконання, щоби час гетьмановання Виговського становив собою якийсь-небудь характеристичний період, відмінний чим-небудь від Хмельниччини і пізнішого часу, що надавало б йому право називатися “виговщиною”. Так, напр., автор не потрапив мотивувати свого твердження, суперечного установленню поглядов проф. Грушевського, що для Хмельницького злука з Москвою не була лишень хвилевою комбінацією і що він лишився їй в і р н и м до смерті. Тим часом кільканадцять стрічок вище, де говориться про різні того рода політичні комбінації Хмельницького, автор, на нашу думку, сам перечить згаданому твердженню, говорячи, що і в злуці з Москвою Хмельницький видержав короткий час. Певного рода апіорність була причиною такої неясности в характеристиках Богдана Хмельницького і Виговського, так що трудно розібратися, хто чим від кого вище стояв і чим був Хмельницький своїми плянами для Виговського і навпаки. Ся передвзятість думки в автора була причиною переоцінення, на нашу думку, Виговського і значіння самого гадяцького трактату для будучини України. Очевидно на тему: що було б, коли би сталося так, а не інакше, тяжко дискутувати. Але коли автор підносить таке грандіозне значіння гадяцького трактату, то, на нашу думку, треба було порівняти його з переяславською умовою і її консеквенціями [наслідками. — *Упоряд.*]. Автор же обмежився лишень на поданю самого тексту гадяцького трактату. Очевидно все не змінє того, що я сказав про інтерес, який викликає праця д. Герасимчука, і її значіння для нашої історіографії власне новим матеріалом, тут поданим, і будь-що-будь цікавими висновками, які насувають тільки тем до дискусії”. Детально про наукову діяльність В.Герасимчука, його археографічні студії, взаємини з М.Грушевським див.: *Герасимчук В. Матеріали до історії козаччини XVII віку / Василь Герасимчук: життя і творчість (1880–1944) / Упоряд. Я.Федорук. — Львів, 1994.*

№ 122 Львів, 3 жовтня (20 вересня) 1909 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 226–226 зв., 228–229 зв., 227–227 зв., 230–231 зв.).

Стаття про “Два роки галицької політики”... — Див. коментар до листа М.Грушевського від 4 серпня (22 липня) 1909 р.

...з *війм[ком] пв. “Діла”*... — Реферат статті за ЛНВ було видруковано в “Ділі” 23 грудня 1909 р.

...*сполуки нашого Клубу з “Слав’янскою унією”*... — Так називалася спілка південних слов’ян і частини чехів у колі послів до австрійського парламенту, невдоволених з німецької переваги в уряді Бінерта, який складався з двох чехів, двох поляків і сімох німців. 3 липня 1909 р. “Слав’янська унія” поборювала уряд обструкцією, що закінчилося врешті “відроченням” (призупиненням діяльності) парламенту з 29 жовтня 1909 р. На думку оглядача “З австрійської України” Л.Цегельського така спілка була неможлива, оскільки “обструкцію цієї “Унії” легко зацитькати покликанем ще одного чеха і одного з південних славян до міністерського кабінету” (ЛНВ. — 1909. — Т. XLVIII. — Кн. XII. — С. 602–615).

...*Шкільної ради*... — Йдеться про Крайову шкільну раду. Утворена 1867 р. на базі шкільної секції V департаменту Намісництва. Була вищим контрольним і виконавчим органом управління народними загальними та середніми спеціальними школами в Галичині. Підпорядковувалась Міністерству віросповідань та освіти австрійського уряду. У 1890–1901 р. віце-президентом ради був М.Бобжинський. Про-

довжувала свою діяльність до 1921 р., коли польський уряд реорганізував її в Кураторію львівського шкільного округу, яка діяла до 1939 р.

Що зроблять з Охримовичем – того не розумію... – У 1908 р. В.Охримович, адвокат і директор “Дністра” склав мандат посла до австрійського парламенту, його заступив В.Стефаник.

...комісія для фонду Мордовця... – Йдеться про “Фонд літератів ім. Д.Мордовця”, який постав 1898 р. Започаткований самим Д.Мордовцем, якому за публікацію в ЛНВ повісті “Дві доли” був призначений гонорар від Є.Чикаленка у сумі 2000 корон. Автор передав цю суму на фонд для допомоги письменникам, що бідують. З відсотків фонду щороку хтось із таких письменників діставав невелику допомогу.

Наша київська книгарня... тішиється в кругах різних органів Т[овариств]ва (бібліотека, книгарня, канцелярія) великою непопулярністю... – Див. коментар до листа М.Грушевського від 7–8 жовтня (24–25 вересня) 1909 р.

quasi (латин.) – нібито, псевдо-
 vona fide (латин.) – справді, дійсно
 recte (латин.) – насправді

№ 123 Київ, 7–8 жовтня (24–25 вересня) 1909 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 25–25 зв.).

Але прикро, що Ви міні пишете, що думаєте іти на посаду. – Очевидно, ці наміри І.Джиджори були пов’язані з його одруженням (див. лист М.Грушевського від 27 (14) листопада 1909 р.). 28 жовтня (ст. ст.) 1909 р., повернувшись з Києва, М.Грушевський записав: “Джиджора зник – підозрівають, що жениться” (Там само, спр. 25, арк. 307 зв.).

Кидати як наукові роботи, докторат... – Диплом доктора філософії І.Джиджора отримав 21 грудня 1912 р. після виходу наукової праці та здачі кваліфікаційних іспитів. Див. лист І.Джиджори від 18 (5) грудня 1912 р.

Прикро, що Ви ще й досі не вибралися до Москви. – У 1909 р. І.Джиджора так і не вибрався до московських архівів, хоча ще 9 липня 1909 р. на засіданні Виділу НТШ йому було виділено 500 корон допомоги на наукові студії (Хроніка НТШ. – Львів, 1909. – Ч. 39. – С. 14).

Ол[ександр] Серг[ієвич] уясе там давно і власне питає про Вас. – 1908 р. Олександр Грушевський подав план видання актів, що стосувалися внутрішньої історії Гетьманщини (Грушевський О. План видання актів з внутрішньої історії Гетьманщини // Хроніка НТШ. – Львів, 1908. – Ч. 36. – С. 23–27). Хронологічно проект обіймав час від гетьманування Мазепи до скасування гетьманської влади. Знаючи про зацікавлення І.Джиджори та минулорічні пошуки молодого історика в московських архівах, О.Грушевський, безперечно, передбачав його участь у реалізації цього проекту і продовження студій у 1909 р. У своєму листі до брата початку вересня 1909 р. Олександр Грушевський цікавився: “Чи вже в М[оск]ві Зал[ізняк] і Джиджора?” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 381, арк. 130).

...я пробуду ще тиждень, до 1 (14), і потім до Львова їдемо... – За щоденниковими записами 7 жовтня (ст. ст.) 1909 р. М.Грушевський виїхав з Києва до Петербурга (запис зроблено у вагоні). Пробув у Петербурзі до 15 жовтня (15 жовтня запис зроблено по дорозі до Києва). З 16 жовтня по 28 жовтня 1909 р. М.Грушевський мешкав у Києві. 28 жовтня 1909 р. прибув до Львова (Там само, спр. 25, арк. 307 зв.).

Дуже прикро, що против Лаврова єсть якась незадоволенне. – Це незадоволення виходило від референта Виділу НТШ М.Мочульського, який займався перевіркою книгарень, і зокрема київської, якою завідував Ю.Тищенко (Сірий). Підтвер-

дженням цього може слугувати запис у щоденнику М.Грушевського від 4 листопада (ст. ст.) 1909 р.: “[...] потім засід[анне] виділу, несподівано – досить неприємне: коли я поставив внесенне на побільшенне платні Лаврову, Мочульський і Гнатюк з великою заїлістю стали робити всякі закиди і жалі на нього; я заявив, що беру назад, тоді Мочульськ[ий] сказав, що складає реферат; і Гнатюк і він заявляли, що підвищенню не противні, тільки мають різні закиди” (Там само, арк. 308 зв.).

...ще й їздив кілька разів до Харкова, організуючи книгарню... – На засіданні Виділу НТШ 14 травня 1909 р. було ухвалено: “Уповноважити управителя київської книгарні поробити заходи до отворення філії книгарні в Харкові” (Хроніка НТШ. – Львів, 1909. – Ч. 39. – С. 12). Вже наприкінці травня 1909 р. Ю.Тищенко (Сірий) був у Харкові, неодноразово виїздив туди у червні–серпні, де познайомився з К.Я.Безкровним, який і став офіційним управителем книгарні. Докладно про свою роботу Ю.Тищенко (Сірий) звітувався у листах до М.Грушевського (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 582, с. 186, 179–180, 199, 203–206). Вболіваючи за цю справу, 12 серпня 1909 р. М.Грушевський занотував у щоденнику: “Лаврів написав, що дозвіл на Харків є вже і виїздить туди” (Там само, спр. 25, арк. 291 зв.). На черговому засіданні Виділу 1 вересня 1909 р. було виділено кредит у сумі 3000 корон для Української книгарні у Харкові (Хроніка НТШ. – Львів, 1909. – Ч. 40. – С. 2). Харківська філія відкрилася 1 вересня 1909 р. за адресою: вул. Рибна, 25. Детально про організаційні заходи з відкриття книгарні у Харкові див.: *Тищенко Ю.* Книгарні “Літературно-наукового вісника” на Наддніпрянщині в 1907–13 рр. (Спогад) // Науковий збірник Українська вільна академія наук у США). – Нью-Йорк, 1953. – Вип. II. – С. 121–124.

...а помічника одного забрали в тюрму... – У листі від 27 липня (ст. ст.) 1909 р. Ю.Тищенко (Сірий) скаржився: “У нас знова біда трапилася. Данила знова взяли, і нема надії на скорий поворот, бо погнали по етапу в Полтаву. Арестували його по розпорядженню полтавських властей. Прийдеться шукать до книгарні когонебудь” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 582, с. 197–198).

Дім ще доперво докінчують, дуже затягли, і через се ми втратили сезон найму помешкань... – 23 серпня (ст. ст.) 1909 р. М.Грушевський з родиною виїхав до Києва, де опікувався завершенням зведення прибуткового будинку на Паньківській, 9. У щоденнику майже щодня відзначав, що “будова дуже слабо посувається” (записи від 24, 27, 28 серпня). З 31 серпня взявся сам пильнувати “будову”. 10 вересня занотував: “Будова лізе поволі, квартирантів нових нема, старі скидаються”. 14 вересня те ж саме: “Непокоїть мене, що все менше питають помешкань”. 20 вересня: “На сьогоднішній день покладав я великі надії щодо здачі квартири, але нічого не пішло”. 21 вересня: “[...] наш головний квартирант попросив звернути задатки двох квартир”. 26 вересня: “Я на сі два свята покладаю “великі надії”, може, здам хоч 2 квартири”. 27 вересня: “Надії не справдилися, бо не вийняли нічого”. 29 вересня: “З полудня зачали переноситися до нової хати і до обіда перенеслися, без усяких оказій. Дуже нам весело і мило в новій хаті”. 4 жовтня: “Неділя не принесла ніяких інтересних наємців, навпаки – ще стратили або відправили лавочника, акушерку, приходив доктор, але торгувавсь-торгувавсь і розбилось на 50 рублях”. 7 жовтня 1909 р. М.Грушевський виїхав з Києва до Петербурга (Там само, спр. 25, арк. 294–302 зв.).

viribus unitis (латин.) – спільними зусиллями

№ 124 Львів, 12 жовтня (29 вересня) 1909 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 232–233).

№ 125 [Львів, 27 (14) листопада 1909 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 110).

Місце і дату написання встановлено за щоденником М.Грушевського: 14 листопада (ст. ст.) 1909 р. вчений занотував: “Написав до Джиджори, що зник і не подає ні гласу, ні послухання по своїм ожененню, щоб приїздив нарешті. Прикро мині дуже, утратив такого близького чоловіка, хоч який був з нього кепський співробітник” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 310 зв.). Місце написання (Львів) також встановлено за щоденником.

...*своє озєсененнє...* – У ЦДІАЛ України збереглося запрошення пароха с. Голгочі Підгаєцького повіту (нині Підгаєцького р-ну) на Тернопільщині Івана Навроцького та його дружини Івонни на вінчання їхньої доньки Наталії з Іваном Джиджорою, яке мало відбутися 7 листопада (н. ст.) 1909 р. Як свідчать листи Івана до Наталії, вони були знайомі від 1904 р. (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2317). Подружжя мало двох дітей: Лідію (народилася у травні 1910 р.) та Анатолія (1912 р. народження). На 1928 р. Н.Джиджора мешкала у Львові. 27 січня 1928 р. М.Грушевський звернувся з проханням до голови НТШ К.Студинського: “Писала мині сими днями вдова по Ів. Джиджорі Наталія Джиджорова, ул. Піярів, 54 В. Вона в тяжкій матеріальній становищі і просить попросити Вас, щоб Ви помогли їй знайти якийсь заробіток. Задля пам'яті покійного, що був моїм найближчим учеником і приятелем, я дуже б Вас просив про се. Я написав їй, щоб вона прислала на мої руки згоду на виданнє писань її чоловіка Історичною секцією, або иншим видавництвом, якби котрому б секція се виданнє передала. По отриманню такого листа я вистараю їй аванс і старатимусь видусити з сього видання якнайбільше монети для неї. Прошу її покермувати, як треба, в написанню такого листа, але zarazом – і зробити що можливе, щоб вона знайшла собі сталий заробіток, бо з видання творів небіжчика так багато я не видушу!” (Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського / Упоряд. Г.Сварник. – Львів; Нью-Йорк, 1998. – С. 219). 12 вересня 1928 р. М.Грушевський просив виплатити Н.Джиджорі кошти в рахунок видання вибраних історичних студій її чоловіка (Там само. – С. 230). Ймовірно, після їх виходу (*Джиджора І.* Україна в першій половині XVIII віку. Розвідки і замітки. – К., 1930) саме Наталія передала до НТШ архів та листування чоловіка, які у 1932 р. впорядкував Теофіл Коструба (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, 2317, 1301, 2491–2496). Подальша доля родини невідома.

...*щоб Ваше озєсененнє не вибило Вас з наукової колії.* – Історія повторюється. Подібні застереження висловив своєму учневі, Михайлові Грушевському, його вчитель Володимир Антонович. Цю розмову зафіксував у своєму щоденнику молодий адепт української історії: “[...] трохи ніяково вийшло, коли я сказав, що попереду не думав за те, щоб добувати ступени, він одказав: даремне, коли в[и] зроду до сего призначені; я одказав, чи знаєте ви чи ні... Що, може, збираєтеся ожєнитися – Боже вас борони, се така перешкода була багато кому. Ні, я не збираюся (шкода, що за се не побалакав я дрібніше, бо він має великий досвід)” (*Грушевський М.С.* Щоденник (1888–1894 рр.) / Підгот. до вид., переднє слово, упоряд., комент. і післям. Л.Зашкільняка. – К., 1997. – С. 65; запис від 27 вересня (ст. ст.) 1890 р.).

№ 126 Голгочі, 7 грудня (24 листопада) 1909 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 234–234 зв.). Отримавши цього листа, 25 листопада (ст. ст.) 1909 р. М.Грушевський занотував у щоденнику: “Обізвався Джиджора і запевняє, що ні в чім не змінюються його пляни” (Там само, спр. 25, арк. 312 зв.).

expeditus (латин.) – готовий

№ 127 Львів, [9 грудня (26 листопада)] 1909 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 26).

Місце та дату (число) написання уточнено за щоденником М.Грушевського. 26 листопада (ст. ст.) 1909 р. вчений занотував: “Зворохобив нас Залізняк фальшивою чуткою, що парламент розв’язано. Що робити? Треба видавати якусь газетку на час виборів. Але з ким? Почали укладати з Залізняком, кого б можна просити? Цегельського, Крип’якевича? Післав Джиджори листка, щоб прийхав. Але телефоном спитав Возняка за дві години – каже, що неправда” (Там само, спр. 25, арк. 312).

№ 128 [Львів, 25 (12 грудня) 1909 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 101).

Місце та дату написання встановлено за щоденником М.Грушевського. 12 грудня (ст. ст.) 1909 р. він записав: “Нині рано прийшов Чайківський і досить забрав часу (в справі свого Сагайдачного). Потім Цегельський зворохобив фальшивою звісткою, буцім вибрани мене до Тіснійшого комітету, і я післав заяву, що не приймаю, на руки Джидж[ори] – але він роз’яснив” (Там само, спр. 25, арк. 315).

...мене вибрано до Тіснійшого комітету. – На цей час М.Грушевський вийшов з Української національно-демократичної партії, одним із засновників якої він був. На установчому з’їзді партії 26 грудня 1899 р. вчений був обраний до керівного органу партії – Ширшого та Тіснійшого комітетів. Спроба лідерів УНДП реформува-ти “Просвіту” та утвердити свій вплив на товариство послужила для М.Грушевського поштовхом до складання з себе обов’язків члена комітетів, про що свідчить його заява від 20 (7) квітня 1900 р. (див.: *Кухар В.* Листи М.Грушевського з фонду Ю.Романчука ЦДІА України у Львові // *Український історик.* – 2002. – Ч. 1–4. – С. 463–468). Проте, як свідчать щоденникові записи, надалі вчений брав участь у зібраннях Ширшого та Тіснійшого народних комітетів, з’їздах партії.

1910 рік

№ 129 Харків, 2 квітня (20 березня) 1910 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 1–3).

...я майже вже тиждень перебуваю в Харкові. – На засіданні Археографічної комісії НТШ 27 грудня 1909 р. М.Грушевський повідомив, що для “Жерел” готуються до друку збірки матеріалів, над якими працюють М.Грушевський, О.Грушевський, І.Джиджора, І.Кревецький та С.Томашівський. Для копіювання документів і архівних “подорожей” було виділено кредити для І.Джиджори та С.Томашівського (Хроніка НТШ. – Львів, 1909. – Ч. 40. – С. 17–18). На студії до Харкова І.Джиджора виїхав 15 березня (ст. ст.) 1910 р., про що свідчить запис у щоденнику М.Грушевського: “Вирядив сьогодні Джиджору” (Щоденник М.Грушевського за 1910 р. / Вступ, публікація та примітки І.Гирича, О.Тодійчук // *Український історик.* – 2002. – Ч. 1–4. – С. 109).

Був я у Міхновського, який просив мене на неділю на обід. – Лист-запрошення М.Міхновського зберігається: ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 127. Його короткий зміст такий: “Високоповажаний Пане Добродію! Отже прошу Вас не забути, що завтра у неділю, 21 березня, о 1 годині, точно, я сподіваюсь Вас бачити в моїй господі, щоб укупі пообідати. Був би дуже огірчений, коли б добродій

до мене не завітав. З ширим поважанням М.Міхновський. Адреса: Михайлівська ул., № 7. Пишу в українській книгарні, а через те на клапті поганого паперу. Вибачте ласкаво”.

...в нашій книгарні, котра, до річи, знаходиться на не особливо відповідній улиці... — Харківська філія книгарні НТШ була відкрита 1 вересня 1909 р. організаційними заходами завідувача київської контори та книгарні ЛНВ Ю.Тищенко (Сірого). Див. коментар до листа М.Грушевського до І.Джиджори від 7–8 жовтня (24–25 вересня) 1909 р. У своїх листах до М.Грушевського він пояснював причини, чому книгарню довелося розмістити на “не особливо відповідній улиці”: “Учора з 10 і до 5 вечора ходив і шукав підходящого місця для книгарні. Помешкання взагалі страшенно дорогі, і на головних улицах поки що нічого й гадати відкрити склеп. Другостепенні улиці єсть досить порядні і багаті рухом, але також дорого. 40–50 рублів склепик і кімната” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 582, с. 179). З цієї причини у перший рік книгарня працювала на “другостепенній” вулиці Рибній, 25 (на цю адресу посилав іноді свої листи М.Грушевський до І.Джиджори під час його археографічної експедиції у 1909 р.). Через рік була перенесена до будинку Харківської громадської бібліотеки у Петровському провулку. Там вона проіснувала як власність НТШ до середини 1915 р., під час Першої світової війни, коли закрилася київська книгарня, її викупило видавництво “Дзвін”. Ліквідована більшовицькою владою. Офіційно харківська книгарня була оформлена на Кузьму Якимовича Безкровного, її фактичним завідувачем був Степан Луценко.

№ 130 [Львів, близько 7–8 квітня (25–26 березня) 1910 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 29 зв., 29). Поштова картка. Адресована: “Его Высоко[благо]родию И.Н.Джиджоре в г. Харьков, Лопанский пер[еулок], № 11, кв. 15. Россия”. Штемпель Харкова (30.ІІ).

Місце написання встановлено за щоденником М.Грушевського (Щоденник М.Грушевського за 1910 р. / Вступ, публікація та примітки І.Гирича, О.Тодійчук // Український історик. — 2002. — Ч. 1–4. — С. 110), записи якого за ці дні свідчать про перебування професора у Львові; дату — орієнтовно за поштовим штемпелем Харкова (листи зі Львова до Харкова йшли 4–5 днів) та листом-відповіддю І.Джиджори на цю картку, написаним у день одержання, 12 квітня (30 березня) 1910 р.

Це відповідь на лист І.Джиджори від 2 квітня (20 березня) 1910 р.

...Кульчицького Романа... — 24 (11) березня 1910 р. імператорська Академія наук надіслала листа голові НТШ М.Грушевському про дозвіл працювати в московських Архіві іноземних справ та Архіві Міністерства юстиції співробітникам Археографічної комісії Івану Крип'якевичу та Роману Дашиничу-Кульчицькому (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 154, арк. 10). Виділ НТШ на своєму засіданні 6 квітня 1910 р. прийняв це повідомлення до відома та ухвалив висловити Академії подяку (Хроніка НТШ. — Львів, 1910. — Ч. 42. — С. 3–4). Згадку про цього співробітника Археографічної комісії виявлено також у листах М.Шуйської до І.Джиджори від 17 жовтня (ст. ст.) та 29 листопада (ст. ст.) 1911 р., в якому вона повідомляла про пересилку копій документів для останнього та документів для Р.Кульчицького (з книг Малоросійського приказу) (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 121–122, 125). Теж саме вона повідомила М.Грушевському 10 червня (ст. ст.) 1912 р. Серед членів НТШ і членів Археографічної комісії НТШ імені Роман Дашинича-Кульчицького не виявлено. Ім'я Р.Кульчицького виявлено серед учителів приватної української гімназії в Рогатині, які надіслали привітання М.Грушевському з нагоди його шістдесятилітнього ювілею й сорокаліття наукової праці (Ювілей академіка

М.С.Грушевського. 1866–1926: Ювілейні засідання. Привітання. – К., 1927. – С. 119–120). Ймовірно, після закінчення університетських студій він отримав посаду в гімназії і відійшов від наукової роботи.

№ 131 Харків, 8 квітня (26 березня) 1910 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 239–240).

За змістом і датами наступних кореспонденцій встановлено, що цей лист датовано за новим стилем. Зокрема, 12 квітня (30) березня 1910 р. І.Джиджора згадує даний лист, відправлений “на львівську адресу”, очевидно, тому він і вживав новий стиль.

...чи Наукове товариство не підняло би ся видати другого тому писань Сковороди, досі ніде ніколи недрукованих... – 9 червня 1910 р. на засіданні Археографічної комісії НТШ було заслухано пропозицію проф. Д.Багалія щодо видання недрукованих творів Григорія Сковороди. Ухвалено: “Комісія видала би їх, коли б не вийшло намірене видання їх Бруєвичем” (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 42, 101 зв.). Проект реалізований не був, оскільки його готував до друку та видав у 1912 р. В.Д.Бонч-Бруєвич: *Собрание сочинений Г.С.Сковороды. Том I. С биографией Г.С.Сковороды М.И.Ковалинского, с заметками и примечаниями Владимира Бонч-Бруевича (Материалы к истории и изучению русского сектанства и старообрядчества. – СПб., 1912. – Вып. 5). У виданні вміщено біографію Г.С.Сковороди, написану 1794 р. М.І.Ковалинським, 17 творів Г.Сковороди, огляд рукописів філософа, план видання його творів. Рецензію на це видання подав В.Дорошенко (ЗНТШ. – 1913. – Т. СХІІІ. – Кн. I. – С. 204–205). У ній він, зокрема, зазначав: “Нарешті ми маємо повне видання творів славного нашого філософа. Свого часу розпочав був видання писань Сковороди проф. Д.Багалій, але спинився на півдорозі, бо цензурні відносини за старого ладу не сприяли появі цілого спадку по мандрованим шукателю правди й мудрости. Тільки сяка-така воля друкованого слова дала нарешті змогу рукописному скарбови появитися в друку. Перед нами отсе перший том творів чорнуського мислителя, в котрім зібрані всі дотепер відомі прозові його писання, цілком науково, здебільшого з оригіналів видані д. Бонч-Бруєвичем”. *Див. також листи М.Грушевського від 19 (6) та 23 (10) квітня 1910 р., листи І.Джиджори від 21 (8) та 28 (15) квітня 1910 р.**

№ 132 [Львів, 19 (6) квітня 1910 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 30 зв., 30). Поштова картка. Адресована: “Его В[ысокоблагоро]дию И.Н.Джиджоре в г. Харьков, Россия, Лопанский пер[еулок], д. 11, кв. 15”. Штемпель Харкова (10.4.10). Також інші штемпелі (міста нерозбірливо) з датами: 6.(?)4.10. та 10.4.10.

Це відповідь на лист І.Джиджори від 8 квітня (26 березня) 1910 р.

Місце написання встановлено за щоденником М.Грушевського (Щоденник М.Грушевського за 1910 р. / Вступ, публікація та примітки І.Гирича, О.Тодійчук // Український історик. – 2002. – № 1–4. – С. 111). До 19 (6) квітня 1910 р. М.Грушевський був у Львові, де і отримав лист І.Джиджори від 8 квітня (26 березня) 1910 р., на який відповідає даною кореспонденцією, очевидно, перед самим від’їздом до Києва. Дату написання встановлено орієнтовно за поштовим штемпелем одержувача (Харків, 10.4.10) та приблизним часом доставки кореспонденції зі Львова до Харкова: 4–5 днів.

...і беріться до головного, до чого Ви приділені – загальних справ по-мазинських часів. – За планом видання джерел з історії української козаччини, розробленим М.Грушевським, Археографічна комісія НТШ доручила І.Джиджорі збір

матеріалів періоду 1710–1730-х рр. Про це було заявлено у клопотанні до імператорської Академії наук з приводу його допуску до роботи в архівах Російської імперії (Москва, Київ, Харків). Так, у витязі з протоколу засідання Історично-філологічного відділення Академії зазначалося, що І.М.Джиджора вивчає ““устройство и управление Малороссии” со времени Скоропадского до Апостола” (“Прошу принять уверение в совершенном почтении и преданности”: Письма А.С.Лаппо-Данилевского М.С.Грушевскому. 1905–1914 гг. / Публ. И.Матяш // Исторический архив. – 2002. – № 4. – С. 143–144). Саме цей хронологічний період “по-мазепинських часів” висвітлений у всіх історичних студіях І.Джиджори, зокрема у його дисертації. Таке ж визначення М.Грушевський вжив і в передмові до збірки вибраних праць свого учня, наголошуючи, що І.Джиджора “приготовив до друку велику збірку документів з по-мазепинських часів” (*Грушевський М. Передмова // Джиджора І. Україна в першій половині XVIII віку: Розвідки і замітки. – К., 1930. – С. VI*).

Крім тих 600 к[о]р[он], що дістали, по одержанню рахунку вишлють Вам ще 300. – 14 (1) травня 1910 р. В.Козловський повідомив М.Грушевському, що вислав І.Джиджорі 140 руб. (356 корон). Тут же додавав: “Рахунку за переписку він ще не прислав, але я післяв 20 рублів, а маючи рахунок, вишлю решту” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 540, арк. 54).

№ 133 Харків, 12 квітня (30 березня) 1910 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 235–238 зв.).

Дуже дякую за картку... – йдеться про картку М.Грушевського, відправлену зі Львова 7–8 квітня (25–26 березня) 1910 р. Найвірогідніше, Іван Джиджора послав цього листа до Києва, не маючи відомостей про перебування в цей час М.Грушевського у Львові (Щоденник М.Грушевського за 1910 р. / Вступ, публікація та примітки І.Гирича, О.Тодійчук // Український історик. – 2002. – Ч. 1–4. – С. 110). З листом учня М.Грушевський ознайомився після приїзду до Києва 20 (7) квітня 1910 р. Власне, через цю необізнаність про місце перебування професора листи І.Джиджори і М.Грушевського у березні–квітні 1910 р. часто розминалися, вони писали один одному, не отримавши відповіді на попередні свої листи. Саме тому розмістити ідеально ці листи за визначеним принципом “лист–відповідь” або ж чітко за хронологією неможливо.

Завтра тиждень буде, як після П. Професорови другого листа... – йдеться про лист від 8 квітня (26 березня) 1910 р.

...на їх (єврейів) роль в тодішніх заграничних торгах... – Тема євреїв та єврейської торгівлі неодноразово згадується у листах І.Джиджори. Власне, з 1908 р. І.Джиджора вишукував у Харкові та у Москві архівні документи з історії єврейської торгівлі включно до 1729 р. (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2194, арк. 187). Відомо, що 1728 р. під час поїздки до Москви гетьман Данило Апостол отримав дозвіл на пропуск на заставах євреїв, які приїжджали з-за кордону на ярмарки Гетьманщини (Материалы для отечественной истории / Изд. М. Судиенко: В 2 т. – К., 1853. – Т. I. – С. 121). Чотирнадцятий пункт “Рішительних пунктів” 1728 р. – як відповідь на 15 пункт “Просительних пунктів” Д.Апостола продовжував попередні обмеження стосовно торгівлі. Дозволено все ж вільний приїзд іноземних купців для ведення торговельних операцій. Єврейські купці так само мали право вільної торгівлі, але з тим обмеженням, що вони мали продавати свій крам лише гуртом, а не вроздріб, і за виручені гроші знову-таки купувати місцеві товари на вивіз, а не вивозити золото і срібло. Крім того, щоб захистити своїх купців, а, очевидно, передусім російських, від торговельної конкуренції, євреям було заборонено проживати в Україні

(свого роду перші кроки до запровадження російським урядом так званої “смуги осілості” для єврейських мешканців, що остаточно усталилась наприкінці XVIII ст.) (*Пришляк В. Українська автономія і російський централізм на початку гетьманування Данила Апостола (“Пункти статейні” про нужди Малоросії та “Рішительні пункти” 1728 р.)* // П Міжнар. науковий конгрес українських істориків “Українська історична наука на сучасному етапі розвитку”. Кам’янець-Подільський, 17–18 вересня 2003 р. Доповіді та повідомлення. – Кам’янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог, 2007. – Т. III. – С. 173). Єврейська торгівля не могла не зацікавити І.Джиджору, з огляду на те, що у міжрегіональній та міжнародній транзитній торгівлі періоду яким він займався, зростала питома вага єврейських торгівців, значна частина яких традиційно була кредиторамі-лихварями. 28 жовтня 1910 р. проф. М.Грушевський на засіданні Історично-філософської секції НТШ зreferував статтю І.Джиджори під назвою “Жидівське питання в Гетьманщині в зв’язку з її економічним станом” (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 42, арк. 103 зв.). Під впливом консультацій та порад М.Грушевського праця отримала більш ширшу назву “Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр.” (Хроніка НТШ. – Львів, 1910. – Ч. 44. – С. 6–7). Публікувалася впродовж 1910–1911 рр.: ЗНТШ. – 1910. – Т. ХСVIII. – Кн. VI. – С. 55–74; 1911. – Т. CI. – Кн. I. – С. 63–100; Т. СIII. – Кн. III. – С. 54–97; Т. 105. – Кн. V. – С. 50–91. 1911 р. вийшла окремим відбитком і стала основою для докторської дисертації І.Джиджори. *Див. коментар до листа І.Джиджори від 8 жовтня (25 вересня) 1910 р.*

Сильно нападають на київську книгарню, яка ігнорує те, що її звідсіля пишуть. – Певно, подібні нарікання були і раніше, бо 13 квітня (30 березня) 1910 р. управитель київської книгарні Ю.Тищенко (Сірий) писав М.Грушевському: “Степан [Луценко. – *Упоряд.*] казав п. Джиджорі даремно, що Ів. Тим[офійевич] [Малич. – *Упоряд.*] не висилає книг. Всі його замовлення виконуються під моїм доглядом і не посилаються лише закордонні книги. Але се і в нашій книгарні іноді буває брак. Правда, іноді буває задержка, поки накупимо книг. В Харьков посилаємо все такі книги, що купуємо за готівку, а при наших грошових засобах іноді се досить і затримує. Книгарня ще не стала так на ноги, щоб розпоряжалася грошима” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 582, с. 523–526).

...номінальний властитель тутешньої книгарні Безкровний... – Йдеться про Безкровного Кузьму Яковича, на ім’я якого було отримано офіційний дозвіл на відкриття у Харкові української книгарні “Літературно-наукового вістника”. Один з харківських приятелів І.Джиджори. Перебираючись на Кубань, намовляв переїхати туди і Івана. І хоча дружина дала згоду, певно, наукові інтереси переважили при прийнятті рішення. Детально див.: *Тищенко Ю.* Книгарні “Літературно-наукового вістника” на Наддніпрянщині в 1907–13 рр. (Спогад) // Науковий збірник (Українська вільна академія наук у США). – Нью-Йорк, 1953. – Вип. II. – С. 123–125.

А наш Луценко... – Йдеться про керівника харківської книгарні Степана Луценка. Про нього у своїх спогадах Ю.Тищенко (Сірий) згадував: “Я спинився на С.Луценкові, хоч і муляло мене те, що він ще молодий і самотній. Але само щастя послало йому в той час дружину – цілком інтелігентну й бездоганну українку. Справивши їм відповідне весілля, вирядив я молоду пару на нову, не тільки відповідальну, а й важку працю. [...] Нова сила на полі книгарства, С.Луценко, цілком виправдав покладену на нього місію не тільки в ті часи, коли провадив книгарню під наглядом К.Я.Безкровного та моїм, а й працюючи самостійно” (Там само. – С. 123–124).

ad captandam benevolentiam (латин.) – аби отримати благовоління

№ 134 [Харків,] 21 (8) квітня [1910 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 251–251 зв.). Поштова картка з панорамою Харкова. Адресована у Київ (вул. Паньківська, 9). Два поштові штемпелі Харкова (8.04.10).

Місце написання встановлено за поштовим штемпелем та змістом, стиль дати (новий), вказаний І.Джиджорою, також уточнено за штемпелем.

№ 135 [Київ, близько 23 (10 квітня) 1910 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 108–109).

Це відповідь на лист І.Джиджори від 12 квітня (30 березня) 1910 р., який чекав на М.Грушевського у Києві, та на поштову картку від 21 (8) квітня 1910 р. з приводу пропозиції Д.Багалія.

Місце та дату встановлено за конвертом від цього листа (арк. 28) з утраченим лівим нижнім кутком. Адреса: “В г. Харьков, Рыбная ул., 25. В Украинскую книгарню для Ив. Н. Джиджоры”. Штемпелі Києва (? .4.10) та Харкова (12.IV). Орієнтовна дата підтверджується і листом І.Джиджори до М.Грушевського від 28 (15) квітня 1910 р. Місце написання підтверджується щоденниковими записами М.Грушевського про його перебування у Києві з 20 (7) квітня 1910 р. по 17 (4) травня 1910 р. (Щоденник М.Грушевського за 1910 р. / Вступ, публікація та примітки І.Гирича, О.Тодійчук // Український історик. – 2002. – Ч. 1–4. – С. 111–115).

Багалій се буде знати. – На той час Д.І.Багалій був одним з відомих дослідників життя та вчення Григорія Сковороди, тому М.Грушевський наголошував на його добрій обізнаності щодо планів видання спадщини мислителя. У 1894 р. Д.Багалій здійснив друге видання творів Сковороди (після збірки 1861 р., що вийшла у Санкт-Петербурзі). Див.: Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И.Багалием. Юбилейное издание (1794–1894 год). – Харьков, 1894 (7-й том Сб. Харьков. ист.-филолог. общ.). Том відкривала вступна стаття Д.Багалія. Упродовж 1894–1895 рр. дослідник умістив низку розвідок про вчення Г.Сковороди в “Киевской старине”, окремі студії присвятив невиданим творам філософа (*Багалей Д.И. Неизданные сочинения Г.С.Сковороды // Труды XIII археологического съезда.* – М., 1908. – Т. II). У 1914 р. опублікував працю: *Издания сочинений Г.С.Сковороды и стоящие в связи с ними исследования о нем (К 120 годовщине со времени его кончины. 1794–1914 г.) // Изв. отд. рус. яз. и слов. АН.* – СПб., 1914. – Т. XIX. – Кн. 3. – С. 1–58).

Хрінніков, наскільки знаю, на підмоги чоловік безнадійний. – Ця характеристика походить, мабуть, від Дмитра Дорошенка – приятеля Володимира Хріннікова по петербурзькій студентській громаді, відомого діяча українського руху в Катеринославі. Він характеризував його як “чоловіка дуже заможного, мільйонера, але феноменально скупого. На цьому ґрунті з ним траплялося чимало трагікомічних історій”. Разом з тим, В.Хрінніков відомий своєю меценатською діяльністю. Підтримував одне з перших українських видавництв “Вік”. Видавець першої української газети в Катеринославі “Запоріжжє” (1906). Брав активну участь у роботі катеринославської “Просвіти”. Наприкінці 1913 р. “Просвіта” отримала помешкання у його щойно спорудженому будинку в стилі українського модерну. В цьому ж будинку перший навчальний рік відкрила і Перша українська державна гімназія в Катеринославі (1917–1918). Детально див.: *Чабан М.П. Діячі Січеславської “Просвіти” (1905–1912): Біобібліографічний словник. Близько 670 імен.* – Дніпропетровськ, 2002. – С. 470–477.

№ 136 [Харків,] 28 (15) квітня 1910 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 241–244 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Картка з Львова і лист з Києва... – Йдеться про картку від 19 (6) квітня 1910 р. та лист, відправлений близько 23 (10 квітня) 1910 р.

Похорон Кропивницького... – Похорон відбувся 11 квітня 1910 р. У той день у Києві у Володимирському соборі відбулася панахида, на якій був присутнім і М.Грушевський.

Не знаю, чи я добре зробив, але мені здавалося, що треба б від Галичини промовити. – На засіданні Виділу НТШ 25 травня 1910 р. було прийнято до відома, що на похороні М.Кропивницького в Харкові промовляв від Галичини Іван Джиджора (Хроніка НТШ. – Львів, 1910. – Ч. 43. – С. 1).

Вона менш-більш в цілості надрукована в “Утре” та через щось по-російськи. – Див.: К похоронам Кропивницького. Речь И.Н.Джиджоры из Львова, из Украины австрийской // Утро (Харьков). – 1910. – 15 апреля. – № 1017. – С. 2. Свою промову І.Джиджора розпочав словами: “В этот момент, столь грустный и тяжелый для всего украинства, когда нам приходится провожать к месту вечного упокоения тело Марка Лукича, пусть будет также дозволено и мне, представителю галицкой Украины, в последний раз с ним простится. Это не только мое право, но и обязанность, тем более, что имя и деятельность покойного М[арка] Л[укича] тесно связаны с историей развития украинского театра и украинской общественности в Галиции”.

№ 137 Харків, 30 (17) квітня 1910 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 245–246 зв.).

...голова укр[аїнської] студ[ентської] громади Чепелянський. – Очевидно, не без участі І.Джиджори В.Чепелянський підготував статтю з нагоди 25-літнього ювілею літературно-наукової діяльності М.Грушевського (*Чепелянський В. Великий учений діяч Соборної України // Світло.* – Рік 1 (1910–1911). – Кн. 4. – С. 33–39).

...є одним з двох кандидатів на харківського попечителя наук[ового] округу. – 21 липня (ст. ст.) 1908 р. попечителем Харківського навчального округу був призначений Павло Емільович Соколовський (1860–1934), випускник Дерптського університету, приват-доцент Університету св. Володимира у Києві, професор Харківського та Московського університетів. Цю посаду відомому вченому в галузі римського права забезпечила його спільна праця в Московському університеті з тодішнім міністром освіти Росії А.Н.Шварцом, який і рекомендував його цареві. Обіймав посаду до початку 1915 р. Звільнений за пронімецькі настрої.

...в Катеринославі має заснуватися укр[аїнська] книгарня... – Перші спроби заснування української книгарні у Катеринославі були здійснені управителем київської книгарні ЛНВ Ю.Тищенком (Сірим). Декілька разів він виїжджав на місце та за посередництвом Д.Дорошенка вів переговори з власницею російської книгарні Лозинською. Спочатку її умовою була передача книгарні разом з російськими виданнями. Згодом вона від цього відмовилась, і Д.Дорошенко у листі від 4 грудня (ст. ст.) 1911 р. звертався до М.Грушевського з пропозицією: “Може, в такому разі Л[ітературно]-н[ауковий] в[істник] і згодиться взяти книгарню п. Лозинської? Що українська книгарня в Катеринославі дуже потрібна, про це нема що й казати. Попит на укр[аїнську] книгу тут дуже значний і збільшився б ще, якби була спеціальна укр[аїнська] книгарня. З другого боку, книгарня, що тепер належить пані Лозинській, найбільш надається до того, аби тут отворено укр[аїнську] книгарню: вона лежить на най-

кращім місці в Кат[ериносла]ві, на його головній артерії – Проспекті; помешкання дуже чепурне і не дороге. Люде вже звикли до цієї книгарні і дивляться на неї як на певний український пункт, тута й передплата на укр[аїнські] часописи, і продаж укр[аїнських] книжок, і контора “Дніпрових хвиль”, тута, звичайно, продаж квитків на укр[аїнські] концерти і т. п.” (*Винар Л., Панькова С. Листи Дмитра Дорошенка до Михайла Грушевського // Український історик. – 2002. – Ч. 1–4. – С. 512–513*). Ймовірно, фінансові проблеми стали на заваді при вирішенні питання про придбання книгарні Лозинської. Врешті, перша українська книгарня в Катеринославі під назвою “Слово” була відкрита лише 20 жовтня 1913 р. (спочатку за адресою: Поліцейська, 36, з 1914 р. – Поліцейська, 59; сучасна вул. Т.Шевченка). Дозвіл було отримано на Лисиченка Дмитра Михайловича (1887–?) – провідного члена катеринославської організації УСДРП, близького знайомого В.Винниченка, журналіста, книговидавця і дослідника української видавничого руху, преси та книготоргівлі на Катеринославщині. Справами книгарні разом із Дмитром Лисиченком займалася його дружина Марія. Вони підтримували зв’язки з київською книгарнею ЛНВ, яка передавала видання на комісію або в кредит. За два місяці 1913 р. виторг “Слова” склав 762 руб., за 1914 – 4355 руб., за 1915 – 5872 руб. (Див.: *Чабан М.П. Діячі Січеславської “Просвіти” (1905–1912): Біобібліографічний словник. Близько 670 імен. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 286–293*).

№138 Київ, 6 травня (23 квітня) 1910 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 31–31 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Це відповідь на листи І.Джиджори від 28 (15) квітня та 30 (17) квітня 1910 р.

В Києві пробуду ще 10 день... – За щоденниковими записами М.Грушевський виїхав з Києва (17) 4 травня 1910 р. (Щоденник М.Грушевського за 1910 р. / Вступ, публікація та примітки І.Гирича, О.Тодійчук // *Український історик. – 2002. – Ч. 1–4. – С. 115*).

...а туди нагляться Вам ще 300 корон, про які я казав – як Козловський не післав ще Вам їх до Харкова. – Див. коментар до листа М.Грушевського від 19 (6) квітня 1910 р.

№ 139 Харків, 13 травня (30 квітня) 1910 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 247–250 зв.).

“Діаріуш” Генер[альної] канцелярії за 1732–3 рр. ... – На той час цей діаріуш, точніше протокольна книга Генеральної військової канцелярії під архівним № 2622, зберігався у фонді “Малоросійські справи” Харківського історичного архіву, в якому починаючи з 1905 р. працював І.Джиджора. Про цей документ І.Джиджора згодом написав у своїй розвідці 1912 р.: *Джиджора І. До історії Генеральної Військової Канцелярії // ЗНТШ. – Львів, 1912. – Т. СVII. – Кн. I. – С. 48*. Нині цей діаріуш зберігається: ЦДІАК України, ф. 51: Генеральна Військова канцелярія, оп 3, спр. 19249 (старий архівний № 2622), 297 арк.

В Києві є такий же “Діаріуш” за 1727 і, здається, за 1729 р. в збірці Лазаревського. – Нині ці документи зберігаються: ІР НБУВ: ф. I: Збірка О.Лазаревського, спр. 53762 (13): Журнал делопроизводства гетманской канцелярии 1727–1728 гг. Оригінал, Ф^о, 403 арк.; спр. 53763 (13): Журнал делопроизводства гетманской канцелярии 1729–1731 гг. Оригінал, Ф^о, 645 арк.

Публікації діаріушів Генеральної військової канцелярії за окремі роки див.: Отрывки из дневника гетманской канцелярии за 1722–1723 гг. / С предисловием

А. Лазаревского // ЧИОНЛ. – К., 1898. – Кн. 12. – С. 90–145; Дияриуш Генеральной Войсковой канцелярии [1728 р.] / Под. М.Слабченко. – Одесса, 1913. Про діаріуші Генеральної військової канцелярії як джерела до історії Гетьманщини див.: *Литвиненко М.А.* Джерела історії України XVIII ст. – Харків, 1970 (в загальному). Джерелознавчий аналіз цього типу пам'яток: *Горобець В.Й.* Діаріуші – визначні пам'ятки української писемності XVIII ст. // *Історичні джерела та їх використання.* – К., 1972. – Вип. 7. – С. 102–114; *Його ж.* Мова і стиль української документації часів Гетьманщини XVIII ст. // *Між сусідами / Między sąsiadami:* Альманах фундації св. Володимира. – Kraków, 1993. – Вип. II. – Т. III. – С. 90–93. Про палеографію: *Панашенко В.В.* Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст. (на матеріалах Лівобережної України). – К., 1974. Досі залишаються неопублікованими в повному обсязі всі збережені діаріуші Генеральної військової канцелярії доби Данила Апостола 1927–1732 рр.

...а в першій лінії поставлено “Село”... – Яскраві спогади про народний ілюстрований тижневик “Село” подає у своєму нарисі один з організаторів видання Ю.Тищенко (Сірий): *Тищенко-Сірий Ю.* Перші наддніпрянські українські масові газети (1909–1912). – Нью-Йорк, 1952. Генезу “Села” досліджено у студії: *Панькова С.* Михайло Грушевський і народна газета “Село” у світлі мемуарних та епістолярних джерел // *Український історик.* – 2004–2005. – Ч. 3–4; 1. – С. 25–46. Особливу увагу М.Грушевського до цього видання засвідчує той факт, що у 76-ти номерах газети, що вийшли (1909. – № 1–17; 1910. – № 1–50; 1911. – № 1–9), вчений подав 84 статті (див.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Львів, 2005. – Т. 3. – С. 211–412; ком.: С. 617–657).

...чи П. Професор лишаються в Києві аж до похорону Грінченка... – Відповідь на це запитання дають лаконічні записи у щоденнику М.Грушевського: “Рано прийшла звістка про смерть Едуарда англійського і Грінченка, остання дуже неміло всіх нас вразила” (Щоденник М.Грушевського за 1910 р. / Вступ, публікація та примітки І.Гирича, О.Тодійчук // *Український історик.* – 2002. – Ч. 1–4. – С. 113; запис від 25 квітня (ст. ст.) 1910 р.); “Писав, потім їздив на панахиду по Грінченку і перед тим до книгарні. Людей було дуже мало, тільки богомольці трохи заповнили церкву” (Там само. – С. 114; запис від 27 квітня (ст. ст.) 1910 р.).

Згоральський, якому Товарист[во] ухвалило дати підмогу... – Йдеться про зворотню допомогу у розмірі 200 кор[он], яку НТШ надало студенту-філософу 2-го курсу Харківського університету (Хроніка НТШ. – Львів, 1910. – Ч. 42. – С. 2).

...здуру написав досить дурний лист до П. Професора... – Лист Теофіла Згоральського (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 874, с. 144–146) дійсно написаний в істеричному тоні. Сутність прохання Теофіла І.Джиджора передає докладно, емоції може відтворити лише текст: “Чи Пан професор пригадують, як я в коротких словах, ще перед Різдом осьмілився звернутися через Вас до своїх краян з погрозою, що я стріляюсь, якщо вони не подадуть мені руку, щоби витягти мене з мого безталанного життя. Тоді хоч в кількох словах, але отверто з’ясував я своє становище, і мене хоч через місяці два – а повідомлено: краєне асігнували пожити мені 200 кор[он]. За ті, ті два місяці можна було – нехай мені буде вибачено – тричі здохнути. [...] Так як пан професор є для нас зара[з] тим фокусом, що все у йому скупчується і до його все лицем звернене, то я й звертаюсь до Вас, пане професоре, бо знаю, що від Вас швидше почують ті, що так недбало виконують свої обов’язки”.

№ 140 [Львів, перша половина вересня 1910 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 105).

Місце написання орієнтовно встановлено за щодениковими записами М.Грушевського (Щоденник Михайла Грушевського 1910–1914 рр. у купюрах Київського губернського жандармського управління / Вступна стаття, публікація, примітки С.Панькової // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2006. – Т. ССІ. Праці Історично-філософської секції. – С. 614) та листами керівника київської контори ЛНВ Ю.Тищенка (Сірого), адресованими М.Грушевському на початку вересня 1910 р. з Києва до Львова (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 582, с. 370–373). За цими даними, М.Грушевський на початку вересня 1910 р. перебував у Львові. Повернувшись із Петербурга, вчений не мав певних відомостей про місце перебування свого учня і найвірогідніше адресував цього листа до Голгочів. Спілкуючись у Львові з іншими учнями і колегами, М.Грушевський, очевидно, довідався, що І.Джиджора в цей час працював у московських архівах. Тому наступного листа він адресує вже до Москви в Архів Міністерства юстиції. Дату написання орієнтовно визначено за листом Івана Кревецького від 5 серпня (н. ст.) 1910 р., в якому він обіцяв: “Ширшу замітку про “Записки”, т. 95, вишлю за день-два” (Там само, спр. 567, с. 75). Ця дата підтверджується і публікацією згаданої рецензії у вересневій книжці ЛНВ за 1910 р.: *Кревецький І.* Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Т. ХСV. 1910, кн. III // ЛНВ. – 1910. – Т. LI. – Кн. IX. – С. 563–564.

№ 141 [Львів, 30 (17) вересня 1910 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 33–33 зв.). Поштова картка. Адресована: “Г[осподину] Івану Джиджоре, в г. Москву, Девичье Поле, Архив Министерства Юстиции, Россия”. Штемпелі Москви (20.9.10.) та Львова (30.IX.10.)

Місце та дату написання встановлено за поштовим штемпелем Львова.

На цей лист Іван Джиджора відповідає 5 жовтня (22 вересня) 1910 р.

№ 142 Москва, 5 жовтня (22 вересня) 1910 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 252–255 зв.).

...*один з моїх знайомих харків'ян...* – Йдеться про дідича Миколу Тимофійовича Павлова, який мав хутір Федорівщина в 40 верстах від Харкова. Встановити це ім'я та назву хутора, на якому у червні–липні 1910 р. відпочивав І.Джиджора, дали змогу його листи до дружини Наталії (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2317, арк. 103 зв., 104, 113 зв.). Найвірогідніше, І.Джиджора познайомився з Миколою Тимофійовичем через місцеву українську книгарню, оскільки той був одним з учасників нарад щодо її заснування (власне, наради відбувалися в його помешканні). Серед листів до І.Джиджори, що зберігаються в ЦДІАЛ України (ф. 309, оп. 1, спр. 2316), вивлено два листи М.Павлова від 1 та 27 вересня (ст. ст.) 1910 р. (Там само, арк. 136–137 зв.; 76–77 зв.). У першому він обіцяв переслати І. Джиджорі гроші до Москви, щоб той зміг довший час працювати в архівах. Повідомляв, що виїжджає на хутір, а гроші лишає К.Безкровному, офіційному керівникові книгарні, який і переправить їх до Москви. У наступному, у відповідь на лист І.Джиджори, підтверджує, що гроші до Москви послав він і тишиться, що молодий історик може продовжити свої студії.

...*(як, напр., перестудіювання журналів Генер[альної] канцелярії)*... – Результатом згаданих студій стала стаття: *Джиджора І.* До історії Генеральної Військової Канцелярії // ЗНТШ. – Львів, 1912. – Т. СVІІ. – Кн. I. – С. 39–51. І.Джиджора представив її ще 27 лютого 1912 р. на засіданні Історично-філософської секції, де було ухвалено друкувати її в “Записках”. Короткий зміст статті – наступний: “Генеральна Військова Канцелярія в лівобічній гетьманщині була з самих початків свого істно-

вання найважливішою і найліпше зорганізованою інституцією, куди сходилися всі нитки управи цілою гетьманщиною. Як інституція не мала вона характеру колегії, а була виключно залежна від волі гетьмана, заховуючи однак при тім характер військової інституції. В такій формі доховалася вона з малими перервами (в часі першої малоросійської колегії 1722–1727) аж до смерти гетьмана Апостола (1734).

Безпосереднім її начальником був генеральний військовий писар, а решту персоналу становили: реєнт, старші канцеляристи (звичайно двох) і військові канцеляристи, – що в сумі давало коло 25 осіб канцелярийного персоналу. Дневниками адміністраційної діяльності Генер[альної] канц[елярії] були т. зв. “діаріуші”, які опісля перемінили на т. зв. “журнали” або “приходні і отхожі протокольні книги”, себто книги, до яких записувано з поданем змісту всякі письма, що приходили і виходили з Генер[альної] канц[елярії]. Так “діаріуші” як і “журнали”, наскільки вони заховалися, становлять першорядного значіння матеріал для внутрішньої історії гетьманщини” (Хроніка НТШ. – Львів, 1912. – Ч. 50. – Вип. II. – С. 10). В “Записках” І. Джиджора завершив свою статтю побажанням, “щоби так досі не видані діаріуші як і протокольні книги якнайскорше були друком опубліковані” (С. 51). Автограф (чернетку) статті виявлено у ЦДІАЛ України: ф. 309, оп. 1, спр. 1301, арк. 33–43.

...говориться коротко про торговельний рух з загроюницею (через Польщу)...

– Значення українських регіонів як вигідних транзитних територій зумовлювалося не лише їх історико-географічним розташуванням з точки зору геополітики, але й їхнім місцем в економічних перспективах навколишніх держав. Українське купецтво, на думку І. Джиджори, традиційно провадило свої товари по второваних сухопутних шляхах: через Волинь до Сілезії та до Гданська, а через Литву – до Кенігсберга (Джиджора І. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. // ЗНТШ. – Львів, 1910. – Т. ХСVIII. – Кн. VI. – С. 63). Гетьманщина досить активно розвивала експортно-імпорнтні операції зі своїми західними сусідами. Найприбутковішою галуззю торговельної діяльності була закордонна торгівля волами. Великі гурти худоби утримували або скуповували на лівобережних ярмарках навесні, випасали їх до червня, а потім з допомогою найманих погоничів-гайдаїв переганяли через Правобережжя і західноукраїнські землі до Польщі, Австрії, німецьких держав, а звідти везли найнеобхідніші промислові товари. У вивозі худоби на західні ринки брали участь не лише професіонали-купці, а й козацька старшина і міщанство. Найвідомішою торговельною артерією, якою провадили волів до Центральної Європи, була “Шльонська дорога”. Під польською назвою Сілезії – Шльонськ (українською – Шлезьк) розумілися насамперед її міста – Вроцлав, Легніца, Бжег, Ополе, Ниса, Рацібож. На умови для розвитку торгівлі в Україні впливала і політика Габсбурзької монархії. Автаркічна економічна політика Росії щодо України у поєднанні з митним свавіллям щодо українських торгівців у Польщі, а також скарги з 1714 р. вроцлавських купців змусили австрійський уряд вдатися у 1720–1722 рр. до переговорів з російським урядом у справі української торгівлі (АВПРИ, ф. 32, оп. 32/1, 1722–1723 гт., д. 6, л. 15–16, 29, 39–42, 43, 62, 72, 96–99, 102–105, 112). Шукаючи шляхів для майбутнього військово-політичного союзу з монархією Габсбургів, російська сторона вимушена була прислухатися до австрійської сторони, яка за одну з найголовніших умов поставила вимогу про відновлення вільної торгівлі України із Сілезією. Під час тривалих переговорів у Відні та Петербурзі російські дипломати наполягали, щоб йшлося виключно про торгівлю з Росією, не виділяючи спеціально проблем товарообміну з Україною. Тоді з ініціативи австрійського посла в Петербурзі, графа Філіпа Кінського, до переговорів були залучені представники посольства Речі Посполитої, яка теж була зацікавлена у транзитній українсько-австрійській торгівлі (АВПРИ, ф. 32, оп. 32/1, 1722–1723 гт., д. 6). Саме

з цією архівною справою у жовтні 1910 р. працював у МГАМИД І. Джиджора, оскільки зберігся його автограф як дослідника на її обкладинці. Одним з результатів переговорів став дозвіл на експорт з Гетьманщини волів, сала, воску, клею та щетини, забороненого указами 1714 і 1723 рр. (Там само, л. 62). Одночасно у Варшаві австрійський посол граф Франц Карл фон Вратислав знову порушив це питання перед польським урядом. 19 квітня 1727 р. між Австрією і Польщею було укладено спеціальний трактат, за яким Річ Посполита зобов'язувалася забезпечувати вільний транзит українських купців до Сілезії і назад, збираючи лише мито у митній коморі в Луцьку. Разом з тим Польща спільно з Австрією поставили це питання перед російським Сенатом. У 1728 р. у Петербурзі відбулися переговори між Данилом Апостолом і графом Вратиславом про наболілі торговельні проблеми. Судячи з документів, така досить активна місія графа Вратислава в Санкт-Петербурзі та Москві у справі, щоб “путь сей чрез Украину восприять”, тривала до 1731 р. (АВПРИ, ф. 32, оп. 32/1, 1728 г., д. 8, л. 33; там само, 1729 г., д. 8, л. 2; там само, 1730 г., д. 7, л. 53; там само, 1731 г., д. 12, л. 198).

...чи де в яким польським виданню нема поміщеного трактату з 19/4 1727 р. між Польщею а Австрією в справі української торгівлі з Шлезком... – Археографічні пошуки привели до виявлення згаданого у листі І. Джиджори російського перекладу тексту цього австрійсько-польського трактату від 19 квітня 1727 р. про взаємну торгівлю, підписаного, з одного боку, послом графом Францом Карлом фон Вратиславом, і з другого – коронним підскарбієм Яном з Пребендова Пребендовським у Варшаві під назвою “Перевод с трактата каков учинен в Варшаве именем его цесарского величества Римского и Речи Посполитой полской чрез посла цесарского графа Вратислава и полского королевского подскарбия Пребендовского апреля 19 дня 1727 году”, зокрема у РГАДА (ф. 248, оп. 29, д. 1793, л. 694–699). Цей документ із сенатської книги під № 66/1793 М.Шуйська скопіювала у МАМЮ для І. Джиджори (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2195, арк. 5–10).

Згадки про цей трактат містяться в документах за пізніші роки, зокрема в 1732 р.: “в 1727 апреля 19 дня Варшаве именем Его цесарского величества римского и Речи Посполитой Полской чрез Посла Цесарского графа Вратислава и Полского коронного Подскарбия Пребендовского учинен особливої трактат...”, в якому йшлося “о бреславском торгу которой был в украинской коммерции способен...” (АВПРИ, ф. 124, оп. 124/1, 1732 г., д. 15, л. 3–3 об.). В одній із справ архівної “Теки Івана Джиджори”, укомплектованої Т. Кострубою, теж зафіксовані короткі відомості про цей документ (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2194, арк. 117). Шість пунктів цього торговельного трактату між підскарбієм Пребендовським і графом Вратиславом підписаного у Варшаві 19 квітня 1727 р., з текстовими витягами, детально проаналізовано в головній студії І. Джиджори: *Джиджора І. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. // ЗНТШ. – Львів, 1911. – Т. CV. – Кн. V. – С. 55–57.* Тексту цього торговельного трактату 1727 р. досі не опубліковано у жодному з польських археографічних видань. Його рукописна версія (копія) нині зберігається у Державному архіві у Вроцлаві: Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Akta Miasta Wrocławia, rkps. A 32.2, karty 369–376. Загалом у польській історичній літературі цей трактат детально не опрацьований. Згадки на тему трактату в польській історіографії див.: *Długoborski W., Gierowski J., Maleczyński K. Dzieje Wrocławia do roku 1807. – Warszawa, 1958. – S. 458–462; Wolański M. Związki handlowe Śląska z Rzeczpospolitą w XVII wieku. – Wrocław, 1961. – S. 56–58.* Нагрунтовніше в сучасній польській історіографії про цей торговельний трактат написав Адам Перлаковський у своїй монографії, присвяченій постаті коронного підскарбія Яна Пребендовського: *Perlakowski A. Jan Jerzy Przebendowski jako podskarbi wielki koronny (1703–1729). – Kraków, 2004. – S. 265–270.*

...досі вже вийшли 3 дальші томи “Бумаг Кабинета”... – Йдеться про подальші, 5–7 (118–120) томи видання: Бумаги Кабинета министров императрицы Анны Иоанновны 1731–1740 гт. / Собраны и изд. под ред. А.Н.Филиппова, орд. проф. Юрьевского ун-та. – Юрьев: Тип. К.Маттисена, 1898–1915. – Т.Т. 1–12. Видання цих джерел здійснювало Російське історичне товариство. Перші шість томів І.Джиджора прорецензував у своїй першій науковій статті 1904 р.: *Джиджора І.* Нові причинки до історії відносин російського правительства до України в 1720-х і 1730-х рр. Рец. на публ.: Протоколы, журналы и указы Верховного Тайного Совета, 1726–1730 гт. Сборник имп[ераторского] русского Исторического общества. – 1886–1898. – Т. 55, 63, 69, 79, 84, 94, 101; Бумаги кабинета министров императрицы Анны Иоанновны 1731–1740 гт. Сборник имп[ераторского] русского Исторического общества. – 1898–1904. – Т. 104, 106, 108, 111, 114, 117 // ЗНТШ. – Львів, 1904. – Т. LXI. – Кн. V. – С. 1–40. Сьомий том – у статті 1906 р.: *Джиджора І.* Україна в першій половині 1738 р. Рец. на публ.: Сборник имп[ераторского] русского ист[орического] Общества. – Юрьев–Дорпат, 1905. – Т. 120: Бумаги кабинета министров. Т. VII: 1738 г. Январь–июнь. – 536 с. // ЗНТШ. – Львів, 1906. Їт. LXIX. – Кн. I. – С. 70–83. Рукопис статті (відсутня перша сторінка) зберігається: ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 1301, арк. 21–32 зв. У РГАДА в Москві, в фонді 177 (Кабинет министров) зосереджені документи цього дорадчого органу при імператриці Анні Іоанівні за 1731–1741 рр. *curriculum vitae* (латин.) – життєпис, хроніка життя

№ 143 Львів, 8 жовтня (25 вересня) 1910 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 35–36).

Одержав в Москві 17/10 [1]910. – У своїй відповіді, 18 (5) жовтня, І.Джиджора підтверджує це, зазначаючи, що лист прийшов “на Покрови” (14 жовтня за н. ст.), але отримав він його лише 17 жовтня (за н.ст.). Дата отримання підтверджується і збереженням конвертом (арк. 40–40 зв.) з адресою: “Россия, В г. Москву, его Высоко[благородию] И.Н.Джиджоре, в г. Москве, Девичье Поле, Архив Министерства Юстиции”. На звороті два штемпелі Москви з датою: 30.9.10.

Ваше шестимісячне мовчання... – Ця мовчанка тягнулася від 13 травня (30 квітня) 1910 р. (лист І.Джиджори з Харкова).

...*я хотів би Вас устроїти при бібліотеці для продовження Ваших наукових занять.* – У звіті за 1909 р. серед працівників бібліотеки НТШ І.Джиджора зазначений як І апліконт (стажист), з заувагою про перебування у відпустці (Хроніка НТШ. – Львів, 1910. – Ч. 41. – С. 42). У звіті за 1910 р. серед працівників бібліотеки НТШ І.Джиджора зазначений так само як І апліконт (Хроніка НТШ. – Львів, 1911. – Ч. 45. – С. 36). На засіданні Виділу НТШ 28 травня 1911 р. “заіменовано д. Івана Джиджору заступником бібліотекаря з платнею 120 кор[он]” (Хроніка НТШ. – Львів, 1911. – Ч. 47. – С. 2).

...*а для того надрукувати як скорше працю Вашу або бодай частину, яка могла б послужити докторською дисертацією.* – Йдеться про першу частину студії І.Джиджори “Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр.” Як свідчить листування М.Грушевського та І.Джиджори, початок цій праці поклали віднайдені ще 1908 р. документи “про жидів в Гетьманщині”. І хоча спочатку професор не радив “закопуватися” в цю тему, називаючи її другорядною, джерела самі визначили її подальшу долю. Як писав І.Джиджора, “заставили мене її значно розширити, так, аби вона вийшла якнайменше “жидівська”, а мала загальніше значінне” (див. лист І.Джиджори від 5 жовтня (22 вересня) 1910 р.). Первісна назва статті “Жидівське питання в Гетьманщині в зв’язку з її економічним

станом”. Саме під такою назвою вона була зреферована М.Грушевським на засіданні Історично-філософичної секції НТШ 28 жовтня 1910 р. та рекомендована до друку (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 42, арк. 103 зв.). Вже в офіційному повідомленні, поданому у “Хроніці”, стаття отримала назву “Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр.” (Хроніка НТШ. – Львів, 1910. – Ч. 44. – С. 6–7). Публікувалася впродовж 1910–1911 рр.: ЗНТШ. – 1910. – Т. ХСVIII. – Кн. VI. – С. 55–74; 1911. – Т. CI. – Кн. I. – С. 63–100; Т. СІІ. – Кн. III. – С. 54–97; Т. 105. – Кн. V. – С. 50–91. 1911 р. праця вийшла окремим відбитком. Рецензію на студію подав у травні 1912 р. в ЛНВ М.С.Грушевський (передрук: *Пришляк В. Мирон Кордуба та Іван Джиджора: рецензент і автор // До джерел: Зб. наук. праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя.* – Київ; Львів, 2004. – Т. II. – С. 543–544); у жовтні 1912 р. в “Ділі” – М.Кордуба (передрук див.: там само. – С. 535–538); у лютому 1914 р. М.П.Василенко (Україна. – 1914. – Кн. 1. – С. 133–135). У грудні 1912 р. після складання кваліфікаційних іспитів за цю роботу І.Джиджора отримав диплом доктора (відгук М.Грушевського та Л.Фінкеля див.: *Пришляк В. Мирон-Кордуба та Іван Джиджора: рецензент і автор // До джерел: Зб. наук. праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя.* – Т. II. – С. 544). *Див. коментар до листа І.Джиджори від 18 (5) грудня 1912 р.*

...а по можности – осягти й том документів ... – 27 грудня 1909 р. на засіданні Археографічної комісії НТШ М.Грушевський повідомив, що над підготовкою до друку збірок документів для “Жерел до історії України-Руси” працюють М.Грушевський, О.Грушевський, І.Джиджора, І.Кревецький, С.Томашівський. На копіювання актів і наукові експедиції І.Джиджори та С.Томашівському виділено кредит (Хроніка НТШ. – Львів, 1909. – Ч. 40. – С. 17–18). 20 листопада 1910 р., по завершенні роботи в харківському та московських архівах, на засіданні Археографічної комісії НТШ І.Джиджора запропонував підготувати до видання збірку актів під назвою “Матеріяли до політичної історії Гетьманщини 1727–1734 рр.” Комісія звернулася з проханням на найближчому засіданні подати реєстр усіх документів до запропонованої збірки (Хроніка НТШ. – Львів, 1910. – Ч. 44. – С. 13). 25 листопада 1910 р. Виділ НТШ “признав д. Іванови Джиджорі на наукові занятя 500 кор[он]” допомоги (Там само. – С. 3). І лише 13 лютого 1913 р. на засіданні Історично-філософичної секції НТШ (перед тим 5 лютого 1913 р. на засіданні Археографічної комісії) І.Джиджора докладно зреферував зміст збірки під назвою “Акти до історії гетьманського правління 1727–1734 рр.”, які ухвалено друкувати в “Жерелах”. Характеризуючи збірку, він відзначив, що до неї мають увійти документи, зібрані в московському Архіві Міністерства юстиції. “Всі вони відносяться до часу гетьманства Данила Апостола (1727–1734) і перших місяців по смерті гетьмана. Щодо форми, то се по більшій часті донесення генеральної канцелярії російському правительству і відповіді російської колегії заграничних справ на різні запити гетьмана. Щодо змісту ся збірка складається з двох груп: перша – се документи, що відносяться до становища Гетьманщини як автономної одиниці до російської імперії (особливо в 1728 р. до видання т. зв. “рішительних пунктів” і зараз по смерті Апостола в 1734 р.); друга група обіймає документи до внутрішніх справ самої Гетьманщини” (Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Ч. 54. – С. 5, 13). А за два тижні, 27 лютого 1913 р., Виділ НТШ затвердив обрання Івана Джиджори дійсним членом Історично-філософичної секції (Там само. – С. 3–4). Останні відомості про збірку, подані самим дослідником, знаходимо у його заяві Виділу НТШ від 11 червня 1914 р.: “Тепер напевне можу сказати одно, що одержавши відпустку, я в усякім разі м[іж] [і]н. поїду до Москви до тамошніх архівів і при сій нагоді я скомпле[к]тую зібрані (і зреферовані вже) мною матеріяли ще двома документами, про які я дізнався пізніше і без яких я не хотів би

публікувати – поза тим готової до друку – моєї збірки” (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2317, арк. 238). У своїй передмові до вибраних історичних студій І.Джиджори, яку видала Історична секція ВУАН, М.Грушевський писав: “Заодно обробляв до друку свою збірку актів, яка, на жаль, доценту загинула потім у воєнній бурі (не міг я навіть вияснити – чи в Тов[аристві] Шевченка, чи на руках у небіжчика)” (*Грушевський М. Передмова // Джиджора І. Україна в першій половині XVII віку. Розвідки і замітки. – К., 1930. – С. VI*). Очевидно, готуючи це видання в пам’ять про свого учня, М.Грушевський звертався до НТШ та вдови І.Джиджори в пошуках упорядкованих ним “Актив до історії гетьманського правління 1727–1734 рр.”. Так само ймовірно, що ні в Товаристві, ні Наталія Джиджора не могли дати однозначної відповіді щодо її долі, не маючи серед документів покійного її остаточного варіанту. Ці результати пошуків стали підставою для висновків М.Грушевського про те, що збірка І.Джиджори загинула. У подальшому ця теза учителя ніколи не піддавалася сумніву. Проте, серед матеріалів, “що збереглися по покійному І.Джиджорі”, опрацьованих у 1932 р. членом НТШ Т.Кострубою, упорядниками даного видання виявлено документи до збірки, що мала вийти окремим томом “Жерел до історії України-Руси” (ЦДІАЛ, ф. 309, оп. 1, спр. 2493–2495). Зміст цих справ засвідчує, що завершеного, готового до друку варіанту збірка не мала.

pro preterito (*латин.*) – про минуле

pro futuro, pro futurum (*латин.*) – про майбутнє

druckfähig (*нім.*) – готовий до видання, до друку

№ 144 Москва, 18 (5) жовтня 1910 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 256–258 зв.).

Дату вказану за новим стилем, тому що лист адресувався до Львова. Це відповідь на лист Михайла Грушевського від 8 жовтня (25 вересня) 1910 р.

...на Покрови... – 14 (1) жовтня 1910 р.

...відібрав лист аж вчера. – 17 (4) жовтня 1910 р.

Посилаю тезис 3 рецензій, а четверту про працю Строева “Бироновщина и кабинет министров”... – Йдеться про рецензії, які підготував І.Джиджора для V і VI книг “Записок” НТШ восени 1910 р.: *Джиджора І. Рец. на публ.: Новомбергский Н. Слово и дело государевы: Материалы. – Томск, 1909. – Т. II; Веретенников В.И. История Тайной канцелярии петровского времени. – Харьков, 1910; Вяземский Б.Л., кн. Верховный Тайный Совет. – СПб., 1909 // ЗНТШ. – Львів, 1910. – Т. ХСVII. – Кн. V. – С. 205–208, 208–209; Джиджора І. Рец. на публ.: Строев В. Бироновщина и Кабинет министров: Очерк внутренней политики императрицы Анны. – М., 1909. – Ч. I (1730–1735 г.); СПб., 1910. – Ч. II. – Вып. 1 // Там само. – Т. ХСVIII. – Кн. VI. – С. 178–182. В останній з рецензій висвітлено політичну роль курляндського дворянина, фаворита російської імператриці Анни Іоанівни – Ернста Йогана Бірона (1690–1772). У ній рецензент наголошував на “ворожому” ставленні російського уряду до України, особливо в економічних справах (С. 181).*

Рецензію на дослідження В.Строева подав також М.Довнар-Запольський (*Довнар-Запольский М. Рец. на публ.: В.Строев. Бироновщина и Кабинет министров: Очерк внутренней политики Императрицы Анны. Историческое исследование. – Ч. 1-я (1730–1735).– М., 1909 // ЖМНП. – 1909. – С. 386–391*). У РГАДА в Москві зберігається листування гетьмана Данила Апостола та його дружини Уляни (Юліанії) Апостол з Біроном за 1731–1735 рр. (ф. 11, оп. 1, д. 491, 10 л.). Див. також нові дослідження російської історіографії: *Курукин И.В. Из истории складывания режима “бионовщины” [1720–1730-ые гг.] // Отечеств. история. – 2003. – № 2. – С. 3–19;*

Його ж. Епоха “дворських бурь”: Очерки политической истории послепетровской России, 1725–1762. – Рязань, 2003; *Його ж.* Бирон. – М., 2006. – (Жизнь замечат. людей: Сер. биогр.; Вып. 968).

№ 145 [Львів, 22 (9) жовтня 1910 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 38–38 зв.). Поштова картка. Адресована: “Его В[ысокоблагоро]дию И.Н.Джиджоре в г. Москву, Россия, Девичье Поле, Россия, Архив Министерства Юстиции”. Штемпелі Москви (два) (13.10.10) та Львова (22.X.10).

Місце та дату написання встановлено за поштовим штемпелем.

Це відповідь на лист Івана Джиджори від 18 (5) жовтня 1910 р.

№ 146 Москва, 26 (13) жовтня 1910 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 259–260 зв.). Початок листа зберігся також у чернетці (арк. 336), вгорі над текстом напис: “Бруліон листа д[окто]ра Ів. Джиджори до проф. М.Грушевського”.

1911 рік

№ 147 [Київ, кінець січня (н. ст.) 1911 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 107).

Місце написання встановлено за змістом. Перебування М.Грушевського на цей час у Києві підтверджується зокрема і листуванням В.Козловського з І.Джиджорою кінця січня – середини лютого 1911 р. (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 43–46). Дату написання орієнтовно встановлено за часом публікації згаданої рецензії на 97-й том ЗНТШ у “Літературно-науковому вістнику”.

Все минає й другий тиждень, як просив я Вас рец[ензії] на “Записки т[ом] 97, і досі не маю... – Незабаром лист з нагадуванням про підготовку рецензії М.Грушевський направив особисто І.Кревецькому: “Ще перед виїздом просив я Джиджору і Вас зайнятися рецензією на 97 т[ом] “Записок”; тому, мабуть, що я просив двох, не зробив ні оден, отже, прошу Вас одного – **якнайскорше**, бо вже нема часу, прислати міні сю рец[ензію] для ЛНВ” (Там само, спр. 988, арк. 37–37 зв.). Першим на прохання вчителя відгукнувся І.Джиджора, і М.Грушевський мав вибачитися перед І.Кревецьким: “Вибачте, що така вийшла історія з рец[ензією] на 97 том “Записок”: я поручив її зпочатку Джидж[орі], потім, не дістаючи, турбував Вас, потім Джидж[ора] прислав, і я дав до друку, пізніше по тім прийшла Ваша. Тепер на 98 т[ом] прошу Вас і нікого більше, просив би скоро зробити” (Там само, арк. 23). Рецензія на 97-й том ЗНТШ опублікована у січневій книжці ЛНВ за 1911 р. (*Джиджора І. Записки Наукового Т[овариств]а ім. Шевченка, т[ом] 97 // ЛНВ. – 1911. – Т. ЛІІ. – Кн. І. – С. 225–226*).

Прошу добути рец[ензію] на “Гаївки”... – Йдеться про видання: Матеріали до української етнології. Видає етнографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. – Львів, 1909. – Т. XII: Гаївки. Зібрав Володимир Гнатюк. Мельодії схопив на фонограф О.Роздольський, списав Ф.Колесса.

№ 148 Львів, 21 (8) березня 1911 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 261–262 зв.). Перша сторінка листа написана на бланку Бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка у Львові з адресою та телефоном (ул. Чарнецького, ч. 26. Телефон ч. 624).

В п'ятницю (17 сього) м[ісяця] К.Лев[ицький] конферував з Бін[ерт]ом і Штірком в університетській справі... – Після вбивства Адама Коцка та наступного судового процесу (так званий “процес 101”), який відбувся 14 лютого 1911 р. і завершився засудженням українських студентів, боротьба за український університет у Львові перейшла до української парламентської репрезентації, яка намагалася вирішити її шляхом переговорів з австрійським урядом. У даному листі йдеться про черговий крок у цій справі – перемовини з прем'єр-міністром Австро-Угорщини Р.Бінертом та міністром освіти К.Штірком. Детально див.: *Качмар В.* За український університет у Львові: Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – Львів, 1999; *Мудрий В.* Змагання за українські університети в Галичині. – Львів; Нью-Йорк, 1999.

...дві відомі точки “постулятив”... – Два принципові моменти щодо реалізації університетської справи голова українського парламентського клубу К.Левицький визначив так: 1) університет українці мають одержати не шляхом двосторонньої угоди з поляками, а лише від австрійського уряду; 2) його заснування повинно бути dokonane у формі імператорського рескрипту.

“Діло” з Хоткевичом веде далі кампанію. – Йдеться про критичні виступи проти ЛНВ в “Ділі” Г.Хоткевича та І.Липи (*Хоткевич Г.* “Літературно-Науковий Вістник” // Діло. – 1911. – 16 (3) січня; *Липа І.* Ще про “Літературно-Науковий Вістник” // Діло. – 1911. – 8 лютого (26 січня), де, зокрема, нарікалося на редакційну роботу видання та відсутність редакційного комітету: “Редакційна мисль мовби завмерла; мовби редагував хто “Вістник” межі иньшою працею, мало завдаючи собі труду, аби лише тримати орган в своїх руках. [...] Хто тепер редагує “Вістник” – невідомо. Се якась державна таємниця” (*Хоткевич Г.* “Літературно-Науковий Вістник” // Діло. – 1911. – 16 (3) січня). Поява цих публікацій викликала занепокоєння не лише І.Джиджори, але й інших співробітників ЛНВ, зокрема В.Козловського та М.Федюшки (Євшана). Вони вважали, що такі виступи загрожують не лише репутації журналу, а взагалі українській культурі. Видавець “Ради” Є.Чикаленко звернувся через П.Стебницького до О.Лотоцького виступити на захист ЛНВ і М.Грушевського (Євген Чикаленко і Петро Стебницький: Листування. 1901–1922 роки / Упоряд. Н.Миронець, І.Старовойтенко, О.Степченко. – К., 2008. – С. 249; лист від 12 січня (ст. ст.) 1911 р.). О.Лотоцький відгукнувся публікацією “Теж критика” (Рада. – 1911. – 3 березня. – № 50. – С. 1–2). Відповів критикам і сам редактор ЛНВ: *Грушевський М.* Іще про наше культурне життя // ЛНВ. – 1911. – Т. LIII. – Кн. II. – С. 392–403 (того ж року стаття увійшла до збірки “Наша політика”). Стаття М.Грушевського спричинила появу нового, ще більш суб'єктивного випадку: *Хоткевич Г.* Журнал і публіка (У відповідь ЛНВістникові) // Діло. – 1911. – 21, 22 березня). Власне, про цю останню статтю Г.Хоткевича і пише І.Джиджора. Наслідком цієї дискусії стала заява М.Грушевського про зняття з себе обов'язків редактора ЛНВ (ЛНВ. – 1912. – Т. LVIII. – Кн. IV. – С. 3).

geste (латин.) – а насправді

wink von oben (нім.) – знак згори

№ 149 [Київ, близько 22–23 (9–10) березня 1911 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 113–113 зв., 115).

Місце написання встановлено за змістом, дату – орієнтовно за попереднім листом І.Джиджори від 21 (8) березня 1911 р., на який цією кореспонденцією відповідає М.Грушевський.

Але що останнім моментом у Столипіна був націоналізм і гоненіє на інородців... – Йдеться про виданий 2 лютого 1910 р. циркуляр Міністерства внутрішніх

справ Росії, у якому губернаторам наказувалося не дозволяти засновувати національні товариства, що призводить до поширення ідей національної окремішності.

a contra – *via* (латин.) – зворотною дорогою, навпаки

Wink (нім.) – знак, кивок, натяк

№ 150 [Львів,] 29 (16) березня 1911 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 263–264 зв.) Перша сторінка листа написана на бланку Бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка у Львові з адресою та телефоном (ул. Чарнецького, ч. 26. Телефон ч. 624) (німецькою мовою).

Місце написання встановлено за змістом.

Це відповідь на лист М.Грушевського, відправлений близько 22–23 (9–10) березня 1911 р.

27 с[ього] м[ісяця] парламент відрочило, після чого небавом має наступити розв'язаннє і розписаннє нових виборів. – 30 березня 1911 р. цісар видав рескрипт про розпуск Палати послів. За виборчим законом 1907 р. другі вибори до австрійського парламенту були призначені на 19 червня 1911 р. Цю проблему І.Джиджора висвітлив у своєму огляді: *Ignotus*. Без парламенту // ЛНВ. – 1911. – Т. LIV. – Кн. V. – С. 481–488. Так само ним були подані результати виборів: *Ignotus*. По виборах // ЛНВ. – 1911. – Т. LIV. – Кн. VII/VIII. – С. 226–239.

На[ціо]нально[ї]-демократичної, але і Радикальної партії для виборів... – У результаті виборів до австрійського парламенту, що відбулися 19 червня 1911 р., українці здобули 26 мандатів, з них 18 – від національно-демократичної партії, 5 – радикальної, 1 – соціал-демократичної. Завдання, які стояли перед українськими послами, вимагали консолідації. 8 липня 1911 р. відбулася спільна нарада Народного комітету і новообраних послів. Було ухвалено постанову про утворення єдиної української парламентської репрезентації, яка б складалася з трьох груп: послів від національно-демократичної партії, радикальної партії і українських послів від Буковини. 16 липня 1911 р. був сформований Український парламентський союз. Президентом було обрано К.Левицького, віце-президентами М.Василька (посла від Буковини), М.Лагодинського (радикала), Т.Окуневського (націонал-демократа).

№ 151 [Криворівня, 9 серпня (27 липня) 1911 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 41–41 зв.). Поштова картка. Адресована: “Високоповажаний Пан Іван Джиджора в Голгочах, о. п. Заставці коло Підгасць”. Штемпелі Заставців (1(?).VIII.11) та Ясенева Горішнього (9.VIII.11).

Місце та дату написання встановлено за поштовим штемпелем Ясенева Горішнього.

...досі не має від Вас закінченнє Вашої статі. – Йдеться про закінчення серії статей під назвою “Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. // ЗНТШ. – Львів, 1911. – Т. С. – Кн. V. – С. 50–91. Початок видруковано у 1910–1911 рр. (Т. ХСVIII, CI, CII).

Чи дістану статтю до ЛНВ на 20/VIII н. с[т]. ... – Йдеться про статтю: *Ignotus*. По виборах // ЛНВ. – 1911. – Т. LIV. – Кн. VII/VIII. – С. 226–239.

№ 152 [Криворівня, початок серпня 1911 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 98–98 зв.). Поштова картка. Адресована: “Високоповажаний Др. Іван Джиджора, о. п. Голгочі”. Штемпель Ясенева Горішнього (дата нерозбірливо).

Місце написання встановлено за поштовим штемпелем, дату – за змістом цього і попереднього листа М.Грушевського.

№ 153 [Равенна, 28 (15) вересня 1911 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 42–42 зв.). Поштова картка видова з зображенням фрагмента пам'ятки архітектури (Ravenna, Ambone di S. Apollinare Nuovo). Адресована: “Високоповажаний Іван Джиджора у Львові, ул. Супінського, 21, Академіч[ний] дім, Austria, Ost Galizien”. Штемпель: Ravenna (28 set. 11).

Місце написання та дату встановлено за поштовим штемпелем.

У період між 15 вересня і 3 листопада (ст. ст.) 1911 р. М.Грушевський подорожував Італією, відвідавши Рим, Венецію, Болонью, Флоренцію, Пізу, Равенну, Мілан. Весь цей період І.Джиджора докладно інформував професора про галицькі новини та зміст отриманих кореспонденцій.

№ 154 [Піза, 2 жовтня (19 вересня) 1911 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 44–44 зв.). Поштова картка видова з зображенням архітектурної пам'ятки (Pisa – Campanile). Адресована: “Високоповажаний Іван Джиджора у Львові, ул. Супінського, 21, Академіч[ний] дім, Galizien, Lemberg”. Штемпель: Pisa (2.10.11).

Місце та дату написання встановлено за поштовим штемпелем.

...лазили ми на сю вежу... – Йдеться про Пізанську вежу.

№ 155 [Львів,] 3 жовтня (20 вересня) 1911 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 265–266 зв.). Перша сторінка листа написана на бланку Бібліотеки Наукового товариства імени Шевченка у Львові з адресою та телефоном (ул. Чарнецького, ч. 26. Телефон ч. 624).

Місце написання встановлено за змістом.

...лист Кульженка... – Згаданий лист київського книговидавця В.С.Кульженка від 15 вересня (ст. ст.) 1911 р. зберігається: Там само, спр. 96, арк. 501–501 зв. У ньому він повідомляв про призупинення із 7 вересня друку підручника С.Ф.Грушевського “Первая учебная книга церковно-славянського язика” через затримку М.Гайденвурцелем паперу. Книговидавець просить також М.Грушевського завчасно доставити папір і для його “Ілюстрованої історії України”, щоб уникнути затримки друку і цього видання.

...Тайбнер прислав... – Йдеться про власника видавництва “Teubner В.Г. (Лейпціг–Берлін). У його видавництві 1906 р. було надруковано німецькомовний перший том “Історії України–Руси” М.Грушевського. У збережених листах до голови НТШ обговорювалися і інші проекти (Там само, арк. 573–577; 579–605; 31 лист; 1902–1910 рр.).

*...прислав біографію Леонтовича... – Згадані відомості про Ф.Леонтовича М.Грушевський збирав для некролога: *Грушевський М. Ф.Леонтович – В.Ключевський – Д.Самоквасов. Некрольогічні замітки // ЗНТШ. – Львів, 1911. – Т. CV. – Кн. V. – С. 168–174 (передрук: *Грушевський М. Твори: У 50 т. – Львів, 2007. – Т. 8. – С. 562–567).***

*...написану учеником небіщика проф. Тарановським... – Вірогідно, йдеться про працю: *Тарановський Ф.В. Ф.И.Леонтович // Юридические записки, издаваемые Демидовским юридическим лицеем в Ярославле. – Ярославль, 1911. – Вып. I. – С. 139–153. Він же уклав першу бібліографію праць відомого правознавця: *Тарновський Ф.В. Библиография трудов Ф.И.Леонтовича // Записки Общества истории, филологии и права при Варшавском университете. – Варшава, 1909. – Вып. 4. – С. I–V.***

...о. Волянський пише, що в справі контракту з жидівкою він ніяк не може прийти до ладу... – Згаданий лист пароха церкви Різдва Пресвятої Богородиці

с. Криворівні Олекси Волянського від 22 вересня (н. ст.) 1911 р. зберігається: ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 393, арк. 65–66 зв. Відомо, що 1907 р. за посередництва О.Волянського в мальовничому селі Криворівні на Гуцульщині на березі Черемошу Михайло та Марія Грушевські придбали садибу, де відтоді вчений проводив свої щорічні літні вакації, де гостювали рідні, друзі, учні вченого. Щорічні повені, описані істориком у його щоденнику, та значні пошкодження маєності спонукали М.Грушевського придбати новий ґрунт та будинок у більш безпечному місці. За дорученням ученого перемовини із власницею, Ханною Бендер, вів знову Олекса Волянський. Упродовж вересня – листопада 1911 р. він докладно інформував про свої зусилля змусити “крутійку” Хану підписати контракт згідно з попередніми домовленостями. Вона посилалася на різні причини, відтягувала справу, навіть хотіла здати в оренду весь ґрунт, за який вже отримала задаток від Грушевських. Після довгих перемовин та умовлянь 27 листопада 1911 р. Олекса Волянський від імені подружжя Грушевських підписав з Ханною Бендер контракт (Там само, арк. 59–69 зв.). 3/5 новопродбаного ґрунту належало Грушевським, а 2/5 – місцевому різьбярєві Миколі Готичу. За порадкою Олекси Волянського М.Грушевський у вересні 1912 р. викупив у М.Готича його частину ґрунту за 2000 корон (Там само, арк. 82–84). Нове помешкання потребувало ремонту, і до початку Першої світової війни Грушевські так і не перебралися до нього. У 1917 р. під час відступу російського війська будинок, придбаний ще 1907 р., був спалений. Про долю нової садиби ще донедавна відомостей не було. В часі підготовки даного корпусу вдалося виявити лист О.Волянського до М.Грушевського від 30 вересня 1927 р. (Там само, спр. 46, арк. 1–2 зв.) та лист доглядача маєтку Михайла Грушевського в Криворівні Рондяка від 17 листопада 1927 р. (Там само, спр. 303, с. 192–195). Описуючи небувалу повінь 1927 р., вони повідомляли про придбану вченим наприкінці 1911 р. маєність: “З Вашої реальності – як Вам впрочім писав вже о. Волянський – вода забрала лише невеликий кусок землі, а хата урятувалась лише завдяки сій обставині, що стірця води відбилась від скали (ставлячої власність Пшибиловського, в яку ми свого часу вмурували пам’яткову таблицю Франкові)”. За цими важливими вказівками на скелю Франка під час літньої експедиції в Криворівню 2008 р. завдяки місцевому священику Іванові Рибаруку та краєзнавцеві Іванові Зеленчуку вдалося встановити місце, де знаходився згаданий будинок, який, на жаль, не зберігся. Найвірогідніше, був знесений після Другої світової війни. Детально див.: *Панькова С.* Літні вакації Михайла Грушевського у Криворівні // Український археографічний щорічник. – Нова серія. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 826–833.

...*Льво...* – Йдеться про Іллю Дячука, який від 1907 р. доглядав садибу Грушевських у Криворівні.

...*в справі каменіці Любомирських.* – Справа розширення помешкань для НТШ була актуальною впродовж багатьох років. Кам’яниця на вул. Чарнецького, 26 не могла задовольнити потреби Товариства, його бібліотеки, музею, друкарні, книгарні тощо. 1907 р. Виділ НТШ прийняв рішення про перенесення канцелярії, бібліотеки та музею до новозбудованого Академічного дому, який не міг утримуватися лише як гуртожиток для незаможних українських студентів (Хроніка НТШ. – Львів, 1907. – Ч. 32. – С. 2). Проте і після цього справа придбання нового будинку НТШ не сходила з порядку денного і гостро постала у 1911 р. У листі В.Козловського до М.Грушевського від 23 січня 1911 р. йшлося про дві кам’яниці на Руській вулиці, одну – на Академічній площі та їхню ціну (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 540, арк. 85–86). Ця проблема була розв’язана лише у 1912 р. з придбанням кам’яниці Любомирських на Чарнецького, 24. *Про завершення цієї справи див. коментар до листа І.Джиджори від 4–5 лютого (22–23 січня) 1912 р.*

Umschwung (нім.) – поворот, переворот

№ 156 [Рим,] 6 жовтня (23 вересня) 1911 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 43–43 зв.). Поштова картка видова (Roma. Tempio di Vesta). Адресована: “Високоповажний Пан Іван Джиджора у Львові, ул. Супінського, 21, Академ[ічний] дім, Austria, Lemberg”. Штемпель: Roma (6.10.11).

Місце написання встановлено за поштовим штемпелем.

№ 157 [Рим, 10 жовтня (27 вересня) 1911 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 90–90 зв., 92–92 зв.). На збереженому конверті до цього листа (арк. 91) адреса: “Austria, Lemberg, Високоповажаний Іван Джиджора у Львові, ул. Супінського, 21, Академіч[ний] дім”. Штемпель: Roma (10.10.11).

Місце та дату написання встановлено за поштовим штемпелем.

Чи Євшан ще у Львові... – На засіданні Виділу НТШ 6 липня 1911 р. було прийнято постанову “звільнити М.Федюшку (Євшана) від занять у Товаристві від 1 жовтня і признано йому підмоги 250 кор[он] на виїзд для студій” у Віденському університеті (Хроніка НТШ. – Львів, 1911. – Ч. 47. – С. 7).

Нагадайте йому про рецензії до ЛНВ і загран[ичну] політ[ику] – статтю про англійську кризу. – У жовтні–грудні 1911 р. були видрукувані рецензії М.Федюшки (Євшана) на твори: Т. Shewtshenko. Ausgewählte Gedichte // ЛНВ. – 1911. – Т. LVI. – Кн. X. – С. 183–184; Г.Чупринка. Білий гарт // Там само. – Кн. XI. – С. 383–384; Я.Ярема. Маркіян Шашкевич // Там само. – С. 395–396; Леся Українка. Твори, кн. перша (рецензія) // Там само. – Кн. XII. – С. 611–614. Згадана стаття “про англійську кризу” опублікована не була.

Кревецькому нагадайте про рецензію на Ковалева. – У 1909–1911 рр. І.Кревецький подав у ЛНВ низку рецензій на видання творів для дітей та молоді С.Коваліва. Згадана рецензія на збірку оповідань С.Коваліва “Щаслива бабуня” опублікована: ЛНВ. – 1911. – Т. LVI. – Кн. XII. – С. 616.

malum necessarium (латин.) – неunikне зло

№ 158 Львів, 15 (2) жовтня 1911 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 267–270 зв.). Перша сторінка листа написана на бланку Бібліотеки Наукового товариства імени Шевченка у Львові з адресою та телефоном (ул. Чарнецького, ч. 26. Телефон ч. 624).

Сердечно дякую за картки... – Від 2 та 6 жовтня 1911 р. з Пізи та Риму.

...і за лист... – Від 10 жовтня 1911 р. з Риму.

...Г-н Волков Федір Кондратович відповідає... – Тут І.Джиджора докладно передає зміст листа Ф.Вовка до М.Грушевського від 22 вересня (ст. ст.) 1911 р. Лист опубліковано: Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2001. – Т. II / Ред. Л.Винар; Упоряд. Р.Майборода, В.Наулко, Г.Бурлака, І.Гирич. – С. 220–221.

...“Украинский народ”... – Йдеться про видання першої енциклопедії українознавства “Украинский народ в его прошлом и настоящем” / Под редакцией проф. Ф.К.Волкова, проф. М.С.Грушевского, проф. М.М.Ковалевского, акад. Ф.Е.Корша, проф. А.Е.Крымского, проф. М.И.Туган-Барановского и акад. А.А.Шахматова. – СПб., 1914. – Т. I; СПб., 1916. – Т. II. За первісним задумом редакційного комітету, і насамперед видавця М.Славинського, цей проект мав вийти у 4-х томах вже на кінець 1913 р., але через неузгодження з видавцями та авторами світ побачили лише два томи. М.Грушевський був одним із авторів концепції енциклопедії, яка обговорюва-

лася під час його візиту до Петербурга ще у жовтні 1909 р. та в листуванні з членами редакційного комітету М.Славинським (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 753, с. 50–68) та Ф.Вовком (Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2001. – Т. II. – С. 220–221; згаданий лист від 22 вересня (ст. ст.) 1911 р.). Перший том склали праці М.Грушевського: “Развитие украинских изучений в XIX в. и раскрытие в них основных вопросов украиноведения” (С. 1–37) та “История украинского народа” (С. 38–380).

...редактори видавництва просять найти відповідних авторів і вступити з ними в переговори... – Пізніше з приводу цих статей до М.Грушевського звертався також член редакційного комітету енциклопедії “Украинский народ в его прошлом и настоящем” та її видавець М.Славинський: “У нас зовсім не замовлені статі: “Общественно-политическая и культурная жизнь в Галиции, Буковине и Угорской Руси” для 4-го тому. Писано було до Дорошенка й Залізняка, чи Жука, та з того нічого не вийшло. Комітет буде Вас просить, чи не візьмете Ви хлопоти по цим статтям на себе? Бо то Ви найкраще зробите, а ми всі найгірше” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 753, с. 65–68; лист від 25 січня (ст. ст.) 1914 р.).

...Славинський пише... – Лист від 22 вересня (ст. ст.) 1911 р., зміст якого І.Джиджора передає докладно, зберігається: Там само, с. 45–47.

...написав лишень про Винниченка... – Статтю М.Славинського про В.Винниченка опубліковано: Энциклопедический словарь Т[овариществ]ва “Братья А. и И. Гранат и К”. – Москва, 1912. – Т. X. – С. 219–220.

Згоджується написати про Драгоманова... – Статтю про М.Драгоманова подав А.Мкс. [М.Максимов] (Энциклопедический словарь Т[овариществ]ва “Братья А. и И. Гранат и К”. – Москва, 1912. – Т. XIX. – С. 41–44).

...“з великою охотою взяв би на себе Грушевського Михайла, коли він ще не взятий кимсь иньшим”. – Тут І.Джиджора дослівно подає витяг зі згаданого листа М.Славинського. Статтю М.Славинського про М.Грушевського опубліковано: Энциклопедический словарь Т[овариществ]ва “Братья А. и И. Гранат и К”. – Москва, 1913. – Т. XVII. – С. 266–268. Збережені листи М.Славинського до М.Грушевського засвідчують велику взаємну повагу, багатолітню співпрацю двох видатних діячів українського руху. М.Славинський опікувався першим виданням “Очерка истории украинского народа” М.Грушевського, залучив історика до участі у збірнику “Формы национального движения в современных государствах” за ред. А.Кастелянського, закликаючи: “Згоджуйтесь, шановний Михайло Сергієвичу! Про це ніхто так не напише, як Ви, і друге якесь, а не Ваше ім’я, не буде мати такого авторітету, який потрібен” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 753, с. 24–26). М.Славинський цінував наукові праці М.Грушевського, насамперед “Історію України–Руси”, називаючи її “нерукотворним пам’ятником, що Ви його собі будете за життя” (Там само, с. 37).

...Шахматов – з компліментом для Н[аукового] т[овариств]ва вигає думку про Академію... – Цю високу оцінку діяльності Наукового товариства ім. Шевченка російський академік висловив у своєму листі від 26 вересня (ст. ст.) 1911 р.: “[...] я от всей души приветствую мысль об Украинской Академии; буду мечтать, что при благоприятных обстоятельствах она из Львова будет перенесена в родную Украину. Очень прошу повторить, где надо, мой отзыв о деятельности Вашего славного Товариства, где я пишу, что такой деятельности может позавидовать любая Академия” (див.: Макаров В.І. Листування М.С.Грушевського й О.О.Шахматова // УІЖ. – 1996. – № 5. – С. 103).

Статі Русова і Рудницького прийняті, і автори можуть получить аванс, літературний відділ, а втім статтю Олександра Сергієвича передасть в зювотни. – Йдеться про статті до наступних томів видання “Украинский народ в его прошлом

и настоящим”. Друком вийшли у другому томі (1916) статті: *Рудницький С.* Очерк географии Украины (с. 361–380); *Русов А.* Статистика украинского населения Европейской России (с. 381–406). Стаття О.Грушевського опублікована не була, оскільки 3-й та 4-й томи не вийшли.

Два незалежні листи від Ярошевського в справі післаних ним до ЛНВістника поезій... – “Неважними” І.Джиджора називає листи Б.Ярошевського, оскільки вони написані в час загострення його хвороби (туберкульоз). Незважаючи на песимістичний настрій (“Не знаю, чи побачу Вас уже коли”), письменник продовжує працювати і посилає до ЛНВ свої поезії (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 864, с. 106–107; лист від 9 жовтня (26 вересня) 1911 р.). За два дні, 11 жовтня (28 вересня) 1911 р. Б.Ярошевський послав навздогін другого листа, в якому просить виправити “логічний абсурд” у відправлених віршах, що сталося через поспіх (Там само, с. 105). Відповідаючи, що виправлення у віршах зроблені, М.Грушевський у своєму короткому листі підбадьорював своїм традиційним “Не тратьте духу, ще будете ряст топгати” (*Пшеничний Є.* “Не тратьте духу...” (Листи М.Грушевського до Б.Ярошевського) // *Український історик.* – 1997. – Ч. 1–4. – С. 161–164). Як свідчить збережене листування, найважливішою справою хворого письменника була освіта його єдиної доньки. М.Грушевський та інші українські діячі допомогли Марусі здобути освіту в Перемиській гімназії. Високо оцінюючи заслуги видатного історика, Б.Ярошевський підносить справу подання М.Грушевського на лауреата Нобелівської премії для “поширення відомостей на заході Європи про український рух” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 864, с. 4–7). Незадовго до смерті Б.Ярошевський написав М.Грушевському величезного листа-сповідь про свою діяльність, відносно з В.Липинським та іншими важливими відомостями про суспільно-політичне життя початку ХХ ст. (Там само, с. 33–102). У цьому ж листі він заповідав М.Грушевському свій архів, який історик зберіг (ЦДІАЛ України, ф. 367).

Всеволод Олександрович полишив велике розстройство в ділах Т[овариства]ва... – Як свідчить справоздання Виділу НТШ за 1912 р., ліквідація “розстройства” тягнулася впродовж цілого року. В руках В.Козловського було зосереджено чимало адміністративних функцій (член Виділу, касир, референт кам’яниці та наукових видань, член “друкарняної, книгарняної та бібліотечної” комісії, адміністратор Академічного дому), тому Виділу довелося чимало попрацювати, щоб їх розподілити. І.Джиджорі дісталися обов’язки заступника секретаря Виділу, які він виконував до 27 лютого 1912 р. (Хроніка НТШ. – Львів, 1912. – Ч. 50. – С. 3). Обов’язки касира прийняв спочатку О.Роздольський, а від лютого 1913 р. – І.Джиджора (Там само. – Львів, 1913. – Ч. 53. – С. 1). Адміністрацію Академічного дому наприкінці 1911 р. було передано О.Роздольському, а з 1 травня 1912 р. – М.Федюшці (Євшанові) (Там само. – Львів, 1912. – Ч. 49. – С. 40; Ч. 52. – С. 1).

...бо цілий тягар вишукування і добування грошей впає на мене, супроти безрадности Гнатюка і Роздольського. – Йдеться про фактичне виконання І.Джиджорою обов’язків В.Гнатюка як секретаря Виділу та О.Роздольського як касира.

...значить буде (коли ухвалять) 22000 кор[он]. – У 1911 р. НТШ отримало від Міністерства віросповідань та освіти 18 000 корон субвенцій (Хроніка НТШ. – Львів, 1912. – Ч. 49. – С. 2). У 1912 р. допомога від міністерства склала 22 000 корон (Там само. – Львів, 1913. – Ч. 53. – С. 3).

Панна Ольдзя... – Йдеться про Ольгу Сильвестрівну Вояковську, небогу Марії Сильвестрівни Грушевської (Вояковської), доньку її брата Сильвестра Сильвестровича Вояковського, дружину Михайла Мочульського.

У нас по замаху священика на Хомишина... – Як повідомляли газети, 27 вересня (н. ст.) 1911 р. уніатський священик Павло Камінський вчинив замах на життя

єпископа станіславівського Григорія Хомишина, кинувшись на нього з ножом. Безпосередня причина – особиста: о. Камінський, будучи багато років священником, не міг дістати парафії, а незадовго до замаху був переведений єпископом Хомишиним з посади адміністратора на ще нижчу посаду. Висвітлюючи цю подію, тогочасна українська преса (зокрема, “Діло” і “Рада”) розглядали її ширше за особисту образу, акцентуючи увагу на діяльності Г.Хомишина та закликаючи вищу духовну владу “вкоротити самоволю тирана на єпископському престолі”. У своїх характеристиках оглядачі відзначали фанатизм єпископа Хомишина, з яким він насаджував римський клерикалізм на український ґрунт, його поборювання “безбожності”, яку він бачив в українському рухові в цілому та діяльності читальень “Просвіт” зокрема. Пригадали йому і симпатії до “Християнсько-суспільного союзу” та його органу – газети “Руслан”: прихильники християнсько-суспільної партії одержували підтримку єпископа і ліпші парафії, противники – гнів і переслідування. Власне, свій замах о. Камінський вчинив під час організованого єпископом Хомишиним віча священників єпархії на підтримку “Християнсько-суспільного союзу”. Оглядачі відзначали неадекватність поведінки Камінського, якого після замаху відвезли до лікарні для божевільних.

chomyszyniana (пол.) – все, що пов’язане з іменем єпископа Григорія Хомишина.

№ 159 [Львів,] 16 (3) жовтня 1911 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 271–272 зв.). Перша сторінка листа написана на бланку Бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка у Львові з адресою та телефоном (ул. Чарнецького, ч. 26. Телефон ч. 624) (німецькою мовою).

Місце написання встановлено за змістом.

Отже, конференція має відбутися невідклично в середу (18 сього) місяця)... – Йдеться про чергову конференцію щодо нового виборчого закону до галицького сейму, яка відбулася 19 жовтня 1911 р. у прем’єр-міністра барона П.Гавча (Гауча). Реальних наслідків вона не дала. Український парламентський клуб ухвалив зайняти виразно опозиційну лінію щодо уряду. Українське представництво в парламенті не полишало питання сеймової реформи і порушило його у грудні 1911 р. на зустрічі з прем’єр-міністром К.Штірком. Граф Штірк пообіцяв надати необхідні інструкції наміснику Галичини. Наступного, 1912, р. українські посли ще кілька разів у парламенті та у приватних розмовах з австрійськими урядовцями порушували питання про виборчу реформу. Наслідком українсько-польського компромісу лише 17 березня 1913 р. було прийнято основи нової виборчої реформи, але закон і тоді не було ухвалено. Новий закон про вибори до Галицького сейму прийнято 14 лютого 1914 р.

...між поляками вариться з приводу проєкту (Старжинського) виборчої реформи... – Упродовж 1911 р. через внутрішньополітичну кризу в Австро-Угорській імперії та парламентські вибори Галицький сейм не скликався і комісія з виборчої реформи фактично не працювала. Лише наприкінці 1911 р. це питання знову виступило на перший план у краєвій політиці. 25 вересня 1911 р. референт сеймової комісії С.Старжинський запропонував на розгляд комісії свій проєкт. Попередньо він, обминувши намісника, відсилав свій проєкт до Відня із запитом про можливість урядової санкції. Однак прем’єр-міністр повернув його на розгляд М.Бобжинському. Проєкт С.Старжинського не містив компромісних положень. Українці відмовилися прийняти його як основу для дискусії, а І.Макух назвав цей проєкт “провокацією”.

№ 160 [Київ, друга половина листопада 1911 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 136).

Місце і дату написання встановлено за змістом (зокрема за згадкою у попередньому листі І.Джиджори про видання газети та порадою М.Грушевського в цій справі у даному листі), місяць уточнено за листом Марії Грушевської до Івана Джиджори від 27 листопада (ст. ст.) 1911 р., в якому вона писала, що повідомлення про обрання Михайла Грушевського членом Чеської академії наук відіслала до Петербурга (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 18–19).

Статей про гетман і гетм[анст]во не ладьте, бо з словарем, м[а]б[уть], розіб'ється. І Кривецькому скажіть, щоб про Головацького не ладив. – Йдеться про підготовку статей до видання “Энциклопедический словарь Т[овариществ]а “Братья А. и И. Гранат и К””. На прохання редакції енциклопедії влітку 1911 р. М.Грушевський подав додаток до переліку статей на “Г”. До цього переліку увійшли статті: “Гайдамащина”, “Генеральная старшина”, “Гетман и гетманщина”, “Голуб”, “Гонта”, “Головацкий”, “Гордиенко”, “Грабянка”, “Гулевичи” та ін. Вірогідно, разом зі списком вчений подав імена авторів, а серед них І.Джиджору та І.Кривецького. Але в листі до М.Грушевського від 20 (7) листопада 1911 р. редакція просить його написати особисто всі зазначені статті, а в разі незгоди подати імена авторів, з якими редколегія буде працювати самостійно (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 96, с. 432). Ймовірно, це останнє могло образити М.Грушевського, і під свіжим враженням він написав цього листа.

...докінчіть Вашу статю... – Ймовірно, йдеться про статтю: *Джиджора І. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. // ЗНТШ. – Львів, 1911. – Т. С. – Кн. V. – С. 50–91. Про закінчення її М.Грушевський нагадував учневі з Криворівні ще 9 серпня (27 липня) 1911 р., обурюючись з приводу її неподання і в наступному листі. Власне, це була остання частина праці І.Джиджори, яка вийшла у 1910–1911 р. у 4-х подачах у ЗНТШ. У 1912 р. історик за цю роботу отримав ступінь доктора.*

№ 161 [Київ, друга половина листопада 1911 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 139).

Місце і дату написання встановлено за змістом цього та попереднього листа М.Грушевського до І.Джиджори.

№ 162 Львів, 4 грудня (21 листопада) 1911 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 273–273 зв.). Перша сторінка листа написана на бланку редакції “Записок Наукового товариства ім. Шевченка” (Львів, ул. Супінського, 17). В кінці листа на арк. 273 зв. дописка олівцем рукою Марії Сильвестрівни: “І ми сердечно поздоровляємо! Спішу на пошту! Па! Твої дівчаток[и]. Картку одержали”. Дописка зроблена перед тим, як переслати отриману звістку Михайлові Сергієвичу до Петербурга. Про це вона сповістила І.Джиджору з Києва 27 листопада (ст. ст.) 1911 р.: “Дуже дякую за повідомлення про вибір Чеською Акад[емією]; я лист Ваш відослала М.С. в Петербург” (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 18–19).

...поздоровляю П. Професора з вибором в члени Чеської академії наук. – Лист К.Кадлеца від 1 грудня (н. ст.) 1911 р. з повідомленням про обрання М.Грушевського членом Чеської академії наук зберігається: ЦДІАК України, ф. 125, оп. 1, спр. 508, с. 32–34. Насправді вибори М.Грушевського членом Чеської академії наук

не були затверджені цісарем, тому український вчений у лютому 1914 р. був обраний членом найстаршого чеського наукового товариства. *Див. коментар до листа І.Джиджори від 24 (11) січня 1914 р.*

...не вчисляючи картки Славінського з повідомленням про виїзд з Петербурга... – Поштова картка Максима Антоновича Славінського від 20 (7) листопада 1911 р. зберігається в ЦДІАК України (ф. 1235, оп. 1, спр. 753, с. 48–49). Адресована на львівську адресу М.Грушевського з повідомленням про терміновий від'їзд з Петербурга та зазначенням нової адреси.

...листа того маніяка з Коломиї Рибчука... – Згаданий лист від 14 (1) листопада 1911 р. зберігається: Там само, спр. 312, с. 5–16. У розлогодному листі П.Рибчук розповідає про свою педагогічно-громадську діяльність у Коломиї, нарікаючи на бюрократичні та фінансові порушення з боку управи Руського товариства педагогічного та Краєвого шкільного союзу.

№ 163 [Львів,] 27 (14) грудня 1911 р.

Вперше опубліковано: Михайло Грушевський. Наша політика: Матеріали до історії конфлікту в НТШ 1913 року / Упоряд. Л.Винар, Є.Пшеничний. – Нью-Йорк; Дрогобич, 2003. – С. 223–225. Публікується за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 274–275 зв.). Перша сторінка листа написана на бланку Бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка у Львові з адресою та телефоном (ул. Чарнецького, ч. 26. Телефон ч. 624).

Місце написання встановлено за змістом

...фейлетони в “Ділі” під [заголовком] “Наша політика. Гльосси з приводу брошури проф. Грушевського”... – Йдеться про анонімні публікації: Наша політика: Гльосси до брошури проф. М.Грушевського // Діло. – 1911. – 9–16 грудня (чч. 273–379), які поклали початок конфлікту в НТШ 1913 р. Як свідчать епістолярні джерела, відразу після виходу публікації анонімний автор став відомим, ним був один з учнів М.Грушевського С.Томашівський. Одним з перших ім'я автора назвав В.Дорошенко у своєму листі до М.Грушевського від 25 (12) грудня 1911 р. (див.: Листування Михайла Грушевського / Ред. Л.Винар; упоряд. Р.Майборода, В.Наулко, Г.Бурлака, І.Гирич. – Київ; Нью-Йорк, Париж; Львів; Торонто, 2001. – С. 252–253). Згодом “Гльосси” вийшли окремим виданням накладом редакції “Діла”. За відомостями відомого дослідника конфлікту в НТШ 1913 р. Є.Пшеничного, цього видання немає в жодній бібліотеці України. Свого часу її автор С.Томашівський вибирав свій твір по всій Галичині і знищив. За примірником з приватної збірки брошура передрукована у виданні: Михайло Грушевський. Наша політика: Матеріали до історії конфлікту в НТШ 1913 р. / Упоряд. Л.Винар, Є.Пшеничний. – Нью-Йорк, Дрогобич, 2003. – С. 113–144. З новітніх публікацій щодо цієї проблеми див.: *Пшеничний Є.* “...Щадіть цензорського олівця”: до історії появи статті С.Томашівського “Наша політика” / Український історик. – 1991–1992. – Ч. 3–4; 1–4. – С. 352–361; *Його ж.* Передмова // Михайло Грушевський. Наша політика: Матеріали до історії конфлікту в НТШ 1913 р. – С. 6–24; *Винар Л.* Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка: 1892–1934. – Нью-Йорк, Дрогобич; Львів, 2006.

...порозуміння між Олесницьким і К.Левицьким, які перейняли на себе видавання “Народного слова”, що має виходити під назвою “Нове слово”... – Газета “Народне слово”, яка виходила з 1907 р., 30 грудня 1911 р. (Ч. 603) припинила своє існування. Редакційна стаття “В переломовій хвилі” пояснює причини закриття часопису і водночас служить докладним коментарем даного сюжету з листа І.Джиджори: 1) відсутність необхідної кількості коштів для повноцінного функціонування; 2) з 1912 р. Народний комітет запланував розпочати роботу щоденного видання “Нове

слово”, що, на переконання редакції, робило недоцільним існування їхнього часопису, який неспроможний був скласти конкуренцію польській щоденній пресі.

...то в справі п. Левицького... – Йдеться про справу небожа Марії Сильвестрівни Грушевської Модеста Олександровича Левицького. Ще 10 грудня (27 листопада) 1911 р. вона звернулася листовно до Івана Джиджори з проханням переговорити з директором Земельного банку іпотечного у Львові Лесем Кульчицьким щодо надання позички Модесту в сумі 5000 корон на 2 роки, з них 2000 корон – в січні, а решту – в березні наступного року (ЦДІАК України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 18–19). Власне, з цим проханням Модест 28 (15) листопада 1911 р. звернувся до тітки, сподіваючись на допомогу Михайла Грушевського. Кошти були потрібні на спорудження будинку на виділеній йому, службовцеві залізниці у Чернівцях, земельній ділянці. Зволікання з будовою, що тягнулося від 1906 р., загрожувало втратою ділянки (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 948, арк. 35). Як свідчать наступні листи М.Левицького вже до М.Грушевського, добути позичку йому не вдалося. Тому 10 липня 1912 р. він пропонує Михайлові Сергійовичу викупити цю ділянку та вкласти кошти в будівництво дому, в якому б фактично проживав сам Модест з родиною. Подаючи досить складні комбінації родинно-іпотечної “угоди”, Модест висловлює сподівання, що за 12 років його матеріальне становище дозволить “хату перейняти на себе” (Там само, спр. 597, арк. 43). Відомостей про рішення М.С.Грушевського щодо цієї “угоди” не виявлено, так само як невідомі факти про його маєтності у Чернівцях.

...неможливо навіть переговорювати з Кульчицьким. – Йдеться про директора Земельного банку іпотечного у Львові Олександра Кульчицького.

Що до о. Вояковського... – Йдеться про Сильвестра Сильвестровича Вояковського, брата Марії Сильвестрівни Грушевської (Вояковської), пароха села Богданівки. Сутність прохання щодо Сильвестра з’ясувати не вдалося.

...говорив і ще можуть говорити з Войнаровським... – Йдеться про священника, посла австрійського парламенту Войнаровського-Столобута Тита Євгена.

№ 164 [Київ, 29 (16) грудня 1911 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 184–185 зв.).

Місце і дату написання листа встановлено за штемпелем на конверті (арк. 186) упорядниками видання: Рукописи, документи і матеріали Михайла Грушевського у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові: Каталог / Упоряд. О.Мартиненко, ред. Г.Сварник, наук. ред. Я.Дашкевич. – Львів, 2005. – С. 106, які користувалися оригіналом конверта. На час копіювання листа (грудень 2007 р.) конверт зі справи викрадено. Штемпель на мікрофільмованій копії не прочитується, лише адреса: “Австрія, Львів, Lemberg, Супінського, 19. Академічний Дім. Високоповажаний Іван Джиджора. I.Dżdźżora”.

Не спізниться з свят... – Підставою до цієї зауваги стала, вірогідно, минулорічна затримка повернення І.Джиджори з різдвяних свят. За листами В.Козловського до М.Грушевського відомо, що І.Джиджори не було у Львові від початку січня і щонайменше до 18 лютого 1911 р. (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 540, арк. 77–104). Виконуючи доручення професора, В.Козловський неодноразово, але безрезультатно телеграфував і писав до Голгоців.

...Щодо звісного пляна Симиценка – конференції почнуться на другий тисячдень. – За щоденниковими записами М.Грушевського, що збереглися в купюрах Київського губернського жандармського управління, відомо, що 3 листопада (21 жовтня) 1911 р. до Львова прибув В.Леонтович – представник “комітету спадкоємців”, створеного для розпорядження майном відомого українського мецената В.Симиценка

ще за його життя. Його зустрів І.Джиджора, отже, був утаємничений у суть справи. В.Леонтович повідомив, що В.Ф.Смирненко має намір передати у розпорядження “комітету спадкоємців” 200 000 руб. і розмістити їх у Львові при НТШ (Щоденник Михайла Грушевського 1910–1914 років у купюрах Київського губернського жандармського управління / Вступна стаття, публікація, примітки С.Панькової // ЗНТШ. – Львів, 2006. – Т.ССЛІ: Праці Історично-філософської секції. – С. 615). Вірогідно, саме з цього приводу мали відбутися наради у Києві.

procul negotiis (латин.) – на відстані від справ

1912 рік

№ 165 Львів, 19 (6) січня 1912 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 276–277 зв.). Перша сторінка листа написана на бланку Бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка у Львові з адресою та телефоном (ул. Чарнецького, ч. 26. Телефон ч. 624).

Не знаючи, чи П. Професор скоро приїдуть, посилаю повідомлення, що міністерство признало П. Професорови 500 к[орон] підмоги. – Збереглися заяви (чернетки) М.Грушевського до Міністерства освіти Австро-Угорщини за 1908 р. та 1910 р. з проханням надати відпустку та грошову допомогу для підготовки чергових (VII та VIII томів “Історії України-Руси”). Однотипність цих двох документів дозволяє припустити, що і сутність звернення за 1911 рік, на підставі якого було призначено згадану в даному листі “підмогу”, була подібною до попередніх. З огляду, що ці оригінальні документи не друкувалися, наводимо текст заяви за 1910 р.: “Протягом академ[ічного] року 1908/9 Високе мін[істерство] кілька разів зволило уділити підписаному кількатижневий урльоп і підмогло грошеві підмоги на заграничні подорожі. Завдяки тому міг підписаний закінч[ити] VII том своєї іст[орії] руського народу. Том сей, що доводить історію його р. 1625–6 і опертий в значній мірі на новім, невиданім матеріалі, вимагав багато праці, кошту і часу, і підписаний не міг би ніяк довести його до кінця в розмірно короткім часі без згаданої прихильности міністерства. Тепер перед підписаним стоїть том VIII, що буде обіймати другу чвертину XVIII в., і також мусить оператися в значній мірі на новім архивальнім матеріалі. Матеріал сей, по части приготовлений попередніми заняттями, вимагає ще багато праці і архивних студій для повного викінчення. Не можучи докончити того поруч з своїми університетськими заняттями, підписаний просить Високе мін[істерство] знов уділити йому урльоп на зимовий курс в новім 1910/11 і підмогти грошево до” (далі текст не закінчено) (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 40, арк. 2–2 зв.). Зі змісту заяви за 1908 р. відомо, що на 1908/1909 рр. підмога була виділена в сумі 500 корон (Там само, арк. 1–1 зв.).

Гнатюк хорий від свят ще. – На період хвороби В.Гнатюка у 1912 р. його обов’язки секретаря НТШ виконували заступники: спочатку І.Джиджора (до 27 лютого), згодом С.Томашівський, пізніше – О.Роздольський (Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Ч. 53. – С. 2). У 1912 р. в листах до Ф.Вовка В.Гнатюк висловлював своє незадоволення головою НТШ: “Доки я був здоровіший і рухливіший і голова бачив, що без мене не обійдешся, бо я потрібний, відносився до мене дуже прихильно, але коли від 1910 р. мене прибило так, що я майже нерухомий, бо можу ходити лише до канцелярії, а більше нікуди, а надто головним дорадником став д[октор] Ів[ан] Джиджора, що дуже любив займатися сплетнями, голова почав до мене відноситися щораз холодніше” (Листування Федора Вовка з Володимиром Гнатюком / Упоряд. та

коментарі В.Наулка, Н.Руденко, О.Франко. — Львів; Київ, 2001. — С. 111; лист від 15 (2) березня 1912 р.). На свої відносини з М.Грушевським В.Гнатюк скаржився і в інших листах до Ф.Вовка (Там само. — С. 121, 127). Після позбавлення В.Гнатюка посад директора Видавничої спілки, редактора видань та адміністратора ЛНВ й передачі їх відповідно І.Джиджорі, М.Мочульському та М.Федюшці (Свшанові), він мав намір подати в суд на Видавничу спілку (Там само. — С. 127–128).

...вибрано П. Професора до Краєвого шкільного союзу... — 5 січня 1912 р. (23 грудня 1911 р.) в газеті “Діло” було подано коротке повідомлення “З Краєвого шкільного союзу” про вибори 4 січня Тіснішого комітету союзу у складі голови — І. Кивельока, заступників — професора Л.Саля та доктора І.Раковського, секретаря — О. Демидчука. Про склад Союзу відомості не подавалися.

Тепер ми (я, Раковський і Ваньо) перевели ухвалу в Союзі, якою спростовано офіційно в “Ділі” одну з клевет, яку в відомім фейлетоні кинено на П. Професора. — Йдеться про наступну фразу із сумнозвісних “Гльосс”: “Автор інсинуує нашим політикам змагане “утримати культурну роботу (закладане приватних шкіл) в можливо тісних границях” (ст. 31), хоч загалом відомо, що якраз провалив в “Краєвім Шкільнім Союзі” проект зібрання шкільного фонду на сю ціль” (“Наша політика і професор М.Грушевський. Гльосси до брошури проф. М.Грушевського. Львів. 1911 // Михайло Грушевський. Наша політика: Матеріали до історії конфлікту в НТШ 1913 року / Упоряд. Л.Винар, Є.Пшеничний. — Нью-Йорк; Дрогобич, 2003. — С. 118). Офіційним спростуванням цих наклепів стала публікація накладом Шкільного союзу відомостей про пожертви, внесені через товариство “Дністер” у жовтні — листопаді 1911 р. (додаток до “Діла” ч. 13 (17 (4) січня 1912 р.)). На двох сторінках було подано імена сотень жертводавців та назви десятків товариств з Галича, Бережан, Коломиї, Самбора, Ділятина, Тернополя та ін. міст. Окремі пожертви надійшли з нагоди вінчань та інших урочистих подій в житті прихильників розбудови приватних українських шкіл у Галичині.

Щодо автора того фейлетона... — Див. коментар до листа І.Джиджорі від 27 (14) грудня 1911 р.

Знаю лише, що під впливом переговорів, які ведуть поляки з президією нашого Клубу... — Йдеться про переговори у справі сеймової виборчої реформи, які велися між польською та українською репрезентаціями під час сесії Галицького сейму 18 січня — 14 лютого 1912 р. Не дійшовши згоди, обидві сторони розійшлися, знявши з себе відповідальність за припинення переговорів. Докладно ці події подавалися оглядачами на сторінках ЛНВ. Див.: *Цегельський Л.* По сесії галицького сейму // ЛНВ. — 1912. — Т. LVII. — Кн. II. — С. 363–377; *Цегельський Л.* Справа виборчої реформи для галицького сейму / Там само. — Т. LX. — Кн. XI. — С. 357–380; *Ignotus.* З австрійської України. Кілька підрахунків // Там само. — 1913. — Т. LXII. — Кн. III. — С. 557–563.

...що засуджених в університетській справі релетовано, а між ними Залізняка на завсиди. — Разом з іншими учасниками кривавої сутички у Львівському університеті, що відбулася 1 липня 1910 р., Микола Залізняк перебував під слідством, відомим як “Процес 101”. Вироком львівського трибуналу від 4 липня 1911 р. всіх учасників студентського руху було засуджено на термін від 14 днів до 3 місяців ув’язнення. Микола Залізняк після відбуття покарання (з 1 квітня по 1 липня 1912 р.) був висланий за межі Австрії, проживав переважно в Німеччині, продовжував співпрацювати з НТШ, заручався підтримкою М.Грушевського при спробах вступу до одного з німецьких університетів. У своїх листах докладно інформував М.Грушевського про хід слідства, згодом про умови проживання на вигнанні, спроби наукових студій. До Львова повернувся в серпні 1913 р. Докладно про арешт та вислання М.Залізняка

див. *Качмар Л.* Галичина в політичному житті надніпрянських емігрантів на початку ХХ століття. – Львів, 2002. – С. 69–71.

modus procedendi (латин.) – спосіб дії (проходження)

in puncto (латин.) – в точці, щодо

№ 166 [Київ, близько 21–22 (8–9) січня 1912 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 132–132 зв.).

Місце написання встановлено за змістом, дату – орієнтовно за листом І.Джиджори від 19 (6) січня 1912 р., на який М.Грушевський відповідає цією кореспонденцією, та листом В.Дорошенка до М.Грушевського від 17 січня (н. ст.) 1912 р., який персилається у цьому листі І.Джиджори.

...не знаючи, коли вертаєте, пробував иньшими способами заладити справи... – Досвід початку 1911 р., коли І.Джиджора був відсутній у Львові щонайменше від 19 січня до 18 лютого (н. ст.), а питання про іспити та “вибивання” статей і рецензій від авторів М.Грушевський полагав через В.Козловського (Там само, спр. 540, арк. 77, 92, 102–104), змусив професора і цього року звертатися до інших співробітників НТШ для вирішення різних поточних справ на час свого традиційного зимового перебування у Києві. Як свідчать листи управителя друкарні І.Возняка до М.Грушевського, саме він у січні 1912 р. займався упорядкуванням змісту “Записок” та з’ясуванням розкладу усних та письмових екзаменів професора (Там само, спр. 390, арк. 12–14). 23 січня І.Возняк повідомив, що “П. Джиджора є у Львові” (Там само, арк. 13 зв.).

...поручив я вчора Михайлу Романову... – Йдеться про кур’єра друкарні НТШ у 1904–1912 рр. (Хроніка НТШ. – Львів, 1905. – Ч. 21. – С. 29; Львів, 1906. – Ч. 25. – С. 27; Львів, 1909. – Ч. 37. – С. 37; Львів, 1910. – Ч. 41. – С. 43; Львів, 1911. – Ч. 45. – С. 37; Львів, 1912. – Ч. 49. – С. 41). З 1912 р. працював у Музеї НТШ “як сталий слуга” (Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Ч. 53. – С. 53).

...коли клявзура і устні, і чи хто сідає у мене. – Відповідь на це доручення подав у своєму листі від 23 січня 1912 р. І.Возняк. Він повідомляв, що клявзурові іспити відбудуться 16 і 17 лютого, усні розпочнуться 19 лютого, а до іспиту перед професором зголосився на той час Т.Ставничий (Там само, арк. 13 зв.).

Посилаю ще лист Дорошенка. – Йдеться про лист Володимира Дорошенка до Михайла Грушевського від 17 січня (н. ст.) 1912 р. На першій сторінці рукою Грушевського помітка: “Іван Миколаєвич! Посилаю се – дискретно”. Лист зберігається: ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 459, арк. 447–449. Опубліковано: Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2001. – Т. II / Ред. Л.Винар; упоряд. Р.Майборода, В.Наулко, Г.Бурлака, І.Гирич. – С. 253–254. Як у попередньому (25 грудня (н. ст.) 1912 р.) та наступному (січень 1912 р.), так і в цьому листі В.Дорошенко висловлює занепокоєння станом НТШ. В.Дорошенко був одним з найактивніших дописувачів видань, редагованих М.Грушевським (ЗНТШ, ЛНВ, “Село” та ін.). З ініціативи В.Дорошенка було організовано переїзд професора Грушевського з Криворівні до Відня у вересні 1914 р. Під час Другої світової війни опікувався бібліотекою та майном, що зберігалося на віллі Грушевських у Львові, підтримував Марію Сильвестрівну Грушевську (*Вальо М.* Листи Марії до Володимира Дорошенка // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка. – Львів, 2004. – Вип. 12. – С. 464–494; листи В.Дорошенка до М.Грушевської опубліковано: *Горинь В.* Навколо вілли Грушевського у Львові // *Вальо М.* Марія Деркач (1896–1972). Бібліографічний покажчик. Спогади. Розвідки. Листи. – Львів, 1999. – С. 113–115; неопубліковані листи В.Дорошенка до М.Грушевської зберігаються: ЦДІАК

України, ф. 1235, оп. 1, спр. 963, с. 5–8; спр. 977, с. 9). Про багатолітню співпрацю Володимира Дорошенка з Михайлом Грушевським свідчать його листи до вчителя (Листування Михайла Грушевського. – Т. II – С. 224–269).

...*(і Лукіянович писав, що у Львові кажуть, що Т[овариств]во “осиротіло” і в розстрою).* – Тут М.Грушевський, власне, дослівно повторює фразу з листа Д. Лукіяновича від 31 грудня 1911 р. (н. ст.): “У Львові чув я ще таке, що в товаристві Шевченка все розладиться і розпрягається, що воно осиротіло” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 616, арк. 78 зв.).

Чи рахунки доведені а Jour – Спілки і Тов[ариства] Шевч[енка]? – Підставою до цього, як і інших запитань, стали інформації про фінансовий стан у НТШ та ЛНВ, висловлені у згаданому листі В.Дорошенка: “[...] в касі вічна посуха [...]. От тепер треба би виплатити готівкою, щоби покрити всякі належності (дві рати за кам’яниці, податки за 3-й і 4-й квартал), коло 15 тисяч корон, тим часом в касі нема нічого, а кредит увесь вичерпаний в позичкових товариствах. [...] Треба комусь поручити конечно обчислюванє “Записок”, бо ще 4 книжка не обчислена, а люде не дають спокою, жадаючи виплат” (Листування Михайла Грушевського. – Т. II. – С. 254). Касові звіти за 1911 р. за підписом Осипа Роздольського опубліковано: Хроніка НТШ. – Львів, 1912. – Ч. 50. – С. 62–69. Така практика оприлюднення фінансових справ товариства на сторінках “Хроніки” була щорічною.

а Jour (фр.) – здійснення обліково-розрахункових операцій у встановлені терміни.

№ 167 [Київ, близько 23–24 (10–11) січня 1912 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 118–119).

Місце написання встановлено за змістом, дату – орієнтовно за наступним листом М.Грушевського, написаним близько 2–3 лютого (20–21 січня) 1912 р., та відповіддю І.Джиджори на ці два листи (4–5 лютого (22–23 січня) 1912 р.). Додатковим аргументом цього датування є згадана листівка А.Єнсена, отримана у Києві 9 січня (ст. ст.) 1912 р., в якій він повідомляв, що не отримав офіційного підтвердження про обрання його дійсним членом НТШ.

...*ніслати панови з Відня (адресу, мабуть, він написав)*... – У багатьох листах за 1912 р. неодноразово згадується ця особа, але виключно як “Пан з Відня”, що не дає змоги достовірно встановити його ім’я. 10 жовтня (27 вересня) 1911 р. М.Грушевський повідомляв учневі з Рима, що у Відні він віднайшов колишнього київського консула, який може бути дуже корисним. У листі О.Вояковської до І.Джиджори від 18 березня (н. ст.) 1912 р., через яку М.Грушевський передавав з Києва різні листи та доручення для Івана, згадується: “Крім того, поручив мені Вуйко вислати зі Львова рекомендовано лист до Відня до Ріхарда Мешедє (сей лист посилаю Вам також і прошу дуже, вишліть його за рецепісом, по можности якнайскорше”) (ЦДІАК України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 3–4). Ймовірно, що згадуваний “пан з Відня” є тим колишнім консулом на ім’я Ріхард Мешедє.

Єнсєн, к[от]рого я 2 місяці тому поздоровив з вибором... – Йдеться про поздоровлення з обранням А.Єнсєна дійсним членом Історично-філософічної секції НТШ, рішення про що було прийнято 15 листопада 1911 р. 2 грудня 1912 р. у відповідь на привітання М.Грушевського шведський дослідник відгукнувся листівкою, в якій писав: “Я дуже гордий з такої відзнаки, яку навряд чи заслужив. Як тільки я отримую офіційне повідомлення зі Львова, то одразу ж гідно висловлю свою глибоку подяку” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 466, арк. 15–15 зв.; переклад з нім. М.М.Трофимука).

...тепер з певною трівого[ю] пише, що він досі не дістав офіційного повідомлення. – Про це А.Єнсен повідомив М.Грушевського у листівці від 18 січня (н. ст.) 1912 р. (Там само, арк. 16–16 зв.). Нагадуючи про це І.Джиджори як заступникові секретаря НТШ, М.Грушевський від себе запевнив А.Єнсена про обрання. Вже 7 лютого (н. ст.) 1912 р. шведський колега висловив голові НТШ особисту подяку за “підтвердженням почесного відзначення з боку української Академії, що мене прийнято у її члени. Як тільки до мене прибуде офіційний лист від пана секретаря, я одразу ж знайду кращу форму висловити свою вдячність” (Там само, арк. 18–19; переклад М.М.Трофимука). Очевидно, після нагадування М.Грушевського А.Єнсена надіслали офіційне повідомлення, бо 27 березня 1912 р. на засіданні Виділу було прийнято до відома його подяку за обрання дійсним членом Товариства (Хроніка НТШ. – Львів, 1912. – Ч. 50. – С. 3–4). Збереглася також рекомендація М.Грушевського та В.Перетца (рукою М.Грушевського), дана А.Єнсена для обрання його дійсним членом Українського наукового товариства у Києві (ІР НБУВ, ф. X, № 32641). Найвірогідніше, з М.Грушевським А.Єнсен познайомився навесні 1909 р. під час свого наукового відрядження в Україні. У березні 1909 р. він відвідав Львів, де неодноразово зустрічався з головою НТШ. 14 березня був запрошений на обід на віллу Грушевських, отримав у подарунок гуцульські вироби. Під час перебування шведського вченого у Києві на початку травня 1909 р. так само перебував під опікою Грушевських, відвідав їхню родинну садибу на Паньківській, 9, Український клуб. У травні 1909 р. відбув до Чернігова з метою збору матеріалів про похід Карла XII в Україну у 1708–1709 рр., де за рекомендацією Михайла Грушевського познайомився з М.Коцюбинським та А.Верзиловим. У “Записках” НТШ, що вийшли до 200-річчя Полтавської битви (1909. – Т. ХСІІ. – Кн. VI), опублікував розвідки та матеріали: Родина Войнаровських в Швеції. Причинок до історії недолі Мазепинців; Орлик в Швеції. [Додаток]: Листи [Пилипа Орлика мовою оригіналу, з перекладом одного з них]. Автор монографії “Мазепа” (1909). У 1917 р. у цьому ж виданні (Т. СХХІІІ–СХХІV) подав публікацію: “Дневник Орлика”. У ЦДІАК України збереглося 20 листів А.Єнсена до М.Грушевського за 1909–1914 рр. (ф. 1235, оп. 1, спр. 466).

Досі не мав з університету Вашої дисертації до оцінки. – Рецензія М.Грушевського на роботу І.Джиджори “Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр.” була подана вчителем у травневій книжці ЛНВ (1912. – Т. LVІІ. – Кн. V. – С. 391–392). Позитивна “оцінка докторської дисертації” вперше опублікована: *Пришляк В.* Мирон Кордуба та Іван Джиджора: рецензент і автор // *До джерел: 36. наук. пр. на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя.* – Київ; Львів, 2004. – Т. II. – С. 544. *Див. коментар до листа І.Джиджори від 18 (5) грудня 1912 р.*

За Вами кілька рец[ензій] до “Записок”... – У 1912 р. рецензії І.Джиджори в “Записках” НТШ опубліковано не було. Єдина праця, видрукувана ним цього року в “Записках”: *Джиджора І.* До історії Генеральної Військової Канцелярії // ЗНТШ. – 1912. – Т. CVІІ. – Кн. I. – С. 39–51. Про підготовку рецензій М.Грушевський нагадує учневі також у листі від 7 лютого (25 січня) 1912 р. В “Записках” НТШ за 1913 р. (Т. СХІV. – Кн. II) було опубліковано дві рецензії І.Джиджори. *Див.: Джиджора І.* Рец. на публ.: Finkel Ludwik. W sprawie udziału lenników w elekcjach jagiellońskich. – Lwów, 1913 – 36 s. (С. 204); *Джиджора І.* Рец. на публ.: Новомбергский Н. Слово и дело государевы (Процессы до издания Уложения Алексея Михайловича 1649 года). – Москва, 1911. – Т. I. – 10+593+14 с. (С. 208–210).

Дорошенку писав, щоб скоренько прислав рец[ензію] до ЛНВ на III т[ом] бібліограф[ії] Ів[ана] Ем[еляновича] Левицького... – Йдеться про видання: Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887–1900 / Уложив на підставі автопсії

Ів. Ем. Левицький. — Т. 3 (Роки 1892—1893). — Львів, 1911. Праця вийшла у серійному виданні Бібліографічної комісії НТШ “Матеріали до української бібліографії” (Т. 3). Бібліографія І.Левицького почала видаватися у 1909 та 1910 рр. у цій же серії (Т. 1: Роки 1887—1889; Т. 2: Роки 1890—1891). Рецензія В.Дорошенка вийшла у: ЛНВ. — 1912. — Т. LVII. — Кн. III. — С. 581—582. 11 лютого (н. ст.) 1912 р. В.Дорошенко у свому листі до М.Грушевського вибачався за зволікання з рецензією через те, що друкарня, друкуючи “сеймові друки”, припинила роботу над працями НТШ. Не вийшов на той час і том бібліографії Левицького, довелося рецензувати його з аркушів, щоб виконати обіцянку (Листування Михайла Грушевського. — Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2001. — Т. II / Ред. Л.Винар; упоряд. Р.Майборода, В.Наулко, Г.Бурлака, І.Гирич. — С. 257; упорядники невірно відчитали по батькові І.Е.Левицького (як Сем[енович]), що не дозволило їм прокоментувати цей сюжет). Після смерті І.Е.Левицького його рукописні бібліографічні матеріали за 1894—1900 рр. за 1600 корон набуло НТШ, над ними працював член бібліографічної комісії І.Кревецький.

(Крип’якевича просив ре[цензію] на том Кордуби — тезе не прислав досі).

— Йдеться про рецензію на 12-й том “Жерел до історії України-Руси”: Матеріали до історії української козаччини. Т. 5. Акти до Хмельниччини (1648—1657) / Зібрав і видав Мирон Кордуба. Під заг. ред. М.Грушевського. — Львів, 1911. Том склали матеріали про міжнародне становище та дипломатичні стосунки козацької держави, зібрані в державному архіві у Відні, Архіві Міністерства закордонних справ у Москві, бібліотеці Оссолінських у Львові. Підготовка тому “Матеріалів до історії української козаччини” М.Кордубою впродовж 1910—1912 рр. обговорювалася в його листах до М.Грушевського (Листи Мирона Кордуби до Михайла Грушевського і Федора Вовка / Упоряд. В.Наулко, В.Старков. — Запоріжжя, 2005. — Серія “Старожитності Південної України”. — Вип. 14. — С. 64—69). М.Грушевський звертався за рецензією до І.Крип’якевича як до упорядника першого тому “Матеріалів до історії української козаччини”, що вийшов 1908 р. як 8-й том “Жерел до історії України-Руси”. Цієї рецензії М.Грушевський добивався від І.Крип’якевича відразу після виходу тому, ще в жовтні 1911 р., неодноразово просив нагадати про неї не лише І.Джиджору, але й І.Кревецького (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 988, арк. 33—33 зв.; 38—38 зв.). Рецензію опубліковано: ЛНВ. — 1912. — Т. LVII. — Кн. III. — С. 582—583. У ній, зокрема, відзначалося: “Новий том, зібраний д[окто]ром Мироном Кордубою, має вияснити зносини Богдана Хмельницького з Семигородським князем Брієм Ракоці та з сусідніми державами. Се матеріал дуже цінний, бо вибраний з офіціальних архивів, дворів віденського, венецького, а почасти й московського; про політику Хмельницького до Семигорода можна буде сказати “останнє слово”, а також роз’яснити багато неясних справ в зносинах з Волощиною, Польщею і Турцією. Можемо мати надію, що видавець в недовгій часі скоче зайнятися сими справами ближше і дасть нам огляд західної політики гетьмана”.

Один з кращих учнів М.Грушевського І.Крип’якевич досліджував історію козаччини, українського війська, Галицько-Волинського князівства, упорядковував збірки документів про Б.Хмельницького. Автор ґрунтовної студії про діяльність М.Грушевського та його учнів у НТШ (1938—1939; опублікована 1991), першої біографічної праці про життя та діяльність М.Грушевського (1935). Ініціював підготовку збірки спогадів про М.Грушевського та у 1935—1936 рр. працював над нею (проект не реалізовано). Матеріали з наукової спадщини І.Крип’якевича, спогади, документи, листування, бібліографія праць вченого увійшли до видання: Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Львів, 2001. — Вип. 8: Іван Крип’якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. Там же опубліковано: *Крип’якевич Р. Михайло Грушевський та Іван Крип’якевич* (За матеріалами неопублікованого

листування й мемуарів) (С. 333–372); *Горинь В.* Листи Івана Крип'якевича до Михайла Грушевського (С. 373–378).

Про взаємини та співпрацю іншого учня, М.Кордуби, з М.Грушевським та колегами див.: Листи Мирона Кордуби до Михайла Грушевського і Федора Вовка / Упоряд. В.Наулко, В.Старков. – Запоріжжя, 2005. – Серія “Старожитності Південної України”; *Купчинський О.* Листи Мирона Кордуби до Михайла Грушевського: питання творчих взаємин і співпраці учня і вчителя // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевському. – Львів, 1999. – С. 177–185; *Пришляк В.* Мирон Кордуба та Іван Джиджора: рецензент і автор // До джерел: 36. наук. пр. на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Київ; Львів, 2004. – Т. II. – С. 527–545.

Від Залізняка весь час не має ніяких вістей... – Дійсно, серед корпусу листів М.Залізняка до М.Грушевського немає листів за період від 22 серпня 1911 р. та 9 лютого 1912 р. (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 485, с. 20–26).

...не прислав він докінчення розпочатих в ЛНВ статей... – Йдеться про серію статей М.Залізняка під назвою “Головні федерації сучасного світа”. Розпочав друкувати у 1910 р. (*Залізняк М.* Головні федерації сучасного світа: Німецька імперія // ЛНВ. – 1910. – Т. XLIX. – Кн. II. – С. 425–453; *Його ж.* Головні федерації сучасного світа: Швейцарська федерація // Там само. – Т. XLIX. – Кн. III. – С. 531–564). Закінчення серії подав, вірогідно, після нагадування М.Грушевського. Див.: *Залізняк М.* Головні федерації сучасного світа: Сполучені Держави Північної Америки // Там само. – 1912. – Т. LVII. – Кн. I. – С. 139–158; Кн. II. – С. 274–286; Кн. III. – С. 504–520. 1914 р. ця серія під однойменною назвою була видана у Львові окремою книжкою.

Чи одержали субвенції? – У 1911 р. НТШ отримало щорічні державні доцатії в сумі 40 000 корон. З них від Міністерства віросповідань та освіти – 18 000 корон на видання та 2000 корон для закупки музейних предметів; від Галицького сейму – 17 000 корон на видання, 2000 корон – на Академічний дім; від Буковинського сейму – 1000 корон на видання (*Хроніка НТШ.* – Львів, 1912. – Ч. 49. – С. 2). У 1912 р. допомога складала: від Міністерства віросповідань та освіти – 22 000 корон, Галицького сейму – 17 000 корон (Там само. – Львів, 1913. – Ч. 53. – С. 3).

№ 168 [*Київ, близько 2–3 лютого (20–21 січня) 1912 р.*]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 149–149 зв.).

Місце написання встановлено за змістом, дату – орієнтовно за відповіддю І.Джиджори на цей лист 4–5 лютого (22–23 січня) 1912 р.

Залізняк не присилає... – Див. коментар до листа М.Грушевського, відправленого з Києва близько 23–24 (10–11) січня 1912 р.

...ні Крип'якевич... – Упродовж 1909–1912 рр. на сторінках ЛНВ І.Крип'якевич вмістив 13 рецензій на томи “Записок” НТШ, 4 з них (на томи CV–CVIII) у 1912 р. За змістом листів М.Грушевського до І.Кревецького найвірогідніше йдеться про рецензію на CV том “Записок”. Рецензія опублікована: ЛНВ. – 1912. – Т. LVII. – Кн. II. – С. 384–385.

...ні Цегельський... – Упродовж 1909–1912 рр. на сторінках ЛНВ Л.Цегельський подав низку ґрунтовних оглядів “з австрійської України”, приділяючи головну увагу діяльності українських послів у австрійському парламенті та галицькому сеймі. Найближчий огляд, опублікований Л.Цегельським у ЛНВ після цього листа, див.: *Цегельський Л.* По сесії галицького сейму // ЛНВ. – 1912. – Т. LVII. – Кн. II. – С. 363–377. Найвірогідніше, йдеться саме про цю публікацію, адже в ній були висвіт-

лені важливі події бурхливої сеймової сесії, що відбулася 18 січня – 14 лютого 1912 р. Про цей огляд М.Грушевський нагадує і в листі від 7 лютого (25 січня) 1912 р. Огляди Л.Цегельського можуть слугувати кращим коментарем сюжетів суспільно-політичного життя в Галичині, які обговорюються у листах М.Грушевського та І.Джиджори, зокрема проблеми сеймової виборчої реформи та заснування самостійного українського університету у Львові.

...ні Раковський (докінчення своєї статті). – Йдеться про статтю Івана Раковського “Сучасний стан питання про походження чоловіка зі становища палентології”. Початок опубліковано: ЛНВ. – 1911. – Т. LVI. – Кн. XI. – С. 255–272. Закінчення, про яке йдеться, опубліковано: ЛНВ. – 1912. – Т. LVIII. – Кн. VI. – С. 488–509.

...поступить в тих днях до Кручкєвича... – Йдеться про професора Львівського університету, директора Екзаменаційної комісії для кандидатів на звання вчителя середніх шкіл Броніслава Кручкєвича (Bronisław Kruczkiewicz). Збереглися листи Б.Кручкєвича до М.Грушевського (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 569; 4 листи; 1899, 1910, 1911), а також лист до М.Грушевського до Б.Кручкєвича (ЦДІАК України, ф. 174, оп. 1, спр. 947, арк. 212; 15 (28) листопада 1904 р.). Ім'я Б.Кручкєвича згадується у щоденнику М.Грушевського, зокрема: “Летів на зломану голову на екзамен, а застав звістку, що паничі приходили сказати, що вже здали. Було засід[анне] факультета і я за се дорікав Кручкєвичу” (ЦДІАК України, ф. 1235., оп. 1, спр. 25, арк. 150 зв.; запис від 30 травня (ст. ст.) 1907 р.).

...почнуться 19/II н. с[т.], се вірно? – Відомість про початок усних іспитів М.Грушевський отримав від І.Возняка (Там само, спр. 390, арк. 13–13 зв.).

№ 169 [Львів,] 4–5 лютого (22–23 січня) 1912 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 278–279 зв.). Перша сторінка листа написана на бланку Бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка у Львові з адресою та телефоном (ул. Чарнецького, ч. 26. Телефон ч. 624).

Місце написання встановлено за змістом.

...В.Ластовські... просить комплету “Історії”... – Йдеться про лист білоруського історика В.Ластовського з Вільна від 28 грудня 1911 р., у якому він повідомляв про свою роботу над історією Білорусі та “недахват Ваших цянних прац па гісторыі суседняй і роднай нам Украіны”. Не маючи змоги придбати ці видання, просить М.Грушевського прислати до своєї бібліотеки по одному примірнику його історичних праць (Там само, спр. 586, арк. 1). Очевидно, не отримавши вчасної відповіді (його лист був пересланий до Києва запізно), 7 лютого 1912 р. В.Ластовський повторює своє прохання (Там само, арк. 2). Інших листів білоруського вченого до М.Грушевського не виявлено.

...Д.Затиркєвич питається, що стало з його автографом Шевченка, який він зрештою готов уступити “за приличноє вознаграждение”... – Згаданий лист Д.І.Затиркєвича кінця січня 1912 р. зберігається: ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 487, с. 9–10. За листами Д.І.Затиркєвича відомо, що на початку 1911 р. М.Грушевський звернувся до нього з проханням надіслати для публікації в ЛНВ недруковані твори батька, О.І.Затиркєвича. Упродовж року Д.Затиркєвича посилав їх, уточнюючи на прохання редактора ЛНВ їхнє датування (ІЛ, ВР, ф. 78, од. зб. 909–911, 216–217). Принагідно у лютому 1911 р. він згадав про збережений у архіві батька автограф поезії Т.Шевченка, який у нього хотів купити місцевий дідич за 150 руб. (Там само, од. зб. 909). 12 листопада (ст. ст.) 1911 р. Д.І.Затиркєвич послав цей автограф М.Грушевському, повністю відтворивши текст поезії у листі, з проханням підтвердити його автентичність. Йшлося про поезію “Якось-то йдучи уночі...”, написану на

аркуші, відірваному від “записки некоего Ф.Жемчужникова” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 487, с. 1–4). Ймовірно, що М.Грушевський автентичність підтвердив, але відмовився придбати автограф через високу ціну. У листі від 12 лютого (ст. ст.) 1912 р. Д.І.Затиркевич писав “Что же касается автографа, то хотя мы далеко не сошлись в цене за него, но за удостоверение его подлинности я очень Вам благодарен” (ІЛ, ВР, ф. 78, од. зб. 216). Порівнявши текст поезії, поданий у листі Д.І.Затиркевича, з тектологічним аналізом верхнього і нижнього шару чернетки автографа, зробленим упорядниками останнього академічного видання творів Т.Шевченка, можна передбачити, що чернетка, що зберігається нині в Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, і є автографом з архіву І.О.Затиркевича, який свого часу не придбав М.Грушевський. Додатковим аргументом можуть слугувати і згадки про напис Ф.Жемчужникова, збережений на лицевому боці чорнового автографу. Див.: *Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – К., 2001. – Т. 2: Поезії 1847–1861. – С. 367, 755–756.* Так само І.О.Затиркевичу міг належати і напис на чернетці над текстом поезії: “Автограф Т.Г.Шевченка, подаренный мне Лазаревским в Орле”, зроблений, як відзначають упорядники 2-го тому повного зібрання творів Кобзаря, рукою невідомого. У 1861 р. І.О.Затиркевич разом з іншими офіцерами свого полку організував в Орлі почесну зустріч тіла Т.Г.Шевченка, котрого тоді перевозили в Україну. Залишені письменником замітки про цю подію свідчать, що він був знайомий з І.М.Лазаревським, який на той час служив у Орлі (*Грушевський М. Оден з ніжинців // ЗНТШ. – 1912. – Т. СІХ. – Кн. 3. – 124–125*).

...а крім свого просить гонорару за твори його батька. – Посилаючи до друку твори свого батька, уточнюючи їхню датування тощо (ІЛ, ВР, од. зб. 909–912, 216), у одному з листів Д.І.Затиркевич подав його докладну біографію (Там само, од. зб. 910; лист від 29 серпня (ст. ст.) 1911 р.). Первісний задум М.Грушевського опублікувати вірші та оповідання І.О.Затиркевича в ЛНВ було змінено. Він, використовуючи цікаві відомості про маловідомого українського письменника, підготував розвідку про цього представника ніжинської літературної школи “Оден з ніжинців”, яку разом з поезіями та прозовими творами 1840–1855 рр. І.О.Затиркевича було опубліковано в ЗНТШ (1912. – Т. СІХ. – Кн. 3. – С. 123–135). У згаданому І.Джиджорою листі Д.І.Затиркевич цікавився саме гонораром за цю публікацію. У листі від 1 травня (ст. ст.) 1912 р. він дякував М.Грушевському за отримані 25 руб. гонорару (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 487, с. 5–6), а 24 жовтня (ст. ст.) 1912 р. за надісланий том ЗНТШ (ІЛ, ВР, ф. 78, од. зб. 912).

...Нарешті якась Зінаїда Сулковська питається, що чувати з її працею [про] укр[аїнську] драму до Котляревського... – У своєму першому листі до М.Грушевського від 22 жовтня (ст. ст.) 1911 р. Зінаїда Сулковська зверталася з проханням оцінити наукову вартість її кандидатської роботи “Як одбивалось народне життя в українській драмі до Котляревського”. З цією оцінкою вона пов’язувала подальші творчі плани – написання другої частини праці про драматичну літературу “від Котляревського до нашого часу”. Мотивацію свого звернення саме до М.Грушевського Зінаїда пояснювала так: “Тим більше, що Ви самі винні у тім, що я зацікавилась українським життям, літературою, історією. Ваша публіцистична діяльність, Ваша історична праця прокинули мене оді сну; тепер допоможіть далі – по закону всякий відповідає за свою провину” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 303, с. 158–161). У своєму другому листі від 14 січня (ст. ст.) 1912 р., про який повідомляє І.Джиджора, Зінаїда запитувала про долю своєї праці, яку надіслала понад два місяці тому до Києва на адресу ЛНВ (Там само, спр. 308, арк. 68–68 зв.).

До екзамену зголосився Ставничий... – Тут І.Джиджора підтверджує відомості, подані ще 23 січня (н. ст.) І.Возняком (Там само, спр. 390, арк. 13–13 зв.).

У ЦДІАЛ України зберігається екзаменаційна відомість (15–23 лютого 1912 р.) письмового іспиту з всесвітньої історії з оцінкою праці кандидата на звання вчителя середніх шкіл Т.Ставничого “Монархія Карла Великого і її значення політичне й культурне”, даною М.Грушевським як членом екзаменаційної комісії (ф. 174, оп. 1, спр. 1590, арк. 6). Там же зберігається екзаменаційна відомість (за 23 лютого 1912 р.) усного іспиту з всесвітньої історії Т.Ставничого, який приймав М.Грушевський (Там само, арк. 9).

На завтра (понеділок) скликуємо засідання Виділу в справі купна камениці... — 5 лютого 1912 р. на засіданні Виділу НТШ С.Томашівський “порушив справу купна камениці, в якій зголосився новий посередник”. Справу передано до комісії (Хроніка НТШ. — Львів, 1912. — Ч. 50. — С. 2). Упродовж майже півроку на кожному засіданні Виділу це питання розглядалося як першочергове: 17 лютого С.Томашівський подав до відома результати переговорів (Там само); 27 лютого ухвалено “здержатися з купном камениці, а в кождім разі не набувати її понад ціну 400 000 корон” (Там само. — С. 3); 25 квітня на внесення І.Раковського ухвалено розпочати процес придбання кам’яниці та прийнято постанову внести до Міністерства віросповідань та освіти петицію про допомогу на придбання будинку (Там само. — С. 5). Одержавши запевнення Українського парламентського клубу, що уряд готовий виділити допомогу, та комітету в справі купна, що українські кредитові інституції своїм кредитом допоможуть сфінансувати цей проект, 1 травня приступили безпосередньо до вирішення справи (Там само. — Ч. 51. — С. 1–2). 26 червня 1912 р. Товариство прийняло у власність будинок по вул. Чарнецького, 24, загальна вартість якого складала 400 000 корон (Там само. — С. 3; 1913. — Ч. 53. — С. 2). На покриття видатків Товариства уряд мав упродовж 8 років виплачувати щорічно 50 000 корон. Фінансова криза середини 1912 р. та початку 1913 р. негативно вплинула на вирішення цього питання. Унаслідок цієї кризи, незважаючи на всі попередні запевнення, Виділ не міг здобути потрібних коштів для сплати першочергових зобов’язань. З цього безвихідного становища дала змогу вийти позичка у сумі 100 000 руб., яку надав В.Симиренко через “комітет спадкоємців” (див. коментар до листа М.Грушевського від 23 (10) листопада 1912 р.). Перша ж міністерська “підмога” у сумі 50 000 корон прийшла лише у червні 1913 р. Після ремонтних робіт до нового помешкання у 1912–1913 рр. було перенесено музей та канцелярію, у 1914 р. — бібліотеку. Докладно див.: Вуйцик В. З історії будинків Наукового товариства ім. Шевченка у Львові // З історії Наукового товариства імені Шевченка: Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. — Львів, 1998. — С. 250–255; Гнатюк В. Наукове товариство імені Шевченка у Львові (Історичний нарис першого 50-річчя — 1873–1923). — 2-ге вид. — Мюнхен; Париж, 1984. — С. 106–108).

...чекаю на відповідь Фінкля, якому я дав до перегляду свою книжечку... — Див. лист І.Джиджори від 18 (5) грудня 1912 р. та коментар до нього.

...вчора Н[ародний] комітет всупереч К.Левицькому, що хотів за всяку ціну дійти до угоди, ухвалив йти до розбиття переговорів. — Див. коментар до листа І.Джиджори від 19 (6) січня 1912 р. Див. також: Цегельський Л. По сесії галицького сейму // ЛНВ. — 1912. — Т. LVII. — Кн. II. — С. 363–377.

“Spółka stolarzy” (пол.) — “Спілка столярів”

№ 170 [Київ,] 7 лютого (25 січня) 1912 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 52–52 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Я приїду, м[а]б[уть], в середу, 14/П... – За листами М.Грушевського до М.Коцюбинського встановлено, що 9 лютого (27 січня) 1912 р. історик прибув до Львова, отже, щось спонукало його змінити плани (Листи до Михайла Коцюбинського. – Ніжин, 2002. – Т. II / Упоряд. та комент. В. Мазного. – С. 124). Там він пробув до 28 (15) лютого, а вже 29 (16 лютого) повернувся до Києва (Там само. – С. 124–125).

Прошу дати відповідні розпорядження Михайлу... – Йдеться про кур'єра канцелярії та бібліотеки НТШ Михайла Хоркавого, який обіймав цю посаду у 1907–1913 рр. (Хроніка НТШ. – Львів, 1908. – Ч. 33. – С. 33; Львів, 1909. – Ч. 37. – С. 37; Львів, 1910. – Ч. 41. – С. 43; Львів, 1911. – Ч. 45. – С. 37; Львів, 1912. – Ч. 49. – С. 41; Львів, 1913. – Ч. 53. – С. 33; Львів, 1914. – Ч. 57. – С. 33). У цей час, щонайменше у 1910 р., був також слугою в родині В.Гнатюка (Листи до Михайла Коцюбинського. – К., 2002. – Т. I / Упоряд. та комент. В.Мазного. – С. 302).

Зайдіть до Фінкля, не дайте <протягатися> справі докторату. – 11 липня 1912 р. у екзаменаторів М.Грушевського та Л.Фінкеля І.Джиджора склав “кандидатський” іспит із давньої й австрійської історії, на грудень готувався до екзамену з філософії. 18 грудня (н. ст.) 1912 р. склав кваліфікаційний іспит з філософії. 21 грудня 1912 р. отримав диплом доктора (див.: *Пришляк В.* Український історик Іван Джиджора // УЖ. – 2006. – № 6. – С. 66–67). Див. також лист *І.Джиджори від 18 (5) грудня 1912 р. та коментар до нього.*

...щоб виходив огляд від Цегельського... – Див. коментар до листа *М.Грушевського, відправленого з Києва близько 2–3 лютого (20–21 січня) 1912 р.*

№ 171 [Київ, близько 12–13 березня (27–28 лютого) 1912 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 137–137 зв.). На арк. 138 рукою І.Джиджори записка без адресата: “В разі потреби положення якої-небудь справи для В[исоко]п[оважаного] о. Пр., при чім мог би в чім-небудь допомогти, прошу все звернутися до мене. На разі можу <заявити>, на жаль, лише готовність з гречною охотою служитися В[исоко]п[оважаного] о. Пр. в справах, в яких моя поміч могла б на що-небудь придатися”.

Місце написання встановлено за змістом, дату – орієнтовно за листом Ольги Вояковської до Івана Джиджори від 18 (5) березня 1912 р., через яку Михайло Грушевський передав листи для Івана Джиджори з проханням їх роздати. Через затримку на кордоні Ольга не могла вчасно переслати їх до Львова, що й спричинило непорозуміння та змусило Михайла Сергійовича в наступному листі перепитувати про виконання цього доручення.

Посилаю Вам лист Лукіяновича. – Згаданий лист Д.Лукіяновича до М.Грушевського від 24 лютого (ст. ст.) 1912 р. зберігається: Там само, спр. 616, арк. 81–81 зв. У ньому йдеться про справу забезпечення урядників НТШ, вирішення якої, за відомостями Д.Лукіяновича, вимагає порозуміння з професором. Йдеться також про намір перебраться до Львова та знайти відповідне місце роботи.

До листу до Пані Черняхівської треба прибрати печатку Спілки і дати підпис секретаря... – Див. коментар до наступного листа *М.Грушевського до І.Джиджори, написаного перед 24 (11) березня 1912 р.*

№ 172 [Київ, перед 24 (11) березня 1912 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 88–88 зв.). Поштова картка. Адресована: “Австрія, Львів, Lemberg, ул. Супінського, 17, Академ[ічний] д[і]м. Високоповажаний Іван Джиджора. Заказное”. Штемпель Києва (дата нерозбірливо).

Місце написання встановлено за змістом, дату – орієнтовно за відповіддю на цей лист *І.Джиджори від 24 (11) березня 1912 р.*

У зв'язку з недугою В.Гнатюка, яка загострилася у 1912 р., його обов'язки як секретаря Виділу НТШ певний час виконував І.Джиджора (Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Ч. 53. – С. 2). Одночасно посади В.Гнатюка як директора Українсько-руської видавничої спілки, редактора видань й адміністратора львівської редакції ЛНВ у 1912 р. посіли відповідно І.Джиджора, М.Мочульський та М.Федюшка (Євшан). Тому у цьому листі М.Грушевський звертається до І.Джиджори як виконувача обов'язків директора Українсько-руської видавничої спілки.

...через п. Олю Вояковську... – Йдеться про Ольгу Сильвестрівну Вояковську, небогу Марії Сильвестрівни Грушевської (Вояковської). Через неї М.Грушевський передав листи та інші папери. Як свідчить лист Ольги до Івана Джиджори (18 березня (н. ст.) 1912 р., Богданівка), по дорозі з Києва їй довелося три дні провести на кордоні у Волочиську, і тому вона не змогла вчасно виконати доручення “вуйка”. Посилаючи листи Іванові, вона просить виконати всі розпорядження М.Грушевського (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 3–4).

...в справі переходу ЛНВ до п. Черняхівської. – Від січня 1898 р. до квітня 1905 р. видавцем ЛНВ було НТШ. 12 квітня 1905 р. на засіданні Виділу НТШ було ухвалено рішення про перехід ЛНВ під опіку Українсько-Руської видавничої спілки (Хроніка НТШ. – Львів, 1905. – Ч. 23. – С. 3–4). Саме тому справу щодо офіційного видавця “Вістника” М.Грушевський узгоджує з дирекцією Спілки. В цей час М.Грушевський зняв з себе обов'язки видавця ЛНВ (заява була оприлюднена в ЛНВ (1912. – Т. LVIII. – Кн. IV. – С. 3); передрук: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Львів, 2005. – Т. 2. – С. 433), і їх перебрала Л.М.Старицька-Черняхівська. Юридично це право було закріплено свідоцтвом № 2687 від 20 квітня (ст. ст.) 1912 р., виданим київським губернатором (ЦДІАК України, ф. 295, оп. 1, спр. 20, арк. 17–17 зв.). Планами про зняття з себе обов'язків видавця і фактичного редактора ЛНВ М.Грушевський ділився з М.Коцюбинським ще в жовтні 1911 р.: “Сею зимою зовсім рішучо і певно я здійму з себе редакторство, далі не маю змоги; чи “Л[ітературно]-н[ауковий] в[істник]” після сього вернеться до Галичини, чи зістанеться далі в Києві, про се не знаю і пишу се Вам в строгім секреті” (Листи до Михайла Коцюбинського. – Ніжин, 2002. – Т. II / Упоряд. та комент. В.Мазного. – С. 117). Коли особа редактора визначилася, Грушевський знову інформував Коцюбинського. У листі від 28 (15) січня 1912 р. він писав: “Підписуватись як видавець буде Л.М.Черняхівська, яко керманіч київської редакції – Олесь, в редакційний комітет київський ввійдуть ще В.М.Леонтович і П.Ф.Лаврів. Се поки що проект, я подам його на затвердження Спілки – поки що між нами. Поки що іншої комбінації вислобонить себе не бачу, а вислобонитися мушу” (Там само. – С. 122). Один з членів майбутнього редакційного комітету, В.Леонтович, писав також М.Коцюбинському: “Справа про “Вістник” ось яка. М[ихайло] С[ергійович] заявив, що далі не може проводити його, бо хоче мати більше часу для наукової праці та й дуже втомлюється. Що він або забере “Вістник” знов до Галичини (що, розуміється, прийшло би до того, що українці російські зовсім би його не бачили), або згоден передати його редагування комітету, який він сам обрав, і нікому іншому. Комітет той він склав так: Л.М.Черняхівська, Олесь, П[авло] Пил[іпович] Лаврів і я. Певен я, що М[ихайло] С[ергійович] так не схоче відцуратися зовсім від “Вістника” і таки буде давати йому загальний напрямок (хоч він поки і каже, що се не так), але чорну роботу таки схотів перекласти на нас” (Там само. – С. 182; лист середини січня). 28 (15) березня 1912 р. М.Грушевський написав звернення до читачів ЛНВ про зняття з себе обов'язків головного редактора журналу. Редакційний комітет став до роботи, але М.Грушевський залишався шеф-редактором ЛНВ аж до його закриття з початком Першої світової війни.

...Коцюбинському за “Дебют”... – Йдеться про гонорар за збірку: *Коцюбинський М.* Дебют: Оповідання. – Львів: Видання Українсько-руської видавничої

спілки; СПб.: Тип. Имп. училища глухонемых (М.Аленевой), 1911 (Літературно-наукова бібліотека Українсько-руської видавничої спілки. Серія 1; Ч. 133). Збірку відкривало оповідання “Дебют”, надруковане в ЛНВ (1909. – Т. XLVII. – Кн. VIII. – С. 193–216). Питання про виплату гонорару за збірку неодноразово поставало в листуванні Грушевського та Коцюбинського. Ще 7 червня (25 травня) 1911 р. Михайло Сергійович писав про фінансові розрахунки, зокрема і за “Дебют”: “А тим часом розшукуємо Вам гроші на рахунок “Л[ітературно]-н[аукового] в[істника]” (тут в тій хвили теж нема грошей) і решту за “Дебют” (здається, ухвалено 300 р[уб]. гонорару)” (Листи до Михайла Коцюбинського. – Т. II. – С. 113). 9 березня 1912 р. відбулося засідання київського Товариства підмоги літератури, науки і штуки, яке підтримувало ЛНВ та українських письменників. Після зібрання М.Грушевський писав М.Коцюбинському про виплату йому окремих гонорарів, незважаючи на “недостачу доходів”. У цьому ж листі він повідомляв: “Стан Вашого рахунку побачив з долученої вимірки, яку я взяв сьогодні для Вас”. Мабуть, щоб остаточно з’ясувати стан розрахунків з М.Коцюбинським, професор і просив з’ясувати розмір гонорару за збірку “Дебют”, яка друкувалася коштом Видавничої спілки (Там само. – С. 126).

...чи була ухвала про висоту гонорару Чернявському... – У 1908–1909 рр. М.Чернявський звертався до М.Грушевського за порадою і підтримкою щодо друку його творів Видавничою спілкою (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 820). За підтримки історика розпочалися перемовини зі Спілкою про упорядкування збірки оповідань письменника, але через фінансові негаразди М.Грушевський радив зачекати. Ймовірно, що у 1909 р. був визначений і гонорар. Наприкінці 1911 р. – на початку 1912 р. М.Чернявський нагадав про нездійснений проект, обговорював з М.Грушевським зміст, назву, правопис збірки. Він наполягав дати титул за недрукованим оповіданням “Богові невідомому”, бо в ньому “більше аніж у інших живе душа моя” (Там само, с. 26). І хоча М.Грушевський більше схилився до назви за іншим твором (“Щастя”), але все ж прислухався до думки автора. Очевидно, з підготовкою цього видання пов’язано і запитання про суму визначеного письменникові гонорару ще у 1909 р. Збірка вийшла: *Чернявський М. Богові невідомому: Оповідання.* – Львів: Видання Українсько-руської видавничої спілки; К.: [Друкарня Київської 2-ї Артілі], 1913.

№ 173 [Львів,] 24 (11) березня 1912 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 280–281 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Прислани П. Профес[о]ром листи я передав і післав по адресам, хоч з значним опізненем наслідком того, що мені їх прислано майже тиждень пізніше. – Див. коментар до листа М.Грушевського до І.Джиджори, відправленого перед 24 (11) березня 1912 р.

Тим часом Окуневський в листі до П. Професора пише, що говорив про евентуальну підмогу для нашого музея... – Йдеться про лист Т.Окуневського до М.Грушевського від 15 березня (н. ст.) 1912 р., в якому він інформує про зустріч Українського парламентського клубу з міністром віросповідань та освіти та його особисту розмову з міністром фінансів у справі придбання кам’яниці. Повідомляючи про прихильне ставлення обох до цієї справи, радить подати петицію до відповідних міністерств (Там само, спр. 669, арк. 26–26 зв.). Про свої зустрічі з міністром віросповідань та освіти в справі виплати щорічних субвенцій НТШ й допомоги для купівлі кам’яниці Окуневський повідомляв і в інших листах (Там само, арк. 28–29 зв.; лист від 27 квітня (н. ст.) 1912 р.). 12 листопада 1912 р. він писав М.Грушев-

ському, що спільними заходами вдалося ввести до державного бюджету позиції щодо підмоги Товариству (30 000 корон) та музею (50 000 корон) (Там само, арк. 31).

...не було ані одного засідання Виділу по виїзді П. Професора... – За відомостями “Хроніки”, у період між 27 лютого та 27 березня 1912 р. дійсно не було жодного засідання Виділу НТШ (Хроніка НТШ. – Львів, 1912. – Ч. 50. – С. 1–4).

Кузеля прислав рецензії. – Рецензії Зенон Кузеля прислав разом з коротким листом: “Чернівці, 19.ІІІ.1912. Високоповажаний Пане Професоре! Посилаю дальшу серію рефератів і також пайку приладжу на кінець цвітня. Тому що деякі посилки пропадають, прошу ласкаво потвердити одержане сего листа карткою” (Листи Зенона Кузеля до Михайла Грушевського / Упоряд. В.Наулко, В.Старков. – Запоріжжя, 2005. – С. 60).

№ 174 [Київ, 30 (17) березня 1912 р.]

Публікується вперше за автографом – допискою до листа Марії Сильвестрівни Грушевської до Івана Джиджори (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 939, с. 4).

Місце написання встановлено за змістом, дату – за листом Марії Грушевської до Івана Джиджори (Там само, с. 2–3). Дописка є відповіддю на лист Івана Джиджори від 24 (11) березня 1912 р.

№ 175 [Львів,] 3 квітня (21 березня) 1912 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 282–283 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Перша частина листа написана в стилі текстів листів гетьмана Данила Апостола, з якими в той час працював Іван Джиджора, готуючи збірку до тому “Жерел до історії України-Руси”.

Так само виконав усе те, про що було писано в останнім листі Марії Сильвестровни... – Йдеться про лист Марії Сильвестрівни Грушевської до Івана Джиджори від 30 (17) березня 1912 р. з господарськими дорученнями (Там само, спр. 939, с. 2–3).

Залізник від 1 (сього) .м[ісяця] сів в криміналі відбувати кару (3 місяці). – Докладно ці події описує сам М.Залізник у листі до М.Грушевського від 1 квітня (н. ст.) 1912 р.: “Моя справа з видаленем піде дорогою адміністративною. Як буде, годі сказати напевно, але по всякій імовірності буде все полагожене корисно для мене. Нині годині о 1-ій по полудни сідаю до криміналу. Виходжу 1-го липня. Заряд в’язниці обіцяв, що не буде змушувати нас до роботи, як приписує регулямін. Можна буде мати книжки. [...] Правдоподібно буду сидіти в одній казні з Осипом Охримовичем, а не з звичайною публікою в’язниці – отже можна буде дещо працювати” (Там само, спр. 485, с. 37–38). Офіційно на засіданні Виділу НТШ ще 27 березня 1912 р. М.Залізникові було надано відпустку з 1 квітня 1912 р. (Хроніка НТШ. – Львів, 1912. – Ч. 50. – С. 3–4).

...прамочили оливою щось 250 примірників. – Цю саму інформацію подав М.Грушевському ще 25 березня (н. ст.) 1912 р. і Володимир Дорошенко. Він називає іншу кількість пошкоджених примірників (148) та висловлює сподівання на відшкодування і навіть певний прибуток для Видавничої спілки в сумі 2–3 тис. корон (додрукування втрачених примірників та кошти за спізнення книжки). Див.: Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2001. – Т. II / Ред. Л.Винар; упоряд. Р.Майборода, В.Наулко, Г.Бурлака, І.Гирич. – С. 260.

Федюшку зробили урядником Спілки на час неприсутности Залізняка. – Про це також сповіщає у своєму листі від 1 квітня (н. ст.) уже з в’язниці М.Залізник:

“Касу Стілки передав до ведення за згодою інших членів дирекції Федюшці” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 485, с. 37). Перед тим, 25 березня (н. ст.), М.Залізняка писав, що 23 березня центральна каса НТШ одержала красву (сеймову) субвенцію у розмірі 10 500 корон, з яких він взяв на Видавничу спілку 1500 корон (Там само, с. 34).

Було одно засідання Виділу, але полагоджено тільки біжучі справи. – Йдеться про засідання Виділу 27 березня 1913 р. (Хроніка НТШ. – Львів, 1912. – Ч. 50. – С. 3–4).

№ 176 [Київ, відразу після 3 квітня (21 березня) 1912 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 97–97 зв.). Поштова картка з репродукцією твору В.К.Розвадовського “Жнива”. Адресована: “До Високоповажаного Івана Джиджори в Заставцях, о. п. Голгочі, Hohnocze, Австрія, Галіція”. Штемпель Києва (?). 3.12.

Місце написання встановлено за поштовим штемпелем, дату – орієнтовно за листом І.Джиджори від 3 квітня (21 березня) 1912 р., на який цією короткою кореспонденцією відповідає М.Грушевський.

№ 177 [Київ, 22 (9) квітня 1912 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 93–93 зв.). Поштова картка. Адресована: “Австрія, Lemberg, Львів, ул. Супінського, 21, Акад[емічний] дім. Високопов[ажаний] Іван Джиджора”. Штемпель Києва (9.4.12).

Місце та дату написання встановлено за поштовим штемпелем.

№ 178 [Голгочі, 13 вересня (31 серпня) 1912 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 342–342 зв.). Поштова картка. Адресована: “Високоповажаний М.Грушевський, професор університ[ету], Львів, Понінського, 6”. Штемпель Голгочі (13.9.12).

Місце та дату написання встановлено за поштовим штемпелем.

№ 179 [Київ, 23 (10) листопада 1912 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 148–148 зв.).

Місце і дату написання встановлено за поштовим штемпелем Києва (10.11.12) на збереженому конверті від цього листа та відповіддю на нього Івана Джиджори від 26 (13) листопада 1912 р. Лист адресований: “Високоповажаний Іван Джиджора, у Львові, ул. Супінського, 21”.

Бачив Леонтовича... справа рішиться після 20-го... – Після придбання будинку НТШ на вул. Чарнецького, 24, перед Товариством постали проблеми з виплатами (див.: Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Ч. 53. – С. 2; див. також коментар до листа І.Джиджори від 4–5 лютого (22–23 січня) 1912 р.). Дослідник історії НТШ, довголітній член товариства В.Гнатюк так описує ці фінансові справи: “З початком 1913 р. треба було одначе викуплювати векселі, а гроші трудно було роздобути. Та тодішній голова, проф. М.Грушевський, пробуваючи восени 1912 р. в Києві, пропонував сцю справу тамошнім землякам, які постановили прийти Товариству з поміччю. За їх інтервенцією, виплатив пок[іийний] інж[енер] В.Симиренко 100.000 руб. титулом позички і тим видобув Товариство з прикрої ситуації” (Гнатюк В. Наукове Товариство імені Шевченка у Львові (Історичний нарис першого 50-річчя. – 1873–1923). – 2-ге вид. – Мюнхен; Париж, 1984. – С. 107). Див. також: Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Ч. 53. – С. 2–3.

За порадою свого приятеля та довіреної особи В.Б.Антоновича ще за життя В.Ф.Смиренко (1835–1915) склав заповіт, за яким усе майно, що оцінювалося у 10 млн. руб., після смерті його дружини повинно було перейти на потреби української культури. Спадкоємцями та виконавцями заповіту В.Смиренко призначив членів київського Товариства підмоги українській літературі, науці і штуці В.Антоновича, М.Лисенка, М.Комарова, В.Науменка, В.Леонтовича, М.Грушевського, І.Шрага, П.Стебницького, С.Єфремова, Є.Чикаленка. Як свідчать купюри зі щоденника М.Грушевського за 1910–1914 рр., зроблені Київським губернським жандармським управлінням, ще 21 жовтня (ст. ст.) 1911 р. до Львова прибув представник “комітету спадкоємців” В.Леонтович, якого І.Джиджора зустрів і привіз до М.Грушевського. Він розповів, що В.Смиренко “хотел бы теперь же передать тысяч двести в распоряжение комитета наследников и поместить во Львове при Т[овариществе] Шевченка, что ли, только как это сделать” (Щоденник Михайла Грушевського 1910–1914 років у купюрах Київського губернського жандармського управління / Вступна стаття, публікація, примітки С.Панькової // ЗНТШ. – Львів, 2006. – Т. ССЛІ: Праці Історично-філософської секції. – С. 615). Врешті, коли постала необхідність підтримати НТШ у зв’язку з придбанням будинку на вул. Чарнецького, 24, комітет спадкоємців прийняв рішення виділити кошти на часткове покриття цих витрат. У ЦДІАЛ України зберігся документ про цей важливий крок наддніпрянців. 23 листопада (ст. ст.) 1912 р. у Києві було підписано такі рішення, якого чекав і про яке пише М.Грушевський своєю учневі в даному листі.

“До Хвальної Виділу Наукового товариства імени Шевченка у Львові.

Довідавшись від професора М.С.Грушевського про потребу в грошах, яку терпить тепер Наукове товариство імени Шевченка, і про симпатичні заміри його щодо побудовання спеціального будинку для бібліотеки та поширення своїх книгарських операцій на російській Україні, ми, спочуваючи сим замірам, так важним для культурного українського життя, пропонуємо Науковому товариству імени Шевченка сто тисяч рублів в позику на отсих загальних умовах, – до ближшого сформулювання і переведення котрих уповажнюємо проф. М.С.Грушевського. Наукове товариство імени Шевченка буде платити на сі гроші по 4 $\frac{3}{4}$ % протягом перших трьох років, починаючи з 1 січня н. с[т]. 1913 р., а потім по 4 $\frac{1}{4}$ %, виплачуючи сі % піврічно наперед. Процентами сими, а також позиченими грошима, будуть розпоряджатись підписані, крім них – Михайло Комаров, нотар в Одесі, а також ті особи, котрих вони собі до розпорядження сими грошима приберуть. [Далі йдуть юридичні норми щодо прав підписаних осіб]. Володимир Миколаєвич Леонтович, Михайло Сергійович Грушевський, Євген Харлампович Чикаленко, Ілля Людвигович Шраг, Петро Януарович Стебницький”. [Підписи власноручні] (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 406, арк. 2–2 зв.). 15 (2) березня 1914 р. до цього списку осіб, які мали право розпоряджатися позичкою та відсотками з неї, були додані імена Сергія Олександровича Єфремова та Федора Павловича Матушевського (Там само, арк. 3).

Про війну – відомости маю заспокоюючі. – Йдеться про Першу балканську війну (9 жовтня 1912 р. – 30 травня 1913 р.).

Шухевич пускає тут різні поголоски проти ЛНВ. – Про це М.Грушевський писав і М.Федющій (Євшанові): “Непорядки в конторі, коректі і безгрошів’є привели комітет [редакційний комітет ЛНВ. – Упоряд.] до дуже сумного настрою, і я побоююсь, щоб він не розлізся; до того ще Шухевич і К°, бувши на похоронах [М.Лисенка. – Упоряд.], доложили й свого, розказуючи, що галицька суспільність відвернулася від ЛНВ, передплата упала etc.” (Там само, ф. 745, оп. 1, спр. 25, арк. 10–10 зв.). Оскільки М.Грушевський на похороні М.В.Лисенка не був, то про ці плітки він дізнався, прибувши пізніше до Києва.

Дорошенко нехай не пише рецензії на "Вінок" Комарова, бо є аж дві. – Йдеться про рецензію на видання: Вінок Т.Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів: Збірка з примітками М.Комарова [Передмова К.М. [М.Ф.Комарова]]. – Одеса: [Сніп], 1912. Репринтне перевидання 2001 р. здійснено Одеською державною науковою бібліотекою ім. М.Горького (Ред.-упорядн. – О.Ф.Ботушанська). У ЛНВ на це видання була вміщена рецензія Л.Старицької-Черняхівської (1912. – Т. LX. – Кн. XII. – С. 587–589). Відомостей про іншу згадану М.Грушевським рецензію не виявлено.

А нехай напише на Х т[ом] київських "Записок"... – Рецензія В.Дорошенка на "Записки Українського наукового товариства у Києві" (Кн. 10) опублікована: ЛНВ. – 1913. – Т. LXI. – Кн. I. – С. 208–210.

...і на нове видання Сквороди... – Див: *Дорошенко Вол[одимир]*. Рец. на публ.: Собрание сочинений Г.С.Сквороды. Том I. С биографией Г.С.Сквороды М.И.Ковалинского, с заметками и примечаниями Владимира Бонч-Бруевича (Материалы к истории и изучению русского сектанства и старообрядчества. – СПб., 1912. – Вып. 5) // ЗНТШ. – 1913. – Т. CXIII. – Кн. I. – С. 204–205.

Чи післані статі Дорошенка про Кульчицького... – Див.: *Дорошенко В.* До характеристики польської суспільності в Галичині; з приводу писань д. Л.Кульчицького // ЛНВ. – 1912. – LX. – Кн. XII. – С. 534–552.

...і Чекина? – Цю коротку згадку допомагає розкрити лист В.Дорошенка до М.Грушевського від 12 квітня (н. ст.) 1912 р. Не маючи більш докладних відомостей про співпрацю згаданого автора з ЛНВ, дозволимо собі ширше зачитувати цей лист: "Коли пригадуєте, я зголосив Вам до ЛНВ одного співробітника з Лондону і Ви згодні, аби він писав коротенькі статейки на англійські теми. Отож я зовсім з уваги спустив, що може зайти трудність з Євшаном, бо він же постійним співробітником-оглядачем політичного життя закордонного, отже, мимоволі теми можуть збігатися. Шкода була би від сього, коли б оба написали про одну й ту саму річ. Чи не дало би ся відступити Англію цілком до resortу рекомендованого мною чоловіка. Він, бачте, дописує до "Вестника Европы" і "Русск[ого] Бог[атства]" (А.Чекин), отже, не являється будь-яким писакою, шкода би було утратити такого чоловіка українській пресі. З огляду на те, що він обіцяв написати про страйк углекопів, чи не могли б Ви поручити Євшанови дати статейку на якусь іншу тему, – про Хорватію, або що? Я зовсім забувся, що Євшанови не доведеться відсиджувати за студентську історію і тому не обговорив з Вами докладніше справи з англійським знайомим. Опираючися на Вашу згоду, я просив його дописувати до "ЛНВ", отже, тепер устрав у дуже немилу історію. Очевидно я говорив лише про спорадичне дописування; коли трапиться яка велика річ. Я прошу вибачити мене, Пане Професор, за мою неудачну ведмежу послугу, але вірте, що мав я на увазі лише інтереси "ЛНВ", а не інтереси того знайомого чи що. Може б, Ви таки згодні прийняти від нього статейку про страйк і самі вже згодом порозумілися лише щодо тем, бо все ж таки, як казав вже, сей чоловік міг би писати на всякі соціально-політичні теми" (Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2001. – Т. II / Ред. Л.Винар; упоряд. Р.Майборода, В.Наулко, Г.Бурлака, І.Гирич. – С. 260–261). Чи самостійно, чи через В.Дорошенка, але М.Грушевський полагодив цю справу, і вже у 1912 р. (Т. VIII і Т. LIX) з'явилися перші дві статті А.Чекина (справжнє ім'я – Василь Яроцький). У даному листі М.Грушевського до І.Джиджори йдеться про чергову статтю, яка була видрукувана вже на початку 1913 р.: *Чекин А.* Боротьба за виборче право жінок в Англії; лист з Лондону // ЛНВ. – 1913. – Т. LXI. – Кн. 2. – С. 349–361.

№ 180 Львів, 26 (13) листопада 1912 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 284–286).

...що по-німецьки вийшов поки що перший лише том “Історії” П. Професора... – Йдеться про видання німецькою мовою першого тому “Історії України-Руси”, що вийшло 1906 р. в Лейпцигу.

Поздоровлення з іменинами від завіси вірного Яцкевича... – Так з певною іронією називає І.Джиджора привітання Якова Яцкевича – випускника Львівського університету (1906), вчителя польської гімназії в Перемишлі, реальної школи в Рава-Руській (з 1909), гімназії в Тернополі (з 1912), члена НТШ. У ЦДІАЛ України зберігаються документи за 1905–1906 рр. про здачу іспитів з всесвітньої історії кандидата на звання вчителя середніх шкіл Я.Яцкевича за підписом М.Грушевського (Рукописи, документи і матеріали Михайла Грушевського у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові: Каталог / Упоряд. О.Мартиненко, ред. Г.Сварник, наук. ред. Я.Дашкевич. – Львів, 2005. – С. 58, 60, 75, 78). Збереглися також десятки поздоровчих листівок, якими Я.Яцкевич щороку (1902–1914) вітав М.Грушевського з іменинами, Новим роком та Воскресінням Христовим (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 867), серед них і згадане привітання з Днем Ангела від 20 листопада (н. ст.) 1912 р. (Там само, с. 36–37). Всі вони традиційно підписані “вдячний ученик”.

...пн. **Левицьких з Чернівців...** – Привітання (від 20 листопада (н. ст.) 1912 р.) надійшло від родини небожа Марії Сильвестрівни Грушевської (Вояковської) Модеста Олександровича Левицького – сина Олімпії Сильвестрівни Вояковської та Олександра Йосифовича Левицького (пароха з містечка Скали, 1896 р. вінчав Михайла Грушевського з Марією Вояковською), службовця Дирекції залізниць у Чернівцях, культурно-просвітнього діяча в Буковині. Одружений з донькою пароха з Турильча Марією Балько. 1925 р. виїхав до Бразилії. Листівка з привітанням зберігається: Там само, спр. 597, с. 55).

...від о. **Застирця разом з копією одного документу...** – Копія надісланого документа (грамота 1780 р. Грицька Застирця з відомостями про місце збереження її оригіналу серед актів намісництва у Львові) разом з листом Йосипа Застирця від 21 листопада (н. ст.) 1912 р. зберігається: Там само, спр. 488, с. 11–13. Зміст цього короткого листа І.Джиджора передає майже дослівно. Ще 1910 р. Й.Застирець подав до Галицького сейму проект видання історичних актів та відповідне прохання про субвенцію з краєвих фондів. Ймовірно, працюючи над цим проектом, йому вдалося розшукати і надісланий документ.

...**Окуневський виказує своє вдоволення...** – Очевидно, на повідомлення Т.Окуневського від 12 листопада (н. ст.) 1912 р. про внесення до бюджету позицій про підмогу НТШ (30 000 корон) та Музею (50 000 корон) (Там само, спр. 669, арк. 31), М.Грушевський відповів подякою. У наступному листі від 22 листопада (н. ст.) 1912 р. посол писав: “Радий я, що Ви хоть трохи довольні, і, розумієся, буду ще більше рад, коли ще більше дастся для Вашого музею і Тов[ариства] Шевченка осягнути” (Там само, арк. 27–27 зв.).

...а при тім **схидно... просить “о скромну пораду...** – Тут І.Джиджора дослівно передає зміст листа Т.Окуневського від 22 листопада (н. ст.) 1912 р. (Там само). Вірогідно, що саме цей лист М.Грушевський назвав у своїй відповіді І.Джиджорі від 30 (17) листопада 1912 р. “дурним”.

...листа **Могілянського зводяться до того, що базисав би мати велику “Історію”, але зразу не годен заплатити цілої ціни...** – У своєму листі від 20 (7) листопада 1912 р. з Петербурга М.Могілянський дійсно висловлює побажання при-

дбати “Історію України-Руси” М.Грушевського. Не маючи коштів сплатити за неї повністю, запитує про можливість придбати її через книгарню ЛНВ у Києві “на виплат” (Там само, спр. 646, арк. 9–9 зв.). Це ж саме прохання повторює і в листах від 24 грудня (ст. ст.) 1912 р. та 17 квітня (ст. ст.) 1913 р. (Там само, арк. 10–10 зв.; 13). Так, 17 квітня 1913 р. він писав: “Учора одержав І частину Вашого VIII-го тому. Дуже дякую. Колись згодом буду просити Вашої помочи в справі покупки через якусь книгарню перших VII томів – на виплат” (Там само, арк. 13). М.Могилянський перекладав російською мовою оповідання М.Грушевського, М.Коцюбинського та ін. Як співробітник газети “Речь” (СПб.) подав на її сторінках рецензії на праці Михайла Грушевського: “Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці” (Львів, 1912); “Иллюстрированная история Украины” (СПб., 1913). Уважно стежив за публіцистичними виступами історика. Зокрема, у своєму листі від 24 грудня (ст. ст.) 1912 р. зауважував: “Чом Ви стали, Михайло Сергійович, рідко балакати “на українські теми”? “Літературно-Н[ауковий] Вістник через те багато тратить”.

Згадані в листі Залізняка рецензії поки що затримую тут. – Йдеться про лист М.Залізняка з Липська (Лейпцига) від 22 листопада 1912 р. Перебуваючи на вигнанні в Німеччині та не маючи змоги через стан “релегованого” вступити до одного з університетів, за порадою М.Грушевського М.Залізняк намагався знайти вихід у науковій праці, задумавши підготувати низку студій, оглядів, рецензій. Але брак літератури та коштів на її придбання стримував цю роботу. Тому Микола у своїх листах до професора просив виділити з фондів НТШ кошти на придбання філософсько-історичних праць у рахунок майбутнього гонорару або на умовах передачі згодом цих книг до бібліотеки НТШ. Дякуючи за розуміння та згоду М.Грушевського, у даному листі він повідомляв, що найближчим часом список книг на виділену суму перешле І.Джиджорі, а вже потім спробує придбати ці видання дешевше через антикварні магазини і написати добру працю, щоби “Записки” “не потребували встидатися сеї роботи”. Окрім цього, повідомляв про надіслані рецензії на працю Довнар-Запольського та Алешинцева (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 485, с. 154–156). Згадані рецензії опубліковано: *Залізняк М.* Рец. на публ.: Довнар-Запольский М. История русского народного хозяйства. Киев, 1911. Т. I. I–VIII+1–363 с. // ЗНТШ. – Львів, 1913. – Т. СХІІІ. – Кн. I. – С. 178–181; *Його ж.* Рец. на публ.: Алешинцев И. История гимназического образования в России. СПб., 1912. IX +345 с. // Там само. – С. 185–188.

Яксь п. Євгенія Бохенська з Перегінська... – Йдеться про українську письменницю Бохенську Євгенію Іванівну. У фонді І.Франка (Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, відділ рукописів, ф. 3) зберігаються записи пісень, загадок, приказок, записаних Є.Бохенською (окремі з дописками та виправленнями І.Франка), її листи до І.Франка за 1885–1912 рр. (ф. 3, №№ 1610, 1611, 1615, 1628). Відомі також листи Є. Бохенської до М.Коцюбинського з Криворівні, датовані серпнем 1912 р., з дописками В.Гнатюка, О.Волянського, В.Дорошенка. Згаданий лист до М.Грушевського виявлено також у названому фонді (№ 2508). Розлоге емоційне звернення на 4-х сторінках, датоване 21–22 листопада (н. ст.) 1912 р., розпочинається словами: “І не прошу прощення за се, що відважуюсь писати до Вас і чиню се з цілим безмірним довірієм; бо хоч і кажуть деякі, що Ви тверді і неприступні – та я знаю добре, що се лиш байки–байки, бо вірю тим другим, які кажуть, що Ви ніколи не відмовляете тим, які до Вас звертаються з цілим довірієм [...]. Та й ще тому здаюся до Вас, що Ви нам у всім щасливі на руку. Взятися Ви до Товариства ім. Шевченка – і товариство розвилось на славу. Кинули Ви думку про приватні школи – і школи ті ростуть гей гриби по дощи, взятися Ви за нашу історію – і маємо історію”. А далі дописувачка розповіла про почуте у Львові та обгрунтувала причину

свого звернення: “Недавно їздила я до Львова до лікаря і там через кілька днів наслухалася такого, що аж жах переймає, про те, як тяжко бідує, як не має найменшого кінцевого коло себе обходу, ходить обдертий і не раз голодує той бідний Франко, так що аж чужинці питають через наших: чому він такий опущений, занедбаний, як той послідний старець-жебрак? [...] Колись, як его не стане – буде пишний, величавий похорон, посиплються промови за промовами, вінці за вінцями і жаль обхопить всіх, що стануть над могилою – але Богом а правдою ми не будем мали права заплакати над тою могилою, коли тепер даємо ему в очах наших загинути”. Спосіб порятунку Євгенія вбачала в простих речах: знайти стару просту жінку, яка б “їсти зварила, хату замела і шмате випрала. Лише в найліпшій ситуації – ще якого вислуженого послугача шпиталевого, який би бідного паралітика обмив, убрав, викував, обійшов, щоби не жахалися его люде, як заповіреного Йова чи Лазаря”. Наприкінці Євгенія Іванівна висловлює впевненість, що “Ви – і лише Ви – зможете дати раду, імпульс, провід думки”.

... “Первой учебн[ой] книги церк[овно]-слав[янського] языка”. – Йдеться про чергове перевидання книги батька М. Грушевського – С. Ф. Грушевського.

... *подвійний 20-й аркуш російської “Історії”*... – Йдеться про видання: *Грушевский М.* Иллюстрированная история Украины / Авторизированный перевод со 2-го укр. изд. – СПб.: Книгоиздательское товарищество “Просвещение”, 1913. – 524 с. Як свідчать епістолярні джерела, видання вийшло вже наприкінці 1912 р. Додатковим аргументом може слугувати і рецензія на це видання М. П. Василенка, опублікована: *Киевская мысль*. – 1912. – 21 декабря. – № 353. – С. 3–4. Про вихід видання у 1912 р. пише у своєму огляді “Український науковий рух в 1912 р.” і В. Дорошенко (ЛНВ. – 1913. – Т. LXI. – Кн. II. – С. 363).

nihil novi (латин.) – нічого нового

Kurier Sinn (нім.) – короткий зміст

№ 181 [Київ,] 30 (17) листопада 1912 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 51–51 зв.).

Місце написання встановлено за змістом і поштовим штемпелем (Київ, 18.11.12) на конверті від цього листа (арк. 48). Лист адресований: “Австрія, Львів, Lemberg, Високоповажан[и]й Ів. Джиджора у Львові, ул. Супінського, 21”.

Тільки що був Леонтович. Ордер на виплату він має вже, але ще різне оформленне. – На другий день після підписання “комітетом спадкоємців” рішення про виділення 100 000 руб. для покриття витрат за придбаний будинок НТШ на вул. Чарнецького, 24 (див. коментар до листа М. Грушевського від 23 (10) листопада 1912 р.), 24 листопада (ст. ст.) 1912 р., М. Грушевському було передано 50 000 руб. (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 406, арк. 1). Саме про ці оформлення йдеться в даному листі.

Але, може, краще буде ще тепер відписати на дурний лист Окуневського. – Очевидно йдеться про лист Т. Окуневського від 22 (9) листопада 1913 р. Див. коментар до листа І. Джиджори до М. Грушевського від 26 (13) листопада 1912 р.

Дійсно заль, з огляду на теперішню хвилю, що я не виладив досі німецького видання “Очерка”, на котрий ухвалило дати наклад Товариство Шевченка ще в 1911 р. ... – Насправді рішення про видання німецькою мовою “Очерка истории украинского народа” М. Грушевського накладом Товариства було прийнято на засіданні Виділу НТШ 13 липня 1910 р. Тоді ж ухвалено і про відкриття кредиту на пов’язані з цим видатки (Хроніка НТШ. – Львів, 1910. – Ч. 43. – С. 3). Над підготовкою цього видання М. Грушевський, його учні та колеги по НТШ активно працювали

у 1913 р. Видання послужило одним з численних закидів проти голови НТШ в анонімній брошурі “Перед загальними зборами Наукового товариства ім. Шевченка”, що вийшла 25 червня 1913 р. (див. Михайло Грушевський. Наша політика: Матеріали до історії конфлікту в НТШ 1913 року / Упоряд. Л.Винар, Є.Пшеничний. – Нью-Йорк; Дрогобич, 2003. – С. 181). Див. також коментар до листа І.Джиджори від 23 (10) березня 1913 р.

№ 182 [Львів,] 18 (5) грудня 1912 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 287 зв.–288 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Покорно доношу, що я нарешті покінчив з докторатом. Се историческое событие скоїлося сьогодні (в середу) між 8–9 год. рано. – Упродовж 1908–1912 рр. М.Грушевський в листах звертався до І.Джиджори з проханням не затягувати справи з докторатом. Прилюдного, публічного захисту дисертацій тоді не практикували. Процедура надання наукового звання доктора вимагала насамперед публікації тексту дисертації, на яку мали бути видрукувані відповідні рецензії. На кінець 1911 р. у ЗНТШ було опубліковано головну працю І.Джиджори “Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр.”, того ж року вона вийшла також окремим відбитком. 1912 р. дисертаційна робота отримала позитивну рецензію М.Грушевського на сторінках травневої книги ЛНВ (1912. – Т. LVII. – Кн. V. – С. 391–392). У книзі протоколів про складання докторських екзаменів і висновків про докторські дисертації теж міститься оцінка М.Грушевським дослідження І.Джиджори. Науковий керівник особливо відзначав, що молодий дослідник “вперше дав широкий, деталічно пророблений образ з сеї сфери: представив стан української торгівлі в перших десятиліттях XVIII в., ті перепони, з якими вона стрічалась, схарактеризував торговельну політику російського політика і її руйнні впливи на українську торговлю, котру з “квітнучого стану”, в яким застала її по Мазепі, звела до розбитків епохи Апостола, і то в значній мірі відсунула від них тубильне українське купецтво, а передала в руки великоросійських купців і “розночинців”. Автор влучно вказав в сій політиці поруч впливів сучасного меркантилізму також спеціальні політичні мотиви – московські централістичні змагання, представивши сю торговельну політику як одну з складових частин програми “прибирання к рукам Малой России”. Праця становить цінну вкладку в наукову літературу Гетьманщини і викликала широке заінтересованне. Як докторська дисертація вона більше ніж відзначаючо вдоволяє вимогам” (ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 727, арк. 156). Після автографа М.Грушевського поміщено лаконічну дописку, з автографом Л.Фінкеля: “Zgadzam się z powyższą oceną i aprobuję rozprawę p. Iwana Dzydżory jako dysertację doktorską. Ludwik Finkel” (“Погоджуюся з попередньою оцінкою і апробую працю п. Івана Джиджори як докторську дисертацію. Людвік Фінкель”) (Там само). Вперше висновки про дисертацію М.Грушевського та Л.Фінкеля опубліковані: *Пришляк В.* Мирон Кордуба та Іван Джиджора: рецензент і автор // До Джерел. Зб. наук. пр. на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Київ; Львів, 2004. – Т. II. – С. 544.

Одночасно здобувач мав скласти кваліфікаційні іспити з історії та філософії (свого роду екзамен кандидата мінімуму, говорячи сучасною мовою). Лише після цього університет надавав диплом доктора. 18 липня 1912 р. І.Джиджора склав іспит з давньої польської й австрійської історії (у присутності М.Грушевського та Л.Фінкеля) на “відмінно” (“celująco”) (ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 727, арк. 187). 18 грудня 1912 р. у В.Брухнальського та Л.Фінкеля він склав іспит з філософії на “dostatecznie” (“задовільно”) (ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 727, арк. 211), про що і по-

відомляє професора. 21 грудня цього ж року йому було видано докторський диплом, про що свідчить запис у “Альбомі обліку докторських дипломів (1910–1917 рр.)” (ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 1348, арк. 493).

...найліпше було б, коли б П. Професор написали такий рефератик... – 24 (11) грудня 1912 р. М.Грушевський повідомив, що посилає проект такої записки до міністерства. Про подальше сприяння М.Грушевського в цій справі свідчить лист професора до посла австрійського парламенту О.Колесси від 16 (3) липня 1913 р. (з Криворівні): “Високоповажний Пане Товаришу! В четвер 10.VII. факультет ухвалив поперти перед міністерством подане Джиджори і стипендію постановив просити для нього 1200 кор[он]. Декан сказав, що в суботу вишле до міністерства. Отже, прошу Вас зайнятися ласкаво сею справою. Фінкель казав, що треба, щоби хтось поговорив з Цвіклінським. Але Ви краще знаєте, як сю справу посунути вперед...” (Цит. за: *Герич Ю.* До біографії М.Грушевського // Михайло Грушевський. Наша політика: Матеріали до історії конфлікту в НТШ 1913 року / Упоряд. Л.Винар, Є.Пшеничний. – Нью-Йорк; Дрогобич, 2003. – С. 166). Ймовірно, упереджуючи лист Грушевського та зважаючи на можливу усну домовленість у цій справі, О.Колесса у своєму листі до М.Грушевського від 13 липня (30 червня) 1913 р. писав: “Міністра Гуссарека я ще в останній хвилі захопив у Відні; предложив йому усі справи, які мені поручено і про які ми говорили. Маю надію на успіх” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 542, арк. 93). Про повідомлення О.Колесси М.Грушевський відразу сповістив І.Джиджору (*див. лист М.Грушевського з Криворівні від 18 (5) липня 1913 р.*). Цей факт можна розглядати як важливий аргумент на користь того, що серед поладжених справ О.Колесса мав на увазі і справу стипендії І.Джиджори.

Згадану стипендію І.Джиджора отримав, про що свідчить згадка у листі М.Грушевського до Є.Чикаленка (серпень – середина вересня 1913 р.): “З Тов[ариством] Шевч[енка] взагалі прикро – провоціюють і мене, і всіх, хто не схотів перекинутися на сторону теперішніх керманичів. Джиджорі не дають відпустки, потрібної йому для дисертації, для котрої дістав міністеріальну стипендію” (*Тодійчук О.В.* Листи М.С.Грушевського до Є.Х.Чикаленка // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий науковий збірник. – К., 2001. – Вип. 4: Студії на пошану Руслана Пирога. – С. 158).

Пересилаю лист Ліпінського... – Йдеться про лист В.Липинського з Кракова від 14 (1) грудня 1912 р., в якому він запитує про можливість видання своєї студії “Dwie chwile z dziejów rewolucyjnej Ukrainy” в перекладі українською, зокрема на сторінках ЛНВ (*Липинський В.* Повне зібрання творів, архів, студії. Серія “Архів”. Листування. – Т. 1 (А–Ж) / Ред. Я.Пеленський, Р.Залуцький, Х.Пеленська та ін. – К.; Філадельфія, 2003. – С. 403). Історіографічний огляд публікацій про взаємини М.Грушевського з В.Липинським див.: *Гирич І.* Передмова // Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2001. – Т. II / Ред. Л.Винар; упоряд. Р.Майборода, В.Наулко, Г.Бурлака, І.Гирич. – С. 273–275).

...передаю запитання Людкевича, чи з його статі про Лисенка в ЛНВістнику можна буде зробити 100 прим. відбитки. – Йдеться про статтю: *Людкевич С.* Микола Віталієвич Лисенко як творець української національної музики // ЛНВ. – 1913. – Т. LXI. – Кн. II. – С. 264–271.

Упродовж багатьох років М.Грушевський підтримував дружні теплі стосунки з видатним українським композитором і громадським діячем М.Лисенком. У щоденниках вченого згадуються часті зустрічі з Миколою Віталійовичем під час перебування у Києві (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25). У приміщенні музичної школи М.Лисенка відбувалися прилюдні зібрання УНТ у Києві. Збереглося 28 листів М.Лисенка до М.Грушевського за 1894–1911 рр. (Там само. – Спр. 606; витяги з них

опубліковано: *Білокінь С.* З епістолярної спадщини (листи М.Лисенка до М.Грушевського) // *Музика*. – 1989. – № 5 (263). – С. 20–22). На похороні М.В.Лисенка М.Грушевський не був. Про це свідчить лист від 30 жовтня (ст. ст.) 1912 р. Ю.Тищенко (Сірого) до вченого: “Дуже шкода, що не дав я Вам телеграми про час похорон М.Лисенка [...] Коли давав телеграму [про смерть. – *Упоряд.*], то ще не знав і сам, коли будуть похорони. Дуже Старицькі чекали Вас і шкодували, що не приїхали. Від Вас положив вінок “Незабутньому Другови. Родина Грушевських” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 583, с. 190). Після смерті М.В.Лисенка (24 жовтня (ст. ст.) 1912 р.) М.Грушевський ініціював підготовку статей та некрологічних заміток до редактованих ним видань, зокрема ЗНТШ та ЛНВ. На десятий день по смерті композитора (2 листопада ст. ст.) історик подав до “Літературно-наукового вістника” свою замітку “Возлюбленникові муз і грацій” (ЛНВ – 1912. – Т. LX. – Кн. XII. – С.401–402; передрук див.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Львів, 2005. – Т. 2. – С. 441–442). 16 (3) грудня 1912 р. на засіданні Українського наукового товариства у Києві, присвяченому пам’яті композитора і громадського діяча, М.Грушевський проголосив промову “Пам’яті Миколи Лисенка” (опублікована у вид.: *Записки Українського наукового товариства у Києві*. – 1913. – Кн. XI. – С. 5–12; передрук див.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Львів, 2007. – Т. 8. – С. 579–583). Перелік некрологів та статей з оцінкою науково-етнографічно-музичної діяльності композитора, що вийшли відразу по його смерті, див.: *Андрієвський О.* Бібліографія літератури з українського фольклору. – К., 1930. – С. 672–673. У 1913 р. в ЛНВ вміщено оголошення про конкурс на проєкт надгробка на могилу М.В.Лисенка (ЛНВ. – 1913. – Т. LXI. – С. 398). *Див. також коментар до листа М.Грушевського до І.Джиджори від 24 (11) грудня 1912 р.*

“celująca” (пол.) – відмінно

trudności językowe (пол.) – мовні труднощі

“że to na przyjazdność do niczego nie obowiązuje” (пол.) – “що це із дружжелюбності ні до чого не зобов’язує”

№ 183 [Київ,] 24 (11) грудня [1912 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 164–164-а зв.).

Місце написання встановлено за змістом. Рік – за листом І.Джиджори від 18 (5) грудня 1912 р., на який цією кореспонденцією відповідає М.Грушевський. У свою чергу І. Джиджора відповідає професорові на цей лист 29 (16) грудня 1912 р. У виданні: *Рукописи, документи і матеріали Михайла Грушевського у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові: Каталог / Упоряд. О.Мартиненко, ред. Г.Сварник, наук. ред. Я.Дашкевич*. – Львів, 2005. – С. 106, рік написання встановлено неправильно (подано 1913).

Посилаю Вам проєкт записки моєї до міністерства. – Йдеться про реферат про наукову діяльність І.Джиджори для подання на стипендію майбутніх доцентів Міністерства освіти Австро-Угорщини (див. коментар до листа І.Джиджори до М.Грушевського від 18 (5) грудня 1912 р.).

Тут вчора з’явився автор... – Йдеться про приїзд редактора газети “Діло” В.Панейка, що підтверджується записом М.Грушевського у своєму щоденнику. Запис зберігся лише в купюрах Київського губернського жандармського управління: “За 10 декабря того же года [1912. – *Упоряд.*] имеется запись, сделанная в Киеве: “...приехал Панейко... говорил, что приехал поискать корреспондентов, поедет еще в Харьков и Екатеринослав, но при этом заводил речь о необходимости создания более тесных связей между политическими кругами; Чикаленко сказал, что такие

связи поддерживает профессор Грушевский, будучи в курсе дел тамошних и здешних. Панейко сказал, что Грушевский слишком занят научными работами и далек от народного комитета...” (Щоденник Михайла Грушевського 1910–1914 років у купюрах Київського губернського жандармського управління / Вступна стаття, публікація, примітки С.Панькової // ЗНТШ. – Львів, 2006. – Т. ССЛІ: Праці Історично-філософської секції. – С. 615).

Приїзд В.Панейка до Києва зініціював А.Жук для з'ясування настроїв щодо створення на підросійській Україні політичної організації “Український комітет” у разі невідворотності австро-російської війни. Разом з В.Панейком для ознайомлення надніпрянських політичних лідерів з основами розробленої програми виїхав також М.Струтинський (Жук А. Як дійшло до заснування “Союзу визволення України” (Спомини у 20-ліття “Союзу”) // Календар-альманах “Дніпро” на звичайний 1935 р. – Львів, 1935. – С. 113). Місія посланців з Галичини, які намірялися побувати не лише у Києві, а й у Лубнах та Харкові, не мала успіху: “З дуже сумними вражіннями повернувся з України В.Панейко. Його вражіння були до такої міри сумні, що він навіть розповідати не хотів, щоб галичан і емігрантів у розпуку не вводити. [...] Міхновського він не застав у Харкові, до Лубень чомусь не міг заїхати, а в Києві лише здолав зробити одному-двом патріотам візити. Та ці патріоти були так настроєні, що він не зважувався навіть зняти з ними розмову на цікаві для нас теми” (Там само. – С. 114). Свою зустріч з В.Панейком у Києві згадує і Є.Чикаленко, але описує лише дискусію щодо правопису “Ради” і “Діла” (див.: Чикаленко Є. Щоденник: У 2 т. – К., 2004. – Т. I (1907–1917). – С. 258).

...що я не інтересуюсь справою каменіці... – Це зауваження було дійсно несправедливим, адже місяць тому завдяки М.Грушевському було полагоджено фінансову справу для забезпечення виплат за придбану кам'яницю. Див. коментар до листів М.Грушевського до І.Джиджори від 23 (10) листопада 1912 р. та 30 (17) листопада 1912 р.

Коли Чик[аленко] дорікнув йому за поведінку “Діла”... – Йдеться про анонімну публікацію: Наша політика. Гільосси до брошури проф. М.Грушевського // Діло. – 1911. – 9–16 грудня (чч. 273–379). Її автором був учень М.Грушевського С.Томашівський. Див. коментар до листів І. Джиджори від 27 (14) грудня 1911 р.

Залізняка вєснуть з Німеччини! – Про те, що лейпцигська поліція попередила М.Залізняка щодо можливого виселення з Німеччини, М.Грушевський дізнався з його листа від 20 грудня (н. ст.) 1912 р.: “Не знаю, чи мене видалять лише з Липська, чи з цілої Німеччини”. Тут же М.Залізник ділився своїми роздумами про можливість (малоймовірну) переїхати до Швейцарії, а найвірогідніше – до Парижа чи Відня (ЦДІАК України, ф. 1335, оп. 1, спр. 485, с. 150–151). У листі від 28 грудня 1912 р. М.Залізник повідомив професора, що з 1 січня 1913 р. його адреса – Відень (Там само, с. 157–163). Лист з Відня від 28 січня 1913 р. свідчить про тяжкий психологічний та фінансовий стан: “Вам тяжко увійти в мої настрої і обставини життя. [...] Багато треба було перемучитися, щоби прийти до висновку, що треба по раз третій наново починати жити” (Там само, с. 164–173). В той же час Микола дякував за обіцяну М.Грушевським допомогу у виплаті авансів і, підбадьорюючи себе, відповідав: “Духа я не трачу” (напевно, у своєму попередньому листі професор висловив своє традиційне “Не тратьте духа!”).

А Охримович не може добитись, щоб К.Лев[ицький] сказав за нього слово Бобжинському. – Йдеться, очевидно, про Осипа Івановича Охримовича (1886–1967), який разом з М.Залізником перебував у в'язниці у Львові (див. лист М.Залізняка до М.Грушевського від 1 квітня 1912 р.: ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 485, с. 37–38). Син священика, галицького громадського діяча, автора популярних книжок для

народу Івана Охримовича, брат (двоюрідний?) Володимира Охримовича. У 1915–1919 рр. – співробітник СБУ у таборі полонених у Фрайштадті, за ЗУНР – комісар Богородчанщини, згодом адвокат у Мукачеві. З 1939 р. – у Словаччині, де й помер. З листів М.Залізняка до М.Грушевського відомо, що К.Левицький та В.Охримович зверталися до намісника Галичини М.Бобжинського у справі засуджених студентів, але намісник категорично відмовив змінювати рішення (Там само, с. 157–163).

...*статтю до ЛНВ про ситуацію*... – На початку 1913 р. І.Джиджора не друкував своїх публіцистичних праць на сторінках ЛНВ. У своїй відповіді 29 (16) грудня 1912 р. на пропозицію М.Грушевського від писав, що “властиво ніякої ситуації нема – одно баламутство якесь”. Лише у березні 1913 р. з’явився його огляд “З австрійської України. Кілька підрахунків” (Т. LXI. – Кн. III. – С. 557–563).

...*розвідку до “Записок” до кінця січня на одну з тих тем, що ми з Вами намітили*... – Статті за визначеною темою І.Джиджора так і не підготував. Ще на початку 1912 р. ця проблема виплеснулася дискусією на сторінках ЗНТШ. Її розпочав М.П.Василенко, вказуючи на слабкі сторони роботи М.Слабченка “Малоросійський полк в административном отношении” (1909) і у зв’язку з цим переглядаючи деякі основні питання полкового устрою (Василенко М. З історії устрою Гетьманщини: Критичні замітки // ЗНТШ. – Львів, 1912. – Т. CVIII. – Кн. II. – С. 103–116). Наступного року дискусія продовжилася. Див.: Ще до історії устрою Гетьманщини XVII–XVIII ст.: Слабченко М. З приводу заміток М.П.Василенка; Василенко М. З приводу заміток д[октора] М.Є.Слабченка // ЗНТШ. – Львів, 1913. – Т. CXVI. – Кн. IV. – С. 69–86). Ймовірно, до цього обговорення шляхом публікації нових документів чи розвідки М.Грушевський хотів залучити і свого учня.

...*в Гетьманщині*... – У науково-історичній термінології української історіографії XIX – початку XX ст. назва “Гетьманщина” закріпилася завдяки творам І.Котляревського, Т.Шевченка та історичним розвідкам М.Василенка і В.Модзалевського (Василенко М. З історії устрою Гетьманщини: Критичні замітки // ЗНТШ. – Львів, 1912. – Т. CVIII. – Кн. II. – С. 103–116; Модзалевський В. До історії коломийців у Гетьманщині // Записки іст.-філол. секції УНТ. – К., 1913. – Кн. XII. – С. 78–79). О.Лазаревський, навпаки, послідовно дотримувався у своїх публікаціях терміна “Стара Малоросія”. Політонім “Гетьманщина” у лексиконі української історіографії фактично з 1908 р. активізував своїми розвідками І.Джиджора. Найперше див. його: Джиджора І. Матеріяли московського “Архива Министерства Юстиции” до історії гетьманщини // ЗНТШ. – Львів, 1908. – Т. LXXXVI. – Кн. VI. – С. 59.

Гетьманщиною для визначення періоду існування автономної держави з особливою формою самоврядування (військової демократії) у вигляді гетьманату називали спочатку Правобережну і Лівобережну Україну на відміну від Слобожанщини. Пізніше термін набув більше територіального змісту і ним означували десять полків Лівобережної України з Києвом на противагу Правобережній і Слобідській Україні, куди не поширювалася влада гетьмана (Мякотин В. Гетманщина // Енцикл. словарь / Ф.А. Брокгауз и А.И.Ефрон. – СПб., 1893. – Т. VIII. – Ст. 16. – С. 600). Згідно із секретною постановою Катерини II 1764 р. було поставлено вимогу “должно стараться, чтоб век и имя гетманов исчезло” (Бумаги императрицы Екатерины II. – СПб., 1871. – Т. I. – С. 348). У джерелах XVIII ст. козацька автономія часто фігурувала як “Малоросійський край”, “землі гетьманського регіменту”, “Мала Росія” або просто “Малоросія”. Характерно, що на сторінках Ніжинського літопису XVIII ст. (дагується від 1736 р.) двічі вживається термін “Гетманщина” (Літопис з Ніжина 1425–1757 [рр.] / Корпанюк М. Ніжинський літопис XVIII століття // ЗНТШ. – Львів, 1996. – Т. CCXXXI: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 477, 478). В історіографії радянського періоду після “ВУАНівського ренесансу”,

тобто від початку 1930-х рр. до початку 1980-х рр., з ужитку дослідників не лише штучно випала тематика з історії Гетьманщини, а й зник сам не зовсім вигідний для радянської історіографії термін, який наголошував на державності; тому його повсюдно ретельно підмінювали більш нейтральним територіально-географічним терміном “Лівобережна Україна”. Після такого довголітнього ігнорування на початку 1990-х рр. у сучасній українській історіографії розпочалася реабілітація як терміна, так і всього цього значущого періоду української минувшини (*Пришляк В.* До історії взаємин між західними і східними землями України за доби Гетьманщини // *Україна в минулому*: 36. статей. – Київ; Львів, 1992. – Вип. 1. – С. 72; *Швидько Г.К.* Джерела з історії Гетьманщини // *Український археографічний щорічник*. – Нова серія. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 274; *Панащенко В.В.* Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII–XVIII ст.). – К., 1995; *Пришляк В.* Періодизація історії Гетьманщини: дискусійні питання // IV Міжнар. конгрес українців: Доповіді та повідомлення. Історія. – Одеса; Київ; Львів., 1999. – Ч. I: Від давніх часів до початку XX ст. – С. 206–207 та ін.).

Історики західної української діаспори теж використовують термін “Гетьманщина” для визначення своєрідного державного утворення на чолі з гетьманом (*Козут З.* Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760–1830 / Пер. з англ. – К., 1996. – С. 18–19; *Козут З.* Коріння ідентичності: Студії з ранньомодерної та модерної історії України / Пер. з англ. – К., 2004).

Окремі представники сучасної російської історіографії, як-от Т. Таїрова-Яковлева, можливо, під впливом своїх українських колег, теж послуговуються терміном “Гетьманщина” (*Яковлева Т.Г., Миллер А.И.* Гетманщина і ее інкорпорація в Російську імперію // *Западные окраины Российской империи*. – М., 2007. – С. 33–62; *Гетман Иван Мазепа: Документы из архивных собраний Санкт-Петербурга*: В 2 вып. – Вып. 1: 1687–1705 гг. / Сост. Т.Г.Таирова-Яковлева. – СПб., 2007. – С. 4, 10; *Таирова-Яковлева Т.* Мазепа. – М., 2007 (*Жизнь замечат. людей: Сер. биогр.*; Вып. 1041). – С. 5, 126, 158, 236, 239; *Ї ж.* К вопросу о старшине в начале гетманства Ивана Мазепы // *Ucrainica Petropolitana*: Сб. науч. трудов. – СПб., 2008. – Вып. 2. – С. 45–46.

Історики з Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України віддають перевагу назві “Українська козацька держава”. Див.: *Гуржій О.* Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст.: кордони, населення, право. – К., 1996; *Його ж.* Гетьманська влада в Українській козацькій державі першої чверті XVIII ст. (на прикладі діяльності І.Скоропадського). – К., 1999 (докторська дисертація). Одночасно деколи вони послуговуються терміном “Гетьманська Україна” (*Гуржій О.І., Чухліб Т.В.* Гетьманська Україна // *Україна крізь віки*. – К., 1999. – Т. 8). В.Горобець, напр., вважає, що термін “Гетьманщина” – кабінетного походження. В тогочасних реаліях, на його думку, вживався, здебільшого, політонім “Військо Запорозьке” або ж – в офіційних зносинах із владними інститутами Російської імперії – переважно “Мала Росія” (*Горобець В.* Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I. – К., 1998. – С. 8). У своїх найновіших публікаціях вчений все більше схиляється до означення “Козацький або Український Гетьманат” (*Горобець В.* “Волимо царя східного...”: Український Гетьманат і російська династія до і після Переяслава”. – К., 2007).

Дискусію стосовно терміна “Гетьманщина” див. також: *Круглий стол по проблеме терминологии и хронологии истории Украины XVII в.* // *Украина и соседние государства в XVII веке: Материалы междунар. конф.* – СПб., 2004. – С. 218–220.

Нехай Євшан загадає Ф.Колессі й йому, щоб скорше прислали статі до ЛНВ... – Йдеться про статті: *Людкевич С.* Микола Віталієвич Лисенко як творець української національної музики // *ЛНВ*. – 1913. – Т. LXI. – Кн. II. – С. 264–271; *Колесса Ф.* Народній напрям в творчості Миколи Лисенка // *Там само*. – С. 254–263.

Як свідчить лист М.Федюшки (Євшана), вже (2 січня 1913 р.) 20 грудня 1912 р. він відправив статтю Ф.Колесси до Києва (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 800, арк. 54–54 зв.).

Ф.Колесса щоб дав статейку про Лис[ен]ка до “Записок” скоро... – Йдеться про некрологічну статтю: *Колесса Ф.* Микола Лисенко: Некрольог // ЗНТШ. – Львів, 1912. – Т. СХІІ. – Кн. VI. – С. 128–138.

...а Михайло Романів нагадував Цегельському за огляд. – Одночасно з цим проханням М.Грушевський звертався і до М.Федюшки (Євшана), якому при особистій зустрічі Л.Цегельський відповів, що не міг писати статті до закінчення університетської справи, обіцяв її дати на 5–6 січня н. ст. 1913 р. (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 800, арк. 54–54 зв.). Вірогідно, він мав намір продовжити свій попередній огляд “За український університет” (ЛНВ. – 1912. – Т. LX. – Кн. X. – С. 156–165). Політичні прогнози не подавали надій на завершення справи створення самостійного українського університету у Львові у найближчій часі, тому галицький оглядач подав статтю: *Цегельський Л.* Місяць з’їздів та резолюцій // ЛНВ. – 1913. – Т. LXI. – Кн. II. – С. 382–390.

Vox et praeterea nihil (латин.) – голос і більше нічого

№ 184 [Львів,] 29 (16) грудня 1912 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 289–291 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

...фірма Карбаснікова... – Йдеться про “Общество Н.П.Карбаснікова”, яке володіло мережею книгарень у Росії. Через Петербурзьке відділення товариства М.Грушевський реалізував свої видання.

...“Киевской Руси”... – Див.: *Грушевський М.* Киевская Русь. – Т. I. Введение: Территория и население в эпоху образования государства. Извлеч. из 2-го укр. изд. – СПб., 1911.

...“Ілюстрованої історії”... – Див.: *Грушевський М.* Ілюстрована історія України. – Київ; Львів, 1911; *Його ж.* Ілюстрована історія України. – Київ; Львів: 1912; *Його ж.* Ілюстрована історія України. 2-ге вид., доп. і перероб. – Київ; Львів: 1912. Йдеться про ці або одне з цих видань.

...і від Іречека... – У своєму листі з Відня від 27 (14) грудня 1912 р. (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 507, с. 1–2) чеський історик-славист Костянтин Іречек повідомляв, що отримав з Петербурга “знамените Ваше діло” – “Иллюстрированную историю Украины” (Авторизированный перевод со 2-го укр. изд. – СПб., 1913)”. За епістолярними джерелами та рецензією М.П.Василенка, опублікованою 21 грудня (ст. ст.) 1912 р. в газеті “Киевская мысль”, можна зробити висновок, що видання вже було видруковано на кінець 1912 р. У наступних двох збережених листах чеського професора (1913 р., 1914 р.) висловлювалася подяка за прислані томи “Истории украинского козачества” (Там само, с. 3–5).

Автор Vox... – Див. коментар до листа М.Грушевського до І.Джиджори від 24 (11) грудня 1912 р.

...ніде не можуть знайти редактора... – На кінець 1912 р. редактором “Діла” був Василь Панейко, він же залишався ним і в 1913 р.. Відповідальним редактором (до весни 1913 р.) був Володимир Бачинський. З ч. 194 та впродовж 1914–1916 рр. і цю посаду обіймав В.Панейко. Див.: *Романюк М.М., Галушко М.В.* Українські часописи Львова. – Львів, 2001. – Т.1: 1848–1900. – С. 358–376.

...стоїть на перешкоді – Проф. Грушевський, який, як видно з того, як він помістив відозву свого часу в ЛНВістнику... – Йдеться про звернення М.Грушев-

ського “Недуга д-ра Івана Франка”, опубліковане в журналі: ЛНВ. – 1908. – Т. ХЛІІ. – Кн. V. – С. 405–406. Стаття написана 29 квітня (ст. ст.) 1908 р. (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 186) після повернення І.Франка з лікування в Ліпикі (20 квітня (ст. ст.) 1908 р.), де психічний стан письменника ще більше погіршився (див. *Мочульський М.* З останніх десятиліть життя Франка 1896–1916: Спогади і причинки // За сто літ. – 1928. – Кн. 3. – С. 271–280). Незадовго до написання статті на засіданні НТШ у Львові 2 травня (19 квітня) 1908 р. на пропозицію Михайла Павлика було вирішено звернутися до М.Грушевського з проханням, щоби Виділ заопікувався недужим І.Франком і його родиною. Наприкінці свого звернення у ЛНВ М.Грушевський повідомляв: “В справі утримання д[окто]ра Франка в санаторії Виділ Наукового товариства ім. Шевченка удався з приватними листами до звісних йому людей зараз по тім, як д[окто]ра Франка привезено до Львова, і за сей місяць прийшло на сю ціль в Галичині звиш 2000 корон, а в російській Україні – звиш 1000 руб. Гроші на сю ціль в Галичині треба посилати до Крайового кредитового союзу у Львові (книжечка ч. 5000), а в Росії – до контори “Літ[ературно]-наук[ового] вістника” (*Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Львів, 2002. – Т. 2. – С. 368–369). Ймовірно, саме ці адреси для збору пожертв викликали незадоволення С.Томашівського. 8 жовтня 1913 р. на засіданні Виділу НТШ було ухвалено виплатити І.Франкові від Товариства 1000 корон ювілейного дару, призначеного попереднім Виділом (Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Ч. 56. – С. 3–4).

...що завдяки “позиції” ситуація незвичайно гарна... – Йдеться про позичку у сумі 100 000 руб., надану НТШ В.Ф.Смирненком через “комітет спадкоємців”. Див. коментар до листів М.Грушевського від 23 (10) листопада 1912 р. та 30 (17) листопада 1912 р.

Сердечно дякую за реферат. – Див. коментар до листа І.Джиджори від 18 (5) грудня 1912 р.

Щодо статей, то для “Записок” постараюся написати. – Статей І.Джиджори в ЗНТШ у 1913 р. опубліковано не було, лише дві рецензії.

Обкладинки до Тартарена не можу ніяким чином знайти... – Йдеться про видання: *Доде А.* Дивні пригоди Тартарена з Тараскона / Переклав Вадим Щербаківський. Оригінальна обкладинка Михайла Бойчука. – Львів: Видання Товариства прихильників української літератури, науки і штуки; К.: Друкарня Київської 2-ої Артїлі, 1913. – 104 с. Про обкладинку до цього видання згадується і в листах початку 1913 р. З проханням надіслати закінчення твору А.Доде та обкладинку роботи М.Бойчука М.Грушевський звертався також до М.Федюшки (Євшана) (ЦДІАЛ України, ф. 745, оп. 1, спр. 25, арк. 7–7 зв.).

Infandum jubes renovare dolorem (латин.) – невимовну скорботу оновити велиш ти

sit venia verbo (латин.) – вибачайте на слові

dubius belli eventus (латин.) – непевний (сумнівний) результат війни

ipissima verba (латин.) – найдостовірніші слова

1913 рік

№ 185 [Київ, 1 січня 1913 р. (19 грудня 1912 р.)]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 111–111 зв.).

Місце і дату написання встановлено за згаданим листом Марії Сильвестрівни Грушевської до Івана Джиджори від 19 грудня (ст. ст.) 1912 р. (Там само, спр. 939, с. 5–6).

Виславиши вчора лист до Вас... – Лист не зберігся. Зберігся лише конверт від цього листа (Там само, спр. 265, арк. 49) з адресою: “Австрія, Львів, Lemberg, ул. Понінського, 6, віля проф. Грушевського, В[исоко]п[оважаний] Іван Джиджора”. Штемпель Києва (18.12.12).

Марія Сильвестровна особно пише про домові справи. – У своєму листі від 19 грудня (ст. ст.) 1912 р. Марія Сильвестрівна просить видати кухарці Юлії 15 крон “святочного презенту” та передати їй, щоб “справила свята на мій рахунок, як се щороку водиться”. Запитується також, чи розквітла камелія, і просить одну квіточку в коробочці передати до Києва через М.Бойчука. Також доручає сплатити рахунок у капелюховій крамниці.

Статтю до ЛНВ я дуже б просив – се було б для кн[ижки] II-ої... – До лютневої, II книжки ЛНВ І.Джиджора статті не подав. Лише у березні 1913 р. з’явився огляд: *Ignotus*. З австрійської України. Кілька підрахунків // ЛНВ. – 1913. – Т. LXI. – Кн. III. – С. 557–563.

№ 186 [Львів,] 3 січня 1913 р. (21 грудня 1912 р.)

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 292–293 зв.).

Даний лист є відповіддю на лист М.Грушевського від 31 (18) грудня 1913 р., про який останній згадує 1 січня 1913 р. (19 грудня 1912 р.): “виславиши вчора лист до Вас” (лист не зберігся). І.Джиджора відписує на нього, ще не отримавши наступний лист професора від 1 січня 1913 р. (19 грудня 1912 р.).

Місце написання встановлено за змістом.

Лист я написав і вислав разом з Федюшкою... – Згаданий лист М.Федюшки (Євшана) від 29 (16) грудня 1912 р. зберігається: Там само, спр. 800, арк. 38–38 зв. Відомості, подані в ньому, зокрема щодо проблеми заснування українського університету, збігаються з тими, які описані в листі І.Джиджори.

...а окладинки Тартарена не можу знайти. – Див. коментар до листа І.Джиджори від 29 (16) грудня 1912 р.

Щодо політичної “угоди”... – Цей сюжет щодо затяжного процесу в справі прийняття сеймової виборчої реформи та вирішення питання про заснування самостійного українського університету І.Джиджора ґрунтовно висвітлює у своєму огляді: *Ignotus*. З австрійської України. – Кілька підрахунків // ЛНВ. – 1913. – Т. LXII. – Кн. III. – С. 557–563. Див. також: *Аркуша О.* Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 168–206.

...наша президія в парламенті згодилася на такі умови в університетській справі, як вони представлені в ухвалі (Koła p[olskiego])... – Йдеться про проект цісарського листа, сформульований парламентським Польським колом 28 грудня 1912 р. У першому пункті домагань йшлося про “ствердження вже тепер польського характеру Львівського університету”. Докладніше описує ці події І.Джиджора у своїх оглядах: *Ignotus*. З австрійської України. Кілька підрахунків // ЛНВ. – 1913. – Т. LXI. – Кн. III. – С. 557–563; *Його ж.* Галицька криза // Там само. – Т. LXIV. – Кн. X. – С. 177–185; Див. також: *Цегельський Л.* За український університет // Там само. – 1912. – Т. LX. – Кн. X. – С. 156–165.

...прийшла до оцінки праця Підлужного. – У ЦДІАЛ України зберігається екзаменаційна відомість письмового іспиту з всесвітньої історії з оцінкою праці кандидата на звання вчителя середніх шкіл М.Підлужного “Устрій римських провінцій в I–IV вв. із особливим оглядом на устрій Медії”, даною М.Грушевським як членом екзаменаційної комісії (Рукописи, документи і матеріали Михайла Грушевського у

фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові: Каталог / Упоряд. О.Мартиненко; ред. Г.Сварник; наук. ред. Я.Дашкевич. – Львів, 2005. – С. 87).

Hochschulanstalt (нім.) – вища школа

Studium ruthenum (латин.) – студії українські

iunctim (латин.) – разом, спільно

№ 187 [Львів, 10-ті числа березня (н. ст.) 1913 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1. спр. 447, арк. 347–348 зв.).

Місце написання встановлено за змістом, дату – орієнтовно за згадкою про скликання сесії Галицького сейму, яка відкрилася 18 березня 1913 р.

...*посилаю лист Дзівілетова...* – Йдеться про лист редактора “Енциклопедического словаря Т-ва “Братья А. и И. Гранат и К”” О.К.Дзівілетова від 3 березня (18 лютого) 1913 р., в якому повідомлялося про вихід XVII тому енциклопедії зі статтею про М.Грушевського (автор М.Славинський) та портретом (“Портрет Ваш удался на славу”) (Там само, спр. 96, арк. 447.). Див.: *Славинский М. Грушевский Михаил Сергеевич // Энциклопедический словарь Т[овариществ]ва “Бр[атъя] А. и И. Гранат и К”*. – Москва, 1913. – Т. XVII. – С. 266–268.

...*і картку Славинського...* – У цій картці, адресованій на львівську адресу М.Грушевського 2 березня (18 лютого) 1913 р., М.Славинський повідомляв про пересилку коректи та оригіналів праць М.Грушевського до видання “Украинский народ в его прошлом и настоящем”, що вийшли у першому томі 1914 р. Висловлює побажання побачити статтю М.Грушевського на сторінках журналу “Вестник Европы” (Там само, спр. 753, с. 53–54). Див. також лист І.Джиджори від 7 жовтня (24 вересня) 1913 р. та коментар до нього.

Тут же і так нетерпляче очікуваний лист від Шрефля. – Йдеться про німецького історика, який був запрошений до перегляду німецького перекладу 2-го тому “Історії України-Руси”, над яким працював О.Роздольський. Згаданий лист А.Шрефля до М.Грушевського від 3 березня 1913 р. зберігається: Там само, спр. 843.

...*прийшло до згоди в справі виборчої реформи.* – Йдеться про ухвалення засад компромісного проекту виборчої реформи, за яким українці мали отримати 27,2% мандатів (62 посольських місця на 228 загального числа мандатів). День, коли ця угода була досягнута (17 березня 1913 р.), І.Джиджора у своїй статті “Галицька криза” назве останнім днем української опозиції проти проекту виборчої реформи (*Ignotus*. Галицька криза // ЛНВ. – 1913. – Т. LXIV. – Кн. X. – С. 177–185). Див. також публіцистичні праці І.Джиджори, в яких він розглядає проблему реформи сеймового виборчого закону: *Ignotus*. З австрійської України. Кілька підрахунків // ЛНВ. – 1913. – Т. LXI. – Кн. III. – С. 557–563; *Його ж.* З австрійської України. В сіті легенди // Там само. – Т. LXII. – Кн. VI. – С. 552–557; *Його ж.* З австрійської України. Виборча реформа // Там само. – 1914. – Т. LXV. – Кн. II. – С. 381–393.

...*чи моя стаття не буде анахронізмом.* – Йдеться про статтю: *Ignotus*. З австрійської України. Кілька підрахунків // ЛНВ. – 1913. – Т. LXI. – Кн. III. – С. 557–563. У ній І.Джиджора підсумовує перебіг підготовки сеймової виборчої реформи у 1912 р., називаючи минулий рік “безплідним”. На час подачі статті уже було узгоджено компромісний проект нового виборчого закону (17 (4) березня 1913 р.), але боротьба політичних сил навколо його прийняття загострювалася. Саме тому *Ignotus* і побоювався, що його огляд відставав від поточних подій.

На просьбу М.Возняка посилаю “Руслана”, де поміщено напади на видані “Писання” Шашкевича. – Йдеться про видання: Писання Маркіяна Шашкевича /

Видав М.Возняк // Збірник Філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 14. – Львів, 1912.

Гнатюк підбунтував Коваліва домагатися в [видавничій] спілці гонора за свої книжки... – Впродовж 1909–1911 рр. Українсько-руська видавнична спілка у Львові видала серію збірок О.Коваліва: Похресник й інші оповідання (1909); Чародійна скрипка: Оповідання для молодіжі (1910); Писанка: Оповідання для молодіжі (1910); В останній лавці: Оповідання для молодіжі (1911); Щаслива бабуня: Оповідання для молодіжі (1911). На всі ці видання в ЛНВ були вміщені рецензії І.Кревецького (див.: Літературно-науковий вістник: Показчик змісту. Том 1–109 (1898–1932) / Уклав Б.Ясинський. – Київ; Нью-Йорк, 2000. – С. 373). Як повідомляв М.Грушевському М.Федюшка (Євшан), С.Ковалів домагався гонорару для видання своєї збірки новел. За порадою В.Гнатюка він здав її до друку в Друкарню НТШ (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 800, арк. 61–62 зв.; лист від 20 (7) березня 1913 р.). Відомостей про виплату гонорару виявити не вдалося, але збірка вийшла: *Ковалів С. М. Образки з Галицької Каліфорнії: З портретом автора.* – Львів: Друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, 1913.

№ 188 [Київ, близько 17 (4) березня 1913 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 104–104 зв.).

Місце написання встановлено за змістом, дату – орієнтовно за згадкою про українсько-польську угоду щодо проекту сеймової реформи, який було узгоджено 17 березня (н. ст.) 1913 р.

...поставити в ній титул Данька... – Йдеться про статтю: *Данько М. [Троцький Микола].* На близькім і далекому сході // ЛНВ. – 1913. – Т. LXI. – Кн. III. – С. 571–582.

...поставити Ор[феста] Левицького “Превелебний сват, волинське оповідання”. – Йдеться про оповідання: *Левицький О. Превелебний сват; історичне оповідання з волинського життя XVII ст.* // ЛНВ. – 1913. – Т. LXI. – Кн. III. – С. 401–426. Наступного року вийшла збірка, до якої увійшло і це оповідання: *Левицький Ор. Волинські оповідання. З життя XVI і XVII вв.* – Львів: Видання Т-ва прихильників української літератури, науки і штуки; [К.:] Друкарня 1-ої Київської друкарської спілки, 1914. До неї увійшли твори, раніше видрукувані автором у “Киевской старине” та ЛНВ. Рецензія на цю збірку подав Д.Дорошенко в “Україні” (1914. – Кн. 2. – С. 93–95).

Чи стаття Ignotus-a вже готова? – Тут знову М.Грушевський черговий раз нагадує про огляд: *Ignotus.* З австрійської України. Кілька підрахунків // ЛНВ. – 1913. – Т. LXI. – Кн. III. – С. 557–563.

Сьогодні телеграма з Відня про укр[аїнсько]-польське порозуміння. – Йдеться про ухвалення засад компромісного проекту виборчої реформи, яке відбулося в переддень відкриття сесії Галицького сейму, 17 березня 1913 р. Розробка проекту та його узгодження українськими і польськими репрезентантами сейму тривали від 1909 р. і мали стати формальних виявом досягнення українсько-польського компромісу.

Вадиму Льв[овичу] Модзалевському (Чернигов, дом Чернигов[ського] дворянства) треба післати а conto 100 р[уб.]. – У 1891–1897 рр. О.М.Лазаревський видрукував на сторінках “Киевской старины” “Діаріуш” Я.А.Марковича за роки 1717–1734. Невиданими залишалися записи за 1735–1767 рр. Ідея завершити видання цього унікального історичного джерела належала М.П.Василенку та М.С.Грушевському. 17 травня та 13 червня (н. ст.) 1911 р. на засіданні Археографічної комісії НТШ М.Грушевський подав план видання “Дневника Якова Марковича” (Хроніка НТШ. –

Львів, 1911. — Ч. 47. — С. 15). Планувалося видати спочатку 4–6 томи, а пізніше перевидати 1–3 без пропусків. Підготувати мемуари до друку згодився В.Модзалевський. У збереженому листуванні М.Грушевського з В.Модзалевським обговорювалися видавничі питання щодо цього видання (копіювання рукопису, підготовка приміток, передмови, вичитування корект, плани роботи над іншими томами, гонорари). “Дневник Якова Марковича. Т. 4. 1735–1740 роки” вийшов друком у 1913 р. як XXII том “Жерел до історії України-Руси”. Детально див.: *Шульга В.* Листування Вадима Модзалевського з Михайлом Грушевським у справі видання Щоденника Якова Марковича // Український археографічний щорічник. — Нова серія. — К., 2006. — Вип. 10/11. — С. 675–696.

На звернення В.Модзалевського у листі від 12 лютого (ст. ст.) 1913 р. голова НТШ 26 лютого (ст. ст.) відповів, що “расплату по числу отпечатанных листов трудно производить, я попрошу Вам выслать 100 р[уб.], потом разчитутся” (Там само. — С. 683). І.Джиджора, який від лютого 1913 р. завідував касою НТШ, справно виконав доручення голови Товариства і вже за декілька днів повідомив про це (*див. наступний лист*). Отримані 100 руб. В.Модзалевський сприйняв як гонорар за його публікації в “Записках” НТШ і тут же наголошував, що після друку перших 10 аркушів буде просити гонорар вже за “Дневник” у розмірі 250 руб. (Там само; лист від 19 березня (ст. ст.) 1913 р.). Про виплату цих 250 руб. він нагадав М.Грушевському також 2 і 13 квітня (ст. ст.) 1913 р. Голова НТШ просить І.Джиджору визначити суму за підготовку “Дневника” в розмірі 250 руб. (*див. лист М.Грушевського до І.Джиджори від 10 травня (27 квітня) 1913 р.*), а в листі від 6 травня (н. ст.) 1913 р. повідомляє Модзалевському про пересилку 280 руб. Як свідчить листування початку 1914 р., Вадим Львович вважав, що Товариство недоплатило йому за цю складну роботу 240 руб. Михайло Сергійович вже не міг вплинути на розв’язання цього “інцидента”. Не розв’язало його і звернення упорядника від 2 грудня 1913 р. до НТШ, виявлене в ЦДІАЛ України (ф. 309, оп. 1, спр. 966, арк. 93–94).

Чи Залізник прислав переклад Віндельбанда? — Йдеться про переклад праці одного з відомих німецьких істориків філософії В.Віндельбанда. Див.: *Віндельбанд В.* Історія нової філософії / З німецької переклав М.Залізник. — К.: Накладом Українсько-Руської видавничої спілки; Друкарня Київської 2-ої Артїлі, 1913. — 242 с. Ще 28 (15) лютого 1913 р. М.Залізник писав М.Грушевському: “Я дякую Вам за обіцяну поміч в виробленню аванса, він мені якнайбільше потрібний. Я просив би 200 кор[он]. Посилаю завтра вже цілком викінчений переклад одної книжки В.Віндельбанда” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 485, с. 173). Саме тому М.Грушевський і запитує про нього, сподіваючись на виконання обіцянки.

Я писав Вам відбитку Мякотина і просив, щоб якнайскорше прислали рец[ензію] на нього разом з Барвінським. — Ймовірно, не дочекавшись замовленої своїм учням рецензії, М.Грушевський подав її сам. Див.: *Грушевський М.* Рец. на публ.: *Мякотин В.* Очерки социальной истории Малороссии. I: Возстание Б.Хмельницкого и его последствия (Русское богатство. — 1912. — № VIII–IX, XII) // ЗНТШ. — 1913. — Т. СХVI. — Кн. IV. — С. 227–228.

№ 189 [Львів, близько 20 (7) березня 1913 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 338–338 зв.; 341–341 зв.).

Місце написання встановлено за змістом, дату — за датуванням листа М.Федюшки (Євшана) від 20 березня 1913 р. (Там само, спр. 800, арк. 61–62 зв.) з вибаченнями за мовчанку та тими ж відомостями, які подає у даному листі і І.Джиджора.

...окладка ЛНВістника була вже видрукувана і не можна вже було поробити вказаних вставок і перемін... — Дійсно, змін у П книжці ЛНВ (Т. LXI), які пропонував М.Грушевський, зокрема щодо вміщення в ній огляду М.Данька та оповідання О.Левицького, не відбулося. Ці публікації увійшли до III книжки (Т. LXI) ЛНВ.

Посилаю цілу копицю листів, між ними і Василенка... — Ймовірно, мова йде про лист М.П.Василенка, відправлений з Києва 22 лютого (ст. ст.) 1913 р., в якому зокрема говориться і про підготовку до друку "Следствия" Стародубського полку та повідомляється про пересилку коректи надрукованої частини документа (Василенко М.П. Вибрані твори: У 3 т. — К., 2008. — Т. 3: Спогади. Щоденники. Листування / Упоряд. І.Б.Усенко, Т.І.Бондарук, А.Ю.Іванова, Є.В.Ромінський. — С. 406–407). 4 березня (ст. ст.) 1913 р. у записці, переданій М.Грушевському вже у Києві, Микола Прокопович ще раз наголошував, що коректу послав до Львова (Там само. — С. 407).

Прислав теж друковані аркуші "Следствия". — Ще 21 лютого 1912 р. на засіданні Археографічної комісії НТШ М.Грушевський вніс пропозицію про видання цілого корпусу Генерального слідства про маєтності 1729–1730 рр. На тому ж засіданні було прийнято рішення розпочати підготовку до видання "Следствия" Стародубського полку. Ця робота покладалася на М.П.Василенка, якого 14 листопада 1911 р. було прийнято в дійсні члени Історично-філософської секції НТШ. На той час він вже мав досвід роботи з корпусом, опублікувавши "Следствия" Чернігівського, Київського та Гадяцького полків. На підготовку передбачалося виділити 300 руб. кредиту, 150 руб. відразу, а решту в міру поступу роботи (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 42, арк. 119–119 зв.; Хроніка НТШ. — Львів, 1912. — Ч. 50. — С. 13). До цього питання не раз поверталися на засіданнях Історично-філософської секції НТШ та Археографічної комісії. Зокрема, 14 грудня 1912 р. М.Грушевський подав докладний план видання (Хроніка НТШ. — Львів, 1912. — Ч. 52. — С. 15). 21 травня 1913 р. секція прийняла рішення друкувати Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку як 26 том "Жерел до історії України-Руси" (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 42, арк. 132 зв.). Конфлікт в НТШ та резигнація М.Грушевського унеможливили це видання під титулом Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Цей проект, як і діяльність М.Грушевського, було перенесено до Києва і включено до плану Українського наукового товариства у Києві (Україна. — К., 1914. — Кн. 2. — С. 152). 18 березня 1914 р. Виділ НТШ прийняв пропозицію УНТ у Києві, щоби йому відступити друк "Следствия", підготовленого М.Василенком, за поверненням коштів, вкладених у видання (Хроніка НТШ. — Львів, 1914. — Ч. 58–59. — С. 5). Відомостей про повернення коштів не виявлено, але і під титулом УНТ це історичне джерело не було введено до наукового обігу. Перша світова війна призупинила його друк. 1929 р. це видання здійснила Археографічна комісія ВУАН під редакцією Катерини Лазаревської: Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку // Український архів. — К., 1929. — Том I. На підставі чернетки, оригіналу та копії з оригіналу дослідниця наново підготувала Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку, а дякуючи залученню додаткових матеріалів, що збереглися лише по цьому полку, відтворила перебіг усіх подій, пов'язаних з ревізією. Детальніше див.: Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку 1729–1730 / Упоряд. І.Бутича. — Полтава, 2007. — С. 15–25; Пришляк В. Гетьманат доби Данила Апостола: спроба відновлення козацької автономії // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія: 36. наукових статей. — Чернівці, 2004. — Ч. 2. — С. 33–38.

Як з листа Кадлеца видно... — Див. лист від 12 березня (н. ст.) 1913 р. (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 508, с. 46–47).

Євшана, як певно П. Професор знають, “забрили”. – Лист з повідомленням про проходження мобілізаційної комісії М.Федюшка (Євшан) надіслав М.Грушевському 20 (7) березня 1913 р. (Там само, спр. 800, арк. 61–62 зв.).

...в середу (26. III.) здає бухгалтерийний екзамен. – Найвірогідніше, цей іспит був пов’язаний з тим, що після вигнання з Галичини М.Залізняка М.Федюшці (Євшанові) були передані фінансові справи Видавничої спілки. Про успішну здачу іспитів Микола Осипович повідомив М.Грушевського на другий день, 27 березня 1913 р. (Там само, арк. 63).

Стаття *Ignotusa* скоро буде вислана... – Йдеться про статтю: *Ignotus*. З австрійської України. В сіті легенди // ЛНВ. – 1913. – Т. LXII. – Кн. VI. – С. 552–557.

...не знаю тільки... чи попередна здається на що-небудь. – Див. коментар до листа І.Джиджори, відправленого в 10-их числах березня (н. ст.) 1913 р. У ньому він також застерігав, що його огляд може виглядати анахронізмом. Проте М.Грушевський, переглянувши статтю і не сподіваючись на нову найближчим часом, подав її до друку (див. лист М.Грушевського, відправлений близько 23 (10) березня 1913 р.).

...садівничий заклад в Заліщиках питається... – Поштова листівка Крайового садівничого закладу в Заліщиках від 12 березня (н. ст.) 1913 р., короткий зміст якої дослівно передає І.Джиджора, зберігається: ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 96, арк. 707–707 зв.

№ 190 [Київ, близько 23 (10) березня 1913 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 147–147 зв.).

Місце написання встановлено за змістом, дату – орієнтовно за змістом та датуванням попередніх та наступних листів.

Статтю *Ignotusa* переглянув... і думаю, що не буде анахронізмом. – Йдеться про статтю: *Ignotus*. З австрійської України. Кілька підрахунків // ЛНВ. – 1913. – Т. LXI. – Кн. III. – С. 557–563.

...чи передали рецензію до “Записок”? – Вірогідно, М.Грушевський запитує про рецензію на працю В.Мякотіна “Очерки социальной истории Малороссии”, яку він змушений був підготувати сам (див. коментар до листа М.Грушевського, відправленого близько 20 (7) березня 1913 р.). 24 (11) березня 1913 р. І.Джиджора відповідав, що скоро цієї рецензії зробити не зможе, і пропонував подати інші. У II книжці “Записок” за 1913 р. було опубліковано дві його рецензії: *Джиджора І.* Рец. на публ.: Finkel Ludwik. W sprawie udziału lenników w elekcyach jagiellońskich. – Lwów, 1913. – 36 s. // ЗНТШ. – Львів, 1913. – Т. СХІV. – Кн. II. – С. 204; *Його ж.* Рец. на публ.: Новомбергский Н. Слово о деле государевы (Процессы до издания Уложения Алексея Михайловича 1649 года). – Москва, 1911. – Т. I. – 10+ 593+14 с. // Там само. – С. 208–210.

Книгарня дала згоду на Шніцлера і Франса... – У 1913 р. були видрукувані такі твори Артура Шніцлера: *Шніцлер А.* Останні маски [Драма] / Переклала з ним. М.Грушевська. – Львів: Видання Т-ва прихильників української літератури, науки і штуки; [К.: Друкарня 2-ої друкарської спілки,] 1913; *Його ж.* Література (Комедія) / Переклала М.Грушевська. – Львів: Видання Т-ва прихильників української літератури, науки і штуки; [К.: Друкарня другої друкарської спілки,] 1913. Твори французького письменника Анатолія Франса Товариством прихильників української літератури, науки і штуки видані не були. Цікаві думки щодо видань інших творів Шніцлера, зокрема його найновішої драми “Prof[essor]. Bernhardi”, подає у своєму листі до М.Грушевського М.Федюшка (Євшан): “Я читав її з великим інтересом і напруженням, а знаючи, що Ви любите того автора, послав Вам. Крім того – се, по-моєму, малю-

нок того всього, що було недавно у нас на загальних зборах Т[оварист]ва, відразу можна знайти Томашівських, Бачинських і т. д. І мені прийшла думка, чи не варто було б скоренько її перекласти і видати в Спільці або в Т[оварист]ві прихильників. Відтак в рецензії можна би вказати легенько на аналогію, і се зробило би книжку цікавою для публіки і було би певного рода відповідю на пашквіль. Коли би мій план був прийнятний, то я скоро, до тижня, міг би перекласти драму. Хиба би Марія Сильвестровна заявила би бажане дати переклад того твору. На всякий случай я просив бим Вас, Пане Професор, повідомити мене про се, я дуже палюся до тої справи” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 800, арк. 68–68 зв.; лист від 20 (7) липня 1913 р.). Згадана драма видана не була, М.Євшан лише подав на цей твір рецензію (ЛНВ. – 1913. – Т. LXIV. – С. 287–301).

№ 191 Львів, 23 (10) березня 1913 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 339–340 зв., 294). Початок листа не зберігся.

При читанні коректи прошу відізнювати поправки Роздольського від Біклевих... – Йдеться про підготовку до друку німецького перекладу “Очерка истории украинского народа” М.Грушевського. Рішення про це видання накладом НТШ та відкриття кредиту на пов’язані з ним видатки було прийнято на засіданні Виділу Товариства 13 липня 1910 р. (Хроніка НТШ. – Львів, 1910. – Ч. 43. – С. 3). За переклад взявся О.Роздольський. На засіданні Виділу 14 лютого 1913 р. було прийнято до відома про початок друку (Там само. – Львів, 1913. – Ч. 54. – С. 2). У зв’язку з цим до перегляду корект було залучено німецьких спеціалістів, зокрема Франца Бікля, але, як свідчить дане листування, співпраця виявилася невдалою. Витрати на підготовку німецькомовного “Очерка” автор [С.Томашівський] анонімної брошури “Перед загальними зборами Наукового товариства імені Шевченка” (Львів, 25 червня 1913 р.) розглядав як один з пунктів фінансових зловживань голови НТШ: “Вкінці задумав проф. Г. знайти в Т[оварист]ві вигідного накладця і для німецького видання свого рос[ійського] “Очерка”. І знов, без принципіальної ухвали виділу, повідомив автор його (14. III. 1913 р. [насправді 14 лютого. – Упоряд.]), що друк уже почався і що Т[оварист]во має заплатити окрім друку ще й переклад, численні й дорогі коректи та... як авторський гонорар (!) 15 % бруто від продажу (ціна буде найм[енше] 10 к[орон] прим.). Виділ очевидно мовчки прийняв се до відомости. Значить – незлий інтерес і на німецькім виданю...” (Михайло Грушевський. Наша політика: Матеріяли до історії конфлікту в НТШ 1913 року / Упоряд. Л.Винар, Є.Пшеничний. – Нью-Йорк; Дрогобич, 2003. – С. 182). У своїй відповіді автори “В обороні правди” звертали увагу, що всі рішення про німецьке видання “Очерка” проходили через Виділ НТШ і ніхто не заявляв при тім ніяких сумнівів (Там само. – С. 210). Відомостей про вихід видання у світ не виявлено. Найвірогідніше, конфлікт у НТШ 1913 р., відмова М.Грушевського від посади голови НТШ стали на заваді завершенню цього проекту. Не виявлено на сьогодні і перекладу чи коректи, над якими працювали колеги М.Грушевського. *Див. також лист М.Грушевського від 30 (17) листопада 1912 р., лист М.Грушевського, відправлений з Києва після 24 (11) березня 1913 р., лист І.Джиджори, відправлений в 10-х числах березня 1913 р. та 22 (9) квітня 1913 р.*

...застав на столі просьбу Залізнички до Виділу... – Йдеться про дружину Миколи Залізняка Олену Залізничку-Охримович. Вона виїхала до Відня, де на той час мешкав її чоловік, висланий з Галичини за участь у студентському русі. З жовтня 1912 р. Олена зобов’язалася безкоштовно заступити місце чоловіка в Музеї НТШ, займалася упорядкуванням етнографічного відділу, каталогізацією його збірки. Про її роботу з колекціями та, власне, самовільний від’їзд повідомляв у листі до М.Гру-

шевського виконуючий обов'язки завідувача музею О.Назаріїв: “[...] п[ані] Залізнякова, уважаючи себе повноправною заступницею т. Залізняка (з усіма належачими йому як фактичному зарядчикові Музея правами і прерогативами), не тільки не уважала можливим і потрібним інформувати мене про хід своїх занять в музею, але навіть само бажання моє (гадаю, що цілком оправдане) довідатися про се приймала завсіди як особисту образу і незаконне вмішування в “чужий ресорт”. [...] Навіть про самий від’їзд п[ані] Залізнякової зі Львова і зроблену нею самою собі “відпустку” довідався я лише за день-два, про злагоджування ж нею повного опису етнографічного відділу – лише випадково, не можучи стримати своєї цікавості, коли побачив на предметах незрозумілі для мене і почасти колідуючі з моїми сигнатури і таблички з числами” (Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2006. – Т. III // Ред. Л.Винар; упоряд. Г.Бурлака, Н.Лисенко. – С. 456–457). Після її від’їзду подальшим упорядкуванням етнографічного відділу займався В.Гребеняк.

Назаріїв цілком відбився від рук і загалом нічого собі ні з чого не робить...

– Після вислання з Галичини співробітника Музею НТШ М.Залізняка Виділ Товариства запропонував від жовтня 1912 р. виконувати його обов'язки працівнику бібліотеки О.Назаріїву. На цей час припало переміщення музею з Академічного дому до новопридбаного будинку на вул. Чарнецького, 24 та підготовка каталогу збірки для представлення в Міністерство віросповідань та освіти з метою забезпечення щорічних дотацій. У листі від 26 (13) лютого 1913 р. Олекса скаржився М.Грушевському на умови і обсяги роботи: “[...] жертвувати свій канікулярний відпочинок, свої університетські іспити з зв'язаними з ними наслідками, свій вільний час, вкладаючи його в механічну здебільшого і невдячну працю в музею, – навіть при найбільшій симпатії і любові до сей інституції за 50 корон місячної платні і без виглядів на будучину, було б дуже нерозумним, і я певен, що жаден практичний галичанин на моїм місці і в моїм становищі не позавидував би на таку “посаду”. [...] Лишаючися ж при музею на давніших умовах, мені або приходилося б завсіди почувати докори сумління – що робота не посувається, що музей не порядкується... та з розпукою дивитися на купу сміття, з котрого треба “зробити музей”, або тягнути далі як віл ярмо на своїх плечах, перебиваючись якомсь з дня на день [...]” (Там само. – С. 455–456). В кінці листа він просив визначити свої обов'язки і становище в Музеї. Відповідь М.Грушевського не виявлена, але, ймовірно, чекаючи на рішення голови НТШ і Виділу, О.Назаріїв і “відбився від рук”. З його наступного листа відомо про незадоволення голови НТШ зволіканням з укладанням каталогу та розбіжності щодо його концепції. Олекса розумів це завдання як підготовку інвентарних паспортів на кожний музейний предмет з відповідною науковою атрибуцією та описом. М.Грушевський, погоджуючись з таким підходом в цілому, на той момент вимагав простого реєстру музейних предметів для представлення його чиновникам, щоб забезпечити подальше фінансування і розбудову музею (Там само. – С. 456–457; лист від 22 (9) травня 1913 р.). Тим більше, що придбання нової кам'яниці та вибивання субвенції для цього від Міністерства віросповідань та освіти Виділ НТШ обґрунтовував необхідністю перенесення сюди музею та бібліотеки. У “Справозданні з Музею за 1912 р.”, надісланому 31 (18) травня 1913 р., Олекса Назаріїв звітував про підготовку “тимчасового каталогу” (14 120 музейних предметів), який був виданий в обмеженій кількості для ужитку Товариства, а власне і насамперед – для представлення міністерству (Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Ч. 53. – С. 53–54). З поверненням влітку 1913 р. М.Залізняка О.Назаріїв повернувся до роботи в бібліотеці. Завершив підготовку до друку “Тимчасового каталогу українського національного музею при Науковім Товаристві імені Шевченка у Львові. Відділи археології і етнографії” (32 с.)

вже М.Залізняка, отримавши за цю роботу 150 корон (Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Ч. 56. – С. 3).

Що в такім разі робити з місячною пенсією для Залізняка? – Очевидно, йдеться про оплату роботи в музеї, яку виконувала після М.Залізняка його дружина. Оскільки за протоколами НТШ він офіційно перебував у відпустці, то після повернення та завершення роботи з каталогом 8 жовтня 1913 р. Виділ прийняв рішення про компенсацію: “Признати урядникові музею М.Залізнякаві, виїмково, суму 120 к[орон] на забезпечення за 1912 р.” (Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Ч. 56. – С. 4).

Arbeitszimmer (нім.) – кабінет

№ 192 [Львів,] 24 (11) березня 1913 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп 1, спр. 447, арк. 295–296).

Місце написання встановлено за змістом.

Aufschub (нім.) – відтермінування, відстрочка

№ 193 [Київ, після 24 (11) березня 1913 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 106–106 зв.).

Місце написання встановлено за змістом, дату – орієнтовно за попереднім листом І.Джиджори від 24 (11) березня 1913 р., на який М.Грушевський відповідає цією кореспонденцією.

Редакційний комітет ЛНВ... – Див. коментар до листа М.Грушевського, відправленого з Києва перед 24 (11) березня 1912 р.

...треба, щоб стаття Ignotus[a] не пізніше 1/IV н. с[т]. була вислана... – Згадана стаття-огляд опублікована: *Ignotus*. З австрійської України; В сіті легенди // ЛНВ. – 1913. – Т. LXII. – Кн. VI. – С. 552–557.

..так само статі Євшана, рецензія його і Дорошенка. – Див.: *Євшан М.* Літературні замітки // ЛНВ. – 1913. – Т. СХІІ. – Кн. IV. – С. 145–151; *Його ж.* А.Тесленко. 2 книги життя (Рецензія) // Там само. – С. 185–186; *Дорошенко В.* Записки Наукового Т-ва ім. Шевченка, т. 112, кн. 6-а // Там само. – С. 181–182.

На сю книжку “Записок” уже не йде Ваша рецензія, зладьте кілька на II-гу, завчасу – В “Записках” НТШ (1913. – Т. СХІV. – Кн. II) було опубліковано дві рецензії І.Джиджори. Див.: *Джиджора І.* Рец. на публ.: Finkel Ludwik. W sprawie udziału lenników w elekcyach jagiellońskich. – Lwów, 1913 – 36 s. (С. 204); *Його ж.* Рец. на публ.: Новомбергский Н. Слово и дело государевы (Процессы до издания Уложения Алексея Михайловича 1649 года). – Москва, 1911. – Т. I. – 10+593+14 с. (С. 208–210).

...здаю на Вас і на інших директорів Спілки. – Ймовірно, тут йдеться про гонорар М.Залізняка за переклад праці В.Віндельбанда.

№ 194 [Львів,] 9 квітня (27 березня) 1913 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 297–299).

Місце написання встановлено за змістом.

...постанову языкової комісії разом зі словарем Шевченка – властиво інвентарем слів в Шевченкових творах – передрукувати текст цілого “Кобзаря”. – На засіданнях Языкової комісії Філологічної секції НТШ 12 лютого, 6 та 10 квітня 1913 р. на внесення В.Щурата розглядалося питання про підготовку та видання словника до українських творів Т.Шевченка з інвентарем усіх слів та фразеологічних зворотів. Розробити концепцію видання було доручено В.Гнатюку, який подав його проект,

взявши за основу 2-ге видання “Кобзаря” Т.Шевченка (1908 р.) (Хроніка НТШ. — Львів, 1913. — Ч. 54. — С. 14–15). Відомостей щодо проекту передруку тексту “Кобзаря” “Хроніка” не подає. Так само не подає “Хроніка” і відомостей, що Філологічна секція “всі ті проекти провалила”, про що пише у своєму листі від 22 (9) квітня 1913 р. І.Джиджора. Див.: Хроніка НТШ. — Львів, 1913. — Ч. 54. — С. 11. Вірогідно, що над проектом словника працювали і далі, бо на засіданні Філологічної секції 11 червня 1914 р. було ухвалено розіслати відповідну програму Язикової комісії (Там само. — Львів, 1914. — Ч. 58–59).

В сім випадку се мав би бути звичайний передрук видання Доманицького. — Йдеться про видання: *Шевченко Т. Кобзарь* / [Ред., авт. передм. та прим. В.М.Доманицького]. — СПб., 1907. Це було перше повне видання “Кобзаря”, яке включало 215 творів, з них неперевіреними за рукописами залишалося лише вісім. Видання 1907 р. вийшло накладом 10 тис. прим., друге, доповнене (1908 р.), — 25 тис. Третє видання вийшло 1910 р. після смерті В.Доманицького. Докладно див.: *Возняк М.* З приводу двадцятиліття “Кобзаря” в редакції В.Доманицького // За сто літ. — 1930. — Кн. 5. — С. 272–304. Передумовою для друкування повного тексту “Кобзаря” стала праця В.Доманицького “Критичний розслід над текстом “Кобзаря” (К., 1907) — перше й найповніше на той час текстологічне дослідження поезій Т.Шевченка. У процесі роботи автор переглянув та дослідив 270 автографів, 18 копій з них, усі прижиттєві та посмертні видання поета. В останні роки життя планував видати 2-й том “Критичного розсліду” та працював над ним.

...конкуренція недавню виданому Т[оварист]вом “Кобзареві”. — Йдеться про видання: *Кобзарь* / Ред. І.Франко // Твори Тараса Шевченка: В 2 т. — Львів, 1908. — Українсько-руська бібліотека. Філологічна секція НТШ. — Т. VI, VII. — Львів, 1908. — Т. 1 (1838–1846); Т. 2 (1847–1860).

Діло реформи поступає доволі скоро наперед... — Питання прийняття сеймової реформи неодноразово обговорювалося у листуванні М.Грушевського та І.Джиджори у січні–березні 1913 р. Див. *листи І.Джиджори від 3 січня 1913 р. (21 грудня 1912 р.), 10-тих чисел березня 1913 р., близько 22 (9) березня 1913 р., 23 (10) березня 1913 р., лист М.Грушевського, відправлений з Києва близько 17 (4) березня 1913 р.*

Подоляки і шехполяки... польські біскупы демонстративно заявили проти такої реформи... — На початку квітня 1913 р. все йшло до прийняття компромісного проекту сеймової реформи, узгодженого польсько-українською більшістю 17 березня 1913 р. Проте верхівка римо-католицького єпископату та польські опозиційні партії виступили проти цього проекту, опублікувавши 2 квітня 1913 р. у часописі “Gazeta Narodowa” свій протест, що і вирішило справу. Постановою від 14 травня 1913 р. уряд розпустив сейм, було призначено нові вибори. Намісник Галичини М.Бобжинський подав у відставку, яку 14 травня було прийнято. Новий проект виборчої реформи Галицький сейм ухвалив 14 лютого 1914 р. Отже, всі передбачення, висловлені І.Джиджорою, не справдилися.

№ 195 [Київ, 13 квітня (31 березня) 1913 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 53–53 зв.). Поштова картка з репродукцією роботи Рафаеля Санті “Св. Георгій” із збірки Ермітажу. Адресована: “Високоповажаний Ів. М. Джиджора, в г. Львов, Lemberg, Львів, ул. Понінського, 6, Австрія”. Штемпель (місце не прочитується) з датою: 31.3.13.

Місце написання встановлено за змістом, дату — за поштовим штемпелем та наступними листами М.Грушевського, де йдеться про час його перебування в Москві.

№ 196 [Москва, 17 (4) квітня 1913 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 140–140 зв.). Поштова картка з утраченим фрагментом і відповідно текстом (утрачений текст позначено квадратними дужками). Адресована: “Австрія, Lembe[rg], ул. Понінського, [6], В[исоко]поважаний Д[окто]р Іван Джиджора”. Штемпель Москви (4.4.13).

Місце і дату написання встановлено за штемпелем та листами О.Скорописа-Йолтуховського до М.Грушевського від 8 та 20 квітня (н. ст.) 1913 р. про виплату гонорару.

Скоропис нарікає, що досі не одержав грошей... – Йдеться про лист О.Скорописа-Йолтуховського від 8 квітня (26 березня) 1913 р., в якому він звітував про зроблені переклади російською мовою II тому “Історії України-Руси” М.Грушевського та порушував питання про виплату гонорару за виконану роботу бажано не пізніше 20-х чисел квітня н. ст.: “В Вашій картці від 7/III ст. ст. [...] сказано, що Ви написали у Львів, щоб мені вислані були гроші за 3 перших аркуші перекладу. Через те, що сих грошей не одержав досі, у мене виникає сумнів, чи не була то описка в Вашій картці з датою: може, замість “1/VI”, як стоїть в картці, я мав був вислати на 1/IV, і лиш після того одержав би гроші? [...] До 5 аркушів тексту першої присилки в переклад пішло лиш 4 аркуші 7 сторінок. Прошу розпорядитися висилкою грошей власне за цю кількість [...]” (цит. за: *Гирич І., Тодійчук О.* Листи українських соціал-демократів до Михайла Грушевського // Український археографічний щорічник. – Нова серія. – Київ; Нью-Йорк, 2004. – Т. 8/9. – С. 664–665). У наступному листі від 20 (7) квітня 1913 р. Олександр повідомляв: “За 4 арк[уші] 7 стор[інок] Ви вже розпорядилися вислати гонорар (поки що я його не одержав, коли одержу, сповіщу Вас карткою)” (Там само. – С. 665–666).

...а вже 127 кор[он]... – У листі від 25 (12) квітня 1913 р. О.Скоропис-Йолтуховський сповіщав М.Грушевському: “Гроші (107 мар[ок] 81 пф[енінг]) сто двайцять сім корон одержав. Росписку за них висилаю разом з цим “Наук[овому] Т[овариств]у ім. Шевченка” у Львів” (Там само. – С. 666). Збереглася і згадана росписка про одержання 127 корон (Там само. – С. 667).

№ 197 [Львів,] 22 (9) квітня 1913 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 300–303 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

...замовленнє Ступіна... – Йдеться про петербурзького видавця-книготорговця А.Д.Ступіна. Всі його листи до М.Грушевського містять переважно замовлення або прохання надіслати для реалізації примірники “Первой учебной книги церковно-словянського языка” С.Ф.Грушевського (Там само, спр. 540). Після смерті батька права на перевидання та продаж цього популярного підручника перейшли до М.С.Грушевського.

Тільки вчора Фільольогічна секція наразі всі ті проєкти провалила. – Див. коментар до листа І.Джиджори від 9 квітня (27 березня) 1913 р.

Бобжинський подався до димісії... – Після невдалої спроби прийняття сеймової виборчої реформи, над якою впродовж багатьох років працював намісник Галичини М.Бобжинський, 18 квітня 1913 р. він виїхав до Відня з проханням про відставку. 14 травня її було прийнято. Див.: *Аркуша О.* Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 168–206.

Хто буде намісником – не знати... – Наступником М.Бобжинського на посаді намісника став Вігольд Коритовський, який обіймав цю посаду у 1913–1915 рр.

...дозволю собі переслати його лист, писаний до його свояка, суд[ового] радника Яценка... – Згаданий лист від 6 квітня 1913 р. до М.Яценка зберігається: ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2436, арк. 61–62. Опубліковано (оригінал чеською та переклад українською): Листування Степана Рудницького / Упоряд., вступ. ст., прим. П.Штойка. – Львів, 2006. – С. 292–294 (упорядник помилково атрибує цей лист як лист до М.Грушевського, вірогідно через звернення “Коханий Михайле!”). У листі автор (О.Волощак) характеризує зібраний його померлим колегою зільник (гербарій), який містить 9270 видів з 14 342 місць. Вартість його становить не менше 10 000 корон. Вдові пропонували за нього 4000 корон, але вона не захотіла продавати приватній особі. О.Волощак просить свого родича звернутися до Музею НТШ або Музею Шептицького, вважаючи, що зільник за 4000 корон варто придбати.

Тут же додаю лист Рудницького, котрого я питаю про його думку в сій справі. – Отримавши лист О.Волощака, виконуючий на той час обов’язки секретаря НТШ Осип Роздольський 20 травня 1913 р. переслав його до секретаря Математично-природописно-лікарської секції НТШ Степана Рудницького з проханням висловити свою думку. С.Рудницький висловив її в листі до М.Грушевського (лист зберігається: ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 724, арк. 48–50; опубліковано: Листування Степана Рудницького / Упоряд., вступ. ст., прим. П.Штойка. – Львів, 2006. – С. 69–70). Висновок С.Рудницького зводився до того, що в цілому такі речі варто закуповувати для музею, але ціна 4000 корон “є дуже значна на наші фінанси”. Крім того, такий зільник не є предметом для показу, а призначений більше для ботанічних студій, до того ж вимагає фахових спеціалістів для консервації, інакше “міг би за пару літ піти на сміття”. Тому, зважаючи на скрутні фінансові часи та відсутність природничого музею в складі НТШ, радить дати таку відповідь, “що без рішення Виділу нічого в сій справі сказати не буде можна”. На думку С.Рудницького зважив М.Грушевський, відповідаючи І.Джиджорі.

sui generis (латин.) – своєрідний, особливий
zawsze oddanych (пол.) – завжди відданих

№ 198 [Київ, після 22 (9) квітня 1913 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 127–127 зв.). Поштова картка видова: “Київ. Мазепинская церковь в Лавре”. Адресована: “Австрія, Галиція, о.п. Голгочі, Високоповажа[ни]й Пан Д[окто]р Іван Джиджора”.

Місце написання встановлено за змістом, дату – орієнтовно за попереднім листом І.Джиджори від 22 (9) квітня 1913 р., на який цією кореспонденцією відповідає М.Грушевський.

Пошудьте Ignotus-a, щоб статю до V кни[зиски] прислав на час... – Не прислав статті І.Джиджора і до V книжки ЛНВ, так само, як і до IV. Лише у VI книжці був надрукований його огляд “З австрійської України; В сіті легенди” (ЛНВ. – 1913. – Т. LXII. – Кн. VI. – С. 552–557).

№ 199 Львів, 24 (11) квітня 1913 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 304).

№ 200 [Львів,] 8 травня (25 квітня) 1913 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 307).

Місце написання встановлено за змістом.

№ 201 [Київ,] 10 травня (27 квітня) 1913 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 55–55 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Дуже неприємно було, що IV кн[изиска] пішла без неї... – Див. коментар до листа М.Грушевського, відправленого з Києва після 22 (9) квітня 1913 р.

Модзалевському пристаєте 250 р[уб.]... – Див. коментар до листа М.Грушевського, відправленого з Києва близько 17 (4) березня 1913 р.

№ 202 [Київ, 13 травня (30 квітня) 1913 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 54–54 зв.). Поштова картка. Адресована: “Австрія, Lemberg, Львів, ул. Понінсько-го, 6. В[исоко]пов[ажаний] П. Д[окто]р Іван Джиджора”. Штемпель Києва (30.4.13.).

Місце та дату написання встановлено за штемпелем

№ 203 [Львів,] 7 червня (25 травня) 1913 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 306).

Місце написання встановлено за змістом.

...*лист Бітнера...* – Згаданий лист виявити не вдалося. Йдеться про редактора ілюстрованого літературно-наукового журналу “Вестник знания” В.В.Бітнера.

...*хотячи титулу “Иллюстрированной Украинины”.* – Йдеться про видання: *Грушевский М.* Иллюстрированная история украинского народа. Бесплатное приложение к “Вестнику знания”. – СПб., 1913. – 336 с. У передмові “От автора”, датованій 25 червня 1913 р., М.Грушевський подає коротку, але важливу інформацію щодо цього видання: “Предлагаемая вниманию читателя книга представляет собою приспособленную к целям настоящего издания обработку моего “Очерка истории украинского народа” именно третьего издания (1911 г.). В общем он для настоящего издания сокращен, но местами получил некоторые дополнения; кроме того, в текст введены иллюстрации в виде снимков с предметов старого искусства и графики, памятников старины и сохранившихся портретов исторических деятелей. – вообще всего того, что может содействовать знакомству со старым бытом и творчеством. Указания на важнейшую литературу даны только местами; в большинстве случаев ссылки сделаны на мою большую историю Украины (последний VIII-й том доведен до 1650 г.), где интересующиеся найдут не только более подробные сведения по тому или другому вопросу, но и подробные указания относительно источников и литературы”. Того ж року в Петербурзі у видавництві “Просвещение” вийшла “Иллюстрированная история Украины” (авторизований переклад російською з 2-го українського видання; на титулі зазначено рік видання 1913-й, але насправді вже наприкінці 1912 р. ця книга була видрукувана і розіслана та рецензована).

№ 204 [Київ,] 10 червня (28 травня) 1913 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 56–56 зв., 58).

Місце написання встановлено за поштовим штемпелем на конверті (арк. 57) від цього листа: Київ (28.5.1913). Лист адресований: “Австрія, Львов, Lemberg, Львів, ул. Понінського, 6. Високоповажан[и]й Д[окто]р Іван Джиджора”.

Сьогодні о год. 2 ½ я подписав контракт купна і заставу сусідньої реальности... “межа в межу”. – Йдеться про садибу на вул. Паньківській, 7 (сусідня з придбаною 1908 р. родиною Грушевських садибою на вул. Паньківській, 9). З листів М.П.Василенка відомо, що в лютому 1913 р. він за дорученням М.С.Грушевського

полагоджував питання про придбання останнім мастності у Києві (будинку на вул. Тарасівській, 2; не зберігся). Через непорозуміння власник цього будинку О.І.Новицький продав його М.Л.Цитрону, який перемістив туди контору педагогічного видавництва "Сотрудник", редактором-видавцем якого він був (див.: *Василенко М.П.* Вибрані твори: У 3 т. – К., 2008. – Т. 3: Спогади. Щоденники. Листування / Упоряд. І.Б.Усенко, Т.І.Бондарук, А.Ю.Іванова, Є.В.Ромінський. – С. 406–407; 634). Після цього Михайло та Марія Грушевські придбали садибу на Паньківській, 7, яка з 1904 р. після смерті власниці Ю.О.Горбовської перейшла у спадок її сестрі М.О.Фрейтаг фон Лорингоф (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 880, с. 1, 3, 33, 51). Як свідчать листи Марії Фрейтаг до Михайла та Марії Грушевських, останні не погоджувалися на визначену ціну в 50 тис. руб., але власниця була категоричною, і їм, очевидно, довелося змиритися (Там само, спр. 805, с. 1–2). Полагодженням нотаріальних документів, виплатами та ремонтом будинку займався завідувач київської контори, редакції та книгарні ЛНВ П.П.Лавров (Ю.Тищенко (Сірий)) (Там само, спр. 583, арк. 175–185). Будинок знесено після Другої світової війни, на його місці та фундаменті зруйнованого більшовиками прибуткового дому Грушевських у 1947–1952 рр. зведено корпус "Будинку працівників науки" (адреса: Паньківська, 7/14). Решта садиби колишньої Паньківської, 7 на сьогодні входить до комплексу Історико-меморіального музею Михайла Грушевського у Києві за адресою: вул. Паньківська, 9. Про нове надбання мастності М.Грушевський сповістив і М.Василенка, який радо вітав його: "Ну, значить, поздоровляю Вас з новою куплею. Мені здається, що Ви жалкувати не будете, що купили цю садибу, що межує з Вашою. Здається, Ви вже не думаєте, щоб продати свій дім, а коли так, то покупка осадьби "межа в межу" тільки збільшує цінність Вашої осадьби" (*Василенко М.П.* Вказ. вид. – С. 411; лист від 11 червня (ст. ст.) 1913 р.).

...прошу Вас і секретаріат скликати заг[альні] збори на 29, або краще, може, на 1/VII н. с[т]. ... – 20 червня 1913 р. на засіданні Виділу було прийнято до відома, що загальні збори Товариства розписано на 29 червня (Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Ч. 55. – С. 3). Протокольний звіт зборів подала Хроніка НТШ (Там само. – С. 5–6). Її правдиву реконструкцію дають змогу зробити лише епістолярні джерела, насамперед лист М.Грушевського до Є.Чикаленка від 5 серпня (23 липня) 1913 р. (*Тодійчук О.* Листи М.С.Грушевського до Є.Х.Чикаленка // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий зб. наук. пр. – К., 2001. – Вип. 4. Студії на пошану Руслана Пирого. – С. 156–157) та лист М.Лозинського до В.Гнатюка від 29 (16) липня 1913 р. (*Винар Л.* Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка. 1892–1934. – Нью-Йорк; Дрогобич; Львів, 2006. – С. 109). Анонімна брошура "Перед загальними зборами Наукового товариства ім. Шевченка" з необґрунтованими звинуваченнями голови НТШ, розповсюджена перед самими зборами, змусила М.Грушевського виступити з вимогами сатисфакції та створення відповідної комісії для розслідування фактів. Незважаючи на те, що М.Грушевський залишив збори, він був обраний головою Товариства, до нового Виділу увійшли переважно представники опозиції. Автор брошури С.Томашівський був обраний заступником голови. Збори доручили Виділові розробити проект нового статуту та винести його на Надзвичайні загальні збори в кінці року. Детально див.: *Винар Л.* Вказ. пр. – С. 101–110. У своєму листі до В.Гнатюка М.Лозинський також відзначав, що "проти брошури виступав найенергійніше Джиджора". Але опозиція, яка так і не змогла зреалізувати свої плани, продовжувала діяти тими ж методами і після зборів. Вона намагалася розбити гурт прихильників багатолітнього голови НТШ, скомпрометувати тих, хто його щиро підтримував, зокрема і молодого колегу та друга І.Джиджору. Як один із засобів використовувалися і плітки. Одну з них передає у своєму листі

до М.Грушевського М.Федюшка (Євшан): “Отже Залізняк говорив мені про свою розмову з Костем Лев[ицьким] про всякі справи свої і громадські, між иньшим про Т[оварист]во. Кость був “обурений” і жалувався на своїх людей, що вони так негарно заховалися на заг[альних] зборах, сього не треба було і т. д. Заразом був “здивований” становищем Івана Миколаєвича на заг[альних] зборах. Він перед Костем остро критикував господарку Груш[евського], говорив те саме, що було в брошурі – а відтак на зборах виступав так завзято за Груш[евського]! Се факт, переданий мені Зал[ізняка]. Я розумію сю справу так: хтось має інтереси в тім, щоб відіпхнути Ів[ана] Мик[олаєвича] від Вас або Вас настроїти проти него. Тоді, значить, Ви лишилися [б] в Галичині без нікого, і то був би “доказ”, що не маєте ніякого ґрунту під ногами. І тоді пускається в гурт вірних такі річі, які повинні роз’єднати їх і настроїти вороже проти себе. Отже, говориться таким людям як Зал[ізняка], які очевидно передадуть сю звістку нам – я інакше не можу собі вияснити сеї справи і так я відповів Заліз[яку]. Я тепер не певний, що й про мене хто-небудь [не] пустить таку штуку” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 800, арк. 78 зв.–79; лист від 2 серпня (20 липня) 1913 р.).

...*понудити Ignotus[a], щоб конче написав зараз третю.* – Третя стаття І.Джиджори того року була опублікована: *Ignotus*. Галицька криза // ЛНВ. – 1913. – Т. LXIV. – Кн. X. – С. 177–185. У ній автор виступає з критикою політики українських репрезентантів у австрійському парламенті та Галицькому сеймі щодо двох найважливіших проблем тогочасного життя Галичини – сеймової виборчої реформи та відкриття українського університету.

№ 205 [Львів,] 12 червня (30 травня) 1913 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 308–309 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Збори будуть розписані на 29 [сього] м[ісяця]... – Див. коментар до листа М.Грушевського від 10 червня (28 травня) 1913 р.

Субвенцію 30000 вже поділили... – Дотацію від австрійського уряду та окремо Галицького сейму НТШ отримувало щорічно. Так, у 1899–1907 рр. міністерська субвенція складала щорічно незмінно 6000 корон. Виділ та особисто голова Товариства докладали чимало зусиль для їх збільшення. У результаті міністерська допомога на 1912 р. була визначена у сумі 22 000 корон, на 1913 р. – 30 000 корон. У зв’язку з фінансовою кризою виплата субвенції Міністерства віросповідань та освіти 1913 р. затрималася. На засіданні Виділу 20 червня 1913 р. було прийнято до відома, що субвенцію в сумі 30 000 корон виплачено (Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Ч. 55. – С. 3). Фінансова допомога Галицького сейму, яка у 1912 р. досягла суми в 17 000 корон, на 1913 р. виділена не була через сеймову кризу.

З некрольога одно місце з тактичних мотив моєсн ба трохи змягчити... – Найвірогідніше, йдеться про некролог: *Грушевський М.* Іван Филевич: Некрологічна замітка // ЗНТШ. – 1913. – Т. СХІХ. – Кн. II. – С. 159–161. Уродженець Холмщини, російський історик і публіцист, професор Варшавського університету, співробітник газети шовіністичного спрямування І.П.Філевич у своїх суспільно-політичних працях обстоював російський характер Галичини, підтримував москвофільський рух, заперечував право українців на національне самовизначення, самостійний статус української мови. Будучи обізнаним з історичними та суспільно-політичними поглядами Івана Филевича, навіть у некрологічній замітці М.Грушевський залишався на принципових позиціях в їх оцінці: “Нам жаль, що наш чоловік, син сього дійсно “многострадального” краю, був зведений на бездорожжа примарами російського слов’янофільства і всеросійського об’єдинительства і своє життя і здібності, котри-

ми міг послужити дійсному подвигненню своєї ближчої вітчизни, положив на скріплення обрусительної політики, яка добила сю нещасливу країну”. Вірогідно, що саме ці прикінцеві слова І.Джиджора радив зм’ягчити. Передрук та ґрунтовний коментар до некролога див.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Львів, 2007. – Т. 8. – С. 584–586; 713–716.

№ 206 [Криворівня, 18 (5) липня 1913 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 59 зв, 59). Поштова картка. Адресована: “Високоповажаний Пан Др Іван Джиджора, о. п. Голочі”. Штемпель Ясенева Горішнього (18.VII.13).

Місце та дату написання встановлено за поштовим штемпелем.

Дістав лист від Колесси, пише, що ще захопив міністра і поговорив, про що було умовлено. – Див. коментар до листа І.Джиджори від 18 (5) грудня 1912 р.

№ 207 [Криворівня, після 22 (9) липня 1913 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 120–120 зв.).

Дату написання встановлено за згаданими листами від В.Перетца, М.Василенка та Є.Чикаленка, найпізніший з яких (В.Перетца) датується 22 (9) липня 1913 р.

З Києва знов нагадують про статтю Ignotus[a]... – Том LXIII “Літературно-наукового вістника” за 1913 р. (Кн. VII–VIII (липень–серпень) та Кн. IX (вересень)) дійсно вийшли без оглядів з Галичини. Згадана стаття опублікована: *Ignotus.* Галицька криза // ЛНВ. – 1913. – Т. LXIV. – Кн. X. – С. 177–185.

Дістав листи від Перетца, Василенка і Чикаленка з приводу брошури... – Лист *В.М.Перетца* від 22 (9) липня 1913 р. зберігається у ЦДІАК України (ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 153–156 зв.). У ньому, зокрема, йшлося; “Да – о Тов[аришестве] Ш[евченка]. [...] я получил почтой анонимную и весьма кляузную брошюрку каких-то ревнителей добродетели – о делах Общ[ества]. Этот “голос из оврага” произвел на меня самое скверное впечатление. Жалею, что я не был самолично на загалнь[ых] зборах. Кто эти трусы, выпускающие из-за угла вонючий снаряд, и не решающие[ся] даже назвать себя? Я бы сказал на зборах: М[илоствивые] г[осудары], 20 лет тому назад, когда “вредной деят[ельности]” проф. Гр[ушевского] еще не было в Общ[естве] – я вовсе не был бы польщен состоять его членом. Теперь, недавно избранный в д[ействительные] чл[ены] – я с гордостью ношу это звание, ибо имею честь принадлежать к ученому учреждению, а не к компании извошников. Неужели Вы хотите повернуть все вспять – и из ученого общ[ества] сделать клуб [...]. Со мною, без сомнения, были бы согласны и другие члены Тов[аришества], напр. Шахматов. Если это Вы называете “передрягами”, то – это ерунда. Жаль тратить силы – это конечно. Но много ли в украинской интеллигенции энергичн[ых] людей? Эх!” (Там само, арк. 155 зв.–156). У листі до М.Возняка від 8 липня (25 червня) 1913 р. В.Перетц так само категорично висловився щодо змісту брошури: “[...] Вважаю, що ефект брошури – мізерний: де в Укр[аїні] і Галич[ині] можна знайти людину, яка б мала такий організаційний талант, як М[ихайло] С[ергійович]? [...] Гадаю, якби ав[тори] брошури хотіли висказати усе, що у них є докладного – їм варто було б відкрито, не затуляючись “карними переслідуваннями” [...] на загалних зборах [Наукового товариства ім.] Т[араса] Ш[евченка] висказати своє невдоволення, а не писати памфлет” (цит. за: *Винар Л.* Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Шевченка: 1892–1934. – Нью-Йорк; Дрогобич; Львів, 2006. – С.108).

М.П.Василенко написав свого листа 20 (7) липня 1913 р., ще не встигнувши прочитати брошуру, яку отримав. Вже на перший погляд було зрозуміло, про що у ній йдеться, і Микола Прокопович щиро розраджував: “Ось що скажу Вам, друже

мій, не було ще в світі ни одного енергійного, видатного чоловіка, котрий б не викликав проти себе зависти, інтриг, обвинувачувань і т. і. Не сумуйте, і не огорчайтесь. Те, що Ви зробили Вашою діяльністю, Вашим життям для українства, ніякі чутки, ніякі інтриги не можуть закрити. Ваше ім'я має велике історичне значення, і не супротивній компанії закрити його. [...] Но я, як друг, ражу Вам від чистого серця стати вище всього, не загубить у себе хлоднокрів'я і не спішить з рішеннями. Ось що я ражу й прошу Вас. Зараз не відрекайтесь від Записок. Це не Ваше личне діло, це діло суспільне, хоч воно і тісно зрослося з Вашим життям. Зараз я тільки прошу не спішить. Як я скажу через кілька день, коли я прочитаю брошуру, коли подумаю – не знаю, але зараз це все дуже вразило мене [...]” (*Василенко М.П.* Вибрані твори: У 3 т. – К., 2008. – Т. 3: Спогади. Щоденники. Листування / Упоряд. І.Б.Усенко, Т.І.Бондарук, А.Ю.Іванова, Є.В.Ромінський. – С. 412). Прочитавши і розміркувавши, через місяць, 21 (8) серпня 1913 р., М.П.Василенко залишився при тій же думці: “Я прочитав брошуру, що надіслали мені з Товариства. Конечно, критика потрібна, але все ж таки анонимна брошура відноситься до того розряду критики, що зветься недостойною. Я допускаю, що в такому великому ділі, як Товариство, у Вас були помилки, але автори брошури торкаються і Вашої діяльності наукової, стараються накинути тінь на неї. З цього боку скажу ось що. Вас обрано головою – це краще свідчення того, що товариство не сгоджується з тими, хто має мету підірвати поважання суспільством Вашої діяльності і Ваших послуг задля українського суспільства. Не анонімним авторам критиковать Вашу наукову діяльність. Результати цієї діяльності у всіх на виду, і вона дає право Вам дивитися трохи звисока на анонімів. Я це кажу для того, щоб підкреслити свою думку, котру я висловив в першому листі своєму. Не робіть нервових шагів, не відрікайтеся від Товариства і головства в нім. Це діло суспільне, а не раз приходиться свою персональну образу приносити в жертву суспільному ділу. Мені здається, що посрамлення Ваших ворогів буде тим горше, коли Ви будете робити ту роботу, що робили до сеї пори, з тими, котри поставлені біля Вас супротивниками. Коли не можна буде робити сумісне, тоді видречетесь, а тепер, мені здається, треба гордо йти вперед і, як можливо, сдержать свою образу. Не забувайте, що ім'я, котре Ви собі зробили, обов'язує Вас холодніше відноситись до агітацій і анонімних брошюр. Вам нічого боятися. Ви можете і мусите йти прямо і отверто” (Там само. – С. 412–413).

На відміну від М.Василенка, *Є.Х.Чикаленко* був більш категоричним: “[...] Я не підберу назвиська тому вчинкові, не маю слів, щоб ними висловити своє обурення... Я не знаю, що Ви думаєте зробити, а я на Вашім місці плюнув би в морди “братам” галичанам і отряхнув пил з ніг своїх. Вони гірше зробили з Вами як з покійним Драгомановим, якого тепер вважають своїм воскресителем” (Цит за: Михайло Грушевський. Наша політика: Матеріяли до історії конфлікту в НТШ 1913 року / Упоряд. Л.Винар, Є.Пшеничний. – Нью-Йорк; Дрогобич, 2003. – С. 219; лист від 18 (5) липня 1913 р.). 5 серпня (23 липня) 1913 р. М.Грушевський відповів Є.Чикаленкові, розпочинаючи лист словами: “Бачу, і Вам брошура попсувала сон” (*Тодійчук О.* Листи М.С.Грушевського до Є.Х.Чикаленка // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий зб. наук. пр. – К., 2001. – Вип. 4. Студії на пошану Руслана Пирога. – С. 156–157). У цьому листі історик описує перебіг загальних зборів НТШ 29 (16) червня 1913 р.

№ 208 [Львів, 31 (18) серпня 1913 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 60–60 зв.). Поштова картка. Адресована: “В[исоко]поважаний Др. Іван Джиджора, о. п. Голгочі”. Штемпель Львова (31.VIII.13).

Місце та дату написання встановлено за поштовим штемпелем.

Так VIII кн[изька] ЛНВ вийшла без статі з Галичини, сором! Принаймні хоч на IX щоб поспіла. – Не було огляду І.Джиджори не лише у VIII, але і в IX книжці ЛНВ. Вийшла вона лише в X книжці: *Ignotus*. Галицька криза // ЛНВ. – 1913. – Т. LXIV. – Кн. X. – С. 177–185.

№ 209 [Львів,] 7 жовтня (24 вересня) 1913 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 311–311 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

...прийшли коректи з Петербурга статей для “Укр[аїнського] народа” ... – Йдеться про праці: *Грушевский М.* Развитие украинских изучений в XIX в. и раскрытие в них основных вопросов украиноведения // Украинский народ в его прошлом и настоящем / Под редакцией проф. Ф.К.Волкова, проф. М.С.Грушевского, проф. М.М.Ковалевского, акад. Ф.Е.Корша, проф. А.Е.Крымского, проф. М.И.Туган-Барановского и акад. А.А.Шахматова. Изд. М.А.Славинского. – СПб., 1914. – Т. 1. – С. 1–37; *Його ж.* История украинского народа // Там само. – С. 38–380. Власне весь зміст першого тому цієї першої енциклопедії українознавства склали названі роботи М.Грушевського.

№ 210 [Київ, 15 (2) жовтня 1913 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 61–61 зв.). Поштова картка. Адресована: “Австрія, Lemberg, Львів, Супінського, 21, Бібліотека Наук[ового] тов[ариства] Шевченка, Д[окто]ру Івану Джиджорі”. Штемпель Києва (2.10.13).

Місце та дату написання встановлено за поштовим штемпелем.

№ 211 [Львів,] 16 (3) жовтня 1913 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 312–313 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

Ми постановили написати брошуру від членів попереднього Виділу... – Йдеться про брошуру “В обороні правди”, видану за підписом: “У Львові, дня 10 грудня 1913 р. Бувші члени виділу Наукового товариства ім. Шевченка Осип Роздольський, Михайло Мочульський, д[окто]р Іван Джиджора” (Текст брошури передруковано: Михайло Грушевський. Наша політика: Матеріали до історії конфлікту в НТШ 1913 р. / Упоряд. Л.Винар, Є.Пшеничний. – Нью-Йорк; Дрогобич, 2003. – С. 186–213). За своїм змістом вона стала відповіддю на всі необгрунтовані закиди, зроблені у виданому анонімно пасквілі “Перед загальними зборами Наукового товариства ім. Шевченка” (У Львові, 25 червня 1913. Комітет громадського добра) (Там само. – С. 168–185). У своєму листі до В.Гнатюка прихильник опозиції Є.Тимченко назвав цю брошуру “обіжник Джиджори і К” (Листи Євгена Тимченка до Володимира Гнатюка / Публікація П.Баб’яка // ЗНТШ. – Львів, 1992. – Т. ССХХІV. Праці філологічної секції. – С. 308). На підставі матеріалів фонду Київського губернського жандармського управління (відомостей про забраний під час арешту автограф М.Грушевського цієї брошури та його свідчення на допитах 1914–1915 рр.) С.Панькова висловила думку, що автором тексту “В обороні правди” був сам Михайло Сергійович (Панькова С. Хто був автором брошури “В обороні правди?” // Український історик. – 2006–2007. – Ч. 4; 1–2. – С. 267–274). У даному корпусі листування, яке подає чимало нових деталей до історії конфлікту в НТШ 1913 р. або уточнює вже відомі, відсутні прямі вказівки про участь М.Грушевського у написанні тексту, хоча і говориться про проблеми його підготовки учнями та відчувається стурбованість вченого його затримкою. Вважаємо, що остаточний висновок про авторство брошури потре-

бує ще докладного вивчення та виявлення нових джерел. *Див. також коментар до листа М.Грушевського від 22 (9) грудня 1913 р.*

Дістав ляконічний листок від Чикаленка власне в справі такої брошури...

– Згаданий лист Є. Чикаленка від 28 вересня (ст. ст.) 1913 р. зберігається: ЦДІАК України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 116. У ньому Євген Харлампович писав: “Ви-сокоповажаний Іване Миколаєвичу! Вчора у нас була нарада з поводу останніх подій в Науковім т[оварист]ві ім. Шевченка, і ми визнали дуже бажаним, щоб члени бувшого Виділу Т[оварист]ва поспішили виступити з своїм протестом (в формі брошури) проти закидів анонімної брошури, звернених проти професора М.Грушевського”. Раніше, після виходу анонімної брошури “Перед загальними зборами Наукового товариства ім. Шевченка”, М.Грушевський своїм планом написання подібної брошури ділився з Є. Чикаленком у своєму листі від 5 серпня (23 липня) 1913 р.: “В тій гадці, що я вже покінчив і вийшов, зачав я брошюру – не так в відповідь брошюрі – бо на анонімну, секретно видану брошюру трудно відповідати (декотрі мої сочувствователі находять, що я взагалі непотрібно згадав про неї на зборах – треба було ігнорувати, мовляв), – а хотів пояснити в тій записці свою діяльність в Т[оварист]ві, її мотиви і завдання, і причини виходу. Але коли мене намовили не зрікатися зараз, я мусів се відложити. Гадка була така, що члени бувшого виділу надрукують брошюру, де відповідять на різні ті закиди анонім[ної] брошюри, а я – загальну брошюру, виясняючи свої завдання і мотиви діяльності. Але тепер все в роз’їзді, і побачимо, що скаже осінь” (*Тодійчук О.* Листи М.С.Грушевського до Є.Х.Чикаленка // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий зб. наук. пр. – К., 2001. – Вип. 4. Студії на пошану Руслана Пирога. – С. 156). Але тоді Є. Чикаленко відмовляв М.Грушевського: “Не вірьте своїм “сочувствователям”, бо вони втягнуть Вас у боротьбу, самі вони занадто дрібні, щоб боролись без Вас. Нехай вони пишуть брошюру в оборону Вас за власними підписами, а коли не напишуть, то зрікайтесь. [...] Вступати ж в боротьбу Вам самим – занизько для Вас; знов кажу, що Ви вище всіх головою і повинні так і триматись. Коли “сочувствователи” мають охоту, нехай боряться, нехай змагаються, але нехай Вас не втягують в сю боротьбу, бо в запалі Ви можете зробити помилковий ступінь, помилково слово кинути – і за його захопляться, щоб далі обкидати Вас болотом” (Михайло Грушевський. Наша політика: Матеріяли до історії конфлікту в НТШ 1913 р. / Упоряд. Л.Винар, Є.Пшеничний. – Нью-Йорк; Дрогобич, 2003. – С. 220–221; лист від 10 серпня (28 липня) 1913 р.).

№ 212 [Львів, 17 (4) жовтня 1913 р.]

Публікується вперше за оригіналом телеграми (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 310). Телеграма на бланку. Адресована зі Львова до Києва (Паньківська, 9). Місце, число і місяць відправлення зазначено на бланку, рік встановлено за датою прийняття телеграми у Києві (4/X 1913).

Отримавши лист М.Грушевського від 15 (2) жовтня, І.Джиджора посилає цю телеграму, сповіщаючи в ній про вже відправлений ним лист від 16 (3) жовтня 1913 р.

№ 213 [Київ, 21 (8) листопада 1913 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 62–62 зв.).

Місце та дату написання встановлено за поштовим штемпелем на конверті (арк. 63) від цього листа (Київ, 8.11.13), адресованого: “В Австрію, Lemberg, Львів, Понінського 6, віля Грушевських, В[исоко]поважаному Д[окто]ру Івану Джиджори”.

Тут плян: розіслати за кілька день перед зборами друковану відозву до галицьких членів від тутешніх членів. – *Див. коментарі до листа І.Джиджори від 25 (12) листопада 1913 р.; до листа М.Грушевського від 17 (4) грудня 1913 р.*

Vertatur (латин.) – перегорни

№ 214 [Київ, після 23 (10) листопада 1913 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 131–131 зв.).

Місце написання встановлено за змістом, дату – за часом перебування М.Грушевського у Полтаві (9–10 листопада ст. ст. 1913 р.) та згадками про статтю З.Кузели та платню Ю.Чик, про які вже йшлося у попередньому листі від 21 (8) листопада 1913 р.

Я виїздив на кілька днів до Полтави... – 9–10 (ст. ст.) 1913 р. М.Грушевський перебував у Полтаві на зібранні з нагоди 75-річчя від дня смерті Івана Котляревського. Урочистості розпочалися 10 листопада об 11 год. біля пам'ятника письменникові на бульварі його імені з панахиди та покладання вінків від численних делегацій з різних куточків України. М.Грушевський представляв українські наукові інституції. Збереглася світлина М.Грушевського у колі київської студентської молоді на цьому вшануванні пам'яті класика української літератури (ЦДІАК України, ф. 274, оп. 1, спр. 3320, арк. 114). Фотографію було вилучено під час обшуку помешкання М.Грушевського у Києві у зв'язку з його арештом 1914 р. і включено до слідчої справи разом з іншими світлинами, рукописами та друківаними матеріалами як речовий доказ. 10 листопада 1913 р. вчений виголосив промову, головні думки якої були записані на прохання редакції “Літературно-наукового вістника” і видрукувані під заголовком “З промови на полтавським святі” (ЛНВ. – 1913. – Т. LXIV. – Кн. XII. – С. 423–424; передрук див.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Львів, 2005. – Т. 2. – С. 466–467).

№ 215 [Київ, перед 25 (12) листопада 1913 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 95–96).

Місце написання встановлено за змістом, дату – за відповіддю І.Джиджори на цей лист 25 (12) листопада 1913 р., у якій він подає поради М.Грушевському щодо відповіді Виділу та Історичній секції НТШ.

Я ще не післав відповіді Виділу... – Ця відповідь була не першою і не останньою. Після вересневих нарад з київськими членами НТШ, які згодилися з М.Грушевським щодо його відмови від посади голови НТШ, в 20-х числах жовтня вчений прибув до Львова на виклади. 24 (11) жовтня він написав до Виділу такого листа: “Отсим подаю до відомости Хв[ального] Виділу, що я складаю з себе уряд голови Товариства і редакцію його видань: СХVI том “Записок” докінчу” (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 405, арк. 5). На звернення того ж Хвального Виділу 28 (15) жовтня історик більш докладно обґрунтовує своє рішення: “З приводу письма Хв[ального] Виділу з 24/Х мушу ствердити, що вибір Загальними зборами комісії для розслідування закидів анонімної брошури не наступив по моїй інтенції. Позволю собі пригадати, що моєю інтенцією було, аби Загальні збори, не приступаючи до дневного порядку, вибрали комісію для оцінки брошури і що по вислуханню її справоздання перейшли до дискусії над справозданням уступаючого Виділу” (Там само, арк. 6). Лист М.Грушевського від 24 (11) жовтня було відчитано на засіданні Виділу 29 (16) жовтня 1913 р. (Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Ч. 56. – С. 5), але вже 6 листопада (24 жовтня) 1913 р. керівний орган НТШ знову звернувся до М.Грушевського з проханням повернутися до виконання своїх обов'язків. З питанням, як на цей раз сформулювати свою відповідь, професор звертається до свого учня. У листі від 25 (12) листопада 1913 р. (див. лист) І.Джиджора подає варіант відповіді Виділу та Історично-філософській секції. Скориставшись його порадою, 29 (16) листопада 1913 р. М.Гру-

шевський відправляє листа: “До Хвального Виділу Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. На лист Хв[ального] Виділу з дня 6/ХІ маю честь пояснити, що я зрікся, не можучи працювати в Товаристві в теперішніх обставинах, а тим самим брати відповідальність за його діяльність і її результати” (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 405, арк. 7–7 зв.). У цьому ж листі М.Грушевський порушує також питання про подальше адміністративне управління Академічним домом, вважаючи найбільш відповідним для цього НТШ. Власне, відповідь М.Грушевського Виділові по суті і формі практично збігається з редакцією І.Джиджори. Але і на цьому листовні “перемовини” Виділу з М.Грушевським не скінчилися. Як свідчить лист професора до свого учня від 12 грудня (29 листопада) 1913 р. (*див. лист*). Виділ сповістив, що не бачить причини, чому М.Грушевський не може працювати в теперішніх обставинах, і буде старатися усунути названі перешкоди. Михайло Сергійович не бачив необхідності відповідати, і, скоріше за все, не відповів (документів подібного змісту не виявлено). Останню “відмовну” відповідь М.Грушевський надіслав на рішення загальних зборів НТШ від 26 (13) грудня 1913 р. у березні 1914 р. (*див. коментар до листа, відправленого з Києва близько 20–21 (7–8) березня 1914 р.*). *Див. також листи М.Грушевського від 5 грудня (22 листопада) 1913 р. та 12 грудня (29 листопада) 1913 р.*

Кілька днів дістав письмо секції... – Свою історію має і відмова М.Грушевського від посади голови Історично-філософичної секції НТШ. 24 (11) жовтня 1913 р. паралельно з заявою до Виділу вчений подав короткий листа і до Хвальної Історично-філософичної секції НТШ: “Прошу прийняти ласкаво до відомости, що я уступаю з президії секції” (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 118, арк. 4). 5 листопада (23 жовтня) 1913 р. на засіданні секції було зачитано цей лист-заяву і на внесення В.Охримовича ухвалено: “Резигнації не прийняти до відома й просити проф. М.Грушевського, щоби взяв її назад; в противнім разі, щоби подав її причини” (Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Ч. 56. – С. 10–11; ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 42, арк. 136). Серед присутніх на цьому засіданні секції був і І.Джиджора. 4 грудня (21 листопада) 1913 р. М.Грушевський надіслав з Москви до Історично-філософичної секції НТШ лист з підтвердженням своєї відмови: “До Хвальної Історично-філософичної секції Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. На лист Хвальної секції маю честь пояснити, що свою резігнацію заявив я тому, що в тих відносинах, які останніми часами утворилися, я однаково не можу працювати в Товаристві; тому ж змушений і при сій резігнації оставати. З високим поважаннем М.Грушевський. Москва, 21, ХІ.913” (Там само, спр. 966, арк. 59; лист адресований Іванові Кревецькому). Як свідчать протоколи, цю “відмовну відповідь” професора М.Грушевського було прочитано на секції лише 31 грудня 1913 р. Рішення у справі було відкладено “на пізнійше” (Там само, спр. 42, арк. 141; Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Ч. 56. – С. 17–18). *Див. також лист М.Грушевського від 5 грудня (22 листопада) 1913 р.*

...Чи буде стаття Ignotus-a до ХІ ки[иуєкки]? – До ХІ і ХІІ книжок (Т. LXIV) своїх оглядів Ignotus не подав. Наступний з’явився у лютому 1914 р. під назвою “З австрійської України. Виборча реформа” (ЛНВ. – 1914. – Т. LXV. – Кн. II. – С. 381–393).

№ 216 [Львів,] 25 (12) листопада 1913 р.

Вперше опубліковано: Михайло Грушевський. Наша політика. Матеріали до історії конфлікту в НТШ 1913 року / Упоряд. Л.Винар, Є.Пшеничний. – Нью-Йорк; Дрогобич, 2003. – С. 225–229. Подається за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 314–316 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

...перетримав трохи один лист з ред[акції] “Голоса минушого”. – Згаданий лист редактора журналу В.Семевського від 20 (7) жовтня 1913 р. зберігається: Там само, спр. 739, арк. 3–4 зв. У ньому висловлюється пропозиція написати відгук на працю: *Приселков М.Д.* Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X–XII вв. – СПб, 1913 (рецензію М.Грушевського опубліковано: Голос минушого. – М., 1914. – № 1. – С. 307–311). В.Семевський звертається також з проханням подати невидані рукописи чи недруковані матеріали до ювілею Т.Г.Шевченка, а також шкодує, що М.П.Василенко не надіслав обіщаних рецензій на “Иллюстрированную историю Украины” та один з томів “Історії України–Руси” М. Грушевського.

...*Торговий Дом Бр[атъев] Башмаковых...* – Йдеться про комісіонерів державної друкарні в Москві та власників книжкового складу, через який розповсюджувалися книги М.Грушевського та підручник його батька – “Первая учебная книга церковно-славянского языка”.

Рибіцький в присланім листі заявляє... – Тут І.Джиджора детально передає зміст листа радника магістрату Тадеуша Рибіцького від 7 листопада (н. ст.) 1913 р. Лист зберігається: ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 871, арк. 238–238 зв.

...*якийсь Антін Добрянський...* – Згаданий лист від 17 (4) жовтня 1913 р. зберігається: Там само, спр. 304, с. 83–85.

...*при нагоді відповідей в справі статута...* – Підсумком загальних зборів НТШ 29 (16) червня 1913 р. стала ухвала про скликання на кінець року Надзвичайних зборів для прийняття нового статуту. 10 вересня 1913 р. на засіданні Виділу було обрано комісію для розробки його проекту в складі В.Охримовича, С.Томашівського та С.Рудницького (Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Ч. 56. – С. 2). 22 жовтня Виділ прийняв до відома, що комісія такий проект підготувала, і призначив спеціальне засідання для його обговорення (Там само. – С. 5). 29 жовтня після дискусії проект прийнято на Виділі з деякими поправками, надруковано та розіслано всім членам Товариства зі зверненням подати до 15 листопада свої зауваги (Там само. – С. 5). Власне про такі листи-відповіді і повідомляє І.Джиджора. Розроблений і розісланий проект отримав не лише листовні відповіді, а й викликав дискусію в “Раді” та “Ділі” (див. коментар до цього листа нижче). Однією з найвразливіших позицій цього проекту було позбавлення членів з підросійської України права передавати свій голос на загальних зборах Товариства через “повновласті” (письмову заяву про передачу цього права). Окрім дискусій на шпальтах газет, київські члени підготували звернення (в редакції В.Перетца та Д.Дорошенка) з приводу проекту статуту НТШ і ухвалили його, як повідомляє у своєму листі М.Грушевський, 22–23 (9–10) листопада 1913 р. (див. лист М.Грушевського від 21 (8) листопада 1913 р. та лист, відправлений ним після після 23 (10) листопада 1913 р.). Отримавши критичні та категоричні зауваги, 3 грудня (н. ст.) Виділ прийняв деякі зміни, запропоновані комісією, видрукував та розіслав нову редакцію (“Проект зміни статута Наукового товариства імені Шевченка у Львові, предложений надзвичайним загальним зборам 26 грудня 1913 р.” див.: *Винар Л.* Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка: 1892–1934. – Нью-Йорк; Дрогобич; Львів, 2006. – С. 304–316; ЦДІАЛ, ф. 362, оп. 1, спр. 54, арк. 27–34 зв.). У цій останній редакції параграф про права позальвівських членів було змінено (§20), повернуто позицію про передачу права голосу через “повновласті”, але підписані при свідках. Враховуючи ці та інші зміни в новому проекті статуту, київські члени НТШ так само підготували новий текст, автором якого, найвірогідніше, був С.Єфремов (текст “В справі зміни статуту Наукового товариства імені Шевченка у Львові” передруковано: *Винар Л.* Вказ. пр. – С. 361–366). 26 грудня 1913 р. Виділ вирішив зняти з порядку денного питання про зміну статуту, про що вже на зборах повідомив В.Охримович. Див. коментар до листа М.Грушевського від 17 (4) грудня 1913 р.

Тим часом тепер зачинають вписувати своїх членів... – За офіційними даними ця інформація виглядає так: 10 вересня 1913 р. на засіданні Виділу було прийнято 6 нових членів, 22 жовтня – 4; 5 листопада – 4; 19 листопада – 7; 24 грудня – 46 (Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Ч. 56. – С. 2, 5, 6, 9). Заради об’єктивності варто зауважити, що впродовж 1913 р. до Українського наукового товариства у Києві було прийнято 65 нових членів, з них 50 стали членами у жовтні – грудні 1913 р. (*Зайцева З.* Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – К., 2006. – С. 212–213).

...і як подвійний том “Записок” випустять.... Збірник в честь Франка! – Такий збірник вийшов як подвійний том “Записок” НТШ у 1914 р. (томи СХVII–СХVIII). Редактор не вказаний. Томи присвячено: “Іванові Франкові в сорокліте письменської діяльності”. Збереглося запрошення (від 28 лютого 1912 р.) Іванові Джиджорі взяти участь у підготовці літературно-наукового збірника на пошану Іванові Франкові (надіслати статтю до кінця серпня 1912 р. на адресу секретаря Ювілейного комітету бібліотекаря НТШ Івана Кревецького) (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 1). Учасні у збірці з відомих причин І.Джиджора не взяв. Не подав матеріалів і М.Грушевський. Коли ж томи вийшли, П.Стебницький обурено писав своєму другові Є.Чикаленкові: “А тим часом – який скандал – в книжці “Записок”, присвяченій Франкові, єсть усі хто вгодно, окрім професора...” (Євген Чикаленко і Петро Стебницький: Листування: 1901–1922 роки / Упоряд. Н.Миронець, І.Старовойтенко, О.Степченко. – К., 2008. – С. 397; лист від 15 травня (ст. ст.) 1914 р.).

...за ним піде знова така подвійна книжка з Шевченківським матеріалом... – Така збірка шевченкознавчих студій та матеріалів вийшла як подвійний том ЗНТШ лише у 1917 р. (томи СХІХ–СХХ). Редактор не вказаний. Рішення про підготовку цих томів на внесення Історично-філософичної секції було прийнято Виділом НТШ ще 27 лютого 1913 р. Крім того, ухвалено, що “при надаванню наук[ових] підмог у сім році узгляднювати передовсім ті особи, що зобов’язуються предложити праці про Т.Шевченка” (Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Ч. 54. – С. 2–3).

Дальше Студ[инський] через мене радиться П. Професора, чи було б добре, якби він про ту цілу аферу написав статтю до “Ради”... – Як свідчить відповідь М.Грушевського від 5 грудня (22 листопада) 1913 р., ця пропозиція видавцем “Ради” прийнята не була. Окрім низки публікацій в “Раді” С.Єфремова, про що йдеться у цьому листі, в газеті була видрукувана також стаття: *Дорошенко Д.* Наукове товариство імени Шевченка під проводом проф. М.Грушевського // Рада. – 14 (27) листопада. – № 261. – С. 2.

Щодо того, як П. Проф. мають відповісти Виділові і секції... – Тут І.Джиджора на прохання учителя в листі, відправленому з Києва перед 25 (12) листопада 1913 р., подає свій варіант відповіді Виділові і секції. Скориставшись порадою учня, М.Грушевський відправляє ці відповіді: Виділові – 29 (16) листопада 1913 р. (*див. коментар до листа М.Грушевського, відправленого з Києва перед 25 (12) листопада 1913 р.*); секції – 4 грудня (21 листопада) 1913 р. (*див. коментар до того ж листа*). Про це він повідомив І.Джиджору 5 грудня (22 листопада) 1913 р.

Велику констернацію, але також озлобленне, викликав фейлетон Єфремова... – Йдеться про статтю С.Єфремова в рубриці “З нашого життя”, опубліковану в газеті “Рада” (1913. – 9 листопада. – № 257. – С. 2–3). У ній автор висловлював свої критичні зауваги до проекту нового статуту НТШ та застерігав, що він може привести Товариство до руїни. Гострий публіцистичний виступ С.Єфремова викликав полеміку на сторінках “Ради” і “Діла”. Першим відгукнувся С.Томашівський (“Лист до редакції”, підписаний: Стефан Томашівський, заступник голови НТШ // Рада. – 1913. – 16 листопада. – № 263. – С. 3). Київський публіцист не забарився з

відповіддю (*Єфремов С. Звичайною дорогою (Відповідь д. С.Томашівському) // Рада. — 1913. — 20 листопада. — № 266*). А далі майже до середини грудня дискусія тривала між С.Єфремовим і С.Рудницьким. Див.: *Рудницький С. В справі зміни статута Наукового товариства ім. Шевченка (3 приводу статті С.Єфремова) // Діло. — 1913. — 28 листопада. — Ч. 266. — С. 1–3; 29 листопада. — Ч. 267. — С. 1–2; Його ж. В справі зміни статута Наукового товариства ім. Шевченка. Моя відповідь д. Єфремову // Там само. — 12 грудня. — Ч. 277. — С. 2–3; Єфремов С. З нашого життя // Рада. — 1908. — 23 листопада. — № 268. — С. 2–3; 8 грудня. — № 280. — С. 2–3*). Усі ці статті зібрані і передруковані у виданні: *Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка: 1892–1934. — Нью-Йорк; Дрогобич; Львів, 2006. — С. 317–353*. Не схвалюючи думок і емоцій авторів, особливо С.Єфремова, своє слово сказав і І.Франко (Діло. — 1913. — 25 грудня. — Ч. 286). Небайдужий до долі Товариства П.Стебницький писав Є.Чикаленкові: “Я тепер все під вражінням тої страшної полеміки, що виникла з приводу статуту Наук[ового] Т[овариств]ва та виходу професора. Ви надзвичайний оптиміст, коли бачите в тім всім якісь добрі сторони і передбачаєте вигідні наслідки, а я, окрім шкоди, величезної шкоди для національної справи, нічого не бачу” (Євген Чикаленко і Петро Стебницький: *Листування: 1901–1922 роки / Упоряд. Н.Миронець, І.Старовойтенко, О.Степченко. — К., 2008. — С. 366; лист від 26 (13) листопада 1913 р.*). Не підтримав С.Єфремова та інших київських членів НТШ у цій полеміці відомий український мовознавець Євген Тимченко: “Я дивуюся Рудницькому, що він відповідав Єфремову. Грушевський, як бачите, сам не виступає, а як розумна людина, спустив своїх хортів з ланцюгів, а сам тільки сміється в бороду. З добродіями а la Єфрем[ов] не варто полемізувати, тільки загадитись можна. [...] Як бачу з нового проекту, §20 майже не відминився від §16 колишнього статуту, а в цім §, здається, і була вся сила. Я гадаю, що ми, українці, не можемо мати голосу в тих справах, які або не розуміємо, не знаємо, або знаємо з голосу Грушевського і його прихильників” (див.: *Листи Євгена Тимченка до Володимира Гнатюка / Публікація П.Баб'яка // ЗНТШ. — Львів, 1992. — Т. ССХХІV. Праці філологічної секції. — С. 306*).

Полеміка з приводу статті *Ignotusa*, підізнана немудрим аляборатом Кривецького...— Йдеться про реакцію на огляд: *Ignotus*. З австрійської України. В сіті легенди // ЛНВ. — 1913. — Т. LXIV. — Кн. VI. — С. 552–557. Згадана І.Джиджорою полеміка була викликана вступною заміткою І.Кривецького до його статті “Австроросійське напружене 1908–1912 рр. і становище австрійських українців” (Діло. — 1913. — 7 листопада. — С. 1). У ній автор зауважував, що в умовах напружених відносин Австрії та Росії *Ignotus* невірно висвітлює позицію галицького політикуму як австрофільську. Далі І.Кривецький повідомляв про підготовлену ним ґрунтовну відповідь, яку редакція ЛНВ відмовилася друкувати, і він подає її текст у “Ділі”. Після цієї публікації з’явилася коротка замітка в “Новому слові”, де від імені учителя “політичного такту” писалося, що І.Кривецький назвав ЛНВ органом Грушевського, через що редакція відмовилася друкувати його статтю. А “Діло”, мовляв, публікуючи ці слова, зводить особисті порахунки з професором Грушевським. Переглянувши публікацію І.Кривецького, цих слів дійсно не виявлено. Тому зрозуміло, що на такий закид “Діло” не могло не зреагувати. Редакція відзначала, що у вступній замітці Кривецького нічого не було сказано про ЛНВ як орган Грушевського і відмову останнього в публікації (“З газет” // Діло. — 1913. — 11 листопада. — С. 4). За два дні “Діло” і далі виправдовується, що ніколи не робило закидів М.Грушевському. Водночас не відкидає, що назвало статтю *Ignotus*’а духовно спорідненою з висновками професора Грушевського в “Нашій політиці” (Про “особисті порахунки” // Діло. — 1913. — 13 листопада. — С. 1–3).

Просив би П. Професора знова удатися до Академії за дозволом... – Див. лист М.Грушевського від 5 грудня (22 листопада) 1913 р. та коментар до листа М.Грушевського від 23 (10) лютого 1914 р.

meritum (латин.) – заслуга, винагорода, ласка

№ 217 [Львів,] 26 (13) листопада 1913 р.

Вперше опубліковано: Михайло Грушевський. Наша політика: Матеріали до історії конфлікту в НТШ 1913 року / Упоряд. Л.Винар, Є.Пшеничний. – Нью-Йорк; Дрогобич, 2003. – С. 229–231. Подається за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 317–321 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

...від контракту з Миколою Готичом... – Йдеться про різьбяр, співвласника земельної ділянки у Криворівні, придбаной Михайлом та Марією Грушевськими у листопаді 1911 р. Наступного року за порадою священника О.Волянського М.Грушевський відкупив у Миколи Готича його частку за 2000 корон. Детально див.: *Панькова С.* Літні вакації Михайла Грушевського у Криворівні // Український археографічний щорічник. – Нова серія. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 826–833.

...що, напр., умова з Вид[авничою] спілкою... – Йдеться про угоду Видавничої спілки з НТШ про закупівлю останнім, а власне книгарнями Товариства, усіх видань Спілки гуртом, прийняту одноголосно на загальних зборах НТШ 12 травня 1909 р. (Див. виступ М.Грушевського на загальних зборах НТШ 12 травня 1909 р. // Хроніка НТШ. – Львів, 1909. – Ч. 37. – С. 1–5; передрук: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Львів, 2006. – Т. 8. – С. 352–354). Угода була укладена з метою поживлення книгообміну НТШ з провінційними книгарнями. Причина незадовільного обміну полягала в тому, що Товариство спеціалізувалося на виданні наукової літератури, яку місцеві розповсюджувачі купували неохоче. За рахунок видань популярної літератури, що виходила під фірмою Спілки, передбачалося розширити цей обмін, поживити торгівлю і забезпечити прибуток. Угода передбачала узгодження плану Видавничої спілки з книгарнями, тим самим врахування запитів читачів. У брошурі “Перед загальними зборами Наукового товариства ім. Шевченка” ця умова розглядалася як одне зі зловживань М.Грушевського (Михайло Грушевський. Наша політика: Матеріали до історії конфлікту в НТШ 1913 року. – С. 183–184). Відповідь на ці закиди було дано у брошурі “В обороні правди” (Там само. – С. 193–194).

№ 218 [Київ, 27 (14) листопада 1913 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 65–65 зв.).

Місце і дату написання встановлено за поштовим штампелем на конверті (арк. 64–64 зв.) від цього листа (Київ, 14.11.13), адресованого: “Австрія, Lemberg, Львов, ул. Понінського 6, віля Грушевських, В[исоко]поважаному Д[окто]ру Іванови Джиджорі”.

Тільки що принесли два Ваші листи. – Йдеться про листи І.Джиджори від 25 (12) і 26 (13) листопада 1913 р.

...що Ст[удинсько]му треба закомунікувати матеріали, Вами зібрані для брошюри. – До переконання поділитися матеріалами, зібраними до брошюри, М.Грушевський прийшов після відомостей про позицію К.Студинського, поданих докладно І.Джиджорою у листі від 25 (12) листопада 1913 р. Про цю позицію свідчить і дописка рукою К.Студинського на листі Виділу НТШ від 24 жовтня 1913 р. про включення його до складу комісії з перевірки закидів, зроблених М.Грушевському в брошурі “Перед загальними зборами Наукового товариства ім Шевченка”: “До суду над

Мих[айлом] Груш[евським] я не пристав, бо це було свинство” (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 37–37 зв.).

Стаття Ignotus позсадана скоро... – Згадана стаття опублікована: *Ignotus*. З австрійської України. Виборча реформа // ЛНВ. – 1914. – Т. LXV. – Кн. II. – С. 381–393. Про цю статтю нагадує М.Грушевський і в листі від 12 грудня (29 листопада) 1913 р.

№ 219 Москва, 5 грудня (22 листопада) 1913 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 67–67 зв.).

...до Полтави... – Див. коментар до листа, відправленого М.Грушевським з Києва після 23 (10) листопада 1913 р. 22–23 (9–10) листопада 1913 р. М.Грушевський перебував у Полтаві на зібранні з нагоди 75-річчя від дня смерті Івана Котляревського.

...і до Москви... – У щоденнику М.Грушевського 1910–1914 рр., що зберігся лише в купюрах Київського губернського жандармського управління, зафіксовано записи про його перебування у Москві в 20-х числах листопада 1913 р. Так, 22 листопада (ст. ст.) він узяв участь у нарадах членів партії кадетів, яке відбулося у помещканні князя П.Д.Долгорукова. 23 листопада М.Грушевський виступив на зібранні Товариства єднання народностей Росії, у зв’язку з проведенням якого він прибув до Москви заздалегідь на прохання заступника товариства В.Обнінського (Щоденник Михайла Грушевського 1910–1914 рр. в купюрах Київського губернського жандармського управління / Вступна стаття, публікація, примітки С.Панькової // ЗНТШ. – Львів, 2006. – Т. CCLI: Праці Історично-філософської секції. – С. 616, 627).

Вчора післяв письмо до Академії наук. – Вже 19 грудня (ст. ст.) 1913 р. академік імператорської Академії наук О.Лаппо-Данилевський, через якого М.Грушевський звертався за дозволом, відповідав: “Дело Джиджоры уже двинулось и, вероятно, разрешится (если не разрешено) в благополучном смысле” (“Прошу принять уверение в совершенном почтении и преданности”: Письма А.С.Лаппо-Данилевского М.С.Грушевскому. 1905–1914 гг. / Публ. Матяш И. // Исторический архив. – 2002. – № 4. – С. 148). Див. коментар до листа І.Джиджори від 25 (12) листопада 1913 р. та листа М.Грушевського від 23 (10) лютого 1914 р.

Мотивованне резигнації до Виділу я вислав тиждень тому, до секції – вчора. – Див. коментар до листа М.Грушевського, відправленого з Києва перед 25 (12) листопада 1913 р.

Франко упоминається про гроші... – Йдеться про лист І.Франка до М.Грушевського від 24 листопада 1913 р. (н. ст.). Пояснюючи складне фінансове становище, Іван Якович писав: “Думаю, що не зайвим буде пригадати шановному Пану Професору, що Ви ще перед попереднім від’їздом до Києва обіцяли мені прислати 400 руб., ухвалених для мене Товариством прихильників, а по поверті з Києва обіцяли мені, що ті гроші прийдуть незабаром, а тим часом минає місяць за місяцем, а грошей, навіть зароблених мною, як нема, так нема” (Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2006. – Т. III // Ред. Л.Винар; упоряд. Г.Бурлака, Н.Лисенко. – С. 315). Гонорар мав бути виплачений за видання: *Франко І.Я.* Данте Аліг'єрі: Характеристика середніх віків: Житє поета і вибір із його поезій / Українською мовою зладив Іван Франко. – Львів: Видання Т-ва прихильників української літератури, науки і штуки, [К.: Друкарня Київської 2-ої Артлі], 1913.

...долучаю листа... – Згаданий лист до Виділу Товариства прихильників української літератури, наук та штуки у Львові від 22 листопада (ст. ст.) 1913 р.

зберігся у корпусі листів М.Грушевського до І.Джиджори (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 66–66 зв.). У ньому, зокрема, йшлося: “Д[окто]р Франко пригадує про свій гонорар за Данта. Обчисленне рахунків долучаю, по <нерозбірл.> кліше, пересилку etc. чистий прихід можна рахувати на 260 р[уб.], а вношу гонорар д[окто]ру Франку 400 кор[он]= бл[изько] 160 руб. і прошу йому виплатити. [...] Коли на судничій книжці вже нема грошей, то пока буде виплачено з уділів, треба б зараз позичити на вексель за щитом Спілки з тим, щоб потім з уділів покрити – бо треба б виплатити зараз”.

№ 220 [Москва, перед 11 грудня (28 листопада) 1913 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 128–128 зв.). Поштова картка видова: “Полтава. Будинок губ[ернського] земства”. Адресована: “Високоповажаному Д[окто]ру Іванови Джиджорі в Львів, Австрія, Lemberg, ул. Понінського, 6, віля Грушевських”. Поштовий штампель Москви (дата пошкоджена зірваною маркою).

Місце написання встановлено за поштовим штампелем, дату – за змістом.

В четвер 28 (11) я сподіюся бути вже дома... – Див.: листи М.Грушевського від 5 грудня (22 листопада) та 12 грудня (29 листопада) 1913 р.

№ 221 [Київ,] 12 грудня (29 листопада) 1913 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 74–74 зв.).

Місце написання встановлено за поштовим штампелем (Київ, 29.11.13) на конверті від цього листа (арк. 68), адресованого: “Австрія, Lemberg, Львов, ул. Понінського, 6, віля Грушевських, В[исоко]поважаному Д[окто]ру Іванови Джиджорі, Ів. Джиджоре, заказное”.

Франко написав міні грубіального листа, що йому грошей за Данта не платять. – Йдеться про лист І.Франка від 6 грудня (н. ст.) 1914 р.: “Даремно дожидаючи Вашої відповіді на моє останнє письмо, я не можу інакше пояснити собі Вашого поступування зо мною як легковаженням моєї особи та моєї праці, за яку Вам зовсім не спішно віддати мені те, що мені по Вашій власній оцінці належиться. Покладаючися на Вашу обіцянку, з якою Ви за свого побуту у Львові обійшлися зовсім легкокомисно, я опинився в досить прикрім положенню. Тому ще раз поновляю свою просьбу не як Ваш бувший товариш, що не раз, крім звичайної громадської служби, видавав Вам також чисто товариські услуги, але як робітник, якого роботу Ви замовили та пустили в світ і якому Ви тут же й забули заплатити” (Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2006. – Т. III / Ред. Л.Винар; упорядн. Г.Бурлака, Н.Лисенко. – С. 316). Насправді М.Грушевський не раз у своїх листах до І.Джиджори порушував питання про невідкладну виплату гонорару І.Франкові. Виконання цього доручення ускладнювалося фінансовими проблемами Видавничої спілки та Товариства прихильників української літератури, науки і штуки.

Застав лист від Виділу Т[овариства] Шевч[енка]... – Це був лист у відповідь на відмову М.Грушевського, направлену Виділу НТШ з Києва 29 (16) листопада 1913 р. (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 405, арк. 7). Найвірогідніше, Грушевський не відгукнувся на нього (відомостей не виявлено). Останню відповідь Виділові, зважаючи на рішення загальних зборів від 26 (13) грудня 1913 р., М.Грушевський направив у березні 1914 р. Див. коментарі до листів М.Грушевського до І.Джиджори, відправлених з Києва перед 25 (12) листопада 1913 р. та близько 20–21 (7–8) березня 1914 р.

З подорозси до Москви я дуже вдоволений: в архіві зробив чимало, з'їзд удався дуже добре. – З'їздом М.Грушевський називає зібрання Товариства єднання

народностей Росії, яке відбулося 23 листопада 1913 р. за участю представників України, Грузії, Естонії та інших недержавних народів Російської імперії. На запрошення заступника товариства В.Обнінського М.Грушевський прибув задалегідь, виступив з доповіддю на широкому зібранні, наступного дня мав слово у більш тісному колі представників товариства, про що свідчить лист В.Обнінського від 25 листопада 1913 р.: “[...] не дадите ли Вы для протокола вчерашней беседы краткий конспект своих двух речей. Я придаю этой беседе значение и хотелось бы сохранить для истории запись ее” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 665, с. 6). Детально див.: Щоденник Михайла Грушевського 1910–1914 рр. в купюрах Київського губернського жандармського управління / Вступна стаття, публікація, примітки С.Панькової // ЗНТШ. – Львів, 2006. – Т. ССІ: Праці Історично-філософської секції. – С. 616, 627.

...допильнуйте, аби Франкові гроші за Данта (я пропонував 400 кор[он]) виплатили зараз. – Цю суму М.Грушевський називає у своєму зверненні до Виділу Товариства прихильників української літератури, науки та штуки про невідкладну виплату гонорару І.Франкові (див. звернення у коментарі до листа М.Грушевського до І.Джиджори від 5 грудня (22 листопада) 1913 р.).

№ 222 [Львів,] 15 (2) грудня 1913 р.

Фрагмент (закінчення листа) публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 324).

Місце написання встановлено за змістом.

№ 223 [Київ,] 17 (4) грудня 1913 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 71, 71 зв., 73–73 зв.).

Місце написання встановлено за поштовим штемпелем на конверті (арк. 72) від цього листа (Київ, 4.12.13), адресованого: “Австрія, Lemberg, Львов, ул. Понінського, 6. Високоповажаному Д[окто]ру Іванови Джиджорі, Ів. Джиджоре”.

Вчора я одержав Ваш лист з іменами членів... – Йдеться про лист (недатований) за підписом прихильників М.Грушевського в НТШ, написаний рукою М.Федюшки (Євшана). Зберігається в архівній справі його листів до М.Грушевського (Там само, спр. 800, арк. 72–72 зв.). До листа додано список (арк. 73–75) з 34-х осіб (членів НТШ з Наддніпрянської України) та відповідно прізвища галицьких діячів Товариства, яким передбачалося передати голоси на загальних зборах 26 (13) грудня 1913 р.). У ньому чимало закреслень та дописок рукою М.Грушевського. Зважаючи на важливість цього документа для реконструкції подій, що передували загальним зборам НТШ 26 (13) грудня 1913 р., подаємо його в цілому:

Високоповажаний

Пане Професор!

Посилаємо спис членів, яким пропонуємо дати повновласти на заг[альні] збори. Справу пропонуємо повести так:

Нехай комітет, зложений з киян, звернеться до поодиноких членів з листом такого змісту:

Дайте повновласть такому-то з порученем голосувати проти статута. Про се повідоміть Виділ одною карткою, а повідомлене уповноваженому пришліть на адресу: д[окто]р Іван Джиджора, Львів, ул. Понінського, 6.

Очевидно, коли би хтось їхав звідти, то повновласть може і повинен взяти для себе. Взагалі в нашій проекті комітет може робити зміни, які буде вважати за відповідні.

Більше не пишемо, бо хочемо чим скорше вислати сей лист.

Все те, розуміється, треба зараз зробити, аби противна сторона не збила когонебудь з пантелику.

З глибоким поважанем

Осип Роздольський, Василь Гарасимчук, Михайло Мочульський, Іван Джиджора, М[икола] Федюшка.

Паням прошу передати поклон [рукою І.Джиджори]

Повновласти на заг[альні] збори 26 /XII 913

- 1) Микита Шаповал – Федюшка
 - 2) Д.Дорошенко – В.Дорошенко
 - 3) М.Сумцов – д[окто]р Волод[имир] Бирчак, Дрогобич
 - 4) П.Лаврів – Василь Пачовський, проф. гімн[азії]
 - 5) П.Стебницький – Осип Роздольський – проф. гімназ[ії]
 - 6) О.Новіцький – Богдан Заклинський
 - 7) В.Перетц – Амврозій Андрохович, проф. Жит[омирської] сем[інарії] [закреслено, поверх написано: К.Студинському]
 - 8) Є.Чикаленко – др. Л.Цегельський [закреслено]
 - 9) В.Леонтович – Антін Крушельницький, директор гімн[азії] [закреслено]
 - 10) Ю.Леонтович – д[окто]р І.Джиджора [закреслено, дописано: В.Леонтович]
 - 11) М.Василенко – Ів[ан] Шпитковський, проф. гімн[азії]
 - 12) Ол[ександр] Грушевський – Яків Яцкевич, зав[ідувач] гімназ[ії]
 - 13) Ор[ест] Левицький – Василь Гарасимчук, проф. сем[інарії] учит[ельської]
 - 14) д[окто]р О[лександр] Черняхівський – Михайло Струтинський, канд[идат] філософії
 - 15) Іл[ля] Шраг – Мих[айло] Мочульський, нотар [закреслено, поверх написано: Чикаленко]
 - 16) Нечуй-Левицький – Роман Заклинський, проф. сем[інарії] учит[ельської]
 - 17) Вас[иль] Вас[ильович] Матвіїв (Харьков – Валеріановський) – Василь Бережанський, радник суду, Самбір
 - 18) М.Біляшівський – М.Залізник
 - 19) Лев Євг[енович] Чикаленко – Іван Саматовка, учит[ель] [закреслено, поверх написано: Джиджора]
 - 20) Вас[иль] Цимбал – Ростислав Заклинський, студ[ент] прав[ник]
 - 21) Марко Грушевський – Григ[орій] Пежанський, радник будівництва [закреслено]
 - 22) А.Є.Кримський – д[окто]р Кир[ило] Студинський, проф. унів[ерситету] [закреслено, дописано: Андроховичу]
 - 23) Вас[иль] Петр[ович] Гегело (Катеринослав – написати через Д.Дорошенка) – Дмитро Катамай, редактор
 - 24) К.Михальчук – д[окто]р Вол[одимир] Коцовський, директор семінарії
 - 25) С.Єфремів – Мочульському
 - 26) Ф.Корш – д[окто]р Ярослав Гординський
 - 27) Ол[ександр] Лотоцький – о. Ю.Кміт
 - 28) Ол[ександр] Мишуга (Варшава, <нерозбір.>) – д[окто]р Денис Лукіянович
 - 29) О.Русов – д[окто]р І. Калитовський, Стрий
 - 30) Єф[им] Сицинський – Орест Авдиківич, Перемишль
 - 31) Вад[им] Щербаківський – Лука Гарматій, учитель
 - 32) Єв[ген] Тимченко – проф. Мих. Тершаковець
 - 33) Ф.Вовк – С. Єфремов [закреслено; дописано: Цегельський]
- б/№ К.Антонович – Крушельниц[ький].

Вони розібрали між себе, хто кого повідомить... — Узгодивши отриманий список, вже 17 (4) грудня 1913 р. Є.Чикаленко відправив листа П.Стебницькому з проханням надіслати до НТШ повідомлення про передачу свого голосу Осипові Роздольському. Одночасно Євген Харлампович просив переказати О.Лотоцькому про передачу голосу Ю.Кміту, Ф.Вовку — Л.Цегельському, а Л.Чикаленкові — І.Джиджорі. Від себе він додавав, що треба послати “свою згоду підписати Ваші прізвища під заявою, що ми всі виходимо з Т[овариств]ва, якщо виявиться, що збори не схотять зробити ніякої сатисфакції пану професорові. Я її маю подати в крайнім разі” (Євген Чикаленко і Петро Стебницький. Листування: 1901–1922 роки / Упоряд. Н.Миронець, І.Старовойтенко, О.Степченко. — К., 2008. — С. 369). Збереглися заяви Василя Цимбала, Івана Нечуя-Левицького та Ореста Левицького про передачу своїх голосів на загальних зборах 26 грудня 1913 р. відповідно Ростиславу Заклинському, Романові Заклинському та Василю Гарасимчуку (ЦДІАЛ України, ф. 1235, оп. 1, спр. 966, арк. 69, 71, 82). Заяви датовані 3 та 4 грудня (ст. ст.) 1913 р. Але не всі київські члени НТШ погодилися з поданими у листі пропозиціями, так само як і виробленою тут думкою щодо статуту. Так, Є.Тимченко, на той час професор Варшавського університету, у своєму листі до В.Гнатюка від 10 грудня (н. ст.) 1913 р. писав: “З Києва дістав прохання передати свій голос Тершаковцю або Джиджорі, але годі, я його передав Зілинському, просячи твердо триматися скасування повноважень” (Листи Євгена Тимченка до Володимира Гнатюка / Публікація П.Баб’яка // ЗНТШ. — Львів, 1992. — Т. ССХХІV: Праці філологічної секції. — С. 305). 24 грудня 1913 р. на засіданні Виділу було перевірено 31 “повновастей” членів Товариства, 26 грудня — ще 4 (Хроніка НТШ. — Львів, 1913. — Ч. 56. — С. 8–9).

Їхати беруться Чикаленко, В.Леонтович, моїсе, Василенко і В.Шемет... — 23 (10) грудня 1913 р. до Львова приїхали Є.Чикаленко, В.Шемет, В.Леонтович. Гості з Києва зустрілися з головою Українського парламентського клубу К.Левицьким, провідними галицькими діячами Є.Олесницьким та С.Федаком. На зборах з галицькими нотаблями та представниками нового (С.Томашівський та В.Охримович) і попереднього (І.Джиджора та М.Мочульський) Виділу в запальних дискусіях опрацювали резолюцію не приймати резигнації М.Грушевського і просити його залишитися головою НТШ. Детально див.: Чикаленко Є. Щоденник: У 2 т. — К., 2004. — Т. I (1907–1917). — С. 293–300; *Винар Л.* Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка: 1892–1934. — Нью-Йорк; Дрогобич; Львів, 2006. — С. 112–115.

...котрий зголосився в члени... — Заява В.Шемета зберігається: ЦДІАЛ України, ф. 1235, оп. 1, спр. 966, арк. 73–73 зв.: “До Високоповажного Виділу Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Бажаючи по змозі сил своїх допомогти розвитку Наукового товариства ім. Шевченка, на підставі арт[икулу] 7-го статуту Товариства прохаю уклінне В[исоко]п[оважаний] Виділ прийняти мене звичайним членом Товариства. Вступове й вкладка в кількості 15 корон вислані мною до Товариства 28/XI ст. ст. з Київ. Про постанову Виділу прохаю вельми якнайшвидче мене повідомити на адресу: Київ, Столипінська, ч. 60, господи 12, Володимирові Шеметові. З повагою Володимир Шемет. 5/XII ст. ст. 1913-го у Києві”. Є.Чикаленко писав у щоденнику, що В.Шемета він намовив їхати як доброго оратора, бо сам публічно промовляти не вмів (Чикаленко Є. Щоденник: У 2 т. — К., 2004. — Т. I (1907–1917). — С. 293).

Можливо, що у Львові тоді буде і Лаврів, моїсе здатися якимись інформаціями, але дужче експонувати його не треба. — Див. коментар до листа М.Грушевського до І.Джиджори від 22 (9) грудня 1913 р.

...крім Віндельбанда ніщо не друкується. — Йдеться про друк праці одного з відомих німецьких істориків філософії В.Віндельбанда. Див.: *Віндельбанд В.* Исто-

рія нової філософії / З німецької переклав М.Залізняк. – К.: Накладом Українсько-Руської видавничої спілки; Друкарня Київської 2-ої Артлії, 1913. – 242 с.

Для Франка конче треба – хоч позичити, а виплатити. – Див. коментар до листів М.Грушевського від 5 грудня (22 листопада) та 12 грудня (29 листопада) 1913 р.

Лист до галицьких членів по виході останнього проекту Статуту приходить цілком переробляти, займеться сим Єфремов... – проект Статуту НТШ, “довірочно” розісланий членам Товариства у листопаді 1913 р, викликав дискусію на сторінках “Ради” і “Діла” та негативні відгуки в листах (див. лист І.Джиджори від 25 (12) листопада 1913 р.). На початку грудня Виділ змушений був розробити і розіслати новий проект. У зв’язку з цим зазнало змін і попереднє звернення київських членів, підготовлене у 20-х числах листопада (див. листи М.Грушевського від 21 (8) листопада 1913 р. та після 23 (10) листопада 1913 р.). За свідченнями Є.Чикаленка новий варіант записки уклав С.Єфремов (Чикаленко Є. Щоденник: У 2 т. – К., 2004. – Т. I (1907–1917). – С. 293). Відомий грушевськознавець Л.Винар вважає більш правдивими спогади Д.Дорошенка про його авторство цього меморіалу разом з В.Перетцом (Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка: 1892–1934. – Нью-Йорк; Дрогобич; Львів, 2006. – С. 111). Зміст листів М.Грушевського та І.Джиджори за листопад–грудень 1913 р., і особливо даного листа, підтверджує відомості Є.Чикаленка, що автором остаточного тексту записки “В справі зміни статуту Наукового товариства ім. Шевченка у Львові” за підписами 15 дійсних членів НТШ, був Сергій Єфремов. Передрук див.: Винар Л. Вказ. пр. – С. 361–366.

№ 224 [Київ,] 22 (9) грудня 1913 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 69–69 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

...тільки що одержав примірники “В обороні правди”. – Брошуру разом з коротким листом надіслав М.Грушевському М.Федюшка (Євшан). Найвірогідніше, той недатований лист відправлений зі Львова не пізніше 21 (8) грудня 1913 р., отже, є надзвичайно важливим свідченням щодо з’ясування дати виходу в світ брошури “В обороні правди”. У ньому, зокрема, йшлося: “Пишу з друкарні, зараз несучу на пошту брошуру. Вже зовсім готова, і вишлемо її в понеділок на провінцію, а відтак львівським членам. Хотів Вам вислати вчора бодай коректурну відбитку, але ще не було готової. З Ів[аном] Мик[олаєвичем] робимо, що можна” (Там само, спр. 800, арк. 85). Брошуру відразу ж було обговорено на зібранні київських членів НТШ, особливо в колі тих, хто мав намір виїхати до Львова. Вже 10 грудня (ст. ст.) 1913 р. М.П.Василенко писав: “Прочитав “В обороні правди”. Мені здається, що написана брошура дуже “убедительно” і зробить великий вплив. Треба тільки, щоб вона була скоріше розповсюджена. Обов’язково дістаньте мені примірник, коли не пришлють мені. Трохи довгенька брошура – це мінус, але факти інтересні і говорять за себе” (Василенко М.П. Вибрані твори: У 3 т. – К., 2008. – Т. 3: Спогади. Щоденники. Листування / Упоряд. І.Б.Усенко, Т.І.Бондарук, А.Ю.Іванова, Є.В.Ромінський. – С. 406–418).

Лаврів, як, моїсе, Ви знаєте, виїждить... – Ю.Тищенко (Сірий) за рекомендацією М.Грушевського працював у Києві завідувачем контори, редакції та книгарні ЛНВ під прізвиськом Павла Пилиповича Лаврова, змінивши у вересні 1907 р. на цій посаді І.Джиджору. Про згадані у листі обставини писав так: “Моя активна праця на книгарському полі тривала від 1907 року до кінця 1913-го, тобто шість років. У 1913 році про моє псевдоавстрійське походження знало вже більше людей, ніж треба. А після певних попереджень було видно, що надалі лишатися мені в Києві

небезпечно. По нараді з М.С.Грушевським я вирішив принаймні на деякий час залишити Київ. [...] Перед самими Різдвяними святами я виїхав з України як австрійський громадянин, за паспортом Лаврова, а вже по трьох чи чотирьох днях після мого виїзду в книгарні ЛНВ з'явилася царська жандармерія з ордером, по якому мали мене заарештувати як небезпечного політичного злочинця. Про це я довідався, вже перебуваючи у Львові. Не спиняючися надовго у Львові, виїхав я до США” (Тищенко Ю. Книгарні “Літературно-наукового вісника” на Наддніпрянщині в 1907–13 рр. (Спогад) // Науковий збірник (Українська Вільна Академія Наук у США). – Нью-Йорк, 1953. – С. 125–126). Див. також: Тищенко (Сірий) Ю. З моїх зустрічей: Спогади / Упоряд. О.Сидоренко, Н.Сидоренко. Передм. М.Шудрі. – К., 1997. За листами Ю.Тищенка (Сірого) до М.Грушевського цього періоду відомо, що спочатку він виїхав до Парижа, а вже звідти до Америки (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 789, арк. 1–3 зв.).

...на його місце посилають Сироїда. – Йдеться про старшого помічника завідувача книгарні НТШ у Львові Осипа Михайловича Сироїда. Обіймав цю посаду у 1905–1913 рр. (Хроніка НТШ. – Львів, 1906. – Ч. 25. – С. 27; Львів, 1907. – Ч. 29. – С. 29; Львів, 1908. – Ч. 33. – С. 33; Львів, 1909. – Ч. 37. – С. 37; Львів, 1910. – Ч. 41. – С. 43; Львів, 1911. – Ч. 45. – С. 37; Львів, 1912. – Ч. 49. – С. 41; Львів, 1913. – Ч. 53. – С. 33; Львів, 1914. – Ч. 57. – С. 33). 17 грудня 1913 р. на засіданні Виділу було ухвалено: “Наслідком просьби управителя книгарні в Києві Лаврова о відпустку, рішено вислати до Києва помічника книгарні О.Сироїда” (Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Ч. 56. – С. 8). М.Грушевський характеризував його як людину “трохи без ініціативи, але солідний і діло знає” (цит. за: Мельник О. Листи Леопольда Будая як джерело до вивчення науково-організаційної та видавничої діяльності Михайла Грушевського (1907–1912) // Український археографічний щорічник. – Нова серія. – К., 2006. – Вип. 10/11. – С. 618). Сам же Ю.Тищенко (Сірий), якого заступив О.Сироїд, згадував, що на початку літа 1915 р. “з Києва надійшли відомості, що тамтешня книгарня “Літературно-наукового вісника” через недбалство чи невміння присланого зі Львова працівника Йосипа Сироїда вкрай занепадала” (Тищенко (Сірий) Ю. Володимир Винниченко // Його ж. З моїх зустрічей: Спогади. – С. 70). У цих же спогадах Ю.Тищенко (Сірий) писав, що “згодом про Сироїда ходила недобра слава як про співробітника “охранки” в Києві” (Там само. – С. 72). Матеріалів на підтвердження чи спростування цих чуток не виявлено. Пізніші відомості про О.Сироїда виявлено в листі В.Дорошенка до Ю.Тищенка (Сірого) від 9 липня 1925 р., в якому йдеться про його службу в одній з кооперативних установ Львова (ЦДАВО України, ф. 3803, оп. 1, спр. 49, арк. 214 зв.).

Михайлу Хоркавому прошу сказати, що я його лист дістав... – Згаданий лист кур’єра канцелярії та бібліотеки НТШ Михайла Хоркавого від 9 грудня (н. ст.) 1913 р. зберігається в ЦДІАК України (ф. 1235, спр. 871, арк. 313–314). У ньому він звертався до Михайла та Марії Грушевських з проханням позичити “дві тисячі гюльденів щонайменше [на] два-три літа”. Певної причини, що спонукала до цього, не називав, а лише наголошував, що просить “поратувати в великій біді, котра мене припроваджує до крайньої розпуки”. Наприкінці листа просив відповісти та вибачався: “Коли я справив прикрість, то прошу уклінно мені дарувати і нікому не спімнути про мій лист”.

№ 225 [Київ,] 23 (10) грудня 1913 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 70).

Місце написання встановлено за змістом.

Долучаю отсей лист.... — У справі листів М.Грушевського до І.Джиджори зберігся недатований лист історика до друкарні НТШ, який, ймовірно (за змістом), він долучав: “В Друкарню Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Прошу перенести на покрите останка мого довгу в друкарні те, що належить міні ще з рахунку гонорарів в Товаристві — ще перед річним замкненням. З поважаннем М.Грушевський (Там само, арк. 142).

1914 рік

№ 226 [Львів,] 1 січня 1914 р. (19 грудня 1913 р.)

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 446, арк. 2–2 зв.). Поштова картка видова з зимовим пейзажем. Адресована: “Київ, Паньківська, 9, кв. 12”. Штемпелі Львова (2.1.14) та Києва (21.12.13). Поздоровлення зберігається у справі листів А.Дермаля до М.Грушевського. Написано рукою І.Джиджори. Місце написання встановлено за поштовим штемпелем.

№ 227 [Київ, перед 24 (11) січня 1914 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 99–99 зв.) Поштова картка. Адресована: “Австрія, Галичина, Lemberg, Львів, ул. Поніньського, 6, віля Грушевських. В[исоко]поважаному Панови Д[окто]ру Іванови Джиджорі”. Штемпель Києва з нерозбірливою датою (прочитується лише рік: 14).

Місце написання встановлено за змістом, дату — за відповіддю І.Джиджори від 24 (11) січня 1914 р., рік уточнено за поштовим штемпелем.

Веліть Теклі... — Йдеться про домашню робітницю Грушевських Теклю Чик (Вільковську), яка впродовж багатьох років допомагала по господарству і стала власне членом родини. Мешкала з Грушевськими на віллі у Львові, згодом у Києві, виїхала з ними на заслання, потім — еміграцію. Разом з Михайлом Сергійовичем, Марією Сильвестрівною та Катериною повернулася до Києва у 1924 р. Перед Другою світовою війною перебралася до Львова, де і прожила свої останні роки. За згадками членів родини Грушевських померла у 1970-х рр.

Ignotus-ови скажіть, щоб ладив статтю доконче... — Йдеться про черговий огляд І.Джиджори із циклу “3 австрійської України”: *Ignotus*. З австрійської України. Виборча реформа // ЛНВ. — 1914. — Т. LXV. — Кн. II. — С. 381–393. Про цю статтю М.Грушевський нагадує також у листах від 23 (10) лютого та 3 березня (18 лютого) 1914 р. Два перші огляди циклу побачили світ у 1913 р. (Т. LXI. — Кн. III. — С. 557–563; Т. LXII. — Кн. VI. — С. 552–557). До них належить і стаття І.Джиджори “Галицька криза” (ЛНВ. — 1913. — Т. LXIV. — Кн. X. — С. 177–185). Окрім огляду, про підготовку якого йдеться в даному листі, у 1914 р. на сторінках ЛНВ було видруковано ще дві суспільно-політичні праці І.Джиджори: *Ignotus*. З австрійської України // ЛНВ. — 1914. — Т. LXV (2). — Кн. V. — С. 357–361; *Його ж*. Галицькі розчарування. — Там само. — Кн. VI. — С. 533–539. Див. бібліографічний покажчик праць Івана Джиджори у цьому томі.

...а Вам для І кн[ізи]ски] “України”... — Жодної статті до журналу “Україна”, що почав виходити у 1914 р. як орган УНТ у Києві за редакцією М.Грушевського, І.Джиджора не подав (див.: Науковий часопис українознавства “Україна” (1907–1932). Покажчик змісту / Упоряд. Р.Майборода, В.Врублевський. — К., 1993. — С. 13–37). Остання наукова розвідка І.Джиджори вийшла під назвою “До історії Генеральної Військової Канцелярії” (ЗНТШ. — 1912. — Т. CVII. — Кн. I. — С. 39–51). Науковий доробок дослідника за 1913 р. складають лише дві рецензії: *Джиджора І*. Рец. на публ.: Finkel Ludwik. W sprawie udziału lenników w elekcyach jagiellońskich. — Lwów,

1913. — 36 s. // ЗНТШ. — Львів, 1913. — Т. СХІV. — Кн. ІІ. — С. 204; *Його ж.* Рец. на публ.: Новомбергский Н. Слово о деле государевы (Процессы до издания Уложения Алексея Михайловича 1649 года). — Москва, 1911. — Т. І. — 10+ 593+14 с. // Там само. — С. 208–210. Звісно, після відмови вчителя від посади голови НТШ та від редагування ЗНТШ, які вже з 1914 р. не виходили регулярно, І.Джиджора відійшов від співпраці із “Записками”. 1914 р. він активно публікувався в ЛНВ, подавши три розлогі огляди галицького суспільно-політичного життя.

№ 228 [Львів,] 24 (11) січня 1914 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 325).

Місце написання встановлено за змістом.

...посилаю тільки лист Шуйської... — Згаданий лист М.М.Шуйської до М.Грушевського серед збереженого корпусу її листів до вченого (Там само, спр. 847; 14 жовтня 1892 р. — 18 червня 1913 р.), до І.Джиджори та Виділу НТШ (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2316, арк. 119–125; 9 грудня 1908 р.— 29 листопада 1911 р.) не виявлено.

Є се лист від Кадлеца з трохи неприємною новиною... — Згаданий лист від 16 січня 1914 р. зберігається: ЦДІАК України, ф. 125, оп. 1, спр. 508, с. 36–38. Неприємною новиною було повідомлення чеського професора про відмову цісаря затвердити кандидатуру М.Грушевського на дійсного члена Чеської академії наук (див. також лист І.Джиджори від 4 грудня (21 листопада) 1911 р. з першою звісткою про обрання М.Грушевського членом Чеської академії наук). Як сатисфакцію за цю відмову чеська наукова громадськість прийняла рішення про обрання М.Грушевського членом найстаршої наукової інституції — Чеського наукового товариства, котре не потребувало для свого вибору урядового затвердження. Про це і повідомив у своєму листі Л.Нідерле, а згодом саме товариство. Лише після розпаду Австро-Угорської імперії члени Чеської академії підняли справу відновлення свого вибору і наново обрала М.Грушевського своїм дійсним членом (див.: Український голос (Вінніпер). — 1920. — 4 лютого.. — Ч. 5. — С. 1).

...від Нідерле... — Йдеться про лист Любора Нідерле від 8 січня (н. ст.) 1914 р., в якому, зокрема, сповіщалося: “Имею честь сообщить Вам, что Чешское Королевское Общество Наук (Česká královská společnost náuk) избрало Вас вчера на мое предложение ординарным своим членом заграничным, имея в виду Вашу огромную и прекрасную деятельность в славянской науке. Сообщая Вам это неофициально, прошу Вас покорно прислать мне самые главные даты Вашей жизни и трудов, чтобы мы могли напечатать на основе их короткую биографию в “Вестнику [Чешского] Кор[олевского] О[бщества] Н[аук] за прошлый год” (цит. за: *Наулко В.* Листи Любора Нідерле до Михайла Грушевського // Український археографічний щорічник. — Нова серія. — К., 2006. — Вип. 10/11. — С. 638).

...i від Král[ovská] Česk[á] Společnost[í] Naúk příjemna... — Йдеться про офіційне повідомлення Чеського королівського наукового товариства про обрання М.Грушевського його дійсним членом. Повідомлення, датоване 7 січня 1914 р., зберігається в ЦДІАК України (ф. 1235, оп. 1, спр. 29, арк. 46): “Král. Česká Společnost Naúk uznávajíc Vaše zásluhy o vědu, zvolilu Vas ve sué dneš nř řádne schuzi svým členem přespolním”.

№ 229 [Львів,] 22 (9) лютого 1914 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 446, арк. 5–5 зв.). Поштова картка видова. Адресована: “Київ, Паньківська, 9, кв. 12”.

Штемпель Львова (22.ІІ.14). Привітання зберігається у справі листів А.Дермаля до М.Грушевського. Написано рукою І.Джиджори.

Місце написання встановлено за поштовим штемпелем.

№ 230 [Київ.] 23 (10) лютого 1914 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 76–77 зв.).

Місце написання встановлено за змістом.

...вся ся серія заборон... – Йдеться про заборону святкування 100-літнього ювілею Тараса Шевченка. Проти цих репресій царату М.Грушевський виступив на сторінках ЛНВ зі своїми публіцистичними працями: “Шевченкове століття” (ЛНВ. – 1914. – Т. LXV. – Кн. II. – С. 212–215); “Сіяння вітру” (Там само. – Т. LXV(2). – Кн. IV. – С. 24–31). Див. також: *Бурчак Л.* Отклики русской печати в связи с юбилеем Шевченка // Украинская жизнь. – 1914. – № 2; *Його ж.* Столетие со дня рождения Шевченка в откликах украинской и русской печати // Там само. – № 3; Тарас Шевченко: Документи і матеріали. – К., 1963. – С. 218–275; *Чикаленко Є.* Щоденник: У 2 т. – К., 2004. – Т. I (1907–1917). – С. 303–327.

Василенко пише для неї рецензію на Вашу книгу... – Найімовірніше, ця рецензія була зініційована самим М.Грушевським. Про це свідчать листи М.Василенка до М.Грушевського. Так, ще 30 грудня (ст. ст.) 1912 р. М.Василенко писав: “Книжки Джиджори не надсилайте мені на село, бо почта ходить сюди не акуратно і я можу розминутись. Я статті Джидж[ори] читав и тепер скоро напишу” (цит. за: *Василенко М.П.* Вибрані твори: У 3 т. – К., 2008. – Т. 3: Спогади. Щоденники. Листування / Упоряд. І.Б.Усенко, Т.І.Бондарук, А.Ю.Іванова, Є.В.Ромінський. – С. 400–401). Але лише 12 лютого (ст. ст.) 1914 р. він сповіщає про те, що написав і посилав рецензію на працю І.Джиджори (Там само. – С. 420). У коментарі до листа зазначено, що в архівному фонді М.П.Василенка (ІР НБУВ, ф. 40, спр. 482) збереглися підготовчі матеріали до рецензії, але упорядникам не вдалося віднайти відомості про її публікацію. Насправді вона була опублікована: *Василенко М.* Джиджора І. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. (Відбиток з “Записок Наукового Товариства ім. Шевченка”). Львів, 1911, стор. 143 // Україна. – 1914. – Кн. 1. – С. 133–135. У ній відзначалося, що робота молодого історика є “цінний вкладок в історичну науку”, бо “питаннс, розроблене в сій праці, зовсім нове. Ів.Джиджора не мав попередників і підготовляючих праць щодо питання, яке він студіює. В основу праці п. Джиджори положено новий матеріал, взятий ним з московських архівів і з харківського історичного архіву. Матеріал сей дуже цікавий і значний”. Висловлені зауваги стосувалися переоцінки автором значення гетьманства І.Скоропадського в інтенсивнім переході до грошового господарства. Знаний історик українського права не погоджувався і з висновками І.Джиджори про ототожнення указів Петра I, спрямованих проти зовнішньої торгівлі, з царськими указами, направленними проти автономії Лівобережної України, оскільки не було наведено докладних обґрунтованих фактів.

...в розмові порівнював її з книгою Максимовича... – Див.: *Максимович Г.А.* Деятеельность Румянцева-Задунайского по управлению Малороссией. – Нежин, 1913. – Т. I. – VII, III, 398 с. Рецензію на неї подав М.Довнар-Запольський (ЖМНП. – Новая серия. – 1914. – № 7. – Отд. 2. – С. 177–182). Максимович Георгій (Юрій) Андрійович (1877–після 1954) – український історик. Родом з Чернігівщини. Походив з старшинського роду. Освіту здобував у Московському, Петербурзькому та Київському університетах. Викладач Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька. У березні 1914 р. подав свою кандидатуру на конкурс на заміщення

посади професора російської історії Університету св. Володимира. Його конкурентом був приват-доцент університету Є.Д.Сташевський, якого наполегливо підтримував ще зі студентської лави М.В.Довнар-Запольський. Набравши на один голос більше, у лютому 1915 р. Радою університету професором російської історії був затверджений Є.Д.Сташевський, незважаючи на відому вже на той час історію про його поведінку в московських архівах (виносив документи з архіву, а окремі вивіз із собою до Києва). Професор Сімферопольського університету (з початку 1920-х рр.) та Північно-Кавказького педагогічного інституту у П'ятигорську (1954). З кінця 1920-х рр. – дійсний член Харківського науково-дослідного інституту історії української культури. Автор низки досліджень з історії Гетьманщини XVIII ст., зокрема монографій “Деятельность Румянцева-Задунайского по управлению Малороссией” (1913) та “Выборы и указы в Малороссии в Законодательную Комиссию 1767 года” (1917). На початку 1930-х рр. репресований. Зі спогадів про нього див.: *Дубровський В. Мій учитель – проф. Г.А.Максимович (Спогад) // Український історик. – 1964. – Ч. 4. – С. 30–36.* В.Дубровський був одним із учнів Ю.Максимовича. Під керівництвом професора Максимовича він підготував наукові праці “Данило Апостол і його гетьманство” та “Фінанси України за доби гетьмана Апостола”. Остання була написана на основі архівних збірок Харкова, Києва, Москви, Ленінграда, Дніпропетровського історичного музею. На підставі цих матеріалів В.Дубровський у 1928 р. зробив доповідь на засіданні Історичної секції ВУАН під керівництвом М.Грушевського. За спогадами самого дослідника остання праця загинула під час Другої світової війни (Там само. – С. 33–34).

Лаппо-Данилевський відповів мені запискою, з котрої бачу, що з Академії післано мені до Львова повідомлення про відповіді Арх[іву] загранич[них] справ і Государственного... – 25 (12) листопада 1913 р. І.Джиджора звернувся до М.Грушевського з проханням порушити клопотання перед імператорською Академією наук про дозвіл працювати в московських Архіві закордонних справ та Архіві Міністерства юстиції, а також Петербурзькому державному архіві (*див. лист*). Професор відреагував на прохання учня, відіславши 4 грудня (22 листопада) 1913 р. (*див. лист*) відповідне звернення. 19 грудня (ст. ст.) 1913 р. О.Лаппо-Данилевський писав М.Грушевському: “Дело Джиджоры уже двинулось и, вероятно, разрешится (если не разрешено) в благополучном смысле” (цит. за: “Прошу принять уверение в совершенном почтении и преданности”: Письма А.С.Лаппо-Данилевского М.С.Грушевскому. 1905–1914 гг. / Публ. Матяш И. // Исторический архив. – 2002. – № 4. – С. 148). У лютому 1914 р. російський вчений коротко запитував українського колегу, чи отримав він “академические справки и бумаги касательно г. Джиджоры” (Там само. – С. 148–149). Записки ж О.Лаппо-Данилевського з конкретними відповідями архівів, про яку згадує М.Грушевський, виявити не вдалося. І вже на повторний запит голови НТШ російський академік 22 лютого (ст. ст.) 1914 р. повідомляв: “Только сегодня получил справку из канцелярии: ответ послан Вам 31.I.1914 за № 615. Московский архив юстиции (по повторению просьбы) разрешил; Государственный сообщил, что документов, интересующих г. Джиджору, нет” (Там само. – С. 149). Отримавши офіційний дозвіл на роботу в московських архівах, І.Джиджора 11 червня 1914 р. писав до Виділу НТШ про наміри докомплектувати свою збірку ще двома новими документами, про які він довідався пізніше і без яких не хотів би подавати її до друку. Проте початок Першої світової війни не дозволив реалізувати задум науковця (*див.: Пришляк В. Український історик Іван Джиджора // УДЖ. – 2006. – № 6. – С. 69*).

Полівка запитував мене, що сталося з його статтею... – 3 цим запитанням Іржі Полівка звернувся до М.Грушевського у листі від 9 січня 1914 р. Йшлося про статтю “Zkroceni zlé ženy” (“Приборкання злої жінки”), надіслану ще влітку 1913 р.

до канцелярії НТШ для збірника на честь Івана Франка. Не маючи відповіді, чеський вчений просив повідомити про стан підготовки своєї статті до друку. Їржі Полівка повторював висловлені вже канцелярії побоювання щодо надрукування своєї праці в оригіналі через недостатню кількість чеських шрифтів та своє прохання за будь-яких обставин надіслати йому коректу та рукопис. Оригінал та переклад листа українською мовою опубліковано: Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торнто, 2006. – Т. 3 / Ред. Л.Винар, упоряд. Г.Бурлака, Н.Лисенко. – С. 468–469. Праця Ї.Полівки була зреферована на засіданні Історично-філософичної секції 10 грудня (н. ст.) 1913 р. В.Щуратом та запропонована до друку. Очевидно, умови друку з автором не були обумовлені, тому він і звертається до М.Грушевського. Статтю опубліковано чеською мовою в “Записках” НТШ, присвячених “Іванови Франкови в сорокліте письменської діяльності”. Див.: *Polivka Jiří. Povídka lidové o zkrocení zlé ženy* [Народні легенди про приборкання злої жінки] // ЗНТШ. Рік 1913. – Львів, 1914. – Т. СХVII–СХVIII. – С. 303–320.

№ 231 [Київ,] 3 березня (18 лютого) 1914 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 75). На звороті аркуша з текстом листа напис олівцем: “Д[окто]ру Джиджорі” Місце написання встановлено за змістом.

Я б просив статтю на ту тему про поняття права Гетьманщини... – Про цю статтю йдеться також у листах М.Грушевського від 19 (6) березня 1914 р., [близько 20–21 (7–8) березня 1914 р.] та [не раніше 19 (6) березня – не пізніше 1(14) квітня 1914 р.].

Думаю, що прийдеться Вам писати статтю на тему умисності економічної політики Петра (що се був не меркантилізм, а політика). – Найвірогідніше, це побажання М.Грушевського було пов’язане зі свіжими враженнями від рецензії М.Василенка, опублікованої у першій книжці журналу “Україна” за 1914 р. У ній було висловлено таке зауваження: “Д[октор] Джиджора зібрав дуже інтересні відомості про заграничну торгівлю України і обставини, в яких вона одбувалась, про речи, які ввозились і вивозились і т. д. Се більш зовнішній начерк торгівлі, але дуже цінний з наукового боку. Він цілком збудований на нових невідомих матеріалах. Проти сеї заграничної торгівлі й були головним чином направлені укази Петра І. Вони цілком виходили з тої меркантильної політики, котру проводив в економічній своїй діяльності Петро І. Д[октор] Джиджора думає, начебто укази Петра що до економічної політики стояли в звязку з тими указами, що були направлені проти автономії Лівобічної України. Мені ся думка здається помилковою. Д[октор] Джиджора не навів докладних фактів, щоб її обосновати. Проводячи свою економічну політику, Петро, розуміється, не вважав на права і вольности України, котрі він обіцяв держати непорушно; але його економічні заходи не виходили з плянової політики скасування вольностей України, хоч і вели на практиці цілком до сього, як се добре показав д[октор] Джиджора в своїй праці” (Василенко М. Джиджора І. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. (Відбитка з “Записок Наукового Товариства ім. Шевченка”). Львів, 1911, стор. 143 // Україна. – 1914. – Кн. 1. – С. 135).

Цю саму думку щодо головної тези праці І.Джиджори висловив ще у 1912 р. у своїй рецензії і М.Кордуба. Тому М.Грушевський радив учневі відреагувати вже на дві рецензії і підготувати статтю, у якій подати більш аргументовані факти щодо “зумисності” економічної політики Петра І, спрямованої насамперед на ліквідацію автономії України. Для М.Грушевського, який поділяв концепцію свого учня, а можливо і виступав її ідеологом, було принципово важливим підтвердити один із ключових наукових висновків докторської дисертації І.Джиджори.

Свого часу ці факти І.Джиджора вже наводив у своїй розлогій неопублікованій відповіді на рецензію М.Кордуби (див.: *Пришляк В.* Мирон Кордуба та Іван Джиджора: рецензент і автор // До джерел. 36. наук. праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-ліття. – К.; Львів, 2004. – Т. II. – С. 527–545). У ній він наполягав на своїй тезі про свідому політику нівеляції українського політичного, економічного і культурного життя. Можливо, і тоді це було написано під впливом настанови М.Грушевського, яку вчитель оприлюднив у своїй рецензії, опублікованій у травні 1912 р.: “Автор влучно виказує, – відзначав М.Грушевський, як західні меркантильні ідеї, котрими перенявся цар Петро і його помічники, вироджувалися в абсурдні форми, перейшовши через звісну грубість і безпардонність Петрової епохи – сього “великоросійського обыкновенія”, під котрим в тодішній Україні розуміли такий порядок, де вже не можна розрізнити закона від самоволі урядника, як характеризує автор (с. 81), – і поруч того виступали чисто політичні мотиви – трактування України, як провінції чужої і ворожої московському життю, котру хотіли можливо використати, і zarazом – придавити, знищити. Регляментация української торгівлі, розпочата Петром, була одним з дуже сильних ударів автономности Гетьманщини, різким нарушенням українських прав, і сенат зпочатку пробував стримати царя від сеї регляментации супроти українського “вольного народу” (с. 42)” (ЛНВ. – К., 1912. – Т. LVII. – Кн. V. – С. 391–392).

Сутність дискусії полягала і полягає у неоднозначності оцінки українсько-російських відносин першої половини XVIII ст.: здебільшого, в російській редакції це і зараз трактується як меркантилізм, в українській – як цілеспрямована імперська політика руйнування національної економіки. Об’єктивно ж, очевидно, наявні поєднання, взаємопов’язаність та взаємообумовленість політики з меркантилізмом та через меркантилізм.

№ 232 [Львів, 18 (5) березня 1914 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235. оп. 1, спр. 447, арк. 343–346).

Місце написання встановлено за змістом, дату – за листом М.Федюшки (Євшана) до М.Грушевського від 18 (5) березня 1914 р. (Там само, спр. 800, арк. 90–91 зв.), в якому подані ті самі відомості, що і в даному листі І.Джиджори. У кінці М.Федюшка дописує, що Іван Миколайович також написав листа.

...зрештою Федюшка, котрий там часто буває, певно про се тезис пише. – Лист з М.Федюшки (Євшана) від 18 (5) березня 1914 р. з докладними відомостями про всі львівські новини зберігається: Там само, спр. 800, арк. 90–91 зв. Його зміст перегукується зі змістом даного листа І.Джиджори.

...локи нарешті не вибрали головою... Стоцького, як чоловіка схильного до партії теперішнього Виділу. – Докладніше цей сюжет подає у своєму листі М.Федюшка (Євшан): “Франка не вибрали головою Філ[ологічної] секції – дуже ображений. При виборах було 4 кандидати (Стоцький – вибраний головою, Студ[инський], Колесса і Фр[анко]), голосували масу разів, і тепер оден на другого нарікає” (Там само, арк. 90 зв.–91). За офіційними даними “Хроніки” на засіданні Філологічної секції НТШ до її керівництва 10 березня (н. ст.) 1914 р. було обрано: директором (головою) – С.Смаль-Стоцького, заступником – К.Студинського, секретарем – В.Щурата (Хроніка НТШ. – Львів, 1914. – Ч. 58–59. – С. 16). Там же повідомлялося, що “zarazом висловлено через повстанє подяку д[октору] Ів. Франкови за дотеперішній провід у наукових працях секції”.

На засіданню Історичної секції вибрано П. Професора поновно головою, а заступниками Томаш[івсько]го і Дністрянського. – Це засідання секції відбулося

25 лютого (н. ст.) 1914 р. Окрім названих у листі голови і заступників обрано секретаря (І.Кревецького) та заступника секретаря (І.Крип'якевича) (Хроніка НТШ. – Львів, 1914. – Ч. 58–59. – С. 13).

Ювілейні свята в Галичині, себто у Львові, випали дуже мізерно і без найменшого під'єму... – Йдеться про святкування 100-літніх роковин від дня народження Тараса Шевченка. 10 березня 1914 р. в НТШ відбулося урочисте зібрання, яке відкрив С.Томашівський, з доповіддю “Ідеї в Шевченковій творчості” виступив С.Смаль-Стоцький (Хроніка НТШ. – Львів, 1914. – Ч. 58–59. – С. 23–40). Комплекс заходів, розроблених Виділом НТШ до цього ювілею, див.: Там само. – Ч. 57. – С. 9.

...зовсім порядному чоловікови Нискоклонови... – Докладнішу інформацію подає у своєму листі від 18 (5) березня 1914 р. М.Федюшка (Євшан): “Головний “махер” з “Нового слова” Нискоклін звернувся до нас з пропозицією видавати опозиційний тижневик. Зго[д]жується сам все вести, щоби ми лише редагували і доплачували до кожного № по 50 к[орон]. Недавно у нас була про се нарада, всі пристали на те, але що далі буде – не знати. Мабуть, і сей плян не здійсниться, так само як всі попередні – таке бодай вражінне я виніс зараз на другий день по нараді. А було б добре, є про що писати після угоди і перед виборами” (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 800, арк. 91). М.Грушевський дійсно скептично відгукнувся про цей план. Див. лист М.Грушевського, написаний близько 20–21 (7–8) березня 1914 р..

...що веде тепер “Нове слово”. – Дослідники українських часописів Львова в числі видавців та редакторів цієї ілюстрованої щоденної газети (Львів, 1912, 1914, 1915) називають: Я.Витошинського (1912); Л.Цегельського, А.Лунива (1914, 1915); Ф.Федорціва, Ю.Стефановича (1915) (див.: *Габор В. Нове Слово // Українські часописи Львова: 1848–1939.* – Львів, 2002. – Т. 2: 1901–1919. – С. 472–480). Ім'я М.Нискоклона у цьому ряду не зустрічається. Джерелом дослідження упорядників стали наявні в фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України числа газети. За 1914 р. збереглися лише чч. 558–584, які редагував Л.Цегельський, видавав А.Лунив. Відсутність у фондах бібліотеки чч. 1–557 за 1914 рр. не дозволила авторам встановити видавця та редактора “Нового Слова” на цей період (січень–липень). Не збереглися ці газети і в НБУВ. Проте свідчення двох осіб, І.Джиджори та М.Федюшки, які були добре обізнані з тогочасною львівською пресою, дозволяють передбачити, що саме Микола Нискоклон був видавцем даного часопису у перші сім місяців 1914 р.

Та на останній нараді виступив з своєю офертою Федюшка... – З листів М.Федюшки (Євшана) до М.Коцюбинського відомо про його задум видавати з початку 1913 р. двотижневик (“опозиційний журнал”), присвячений справам всеукраїнського політичного, суспільного та культурного життя: “Опозиція моя буде в тім, що я хочу держатися лінії, визначеної професором Грушевським, – його статті про галицьку політику, які зробили тут таки сильне враження та визвали ворожнечу до него, се найкраща і найправдивіша правда. [...] Збиралися люди ще 2 роки назад видавати тижневик, але нічо не вийшло, і я був дуже сердитий. Тепер я рішив обов'язково приступити до такого видавництва – від нового року – а тоді нехай приступають і другі. Трохи смішний мій запал – бо не маю ще ані сотика” (Листи до Михайла Коцюбинського. – Ніжин, 2002. – Т. II / Упоряд. та комент. В.Мазного. – С. 207–211; листи від 24 (11) вересня 1912 р. та 19 (6) жовтня 1912 р.). Фінансові проблеми стали тоді на заваді, і тепер М.Федюшка, ймовірно, хотів реалізувати свій задум, щонайменше визначати концепцію задуманого видання.

У нас тут ведеться скандальний процес проти Бендасюка і компанії... – Йдеться про судовий процес, який проходив у Львові (9 березня–6 червня 1914 р.) слідом за марамороським (Мараморощ–Сігетський (Закарпаття); грудень 1913 р.–

лютий 1914 р.). Приводом до процесів стали арешти москвофільських діячів – священиків Г.Гудими та М.Сандовича, журналіста С.Бендасюка, студента В.Колдра, які звинувачувалися в державній зраді, шпигунстві й образі католицької церкви. Судовим процесом активно цікавилися послы австрійського парламенту, Державної думи Росії. Процес мав політичний характер. Його творцями російські журналісти називали австрійський уряд, митрополита Шептицького та лідерів українського руху. Підсудні були виправдані за недостатністю доказів обвинувачення (детально див.: *Ефремов С. Вокруг Львовского процесса (отклики русской печати) // Украинская жизнь. – 1914. – №5–6. – С.5–12; Москвофильство: Документи і матеріали / Вступна стаття, коментарі та добірка документів О.Сухого. – Львів, 2001. – С. 58–59).*

katzenjammer (нім.) – похмілля

№ 233 [Київ, 19 (6) березня 1914 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 78–78 зв.). Поштова картка. Адресована: “В Австрію, Lemberg, Львів, ул. Св. Софії, ч. 3, Д[окто]ру Івану Джиджорі”. Штемпель Києва (6.3.14).

Місце та дату написання встановлено за поштовим штемпелем та змістом.

“*Zeitschrift für osteurop[äische] Geschichte*” – науковий часопис, що розглядав історію Східної Європи. Виходив у Берліні з 1911 р. за редакцією Отто Геча. Співпраця з часописом була зніційована М.Грушевським з метою ознайомлення європейської наукової спільноти з українською історіографією. На запрошення редактора огляди українських видань подавав М.Кордуба, зокрема реферував видання НТШ – “Записки НТШ”, “Жерела до історії України-Руси”, “Русько-український архів”, “Історію України-Руси” М.Грушевського та ін. Проблемами підготовки цих оглядів та рецензій М.Кордуба ділився з учителем у своїх листах (див.: *Листи Мирона Кордуби до Михайла Грушевського та Федора Вовка / Упоряд. В.Наулко, В.Старков. – Запоріжжя, 2005. – Серія “Старожитності Південної України”. – Вип. 14. – С. 59–60, 63, 67).*

Як з Лисом Микитою? – Йдеться про видання: *Франко І.Я. Лис Микита / З німецької переробив Іван Франко. – 5-те вид. – К.: Накладом Українсько-руської видавничої спілки, [Друкарня Київської 2-ої Артїлі], 1914.* З приводу цього видання І.Франко писав до М.Грушевського 4 квітня (н. ст.) 1914 р.: “Одержавши сьогодні відомість, що “Лис Микита” незабаром почне друкуватися в Києві, звертаюся до Вас як голови Видавничої спілки з просьбою зробити, що від Вас залежить, аби я міг умовлений гонорар одержувати з книгарні Наукового тов[ариства] ратами по 100 кор[он] щомісячно, коли можна, ще починаючи з цвітня” (Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2006. – Т. III / Ред. Л.Винар; упоряд. Г.Бурлака, Н.Лисенко. – С. 316). У листі від 18 березня 1914 р. М.Федюшка (Євшан) частково відповідав на поставлені запитання. Зокрема, він писав, що І.Франко переробив усі закреслені місця, і виправлений екземпляр відправлено до Києва. Так само повідомляв про відправлені кошти Товариства прихильників української літератури, науки і штуки київським друкарям (254,50 корон – друкарні Київської 1-ої Артїлі; 636,25 корон – друкарні Київської 2-ої Артїлі) (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 800, арк. 90).

№ 234 [Київ, близько 20–21 (7–8) березня 1914 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 116–117 зв.).

Місце написання встановлено за змістом, дату – орієнтовно за листом І.Джиджори від 18 (5) березня 1914 р., на який цією кореспонденцією відповідає М.Грушевський.

Тиждень тому я писав до Виділу лист, де просив переказати заг[альним] зборам подяку за признание і жаль, що я не міг сповни[ти] їх бажання – вернутися до проводу в Товариств[і]. – Згаданий лист став відповіддю на резолюцію, прийняту більшістю голосів на Надзвичайних загальних зборах НТШ 26 грудня 1913 р.: “Загальні Збори не приймають до відома резигнацію Голови Товариства проф. М.Грушевського і звертаються до нього з проською взяти сю резигнацію назад” (Хроніка НТШ. – Львів. – 1913. – Ч. 56. – С. 25). Зберігся автограф цього останнього акорду взаємин нового Виділу і багатолітнього голови НТШ: “До Хвального Виділу Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Свого часу Хв[альний] Виділ сповістив мене про резолюції загальних зборів з дня 13 (26) XII. [1]913. Прошу ласкаво переказати найближшим загальним зборам мою щирю подяку за признание і zarazом – мій жаль, що я не міг сповнити їх бажання, вернутися до проводу Товариства” (ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 405, арк. 9). Відповідь М.Грушевського було прийнято до відома на засіданні Виділу НТШ 1 квітня 1914 р. і дослівно за автографом віддруковано у “Хроніці” (Хроніка НТШ. – Львів, 1914. – Ч. 57. – С. 6.). Див. також коментар до листа М.Грушевського, відправленого І.Джиджорі перед 25 (12) листопада 1913 р.

За кілька днів їду до СПб-га... – За листом М.Грушевського до І.Джиджорі, відправленим з Києва 19 (6) березня 1914 р., та щоденниковими записами, що збереглися в купюрах, зроблених Київським губернським жандармським управлінням, з 20-х чисел березня (ст. ст.) 1914 р. вчений перебував у Петербурзі, де зустрічався з провідниками партії кадетів П.Мілюковим, Ф.Родічевим, І.Петрункевичем та російськими вченими. 1 квітня (ст. ст.) виїхав до Києва, по дорозі на пероні у Вільні мав коротку зустріч з відомими діячами білоруського національного руху братами Іваном та Антоном Луцкевичами (див.: Щоденник Михайла Грушевського 1910–1914 рр. у купюрах Київського губернського жандармського управління / Вступна стаття, публікація, примітки С.Панькової // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2006. – Т. ССІ. Праці Історично-філософської секції. – С. 617, 630).

Дуже бажано і статтю до ЛНВ дати без перерви, до IV кни[з]ки. – Йдеться про продовження статті: *Ignotus. З австрійської України // ЛНВ. – 1914. – Т. LXV. – Кн. II. – С. 381–393.* Стаття, про яку йдеться, була опублікована не в IV книжці ЛНВ, а лише у V: *Ignotus. З австрійської України // ЛНВ. – 1914. – Т. LXV (2). – Кн. V. – С. 357–361.* Про підготовку цього огляду М.Грушевський наполегливо нагадує і в листі від 20 (7) квітня 1914 р.

Щодо меркантилізма в політ[иці] Петра... – Див. коментар до листа М.Грушевського від 3 березня (18 лютого) 1914 р.

Perculum in moга (латин.) – небезпека у прогаєнні, зволікати небезпечно

№ 235 [Санкт-Петербург, не раніше 19 (6) березня – не пізніше 14 (1) квітня 1914 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 112–112 зв.). Поштова картка видаю: “С.-Петербург. Вид на Зимний дворец от Университета. Фото А.Н.Павловича”. Половину картки втрачено (фрагмент адреси та перші літери на початку тексту, які відтворені за контекстом у квадратних дужках). Від адреси залишилося: “Д[окто]р Іван у Львові, ул. Св. Софії, 3”.

Місце написання встановлено за штемпелем, дату – за встановленими за листами та щоденником М.Грушевського відомостями про час його перебування у Петербурзі (після 19 (6) березня – по 14 (1) квітня 1914 р.). (Щоденник Михайла Грушевського 1910–1914 рр. у купюрах Київського губернського жандармського управління / Вступна стаття, публікація, примітки С.Панькової // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2006. – Т. ССІ. Праці Історично-філософської секції. – С. 617, 630).

№ 236 [Львів, 29 (16) березня 1914 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 446, арк. 6–6 зв.). Поштова картка. Адресована: “Київ, Паньківська, 9, кв. 12”. Штемпелі Львова (29.III.14) та Києва (17.3.14). Зберігається у справі листів А.Дермаля до М.Грушевського. Привітання написано рукою І.Джиджори.

Місце та дату написання встановлено за поштовим штемпелем.

№ 237 [Львів,] 1 квітня (19 березня) 1914 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 326).

Місце написання встановлено за змістом.

№ 238 [Львів,] 14 (1) квітня 1914 р.

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 327–330).

Місце написання встановлено за змістом.

...*Фільологічна секція почала війну з Виділом.* – Скоріше, це була “війна” з Історично-філософічною секцією. Ще 22 січня (н. ст.) 1914 р. на своєму засіданні Філологічна секція постановила звернутися до Виділу з вимогами створення редакційного комітету “Записок” НТШ. Ухвалено також застерегти секції виключне право оцінки літературно-філологічних праць, призначених для “Записок” (Хроніка НТШ. – Львів, 1914. – Ч. 58–59. – С. 16). Рівно через два місяці, 22 березня, секція знову постановила звернутися до Виділу з тими ж домаганнями та ухвалила, щоб “Записки” було поділено на два окремі видання і щоб Філологічна секція могла видавати свої праці окремими книжками (Там само. – С. 17). Розглянувши ці вимоги, 3 червня (н. ст.) 1914 р. Виділ ухвалив не порушувати 20-літню практику редакційного та технічного ведення “Записок”, особливо в тодішніх умовах реформування Товариства. В цілому Виділ згоджувався на поділ “Записок”, пропонований також Історично-філософічною секцією, але за умови порозуміння щодо форм поділу та конкретних пропозицій щодо подальшого способу редагування. Спірні ж питання стосовно реферування наукових праць пропонувалося розв’язувати шляхом узгодження між секціями (Там само. – С. 8).

Возняк, нагнівавшись на “Україну” за те, що його не поміщено в списі співробітників... – Цю ж інформацію подає також В.Дорошенко у своєму листі від 3 квітня (н. ст.) 1914 р. до М.Грушевського “До речі! З Возняком я абсолютно не можу порозуміватися в справі рецензій, бо він “зірвав зі мною зносини”, розгнівавшись на мою увагу у “Вістнику”. Та й – чую – грозиться він цілком зірвати з “Україною”, бо йому там, мовляв, копянка дано: в списі співробітників пропущено його священне ім’я, очевидно просто через недогляд складальн[ика] й коректора, а не навмисне. Він же приписує се то “інтризі” Ів[ана] Миколаєвича, то Вашій до нього нехити. Таке-то! Цілком розумію Вас, коли здригаєтеся на саму гадку їхати в затрепаний міязмами Львів” (Листування Михайла Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2001. – Т. II / Ред. Л.Винар, упоряд. Р.Майборода, В.Наулко, Г.Бурлака, І.Гирич. – С. 265). У 1914 р. в журналі “Україна” було видрукувано низку наукових праць Михайла Возняка: *Возняк М.* Початки української комедії // Україна. – 1914. – Кн. 1. – С. 54–70; Кн. 2. – С. 40–56; *Його ж.* Український “*Savoir-vivre*” з 1770 р. // Там само. – Кн. 3. – С. 35–55; *Його ж.* Три документи до історії Руїни // Там само. – Кн. 3. – С. 76–81; *Його ж.* Польська вірша про битву під Полтавою. – Кн. 4. – С. 59–70; рецензія у книзі першій. Цей перелік засвідчує, що образа М.Возняка якщо і була, то тимчасова, і впродовж 1914 р. він продовжує активно друкува-

тися у кожній книжці “України”. Особливо плідно Михайло Возняк співпрацює з відродженим журналом та Історичною секцією ВУАН після повернення М.Грушевського з еміграції. З ініціативи М.Грушевського був обраний академіком ВУАН. Про співпрацю вчених свідчить збережене листування (див.: *Дядюк М. Листи Михайла Грушевського до Михайла Возняка: 1909–1932 рр. // Український історик. – 2006–2007. – Ч. 4; 1–2. – С. 113–153*). Листи М.Возняка до М.Грушевського зберігаються: ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 391, спр. 303, с. 198–201).

Periculum in moга (латин.) – небезпека у прогаєнні, зволікати небезпечно

№ 239 [Київ, 20 (7) квітня 1914 р.]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 80–80 зв.). Поштова картка видова з репродукцією: “К.Крыжицкий. Днепровские дали”. Адресована: “Австрія, Галиція, Високоповажан[и]й Д[окто]р Іван Джиджора в Заставцях, о. почта Голпочі”. Штемпель Києва (7.4.14).

Місце і дату написання встановлено за поштовим штемпелем.

Це останній збережений лист М.Грушевського до І.Джиджори. У Києві історик перебував до кінця квітня 1914 р. (ст. ст.), активно працюючи над упорядкуванням ЛНВ, “України”, “Записок УНТ”, займався громадською роботою. Після резигнації з посади голови НТШ вся його діяльність була зосереджена на київських інституціях та видавничих проектах. Після його від’їзду Є.Чикаленко писав до свого друга П.Стебницького: “М[ихайло] С[ергійович] вже виїхав, і публіка наша легше зітхнула, бо чисто загонив він нас своєю енергією, робучістю, а ми звикли все робити повільно, чухаючи потилицю і інші місця. Без нього в Києві настають “канікули” – одпочивок, бо при ньому нема часу вилежуватись та ходити по гостях, а треба щось робить, бо він же сам робить од світання до смеркання. Таким роботящим я ще його не пам’ятаю. Він сам каже, що хоче забутись в роботі” (Євген Чикаленко і Петро Стебницький: *Листування 1901–1922 роки / Упоряд. Н.Миронець, І.Старовойтенко, О.Степченко. – К., 2008. – С. 391–392; лист від 30 квітня (ст. ст.). 1914 р.*).

Юльця їде до Львова – Йдеться про куховарку родини Грушевських у Львові Юлію Чик (у заміжжі Кинаш). Після вимушеного від’їзду Грушевських зі Львова з початком Першої світової війни залишилася господарювати на віллі, завдавши значних втрат помешканню: спочатку задумала закласти там пекарню, приймала на мешкання підозрілих людей, вимагала підвищення платні за догляд, домагалася відписати їй город. 1930 р. затіяла цілий судовий процес. Поведінка Юлії постійно обговорювалася у листуванні М.Грушевського з К.Студинським, 22 червня 1930 р. історик прохав львівського колегу повести справу так, щоб Ю.Кинаш “раз і назавсіди зріклася всяких претензій і винеслася з хати з усім своїм родом” (*Горинь В. Навкруг вілли М.С.Грушевського у Львові // Вальо М. Марія Деркач (1896–1972): Бібліографічний покажчик. Спогади. Розвідки. Листи. – Львів, 1999. – С.103–107*).

Нагадайте Іgn[otus-у] про статтю – доконче потрібна до IV книжки... – Див. коментар до листа М.Грушевського, відправленого з Києва близько 20–21 (7–8) березня 1914 р.

Листи недатовані

№ 240 [Київ, б/д]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 114).

Місце написання встановлено орієнтовно за змістом.

№ 241 [Київ, б/д]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 134–134 зв.).

Місце написання встановлено орієнтовно за змістом.

№ 242 [Львів, б/д]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 145–145 зв.). Поштова картка. Адресована: “Високоповажан[и]й Іван Джиджора у Львові, ул. Супінського, 21, Академ[ічний] Дім”.

Місце написання встановлено орієнтовно за змістом.

№ 243 [Криворівня, б/д]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 98–98 зв.). Поштова картка. Адресована: “Високоповажний Іван Джиджора, о. п. Голгочі”. Штемпель Ясенева Горішнього (дата нерозбірливо).

№ 244 [Львів, б/д]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. арк. 20–20 зв.). Поштова картка. Адресована: “Іван Джиджора в Заставцях, о. п. Голгочі”. Штемпель (нерозбірливо).

Місце написання встановлено орієнтовно за змістом.

№ 245 [б/м, б/д]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 141).

№ 246 [Львів, б/д]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 124). Записка на шматочку паперу.

Місце написання встановлено орієнтовно за змістом.

№ 247 [Львів, б/д]

Публікується вперше за автографом ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 122–122 зв.).

Місце написання встановлено орієнтовно за змістом.

№ 248 [Львів, б/д]

Публікується вперше за автографом (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 265, арк. 123). Записка на лицевій стороні візитки: Михайло Грушевський. Львів, ул. Понінського 6. Київ, ул. Паньківська 9.

Місце написання встановлено орієнтовно за змістом.

БІБЛОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК ПРАЦЬ ІВАНА ДЖИДЖОРИ*

1904

1. Рец.: Лазаревский А. Описание Старой Малороссии (Материалы для истории заселения, землевладения и управления. К., 1902. Т. III: Полк Прилуцкий. XIV + 426 + XXIII с.) // ЗНТШ. – Львів, 1904. – Т. LVIII. – Кн. II. – С. 12–23.
2. Нові причинки до історії відносин російського правительства до України в 1720-х і 1730-х рр. Рец. на публ.: Протоколы, журналы и указы Верховного Тайного Совета, 1726–1730 гг. (Сборник императорского русского Исторического общества. 1886–1898. Т. 55, 63, 69, 79, 84, 94, 101); Бумаги кабинета министров императрицы Анны Иоанновны 1731–1740 гг. (Сборник имп[ераторского] русского Исторического общества. 1898–1904. Т. 104, 106, 108, 111, 114, 117) // ЗНТШ. – Львів, 1904. – Т. LXI. – Кн. V. – С. 1–40.

1905

3. Рец.: Эварницкий Д.И. Источники для истории Запорожских козаков. Владимирна-Клязьме, 1904. Т. I–II. II + 2107 + 122 с. // ЗНТШ. – Львів, 1905. – Т. LXVII. – Кн. V. – С. 22–33.
4. Рец.: Модзалевский В. Слухи о назначении Кантакузина гетманом Малороссии (1718 г.) (Киевская старина. 1904. Кн. VI. С. 451–464) // ЗНТШ. — Львів, 1905. – Т. LXVII. – Кн. V. – С. 33–36.
5. Рец.: Платонов С.Ф. Лекции по русской истории. СПб., 1904. Вып. IV. 607 с. // ЗНТШ. – Львів, 1905. – Т. LXVIII. – Кн. VI. – С. 28–31.
6. Рец.: Павловский И.Ф. Участие И.П. Котляревского в формировании козацких полков в 1812 г. (Киевская старина. 1905. Кн. VI. С. 309–320) // ЗНТШ. – Львів, 1905. – Т. LXVI. – Кн. VI. – С. 33–34.

* Показчик праць І. Джиджори, як одного з представників історичної школи М. Грушевського, наочно демонструє здобутки і учня, і вчителя, і школи в цілому. Підготовка чи публікація усіх зазначених статей, рецензій та оглядів обговорюється у поданому листуванні, саме тому запропонований їх перелік та принцип укладання допомагає краще зорієнтуватися у змісті кореспонденцій. До показчика увійшли за хронологічним порядком, відповідно до року видання, а в межах року – за місяцями: наукові та публіцистичні (журнальні та газетні) статті, повідомлення (Miscellanea), наукова хроніка, рецензії та огляди. Свої наукові розвідки, рецензії та бібліографічні огляди (в ЗНТШ та ЛНВ) дослідник подавав за підписами “Іван Джиджора”, “Ів. Джиджора”, “І. Джиджора” та “І.Д.” (ці підписи у показчику не зазначаються). Суспільно-політичні статті у 1911–1914 рр. в ЛНВ друкувалися під псевдонімом “Ingotus” (зазначається при кожній статті). Огляди “З наукового, літературного та артистичного життя” в газеті “Рада” у 1907 р. подавалися без підпису. Авторство встановлено за архівним примірником часопису, що зберігається в ІР НБУВ (ці позиції у показчику відзначено астериском (*)). Окремі статті в “Раді” друкувалися під псевдонімами та криптонімами: “Нотин І.”, “Джиджора Н.”, “Д-ра І.”, “Ф-ф.” (зазначаються при кожній публікації). Авторство окремих статей в “Раді”, видрукованих без підпису або під криптонімом чи псевдонімом, встановлено за листами І. Джиджори до М. Грушевського (при кожній статті вказано дату кореспонденції). Усі публікації, включені до показчика, переглянуто *de visu*.

1906

7. Реформи Малоросійської колегії на Україні в 1722–3 рр. // Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками і прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). [Додаток: тексти документів]. – Львів, 1906. – С. 353–354.
8. Україна в першій половині 1738 р. [Рец. на публ.]: Сборник имп[ераторского] русского ист[орического] Общества. Юрьев–Дорпат, 1905. Т. 120: Бумаги кабинета министров. Т. VII: 1738 г. Январь–июнь. 536 с. // ЗНТШ. – Львів, 1906. – Т. LXIX. – Кн. I. – С. 70–83.
9. Рец.: Модзалевский В. Полтавская интрига 1714 года (Киевская старина. 1905. Кн. 11–12. С. 173–185) // ЗНТШ. – Львів, 1906. – Т. LXIX. – Кн. I. – С. 197–202.
10. Рец.: П-ко Вл. [Пархоменко В.]. К вопросу о народных реакциях в Украине в XVIII веке (Киевская старина. 1905. Кн. VII–VIII. С. 108–116); П-ко Вл. [Пархоменко В.]. Конец старой Малороссии (1733–1786 годы в истории левобережной Украины) (Киевская старина. 1905. Кн. XI–XII. – С. 343–349) // ЗНТШ. – Львів, 1906. – Т. LXIX. – Кн. I. – С. 202–204.
11. Рец.: П-ко Вл. [Пархоменко В.]. Из истории образования на Украине (Киевская старина. 1905. Кн. IX. С. 235–247) // ЗНТШ. – Львів, 1906. – Т. LXIX. – Кн. I. – С. 204–205.
12. До питання про свобідний перехід посполитих на Україні в 20-х рр. XVIII в. [Додаток у тексті: тексти документів] // ЗНТШ. – Львів, 1906. – Т. LXX. – Кн. II. – С. 168–170.
13. Рец.: Милорадович В. Лесная Лубенщина (Киевская старина. 1900. Кн. IX. С. 247–296; Кн. X. С. 39–82); Милорадович В. Средняя Лубенщина (Киевская старина. 1903. Кн. IX. С. 245–296; Кн. X. С. 1–36; Кн. XI. С. 209–240; Кн. 12. С. 518–539); Милорадович В. Степная Лубенщина (Киевская старина. 1904. Кн. II. С. 179–200; Кн. III. С. 348–382; Кн. IV. С. 36–73) // ЗНТШ. – Львів, 1906. – Т. LXX. – Кн. II. – С. 216–221.
14. Рец.: Павловский И.Фр. Полтава в XIX столетии. Очерки по архивным данным, с рисунками (Киевская старина. 1905. Кн. XI–XII. – С. 228–342) // ЗНТШ. – Львів, 1906. – Т. LXX. – Кн. II. – С. 221–227.
15. Рец.: Матеріали до історії суспільно-політичних й економічних відносин Західної України. Зібрав і видав Михайло Грушевський. Частина I. Львів, 1906 // ЛНВ. – Львів, 1906. – Т. XXXIV. – Кн. IV. – С. 202–203.
16. З новоїшої української історіографії: Критична студія. Ефименко Александра. Южная Русь, очерки, исследования и заметки, I–II. СПб., 1905 // ЗНТШ. – Львів, 1906. – Т. LXXI. – Кн. III. – С. 134–157.
17. Рец.: Франко І. Місія. Чума. Казки і сатири. Львів, 1906 // ЛНВ. – Львів, 1906. – Т. XXXIV. – Кн. VI. – С. 596–597.
18. Рец.: Цеклер Е. Закон єзуїтів. Львів, 1906 // ЛНВ. – Львів, 1906. – Т. XXXV. – Кн. VII. – С. 178–180.
19. Справа поминання гетьманського імени на “переносі”. [Додаток: оригінальні тексти документів] // ЗНТШ. – Львів, 1906. – Т. LXXII. – Кн. IV. – С. 142–145.
20. Рец.: Левицкий О. Переписка с Запорожьем (1763–1765 гг.) (Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. 1905. Кн. 18. Вып. III–IV. С. 23–49) // ЗНТШ. – Львів, 1906. – Т. LXXII. – Кн. IV. – С. 220–221.
21. Рец.: Dubiecki Maryan. Przymierze dziedzica z poddanymi rolnikami. Rzecz z dziejów ludu wiejskiego w Polsce. Kraków, 1905. 32 s. (Відбиток: Archiwum do dziejów oświaty) // ЗНТШ. – Львів, 1906. – Т. LXXII. – Кн. IV. – С. 224–227.

22. Рец.: Иконников В.С. Крестьянское движение в Киевской губернии в 1826–1827 гг. в связи с событиями того времени. По архивным материалам. СПб., 1905. 86+V с. // ЗНТШ. – Львів, 1906. – Т. LXXII. – Кн. IV. – С. 227–230.
23. Огляд часописий за р. 1905. Часописи українські: Літературно-науковий вістник // ЗНТШ. – Львів, 1906. – Т. LXXIII. – Кн. V. – С. 166–175.
24. Рец.: Франко Іван. Маніпулянтка й інші оповідання. Львів, 1906 // ЛНВ. – Львів, 1906. – Т. XXXVI. – Кн. XI. – С. 332–333.
25. Рец.: Кривецький І. Аграрні страйки і бойкоти у східній Галичині в 1848–49 рр. Львів, 1906 // ЛНВ. – Львів, 1906. – Т. XXXVI. – Кн. XI. – С. 333.
26. Часописи за р. 1905. [Докінчення]: Киевская старина // ЗНТШ. – Львів, 1906. – Т. LXXVI. – Кн. VI. – С. 150–162.

1907

27. Український вертеп // Рада. – 1907. – 9 січня. – № 7. – С. 2–3.
28. З наукового, літературного та артистичного життя (Видання курсів професора В.Б.Антоновича) // Рада. – 1907. – 13 січня. – № 10. – С. 4. Без підпису.*
29. Театр і музика (Театр Лук'яновського народного дому. 21 січня. “Не так склалось, як жадалось”, драма М.Старицького) // Рада. – 1907. – 23 січня. – № 18. – С. 4. Підпис: *Нотин І.**
30. З наукового, літературного та артистичного життя // Рада. – 1907. – 15 лютого. – № 38. – С. 3; 16 лютого. – № 39. – С. 4. Без підпису.*
31. Бібліографія. Український календарь “Рідний край” на 1907 рік. Полтава, 1907. (Видання часописі “Рідний край”) // Рада. – 1907. – 16 лютого. – № 39. – С. 4. Без підпису.*
32. З наукового, літературного та артистичного життя // Рада. – 1907. – 18 лютого. – № 41. – С. 4; 20 лютого. – № 42. – С. 4; 22 лютого. – № 44. – С. 4; 23 лютого. – № 45. – С. 3–4; 24 лютого. – № 46. – С. 4. Без підпису.*
33. Ще пригадка // Рада. – 1907. – 28 лютого. – № 49. – С. 3. Без підпису.*
34. З наукового, літературного та артистичного життя // Рада. – 1907. – 28 лютого. – № 49. – С. 4. Без підпису.*
35. Рец.: Українсько-руський архів. Д-р І.Франко. Громадські шпихлірі в Галичині в 1784–1840 рр., т. П. Львів, 1907, LXXXIV+168 с. // ЛНВ. – Київ; Львів, 1907. – Т. XXXVII. – Кн. II. – С. 366–368.
36. Таки діждались! (З приводу нового видання “Кобзаря”) // Рада. – 1907. – 1 березня. – № 50. – С. 2. Підпис: *Джиджора Н.*
37. З наукового, літературного та артистичного життя // Рада. – 1907. – 1 березня. – № 50. – С. 4; 6 березня. – № 54. – С. 4. Без підпису.*
38. Підсусідки // Рада. – 1907. – 7 березня. – № 55. – С. 1–2. Без підпису.*
39. З наукового, літературного та артистичного життя // Рада. – 1907. – 8 березня. – № 56. – С. 4; 13 березня. – № 60. – С. 4; 14 березня. – № 61. – С. 3. Без підпису.*
40. Бібліографія. А.Т.Грабина. Антрепренер прогорілого театра. Комедія у 3-х діях. Прилуки, 1907 // Рада. – 1907. – 15 березня. – № 62. – С. 4. Підпис: *Д-ра І.*
41. З наукового, літературного та артистичного життя // Рада. – 1907. – 18 березня. – № 65. – С. 4; 20 березня. – № 66. – С. 3; 21 березня. – № 67. – С. 4; 27 березня. – № 72. – С. 4. Без підпису.*
42. Рутенська політика // Рада. – 1907. – 14 червня. – № 134. – С. 1. Без підпису. Авторство встановлено за листом І.Джиджори до М.Грушевського від 27 (14) червня 1907 р. (№ 33).
43. Теж “голоси” // Рада. – 1907. – 17 червня. – № 137. – С. 1. Підпис: *Ф-ф.* Авторство встановлено за листом І.Джиджори до М.Грушевського від 4 липня (21 червня) 1907 р. (№ 36).

44. В 250 літні роковини // Рада. — 1907. — 28 липня. — №171. — С. 2.
45. Рец.: Записки Наукового товариства імени Шевченка. Т. LXXII, 1907, кн. III // ЛНВ. — Київ; Львів, 1907. — Т. XXXIX. — Кн. VII. — С. 156–158.
46. Українська справа на тлі сучасного визвольного руху. Проф. Мих. Грушевський. Освобождение России и украинский вопрос. СПб., 1907. 291 с. // Рада. — 1907. — 16 вересня. — № 209. — С.2–3.
47. Рец.: Записки Наукового товариства імени Шевченка. Т. LXXVIII, 1907, кн. IV // ЛНВ. — Київ; Львів, 1907. — Т. XXXIX. — Кн. VIII–IX. — С. 445–446.
48. Рец.: Грушевський М. Национальный вопрос и автономия; Украинский вопрос; Единство или распадение России; Из польско-украинских отношений в Галиции (Несколько иллюстраций к вопросу: автономия областная или национально-территориальная); Движение политической и общественной украинской мысли в XIX столетии; Вопрос об украинских кафедрах и нужды украинской науки. СПб., 1907 // ЛНВ. — Київ; Львів, 1907. — Т. XXXIX. — Кн. VIII–IX. — С. 451–452.
49. Рец.: Записки Наукового товариства імени Шевченка. Т. LXXIX, 1907, кн. V // ЛНВ. — Київ; Львів, 1907. — Т. XL. — Кн. XI. — С. 362–363.
50. Огляд часописий за р. 1906: Университетские известия (киевские); Записки императорского Харьковского университета // ЗНТШ. — Львів, 1907. — Т. LXXX. — Кн. VI. — С. 165–167.

1908

51. Рец.: Соболевский А.И. Русский народ как этнографическое целое. Харьков, 1907. 19 с. // ЗНТШ. — Львів, 1908. — Т. LXXXI. — Кн. I. — С. 199–201.
52. Рец.: Летопись занятий императорской Археографической комиссии. СПб., 1905. Вып. XV. 77 + 166 с.; 1905. Вып. XVI. 51+ 682+X с.; 1907 (за рр.1902–4). Вып. XVII. 62 + 62 + 32 + XXIII + 594 с. // ЗНТШ. — Львів, 1908. — Т. LXXXI. — Кн. I. — С. 201–203.
53. Рец.: Записки Наукового товариства імени Шевченка, т. LXXX, 1907, кн. VI // ЛНВ. — Київ; Львів, 1908. — Т. XLI. — Кн. II. — С. 439–440.
54. Исторические труды В.Б.Антоновича // Киевские вести. — 1908. — 18 марта. — № 76. — С. 2–3.
55. Рец.: Грушевський М. З біжучої хвилі. Статі й замітки на теми дня 1905–6 рр. Київ, 1907 // ЛНВ. — Київ; Львів, 1908. — Т. XLII. — Кн. IV. — С. 195–196.
56. Рец.: Записки Наукового товариства імени Шевченка, т. LXXXI, 1908, кн. I // ЛНВ. — Київ; Львів, 1908. — Т. XLII. — Кн. VI. — С. 407–408.
57. Матеріяли московського “Архива Министерства Юстиции” до історії гетьманщини // ЗНТШ. — Львів, 1908. — Т. LXXXVI. — Кн. VI. — С. 59–81.
58. Огляд часописей за р. 1907: Літературно-науковий вістник; Україна // ЗНТШ. — Львів, 1908. — Т. LXXXVI. — Кн. VI. — С. 150–168.

1909

59. Рец.: Житецкий И.П. История Малороссии. Современная литература (Критическое обозрение. 1908. V(X). С. 13–27) // ЛНВ. — Київ; Львів, 1909. — Т. XLV. — Кн. I. — С. 236–238.
60. Пригоди сумських козаків у Львові з єпископом Шумлянським (1685 р.) // ЗНТШ. — Львів, 1909. — Т. LXXXVII. — Кн. I. — С. 92–96.
61. Рец.: Данилов В. Материалы для биографии Н.И.Костомарова (Україна. 1907. Кн. XI–XII. С. 225–274); Данилов В. П.А. Кулиш и “Киевская старина” / Под редакцией Ф. Г. Лебединцева (Україна. 1907. Кн. VII–VIII. С. 202–211) // ЗНТШ. — Львів, 1909. — Т. LXXXVII. — Кн. I. — С.200–203.

62. Рец.: Sobieski Waclaw. Henryk IV wobec Polski i Szwecyj 1602–1610. Kraków, 1907. 271 s. // ЗНТШ. – Львів, 1909. – Т. LXXXVIII. – Кн. II. – С. 210–211.
63. Рец.: Sobieski Waclaw. Zabegi Dymitra Samozwańca o koronę polską (Rozprawy Akad[emii] Um[iejętności]. Wydz[iał] history[czno]-fil[ozoficzny]. [1908]. S[erya] II. T. XVIII. S. 1–60) // ЗНТШ. – Львів, 1909. – Т. LXXXVIII. – Кн. II. – С. 211–212.
64. Огляд часописей за р. 1908. Часописи українські: Записки Українського наукового товариства в Києві; Літературно-науковий вістник; Україна // ЗНТШ. – Львів, 1908. – Т. LXXXIX. – Кн. III. – С. 160–173.
65. “Анафема” // Діло. – 1909. – Ч. 149 (10 липня). – С. 1–2. Бібліограф. огляд публ.: [Дорошенко В.] (ЗНТШ. – Львів, 1910. – Т. XCIV. – Кн. II. – С. 209).
66. Рец.: Записки Українського Наукового Товариства у Києві. Кн. III. Київ, 1909 // ЛНВ. – Київ; Львів, 1909. – Т. XLVII. – Кн. VII. – С. 179–181.
67. Рец.: Записки Наукового товариства ім. Шевченка, Т. LXXXIX., 1909 р., кн. 3 // ЛНВ. – Київ; Львів, 1909. – Т. XLVIII. – Кн. XI. – С. 406–407.

1910

68. К похоронам Кропивницького: Речь И.Н.Джиджоры из Львова, из Украины австрийской // Утро (Харьков). – 1910. – 15 апреля. – № 1017. – С. 2.
69. Рец.: Новомбергский Н. Слово и дело государевы: Материалы. Томск, 1909. Т. II. II + 368 + 6 с.; Веретенников В.И. История Тайной канцелярии петровского времени. Харьков, 1910. IV+306 с. // ЗНТШ. – Львів, 1910. – Т. XCVII. – Кн. V. – С. 205–208.
70. Рец.: Вяземский Б.Л., кн. Верховный Тайный Совет. СПб., 1909. 423 с. // ЗНТШ. – Львів, 1910. – Т. XCVII. – Кн. V. – С. 208–209.
71. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. // ЗНТШ. – Львів, 1910. – Т. XCVIII. – Кн. VI. – С. 55–74.
72. Рец.: Строев В. Бироновщина и кабинет министров: Очерк внутренней политики императрицы Анны. Ч. I: 1730–1735 г. М., 1909. 205 с.; Ч. II. Вып. 1. СПб., 1910. 76 с. // ЗНТШ. – Львів, 1910. – Т. XCVIII. – Кн. VI. – С. 178–182.

1911

73. Рец.: Записки Наукового товариства імені Шевченка., Т. XCVII, 1910, кн. V // ЛНВ. – Київ; Львів, 1911. – Т. LIII. – Кн. I. – С. 225–226.
74. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. [Продовження] // ЗНТШ. – Львів, 1911. – Т. CI. – Кн. I. – С. 63–100.
75. Рец.: Колчин М. Ссылные и заточенные в острог Соловецкого монастыря в XVI–XIX вв. Изд. “Посредника”. М., 1908. XIII + 176 с. // ЗНТШ. – Львів, 1911. – Т. CI. – Кн. I. – С. 170.
76. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. [Продовження] // ЗНТШ. – Львів, 1911. – Т. CII. – Кн. III. – С. 54–97.
77. Без парламенту // ЛНВ. – Київ; Львів, 1911. – Т. LIV. – Кн. VI. – С. 481–488. Підпис: *Ignotus*.
78. По виборах // ЛНВ. – Київ; Львів, 1911. – Т. LV. – VII–VIII. – С. 226–239. Підпис: *Ignotus*.
79. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. [Продовження] // ЗНТШ. – Львів, 1911. – Т. CV. – Кн. V. – С. 50–91.
80. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. [Відбиток з “Записок Наукового товариства ім. Шевченка”. – Львів, 1911. 143 с.].

Рецензії:

- Грушевський М.* (ЛНВ. — 1912. — Т. LVII. — Кн. V. — С. 391–392);
Кордуба М. (Діло. — 1912. — 12 жовтня. — Ч. 230. — С. 1–3);
Василенко М. (Україна. — К., 1914. — Кн. I. — С. 133–135).

1912

81. До історії Генеральної Військової Канцелярії // ЗНТШ. — Львів, 1912. — Т. CVII. — Кн. I. — С. 39–51.
 Рец.: *Щурат В.* (Діло. — 1912. — 23 листопада. — Ч. 264. — С. 1).

1913

82. З австрійської України Деякі підрахунки (у змісті — Кілька підрахунків) // ЛНВ. — Київ; Львів, 1913. — Т. LXI. — Кн. III. — С. 557–563. Підпис: *Ignotus*.
 83. Рец.: *Finkel Ludwik.* W sprawie udziału lenników w elekcyach jagiellońskich. Lwów, 1913. 36 s. // ЗНТШ. — Львів, 1913. — Т. CXIV. — Кн. II. — С. 204.
 84. Рец.: *Новомбергский Н.* Слово и дело государевы (Процессы до издания Уложения Алексея Михайловича 1649 года). М., 1911. Т. I. 10 + 593 + 14 с. // ЗНТШ. — Львів, 1913. — Т. CXIV. — Кн. II. — С. 208–210.
 85. З австрійської України: В сіті легенди // ЛНВ. — Київ; Львів, 1913. — Т. LXII. — Кн. VI. — С. 552–557. Підпис: *Ignotus*.
 86. Галицька криза // ЛНВ. — Київ; Львів, 1913. — Т. LXIV. — Кн. X. — С. 177–185. Підпис: *Ignotus*.

1914

87. З австрійської України. Виборча реформа // ЛНВ. — Київ; Львів, 1914. — Т. LXV. — Кн. II. — С. 381–393. Підпис: *Ignotus*.
 88. З австрійської України // ЛНВ. — Київ; Львів, 1914. — Т. LXV (2). — Кн. V. — С. 357–361. Підпис: *Ignotus*.
 89. Галицькі розчарування // ЛНВ. — Київ; Львів, 1914. — Т. LXV (2). — Кн. VI. — С. 533–539. Підпис: *Ignotus*.

1930

90. Україна в першій половині XVIII віку. Розвідки і замітки / З передм. акад. М. Грушевського. — К., 1930. — (Записки Історичної секції ВУАН. — Т. XXXVI). — VIII + 171 с., 1 л., портрет.
Грушевський М., акад. Передмова. — С. III–VIII;
 [1.] Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. — С. 1–95;
 [2.] Реформи малоросійської колегії на Україні в 1722–23 рр. — С. 96–109;
 [3.] До історії генеральної військової канцелярії. — С. 110–118;
 [4.] Матеріяли московського “Архива Министерства Юстиції” до історії Гетьманщини. — С. 119–133;
 [5.] Нові причинки до історії відносин російського правительства до України в 1720-х і 1730-х рр. — С. 134–161;
 [6.] Україна в першій половині 1738 р. — С. 162–170.
 Рец.: *Doroßenko D.* (Zeitschrift für osteuropäische Geschichte. — Berlin, 1933. — V. VII (n.f. V. III). — S. 116–119).

ПОКАЖЧИК ІМЕН*

Авдикович О.Л. 475

Агасфер, бібл. 41

Ададуров В.В. 28

Адасовська Н.О. 322

Аленева М. 431

Алешинцев І.А. 437

Алчевська Христина Данилівна (1841–1920) – педагог, організатор народної освіти, громадська діячка 207, 208, 213, 315

Алчевська Христя (Христина Олексівна) (1882–1931) – письменниця і педагог, донька Х.Д.Алчевської 121, 207, 315, 326

Амброзіус Г. 315, 475

Андрієвський О.Ю. 441

Андрій – див. Франко А.І.

Андрохович А. 475

Анна Іоанівна (Анна Іоанновна) 15, 361, 362, 404, 406

Антонович А.Я. 325

Антонович Володимир Боніфатійович (1834–1908) – історик, археограф, археолог, громадсько-політичний діяч. Організатор та ідеолог Київської Старої Громади. Фундатор київської наукової школи істориків-документалістів, науковий керівник М.Грушевського 9, 12, 36, 49, 80, 124, 128, 133, 160, 165, 168, 172, 177, 178, 308, 316, 325, 329, 352, 359, 363, 364, 366, 370, 391, 434

Антонович Д.В. 329

Антонович К.М. – див. Мельник-Антонович К.М.

Апостол Данило Павлович (Apostel Daniel) (1654–1734) – військовий та політичний діяч Гетьманщини, миргородський полковник (1682–1727), гетьман України (1727–1734). Здійснив спробу відновити автономію козацької України 16, 20–24, 26, 27, 31–33, 156, 163, 164, 166–170, 174, 206, 215, 216, 292, 345, 347, 348, 356, 357, 360–363, 367–370, 374, 375, 378, 395, 396, 400, 402, 403, 405, 406, 432, 482

Апостол Павло Охрімович (Апостол-Катаржи П.) (1618–1678) – батько гетьмана Д.Апостола. Походив з волоського роду Катаржи, служив ротмістром у Я.Вишневецького. Хомуцький сотник, гадацький (1671–1673) і миргородський полковник (1676–1678) 21, 156, 163, 345, 346

Апостол У.В. 406

Апраксін Ф.М. 368

Аркас Микола Миколайович (1853–1909) – культурно-освітній діяч, композитор і письменник. Голова миколаївської “Просвіти”. Автор “Історії України-Русі” (1908), з критикою якої виступав М.Грушевський 138, 335, 343, 377

Аркуша О.Г. 349, 381, 447, 457

Ачадов – див. Данилов Ф.А.

Б.Я. – див. Ярошевський Б.Р.

Бабич М.В. 356

Баб'як П.Г. 464, 470, 476

* Показчик охоплює власні імена реальних осіб, що згадуються у листах (виділено півжирним шрифтом і анотовано). Імена та номери сторінок, що відсилають до передмов та коментаря, враховуючи і ті, що згадуються у заголовках та вихідних даних бібліографічних посилань, подано курсивом. До показчика не занесено імена М.Грушевського (Hruschewski, М.Козак) та І.Джиджори (*Dżydźora Johann, Dżydźora I., Ignotus*), які зустрічаються майже на кожній сторінці.

- Багалій Дмитро Іванович** (1857–1932) – історик і громадський діяч. Професор і ректор Харківського університету (1906–1911). Голова Харківської міської думи (1914–1917) 17, 45, 202–205, 207–209, 211, 213, 290, 394, 397
- Бадені Станіслав** (Бадені молодший) (1850–1912) – польський громадський діяч. Брат намісника Галичини, прем'єр-міністра Австрії К.Бадені. Посол Галицького сейму (1883–1912), маршалок (1895–1901, 1903–1912). Від 1891 р. – член палати вельмож австрійського парламенту. Член Крайової шкільної ради. Прихильник польсько-українського союзу, зятій ворог панславизму і москвофільства 257
- Байрон Ч.* 323
- Балько М.* 436
- Бальковський** – працівник магістрату м. Львова 251, 283
- Бандрівський Кароль** – радник фінансової дирекції Львова, член НТШ та його Виділу, референт управління будівлями товариства 187, 271
- Бантиш-Каменський Дмитро Миколайович** (1788–1850) – історик, архівіст і археограф. Почесний член імператорської Академії наук. Автор “Истории Малой России” (1822), “Источников малороссийской истории” (1858–1859) 168, 291, 366
- Барвінок Ганна** – див. Куліш (Білозерська) О.М.
- Барвінський Богдан Олександрович** (1880–1958) – історик, учень М.Грушевського, бібліограф, архівіст. Син О.Барвінського 119, 254, 450
- Барвінський Віктор Олександрович** (1885–бл.1940) – історик, архівіст. Випускник Харківського університету, учень Д.Багалія. Дослідник економічної історії Гетьманщини 215, 360, 365, 370
- Барвінський Олександр Григорович** (1847–1926) – громадсько-політичний діяч, педагог. Посол австрійського парламенту та Галицького сейму, засновник Християнсько-суспільної партії та газети “Руслан”. Голова НТШ (1892–1897), заступник голови “Просвіти”, член Крайової шкільної ради 39, 159, 195, 274
- Барсов Є.В.* 360
- Барський** – див. Григорович-Барський К.П.
- Барський П.** – див. Григорович-Барський П.О.
- Бачинський Володимир Миколайович** (1880–1927) – громадсько-політичний діяч, адвокат, журналіст, видавець. Посол Галицького сейму та австрійського парламенту. Директор Крайового кредитового союзу, член (від 1907 р.), секретар Народного комітету Української національно-демократичної партії. Від 1908 р. – член головного відділу “Просвіти”. Редактор часописів: “Діло” (1907–1913), “Свобода” (1910–1913), “Неділя” (1912), “Жіноче діло” (1912) 28, 181, 188, 234, 380, 445
- Бачинський Лев Васильович** (1872–1930) – громадсько-політичний діяч, адвокат, посол австрійського парламенту, член Українського парламентського клубу від Радикальної партії. Провідний державний діяч ЗУНР 198, 380
- Бачинські* 453
- Башмакови** – російські комісіонери державної друкарні в Москві, власники книжкового складу, через який розповсюджувалися книги М.Грушевського 270, 273, 468
- Беднарський Кароль** (1848–1911) – директор друкарні НТШ (від 1878 р.) 102, 182
- Безбородько О.О. (Безбородко А.А.)* 367
- Безкровний Кузьма Якимович** (1876–1937) – економіст, громадський і політичний діяч. Один із засновників Українського кредитного товариства у Харкові, Кубанського сільськогосподарського товариства та Кубанського центрального союзу установ дрібного кредиту. Член РУП, ТУП, “Просвіти”. На його ім'я були отримані дозволи на відкриття українських книгарень (філій книгарні НТШ) у Харкові (1909) та Катеринівці (1910) 102, 182, 270, 273, 468

- ринодарі (1912) 206, 253, 390, 393, 396, 401
- Бек Макс Владімір фон** (1854–1943) – австрійський політик, прем'єр-міністр Австро-Угорщини (1906–1907), барон 158, 350
- Бендасюк Семен Юрійович** (1877–1965) – журналіст, москвофільський діяч в Галичині 1914 р. 283, 485, 486
- Бендер Х. 411*
- Бербека О.Г. 44*
- Бердяев Сергій Олександрович** (1860–1914) – поет, перекладач і публіцист. За фахом лікар. Друкувався у російських журналах “Наблюдатель”, “Русский архив”, українських газетах “Діло”, “Буковина”, “Тромадська думка”, “Рада”, часописах “Зоря” та ЛНВ. Після перенесення ЛНВ до Києва (1907) подав огляд перших книжок журналу в газеті “Киевский голос” 76
- Бережанський В. 475*
- Б'єрнсон Б'єрнстєрне 300*
- Бирчак В. 475*
- Бікель Франц** – німецький історик 253, 256, 258, 259, 261, 263, 453
- Білецький Василь** (1857–1931) – галицький громадський діяч, публіцист, педагог. Редактор часопису “Дзвінок” (1896–1900). Член НТШ 271
- Білінський** – священник, член Крайової шкільної ради 183
- Білінський Леон** (1846–1923) – польський економіст, фінансист, державний діяч Австро-Угорщини. Упродовж 1871–1892 рр. – професор, декан правничого факультету, ректор Львівського університету. Посол Галицького сейму та австрійського парламенту, заступник голови Польського Кола. Міністр фінансів Австро-Угорщини (1895–1897; 1909–1910; 1912–1915), губернатор Австро-Угорського банку (1900–1909) 184, 189, 197, 261
- Білокінь С.І. 11, 56, 310, 315, 318, 321, 343, 441*
- Білоусенко О.** – див. Лотоцький О.Г.
- Біляшівський М.Ф. 9, 354, 385, 475*
- Бінерт-Шмерлінг Ріхард фон** (1863–1918) – австрійський політик, прем'єр-міністр Австро-Угорщини (1908–1911) 189, 221, 223, 408
- Бірон (Бирон) Е.-Й. 406, 407*
- Бітнер Вільгельм-Казимир Вільгельмович** (1865–1921) – російський журналіст, редактор ілюстрованого літературно-наукового журналу “Вестник знания”, що виходив у Санкт-Петербурзі від 1901 р. Журнал видавав серії додатків, які розповсюджувалися серед передплатників через абонементи (історико-біографічний, літературний, природничий, історичний та белетристичний) 264, 265, 459
- Боберський Іван** (1873–1947) – громадський і державний діяч, редактор і педагог, один із засновників українського спортивного руху. Голова “Сокола-Батька” (1910–1914). Військовий діяч ЗУНР 256, 261
- Бобжинський Міхал** (1849–1935) – польський історик, правник і громадсько-політичний діяч. Професор Ягеллонського університету у Кракові. Посол Галицького сейму та австрійського парламенту. Перший віцепрезидент Крайової шкільної ради, намісник Галичини (1908–1913). Провідник “станьчиків” 55, 158–160, 249, 260, 261, 349, 351, 380, 388, 415, 444, 447, 456–458
- Богацький Павло Олександрович** (1883–1962) – громадський і військовий діяч, публіцист, літературознавець, письменник. Літературну діяльність розпочав 1906 р. Разом із М.Шаповалом 1909 р. заснував у Києві журнал “Українська хата”. 1914 р. заарештований і висланий до Сибіру. Діяч Української революції 1917–1921 рр. 115
- Богуславський Микола Олексійович** (1850-ті – 1933) – громадський діяч, видавець, меценат, прихильник і популяризатор “Ради” в Катеринославі

- та на Кубані. Член ради катеринославської “Просвіти”, ініціатор видання ілюстрованого тижневика “Дніпрові хвилі” (1910–1914). Від 1912 р. – організатор культурно-просвітньої роботи на Кубані, зокрема кобзарських шкіл, за що був прозваний “бандурним батьком”. Репресований 1930 р., помер у в’язниці 103, 105–107, 318, 319
- Бодянский О.М.* 360, 366
- Бойчук Михайло Львович** (1882–1937) – маляр-монументаліст. Один із засновників Української державної академії мистецтв (1917). Член НТШ, УНТ у Києві 254–256, 258, 260, 261, 446, 447
- Бондаришин Т.* – див. *Бордуляк Т.*
- Бондарук Т.І.* 331, 451, 460, 463, 477, 481
- Бонч-Бруевич Володимир Дмитрович** (Бруевич) (1873–1955) – російський державний і партійний діяч, історик, етнограф, літератор. Учасник жовтневого перевороту. Організатор і перший директор Державного літературного музею в Москві. Видавав твори Г.Сковороди, одним з перших в Росії досліджував творчість І.Франка 12, 55, 205, 208, 209, 213, 394, 435
- Бончевський А.* 289
- Бордуляк Т.* (*Бондаришин Т.*) 12
- Борковський О.* 380
- Бородай Михайло Матвійович** (1853–1939) – театральний діяч, антрепренер. У 1870-х рр. працював актором у Харкові в театрі М.Дюкова, у 1901–1907 рр. утримував антрепризу в Київській опері, одночасно (1902–1904) – товариство “Бородай і Ко” в театрі “Товариства грамотності” (Троїцький народний дім) 96, 203
- Бородай Олександр Іванович** (1844–1914) – громадський діяч. Інженер-електротехнік за фахом. У 1870-х рр. емігрував до США, де працював 20 років. Після повернення проживав у Петербурзі, брав активну участь у житті української Громади 162
- Борусовський Іван** – письменник 117, 323, 324
- Ботушанська О.Ф.* 445
- Бохенська Євгенія Іванівна** (1867–1944) – письменниця, педагог і публіцист 53, 246, 437, 438
- Брик Іван Станіславович** (1879–1947) – славіст, філолог, історик, громадський діяч, педагог і редактор. Працював викладачем української мови в українських та польських гімназіях Львова. Діяльний член “Просвіти” 286, 380
- Бриндови 29*
- Бродський 203**
- Брокгауз Ф. (Ф.А.)* 443
- Бруевич** – див. *Бонч-Бруевич В.Д.*
- Брухнальський В.* 439
- Брюховецький І.М.* 345
- Бублик В.* 354
- Бубнов М.М.* 333
- Будай Л.* – див. *Котик М.*
- Будзиновський В’ячеслав** (1868–1935) – громадсько-політичний діяч, журналіст, посол австрійського парламенту (1907–1918), член Українського парламентського клубу, один із засновників Української радикальної партії та Української національно-демократичної партії 231
- Будяк Юрій Якович** (справж. – *Покос*; 1879–1943) – письменник 122, 142, 144, 145
- Бурлака Г.М.* 9, 10, 40, 48, 50, 56, 301, 319, 326–329, 332, 339, 340, 377, 412, 417, 421, 424, 432, 435, 440, 454, 472, 473, 483, 486, 488
- Бурчак Л.* 481
- Бурчак Федір Степанович** (1863 – ?) – гласний київської міської Думи (від 1902), член міської управи (від 1904), заступник голови Думи (від 1908), виконувач обов’язків міського голови (1916–1917) 162
- Бутич І.Л.* 365, 367, 370, 451
- Бухгартовський** – секретар консульства Австро-Угорщини в Москві 59
- Вадим Львович** – див. *Модзалевський В.Л.*
- Вальдман** – працівник магістрату м. Львова 236

Вальо М.А. 421, 489

Ваньо Омелян – священик з Буська на Львівщині, член Тіснішого комітету Краєвого шкільного союзу 235, 236

Василенко Микола Прокопович (1866–1935) – історик права, публіцист, громадсько-політичний діяч, член партії кадетів. Дійсний член НТШ, УНТ у Києві. Підтримав М.Грушевського під час конфлікту в НТШ 1913 р. 59, 69, 72, 129, 169, 255, 265, 267, 277, 280, 284, 331, 333, 362, 364, 365, 368, 370, 405, 438, 443, 449, 451, 459, 460, 462, 463, 468, 475, 477, 481, 483

Василько Микола (1868–1924) – громадсько-політичний діяч. Посол Буковинського сейму (від 1889) та австрійського парламенту (1899–1918). Заступник голови Українського парламентського клубу. Діяч ЗУНР 180, 186, 189, 190, 191, 268, 380, 384, 409

Васильчиков Олександр Олексійович (1832–1890) – російський письменник та історик, гофмейстер імператорського двору. Правнук гетьмана К.Розумовського. Директор імператорського Ермітажу, голова імператорської Археологічної комісії. Опублікував два томи словника російських історичних портретів (1871). Автор незакінченої праці “Семейство Разумовских” 168, 367

Величко С.В. 23

Вельямінов С.Л. 18

Венгжин Микола (Угрин-Безгрішний; 1883–1960) – критик, публіцист, письменник, видавець, педагог. Редактор газети “Бджола” (1903), літературно-наукового ілюстрованого журналу “Будучність” (1909, 1923–1924). У 1914–1918 рр. – співредактор органів пресової квартири УСС 210

Веретельник А. 293

Веретенников В.И. (В.И.) 406

Верзилов А.В. 423

Вернадський В.І. 370

Весоловський Ярослав Іванович (1881–1917) – публіцист, перекладач, громадський і культурний діяч, письменник. Член Русько-української радикальної партії. Редагував тижневик “Поступ”, газети “Буковина” та “Діло”, видання товариства “Промисвіта” 181, 198, 226, 380

Виговський І.О. 383, 388

Винар Л.-Р. 8–10, 12, 14, 19, 36, 40, 42, 48–50, 53, 289, 301, 319, 326–329, 332, 339, 340, 377, 383, 399, 412, 417, 420, 421, 424, 432, 435, 439, 440, 453, 454, 460, 462–473, 476, 477, 483

Винниченко Володимир Кирилович (1880–1951) – письменник та громадсько-політичний діяч. Один із активних авторів ЛНВ. Провідний державний діяч Української революції 1917–1921 рр. 9, 77, 81–82, 84, 86, 88, 91, 94, 98, 100, 101, 113, 114, 122, 128, 131, 133, 135, 136, 138, 140–143, 145, 147–149, 153, 162, 228, 304, 309, 311–314, 316, 317, 327, 338, 339, 341, 342, 381, 399, 413

Виноградова (Коваленко) Марія Олександрівна (Козачка; 1878–?) – поетеса, перекладачка. Працювала в редакції “Громадської думки” та “Ради”, друкувалася в ЛНВ 73, 89, 95, 102, 104, 111, 303

Витошинський Я. 485

Вілінські (Вилинські) 340

Вільшанський М. 348

Віндельбанд Вільгельм (1848–1915) – німецький філософ, соціолог, історик філософії, засновник баденської школи неокантіанства. Переклад його праць здійснив М.Залізник 254, 255, 278, 450, 455, 476

Вінчі Леонардо да (1452–1519) – італійський художник, архітектор, інженер і вчений, визначна постать італійського Відродження 115, 297, 323

Вітер – див. Доманицький В.М.

Вітовський Д. 383

Вовк (Волков) Федір Кіндратович (1847–1918) – антрополог, етнолог і археолог, громадський діяч. З 1905 р. – доцент Петербурзького університету; академік ВУАН 48, 150, 228, 340, 370, 412, 413, 419, 420, 424, 464, 475, 476, 486

Возняк І. 392, 421, 426, 427

Возняк Михайло Степанович (1881–1954) – літературознавець, історик літератури. Член НТШ, академік ВУАН 34, 254, 286, 448, 449, 456, 462, 488, 489

Войнаровський-Столобут Тит Євген (1856–1938) – економіст, громадський діяч, греко-католицький священник. Нащадок роду Войнаровських. Митрат, кустос Львівської греко-католицької капітули. Довголітній адміністратор митрополичих маєтків. Посол австрійського парламенту (1907–1911) від УНДП, член Українського парламентського клубу. Засновник парцеляційного товариства “Земля” і Земельного іпотечно-го банку 183, 234, 418

Войнаровські 423

Войцехівська І.Н. 361

Волевачівна Маруся – письменниця 71, 301

Волик Федір Парамонович (1877–1946) – архітектор, театральний amator, меценат. Чоловік небоги Марії Заньковецької. Автор спогадів про гас-рольні виступи М.Заньковецької у 1903–1904 рр. 114, 322

Волков Ф.К. – див. Вовк (Волков) Ф.К.

Володимир Миколайович – див. Леонтович В.М.

Володимир Святославович 23

Волошак Остап (1835–1918) – ботанік, професор зоології та ботаніки Львівської політехніки, дослідник флори Східних Карпат і Покуття. Один із засновників студентського товариства “Січ” у Відні 262, 458

Волянський Олекса (1862–1947) – священник, громадсько-культурний діяч, знавець гуцульського побуту і звичаїв. У 1893–1923 рр. – парох у селах Криворівня та Соколівка. Голова товариства “Просвіта” у Криворівні. Близький приятель М.Грушевського. За сприяння науковцям у вивченні Гуцульщини був обраний членом НТШ. У Криворівні збереглася церква Різдва Пресвятої Богородиці, в

якій служив о. Волянський, та будинок плебанії, де неодноразово бували Я. Головацький, В.Гнатюк, М.Грушевський, І.Франко, М.Коцюбинський, зупинялася Леся Українка 152, 225, 410, 437, 471

Вояковська Олімпія С. 436

Вояковська Ольга Сильвестрівна (1885–1967) – небога Марії Грушевської, донька пароха у селі Богданівка С.С.Вояковського, дружина М.Мочульського 230, 233, 241, 265, 414, 422, 429, 430

Вояковський Сильвестр Сильвестрович (1862–1938) – рідний брат Марії Грушевської, парох у с. Богданівка на Тернопільщині (1887–1938) 234, 414, 418

Вратислав Франц Карл фон 27, 403

Врублевський В.Г. 479

Всеволод Олександрович – див. Козловський В.О.

Вуйцик В.С. 428

В'яземський (Вяземский) Б.Л. 362, 406

Габор В. 485

Габсбурги 402

Гайденвурцель М. – власник торговельної фірми “Торговый дом М.Гайденвурцеля. Варшава–Київ–Лодзь”. Фірма, заснована 1883 р., мала мережу фабричних складів паперу, зокрема відділення у Києві. Після перенесення до Києва ЛНВ та видань Видавничої спілки забезпечував папером їх друк 106, 107, 142, 144, 225, 228, 246

Галин М.А. 354

Галушко М.В. 445

Ганкевич Микола (1869–1939) – політичний і профспілковий діяч, журналіст, член Народного комітету УНДП, один із засновників УСДП в Галичині 198

Гарасимчук (Герасимчук) Василь Іванович (1880–1944) – історик, учень М.Грушевського, дослідник українського козацтва, зокрема гетьманування І.Виговського доби Руїни 13, 14, 16, 32, 34, 35, 48, 51, 195, 200, 279,

- 280, 284, 285, 288, 373, 387, 388, 475, 476
- Гарат Р.* 371
- Гарібальді Джузеппе** (1807–1882) – національний герой Італії 120, 124, 129, 145, 325, 331
- Гарматій Лука Васильович** (1866–1925) – учитель, громадський діяч, збирач гуцульської народної творчості 271, 475
- Гаррі Міріам* 300, 303, 305, 327
- Гегело В.П.* 475
- Герасименко Н.О.* 367, 374
- Гете Й.-В.* 323
- Гехтер Максим Григорович** (Рузин; 1885–1947) – публіцист і політичний діяч. Член РУП. Співпрацював з газетами “Діло”, “Рада”, “Село”, “Засів”. У 1908, 1911–1912 – офіційний редактор ЛНВ 111, 113, 115, 130, 162, 317, 322, 323, 331, 354
- Геч Отто** (1879–?) – німецький історик і політик, редактор наукового часопису “Zeitschrift für osteuropäische Geschichte” 88, 486
- Гирич В.В.* 49
- Гирич І.Б.* 9, 16, 17, 41, 48, 53, 56, 300, 319, 334, 343, 373, 374, 392, 394, 395, 397, 399, 400, 412, 417, 421, 424, 432, 435, 440, 457, 488
- Глібовицький М.* 358, 381
- Гнатюк Володимир Михайлович** (1871–1926) – фольклорист, етнограф, літературознавець, громадський діяч. Секретар НТШ. Один із редакторів ЛНВ та інших видань НТШ 35, 125, 179, 188, 193, 199, 221, 229, 230, 235, 236, 240, 241, 243, 245, 254, 259, 265, 343, 344, 390, 407, 414, 419, 420, 428, 429, 430, 433, 437, 455, 464, 470, 476
- Говикович Альфред** (?–1914) – громадсько-політичний діяч, член Народного комітету УНДП, редактор часопису “Народне слово” (Львів) 182, 380
- Гогенбургер** – міністр юстиції уряду Австро-Угорщини 190, 191, 223
- Годунов Борис Федорович** (бл. 1552 – 1605) – цар московський від 1598 р. 213
- Голіцин Д.М.* 368
- Головата Л.В.* 44
- Головацький Яків Федорович** (1814–1888) – поет, перекладач, етнограф, історик літератури, фольклорист, педагог. Один із засновників “Руської трійці” 232, 416
- Голуб О.О.* 416
- Голубович С.* 34
- Голубовський П.В.* 333
- Гонта І.* 416
- Горбовська Ю.О.* 460
- Гордий Гаврило** – урядник “Руської каси” в Чернівцях 155
- Гординський Я.А.* 475
- Гордієнко К.Г.* 416
- Горинь В.І.* 48, 326, 421, 425, 489
- Горобець В.Й.* 400
- Горобець В.М.* 291, 346, 361, 367, 374, 444
- Граб** – див. Грабовський П.А.
- Грабовський Павло Арсенович** (Павло Граб; 1864–1902) – поет і перекладач, публіцист, громадсько-політичний діяч. Помер на засланні у Тобольську 95, 97, 142, 315, 316
- Граб'янка Г.І.* 416
- Гранат О.М. та І.М.** – брати, видавці “Энциклопедического словаря Т-ва «Братья А. и И. Гранат и К»”. У 1891–1903 рр. здійснено 6 видань. Сьоме, перероблене і розширене видання вийшло у 1910–1948 рр. у 58 томах 228, 276, 413, 416, 448
- Граховецький Д.* 291
- Гребеняк В.* 454
- Гревс І.М. (И.М.)* 374, 376
- Григорович Микола Іванович** (1835–1889) – російський архівіст, начальник і упорядник архіву Святійшого Синоду 168, 367
- Григорович-Барський Костянтин Петрович** (1870–?) – громадсько-політичний діяч, землевласник, домовласник. Син власника київської друкарні П.О.Григоровича-Барського, яка перейшла йому після смерті батька. Старшина Київського купецького зібрання, один із засновників Товариства швидкої медичної допомоги у Києві, директор Маріїнсько-

- го дитячого притулку, член Київського губернського земського зібрання, депутат IV Державної думи від Київської губернії, в якій належав до фракції російських націоналістів та помірковано правих 55, 86, 127, 307, 312, 328, 341
- Григорович-Барський О.П.* 312
- Григорович-Барський П.О.* 293, 306, 312–314, 328, 329, 386
- Грицак Я.Й.* 11
- Грібар І.* 358
- Грінченко Борис Дмитрович** (1863–1910) – письменник, перекладач, публіцист, редактор, фольклорист, мовознавець, педагог, громадський діяч 68, 119, 131, 136, 140–143, 147, 157, 162, 213, 296, 300, 332, 334, 336, 337, 354, 400
- Гродзіцький** – претендент на намісника Галичини (1908) 262
- Грушевська (Вояковська) Марія Сильвестрівна** (1868–1948) – громадська діячка, перекладачка, педагог. Дружина М.Грушевського 50, 228, 233, 243, 256, 258, 260, 262, 265, 269, 273, 278, 280, 283, 284, 296, 297, 411, 414, 416, 418, 421, 430, 432, 436, 446, 447, 453, 460, 471, 478, 479
- Грушевська Катерина Михайлівна** (Катерина Михайлівна, Катруся, Колюня, Колюнця, Кулюня) (1900–1943) – фольклорист, етносociолог, історик первісного суспільства. Донька М.Грушевського 210, 228, 233, 255, 260, 262, 265, 283, 284, 479
- Грушевський Марко Федорович** (1865–1938) – священник, етнограф, краєзнавець. Єпископ Української автокефальної православної церкви. Брат у третій М.С.Грушевського 109, 410, 457
- Грушевський Олександр Сергійович** (1877–1943) – історик України XIV–XVIII ст., літературознавець, громадський діяч. Професор Новоросійського (Одеського), Московського і Петербурзького університетів. Брат М.Грушевського 10, 49, 69, 77, 80, 82, 84, 89, 97, 104, 106, 142, 153, 170, 195, 200, 229, 265, 305, 371, 387, 389, 392, 405, 413, 414, 475
- Гудима Г.* 486
- Гузар Євген** (1854–1918) – церковний і громадський діяч в Галичині, кандидат до Краєвої шкільної ради 183
- Гулак* 294
- Гулевичі* 416
- Гунчак Т.* 46
- Гуржій О.І.* 369, 444
- Гучков Олександр Іванович** (1862–1936) – російський державний діяч. Депутат III Державної думи, лідер партії октябристів. Прихильник конституційної монархії 162, 355
- Гюго Віктор* 332
- Гавч П.** – див. Гауч (Гавч) Франкентурн Пауль фон
- Гауч (Гавч) Франкентурн Пауль фон** (1851–1918) – прем'єр-міністр Австро-Угорщини (1897–1898, 1905–1906, 1911), барон 231, 415, 475
- Герич Ю.* 440
- Гертнер Роза** (Гертнерка) – власниця магазину в Жаб'є на Гуцульщині 273, 275
- Гертнерка** – див. Гертнер Роза
- Гломбінський Станіслав** – голова Кола Польського в австрійському парламенті та Галицькому сеймі, лідер Національно-демократичної (вшепольської) партії. У 1909 р. очолював сеймову комісію для розробки проекту виборчої реформи 196, 259
- Голійчук Федір Дмитрович** (1879–1949) – історик, однокурсник і студентський приятель І.Джиджори. Учень М.Грушевського, під його науковим керівництвом займався історією українського козацтва, зокрема добою гетьмана Пилипа Орлика 14, 34, 58
- Головкін Г.І.* 361, 368
- Готич Микола** – різьбяр, співвласник садиби у Криворівні, придбаної Михайлом та Марією Грушевськими у листопаді 1911 р. 273, 411, 471

- Давидяк В.* 381
- Данилевич Василь Юхимович** (1872–1936) – історик, археолог, нумізмат. Учень В.Б.Антоновича. Член УНТ у Києві 173, 341, 352
- Данилов Ф.А.** (Ачадов) – російський правознавець, автор праць з місцевого самоврядування 115, 323
- Данте Аліг'єрі** (Дант) (1265–1321) – італійський поет, творець італійської літературної мови та основоположник національної літератури, автор “Божественної комедії” 276, 277, 472
- Данько М.** – див. Троцький М.М.
- Дашинич-Кульчицький Роман** – історик, педагог, учень М.Грушевського. За завданням Археографічної комісії НТШ разом з І.Крип'якевичем вивчав збірки московських архівів. У 1920-х рр. викладав у Рогатинській гімназії 203, 393
- Дашкевич Я.Р.* 11, 48, 50, 418, 436, 441, 448
- Демидчук О.* 420
- Демченко Л.Я.* 56
- Демченко Яків Григорович** (1842–1912) – громадський діяч-українофіл, мировий суддя, публіцист, етнограф. Дядько братів Сергія та Андрія Шелухіних 73, 302
- Деркач М.Д.* 421, 489
- Дермаль Август Климович** (1874–1922) – управитель книгарні НТШ у Львові. Отримав посаду у жовтні 1904 р. на підставі оголошеного Виділом товариства конкурсу. Перед тим працював у книгарнях Відня. Помер з голоду і холоду в Києві 51, 199, 200, 225, 226, 237, 238, 277, 279, 280, 283–285, 479, 481, 488
- Дживілегов Олексій Карпович** (Дживілегов) (1875–1952) – російський мистецтвознавець, історик і журналіст. Випускник Московського університету, учень П.Г.Виноградова. Один з редакторів “Голоса минувшого”, історичного відділу “Енциклопедического словаря Т-ва «Бр. А. и И. Гранат и К°»”. Автор низки праць з історії Західної Європи 55, 228, 253, 448
- Джиджора (Навроцька) Н.І.** 12, 24, 33, 38, 41, 42, 45, 51, 53, 295, 308, 345, 349, 356, 391, 406
- Джиджора Анатолій** 41, 391
- Джиджора Лідія** 41, 391
- Джиджора Микола** 12
- Джиджора Павлина** 12
- Дзюбан Р.В.** 48
- Дідушицькі (Дзедушицькі) 385*
- Дмитро** – працівник київської контори та книгарні ЛНВ 72, 76, 82, 146
- Дмовський Роман Валентійович** (1864–1939) – польський політичний і державний діяч, лідер та ідеолог національно-демократичного табору. Депутат II і III Державної думи Росії. Голова Кола Польського 101
- Дністрианський Станіслав Северинович** (1870–1935) – правник, видавець, громадський і освітній діяч. Професор Львівського університету. Посол австрійського парламенту від Української національно-демократичної партії (1907–1918). Автор проекту Конституції ЗУНР 222, 282, 484
- Добринін М.С.** – власник кам'яниці у Києві (Прорізна, 20), де у 1907–1908 р. містилася редакція та контора ЛНВ 132, 330
- Добриніни 330*
- Добрянський Антип** – комісар скарбу з Дрогобича (1910-ті рр.) 270, 448
- Довнар-Запольський (Довнар-Запольский) М.В.** 406, 437, 481, 482
- Доде А.* 446
- Долгова С.Р.* 363
- Долгоруков П.Д.* 472
- Доманицький Василь Миколайович** (Вітер; 1877–1910) – філолог, літературознавець, історик, фольклорист і публіцист. Один із засновників видавничого товариства “Вік” у Києві. Співробітник “Киевской старини”, ЛНВ, “Записок НТШ”, “Громадської думки”, “Ради”, “України”. Літературний редактор “Історії України-Русі” М.Аркаса 125, 126, 134, 135, 138, 140, 145, 259, 329, 330, 332, 343, 377, 456

Дорошенко А. 345

Дорошенко Володимир Вікторович (1879–1963) – бібліограф, літературознавець, публіцист, багаторічний бібліотекар НТШ (1908–1914; 1918–1944), громадсько-політичний діяч 43, 44, 51, 237, 238, 244, 259, 269, 279, 280, 285, 394, 413, 417, 421, 422, 424, 432, 435, 437, 438, 455, 475, 488

Дорошенко Дмитро Іванович (Дорошенко Д.) (М.Ж.; 1882–1951) – історик, публіцист і громадсько-політичний діяч 9, 45, 46, 69, 71, 76, 86, 129, 145, 147, 148, 151, 312, 331, 338, 340, 369, 397–399, 449, 468, 469, 475, 477

Драгоманиха – див. Драгоманова Л.М.
Драгоманов Михайло Петрович (1841–1895) – громадсько-політичний діяч, літературознавець, історик, філософ, економіст, фольклорист, публіцист 147, 148, 173, 176, 177, 228, 337, 339, 374, 376, 382, 413

Драгоманова Людмила Михайлівна (Драгоманиха) (1842–1918) – дружина М.Драгоманова 65, 296

Дубровський В.В. 482

Дудикевич Володимир Феофілович (1861–1922) – громадсько-політичний діяч, москвофіл, адвокат з Коломиї. Посол Галицького сейму, лідер радикального крила “Русской народной партии” (“новокурсники”), створеної у 1900 р. галицькими москвофілами. На початку Першої світової війни очолив “Русский народный совет”, який закликав населення Галичини виступати на підтримку Російської імперії 182, 381

Дулемба – міністр (представник поляків) в австрійському уряді Р.Бінерта (1909) 197

Дурдуківський (Дурдуковський) Володимир Федорович (1874–1938) – педагог, літературний критик, громадський діяч. Один з фундаторів видавництва “Вік” 136, 334

Дядюк М. 489

Дячук Ілля – доглядач мастку Грушевських у Криворівні 225, 411

Едуард, англ. король 400

Ейнгорн Вігальй Осипович (1862–1947) – російський історик, археограф, викладач історії в московських гімназіях. Студював історію України XVII ст., зокрема питання економіки, гетьманського та воеводського управління, церковної історії, літератури і шкільництва, впливу української культури на російську 21, 164, 166, 169, 357, 358

Еренталь Алоїс Лекса фон (1854–1912) – австрійський політик і дипломат, якого називали “австрійським Бісмарком”. Барон, посол у Бухаресті, Петербурзі (1899–1906), міністр закордонних справ Австро-Угорщини (1906–1912). Активний провідник експансіоністської політики Австро-Угорщини на Балканах, відіграв важливу роль у підготовці анексії Боснії і Герцеговини (1908) 186, 231

Ескін (Ескин) Ю.М. 356

Євген Харлампович – див. Чикаленко Є.Х.

Євшан Микола – див. Федюшка (Євшан) М.О.

Енсен Альфред (1859–1921) – шведський славіст, письменник, дослідник української історії та літератури, популяризатор слов'янської літератури у Скандинавії. Від 1901 р. член Інституту Нобеля Шведської академії наук. Дійсний член НТШ (1911), член УНТ у Києві (1913). Підтримував постійний контакт з українськими науковими установами і реферував наукові новини з України у шведських журналах. Перекладач творів Т.Шевченка, М.Коцюбинського, М.Гоголя 238, 422, 423

Єфименко Петро Савич (1835–1908) – етнограф і фольклорист, громадсько-політичний діяч, чоловік Олександри Єфименко 208, 290

Єфименко О.Я. (Єфименко А.Я.) 19, 369

Єфремов Сергій Олександрович (1876–1939) – громадсько-політичний і державний діяч, письменник,

- історик літератури, критик. Провідний публіцист газети “Рада”, один з найактивніших авторів ЛНВ 29, 69, 70, 72, 84, 88, 101, 106, 114, 119, 120, 130, 136, 141, 147, 153, 154, 157, 159, 161, 162, 177, 228, 265, 272, 278, 300, 301, 302, 308, 310, 314, 319, 322, 323, 334, 336, 337, 343, 348, 349, 354, 376, 434, 468–470, 475, 477, 486
- Ефрон І. (Ефрон И. А.) 443*
- Жебуньов Леонід Миколайович** (1851–1919) – громадсько-культурний діяч, публіцист, революціонер-народник. Один із організаторів встановлення пам’ятника І.Котляревському в Полтаві (1903), член Об’єднаного комітету зі спорудження пам’ятника Т.Шевченкові у Києві (від 1908). Співробітник газети “Рада”, часописів “Украинская жизнь”, “Рідний край”, ЛНВ 144, 162, 354, 385
- Желуховцева Е. Ф. 356*
Жемчужников Ф. 427
- Житецький Гнат Павлович** (1866–1929) – джерелознавець, історик культури, літературознавець, архівіст. Син П.Житецького 176, 254, 376
- Житецький П. Г. 316*
- Жук Андрій Ілліч** (1880–1968) – громадсько-політичний діяч, публіцист і кооператор, член УСДРП 232, 413, 442
- Жук Михайло Іванович** (1883–1964) – художник-графік, поет. Друкувався в ЛНВ 139, 335
- Жулинський М.Г. 9*
- Забіяка** – складач друкарні П.Барського у Києві 118
- Зайцев** – складач друкарні П.Барського у Києві 118, 149
- Зайцева З.І. 36, 289, 316, 339, 342, 469*
Заклинський 320
- Закордонний** – див. Лозинський М.М.
- Закревська Я.В. 13*
- Залізник (Охримович) Олена Юліанівна** (Залізничка) (1886–1969) – громадська діячка. Дружина М.Залізничка. Студіювала українську мову і латину у Львівському університеті.
- Співробітниця Музею НТШ. Від 1907 р. – член Кружка українських дівчат та співредактор жіночого журналу “Мета”. У 1909–1914 рр. – член Жіночої громади 257, 258, 453
- Залізник Микола Кіндратович** (1888–1950) – громадсько-політичний діяч, публіцист, перекладач, працівник Музею НТШ. Один із лідерів студентського руху у Львові 29, 51, 78, 110, 111, 115, 146, 192, 235, 238, 239, 243, 246, 249, 254, 255, 257, 265, 279, 280, 285, 323, 341, 379, 389, 392, 413, 420, 425, 432, 433, 437, 442, 443, 450, 452–455, 461, 475, 477
- Залізнички 260**
- Залізничка** – див. Залізник (Охримович) О.Ю.
- Заліський А. 330*
Залуцький Р. 440
Заньковецька М. К. 322
- Запорожець** – складач друкарні П.Барського у Києві 94, 97, 102, 112, 149
- Засенко О.С. 12*
- Застирець Г. 245, 436**
- Застирець Йосип** (1873–1943) – священик, історик церкви, громадський діяч, письменник, учитель гімназій у Львові, Бучачі, Тернополі. Редактор “Нової Ради” у Львові (1919–1920), автор оповідань, статей на історичні та педагогічні теми 245, 436
- Затиркевич Дмитро Іванович** – письменник-початківець, син І.О.Затиркевича 239, 426, 427
- Затиркевич І.О. 427*
Зашкільняк Л.П. 391
- Заячківський Микола** (1870–1938) – громадський та економічний діяч Галичини 189
- Згоральський Теофіл** – студент-філософ Харківського університету 213, 400
- Здерковський Мирослав** (1865–1929) – громадсько-політичний діяч, адвокат. Член Народного комітету УНДП 198
- Здзеховський М. 372*
Зеленчук І.М. 411
- Зеліб Артур** – французький професор, працівник музею в Тюільрі (Париж) 233

Зігель Федір Федорович (1845–1921) – російський філолог-славіст, історик слов'янського права, професор, завідувач кафедри історії слов'янських законодавств Варшавського університету, директор Вищих жіночих курсів при цьому ж університеті 225

Зубік Р. 269, 281, 283

Зубрицький М. 299

Іван Іванович – див. Кревецький І.І.

Іван Мятвієвич – див. Стещенко І.М.

Іван Семенович – див. Нечуй-Левицький І.С.

Іван Якович – див. Франко І.Я.

Іванов Євген Михайлович (1873–1929) – архівіст, учень Д.Багалія, архіваріус Харківського історичного архіву 59, 60, 291

Іванова А.Ю. 331, 451, 460, 463, 477, 481

Іванчук Олекса Михайлович (1882–1920) – публіцист, фольклорист, етнограф і письменник. На прохання І.Франка і В.Гнатюка збирав фольклор на Гуцульщині, а також експонати для Музею НТШ 77, 80, 81, 305

Ігнатович І. 354

Ігнат'єв П.М. 309

Ідзіковський Владислав Леонович (1864–1944) – підприємець і меценат. Син Леона Ідзіковського, який 1859 р. заснував книжкове видавництво та музичний магазин “Леон Ідзіковський” у Києві (Хрещатик, 29). У 1873 р. дружина Л.Ідзіковського, Герсилія Гнатівна, відкрила при магазині велику бібліотеку. Торгова марка проіснувала до 1918 р. 88, 104, 107

Ізгоев – кореспондент газети “Речь” 176

Іконников В.С. 341

Ілько – див. Дячук І.

Ісаєвич Я.Д. 20, 374

Ісаєнков Володимир Дмитрович – помічник опечителя Московського навчального округу (до 1914 р.) 211

Іщенки 207

Іречек Костянтин (1854–1918) – чеський історик-славіст, балканознавець,

професор кафедри історії Східної Європи Віденського університету 249, 445

К.М. – див. *Комаров (Комар) М.Ф.*

Кадлец Карел (1865–1928) – чеський історик-славіст, професор слов'янської історії Карлового університету в Празі, спеціаліст з історії права, генеральний секретар Чеської Академії наук, редактор чеської енциклопедії, дійсний член НТШ. Автор нариса “Михайло Грушевський” (Каменярі. – 1909. – Кн. 17. – С. 1–3). Подав низку рецензій та бібліографічних оглядів на сторінках журналу “Україна” (1914) 233, 255, 280, 416, 451, 480

Калакура Я.С. 361

Калитовський І.П. 475

Каманін І.М. (Каманин И.М.) 375

Каменюк – складач друкарні П.Барського у Києві 150

Камінський Павло – греко-католицький священник на Станіславщині. 1911 р. вчинив замах на єпископа Г.Хомишина 231, 234, 414, 415

Кандиба Олександр Іванович (Олесь Олександр; 1878–1944) – поет, громадський діяч 16, 102, 133, 135, 142, 317, 327, 334, 337, 430

Кантакузин Ф.М. 16

Капельгородський Пилип Йосипович (1882–1938) – письменник, публіцист, громадський діяч. За участь у студентському русі 1902 р. виключений з Полтавської духовної семінарії. Від 1903 р. жив на Кубані, автор книги “Українці на Кубані”. Друкувався в ЛНВ, “Раді” та інших виданнях. Після 1917 р. повернувся до Полтави, де працював як публіцист. У 1938 р. репресований 95, 97, 315

Капелер А. 30

Капраль М.М. 375

Караджич В.С. 293

Карбасников Н.П. – власник мережі книгарень у Петербурзі, Варшаві, Вільні 84, 225, 228, 229, 239, 249, 445

Кардуччі Джозує 301

Карл Великий 428

Карманський Петро Сильвестрович (1878–1956) – поет, перекладач, представник літературної модерністичної групи “Молода муза”. У 1906–1907 рр. редагував журнал “Світ” 77, 88, 187, 304, 382

Карпов Г.Ф. 357

Кастелянський А. 413

Катамай Д. 475

Катерина (Екатерина) I 368, 375

Катерина II 347

Катерина Михайлівна, Катруся, Колюня, Колюнця, Кулюня – див. Грушевська К.М.

Катеринич Митрофан Кирилович (1860–?) – харківський губернатор (1908–1915). Військовослужбовець за фахом. З 1887 р. впродовж 18-ти років обіймав посаду почесного мирового судді Пирятинського судового мирового округу. 1902 р. обраний предводителем дворянства Пирятинського повітового дворянського зібрання. З березня 1906 р. – виконував обов’язків полтавського віце-губернатора. У жовтні 1908 р. призначений харківським губернатором 206

Качкан В.А. 39, 383

Качмар В. 408

Качмар Л. 421

Квасницький Григорій (Трейман) – публіцист, співробітник “Ради” 115, 323

Квасницький Юхим – публіцист, співробітник газет “Громадська думка” та “Рада”. У 1907 р. разом з І.Джиджорою працював у редакції ЛНВ 69–74, 76–79, 82, 92, 93, 105, 109, 110, 136, 141, 146, 162, 294, 300, 303–306, 324, 334, 343

Квітка К.В. 326

Кернер Г. – див. Кернеренко Г.

Кернеренко Грицько (справж. – Кернер Григорій Борисович; 1863–?) – письменник, перекладач, агротехнік за фахом. У 1900–1905 рр. друкувався на сторінках ЛНВ 70, 301

Кивелюк Іван (1866–1922) – громадсько-політичний діяч, правник, член

УНДП, посол Галицького сейму (1908–1918), голова “Провіти” у Львові (1910–1912) 232, 440

Кінський Ф. 26, 402

Кістяківський (Кистяковський) Богдан Олександрович (1868–1920) – громадський діяч, правник, соціолог і філолог. Син історика права, археографа та громадського діяча О.Ф.Кістяківського 55, 170, 171, 173–178, 370, 372, 374, 376

Клеберг – претендент на посаду намісника Галичини (1908) 262

Климков В. 375

Климова К.І. 291, 361

Клімович 261

Ключевський В.О. 410

Кляйн – міністр уряду Австро-Угорщини 191

Кмицикевич (Кміцікевич) Микола 185, 382

Кміт Ю. 14, 475, 476

Кобринський В. – лікар у Львові 62

Ковалевський Максим Максимович (1851–1916) – російський правник, соціолог і громадський діяч українського походження. Професор Московського і Петербурзького університетів, академік імператорської Академії наук. Депутат І Державної думи. З 1909 р. видавав журнал “Вестник Европы”, член редакційного комітету видання “Украинский народ в его прошлом и настоящем” 162, 228, 370, 376, 412, 464

Ковалевський Микола Васильович (1841–1898) – громадський діяч, педагог. Член Київської Старої Громади та Одеської української громади. Вчителював у Києві, Петербурзі, Полтаві, Одесі. Підтримував матеріально М.П.Драгоманова та його видання 148, 339

Коваленко Гр. (Сьогобічний) 294

Коваленко Олекса Кузьмич (1880–1927) – письменник і видавець, громадсько-політичний діяч. Упорядник та видавець поетичної антології “Українська муза” (1908), засновник видавництва “Ранок” (1906) 101, 157, 159, 348–350, 377

- Ковалинський В.В.* 359
Ковалинський М.І. 394, 435
Ковалів Степан Михайлович (1848–1920) – письменник, педагог 227, 254, 412, 449
Козут З. (Kohut Z.-E.) 30, 444
Козак І. 43
Козловський Всеволод Олександрович (1878–?) – громадський діяч, секретар першої української газети “Громадська думка”, від 1906 р. – в еміграції у Львові. Фінансовий директор НТШ, співробітник львівської контори ЛНВ, секретар Союзу визволення України (1914–1917) 35, 124, 153, 154, 156, 158, 172, 179, 182, 187, 192, 212, 230, 366, 373, 395, 407, 408, 411, 414, 418
Козляниці, купці 29
Ко-ий В. – див. Кошовий В.
Коковський 126
Колда В.А. 486
Колесса Олександр Михайлович (1867–1945) – мовознавець, історик літератури, фольклорист, громадсько-політичний діяч. Брат Ф. Колесси. Професор Львівського університету. Посол австрійського парламенту (1907–1918), де послідовно відстоював право заснування самостійного українського університету у Львові, виступав за надання НТШ статусу Академії наук 55, 182, 222, 238, 266, 282, 286, 381, 440, 484
Колесса Філарет Михайлович (1871–1947) – фольклорист, композитор, музикознавець та літературознавець, основоположник українського етнографічного музикознавства. Брат О. Колесси 55, 249, 251, 407, 444, 445
Колодчин Т.Г. 46
Кольбер Ж.-Б. 28
Комаров Михайло Федорович (Комар; 1844–1913) – письменник, бібліограф, критик, перекладач, фольклорист і лексикограф, громадський діяч. Правник в Одесі 128, 149, 152, 244, 308, 339, 434, 435
Комар (Комарь) – див. Комаров М. Ф.
Кониський О.Я. 34
Копач Іван Симонович (1870–1953) – громадський діяч, педагог, голова товариства “Боян” та “Руська бесіда” 115, 271, 323, 335
Кордуба Мирон Михайлович (1876–1947) – історик, учень М. Грушевського, опонент І. Джиджори. Професор Українського таємного університету у Львові, Варшавського та Львівського університетів 10, 14, 20, 28, 29, 33, 48, 238, 349, 373, 405, 423–425, 439, 483, 484, 486
Коренець Д. 14, 35
Коритовський В. 458
Королів Василь Костянтинівич (Корольов) (Королів-Старий; 1879–1941) – письменник, видавець, громадський діяч, співзасновник видавничого товариства “Час” 80, 82, 110
Король Михайло (1856–1925) – громадсько-політичний діяч Галичини, адвокат у Жовкві. Налезав до групи “старорусинів”. Посол Галицького сейму та австрійського парламенту. Комісар Жовкви доби ЗУНР 196, 381
Корольов – див. Королів В. К.
Коропецький І.-С. 30
Короткий В.А. 352
Корпанюк М.П. 443
Корш Ф.Є. (Ф.Е.) 370, 371, 412, 464, 475
Кос Андрій (1864–1918) – адвокат, громадський діяч, посол австрійського парламенту (1900–1907). Після окупації Галичини російським військом засланий до Сибіру 184
Косач Ольга Петрівна (Олена Пчілка; 1849–1930) – письменниця, редактор, видавець. Редагувала часопис “Рідний край”, видавала журнал “Молода Україна”. Сестра М. Драгоманова. Мати Лесі Українки 162, 354
Косачевська Є.М. (Косачевская Е.М.) 367
Косачі 296
Косач-Квітка Лариса Петрівна (Леся Українка; 1871–1913) – поетеса, драматург 85, 112–113, 121, 122, 126, 147, 311, 317, 326, 412
Косач-Кривинюк О.П. 326
Костомаров Микола Іванович (1817–1885) – історик, фольклорист, письменник

- менник, критик, автор фундамен-
тальних праць з української історії
15, 58, 290
- Коструба Т.П.* 33, 347, 391, 403, 406
- Котик Михайло** (справж. Будай Лео-
польд) – співробітник київської кон-
тори ЛНВ (1907–1912) та журналу
“Українська хата” 77, 79, 80, 82, 84,
85, 88, 98, 104, 109, 121, 122, 124, 132,
133, 138, 144, 145, 148, 151, 154, 161,
304, 329, 330, 478
- Котляревський І.П.* 427, 443, 466, 472
- Котляревський Нестор Олександро-
вич** (1863–1925) – російський істо-
рик літератури, академік імпера-
торської Академії наук 176
- Коховський В.* 300
- Коцко А.* 408
- Коцовський В.* 475
- Коцюба М.* 380
- Коцюбинський Михайло Михайлович**
(1864–1913) – письменник і гро-
мадський діяч 9, 98, 101, 241, 243,
317, 423, 429, 430, 437, 485
- Кошовий Василь Петрович** (Ко-ий В.;
бл. 1870 – бл. 1914) – земський ста-
тистик у Полтаві, згодом Житомирі
та Києві. До 1905 р. – діяч Полтавсь-
кої вільної громади РУП, пізніше –
Української демократичної партії.
Член Статистичної комісії НТШ 79,
81, 84, 88, 92, 116, 122, 128, 132, 135,
139, 141, 143–146, 148, 151–154, 307,
310, 327, 332, 336, 338, 340
- Кравченко В.М.* 56
- Крамарж К.* 358
- Кранц** 156
- Красицький Фотій Степанович** (1873–
1944) – живописець і графік, офіцій-
ний редактор ЛНВ у 1907 р. 65, 72,
296, 298, 302
- Кревецький Іван Іванович** (Kreweskyj)
(1883–1940) – історик, бібліограф,
учень М.Грушевського, дослідник
історії Галичини середини ХІХ ст.
Співробітник київської редакції ЛНВ
(січень–лютий 1907). Під час конф-
лікту в НТШ 1913 р. підтримав опо-
зицію проти М.Грушевського 14, 16,
34, 35, 37, 48, 50–52, 63–66, 88, 181,
193, 214, 220, 227, 232, 245, 269, 272,
281, 282, 286, 293, 294, 296–298, 300,
303, 307, 330, 373, 392, 401, 405, 407,
412, 416, 424, 425, 467, 469, 470, 485
- Кресін О.В.* 366
- Крижанівський (Крижановський)
Всеволод** (1885–?) – історик культу-
ри і правник, співробітник газети
“Рада” 69
- Крижицький К. (Крыжицкий К.)* 489
- Кримський Агатангел Юхимович**
(1871–1942) – орієнталіст, славіст,
письменник, перекладач, неодмінний
секретар ВУАН 160, 350, 370, 371,
412, 464, 475
- Крип’якевич Іван Петрович** (1886–
1967) – історик, учень М.Грушев-
ського, дослідник історії Хмельнич-
чини 13, 14, 16, 20, 33, 34, 35, 40, 48,
55, 238, 239, 245, 370, 373, 392, 393,
424, 425, 485
- Крип’якевич Р.І.* 48, 424
- Кричевіц 29*
- Кришталович А.** – видавець та відпові-
дальний редактор газети “Народне
слово” у 1909 р. 186, 380
- Кришталович Г.* 380
- Кришталовичі** – видавці газети “Народ-
не слово” 181, 380
- Кропивницький Марко Лукич** (1840–
1910) – драматург, актор, режисер,
антрепренер, композитор 35, 36, 98,
208, 210, 213, 398
- Круницький Б.Д. (Кирнуцкыj В.)* 46, 346,
367, 369, 374
- Кручкєвич Броніслав** – польський істо-
рик, професор Львівського універси-
тету, директор Екзаменаційної комісії
для кандидатів на звання вчителя се-
редніх шкіл 227, 239, 241, 426
- Крушельницький А.І.* 328, 475
- Кубійович В.М. (Кубіjовуѣ V.)* 46
- Кугель Іона** – редактор газети “Киевская
мысль” 153
- Кудрявцев І.М. (И.М.)* 347, 358
- Кузеля Зенон Францискович** (1882–
1952) – етнограф, мовознавець,
бібліограф, публіцист, громадський
діяч. Учень М.Грушевського, О.Ко-
лесси, К.Студинського. Викладав у

- Чернівцькому університеті (1909–1914). Голова Європейського відділу НТШ (1949–1952) 14, 48, 242, 269, 276, 432
- Кузів В. 9, 44*
- Кулачковський Ярослав** (1863–1909) – економіст, засновник і директор товариства взаємних кредитів “Дністер” у Львові, директор банку “Дністер”, почесний голова товариства “Просвіта” 199
- Куліш (Білозерська) Олександра Михайлівна** (Кулішиха) (Барвінок Ганна; 1828–1911) – письменниця, дружина П.Куліша 146, 162, 338, 354, 355, 338
- Кулішиха** – див. Куліш (Білозерська) О.М.
- Кульженко Василь Степанович** (1865–1934) – книговидавець, завідувач фотолітодрукарнею “С.В.Кульженко”. Організатор (1903) та викладач кийвської школи друкарської справи 225, 309, 325, 341, 410
- Кульчицький 244**
- Кульчицький Олександр (Лесь)** (1859–1938) – громадський діяч і економіст. Організатор економічних та просвітніх установ на Коломиїщині та Покутті у 1890–1900 рр. Його заходами в Коломиї постали банк “Покутський союз”, філія “Просвіти”, тижневик “Поступ”, повітовий Народний комітет УНДП. З 1910 р. – перший і довголітній директор Земельного банку іпотечного у Львові 234, 418, 435
- Кульчицький Р.** – див. Дашинич-Кульчицький Р.
- Купчинський О.А. 28, 48, 349, 405, 423, 425, 439, 484*
- Курбатов П.В. 361*
- Курилович В. 381*
- Курукін І.В. (Курукин И.В.) 406*
- Кухар В.М. 392*
- Кучеренко М.О. 56*
- Кушнір Володимир** (1881–1938) – публіцист, громадський діяч. Редактор першого українського місячника німецькою мовою “Ruthenische Revue”, засновник і редактор “Ukrainische Rundschau”. Засновник і голова Українського пресового бюро у Відні (1907). Редактор газети “Діло” (1911–1912), “Буковини” і “Народного голосу” (1912–1914) 226, 234
- Лаврів Павло Пилипович** – див. Тищенко (Сірий) Юрій Пилипович
- Лагодинський М. 409*
- Лазаревська К.О. 365, 451*
- Лазаревський І.М. 427*
- Лазаревський Олександр Матвійович** (1834–1902) – археограф та історик. Член Історичного товариства Нестора-літописця, один із засновників журналу “Киевская старина”. Автор бл. 450 публікацій джерел та праць з історії Гетьманщини другої половини XVII–XVIII ст. 14, 168, 212, 357, 364, 365, 367, 370, 399, 400, 443, 449
- Лаппо-Данилевський Олександр Сергійович** (1863–1919) – російський історик та філософ, засновник петербурзької школи істориків. Професор Петербурзького університету, академік імператорської Академії наук. Співпрацював з українськими вченими, сприяв учням М.Грушевського в отриманні дозволів для роботи в російських архівах 17, 20, 281, 284, 345, 395, 472, 482
- Лантева Т. (Лантева Т.А.) 363*
- Ластовський (Ластоўскі) Вацлав Юстинович** (1883–1938) – білоруський громадсько-політичний діяч, історик, філолог, етнограф, публіцист, письменник. Автор популярного видання “Кароткая гісторыя Беларусі” (Вільно, 1910). Редакційний секретар газети “Наша ніва” (1909–1914), редактор журналу “Саха” (1912) та ін. Голова Кабінету міністрів БНР (1919). Академік АН Білорусі (1928–1930) 17, 20, 239, 426
- Левинський В. 337*
- Левицький Євген** (1870–1925) – публіцист і громадський діяч, посол австрійського парламенту, член Українського парламентського клубу 222, 380

- Левицький І.** – див. Нечуй-Левицький І.С.
- Левицький Іван Омелянович** (1850–1913) – бібліограф, письменник, журналіст 238, 423, 424
- Левицький Кость** (1859–1941) – адвокат, публіцист, політик. Дійсний і почесний член НТШ і “Просвіти”. Посол австрійського парламенту і Галицького сейму. Голова Народного комітету УНДП 180, 181, 183–191, 194, 196–199, 221, 222, 226, 227, 229, 231, 234, 235, 240, 248, 249, 380, 383, 385, 408, 409, 417, 428, 443, 461, 476
- Левицький Модест Олександрович** (1873–1927) – культурно-просвітній діяч у Буковині, один із засновників музичного товариства “Боян”, української музичної школи ім. Лисенка, службовець Дирекції залізниць у Чернівцях. Небіж Марії Сильвестрівни Грушевської (Вояковської) 155, 234, 235, 418, 436
- Левицький Модест Пилипович** (М.Пилипович; 1866–1932) – публіцист, письменник, громадський діяч, лікар 88, 155, 234, 235, 306, 314, 418, 436
- Левицький О.Й.* 436
- Левицький Орест Іванович** (1848–1922) – історик, археограф, правознавець, письменник, один із фундаторів Української академії наук, президент ВУАН (1922) 162, 254, 342, 449, 451, 475, 476
- Левицькі** – родина небожа Марії Сильвестрівни Грушевської (Вояковської), Модеста Олександровича Левицького 245
- Лежогубський Теодозій** (1869–1919) – священник, церковний і громадський діяч, педагог, проповідник і публіцист. Заступник голови товариства “Просвіта”, член Народного комітету УНДП 183
- Леонтович Володимир Миколайович** (1866–1933) – громадський діяч і письменник, меценат. Член Київської Старої Громади та осередку ТУП. У 1906 р. – видавець (разом з В.Симиренком та Є.Чикаленком) першої щоденної української газети “Громадська думка”, згодом – “Ради”. Небіж С.І.Симиренко – дружини відомого українського мецената В.Ф.Симиренка. Виступав посередником між М.Грушевським та В.Симиренком у фінансуванні останнім низки видавничих та наукових проєктів вченого 78–80, 83, 90, 95–97, 113, 137, 141, 153, 159–161, 167, 168, 244, 247, 265, 277, 308, 314, 317, 336, 350, 354, 359, 381, 418, 430, 433, 434, 438, 475, 476
- Леонтович Федір Іванович** (1833–1911) – історик права, професор, ректор, декан юридичного факультету, проєктор Новоросійського університету в Одесі. Згодом професор Варшавського університету (1892–1902). Засновник Товариства історії, філології і права при цьому ж університеті 225, 410
- Леонтович Ю.* 475
- Леопарді Джакомо* 297
- Лепкий Б.С.* 39
- Лессі (Лассі) П.І.* 18
- Леся Українка** – див. Косач-Квітка Л.П.
- Лиманський** – див. Мова (Лиманський) В.С.
- Липа І.Л.* 408
- Липинський (Ліпінський) В'ячеслав Казимирович** (1882–1931) – історик, політолог, соціолог, публіцист, політичний діяч, ідеолог українського монархізму 9, 55, 248, 377, 414, 440
- Лисенко Микола Віталійович** (1842–1912) – композитор і громадський діяч, основоположник української класичної музики 65, 96, 128, 248, 249, 294, 308, 354, 385, 434, 440, 441, 444, 445
- Лисенко Н.І.* 10, 301, 319, 327, 329, 332, 339, 340, 454, 472, 473, 483, 486
- Лисиченко Д.М.* 399
- Лисиченко М.* 399
- Литвиненко А.* 330
- Литвиненко М.А.* 400
- Лициняк Василь** (1873–1951) – священник, педагог, кандидат до Кравчої шкільної ради 183

- Личко Іван Дмитрович** (1879–1937) – письменник, критик, публіцист, співробітник журналів “Вільна Україна” (1906), “Українська хата”, один із засновників видавництва “Дзвін” (1907). Фактичний редактор газети “Кубанский курьер” 100, 101, 109, 112, 113, 317, 322
- Ліницька (Ліницька) Любов Павлівна** (1865–1924) – актриса. З 1889 р. виступала на сцені в трупах М.Кропивницького, П.Саксаганського, М.Садовського 105, 318
- Лобода А.М.* 352
- Лозинська М.К.* 398
- Лозинський Володимир Юстинович** (1855–1914) – громадський діяч, меценат. Підтримував українські видання “Шершень” (1906), “Світло” (1909–1914), “Український етнографічний збірник” (1914). Заповів свої рахунки Українському науковому товариству у Києві 354
- Лозинський Михайло Михайлович** (Закордонний; 1880–1937) – громадсько-політичний діяч, публіцист, літературознавець, правник, 69, 70, 78, 81, 84, 91, 103, 120, 123, 129, 131, 141, 147, 149, 168, 300, 301, 302, 306, 310, 314, 317, 325, 327, 331, 338, 351, 365, 372
- Лотоцький Олександр Гнатович** (О.Білоусенко, Шпориш; 1870–1939) – громадсько-політичний діяч, публіцист, письменник, видавець. Член НТШ 64, 136, 152, 296, 334, 335, 341, 380, 408, 475, 476
- Лукашевич А.* 384
- Лукашевич И.Я.* 347, 358
- Лукіянович Денис Якович** (1873–1965) – письменник, літературознавець, публіцист, педагог 66, 74, 155, 237, 241, 242, 253, 269, 271, 422, 429, 475
- Лукомський Г.К.* 361
- Лунів А.* 485
- Луценко Степан** – випускник сільськогосподарської школи в Полтаві, завідувач Української книгарні у Харкові (1909–1915) 206, 393, 396
- Луцкевич А.І.* 487
- Луцкевич І.І.* 487
- Луцький Остап Михайлович** (1883–1941) – поет, перекладач, критик, публіцист і видавець. Редактор “Буковини” 179, 379
- Лучицький І.В.* 316
- Любавський М.К.* 360
- Любомирські** 226, 411
- Людкевич Станіслав Пилипович** (1879–1979) – композитор, фольклорист, музикознавець 221, 248, 249, 251, 440
- Людмила Михайлівна** – див. Старицька-Черняхівська Л.М.
- М.Ж.* – див. Дорошенко Д.І.
- Мазепа Іван Степанович** (1639–1709) – гетьман України (1687–1709) 16, 28, 46, 58, 290, 366, 374, 383, 389, 444
- Мазний В.І.* 317, 429, 430, 485
- Майборода Р.В.* 9, 48, 412, 417, 421, 424, 432, 435, 440, 479, 488
- Макаров В.І.* 413
- Максимишин О.Я.* 46
- Максимович Георгій (Юрій) Андрійович** (1877–після 1954) – історик і педагог. Викладач Ніжинського історико-філологічного інституту ім. кн. Безбородька. Професор Сімферопольського університету (з початку 1920-х рр.) та Північно-Кавказького педагогічного інституту у П’ятигорську (1954). З кінця 1920-х рр. – дійсний член Харківської науково-дослідчої катедри історії української культури 280, 481, 482
- Макух Іван** (1872–1946) – громадсько-політичний і кооперативний діяч, адвокат. Організатор “Січей”, “Прогресу”, один із провідних діячів Української радикальної партії, посол Галицького сейму (1908–1918). Відомий діяч ЗУНР 198, 415
- Малич І.Т.* 396
- Маненко** – кореспондент ЛНВ з Полтавщини 144
- Манжура (Манджура) Іван Іванович** (1851–1893) – письменник, фольклорист і етнограф 95, 97, 315, 316
- Маритчак Олекса** – письменник 133, 142, 327, 332

- Марія* – див. *Лисиченко М.*
- Марія Сильвестровна** – див. *Грушевська (Вояковська) М.С.*
- Маркевич Григорій Іпатович** (1849–1923) – громадський та освітній діяч, письменник, видавець. Організував у Полтаві друкарню та книгарню, видавав газету “Рідний край” (1905–1906), українські підручники. Один з організаторів спорудження пам’ятника І.Котляревському та відкриття школи його імені в Полтаві 97
- Маркевич Микола Андрійович** (1804–1860) – історик, етнограф і поет, автор “Історії Малоросії” (т. 1–5, 1842–1843) 168, 347, 358, 366, 367
- Марко Вовчок** – див. *Маркович (Вілінська) М.О.*
- Марков Дмитро Андрійович** (1863–1938) – журналіст і політик, лідер радикального крила москвофільського руху в Галичині – “Русской народной партии”, що стояла на позиції повної національно-політичної єдності України з Росією. Посол австрійського парламенту Ради та Галицького сейму. 1915 р. за москвофільську діяльність звинувачений у державній зраді, засуджений до смертної кари (замінена на довічне ув’язнення). Звільнений після розпаду Австро-Угорщини 182, 381
- Маркови** 261
- Маркович (Вілінська) Марія Олександрівна** (Марко Вовчок; 1883–1907) – письменниця, перекладач, дружина фольклориста і етнографа Опанаса Васильовича Марковича 129, 131, 151, 331, 332, 340, 354
- Маркович Б.* 332
- Маркович Яків Андрійович** (1696–1770) – державний діяч Гетьманщини, наказний лубенський полковник, генеральний підскарбій. Мемуарист, автор “Діаріуша” (1717–1767) 264, 449, 450
- Марковичка** – див. *Маркович (Вілінська) М. О.*
- Мартиненко О.* 48, 50, 418, 436, 441, 448
- Маслійчук В.Л.* 56
- Матвіїв В.В.* 475
- Маттисен К.* 404
- Матушевський Федір Павлович** (Шпонька; 1869–1919) – громадський діяч і публіцист, один із засновників видавництва “Вік”, редактор “Громадської думки”, згодом – “Ради” 70–72, 77, 78, 81, 85, 86, 91, 94, 98, 104, 107, 109–111, 116, 120, 122–124, 126, 128, 129, 131, 133, 139, 141, 143, 147, 152–154, 301, 305, 310–312, 314, 315, 318–321, 326, 329, 331, 334, 336, 341, 343, 377, 434
- Матяш І.Б. (И.Б.)* 17, 291, 345, 361, 395, 472, 482
- Мезер Костянтин де (Кость Лірник)* 297
- Мельник О.М.* 56, 304, 317, 328, 353, 478
- Мельник-Антонович К.М.* 330
- Меншиков Олександр Данилович** (1673–1729) – російський державний і військовий діяч, генерал-фельдмаршал, сподвижник і фаворит Петра I, після його смерті, в 1725–1728 рр., фактичний правитель Російської імперії. Покровитель Д.Апостола 22, 170, 347, 356, 362, 363, 368, 370
- Меншикови* 29
- Мефодій Іванович** – див. *Павловський М.І.*
- Мешедє Р.* 422
- Микола Осипович** – див. *Федюшка (Євшан) М.О.*
- Миллер А.И.* 444
- Миронець Н.І.* 303, 335, 349, 350, 408, 469, 470, 476, 489
- Митрофанов М.* 357
- Михайлови* 29
- Михайловський П.* 328
- Михальчук К.* 475
- Мицик Ю.А.* 294–296, 338, 354, 367
- Мишуга О.* 354, 475
- Мікель Анджело (Мікельанджело Буонаротті)* 297
- Мілюков Павло Миколайович** (1859–1943) – російський історик, політичний і державний діяч, публіцист, провідник партії кадетів, міністр закордонних справ Тимчасового уряду 162, 355, 487
- Мількович Володимир** (1866–1916) – історик сербського походження, про-

- фесор кафедри історії Східної Європи Чернівецького університету. У 1894 р. разом з М.Грушевським був кандидатом на кафедрі історії України Львівського університету. Виступив з тенденційною рецензією на німецькомовний перший том "Історії України-Руси" М.Грушевського. Прихильник москвофільського політичного табору 155, 344
- Мініх Бурхард Крістоф фон* 18
- Міхновський Микола Іванович** (1873–1924) – громадсько-політичний діяч, правник, журналіст. Один із засновників "Братства тарасівців", Української народної партії 203, 207, 372, 392, 393
- Мкс. А. (Максимов М.)* 413
- Мова (Лиманський) Василь Семенович** (1842–1891) – письменник, активний діяч Харківської Громади з 1860-х рр. 84, 122, 124, 129, 131, 133, 135, 139, 141–143, 149, 310, 320, 327, 329, 339
- Могилянський Михайло Михайлович** (1873–1942) – письменник, публіцист, літературний критик, перекладач. Співпрацював з ЛНВ, де опублікував низку оповідань та рецензій. Перекладав оповідання М.Грушевського російською мовою 245, 436, 437
- Модзалевський Вадим Львович** (1882–1920) – історик, архівіст, спеціаліст з генеалогії, військовий інженер. Директор земського музею старожитностей у Чернігові та керівник Чернігівської губернської архівної комісії (1911–1918) 16, 166, 254, 255, 264, 360, 367, 449, 450
- Мордовець (Мордовцев) Дмитро Лукич** (1830–1905) – письменник, історик, етнограф, публіцист 199, 389
- Московченко Н.М.* 291
- Мостіцький** – працівник філософічного факультету Львівського університету 277
- Мочульський Михайло Михайлович** (1875–1940) – письменник, критик, літературознавець і перекладач 36, 41, 48, 51, 246, 279, 280, 285, 389, 390, 414, 420, 430, 446, 464, 475
- Мудрак Юліан** (1878–1950) – економіст і громадський діяч. Член управи банку "Дністер", спілки "Діло", товариства "Просвіта", Виділу НТШ 271
- Мудрий В.* 408
- Мудрий М.М.* 381
- Музичук О.В.* 56
- Муромцев С.А.* 576
- Мякотін (Мякотин) Венедикт Олександрович** (1867–1937) – російський історик і політичний діяч, публіцист, організатор та діяльний член Трудової народно-соціалістичної партії, співробітник і член редколегії часопису "Русское богатство". Дослідник соціальної історії Гетьманської України другої половини XVII–XVIII ст. 254, 364, 450, 452
- Навроцька Іванна* 391
- Навроцька Н. – див. Джиджора (Навроцька) Н.І.*
- Навроцький Іван* 41, 46, 391
- Назаріїв Олекса Теодотович** (1880–1918) – громадсько-політичний діяч, бібліограф, критик. Член РУП та УСДРП. 1908 р. переїхав до Львова, працював у бібліотеці та музеї НТШ 192, 257, 345, 454
- Назарук О.Т.* 34
- Наришкін С.К.* 361, 368
- Наулко В.І.* 9, 48, 412, 417, 420, 421, 424, 425, 432, 435, 440, 480, 486, 488
- Науменко Володимир Павлович** (1852–1919) – філолог, педагог, журналіст, громадсько-політичний діяч. Редактор "Киевской старины" (у 1907 р. – "України"). Член Київської Старої Громади, один із засновників Українського наукового товариства у Києві 128, 131, 147, 154, 162, 308, 316, 342, 385, 434
- Наумов Ф.В.* 26, 361, 362, 368
- Недяк В.В.* 367
- Нечуй-Левицький Іван Семенович** (1838–1918) – письменник 68, 69, 265, 299, 300, 301, 475, 476
- Незабітовський** – польський посол Галицького сейму, лідер консерватистів 257
- Николаїв А.** – поет 142, 145

- Нискоклон Микола** (1880-і рр. – 1919) – редактор, журналіст, громадський діяч. Закінчив правничий факультет Львівського університету, співпрацював з “Ділом”, редагував та видавав літературний журнал “Дешева читальня” (1913). У січні–липні 1914 р. – видавець щоденного часопису “Нове слово” 282, 485
- Нідерле Любор** (1865–1944) – чеський археолог, антрополог, етнограф та історик. Професор археології Карлового університету в Празі (1898–1929). Академік Чеської академії наук. Член НТШ. Один із засновників Чехо-словацького етнографічного музею у Празі. Досліджував проблеми походження та етнічної історії слов’янства 280, 480
- Нікітін (Никитин) С.А.* 362
- Новиков А.* 35
- Новицький О.П.* 371
- Новомбергский Н.* 406, 423, 452, 455, 480
- О.І.** – див. **Олесь Олександр**
- Обнінський В.П.* 472, 474
- О-вич С.* 311
- Огієнко І.І.* 352
- Оглоблін Микола Якович** (1840–1911) – київський книгар і видавець 98, 104
- Одарченко П.* 311
- Озаркевич Євген Іванович** (1861–1916) – лікар, громадський діяч, дійсний член НТШ, голова його медичної комісії. Член головного виділу та голова видавничої комісії львівської “Просвіти” 189
- Окуневський Теофіл Іполитович** (1858–1937) – громадсько-політичний діяч, адвокат. Член-засновник Русько-української радикальної партії (1890) та Української національно-демократичної партії (1899). Посол Галицького сейму та австрійського парламенту. Член НТШ. Виступав захисником на суді над М.Сичинським (1908) 235, 242, 245, 247, 409, 431, 436, 438
- Олександр** – див. **Грушевський О.С.**
- Олександр Сергієвич** – див. **Грушевський О.С.**
- Олександра Михайлівна** – див. **Куліш О.М.**
- Олексій Михайлович (Алексей Михайлович)* 357, 423, 452, 455, 480
- Олесницький Євген** (1860–1917) – громадсько-політичний діяч, адвокат, економіст, публіцист, перекладач. Посол австрійського парламенту, член Українського парламентського клубу 180, 184, 189–191, 196–199, 222, 234, 380, 417, 476
- Олесь Олександр** – див. **Кандиба О.І.**
- Ольдзя, Олзя** – див. **Вояковська О.С.**
- Онишкевич Степан** (1861–1945) – греко-католицький священник і громадсько-політичний діяч, посол австрійського парламенту (1908–1918), член Українського парламентського клубу. Один із засновників УНДП, член її Народного комітету, діяч ЗУНР 183
- Опатовський Михайло Степанович** (1866–після 1916) – цензор, секретар Київського тимчасового комітету у справах друку 81, 91, 93, 117, 118, 123, 128, 131, 140, 160, 309, 351, 352, *Орлик П.С.* 423
- Орловський Михайло** (1873–1918) – громадський діяч, лікар за фахом, санітарно-військовий інспектор. Вбитий більшовиками 126
- Осіньський** – співробітник редакції газети “Рада” (1907) 136
- Остерман А.І.* 368
- Охримович Володимир Юліанович** (1870–1931) – правник, етнограф, журналіст, громадсько-політичний діяч. Один із засновників Української національно-демократичної партії. У 1907–1908 рр. – посол австрійського парламенту, редактор газети “Діло” 181, 187, 192, 199, 234, 236, 250, 274, 275, 389, 442, 443, 467, 468, 476
- Охримович І.* 443
- Охримович Осип Іванович** (1886–1967) – громадсько-політичний діяч, син галицького громадського діяча, священика І.Охримовича. У 1915–1919 рр. – співробітник СВУ в таборі полонених у Фрайштадті. За доби

- ЗУНР – комісар на Богородчанщині, згодом адвокат у Мукачеві. З 1939 р. – в еміграції 249, 432
- Павелко** – член екзаменаційної комісії Львівського університету 227, 229, 237
- Павленко М.І. (Н.И.)* 368
- Павлик Михайло Іванович** (1853–1915) – письменник, публіцист, редактор газети “Громадський голос” 147, 148, 173, 174, 195, 207, 210, 339, 446
- Павлик О.Я.* 45
- Павло Пилипович (Павло Филипович)** – див. Тищенко (Сірий) Ю.П.
- Павлов М.Т.* 24, 401
- Павлович А.Н.* 487
- Павловський Мефодій Іванович** (1877–1957) – редактор, журналіст, діяч кооперативного руху. Співробітник часопису “Громадська думка”, секретар та редактор “Ради” 63, 66, 80, 95, 97, 130, 249, 295, 296, 298, 304, 313, 316, 341
- Павловський Ян** – працівник львівського магістрату 266, 270
- Павлуцький Г.Г.* 341, 352
- Панашенко В.В.* 400, 444
- Панейко Василь** (1883–1956) – громадсько-політичний діяч, публіцист, дипломат. Член УНДП. У 1908–1914 рр. співпрацював з ЛНВ. У 1912–1918 рр. – редактор, співредактор “Діла”. Був безпосередньо причетний до публікації в “Ділі” у грудні 1911 р. серії статей “Наша політика. Гльосси до брошури проф. М.Грушевського”, автором яких був С.Томашівський. Діяч ЗУНР 115, 234, 236, 268, 323, 441, 442, 445
- Панченко О.** – заступник одеського міського голови, діяч місцевої “Просвіти” 139
- Панькевич І.Ю.* 43, 318
- Паньківський С.Ф.* 35
- Панькова С.М.* 8, 36, 43, 50, 56, 295, 303, 330, 399–401, 411, 434, 442, 464, 471, 472, 474, 487
- Пархоменко В.О.* 15
- Пахаревський Леонід Андрійович** (1883–1938) – письменник, перекладач, актор 63, 141, 293, 294
- Пачовський В.* 383, 475
- Пашук В.С.* 372
- Пежанський Григорій** (1860–1925) – інженер-архітектор, громадський діяч. Один із засновників Українського технічного товариства, член НТШ, Виділу товариства та заступник його голови (1911–1913), член дирекції страхового товариства “Дністер”, Українського педагогічного товариства. Обіймав посаду старшого інженера намісництва Галичини, керував будівництвом багатьох державних об’єктів, українських установ у Львові та інших містах 236, 475
- Пеленська Х.* 440
- Пеленський Я.* 440
- Перетц Володимир Миколайович** (1870–1935) – філолог, історик літератури. Професор Київського університету, співзасновник УНТ у Києві та редактор його “Записок”, дійсний член НТШ, член імператорської Академії наук 61, 75, 119, 126, 133, 134, 267, 292, 303, 333, 341, 385, 462, 468, 475
- Перехрестов** – видавець рекламних оголошень “Український ратай” 107
- Перлаковський А. (Perłakowski A.)* 403
- Петлюра Симон Васильович** (1879–1926) – громадсько-політичний і державний діяч, публіцист. Один із лідерів УСДРП. Редактор газети “Слово”. Головний отаман армії УНР, голова Директорії УНР 82, 100, 101, 105, 109, 131, 147, 162, 332, 348, 371, 372
- Петро І Олексійович** (Романов; 1672–1725) – московський цар (1682–1721), від 1721 р. – російський імператор 18, 25, 28, 216, 281, 283, 284, 291, 481, 483, 484, 487
- Петро II* 21, 362, 363
- Петрункевич І.* 487
- Пилипович М.** – див. Левицький М.П.
- Пиріг Р.Я.* 377, 381, 440, 460, 465
- Пирожков** – пристав київської поліції 96
- Пирожков Михайло Васильович** (1867–1927) – російський видавець, книготорговець, педагог. Видавав у Петербурзі тижневики “Полярная

- звезда”, “Свобода”, у 1906 р. журнал “Украинский вестник” – неофіційний орган української фракції I Державної думи, з яким активно співпрацював М.Грушевський 86
- Пігуляк Є. 384*
- Підлужний Михайло Іванович** (1881–1970) – педагог, краєзнавець, випускник Самбірської учительської семінарії (1903) та Львівського університету (у 1912–1913 рр. складав іспити у М.Грушевського). Згодом викладав у гімназії та до кінця життя працював учителем географії в Бережанах 253, 447
- Підручний** 140, 145, 149, 154, 336
- Пільц Еразм** (1851–1929) – польський публіцист, громадсько-політичний діяч, співзасновник та співредактор польського часопису “Kraj”, що виходив у 1882–1909 рр. у Петербурзі 101
- Пінінський Леон** (1857–1938) – польський політик, правник, намісник Галичини (1898–1903), граф 259
- Пінчук Ю.А. 290*
- Піснячевський Віктор Онуфрійович** (1883–1933) – громадсько-політичний діяч, журналіст, видавець. Лікар за фахом. Брав активну участь в організації української парламентської фракції в I Державній думі Росії, в газеті “Рада” видрукував низку оглядів “З невських берегів”. Ініціатор видання газети “Рідна справа / Думські вісті” – орган української фракції у II Державній думі Росії 94, 96, 102, 104, 105, 116, 123, 124, 130, 139, 150, 152, 154, 178, 315, 316, 318, 320, 321, 324, 326, 327, 329, 334, 376, 377
- Пійотровський** – працівник Львівського магістрату 236, 237
- Платонов С.Ф. 16*
- Плохинський (Плохинский) М.М. 291*
- Плющ Олексій Львович** (1887–1907) – письменник. Закінчив Варшавську гімназію, згодом навчався у Ніжинському історико-філологічному інституті ім. кн. Безбородька. Секретар ніжинської “Просвіти”. Свої перші поетичні твори видрукував під псевдонімом О.Дафненко в ЛНВ (1903). Покінчив життя самогубством. Після його смерті залишилася низка недрукованих рукописів 125
- Погодін Олександр Львович** (1872–1947) – російський філолог, публіцист, представник прогресивного кола російського неославізму. Професор Варшавського, Петербурзького (1902–1910), Харківського (1910–1919) університетів. У 1919 р. емігрував, викладав у Белградському університеті 170, 192, 193, 370–372, 384, 385
- Погребной** – складач друкарні П.Барського у Києві 108, 143, 149
- Полівка Їржі (Polivka Jiří)** (1858–1933) – чеський філолог-славіст. Дослідник слов'янського фольклору, автор праць з слов'янського літературознавства та мовознавства. Тісно співпрацював з українськими вченими. Член Філологічної секції НТШ (1914). З ініціативи М.Грушевського обраний закордонним членом ВУАН (1924) 281, 482, 483
- Полищук Л.П. 56*
- Полонська-Василенко Н.Д. 370*
- Полошинович** – посередник між власниками кам'яниці на вул. Чарнецького, 24 та НТШ під час укладання договору купівлі 240
- Полуботок П.Л. 26*
- Понятенко П.Д. 317*
- Попов М. 355*
- Порш Микола Васильович** (1879–1944) – громадсько-політичний діяч, учений-економіст, публіцист. Один з організаторів та лідерів РУП і УСДРП. Друкувався на сторінках часописів “Вільна Україна”, “Слово”, “Рада”, ЛНВ, “Украинская жизнь” 85, 87, 100, 101, 105, 109, 113, 122, 129, 142, 145, 157, 162, 311, 327, 338, 348, 354
- Постой** – складач друкарні П. Барського у Києві 102, 108, 112, 123, 133, 144
- Потоцький Анджей** (1861–1908) – польський політичний діяч у Галичині. Депутат австрійського парламенту та Галицького сейму. Намісник Галичини (1903–1908). Убитий М.Сі-

- чинським на знак протесту проти виборчих зловживань 158, 349, 351, 365, 383
- Починок Т. 9*
- Пребендовський Я. (Przebendowski Jan Jerzy) 403*
- Прийма І. 343*
- Приймак М. 327*
- Приселков М.Д. 468*
- Пришляк В.В. 8, 11, 15, 19, 20, 22, 28, 29, 46–48, 289, 345, 348, 349, 357, 368, 370, 374, 395, 405, 425, 429, 439, 444, 451, 482, 484*
- Протопопов 345*
- Пс–ський Л. – див. Пахаревський Л.*
- Пуришкевич Володимир Митрофанович** (1870–1920) – російський політичний діяч. Випускник історико-філологічного факультету Новоросійського університету. Один із засновників чорносотенних монархічних організацій “Союз русского народа” та “Русский народный союз имени Михаила Архангела”. Член II, III (від Бессарабської губернії) і IV (від Курської губернії) Державних дум Росії, член фракції правих 203
- Пустошкін Костянтин Павлович** – консул Російської імперії у Львові 185
- Пушкін О.С. 290*
- Пчілка Олена** – див. Косач О.П.
- Пшеничний Є.В. 8, 36, 50, 53, 415, 417, 420, 439, 440, 453, 463–465, 467, 471*
- Пшибиловський В. 411*
- Пясковський** – театральний діяч 103
- Раковський Іван** (1874–1949) – український антрополог і зоолог, педагог, громадський діяч. Випускник Львівського університету, вчителював у гімназіях Коломиї та Львова (1896–1928). Дійсний член (від 1903), голова (від 1934) НТШ. Разом з В.Кубійовичем у 1947 р. відновив діяльність НТШ у Мюнхені та був обраний його головою 181, 182, 235, 236, 239, 420, 426, 428
- Ракоці Брії 424*
- Рафаель Санті 456*
- Реформатський О.М. 376*
- Рибарук І. 411*
- Рибіцький Тадеуш** – радник Львівського магістрату 270, 468
- Рибчук Прокіп** – освітній діяч з Коломиї 233, 417
- Рігельман О.І. 369*
- Родзянко М.В. 355*
- Родічев Ф. 487*
- Розанов** – власник дачі в Ялті, де відпочивала Леся Українка 126
- Розвадовський В.К. 433*
- Роздольський Осип Іванович** (1872–1945) – етнограф, філолог, фольклорист, перекладач. Дійсний член НТШ, доволітній член Виділу товариства. Під час конфлікту в НТШ 1913 р. підтримав М.Грушевського 36, 51, 230, 236, 240, 245, 248, 253, 256, 258, 259, 261, 263, 280, 284, 285, 407, 414, 419, 422, 448, 453, 458, 464, 475
- Розов Володимир Олексійович** (1876–1940) – філолог, історик мови, професор Київського університету та Ніжинського історико-філологічного інституту ім. кн. Безбородька, дослідник історичної фонетики, грамот XIV–XV ст. 74, 303
- Розумовський К.Г. 16, 46, 374*
- Романів Михайло** – кур’єр друкарні НТШ (1904–1912) 237, 241, 249
- Романович-Ткаченко (Романович) Н.Д. 300*
- Романчук Юліан Семенович** (1842–1932) – громадсько-політичний діяч, публіцист. Один із засновників товариства “Просвіта”, НТШ. Віце-президент австрійського парламенту, голова Української парламентарної репрезентації. Депутат Галицького сейму. Провідник поміркованого крила народовців, голова політичного товариства “Народна рада” та Народного комітету УНДП 186, 380, 392
- Романюк М.М. 445*
- Ромінський Є.В. 331, 451, 460, 463, 477, 481*
- Рондяк 411*
- Рот В.К. 376*
- Ротріх В. фон 353*
- Руденко Н. 420*

- Рудницький Степан Львович** (1877–1937) – географ, історик, педагог, громадський діяч. Учень М.Грушевського, приват-доцент Львівського університету, завідувач кафедри географії з українською мовою викладання (1908–1914). Фундатор національної географічної науки 14, 182, 229, 256, 262, 413, 414, 458, 468, 470
- Рузин** – див. Гехтер М.
Рум'янцев М.П. 347
Рум'янцев-Задунайський П.О. 347, 481, 482
- Русов Олександр Олександрович** (1847–1915) – статистик, етнограф, громадський діяч 229, 413, 414, 475
- Сабашников М.В.* 376
Сабашников С.В. 376
Савва В. 333, 355
- Савойка Теодор** (1866–1942) – греко-католицький священник, громадський діяч. Член-засновник УНДП. Член НТШ 271
Савчук В.Д. 44, 46
- Сав'юк Микола** – мешканець села Бережниця на Гуцульщині 225
Сагайдачний П.К. 392
- Садовський Микола Карпович** (справж. – Тобілевич; 1856–1933) – актор і режисер, один з основоположників українського професійного театру. Засновник стаціонарного українського театру в Києві (1906). На сторінках ЛНВ друкувалися спогади М.Садовського: “Мої театральні згадки” та “Спогади з російсько-турецької війни” 66, 98, 103, 112, 113, 117, 122, 128, 133, 135, 157, 303, 316, 321, 324, 327, 334, 348
- Саксаганський Панас Карпович** (справж. – Тобілевич; 1859–1940) – актор, режисер, педагог 113, 318
Саліковський О.Ф. 371
Саль Л. 420
Саматовка І. 475
- Самійленко Володимир Іванович** (1864–1925) – поет, драматург, перекладач, громадський діяч 69, 300
Самоквасов Д.Я. 410
- Самсоник Н.І.* 48
Сандович М. 486
- Саша** – див. Грушевський О.С.
Сварник Г.І. 45, 48, 50, 391, 418, 436, 441, 448
- Свентоховський Олександр** (1849–1938) – польський публіцист, прозаїк, драматург, філософ та історик, творець польського позитивізму. Редактор варшавського часопису “Prawda” (1881–1902) 181
Семака І. 384
Семевський В.І. 468
- Семенченко Д.** – письменник 133, 142, 145, 332, 333
Семергей О. 361
Сенюк О.Д. 56
Сергієнко Д. 337
- Сердюк 153**
Сидоренко Н.М. 40, 299, 309, 312, 324, 353, 478
Сидоренко О.І. 40, 299, 309, 312, 324, 353, 478
- Сидорка** – див. Сидоров О.О.
- Сидоров Олексій Олексійович** (1864–не раніше 1923) – російський державний діяч, цензор. Випускник Варшавського університету. У 1887–1893 рр. обіймав посади в канцелярії прокурора Варшавського суду, варшавського губернатора та генерал-губернатора. З 1893 р. – молодший цензор Варшавського цензурного комітету. З 1904 р. – окремих цензор іноземної цензури у Києві. У 1906–1909 рр. – голова Київського тимчасового комітету у справах друку. З початку 1909 р. очолював Московський комітет у справах друку, із серпня 1914 р. виконував обов'язки військового цензора. Залишив спогади “В Києве, 1904–1909: Воспоминання бывшего цензора” 63, 67, 295, 309
- Сидорук Юрій** – складач львівської газети “Діло”, у 1907 р. – київської друкарні П.Барського 63, 67, 71, 72, 74, 76–78, 80, 85–87, 92–94, 97, 102, 105, 108, 110–112, 118–120, 122–125, 127, 129, 132, 133, 135, 139, 144, 149, 151, 293, 304, 307, 312, 313, 320, 328, 332, 341

- Симиренко Василь Федорович** (1835–1915) – підприємець-цукровар, меценат, громадський діяч. Підтримував НТШ, УНТ у Києві, журнали “Киевская старина”, ЛНВ, газети “Рада”, “Село”, “Засів”, видання творів М. Драгоманова, М. Коцюбинського, П. Чубинського, О. Кістяківського. 1912 р. надав значну матеріальну підтримку на придбання у Львові будинку НТШ по вулиці Чарнецького, 24, де було розміщено бібліотеку та музей товариства 55, 80, 82, 83, 141, 165, 235, 308, 330, 359, 376, 418, 428, 433, 434, 446
- Симиренко С.І.* 376
- Синицький Максим Стратонович** (1880–1922) – громадський і культурно-освітній діяч, адвокат, видавець. Завідувач контори та фінансових справ газети “Рада” (1907–1908). Один із засновників та керівник Українського клубу у Києві та “Прогресу”. Співзасновник (з В. Королевим-Старим, М. Левицьким та ін.) видавничого товариства “Час” у Києві (1908). Член Об’єднаного комітету зі спорудження пам’ятника Т. Шевченкові у Києві 67, 70, 81, 82, 94, 99, 115, 127, 128, 142, 162, 294–296, 298, 318, 354
- Сироїд Осип Михайлович** – старший помічник завідувача книгарні НТШ у Львові (1905–1913), завідувач книгарні ЛНВ у Києві (1913–1914). У 1920-х рр. – службовець кооперативних установ Львова 278, 478
- Ситін (Сьтин) Іван Дмитрович** (1851–1934) – російський видавець, книготорговець. У 1876 р. відкрив у Москві літографію, 1883 р. організував власне видавниче товариство, 1891 р. – товариство друкування, видання і книжкової торгівлі, якому належало 2 друкарні у Москві і 16 книгарень у різних містах 207, 315, 326, 376
- Сіцинський (Сицинській) Є.* 475
- Січинський** 184
- Січинський Мирослав** (1887–1979) – студент Львівського університету. 12 квітня 1908 р. застрелив у Львові галицького намісника А. Потоцького 187, 191, 198, 351, 365, 383
- Скворода Григорій Савич** (1722–1794) – просвітитель, філософ і поет 204, 205, 208, 209, 211, 213, 244, 394, 397, 435
- Скоропадський І.І.* 20, 345, 369, 395, 481
- Скоропис** – див. Скоропис-Йолтуховський О.Ф.
- Скоропис-Йолтуховський Олександр Філаретович** (1880–1950) – громадсько-політичний діяч. Член “Спілки”, соціал-демократ. З 1908 р. жив у Австрії. Член Союзу визволення України 260, 262, 457
- Скрипчук Василь** – працівник київської контори та редакції ЛНВ у березні–серпні 1907 р. 77, 79, 80, 85, 88, 89, 92–94, 96, 99, 105, 108, 109, 111, 116, 118, 120, 121, 124, 126, 132, 133, 136, 138, 139, 144, 307, 314, 321, 323
- Слабченко М.Є.* 400, 443
- Славинський (Славінський) Максим Антонович** (1868–1945) – громадсько-політичний діяч, публіцист, поет. Депутат І Державної думи Росії, редактор часопису “Украинский вестник” (1906). Співредактор журналу “Вестник Европы” (1909–1917), член української громади у Петербурзі та місцевого осередку ТУП. Видавець першої українознавчої енциклопедії “Украинский народ в его прошлом и настоящем” (1914, 1916) 228, 233, 253, 412, 413, 417, 448
- Смаль-Стоцький Степан Йосипович** (Стоцький) (1859–1938) – філолог, культурний і громадсько-політичний діяч на Буковині. Член НТШ, УНДП. Посол Буковинського сейму та австрійського парламенту 228, 282, 285, 484, 485
- Соколовський П.Є.* 398
- Солік Юліан** – власник магазину-майстерні хутра у Львові (вул. Собеського, 17) 168, 172, 173, 175, 237, 239, 269, 281, 366
- Сохань П.С.* 9
- Сперанський М.В.* 376

Спинул М. 384

Ставичий Теодозій – студент Львівського університету, згодом учитель приватної української гімназії в Яворові. Отримував допомогу НТШ з фонду А.Бончевського 239, 241, 421, 427, 428

Стажинський (Старжинський) Станіслав (1853–1935) – польський правник, знавець конституційного права, професор, декан і ректор Львівського університету (1913–1914), посол Галицького сейму і австрійського парламенту, референт сеймової комісії з підготовки нового проекту виборчої реформи (1911). Один з авторів історії університету 55, 231, 415

Стаматаєнко (Стаматиєнко) О. 370

Старжинський С. – див. Стажинський С.

Старицька М.М. 354

Старицька-Черняхівська Людмила Михайлівна (1868–1941) – письменниця, літературний критик, громадсько-культурна діячка. Від 1912 р. – видавець та член редакційного комітету ЛНВ 64, 71, 241, 342, 354, 385, 429, 430, 435

Старицькі 441

Старков В.А. 48, 424, 425, 486

Старовойтенко І.М. 56, 303, 335, 349, 350, 377, 408, 469, 470, 476, 489

Старосольський Володимир (1878–1942) – адвокат, правник, соціолог, громадсько-політичний діяч, хорунжий УСС 184, 383

Сташевський Є.Д. 482

Стеблій Ф.І. 48, 372

Стебницький Петро Януарійович (1862–1923) – громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист 138, 152, 154, 303, 308, 314, 334, 335, 343, 349, 350, 408, 434, 469, 470, 475, 476, 489

Степан – див. Луценко С.

Степаненко Василь Пилипович (1855? – поч. 1930-х рр.) – громадський діяч, учитель, завідувач Української книгарні у Києві (колишньої редакції “Киевской старины”) 66, 67, 98, 126, 130, 294, 299

Степанківський Володимир Якович (1885–1957) – громадсько-політичний діяч, журналіст, член РУП і УСДРП. Від 1907 р. – в еміграції у Швейцарії, Парижі (у 1909 р. – співзасновник української громади) й Лондоні. Дописувач до “Ради”, засновник Українського пресового бюро в м. Лозанні, декількох періодичних та неперіодичних видань французькою, англійською та німецькою мовами. Перекладав англійською мовою “Очерк истории украинского народа” М.Грушевського 74, 317, 337

Степанов В. 361

Степченко О. 303, 335, 349, 350, 408, 469, 470, 476, 489

Стефаник Василь Семенович (1871–1936) – письменник і громадський діяч. Посол австрійського парламенту 187, 389

Стефаник О. 56

Стефанович Олександр (1847–1933) – громадсько-політичний і церковний діяч, педагог, член тіснішого комітету Крайового шкільного союзу, почесний член товариства “Просвіта”, член Народного комітету УНДП, автор першого молитовника українською мовою 181, 187

Стефанович Ю. 485

Стефчик (псевд. Людовець) – посол Галицького сейму 257

Стеценко К.Г. 294

Стещенко Іван Матвійович (1873–1918) – громадсько-політичний діяч, літературознавець, письменник і педагог 123, 128, 137, 162, 296, 327, 328, 342, 352, 354, 385

Столипін Петро Аркадійович (1862–1911) – російський державний діяч-реформатор, з 1906 р. – міністр внутрішніх справ і голова Ради міністрів 101, 222, 358

Стоцький – див. Смаль-Стоцький С.О.

Страдомський М. 354

Строганови 29

Стровс Василь Миколайович – російський історик, архівіст, приват-доцент Московського університету,

- дослідник історії державного управління Росії другої чверті XVIII ст., зокрема періоду "біронівщини". 1922 р. висланий радянською владою з Петрограда за кордон 219, 406
- Струве** – дружина П.Б.Струве 176
- Струтинський М.* 442, 475
- Студинський Кирило Йосипович** (1868–1941) – літературознавець і громадський діяч. Професор Львівського університету. Член НТШ та його голова у 1925–1932 рр. 9, 45, 48, 185, 254, 269, 271, 273, 275, 373, 391, 471, 475, 484, 489
- Ступін** – російський видавець 77, 82, 142, 261, 457
- Судієнко (Судиєнко) М.Й.* 24, 375, 395
- Сулковська Зінаїда** – випускниця філологічного факультету Вищих жіночих курсів у Москві 239, 425
- Сумцов Микола Федорович** (1854–1922) – фольклорист, етнограф, літературознавець і громадський діяч 114, 204, 205, 265, 322, 323, 475
- Сухий О.М.* 486
- Сухомлинов В.М.* 309
- Сушко О.* 14, 34
- Т.Ф.** – див. Флоринський Т.
- Тайбнер Б.Г.** (Teubner B.G.) – власник видавництва (Лейпциг–Берлін). У 1906 р. видав німецькомовний перший том "Історії України-Руси" М.Грушевського 225, 410
- Тарановський Федір Васильович** (1844–1936) – історик права, учень Ф.І.Леонтовича, професор Варшавського, Дерптського, Петроградського, Белградського університетів, дійсний член УАН (1918–1919) 225, 410
- Тарасенко Іван** – депутат І Державної думи Росії, писар з Чернігівщини (м. Вороніж Глухівського повіту), дописувач до "Громадської думки" та "Ради" 80, 125, 130, 133, 138, 142, 145, 149, 151, 152, 154
- Тарновський Василь Васильович** (молодший) (1837–1899) – громадський і культурний діяч, колекціонер, меценат. У 1897 р. передав у дар Музею чернігівського земства свою колекцію, на основі якої 1902 р. було відкрито Музей українських старожитностей 73
- Твардовський Казимир** (1866–1938) – польський філософ і логік, засновник львівсько-варшавської школи, професор Львівського університету 248
- Текля** – див. Чик (Вільковська) Т.
- Тельвак В.В.* 344
- Тен 97**
- Терлецький О.А.* 14
- Тершаковець М.* 475, 476
- Тесленко А.Ю.* 455
- Тимірязєв К.А.* 376
- Тимченко Євген Костянтинівич** (1866–1948) – мовознавець, перекладач, член Київської Старої Громади, УНТ у Києві, НТШ 68, 124, 134, 329, 464, 470, 475, 476
- Тихобразов А.І.* 356
- Тищенко (Сірий) Юрій Пилипович** (Лаврів П.П.) (1880–1953) – видавець, книгар, публіцист, письменник. У 1907–1913 рр. працював у Києві під іменем Лаврова Павла Пилиповича: завідувач книгарні та редакційної контори ЛНВ у Києві, член редакційного комітету ЛНВ (з 1912). У 1909–1911 рр. – організатор видання народної газети "Село", ініціатором і фактичним редактором якої був М.Грушевський. Організатор українських книгарень у Наддніпрянській Україні. Співзасновник видавництва "Лан", "Дзвін", "Український учитель" та ін. Член УСДРП 39, 40, 42, 161, 200, 203, 208, 212, 222, 248, 278, 299, 309, 312, 317, 324, 328, 338, 352, 353, 363, 373, 378, 389, 390, 393, 396, 398, 400, 401, 430, 441, 460, 475, 476–478
- Тищенко Б.Ю.* 353
- Тобілевичі 103**
- Тодійчук (Тодийчук) О.В.* 17, 41, 53, 306, 358, 360, 372, 377, 380, 386, 392–395, 397, 399, 400, 440, 457, 460, 463, 465
- Токажевич Юзеф** (Tokarzewicz Józef; 1841–1919) – польський публіцист, літературний критик, прозаїк, редак-

- тор польських часописів "Крај" та "Kresy" 101
- Толжин 153**
Толстой П.А. 368
- Томашівський Степан Теодорович** (1875–1930) – історик, публіцист, громадсько-політичний діяч. Учень М.Грушевського. Член НТШ, у 1913–1914 рр. – виконувач обов'язків голови товариства. У конфлікті в НТШ 1913 р. виступив проти свого вчителя 14, 29, 32–34, 49, 158, 160, 163, 170, 171, 181, 182, 195, 227, 230, 232, 234, 236, 245, 247–250, 271, 272, 274, 275, 282, 349, 351, 373, 386, 387, 417, 419, 428, 446, 452, 460, 468–470, 476, 484, 482
- Трегуб М.* 34
- Трейман** – див. Квасницький Г.
- Трегубов Єлисей Киприянович** (1849–1929) – громадський, культурний і педагогічний діяч. Член Київської Старої Громади, співробітник журналу "Киевская старина" 162
- Трильовський Кирило Йосипович** (1864–1941) – громадсько-політичний діяч, адвокат, журналіст і видавець. Член Української радикальної партії, організатор січового та січово-стрілецького руху в Галичині, посол австрійського парламенту та Галицького сейму 186, 382
- Трофимук М.М.* 56, 422, 423
- Троцький Микола Миколайович** (М.Данько; 1883–1934) – журналіст і публіцист, оглядач ЛНВ 254, 449, 451
- Трубецької Г.М.* 376
- Трубецької Є.М.* 376
- Труш Іван Іванович** (1869–1941) – живописець, художній критик. Під час конфлікту в НТШ 1913 р. активно підтримував опозицію 181, 265
- Туган-Барановський М.І. (Туган-Барановский М.И.)* 412, 464
- Тхужницький** – службовець крайового суду у Львові 191
- Тшемеський Е.** – львівський фотограф. Збереглося декілька портретних знімків М.Грушевського, виготовлених у фотоательє Тшемеського 281
- Угрин Василь** – бухгалтер канцелярії НТШ 237, 240
- Українка Леся** – див. Косач-Квітка Л.П.
- Ульяновський В.І.* 352
- Усенко І.Б.* 331, 451, 460, 463, 477, 481
- Федак Степан** (1861–1937) – громадський діяч, адвокат, філантроп. Співзасновник товариства "Боян". Члензасновник та директор страхового товариства "Дністер"(1909–1920) 199, 271, 476
- Федір Павлович** – див. Матушевський Ф.П.
- Федорович Володислав Іванович** (1845–1917) – громадсько-політичний діяч, археолог, історик, колекціонер, літератор, меценат, магнат. Депутат австрійського парламенту (1879–1892). Член етнографічної комісії НТШ. Член численних громадських товариств у Галичині 262
- Федорук Я.О.* 48, 388
- Федорців Ф.* 485
- Федорченко Іван** – письменник 100, 101, 139, 294, 335
- Федюшка Микола Осипович** (Євшан; 1890–1919) – літературний критик. Зі студентських років – бібліотекар, згодом секретар НТШ, співробітник львівської редакції ЛНВ, Українсько-руської видавничої спілки. За участь у студентських виступах звільнений з Львівського університету, продовжував навчання у Відні 44, 50, 51, 227, 230, 243, 249, 252, 255, 256, 258–260, 269, 277–279, 282, 285, 350, 382, 408, 412, 414, 420, 430, 433–435, 445–447, 449, 450, 452, 453, 455, 461, 474, 475, 477, 484, 485
- Філевич (Филевич) І.П.* 461
- Філіпов Олександр Микитович** (1853–1927) – російський історик-правник, професор державного права юридичного факультету, з 1901 р. – ректор Дерптського (Юр'євського) університету 166, 362, 404
- Філяк** – священик, кандидат до Крайової шкільної ради 183

- Фінкель Людвік** (Finkel Ludwik) (1858–1930) – польський історик, професор Львівського університету, у 1911–1912 рр. – його ректор. Президент Польського історичного товариства (1914–1923). Автор праць з історії Польщі XV–XVIII ст. Співатор і видавець “Бібліографії польської історії” (Т. I–III). Співатор “Історії Львівського університету” (1894) 30, 231, 240, 241, 247, 248, 251, 405, 428, 439, 440
- Фірсов Микола Миколайович** (1864–1934) – російський історик, професор Казанського університету 235
- Флоринський Тимофій Дмитрович** (Т.Ф.; 1854–1919) – російський історик і філософ, славіст. Професор, декан історично-філологічного факультету Київського університету. Один з теоретиків-українофобів, постійний опонент М.Грушевського. Цензор з іноземної цензури у Києві, голова Київського тимчасового комітету у справах друку 170, 306, 308, 309, 314, 322, 341
- Флюнт Іван** – історик, учень М.Грушевського, під керівництвом якого займався церковною історією. Співпрацював з НТШ, наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. – з Комісією історії Західної України Історичної секції ВУАН 229
- Фоліс Йосип** (1862–1917) громадсько-політичний діяч, греко-католицький священник, меценат, посол (від 1907 р.) австрійського парламенту, член Українського клубу 183, 184
- Фотій Степанович** – див. Красицький Ф.С.
- Франко Андрій Іванович** (1887–1913) – старший син І.Я.Франка 262
- Франко Іван Якович** (1856–1916) – письменник, вчений, громадський діяч 37, 41, 53, 66, 70, 73, 79, 95, 97, 114, 115, 117, 121–123, 131, 144, 147–151, 153, 158, 181, 187, 246, 250, 262, 265, 271, 276–278, 281, 291, 299–301, 303, 305, 307, 309, 312, 315, 316, 318, 323, 324, 326–328, 331, 339, 340, 342, 373, 382, 411, 437, 438, 446, 456, 469, 470, 472–474, 483, 484, 486
- Франко О.* 420
- Франс Анатоль** (1844–1924) – французький письменник, лауреат Нобелівської премії в галузі літератури (1921) 256, 452
- Франц-Йосиф I*
- Фрейтаг (Лорингоф) М.О.* 460
- Фройд З.* 39
- Харлампович К.В.* 27, 369
- Хвостов С.* 371
- Хмельницький Богдан-Зиновій Михайлович** (1595–1657) – гетьман України (1648–1657) 23, 27, 169, 171, 175, 303, 323, 370, 383, 388, 424
- Хомишин Григорій** (1867–1947) – єпископ Української греко-католицької церкви. Доктор теології, ректор Львівської духовної семінарії (1902–1904), єпископ Станіславський (1904–1946) 183, 231, 234, 415
- Хоркавий Михайло** – кур’єр канцелярії та бібліотеки НТШ 240, 279, 429, 478
- Хоткевич Гнат Мартинович** (1877–1938) – письменник, літературознавець, театральний і громадський діяч, актор. На сторінках газети “Діло” виступав з критичними статтями проти редакційної політики М.Грушевського в ЛНВ 199, 222, 249, 408
- Христя** – див. Алчевська Х.О.
- Хрінников (Хренніков) Володимир Миколайович** (1876–1936) – інженер, видавець, меценат. Під час навчання в Петербурзькому технологічному інституті зблизився з українською громадою. Діяч Катеринославської “Просвіти” та її голова у 1913–1914 рр. Один із засновників УСДРП та Всеросійського селянського союзу. Член Центральної Ради 55, 207, 208, 211, 397
- Хрущов Ф. (молодший)* 345
- Цвіклінський 440*
- Цегельський Лонгин Михайлович** (1875–1950) – політик, публіцист, адвокат, визначний діяч УНДП. По-

- сол австрійського парламенту та Галицького сейму. Редактор газети "Діло". Державний діяч ЗУНР 194, 198, 231, 234, 239, 241, 249, 265, 272, 371, 384, 392, 420, 425, 428, 429, 445, 447, 475, 476, 485
- Цеглинський Григорій Іванович** (1853–1912) – громадський діяч, письменник, педагог. Редактор "Зорі", організатор театру "Руська бесіда", директор Перемиської державної гімназії. Посол австрійського парламенту, член Українського парламентського клубу 189, 221, 222, 380
- Цеглинський М.* 383
- Цеклер Е. [Ф.]* 37
- Целевич О.Т.* 14, 34, 373
- Цимбал Василь** – службовець, громадський діяч, співзасновник видавничого товариства "Час" у Києві, член НТШ 67, 155, 475, 476
- Цитрон М.Л.* 460
- Ціппер** – львівський ювелір 236
- Чабан М.П.* 397, 399
- Чайківський О.* 14
- Чайковський А.* 43, 44, 392
- Чайковський М.А.* 43, 44
- Чекин (Чекін) А.** (справж. – Василь Яроцький) – письменник, публіцист, оглядач англійського життя на сторінках ЛНВ, дописувач до "Вестника Европы" та "Русского богатства" 244, 435
- Чепела Ю.* 338, 354
- Чепелянський В.** – голова української студентської громади у Харкові 211, 398
- Черкасенко Спиридон Феодосійович** (1876–1940) – письменник, редактор-видавець, публіцист, учитель 95, 97, 115
- Чернигівець** 76, 303
- Чернявський Микола Федорович** (1868–1938) – письменник і видавець. Упорядник літературно-художніх альманахів "3 потоку життя", "Перша ластівка", "Дубове листя". У 1901–1903 рр. працював статистиком у Чернігівському губернському земстві, з 1903 р. – в Херсонській губернській земській управі. Друкував свої твори в ЛНВ, літературних альманахах 241, 243, 431
- Черняк Ю.В.* 56
- Черняхівська** – див. Старицька-Черняхівська Л.М.
- Черняхівський О.Г.* 354, 475
- Чехович Костянтин** (1847–1915) – церковний і громадський діяч. Перемиський єпископ (1896–1915), віце-маршалок Галицького сейму (1897–1901). Член Палати вельмож австрійського парламенту (від 1905). Прихильник народовців і противник русофільської течії 183
- Чик (Вільковська) Текля** – домашня робітниця родини Грушевських у Львові, в еміграції, засланні, Києві 279, 479
- Чик (Кинаш) Юлія** – куховарка родини Грушевських на львівській віллі 258, 269, 286, 466, 489
- Чикаленко Євген Харлампійович** (1861–1929) – громадсько-політичний і культурний діяч, землевласник, теоретик і практик сільського господарства, меценат. Видавець перших українських щоденних газет "Громадський голос" (1906), "Рада" (1906–1914). Один з меценатів спорудження Академічного дому у Львові 36, 40, 54, 63–65, 72–75, 77–80, 82, 83, 88, 92, 95, 96, 98, 99, 105, 106, 109, 110, 113–115, 117, 130, 137, 138, 141–144, 147, 148, 151, 152, 154, 159, 161, 249, 267, 268, 275, 277, 278, 295, 296, 298, 302–306, 308, 313, 315, 318, 319, 322–324, 330, 334–336, 339, 342, 349, 350, 352, 354, 359, 372, 377, 380, 382, 386, 389, 408, 434, 440, 442, 460, 462, 463, 465, 469, 470, 475–477, 481, 489
- Чикаленко Л.Є.* 475
- Чишко В.С.* 39
- Чоловський Олександр** (1865–1944) – польський історик, архівіст, музеєзнавець. Директор Львівського міського архіву. Один з організаторів Історичного музею м. Львова. Голова Товариства любителів старожитностей Львова 183
- Чупринка Г.О.* 9, 412
- Чухліб Т.В.* 444

Шанявська Л. О. 376

Шанявський Альфонс Леонович (1837–1905) – російський генерал-майор, меценат освіти, засновник Московського народного університету імені А.Л.Шанявського (1908–1917) 177, 376

Шаповал Микита Юхимович (Шаповалов) (1882–1936) – політичний діяч, публіцист, соціолог, поет і літературний критик 115, 116, 125, 277, 323, 475

Шах С. 44

Шахматов Олексій Олександрович (1864–1920) – російський лінгвіст, дослідник давньоруських літописів, професор Петербурзького університету, академік імператорської АН, дійсний член НТШ, оборонець самостійності української мови. Зустрічався і листувався з М.Грушевським, виступив на захист вченого під час його арешту 1914 р. 228, 370, 412, 413, 464

Шаховський О.І. 361, 368

Шашкевич Маркіян Семенович (1811–1847) – поет, культурний діяч. Засновник “Руської трійці” та ініціатор видання альманаху “Русалка Дністровая” 254, 412, 448

Шварц А.Н. 398

Швидько Г.К. 444

Шевченко Тарас Григорович (1814–1861) – поет, художник і мислитель 209, 259, 261, 318, 412, 426, 427, 435, 443, 456, 468, 469, 481, 485

Шекспір Вільям (1564–1616) – англійський драматург і поет доби Відродження 74

Шелухін (Шелухин) Андрій Павлович (1871–1931) – архівіст, музеєзнавець, педагог. Хранитель Музею українських старожитностей В.В.Тарновського в Чернігові (1902–1911), помічник архіваріуса і завідувач Київського центрального архіву давніх актів (1913–1916). Брат громадсько-політичного діяча, правника, історика С.Шелухіна 73, 302

Шелухін С.П. 302

Шельонгівський Адам (1873–1961) – польський історик, спеціаліст з історії Речі Посполитої XVI–XVIII ст., професор Львівського університету (1907–1930) 248

Шемет Володимир Михайлович (1873–1933) – громадсько-політичний діяч. Член “Братства тарасівців”, засновник (з М.Міхновським) Української народної партії. У 1905 р. обраний депутатом І Державної думи Росії 277, 476

Шемет Сергій Михайлович (1875–1957) – громадський і політичний діяч. Лідер Української студентської громади у Петербурзі. Від 1902 р. – провідний діяч Української народної партії, від 1918 р. – один з організаторів Української партії хліборобів-демократів 147, 294

Шемети 211

Шемшученко Ю.С. 366

Шептицький Андрей (1865–1944) – церковний, культурний та громадський діяч, граф, митрополит Української греко-католицької церкви (1900–1944) 158, 183, 193, 198, 234, 381, 385, 458, 486

Шерстюк Григорій Пилипович (1882–1911) – письменник, публіцист, видавець і педагог. Секретар у газетах “Полтавская мысль”, “Полтавшина”, згодом – адміністратор редакції “Ради”, редактор педагогічного журналу “Світло” (1910–1911) 153, 315

Шликевич О. 294

Шніцлер Артур (1862–1931) – австрійський драматург і прозаїк 256, 452

Шолудько І. 338, 354

Шохин Л.І. (Л.И.) 356

Шпитковський І. 475

Шпонька – див. Матушевський Ф.П.

Шпориш – див. Лотоцький О.Г.

Шраг Ілля Людвигович (1847–1919) – адвокат, громадсько-політичний діяч 126, 149, 152, 308, 339, 354, 434, 475

Шрефль А. – німецький історик 253, 448

- Штірк Карл** (1859–?) – міністр освіти Австро-Угорщини. У 1907 р. подав свою кандидатуру до австрійського парламенту, але не пройшов. Був запрошений до Палати вельмож 221, 408, 415
- Штойко П.І.* 48, 458
- Шудря М.А.* 40, 299, 309, 312, 324, 353, 478
- Шуйська Марія Миколаївна** – російська архівістка, співробітниця Московського архіву Міністерства юстиції. Копіювала історичні матеріали для М.Грушевського та його учнів у московських архівах 22, 33, 55, 157, 163, 174, 176, 178, 179, 215, 280, 346, 347, 356, 364, 378, 393, 480
- Шульга В.С.* 56, 450
- Шульгин Яків Миколайович** (1851–1911) – історик, педагог і громадський діяч. Учень В.Б.Антоновича. Дослідник історії Коліївщини. Член Київської Старої Громади. Один із засновників УНТ у Києві 109, 118, 150, 153, 320
- Шумлянський Й.* 378
- Шустершиц** – міністр уряду Австро-Угорщини 189
- Шухевич Володимир Осипович** (1849–1915) – етнограф, фольклорист, публіцист, громадський та культурно-освітній діяч 244, 385, 434
- Щапов Я.Н.* 347
- Щербак** – випускник Київського університету, співробітник Московського архіву Міністерства юстиції 164
- Щербаківський В.М.* 446, 475
- Щітківський (Щитковський) Іван Іванович** (1866–1942) – громадський діяч, історик, гласний Київської міської думи, голова Об'єднаного комітету зі спорудження пам'ятника Т.Шевченкові у Києві, співробітник Історичної секції ВУАН (1920-ті рр.) 162
- Щурат Василь Григорович** (1871–1948) – літературознавець, фольклорист, поет, перекладач 31, 59, 181–183, 185, 271, 382, 455, 483
- Юда, бібл.* 44
- Юзефович Б.* 333
- Юлька, Юльця** – див. Чик (Кинаш) Юлія
- Юрик Степан** (1864–1937) – громадсько-політичний діяч, священник, парох м. Золочева, теолог, професор релігії 5-ої Львівської гімназії, член виділу Товариства св. апостола Павла. Діяч УНДП, член Української національної ради (1918–1919) 183
- Юркевич Л.О.* 317
- Юркевич Осип** (1855–1910) – громадський діяч, лікар за фахом, член Київської Старої Громади, співробітник “Ради”, “Села”, ЛНВ та інших часописів, автор нарисів “Сучасні сільські малюнки” 81, 309, 354
- Юркова О.В.* 11
- Яворницький (Еварницький) Дмитро Іванович** (1855–1940) – історик, археолог, етнограф, фольклорист, музеєзнавець. Дослідник українського козацтва 15, 58, 290
- Якимович Б.З.* 44
- Якимовичі* 29
- Яковенко Н.М.* 30
- Яковлев (Яковлів) Андрій Іванович** (1872–1955) – історик права, громадсько-політичний діяч, дипломат 36, 88, 105, 313, 369
- Яковлева Т.Г. (Таирова-Яковлева Т.Г.)* 444
- Янчук М.* 371
- Ярема Я.Я.* 412
- Ярослав Мудрий* 23
- Ярошевський Богдан-Валеріан Ромуальдович** (Б.Я.; 1869–1914) – письменник, журналіст, політичний діяч. Очоловав Українську соціалістичну партію, засновану українцями польського походження. Друкувався в “Раді”, ЛНВ, “Ділі”, “Добрій новині” 229, 296, 323, 414
- Ясеницький Іван** (1848–1911) – член-засновник НТШ, член його Виділу (від 1903 р.). Лісівник за фахом, служив в управлінні державних лісів у Галичині. Належав до дирекції

- Українсько-руської видавничої спілки 182, 271
Ясінський Б.Д. 449
- Яцень Михайло** – судовий радник, родич ботаніка О.Волошака, через якого вирішувалася справа придбання для Музею НТШ гербарію 262, 458
- Яцкевич Яків** – педагог, учень М.Грушевського, випускник Львівського університету (1906), викладач гімназій у Перемишлі та Тернополі, української реальної школи у Раві-Руській. Член НТШ 245, 436, 475
- Яцків Михайло Юрійович (1873–1961)** – письменник, учасник літературного об'єднання модерністів “Молода муза” 268
- Apostel Daniel – див. Апостол Д.П.
Diugoborski W. 403
Dorošenko D. – див. Дорошенко Д.І.
Finkel Ludwik – див. Фінкель Л.
Gierowski J. 403
Kameron R. 28
Kohut Z.-E. – див. Когут З.
Koropeczkyj I.S. 30
Krawchenko B. 30
Kreweskyj – див. Кривецький І.І.
Krupnyckyj B. – див. Крупницький Б.Д.
Kubijovuč V. – див. Кубійович В.
Maleczycky K. 403
Pełakowski A. – див. Перлаковський А.
Polivka Jiří – див. Полівка Й.
Przebendowski Jan Jerzy – див. Пребеновський Я.
Teubner B.G. – див. Тайбнер Б.Г.
Tokarzewicz – див. Токажевич Ю.
Wolacky M. 403
Wolf Leib 156

ПОКАЖЧИК НАЗВ*

Академічний дім – гуртожиток для українських студентів Львівського університету та політехніки, збудований на кошти жертводавців, зокрема С.Чикаленка 192, 230, 278

“Буковина” – українська політична й наукова українська газета, що видавалася у Чернівцях у 1885–1915 рр. та 1918 р. (з перервою 1911–1912 рр.; 1913–1914 рр.– під назвою “Нова Буковина”) і Відні (1915–1917 рр.). Орган буковинських народоців. Газета видавала літературно-наукові додатки “Неділя” (1895–1909), “Руска Рада” (1902–1905), збірку “Зерна” (1887–1888). Видавець: “Собор” (потім Союз) українських послів на Буковині. Редактори: Ю.Федькович, О.Маковей, В.Щурат та ін. 179

“Былое” – громадсько-політичний і науковий щомісячний журнал. Виходив у 1906–1907 рр. в Петербурзі за редакцією В.Яковлева-Богучарського, П.Щоголева, В.Бурцева. Відновлене видання виходило у 1917–1926 рр. 147

“Вестник знания” – ілюстрований літературно-науковий журнал. Виходив у Петербурзі з 1901 р. за редакцією В.В.Бітнера. Журнал видавав серії додатків, які розповсюджувалися серед передплатників через абонементи (історико-біографічний, літературний, природничий, історичний, белетристичний) 267

“Вестник иностранной литературы” – літературно-історичний щомісячний журнал. Виходив у Петербурзі. Редактор-видавець – О.В.Швірев 71, 76

“Вік” – нереалізований проєкт видання збірників літературного та суспільно-економічного спрямування. Ініційованій 1907 р. С.Сфремовим та іншими членами однойменного видавничого товариства 136, 138, 141, 147, 151–154

“Вік” – українське видавництво, засноване у Києві у 1895 р. за участю В.Доманицького, С.Сфремова, О.Лотоцького, Ф.Матушевського, В.Дурдуківського, В.Прокоповича. Існувало до 1918 р. Видало тритомну “Антологію української літератури”, твори української літературної класики (всього понад 140 назв, накладом 560 тис. примірників). У 1904 р. “Вік” видав збірку оповідань М.Грушевського 166

“Вільна Україна” – літературний, політичний та науковий щомісячний журнал. Виходив у Петербурзі у 1906 р. (лютий–червень). Видавець – А.Шабленко, перший редактор – І.Личко. З третього числа журнал став відбивати погляди українських соціал-демократів, редакцію очолювала колегія у складі М.Порша, С.Петлюри, П.Понятенка 100

“Галичанин” – щоденна газета москвофільського спрямування. Виходила у Львові у 1893–1913 рр. Редактор-видавець О.Марков (1901–1909) 182

“Голос минувшого” – щомісячний журнал історії та історії літератури. Виходив у 1912–1918 рр. у Москві. Редактори – С.Мельгунов, В.Семевський. У виданні були широко представлені матеріали з історії Ук-

* До покажчика внесено назви часописів, продовжуваних видань, видавництв та товариств та інших інституцій, що згадуються у листах, та відповідні анотації до них.

- раїни, української літератури та культури 270
- “Громадська думка”** – щоденна політична, економічна і літературна газета. Видавалася у Києві з 31 грудня 1905 р. по 18 серпня 1906 р. Видавці – В.М.Леонтович, Є.Х.Чикаленко. Редактори – В.Леонтович, Ф.Матушевський, Б.Грінченко. Закрита царською адміністрацією 90
- “Громадський голос”** – радикальний політичний часопис. Друкований орган Української радикальної партії. Виходив у Львові у 1895–1902; 1906–1939 рр. Серед видавців та редакторів – В.Будзиновський, І.Франко, М.Павлик, І.Макух, І.Яремко, П.Думка, Д.Катомай та ін. 195, 198
- “Дзвін”** – літературно-публіцистичний збірник однойменного видавничого товариства, заснованого у Києві 1907 р. В.Винниченком, І.Личком та П.Понятенком. Перший номер вийшов у листопаді 1907 р. Анонсований другий збірник не вийшов через фінансові проблеми. Видання відновлено у 1913 р. заходами В.Винниченка, Ю.Тищенка (Сірого) за фінансової підтримки Л.Юркевича 100, 101, 103, 105, 109, 112, 113, 136, 140, 141, 147
- “Діло”** – провідна і багато років єдина щоденна українська газета в Галичині. Виходила у Львові у 1880–1939 рр. Заснована В.Барвінським. Редактори: М.Коссак, В.Барвінський, І.Белей, Л.Цегельський, В.Бачинський, В.Панейко та ін. Проводила ідеологію народовської течії в українському суспільно-політичному русі Галичини, відстоювала політику Української національно-демократичної партії, була речником галицьких парламентських політичних сил 158, 174, 179, 180, 181, 188, 194, 195, 197, 198, 213, 222, 226, 233–236, 249, 250, 254, 255, 272
- “Дністер”** – українське страхове товариство. Засноване 1892 р. у Львові з метою страхового забезпечення українського населення від стихійного лиха та нещасних випадків. Засновники: К.Левицький, С.Федак, В.Нагірний, Д.Савчук 159, 199, 281
- “Дністер”** – український кооперативний банк у Львові. Заснований 1895 р. Ліквідований більшовицькою владою у 1939 р. 278
- “Жерела до історії України-Руси”** – видання Археографічної комісії НТШ. Упродовж 1895–1913 р. вийшло 11 томів (1–8, 12, 16, 22). Окремим томом “Жерел” мала вийти збірка “Акти до історії гетьманського правління 1727–1734 рр.”, яку готував І.Джиджора 172, 175
- “Записки Наукового товариства імені Шевченка”** (“Записки” НТШ, ЗНТШ) – головне періодичне видання Наукового товариства імені Шевченка. Впродовж 1892–1937 рр. у Львові вийшло 155 томів. Перші роки виходили як річніки (ред. Ю.Целевич, О.Барвінський), у 1895 р. – 4 рази на рік, у 1896–1913 рр. – 6 разів на рік. За редакцією М.Грушевського у 1895–1913 рр. вийшло 112 томів. Після ліквідації товариства видання продовжувалося в еміграції. Від 1991 р. відновлено в Україні 58, 61, 62, 108, 110, 116, 132, 148, 149, 164, 172, 174, 178, 185, 194, 195, 200, 214, 220, 227, 230, 232, 235, 238, 240, 241, 245, 247, 249, 251, 256, 258, 259, 264, 266, 269, 270
- “Записки Одесского общества истории и древностей”** – неперіодичне видання однойменного товариства. Виходили в Одесі впродовж 1844–1919 рр. (33 томи). Публікували статті та матеріали з історії, історичної географії, статистики, археології 200
- “Записки Українського наукового товариства у Києві”** – титульне неперіодичне видання УНТ, яке видавалося впродовж 1908–1918 рр. Виходили за редакцією комітету, до якого окрім голови товариства М.Грушевського в різний час входили В.Перетц, К.Михальчук, Г.Павлуцький, М.Василенко. Всього вий-

- шло 18 книг: 1–13 упродовж 1908–1913; дві тематичні книги: “Збірник пам’яті Тараса Шевченка. 1814–1914” (кн. 14; М., 1915) та “Філологічний збірник пам’яті К. Михальчука” (кн. 15; К., 1915); два випуски під назвою “Український науковий збірник” у Москві (1915–1916; кн. 16–17). У 1918 вийшов том 17. Фактичним продовженням “Записок” УНТ стали видання Історичної секції ВУАН: “Україна”, “Науковий збірник”, “За сто літ” та інші тематичні випуски 178, 244
- “Земля і воля” – тижневик, орган Української соціал-демократичної партії. Заснований 1906 р. у Чернівцях, у лютому 1907 р. переведений до Львова, де виходив до 1912 р. Відновлений у 1919–1924 рр. Редактори: С.Вітик, В.Старосольський, Ю.Бачинський, П.Буняк, Т.Мелень та ін. 196
- “Киевлянин” – щоденна громадсько-політична та літературна реакційно-монархічна газета антиукраїнського спрямування. Друкований орган російських націоналістів в Україні. Виходила у Києві у 1864–1919 рр. Засновник і редактор – В.Я.Шульгін (1864–1878), його наступники – Д.І.Піхно (1878–1911), В.В.Шульгін (1911–1919) 78, 80, 85, 101, 119, 132, 152
- “Киевская искра” – ілюстрований художньо-літературний та гумористичний журнал з карикатурами. Виходив щотижня з березня по грудень 1907 р. (з 27 березня як додаток до газети “Киевский голос”, з 9 серпня як додаток до газети “Киевские вести”). Видавець – С.Слюсаревський, редактори – В.Семеновський, М.Ільїнський 131, 141
- “Киевская мысль” – щоденна політична та літературна газета ліберального спрямування. Видавалася в Києві у 1906–1918 рр. Мала щотижневий ілюстрований додаток. Видавці Р.К.Лубковський та Ф.І.Богданов.
- Редактори: А.Ніколаєв, І.Ю.Тарновський 131, 153
- “Киевская старина” – щомісячний історико-етнографічний та літературно-художній часопис, що виходив у Києві в 1882–1906 рр. російською мовою. Орган Історичного товариства Нестора-літописця, згодом – неофіційний орган Київської Старої Громади. Засновники: Ф.Лебединцев (перший видавець і редактор), О.Лазаревський, В.Антонович, П.Житецький. На сторінках часопису друкувалися праці з українознавства, історії, археології, етнографії, літератури України. Головними редакторами були О.Лашкевич, Є.Ківліцький, В.Науменко. У 1907 р. продовжувався як україномовне видання під назвою “Україна” 174
- “Киевские вести” – щоденна літературно-політична, економічна і громадська газета ліберально-демократичного напрямку, виходила у Києві у 1907–1911 рр. Газета була наступницею “Киевского голоса” (1906–1907). У 1911 р. злилася з газетою “Киевская почта”. Видавець І.В.Джонсон (справжнє прізвище – Іванов). Редактор – О.Ф.Саліковський. Завдяки М.Василенку і С.Єфремову була російськомовною трибуною з українського питання 88, 100, 129, 136, 176
- “Киевские отклики” – щоденна літературна, економічна та суспільно-політична газета радикально-демократичного спрямування. Виходила у Києві у 1903–1907 рр. Редактор-видавець Г.В.Александровський; редактори – І.В.Александровський, І.В.Луцицький (з 1904), М.П.Василенко (з 1905). На сторінках газети подавалися численні матеріали, присвячені українському питанню. Під час цензурних утисків виходила під назвою “Киевские отголоски” (два номери в 1906 р.) та “Киевский голос” (1907 р.). Згодом правонаступником видання стала газета “Киевские вести”, яка видавалася до 1911 р. Газета “Киев-

ские отклики” з іншими власниками існувала також у 1911 р. 59

“Киевский голос” – літературна, економічна та суспільно-політична газета. Виходила у Києві у 1907 р. під час цензурних утисків газети “Киевские отклики” 71, 76

Крайовий шкільний союз (Шкільний союз) – громадська установа, заснована 1910 р. у Львові з представників українських товариств та партій для розбудови приватного шкільництва в Галичині. Голова – М.Грушевський, згодом – І.Кивелюк. Співпрацював з освітніми товариствами Галичини: Українським педагогічним товариством та Учительською громадою. Припинив діяльність з початком Першої світової війни. В щоденнику М.Грушевського за 1910 р. неодноразово згадується про участь у засіданнях Союзу. Чільним членом союзу був і І.Джиджора. 16 червня 1911 р. він був обраний членом Тіснійшого комітету Крайового шкільного союзу від НТШ. Як зазначалося у свідощті, “вмісце п. проф. М.Грушевського, котрий в останньому часі усунувся від праці” 233, 235, 236

“Лан” – видавництво популярних книжок у Києві у 1909–1914 рр. Редактор – Ю.Тищенко (Сірий), художник-ілюстратор – П.Холодний. Видавало серії науково-популярної, дитячої та юнацької літератури 204

“Літературно-науковий вістник” (ЛНВ, ЛНВістник, “Вістник”) – літературно-мистецький, науковий та суспільно-політичний щомісячний журнал, що виходив у Львові (1898–1906, 1922–1932) та у Києві (1907–1914, 1917–1919). Заснований 1898 р. Науковим товариством ім. Шевченка з ініціативи М.Грушевського як продовження журналу “Зоря” та редагованого І.Франком журналу “Життя і слово”. 1905 р. журнал перейшов до Українсько-руської видавничої спілки, у 1917–1918 рр. виходив за підтримки київського Товари-

ства підмоги українській літературі, науці і штуці. У 1898–1906 рр. журнал редагував редакційний комітет (М.Грушевський, І.Франко, В.Гнатюк, який у квітні 1899 р. замінив О.Маковея). У 1907–1912 рр. – видавцем та фактичним редактором був М.Грушевський, посади відповідального офіційного редактора в цей час займали Ф.Красицький, С.Веселовський, М.Гехтер. З квітня 1912 р. офіційне право на видання журналу отримала Л.Старицька-Черняхівська, у 1912–1914 рр. редакцію здійснював редакційний комітет у складі О.Олеся, М.Грушевського, Л.Старицької-Черняхівської, Ю.Тищенка (Сірого). Після перенесення видання журналу до Києва впродовж січня – вересня 1907 р. обов’язки завідувача редакції та контори ЛНВ виконував І.Джиджора 63, 64, 66–72, 74–81, 85–90, 93, 95–97, 99, 100, 103, 104, 106–112, 114, 118–120, 122–129, 135–149, 151, 152, 154, 158, 160, 163, 165, 168, 176, 178, 179, 181, 182, 199, 227, 229, 230, 235, 238, 241, 244, 248–252, 254–256, 258, 266, 267, 276, 277, 281, 284, 287

“Люкс” – рекламне бюро оголошень і передплати журналів у Києві 65, 115

“Матеріяли до українсько-руської етнології” (з 1909 р. – “Матеріяли до української етнології”) – видання Етнографічної комісії НТШ. Упродовж 1899–1919 рр. і 1929 р. вийшло 22 томи (у 20 книгах). Редактори – Ф.Вовк, В.Гнатюк, Ф.Колесса, З.Кузеля, І.Раковський, В.Шухевич 221

“Московский еженедельник” – часопис кадетського спрямування. Виходив у Москві з 1906 р. Редактори-видавці Є.М. та Г.М.Трубецькі 170–172, 174–176

“Народна гостиниця” (“Гостиниця”) – кооперативне товариство, засноване 1899 р. у Львові з метою будівництва та влаштування у містах та курортних місцевостях Галичини го-

- телів з порівняно невисокими цінами 202, 277
- “Народна торгівля”** (“Торгівля”) – перший український споживчий кооператив у Галичині, заснований 1883 р. 221, 269, 275, 281
- “Народне слово”** – ілюстрований національний, популярно-просвітній і політичний тижневий часопис “для усіх верств руського народу”, що виходив у Львові у 1907–1911 р. Серед редакторів та видавців: А.Шостак, А.Веретельник, М. Курцеба, Є.Турбацький, А.Кришталович, Г.Кришталович, А.Говикович, Б.Бурбела. У 1909 р. часопис було викуплено у видавців Кришталовичів Народною радою як посередником Народного комітету УНДП 181, 186, 188, 231, 234
- “Народный учитель”** – двотижневий професійний та громадсько-політичний журнал. Виходив з 1906 р. в Кишиневі. Розповсюджувався серед учителів народних шкіл Півдня Росії 76
- Наукове товариство імені Шевченка** (Товариство ім. Шевченка, Товариство Шевченка, Товариство, НТШ) – громадська організація у Львові, утворена у 1892 р. на базі Товариства ім. Шевченка, заснованого 1873 р. як літературне з ініціативи О.Кониського та інших українських діячів. У НТШ діяло три секції – історико-філософська, філологічна і математично-природничо-лікарська, до складу яких входила низка комісій. Видавало періодичні та серійні видання. У 1895–1913 рр. головою НТШ був М.Грушевський. Після ліквідації товариства на початку січня 1940 р. продовжувало діяти в еміграції, відновлено в Україні 1989 р. 68, 146, 158, 161, 163–166, 173, 176, 181, 182, 188, 199, 204, 205, 207–209, 213, 214, 218, 223, 226–230, 233, 235, 237, 240, 242, 247, 250, 251, 253, 254, 257, 259–262, 266, 269, 271–274, 276, 277, 282, 283, 285, 286
- “Наша ніва”** – білоруська тижнева газета. Заснована у 1906 р. у Вільні як орган Білоруської соціалістичної громади. Ідеологами видання були провідні діячі білоруського національного руху Іван та Антон Луцкевичі. Перший редактор – О.Власов. Серед редакторів – В.Ластовський, Я.Купала. Закрита у 1915 р. Відновлена у 1991 р. 239
- “Нова громада”** – літературно-науковий щомісячний журнал, що видавався у Києві у 1906 р. Всього вийшло 12 номерів. Видавці: В.Леонтович, Є.Чикаленко Редактори: В.Леонтович, Б.Грінченко, С.Єфремов, Є.Чикаленко. Видання припинено через фінансові проблеми 66, 68, 72, 73, 145
- “Новая книга”** – критико-бібліографічний тижневик. Виходив з 1907 р. у Петербурзі при книжковому складі “Палада”. Редактор – К.Л.Вейдемюллер 116
- “Нове слово”** (“Слово”) – популярний ілюстрований дневник (1912 – ч. 1–130; 1913 (?); 1914 – ч. 1–584); українська щоденна часопись (1915 – ч. 2–19). Перше число вийшло 6 січня 1912 р. Видавці та редактори: Я.Витошинський (1912); Л.Цегельський, А.Лунів, М.Нискоклон (1914, 1915); Ф.Федорців, Ю.Стефанович (1915). З 29 грудня 1913 р. до 3 лютого 1914 р. під час загального страйку львівських складачів виходила спільним виданням: “«Діло» і «Нове слово»: Спільний дневник” (1913 – ч. 1–3; 1914 – Ч. 4–27; видавець і відповідальний ред. Ізидор Рудницький) 234, 272, 282
- “Новое время”** – щоденна (з 1869 р.) політична і літературна газета. Виходила в Петербурзі у 1868–1917 рр. Газета займала праву продержавницьку позицію, яка іноді межувала з чорносотенством. Серед видавців та редакторів – О.С.Суворін, Ф.І.Булгаков, О.О.Суворін, М.О.Суворін 78, 108, 119, 163

- “Общественная польза”** – книговидавниче товариство просвітницького напрямку, засноване 1859 р. в Петербурзі. Видавало російську природознавчу та технічну літературу, твори російських письменників, світову класику, історичні праці, підручники. Існувало понад 50 років. Видало низку суспільно-політичних праць М.Грушевського 74, 84
- “Перевал”** 90, 104, 106
- “Подолія”** – щоденна газета, виходила у Кам’янці-Подільському з 1906 р. 76
- “Просвіта”** – культурно-освітнє громадське товариство, що мало за мету поширення освіти і національної свідомості серед народу. Перша “Просвіта” заснована 1868 р. у Львові заходами народолюбів, її першим головою був А.Вахнянин. На початку ХХ ст. широка мережа “Просвіт” була створена на Наддніпрянській Україні (у Києві, Катеринославі, Кам’янці-Подільському, Чернігові та ін.), їхня діяльність перебувала під постійним наглядом жандармських органів 170, 171, 180, 183, 227, 229, 232
- “Просвіта” київська** – товариство, засноване в пам’ять Т.Шевченка. Його статут було зареєстровано 26 травня 1906 р., а перший з’їзд відбувся 25 червня того ж року. Мало 4 комісії: видавничу, бібліотечну, шкільно-лекційну й літературно-артистичну, 2 фонди: Михайла Драгоманова і Бориса Грінченка. Голова товариства – Б.Грінченко, заступник голови – М.Орловський. Закрита 8 квітня 1910 р. 110
- “Просвіта” одеська** – товариство, засноване у листопаді 1905 р. Голова – І.Луценко, члени – М.Комар, І.Липа, А.Ніковський, С.Шелухін, М.Слабченко та ін. Видавала часопис “Народна справа” 72, 74
- “Рада”** – українська щоденна політична, економічна і літературна газета ліберального напрямку. Виходила у Києві з 15.09.1906 р. по 20.07.1914 р. Видавець – Є.Чикаленко. Часопис продовжив заборонену царською адміністрацією газету “Громадська думка”. Редактори: Ф.Магушевський, М.Павловський, А.Ніковський. З кінця 1906 р. – впродовж 1907 р. фактичним шефом-редактором газети був М.Грушевський. У 1907 р. на сторінках газети віддрукував низку публіцистичних праць І.Джиджора 63–68, 71–83, 86, 88, 97–100, 103, 105–111, 113–116, 118, 119, 122, 130, 131, 138, 140, 141, 145, 146, 151, 152, 159–162, 188, 235, 248, 249, 268, 271
- “Ранок”** – видавництво, засноване у Києві 1906 р. О.Коваленком, І.Самоненком та ін. Упродовж 1906–1908 рр. видало низку брошур політичного та белетристичного характеру 101
- “Речь”** – щоденна газета, центральний орган партії кадетів. Виходила в Петербурзі у 1906–1917 рр. Редактори – Й.В.Гессен, П.М.Мілюков 162, 163, 176
- “Рідна справа / Вісти з Думи”** – газета, виходила у 1907 р. у Петербурзі як орган української парламентської фракції у II Державній думі. Ініціатором видання був В.Піснячевський, фактичним редактором – В.Доманицький. Офіційні редактори-видавці: М.Хоговицький, С.Нечитайло. Поділяла погляди трудовиків 102, 126, 138
- “Рідний край”** – часопис політичний, економічний, літературний і науковий, що виходив у Полтаві (1905–1907), Києві (1907–1914), Гадачі (1915–1916; російською мовою). Ініціатором, першим видавцем і редактором був М.Дмитрієв, співредактори – П.Рудченко (Панас Мирний) і Г.Коваленко, після перенесення до Києва – Олена Пчілка 76
- “Руслан”** – щоденна суспільно-політична газета консервативного народолюбського спрямування. Офіційний друкований орган заснованого О.Барвінським та А.Вахнянином у 1896 р. Ка-

- толицького русько-народного союзу (перейменованого у 1911 р. на Християнсько-суспільну партію). Виходила у Львові у 1897–1914 рр. Редактори: Т.Барановський, С.Кульчицький, Л.Лопатинський, С.Горук, В.Барвінський 81, 119, 195, 198, 254
- “Русская мысль”** – щомісячний літературний та політичний журнал. Виходив у Москві в 1880–1918 рр. Заснований В.Лавровим. До 1905 р. відстоював слов’янофільські засади, з 1905 р. – ліберально-демократичного спрямування, орган кадетської партії. Редактори: до 1905 р. – С.Юр’єв, В.Лавров, В.Гольцев, М.Ремезов; у 1905–1918 рр. – П.Б.Струве 71, 76, 121
- “Русские ведомости”** – щоденна (з 1867 р.) політична та економічна газета, яка виходила у Москві у 1863–1918 рр. З 1870-х рр. – орган ліберальної інтелігенції, з 1905 р. – партії кадетів 176
- “Русь”** – щоденна політична, громадська і літературна газета, що виходила у Петербурзі в 1903–1905 і 1906–1908 рр. Видавцями-редакторами були О.О.Суворін, М.М.Крамалій та С.А.Ізнар. Підтримувала погляди кадетської партії 162, 163
- Руське педагогічне товариство** (Товариство педагогічне) – громадська культурно-освітня та освітньо-виховна організація, заснована 1881 р. у Львові. Займалося заснуванням українських загальноосвітніх та професійних шкіл, дитячих садків, виданням педагогічних журналів, шкільних підручників та посібників. Ініціювало організацію приватного шкільництва. Діяло спочатку в Галичині, а згодом і на Волині. 1912 р. на підставі зміненого статуту прийняло назву Українське педагогічне товариство. Провідними діячами товариства до 1918 р. були А.Яновський (перший голова), О.Барвінський, Т.Войнаровський, В.Шухевич. У 1926–1939 рр. діяло під назвою Українське педагогічне товариство “Рідна школа” 121, 221
- “Сборник товарищества «Знание»”** (“Сборник «Знания»”) – виходив у Санкт-Петербурзі у 1904–1913 рр. (40 випусків) 100
- “Сборник Харьковского историко-филологического общества”** (“Харьковский сборник”) – видання однойменного товариства, виходили у 1886–1914 рр. (тт. 1–21). Під назвою “Збірник Харківського історико-філологічного товариства” (Нова серія) відновлено у 1993 р. 169
- “Село”** – українська народна ілюстрована щотижнева газета для селян і робітників. Виходила у Києві у 1909–1911 р. Ініціатор та фактичний редактор – М.Грушевський. Офіційні редактори-видавці – Г.Ямпольська, І.Малич, В.Товстоніс. Всього вийшло 76 чисел. Закрита через переслідування царської адміністрації. Її продовженням стала газета “Засів” 213
- “Січ”** – культурно-просвітницькі організації українських студентів, що діяли у 2-й пол. XIX ст. – першій пол. XX ст. у західноукраїнських землях та Австрії. Перше товариство виникло та діяло у Львові у 1861–1863 рр. У січні 1868 р. у Відні було засновано нове товариство “Січ”, першим головою якого став А.Вахнянин, згодом – Ю.Целевич, І.Пуллою, О.Терлецький, І.Горбачевський, М.Кордуба, В.Старосольський, О.Бачинський. Віденська “Січ” набула значення всеукраїнського центру культурно-політичного життя, активно підтримувала боротьбу за відкриття українського університету у Львові, в роки Першої світової війни допомагала в діяльності Союзу визволення України. 1917 р. розпушена, відновлена на поч. 1920-х рр. Припинила діяльність у 1947 р. З 1902 по 1923 р. студентське товариство “Січ” діяло у Чернівцях 153
- “Слово”** – щотижнева газета соціал-демократичного спрямування. Виходи-

- ла у Києві в 1907–1909 рр. Редактор-видавець – О.Корольова, редактор – С.Петлюра 80, 100, 101, 109, 157
- “Сокіл”** – перше українське фізкультурно-спортивне та протипожежне товариство. Створене у 1894 р. у Львові заходами В.Нагірного і В.Лаврівського. Львівське товариство стало центральним у Східній Галичині. Його осередки виникали в багатьох містах Галичини й Буковини, на 1914 р. 974 осередків об’єднували бл. 33 тис. членів. Товариство проводило активну видавничу діяльність, мало періодичні видання 192
- “Спілка”** – українська соціал-демократична спілка, політична організація, утворена в кінці 1904 р. в результаті розколу РУП. На початку 1905 р. стала складовою частиною РСДРП з автономними правами. Серед її членів: М.Меленевський, О.Скоропис-Йолтуховський, П.Крат, В.Мазуренко та ін. 113
- Ставропігія** – Ставропігійський інститут у Львові – культурно-освітня установа в Галичині, заснована 1788 р. на базі Львівського Успенського (Ставропігійського) братства. Існувала до 1939 р. 192
- “Товариство Петра Могили”** – товариство українських наукових викладів ім. Петра Могили, засноване 1909 р. у Львові заходами О.Колесси на основі статуту, затвердженого 1906 р. Метою товариства були поширення і популяризація знань, головним чином шляхом організації загальнодоступних наукових і науково-популярних лекцій, доповідей. Мало філії в інших містах Галичини 182
- Товариство підмоги українській науці, літературі і штуці** – добродійне товариство, засноване у Києві 1908 р. за матеріальної підтримки В.Симиренка. Засновники – В.Леонтович, М.Грушевський, М.Лисенко, Є.Чикаленко. Голова товариства – В.Леонтович. Діяло до 1919 р. 161, 256, 278
- Товариство прихильників української науки, літератури і штуки** – громадська організація, заснована у Львові з ініціативи М.Грушевського (голова) та І.Труша (секретар). Товариство видавало твори українських письменників та науковців, влаштовувало лекції, виставки, присуджувало премії. Частину коштів передало на підтримку Українсько-руської видавничої спілки. Діяло у 1904–1914 рр. 278
- “Труд”** – жіноче товариство у Львові, створене 1901 р. 162
- “Труди” археологічних з’їздів** – фундаментальне видання Всеросійських археологічних з’їздів, що проходили з 1869 р. (1-й, Москва) по 1911 р. (15-й, Новгород Великий). Усього вийшло 37 томів, із них 16 присвячені з’їздам, що відбулися в Україні. Вміщували праці про археологічні дослідження, історико-етнографічні експедиції, наукові розвідки про пам’ятки, програми з’їздів, покажчики виставок тощо 200
- “Україна”** – науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал. Виходив у 1907 р. в Києві як наступник “Киевской старины” (4 томи у 10 книгах). Редактор – В.Науменко 68, 69, 71, 76, 78, 80, 90, 114, 116, 128, 131, 134, 147, 148, 154, 168, 172, 178
- “Україна”** – науковий тримісячник українознавства, орган Українського наукового товариства у Києві. Виходила у 1914, 1917–1918 рр. паралельно із “Записками” для ознайомлення широких верств населення з новими досягненнями українознавства під загальною ред. М.Грушевського за участю Ф.Корша, О.Левицького, О.Шахматова, О.Грушевського, М.Мочульського; відповідальні ред. К.Михальчук, О.Шрамченко. Містила розвідки, замітки і матеріали з різних галузей українознавства – історії, права, мови, етнографії, мистецтва; огляди наукової літератури з українознавства, критичні статті,

наукову хроніку, хроніку УНТ. Видання відновлено у 1924 р. після повернення М.Грушевського з еміграції як орган Історичної секції ВУАН 279–281, 283, 284, 286

Українське наукове товариство у Києві – громадське наукове товариство академічного типу. Створене наприкінці 1906 р. з ініціативи групи київських громадівців, що гуртувалися навколо часопису “Киевская старина”. 21 квітня 1907 р. на перших установчих зборах головою товариства був обраний М.Грушевський. У 1913 р. нараховувало 156 дійсних членів, у 1917 р. – 198. У травні 1907 р. членом УНТ було обрано І.Джиджору. У складі УНТ діяли секції: історична (голова М.Грушевський), філологічна (голова В.Перетц), природничо-технічна (голова П.Холодний; у квітні 1918 р. – відбувся поділ секції на технічну і природничу), медична (М.Галін), а також статистично-економічна, етнографічна та мовна комісії. У 1908–1918 рр. товариство видавало “Записки”, у 1914, 1917, 1918 рр. – журнал “Україна”. 1921 р. УНТ увійшло до складу Української академії наук 98, 109, 118, 150, 162

Український клуб у Києві – літературно-мистецька просвітня організація, заснована у квітні 1908 р. Влаштувала мистецькі свята, концерти, лекції. Голова старшин клубу – М.В.Лисенко. У жовтні 1912 р. заборонена царською адміністрацією. Наступником став клуб “Родина” 162

Українсько-руська видавнича спілка (Видавнича спілка, Спілка) – перша українська пайова громадська видавнича організація, заснована 1898 р. у Львові за участю М.Грушевського та І.Франка для видання і популяризації кращих творів української та світової літератури, поширення передових суспільних і наукових поглядів. Існувала до 1917 р. 67, 68, 74, 121, 128,

146, 151, 154, 208, 237, 238, 241, 243, 244, 250, 254, 273, 278, 281

“Утро” – щоденна політична, громадська, літературна й економічна газета. Виходила у Харкові з 1906 р. Редактори – П.Ріхтер, О.Жмудковський, В.Мойсеєнко, О.Замошников. Видавці – О.Жмудковський, І. Гонтарьов, товариство газети “Утро” 210, 211

“Хрін” – сатиричний листок, єдиний номер якого вийшов у 1908 р. в Києві за редакцією П.Богацького 157

“Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка” (“Хроніка”) – друковане періодичне видання товариства, видавалося на зразок наукових бюлетенів академії наук європейських країн. Містила звіти та повідомлення про діяльність товариства, списки та біографічні відомості про його членів. У 1900–1914 рр. виходила 4 рази на рік (59 чисел). До закриття товариства у 1939 р. всього видано 74 числа. Відновлено осередками НТШ в еміграції, з 1993 р. – в Україні 265, 274

“Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца” – наукові збірники однойменого товариства при Київському університеті, які виходили у 1879–1914 рр. (24 книги). Збірники містили дані про склад товариства та його діяльність, протоколи засідань, наукові студії 169

“Чтения в Обществе истории и древностей российских” – періодичне видання першого наукового історичного товариства в Росії, заснованого 1804 р. Виходили у 1845–1918 рр. (у 1845–1848; 1858–1877 р. за редакцією секретаря товариства О.Бодянского). На сторінках “Чтений” систематично друкувалися пам’ятки з історії України (“История Русов или Малой России”, “Летопись Самовидца” та ін. 169

“Шершень” – український сатирично-гумористичний щотижневик. Видавався у Києві у 1906 р. Ініціаторами

та організаторами видання були художники І.Бурячок, В.Різниченко, Ф.Красицький, О.Сластьон. Редактор-видавець – В.Лозинський. З № 18 фактичним редактором був І.Штещенко. Всього вийшло 26 чисел журналу 100

Шкільна Рада крайова (Рада шкільна, Шкільна рада) – вищий контрольний і виконавчий орган управління народними загальними та спеціальними середніми школами в Галичині. Утворена 1867 р. на базі шкільної секції V департаменту Галицького намісництва. Підлягала Міністерству віросповідань і освіти. Продовжувала свою діяльність до 1921 р., коли польський уряд реорганізував її в Кураторію львівського шкільного округу 183, 197

“Южный край” – щоденна громадсько-політична і літературна газета. Видавалася в Харкові у 1880–1919 рр. У 1912–1917 рр. виходила ранковими та вечірніми випусками. Газета мала проурядовий консервативний характер 210

“Gazeta Polska” – газета, орган польських національних демократів. Виходила у Варшаві у 1910-ті рр. 101

“Kraj” – польський громадсько-політичний часопис, що виходив у 1882–1909

рр. у Петербурзі. Редактори Е.Пільц, Б.Кутиловський, Ю.Токажевич 101

“Kresy” – польський тижневик. Орган Крайової партії. Виходив у Києві у 1907 р. з додатком під назвою “Kurjer Kresowy”. Редактор-видавець – Г.В.Лиховський, редактор – Ю.Токажевич 101

“Neue Freie Presse” – найбільша німецька щоденна газета у Відні, орган австрійсько-німецьких централістів, ліберального напрямку. Виходила в 1864–1939 рр. Багатолітнім редактором видання був Бенедикт Морітц 186

“Polska Kultura” – польський часопис 181

“Prawda” – часопис, виходив у Варшаві у 1881–1902 рр. за редакцією О.Свєнтоховського 181

“Słowo polskie” – щоденна газета, що виходила у Львові у 1895–1934 рр. (з перервою у 1915–1918 рр.), спочатку орган Польської демократичної партії (PSD), з 1902 р. – Національно-демократичної партії (SND) в Галичині 251

“Zeitschrift für osteuropäische Geschichte” – науковий часопис, що висвітлював історію Східної Європи. Виходив в Берліні з 1911 р. за редакцією Отто Геча 283

ПОКАЖЧИК ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

- Австрія (Austria) 27, 191, 194, 196, 197, 216, 306, 368, 381, 383, 384, 387, 403, 412, 418, 420, 429, 433, 447, 456–458, 471, 473, 474, 479, 489
- Австро-Угорщина (Габсбурзька монархія, Австро-Угорська імперія) 349, 402, 408, 415, 419, 423, 441, 480
- Адріатичне море 289
- Америка (США) 9, 383, 478
- Англія 435
- Батурін, м. 362
- Бельгія 383
- Бережани, м. 386, 420
- Бережанський р-н 46
- Бережниця, с. 225
- Берлін (Berlin), м. 410, 486
- Бессарабія 338
- Бжег, м. 402
- Білорусь 239
- Богданівка, с. 156, 344, 430
- Богородчанщина 443
- Болонья, м. 225, 410
- Боснія 349
- Боярка, м. 321, 326
- Бразилія 436
- Брянськ, м. 23
- Буковина 189, 228, 322, 343, 344, 384, 409, 413, 436
- Бучач, м. 12, 289
- Варшава, м. 16, 403, 475
- Великі Сорочинці (Сорочинці), с. 173, 363
- Венеція (Venezia), м. 225, 227, 351, 410
- Відень, м. 28, 44, 183, 191, 196, 197, 230, 234, 242, 260, 317, 349, 351, 402, 421, 422, 424, 440, 445, 453, 457
- Військо Запорозьке 444
- Вільно, м. 239, 381, 426; Завальная ул. 239
- Волинь 59, 402
- Волочиськ, м. 430
- Волощина 424
- Воронежчина 338
- Вроцлав (Бреслав, Wrocław), м. 402, 403
- Гадяцький полк 169, 364
- Гадяч, м. 363
- Галицько-Волинське князівство 424
- Галич, м. 420
- Галичина (Галиція, Galizien, Ost Galizien) 18, 28, 34, 35, 37, 43, 64, 66, 69, 99, 146, 148, 157, 158, 167, 173, 187, 191, 195, 196, 210, 213, 214, 216, 228, 233, 245, 267, 269, 271, 299, 311, 313, 318, 321, 322, 331, 344, 351, 358, 374, 375, 383, 384, 387, 388, 408, 413, 417, 420, 421, 433, 435, 446, 447, 452–454, 457, 458, 461, 479, 485, 489
- Гетьманська Україна – див. Гетьманщина
- Гетьманщина (Гетьманська Україна) 16, 18–30, 32, 40, 45–48, 54, 169, 174, 216, 249, 281, 283, 291, 345, 363, 364, 369, 370, 374, 375, 378, 379, 396, 400, 402–405, 439, 443, 444, 483, 484
- Глухів, м. 26, 361, 362
- Голгочі (Hołhocze), с. 35, 41, 44, 46, 57, 61, 201, 244, 251, 262, 289, 292, 386, 387, 391, 401, 409, 418, 433, 458, 462, 463, 489, 490; церква св. Косми і Дем'яна 41
- Городок, м. 181
- Гродненщина 338
- Грузія 474
- Гуцульщина 52, 411
- Гданськ, м. 26, 28, 402
- Ділятин, м. 420
- Дніпро, р. 23, 38, 112
- Долгінцеве, ст. 353
- Дон, р. 23
- Донщина 338
- Дрогобич, м. 270

- Естонія 474
- Європа 23, 414
- Жаб'є, с. 273
- Закарпаття 485
- Заліщики, м. 255, 452
- Заставці, с. 12, 41, 52, 57, 61, 62, 178, 187, 194, 289, 292, 378, 382, 386, 387, 409, 433, 489, 490
- Західна Україна (Австрійська Україна) 15, 28, 35, 37, 45, 70, 72, 302, 384, 388, 398, 447, 448, 449, 452, 467, 472, 479, 487
- Збруч, р. 156
- Ірландія 228
- Італія 66
- Казань, м. 235
- Кам'янець-Подільський, м. 80, 239, 370; Польские фольварки 370
- Кам'яна, м. 345
- Катеринослав, м. 103, 106, 112, 397–399, 441, 475; Поліцейська вул. 399
- Катеринославщина 353, 399
- Кенігсберг, м. 402
- Київ, м. 8–10, 14, 26, 31, 37–41, 43, 45, 49, 51, 54, 63–65, 67–83, 85, 86, 88, 89, 91, 93, 95, 96, 99, 102–106, 108–110, 112, 114–116, 118–121, 123, 125, 126, 129–137, 139, 141, 142, 145–149, 151–162, 165, 167, 172–174, 176–179, 182, 184, 185, 187, 188, 192, 193, 199, 200, 207–209, 211, 213, 220, 222, 224, 225, 232, 235, 237–244, 246, 248, 250, 252–256, 258, 260, 262–271, 275–280, 282, 283, 286–288, 281, 293–296, 298–328, 330–342, 344, 345, 349–354, 358–360, 364, 373, 375, 376, 378, 379, 381, 382, 384, 385, 387, 389, 390, 394, 395, 397–401, 407, 408, 416, 418, 421, 423, 425–430, 432, 433, 437, 438, 440–447, 449, 451, 452, 455, 456, 458–460, 464–466, 469, 471–474, 476–479, 481–483, 486, 487, 489, 490; Володимирський собор 398; Безаківська вул. 299; Велика Підвальна (Підвальна) вул. 294; Володимирська вул. 354; Гоголівська вул. 140; Китаєво 128; Паньківська вул. 377, 387, 390, 397, 423, 459, 460, 465, 479, 480, 488, 490; Прорізна вул. 40, 293, 294, 297, 315, 330, 350, 351, 353; Столипінська вул. 476; Тарасівська вул. 460; Фундуклеївська вул. 126; Хрещатик вул. 94, 312, 329
- Київський полк 364
- Коломия, м. 233, 417, 420
- Краків, м. 16, 182, 384, 440
- Криворівня, с. 52, 93, 99, 121, 124, 132, 137, 140, 144, 150–152, 172, 175, 177, 195, 224, 265, 266, 288, 326, 328, 336, 337, 340, 341, 373, 375, 377, 386, 409, 411, 416, 421, 437, 440, 462, 471, 490; церква Різдва Пресвятої Богородиці 410–411
- Кубань 338, 396
- Курщина 338
- Лейпциг (Липськ, Leipzig), м. 29, 410, 436, 437, 442
- Ленінград, м. – див. Санкт-Петербург
- Легніца, м. 402
- Липськ, м. – див. Лейпциг
- Литва 13, 330, 402
- Лівобережна Україна (Лівобічна Україна) 45, 370, 400, 443, 481, 483
- Лівобічна Україна – див. Лівобережна Україна
- Ліпик, курорт 446
- Ловрано (Льоврано), м. 181
- Лондон, м. 435
- Лохвиця, м. 322
- Лубенський полк 364, 365
- Лубни, м. 442
- Луцьк, м. 8, 368, 402
- Люблін, м. 43
- Львів (Lemberg), м. 20, 35, 36, 43, 47, 49, 51, 54, 55, 61–66, 69–71, 74, 75, 78, 84, 86, 87, 89, 92, 93, 95, 100, 114, 117–120, 122, 124, 132, 135, 140, 144, 147, 149–151, 154, 156–158, 160, 161, 163, 165, 167, 168, 171–173, 175–178, 180, 182, 184, 185, 188, 189, 192, 193, 195, 197, 199–203, 208, 211, 213, 214, 217–223, 225, 227, 228, 230–233, 236, 237, 239–247, 249–257, 259–261, 263–265, 267–270, 273, 277–282, 284–288, 290, 293–295, 297–300, 307, 320, 321, 324,

- 325, 328, 340, 347, 350, 353–355, 359, 360, 363, 364, 372, 373, 375, 378–382, 384, 385, 388–395, 398, 400, 401, 404, 406–410, 412, 413, 415–419, 421–426, 429, 431, 432, 434, 436–439, 442, 445–448, 451, 453–459, 461, 463–465, 467, 471–474, 476–481, 484, 485, 488–490; Академічна пл. 411; Галицька вул. 269; П'ярів вул. 391; Понінського вул. 447, 456, 457, 459, 465, 471, 473, 474, 479, 490; Руська вул. 411; Св. Софії вул. 486; Супінського вул. 379, 384, 410, 412, 416, 418, 429, 433, 438, 490; Чарнецького вул. 353, 407, 409, 410, 411, 415, 417, 419, 426, 433, 434, 438, 454
- Малоросія (Мала Росія, Малоросійський край) – див. Україна
- Мараморш-Сігетський 485
- Миргород, м. 322
- Миргородський полк 361, 364, 365
- Мілан, м. 410
- Могилів-Подільський (Могилів), м. 80
- Монастириський р-н 12
- Москва, м. 16, 17, 20–27, 31–33, 39–42, 45, 54, 59, 60, 101, 134, 156–158, 160, 162–165, 167–169, 171, 173–178, 200, 204, 206–209, 212, 214–220, 245, 246, 260, 275, 276, 282, 291, 292, 344–346, 349, 351, 355–358, 360, 362, 364, 366, 367, 371–373, 375–378, 387, 389, 395, 401, 403–407, 424, 456, 457, 467, 468, 472, 473, 482; Ваганьківський пров. 347; Велика Пироговська вул. 356; Велика Серпуховська вул. 356; Воздвиженка 164, 358, 364, 366, 372, 373, 377; Дівоче поле (Девичье поле) 356, 401, 404, 407; Китай-город 39; Стара Божедомська, Самарський пров. 203
- Мукачево, м. 443
- Надніпрянська Україна – див. Наддніпрянина
- Надніпрянина (Надніпрянська Україна) 16, 34, 37, 47, 49, 358, 396, 474
- Ниса, м. 402
- Ніжин, м. 443
- Ніжинський полк 364, 375
- Німеччина 249, 261, 420, 442
- Новоселиця, с. 156
- Нью-Йорк, м. 383
- Одеса, м. 37, 138, 434
- Ополе, м. 402
- Орел, м. 427
- Оріль, р. 357
- П'ятигорськ, м. 482
- Париж, м. 442, 478
- Перегінськ, с. 246
- Перемишль, м. 436, 475
- Переяславський полк 364
- Петербург – див. Санкт-Петербург
- Підволочиськ, м. 155, 156
- Підгаецький повіт 42, 289, 391
- Підгаецький р-н 46, 391
- Підгаєччина 44, 46
- Підгайці, м. 409
- Піза (Pisa), м. 225, 410, 412
- Полтава, м. 26, 169, 275, 322, 383, 390, 466, 472, 473
- Полтавська губернія 173, 361
- Полтавський полк 21, 169, 357, 364, 365, 451
- Полтавщина 144
- Польща (Річ Посполита, Царство Польське) 13, 24, 25, 27, 182, 206, 216, 372, 384, 402, 403, 424
- Правобережна Україна 443
- Прага, м. 44, 358
- Прилуцький полк 14, 364
- Путівль, м. 345
- Рава-Руська, м. 43, 44, 181, 436
- Равенна (Ravenna), м. 225, 410
- Радивилів (Радзівілов), м. 77
- Рацібож, м. 402
- Рим, м. 160, 226, 227, 231, 351, 410, 412, 422
- Річ Посполита – див. Польща
- Рогатин, м. 393
- Рожиска, с. 156
- Російська імперія – див. Росія
- Росія (Російська імперія, Россия) 15, 18, 22, 26, 27, 30, 32, 155, 185, 187, 192, 204, 205, 208, 211, 246, 305–307, 311, 313, 338, 340, 341, 349, 360, 362, 367–371, 381, 395, 402, 444, 445, 474, 486
- Ростов-на-Дону, м. 322
- Русь 12, 330

- Самара, м. 322
 Самбір, м. 420, 475
 Санкт-Петербург (Петербург, СПб.,
 Ленінград), м. 16, 19, 20, 78, 85, 86,
 90, 98, 101, 113, 126, 138, 145, 154,
 166, 174, 208, 232, 233, 239, 245, 283,
 284, 296, 298, 305, 311, 322, 327, 334,
 335, 347, 358, 362, 379, 381, 385, 389,
 402, 403, 413, 416, 436, 445, 459, 482,
 487; Ліговський пров. 283
 Семигород 424
 Сидорівка, с. 308, 376
 Симбірськ, м. 43
 Сілезія (Шлезьк, Шльонськ) 26, 27, 216,
 402, 403
 Скала, м. 155, 156, 343, 436
 Слобідська Україна (Слобожанщина) 443
 Слобожанщина – див. Слобідська Україна
 Словаччина 443
 Сокаль, м. 44
 Сорочинці – див. Великі Сорочинці
 СПб. – див. Санкт-Петербург
 Ставропольщина 338
 Стародубський полк 364, 365, 451
 Стеблів, с. 141
 Стрий, м. 386, 475
 Східна Європа 13, 486
 США – див. Америка
- Таврія (Таврия) 338
 Таврійська (Таврическая) губ. 126
 Тарноруда, с. 156
 Тернопіль, м. 44, 323, 420, 436
 Тернопільська обл. 12, 46
 Тернопільщина 391
 Трієст (Триест) 15, 57, 58, 289, 290
 Туреччина (Турція) 424
 Турильче, с. 436
- Угорська Русь (Угорская Русь) 413
 Угорщина 228
 Україна (Мала Росія, Малоросія, Мало-
 російський край, Україна-Русь) 8–13,
 15–19, 21–30, 32, 33, 35, 37, 44–48,
 112, 113, 169, 187, 202, 215, 229, 285,
 286, 290, 315, 319, 322, 327, 329, 334,
 336, 338, 340, 343, 345, 354, 357, 358,
 361, 366, 367, 369, 370, 372, 374, 375,
 396, 402, 403, 406, 413, 416, 417, 423,
 439, 443, 444, 450, 452, 459, 478, 481,
 483, 484; див. також Буковина, Во-
 лись, Галичина, Гетьманщина, Захід-
 на Україна, Лівобережна Україна,
 Наддніпрянщина, Правобережна
 Україна, Слобідська Україна
 Україна австрійська – див. Західна
 Україна
 Україна підросійська 384, 425, 442
- Федорівщина, хутір 24, 401
 Фіуме (Фіюм), м. 181
 Флоренція, м. 225, 410
 Франція 28, 70, 108, 301
- Харків (Харьков) 16, 17, 23, 35, 39, 40,
 59, 60, 153, 178, 200, 202–215, 217,
 290–292, 322, 390, 392–399, 404, 441,
 442, 475, 482; Лопанський пров. 393,
 394; Петровський пров. 393; Рибна
 вул. 397; Рождественська вул. 60;
 Михайлівська вул. 393
 Харківщина 36, 333
 Херсонська губернія 114
 Херсонщина 323
 Холмщина 314, 338, 372, 461
 Хорватія 435
- Царство Польське – див. Польща
 Центральна Європа 402
- Черемош, р. 411
 Чернівці, м. 29, 155, 156, 245, 329, 343,
 418, 432, 436; Петровича вул. 155
 Чернігів, м. 26, 59, 254, 317, 360
 Чернігівський полк 364, 365
 Чернігівщина 481
 Чигирин, м. 370
 Чорне море 23
- Швейцарія 442
 Швеція 383, 423
 Шлезьк (Шльонськ) – див. Сілезія
- Юр'єв (Дерпт) м. 362
 Ялта, м., Таврійська губ., 126; Горный
 проспект, 126
 Ярославль, м. 410
 Ясенів Горішній, с. 224, 268, 326, 377,
 409, 462, 490

Austria – див. Австрія

Berlin – див. Берлін

Galizien – див. Галичина

Gołhocze – див. Голгочі

Leipzig – див. Лейпциг

Lemberg – див. Львів

Ost Galizien – див. Галичина

Pisa – див. Піза

Ravenna – див. Равенна

Venezia – див. Венеція

Wrocław – див. Вроцлав

СПИСОК МАЛОВЖИВАНИХ ТА ІНШОМОВНИХ СЛІВ

- Абсенція, абсентеїзм – ухилення від участі у виборах, голосуванні
- Абсолюторія – зняття відповідальності, звільнення від відповідальності
- Абстиненція (абстиненція) – утримання від чогось
- Адмоніція – догана, нагінка, попередження
- Академік – студент університету
- Алеґація – посилення в розмові чи творі на певного письменника
- Алеґат – тут: посилення, примітка, додаток
- Алеґори – образне висловлювання
- Аляборат – твір, трактат, наукова праця
- Алярм – тривога
- Ангажувати – утягувати кого-небудь до якоїсь справи, залучати до активної участі в чому-небудь
- Анімозія – антипатія
- Анімус – дух
- Апробата – схвалення, згода
- Асекурація – страхування, забезпечення
- Асентерувати – мобілізувати, забрати до війська
- Асигнат – паперовий грошовий знак
- Асигнатка – документ на одержання грошей
- Атентат – замах (як правило, на політичному ґрунті)
- Атут – козир
- Безпроводочно – без зволікання, негайно
- Бефель – наказ
- Біскуп – римо-католицький єпископ
- Блянкети – анкети, бланки
- Борше – швидше, скоріше
- Бруліон (брульон) – чернетка
- Вакація – канікули, відпустка
- Взглядно (зглядно) – стосовно, відносно, або
- Виділ – президія
- Виекзеквувати – привести у виконання
- Виелімінувати – усунути, видалити, виключити
- Виказ – список, перелік, реєстр
- Виклад – лекція
- Виладуватися – вийти зі становища
- Винóсити – дорівнювати
- Висондувати – з'ясувати, виявити
- Вистава – виставка
- Витикати – вказувати, дорікати
- Відай – мабуть, очевидно
- Відпекуватися – позбутися, здихатися, звільнитися
- Відрочити – відставити, розпустити
- Впливати – надходити (щодо коштів і т. ін.)
- Габілітація – захист дисертації на вчене звання, що дає право читати лекції
- Гласкати – пестити, голубити
- Горендальний – жакливий, страхітливий
- Гризота – турбота
- Гроссбауер – куркуль
- Гваранція – гарантія
- Гіпотечний (іпотечний) – кредитний
- Греміюм – увесь склад, колеґія
- Дати нурка – піти під воду, сховатися
- Двірець – вокзал
- Дезідерат – вимога, пропозиція, побажання
- Держати в крипах – тримати у строгості, ставитися суворо
- Дефінітивний – остаточний
- Децидувати – вирішувати
- Децизія (децізія) – рішення
- Димісія – відмова від місця, посади, заняття, переважно в державній службі
- Дідич – землевласник
- Дієта – тут: добове утримання
- Дневникар – журналіст

- Дотикати – стосуватися
 Дрангива – слабка, негідна
 Дусер – комплімент
- Евентуально – можливо
 Ексцеленцій – ясновельможний, видатний, визначний
 Ельокубрація – бездарна писанина, нездарний твір
 Емеритальний – пенсійний
- Жудити – підганяти, підбурювати, нацьковувати
 Жупель – пугало, предмет жаху
- Заанімуватися – захопитися
 Завід – розчарування; підвести когось
 Задецидувати, децидувати – вирішити, прийняти рішення
 Заквестіонувати – піддати сумніву, не визнати щось
 Заки – поки
 Закомунікувати – повідомити
 Замикати – закінчувати, закривати
 Заполіткувати – орендувати
 Заряд – керівний орган
 Зарядження – розпорядження
 Зарядити – дати вказівку, розпорядитися
 Затомізувати – розчленити, подрібнити
 Зауфаніє – довіра
 Звивати – припиняти
 Здемаскувати – викрити кого-небудь, викрити приховані наміри
 Здецидований – рішучий
 Зецер – складач (у друкарні)
 Зецерський – складальний
 Зільник – гербарій
- Інквєтива – різкий викривальний виступ, різновид сатири, гнівне (письмове або усне) обвинувачення
 Індукта – перша стадія судового процесу
 Інсинуація – наклеп
 Інспірувати – навівати кому-небудь якісь думки, погляди, підбурювати
 Інтєнція – намір, прагнення
 Інтєрвеніювати – втручатися
 Інтєрвенція – втручання
 Інтєренції – посередництво
 Інтєрнувати – ізолювати
- Інтєрпєляція – депутатський запит
 Ірредєнтєська – незвільнена, уярмлена
- Йота – крихта
- Камєниця – кам'яний будинок
 Кашиця – дерев'яна або кам'яна загата на берегах гірської річки для захисту берегів від розмивання
 Квасна – кисла, незадоволена
 Квєстія – проблемне питання
 Квєстіонувати – ставити під сумнів
 Квіт, квітар – квітанція
 Керма – керівництво
 Кліше – відбитки
 Клявзура – екзаменаційна робота
 Колідувати – суперечити, заходити у суперечність, невідповідність
 Коломна – тут: друкарська колонка
 Кольпортувати – розповсюджувати пресу
 Комплікація – ускладнення
 Комунікат – повідомлення
 Конзулят – консульство
 Конклюдія – висновок, резюме
 Конкомітація – рекомендація
 Консеквєнтний – послідовний, узгоджений
 Консеквєнтність, консеквєнція – наслідок, послідовність
 Констєляція – становище, стан, обстановка
 Констєрнація – розгубленість, замішання, спантеличеність
 Конто – рахунок
 Конфєрувати – обговорювати, радитись
 Конфюзія – неприємний випадок, неприємність
 Концєсія – дозвіл, згода, уступка
 Корєкта – відбиток з друкарського набору, призначений для виправлення помилок; виправлення помилок, помічених на відбитку з друкарського набору
 Короводи – тяганина, клопоти, заходи
 Корчі – кущі
 Кплять – глузують
 Креатура – ставленик кого-небудь і той, хто висунувся завдяки чийсь протекції

- Креовання – створення
 Крилошанин – духовна особа у греко-католицькій церкві
 Купно – купівля
 Куренда – циркуляр
- Лапівка – хабар
 Леда – тільки, тільки-но
 Леда-день – ось-ось
 Легітимація – особиста посвідка; документи, що засвідчують законність якогось права
 Льокаль – приміщення
 Льокатор – мешканець, квартирант, наймач
- Мальконтенти – незадоволені, буркотуни
 Манускрипт – рукопис
 Маркантний (маркотний) – жадливий
 Маркувати – прикидатися, удавати
 Махер – ділок, комбінатор, спритний шахрай
 Медісваль – друкарський шрифт, схожий за малюнком на середньовічні латинські шрифти
 Мериторичний – суттєвий, істотний, що стосується суті справи
 Метранпаж – старший складач друкарні, який верстає полоси набору
 Міродатний – авторитетний
 Містоголова – заступник посадової особи
- Наброїти – наробити шкоди, навигівати
 Нагле – невідкладно
 Наглий – невідкладний
 Наглити – прискорювати, підганяти, квапити
 Надужитя – зловживання, незаконні дії, надмірність
 Наразі – поки що
 Наставати – настоювати
 Небавом – незабаром, швидко
 Несловність – недотримання слова
 Нотаблі – знатні люди
- Обсервація – спостереження
 Обструкція – перепони, перешкоди, замовчування
 Опаска – бандероль
 Опінія – думка, переконання
 Опуст – знижка
- Остемплювати – проштампувати
 Остемплюваний – проштампований
 Отвертий – відвертий, щирий, явний, відкритий
 Отворити – відкрити
 Офензива – наступ, атака
 Оферта – пропозиція
- Парцеляція – поділ землі на дрібніші ділянки
 Педель – університетський служник, наглядач
 Перепачкувати – переправити контрабандою
 Пертрактації – переговори
 Пертрактувати – вести переговори
 Петіт – друкарський шрифт, кегль якого становить 8 пунктів (майже 3 мм)
 Плоті – огорожі
 Плюгава – негарна, потворна
 Побут – перебування
 Повновласть – повноваження
 Подання – заява, прохання
 Покуп – попит
 Понехати – знехтувати
 Понудити – примусити
 Посесія – оренда
 Посол – депутат
 Потрафити – зуміти, змогти
 Потрутити – спонукати, штовхнути
 По-штубацки – по-школярськи, по-хлоп'ячому, невміло
 Презес – голова
 Пренумерата – передплата
 Претекст – привід
 Прецінь – адже, проте, однак, зате
 Принесла слина (“слина принесла на язик”) – бовкнути, сказати, що найперше спало на думку
 Присісти фалди – засісти за роботу
 Провізоричний – тимчасовий
 Прольонгата – продовження
 Промоція – надання вченого звання
 Протягати – зволікати
 Пупіль – вихованець, улюбленець
- Рата – внесок, частковий платіж
 Раяти – радити
 Реальність – земельна власність
 Реверенція – повага, пошана, шаноба
 Реверс – тут: боргова розписка

- Резигнація (резігнація) – відмова
 Реклямація (рекламація) – скарга, протест, заперечення
 Рекурс – позовна заява у вищу інстанцію
 Релегація – виключення (з навчального закладу)
 Релєгувати – виключити (з навчального закладу)
 Ремонструвати – виказувати особливу думку
 Ресторант – лишок заборгованості на час складання балансу
 Реферувати – доповідати
 Речинець – термін
 Розв'язання – закриття, розпуск
- Салля – зала
 Сальдо – залишок на рахунку бухгалтерського обліку, різниця між надходженням і видатком
 Сатисфакція – задоволення
 Сецесіонуватися – відходити, відокремлюватися
 Скарб – фінанси
 Складка – складчина, внесок
 Склеп – крамниця
 Склепик – крамничка, магазинчик
 Скомплікований – складний, важкий для розуміння, вивчення
 Сконстернований – спантеличений, приголомшений
 Скрахувати – зазнати краху, збанкрутувати
 Скрипт – рукопис, текст
 Скрупільний – заскорузлий
 Скрутинія – підрахунок голосів
 Смарувати – вимазати, очорнити
 Спенсіонуватися – вийти на пенсію
 Споро – скоро, швидко
 Справоздання – річний звіт про діяльність
 Степль (на степли) – бланк, на бланку
 Субвенція – фінансова допомога, дотація
 Субтельний (субтильний) – делікатний, ніжний, м'який, тендітний
 Суперлятив – найвищий ступінь
 Супремация – верхність, перевага
- Таньше – дешевше
 Трафити – попасти
 Трускавки – полуниці
- Узгляднено – стосовно, відносно
 Удаватися – звертатися
 Узгляднювати – враховувати
 Уконституюватися – встановлюватися, засновуватися
 Уповажнювати – доручати
 Упоминатися – нагадувати
 Ургенси – нагадування (про термін)
 Урльоп – відпустка
 Урядження – улаштування
 Урядовий – службовий, офіційний
 Уступи – пункти, фрагменти
 Уступлення – тут: виняток
 Утраквізм – двомовна система у шкільництві
 Утраквістичний – двомовний
- Фамілія – родина
 Фіакр – легкий найманий екіпаж, карета
 Фіаско – невдача, провал
 Філіпіка (філіппіка) – гнівна викривальна промова, виступ проти кого-, чого-небудь
 Форса – гроші (жаргонне)
 Форсувати – прискорювати
 Форшус – аванс
 Фрахт – вантаж, плата за перевезення вантажу
 Фронда – непринципова опозиція, незадоволення
 Фузія – злиття, об'єднання
 Фурія – лиха, сварлива, розлючена жінка
- Хвальна – шановна
- Цю – мито
 Числити – розраховувати
- Шафар – обдаровувач
 Шахувати – загрожувати, тримати під загрозою
 Шеллог (шеляг) – старовинна українська дрібна монета польського походження
 Шпіцель – шпигун
 Штука – мистецтво
 Шульмейстер – вчитель (у переносному значенні – ментор, педант)
 Щадниця – ошадна каса
- Язикова – мовна

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- акад. – академік
арк. – аркуш
вид. – видання
Вп. П. – Високоповажаний Пан
Вп. д. – Високоповажаний добродій
ВУАН – Всеукраїнська академія наук
г-н – господин (рос.)
год. – година
губ. – губернія
д. – дело (рос.) – справа (архівна)
д. – добродій
д-р, Др. – доктор
ес-деки – соціал-демократи
ЗНТШ – Записки Наукового товариства
імені Шевченка
ім. – імені
і т. п. – і тому подібне
і т. д. – і так далі
кв. – квартира
коп. – копія
л. – лист (рос.) – аркуш архівної справи
латин. – латинська
ЛНВ – “Літературно-науковий вісник”
н. ст. – новий стиль
напр. – наприклад
нім. – німецька
НТШ – Наукове товариство імені Шевченка
о. – отець
о. п. – одділ поштовий (поштове відділення)
оп. – опис
П., п. – пан
прим. – примірник
пров. – провулок
Проф., проф. – професор
р. – рік
ред. – редакція
рос. – російська
руб. – рубль
св. – святий
спр. – справа
ст. ст. – старий стиль
с., стор. – сторінка
т. – товариш
т. є. – то є, то єсть (тобто)
т. зв. – так званий
т. и., т. і. – таке інше
т. п. – тому подібне
Т. – том
тт. – томи
ул. – улица (вулиця)
ф. – фонд
Ч. – частина
Ч. – число
etc. (et cetera) – та інше
NB (nota bene) – зверни увагу
P.S., PS – після того, що написано
post. rest. (poste restante) – до запитання

<i>Любомир Винар. Епістолярні джерела грушевськознавства: до історії видання</i>	8
<i>Володимир Пришляк. Михайло Грушевський та Іван Джиджора: учитель і учень у світлі взаємного листування</i>	11
<i>Світлана Панькова. Археографічна передмова</i>	48
Листи	57
Коментар	289
Бібліографічний покажчик праць Івана Джиджори	491
Покажчик імен	497
Покажчик назв	531
Покажчик географічних назв	541
Словник маловживаних та іншомовних слів	546
Список скорочень	550

Наукове видання
ЛИСТУВАННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Том 4:
ЛИСТУВАННЯ
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ТА ІВАНА ДЖИДЖОРИ

Упорядники *Світлана Панькова, Володимир Пришляк*
Літературний редактор *Лариса Білик*
Макет і верстка *Олени Нужної*
Художнє оформлення *Євгена Нужного*

Підписано до друку 19.12.2008. Формат 70×100^{1/16}.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Тираж 500 прим.
Зам. № 8-325

Видавничий дім “ПРОСТІР”
02068, м. Київ, вул. Вербицького, 10-А, 51
Тел. (044) 592-81-75
E-mail: vdprostir@ukr.net
Державний реєстраційний номер 2706 від 29.11.2006 р.

ЗАТ “КНИГА”
04053, м. Київ-53, вул. Артема, 25
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру виготівників
Серія ДК № 2325 від 25.10.2005 р.

Л63 Листування Михайла Грушевського. Т. 4: Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори / Упоряд. С. Панькова, В. Пришляк; ред. Л. Винар, П. Сохань, І. Гирич. – Київ–Нью-Йорк: УІТ, ВД “Простір”, 2008. – 552 с.

ISBN 1-879070-13-8
ISBN 978-966-2068-12-2

До тому увійшло листування М.Грушевського та його учня і приятеля І.Джиджори – один з найбільших збережених корпусів взаємного епістолярію видатного українського історика. 248 листів 1904–1914 рр. віддзеркалюють широкий спектр діяльності історичної школи Михайла Грушевського, розкривають взаємини учителя і учня, важливі проблеми національного наукового, культурного та суспільно-політичного життя початку ХХ ст.

Видаання розраховане на науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3(4УКР)6-8

